Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1929

11942000687

COBISS 0

Rp. I-102/V-1-4

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје
ЧС.II 71/V

инв. D 687/94г
стр. ... лв. ...

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА V, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE V, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929.

РС II 102/1929

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, КН. 1.

687/92

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНС[illegible] НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929.

Народна библиотека — Скопие
Инв.№ 687/1942

ДАРЪ
отъ Македон. Нау-
ченъ институтъ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДО[illegible] НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Ив. Снѣгаровъ, Руски опити за предотвратяване и вдигане на схизмата 1

Юрд. Трифоновъ, Зависимость на молдавската църква отъ охридската въ половината на XV в. 45

Р. Славейковъ, Изъ дейностьта на рускитѣ жандармерийски офицери въ Македония презъ 1904 г. 71

Проф. В. Златарски, Какъ сж писали македонцитѣ преди 115 години. 117

Л. Милетичъ, П. Н. Милюковъ и България. (По случай на седъмдесетгодишнината на Милюковъ 121

Рецензии и книжовни вести

Цвијићева књига. (Српска књижевна задруга, коло XXX, бр. 201), Београд 1927, м 8° XXXV, 131. — Рец. отъ Ст. Романски. 129

C. Constante, Românii din valea Timocului și a Moravei (Revista Pindului — Macedoniei și a Timocului, an II, 1927. 1, p. 3—30. București 1929). — Рец. отъ Ст. Романски . . . 132

Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris, 1928, малка 8°, 126 — Рец. отъ Л. Милетичъ. 134

Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet Pascha, etc. — Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt von Karl Klinghardt. Leipzig. 1927, 8° 309. — Рец. отъ Ст. Романски. 141

Henryk Batowski, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowieńców. (Печ. въ „Ruch Słowiański, Miesięcznik poświęcony życiu i kulturze Słowian". Lwów, г. I. 1928). — Рец. отъ Д-ръ Б. Йоцовъ. 143

Сп. Константиновъ, Германското предложение за гаранциитѣ на О. Н. относно защитата на малцинствата (печ. въ сп. „Законъ и Право", год. I, брой 4, 1929). — Съобщ. отъ Л. М. 146

Чужди писатели за населениесо на Македония.—Д-ръ Н. Миховъ. Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ трети. София 1929, год. 8°, XIII+436. (Издание на Българската академия на наукитѣ). — Съобщава М. Романска. 148

Французко резюме на съдържанието на книгата. . . . 165—184

TABLE DES MATIÈRES

Pages

Iv. Snegarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme 1

Iord. Trifonov, La dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida dans la première moitié du XV siècle. 45

R. Slaveïkov, Au sujet de l'action exercée par les officiers de gendarmerie russe en Macédoine, au cours de l'année 1904. 71

Prof. V. Zlatarsky, En quelle langue ont écrit les Macédoniens avant 115 années. 117

L. Milétitch, P. N. Milioukoff et la Bulgarie. (A l'occasion du soixante-dixième anniversaire de Milioukoff). 121

Comptes rendus

Le livre de Cvijić. Belgrade 1927. (En serbe). — Compte rendu par St. Romansky.. 129

C. Constante, Les Roumains de la vallée de Timok et de la Morava (Revué de Pinde—Macédoine et de Timok, année II, fasc. 1, p. 3—30. Bucarest 1929). (En roumain) — C. r. par St. Romansky. 132

Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris 1928, 126. — C. r. par L. Milétitch. 134

Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet Pascha. Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt von Karl Klinghardt Leipzig 1927. — C. r. par. St. Romansky.. 141

Henryk Batowsky, Krolestwo Serbów, Chorwatów i Słowieńców (Le royaume de Serbes, Croates et Slovènes) („Ruch Słowiański" Lwów, r. I. 1928).—C. r. par D-r Boris Iotzoff.. . 143

Sp. Konstantinov, La proposition de l'Allemagne au sujet des garanties de la Société des Nations pour la défense des minorités. (Publié dans la revue „Droit et Justice" I № 4 1929). — C. r. par L. M. 146

Ecrivains étrangers du XIX siècle au sujet de la population de Macédoine. D-r N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. 3. Sofia, 1929 XIII+486. (Edition de l'Académie des sciences bulgare) — C. r. par M. Romanska. 148

Resumés des articles de la Revue en français . . . . . 165—184

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

РУСКИ ОПИТИ ЗА ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ И ДИГАНЕ НА СХИЗМАТА.[1]

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Следъ Кючукъ-кайнарджийския миръ[2] (21 юлий 1774 г.), Русия взе настойчиво да се проявява като покровителка на православнитѣ народи въ Турската империя въ противовесъ на западнитѣ велики сили, които се смѣтаха за покровителки на католицитѣ и протестантитѣ въ Турция. Споредъ чл. 7 на тоя договоръ, Турция бѣше длъжна постоянно да покровителствува християнската вѣра. Русия е считала тоя членъ за юридическо основание да се намѣсва въ вжтрешнитѣ работи на Отоманската империя въ защита на православнитѣ християни.[3] Кримската война бѣше последица отъ отказа на Високата Порта да признае официално правото на Русия да покровителствува православнитѣ християни въ Турция. Споредъ манифеста на руския царь Николай I, тя бѣ обявена (26 юний 1853 г.) въ защита на православната вѣра.[4] И следъ Парижкия миръ (16 априлъ 1856 г.), руската политика къмъ Близкия истокъ е продължавала да се движи отъ идеята за покровителство надъ православнитѣ християни. На новия (следъ Кримската война) руски посланикъ въ Цариградъ била дадена инструкция да работи за все по-голѣмото стѣгане врѫзкитѣ на Русия „съ Източноправославната църква и особено съ Цариградската патриаршия“, като „центъръ на православието“.[5]

---

[1] Тоя очеркъ не е изчерпателенъ поради невъзможностьта да се намѣрятъ всички документални сведения по въпроса. Ако единъ день стане достжпна архивата на Цариградската руска легация, то въ нея би се намѣрилъ още ціненъ материалъ.

[2] Договорътъ билъ сключенъ въ с. Кючукъ-Кайнарджа (Силистренско), гдѣто била Главната руска квартира,

[3] Г. П. Геновъ, Източниятъ въпросъ (Политическа и дипломатическа история), ч. I, София, 1925 г., стр. 91.

[4] Виж. ibid., ч. II, стр. 25—47.

[5] Григорий Трубецкой, Руската политика на истокъ. Българската схизма. Превелъ Ал. Д. Мишевъ, София, 1910 г. стр. 2.

Съчувствувайки на освободителното движение между християнскитѣ народи въ Турция, Русия се стремила съ своя протекторски авторитетъ да уравновесява тѣхнитѣ национални стремежи и да запази тѣхното духовно единство чрезъ общата имъ вѣра — православието,[1] та по тоя начинъ да има подъ свое влияние цѣлия православенъ Изтокъ въ противовесъ на враждебния ней католишко-протестантски Западъ. Отъ това начало се стремили да се ржководятъ рускитѣ посланици въ Цариградъ князъ Лобановъ-Ростовски (1859—1863) и графъ Игнатиевъ презъ време на българогръцката църковна разпря. И единиятъ и другиятъ по-малко или по-вече сж правѣли усилия за нейното примирително разрешение, сир. да се запази основата на църковното единение между българи и гърци—юрисдикцията на Цариградската патриаршия.[2] Ако графъ Игнатиевъ е проявявалъ по-голѣмъ интересъ къмъ бълг. църковенъ въпросъ, отколкото предшественикътъ му, това се дължи главно на обстоятелството, че при първия българската църковна борба се е намирала въ по-остра фаза, отколкото при втория и е налагала бързи действия, за да се предотвратѣла една развръзка, несъгласна съ рускитѣ интереси.[3] При това трѣбва да се има предъ видъ, че рускиятъ престижъ, значително подбитъ следъ Кримската война, постепенно, съ вжтрешното засилване на Русия, се издигна и къмъ 70-тѣ години той бѣше по-високъ, отколкото къмъ 60-тѣ години, а това, естествено, е правѣло по-решителенъ тогавашния ѝ цариградски посланикъ графъ Игнатиевъ, особено следъ като последниятъ стана доайенъ на цариградското дипломатическо тѣло.[1] По

---

[1] Въ споменатата инструкция на руското правителавто ясно е изказана тази мисъль: „Затова именно нашъ прьвъ интересъ е да подържаме добро съседство съ народитѣ, които поради еднаквостьта на вѣрата ще ни бждатъ винаги привързани; да подържаме и сжщата тази вѣра, която възроди Гърция и днесъ постепенно ще възроди славянитѣ и ромънитѣ“ (Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 2). Този курсъ на руската политика се вижда и отъ отговора, даденъ отъ руското правителство на българскитѣ представители Евл. Георгиевъ и Шоповъ, които въ края на 1867 г. сж отишли въ Петербургъ да молятъ Русия да помогне на българитѣ да се освободятъ отъ турското иго. На тѣхъ било казано, че Русия поради важни вжтрешни преобразувания отбѣгва отъ война и поради това съветва българитѣ да отложатъ решителната борба за по-благоприятни обстоятелства, като се грижатъ особено да се отстранятъ раздоритѣ между разнитѣ християнски народности, както и да прекратятъ тъй пагубната за общото дѣло — Православната църква—продължителна разпря съ цариградската патриаршия, като приематъ нейнитѣ отстжпки (В. Тепловъ, Грекобългарскій церковный вопросъ, С. Петербургъ, 1889 г. стр. 59—60)

[2] Срав. Т. Бурмовъ, Българо-гръцката църковна разпря, 1902 год. София, стр. 184; Г. П. Геновъ, цит. съч., ч. II, стр. 231—232.

[3] Че князъ Лобановъ-Ростовски е схващалъ бълг. църковенъ въпросъ не като религиозенъ споръ (Г. П. Геновъ, Източниятъ въпросъ, ч. II, стр. 231), а като национално-политически, се вижда отъ следната

негова телеграма отъ 12 януарий 1860 г. до руското правителство: „Международната разпря между българи и гърци излиза вече отъ предѣлитѣ на чисто църковенъ споръ за славянска иерархия и се изражда въ племенна вражда, която разпалватъ гръцкитѣ фанатици отъ кралството и островитѣ, които не сж напуснали мечтата за възстановяване на Византийската империя и се заклели съ непримирима омраза къмъ възраждащата се българска народность" (В. Н. Златарски, Александъръ II и бълг. църк. въпросъ, въ Сборникъ въ честь на Варн. и Преславский митрополитъ Симеонъ, София, 1922 г., стр. 250). На неговитѣ доклади въ тоя смисълъ ще да се дължи, че по поводъ образуването на българоуниятска община въ Цариградъ презъ м. декемврий 1860 г. (Т. Бурмовъ, Българо-гръцката църк. разпря, 1902 г. София. стр. 223) руското правителство е предписало на своитѣ консули въ Турция да предпазватъ българитѣ отъ католишката пропаганда, като имъ вдъхватъ вѣра, че Русия ще се погрижи за удовлетворение на справедливитѣ искания на славянитѣ (В. Тепловъ, Грекоболгарскій церковный вопросъ, 1889 г., стр. 42—43). Не можемъ да се съмняваме сжщо, че князъ Лобановъ е съдействувалъ за незабелязаното изпращане на униятския архиепископъ Иосифъ Соколски въ Русия (на 6 юний 1861 г. Вж. Т. Бурмовъ, цит. съч., 227; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 43—49), защото е искалъ да запази религиозното единство и, следователно, духовната мощь на българския народъ, а чрезъ това, разбира се, и влиянието на Русия върху последния. За тази заслуга князъ Лобановъ билъ похваленъ отъ импер. Александъръ II и награденъ съ звезда „Св. Ана" (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 49). А отъ 1861 г. князъ Лобановъ е почналъ да кани на обѣдъ въ легацията си на Коледа и Великденъ първенцитѣ-българи братя Тъпчилещови, Дим. Гешоглу, Георги Золотовичъ, Дим. Добровичъ, и Д-ръ Ст. Чомаковъ Вж. Д-ръ Хр. Стамболски, Автобиография, дневници и спомени, т. I., 1927 г., София, стр. 175). Тоя фактъ показва, че той се е интересувалъ за бълг. църковно движение и искалъ да спечели водителитѣ му, за да му даде ходъ, съгласенъ съ основната цель на руската политика къмъ Близкия изтокъ.

[1] Не знаемъ, да ли князъ Лобановъ билъ по характеръ нерешителенъ, както допуска Юр. Трифуновъ въ статията си „Руско участие въ бълг. църковонъ въпросъ" (Историческа библиотека, София, т. III, стр. 194), та се отнасялъ сдържано къмъ бълг. църковно движение. Струва ми се, че при гореизтъкнатитѣ обстоятелства и особено при явния повикъ на гърци и силното подозрение на западнитѣ дипло-

настояването на князъ Лобановъ, на 29. X. 1859 г. цариградския патриархъ е рѫкоположилъ българина архим. Партений за полянински епископъ,[1] а следъ две години патриархъ Иоакимъ II, съ одобрението на Народния съборъ отъ 24 февр. 1861 г., направи на българитѣ отстѫпки въ 15 точки, утвърдени съ султански ферманъ[2] (да се назначаватъ архиереи българи за чисто българскитѣ епархии, въ бълг. училища да се предпочита бълг. езикъ, въ църквитѣ на чисто българскитѣ епархии богослужението да се извършва на славянски езикъ и пр.).[3] По решение на сѫщия съборъ, патр. Иоакимъ веднага постави нѣколко архиереи българи въ български епархии: Панарета (до тогава ксантийски) за пловдивски (вмѣсто низвержения Паисий), Доротея за софийски (до тогава вратчански), Паисия Велички (Палисвѣтъ) за вратчански, Игнатия Родоски за кюстендилски и архим. Антима (учитель въ Халкинското богословско училище) за преславски.[4] Понеже българитѣ не бѣха доволни отъ тѣзи отстѫпки, на които противопоставиха

матически представители въ Цариградъ, че руската дипломация е подбуждала българското движение (виж. извадки отъ рапорта на пруския посланикъ въ Цариградъ Голцъ отъ 1860 г., до берлинския министъръ на външнитѣ работи Шлайницъ у Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 59, забел,), и единъ решителенъ, но трезвенъ руски посланикъ би действувалъ предпазливо.

[1] Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 46.

[2] Ibid., т. I, стр. 104.

[3] Виж. у Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 177—178.

[4] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 179; Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 104. Д-ръ Стамболски увѣрява, че, за да накара българитѣ да се примирятъ съ патриаршията, въ 1861 г. рускиятъ посланикъ се съгласилъ съ искането на царигр. патриархъ Иоакимъ II, Високата Порта да заточи не само бълг. владици Илариона Макариополски и Авксентия Велешки, а и бълг. първенци отъ Цариградъ и по-голѣмитѣ провинциални градове (Автобиография, т. I, стр. 111). Съмнително обаче ни се вижда, рускиятъ посланикъ да е мислилъ, че чрезъ раздразнение и тероръ щѣлъ да накара българския народъ да обикне гръцката патриаршия. Съмняваме се сѫщо той да е мислилъ че принася услуга на Русия, като подпомага омаломощението на най-голѣмия славянски народъ на Балканския полуостровъ — българитѣ. Такъво твърдение е въ противоречие съ постѫпката на князъ Лобановъ предъ посланицитѣ на другитѣ велики сили да действуватъ общо предъ В. Порта за съставяне на гръцкобългарска комисия и за отхвърляне молбата на патриарха да се заточатъ двамата бълг. владици (Виж. у д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 121).

(на 16 юлий 1861 г.) свой проектъ отъ 8 точки, и вследствие молбата на цариг. български дейци отъ 21 априлъ 1861 г. до посланицитѣ на 5-тѣ велики сили за застжпничество, князъ Лобановъ бѣ свикалъ посланицитѣ на другитѣ велики сили на конференция, на която е защитилъ правата на българитѣ и е предложилъ на колегитѣ си да направятъ обща постжпка предъ В. Порта, за да се състави една гръцкобългарска комисия, която да намѣри начинъ за изглаждане на гръцкобълг. разпря, и да не се заточватъ българскитѣ владици, докато се произнесе тази комисия. Той е мотивиралъ това свое искане съ опасностьта, че, ако не се удовлетворятъ желанията на българския народъ, ще бжде застрашено вжтрешното спокойствие на Турция, а сжщо че българитѣ ще бждатъ принудени да станатъ католици или протестанти. Обаче посланицитѣ на западнитѣ сили не приели предложението на руския посланикъ, понеже споредъ тѣхъ това би разклатило авторитета на цариг. патриархъ, а се съгласили да препоржчатъ на министра на външнитѣ работи Али паша да действува предпазливо по българогръцката църковна разпря. Рускиятъ посланикъ е действувалъ и самъ предъ В. Порта да състави помирителна гръцко-българска комисия,[1] която най-после въ началото на 1862 г. е била учредена отъ Али паша и два пжти (5. февруарий и 2 юний 1863 г.) била председателствувана отъ него.[2] Самъ Али паша е предложилъ примирителенъ проектъ, споредъ който митрополиитѣ на епархиитѣ съ повече население да заседаватъ въ патриаршеския Синодъ по-дълго време, обаче гърцитѣ го отхвърлили, понеже българскитѣ епархии имали по-голѣмо население, отколкото гръцкитѣ.[3]

Когато графъ Игнатиевъ е дошълъ въ Цариградъ (1864 г.), упоритиятъ противникъ на всѣкакви реформи патриархъ Иоакимъ II[4] билъ вече свалень (презъ юлий 1863 г.) и патриархъ билъ посрѣдствениятъ, но добродушенъ и примирителенъ

---

[1] Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 121—122 и забележката на стр. 122—123.

[2] Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 241—251; Ѳ. Кургановъ, Историческій очеркъ грекоболгарской расприи въ Правосл. Собесѣдникъ, II, стр. 36, 39—40.

[3] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 248—250; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 50.

[4] Ѳ. Кургановъ, цит. съч., въ Правосл. Собесѣдникъ, II, стр. 42; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 50; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 252—255.

Софроний,[1] (отъ 22 октомврий 1863 г. до 4 декемврий 1866 г.). При това, следъ безуспѣшния опитъ на гръцкобългарската комисия за помирение, въ В. Порта се слагало вече убеждението, че гърци и българи не ще могатъ да се спогодятъ сами и че тя трѣбва да реши тѣхния споръ.[2] Това обстоятелство е потиквало патриаршията да бжде по-отстжпчива. Графъ Игнатиевъ съ присжщата си енергия и ловкость се заелъ да използува тѣзи настроения, за да предотврати пълното отдѣляне на българитѣ отъ цариградската патриаршия, скрито желано отъ В. Порта, и да постигне спогодба между патриаршията и българитѣ. Той се стремилъ да склони двѣтѣ страни къмъ взаимни отстжпки. За да спечели влияние между българскитѣ дейци, въ 1864 г. есеньта той решително е отказалъ на патриаршията да подкрепи искането ѝ да се отмѣни заповѣдьта на В. Порта за освобождението на заточенитѣ бълг. владици Илларионъ и Авксентий.[3] На Великдень 1865 г., по заведения отъ предшественика му обичай, графъ Игнатиевъ е поканилъ на обѣдъ нѣкои български първенци въ Цариградъ (Ат. Стояновичъ, Г. Золотовичъ, д-ръ Чомаковъ, Дим. Гешоглу, Хр. и Н. Тъпчилещови, Стеф. Камбуроглу и Дим. Добровичъ), които ободрилъ съ увѣрението, че руското обществено мнение е въ полза на българитѣ, но сжщевременно имъ внушилъ, че българитѣ трѣбва да се спогодятъ съ патриаршията чрезъ взаимни отстжпки, за да се избѣгне разколъ въ православната църкква.[4] Въ сжщия духъ той ги увещавалъ и на обѣда, който имъ далъ въ посолството на Коледа с. г..[5]

Отъ друга страна графъ Игнатиевъ е влѣзълъ въ връзки съ влиятелнитѣ предъ патриаршията и В. Порта цариградски гърци, които сжщо така е викалъ въ посолството, и чрезъ тѣхъ се стараелъ да убеди патриаршията въ необходимостьта отъ миролюбиво разрешение на бълг. църковенъ въпросъ.[6] Въ началото на м. ноемврий 1865 г. той е повикалъ на съвещание гръцкитѣ първенци-голѣми банкери Георги Зарифи, Аристидъ Балтаджи, Христаки Зографосъ и Стефановичъ. Вследствие на тази срѣща, на 5 с. м. Г. Зарифи и Стефановичъ сж отишли въ метоха, гдето българскитѣ представители и владици имали заседание подъ председателството на Илариона Макариополски, и предложили своето посрѣдничество за спогаждане съ патриаршията, като се съгласили да се водятъ преговоритѣ възъ основа на 8-тѣ български точки. Следъ нѣколко срещи въ метоха, четирмата гръцки първенци и бълг. представители сж съставили проектъ, който подписали и подали на графъ Игнатиевъ, а този го пратилъ на В. Порта, за да го изпрати на патриаршията. Опитътъ за спогодба билъ безуспѣшенъ. Макаръ че споредъ този проектъ българскитѣ искания сж били по-умѣрени въ сравнение съ предишнитѣ 8 точки, патриаршията ги отхвърлила, като заявила, че никой другъ освенъ тя нѣма право да решава църковни въпроси.[1] По натискъ на руския посланикъ, презъ пролѣтьта на 1865 г. турскиятъ министъръ на вѫншнитѣ работи се вслушалъ въ молбата на бълг. представители и предписалъ на патриаршията да се занимае наново съ бълг. църковенъ въпросъ и да го реши окончателно, тъй като направенитѣ отъ нея отстжпки въ 1864 г. сж незадоволителни.[2] Вследствие на тази заповѣдь патр. Софроний на 22 априлъ 1866 г. е свикалъ църковно-народно събрание, въ което имало и двама българи: пловдивскиятъ митрополитъ Панаретъ и Гавриилъ Кръстевичъ. Събранието обаче не е взело никакво решение по въпроса, а е възложило на една 6-членна комисия да проучи българскитѣ искания. Едвамъ близу следъ година тази комисия, въпрѣки възраженията на нейния членъ Панаретъ Пловдивски, се произнесла противъ българскитѣ искания като несъобразни отъ „каноническа и обществена гледна точка“.[3]

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 50; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 210.

[2] Виж. изявлението на Али паша предъ гръцкобълг. комисия у Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 251.

[3] Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. I, стр. 254.

[4] ibid. стр. 270—271.

[5] ibid. стр. 280.

[6] ibid. стр. 276.

По-сполучливи сж били посрѣдническитѣ действия на графъ Игнатиевъ при приемника на патр. Софроний, Григорий VI (отъ 12 февруарий 1867 г.), който още съ встжпването си на престола сериозно се заелъ да уреди бълг. църковенъ въпросъ. Подъ въздействието на графъ Игнатиевъ, патр. Григорий VI е възприелъ съвѣта на руското правителство да се създаде вѫтре въ патриаршеския диоцезъ автономенъ български църковенъ окрѫгъ[1] и съставилъ паметния проектъ отъ м. май 1867 г. за Българска екзархия.[2] Рускиятъ посланикъ е одобрилъ този проектъ, който споредъ думитѣ на Григория VI билъ мостъ за политическата независимость на българитѣ,[3] и усилено е увещавалъ българскитѣ дейци да го приематъ временно, за да се възстановѣлъ необходимиятъ за Русия миръ въ православната църква.[4] Българитѣ обаче сѫ отхвърлили патриаршеския проектъ, понеже екзархийскиятъ окрѫгъ е обхващалъ само днешна северна България (между Дунава и Стара планина) и билъ поставенъ въ голѣма зависимость отъ патриаршията. Насърдчени отъ предложението на В. Порта (сега великъ везиръ билъ Али паша, а министъръ на външнитѣ работи — Фуадъ паша, и двамата добре запознати съ гръцко-българската разпря) да направятъ обстойни възражения на патриаршеския проектъ, българскитѣ представители на чело съ д-ръ Чомаковъ съ прошение до В. Порта отъ края на августъ 1867 г. сѫ поискали пълното отдѣляне на българския народъ отъ Цариградската патриаршия, като се възстанови Охридската архиепископия съ право да се присъединятъ къмъ нея и ония български епархии, които пожелаятъ. Опасностьта отъ разривъ била голѣма, и графъ Игнатиевъ е полагалъ голѣми усилия, за да я предотврати. По негова покана, къмъ началото на 1868 г., двама патриаршески архиереи съ патриаршеския протосингелъ и двама миряни-членове на патр. смѣсенъ съветъ сѫ отивали въ руското посолство да се съвещаватъ съ него, за да се постигне споразумение съ българитѣ. Графъ Игнатиевъ е настоявалъ предъ патриарха да направи на българитѣ още отстѫпки.[5] Сѫщо и В. Порта, не безъ негово въздействие, е внушавала на патриарха и гръцкитѣ първенци да направятъ още отстѫпки на българитѣ, като имъ давала да разbeратъ, че иначе сама тя ще разреши разпрята възъ основа на патриаршеския проектъ.[1] Подъ влиянието на съветитѣ на руския посланикъ Григорий VI като че ли ставалъ склоненъ да приеме Паисиевия проектъ,[2] обаче голѣмо е било противодействието на цариградскитѣ гърци, които го накарали да се закълне, че никога не ще допусне да се разшири българската екзархия отвѫдъ Стара планина. Графъ Игнатиевъ е внушилъ на Али паша да изработи свой проектъ възъ основа на оня на Григория VI.[3] И В. Порта, не желаейки помирението между българи и гърци и боейки се да не би критското въстание зарази и българскитѣ земи, въ голѣма часть отъ които въ това

---

[1] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 329—332; Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. I, стр. 277.

[2] За тѣзи отстжпки вж. у В. Тепловъ, цит. кн., стр. 51 и Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 304—305

[3] Θ. Кургановъ, цит. съч., въ Правосл. Собесѣдникъ, ч. II, стр. 196; Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 333—334.

---

[1] Такъва идея била изказана още въ 1860 г. отъ московския митрополитъ Филаретъ.

[2] Виж. Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 350.

[3] Патр. Григорий, представяйки проекта си на графъ Игнатиевъ, му казалъ на френски: Je bâtis de mes mains un pont à l'indépendace politique des Bulgares (В. Тепловъ, цит. съч., 56).

[4] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 353.

[5] Споредъ д-ръ Хр. Стамболски, графъ Игнатиевъ е искалъ да се отстѫпятъ на българската екзархия още петъ български епархии въ Тра-

---

жия (цит. кн., т. I, стр. 335), а споредъ В. Тепловъ (цит. съч. стр. 61) да се приеме проектътъ, който бившиятъ пловдивски митрополитъ Паисий е представилъ тайно ужъ отъ страна на „умѣрената българска партия“ (Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 425). Кои цариградски бълг. дейци, освенъ Паисия Пловдивски, сѫ били отъ тая „партия“ въ този моментъ, не е известно; но фактътъ, че Паисиевиятъ проектъ не билъ известенъ на българитѣ (Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 425, заб. 1), говори, че между цариградскитѣ български дейци е нѣмало открити привърженици на патриаршеския проектъ. Само единъ българинъ-емигрантъ е издигналъ гласъ за тоя проектъ съ брошурата си „Братско объясненіе на българинъ къмъ братіята му Българе“, издадена въ Букурещъ въ 1867 г. Споредъ преценката на руския Св. Синодъ (въ отговора му отъ 19 априлъ 1869 г. на посланието на цариградския патриархъ Григорий VI отъ 16 декемврий 1858 г.), Паисиевиятъ и Григориевиятъ проекти сѫ били съвършено сходни въ главнитѣ си черти и се различавали само въ частноститѣ, именно: 1) митрополитъ Паисий е включвалъ въ екзархийския окрѫгъ и смѣсени епархии; 2) въ тѣзи епархии мнозинството избира епископъ отъ своята народность, а за малцинството се назначава хорепископъ; 3) Синодътъ на екзархията веднажъ за винаги получава пълномощие отъ патриарха да рѫкополага избранитѣ епископи. (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 62—63; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 425).

[1] Д-ръ Хр. Стамболски т. I. стр. 344 и 352.

[2] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 61 и 63.

[3] Гърцитѣ отдавали двата проекта на В. Порта отъ 3 октомврий 1868 г. на руско внушение (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 66). Сѫщото твърдѣлъ и Халилъ Шерифъ бей (високъ чиновникъ въ Министерството на външнитѣ работи и изповѣданията, после министъръ на външнитѣ работи подъ името Халилъ Шерифъ паша) въ единъ разговоръ съ д-ръ Хр. Стамболски и Изетъ бея (внукъ на Фуадъ паша). (Виж. Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. II, стр. 5).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

време действували четитѣ на х. Димитъръ, Ст. Караджата и др., на 3 октомврий 1868 г. е издала два проекта, съ които на българския народъ се давало широко църковно самоуправление.[1] Напраздно патриаршията, която е обявила двата проекта за антиканонични, се обръщала къмъ графъ Игнатиевъ за съдействие противъ намѣсата на турското правителство. Съ пълно основание рускиятъ посланикъ отговарялъ на патриаршескитѣ ходатаи (синодни владици и гръцки първенци): „Азъ ви препорѫчвахъ многажди да бѫдете по-отстѫпчиви къмъ българитѣ, да имъ отстѫпите още 3—4 епархии въ Тракия, вие отказахте и хвърлихте въ хаосъ Вселенската църква“.[2] Не успѣвайки да помири гърци и българи, той се убеждавалъ, че неизбѣжна е намѣсата на гражданската власть за разрешението на тѣхната разпря. Такава мисъль той е изказалъ въ половината на м. октомврий 1868 год., току що следъ издаването на двата турски проекта.[3] Ала гръцкобългарскиятъ раздоръ е взималъ заплашителенъ характеръ. Българскитѣ представители оповѣстили на народа, че църковниятъ въпросъ е разрешенъ и поканили българскитѣ митрополити да дойдатъ въ Цариградъ да образуватъ Синодъ. На 19. декемврий 1868 г. пристигнали въ Цариградъ Доротей Софийски и Иларионъ Ловчански, а по-сетне и Антимъ Видински, които заедно съ Панарета Пловдивски и Илариона Макариополски образували времененъ български Синодъ. Това силно е раздразнило гърцитѣ, които искали църковни наказания за непокорнитѣ българи. Тѣ сѫ били недоволни и отъ руското посолство, че по негово внушение В. Порта е издала двата проекта.[4] Оставенъ отъ руския Св. Синодъ безъ упѫтвания,[5] графъ Игнатиевъ се чувствувалъ безсиленъ самъ да примири страстно враждуващитѣ страни и далъ на патриархъ Григория идеята за свикване вселенски съборъ, която още въ 1866 г. той е внушилъ на патриарха и на нѣкои синодни владици. Той е мислѣлъ, както е обяснилъ на своето правителство, че чрезъ вселенския съборъ щѣла да се издигне цариградската патриаршия предъ очитѣ на турското правителство, щѣли да станатъ по-тѣсни връзкитѣ между Русия и източнитѣ църкви и освенъ това Русия щѣла да се предпази да вземе решение по българския въпросъ, каквото тя по „толкова съображения“ не е могла да формира „по единъ категориченъ начинъ“.[1] Ако рускиятъ Св. Синодъ не се съгласилъ да се свика вселенски съборъ, той е сторилъ това пакъ тъкмо, за да не постави Русия въ принудителното положение да вземе категорично решение по гръцкобългарския въпросъ, което, несъмнено, би ослабило влиянието ѝ върху недоволната отъ спорещитѣ страни.

---

[1] Че и страхътъ отъ революционно движение въ България е потикнало турското правителство къмъ това решение, говори и прускиятъ посланилъ Голцъ въ Цариградъ въ рапорта си отъ 28 октомврий 1868 г. (Д-ръ Хр. Стамболийски, т. I, стр. 365, заб.)

[2] Д-ръ Хр. Стамболийски, т. I, стр. 364.

[3] ibid.

[4] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 66.

[5] Въ 1868 г. графъ Игнатиевъ е искалъ упѫтвания отъ руския Св. Синодъ, обаче този му отговорилъ, че „макаръ и да следи съ напрегнато внимание развитието на прискръбната гръцкобългарска разпря, той не може сега да вземе какво да е участие въ нея, считайки я за вѫтрешенъ въпросъ на самостойната цариградска църква, въ чиито дѣла да се мѣси не смѣта да има право, безъ да получи за това покана отъ вселенския патриархъ“. (В. Тепловъ, цит. съч. стр. 63).

Макаръ и да признавалъ неизбѣжностьта отъ намѣсата на гражданската власть въ българогръцката разпря, графъ Игнатиевъ обаче не е преставалъ да внушава на В. Порта, че за правилното ѝ разрешение е необходимо съгласието на цариградката патриаршия. Понеже патриаршията решително е отхвърлила двата проекта на В. Порта и не е желаела да представи новъ, по-добъръ проектъ, великиятъ везиръ Али паша, насърдченъ отъ изявлението на патриарха Григория VI предъ него (на 31 декемврий 1868 г.), че заради мира не би билъ противъ да поизмѣни своя проектъ[2], въ началото на 1869 г. е назначилъ смѣсена комисия (отъ трима българи и трима гърци[3]), която да изработи новъ спогодителенъ проектъ. Графъ Игнатиевъ се стараелъ да въздействува върху членоветѣ на тази комисия, като увещавалъ българитѣ да бѫдатъ умѣрени въ своитѣ искания защото всичко наведнажъ не се постига, и най-напредъ да поставятъ своята църква на каноническа основа[1]. Немалко усилия е положилъ той и за да отклони сръбското правителство отъ намѣрението да предяви претенции върху епархиитѣ на бившитѣ Ипекска и Охридска архиепископии[2], което отъ една страна би нарушило дотогавашния сговоръ между българи и сърби и отъ друга страна би усилило упорството на патриаршията да се споразумѣе съ българитѣ. За да не се протака въпросътъ отъ смѣсената комисия, както имало навикъ турското правителство, и за да се спратъ всѣкакви интриги, които пречели да се разбератъ българи и гърци, графъ Игнатиевъ е изтъквалъ на великия везиръ Али паша, че е крайно необходимо да се спогодятъ гърци и българи, защото иначе би избухнало вълнение въ България или би се наложило да се свика вселенски съборъ.[3] Вследствие на това сериозно внушение, Али паша самъ е председателствувалъ смѣсената комисия, която следъ нѣколко заседания е изработила спогодителенъ проектъ, одобренъ отъ графъ Игнатиева. Споредъ тоя проектъ, отъ 74-тѣ епархии на цариградската патриаршия 37 гръцки и 4 сръбски оставали подъ нейно ведомство, а 25 епархии образували диоцеза на българската екзархия съ каноническо седалище въ Търново или Охридъ[4]. Голѣми усилия е направилъ рускиятъ посланикъ за да склони патр. Григория да приеме проекта[5], но не успѣлъ: за патриарха и този проектъ, който той повърналъ веднага на комисията, билъ антиканониченъ и противенъ на основитѣ на неговия проектъ. Най-после патр. Григорий VI склонилъ да приеме втория, по-умѣренъ проектъ, който следъ 6—7 седмици двамата члена на смѣсената комисия Христаки Зографосъ и Александъръ Каратеодори сж му представили, обаче внесълъ въ него голѣми измѣнения, особено относно територията на екзархията.[6]

---

[1] Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 29; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 66 и 68.

[2] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 429.

[3] Членове сѫ били: българитѣ Гавриилъ Кръстевичъ (членъ въ Върховния сѫдъ), Иванчо Х. Пенчовичъ и Георгани Стояновичъ (членове на Държавния съветъ); гърцитѣ Фотиади бей (бившъ турски посланикъ въ Атина), съветникътъ въ Министерството на търговията Александъръ Каратеодори и банкеринътъ Христаки Зографосъ. (Т. Бурмовъ, цит. съч. стр. 430).

Следъ като се убедилъ, че прѣко споразумение между спорещитѣ страни не може да се постигне, графъ Игнатиевъ е посъветвалъ В. Порта да разреши сама въпроса[1], който тъй много увреждалъ на необходимия за Русия миръ въ православната църква и давалъ възможность на западнитѣ държави да противодействуватъ на руското влияние въ Близкия изтокъ. Презъ септемврий 1869 г. Али паша е приготвилъ проектоферманъ, съ който се утвърждавалъ проектътъ на смѣсената комисия, но не се решавалъ да го обнародва поради противодействието на патриаршията, до като най-после, по настояването на руския посланикъ[2], на 28 февруарий (11 мартъ) 1870 г. е далъ на българитѣ ферманъ, съ който се учредявала българската екзархия. Графъ Игнатиевъ е посрещналъ одобрително фермана, понеже виждалъ въ него запазена основата на каноническото единение между българската и цариградската църкви, следователно, и съ руската църква, като се надѣвалъ, че царигр. патриаршия не ще се осмѣли да отхвърли единъ държавенъ помирителенъ актъ, непротиворечещъ на духа и канонитѣ на православната църква. Предъ своето правителство той е представилъ това разрешение на гръцкобългарския въпросъ „като честито увѣнчаване съ успѣхъ“ на своитѣ „петгодишни усилия“, оправдавайки акта на турското правителство съ това, че твърде желателното споразумение между българитѣ и патриаршията не могло да се постигне и че дори да се постигнѣла спогодба между тѣхъ, тя не би могла да се осѫществи безъ утвърждение на турското правителство.[3] Рускиятъ канцлеръ князъ Горчаковъ по начало одобрилъ дейностьта на графъ Игнатиевъ, като му внушилъ, че едно споразумение по българския въпросъ, което не ще скѫса връзкитѣ между българитѣ и „вселенската“ патриаршия, ще отърве Русия отъ голѣми неприятности. Въ отговоръ на това графъ Игнатиевъ го увѣрявалъ, че ферманътъ ще заздрави мира и единението между православнитѣ християни въ Турция и че съ своя актъ В. Порта е направила „голѣма услуга“ на Русия, защото, като „е поела върху си всичката тежина на тази неблагодарна работа“, я отървала отъ „заслужени укори и безбройни ненависти“.[1]

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 77.

[2] Ibid., стр. 76.

[3] Ibid., стр., 77.

[4] ibid., стр. 78; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 432; Гр. Трубецкой цит. съч., стр. 24.

[5] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 78.

[6] Т. Бурмовъ, цит. съч., 433—438; Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. II, стр. 36—39, 45—46.

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 79, 80 и 83; Гр. Трубецкой, цит. съч. стр. 31.

[2] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 80.

[3] У Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 31—32. Трубецкой представя работата, че ужъ графъ Игнатиевъ билъ изигранъ отъ българскитѣ дейци, защото тѣ му били съобщили само часть отъ своитѣ проекти, подадени на В. Порта преди издаването на фермана (цит. съч., стр. 31). Обаче това не ще да е вѣрно, защото ферманътъ е ималъ за основа не нѣкакъвъ отдѣленъ български проектъ, а втория проектъ на смѣсената комисия и внесенитѣ въ него измѣнения отъ патриарха (Виж. Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 431—433 и 439; срав. В. Тепловъ, цит. съч., стр. 83).

Макаръ и да е действувалъ графъ Игнатиевъ твърде предпазливо и примирително, ферманътъ, обявенъ отъ патриаршията за несъгласенъ съ църковнитѣ правила, силно е озлобилъ гърцитѣ противъ Русия особено, защото рускиятъ посланикъ, както имъ се струвало, е стоялъ „равнодушенъ къмъ насилията на Портата надъ патриаршията“ и е винилъ патриаршията, че съ своята неотстѫпчивость е принудила турското правителство да се намѣси.[2] Тѣ образували акционенъ комитетъ противъ фермана. Негови пратеници се явили при чуждитѣ дипломатически представители и имъ изтъквали лошитѣ сетнини отъ фермана, отъ които щѣла да се възползува само Русия, но не намѣрили съчувствие, освенъ у английския представитель. Сѫщо и гръцкиятъ печатъ е сѣялъ омраза противъ Русия, като убеждавалъ сънароднницитѣ си въ разпространяваната още отъ 1868 г. идея, че само искрениятъ съюзъ съ Турция ще осигури добро бѫдеще на гръцкия народъ.[3] Даже въ Англия сирскиятъ архиепископъ Ликургъ, изпратенъ тамъ да действува за сближение между православната и англиканската църква, е говорѣлъ публично, че съюзътъ съ англиканската църква е най-добрата защита противъ панславизма.[4]

За да подържа у гърци и българи убеждението, че Русия е еднакво благожелателна къмъ еднитѣ и другитѣ, графъ Игнатиевъ е искалъ отъ В. Порта да обърне внимание на исканията на патриарха; но той трѣбвало самъ да признае безполезностьта на подобни постѫпки, когато великиятъ везиръ го запиталъ, да ли, за да удовлетвори патр. Григория, трѣбва да заповѣда на българскитѣ владици, дошли въ Цариградъ безъ разрешение на патриарха, да се завърнатъ въ епархиитѣ си.[5] Освенъ това той е увещавалъ патриарха и българскитѣ архиереи да почнатъ преговори за спогодба, като е убеждавалъ първия, че споразумението му съ българитѣ трѣбва да се постигне на всѣка цена за радость на цѣлия православенъ свѣтъ[1], а вторитѣ, че е необходимо българската църква да бѫде призната отъ цариградския патриархъ.[2] По негово внушение и по съветитѣ на великия везиръ Али паша, на 16 май 1870 г. се явили при патриарха Григорий VI четирма представители на Привременния бълг. съветъ (Гавр. Кръстевичъ, Георгаки Стояновичъ Чалоглу, х. Иванъ Пенчовичъ и х. Ник. Минчооглу), които го молили да прости българскитѣ архиереи и да се постигне спогодба възъ основа на фермана; обаче патриархътъ не искалъ и да чуе за такава спогодба, а отъ бълг. архиереи е изисквалъ да се разкаятъ и да се подчинятъ на патриаршията.[3]

---

[1] Гр. Трубецкой, стр. 33–34.

[2] Ibid., стр. 33.

[3] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 85; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 33.

[4] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 87.

[5] Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 35.

Отклонявайки патриарха отъ мисъльта за вселенски съборъ, графъ Игнатиевъ му предложилъ да покани въ Цариградъ апокрисарии на автокефалнитѣ църкви, за да разгледатъ въпроса. Българитѣ приемали това предложение, като заявявали, че сѫ готови да приематъ всѣки компромисъ, който имъ бѫде предложенъ отъ руския Св. Синодъ. Ала и патр. Григорий, и рускиятъ Св. Синодъ отхвърлили предложението на Игнатиевъ — първиятъ, защото е считалъ за недостойно да прибѣгва до маскиранъ вселенски съборъ, какъвто той е ималъ безспорно право да свика открито, а вториятъ, защото се съмнявалъ, че апокрисариитѣ биха имали нѣкакво значение предъ царигр. патриархъ, който изобщо не обичалъ да му се изпращатъ такива[4]

Въ началото на 1871 г. генералъ Игнатиевъ е предложилъ на великия везиръ да се направи още веднажъ опитъ за помирение на българитѣ и патриаршията и, ако се постигне то, да бѫдатъ внесени съответни членове въ изработвания отъ бълг. църковнонароденъ съборъ Екзархийски уставъ.[5] Сѫщевременно той е действуватъ да се създаде примирително течение въ бълг. църковнонароденъ съборъ.[6] Това е искалъ той. за да не се създадѣлъ разколъ въ православната църква въ този моментъ, когато рускиятъ Св. Синодъ е възнамѣрявалъ да развие голѣма пропаганда между славянитѣ католици за обръщането имъ въ православие.[1] Презъ м. мартъ 1871 г. Али паша е назначилъ четиричленна комисия отъ българитѣ Гавриилъ Кръстевичъ и Ив. Пенчовичъ и гърцитѣ Александъръ Каратеодори и Христаки Зографосъ съ поржка да изработятъ спогодба по оспорванитѣ отъ патриарха точки на фермана, главно чл. 10.[2] Комисията е заседавала тайно, защото въ църковнонародния съборъ е господствувало убеждението, че не може да има помирение, щомъ патриаршията не приема изцѣло фермана Тя не могла да дойде до споразумение. Главното разногласие между гръцкитѣ и българскитѣ представители се състояло въ това, че първитѣ настоявали, името на патриарха да се споменава не само отъ екзарха, а и отъ българскитѣ митрополити, което самъ Али паша е призналъ за неоснователно.[3]

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 87.

[2] ibid., стр. 86.

[3] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 474—480; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 87.

[4] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 90; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 35.

[5] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II. стр. 149.

[6] Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 39.

Демонстративната оставка на патриарха Григория VI (29 май 1871 г.) не е поразила надеждата на графъ Игнатиева да се постигне помирение между патриаршията и българитѣ. По негово въздействие, на 5 септемврий 1871 г. билъ избранъ за цариградски патриархъ 82-годишниятъ старецъ Антимъ VI Куталяносъ, руски кандидатъ за царигр. патриархъ още отъ Кримската война. Патр. Антимъ предварително е далъ обещание на руския посланикъ, че справедливо ще разреши гръцкобългарския въпросъ.[4] На 7 септемврий с. г., преди да се е представилъ патриархътъ на султана и да се е поселилъ въ патриаршията,[5] по съвета на графъ Игнатиевъ, четирма членове на Бълг. привременвнъ съветъ на чело съ Илариона Макариополски сѫ отишли да го поздравятъ. Антимъ VI ги приелъ твърде радушно, като прегърналъ Илариона Макариополски, и въ двочасовъ разговоръ ги увѣрявалъ, че има горещо желание да свърши съ спора, останалъ до сега неразрешенъ по вина на неговитѣ предшественици. Той имъ предложилъ да се събератъ представители отъ дветѣ страни на общо съвещание. На въпроса, да ли българитѣ сѫ склонни да се спогодятъ съ патриаршията, българскитѣ пратеници сѫ отговорили, че тѣ сѫ винаги готови да приематъ спогодба възъ основа на фермана. Патриархътъ е призовалъ къмъ примирителность и цариградскитѣ гърци въ своята първа речь предъ тѣхъ, като осѫдилъ действията на своитѣ предшественици и се изказалъ противъ свикването на вселенски съборъ. Той отстранилъ отъ Цариградъ деркоския, кизикския и кесарийския митрополити — противници на помирението. Антимъ VI скоро изпратилъ единъ проектъ по гръцкобългарския въпросъ на руския Св. Синодъ, като го увѣрявалъ, че е готовъ точно да се съобразява съ указанията, които той би му далъ.[1] По негова покана и поради заповѣдьта на великия везиръ Махмудъ Недимъ паша да се почнатъ преговори за помирение,[2] на 25 септемврий с. г. отишли при патр. Антима шесть души отъ бълг. привремененъ съветъ (Гавр. Кръстевичъ, х. Ив. Пенчовичъ, д-ръ Чомаковъ, Георги Чалоглу, х. Ник. Минчоглу и Д. Гешовъ), които около два часа разговаряли съ патриарха, какъ да се изгладятъ разногласията между дветѣ страни по нѣкои точки на фермана[3]

---

[1] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 148. Това е заявилъ графъ Игнатиевъ на българскитѣ първенци въ Цариградъ, поканени по традиция на обѣдъ въ руското посолство на Великдень въ 1871 г.

[2] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 493

[3] Виж. ibid., стр. 494—501.

[4] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 96; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 516; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 37.

[5] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 516.

Следъ два дена патриархътъ е поканилъ на разговоръ и българскитѣ архиереи чрезъ патриаршеския главенъ секретарь архимандритъ Доситей (после самоковски митрополитъ). Той ги приелъ и изпратилъ съ братско целование, а на другия день самъ ги посетилъ въ Орта-кьой, като изпратилъ двама свои епископи да навестятъ болния бившъ пловдивски митрополитъ Паисий.[4]

Преговоритѣ, обаче, водени около 4 месеци между шестимата членове на бълг. привремененъ съветъ и Панарета Пловдивски съ патриаршията, не довели до спогодба поради разногласие за границитѣ на екзархийския окрѫгъ. Българитѣ искали, освенъ изброенитѣ въ фермана, още 12 епархии въ Македония и Тракия (скопска, дебърска, охридска, пелагонийска, мъгленска, струмишка, костурска, полянинска, драмска, мелнишка, воденска и одринска); а патриархътъ е представилъ, съ съгласието на ген. Игнатиевъ на бълг. привремененъ съветъ и В. Порта, новъ проектъ, съ който отъ непредвиденитѣ въ фермана български епархии е отстжпилъ само скопската и охридската (безъ преспанската епископия), прилѣпската каза (отъ битолската епархия), Ахж-Челеби (отъ ксантийската епархия) и новайската каза (отъ одринската епархия) и е искалъ, председатель на екзарх. Св. Синодъ да бжде на първо време изгонениятъ преди 7—8 години гръцки търновски митрополитъ Григорий и всички гръцки владици въ българскитѣ епархии да запазятъ катедритѣ си.[1] Самъ патриархътъ, както е заявилъ на българскитѣ делегати на 10 декемврий 1871 г., билъ склоненъ да увеличи още екзархийския окржгъ, но патр. Синодъ и нѣкои гръцки първенци не му позволявали, и гръцкото обществено мнение го осжждало за направенитѣ отстжпки.[2] Сжщо и цариградскитѣ българи почнали да негодуватъ, че се водятъ преговори съ патриаршията. На 17 декемврий 1871 г. тѣ се явили масово въ Орта-кьой и подали на привременния съветъ протестъ противъ спогаждането съ патриаршията. Протести пристигали и отъ епархиитѣ. Народътъ е искалъ да се приложи ферманътъ, безъ да се търси съгласието на патриаршията. На това мнение сж били и членоветѣ на привременния съветъ д-ръ Чомаковъ и Христо Тъпчилещовъ, както и нѣкои отъ българскитѣ архиереи.[3]

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 96—97.

[2] И Махмудъ Недимъ паша, както предшественикътъ му Али паша (умрѣлъ на 25 августъ 1871 г.), е действувалъ по внушение на генералъ Игнатиевъ (Виж. Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 164)

[3] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 517.

[4] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 96; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 519.

Прекжсването на гръцкобългарскитѣ преговори е принудило графъ Игнатиева да се намѣси енергично, за да ги поднови. Съгласно изричната поржка на императора Александра II, съ когото ималъ свиждане недавна въ Ливадия, той е съветвалъ българскитѣ дейци да действуватъ тактично и предпазливо спрямо патриаршията, за да се избѣгне разколъ въ православната църква[4] и да не изпускатъ случая да поставятъ Бълг. църква на каноническа основа.[1] Съ тая цель той ги задържалъ да не подаватъ молба до В. Порта за утвърждение на Екзархийския уставъ,[2] докле се постигне спогодба съ патриаршията. В. Порта. споделяйки желанието на влиятелния предъ султана руски посланникъ,[3] е отлагала утвърждението на екзархийския уставъ, въпрѣки молбата на бълг. привремененъ съветъ.[4] Когато членоветѣ на привремения съветъ Гавр. Кръстевичъ, х. Иванчо Пенчовичъ и Георгаки Чалоглу съобщили на великия везиръ за прекжсването на преговоритѣ съ патриаршията и искали позволение за приложението на фермана, великиятъ везиръ ги посъветвалъ да подновятъ преговоритѣ, като имъ обещалъ, че, ако и следъ този опитъ патриаршията не направи задоволителни отстжпки, ще позволи да се приложиферманътъ.[5] По въздействие на генералъ Игнатиевъ, патр. Антимъ VI билъ готовъ да отстжпи и Неврокопъ и обещалъ да постави свещеници българи въ всички смѣсени мѣстности, подведомствени на цариГр. патриаршия.[6] Обаче, по настояването на д-ръ Чомаковъ, Хр. Тъпчилещовъ и митр. Панаретъ, българскиятъ привремененъ съветъ е отложилъ преговоритѣ следъ Ивановдень,[7] за да не се подновѣли никога, понеже на Богоявление (6 януарий 1872 г.) българскитѣ владици Иларионъ Ловчански, Панаретъ Плов-

---

[1] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 520—521 и 524; В. Тепловъ, цит. съч стр. 97 и 99; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр, 164—165.

[2] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 525. Даже гръцкиятъ chargè d'affaires въ Цариградъ е заявилъ на патриарха, че атинското правителство решително е противъ отстжпването на Велесъ на българитѣ. (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 100).

[3] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 527—529.

[4] У Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 162 и 167. Споредъ В. Тепловъ, графъ Игнатиевъ е виждалъ, че Антимъ VI билъ твърде примирителенъ

и е направилъ важни отстжпки, но българитѣ зле оценили неговата отстжпчивость и настоявали да имъ се отстжпятъ 35 епархии. (цит. съч., стр. 97—98). Обаче отъ дневника на Д-ръ Хр. Стамболски (т. II, стр. 167) се вижда, че графъ Игнатиевъ, напротивъ, билъ огорченъ отъ поведението на патр. Антимъ VI при преговоритѣ съ бълг. представители. При това българскитѣ представители сж искали не 35, а 28 епархии (15-16 указани въ фермана и 12 по чл. 10 на фермана).

[1] В. Тепловъ. цит. съч., стр. 98.

[2] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 97.

[3] За влиянието на графъ Игнатиевъ въ Цариградъ виж. у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 167.

[4] Виж. Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 527.

[5] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 168. Такъва постжпка била направена и отъ петочленна депутация (двама представители на цариГр. българи, единъ отъ които билъ П. Р. Славейковъ, и трима представители на смѣсенитѣ епархии въ Македония). И на нея великиятъ везиръ е далъ сжщитѣ увѣрения. (Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 529; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 168—169).

[6] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 99.

[7] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 168.

дивски и Илarионъ Макариополски сѫ извършили литургия въ българската църква „Св. Стефанъ“ безъ разрешение на патриарха. Тази постѫпка на бълг. владици била строго осѫдена отъ графъ Игнатиевъ, тъй като той мислѣлъ, че тя попрѣчила на помирението, което било на пѫть да се свърши, и причинила зло на православната църква.[1] Силно се раздразнилъ и патр. Антимъ VI. Той е изгубилъ предишния си примирителенъ духъ и се подалъ на противобългарското течение между цариградскитѣ гърци начело съ хераклийския митрополитъ.[2] Напраздно графъ Игнатиевъ се мѫчелъ да отклони патриарха отъ крайни мѣрки[3] и да възобнови преговоритѣ съ съдействието на грѫцкия chargé d'affaires Разисъ[4] и подкрепванъ отъ В. Порта.[5] По съвета на великия везиръ Махмудъ Недимъ паша, бълг. митрополити Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански заедно съ члена на привр. съветъ Георгаки Чалоглу два пѫти отишли въ патриаршията, но патриархътъ не ги приелъ.[6] Антимъ VI е обявилъ своя проектъ за невалиденъ и предоставилъ на грѫцкото народно събрание (60 миряни и 20 духовни) движението на въпроса. На предложението на умѣренитѣ български дейци Гавр. Кръстевичъ и х. Ив. Пенчовичъ да подновятъ преговоритѣ, грѫцкото събрание е отговорило, че преговори би водило само съ български представители, несолидарни съ провиненитѣ на Богоявление бъл. владици.[7] Отъ день на день се усилвали гласоветѣ, за да бѫдатъ българитѣ обявени за схизматици. За да успокои гърцитѣ, В. Порта на 21 януарий 1872 г. е заточила тримата български владици въ Измидъ, но вследствие негодуването на народа и енергичното застѫпничество на генералъ Игнатиевъ,[8] ги освободила следъ

---

[1] Виж. у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 177 за срѣщата на трима отъ умѣренитѣ членове на привр. съветъ съ графъ Игнатиевъ на 21 януарий 1872 г. Въ една телеграма до своето правителство отъ 23. I. 1872 г. графъ Игнатиевъ е изказалъ своята скрьбь, че „владици тъй недостойни не могатъ никога да основатъ Църква православна, която да заслужава това име“ (Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 40).

[2] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 104; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 41

[3] В. Тепловъ, цит., съч., стр. 103.

[4] Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 41.

[5] В. Тепловъ, цит. съч., 105—106.

[6] Д-ръ Хр. Стамбовски, т. II стр. 171.

[7] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 106—107.

[8] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 176—177.

4 дена (25 с. м.). На 22 януарий, съ одобрението на генералъ Игнатиевъ,[1] великиятъ везиръ Махмудъ Недимъ паша е изпратилъ при патриарха мюстешарина (съветникъ) въ министерството на външнитѣ работи и членъ на патриаршеския смѣсенъ съветъ Александъръ Каратеодори и четирма члена отъ бълг. привремененъ съветъ (Гавр. Кръстевичъ, Дим. Гешоглу, х. Ник. Минчоглу и Ст. Камбуровъ) да му съобщатъ, че трѣбва да приеме фермана, защото иначе правителството ще позволи да се прилага безъ негово съгласие. А патриархътъ отговорилъ, че тоя въпросъ ще реши гръцкото народно събрание, което по синодно решение щѣло да се свика следъ 13 дни (6 февруарий). Великиятъ везиръ още два пжти е изпратилъ при патриарха Ал. Каратеодори и други гърци, висши чиновници въ В. Порта, да го убедятъ, че трѣбва да приеме фермана и да не държи затворена българската църква „Св. Стефанъ“. Сжщия съветъ му давалъ и рускиятъ посланикъ, ала патриархътъ не е давалъ положителенъ отговоръ за фермана.[2] На 25 януарий 1872 г. великиятъ везиръ е издалъ заповѣдь до българския привремененъ съветъ да прилага фермана и да управлява екзархията до избирането на екзархъ, а на 11 февруарий с. г. е заповѣдалъ да се избере екзархъ.[3]

Сега, поради изостренитѣ отношения между гърци и българи, задачата на руския посланикъ била много по-трудна, понеже следъ събитието на 6 януарий той често е ходилъ при великия везиръ Махмудъ Недимъ паша и въ решението на турското правителство да се приложи ферманътъ гърцитѣ и посланицитѣ на другитѣ държави виждали негово влияние.[4]

---

[1] ibid.

[2] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр., 539—542; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 178.

[3] Т. Бурмовъ, цит, съч., стр., 542 и 543; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 182—183.

[4] Въ своя докладъ до канцлера Бисмаркъ отъ 14. II. 1872 г. цариградскиятъ германски посланикъ Радовицъ е писалъ: „Избраното отъ Портата решение тукъ се гледа изобщо като триумфъ на руската политика. Генералъ Игнатиевъ, който преди се изказваше много предпазливо по своето участие въ работата и всѣка отъ спорещитѣ страни увѣряваше, че той действува въ нейнитѣ интереси, сега безъ заобикалки се произнася въ полза на българитѣ и доста презрително за гърцитѣ. Той въ последнитѣ дни разви една даже и за самия него необикновена деятелность и, безъ съмнение ,чрезъ своитѣ представления

Цариградскитѣ и атинскитѣ гръцки вестници остро нападали Русия за измѣната ѝ къмъ елинизма, като изтъквали, че учредяването на бълг. екзархия е първиятъ актъ на панславистската агитация на Русия.[1] При все това генералъ Игнатиевъ пакъ се опиталъ да създаде нишки за помирение между патриаршията и българитѣ. Понеже избирането на български екзархъ билъ решителенъ актъ за бѫдещитѣ отношения между двѣтѣ църкви, той е полагалъ всички усилия, екзархътъ, съгласно съ чл. 3 на фермана, да получи каноническо утвърждение отъ патриарха, т. е. да се яви при него, преди да бѫде официално признатъ отъ В. Порта, но не е успѣлъ. Патриархътъ е протестиралъ противъ позволението на В. Порта да се избере български екзархъ, и гръцкото народно събрание на 15 февруарий с. г. е обявило, че не ще признае българския екзархъ.[2] Затова и българскиятъ Св. Синодъ не рачилъ да съобщи на патриарха за новоизбрания екзархъ, нито пъкъ екзархъ Антимъ I е поискалъ предварително съгласието на патриарха, за да отиде въ Цариградъ, както е изисквалъ чл. 9 на фермана. Предвиждайки печалната развръзка на гръцкобългарската разпря — разцепление въ православната църква, за предотвратяването на което генералъ Игнатиевъ е работилъ съ всичката си енергия, той е предписалъ на рускитѣ консули въ Сирия, Палестина и Египетъ да внушатъ на антиохийския, иерусалимския и александрийския патриарси, че тѣхенъ дългъ е да запазятъ 5—6 милиона православни души отъ опасностьта да станатъ католици или протестанти. „Докато — пишелъ той — сѫществува най-малка надежда да се запазятъ българитѣ за православието, свещенъ дългъ е на всѣки православенъ да употрѣби всички усилия, за да възтържествуватъ даванитѣ на двѣтѣ страни съвети да бѫдатъ снизходителни, милосърдни и умѣрени и да се избѣгнатъ суровитѣ мѣрки, които могатъ да унищожатъ вѣроятностьта на омиротворението. За този свещенъ дългъ сѫ длъжни да помнятъ предимно лицата, които седатъ на светителскитѣ престоли въ Иерусалимъ, Антиохия и Александрия, на които въ насто-

---

предъ турскитѣ министри, ако не докара благоприятното решение за българитѣ, то все пакъ го ускори." (у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 197).

[1] Въ сѫщия докладъ на германския посланикъ Радовицъ (у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 193).

[2] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 547—548.

ящата трудна и решителна минута се пада ролята на примирители и възстановители на спокойствието въ православната църква. Тѣзи светители трѣбва да заставятъ цариградския патриархъ да изслуша тѣхния досточтимъ гласъ на прощение и любовь, за да предотвратятъ взимането отъ вселенския престолъ мѣрки, които могатъ да извикатъ разколъ, и да укрепятъ Антима въ чувства на търпение и кротость. Ржководейки се само отъ тѣзи чувства, ще може да се намѣри изходъ отъ настоящето тежко положение — изходъ, достоенъ за светата православна църква."[1]

Сжщо и великиятъ везиръ Махмудъ Недимъ паша, види се, подбуденъ отъ генералъ Игнатиевъ, е настоявалъ, екзархъ Антимъ, преди да получи берата, да извести съ писмо на патриарха, че е дошълъ въ Цариградъ и иска да му се представи. Великиятъ везиръ даже му далъ и образецъ на това уведомително писмо. Ала екзархъ Антимъ отказалъ да пише такъво писмо и да посети патриарха, преди да бжде признатъ официално отъ В. Порта.[2] За да не разочарува народа, който е гледалъ на него като на български патриархъ и презъ време на пжтуването му отъ Видинъ за Цариградъ му поржчалъ да не отива въ патриаршията, той се опиталъ да влѣзе въ връзки съ патриарха само, следъ като получилъ берата (на 3 априлъ 1872 г.). Той три пжти е изпратилъ членоветѣ на привременния съветъ Гавриилъ Кръстевичъ, х. Ив. Пенчовичъ и Георгаки Чалоглу да съобщатъ на патриарха, че желае да му се представи, обаче патриархътъ отказалъ да го приеме, преди да се разкае съ писмо, подписано отъ него не като български екзархъ, а като видински митрополитъ, и преди да се отдѣли отъ осжденитѣ отъ патриаршията български архиереи.[3] По съвета на великия везиръ, екзархъ Антимъ е поискалъ, съгласно съ общия каноническия редъ и съ чл. 9 отъ фермана, четири пжти (първенъ чрезъ депутация отъ двама члена на привременния съветъ и три пжти писмено) позволение да служи въ бълг. църква на Великденъ, но патриархътъ му отказалъ, като му върналъ и тритѣ писма, следъ като снелъ преписъ отъ тѣхъ.[4]

---

[1] У В. Тепловъ, цит. съч., 108.
[2] Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 554—557.
[3] Ibid, стр. 558; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 110.
[4] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 561—562.

Следъ тѣзи несполучливи опити за помирение, последвали действия, които водили къмъ разривъ. На 23 априлъ 1872 г. (Гюргьовденъ и Томина недѣля) въ църквата „Св. Стефанъ“ архим. Григорий (после русенски митрополитъ), който е извършвалъ литургия, е прочелъ отъ царскитѣ двери акта, съ който подписалитѣ го ненизвержени още отъ патриарха бълг. иерарси (екзархъ Антимъ и митрополититѣ Доротей Софийски, Партений Нишавски и Генадий Велешки) обявявали за недействително патриаршеското низвержение на българскитѣ архиереи Иларионъ Макариополски, Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански. По поводъ на това на 27 априлъ патриархътъ е свикалъ съборъ (отъ бивши цариградски патриарси, архиереи и архимандрити), който е решилъ, ако въ 30-дневенъ срокъ екзархъ Антимъ не се разкае за извършеното, да се свика въ края на м. май голѣмъ съборъ отъ представители на всички помѣстни църкви въ Турция, за да осѫди екзарха. Сѫщевременно патриархъ Антимъ VI съ окрѫжно послание до всички епархии (въ туй число и екзархийскитѣ) е обявилъ българския екзархъ за самозванъ и освенъ това е писалъ на източнитѣ патриарси да се явятъ въ Цариградъ на съборъ къмъ края на м. май.[1] В. Порта обаче не позволявала да се свика такъвъ съборъ, като повѣрително е заплашила патриарха, че щомъ пристигнатъ източнитѣ патриарси въ Цариградъ, ще ги изгони отъ тукъ. И патриархъ Антимъ VI е отложилъ свикването на помѣстния съборъ, но заявилъ на турското правителство, че слага отъ себе си отговорноститѣ за последицитѣ отъ такъво унизително отношение къмъ него. По поводъ на тази закана на патриарха, В. Порта го предупредила, че ако той низвергне българския екзархъ самъ ще бѫде низложенъ. А патриархътъ отговорилъ остро: „и следъ низложението си азъ не ще се лиша отъ правото да се сѫдя предъ върховния сѫдъ на турската империя съ онзи, който ще предизвика моето низложение само заради това, че азъ не търпя да се тъпчатъ правата на вселенската патриаршия и правилото на моето изповѣдание.“[2] Споредъ гръцкия в. „*Τύπος*“, който е съобщавалъ горното, сжщото обяснение е ималъ съ патриарха и генералъ Игнатиевъ.[1]

---

[1] Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 563—564; Θ. Кургановъ, цит. съч. Прав. Соб. III, стр. 359.

[2] Θ. Кургановъ, цит. съч., въ Правосл Собесѣд., III, стр. 360.

На 11 май, св. Кирилъ и Методий, екзархътъ е служилъ въ църквата „Св. Стефанъ“ заедно отъ низверженитѣ отъ патриаршията Иларионъ Макариополски, Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански и следъ прочитането на апостола архимандритъ Григорий е прочелъ предъ многоброенъ народъ актъ, съ който екзархъ Антимъ и българскитѣ архиереи Панаретъ Пловдивски, Доротей Софийски, Партений Нишавски, Геннадий Велешки, Иларионъ Ловчански и Иларионъ Макариополски провъзгласявали независимостьта на българската църква. На литургията екзархътъ е споменалъ не патриарха, както го задължавалъ ферманътъ, а „всякое епископство православныхъ“. Вследствие на този актъ, на 13 май патриаршески съборъ, подобенъ на оня на 27 априлъ, е обявилъ екзарха Антима и всички служили съ него низши духовни лица за низвержени, Илариона Ловчански и Панарета Пловдивски за отлжчени отъ църквата, а Илариона Макариополски за „повиненъ на геена огнена и вѣчна анатема.“[2] Това решение на събора патриархътъ е съобщилъ на всички автокефални църкви, отъ които атинскиятъ синодъ го одобрилъ, но александрийскиятъ патриархъ Софроний го счелъ за прибързано и той, както и другитѣ източни патриарси, подъ влияние на позива на генералъ Игнатиевъ,[3] сж отишли въ Цариградъ, за да действуватъ като помирители.[4]

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

---

[1] Ibid.

[2] Т. Бурмовъ. цит. съч., 567—568; В. Тепловъ, цит. съч., 111; Д-ръ Хр. Стамболски, т II, 201—202.

[3] Виж. по-горе, стр. 22—23.

[4] Ѳ. Кургановъ, цит. сп., III, стр. 362—363; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 111—112. Споредъ В. Тепловъ, източнитѣ патриарси се явили въ Цариградъ, понеже царигр. патриархъ, следъ патриаршеския съборъ на 13 май, ги поканилъ на помѣстенъ съборъ по бълг. въпросъ (цит. съч. 111). Изглежда, че Тепловъ вижда такава покана въ посланието, съ което патр. Антимъ VI е съобщилъ на автокефалнитѣ църкви за присждата отъ 13 май надъ екзарха Антима I и бълг. владици. Той смѣта отговора на атинския синодъ по това послание като отговоръ на покана за помѣстенъ съборъ, когато въ действителность патриархътъ не е могълъ да покани на съборъ предстоятели на църкви въ чужди държави безъ съгласието на турското правителство, защото това би значело да се свика вселенски съборъ, какъвто В. Порта по никой начинъ не е позволявала.

Отъ своя страна екзархъ Антимъ, съ позволение на правителството, е започналъ да поставя митрополити въ бълг. епархии, въ нѣкои отъ които е имало патриаршески владици.[1] Това още по-вече озлобило патриарха, който подъ влияние на цариградскитѣ гърци взелъ усилено да се готви за свикване помѣстенъ съборъ, за да обяви българската църква за схизматична.

Предъ явната опасность да рухне цѣлото му десетолѣтно омиротворително дѣло и съ това да претърпи голѣмъ ударъ руската политика на Изтокъ, генералъ Игнатиевъ е направилъ крайни усилия да отклони патриаршията отъ сѫдбоносното си намѣрение, както и да предпази отъ фенерското влияние тримата източни патриарси, върху които цариградскитѣ гърци и атинскитѣ агенти, дошли въ Цариградъ нарочно да насъскватъ гърцитѣ противъ бълг. народъ, сѫ упражнявали голѣмъ натискъ, за да изтръгнатъ предварително тѣхното съгласие за схизмата.

И Кургановъ не знае, дали по покана или безъ покана сѫ отишли въ Цариградъ източнитѣ патриарси и кипърскиятъ архиепископъ (Правосл. Собесѣдникъ, III, стр. 363). По всѣка вѣроятность, патр. Антимъ не е изпратилъ друга покана, освенъ оная отъ края на м. априлъ. Източнитѣ патриарси сѫ отишли въ Цариградъ възъ основа на тази покана и по поводъ на крайния актъ на патр. Антимъ VI отъ 13 май.

Съпоставяйки този фактъ съ съобщението на гръцкия в. „*Τύπος*“ за запрещението на В. Порта да се свика помѣстенъ съборъ, Кургановъ предполага, че или това съобщение не е вѣрно, или В. Порта е отмѣнила своята заповѣдь (Прав. Собес., III, стр. 363, заб. 4). Обаче такъва алтернативно предположение не се налага, защото източнитѣ патриарси могли да отидатъ въ Цариградъ и безъ да е било отмѣнено запрещението на В. Порта, на основание на общото си право да отиватъ въ столицата по свои нужди. Такова право е давалъ ферманътъ (чл. 9.) и на българския екзархъ. Ако е вѣрно съобщението на в. „*Τύπος*,“ то великиятъ везиръ Махмудъ Недимъ паша е запрещавалъ свикването на помѣстенъ съборъ, за да низвергне екзарха Антима, а не изобщо идването на източнитѣ патриарси въ Цариградъ. Затова помѣстниятъ съборъ билъ свиканъ следъ падането на Махмудъ Недимъ паша, при българофоба Мидхадъ паша, макаръ че изт. патриарси дошли въ Цариградъ 2—3 седмици преди падането на Махмудъ Недимъ паша (20 юлий 1872 год.) (Кургановъ, Прав. Соб., III, стр. 363; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 219).

[1] Въ 1872 г. поставенъ билъ Иларионъ Макариополски за търновски, архим. Доситей за самоковски, архим. Викторъ за нишки, архим. Григорий за доростолочервенски, архим. Симеонъ за преславски, архим. Мелетий за софийски, архим. Дамаскинъ за велешки.

Патриархъ Антимъ VI билъ непреклоненъ въ своето решение. На тълпата, която му представила прошение съ 15,000 подписа за обявяване на схизмата, той е обещалъ да се съобрази съ изказаното народно желание, а предъ руския посланикъ, който го упрѣквалъ за такова поведение, той се оправдавалъ, че нѣма право да възспира православнитѣ да проявяватъ своята ревность въ вѣрата. Руският посланикъ се помѫчилъ да спечели на своя страна новия гръцки пълномощенъ министъръ Симосъ, но не успѣлъ.[1] Той е правѣлъ постѫпки и предъ великия везиръ Мидхадъ паша, който вѫтрешно е съчувствувалъ на противобълг. движение, да спре уличнитѣ гръцки демонстрации, правени съ цель да сплашатъ източнитѣ патриарси, при викове „Да живѣе султанътъ, да живѣе схизмата! Смъртъ на измѣнницитѣ на елинизма!"[2] По поводъ на това Мидхадъ паша за лице обърналъ вниманието на патриарха върху уличнитѣ демонстрации и го запиталъ, кога ще се осѫществятъ многобройнитѣ проекти за спогодба съ българитѣ, но патр. Антимъ VI му отговорилъ, че В. Порта не може да се мѣси въ духовнитѣ работи на патриаршията и че предишнитѣ му проекти сега представляватъ бѣла хартия.[3] Генералъ Игнатиевъ е препорѫчалъ на министра на външнитѣ работи Джемилъ паша да не допуска обявяването на схизмата, а да разреши българогръцкия въпросъ съгласно съ фермана, като отъ спорнитѣ 10 епархии по чл. 10 даде 5 на бълг. екзархия и 5 на патриаршията.[4] Обаче Мидхадъ паша не е желаелъ да има сговоръ между българи и гърци. Той се надѣвалъ, че схизмата ще отдалечи българитѣ отъ Русия, ще ги разцепи религиозно и съ това тѣ ще бѫдатъ омаломощени. Затова той не е предприемалъ нищо за предотвратяване на схизмата, въпрѣки съвета на руския посланикъ. Генералъ Игнатиевъ е помолилъ българитѣ да направятъ последенъ опитъ за помирение върху базата, която е препорѫчалъ на Джемилъ паша. Членоветѣ на смѣсения съветъ Гавриилъ Кръстевичъ и х. Ив. Пенчовичъ се срещнали съ източнитѣ патриарси, които имъ предложили две условия за спогодба: 1) бълг. екзархия да не се намира въ Цариградъ и 2) нейниятъ диоцезъ да се разграничи веднажъ за винаги при приемливи за гърцитѣ условия.[1] Тѣ предложили и на гръцкитѣ първенци да сключатъ споразумѣние, като раздѣлятъ 10-тѣ спорни епархии по 5 между патриаршията и бълг. екзархия. Обаче този опитъ билъ скоро осуетенъ: на 25 августъ с. г. гръцкитѣ първенци—турскиятъ висшъ чиновникъ Сава паша (сетне турски министъръ на външнитѣ работи), Милтиадъ Аристархи (бившъ самоски князъ), Иоанъ и Иосифъ Икиади, д-ръ Зографосъ и К. Калиади се явили при източнитѣ патриарси и ги заплашили, че ще отговарятъ предъ народа, ако не се съгласятъ да се обяви схизмата.[2] Рускиятъ посланикъ е успѣлъ да задържи само иерусалимския патр. Кирилъ отъ участие въ провъзгласяването на схизмата (16 септемврий 1872 г.)

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 113.

[2] Ѳ. Кургановъ, Прав. Соб., III, стр. 365; В. Тепловъ, цит. съч. стр. 112.

[3] В. Тепловъ, цит., съч., стр. 113—114.

[4] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 224.

* * *

Руситѣ сж схванали схизмата като гръцки ударъ не само срещу българитѣ, а и срещу Русия. Враждебниятъ езикъ на гръцкитѣ вестници (въ Атина и Цариградъ) противъ Русия, както и обстоятелството, че английскиятъ посланикъ въ Цариградъ Елиотъ е подържалъ крайната гръцка партия[3] и, въпрѣки съветитѣ на атинския руски посланикъ, атинското правителство на Делигеорги тайно е подбуждало цариградската патриаршия да провъзгласи схизмата, сж убеждавали рускитѣ политически кржгове, че Гърция се стреми да подбие руското влияние на Балканския полуостровъ. Въ тази мисълъ ги утвърждавало заявлението на гръцкия пълномощенъ министъръ въ Цариградъ Симосъ предъ австроунгарския посланикъ графъ Лудолфъ, че схизмата била провъзгласена, за да се спечелятъ Англия и Австро-Унгария за гръцката кауза, както и предложението му да се сключи съглашение между Гърция и Австро-Унгария за сфери на влияние въ Балк. полуостровъ.[1] Поради това следъ провъзгласяването на схизмата, руската политика къмъ Гърция взела да бжде сдържана, предпазлива. Смѣтайки грѣцкото висше духовенство за орждие на атинското правителство, Русия е секвестирала доходитѣ отъ бесарабскитѣ имоти на грѣцкитѣ монастири.[2] При все това Русия ревниво е бранѣла своето историческо право на изключителна покровителка на православнитѣ народи. За да възстанови своето влияние между гърцитѣ, тя трѣбвало пакъ да се стреми да примирява грѣцкитѣ и българскитѣ тежнения, сир. трѣбвало да работи за премахването на схизмата, която я поставяла въ мжчителна дилема: или съ българитѣ, или съ гърцитѣ и съ това се ослабвало нейното влияние върху цѣлата православна църква. А основа за нови помирителни опити е имало, понеже неучастието на патр. Кирила и славянскитѣ православни църкви въ провъзгласяването на схизмата е подбивало каноническата стойность на тоя актъ. Затова руското министерство на външнитѣ работи, смѣтайки решението за схизмата за неокончателно и измѣнимо, е предписало на своитѣ консули въ Турция да убеждаватъ гърци и българи да дойдатъ до една спогодба чрезъ взаимни отстжпки, защото раздорътъ между двата православни народи причинява съблазънь въ църквата и тѣ биха спечелили много повече, ако живѣятъ въ миръ и единение, отколкото ако враждуватъ.[3] Нѣколко дни следъ провъзгласяването на схизмата, генералъ Игнатиевъ е поканилъ много отъ влиятелнитѣ въ патриаршията грѣцки първенци да действуватъ за дигане на схизмата. Той е съветвалъ и българитѣ да бждатъ по-отстжпчиви. Понеже билъ убеденъ, че Мидхадъ паша е подържалъ патр. Антима въ решението му за схизмата, той си поставилъ за цель да го свали отъ везирския постъ.[4] И наистина, на 6 октомврий 1872 г. (20 дни следъ провъзгласяването на схизмата) Мидхадъ паша билъ замѣненъ съ Мехмедъ Ружди паша.[1] Следъ четири месеци (3 февруарий 1873 г.) и Мехмедъ Ружди паша билъ свален, по всѣка вѣроятность, пакъ по натискъ на генералъ Игнатиевъ, защото е искалъ да промѣни фермана, което водѣло къмъ осѫществение на схизмата, а генералъ Игнатиевъ е внушавалъ на екзарха да държи фермана и да се споразумѣе съ патриаршията по чл. 10.[2] Сѫщо по натискъ на руския посланикъ и приемникътъ на Мехмедъ Ружди, Есадъ паша, следъ два месеца (на 3 априлъ 1873 г.) билъ замѣненъ съ Мехмедъ Ружди паша Ширванизаде и уволненъ билъ министърътъ на външнитѣ работи Сабри паша, понеже сѫ заповѣдали да се издадатъ берати за владицитѣ, назначени отъ патр. Антима VI за екзархийскитѣ епархии.[3] Новиятъ кабинетъ е проявилъ видимо желание да подготви унищожението на схизмата, като е възнамѣрявалъ да се произведе истилямъ (допитване) въ смѣсенитѣ епархии отъ една тричленна комисия (единъ вишъ чиновникъ на министерството на външнитѣ работи и изповѣданията и по единъ представитель на патриаршията и екзархията). Министърътъ на външнитѣ работи Савфетъ паша е мислилъ, че по тоя начинъ ще се свърши спорътъ по чл. 10 на фермана и патриаршията ще се принуди да преговаря съ бълг. екзархия за помирение.[4] Но за да се осѫществѣлъ тоя планъ по-скоро, генералъ Игнатиевъ е успѣлъ да уволни Савфетъ паша следъ единъ месецъ (на 3 май 1873 г.) и да постави на негово мѣсто русофила Рашидъ паша.[5] Сега вече генералъ Игнатиевъ усилено се заелъ да действува за дигане на схизмата. Той често е викалъ въ посолството влиятелнитѣ, гръцки първенци (търговци и висши чиновници въ В. Порта), съ цель да ги убеди да действуватъ за помирение между патриаршията и екзархията. Съ сѫщата цель той е изпращалъ руски архимандрити въ патриаршията и екзархията. За него основа за помирение билъ ферманътъ. Затова графъ Игнатиевъ е съветвалъ българитѣ да бѫдатъ умѣрени и търпеливи и да не вършатъ нищо вънъ отъ фермана, а предъ турското правителство е настоявалъ да удовлетвори законнитѣ имъ искания възъ основа на фермана.[1] Подъ влияние на неговия приятель министра Рашидъ паша, министерскиятъ съветъ е решилъ, че турското правителство не може да признае схизмата, тъй като е незаконна, берати за патриаршески владици въ българскитѣ епархии не ще се дадатъ и ферманътъ ще се приложи, като наскоро се произведатъ истилями за окончателното изравнение на спора по чл. 10 на фермана. Рашидъ паша е събщилъ това решение на патр. Антима VI на 2 юлий 1873 г., когато последниятъ се явилъ при него да иска бератитѣ за назначенитѣ свои владици въ екзархийскитѣ епархии, и му внушилъ, че за патриаршията нѣма друго срѣдство, освенъ да се помири съ българитѣ при посрѣдничеството на В. Порта[2] Патриархътъ, следъ известно колебание, склонилъ да дигне схизмата, но при условие, че екзархътъ съ заявление ще поиска отъ него прошка.[3] По внушение на руския посланикъ, министърътъ на вънншитѣ работи Рашидъ паша на 23 юлий 1873 г. е повикалъ екзарха и му предложилъ да стане помирение съ патриаршията[4] при следнитѣ условия: 1) ферманътъ не ще бѫде измѣненъ; 2) въ Македония на екзархията ще бѫдатъ дадени 4 или 5 епархии; 3) не ще се изпращатъ гръцки владици въ екзархийскитѣ епархии, но гръцкото население ще има свои свещеници, подчинени на мѣстния епархийски архиерей; 4) екзархътъ ще се нарича екзархъ на българитѣ, но ще живѣе вънъ отъ Цариградъ, кѫдето ще идва само по работа, а въ Цариградъ ще стои само мирскиятъ съветъ на екзархията; 5) екзархътъ и

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 114; Д-ръ Хр. Стамболски, II, 227. Споредъ източника, отъ който се ползувалъ Кургановъ, (Прав. Соб.. III, 368), българскитѣ представители ужъ заявили на иерусалимския патрйархъ, че българитѣ „сж готови даже да приематъ последния проектъ, даденъ отъ патриарха Антима VI на бившия великъ везиръ Махмудъ Недимъ паша, съ най-незначителни измѣнения,“ подъ които, ако е вѣрно това изявление, бълг. представители сж разбирали прибавянето на 5-тѣ спорни епархии къмъ екзархията.

[2] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 114; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 577.

[3] В. Тепловъ. цит. съч., стр. 112.

---

[1] У В. Тепловъ, цит. съч., стр. 136—137 и 141.

[2] ibid., стр. 142.

[3] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 134.

[4] У Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 245—246. Намѣрението си спрямо Мидхадъ паша генералъ Игнатиевъ билъ открилъ на д-ръ Стамболски на 24 септемврий 1872 г.

---

[1] ibid. стр. 256.

[2] Виж. ibid. стр. 258.

[3] ibid. стр. 278. Генералъ Игнатиевъ, щомъ узналъ за това намѣрение на В. Порта, е отишълъ при султана на 31 мартъ.

[4] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 279.

[5] Тая явно тенденциозна смѣна се тълкувала въ дипломатическитѣ крѫгове като надмощие на руското влияние надъ султана. Английскиятъ и френскиятъ посланици побързали лично да изкажатъ на султана недоумението на своитѣ правителства и, за да ги успокои, султанътъ чрезъ окрѫжно на министра на външнитѣ работи е съобщилъ на посланицитѣ, че за напредъ министритѣ и другитѣ висши държавни чиновници не ще бѫдатъ смѣнявани, ако се съобразяватъ съ изискванията на законитѣ. Окрѫжно въ сѫщия смисълъ било издадено и до валиитѣ. Великиятъ везиръ пъкъ е далъ банкетъ на всички посланици (У Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 281).

---

[1] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 290—291.

[2] ibid., стр. 285.

[3] ibid., стр. 291.

[4] 107 заседание на Екз. см. съветъ, 27 юлий 1873 г. и III протоколъ на екзарх. писма 1873/1874 г., стр. 377, № 243 отъ 19 юлий 1873 г.; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 286.

българскитѣ архиереи да подадатъ на патриарха прошение за прошка.[1] Даже руското посолство е приготвило образецъ на извинителното писмо, което трѣбвало да изпратятъ екзархътъ и бълг. архиереи на патриарха, но екзархъ Антимъ, въпрѣки настояването на генералъ Игнатиевъ, върналъ назадъ това писмо „като унизително за него самия, духовенството и народа“ и „упропастително за Ексархіѫтѫ и Църквѫтѫ“[2] Съгласно съ решението на Св. синодъ отъ 24 юлий и смѣсения съветъ при екзархията отъ 27 юлий, на 4 августъ екзархъ Антимъ е отговорилъ писмено на министъръ Рашидъ паша, че българскитѣ архиереи нѣма за какво да искатъ прошка отъ патриарха, тъй като не смѣтатъ за престѫпно дѣлото, за което се борятъ, и че спогодба съ патриаршията може да има само, ако тя даде писмено увѣрение, че признава фермана и „духовния“ (иерархическия) съставъ на екзархията. Въ тоя смисълъ екзархъ Антимъ е говорилъ и на графъ Игнатиевъ при свиждането си съ него на 25 юлий с. г.[3]

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 147; Заседание на Екз. см. съветъ отъ 27 юлий 1873 г.

[2] III проток. екз. писма за 1873—1874 г., стр. 413.

[3] 107 засед. на екз. см. съветъ отъ 27 юлий 1873 г. Интересни сѫ разсѫжденията на нѣкои отъ членоветѣ на см. съветъ. Н. Михайловски казалъ: „Трѣба да пишемъ писмо и да поискамы прошка казвате. Но какво смы сгрѣшили? Всичкытѣ си работы сегашны и отъ 15 годины насамъ ный признавамы законны, слѣд. нѣма за какво да искамы прошка. Ако патріархътъ иска примиреніе, твърдѣ добрѣ, ний пріемамы братско примиреніе, но братско примиреніе бывa тогава, когато има равенство и когато всѣкый дома си е свободенъ и господарь. Да признае фирманътъ, да признае владыцытѣ, да признае и всичко до сега извършенно отъ Ексархіята за свято, законно и каноническо, и примиреніе става, както на 50-та година стана примиреніе съ Елленската церква, като ся припозна. Както съ Елленската церква стана, тъй и съ Българската трѣба да стане примиреніето, но патріархътъ, види ся, не иска такова примиреніе и съ насъ тогава ще ся примири, когато го удовлетворимъ или когато види, че нищо не може да спечели. Това казвамъ за примиреніето, а за правителството да отговоримъ, че не признавамы себе си виновны. Ако иска патріархътъ примиреніе, да пріеме фирманътъ: той ни раздѣля . . . Ный нѣмамы никакви грѣшкы, ный смы чисты. Патріархътъ грѣши, че проважда, държи и иска да проважда владыцы въ нашитѣ епархіи, безъ да има право и да ны пыта. Той бы ималъ право, ако да бѣше папа, защото тогава безъ Вселенскы соборъ можеше да ны отдѣли отъ Церквата, или ако да бѣше ся отказалъ отъ православіето. Но той не е папа и

Както при предложението на великия везиръ Махмудъ Недимъ паша за помирение, тъй и сега руското посолство е намѣрило между цариградскитѣ българи голѣми привърженици на споразумението съ патриаршията.[1] Тѣзи българи, живущи въ Халки на брой 11, между които имало членове на бившия привремененъ съветъ, сж отишли до тамъ, че протестирали предъ екзарха и В. Порта отъ името на българския народъ противъ изпращането (на 8 ноемврий 1873 г.) на скопския митрополитъ Доротей (бивши софийски)[2] въ Одринъ и смоленския епископъ Нилъ въ Солунъ безъ позволението на правителството.[3] Противъ тоя актъ на екзархията билъ и генералъ Игнатиевъ. На 8 декемврий 1873 г. той нарочно е посетилъ екзарха и осждилъ тази постжпка, като му казалъ: „Хемъ искате да се не признава схизмата отъ правителството, хемъ вие сами давате причина и починъ да ви наричатъ схизматици“.[4] Обаче не се знае, да ли той е подбудилъ 11-тѣ българи да подадатъ протестъ. Скоро (на 18 ноемврий) В. Порта е предписала на екзархията да отзове двамата владици, понеже „тѣхното испровожданіе е пречало на примиреніето, което (правителството) ся старае да направи“.[5] Въ протеста

не ся отказалъ отъ православіето; затова грѣши, като провожда свои владыцы въ нашата Церква.“ Д-ръ Чомаковъ считалъ за странно предложението за спогодба въ единъ моментъ, когато спорътъ съ патриаршията още не билъ свършенъ, понеже имало още епархии вънъ отъ екзархията. Сжщо и екзархъ Антимъ е заявилъ: „не смы въ нищо съгрѣшили. Нашята Церква съ фирманъ ся оничтожи, съ фирманъ ся и въстанови“. — Д-ръ Хр. Стамболски представя екзарх. условия въ 4 точки: 1) да се признае ферманътъ; 2) да се признае всичко извършено до тогава отъ българитѣ за законно; 3) да се дигне схизмата и 4) патриаршията да съобщи писмено на В. Порта, че приема първитѣ три точки (т. II, стр. 286).

[1] III протоколъ на екзарх. писма за 1873/1874 г., стр. 413, Екзархъ Антимъ изрично казва, че „едно мѣсто“ е внушило на В. Порта да предложи примирение и е спечелило на своя страна нѣколко цариг. българи. Подъ „едно мѣсто“ той е разбиралъ, несъмнено, руското посолство.

[2] Доротей Скопски стоялъ въ Цариградъ, понеже още не билъ получилъ бератъ.

[3] III протоколъ екзарх. писма за 1873/1874 г., стр. 414, окржжно № 379 отъ 3 декемврий 1873 г. Вж. и Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 293. У Хр. Стамболски, т. II, стр. 294.

[4] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 294.

[5] III протоколъ екзарх. писма за 1873/74 г., стр. 414; Д-ръ Хр. Стамболски, II, 293.

си до екзархията (отъ 27 ноемврий 1873) „11-тѣ“ сж въставали и противъ екзархийския смѣсенъ съветъ, понеже споредъ тѣхъ той билъ съставенъ безъ официално позволение на правителството — при неутвърденъ екзархийски уставъ. Въ действителность тѣ добре знаели, че правителството вече било разрешило да се състави екзарх. съветъ „по устава“ и ония отъ тѣхъ, които сж били членове на бившия привремененъ съветъ, сами решили да се пише на епархиитѣ да изберать членове за екзарх. съветъ. Споредъ сведенията на екзархията, тѣ мислѣли да се постигне спогодбата чрезъ измѣнение на фермана и по следния начинъ: 1) тѣ подаватъ отъ името на българския народъ, чиито представители се смѣтали, молба до патриаршията за прошка и дигане на схизмата; 2) патриаршията известява на правителството, че дига схизмата, и съ свой „сингелионъ“ (постановление) опредѣля границитѣ на екзархийския диоцезъ, въ който влизатъ споменатитѣ въ фермана епархии безъ пловдивската и сливенската, срещу които патриаршията да отстжпи две или 3 отъ смѣсенитѣ епархии; 3) правителството потвърждава патриаршеския „сингелионъ“; 4) архиереитѣ, които патриаршията опредѣли за българскитѣ епархии, избиратъ екзархъ, когото патриархътъ утвърждава, като иска отъ В. Порта нуждния бератъ за него. Последното условие се схващало въ екзархията въ смисълъ, че по такава спогодба екзархъ Антимъ и поставенитѣ отъ него митрополити трѣбвало да бждатъ отстранени.[1] 11-тѣ тъкмѣли да издаватъ и свой вестникъ.[2]

Цариградскитѣ българи силно възнегодували отъ постжпката на 11-тѣ и изпратили адресъ до екзарха съ повече отъ 1000 подписа и печати. Съ окржжно отъ 3 декемврий 1873 г. екзархъ Антимъ, който здраво е държалъ за фермана[3], е уведомилъ епархийскитѣ архиереи за тази акция на

---

[1] III протоколъ екзарх. писма за 1373/1874 г., стр. 414—415, окржжно № 379 отъ 3 декемврий 1873 г.

[2] Ibid., стр. 420, № 8 отъ 10 януарий 1874 г.

[3] Въ 102 засед. на екз. см. съветъ отъ 1 юний 1873 г. охридскиятъ митрополитъ Натанаилъ е запиталъ по слуха за преговори съ патриаршията, по силата на които Македония щѣла да остане вънъ отъ екзархията. Екзархъ Антимъ е отговорилъ, че досегашнитѣ му дѣла „сж правъ отговоръ на тіѭ лъжи и клевети“, защото още при избирането му за екзархъ той е казалъ чрезъ видинския представитель: „пріе-

11-тѣ „самозвани народни представители“, като изтъквалъ, че тѣ искали да унищожатъ това, що народътъ съ голѣми трудове и жертви е придобилъ, и щѣли да издигнатъ „новѫ Ексархіѭ по волѭтѫ на Патриаршіѭтѫ“.[1] Скоро сѫ последвали енергични протести въ екзархията и В. Порта противъ спогодителната акция на 11-тѣ „народни представители“ отъ много български градове (Видинъ, Свищовъ, Шуменъ, Ловечъ, Орхание, Берковица, Златица, Пир-

---

мамы избраніето съ условіе да не влѣзовамы въ сношенія за споразумѣніе вънъ отъ фирманътъ, Кога дойдохмы тука, не ны ли казувахѫ всичкы да идемъ при патріархътъ, но ный ся не съгласихмы. Послѣ не ны ли казувахѫ на писмото до патріархътъ да ся подпишемъ „Антимъ митрополитъ Видинскый“ или просто „Антимъ“, но ный и на това ся не согласихмы. Всякога смы каззали и сега повтарямы: никога нѣма да ся съгласимъ на спогожденіе вънъ отъ фирманътъ. Какъ може да оставимъ толкова народъ въ Охридската, Скопската и другы епархіи въ Македонія? Какво ще стане той? Не ще ли пригьрне католичеството? Казахмы даже, че ако цѣлый народъ и всичкото духовенство да ся съгласны да искамы спогожденіе вънъ отъ фирманътъ, ный тогава нѣма да ся съгласимъ . . . А това, що искатъ нѣкои да ся съгласимъ да измѣнимъ фирманътъ, да признаемъ схизмата, никога нѣма да го бѫде“ (85—86 л. отъ прот. книга на екз. см. съветъ за 1873 г.).

Този документъ опровергава твърдението на Тепловъ, че екзархъ Антимъ лично билъ съгласенъ съ предложенитѣ отъ Рашидъ паша условия, но предварително е искалъ отъ В. Порта да даде берати за българскитѣ митрополити въ Охридъ, Битоля и Скопие (цит. съч. 148). Сѫщо невѣрно е твърдението, че българитѣ, подъ умѣреното влияние на екзарха, били готови да не настояватъ за 10. членъ на фермана и да приематъ онова териториално разграничение, което Портата установѣла и даже били готови да плащатъ ежегодно обезщетение на царигр. патриаршия за отнетитѣ й епархии. (Ibid., стр. 151). Наистина, екзархъ Антимъ билъ умѣренъ и трезвомислещъ иерархъ, но, както документитѣ ни го представятъ, той ревниво е пазѣлъ достойнството и интереситѣ на своя народъ и не е отстѫпвалъ отъ фермана. По всѣка вѣроятность, В. Тепловъ е приписалъ екзарху Антиму това, що били готови да сторятъ бълг. дейци отъ рода на 11-тѣ „островитяни“. Невѣрно ще да е и твърдението му, че следъ като кукушани приели унията екзархъ Антимъ ималъ намѣрение да пренесе седалището си въ Охридъ, Търново или София. готовъ билъ даже да напише на патриарха покайно писмо (ibid., стр. 155). На стр. 157 въ сѫщото съчинение Тепловъ изтъква, че исканията на екзарха Антима относно Македония и гръцкитѣ искания сѫ били несъгласими. Този фактъ не подкрепва твърдението му, че екзархъ Антимъ не държалъ много за 10. членъ на фермана.

[1] III протоколъ на екз. писма за 1873—1874 г., стр. 414—415, № 379.

допъ, Пловдивъ, Чирпанъ, Сливенъ, Карнобатъ, Мустафа паша, Лозенградъ. Одринъ, Драма, Сѣръ, Кюстендилъ, Велесъ, Битоля, Охридъ и пр.) съ лозунгъ: „Никаква спогодба противъ фермана!“[1] Отъ Мустафа паша заплашвали екзархията, че ако тя приеме спогодба съ патриаршията, тѣ ще признаятъ униятския епископъ Рафаила, но никога не ще се подчинятъ на гръцката патриаршия,[2] а битолчани предупреждавали екзархията, че, ако по сила на спогодба пелагонийската епархия остане подъ патриаршията, тѣ по-скоро ще приематъ протестанството, нежели да бѫдатъ подъ Фенеръ.[3] Екзархийскиятъ протосингелъ Иосифъ (бѫдещиятъ екзархъ) презъ ноемврий 1873 г. е писалъ на екзарха Антима отъ Одринъ, че изпращането на български владици въ Одринъ и Солунъ се смѣтало отъ умнитѣ българи „като втора богоявленска служба за решението на 10. членъ и за отблъсванiето на руската политика“, и това се посрѣщало „съ радость“, а политиката на спогаждането въ ущърбъ на 10. членъ не щѣла да се приеме отъ българския народъ, нито отъ българскитѣ владици, като напр. пловдивския[4] и търновския. Ала патриархъ Антимъ VI не искалъ и да чуе за фермана, особено за чл. 10 — тоя камень преткновенiя на всички преговори за спогодба. Заради туй пропадналъ и този усиленъ опитъ на генералъ Игнатиевъ и неговия приятель Рашидъ паша.

Русиятъ посланикъ не се отчайвалъ. При посещението си на 8 декемврий 1873 г. въ екзархията той е увѣрявалъ екзарха Антима, че следъ завръщането си отъ Петербургъ[5] щѣлъ да подготви почва за дигане на схизмата чрезъ преговори съ новия патриархъ Иоакимъ II (отъ 18 ноемврий 1873 г.)[1]. И действително презъ 1874 г., следъ връщането си отъ Русия, генералъ Игнатиевъ е започналъ да действува усилено предъ патриаршията за помирение съ екзархията при условие да си подѣлятъ на половина 10-тѣ спорни епархии въ Македония и Тракия. Преговоритѣ се водѣли между видни гърци и 11-тѣ бълг. дейци. Постигнато било споразумение, щото спогодбата, която би се сключила, да се узакони съ вторъ допълнителенъ ферманъ[2]. Иоакимъ II отначало сѫщо, както предшественикътъ му Антимъ VI, се показвалъ примирителенъ. Той е далъ на други катедри двама архиереи, които Антимъ VI билъ назначилъ за екзархийски епархии, и отхвърлилъ искането на крайната фенерска партия да застави руския Св. синодъ да се изкаже по схизмата. Къмъ миролюбиво свършване на гръцкобългарската разпря го подканилъ и рускиятъ Св. синодъ въ своя отговоръ на неговото послание, съ което Иоакимъ II е известявалъ встѫпването си на патриаршеския престолъ.[3] Обаче и патр. Иоакимъ II не се решавалъ да признае фермана, за който, както видѣхме, българитѣ на чело съ екзарха Антима се държали като за котва. Той билъ недоволенъ отъ начина, по който се извършвалъ истилямътъ въ смѣсенитѣ епархии и по негово искане В. Порта се съгласила да състави смѣсена истилямска комисия отъ гърци, българи и турци, ала сѫщевременно, възъ основа на извършения вече истилямъ въ скопската и охридската епархии презъ мартъ 1874 г., тя е дала берати на поставенитѣ отъ екзархията тамъ български митрополити Доротей и Натанаилъ. Патриархътъ се разсърдилъ на екзарха и протестиралъ предъ В. Порта противъ изпращането на бълг. митрополити въ Охридъ и Скопье, като отказалъ да представи двама гърци за членове на истилямската комисия.[4] На този протестъ В. Порта отговорила съ тескере, че не признава схизмата.[5]

---

[1] 140 засед. на Св. Синодъ отъ 9 януарий 1874 г., стр. 314—315; 142 засед. на Св. Синодъ, 18 януарий 1874 г., стр. 318; 144 засед. на Св. Синодъ, 23 януарий 1874 г., стр. 318 и 324; 146 засед. на Св. Синодъ, 30 януарий 1874 г., стр. 327; 147 засед. на Св. Синодъ, 7 февруарий 1874 г., стр. 329; 148 засед. на Св. Синодъ, 11 февр. 1874 г., стр. 331. Виж. и 92 засед. на Св. Синодъ, 3 юлий 1873 г., стр. 208; 101 засед. на Св. Синодъ, 11 августъ 1873 г., стр. 228.

[2] 107 засед. на Св. Синодъ, 4 септемврий, 1873 г., стр. 238.

[3] 138 засед. на Св. Синодъ, 20 декемврий 1873 г., стр. 307. Споредъ заявлението на битолчани, въ 1873 г. въ Битоля имало вече протестански мисионери.

[4] По поводъ слуха, че екзархията щѣла да се премѣсти въ другъ градъ, Панаретъ Пловдивски писалъ на екзарха да не се съгласява на подобно нѣщо (106 засед. на Св. Синодъ, 30 августъ 1873 г., стр. 236).

[5] Той заминавалъ, за да присѫтствува на вѣнчавката на единбургския принцъ съ великата княгиня Мария (Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 294).

---

[1] Д-ръ Хр. Стамболски, II, стр. 295.

[2] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр, 302.

[3] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 151—152.

[4] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 302 и 300. Екзархията е назначила за членове на тази комисия Панарета Пловдивски и д-ръ Чомакова.

[5] Ibid.

Въпрѣки ненамаляваната гръцкобългарска неприязненость, генералъ Игнатиевъ продължавалъ своитѣ усилия да склони патриарха Иоакима II и екзарха Антима I да влѣзатъ въ преговори за помирение. Съ тази цель на второ възкресение 1874 г. той се черкувалъ съ цѣлия персоналъ на посолството си въ патриаршеската църква и посетилъ патриарха,[1] а на 25 априлъ е посетилъ екзарха Антима и на дълго е говорилъ за необходимостьта отъ дигането на схизмата, за да има пълно единение между бълг. църква и другитѣ православни славянски църкви.[2] На 13 май генералъ Игнатиевъ нарочно е посетилъ патриарха Иоакима, за да го склони да се подновятъ преговоритѣ за помирение съ екзархията, но патриархътъ не приелъ предложението му, извинявайки се, че още не билъ проучилъ характера на необходимитѣ за тая цель взаимни отстѫпки. На 27 май с. г., не безъ знанието на руския посланикъ, руският богословъ Андрей Муравьевъ е посетилъ екзарха и като му изтъкналъ, че схизмата ще бѫде причина за постоянна вражда между гръцкия и българския народъ и ще спъва тѣхното развитие,[3] го увещавалъ самъ да поиска среща съ патриарха за помирение, сир. споредъ патриаршеския възгледъ екзархъ Антимъ да искалъ прошка, което не е могълъ да стори не само поради личнитѣ си разбирания, а и поради несъгласието на Св. синодъ, екзархийския смѣсенъ съветъ и цѣлото му паство. Види се, подъ влиянието на тѣзи енергични руски постѫпки, следъ смъртьта на търновския митрополитъ Иларионъ (бившъ Макариополски, † 4 юний 1875 г.), цариградскитѣ български вестници „Напредъкъ“ и „Вѣкъ“ подигнали въпроса за седалището на екзархията и искали да се опредѣли нейното постоянно мѣсто (въ Цариградъ, Търново или София), за да се дигнѣла схизмата.[4]

---

[1] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 305.

[2] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 308—309.

[3] Ibid, стр. 310. Д-ръ Стамболски, който изглежда, билъ единъ отъ голѣмитѣ привърженици на помирението съ патриаршията, укорява екзарха Антима, че не взелъ инициативата за споразумение съ патриарха, както го съветвалъ Муравьевъ, а се солидаризиралъ съ д-ръ Чомакова, чийто девизъ билъ: „далечъ отъ руситѣ“! Обаче въ сѫщность и да искалъ екзархъ Антимъ, той не е могълъ да вземе такъвъ починъ, ако е държалъ за своя постъ, защото, както казахъ по-горе, подведомственитѣ му иерарси и народътъ сѫ били противъ спогодба вънъ отъ фермана.

[4] Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 342.

Най-сетне презъ м. августъ 1875 г., очевидно, за да прикрие гръцката неотстжпчивость предъ руския посланикъ и В. Порта, патриархъ Иоакимъ II се съгласилъ да се назначи една смѣсена комисия отъ двама гръцки и двама български архиереи подъ председателството на чиновникъ отъ В. Порта за да разгледа гръцкобългарската разпря.[1] Въ това време започнали преговори по сжщия въпросъ между новия гръцки пълномощенъ министъръ въ Цариградъ Кундуриоти и генералъ Игнатиевъ. Въ своята откровеность Кундуриоти е призналъ, че схизмата е била само срѣдство на гръцката политика противъ слизането на българския елементъ къмъ бѣломорския брѣгъ, който трѣбвало да остане подъ влиянието на Гърция. Той е предложилъ на руския посланикъ да изработи проектъ за разграничение между гръцкитѣ и българскитѣ епархии въ Македония, като е обещавалъ да убеди своето правителство и царигр. патриаршия да го приематъ. Гръцкото правителство, обаче, въ своя мемоаръ, представенъ скоро следъ това на руския посланикъ, е изказало такива неприемливи искания не само отъ българско, но и отъ руско гледище, че генералъ Игнатиевъ е счелъ за по-умно да прекжсне повѣрителнитѣ си преговори съ Кундориоти, като се мжчелъ да отслаби влиянието на Атина върху патриаршията по въпроса за дигане на схизмата.[2]

Смѣсената комисия е започнала заседанията си въ В. Порта презъ 1876 г. и е изработила спогодителенъ проектъ, който се различавалъ отъ фермана съ следнитѣ точки:

1) Екзархътъ пребивава постоянно вънъ отъ Цариградъ, въ катедралния градъ на своята епархия.

2) Екзархийскиятъ уставъ се представя на патриарха, който въ тримесеченъ срокъ има право да направи свои бележки и да поиска изхвърлянето на ония постановления, които споредъ неговото мнение не сж съгласни съ канонитѣ.

3) Патриархътъ съобщава за избора на екзарха на В. Порта, която незабавно издава бератъ.

4) Православнитѣ небългари въ екзархийския диоцезъ и православнитѣ българи въ патриаршеския диоцезъ иматъ право, ако искатъ и ако образуватъ община, да иматъ духо-

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 156.

[2] ibid., стр. 158.

венство отъ своята народность и даже епископъ (единъ видъ хорепископъ), избранъ отъ тѣхъ и ржкополаганъ отъ епархийския архиерей, отъ когото той ще зависи канонически и чието име ще споменава въ време на богослужение.

5) Запазва се status quo за богослужебния езикъ. Ако пъкъ въ една мѣстность се образува цѣла община, която не говори на езика, на който се извършва богослужението тамъ, дава й се една отъ мѣстнитѣ църкви, но не и митрополитската. А тамъ, гдето има само една църква, новата община си постройва отдѣлна църква на свои срѣдства.

6) Сжщо така се постжпва съ училищата въ смѣсенитѣ селища.

7) Отъ екзархията се отниматъ велешката епархия (предвидена въ фермана) и отстжпванитѣ по проекта на патр. Антима VI прилѣпска и ахжчелебийска кази, а й се даватъ враненската каза (отъ скопската епархия) и ония мѣстности отъ епархиитѣ пловдивска, варненска, месемврийска и анхиалска, които ферманътъ е оставялъ подъ ведомството на патриаршията съ условие, че тѣзи мѣстности ще образуватъ отдѣлни екзархийски епархии и тѣхнитѣ жители ще избиратъ своитѣ епископи, които екзархътъ само утвърждава.[1]

Патриархъ Иоакимъ II, одобрявайки по принципъ тоя проектъ, не приемалъ начина за избирането на епископитѣ като антиканониченъ и, подържанъ отъ гръцкия пълномощенъ министръ Кундуриоти, по никой начинъ не отстжпвалъ пловдивската епархия. Той представилъ свой проектъ, като увѣрявалъ графъ Игнатиева, че искрено желае да дигне схизмата безъ съборъ. Но за да извършелъ това, той предлагалъ екзархътъ да подаде до него писмено заявление, въ което да се казва, че българскиятъ народъ и неговото духовенство никога не сж се движели отъ филетизъмъ, а само сж желалаели да си устроятъ своя народна църква възъ основа на предложенитѣ отъ патриарха Григорий VI начала и че, ако сѫ съгрѣшили предъ вселенската църква, тѣ сега искрено я молятъ да ги прости и да отстрани сѫществуващитѣ затруднения съгласно съ канонитѣ.[1]

---

[1] Ibid., стр. 158—159. За съжаление, В. Тепловъ не съобщава, кои сж били българскитѣ представители въ тази комисия. Вижда ми се невѣроятно, че тѣ, ако сж били архиереи, както казва Тепловъ (цит. съч., стр. 156), се съгласили съ този проектъ на комисията, който е лишавалъ екзархията отъ три български епархии въ Македония, които си имали вече екзархийски митрополити (велешка, скопска и охридска). При това българскитѣ архиереи, до колкото е известно, здраво държали за фермана, а велешката епархия е била вписана въ него.

Отъ своя страна, взимайки поводъ отъ състраданието на пловдивскитѣ гърци къмъ пострадалото презъ 1876 год. българско население, руското министерство на външнитѣ работи съ окрѫжно е приканило своитѣ консули въ европейска Турция да се възползуватъ отъ тази промѣна въ настроението на гърцитѣ и да убеждаватъ гърци и българи, че е необходимо да се помирятъ за отбрана отъ общия имъ врагъ— турцитѣ, които се ползуватъ отъ взаимнитѣ имъ раздори, за да ги угнетяватъ още повече.[2]

И този пѫть почва за помирение между гърци и българи не могда да се създаде, както поради упорството на патр. Иоакима II да даде на екзархията ведомство въ Македония и Тракия, тъй и поради противославянската политика на атинското правителство. Атинскитѣ и цариградскитѣ рѫководни крѫгове се отнесли враждебно къмъ революционното движение на балканскитѣ славяни (въ Босна и България). Гръцкиятъ печатъ е използувалъ българското въстание като доказателство предъ турското правителство, че цариградската патриаршия била права, като е отхвърляла българскитѣ искания. Той е плашилъ гръцкия народъ съ призрака на панславизма и зовѣлъ гърцитѣ и западнитѣ държави на помощь на турцитѣ противъ непокорнитѣ славянски народи. А единъ разпаленъ гръцки патриотъ въ Цариградъ, Демостенъ Чивоглу, на свои срѣдства е образувалъ доброволческа гръцка дружина, която е отишла да се бие съ въстаницитѣ въ Босна. Тя е носѣла низъ цариградскитѣ улици своето червено знаме съ полумесецъ и кръстъ.[3]

При такъво враждебно настроение на гърцитѣ къмъ борбата на българитѣ за политическа свобода, естествено било пакъ да се опълчи българскиятъ народъ противъ новия опитъ за помирение съ патриаршията. Това е принудило екзарха Антима да уведоми епархийскитѣ архиереи (съ окрѫжно отъ 26 априлъ

---

[1] Ibid., стр., 159—160.
[2] Ibid., стр. 160.
[3] Ibid., стр. 163.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

1876 г. № 87), че слуховетѣ за тайна спогодба съ патриаршията сѫ безосновни.

Въпрѣки явно изказваната гръцка омраза къмъ Русия руското правителство е продължавало да мисли за помирение на цариградската патриаршия и българската екзархия дори въ момента, когато руското знаме се развѣвало въ Санъ-Стефано. Следъ сключването на Санъ-Стефанския договоръ, императорскиятъ комисаръ князъ Дондуковъ-Корсаковъ е поканилъ екзарха Иосифа да напусне Цариградъ и да се установи въ Пловдивъ, за да организира църквата, като го увѣрявалъ, че първата му грижа била да се устрои църквата въ Санъ-Стефанска България. Да ли императорскиятъ комисаръ не е подозиралъ, че западнитѣ велики сили ще измѣнятъ Санъ-Стефанския договоръ, или пъкъ, знаейки това, той при все туй е искалъ да използува момента за да премахне една отъ пречкитѣ за църковното гръцкобългарско помирение? Екзархъ Иосифъ, осведоменъ повѣрително отъ двама дипломати, сведущи въ тайнитѣ преговори на великитѣ сили, че Санъ-Стефанска България не ще остане, не билъ склоненъ да напусне Цариградъ; обаче князъ Дондуковъ му говорилъ отъ името на руския императоръ, и на 1 юний 1878 г. екзархътъ се премѣстилъ въ Пловдивъ заедно съ чиновницитѣ си, следъ като е взелъ нужното позволение отъ В. Порта за временно пребиване въ Пловдивъ по уреждане на църковнитѣ работи и следъ като поставилъ свой намѣстникъ (архимандрита Теодосий) и екзархийски съветъ (отъ 6 души), признати отъ В. Порта два дена следъ неговото заминаване.[1] Съ окрѫжно отъ 22 юний

---

[1] I заседание на Св. Синодъ въ Орта-кьой (Цариградъ) отъ 31 януарий 1883 г. Виж. и Погледъ върху деятелностьта на Българската Екзархия отъ О., М. и Б., Leipzig, 1902 г., стр. 10. Споредъ бившия скопски митрополитъ Теодосий, екзархъ Иосифъ ужъ самъ е искалъ да премѣсти екзархията въ Пловдивъ по съветитѣ на д-ръ Чомаковъ и Георгаки Чалоглу, но противъ решението на Св. синодъ. Само когато турскиятъ министръ на външнитѣ работи и изповѣданията му изказалъ желанието си екзархията да не се премѣства отъ Цариградъ и да остави свой намѣстникъ, той е заминалъ въ Пловдивъ, следъ като е уведомилъ В. Порта съ такриръ, че е оставилъ архим. Теодосия за свой намѣстникъ и съставилъ екзархийски съветъ. (Спомени отъ епохата на бълг. духовно и политическо възраждане, въ Сборникъ въ честь на Варненскопреславския митрополитъ Симеонъ, стр. 216—217). За да твърди това, митрополитъ Теодосий или не е знаелъ заповѣдьта на руския император. комисаръ, или пъкъ, ако я знаелъ, умишлено прикрива истината.

1878 г. № 2 екзархъ Иосифъ е уведомилъ подведомственитѣ си органи, че се премѣстилъ въ Пловдивъ по заповѣдь на князъ Дондуковъ-Корсаковъ. При все това той е смѣталъ своето пребивание тукъ за временно и, стараейки се съ всички сили да запази църковното единство на политически разпокжсания български народъ, е бдѣлъ отъ Пловдивъ да не се вгнѣзди въ турското правителство мисъль да обяви формално, че екзархията вече не сжществува въ Цариградъ. А главна внушителка на такъва мисъль могла да бжде цариградската патриаршия, подкрепвана отъ руски фактори. Заради това съ писмо отъ 25 юлий 1878 г. екзархъ Иосифъ е молилъ екзархийския съветъ да избѣгватъ раздори съ неговия намѣстникъ арх. Теодосий, защото трѣбвало да подържа добри отношения съ турското правителство, за да можелъ да седи въ Цариградъ[1] и да пази екзархийския постъ.

Това премѣстване на екзарха, по заповѣдь на руския императорски комисаръ, сигурно е било въ връзка съ преговоритѣ, които Русия е искала да се започнатъ между бълг. екзархия и цариградската патриаршия за дигане на схизмата. Че имало подобна мисъль, това се вижда отъ протеста на Наумъ Спространовъ противъ всѣко споразумение съ патриаршията[2] и отъ писмото на екзархъ Иосифа отъ 22 декемврий 1878 г. № 149 до управляващия отдѣла за народна просвѣта въ София Мар. Дриновъ, комуто съобщава, че новиятъ цариградски патриархъ (Иоакимъ III) се намиралъ подъ влиянието на елинизма и не билъ наклоненъ за помирение възъ основа на фермана. Патриархътъ е поставялъ като условие за дигане на схизмата, екзархията да се ограничи само въ предѣлитѣ на бълг. княжество (безъ Източна Румелия). Считайки, че не може да се постигне споразумение съ патриаршията, екзархъ Иосифъ намиралъ, че той трѣбва да пребивава въ Цариградъ, а не въ Пловдивъ, за да действува за прилагането на фермана, тъй необходимо за обезсилване на униятското движение въ Македония и Одринско. Затова той молилъ Мар. Дринова да прочете това негово писмо на князъ Дондуковъ и очаквалъ отъ последния заповѣдь по въпроса за мѣстожителството си.[3]

---

[1] I екзарх. изход. книга № 27, 25 юлий 1878 г.

[2] III екз. вх. кн., № 43, 13 юлий 1878 г.

[3] V протоколъ на екзарх. писма за 1878—1880 г., стр. 847—850.

Следъ Берлинския конгресъ (115awa станалъ отъ 13 юний 1878 г. до 13 юлий с. г.), въ свръзка съ изработването на конституцията и съ нуждата да се устрои църквата въ българското княжество, по руско внушение, българскитѣ политически кржгове сериозно е занимавалъ въпросътъ: **въ Цариградъ или въ София да бжде постоянното седалище на екзархията.**[1] Имало вече и течение тя да се премѣсти въ София или най-малко въ Пловдивъ. Подрържницитѣ на това мнение сж изхождали отъ убеждението, че по силата на чл. 62 отъ Берлинския договоръ бълг. екзархъ щѣлъ да може да управлява духовно и българскитѣ области въ Турция (Македония и Одринско). Между съставителитѣ на бълг. конституция имало и такива, които мислѣли да поставятъ бълг. църква подъ надзора и покровителството на руския Св. синодъ.[2]

(Ще се свърши).

---

[1] Въ писмото си до Наумъ Спространовъ (драгоманинъ въ Солунското руско консулство) отъ 21 юлий 1878 г., № 17, отъ Пловдивъ екзархъ Иосифъ пише: „Въпросътъ е, где ще да бжде екзархията: въ Цариградъ или въ столицата на княжеството". Даже се говорѣло, че въ Пловдивъ се готвѣлъ проектъ, споредъ който за седалище на екзархията се опредѣлялъ Охридъ, и Маринъ Дриновъ е приготовлявалъ изложение въ тоя смисълъ до руския императоръ (Протопресв. д-ръ Ст. Цанковъ, Измѣненията на Екзарх. уставъ, въ Сборникъ въ честь на Варн. и Преслав. митрополитъ Симеонъ, 1922 г., стр. 261. Виж. и писмото на митроп. Симеона до екзарха Иосифа отъ 6 ноемврий 1879 г. ibid., стр. 279, забел.)

[2] Разговоръ на Н. Блаженство бълг екзархъ Иосифъ I, съ единъ руски странникъ въ Цариградъ на 6 септемврий 1886 г., прев. отъ руски свещ. М. Димовъ, Свищовъ, 1886 г., стр. 8.

ЗАВИСИМОСТЬ НА МОЛДАВСКАТА ЦЪРКВА ОТЪ ОХРИДСКАТА ВЪ ПОЛОВИНАТА НА XV В.

Отъ Юрд. Трифоновъ

Следъ като се разгледаха отношенията на сръбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество,[1] не е мжчно да се схване общото положение на православнитѣ църкви на Балк. полуостровъ въ половината на XV в. Затова ние ще пристжпимъ направо да разгледаме възраженията, които гръцкиятъ ученъ Ласкарисъ направи срещу нашето предположение, че патриярхъ Никодимъ сръбски и архиепископъ Никодимъ охридски сж едно и сжщо лице, както и неговото твърдение, че молдавската църква никога не е имала връзки съ охридската архиепископия. Ще припомнимъ най-напредъ известията, на които почива нашето предположение.

Путненскиятъ лѣтописъ свидетелствува, че молдавскиятъ митрополитъ билъ ржкоположенъ отъ патрпярха на сръбската земя Никодимъ по време на деспота Георгия, когато въ Молдавия владѣелъ воевода Александрелъ. Като отбелѣзва 4-годишното господаруване на последния, този лѣтописъ (по преписа на монаха Азария) казва: И при нем благослови сѧ прѣѡсвѧщенны кѵр ѳеѡктисть на митрополитство ѡт патрїарха Никодима сръбскыѧ землѧ, при благочестивѣм деспотѣ геѡргїи. Тутакси следъ това е казано, че Александрелъ умрѣлъ въ Бѣлградъ (Акерманъ) въ м. августъ 1454 г.[2] Явно е, следов., че, споредъ путненския лѣтописъ, въ преписа на монаха Азария, ржкополагането на митроп. Теоктиста е било извършено между 1450 и 1454 г. отъ па-

---

[1] Вж. статията ни „Отношенията на сръбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество“ въ „Македонски прегледъ“, г. IV. кн. 4, стр. 43—78.

[2] Analele Academiei Romane, seria II, t. XXI (1909), стр. 146.

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 1. 1929.

триярха Никодима. На друго мѣсто сѫщиятъ лѣтописъ дава възможность да се опредѣли още по-точно годината на рѫкополагането. Той казва, че Теоктисъ умрѣлъ на 8 ноемврий 1477 г.[1], а споредъ лѣтописа на Уреке, този митрополитъ заемалъ катедрата 25 год., та рѫкополагането му е било въ год. 1477 — 25 = 1452 или 1453 г., понеже годината 25 е предадена крѫгло. Почти къмъ сѫщото време отнася рѫкополагането на митрополита Теоктиста и една бележка въ Нѣмцовския сборникъ, писанъ въ 1557 г., защото тази бележка е поставена непосрѣдствено следъ друга, която носи означена година 1453. Но споредъ тази бележка, Теоктистъ билъ посветенъ за митрополитъ „ѿ архїепископа сръбскаго кvръ Никѡдима“.[2] А архиепископъ съ име Никодимъ е имало въ 1452 г. въ Охридъ. За това свидетелствува надписътъ на манастирската църква въ с. Лешани, преписанъ отъ руския ученъ Григоровичъ при пѫтуването му въ западна Македония въ 1845 г. Той гласи: зижде се и пописа се св. бӝественныи храмъ великихъ мученикъ всихъ святыхъ съ трудомъ и попеченіемъ раба Божія Ни... Божикева изъ града Охрида въ дни архіепископа Никодима въ лѣто ѕ.ц.ѯ҃.[3]. Понеже молдавската традиция говори за зависимость на молдавската църква не отъ Печъ, а отъ Охридъ и понеже тази традиция се потвърждава и отъ кореспонденцията между Стефана Велики и охридския архиепископъ Доротей, — ние изказахме предположение, че въ сѫщность патриярхъ Никодимъ сръбски и архиепископъ Никодимъ охридски, които се споменуватъ все въ 1452 г., сѫ едно и сѫщо лице. Къмъ това предположение ни наведе анализътъ на различнитѣ редакции отъ списъка на сръбскитѣ патриярси, а особено поменика на печката църква, отъ който се вижда, че съ патр. Никодима се е свършила редицата на сръбскитѣ патриярси въ XV в.[4] Потвърждение на това отъждествяване ние намѣрихме въ една приписка отъ 1446 г., писана отъ самия патр. Никодимъ, въ която той казва, че подарилъ евангелие „великіе церкви архїепископїи и патрїаршїи равною са охридскою иіустінїанскою“. Последнитѣ думи ние изтълкувахме така: макаръ патриярхътъ да не служи вече въ тази църква, тя все пакъ може да се нарече и патрияршеска и архиепископска, защото ипекската патрияршия и охридската юстиниянска архиепископия сѫ едно и сѫщо нѣщо. Ние бѣхме изказали още мнение, че въ тази си приписка Никодимъ се е подписалъ съ зелено мастило въ качеството си на охридски архиепископъ. Това ни мнение днесъ не може да бѫде подържано, защото Иречекъ, въ изследването си „Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien“ (IV, стр. 46) изнесе, че вече сръбскиятъ патр. Спиридонъ, въ единъ документъ отъ 1379—1380 г., се е подписалъ съ зелено мастило. Само това ни мнение именно е можалъ да опровергае Ласкарисъ благодарение на Иречековото посочване. Колкото за другитѣ му възражения срещу нашето предположение, тѣ сѫ слаби. Къмъ тѣхното разглеждане именно пристѫпваме сега.

---

[1] Пакъ тамъ, стр. 149.

[2] Яцимирскій. А. И. „Григорій Цамблакъ“, стр. 285.

[3] Очеркъ ученаго путешествія по Европ. Турціи, стр. 126—7. Въ сборника на Стояновича, № 300.

[4] Вж. статията ни „Съединението на Ипекската патрияршия и пр.“ стр. 15—20.

* * *

Както се каза въ предходната ни статия, и румънскитѣ учени приематъ, че посвещаването на митрополита Теоктиста е било извършено отъ охридски иерархъ. Тѣ не сѫ се смущавали отъ това, че путненскиятъ лѣтописъ говори за патриряхъ „сръбскыѧ землѧ“, а Нѣмцовскиятъ сборникъ — за „архїепископа сръбскаго“, защото сѫ знаели, че молдавскитѣ книжовници отъ XVI—XVII в. сѫ употрѣбявали думата „сръбски“ въ смисълъ на югославянски, та сѫ я прилагали и къмъ българи. Ласкарисъ не отрича това; но той мисли, че лѣтописецътъ не би могълъ да има предъ видъ охридски иерярхъ, 1) защото последниятъ не би могълъ да бѫде нареченъ „патриархъ“ и 2) защото, ако да би ималъ предъ видъ него, не би забелязалъ, че рѫкополагането на Теоктиста станало „при благочестивѣм деспотѣ Геѡргїи“, подъ когото може да се разбира само сръбскиятъ деспотъ Георги Бранковичъ (1427—1456), тъй като нито градътъ Охридъ се е намиралъ въ деспотството, нито охридското архиепископство е имало подвластни епископи въ последното. По време на Теоктистовото посвещение, и Охридъ и епархиитѣ на архиепископията му сѫ се намирали подъ турска власть. — На първото отъ тия възражения ние нѣма нужда да се спираме, защото вече доказахме[1], че титлата „патриярхъ“ не само е могла да бжде дадена на охридскитѣ иерарси още въ XVI в., но се е явявала и наложителна, щомъ сръбската църква е била вече съединена съ охридската и щомъ въ султанскитѣ фермани се е говорило за охридска патриаршия. Ако охридскитѣ архиепископи въ външнитѣ си сношения обикновено сж избѣгвали титлата „патриярхъ“, то е било, защото сж искали да основаватъ своитѣ права не толкова върху султанскитѣ фермани, колкото върху Юстинияновата новела и върху хрисовулитѣ на Василия Българоубиеца. Относно второто му възражение ще кажемъ, че посочването на чужди владѣтели, считани за защитници на православието, особено при липса на собствени, не само не е необикновено, но дори не е рѣдко въ припискитѣ. Така, върху единъ печатанъ Триодъ стои приписка: Въ то лето поидоше Тꙋрьци на Бечь, ничьтоже не получише. Въ тоже времена бисть турьски царь сультань Мехмедь, благочестиви же Петарь, немачьки Игнацїе Леополдъ (у Стояновича, № 825). Въ ржкописенъ Служебникъ на манаст. Св. Павелъ въ Св.-гора се казва, че за книгата „Троуди сꙗ многогрѣшныи Леонтие архимандрить пелагонскїи и прилѣпски въ монастырѣ, глаголемомъ Потокъ, въ лѣто 7120 (=1612 отъ Хр.), господарꙗ Александра оугровлахїискаго“ (№ 1001). Книгата Пентикостаръ била написана въ Милешевския манастиръ, за храма Възнесение Христово, въ 1623 год. „въ Москви царьствꙋющꙋ благовѣрномꙋ и христолюбивомоу царю Михаилоу, сынꙋ патрїарховоу, въ Кон'тантинѣ же градѣ амирѣ соул'тань-Мꙋстави“ (№ 1132). Дори въ 1811 г., върху храма св. Богородица въ Топола е написано, че билъ съграденъ „при їмператорꙋ Алеѯандру всероссїискомꙋ самодержцꙋ, трꙋдомъ благовѣрнагѡ господарꙗ Геѡргїа Петровича вожда сербскагѡ народа“ (№ 3884). За да отстрани възможностьта да се мисли, че Никодимъ, когото путненскиятъ лѣтописъ нарича „патриярхъ“, а Нѣмцовскиятъ сборникъ — „архиепископъ“ може да е билъ охридски иерархъ, както приематъ и румънскитѣ учени, защото въ лешанския надписъ отъ 1452 г. се споменува охридски архиепископъ Никодимъ, — Ласкарисъ изкарва този надписъ съмнителенъ поне по отношение на годината. Спорецъ него, надписътъ билъ обнародванъ отъ Григоровича по-несъвършенъ и незадоволителначинъ (d'une manière défectueuse). Това трѣбвало да се заключава отъ обстоятелството, че като го препечатвалъ въ сборника си, Стояновичъ заградилъ № му въ жглести скоби [300], а въ предговора си (кн. I, стр. VIII) билъ казалъ, че съ такива скоби загражда номерата на приписки, които „очевидно не сж точно издадени, било че не сж издадени изцѣло, било че не е запазенъ оригиналниятъ правописъ, било че четенето имъ не е сигурно". Ласкарисъ е приспособилъ къмъ въпросния надписъ последната часть отъ бележката на Стояновича, т. е. счелъ го е за неточно прочетенъ, когато заграждането на номера му въ жглести скоби е могло да бжде направено отъ Стояновича затова, защото въ него е повредено името Ни . . . и защото е напечатанъ съ граждански букви. Но ако дори Стояновичъ наистина да е считалъ лешанския надписъ за невѣрно прочетенъ, това дава ли ни право да се съмняваме въ него? За такова съмнение би трѣбвало да се посочи нѣкаква несъобразность въ надписа, а такава не сжществува. Освенъ това Григоровичъ е билъ добросъвестенъ и предпазливъ ученъ и опитенъ славистъ, който се е старалъ да бжде точенъ. Ако надписътъ да е билъ нечетливъ и въ други части, освенъ въ думата Ни . . ., той би посочилъ това. Обстоятелството, че въ 1845 г., когато е билъ прочетенъ надписътъ, за патриярха Никодима не се е знаело нищо, както не се е знаело и за Теоктиста, и при все това Григоровичъ е прочелъ година 1452, която напълно отговаря на отпосле изнесенитѣ сведения за единия и за другия, това обстоятелство най-добре доказва, че предпазливиятъ Григоровичъ е прочелъ добре годината. Но Лаксарисъ не се ограничилъ само съ казаното съмнение, а се усъмнилъ и въ годинитѣ, презъ които е митрополитствувалъ Теоктистъ. Както се спомена, въ лѣтописа на Уреке е забелязано, че тия години сж били 25, и понеже Теоктистъ е умрѣлъ на 18 ноемврий 1477 год., ромънскиятъ ученъ Добреску правилно е заключилъ, че той ще да е билъ ржкоположенъ въ 1452 г. Причината за съмнението на Ласкариса е тая, че получената отъ Добреску година се равнява на оная въ лешанския надписъ, та става възможно да се допусне, че митроп. Теоктистъ е билъ ржкоположенъ отъ охридския архиеп. Никодимъ, — което младиятъ гръцки ученъ не иска по никой начинъ да се допуща. И ето той се улавя о това, че споредъ Журеско бележката за 25-годишното митрополитствуване на Теоктиста била въ интерполирана часть отъ лѣтописа. Но и така да е, въпросната бележка пакъ не губи значението си, защото въ случая нѣма никаква основа да се допуща фалшификация. Какъвъ интересъ, наистина, би ималъ продължительтъ на лѣтописа да измисля числото 25? Явно е, че той го е прочелъ нѣгде и го е внесълъ въ лѣтописа, както обикновено сж постжпвали лѣтописцитѣ. Отгде е можелъ да знае той, че по неговата бележка Добреску ще получи нежелателната за Ласкариса година 1452?

---

[1] „Макед. прегледъ“, год. IV, кн. IV, стр. 60—62.

Сега да се спремъ върху приписката отъ 1446 г., писана отъ патр. Никодима. Изцѣло тя гласи така: „Азъ смирени Нікодімъ по милости божіей патріархъ Срблемъ и поморію и инимъ странамъ, во дни благочестиваго и христолюбиваго деспота Гюрга и сіновъ его приложівъ сію книгу великіе церкви архіепископій и патріаршіи равною са охридскою иіустініанскою, въ лѣто 6954, генваръ 14“ (у Стояновича № 282). Макаръ че приписката не е издадена напълно критично, думитѣ, които ни интересуватъ не възбуждатъ съмнение; тѣ сж: „равною са охридскою иіустініанскою“. Дори и да не е запазенъ правописътъ имъ, смисълътъ имъ е предаденъ вѣрно. Какво значатъ тия думи? Въ статията си „Съединението на Ипекската патрияршия“ пр. (стр. 29—30), ние допуснахме, че тѣ съдържатъ посочване за извършеното вече по онова време съединение на сръбската църква съ охридската. Ние писахме: „Наистина, думата „равною“ може да се изтълкува и въ смисълъ на „равноправна“; но за такова тълкуване не остава мѣсто, като се вземе предъ видъ, че въ 1446 год. сръбската държава е стояла добре, и патрияршията, чието седалище е влизало тогава въ деспотството, не е можела да са застрашава ни най-малко отъ охридската църква, а особено като се вземе предъ видъ, че ако даже да биха се застрашавали нейнитѣ права, приписка къмъ подарено на църква евангелие не е мѣсто, гдето да се изказва защитата на тия права.“ Ласкарисъ въстава срещу нашето допущане и твърди, че „равною“ може да значи само еднаква по честь (ἰσότιμος), по съревнование (ἐφάμιλλος), но не идентична; да се превеждала тази дума съ идентична, значило да се насилва смисълътъ на текстоветѣ (et vouloir le traduire par identique c'est, nous semble-t-il, forcer le sens des textes, стр. 28). Въ сѫщность, „равною“ може да значи и идентична, както се вижда отъ обстоятелството, че когато се каже за Синъ, че е равенъ на Отца, разбира се, не само че е равночестенъ, равнодостойнственъ, но и едносѫщенъ, идентиченъ. Друга дума въ църковния езикъ за изказване понятието „идентиченъ“ освенъ „равенъ“ нѣма. При това, за да може възражението на Ласкариса да има въ случая значение, той би трѣбвало да обясни, каква нужда би имало да се доказва, и то въ едно подарено евангелие, че патриярхъ има равна честь, равно достойнство съ архиепископъ. Нима нѣкой е поставялъ патрияршеското достойнство по-долу отъ архиепископското? Най-после, не трѣбва да се забравя, че, както се спомена по горе, ние сме посочили разглежданата приписка само като потвърждение на изводъ, постигнатъ следъ подробно изучване на списъка на сръбскитѣ патриярси, известенъ подъ заглавие „Сказаніе ѡ҆ житіи преосвѧщенихъ архїепископѡвъ всеѧ сербскїѧ и поморскїѧ земли“, на сръбскитѣ лѣтописи, които говорятъ за падането на деспотството, и на поменицитѣ. Отъ това изучване ние дойдохме до заключение, че Арсений не е билъ последенъ патриярхъ, а предпоследенъ и че последенъ е билъ Никодимъ, при когото именно и ще да е било извършено съединението на двета църкви. Като изследваме внимателно текстоветѣ, ще видимъ, че предложеното отъ насъ тълкуване на думата „равною“ не изнасилва тѣхния смисълъ, а добре го обяснява.

Минуваме къмъ въпроса за молдавската традиция. Презъ XVII—XVIII в. въ Молдавия е сѫществувало вѣрване, че отъ време на флорентийския съборъ (1439 г.) молдавската църква е зависѣла отъ Охридъ. Това вѣрване е намѣрило изразъ и въ исторически, и въ канонически съчинения. Така, то е било изказано въ продължението отъ лѣтописа на Уреке, писано отъ монаха Мисаилъ (между 1660 и 1667 г.), па е намѣрило мѣсто и въ историческото съчинение на молдавския логотетъ Миронъ Костинъ, който емигриралъ въ Полша и тамъ го написалъ въ 1684 г. за единъ сановникъ на краля Янъ Собески; сѫщото се срѣща и въ съчинението на Кантемира „Описание на Молдавия“ (1716 г.). Споредъ Мирона Костинъ, молдавскитѣ пратеници, които били изпратени отъ господаря Александъръ Стари да искатъ владици отъ цариградския патриярхъ, като не го намѣрили въ столицата му, защото билъ отишелъ на флорентийския съборъ, заминали за Охридъ, чийто митрополитъ е пръвъ следъ патриярситѣ. Подъ негово върховенство молдавската земя седѣла до господаря Радулъ (Михнеа), който я подчинилъ на цариградския патриярхъ следъ първата битка при Хотинъ (1621 г.). Споредъ Кантемира пъкъ, молдавскиятъ митрополитъ, който присѫтствувалъ на флорентийския съборъ, следъ като подписалъ решението на последния за уния съ папата, не се осмѣлилъ да се върне въ Молдавия, затова най-голѣмиятъ противникъ на унията, Марко Ефески, изпратилъ тамъ за митрополитъ своя архидяконъ, родомъ българинъ, човѣкъ смиренъ и правовѣренъ, „и тъй като цариградскиятъ патриярхъ миналъ къмъ противния лагеръ (т. е. къмъ унията), заповѣдалъ му (на архидякона) да поиска рѫкоположение отъ охридския патриярхъ". Зависимостьта на молдавската църква отъ Охридъ, споредъ Кантемира, продължила до 1642 г,, когато билъ събранъ съборъ въ Яшъ, който решилъ, тя да се подчини на цариградския патриярхъ. Съобщенията на Мирона Костинъ и Кантемира, макаръ да посочватъ различни дати за времето, когато молдавци подчинили своята църква подъ цариградския патриярхъ, не съдържатъ въ себе си нищо странно и лесно могатъ да се съгласятъ, стига да се допусне, че първиятъ има предъ видъ началото на преговоритѣ, а другиятъ — окончателното оформяване чрезъ съборъ; но съобщенията имъ относно обстоятелствата, при които билъ рѫкоположенъ молдавски митрополитъ въ Охридъ, както забелязахме другаде и относно известието въ лѣтописа на Уреке[1], сѫ погрѣшни. Въ тѣхъ трѣбва да виждаме опитъ да се обясни познатата на авторитѣ традиция за зависимость на молдавската църква отъ Охридъ. Освенъ това, казанитѣ писатели невѣрно представятъ, че тази църква се е намирала подъ върховенството на охридския архиепископъ непрекѫснатото отъ флорентийския съборъ дори до първата половина на XVII в. Такава непрекѫснатость не е имало. Въ това се убеждаваме, между друго, отъ обстоятелството, че въ свиканитѣ отъ архиеп. Прохора охридски събори противъ Павла Смедеревски, за които говорихме въ първата си статия, не сѫ участвували молдавски епископи. И по-рано, следъ 1466 год., за която ще говоримъ по-долу, зависимостьта на молдавската църква отъ охридската ще да е била само номинална и е имала морално значение. Ней напр. ще да се длъжи посочения отъ Яцимирски[1] фактъ, че въ поменика на Бистричкия манастиръ, захванатъ въ 1407 г. покрай молдавскитѣ иерарси отъ чуждитѣ се споменуватъ само охридскитѣ. Опитътъ на Ласкариса да възбуди съмнение въ точностьта на даденитѣ отъ Яцимирски сведения за този поменикъ не е сполучливъ. Обстоятелството, че Богданъ и Николаеску, като говорѣли за поменика, не споменували за констатирания отъ руския ученъ фактъ, показва само непълнотата на тѣхнитѣ бележки. Следъ 1466 г., молдавскитѣ епископи сами ще да сѫ рѫкополагали своитѣ митрополити, затова Номоканонътъ (Indreptarea legii) отъ 1652 г. съ право забелязва: „Сега тя (молдавската църква) не зависи нито отъ охридския архиепископъ, нито отъ цариградския, но ние не знаемъ, отгде е получила тя тази власть“.[2] Молдавци презъ XVII в. наистина не помнѣли вече добре обстоятелствата, при които тѣхната църква се подчинила за около две десетолѣтия на охридската, както и ония, при които почнали да си поставятъ сами митрополити; но у тѣхъ се запазила неясна традиция за едновремешното подчинение подъ Охридъ, и тази традиция, както показватъ сведенията за положението на православнитѣ църкви въ началото на турското владичество, не е била безосновна. Така и вѣрваха всички учени, които сѫ се занимавали съ въпроса досега; но, както се каза, Ласкарисъ заявява, че тѣ сѫ се лъгали и че молдавската църква нито фактически, нито дори номинално (ni même en principe) не е зависѣла отъ охридската архиепископия. Колкото за вѣрването на молдавскитѣ книжовници отъ XVII и XVIII в., за което се говори по-горе и по което тѣхната църква въ половината на XV в. се е подчинила за известно време на Охридъ, за него Ласкарисъ мисли, че се длъжи не на традиция, а на легенда, Тази легенда, споредъ гръцкия ученъ, е произлѣзла така: въ Синтагмата на Матея Властара, която е била преведена на сръбско-славянски още въ времето на Стефана Душана и вече въ XV в. е била приета и въ Влашко, и въ Молдава за официяленъ канонически сборникъ, какъвто си останала и до половината на XVII в., — въ тази Синтагма има едно мѣсто, гдето се казва, че съгласно съ 130 новела на Юстинияна, охридскиятъ архиепископъ трѣбва да се поставя по чинъ непосрѣдствено следъ цариградския патриярхъ и да има подъ своя власть „епископы епархіи Дакіе Медитераніе и Дакроніе Рипинсиѥ и Преваліе и Карданіе и Мисиѥ Горнѥе, и оть того тѣхь хіротонисати се“. Румънскитѣ книжовници отъ края на XVI и началото на XVII в., по незнание, мислѣли, че подъ „Дакіа Медитераніа“ се разбирали Влашко и Молдава. Въ полза на своето обяснение Ласкарисъ дава две доказателства: 1) Номоканонътъ отъ 1652 г. (Indreptarea legii) твърди, че споредъ Синтагмата на Властара Молдавия зависѣла нѣкога отъ охридския архиепископъ, а въ Синтагмата, освенъ приведенитѣ думи за Дакіа Медитераніа, нѣма никакви думи, които да говорятъ за подобно нѣщо; 2) писмата, за които се казва, че били размѣнени между Стефана Велики и охридския архиеп. Доротей и въ които става дума за ръкополагане на молдавски митрополитъ отъ последния, сѫ били намѣрени пакъ въ преписъ на Синтагмата, а това обстоятелство показвало, че тъкмо посоченото мѣсто за Дакіа Медитераніа е дало поводъ да се съчинятъ тѣзи измислени, споредъ Богдана и Ласкариса, писма. Монахътъ разбралъ въпросното мѣсто така, че въ него се говори за зависимость на румънскитѣ области отъ Охридъ, и пожелалъ да покаже нагледенъ примѣръ за тази зависимость, като съчинилъ въпроснитѣ писма по материяла, който му доставило послесловието на писаря Димитъръ отъ Кратово (стр. 21—22). Че румънскитѣ книжовници и духовници сѫ подразбирали подъ Дакіа Медитераніа своитѣ княжества — това е истина. Така сѫ разбирали тия думи и въ Охридъ, затова тамошнитѣ архиепископи сѫ били убедени, че румънскитѣ княжества трѣбва да бѫдатъ подъ тѣхна власть. Че е така, имаме изрично свидетелство въ обясненията, които монахъ Викторъ, преписвачъ на Синтагмата въ близката до Охридъ Струга, е далъ на приведеното мѣсто отъ 130 Юстиниянова новела въ 1590 г.: „имѣти присно под собою епископь епархїи Дакїе, сирѣч Ѹгровлахїа, Медитеранїе, сирѣч ѹгръскаа землꙗ и Дакронїе, сирѣч сръбскаа землꙗ, до западнаго мора“ и пр. (Стояновичъ, №

---

[1] Статията ни „Съединението на Ипекската патр. и пр.", стр. 3.

---

[1] „Григорій Цамблакъ“, стр. 296—7.

[2] Вж. у Ласкариса, стр. 14—15.

812). Истина е така сжщо, че Властаровата Синтагма е имала много силно влияние и въ румънскитѣ княжества, и въ България, и въ Сърбия, па дори и върху гърцитѣ, защото и авторътъ ѝ е билъ гръкъ. За него писа Яцимирски,[1] па и ние.[2] Но тъкмо поради това влияние, Синтагмата не бива да се използува само за създаване хитроумно обяснение на вѣрването на книжовницитѣ отъ XVII—XVIII в., че Молдава е зависѣла нѣкога отъ Охридъ, а трѣбва да се има предъ видъ, и когато се говори за ржкополагането на митрополита Теоктиста. Защо да се предполага, че Синтагмата е влияла само на книжовницитѣ отъ XVI—XVII в., а не и на ржководителитѣ на Молдавия и на нейната църква въ половината на XV в.? Последнитѣ не сж напуснали цариградския патриярхъ така случайно, както сж мислѣли Миронъ Костинъ и Кантемиръ. Тѣ сж търсѣли случай да се отдѣлятъ отъ него и сж намѣрили такъвъ следъ флорентийската уния, когато станало нужда да се ржкоположи Теоктистъ. Въ това ни убеждава по-раншната борба между молдавци и патриярха, за която ще кажемъ нѣколко думи, и тъкмо при този търсенъ случай тѣмъ е можело да помогне въпросното мѣсто отъ Синтагмата на Матея Властара, тълкувано въ полза на Охридъ.

Борбата, за която загатнахме, е следната. Въ 1387—1388 г. молдавцитѣ били подведени отъ единъ авантюристъ гръкъ, Павелъ Тагара, който се представилъ за цариградски патриярхъ, и получили отъ него отдѣленъ епископъ. Когато измамата се открила, ржкоположениятъ отъ него Симеонъ го проклелъ и се отказалъ отъ епископския санъ, но цариградскиятъ патриярхъ Антоний му възложилъ да управлява молдавската църква като намѣстникъ на галицкия митрополитъ. Следъ това молдавцитѣ се обърнали къмъ последния съ молба да имъ ржкоположи двама епископи, и той изпълнилъ молбата имъ. Но патриярхъ Антоний не одобрилъ това, а посветилъ за Молдавия особенъ митрополитъ, който да зависи направо отъ него, и имъ изпратилъ за такъвъ Иеремия. Молдавцитѣ обаче не го приели, и той, откакъ проклелъ и отлжчилъ и тѣхъ, и епископитѣ имъ, върналъ се въ 1394 г. и сполучилъ да се настани въ Търново, което тъкмо по това време, поради заточението на патр. Евтимия било останало безъ иерархъ. При всичко че стоели отлѫчени дори до 1401 или 1402 г., възмутенитѣ отъ натрапничеството на патриярха молдавци не отстѫпили, макаръ че последниятъ ги заплашвалъ, проклиналъ и наричалъ епископитѣ имъ разбойници, незаконни грабители на епархии, блудници и др. Най-после патр. Матей хвърлилъ мостъ за отстѫпване на патрияршията, като писалъ, че патр. Антоний ужъ затуй не искалъ да признае молдавскитѣ епископи, защото билъ се научилъ, че тѣ били *σερβοεπίσκοποι*, т. е. че били поставени отъ сръбския патриярхъ, който чрезъ това си присвоявалъ чужда область; но ако излѣзѣло истина онова, що твърдѣли самитѣ молдавци, именно че тѣхнитѣ епископи сѫ били посветени отъ галицкия митрополитъ, той ще признае тѣхното рѫкополагане. Понеже тѣ наистина били посветени отъ този митрополитъ, патр. Матей ги призналъ за законни. Насъ въ случая интересува не хитруването на патриярха, а това, че той изтъквалъ като причина за несъгласието на патрияршията мнимо рѫкополагане отъ сръбски патриярхъ (въ славянския преводъ на Матеевото послание се казва: глаголаше бо сѧ, ꙗко сръбскыи епископь съи ѿнѣкъдꙋ наскочи на цръковь тѫ.[1]) Яцимирски мисли[2], че подъ „сръбски патриярхъ“ трѣбва да се разбира охридския; но това е погрѣшно: макаръ че молдавцитѣ сѫ наричали въ по-подирно време и охридската църква „сръбска“, цариградската патриаршия никога не е правила това. Важното е, че първитѣ сѫ получили отъ патр. Матея предупреждение да не се обрѫщатъ къмъ сръбския патриярхъ. Близу следъ половина вѣкъ въ Молдавия се явила нова борба съ Цариградъ. Въ 1447 г. митрополитътъ на тази държава Дамиянъ умрѣлъ. Въ ноемврий сѫщата год. византийскиятъ императоръ (Иоанъ VIII), който билъ призналъ флорентийската уния, издалъ заповѣдь (*πρόσταγμα*), препечатана въ статията на Ласкариса (стр. 31), съ която заповѣдь, въ съгласие съ патриярха, изпраща агатополския епископъ Иоакимъ за молдавски митрополитъ съ право да рѫкополага и втори архиерей (*μετὰ καὶ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως*).

---

[1] „Григорій Цамблакъ“, 292—4 и др.

[2] „Унищожаването на Търновската патрияршия“, стр. 17—18.

---

[1] Изложение на борбата вж. у Голубинскій, Краткій очеркъ, стр. 372—6, и у Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, стр. 69–80.

[2] Яцимирскій, ib. стр. 90.

Въ императорската заповѣдь не се споменува нищо за искане на молдавци да имъ се изпрати митрополитъ отъ Цариградъ; а две писма, копия отъ които сѫ запазени въ единъ рѫкописъ на Ягелоновската библиотека (въ Краковъ) — едното адресувано до папата, а другото до консисторията на кардиналитѣ (първото е препечатано отъ Ласкариса, стр. 4), — даватъ да се разбере, че и въ този случай се е повторила историята съ Иеремия: и сега изпратениятъ отъ унията императоръ Иоакимъ Агатополски билъ изгоненъ отъ държавата и се принудилъ да отиде наедно съ последователитѣ си въ Полша, гдето преседѣлъ доста време, а следъ това заминалъ за Римъ. Ето при какви обстоятелства за молдавци се явила нужда да търсятъ автокефаленъ иерархъ, който да не е униятъ като цариградския по онова време, но да бѫде съ неоспорванъ авторитетъ, за да се отнеме възможността на последния да прави възражения. Такъвъ иерархъ тѣ намѣрили въ лицето на охридския архиепископъ, къмъ когото се и обърнали за рѫкополагане на митр. Теоктиста. Обстоятелствата, при които станало това, отпосле сѫ били забравени, особено откакъ молдавци почнали сами да си рѫкополагатъ митрополити, но предание за обрѫщане къмъ Охридъ и за това, че обрѫщането станало по време на униятство въ Цариградъ, се е запазило. Защо е било потрѣбно да се създава „легенда“ за молдавска зависимость отъ охридския архиепископъ, за каквато умува Ласкарисъ? Даже ако приемемъ неговото мнение, че „сръбскиятъ“ патриярхъ Никодимъ, за когото молдавскиятъ лѣтописъ казва, че рѫкоположилъ Теоктиста, е билъ ипекски, а не охридски, пакъ не би трѣбвало да се говори за „легенда“, защото и по мнението на Руվараца, приемано отъ Ласкариса, ипекската патрияршия въ 1459 г., 6—7 години следъ рѫкополагането на митрополита Теоктиста, е била подчинена подъ Охридъ, та молдавската цържва, ако не направо, то поне косвено е била свързана съ охридската архиепископия. Когато иерусалимскиятъ патриярхъ Хрисантъ Нотарасъ, отъ когото Ласкарисъ се възхищава толкова много, е писалъ въ 1715 г., той не е знаелъ за врѫзкитѣ на Молдава съ Охридъ, създадени било направо въ 1452 г., било косвено въ 1459 г., та затова е можалъ да твърди, че „митрополитскитѣ седалища на Влахия и Молдавия никога не сѫ зависѣли отъ охридския архиепископъ“ (*οὐδέποτε τῷ Ἀχρίδος ἀρχιεπισκόπῳ ἦσαν* *ὑποκείμενοι)*: но Ласкарисъ, който предпочита мнението на Руварца за унищожаването на ипекската патриаршия предъ онова на Стояновича,[1] нѣма право да подържа сжщото. Кое го движи да подържа на всѣка цена, че молдавцитѣ и въ половината на XV в. сж се намирали въ културни връзки само съ сегашнитѣ си крайдунавски съюзници, не е мжчно да се разбере. Обяснимо е и силното увлѣчение на младия ученъ отъ собственото му обяснение на мнимата молдавска „легенда“ за нѣкогашна зависимость отъ Охридъ — увлѣчение, което го е направило да се възхищава отъ писанията на единъ Хрисантъ Нотарасъ, а да гледа отъ високо на заслужилъ историкъ като Ксенопола, когото той нескромно нарича „повръхностенъ ўмъ“ (un esprit superficiel, стр. 24). Едно нѣщо обаче не може да се разбере въ случая: то е, какъ такъвъ способенъ ученъ като Ласкариса не е можалъ да съгледа противоречието, въ което пада, като приема отъ една страна, че митрополитъ Теоктистъ е билъ ржкоположенъ отъ сръбски патриярхъ и че сръбската патриаршия следъ 6—7 години (1459) е била подчинена на охридската (мнението на Руварцъ), а отъ друга подържа съ всички сили, че молдавската църква никога не е зависѣла отъ Охридъ. Колкото за твърдението му, че щомъ се приеме, какво митрополитъ Теоктистъ е билъ посветенъ отъ ипекския патриархъ, по-добре можело да се обясни влиянието на сръбското изкуство върху архитектурата на молдавскитѣ църкви, на него ние не ще се спираме, защото е ясно, че влияние върху архитектурата на църквитѣ не се обяснява съ 6—7 годишна зависимость. Ще минемъ върху писмата на Стефана Велики и архиепископа Доротея, които заслужаватъ по-подробно разглеждане, не само защото даватъ най-добро доказателство за молдавската църковна зависимость отъ Охридъ въ половината на XV в., но още защото еднички посочватъ опредѣлена дата, до която е траяла фактически тая зависимость.

Съдържанието на въпроснитѣ писма ние предадохме още въ въведението на първата си статия. Тука ще приведемъ само нѣкои кѫсове, предимно началото и датитѣ имъ, понеже ще ни трѣбватъ при обсѫждане на въпроса за произхода на писмата. Първото захваща така: „Милостию божиею ѩаннь стефанъ воевода господинъ землы мȣльдовлахїиской блаженнѣишемȣ архїепископȣ прьвїе їȣстинїанїе и вьсѣмъ бльгарѡмь и срьблıемь и дакїискимь землꙗмь ѡбладателю, радовати се о господи. Ѡбаче бȣди ти вѣдомо, ꙗко митрополить нашь кvрь висарїѡнь ѫспе, и неможемь тамо послати иного да его рѫкоположишь, дльготи ради пѫтные“... Датата на писмото е тая: „Въ лѣто ҂ѕцѯд, мѣсеца априлїа, їндиктиѡн .ді.“

---

[1] Той пише: „Entre celles (hypothéses) de Ruvarac et de Stojanović, qui sont l'une et l'autre impossibles à démontrer dans l'état actuel de nos sources, nous croyons celle de Ruvarac plus proche de la vérité“, стр 31.

Началото на второто писмо: „Дороѳеи милостїю божїею архїепископъ прьвїе їѫстинїанїе и вьсѣмь бльгарѡмь и срьблıемь, севѣрнымь странамь и прочимь“. Между друго въ него се казва: „Того ради послахь твоемѫ благочестїю писанїе нашего смѣренїа, ꙗко да изберете себѣ митрополита . . . и да га рѫкоположите съ тамошными епископы, призвав'ше къ себѣ и митрополита угрѡвлахїискаго брата нашего и съслѫжьбника кvр Макарїа; занıеже и ть ѡбласти нашеıе есть“. . . Датата му е: „Въ лѣто ҂ѕцѯд, мѣсеца ѡктобрїа, їндиктїѡнь .з. (поправено ҂ѕцѯе. инд. .іе“).[1] — Писмата сѫ дошли до насъ не въ първоначалния си видъ, а въ преписъ отъ по-късно време — споредъ Богдана, който ги е издалъ въ факсимиле[2] отъ XVII или дори отъ XVIII в., а споредъ Яцимирски[3] — отъ началото на XVII или края на XVI в. Дали достигналитѣ до насъ преписи сѫ направèни отъ оригиналитѣ, или отъ други преписи — това не се знае. Тѣ сѫ намѣрени написани върху крайни праздни листове въ славянски преводъ отъ Синтагмата на Матея Властара. Но за признаване тѣхната автентичность или фалшивость това има малко значение; много повече важи съдържанието имъ. Общиятъ тонъ на последното говори въ полза на истинностьта имъ: нѣма излишна фразеология и риторични украшения; воеводата пристѫпва направо къмъ предизвикалата писмото случка, която само се споменува, изказва желание да се прати лице, което да ржкоположи новъ митрополитъ, и обяснява, защо не може да се отиде за ржкополагане въ Охридъ; а архиепископътъ съ смирение и искреность обяснява, защо и отъ негова страна не може да се изпрати лице, и дава позволение, ржкополагането да се извърши отъ самитѣ молдавски епископи въ съслужение съ влашкия митрополитъ Макарий, който сжщо билъ подчиненъ на Охридъ. Но въ писмата, именно въ кжсоветѣ, които приведохме по-горе, има и такива подробности, които будятъ недоумѣние. На първо мѣсто между тѣхъ трѣбва да се постави годината на писмата и противоречието между нея и индиктитѣ. Първото писмо дава год. 6964 отъ сътв. на свѣта (септемврийска) = 1456 отъ р. Хр.; а второто—6964, поправена на 6965, мѣсецъ октомврий, която дава пакъ 1456, защото, макаръ да била почнала септемврийската година 1457, но януарска продължавала още 1456 г. Между това преселването на архиепископа Доротея въ Цариградъ наедно съ нѣколко боляри, за което преселване се говори въ 2-то писмо, е станало не въ 1456, а въ 1466 год. За това свидѣтелствува изрично послесловието на Димитра Кратовски къмъ преписаната отъ него, по поржка на архиепископа, Синтагма. Въ послесловието се казва: „прѣдвижет се (Доротей) въ кѡнстан'тінь градь, царемь мехемедѡм', и съ мнѡжаишїми ѡть болıарь ѡхрїїд'скыихь и причътникь црькѡвныхь также... — ѡть създанїа же мироу ҂ѕцод (= 1466) їньдиктїѡнь .д.“ (вм. дı). Къмъ сжщата 1466 г. отнася събитието и една приписка къмъ ржкописъ отъ библиотеката на Хлудова: „Въ лѣт(о) ҂з̃.ц̃.о̃.е̃. (6975). Въ сїе лѣт(о) прѣсели царь Мехмед Охрїждани, мѣсеца ѡхтомврїа .к̃. день на светаго Кѵпрїана и Оустины“ (Стояновичъ, № 329). Най-после, на 1466 г. отговаря и индиктътъ на първото писмо — д̃ı. (14). Следователно, и въ двете писма годината е означена невѣрно, но индиктътъ въ 1-то е вѣренъ. Въ 2-то писмо е посоченъ индиктъ з̃ (7), който отпосле е поправенъ на ıе (15), както и трѣбва да бжде. — Втора подробность, която буди недоумѣние, е името на починалия митрополитъ — Висарионъ. Въ 1466 г. още е билъ живъ сучавскиятъ митрополитъ Теоктистъ, който, както се спомена, се е поминалъ въ 1477 г. Въ сжщото време въ Романъ е билъ епископъ Тарасий. И единиятъ, и другиятъ често се споменуватъ въ грамотитѣ на Стефана Велики, издадени отъ I. Богдана[1]. Така, въ сжщата 1466 г. откогато сж писмата, има издадена въ Сучава (9 юлий) грамота, въ която се казва: „и дорадили сѣ есмо с нашымъ митрополитомъ кѵр Теωктыстомъ, и епискꙋпомъ нашимъ кѵр Тарасиемъ ѡтъ Римановѣ"... (т. I, стр. 105). — 3-та подробность, която буди недоумѣние, е споменуването на влашки (угровлахийски) митрополитъ Макарий. Митрополитъ съ такова име въ разглежданото време не се споменува въ никой другъ документъ, па и зависимость на влашката църква отъ Охридъ въ сжщото време не е засвидетелствувана никжде. Последнитѣ две подробности, що будятъ недоумѣние сж били забелѣзани отъ Богдана, който поради тѣхъ е прогласилъ писмата за фалшиви. По него върви и Ласкарисъ. За мѣсто, гдето сж били измислени тѣ, първиятъ посочва Влашко, а вториятъ е по-склоненъ да приеме Молдава.

---

[1] Starine, XII, 253—4.

[2] За жалость, при всичкитѣ ни старания, ние и досега не можахме да си доставимъ статията на Богдана въ оригиналъ, за да видимъ факсимилето.

[3] Вж. неговата рецензия на Богдановата книга „Documente falşe atribuite lui Şfefan cel Mare“ (Bucureşti, 1913) въ Рус. Фил. вѣстникъ т. 73, вып 2. (1915 г.), стр. 421—6.

Но, като приематъ, че писмата сж фалшиви, Богданъ и Ласкарисъ е трѣбвало да посочатъ, какво би могло да подбуди изобретателния имъ авторъ да ги съчини и отгде е намѣрилъ материялъ за тѣхъ. И двамата приематъ, че материялъ му е дало послесловието на Димитра Кратовски, въ което се говори за архиепископа Доротея и за неговото заточаване. Колкото за причината на измислянето имъ, Богданъ допуща две възможности: 1) авторътъ е искалъ да достави на молдавци, които не сж желаели да бждатъ подъ духовната власть на цариградския патриярхъ, конкретно доказателство, че сж зависѣли нѣкога отъ охридския архиепископъ, понеже ржкополагането на митрополита Теоктиста около 1452 г. се явява като едничъкъ фактъ отъ такава зависимость, предизвиканъ или отъ затруднения въ Цариградъ въ навечерието на падането му подъ турцитѣ, или отъ флорентийската уния; 2) възможно е, писмата да сж риторическо упражнение на нѣкой монахъ, направено безъ опредѣлена цель. Такива упражнения имало въ единъ сборникъ на Румънската Академия отъ 1515 г. Ласкарисъ се присъединява къмъ първото предположение на Богдана, като приема, че тѣхниятъ съчинитель монахъ е искалъ да даде на молдавци конкретенъ примѣръ за зависимостьта на църквата имъ отъ Охридъ, въ която зависимость той вѣрвалъ поради погрѣшното тълкуване на думитѣ „Дакïе Медитеранïе", прочетени въ Синтагмата на Властара. Срещу тия предположения направи възражения А. И. Яцимирски. Той изтъкна, че ако авторътъ на писмата бѣ ги измислилъ, като е използувалъ послесловието на Димитра Кратовски, той не би ги помѣстилъ тутакси следъ това послесловие, а би гледалъ да скрие извора имъ. При това, нарочно измислени писма биха били използувани при борбата на молдавци противъ претенциитѣ на цариградската патрияршия, а въ сѫщность за тѣхъ не се споменува. Срещу второто предположение на Богдана Яцимирски забелязва, че сборницитѣ отъ писма („епистоляри"), било български, било сръбски, било румънски, съдържатъ не измислени, а истински писма, които сѫ били преписвани отъ оригиналитѣ или безъ всѣкаква промѣна, както е случаятъ и съ разгледанитѣ две, или съ малки съкращения, като сѫ изпущани лични и географически имена, фактически подробности, дати и пр. Нему не е известенъ нито единъ случай отъ нарочно фалшифицирано подобно писмо (вж. рецензията, стр. 423—4). Произходътъ на двѣтѣ разглеждани писма той си представя така: нѣкой е събралъ паметници за живота на архиепископа Доротея, а може би и на други охридски иерарси и ги е прибавилъ къмъ Синтагмата. Отпосле тѣ извехтѣли и, откакъ били пренесени въ Румъния, нѣкой писарь е намѣрилъ за по-интересни само двѣтѣ, понеже се отнасяли къмъ миналото на неговия народъ, и ги преписалъ

---

[1] Documentele lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1913. (Издание на Comisia istorică a Românie), т. I, стр. 25, 27, 30, 56, 150, 159—160 и др.

Не е мжчно да се види, че умуванията на Богдана и Ласкариса за произхода на разглежданитѣ писма почиватъ на предположението, че последнитѣ сѫ били намѣрени въ Румъния. На това предположение се е подалъ и Яцимирски, който допуща, че писмата сѫ били намѣрени въ нѣкой влашки манастиръ. Въ сѫщность обаче то не е вѣрно: писмата сѫ били намѣрени не въ Румъния, а въ Охридъ, както е забелязано върху самитѣ листове отъ Григоровича, който ги е намѣрилъ. Въ книгата „Очеркъ ученаго путешествïя по Европейской Турцïи" (Казань, 1848), последниятъ не говори за свои находки въ румънски манастири; а пъкъ букурешки българи още при преминуването му презъ влашката столица чули, че той е намѣрилъ писмо на румънски князъ. Така, въ едно писмо на д-ръ Ив. Селимински до д-ръ Г. Золотовича, писано на 18 ноемврий 1846 г., се съобщава следното: „Единъ професоръ отъ Казанския университетъ, именуванъ Викторъ Григоровичъ, като обиколилъ нашето отечество, открилъ много важни нѣща: . . . Саморѫчно писмо на нашия патриархъ до тогавашния влашки князъ, комуто се давало позволение да се рѫкоположи като влашки Митрополитъ Арцеския епископъ“.[1] Макаръ Селимиски да не е схваналъ досущъ добре подробноститѣ на предаденото му съобщение за находката на Григоровича, не може да има съмнение, че той говори за писмото на Стефана Велики, което рускиятъ професоръ намѣрилъ, „като обиколилъ нашето отечество“. За сѫщото билъ чулъ и Мустаковъ, който го съобщилъ на Хр. Георгиевъ. Последниятъ, въ едно писмо (отъ 1856 г.) до Н. Геровъ, пише: „ми казувѫ Г. Мустаковъ защо професоратъ Григоровичъ които въ лѣто 1845 беше проводенъ въ Европешка туркія . . . и на връщаніето си презъ тукъ отъ онѣзи дѣто имаше съ него си . . . показалъ единъ поменикъ . . . ощи показалъ и едно писмо отъ Молдавскіатъ Клиръ и болyръ къмъ българскіатъ Патріархъ въ охрида, и го заповѣдали да доди да имъ хиротонисалъ Митрополитъ, защото вдовивала епархіата имъ та Патріархатъ отрядилъ Влаш. Митрополитъ на негово място да отиди да го хиротониса защото сѫщіатъ ніго прощавали обстоятелствата да отиди“. . .[2] Явно е, че за намиране на писмата въ румънски манастиръ не бива да става дума. Може да се разисква само въпросътъ, дали тѣ сѫ били въ Охридъ, или въ Рилския манастиръ. Както се каза по-горе, върху самитѣ листове, откѫснати отъ Властаровата Синтагма, стои написано съ рѫката на Григоровича „Охридъ“.[3] Но въ „Бълг. книжици“ (Цариградъ) отъ 1858 г., кн. I за май, гдето писмата сѫ препечатани отъ „Гласникъ“, кн. VII, архим. Партений Зографски казва, че писмата „се нахождатъ рѫкописни въ Рилскі-атъ Монастырь“ (стр. 27); а въ юнската книжка на сѫщото списание[4], архим. Б. (Богданъ, псевдонимъ на Натанаила) съобщава, че той билъ испратилъ на архим. Партения „подмѣчаніе, що исти-тѣ ся находятъ въ Рилскій Монастирь“. Яцимирски потвърждава, че споредъ Григоровича рѫкописътъ, въ който били писмата, се намиралъ въ Рилския манастиръ: „В. Григоровичъ называетъ рукопись принадлежащей Рыльскому монастырю“. Ние нѣмаме на рѫка кн. V отъ Временникъ Моск-го Об-ва Исторіи и древностей россійскихъ“, гдето казанскиятъ професоръ е напечаталъ писмата, за да видимъ, какви точно думи е употрѣбилъ той; но намъ се струва, че ако той наистина е споменалъ Рилския манастиръ, направилъ е това, за да не издаде тайната за откѫсването на листоветѣ изъ Властаровата Синтагма въ Охридъ. Наистина, и въ Рилския манастиръ има преписъ отъ последната[1], но Григоровичъ не споменува за него въ своя „Очеркъ ученаго путешествія“, докато за охридския дава точно посочване. Като изброява рѫкописитѣ, които видѣлъ въ охридската църква, той отбелязва (стр. 185) на 23 мѣсто: „сочиненіе божественныхъ правилъ Матѳея (Властара), 4° пр. б., рукопись писана въ XV столѣтіи при Дороѳеѣ архіеп. первой Іустиніаны“. Рилскиятъ преписъ не е правенъ при Доротея. Явно е, прочее, че листоветѣ, на които сѫ написани послесловието на Димитра Кратовски и разглежданитѣ писма, сѫ се намирали при охридския преписъ на Синтагмата, направенъ отъ самия Димитра. Да бѣха били приложени къмъ Рилската Синтагма, тѣ нѣмаше да стоятъ неизвестни до дохождането на Григоровича, защото рилскитѣ монаси на чело съ Неофита и неговитѣ ученици, които сѫ четѣли книгитѣ въ манастирската библиотека, отдавна биха ги намѣрили.

---

[1] Библиотека д-ръ Ив. Селимински, III, 47—8.

[2] „Изъ архивата на Н. Геровъ“, I, № 312.

[3] Р. Ф. В., т. 73, вип 2, стр. 421.

[4] Отдѣлъ „Съвременна лѣтопись“, стр. 39—41.

Че твърдението на Богдана и Ласкариса, какво, ужъ, разглежданитѣ писма били измислени отъ румънски калугеръ, който използувалъ послесловието на Димитра Кратовски, е безосновно, показва ни и сравнението между употрѣбената въ тѣхъ титла на архиеп. Доротея и оная, която е употрѣбилъ Димитъръ. Както се вижда отъ приведенитѣ по-горе изписки отъ писмата, Стефанъ Велики нарича Доротея архиепископъ на Първа Юстинияна и обладатель на всички българи, сърби и Дакийски земи (Прозвището „обладатель на българи“ и пр. напомня думитѣ, употрѣбени въ приписката отъ Горна Митрополия за търновския митрополитъ Арсений въ 1573 г. „тогда обладющꙋ бльгар'скоую землю“). Въ писмото на самия Доротей, последниятъ се титулува пакъ архиепископъ на Първа Юстинияна и на всички българи и сърби, но думата „обладатель“ липсва и вмѣсто „Дакийски земи“ казано е „северни страни“, което обнема последнитѣ. Между това, Димитъръ Кратовски въ послесловието си пише за Доротея само „архїепископа бльгарскаго“ или „архїепископоу ѡхрїдьскомоу“. Ние вече обяснихме, че Димитъръ е употрѣбилъ титлата „архиепископъ български“ затова, защото се е придържалъ строго о терминологията на Синтагмата. Ако твърдението, че и дветѣ писма били измислени все отъ едно и сѫщо лице, и то отъ румънинъ, да бѣше вѣрно, пита се, защо титлата въ двѣтѣ не е досущъ сѫща и защо тя се различава толкова много отъ оная, употрѣбена отъ Димитра Кратовски, когато, ужъ, авторътъ на писмата ги е кроилъ по неговото послесловие? Ако пъкъ сѫ били измислени въ Охридъ, отгде е знаелъ авторътъ имъ, кой е билъ молдавски воевода въ 1466 г. и какъ се е титулувалъ? Заслужва да се забележи и това, че Стефанъ воевода въ своитѣ грамоти се титулува все „господарь земли Молдавской“, а само въ онази отъ 10 май 1466 г., съ която обещава да дава всѣка година по 100 маджарски дукати на св. горския манастиръ Зографъ, се нарича „господинь въсеи молдовлахїиской земли“.[1] Формата „молдовлахіиска“ вм. „молдавска“ е по-старинна; тя се срѣща въ църковната книжнина, напр., въ разказа за пренасяне мощитѣ на св. Ивана Бѣлградски: ꙗже и въ слоуха прїидошѧ иже тогда благочьстиваго господствоуѫщомоу въсеѫ Молдовлахїѫ и Поморїꙋ (по сборника въ Нямцовския мънастиръ № 106 отъ 1438 г.);[2] сѫщата се срѣща и въ проложното житие на Св. Ивана.[3] Явно е, прочее, че писмото на архиеп. Доротея не е фалшиво, а е излѣзло отъ неговата канцелария, която .е била навикнала да употрѣбява по-старата форма — „молдовлахїиска землꙗ“. И въ гръцки документи дори отъ XVII в. се срѣща титлата *ὁ Σουζάβας* (сучавски) *καὶ πάσης Μολδοβλαχίας καὶ ἔξαρχος Πλαγιανῶν*[1].

---

[1] Вж. Милетичъ, Л. „Славянскитѣ рѫкописи въ библ-та на Рилския манастиръ“, въ „Библиотека“, прилож. на Църковенъ вѣстникъ“, год. II, кн. IV—VI, стр. 155.

Сѫщо: Спространовъ. „Описъ на рѫкописитѣ въ библ-та на Рилския манастиръ, стр. 18—19.

---

[1] Bogdan, I. Documentele lui Ştefan cel Mare, стр. 99.

[2] Яцимирскій, А. „Григорій Цамблакъ“, стр. 92.

[3] Ib. 99.

Сега да се върнемъ къмъ ония подробности въ писмата, които възбуждатъ съмнение. Едни отъ тѣхъ, именно споменуването на влашки (угровлахийски) митрополитъ Макарий и твърдението, че и той зависѣлъ отъ охридския архиепископъ, не представя голѣма мѫчнотия, защото, както забелязва и Яцимирски, имената на румънскитѣ иерарси отъ онази епоха сѫ малко известни, а единъ непознатъ по-отблизу Макарий се споменува въ изворитѣ около 1480 година. По-голѣма мѫчнотия съставя годината 6964 (=1456) вмѣсто 6974=1466) и въ двѣтѣ писма, защото ѯ (60) не може да се смѣси съ 0 (70). Ще трѣбва да допуснемъ, че преписвачътъ се е повлиялъ отъ нѣкое друго мисмо на архиепископската архива. Най-мѫчно за обяснение остава името на митрополита Висариона, понеже въ Сучава по онова време е билъ митрополитъ Теоктистъ, а въ Романъ — епископъ Тарасий. Намъ идатъ на умъ две обяснения: 1) Може да се допусне, че се има предъ видъ митрополитъ въ Радовци. Въ една грамота на Стефана Велики отъ 14 октомвр. 1473 тамъ се споменува епископъ Иоаникий редомъ съ романския епископъ Тарасий. Макаръ иерарситѣ тамъ да сѫ били по онова време епископи, седалищата имъ сѫ наречени „митрополии“. Така, въ сѫщата грамота отъ 1473 г. се казва: прѧд кѵр Тарасїе, еп[и]скȣп ѡт Долнеи митрополїи[2]; а въ друга отъ 30 августъ 1479 г. е казано: да ȣтвръдим и ȣкрѣпимъ свѧтȣю цръковь нашȣ митрополїю ѡт Радовцех.[3] Въ последната грамота седалището на радовецкия епископъ се споменува нѣколко пѫти и се нарича все „митрополия“. И въ грамота отъ 23 августъ 1481 г. четемъ: кого богь изберет да бȣдет епискȣп ȣ нашȣ митропоїю ѡт Радовцех (№ CXLI, стр. 257 и др. По-после (напр., въ грамотата отъ 13 ноемвр. 1487 г.), вмѣсто „митрополия“, почва да се казва „епископия“. Обстоятелството, че радовицката епархия се е наричала по-рано митрополия, показва, че тя наистина е била такава. Стига да допуснемъ, че до 1466 г. тамъ е светителствувалъ Висарионъ, и мжчнотията за признаване автентичностьта на 1-вото писмо се отстранява. 2) Друго обяснение, което може да се допусне, е това, че и въ 1-то писмо, както въ 2-то, името на митрополита не е било споменато, а преписвачътъ го е поставилъ, защото го е намѣрилъ въ нѣкое друго писмо отъ онова време. Впрочемъ, отъ това, че засега не може да се даде обяснение на подигнатата отъ 1-вото писмо мжчнотия, не бива да се заключава за негова неистинность. — И така, нѣма никакви сериозни основания да се допуща, че разглежданитѣ писма сж били измислени отъ нѣкой калугеръ въ Румъния; тѣхниятъ произходъ и тѣхнитѣ грѣшки, доколкото има такива, трѣбва да се търсятъ въ Охридъ. Тѣзи писма си оставатъ едно отъ най-важнитѣ и опредѣленитѣ доказателства за зависимостьта на молдавската църква отъ охридската въ половината на XV в.

---

[1] Голубинскій. Краткій очеркъ, 333.

[2] Bogdan, Documenfele, № CVII, стр. 186.

[3] Пакъ тамъ, № CXXVI, стр. 230.

Намъ остава да разгледаме още последното доказателство, което Ласкарисъ привежда, за да отхвърли въпросната зависимость. Него той вади отъ единъ списъкъ на архиерейскитѣ седалища *(Τάξις προκαθεδρίας)*, обнародванъ отъ Гелцера въ съчинението „Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum“ (München, 1901).[1] За това доказателство младиятъ ученъ пише: „Ако има още нужда отъ доказателство, че Молдава и въ XV в. не е престанала да зависи, поне de jure, отъ цариградския патриярхъ, ние ще изтъкнемъ, че една Notitia episcopatuum, запазена въ 17 ржкописа, която, споредъ Гелцера, ще да е съставена въ 2-та половина на XV в., споменува между подчиненитѣ на цариградския патриярхъ митрополити и онѣзи на Влашко и Молдава; споредъ тази Notitia, първиятъ ималъ подъ своя власть епископитѣ на Римникъ и Бузеу, а вториятъ — онѣзи на Радауци и Романъ“ (стр. 13—14). Макаръ че Ласкарисъ не е казалъ нищо повече за въпросния списъкъ (Notitia), ние ще се спремъ на него малко повече, защото подобни списъци, ако не се използуватъ критично, могатъ да станатъ изворъ на грѣшки, както сж и станали вече. Що представлява той? Самъ Гелцеръ бележи, че подобнитѣ нему списъци сж имали повече историческо, отколкото практическо значение.[1] Самото имъ изложение има исторически характеръ. Така, разглежданиятъ отъ насъ изброява митрополиитѣ, които нѣкога били отдѣлени отъ римската диоцеза, а тогава били подчинени подъ цариградския тронъ (солунска, коринтска и пр.). Сжщиятъ поставя папата на чело на патриярситѣ. И той, и други сж правени възъ основа на по-стари и отчасти запазватъ положението на епархиитѣ, както е изложено въ последнитѣ, а отчасти внасятъ промѣни, за да се приспособятъ къмъ съвременностьта, но само за ония области, които сж били известни на тѣхнитѣ автори. По този начинъ се явява смѣсване на старо и ново положение. Напр. въ списъка отъ време на патр. Нилъ, съставенъ въ 1386 г., до голѣма степень е предадено положението на митрополиитѣ отъ XIII в. и порано, а онова на архиепископиитѣ — както е било по времето на Алексия Комнина (1081—1118).[1] За сжщия списъкъ отъ 1386 г. Гелцеръ бележи, че при излагане на рускитѣ митрополитства авторътъ му нарочно избѣгва литовското, понеже въ негово време отношенията тамъ сж били много неопредѣлени (стр. 612). И списъкътъ, който Ласкарисъ има предъ видъ, често смѣсва по-старо положение на епархиитѣ съ поново, затова не може да решава въпроси като този за отношенията на молдавската църква къмъ цариградската, а може само да ги повдига. Гелцеръ приема, че той е билъ съставенъ въ втората половина на XV в., между друго, защото въ него Молдава не е посочена като митрополия на охридската архиепископия, а той считa писмата, размѣнени между Стефана Велики и архиеп. Доротея, за истински. Ласкарисъ, като не признава тѣхната истинность, не би трѣбвало да приема и мнението му, че списъкътъ е отъ втората половина на XV в.; но той и тукъ не забелязва противоречието. Намъ се струва, че поставянето на папата на чело на патриярситѣ и посочването, кои епархии едно време били отдѣлени отъ неговата диоцеза, сочатъ изворъ отъ време на унията — 40-тѣ години на XV в., когато Молдава наистина е била още подъ цариградския патриярхъ. По-важно обаче въ случая е това, че списъкътъ не е останалъ въ първоначалния си видъ, а е билъ допълнянъ, и понеже е билъ съчиненъ по онзи отъ 1386 г., на нѣкои мѣста сведенията му сж по-стари отъ половината на XV в., а на други — по-сетнешни. Така, за румънскитѣ митрополитства и за видинското въ него се повтаря сжщото, което е казано въ списъка отъ 1386 г., съ изключение на думитѣ „*ἐφ ἡμων* (при насъ, въ наши дни): *Ἐγένοντο δὲ καὶ ὕστερον ἐν τῇ Οὐγκροβλαχίᾳ δύο μητροπολῖται, καὶ ὁ μεν εἷς ἔχει τὸν τόπον τοῦ Νικομηδείας καὶ ἔξαρχος λέγεται πάσης Οὐγκρίας καὶ Πλαγηνῶν. ὁ δὲ ἕτερος λέγεται μητροπολίτης μέρους Οὐγκροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβηρῖνον καὶ τόν τόπον ἐπέχων τοῦ Ἀμασείας* (т. е. по-сетне въ Влашко станаха двама митрополити — единиятъ има мѣстото на никомидийския и се нарича екзархъ на цѣла Унгария и на съседнитѣ страни, а другиятъ се нарича митрополитъ на северинската область (буквално: на частьта отъ Влашко, що е около Северинъ) и има мѣстото на амасийския). Непосрѣдствено следъ тия думи следва: *ἐγένετο δὲ* (въ списъка отъ 1386 г. се казва още: *ἐφ ἡμων* — въ наши дни) *καὶ μητροπολίτης Βιδύνης. καὶ ἐν τῇ Μαυροβλαχίᾳ ἕτερος. καὶ ἐν τῇ Γαλίτζῃ, ἥτις ἦν μέρος τῆς Μικρᾶς Ῥοσίας* (= стана и видинския митрополитъ (отъ епископъ), и другъ въ Молдава, па и въ Галиция, която бѣ часть отъ Мала Русия). А въ сжщность, видинското митрополитство, което се е подчинило на цариградския патриярхъ по време на Срацимира (затова е и казано въ списъка отъ 1386 г. „въ наши дни“), въ началото на XV в., както се вижда отъ обнародваната отъ Баласчева кореспонденция, е било вече подъ Охридъ. Кога отпосле е минало наново подъ Цариградъ, не се знае. Между епископиитѣ на галицката митрополия, за която се казва, че била часть отъ Мала Русия, е поставена и оная на гр. *Ἀσπροκάστρον* (Бѣлградъ, отпосле Акерманъ): *Τῇ δὲ Γαλίτζῃ, μέρος οὔσῃ τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας, ἐπισκοπαὶ ὑπόκεινται αὗται.. τὸ Ἀσπρόκαστρον τὸ εἰς στόμιον Ἐλισσοῦ ποταμοῦ*[1] (Аспрокастронъ, който е при устието на рѣката Елиса). Но този градъ, който наистина лежи при Днестърския лиманъ, вече въ края на XIV в. е влизалъ въ Молдавиа, а въ 1420 г. е падналъ въ ржцетѣ на турцитѣ, въ които е билъ и въ 1497 г., когато полскиятъ краль Албертъ навлѣзълъ въ Молдавия ужъ да го освобождава.[1] За киевския митрополитъ списъкътъ говори като за всеруски (*Κυέβου καὶ πάσης Ῥωσίας*), а отъ митроп. Иона (1448) насамъ всеруски е станалъ московскиятъ, докато въ 1458 г. въ Киевъ е билъ поставенъ най-напредъ като униятъ, а отъ 1470 г. като православенъ отдѣленъ киевски митрополитъ Григорий българинътъ, следъ когото сѫ следвали и други[1].—Но, ако за нѣкои отъ посоченитѣ случаи подадкитѣ на списъка сѫ по-стари не само отъ половината, ами и отъ началото на XV в., за други тѣ сѫ по-сетнешни. Така, рускиятъ митрополитъ е поставенъ между неподчиненитѣ на никой патриярхъ иерарси — между охридскиятъ архиепископъ и кипърския (у Гелцера стр. 632). Наистина, отъ 1448 г. московскитѣ митрополити сѫ се рѫкополагали отъ мѣстнитѣ епископи, но патрияршията не изеднажъ е признала това положение и е рѫкополагала киевски (литовски) митрополити въпрѣки неодобрението на Москва — въ 1458 Григория българина, въ 1475 Мисаилъ, въ 1481 Симеонъ. При поставянето на Григория, московскиятъ митрополитъ е протестиралъ. Истински е била призната независимостьта на руската църква съ учреждаването на московското патриярршество. — Че списъкътъ е билъ съчиненъ по старъ изворъ, а сетне допълнянъ и поправянъ, показватъ ни найдобре румънскитѣ епархии въ него. Въ преведения по-горе откѫслекъ се говори за двама влашки митрополити, отъ които единиятъ се наричалъ *ἔξαρχος πάσης Οὐγκρίας καὶ Πλαγηνῶν*, и другиятъ — *μέρους Οὐγκροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβηρῖνον*; но на 71 мѣсто се поставя само единъ влашки митрополитъ, който се мѣси съ молдавския: *οα´ ὁ Οὐγκροβλαχίας ἤτοι Μπουγδανίας*, а на 72 мѣсто сѫщинскиятъ молдавски: *οβ´ ὁ Μουντοβλαχίας*. Сѫщо, докато за двамата влашки по-рано се казва, че единиятъ държелъ мѣстото на никомидийския (следов. 7-мо), а другиятъ — на амасийския (13-то), въ края на списъка пъкъ се казва, че молдовлахийскиятъ заемалъ мѣстото на амасийския (у Гелцера, стр. 637). Ясно е, прочее, че този списъкъ, както казахме, може да подига въпроси относно зависимостьта или независимостьта на молдавската църква въ втората половина на XV в., а не да ги решава.

---

[1] Bd. XXI (Abth. III) отъ „Abhandlungen“ на Баварската акад. на наукитѣ, стр. 628 - 637.

---

[1] Ungedruckte... Texte, стр. 613.

[1] стр. 611.

---

[1] У Гелцера, стр 632.

[1] Bogdan, I. „Letopiset,ul lui Azarie“ въ Analele на Рум. Академия, т. XXXI (1908—9), стр. 150.

И така, вѣрването на молдавскитѣ книжовници отъ XVI—XVIII в., че тѣхната църква е зависѣла отъ Охридъ, не е легенда, а е традиция, която прави вѣроятно, че двамата Никодимовци, споменувани около 1452 г., сѫ били едно и сѫщо лице.

---

[1] Голубинскій. Исторія русской церкви, II, 504, 550. 903 и др.

ИЗЪ ДЕЙНОСТЬТА НА РУСКИТѢ ЖАНДАРМЕРИЙСКИ ОФИЦЕРИ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ 1904 г.

Съобщава Р. Славейковъ

Презъ 1902—5 година руски воененъ представитель въ София бѣше полковникъ, а следъ това произведенъ генералъ-майоръ отъ генералния щабъ Николай Ивановичъ Протопоповъ. Това бѣше единъ истински русинъ, съ свойственитѣ на руситѣ сърдечность и гостоприемство. Въ противоположность на дипломатическитѣ представители на Русия, той още съ пристигането си въ София прояви желание да влѣзе въ тѣсно съприкосновение съ нашитѣ общественици и граждани безъ огледъ на тѣхнитѣ убеждения и обществено положение. И скоро той спечели много познати и приятели, и неговия салонъ и трапезария се пълнѣха не само съ представители отъ дипломатическия свѣтъ, но и съ най-разновидна смѣсь българска интелигенция. По тоя начинъ, като никой другъ официаленъ представитель на Русия, които потръсливо избѣгваха българския демократизъмъ, ген. Протопоповъ черпѣше сведенията си по нашитѣ работи непосрѣдствено отъ официални лица и обикновени граждани.

Въ рапортитѣ си до руския главенъ генераленъ щабъ ген. Протопоповъ между другото е давалъ сведения и за македонското революционно движение. Копия отъ неговитѣ рапорти по тоя въпросъ главниятъ щабъ е пращалъ за сведение въ министерството на външнитѣ работи. Сведенията му по тѣхъ не сж се схождали съ ония, които е пращалъ въ това министерство и рускиятъ дипломатически представителъ въ София, Бахметевъ. Причинитѣ за това бѣха, че персоналътъ на руското дипломатическо агенство се е информиралъ по нашитѣ и македонскитѣ работи не отъ лично проучване, а по дипломатически редъ отъ българското правителство и отъ донесенията на официалния руски шпионинъ по него време,

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 1. 1929.

Вайсманъ, който отпосле излѣзе, че е билъ сѫщевременно и сръбски шпионинъ.

Донесенията на ген. Протопоповъ обрѫщатъ вниманието на руското външно министерство съ своята ясность и обстойность. По личната заповѣдь на императора, комуто тѣ сѫ били докладвани, главниятъ щабъ предписва на своя агентъ да направи едно обстойно изложение за миналото на македонското движение и да държи щаба подробно въ течението на това, което ставаше тогава въ Македония.

По него време азъ бѣхъ вече запознатъ съ ген. Протопопова, но отношенията ни бѣха още официални. Когато получава горещазаното предписание, той видѣлъ, че самъ не ще може добросъвестно да изпълни възложената му задача и че ще трѣбва да си осигури съдействието на мѣстенъ човѣкъ, следящъ политическото положение, какъвто и почва да дири. За такъвъ съмъ му билъ посоченъ азъ, и той ме поканва у дома си, гдето, желаейки да бѫде на чисто, ми дава да прочета секретното предписание на началството си и ме замолва да му укажа съдействието си. Понеже бѣхъ вече предупреденъ и подготвенъ отъ близки хора, азъ си дадохъ съгласието, имайки предъ видъ, че по тоя начинъ ще бѫда полезенъ и на самото дѣло.

Генералъ Протопоповъ бѣше вече достатъчно изучилъ българския езикъ за да разбира свободно вестницитѣ, които купуваше всички безъ изключение, прочиташе ги внимателно и отбелязваше всичко онова, което му се виждаше интересно за работата му. Всѣка привечерь азъ отивахъ при него, ние преглеждахме отбелязаното, и това, което ни се виждаше правдоподобно, се потчертаваше, а за съмнителното азъ вземахъ грижата да го провѣря отъ първоизточникъ. Отъ събранитѣ по тоя начинъ материяли, както и отъ лично добититѣ сведения, генералътъ правѣше рапортитѣ си до началството по текущитѣ събития. А материалътъ за миналото на македонското движение ни бѣше доставенъ непосрѣдствено отъ архивитѣ на Македонската Организация.

Освенъ вѣрностьта на описванитѣ събития и тѣхната обстойность, донесенията на генерала се отличаваха съ нескриваема симпатия къмъ македонската кауза и съ сърдечность спрямо дейцитѣ и жертвитѣ. Дълбоката заинтересованость на цѣлия български народъ къмъ македонското дѣло се подчертаваше и разясняваше. По такъвъ начинъ въ лицето на ген. Протопоповъ ние имахме единъ искренъ приятель, който охотно правѣше всичко за да разбератъ въ Петербургъ жизнения интересъ на народа ни спрямо македонското дѣло.

Работейки така заедно, ген. Протопоповъ веднажъ дважъ ми подметна, че е готовъ да ми плаща за труда, но азъ категорически отказахъ, заявявайки му, че съмъ достатъчно възнаграденъ отъ начина, по който се използува тоя трудъ. Желаейки по нѣкой начинъ да ме задоволи, единъ день той ми предложи да ми дава да си преписвамъ рапортитѣ, които рускитѣ жандармерийски офицери въ Македония пращали въ Петербургъ, копия отъ които били пращани за сведение и до него. Азъ се съгласихъ, и следъ като взе дума отъ мене, че нѣма да ги използувамъ докато не мине време и не се измѣнѣли обстоятелствата, той почна да ми дава единъ по единъ тия рапорти, писани на пишуща машина, които азъ, следъ като ги преписвахъ на отдѣлна тетрадка, му ги повръщахъ обратно. Когато той бѣ неочаквано премѣстенъ отъ София, понеже нѣмахъ време да препиша останалитѣ у него рапорти, макаръ въ преписването и да бѣхъ подпомогнатъ отъ г-жа Каравелова, той махна съ ржка единъ день и, като ми каза: „ну, братушка, возьмите ихъ всѣ“, даде ми ги. Двѣтѣ тетрадки съ преписани рапорти и преписаното отъ г-жа Каравелова азъ съмъ запазилъ, но оригиналнитѣ копия незнамъ какво сж станали, да ли ги е взелъ нѣкой отъ мене за прочитъ, или при премѣстването ми отъ квартира на квартира отъ тогазъ насамъ случайно сж били изтърсени, защото сигурно азъ не съмъ изхвърлилъ такъвъ цененъ материалъ.

Такъвъ е произходътъ на материала, който се печата по долу.

Преди да свърша, мисля, че не ще бжде излишно да повторя и тукъ нѣкои работи, свързани съ тая история за които съмъ писалъ вече и при другъ случай. Презъ това време азъ на нѣколко пжти предлагахъ на генерала да го запозная лично съ нѣкои отъ македонскитѣ дейци, за да може той непосрѣдствено отъ тѣхъ да се информира по нѣкои работи. Това му се ревнѣше, но той се боеше, ако това стане известно, да не бжде претълкувано отъ противницитѣ на Русия, че тя поощрява македонцитѣ. Но когато въ София дойде Дамянъ Груевъ, той не устоя на изкушението, и азъ му устроихъ среща въ дома на г-жа Каравелова, гдето въ една отъ стаитѣ, необезпокоявани отъ никого, двамината беседваха около два часа. Дамянъ бѣ направилъ силно впечатление на генерала, който ималъ съвършено превратно понятие за македонскитѣ водители, па и първиятъ бѣ въ възторгъ, че срещналъ най-сетне единъ русинъ, който не само че се интересувалъ за македонскитѣ работи, но ги и разбиралъ: знаелъ не само какво да запитва, но и какво да отговаря на задаванитѣ му въпроси.

Не се мина много време и генералъ Протопоповъ ме запита, да ли не мога да му уредя нова среща съ Дамяна, тъй като въ първата не се сетилъ да го разпита и за други, интересующи го работи. Повторната среща стана въ дома на генерала, и докато гоститѣ му въ трапезарията и салона пиеха спокойно чай и се забавляваха съ музика, въ кабинета Дамянъ и генералътъ до късна вечерь мирно беседваха по македонскитѣ работи. Дамянъ посети генерала въ дома му още два три пѫти и тѣ станаха голѣми приятели.

Рускиятъ дипломатически представитель по него време, Бахметевъ, бѣше въ отпускъ, и генералътъ обадилъ на замѣстника му, ако се не лъжа секретаря Лермонтовъ, за срещитѣ си съ Дамяна и за разговоритѣ си съ него. Секретарьтъ полюбопитствувалъ и той да се срещне съ Дамяна, което азъ уредихъ въ дома на генерала. Какво сѫ говорили двамината, не ми е известно, но когато секретарьтъ поиска нова среща, Дамянъ категорически отказа, заявявайки, че е безполезно да се говори съ човѣкъ, който не разбира нищо отъ македонскитѣ работи, нито пъкъ знае какво да запитва и да отговаря.

Обстойнитѣ и достовѣрни рапорти на генерала Протопопова, неговитѣ симпатии и застѫпничества чрезъ жандармерийскитѣ офицери въ Македония за освобождаването на невинни затворени хора, не бѣха по угодата на рускитѣ дипломати нито въ София, нито въ Петербургъ, гдето сърбофилството си бѣше вече свило гнѣздо, поради което и тукъ и тамъ почнаха интриги срещу него. А свижданията му съ Дамяна, протълкувани отъ тѣхъ, имъ послужиха за козъ да искатъ премахването му отъ София, въ което и сполучиха най-сетне. Той знаеше за тия интриги, но това никакъ не му повлия да се отклони отъ веднажъ набелязания пѫть. При все това той не се надѣваше, че тѣ ще сполучатъ така скоро да го премахнатъ, и преждевременното му отзоваване го много наскърби, защото считаше мисията си незавършена. На своя замѣстникъ той предаде подробно начина, по който добиваше сведенията си, лицата които му помагаха и въобще всичко, което можеше да бѫде полезно за мисията му. Но замѣстникътъ му се оказа съвсемъ некадъренъ да върви по прокарания пѫть и освенъ че не бѣ не тъй гостоприеменъ, но изгуби контактъ и съ всички ония личности, съ които го бѣ запозналъ генералътъ. Следъ две три посещения престанахъ и азъ да ходя у него.

За генерала бѣ утешение, че началството му, признавайки неговата ползотворна дейность, и за да не го наскърби за ненавременното му отзоваване, го бѣ назначило веднага на такава длъжность въ Русия, каквато по служебенъ редъ едва би му се паднала следъ две три години. Следъ една блѣскава бойна кариера въ Русия, при установяването на болшевишкия режимъ, въ чинъ пъленъ генералъ, Протопоповъ емигрира въ България, дохожда въ София, гдето въ оскѫдность и умрѣ на пети февруари 1921 год., заровенъ на софийскитѣ гробища съ подобающитѣ на чина му почести.

По-долу давамъ гласность на споменатитѣ, запазени у мене преписи отъ рапортитѣ на руската жандармерийска мисия въ Македония на руски точно споредъ оригинала имъ. Преди това съобщавамъ откѫслеци отъ едно писмо на помощника на генерала Шостакъ, капитанъ Полтановъ, до генерала Протопоповъ, въ което следъ като му съобщава, че съ разрешението на генералъ Шостакъ той ще му изпраща за сведение копие отъ по-интереснитѣ имъ рапорти до главния щабъ и до посолството въ Цариградъ, Полтановъ продължава:

„... Всѣ наши офицеры прибыли сюда съ благими намѣреніями и съ желаніемъ работать на пользу дѣлу и населенію.

Болгарская же печать, кажется, съ этимъ несогласна, такъ какъ въ двухъ корреспонденціяхъ, помѣщенныхъ въ „Вечерней Пощѣ“ за подписью Ш., высказаны весьма нелестные о насъ взгляды и выдуманы съ большой наглостью такіе съ нашей стороны поступки, о которыхъ мы даже и не имѣемъ представленія. Согласитесь, В. Пр., что это въ высшей степени неприлично болгарской печати выдумывать про русскихъ офицеровъ всякія гадости. Мы всѣ во главѣ съ генер. Шостакомъ

возмущены этимъ поступкомъ, но совершенно лишены возможности опровергнуть это передъ лицомъ читающей публики, такъ какъ мы считаемъ невозможнымъ вступать въ полемику съ такой газетой, которая имѣетъ въ своихъ рукахъ такое оружіе, какъ наглость и ложь".

I.

1. Извлѣчение изъ рапорта на ген. Шостакъ до нач. на Ген. Щабъ, отъ 24 Юний 1904 г., № 121.

Генералъ Шостакъ билъ въ Скопье на погребението на умрѣлия австрийски офицеръ капитанъ Шиндлеръ.

„. . . Въ Ускюбѣ же Вали сообщилъ мнѣ о появленіи въ м. Гюменджe (моемъ участкѣ) нѣсколькихъ бандъ комитаджи, которыхъ правительству удалось своевременно окружить войсками и уничтожить, узнали также и о пожарѣ, произведенномъ при этомъ брошенными бомбами, уничтожившими нѣсколько домовъ. Я не сомнѣваюсь, что наши офицеры успѣютъ изъ Енидже-Вардара проѣхать на мѣсто происшествія выяснить въ точности все случившееся, а также опредѣлить роль при этомъ турецкихъ войскъ, поведеніе которыхъ относительно мѣстныхъ жителей составляетъ одну изъ главныхъ нашихъ обязанностей (впрочемъ генераломъ Дежіоржисомъ при всякомъ удобномъ случаѣ замалчиваемую). Дѣйствительно, на обратномъ пути изъ Ускюба въ Салоники на ст. ж. д. Гюменджe, отстоящей отъ мѣстечка того же названія въ 3-хъ часахъ ѣзды, меня разыскалъ, хотя поѣздъ стоитъ здѣсь всего 1 минуту, посланный офицерами и передалъ ихъ рапортъ съ краткими донесеніями о случившемся и съ просьбой указать, какъ поступить въ виду безусловно тяжелаго положенія жителей, вслѣдствіе нахожденія между ними враждебно настроенныхъ противъ нихъ войскъ. Прибывъ въ Салоники, я отправилъ имъ со станціи же желѣзной дороги телеграмму, что командирую къ нимъ на слѣдующее утро, съ нужными указаніями, капитана Полтанова. Вечеромъ капитанъ Полтановъ возвратился обратно изъ Гюменжде съ подробнымъ донесеніемъ, и на слѣдующее утро я вмѣстѣ съ нимъ отправился къ Вали, который на мой вопросъ: Какіе онъ получилъ подробности? — сообщилъ свѣдѣнія, имѣющія очень мало общаго съ происшедшимъ въ дѣйствительности — о появленіи въ мѣстечкѣ, будто бы, нѣсколькихъ бандъ, стрѣлявшыхъ въ войска и со всѣхъ сторонъ бросавшихъ въ нихъ бомбы, отъ разрыва которыхъ и произошелъ пожаръ, подхваченный вѣтромъ и уничтожившій до 30 домовъ. Войска по его заявленію вели себя безукоризненно и т. д. Выслушавъ его, я объяснилъ ему подробно, какъ дѣло произошло въ дѣйствителности, какъ недостойно вели себя войска, поджигавшія дома и грабившія имущество, какъ странно держали себя офицеры; начальникъ ихъ, даже на зовъ каймакама, не счелъ нужнымъ явиться ему, хотя войска находились въ данномъ случаѣ въ полномъ подчиненіи каймакама, какъ представителя гражданской власти. Не одинъ разъ во время моего доклада лицо Вали передергивалось и можно думать онъ въ душѣ сильно пожалѣлъ, что, не освѣдомившись точнѣе, поторопился объявить благодарность начальнику войскъ (тому самому, который не пожелалъ признать свое подчиненіе каймакаму) за его яко-бы распорядительность, и нижнимъ чинамъ за проявленное ими сознаніе долга и тому подобное. — Изложивъ затѣмъ передъ Вали то безотрадное положеніе, въ которомъ безспорно очутились жители мѣстечка послѣ выѣзда оттуда нашихъ офицеровъ, въ которыхъ они видѣли единственную себя защиту противъ обозленныхъ на нихъ войскъ, достаточно высказавшихъ свою свирѣпость, и выѣзда каймакама, я прибавилъ, что по моему мнѣнію оставлять эти же войска тамъ долѣе, безъ всякаго за ними присмотра, значитъ вызвать новыя несчастія. Вали обѣщалъ тотчасъ же переговорить съ командиромъ корп/са и протелеграфировать каймакаму въ Енидже-Вардаръ о немедленномъ его обратномъ выѣздѣ въ Гюмендже, гдѣ ему временно и оставаться, мѣра, разумѣется, лишъ временная.

Сегодня заходили ко мнѣ генеральные консула англійскій, а затѣмъ и французскій, которымъ, вслѣдствіе ихъ просьбы, сообщилъ о результатахъ разслѣдованія нашихъ офицеровъ. Заходилъ и болгарскій агентъ Шоповъ, получившій изъ Гюмендже „самыя достовѣрныя свѣдѣнія“, въ общемъ сходныя, но въ подробностяхъ часто сбивчивыя и несогласныя съ донесеніемъ капитана Полтанова, которое при семъ представляю.“

II.

Рапортъ генерала Шостака отъ 4 іюля 1904 года подъ № 133.

„За послѣднее время всѣ офицеры были усиленно заняты осмотромъ личнаго состава жандармовъ и распредѣленіемъ ихъ на 3 категоріи (совершенно негодныхъ, годныхъ для вспомагательной службы въ канцеляріяхъ, конакахъ, тюрьмахъ и вѣстовыми, и негодныхъ къ полевой службѣ). Это потребовало переѣзда офицеровъ послѣдовательно въ разныя казы, послѣ чего они прибыли въ Салоники, гдѣ представили списки жандармовъ, а также и составленныя ими обозрѣнія тѣхъ казъ, которыя успѣли изучить болѣе подробно, — Кавадарскую, Воденскую, Струмицкую и Дойранскую. Я перевелъ обзоръ 2-хъ казъ на французскій языкъ и передалъ генералу Дежіоржису. Онъ прочелъ, остался работой очень доволенъ (офицеры другихъ районовъ ничего подобнаго не представили) и просилъ меня передать офицерамъ, что находитъ ихъ работу отличной, поучительной и весьма полезной. Всѣхъ жандармовъ при всемъ желаніи видѣть не удалось, вслѣдствіе нахожденія нѣкоторыхъ изъ нихъ на отдаленныхъ постахъ въ горахъ, куда офицеры, за неимѣніемъ времени, проѣхать не успѣли, или же при отрядѣ войскъ, посланныхъ для преслѣдванія четниковъ, при чемъ мѣста нахожденія ихъ никому неизвѣстны. Согласно указаній генерала Дежіоржиса неосмотрѣнные жандармы, были помѣщены временно въ I-ую категорію (вполнѣ годныхъ), — они будутъ обязательно осмотрѣны при второмъ объѣздѣ казъ, чѣмъ въ настоящее время офицеры и занялись, и послѣ этого осмотра отмѣчены въ спискѣ той категоріи, къ которой они по своимъ физическимъ и нравственнымъ качествамъ подходятъ.

Я тѣмъ временемъ, вмѣстѣ съ капитаномъ Полтановымъ успѣлъ побывать въ Лангазѣ и осмотрѣть наличныхъ жандармовъ 13-ой и 3-ей роты, размѣщенныхъ на постахъ къ востоку отъ Салоникъ.

О происшествіи въ Гюмендже генералъ-инспекторъ Хильми паша получилъ отъ мѣстнаго каймакама донесеніе совершенно несходное съ дѣйствительностью и съ тѣмъ, что было выяснено нашими офицерами. — На заявленіе, сдѣланное ему объ этомъ гражданскими агентами, Хильми паша отвѣтилъ немедленнымъ смѣщеніемъ каймакама съ должности и преданіемъ его суду за неправильный докладъ и отправилъ для разслѣдованія дѣйствій войскъ въ Гюмендже генерала Сулеймана пашу. — Съ своей стороны гражданскіе агенты нашли нужнымъ командировать старшихъ секретарей на мѣсто для раслѣдованія основныхъ причинъ, вызвавшихъ весь этотъ печальный инцидентъ, а также и для выясненія не находится ли онъ въ связи съ вопросомъ религіозной борьбы экзархистовъ съ патріархистами.

1-го іюля я получилъ жалобу со стороны болгарскаго агента и прибывшихъ съ мѣста болгаръ объ истязаніи одного старика болгарина сторожами чифлика, которые по приказанію управляющаго бросили будто бы его въ пылавшую солому, послѣдствіемъ чего были сильные ожогы и смерть. — 2-го числа я вмѣстѣ съ Полтановымъ отправился на мѣсто происшествія въ д. Мачуково, въ 7-ми верстахъ отъ станціи желѣзной дороги Гевгели. По разслѣдованіи оказалось, что старикъ болгаринъ, снявъ хлѣба съ своего поля, поджогъ оставшіеся стебли для удобренія почвы, не сообразивъ, что огонь можетъ охватить и ближайшіе, непринадлежащія ему копы, какъ оно и случилось въ дѣйствительности. Прибывшіе служащіе хозяина, у катораго загорѣлись копы, отколотили его за неосторожность и толкнули по направленію къ пламени, притомъ такъ неосторожно и неудачно, что старикъ упалъ очень близко отъ огня и получилъ легкіе ожоги лица, рукъ, ногъ; одежда же осталась нетронутой, и самъ онъ не скончался, а находится на пути къ выздоровленію, хотя и безъ всякихъ лекарствъ. Объ этомъ происшествіи было доведено до свѣдѣній мѣстныхъ властей однимъ изъ поселянъ, котораго за это тѣ же сторожа избили, въ чемъ замѣшанъ повидимому и жандармъ, находящійся при ротѣ, расположенной въ д. Мачуково. — Каймакамъ распорядился присылкою доктора къ пострадавшему отъ ожоговъ, сторожей арестовалъ, но на слѣдующій день снова освободилъ впредь до разсмотрѣнія ихъ дѣла судебнымъ порядкомъ. По моей просьбѣ каймакамъ обѣщалъ снова послать доктора къ пострадавшему съ нужными медикаментами для перевязки ожоговъ. Жандарма я отправилъ тотчасъ же въ Гевгеліи къ командиру роты при запискѣ, въ которой я предложилъ ему замѣнить его немедленно другимъ жандармомъ и затѣмъ представить къ уволненію отъ службы.

Было получено нѣсколько извѣстій второстепеннаго характера, о которыхъ вспомяну только вкратцѣ: неоднократное появленіе бандъ комитаджіевъ въ окрестностяхъ Гевгеліи, успѣвшихъ удалиться въ горы раньше приближенія извѣщенныхъ войскъ; дважды наносились нижними чинами побои владѣльцамъ садовъ, вздумавшихъ имъ препятствовать воровать изъ садовъ фрукты; избіеніе работавшихъ въ полѣ крестьянъ (солдатими же) за то, что они позволили себѣ имѣть на головѣ во время сильной жары соломенныя шляпы вмѣсто обязательныхъ для всѣхъ подданыхъ Султана фесокъ и т. д. Подобныя происшествія случаются здѣсь, въ той или иной формѣ, почти ежедневно и не о всѣхъ выходкахъ самоуправства войскъ удается узнавать своевременно, а тѣмъ болѣе не удается нашимъ офицерамъ поспѣвать всюду для разслѣдованія жалобъ, такъ какъ они сплошь заняты непосредственнымъ дѣломъ переустройства жандармеріи, требующимъ срочной работы на значительномъ пространствѣ девяти казъ. Дабы составить себѣ представленіе о работѣ, выпавшей на долю нашихъ офицеровъ сравнительно съ англичанами и французами (относительно итальянцевъ и австрійцевъ у меня не имѣется свѣдѣній, но послѣдніе также находятъ что 5 офицеровъ недостаточно) — достаточно, думаю, будетъ упомянуть, что у

англичанъ	4 роты, при	14 офиц. и	251 жанд.
французовъ	5 „ „	20 „ „	515 „
у насъ	14 „ „	48 „ „	1151 ж.

а съ прибавленіемъ еще 4 казъ съ ихъ жандармеріей у насъ окажется 18 ротъ, при 58 офиц. и 1413 жанд.

Тѣмъ не менѣе до сего времени всѣ срочныя работы поспѣвали и у насъ вполнѣ своевременно и къ полному удовлетворенію генерала Дежіоржиса, просившаго меня особенно благодарить офицеровъ отъ его имени.

IV.

Рапортъ ген. Шостака отъ 10 іюля подъ № 139, Солунь.

„На поднятый мною передъ нашимъ посломъ вопросъ о необходимости увеличенія числа офицеровъ, командированныхъ въ Македонію (мой рапортъ въ Главномъ Штабѣ с. г. за № 70) я получилъ въ отсутствіи посла письмо отъ временно замѣщавшаго его А. Н. Свѣчина за № 521, въ копіи представляемое, и переговоривъ съ генер. Дежіоржисомъ отправилъ отвѣтъ на имя посла, въ копіи также представляемомъ".

IV.

Рапортъ отъ 3/VIII подъ № 179, Солунь.

Къ 25-му сего Іюля удалось закончить первую найболѣе важную часть работы по реорганизаціи жандармеріи и представить ее Дежіоржису-пашѣ въ окончательномъ видѣ, а именно: списки болѣе 1000 жандармовъ, подробно осмотрѣнныхъ до послѣдняго нашими офицерами и раздѣленныхъ по способности къ дальнѣйшей службѣ на три класса, а также обзоръ службы ж-овъ въ настоящее время въ разныхъ казахъ и новое раздѣленіе всей территоріи санджака (кромѣ четырехъ казъ, которыхъ первоначальная реорганизація не касается), на территоріальные участки, въ которыхъ каждый жандармскій постъ долженъ впредь работать на совершенно новыхъ нежели до настоящаго времени началахъ, согласно выработанныхъ для этого инструкцій.

Распредѣленіе на участки пришлось выполнить послѣ совмѣстнаго и подробнаго обсужденія съ каймакамомъ, какъ представителемъ гражданской власти, безъ чего работа имѣла бы только кабинетный характеръ, несоотвѣтствующій дѣйствительнымъ нуждамъ. — Особенно настоятельно являлось обсужденіе это въ сѣверныхъ казахъ, найболѣе въ настоещее время безпокойныхъ—Кавадарской, Струмицкой и Гевгелійской. Къ сожалѣнію однако въ одной изъ этихъ казъ, именно Кавадарской, сдѣлать это не удалось по слѣдующей причинѣ: Когда наши офицеры прибыли въ Кавадарцы и немедленно же отправились въ конакъ съ визитомъ къ каймакаму, они тамъ его не застали: прождавъ около часа, они оставили ему свои визитныя карточки и отправились домой, гдѣ и занялись той работой, для которой присутствіе каймакама было нужно. И не смотря на то что они прибыли въ Кавадарцы два дня, каймакамъ все таки не зашелъ къ нимъ, хотя нѣсколько разъ проходилъ мимо ихъ оконъ, очевидно умышленно подчеркивая свое нежеланіе съ ними видѣться. Не находя удобнымъ при подобныхъ обстоятельствахъ вторично къ нему зайти, но и не считая себя въ правѣ потребовать его къ себѣ, хотя бы для выясненія тѣхъ вопросовъ, ради которыхъ они прибыли, офицеры рѣшили выполнить работу безъ каймакама, лишь руководствуясь свѣдѣніями, добытыми при прежнихъ объѣздахъ и указаніями жандармскихъ офицеровъ. Отъ этого получилось рѣшеніе хотя удовлетворительное, но, можетъ быть, не такое, какое явилось бы при непосредственномъ участіи самаго каймакама. — Уѣзжая, офицеры, въ оставленномъ каймакаму письмѣ, выразили въ вполнѣ вѣжливой формѣ свое сожалѣніе, что нежеланіе его посѣтить ихъ въ отвѣтъ на сдѣланный ими ему визитъ, лишило ихъ возможности воспользоваться его указаніями по вопросамъ службы, вызвавшимъ ихъ пріѣздъ въ Кавадарцы. — По прибытіи сюда офицеры донесли мнѣ обо всемъ этомъ рапортомъ, который мною былъ посланъ нашему гражданскому агенту съ просьбой увѣдомить меня, какое послѣдуетъ по этому поводу рѣшеніе со стороны Хилми паши; я прибавилъ, что до принятіи Хильми пашею мѣръ къ тому, что бы бывшій въ Кавадарцѣ случай вновь не повторился, я считаю за лучшее пока воздерживаться отъ посылки офицеровъ въ Кавадарскую казу, — что, при нахожденіи въ моемъ вѣдѣніи, кромѣ нея еще 8 казъ, не можетъ задержать правильного хода работы по реорганизаціи.“

V.

Рапортъ генер. Шостака, отъ 3/VIII подъ № 180.

„Въ отвѣтъ на посланное мною 23-го сего Іюля гражданскому агенту изложеніе о нежеланіе Кавадарскаго каймакама повидать нашихъ офицеровъ, я получилъ телеграму, что генералъ-инспекторъ, оставшись крайне недовольнымъ его поступкомъ, приказалъ по телеграфу командиру полка жандармеріи Мухлисъ пашѣ зайти ко мнѣ и выразить его, генералъ-инспектора, крайнее сожалѣніе о невѣжливомъ поступкѣ каймакама, которому онъ объвилъ выговоръ и приказалъ быть впередъ съ офицерами вполнѣ предупредительнымъ. Однако 6 дней прошло и Мухлисъ-паша не зашелъ, почему на просьбу гражданскаго агента, полученную мною вчера, сообщить, какого числа былъ у меня Мухлисъ паша и въ какихъ словахъ выразилъ порученіе Хильми паши, мнѣ пришлось отвѣтить, что онъ еще вовсе не заходилъ. Лишь сегодня утромъ пришелъ маіоръ жандармеріи и доложилъ, что Мухлисъ паша приказалъ ему передать мнѣ, что каймакаму за неотданіе визита нашимъ офицерамъ объявленъ Хильми пашею строгій выговоръ.

Я счелъ нужнымъ переспросить маіора, по чьему приказанію онъ прибылъ, — по приказанію Мухлисъ паши или Хилми паши и въ точности ли онъ мнѣ передаетъ все, что ему приказали передать? Онъ отвѣтилъ, что является вслѣдствіе приказанія, полученнаго отъ Хильми паши Мухлисомъ, отправить его маіора ко мнѣ и передать все, что ему было поручено передать. Въ виду этого я послалъ телеграмму гражданскому агенту, что порученіе Хильми паши только что исполнено, да и то не полностью, но заходилъ ко мнѣ не Мухлисъ паша, а маіоръ жандармеріи.

Офицеры въ настоящее время заняты осмотромъ будущихъ помѣщеній вновь проэктированныхъ жандармскихъ постовъ и ознакомленіемъ въ кождомъ постовомъ участкѣ съ путями, по которымъ жандармамъ придется патрулировать, — работа настолько серіозная и много времени требующая (постовъ болѣе 100), что поднятіе вопроса о дополнительномъ назначеніи офицеровъ является какъ нельзя болѣе кстати...“

VI.

Извлеченіе изъ рапорта капит. Воронина, отъ 9-го августа за № 93 на имя ген. Шостака.

Приложеніе къ рапорту № 193.

„Доношу, что за время моего пребыванія въ гор. Дойранѣ, ко мнѣ являлисъ нѣсколько разъ жители изъ дер. Акинджали и окрестностей съ просьбою защитить ихъ отъ произвола нѣсколькихъ лицъ, и на мое заявленіе, что это не мое дѣло, что я назначенъ сюда для реформированія жандармеріи и совѣтовалъ имъ идти въ конакъ, и говорилъ, что тамъ разберутъ ихъ жалобы, я получалъ съ стороны ихъ отвѣтъ, что въ конакъ они не пойдутъ, что отъ этого имъ будетъ еще хуже, и я замѣтилъ, что они прямо боятся конака, чего не замѣчалъ раньше ни въ Струмицѣ, ни въ Кукушѣ.

8-го августа, проѣзжая изъ деревни Попово, гдѣ я былъ по дѣламъ жандармеріи, обратно въ г. Дойранъ, я заѣхалъ на пути въ д. Акинджали осмотрѣть тамъ жандармскій караколъ. — Во время осмотра каракола явилась толпа крестьянъ съ двумя свещенниками въ главѣ и стала просить ихъ выслушать и войти въ ихъ тягостное положеніе. Въ присутствіи ротнаго командира 11-ой роты жандарм. капитана Талибъ-бея, переводчика д'Обермелера, сборщика податей (таксилдара) Сали-ефенди, случайно здѣсь находившагося, и унтеръ-офицера сувари Абдулъ-лативъ Сали, они разказали нижеслѣдующее:

Около девяти лѣтъ уже въ д. Акинджали и ея окрестностяхъ хозяйничаетъ шайка разбойниковъ изъ пяти человѣкъ: Мехмедъ-ага изъ д. Гевшеклии, главарь шайка, Арабъ Ахмедъ, Антонъ Кацанъ, Шерифъ Ходжа, всѣ трое изъ Акинджали и Шерифъ изъ д. Дервишли. — Шайка эта дѣлаетъ въ д. Акинджали и ея окрестностяхъ что ей угодно, считая все своей собственностью, не только вещи и скотъ, но ихъ дѣтей и дочерей. Ни одна свадьба не можетъ состояться безъ того, чтобы невѣста не была куплена женихомъ у нихъ за деньги. Ни одна купля и продажа недвижимой собственности и скота не можетъ произойти безъ ихъ согласія и уплаты въ ихъ пользу. Скотъ на деревенскихъ лугахъ пасется тоже только съ ихъ согласія и уплаты назначенной суммы денегъ. Жизнь и спокойствіе людей находится въ ихъ рукахъ, такъ какъ они съ ногъ до головы вооружены и стрѣляютъ, гдѣ угодно и въ кого угодно. Избиваютъ деревенскихъ дѣтей; — и все это продолжается въ теченіе девяти лѣтъ, — все населеніе истомилось ихъ игомъ и непосильными поборами, боится жаловаться властямъ, такъ какъ нѣсколько разъ уже эти жалобы кончались для нихъ очень печально и хотя выновные другой разъ и отбывали по приговору властей самыя пустыя и легкія наказанія, но отбывши ихъ, еще суровѣе поступали съ жаловавшимися и круче взыскивали съ нихъ изразходованныя ими на судѣ деньги сторицею. У населенія опустились руки, и они умоляли помочь имъ и избавить ихъ отъ этихъ разбойниковъ, кровопійцъ.

(Тукъ сѫ изброени около 30 случая на пораняванія, побои, изнудвание пари за женитби или за продажби, или за повръщане на откраднатъ добитъкъ).

. . . И все выше изложенное происходитъ у желѣзнодорожной станціи, всего полтора часа пути отъ города Дойрана, и населеніе не можетъ въ теченіе девяти лѣтъ найти никакого заступничества со стороны властей на возстановленіе своихъ попранныхъ правъ и справедливости.

На предложенный мною вопросъ ротному командиру, что же здѣсь дѣлаютъ жандармы и за чѣмъ они здѣсь смотрятъ, капитанъ отвѣтилъ, что жандармы противъ этихъ лицъ ничего не могутъ сдѣлать; мѣсяцъ тому назадъ капралъ Мехмедъ Омеръ составилъ нѣсколько протоколовъ о безобразныхъ дѣлахъ этой шайки и препроводилъ ихъ властямъ, но люди эти съ своей стороны выставили цѣлый рядъ лжесвидѣтелей и остались правыми въ глазахъ судей и теперь привлекаютъ къ суду капрала Мехмедъ Омера за ложный доносъ и принужденіе мухтара и прочихъ обывателей къ приложенію печатей къ его протоколамъ.

Командиръ роты заявилъ, что хотя онъ здѣсь и давно знаетъ всѣ дѣла шайки, но при существующихъ порядкахъ онъ и жандармы безсильны. Единственно, что можно сдѣлать для успокоенія населенія, по его мнѣнію, о чемъ онъ и донесъ своему начальству, это выселеніе шайки изъ этой мѣстности какъ можно дальше, такъ какъ лица эти неисправимые негодяи.“

VII.

Рапортъ генерала Шостака отъ августа 14 подъ № 193.

„Получивъ телеграмму отъ посла съ запросомъ, очевидно вызваннымъ неизвѣстнымъ мнѣ донесеніемъ гражданскаго агента, я тотчасъ отправился въ Монастырь, гдѣ долженъ былъ также переговорить съ гражд. агентомъ о цѣломъ рядѣ прошеній отъ мѣстныхъ жителей, накопившихся и ожидавшихъ разрѣшеній. Въ Монастырѣ на вокзалѣ меня привѣтствовали между прочимъ, какъ всегда, старшіе чиновники, посланные отъ генер. инсп. Хильми-паши, генер. губернатора вилаета, отъ военныхъ властей и командира полка жандармеріи. Изъ разговоровъ съ гражд. агентомъ выяснилось, что командиръ жандармеріи въ Солоникскомъ санджакѣ Мухлисъ паша категорически отказался отъ исполненія приказанія Хильми паши лично передать мнѣ сожалѣніе послѣдняго по поводу неотданія каймакамомъ гор. Кавадарцы отвѣтнаго визита нашимъ офицерамъ. Такое неповиновеніе генералъ инспектору Хильми пашѣ вызвало вообще вопросъ, терпимъ ли Мухлисъ паша на занимаемой имъ должности. Такъ какъ онъ вполнѣ показалъ себя, съ одной стороны, неспособнымъ командовать жандармеріей, которой совершенно не понимаетъ, ею мало интересуется и ко всѣмъ реформамъ ея относится болѣе чѣмъ равнодушно, съ другой стороны, всѣми своими поступками подчеркиваетъ желаніе тормозить введеніе хотя нѣкотораго порядка въ службѣ жандармеріи, то уже давно стало яснымъ какъ мнѣ, такъ и генер. лейт. Дежіоржису, что скорѣйшая замѣна его болѣе дѣятельнымъ и подходящимъ офицеромъ для реорганизаціи крайне желательна и чѣмъ скорѣе это будетъ, тѣмъ лучше. Но удаленіе его приходится считать весьма труднымъ, такъ какъ Мухлисъ паша, по упорно держащимся слухамъ, приставленъ сюда отъ Илдисъ Кіоска съ специальной цѣлью сообщать во дворецъ о дѣятельности не только нашей и генерала Дежіоржиса, но и генер. губернатора и даже самого Хильми паши. Поэтому удаленіе Мухлиса паши, еслибы оно осуществилось, могло быть только полезнымъ для дѣла. Лично же я до сего времени всегда встрѣчалъ съ его стороны полную предупредительность и вѣжливость во всѣхъ отношеніяхъ и съ своей стороны ему неизмѣнно отплачивалъ тѣмъ же.

Въ теченіе послѣдняго мѣсяца вновь поступила масса прошеній отъ мѣстнаго населенія, главнымъ образомъ на квартирующія войска, а также на грабежи разбойниковъ.

Въ газетахъ промелькнулъ слухъ, что въ Греціи организуются банды для противодѣйствія болгарскимъ четамъ въ стремленіи ихъ заставить патріархистовъ переходить въ экзархатъ. Этому слуху мало кто повѣрилъ; но доставленное мнѣ письмо на греческомъ языкѣ, за подписью капитана Георгіаки, обращенное къ одному болгарину съ угрозой убить среди бѣла дня его жену и дѣтей, если онъ не сдѣлается патріархистомъ, показываетъ, что греки не прочь проявить свою дѣятельность, хотя бы только угрозами и въ этомъ направленіи. Также и греческое духовенство не стѣсняется въ своихъ дѣйствіяхъ. Въ первое воскресеніе, послѣ общеславянскаго праздника Кирилла и Меѳодія въ нѣкоторыхъ греческихъ церквехъ проповѣдывалось, что такого праздника нѣтъ и что его выдумали фанатики болгаре.

Недолюбливаютъ они, между прочимъ, сильно и нашихъ офицеровъ; такъ напр.: въ Дойранѣ появился слухъ распространенный греческимъ духовенствомъ, что скоро оно все подастъ въ отставку, если только еще будутъ тамъ оставаться русскіе офицеры, обращающіе всѣхъ въ болгаръ; Воденскій греческій митрополитъ открыто заявилъ, что мы распространили массу писемъ къ болгарамъ съ предложеніемъ держать себя смѣлѣе по отношенію къ греческому населенію, такъ какъ въ этомъ они всегда могутъ найти поддержку у насъ. — Православные монастыри на Аѳонѣ также обращались ко мнѣ неоднократно съ жалобами на крупныя притѣсненія и несправедливости со стороны греческаго духовенства. Нельзя не пожалѣть, что въ большинствѣ случаевъ греческое духовенство находитъ поддержку въ представителяхъ турецкой власти, не разбирающихъ, кто виноватъ, а видятъ лишь въ патріаршистахъ людей консервативнаго закала, въ экзархистахъ же — непокорныхъ прежнимъ порядкамъ, неспокойныхъ и готовыхъ къ противодѣйствію властямъ.

Жалобы на безчинства войскъ, особенно анатолийскаго редифа, поступаютъ со всѣхъ концовъ санджака, — не менѣе какъ и жалобы на бездѣйствіе мѣстныхъ властей; одну изъ нихъ, для характеристики, представляю въ извлеченіи рапорта капитана Воронина (VII). Въ виду того, что у гражданскаго агента положительно не хватаетъ времени для своевременнаго разбора поступающихъ отовсюду жалобъ, я рѣшилъ о послѣднихъ поступающихъ ко мнѣ заявленіяхъ переговорить непосредственно съ Вали, предупредивъ его, что отнюдь не желая вмѣшиваться въ гражданскія дѣла, меня не касающіяся, думаю оказать ему лично услугу, сообщая о безпорядкахъ, происходящихъ у него въ вилаетѣ, о которыхъ онъ, очевидно, не освѣдомленъ. За сдѣланное мною сообщеніе онъ очень благодарилъ, заявивъ что онъ принимаетъ ихъ какъ сообщеніе неофиціальное, а дружеское и обѣщалъ немедленно распорядиться о дополнительныхъ по нимъ разслѣдованіяхъ и о послѣдовавшемъ далъ мнѣ слово меня увѣдомить. — Я съ своей стороны не довѣряя особенному безпристрастію подобныхъ разслѣдованій, распорядился, чтобы наши офицеры собирали точныя данныя относительно жалобъ на войска, дабы въ случаѣ Вали найдетъ, какъ это не разъ бывало, поступки войскъ непредосудительными, сейчасъ же доказать ему всю несостоятельность разслѣдованій, сдѣланныхъ его чиновниками. — Судя по газетамъ, вопросъ объ увеличеніи офицеровъ близится къ скорому рѣшенію. Болѣе чѣмъ желательно, чтобы это разрѣшеніе было вытребовано у Порты, такъ какъ только одновременное присутствіе офицеровъ во всѣхъ казахъ санджака дастъ возможность немедленно и всюду имъ явиться, откуда они получали жалобу, и такимъ образомъ, хоть до нѣкоторой степени обуздать безчинствующія войска, а также мѣстныя власти заставить справедливо и безпристрастно относиться ко всѣмъ жителямъ безразлично, не держа сторону ни беевъ, ни греческаго духовенства."

VIII.

Рапортъ ген. Шостака отъ 21 августа подъ № 204.

Вечеромъ 15-го августа болгарская банда по слухамъ въ 40-60 ч-къ, явилась въ село Градоборъ (въ Солунской казѣ), гдѣ убила трехъ грековъ и сожгла три дома.

На мѣсто происшествія 16 августа отправились турецкія власти, нашъ и греческій консула и греческій митрополитъ.

Свѣдѣніе о происшествіи мною было получено 16-го послѣ полудня, а потому я могъ отправиться только на слѣдующее утро съ капитаномъ Полтановымъ и поручикомъ турецкой службы Зія-ефенди. — Осмотрѣвъ сгорѣвшіе дома и разспросивъ подробно о случившемся какъ болгарскаго священника, такъ и трехъ жандармовъ, находившихся въ селѣ въ время нападенія банды, мухтара и нѣкоторыхъ мѣстныхъ жителей, я пришелъ къ заключенію, что звѣрское убійство грека Трайко, вмѣстѣ съ двумя взрослыми сыновьями и поджегъ принадлежащихъ ему домовъ, было совершено очевидно изъ мести за то, что убитый, по общему мнѣнію, за годъ до этого выдалъ мѣстонахожденія одной изъ бандъ, которая вслѣдствіе этого и была полностью уничтожена, онъ же, какъ говорятъ, принималъ участіе и въ отравленіи нѣсколькихъ комитаджи.

Съ разсвѣта 16 августа банда скрылась; присланныя по распоряженію турецкихъ властей войска и жандармы не сумѣли ее обнаружить.

Возможно, что банда состояла всего изъ 3—4 комитаджи, явившихся съ горъ и собравшихъ своихъ единомышленниковъ, можетъ быть изъ этой же и сосѣднихъ деревень, съ которыми и было совершено нападеніе, послѣ чего участники обратились снова къ своимъ постояннымъ занятіямъ. Но это слухи, порожденные скорѣе всего тѣмъ, что столь многочисленной банды по близости въ настоещее время не предполагается.

8 болгаръ были арестованы, — почти все родственники комитаджи, которые погибли въ минувшемъ году, а также священникъ, который по мнѣнію властей долженъ знать участниковъ нападенія. Ко времени моего пріѣзда лица эти были уже освобождены. По ихъ разсказамъ съ ними обращались гуманно, не прибѣгая при опросѣ къ какимъ либо пыткамъ, какъ это бывало иногда прежде. Въ настоящее время эти лица вытребованы для опроса въ Салоники.

X.

Появленіе въ селѣ Градоборѣ (салоникской казы, салон санджака, салоник. вилаета) въ ночь съ 15 на 16 августа 1924 г.

„Болгарская банда въ ночь съ 15 на 16 августъ окружила село Градоборъ (въ 2-хъ часахъ ѣзды отъ Солоникъ) и начала обстрѣливать. — 3 жандарма, находившіеся въ караколѣ (домъ, гдѣ помѣщаются жандармы), хотѣли узнать кто стрѣляетъ, но оказалось, что караколъ окруженъ четниками, которые при первой же попыткѣ жандармовъ выйти, открыли по нимъ огонь со всѣхъ сторонъ. — Застигнутые такимъ образомъ врасплохъ жандармы могли лишь только отстрѣливаться изъ за стѣнки каракола, не имѣя возможности даже узнать, что дѣлается въ деревнѣ. Въ то же время четники, перепугавъ стрѣльбой жителей, свободно проникли въ домъ грека Стеріо Трайко и убивъ его вмѣстѣ съ двумя сиwновьями, уже взрослыми, подожгли зданіе, въ которомъ вмѣстѣ съ имуществомъ сгорѣли и убитые; два другіе дома принадлежавшіе Трайко также были сожжены. Жена Стеріо Трайко, пытавшаяся защищать мужа и дѣтей отдѣлалась легкой раной.

Окончивъ свою кровавую расправу, банда заняла ограду сельской церкви и одного изъ домовъ, откуда и продолжала обстрѣливать деревню по всѣмъ направленіямъ, наводя ужасъ на жителей.

На разсвѣтѣ четники скрылись, а жители разбѣжались по сосѣднимъ деревнямъ, опасаясь вторичнаго нападенія банды.

Слухъ о происшедшемъ въ Градоборѣ достигъ Салоникъ утромъ 16-го августа, а около полудня туда отправились каймакамъ, прокуроръ, командиръ полка жандармеріи, а также нашъ генеральный консулъ въ Солунѣ, греческіе митрополитъ и консулъ. Туда же скоро прибыла рота турецкихъ войскъ. Населенiе стало нѣсколько успокаиваться и въ тотъ же день почти всѣ жители вернулись въ деревню.

Принятыя мѣры для розыска банды не привели ни къ какимъ результатамъ, а потому на будущее время приказано было отъ роты высылать ежедневно съ наступленiемъ сумерокъ два патруля (человѣкъ по 50-ти) по направленiю горъ, откуда скорѣе всего можно было ожидать появленiе банды. Никто изъ четниковъ не задержанъ и даже не опознанъ, но есть основанiе предполагать, что это не была правильно организованная, всегда существующая банда, а лишь собранная временно, можетъ быть изъ жителей той же и сосѣднихъ деревень, по требованiю явившихся съ горъ нѣсколькихъ человѣкъ четниковъ, хорошо знающихъ жителей деревень, имъ во всемъ сочувствующихъ и вступающихъ въ ряды банды по первому требованiю. — Такiе банды, совершивъ нападенiе, разсыпаются по своимъ домамъ, и бывшiе вчера четники, сегодня принимаются за обычныя свои занятiя.

Народная молва говоритъ, что убiйство было совершено изъ мести; — полтора года тому назадъ Стерiо Трайко будто бы сообщилъ турецкимъ властямъ о появленiи болгарской банды, которая вслѣдствiе этого была уничтожена и кромѣ того участвовалъ въ отравленiи нѣскольнихъ четниковъ.

Турецкiя власти произведя опросъ нѣсколькихъ лицъ пришли къ заключенiю, что преступленiе это совершено не безъ участiя родственниковъ тѣхъ лицъ, которыя въ прошломъ году были пойманы въ числѣ банды, выданной Трайко, а потому и теперь арестованы болѣе подозрительныя на ихъ взглядъ лица изъ числа родственниковъ.

Русскiй adjoint ген.-майоръ Шостакъ, узнавши о происшедшемъ, отправился 10-го августа также въ Градоборъ съ цѣлью узнать подробности нападенiя банды, освѣдомиться о поведенiи находящихся тамъ жандармовъ и о порядкѣ содержанiя арестованныхъ. По прибытiи на мѣсто оказалось, что арестованные уже освобождены и что турки съ ними обращались весьма гуманно, не прибѣгая ни къ какимъ насильственнымъ мѣрамъ при опросѣ, какъ это часто было прежде.

Поѣздка русск. генерала сердечно отнесшагося къ населенiю и принявшаго участiе въ постигшемъ несчастiи, въ высшей степени благопрiятно и успокаивающе подѣйствовала на населенiе, устранила совершенно произволъ со стороны турецкихъ властей и тѣмъ дала возможность пролить свѣтъ на происшедшее“.

XI.

Рапортъ ген. Шостака отъ 16 сент. № 1901 Солунь.

„11-го сего сентября Дежiоржисъ-паша разослалъ всѣмъ своимъ adjoint'амъ приглашенiе прибыть въ Салоники и начиная съ 13-го числа мы ежедневно собираемся для обсужденiй общихъ вопросовъ. Вначалѣ перваго засѣданiя каждый изъ насъ изложилъ, что удалось ему до сего времени выполнить въ представленномъ кругѣ дѣятельности. Маiоръ фонъ Алтенъ, adjoint Германiи, объяснилъ ходъ обученiя во вновь организованной имъ жандармерiйской школѣ, какъ для офицеровъ, приглашенныхъ изъ армiи на случай замѣщенiя ими впослѣдствiи офицеровъ въ жандармерiи, такъ и для унтеръ-офицеровъ и жандармовъ рядоваго званiя. Обучали ихъ вкратцѣ всѣмъ предъявляемымъ къ жандармамъ требованiямъ, что, несмотря на короткое время (курсъ длился нѣсколько болѣе мѣсяца) удалось вполнѣ удовлетворительно. Бывшiе два выпуска дали около 40 офицеровъ, столько же унтеръ-офицеровъ и свыше 80 жандармовъ, достаточно освоившихся съ своими обязанностями. Въ настоящее время устроены курсы въ Салоникахъ, Ускюбѣ и Монастырѣ, для начальниковъ жандармскихъ постовъ; они продлятся 3—4 мѣсяца, пока посѣщающiе ихъ не будутъ вполнѣ знать то, что отъ нихъ требуется, съ чѣмъ они до сего времени были совершенно не знакомы.

Adjoint'ы прочихъ державъ перечислили все, что ими было сдѣлано, въ общемъ весьма сходственно между собой, при чемъ англiйскимъ офицерамъ, судя по словамъ полковника Фергома, настолько удалось достигнуть влiянiя на мѣстныя власти, что безъ ихъ вѣдома почти ничего не дѣлается въ подвѣдомственной имъ жандармерiи. Эти результаты они приписываютъ малочисленности жандармерiи и незначительности района, позволяющимъ въ каждой казѣ безотлучно находиться по офицеру. — Мнѣ пришлось заявить, что, кромѣ всѣхъ работъ по организацiи жандармерiи, выполненныхъ офицерами прочихъ державъ, наши офицери много работали въ смыслѣ провѣрки, по возможности на мѣстѣ, жалобъ, постоянно подаваемыхъ имъ населеніемъ какъ на войсковыя части, такъ и на мѣстныя власти.

Затѣмъ Дежіоржисъ паша просилъ adjoint'овъ высказать свои мнѣнія и сообща ихъ обсудить по всѣмъ вопросамъ, выраженнымъ въ его циркулярѣ отъ 18-аго августа (мой рапортъ отъ 24 августа № 214). Результаты, къ которымъ привелъ обмѣнъ мислей по каждому вопросу въ отдѣльности, изложены подробно въ протоколахъ засѣданій; они будутъ представлены тотчасъ по ихъ отпечатаніи. — Вкратцѣ они сводятся къ слѣдующимъ предположеніямъ: Увеличеніе числа офицеровъ найдено всѣми безусловно желательнымъ; представители Франціи и Италіи выразили необходимость пригласить еще по 5 офицеровъ, а графъ Салисъ (Австро-Венгрія) и я по 6 и даже полковникъ Ферголмъ, несмотря на незначительный районъ и малочисленность въ немъ жандармовъ, считаетъ также нужньмъ имѣть еще одного офицера. — Прибывающіе офицеры поступять на службу въ жандармерію на тѣхъ же самыхъ условіяхъ, какъ и нынѣ здѣсь находящіеся.

Вопросъ о вызовѣ унтеръ-офицеровъ возбудилъ очень продолжительное обсужденіе, вызванное главнымъ образомъ представленіемъ генер. Дежіоржисомъ цѣлаго ряда обстоятельствъ, которыя по его мнѣнію связаны съ поступленіемъ европейскихъ унтеръ-офицеровъ на турецкую службу и неминуемо должны привести къ массѣ осложненій въ ихъ положеніи въ Турціи, гдѣ званіе унтеръ-офицера не играетъ ни малѣйшаго значенія, и они не пользуются ни малѣйшимъ уваженіемъ, что могло бы вполнѣ быть избѣгнуто, если тѣ же унтеръ-офицера не состояли бы на турецкой службѣ. Признавая многое изъ приведенныхъ имъ предположеній дѣйствительно возможнымъ, впрочемъ не столько на счетъ нашихъ унтеръ-офицеровъ (возможная невоздержаность, безтактность, пьянство и т. н.), я въ своемъ заключеніи согласился, что можетъ быть дѣйствительно было бы болѣе полезно, если приглашаемые унтеръ-офицера были бы внѣ малѣйшей зависимости отъ турецкаго правительства, но только въ такомъ случаѣ, если можно быть увѣреннымъ, что это не умалитъ ихъ авторитетности при порученіяхъ, которымъ они по приказанію своихъ офицеровъ будутъ призваны выполнить.

Два случая, когда европейскіе офицеры (одинъ австріецъ, другой французъ) были вынуждены по болѣзни просить объ увольненіи и безотлагательно въ отпускъ, а отвѣтъ отъ Порты замедлился, выяснили, что хотя увольненіе европейскихъ офицеровъ въ отпускъ и дается генер. Дежіоржисомъ, но дозволеніе переѣхать границу имперіи, по толкованію турецкихъ властей, требуетъ непремѣнно императорскаго ираде, безъ котораго ни одинъ турецкій офицеръ не можетъ покинуть Турцію. Рѣшено, что каждый adjoint представитъ своему послу просьбу одинаковой редакціи воздѣйствовать на Порту въ томъ смыслѣ, чтобы генер. Дежіоржису было предоставлено право увольненія въ отпускъ не только внутри имперіи, но также и за границу, въ виду того, что эти отпуски только и предполагались, когда по нимъ состоялись обсужденія въ засѣданіяхъ въ Константинополѣ.

Далѣе приступлено къ разсмотрѣнію вопроса о возмѣщеніи жандармскимъ офицерамъ, какъ европейскимъ, такъ и отоманскимъ, путевыхъ расходовъ при переѣздахъ по дѣламъ службы жандармеріи. — Окончательное рѣшеніе его состоится, вѣроятно, въ завтрашнемъ засѣданіи.

Сегодня возвратился изъ заграничнаго отпуска, совершенно поправившимся отъ болѣзни Н. Н. Демерикъ и вступилъ въ исправленіе должности рускаго гражданскаго агента.“

XII.

Рапоргъ генер. Шостака отъ 19 сент. подъ № 241.

„17-го и 18-го сего сентября продожались засѣданія adjoint'овъ подъ предсѣдательствомъ генерала Дежіоржиса. Разсматривался главнымъ образомъ вопросъ о размѣрѣ путевыхъ издержекъ для иностранныхъ, и мѣстныхъ офицеровъ въ возвратъ производимыхъ ими расходовъ во время переѣздовъ по дѣламъ службы. Турецкимъ правительствомъ предложено руководствоваться регламентомъ, существующимъ для этого въ арміи. Но онъ по своей неопредѣленности допускаетъ самое разнообразное толкованіе. Такъ, напримѣръ, посѣщеніе по дѣламъ службы мѣстности, требующей болѣе 12 часовъ ѣзды верхомъ, даетъ въ нѣкоторыхъ случаяхъ путевыя, и въ одномъ вилаетѣ интендатство считаетъ, что если въ 1-й день пройдено 10 часовъ пути, въ 2-ой день столько же, то эта поѣздка, съ обратнымъ путемъ, должна быть оплачена за 40 часовъ ѣзды. Въ другомъ же вилаетѣ за тотъ же путь не платится ничего, подъ предлогомъ, что ни одного дня болѣе 12 часовъ пути не сдѣлано, такъ какъ въ первый день пройдено всего 10 часовъ, за что платы не полагается, въ второй день столько же, слѣдовательно также безъ расходовъ для казны, и то-же для обратного пути. — Рѣшено выждать, какъ существующая редакція закона будетъ разъяснена генералъ-инспекторомъ Хильми пашею, съ тѣмъ, чтобы со временемъ выработать для жандармеріи совершенно особое положеніе путевыхъ издержекъ.

Генералъ Дежіоржисъ поднялъ вопросъ, не считаютъ ли adjoint'ы своевременнымъ приступить къ расширенію территоріи, на которой надо заботиться о введеніи реформъ жандармеріи: Англійскій и французскій полковники отвѣтили, что каждый изъ нихъ вводитъ реорганизацію уже во всемъ предоставленномъ ему районѣ. Графъ Салисъ и я выразили сомнѣніе, чтобы можно было приступить къ этому теперь же, когда у насъ не хватаетъ нужныхъ силъ, дабы справиться въ нынѣ реформируемыхъ казахъ. Генералъ Дежіоржисъ, не развивая даже пренія, просилъ насъ подготовить отвѣты къ слѣдующему засѣданію.

Генералъ Дежіоржисъ сообщилъ, что Порта согласилась на пріемъ въ жандармерію христіанъ на предложенныхъ имъ условіяхъ (при семъ прилагаемыхъ), за исключеніемъ возраста, который не долженъ быть ограниченъ 23 годами. Генералъ, оставивъ за собою право по каждому поданному прошенію о пріемѣ давать свое согласіе или отказывать, просилъ насъ предлагать въ жандармы желающихъ и старше 23 лѣтъ, только по особо уважительнымъ причинамъ, излагая ихъ съ полною подробностью.

На засѣданіи 1-го сентября я по своему нездоровью не остался до конца, и по той же причинѣ прибылъ 18-го только къ концу засѣданія. Какъ я потомъ узналъ отъ графа Салиса, генералъ Дежіорджисъ опять коснулся вопроса о расширеніи и просилъ adjoint'овъ высказаться по нему по очереди. Первымъ далъ отвѣтъ графъ Салисъ, сообщивъ, что какъ только прибудутъ ожидаемые офицеры, но не ранѣе, онъ думаетъ, что можно будетъ начать работу съ изученія личнаго состава въ ближайшихъ казахъ, сперва Прешево, затѣмъ Гилянъ и т. д.

послѣдовательно въ одной вслѣдъ за другой, временно посылая туда офицеровъ изъ ближайшихъ казъ. Но и къ этому онъ можетъ приступить, конечно, не раньше какъ получитъ указаніе отъ своего посольства, послѣ того какъ донесетъ, что уже имѣются на лицо жандармы, подготовленные къ занятію должностей начальниковъ постовъ. — Полковникъ Веранъ, на обращеніе къ нему отвѣтилъ, что онъ уже наканунѣ высказалъ вполнѣ опредѣленно, что онъ теперь занимаетъ весь раіонъ ему предоставленый, о томъ же когда другіе adjoint'ы найдутъ нужнымъ расширить свою дѣятельность — онъ судить не можетъ. Генералъ Дежіорджисъ выразилъ, что это вопросъ общій, тѣмъ болѣе, что вѣдь имѣются албанскіе участки, въ которыхъ придется поработать. Но ему напомнили, что албанкіе участки безусловно исключены изъ распространенія реформъ, а графъ Салисъ добавилъ, что относительно Италіи прямо указано, что она должна распространить свою дѣятельность на санджакъ Серфиджи, но не на албанскіе участки. — Услыхавъ это, генералъ Дежіорджисъ сразу прекратилъ разговоры по этому вопросу, къ удивленію присутствующихъ не спросилъ мнѣнія полковника Фергольма, изготовившаго письменный отвѣтъ, ни полковника Альбера, а прямо перешелъ снова къ дальнѣйшему обсужденію вопроса о путевыхъ издержкахъ.

Вчера выѣхалъ въ отпускъ А. А. Гирсъ, замѣнявшій послѣднѣе время Н. Н. Демерика.

Сегодня выѣхалъ въ Ускюбъ генералъ-инспекторъ, туда же черезъ два дня выѣзжаютъ гражданскіе агенты, нашъ и австрійскій".

XIII.

Писмо отъ ген. Шостока до ген. Протопопова. Солунь 16/29 X. 1904.

„Глубокоуважаемый Николай Ивановичъ.

Сердечное Вамъ спасибо за все Вами присланное. Копіи съ моихъ рапортовъ буду присылать и впредь, а тамъ сами разберетесь, что для Васъ интересно, а также что можетъ быть предано огласкѣ и что нѣтъ.

Я на дняхъ вернулся изъ Вѣны. Залѣзалъ ко мнѣ какой то „Redacteur" Вечерней Почты, по нашему сказать сотрудникъ. Я выругался, что въ этой газетѣ, за подписью главнаго редактора, являются статьи о насъ, лишенныя всякаго здраваго смысла. Онъ вполнѣ соглашался съ этимъ, заявивъ, что кстати въ Вѣнѣ находится и главный редакторъ и не пожелаю ли я его видѣть. Я высказалъ свое удовольствіе „побесѣдовать съ нимъ по душѣ“, — и это вѣроятно и удержало его зайти ко мнѣ. Но все таки было бы желательнымъ видѣть въ его газетѣ весьма распространенной, правду, а не ложь. Лжи достаточно печатаютъ о насъ грекофильскія и греческія газеты, — неужели онъ настолько плохой патріотъ, что ихъ поддерживаетъ? Уже изъ принципа слѣдовало бы ему представить все въ иномъ видѣ! Изъ рапорта 296 Вы сами увидите, что греки не стѣсняются даже клеветать на насъ!“

XIV.

Рапортъ ген. Шостака отъ 11/X. № 294. Солунь.

„8-го октября я возвратился изъ Вѣны, куда съ разрѣшеніи Посла ѣздилъ за своей семьей. Во время моего отсутствія изъ Солуни произошли нѣкоторые эпизоды, организаціи жандармеріи непосредственно не касающіеся.

7-го числа выѣхалъ въ Константинополь бывшій генералъ-губернаторъ солунскаго вилаета Гасанъ-Фехми паша, котораго замѣстилъ вновь назначенный генералъ-губернаторомъ Реуфъ-паша и 10-го октября при весьма торжественной обстановкѣ состоялось всенародное прочтеніе фирмана о его назначеніи. Оно происходило въ конакѣ, куда былъ приглашенъ въ числѣ прочихъ и я; здѣсь я познакомился съ Реуфомъ пашей и на слѣдующій день онъ заѣхалъ ко мнѣ съ визитомъ.

Проѣздомъ въ Ускюбѣ, гдѣ поѣздъ останавливается на ночь, я посѣтилъ вмѣстѣ съ Н. Н. Демерикомъ генеральнаго инспектора Хилми пашу, который, въ разговорѣ коснувшись вопроса о не отданіи Кавадарскимъ каймакамомъ визита нашимъ офицерамъ (рапортъ мой 1-го августа за № 179), — заявилъ, что вытребовалъ для объясненія къ себѣ каймакама и послѣдній объяснилъ ему неотдачу визита чистѣйшимъ недоразумѣніемъ: онъ счелъ посылку карточекъ не за указаніе, что офицеры были въ его отсутствіи съ визитомъ, а лишь за извѣщеніе ихъ о своемъ прибытіи, почему вернувшись въ конакъ далъ объ этомъ будто бы знать офицерамъ (что оказывается вымысломъ); но такъ какъ офицеры вторично не зашли, то и онъ не счелъ нужнымъ у нихъ быть. Несмотря на это объясненіе, Хилми паша учинилъ ему разносъ и приказалъ при слѣдующемъ проѣздѣ офицеровъ выказать особенную предупредительность.

Вмѣстѣ съ тѣмъ онъ спросилъ насъ, какъ могъ бы каймакамъ, не умаляя своего авторитета (будучи представителемъ мѣстной власти) вновь войти въ сношеніе съ офицерами. Дабы доказать Хилми пашѣ, что наши офицеры прежде всего стремятся принести пользу дѣлу, ввѣренному имъ, и не хотятъ чтобы оно страдало отъ проявленной каймакамомъ невѣжливости, мы, допуская возможности объяснить происшедшее недоразумѣніемъ, условились, что этотъ офицеръ, при предстоящемъ проѣздѣ извѣститъ о своемъ прибытіи каймакама, а послѣдній тотчасъ же пошлетъ къ нему старшаго чиновника спросить, въ какое время каймакамъ можетъ явиться съ визитомъ, на это офицеръ дастъ отвѣтъ, что самъ собирается немедленно зайти къ нему; такимъ образомъ, первымъ зайдетъ нашъ офицеръ, а каймакамъ немедленно послѣ того отвѣтитъ визитомъ. — Хилми паша обѣщалъ немедленно отдать соотвѣтствующія распоряженія каймакаму, — я съ своей стороны далъ должныя указанія штабсъ капитану Сурину, который долженъ былъ отправиться на дняхъ въ Кавадарцы".

XV.

Рапортъ ген. Шостака отъ 24 окт. № 317.

„Ночь съ 16-го на 17-ое сентября ознаменовалась новымъ столкновеніемъ болгарскихъ и греческихъ бандъ. Село Гречище населено болгарами — патріархистами; экзархистовъ имѣется лишь нѣсколько семействъ. Двѣ недѣли тому назадъ комиты увели въ горы вліятельнаго грекомана этого села Глигора и оставили греческому священнику письмо съ требованіемъ, чтобы всѣ жители въ 16 дневный срокъ перешли въ экзархатъ и чтобы были удалены изъ села греческіе учителя и учительницы.

Селяне грекоманы подъ этой угрозой закрыли школу, удалили учителя и учительницу и начали служить въ церкви по-славянски. — Удаленная учительница принесла жалобу каймакаму, которому мухтаръ села при допросѣ, опасаясь мести, доложилъ, что они удалены вслѣдствіе нежеланія населенія обучать своихъ дѣтей по-гречески. По той же причинѣ, боясь мести, мухтаръ умолчалъ объ уводѣ въ горы Глигора.—Такъ шло дѣло около 10 дней, пока не появилась въ деревнѣ греческая банда (говорятъ 10—12 ч-къ) и, увѣривъ жителей въ своей защитѣ, потребовала возстановленія обученія въ школѣ и богуслуженія по-гречески. Селяне, успокоившись, вытребовали обратно учительницу, тотчасъ возвратившуюся; учитель же вернуться отказался.

13-го сентября учитель получилъ письмо, въ которомъ комиты напоминали свои требованія, чтобы всѣ жители подали заявленіе о своемъ желаніи перейти въ экзархатъ и имѣть болгарскую, а не греческую школу.

Въ тотъ же день болгарамъ было дано знать о возвращеніи учительницы въ село. Они тотчасъ начали стягиваться въ окрестностяхъ села. Греческая банда направилась противъ нихъ, и у источника Чинаръ-Чешме завязалась перестрѣлка, длившаяся часа 1 $^1/_2$ причемъ былъ раненъ болгаринъ изъ села, сообщившій комитамъ о возвращеніи учительницы. — Начавшійся проливной дождь (не перѣставшій и 2 слѣдующихъ дня), прекратилъ враждебныя дѣйствія, почему греческая банда возвратилась въ село и 15-го и 16-го октября все была тамъ. Но 16-го вечеромъ около 200 болгаръ окружили село (какъ говорятъ это были соединенныя банды Тодора изъ Серменли, Леонида изъ Мочукова и Кіосе-Капитана изъ Прилѣпа) и приблизительно 50 ч-къ около полуночи подступило къ дому лавочника Дино, который болѣе другихъ содѣйствовалъ возвращенію учительницы. Въ этомъ домѣ (а) находились: самъ Дино съ дочерью, Лигоръ Мале, Анто Киро съ женой и дочерью и учительница Катерина Хаджи Георги. — Комиты потребовали выхода изъ дома владѣльца его Дино, но онъ не вышелъ; тогда они открыли огонь, на который изъ дому послѣдовали отвѣтные выстрѣлы.

Нѣкоторое время спустя, не надѣясь такимъ путемъ захватить Дино, комиты достали керосину и при его помощи подожгли домъ. Но такъ какъ Дино вмѣстѣ съ другими переходилъ постепенно въ слѣдующіе дома, то и эти дома поочереди были сожжены.

Одинъ изъ осажденныхъ Анто Киро, пытавшійся съ револьверомъ въ рукахъ спастись черезъ окно былъ тутъ-же пристрѣленъ; всѣ прочіе сгорѣли.

Греческая банда въ критическую минуту покинула Гречище. Комиты ушли въ горы.

Подполк. Свирскій получилъ извѣстіе о происшедшемъ 17-го въ 5 часовъ пополудни. Зная что 15-го, въ виду слуховъ о столкновеніи вблизи Гречища греческой и болгарской бандъ, отправлены были войска по направленію къ этому селу, онъ поторопился отправиться туда-же, но могъ лишь собрать вышеприведенныя свѣдѣнія; войска вслѣдствіе разлива двигаться должны были кружнымъ путемъ (Гречище находится на противоположномъ берегу Вардара нежели Гевгели) и прибыли въ село уже послѣ ухода банды.

Драгоманъ греческаго консула, посѣтившій тоже деревню, рѣшительно отвергаетъ всякое присутствіе греческихъ бандъ. Но въ такомъ случаѣ трудно объяснитъ, что могло побудить селянъ вызвать учительницу и возобновить богослуженіе, а также обученіе въ школѣ на греческомъ языкѣ, какъ не обѣщаніе защиты, тѣмъ болѣе, что жители не нашли даже нужнымъ обращеніе черезъ каймакама на помощь жандармовъ и солдатъ; также необъяснимы были-бы и дошедшіе до Гевгели слухи о бывшемъ 13-го столкновеніи бандъ греческой и болгарской, вызвавшіе высылку на мѣсто турецкихъ войскъ, впрочемъ совершенно не торопившихся достигнуть мѣста столкновенія."

XVI.

Рапортъ ген. Шостака отъ 14 окт. № 302.

„Генералъ Дежіоржисъ увѣдомилъ о принятіи предложенныхъ имъ турецкому правительству условій для молодыхъ людей, желающихъ поступить въ жандармерію съ измѣненіемъ лишь предѣловъ возраста (18—23 лѣтъ), вслѣдствіе чего просилъ распоряженія, чтобы наши офицеры провѣрили насколько будутъ удовлетворять всѣмъ требованіямъ кандидаты въ жандармерію, какъ христіяне, такъ и мусульмане, необязанные отбывать воинскую повинность, при условіи имѣть возрастъ не менѣе 20 и по возможности не болѣе 25 лѣтъ; унтеръ-офицеры же, окончившіе службу въ войскахъ, могутъ имѣть возрастъ отъ 25 до 45 лѣтъ.

Жалованье во время пребыванія въ школѣ назначено по 90 піастровъ въ мѣсяцъ, изъ которыхъ 55 піастровъ будетъ удерживаться на продовольствіе, 20 на одежду и 15 выдаваться на

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

руки. — При возможности зарабатывать ежедневно даже чернорабочимъ не менѣе 5—10 піастровъ и прочихъ весьма трудныхъ условій (изложены въ прилагаемой инструкціи), поставленные кандидатамъ, какъ напримѣръ быть холостымъ (въ то время какъ между сельчанами приняты ранніе браки), чтобы ни отецъ, ни братья не были наказаны по суду, согласіе служить въ любомъ мѣстѣ трехъ вилаетовъ и т. д. врядъ ли можно ожидать подачи большаго числа заявленій.

Дабы совершенно успѣть во всѣхъ казахъ справиться съ этой работой, а также въ виду выяснившейся уже сравнительной безопасности путешествовать для нашихъ офицеровъ внутри страны, каждымъ изъ нихъ, по моему предложенію, наняты кавасы — тѣлохранители и опредѣлено на каждаго по двѣ казы, извѣстныя имъ уже по ихъ прежней въ нихъ работѣ.

Работа по разсмотрѣнію прошеній должна быть вполнѣ закончена къ 26 октября и желающимъ надлежитъ прибыть въ Солунь къ 30-му октября сего года“.

XVII.

Рапортъ ген. Шостака 13/X № 296.

„11-го октября Н. Н. Демерикъ запросилъ меня, не извѣстно ли мнѣ, что могло подать поводъ греческому посланнику при нашемъ дворѣ, пожаловаться графу Ламсдорфу на бывшіе случаи отказа съ нашей стороны удовлетворять просьбы греческаго населенія о покровительствѣ и защитѣ при посредствѣ чиновъ жандармеріи. — Зная достовѣрно изъ докладовъ нашихъ офицеровъ и постоянныхъ подробныхъ ихъ донесеній, что они никогда повода къ подобной жалобѣ не подавали, я, для выясненія вопроса, попросилъ нашего и. д. здѣсь генеральнаго консула А. А. Базилевскаго отправиться вмѣстѣ со мною къ мѣстному греческому консулу. Онъ, на вопросъ, поступали ли къ нему когда либо на нашихъ офицеровъ жалобы, отвѣтилъ что поступали; далѣе сознался, что никогда правдивость ихъ не провѣрялъ, такъ какъ для этого у него не имѣется довѣренныхъ лицъ и онъ, принимая заявленія на вѣру, доносилъ о нихъ тотчасъ по начальству.—Я объяснилъ ему, что всѣ жалобы — чистѣйшая выдумка и заявилъ, что имѣется очень простой способъ въ будущемъ знать истинную цѣну всякому заявленію противъ дѣйствій нашихъ офицеровъ. Онъ сразу понялъ. „Вѣроятно къ Вамъ обращаться?“ — „Совершенно вѣрно, и Вы можете быть увѣрены, что я въ состояніи буду дать Вамъ по каждому заявленію самое подробное объясненіе, которое разъяснитъ Вамъ точный смыслъ происшествія“. — „Но когда же собственно было отказано нами удовлетворить просьбы греческаго населенія въ покровительствѣ и защитѣ при посредствѣ чиновъ жандармеріи?“ — спросилъ я далѣе. —„Такого случая я не знаю“. „Однако о дѣйствіи нашихъ офицеровъ донесенія могутъ дойти до Вашего правительства только посредствомъ Васъ?“ — „Совершенно вѣрно, но повторяю Вамъ, что я объ этомъ не доносилъ“. — „Относительно же жалобъ жителей на насъ Вы согласны, чтобы я донесъ, что Вы сообщали о нихъ безъ какой либо фактической провѣрки?“ — „Совершенно согласенъ“.

Уходя еще разъ, предложилъ не стѣсняясь давать мнѣ знать о всякомъ случаѣ, когда греческое населеніе не найдетъ у нашихъ офицеровъ полнаго содѣйствія, насколько оно окажется возможнымъ. На слѣдующій день онъ заѣхалъ ко мнѣ вмѣстѣ съ драгоманомъ, но меня не засталъ.

О разговорѣ моемъ я подробно сообщилъ въ тотъ же день Н. Н. Демерику, прочитавъ предварительно отвѣтъ, во избѣжаніе неточностей въ немъ, присутствовавшему при разговорѣ А. А. Базилевскому“.

XVIII.

Рапортъ кап. Полтанова ген. Шостаку, отъ 11 января 1905 г. № 4., Солунь.

Къ № 20-му. — Вслѣдствіе приказанія В. П., полученнаго по телеграфу, я, вмѣстѣ съ капитаномъ Фроловымъ и переводчикомъ Мавродіусомъ, 9 января выѣхалъ изъ Гевгели въ д. Мравинца, слѣдуя черезъ рѣку Вардаръ по Гевгелійскому мосту и далѣе на деревни Джавато и Гречишта.

Морозъ въ этотъ день доходилъ до 5^0 по Р. при сѣверномъ вѣтрѣ. Всѣ горы и поля покрыты снѣгомъ отъ $^1/_4$ до $^1/_2$ арш., а въ низменныхъ мѣстахъ даже и больше. Обледенѣвшія тропинки мѣстами дѣлаются непроходимыми даже для верховаго.

Въ д. Джавато я встрѣтилъ жандарма Зейнеля и полицейскаго агента Байрама ефенди, возвращающихся въ Гевгели.

НАР...НА БИБЛИОТЕКА ОК...

Они были посланы каймакамомъ въ д. Гречишта, съ цѣлью привести оттуда молодыхъ людей въ д. Мравинца съ тѣмъ, чтобы селяне этой деревни сказали, не участвовалъ ли кто-либо изъ нихъ въ нападенiи и убiйствѣ 12 болгаръ изъ д. Мравинца. Посланные исполнили порученiе, но изъ предъявленныхъ крестьянъ д. Гречишта никто опознанъ не былъ.

Въ д. Гречишта я засталъ отрядъ войскъ въ 50 ч-къ при офицерѣ; они стоятъ здѣсь съ 6 января, высылая днемъ по два патруля, одинъ по дорогѣ на д. Джавато, а другой въ д. Мравинца, оба патруля силою 10-12 ч-къ.

Въ д. Мравинца стоятъ съ 5 января 50 солдатъ при офицерѣ и высылаютъ днемъ два патруля: первый на деревни Балинце и Брайковци до границы казы силою въ 30 солдатъ; а второй на встрѣчу патрулю, двигающемуся изъ д. Фурка, Дойранской казы — силою въ 10-15 солдатъ; кромѣ того по ночамъ патрулируютъ въ окрестности деревни.

Впечатлѣнiе, полученное отъ всего видѣннаго въ д. Мравинца, невозможно описать. Видъ 12 труповъ, лежащихъ вповалку на мерзломъ земляномъ полу церкви, скорѣе похожей на старый полуразвалившiйся амбаръ, гдѣ сложена всякая рухлядь, и ихъ страдальческiя застывшiя лица съ зiяющими ранами, въ большинствѣ случаевъ на лицѣ, наводятъ ужасъ. Безмолвная, унылая и совершенно безпомощная толпа окружала этотъ убогiй храмъ молитвы, какъ-бы сама ожидающая такой же участи. Не видно на лицахъ этихъ несчастныхъ уцѣлѣвшихъ страдальцевъ ни энергiи, ни жизни, ни желанiя сопротивляться совершающимся ужасамъ.

Впечатлѣнiе это усугубляется можетъ быть и тѣмъ, что владѣлецъ чифлика Мравинца, богатый Мехмедъ-бей, живущiй въ Дойранѣ и выколачивающiй изъ населенiя послѣднiй грошъ и заставляющiй крестьянъ жить въ лачугахъ подъ одной крышей со скотами. Въ этихъ такъ называемыхъ домахъ мнѣ пришлось видѣть трехъ раненыхъ болгаръ, которые все время лежали не раздѣваясь и грѣясь у разложенныхъ близь стѣны костровъ.

Изъ разспросовъ этихъ раненыхъ, пяти спасшихся отъ смерти болгаръ (пять другихъ отсутствовало), жандарма, прибывшаго въ день нападенiя греческой банды, управляющаго чифликомъ, офицеровъ, а также и каймакама, — дѣло представляется въ слѣдующемъ видѣ: на разсвѣтѣ во вторникъ 4 января явилась банда ч-къ 30 въ д. Мравинца и, расположившись на пригоркѣ близъ церкви шагахъ въ 400—500 отъ самой деревни, потребовала мухтара съ тѣмъ, чтобы черезъ него вызвать всѣхъ жителей деревни. Отправившіеся вмѣстѣ съ нимъ 5-6 вооруженныхъ бандитовъ проводили по 2-3 селянъ въ церковь, при чемъ, какъ говорятъ крестьяне, они полагали, что прибыли войска и требуютъ ихъ по какому либо дѣлу. Всѣхъ домовъ въ чифликѣ около 45, собрать же удалось въ церкви всего 25 ч-къ: нѣкоторые сообразили о грозившей имъ опасности и скрылись. Приводъ крестьянъ въ церковь, конечно, не обошелся безъ побоевъ, вылома дверей и т. н.

Когда сборъ жителей закончился, старшій изъ числа банды, одѣтый лучше другихъ въ куртку и высокіе сапоги (остальные же были одѣты въ обыкновенномъ крестьянскомъ платьѣ, обутые въ туфли изготовляемыя въ Янину), обратился къ собраннымъ жителямъ съ вопросомъ: гдѣ у нихъ учитель и священникъ? Получивъ отвѣтъ, что ни того, ни другаго у нихъ нѣтъ, и что службу совершаетъ пріѣзжающій къ нимъ священникъ изъ Валандово, предводитель банды сказалъ: „а не знаете ли, кто сжогъ дома въ Гречиштѣ“? Отвѣтъ былъ: „Не знаемъ“. Послѣ этого онъ объявилъ, что всѣмъ имъ надо будетъ идти сейчасъ же въ Дойранъ къ владѣльцу чифлика. Крестьяне д. Мравинца, хотя уже и сообразившіе, что имѣютъ дѣло съ бандитами, все таки не рѣшались имъ сопротивляться и безпрекословно отправились изъ деревни конвоируемые бандой. По словамъ раненыхъ и спасшихся банда состояла человѣкъ изъ 30 пришлаго люда, говорящаго между собою по гречески, а съ крестьянами по турецки. Изъ числа ихъ они могли узнать лишь одного Антона Дымча, жителя д. Гречишта, скрывающагося уже нѣсколько мѣсяцевъ; остальные лица остались неизвѣстными.

Пройдя около часа по дорогѣ на д. Фурка, банда остановилась у одного ихъ овраговъ, дала спуститься на дно его 25 селянамъ д. Мравинца и открыла по нимъ изъ ружей огонь: часть была убита на мѣстѣ, нѣкоторыхъ раненыхъ они дорѣзали; всего на мѣстѣ осталось 10 убитыхъ и 5 раненыхъ; 10 успѣли убѣжать. Изъ числа 5 раненыхъ 2 скоро умерли.

Въ то время, когда банда хозяйничала еще въ чифликѣ, управляющій его далъ знать въ д. Валандово стоящимъ тамъ войскамъ и жандарму о появленіи банды. Къ 1 часу дня прибыли въ Мравницы 20 солдатъ при офицерѣ съ однимъ жандармомъ Нахиръ онъ-баши и направились вслѣдъ ушедшей банды по ея слѣдамъ на снѣгу. Скоро они достигли мѣста, гдѣ было совершено звѣрское убійство, раненыхъ отправили въ деревню, а сами по слѣдамъ пошли дальше по направленію д. Богданче. По словамъ жандарма преслѣдовали отъ 1 часа до $1^1/_2$ не больше. Отсутствіе теплой одежды, неимѣніе провіанта, сильный морозъ и наступленіе сумеркъ заставили ихъ вернуться, бросивъ преслѣдованіе банды. Хотя было дано знать о случившемся каймакаму и командиру жандармской роты въ Гевгели, но важный моментъ для преслѣдованія былъ упущенъ — потеряли слѣды, по которымъ можно было настичь преступниковъ, кромѣ того не было дано знать на сосѣдніе пункты стоянки войскъ, Фурка и Богданча, словомъ не было проявлено инициативы и энергіи въ преслѣдованіи.

Отрядъ возвратился въ Валандово, а несчастные убитые оставались лежать до слѣдующаго дня:

Убитые оставили послѣ себя:
Ильо — жену и трехъ дѣтей
Пено — престарѣлую мать
Стойчо — жену и одного ребенка
Ильо — жену и трехъ дѣтей
Гоне — жену и одного ребенка
Глигоръ — жену и сына
Мицо — жену и двухъ дѣтей
Спасо — жену и одного ребенка
Петко — двухъ малолѣтнихъ сиротъ
Танасъ — жену и двухъ дѣтей
Кара-Тано — жену и трехъ дѣтей
Апостолъ — сына, (его ранили тоже).

Раненые имѣютъ:
Яно-Христо — двухъ дѣтей
Раше-Ташо — одного ребенка
Стоя-Апостолъ — жену и ребенка.

Гигіеническія условія, въ которыхъ находятся раненые — невозможны: они лежатъ въ грязномъ, сыромъ и холодномъ помѣщеніи прямо на землѣ, тутъ-же помѣщается и ихъ домошній скотъ. Навѣщавшій ихъ изъ Дойрана докторъ далъ имъ какую-то мутную жидкость въ грязномъ пузырькѣ изъ-подъ одеколона и кусокъ ваты: этой жидкостью они промываютъ раны, храня лѣкарство въ грязномъ углубленіи въ стѣнѣ.

У одного ихъ раненыхъ прострѣлена рука, у вторага — рука и нога, а у третьяго — рука и бокъ.

Страннымъ является то, что всѣ трое раненыхъ, не смотря на мои старанія уговорить ихъ отправиться на излѣченіе въ Салоникскій турецкій госпиталь, на отрѣзъ отъ этого отказались. Я даже предлагалъ перенести ихъ на носилкахъ до ст. Струмицы, а въ Салоникахъ довезти до госпиталя въ покойномъ экипажѣ, но и на это они отказались. Видимо они, не смотря на страданія, не хотятъ пользоваться турецкою благотворительностью. Просили лишь только прислать хорошаго лѣкарства изъ Салоникъ.

Въ среду 5 января изъ Гевгели съ войсками выѣхали каймакамъ, командиръ жандармской роты и маіоръ генеральнаго штаба Нури-бей. Отрядъ раздѣлился на три части, имѣя въ своемъ составѣ отъ 50 до 80 каждый и прошли по тремъ направленіямъ: первый на д. Джавато, Гречище и Мравинца; второй на Богданче и высоты горъ и третій по направленію д. Фурка и близь границы Дойранской казы. Войска ходили безрезультатно. Напавши на слѣды, дошли только до д. Богданче; далѣе же выпавшій свѣжій снѣгъ закрылъ слѣды совершенно, и пропали надежды на поимку банды.

Въ то время, какъ войска удалились къ д. Мравинца, сзади послышались выстрѣлы: можно было предполагать, что эта преслѣдуемая банда имѣетъ столкновеніе съ болгарской четой, спѣшившей на помощь въ д. Мравинца. Каймакамъ, получивши объ этомъ свѣдѣніе, далъ знать въ Гевгели и просилъ Эдхемъ пашу выслать войска для преграждения пути отступленія греческой бандѣ, двигающейся, какъ ему казалось, на деревни Мачуково и Смоль. Войска были высланы немедленно двумя отрядами: пѣшій около 100 ч-къ, подъ командой офицера стрѣлковаго батальона поручика Шиноси еффенди, и конныхъ 30 артиллеристовъ подъ командой подпоручика Вахтымъ еффенди. Около Мачуково отряды получили свѣдѣніе о появленіи въ д. Смоль болг. комитовъ подъ командой Аргира и Леонида (или Іована) и направившись туда, прибыли въ д. Смоль около двухъ часовъ дня (она мною была посѣщена 10 числа). Греческая же банда исчезла, по всей вѣроятности направившись въ Дойранскую казу.

9 января, покончивъ разспросы въ д. Мравинца, я отправился на ст. Струмица черезъ д. Балинца. Пришлось двигаться совершенно безъ дорогъ по замерзшему топкому мѣсту, гдѣ лошади нѣсколько разъ проваливались сквозь ледъ и падали; наступившая темнота лишала возможности оріентироваться и путешествіе становилось весьма тяжелымъ. Черезъ три часа мы достигли наконецъ ст. Струмица, гдѣ оставили лошадей, а сами отправились по желѣзной догорѣ въ Гевгели.

Разговоривая еще наканунѣ съ предсѣдателемъ болгарской общины въ Гевгели о. Кирилломъ, я узналъ отъ него о безчинствахъ, совершенныхъ войсками въ д. Смоль и рѣшилъ на слѣдующій день, т. е. 10 января съѣздить туда съ тѣмъ, чтобы разслѣдовать это происшествіе. Съ вечера я сообщилъ объ этомъ каймакаму и просилъ о назначеніи конвоя и пріисканіи лошадей, съ тѣмъ, чтобы я могъ выѣхать въ путь въ 9 часовъ утра.

Ротный командиръ утромъ мнѣ сообщилъ, что лошадей никакъ найти не могутъ. Я просилъ его обратиться по этому поводу къ каймакаму; было уже 11 часовъ, а лошадей не приводили. Тогда я вызвалъ ротнаго командира и просилъ его передать каймакаму, что если черезъ $^1/_2$ часа не будетъ лошадей, то я пойду съ переводчикомъ пѣшкомъ: черезъ 10 минутъ лошади прибыли.

Проѣзжая д. Мачуково, я разспрашивалъ бывшаго въ д. Смоль съ 15 солдатами унтеръ-офицера Али, а прибывши въ д. Смоль — многихъ жителей этого чифлика; сопоставляя ихъ разсказы со слышаннымъ мною отъ каймакама и командира роты жандармеріи, а также принимая во вниманіе осмотръ мѣстности и изуродованнаго войсками храма, я пришелъ о дѣйствіи войскъ къ слѣдующему заключенію:

Болгарская чета, какъ я уже сказалъ, подъ командой Аргира и Леонида (или Іована) въ числѣ 26 ч-къ явилась въ д. Смоль 5 января съ цѣлью запастись въ деревнѣ хлѣбомъ и съѣстными припасами для дальнѣйшаго путешествія, причемъ расположилась въ 5—6 домахъ этого чифлика. Но кто-то сообщилъ находящимся близъ Мачукова войскамъ о появленіи банды и они двумя отрядами прибыли сюда около 2 часовъ дня

Въ виду приближенія войскъ, освѣдомленная объ этомъ банда заняла каменную ограду церкви, на пригоркѣ, въ разстояніи 400—500 шаговъ отъ деревни. Отрядъ прошелъ чифликъ, занялъ его опушку и расположился по оврагамъ и возвышенностямъ, оцѣпивъ ограду церкви въ видѣ кольца, не замкнутаго къ сторонѣ д. Орѣовица. Завязалась перестрѣлка съ разстоянія отъ 800 до 1000 метровъ; четники стрѣляли изъ-за ограды, устроивъ въ ней нѣчто въ видѣ бойницъ и съ двухъ сторонъ передъ выходами соорудивъ изъ камней маленькіе редуты, изъ-за которыхъ, стрѣляя лежа, мѣшали солдатамъ подойти къ дверямъ ограды. Такимъ образамъ стрѣльба продолжалась до вечера, когда банда, воспользовавшись удобнымъ моментомъ, вышла изъ церковной ограды и направилась на д. Орѣовица, безнаказанно уйдя отъ войскъ. Убиты были три солдата и раненъ одинъ четникъ, ушедшій вмѣстѣ съ бандой. По слѣдамъ крови раненого четника войска преслѣдовали банду, но это продолжалось недолго. Благопріятныхъ результатовъ, какъ и въ первомъ случаѣ, достигнуто не было.

Обозленные убійствомъ трехъ солдатъ войска ворвались въ храмъ д. Смоль и произвели тамъ полный разгромъ: разбили паникадило, попортили и повыбрасывали изъ кіотовъ и иконостаса иконы, разломали Царскія врата, опрокинули верхній камень престола, разорвали и разбросали церковныя книги, разбили сосуды съ масломъ и виномъ, повалили епископское мѣсто, — словомъ изуродовали всю внутренность весьма благоустроеннаго храма и свалили все въ общую кучу. — Купель была найдена на другой день на снѣгу въ нѣкоторомъ разстояніи отъ деревни, а сосуды еще и до сихъ поръ не найдены.

Надругавшись въ волю надъ религіознымъ чувствомъ селянъ, которые укрывали будто бы у себя четниковъ, убившихъ впослѣдствіи трехъ солдатъ, войска вернулись въ Гевгели.

Я разговаривалъ съ жителями этого чифлика; они обратились ко мнѣ за совѣтомъ; что имъ дѣлать? 7 ч-къ съ мухтаромъ этой деревни во главѣ въ настоящее время арестованы въ Гевгели за то, что въ ихъ домахъ якобы укрывались комиты. — „Да можемъ ли мы не пустить четниковъ къ себѣ, не дать имъ хлѣба, когда они этого требуютъ?“ спрашиваютъ селяне. Вѣдь они все равно возьмутъ все сами, а насъ свободно приколятъ. Турецкое правительство не обезпечиваетъ ни нашу жизнь, ни цѣлость нашего имущества и вмѣстѣ съ тѣмъ не позволяетъ имѣть оружія для самообороны. Когда же наступитъ конецъ этому невозможному положенію и неужели не явится никто съ добрымъ сердцемъ, чтобы вывести насъ изъ условій нахожденія всегда между двухъ огней, а также несправедливостью турецкаго правительства и его войскъ!“

Вопросы такого же приблизительно смысла задавались мнѣ во многихъ мѣстахъ Гевгелійской казы, не исключая и самаго города. Они ясно показываютъ, что положеніе съ каждымъ днемъ все болѣе и болѣе ухудшается и скоро можетъ наступить моментъ, когда извѣрившееся населеніе перестанетъ слушать обѣщанія и совѣты, перестанетъ ждать обѣщаемаго улучшенія ихъ состоянія и открыто вооружившись откроетъ поголовную рѣзню.

Прибывъ съ наступленіемъ сумерекъ въ Гевгели, я постарался до отхода поѣзда повидаться съ каймакамомъ, которому разсказалъ обо всемъ видѣнномъ въ д. Смоль. Онъ въ свою очередь передалъ, что о случившемся тамъ онъ получилъ свѣдѣніе лишь только вчера и донесъ объ этомъ по телеграфу Хильми-пашѣ; вслѣдствіе чего сегодня получено приказаніе назначить коммиссію для разслѣдованія этого происшествія; въ нее войдутъ представители гражданской и военной власти.

Лично самъ каймакамъ согласенъ съ тѣмъ, что разрушеніе церкви произведено не иначе какъ обозлившимися войсками и высказалъ увѣренность, что правительство вѣроятно на казенный счетъ возстановитъ этотъ храмъ, а виновныхъ строго накажетъ.

Офицеры, бывшіе съ отрядами въ д. Смоль, арестованы за то, что упустили болгарскую банду, во главѣ которой стояли два важныхъ предводителя комитовъ.

Распростившись съ каймакамомъ и съ офицерами жандармеріи, мы выѣхали въ Салоники.“

XIX.

Рапортъ ген. Шостака отъ 18 января 1905 г. № 20. Солунь.

Согласіе, данное Портой на пріемъ дополнительныхъ офицеровъ, до сихъ поръ не приведено къ концу. Полученный на дняхъ циркуляръ генерала Дежіоржиса относительно условій вступленія на службу вновь прибывшихъ офицеровъ, заключалъ въ себѣ пунктъ, по которому эти офицеры должны были бы заниматься исключительно реорганизацией жандармеріи. Такъ какъ этимъ пунктомъ нарушолась Мюрцштегское соглашеніе, возлагающее на нашихъ офицеровъ не только работу по благоустройству жандармеріи, но и надзоръ за войсками, почему вновь поступившие офицеры, подписавши контракты, были бы лишены возможности исполнять порученія въ этомъ смыслѣ наравнѣ съ находящимися уже на службѣ, то я тотчасъ написалъ генералу Дежіоржису, что если въ текстѣ контрактовъ будетъ введено подобное ограниченіе, то подписаніе его пріидется отложить до полученія инструкцій нашего Посла, а Послу я одновременно подалъ рапортъ, испрашивая инструкцій и упомянувъ, что въ настоящее время является особенная необходимость наблюденія за дѣйствіями войскъ, которыя послѣ прекращенія насилий надъ мѣстнымъ населеніемъ снова начинаютъ проявлять свою необузданность. Посолъ тотчасъ отвѣтилъ телеграммой не соглашаться ни на какія ограниченія обязанностей офицеровъ противъ требованій Мюрцштегскаго соглашенія.

Не смотря на наступившую здѣсь небывало суровую зиму и массу выпавшаго снѣга, дѣятельность бандъ нисколько не прекращается, какъ равно и неистовства войскъ, посылаемыхъ въ погоню за этими бандами.

Доказательствами того и другого можетъ служить прилагаемая при этомъ копія рапорта капитана Полтанова отъ 11-го января за № 4-мъ, посланного мною для разслѣдованія степени справедливости поступившихъ отъ болгаръ жалобъ. Ему сопутствовалъ капитанъ Фроловъ, предназначенный мною, по принятии на турецкую службу, въ казу Гевгели; пребываніе его всюду вмѣстѣ съ капитаномъ Полтановымъ не встрѣтило нигдѣ ни малѣйшихъ препятствій. Капитанъ Фроловъ былъ въ штатскомъ платьѣ.

Точно также продолжается и дѣятельность греческой пропаганды по подготовкѣ греческаго населенія къ возстанію (рапортъ капитана Полтанова № 5), не только въ казахъ, но и въ г. Салоникахъ. На дняхъ здѣсь были открыты полиціей при двухъ магазинахъ, торгующихъ бакалейными товарами, склады ружей, револьверовъ и патроновъ; револьверы и патроны выносились изъ магазина греками въ мѣшкахъ, прикрытые рисомъ и крупой и т. п.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Подобная дѣятельность греческихъ комитетовъ въ связи съ бѣдственнымъ положеніемъ турецкихъ войскъ (рапортъ капитана Полтанова № 6) даютъ полное основаніе думать, что внутри санджака съ началомъ весны произойдутъ большія осложненія.

Относительно организаціи жандармеріи выработано временное распредѣленіе наличнаго ея состава по болѣе важнымъ караколамъ и опредѣлено, какое количество солдатъ необходимо придать каждому посту для того чтобы жандармы могли совершать патрулированіе, не подвергаясь опасности при встрѣчахъ съ бандами. При этомъ пришлось на многіе посты назначить жандармовъ въ гораздо меньшемъ числѣ, чѣмъ по окончательному опредѣленію, такъ какъ ихъ и раньше не хватало, и за послѣднее время еще многіе вышли въ отставку. Для нашего сектора цыфровыя данныя слѣдующія: положено имѣть 1219 пѣшихъ и 193 конныхъ жандармовъ, состояло же къ 1 января 1905 г. 564 пѣшихъ и 147 конныхъ, такъ что недоставало 700 человѣкъ, почти половины. Имѣя въ виду, что подготовка новыхъ жандармовъ требуетъ мѣсяцы, оставалось только обратиться къ болѣе раціональному распредѣленію наличнаго состава и въ зависимости отъ него къ иному размѣщенію количества войскъ, которыхъ было до сего времени 3900 и теперь на 500 еще увеличено. Генералъ-инспекторъ призналъ необходимымъ согласиться на подобное размѣщеніе, не смотря на возраженія военныхъ властей, настаивавшихъ, чтобы жандармы были распредѣлены въ зависимости отъ размѣщенія войскъ, а не наоборотъ. Теперь предстоитъ прослѣдить, чтобы намѣченные переводы жандармовъ на новыя мѣста были дѣйствительно выполнены въ кратчайшій срокъ.“

XX.

Рапортъ кап. Полтанова генер.-майору Шостаку отъ 11 января 1905 г. № 5., Солунъ.

„Въ городѣ Гевгели я засталъ населеніе въ высшей степени возбужденномъ настроеніи. Перепуганныя лица обывателей, войсковые патрули на каждомъ шагу, толпы топчущагося народа, производятъ впечатлѣніе будто въ городѣ должны совершиться какія-то чрезвычайныя событія. Къ тому же отъ болгарскаго населенія приходится слышать постоянныя опасенія за ихъ жизнь и цѣлость имущества: повсюду говорятъ открыто о существованіи общества греческой вооруженной молодежи, которая получаетъ отъ греческаго комитета жалованье въ размѣрѣ 2 лиръ въ мѣсяцъ и, кромѣ того, будто бы еще и наградныя деньги за совершеніе преступленій, направленныхъ противъ болгаръ. Молодежь подбираютъ, въ большинствѣ случаевъ, не совершеннолѣтнюю съ тѣмъ, чтобы она не отвѣчала строго передъ турецкимъ правительствомъ. Непричастные къ болгарской партіи люди называли мнѣ даже извѣстное лицо въ городѣ, выдающее жалованье и наградныя деньги.

Есть полное основаніе предполагать, что если греческіе четники и не находятся подъ покровительствомъ турецкаго правительства, то во всякомъ случаѣ, на совершаемыя ими преступленія власти всегда готовы закрывать глаза. Въ подтвержденіе этого мнѣнія можно привести хотя бы слѣдующій случай, когда виновные остались ненаказанными. Въ этомъ нельзя винить только-что прибывшаго въ Гевгели каймакама, который еще не успѣлъ хорошо ознакомиться со своими подчиненными и прибрать ихъ въ руки; повидимому, онъ руководствуется самыми добрыми намѣреніями и желаетъ потрудиться для умиротворенія ввѣреннаго ему района. Наканунѣ моего пріѣзда, 7 января въ 5 часовъ вечера, шагахъ въ 10—15 отъ полицейскаго каракола грекоманъ Антонъ, сынъ Бекира Христо, заведя сору съ болгариномъ Теофаномъ Стойко, выстрѣлилъ въ него изъ револьвера и ранилъ тяжело въ плечо; при этомъ нападавшаго окружала толпа греческой молодежи, главаремъ которой былъ Христо Буньокро. По разсказамъ раненаго, стоявшіе у дверей каракола солдаты, услышавъ выстрѣлъ, закрыли за собой двери каракола и не преслѣдовали преступника. Прибѣжавшая на мѣсто происшествія жена раненаго близь него никого уже не застала. Явившимся ко мнѣ родственникамъ раненаго я посовѣтовалъ подать прошеніе каймакаму. Совершившій преступленіе скрылся и только послѣ того, какъ я началъ наводить справки у жандармскаго офицера, какія приняты мѣры къ его задержанію, было послано для преслѣдованія въ деревню Бунарча, куда будто бы скрылся стрѣлявшій, но, какъ оказалось впослѣдствіи, его тамъ не нашли.

Вообще во время моего трехъ-дневнаго пребыванія въ Гевгелійской казѣ мнѣ неоднократно приходилось слышать отъ населенія въ Гевгели сожалѣніе объ отсутствіи русскаго офицера, такъ какъ оно увѣрено, что офицеръ однимъ своимъ присутствіемъ заставляетъ власти обращать вниманіе на совершаемыя звѣрства и преслѣдовать преступниковъ.

Весьма возможно, что присутствіе въ Гевгели русскаго офицера, особенно въ настоящее время, болѣе чѣмъ желательное, явится дѣйствительнымъ средствомъ для предотвращенія возникновенія крупныхъ безпорядковъ.

XXI.

Рапортъ кап. Полтанова ген-майору Шостаку, отъ 11 января 1905 г. № 6., Солунь.

Находясь въ продолженіе трехъ дней въ Гевгелійской казѣ и видя турецкія войска при разныхъ обстоятельствахъ несенія ими службы, я вынесъ самое безотрадное впечатлѣніе.

По линіи желѣзной дороги, въ большинствѣ случаевъ, войска стоятъ въ палаткахъ, не смотря на то, что морозъ достигаетъ иногда 10—12° при сильномъ вѣтрѣ. Одинъ изъ офицеровъ генеральнаго штаба увѣрялъ меня, что нижніе чины къ этому привыкли и совершенно не страдаютъ отъ холода. Трудно этому вѣрить, особенно принимая во вниманіе скудность питанія турецкаго солдата: изъ проходящихъ поѣздовъ имъ выбрасываютъ хлѣбъ, даже не заботясь о томъ, что бы онъ въ оттепель не попадалъ въ грязь и лужи воды; объ остальной пищѣ предоставляютъ заботиться самимъ.

На нѣкоторыхъ станціяхъ войска пріютились въ баракахъ вмѣстѣ съ желѣзнодорожными рабочими, но какъ мнѣ передавали, это скоро будетъ воспрещено администраціей ж. д., въ виду бывшихъ уже столкновеній между солдатами и рабочими.

Размѣщенныя по деревнямъ войска, хотя и живутъ въ домахъ, но, не получая казеннаго топлива, должны добывать его собственными средствами, не всегда легальнымъ путемъ. Довольствіе этихъ солдатъ стоитъ не много лучше расположенныхъ вдоль желѣзной дороги.

Встрѣчая по пути въ горахъ патрули, мнѣ было жутко на нихъ смотрѣть и приходилось опасаться при дальнѣйшихъ холодахъ за ихъ жизнь; къ тому же полное отсутствіе теплой одежды и сапогъ, неимѣніе пристанища, гдѣ можно бы хоть временно обогрѣться, впроголодь питаніе — ставятъ ихъ въ такое положеніе, что требовать отъ нихъ правильнаго несенія службы совершенно невозможно.

Въ настоящее время, при такомъ печальномъ состояніи войскъ, всякое патрулированіе по дорогамъ, а также и посылка для преслѣдованія бандъ, является напрасной тратой труда и ведетъ только къ еще большему изнуренію войскъ.

Стрѣлковые батальоны обставлены нѣсколько лучше и то далеко не блестяще.

Мнѣ пришлось видѣть встрѣчающаго меня ротнаго командира низама, обутаго въ шерстяные носки, изъ которыхъ, не смотря на морозъ, торчали грязные пальцы ногъ, — можно себѣ представить о состояніи обуви у солдатъ!

XXII.

Частное письмо ген. Шостака ген. Протопопову.

Глубокоуважаемый Николай Ивановичъ,

Письмо Ваше я сейчасъ-же предявилъ Н. Н. Демерику. Долженъ Вамъ сказать, что и по дѣлу Славки Чакаровой я счелъ лучшимъ средствомъ обратиться къ Николаю Николаевичу, при чемъ оказалось, что онъ по собственому почину нажималъ Хильми о назначеніи скорѣйшаго суда и на засѣданіе послалъ своего представителя; а когда ее осудили, то онъ настоялъ у Хильми-пашѣ о необходимости ее помилованія. Такъ это и случилось: она на свободѣ и даже получила разрѣшеніе не покидать Салоникъ, — какъ о томъ просила, — тоже благодаря Н. Н-ча, неизмѣннаго всегда ходатая за всѣхъ болгаръ, хотя объ этомъ не трубитъ направо и налѣво. Такъ и въ данномъ случаѣ, благодарность, которую Вамъ угодно было мнѣ передать, всецѣло относиться къ Демерику, что я ему и сообщилъ. На счеть Султаны Апостоловой есть надежда, что на предстоящій Байрамъ ее выпустятъ. Съ этимъ согласился, тоже благодаря настоянію Н. Н-ча Хильми, но еще не получилъ отвѣта изъ Константинополя.

Вотъ какую надпись сдѣлалъ Н. Н. на Вашемъ письмѣ: „Мнѣ неизвестно, какія послѣдствія въ Константинополѣ имѣло обращеніе благотворительныхъ дамъ къ Агентамъ въ Софіи. Наше посольство поручило мнѣ вступиться въ дѣло Чакаровой еще въ сентябрѣ-октябрѣ, когда я уже занимался имъ.

Къ моимъ поступкамъ присоединился и австрійскій гражданскій агентъ и мы послѣ осужденія Чакаровой настояли передъ Хильми-пашей, чтобы онъ исходатайствовалъ примѣненіе къ ней амнистіи. Одновременно мы занялись и судьбою Апостоловой и надѣемся, что вскорости и ея дѣло получитъ благополучное разрѣшеніе". 23 Января 1905 г. Н. Д.

Что касается, что амнистія Апостоловой можетъ совершиться безъ участія русскихъ и дастъ поводъ къ укоризнамъ, то прошу передатъ Г-жѣ Каравеловой и прочимъ лицамъ, заинтересовавшимся этимъ вопросомъ, что по моему глубокому убежденію, если что-либо будетъ сдѣлано въ ея пользу и сдѣлано въ пользу Чакаровой, то именно благодаря Н. Н. Демерику, т. е. русскому вліянію. Всѣ вопросы подобные этому разрѣшаются только по представленію Хильмы-паши. Съ нимъ Н. Н. видится 5-4 раза въ недѣлю, кромѣ экстерныхъ случаевъ. Въ случаѣ съ Апостоловой Хильми-паша согласился ходатайствовать о ея помиловании раньше истеченія срока только вслѣдствіи настоянія Н. Н-ча и присоединившагося къ нему Мюллера. Насколько будутъ имѣть вліянія просьбы представителей державъ въ Константинополѣ я, разумѣтся, не знаю; но безъ начала, т. е. ходатайства Хильми-паши подъ вліяніемъ Демерика, не было бы и конца. Жаль будетъ, если эта дѣятельность Н. Н-ча не станетъ извѣстной въ Болгаріи, гдѣ интересуются всѣмъ происходящимъ въ Македоніи, а поэтому должны составить себѣ правильное представленіе о такой личности какъ Н. Н., играющей столь видную роль во всѣхъ благотворныхъ распоряженіяхъ Хильми-паши. Всѣ-же неудачныя распоряженія Хильмы-паши являются скорѣе всего послѣдствіями полученихъ имъ изъ Порты предписаній, и агенты въ такихъ случаяхъ не перестаютъ жестоко его пилить, при чемъ дѣло доходитъ до того, что Хильми прямо заявляетъ, что „вѣдь у него при дворцѣ бездна враговъ, готовыхъ при всякомъ случаѣ подставить ему ножну" (или свернуть ему шею, что будетъ правильнѣе). Посмотрите сколько прикладывается труда, чтобы выхлопотать экзархистамъ право имѣть своихъ священиковъ, свои храмы, свои школы и учителей? И если все таки вопросъ этотъ съ мѣста не двигается, то не изъ за бездѣятельности агентовъ, которые и передъ Рождествомъ на этомъ настаивали,

настаиваютъ и теперь въ виду близости Пасхи, а просто вслѣдствіи безусловнаго препятствія изъ Константинополя.

Какъ бы то ни было, Апостолова, дастъ Богъ, скоро будетъ свободна. За Ваше же обращеніе ко мнѣ я могу Вамъ быть только благодарнымъ, такъ какъ оно дало мнѣ возможность выяснить Вамъ, а можеть быть и интелегенціи болгарской, личность Н. Н. Демерика.

Сегодня офицеры, подписавшіе вчера контракты, выѣхали внутрь страны и надо думать, что дѣла пойдутъ лучше.

Пріимите увѣренія въ моемъ искренномъ уваженіи (и сожаленіи, для себя, что Вы покидаете Софію).

Вашъ покорнѣйшій слуга
Федоръ Шостакъ.

27 января 1905 г.
Солунь.

За да разбератъ читателитѣ по-добре съдържанието на гореприведеното писмо, ние ще имъ припомнимъ нѣкои стари работи. По време на описуемитѣ събития руски дипломатически представитель въ София бѣше Ю. П. Бахметевъ. Той не само че не се интересуваше за македонскитѣ събития, но дори и отбѣгваше отъ всѣкакво съприкосновение съ тѣхъ. Въ статията „Представителитѣ на Русия въ България“, напечатана въ Годишника на демократическата партия отъ 1906 г., ето какво е писано по тоя поводъ: „По инициативата на македонскитѣ благотворителни дружества въ София била съставена петиция до дипломатическитѣ агенти, приподписана и отъ другитѣ женски дружества, съ молба да се ходатайствува за амнистирането на учителката Славка Чакърова, осждена отъ турския сждъ въ Солунъ. Докато да се подпише петицията, въпросътъ за амнистирането на Чакърова се разрешава. Оказва се обаче, че въ солунския затворъ имало и друга подобна затворница, а именно учителката Султана Апостолова. Тогава председателкитѣ на подписанитѣ дружества вcovered=0 адресиратъ къмъ българския министъръ на външнитѣ работи. Той дори не счелъ за нужно да имъ приеме петицията. Тоя фелдфебелски приемъ съвършено обезсърдчилъ председателитѣ и тѣ едва не се отказали да посетятъ другитѣ агенти. Какво било очудването имъ обаче, когато другитѣ агенти не само че ги приели любезно и ги изслушали внимателно, но имъ обещаватъ дори и своето съдействие. Наистина, отказаната отъ руския представитель петиция отиде по назначение, но това бѣ дѣло на другъ, сърдоболенъ руски човѣкъ".

Тоя сърдоболенъ руски човѣкъ бѣше генер. Протопоповъ. По просбата на г-жа Каравелова, макаръ това и да не е било въ кржга на неговата мисия въ България, той изпраща петицията генер. Шостаку и го замолва да се застжпи за българскитѣ жени затворници въ Македония, и последниятъ му отговаря, какво и отъ кого е било това направено.

КАКЪ СЖ ПИСАЛИ МАКЕДОНЦИТѢ ПРЕДИ 115 ГОДИНИ.

Съобщава проф. В. Златарски.

Покойниятъ добъръ българинъ Д. Каранфиловичъ още въ 1906 г. ми бѣше предалъ два документа, като ми предостави право да ги издамъ, ако ги намирамъ за интересни, когато и както намѣря за добре. Но тия документи, като ценни, бѣхъ ги прибралъ и въ сжщото време затурилъ нѣкжде низъ книжата си, така че дълго мислѣхъ, че съмъ ги изгубилъ. Обаче тия дни случайно ги изнамѣрихъ и бързамъ да ги обнародвамъ поради тѣхната навременность и важность.

I

Ето съдържанието на първия документъ въ факсимиле:

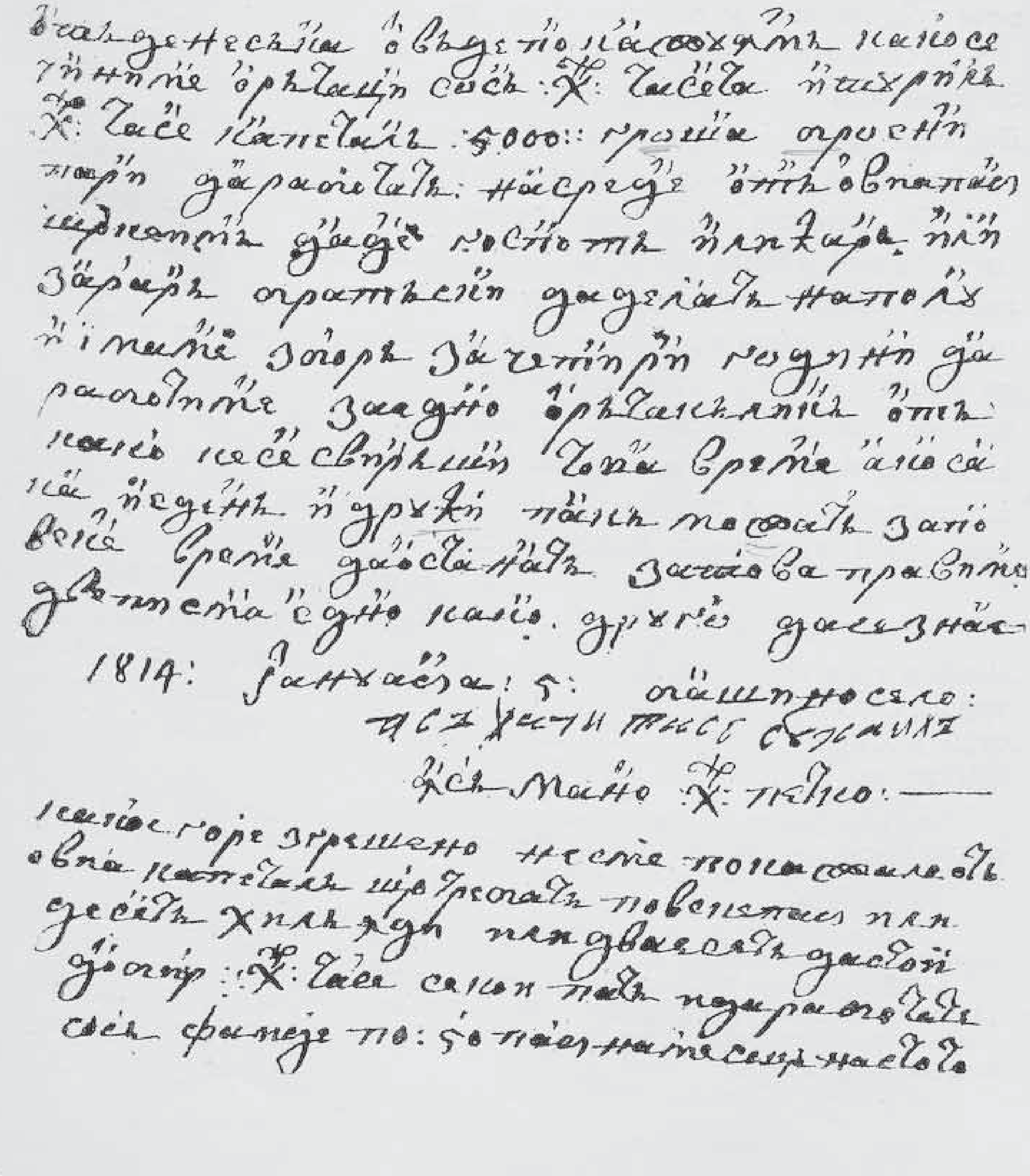

Документътъ е написанъ на половинъ листъ (38·4×25·7 см.) бѣла хартия, сгънатъ на две, съ водни паралелни (на разстояние 3 см.) линии, а въ срѣдата на първата страница, на която е написанъ текстътъ, има воденъ знакъ крѫгъ и въ срѣдата му птица, кацнала на планински върхъ. Другитѣ три страници сѫ празни.

Отъ съдържанието на документа се види, че това е едно условно писмо, сключено между двама търговци, Хаджи Тасе и Мано Хаджи Петко(въ), на 5. януарий 1814 г. въ Башино село, недалечъ ($^3/_4$ часа) с.-з. отъ Велесъ[1], за образуване на съдружие между тѣхъ при условия, че Хаджи Тасе внесълъ 5 хиляди гроша капиталъ, броени пари, и че съдружницитѣ ще дѣлятъ по равно печалби и загуби, за четири години, следъ изтичането на които сдружението може да продължи за повече години, ако и двамата съдружници това пожелаятъ.

Условното писмо е писано на чисто велешко наречие, съ всичкитѣ му български характерни граматически особености. Въ свободна транскрипция съдържанието на писмото, като прибавяме и ударение на думитѣ по велешко наречие, гласи:

От дѐнеска ѐвде покàжуямъ кàко се чѝниме ѐртаци сосъ Хàджи Тàсета. И тỳрилъ Хàджи Тàсе кàпиталъ 5000 гроша, брòени пàри да рàботатъ. Нà среде отъ òвиа пàри, што ке имъ дàде гòспотъ — ѝли кяръ ѝли зàраръ — братски да дѐлатъ нàполу. И ѝмаме зборъ[2] за чѐтири гòдини да рàботиме зàедно òртаклъкъ. Откакъ се свърши тòва врѐме, àко сàка и ѐденъ и дрỳѓи, пàкъ мòжатъ за пòвеќе врѐме да òстанатъ; затòва прàвиме двѐ пѝсма ѐдно како дрỳго, да се знае. 1814. януария 5. Башино село.

Ясъ Хаджи Тасе су каилъ[3]
Ясъ Мано Хаджѝ Петко.

Какò е гòре згрѐшено нѐ сме покàжале оть òвиа кàпиталь ште трѐбатъ пòвеке пàри или дѐсеть хѝляди или двàесеть — да стòи дòбъръ[4] Хаджи Тасе сѐкой пать и да работатъ сосъ фàйде[5] по 50 пàри на мѐсецъ на сто-то.

---

[1] Покойниятъ Д. Каранфиловичъ ми казвà, че Башино село било родно мѣсто на двамата братя „Петковичи“, руски консули — единиятъ въ Бейрутъ, а другиятъ въ Фиуме.

[2] Збор = дума, условие.

[3] „Су каилъ“ значи „съмъ каилъ“ (су вм. сум; каилъ турска дума, която значи „съгласенъ“).

[4] Въ „добир“ е неточно написано предадено „ър“ чрезъ „ир“; „добир“ е вм. добър, както „свирьши“ вм. свърши. Тукъ „добър“ значи гарантинъ, който ще посрещне евентуални по-голѣми задължения на съдружието.

[5] Файде = лихва.

II

Съдържанието на втория документъ гласи:

„Со сӣмь моимь темесȣкомъ знанѐ тво|рью̑ как̇о ӓсь долȣ пѐтьписаннї свакому сȣдȣ ка̂ко зехь стока ѿ :х: тасета и кȣмьпания за гроша̑ : 640′ : и по|слово велӓмъ шесьстотинї и четириесе и їмаме ваде[1] да се наплатиме на петрїчь панаћȣрь бе̑сь речь ӥ бе̑сь | никое прекословие зато да̀ю мо̀е рȣкописанӥе да е за ȣвiерение.

1815 їȣлӥя 29 : прилепъ —

мартӥнъ сто[и]мировъ
с ѡртаци добри
платци.

бенъ Хюдаверди
шаитъ Мартинъ
ичинъ.

сведокъ
а̂зъ панчо
софиѧли
а̂баџи“

Тоя документъ е написанъ сжщо на половинъ листъ бѣла хартия, сгънатъ надве, съ сжщитѣ водни паралелни линии, съ водни букви NRP. На втората страница, т. е. на гърба на текста се чете: „теслимъ ȣ петричъ гр. 250“, написано отъ друга ржка. Третата страница е празна, а на четвъртата въ горния край е написано отъ сжщата ржка, която писала и документа, следното: „темесȣ̈къ на мартина ѿ софиа за гро^{т} : 640 : | ваде до петрїчь :|815 :їȣлия̑ : 29 : прилепъ.“

Отъ съдържанието на документа личи, че това е единъ записъ (темесюкъ), даденъ на 29 юлий 1815 г. отъ търговеца Мартинъ Сто[и]мировъ, родомъ отъ София, както се види отъ приведената приписка на 4-та страница, въ Прилепъ за 640 гроша срещу стока, която получилъ отъ х. Тасе и С-ие, съ срокъ до панаиря въ Петричъ, който ставалъ на есень всѣка година, и при двама свидетели: единъ арменецъ на име Хюдаверди (на арм. Асвададуръ), който съ арменски букви на турски езикъ написалъ, че става свидетель заради Маретина, а другъ — Панчо софиянецъ, абаджия.

Вториятъ документъ е съчиненъ на смѣсенъ езикъ — народно наречие съ литеритурни черковнославянски изрази зъ, симь моимь темесукомь, творю, суду, даю, рукописаниепрекословие, увѣрение, — покрай народнитѣ изрази: зехъ, Тасета, кумпания, веламъ, имаме, ваде, да се наплатиме, на Петричъ панагюръ, безъ речь, темесукъ на Мартина отъ София, ваде до Петричъ.

---

[1] ваде = срокъ (тур. дума).

*

И двата горепреведени документа сѫ писани отъ една и сѫща рѫка, а именно отъ рѫката на Мано х. Петковъ, който, както се това установява отъ първия документъ, пише въ втория отъ името на съдружническата фирма — „Хаджи Тасета и къмьпания"; сѫщо отъ него е писана准 приписката на 4-та страница, когато оная на 2-та е отъ друга рѫка. Но нашитѣ документи, освенъ че ни запознаватъ съ търговскитѣ наредби и обичаи на българитѣ въ Македония въ началото на XIX в., представятъ интересъ и важность въ друго отношение. Тѣ ни въвеждатъ въ една епоха, когато гърцизмътъ въ Македония бѣше въ най-голѣмата си сила, и ясно свидетелствуватъ, че прѣди 115 години македонскитѣ търговци, както и еснафлиитѣ, — двете най-жилави тогавашни организации, върху които опрѣнъ българскиятъ народъ сполучи да обособи своята национална индивидуалность и да се освободи духовно, сѫ знаели и употрѣбявали българския езикъ и грамота въ всичката имъ чистота и сила. А тогава нѣмаше нито българска Екзархия, нито революционни организации, а оттука ясно става, че македонцитѣ българи при всичкия натискъ на гърцизъма още въ началото на XIX вѣкъ се чувствували истински българи и открито показвали своята българщина съ сѫщото пълно съзнание, както и днесъ подъ не по-малко силния гнетъ на новитѣ си политически и духовни владетели.

София, 31. I. 1929 г.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

П. Н. МИЛЮКОВЪ И БЪЛГАРИЯ

(По случай на седъмдесетгодишнината на П. Н. Милюкова).

Отъ Л. Милетичъ.

Тържественото чествуване на П. Н. Милюкова на 3. III. т. г. въ Парижъ неочаквано получи характеръ на една громка манифестация отъ страна на най-трѣзвата часть на руската емигрантска интелигенция, която се въодушевява отъ демекратически идеи по най-жизненитѣ за своята родина политически и економически въпроси и която работи да се установи въ Русия едно трайно републиканско управление, съответно на новитѣ демократични условия на живота. Около републиканското знаме на Кадетската партия на чело съ Милюкова сега заставатъ почти всички по-умѣрени лѣви и дѣсни руски политически партии, въпрѣки идейнитѣ различия, които ги раздѣлятъ по други въпроси отъ второстепенна важность. Това се видѣ отъ поздравителнитѣ речи, които се произнесоха на юбилейното тържество на 3. мартъ т. г. отъ делегати на различнитѣ политически течения съ изключение на крайнитѣ лѣви и дѣсни партии.

Но покрай Милюкова политикъ и общественъ деецъ; на 3. мартъ се чествуваше и учениятъ историкъ, професорътъ Милюковъ, който съ своитѣ научни трудове особено по историята на руската култура е оставилъ неизгладими следи у съвременната руска интелигенция, на която той е завладѣлъ душата като неинъ любимъ учитель и ржководитель. Предъ Милюкова, като ученъ, изразитѣ на дълбока почить и непресторено уважение отъ страна на всички, които го поздравиха, бѣха пропити съ необикновена сърдечность. Пълна характеристика и на моралната личность на Милюкова бѣ дадена отъ тѣхъ съ трогателни подробности изъ неговия личенъ, буренъ животъ, прекаранъ въ отечеството му и въ чужбина.

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 1. 1929.

Всичко се свеждаше къмъ едно върховно заключение, изтъкваще Милюкова като силенъ характеръ, неуклоненъ ратникъ за доброто, за истината и справедливостьта, едва ли не най-културния между културнитѣ синове на Русия. Покрай тия високи добродетели на юбиляра се превъзнасяха необикновената му физическа издържливость и неуморимата му работоспособность. Тържеството на Милюкова се преобърна въ голѣмъ, културенъ руски празникъ, чиито рефлекси ще се осѣтятъ далечъ задъ границитѣ на Франция, главно въ Русия и срѣдъ славянството изобщо.

Но празникътъ на Милюкова се ознаменува и съ една друга своя важна особеность, — той бѣ внушителна манифестация и на едно неподозирано, твърде задушевно руско-българско културно единение до такава степень, че получи характеръ и на българско тържество. Това се потвърди чрезъ голѣмото участие, което културна България взе въ Милюковото чествуване чрезъ делегации, поздравителни адреси, писма и телеграми отъ страна на най-виднитѣ български научни и културни институти и отъ множество най-видни обществени корпорации и ръководни личности въ България на чело съ министъръ-председателя и председателя на Народното събрание. Свърхъ всичко туй всенароденъ изразъ на любовь и почитание къмъ Милюкова бѣ даденъ и отъ Народното събрание, което вотира една скромна парична сума — даръ на Милюкова. Този материяленъ изразъ на духовнитѣ връзки, които свързватъ България съ Милюкова, получи още по-идеално значение, като биде отъ самия юбиляръ предназначенъ да послужи за изданието на IV. томъ отъ недовършенитѣ му „Очерки по исторіи русской культуры“. Съ възхитени ръкоплескания събранието потвърди това високо предназначение на дадената отъ България помощь. Приятелското си настроение къмъ България юбилейното многочислено събрание изрази и чрезъ сърдечната топлота, съ която бѣ посрещнатъ пишущиятъ тѣзи редове като представитель на Българската академия на наукитѣ, на Македонския наученъ институтъ и на Българския университетъ, чието поздравително слово бѣ често прекъсвано и изпроводено съ бурни изрази на искрено съчувствие. Също така бѣ приетъ и поздравътъ на българската македонска съюзена емиграция, чийто председатель лично прочете поздравителния адресъ до Милюкова. Всичко туй рѣзко подчерта

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Павелъ Николаевичъ Милюковъ.

П. Н. Милюковъ е роденъ въ Москва на 28.I. 1859 год. Срѣдното си и висше образование завършилъ въ Москва въ 1882 год. Въ Московския университетъ М. става доцентъ и преподава по история до 1893 г.. — Отъ 1895 до 1898 год. М. е професоръ въ българския университетъ въ София. Презъ 1898 г. М. взема участие въ археологическата експедиция въ Македония заедно съ академика Н. П. Кондаковъ и проф. А. Лавровъ. На 1899 год. М. се завърналъ въ Русия. Въ 1902 год. той отива въ Америка и чете лекции въ университета въ Чикаго и др. Въ 1905 М. повторно се връща въ Русия и основава тукъ конституционно-демократическата (тъй нар. „кадетска“) партия. Следъ отричането на царь Николай II отъ престола (презъ февруарий 1917 год.) М. става министъръ на външнитѣ работи въ кабинета на Керенски. На 2 май сжщата год. Милюковъ дава оставката си. Болшевишката революция въ 1918 г. заварва Милюкова въ Киевъ, отъ гдето той презъ Одеса заминава, въ състава на шесточленна делегация, за Парижъ и Лондонъ да действува за военна помощь на противоболшевишка Русия и за участие отъ нейно име въ предстоящитѣ преговори за миръ. Клемансо осуетява това участие.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

голѣмата, нескривана симпатия у най-висшата руска интелигенция къмъ България. Тази проява на душевно единение между културнитѣ представители на двата славянски народа бѣ свѣтълъ лѫчъ въ днешнитѣ тъмни взаимни отношения на славянитѣ.

Ето въ български преводъ съдържанието на поздравителната речь, която произнесохъ на руски въ тържественото заседание въ честь на П. Н. Милюкова на 3. мартъ въ залата на океанографическия институтъ въ Парижъ:

„Уважаеми госпожи и господа,

Събрали сме се днесъ тържествено да чествуваме великия човѣкъ на Русия, който е обогатилъ руската историческа наука съ многоценни трудове, а покрай това дълго е упражнявалъ и още упражнява благотворно влияние върху развитието на руската обществена мисъль въ напълно демократическо направление.

Следващитѣ господа оратори ще съумѣятъ както трѣбва да охарактеризуватъ значението за Русия на творческото дѣло на Павла Николаевича Милюкова, съ което той несъмнѣно твърде се е възвисилъ надъ срѣдния уровенъ на съвременнитѣ си духовни водители на руския народъ.

Менѣ бѣ дадена думата въ началото на програмното изпълнение на днешното тържествено заседание като на гостъ-делегатъ, дошелъ да поднесе на многоуважаемия юбиляръ многосърдечни поздравления отъ България. Ще си позволя, уважаеми госпожи и господа, за малко да заема благосклонното Ви внимание, за да изтъкна въ най-сгжстенъ видъ необикновеното значение, което личностьта на Милюкова си е спечелила въ нашата родина до такава степень, че Милюковъ наистина се ползува съ широка популярность всрѣдъ всичкитѣ почти кржгове на българската интелигенция.

Известието за предстоящия юбилей на Милюкова веднага намѣри въ българското обществено мнѣние най-съчувственъ отзивъ. Българитѣ, както е известно, между славянитѣ се отличаватъ съ своя особенъ, повече въ себе си затворенъ характеръ, който рѣдко проявява напълно своитѣ съкровени чувства. Въ сегашния случай, обаче, щомъ работата се касаеше до личностьта на Милюкова, дълбоко таещата се, незагаснала народна любовь къмъ него внезапно се възпламени, и това ваше руско тържество въ Парижъ се почувствува въ България и като свое тържество. Азъ лично — нека ми бѫде позволена тая откровеность — усѣтихъ сѫщо такава спонтанна реакция на душата си, и може да се каже, че сѫщото е станало у всички българи, познаващи научната и обществена дейность на Милюкова, а такива у насъ има сравнително голѣмо множество.

Сѫщо такъвъ спонтаненъ изразъ на всенародно уважение къмъ Милюкова бѣ и жестътъ на българското Народно събрание, ако и твърде скроменъ, но затова пъкъ чистосърдеченъ.

Цѣлата сѫщина на популярностьта на Милюкова въ България се крие преди всичко въ обстоятелството, че въ неговата личность българскиятъ народъ вижда олицетворение на създалия се у него идеаленъ образъ на истинския руски народъ съ неговата любвеобилна душа, готова пожертвователно и искрено да подържи своя юженъ събратъ. Може да се каже, че Милюковъ постепенно стана духовно обединително звено между България и Русия, къмъ която българскиятъ народъ и до сега неизмѣнно съхранява святи, чрезъ никакви инцидентни исторически недоразумения неунищожаеми братски чувства.

Несъмнѣно е, че за една такава идеализация на личностьта на Милюкова, освенъ другитѣ му известни ценни лични качества, най-много е допринесло и неуклонното му правдиво отношение къмъ най-жизненитѣ национални въпроси на България.

Важното отличие на Милюкова като общественъ и политически деецъ е, че той е пристѫпвалъ къмъ опознаване съ актюалнитѣ въпроси преди всичко методически като ученъ, по-дълбоко засягащъ съ бистрия си погледъ назадъ и напредъ — въ тѣхната историческа, причинна връзка. Рѣдко негово качество е, че той действително въ себе си съединява даровитъ историкъ-славистъ, съ активенъ политикъ, на което се дължатъ и неговата обективностъ и последователность.

Разбира се, че тѣзи висши качества, често въ политиката твърде не се ценятъ, защото дневната политика, считайки се изкуство, си позволява привилегията между друго да отрича дори и логиката. Но въпрѣки неминуеми, временни неуспѣхи Милюковъ все пакъ си запази репутация на забележителенъ реаленъ политикъ, който високо поставя и политическия моралъ.

Милюковъ стана и въ България непристоренъ изразитель на историческата правда както по въпроситѣ, касаещи се до политическитѣ отношения на България къмъ Русия, така сѫщо и по твърде палещитѣ въпроси, които разединяватъ българския народъ отъ неговия западенъ славянски съседъ. Милюковъ, който лично е изучавалъ на самото мѣсто България и специално Македения, не е могълъ като историкъ-славистъ да подценява важното значение на българския етнически характеръ на славянскитѣ жители въ Македония за разрешение на македонския въпросъ, и затова, естествено, той прямо се е застѫпвалъ въ полза на произлизащето отъ тоя фактъ общечовѣшко право на македонскитѣ българи за политическо самоопредѣление, за независимъ животъ, гарантиращъ неприкосновеностъ на националната имъ самобитность.

Въ сѫщата посока Милюковъ е проповѣдвалъ и действувалъ и въ битностьта си членъ на Государствената Дума па и инакъ предъ официалнитѣ представители на руската дипломация, които не всѣкога основателно сѫ схващали сериозностьта на българскитѣ национални въжделения, а често, въ своитѣ политически смѣтки, дори и съвършено сѫ пренебрѣгвали неотемлемото право на българския народъ за политическа независимостъ въ всичкитѣ области на етнографическа България, въ която, естествено, се включва и Македония.

По случай на днешното празднуване почувствуваха се особено призвани да поднесатъ своитѣ благопожелания на многоуважаемия г. Милюковъ висшитѣ български научни учреждения — Българската академия на наукитѣ, Македонскиятъ наученъ институтъ и Българскиятъ университетъ, съ които тѣсно е свързано името на Милюкова, защото Милюковъ се числи членъ-кореспондентъ на нашата Академия, почетенъ членъ на Македонския наученъ институтъ, а съ Университета неговитѣ духовни връзки датиратъ отъ времето на пребиванието му въ Българя, когато той бѣше професоръ по руска история. Въ знакъ на особено уважение къмъ г. Милюкова Българскиятъ университетъ сега го прогласи свой почетенъ докторъ по история и ми възложи да предамъ г. Милюкову надлежния дипломъ.

На мене се падна почетната задача лично да поздравя отъ името на поменатитѣ български научни институти г. Милюкова, което азъ изпълнявамъ съ особена радость и като бившъ неговъ колега по историко-филологическия факултетъ въ София, а освенъ туй свързанъ съ него чрезъ спомени на старо, лично приятелство и още чрезъ скжпи спомени на нашето съвмѣстно сътрудничество по работитѣ на дошлата въ България (въ 1913 г.) Карнегиева анкетна комисия, къмъ която азъ тогава бидохъ отъ българското правителство причисленъ да ѝ помагамъ при изпълнението на трудната ѝ и деликатна задача.

Трѣбва да се отбележи, че както винаги така и тогава излѣзе на яве най-характерната морална черта на Милюкова, — дълбоката му правдивость, неговото напълно обективно дирене самата истина, за което българскиятъ народъ и досега храни къмъ Милюкова твърде признателенъ споменъ. Сжщата тази характерна черта на Милюкова така дълбоко е заседнала въ съзнанието на българския народъ, че тя главно е изтъкната въ поздравителнитѣ адреси до Милюкова, изпратени по случай на юбилея му отъ Българската академия на наукитѣ и отъ Македонския наученъ инстититъ съ поржка да му ги предамъ въ днешното тържествено заседание.

Позволете ми, уважаеми госпожи и господа, да ви прочета въ български оригиналъ краткото съдържание на двата адреса.

«Българската академия на наукитѣ на своя членъ Павелъ Н. Милюковъ.

Като човѣкъ на науката, Вие винаги сте се отличавали съ най-голѣма безпристрастность въ дирене чистата истина и смѣло сте се борили за нейното възтържествуване.

Въ най-мжчнитѣ минути отъ живота на българския народъ Вие сте отстоявали историческата правда и авторитетно сте се застжпвали за неговитѣ права. И затова той Ви дължи дълбока признателность.

Българската академия на наукитѣ, която Ви е ценила и цени високо като ученъ и български приятель, Ви поздравлява отъ все сърдце по случай на Вашия юбилеенъ праздникъ.»

«Отъ Македонския наученъ институтъ на П. Н. Милюковъ за седъмдесетгодишнината му.

Многоуважаеми Господинъ Милюковъ,

По поводъ на славната Ви седъмдесетгодишнина Македонскиятъ наученъ институтъ, който съ гордость Ви числи свой почетенъ членъ, е честитъ да Ви поднесе своитѣ найзадушевни благопожелания за още дългъ и щастливъ животъ.

Високо ценейки Вашата плодовита научна и обществена дейность, Македонскиятъ наученъ институтъ при този тържественъ случай се чувствува особено призванъ да Ви изрази голѣма признателность заради неоценимитѣ Ви научни и морални заслуги въ полза на македонското народно дѣло, чиито домогвания, основаващи се предимно върху етнографско-исторически права, Вие добре познавате и съ обективностьта на ученъ и съ правдивостьта на великата си братска душа непрестанно подържате.

Въпрѣки превратноститѣ на политическитѣ сѫдбини, които Ви отдалечиха отъ насъ, Вие, многоуважаеми г. Милюковъ, винаги, непоколебимо следвайки повеленията на правдата и на истината, неразривно запазихте духовнитѣ си братски връзки съ България и въ особеность съ нашата злочеста родина Македония. Затова въ настоящия моментъ и цѣлокупната македонска интелигенция взима най-сърдечно участие въ Вашето юбилейно тържество. Дай Боже, щото още дълги години да Ви виждаме все такъвъ неуморимъ и самоотверженъ ратникъ за доброто на своя и на нашия народъ!»

Въ заключение позволявамъ си, предъ видъ на всичко казано, и отъ свое име сърдечно да поблагодаря П. Н. Милюкову за всичкото морално добро, което той е сторилъ на цѣлокупна България, и душевно го прегръщайки да му пожелая още многолѣтно благоденствие, щото въ добро здраве да може да продължи своето дѣло въ полза на своята велика родина и, дай Боже, и на цѣлото славянство!“

На 4 мартъ вечерьта въ хотель Lutetia се даде голѣмъ банкетъ въ честь на Милюкова, при който случай между друго той биде поздравенъ отъ официалния представитель на България въ Парижъ, пълномощния министъръ г. Морфовъ. Милюковъ, отговаряйки на многобройнитѣ тостове, по отношение на България между друго каза, че се чувствува щастливъ, че е обичанъ отъ българския народъ, че той въ своитѣ изявления като ученъ и общественикъ винаги се е стремилъ да казва истината, считайки, че най-добрата политика е да се казва истината. Твърде забележителна бѣ речьта на г. Жустенъ Годаръ, който между другото изтъкна, че сжщитѣ страдания и вопли на нещастнитѣ македонски бѣжанци, на които той, като членъ на Карнегиевата комисия заедно съ Милюкова въ 1913 г. е билъ зритель, и сега, при последното си пребиване въ България, отъ гдето току що се е завърналъ, пакъ ги е видѣлъ и чулъ. Неправдата, сторена на нещастнитѣ българи, ще трѣбва въ интереса на човѣщината и на мира да се премахне.

София 16.III 1929 г.

Рецензии и книжовни вести.

Цвијићева књига. (Српска књижевна задруга, коло XXX, бр. 201), Београд 1927, м. 8° XXXV, 131.

Това е една бройка отъ ония синьо подвързани, еднакви по форматъ, неголѣми по обемъ, най-различни по предметъ и съдържание, но — по цена достѫпни за всѣкиго популярни книги, които дълго преди войнитѣ изпълняха кѫщнитѣ полици на учителя, свещеника, па и на всѣки по-грамотенъ човѣкъ и въ последното сръбско село. Тѣхъ е виждалъ всѣки българинъ, който по време на последната война е взелъ участие въ похода въ Сърбия и Македония. Като се вземе предъ видъ, че повечето отъ тия книги сѫ посветени на въпроси национално-сръбски — минало, земя, битъ и езикъ, — изложени отъ учени и специалисти, които естествено могатъ да бѫдатъ и най-добритѣ популяризатори, а покрай тѣхъ се редятъ избрани произведения на домашни писатели и преводи отъ чуждитѣ класици, може лесно да се разбере, колко голѣма роля е изиграла тая скромна на гледъ, но безкрайна редица книги, до войната още близу двестѣ на брой, издавани безшумно, но планомѣрно и безспирно, за изработването на това твърдо като скала сръбско единомислие по национални въпроси, което се прояви още по време на Балканската война — за голѣма изненада у насъ, гдето всѣки обича да има свое собствено мнение, особено по въпроси отъ народностенъ характеръ. Въ безпѫтицата и душевната покруса, въ която се намира нашата интелигенция подиръ войната, подобна библиотека отъ добре подбрани книги би могла да изиграе у насъ спасителна роля.

Едва ли има по-подходно мѣсто отъ тая сръбска редица книги да се представи Цвиичъ на широкитѣ крѫгове на сръбския народъ като човѣкъ и като ученъ, толкова заслужилъ за своя народъ, съ нѣколко образци — избрани статии (повечето взети отъ неговата сбирка „Говори и чланци“, за която вж. Мак. прегл. г. I, кн. 3, стр. 123 и сл.) и извадки отъ негови съчинения, най-типични за идеитѣ на Цвиича по отношение на обсега на сръбската земя и културнитѣ задачи на сърбитѣ и на новата имъ държава. Два очерка върху живота и научната дейность на Цвиича отъ двама негови ученици, и двамата университетски професори, предхождатъ тая малка сбирка съ цель ди изтъкнатъ неговитѣ заслуги за науката и за народа му. Първиятъ очеркъ е отъ наследника му по катедра Б. Ж. Милојевић (стр. III—XIV), а другиятъ — отъ професора по етнология д-ръ Јован Ердељановић (стр. XV—XXXV)

Любопитно е, че и въ двата тия очерка се говори за „голѣмото национално-политическо значение“ на Цвиичовитѣ научни трудове. Въ първия отъ тѣхъ това „голѣмо национално-политическо значение“ се свързва съ неговитѣ антропогеографски изучвания (стр. XII). Именно дълбокото познаване на всички части на сръбския народъ му било дало възможность да „участвува активно въ всички велики събития,“ преживѣни отъ сърбитѣ презъ последнитѣ две десетилѣтия. И специално по отношение на Македония тукъ се заявява, че „той билъ предметно (стварно) и обективно (!) представилъ македонския въпросъ по случай на македонскитѣ безредици, настѫпили следъ 1903 г.“ и че по време на Балканската война отъ 1912 г. той авторитетно билъ „обосновалъ нуждитѣ на сръбския народъ“ (образлагао потребе нашег народа). Нѣма съмнение, че сега, следъ като по силата на договоритѣ, които поне по отношение на Балканския полуостровъ ни най-малко не отговарятъ на народностното начало, Сърбия обсеби и владѣе Македония, съ право се приписва на Цвиича заслугата, че е използувалъ своя авторитетъ като ученъ географъ да представи Македония такава, каквато я искатъ сърбитѣ и да се провали сръбско-българскиятъ съюзенъ договоръ отъ 1912 г., който официално признаваше Македония за българска. Да се твърди обаче и сега, когато вече отъ обнародванитѣ тайни дипломатически документи се знае отъ всички, че собствено Австрия следъ Берлинския конгресъ, който ѝ осигури Босна и Херцеговина, тикна сърбитѣ да търсятъ компенсация въ Македония, за която никога до това време не сѫ и мислили, като имъ обеща и своята подкрепа, и че сръбскитѣ учени вследствие на това трѣбваше да се заематъ да търсятъ подъ дърво и подъ камъкъ аргументи за обосноваване сръбскитѣ домогвания,—да се твърди именно и следъ това, че Цвиичъ билъ „обективно“ представилъ македонския въпросъ, и то отъ страна на единъ университетски професоръ, това само показва, колко малко се държи и днесъ въ Сърбия за изискванията на чистата наука. Отъ това, както и отъ заявлението, че при работата си по тоя въпросъ „Цвиичъ билъ търсилъ само истината (к. м.), показвайки съ това, че истинскитѣ учени представятъ съвестьта на своя народъ“, ясно става, че духътъ на Цвиича здраво се е загнѣздилъ въ сръбската наука, която нѣма и не желае да има нѣщо общо съ „търсенето научната истина“. Последното за сърбитѣ е все още само търсене доводи за оправдаване сръбскитѣ народностни права въ всички земни посоки.

На по-младитѣ сръбски учени твърде много импонира фантастичното раздѣляне южнитѣ славяни въ „етично“ отношение на четири главни „психични типа“—динарски, срѣднобалкански, източнобалкански и панонски,—направено отъ Цвиича все съ огледъ къмъ сръбскитѣ домогвания, на които той е и теоретикъ и защитникъ. За тѣхъ френскиятъ географъ Жюлъ Сионъ се билъ изразилъ, че „Цвиичъ присвоява на географията область, която до сега изглеждаше да е область на романиста (романсиѐра)“ (стр. XI). Почтениятъ френски географъ навѣрно не е и подозиралъ, колко сполучливо съ това си сравнение той е охарактеризувалъ етнографскитѣ теории и изводи на Цвиича, които действително по методъ и отношение къмъ научната истина ни най-малко не се отличаватъ отъ единъ обикновенъ романъ.

Отъ тия дарби за „психична“ характеристика на южнитѣ славяни е въ възторгъ и авторътъ на втория очеркъ, проф. Ерделяновичъ, който въ началото още рисува Цвиича по тѣло и духъ като единъ отъ типичнитѣ представители на сръбския народъ. По телесна природа той събиралъ качествата на „деветѣ руси европейски раси“: на „източно европейската раса, която днесъ е най-много застѫпена у славянитѣ“, и на „северната, нордска раса“, на която той дължи „израза на мѫжество и енергия“ на своята физиономия. Това „съединение на двeтѣ главни раси били донесли нашитѣ (на сърбитѣ) прадеди съ себе си отъ своята задкарпатска прародина, така че сѫщо и въ неговата душа сѫ се отразили тѣхнитѣ характерни черти“ (стр. XV—XVI). Това сѫ учени фрази, които могатъ да омайватъ по-широкитѣ сръбски крѫгове, предъ които Цвиичъ се представя като личность съ свръхчовѣшки дарби, въ ореола на легендаренъ герой. За ученитѣ обаче, които знаятъ, какви кръстосвания сѫ ставали между народноститѣ на Балканския полуостровъ въ течение на неговата етнична история, твърдението, че синътъ на единъ търговецъ отъ Лозница, западна Сърбия, отъ херцеговински родъ, по майка „отъ старъ ядрански родъ“, билъ отражавалъ качества, наследени отъ праславянско време, звучи най-малко като басня, която си нѣма мѣстото въ една научна характеристика.

Проф. Ерделяновичъ се спира и върху оценката, която Цвиичъ дава на „способноститѣ за научна работа“ у сръбскитѣ, изтъквайки „наблюдателната имъ способность и въображение“ (проматрачки дар и имагинацију), които били спадали къмъ „най-важнитѣ особености“, потрѣбни за научна и изобщо творческа работа, и добавя, че сѫщиятъ при това отбелязвалъ и нѣкои „лоши морални (к. м.) особености“ (думи на Цвиича), които представяли голѣма прѣчка за истинска научна работа (стр. XXXII). Къмъ тия последнитѣ, безъ съмнение, трѣбва да се причисли и способностьта на самия Цвиичъ и на неговитѣ ученици да затварятъ очи предъ фактитѣ, да прикриватъ истината и да нагаждатъ своитѣ географски и етнографски теории съобразно съ изискванията на сръбската политика. Това личи най-добре въ мненията имъ по въпроса за народностната принадлежность на днешнитѣ македонци. И за Ерделяновичъ изследванията на Цвиича и гледището му, че дори населението на южна Македония, именно „славянитѣ по долния Вардаръ и по-нататъкъ до Струма и Места трѣбвало да се смѣтатъ като особена група южни славяни, които по нѣкои свои особености се приближавали повече до сърбитѣ, отъ колкото до българитѣ“, били напълно „обективни“. въпрѣки че не се сподѣля отъ никой безпристрастенъ ученъ: тъкмо за езика на славянското население въ тая часть на Македония, легналъ въ основата на Кирилометодиевския книжоженъ езикъ, отъ началото и до днесъ въ славянската наука сѫществува едно единствено мнение, — че принадлежи къмъ българския езикъ. Това, разбира се, ни най-малко не смущава Ерделяновича, който по-нататъкъ повтаря мнението на Цвиича, че името българинъ („бугарин“) въ срѣднитѣ и южни части на Балканския полуостровъ нѣмало етничко значение, но чисто „съсловно“ (сталешко): да означи „населението отъ която и да било народность съ чифчийски, грубъ животъ, което се е отдало на земедѣлски трудъ“ (стр. XXXII).

Очевидно, сърбитѣ не само въ политиката, но и въ науката си оставатъ непоправими.

Ст. Романски.

C. Constante, Românii din valea Timocului și a Moravei (Revista Pindului — Macedoniei și a Timocului, an II, 1927, 1, p. 3—30. București 1929).

„Ромънитѣ въ долината на Тимокъ и на Морава“ е билъ предметътъ на една сказка, държана презъ пролѣтьта 1925 въ „Дружеството за македоно-ромънска култура“ (Societatea de cultură macedo-română) въ Букурещъ отъ единъ аромънинъ, К. Константе, редакторъ на едно малко списание, посветено, както се вижда отъ името му, на ромънския елементъ въ Пиндъ, Македония и Тимошко. Тия ромъни сѫ, споредъ него, най-голѣмата и най-малко познатата отъ ромънскитѣ етнични групи, останали — по причини отъ географско, стратегическо и економическо естество — извънъ границитѣ на „велика и силна Ромъния“, която представя осѫществяването на вѣковния блѣнъ на ромънския народъ — обединението на „повечето“ поробени ромънски провинции.

Авторътъ казва, че познава ромънитѣ въ тая область още отъ 1906 г., когато е билъ натоваренъ да уреди единъ етнографски отдѣлъ за ромънитѣ отъ долината на Тимокъ въ Юбилейната изложба въ Букурещъ презъ сѫщата година и съ тая цель пѫтувалъ между тѣхъ за да събере носии и предмети отъ покѫщнината имъ. Той отбелязва при това, че билъ привлѣкълъ вниманието на ромънскитѣ интелектуални крѫгове върху тѣхъ съ една „монография“, която била „отворила пѫтя на по-сетнешнитѣ изследвачи“ (стр. 4). Това последното, може би, има значение само съ огледъ къмъ ромънитѣ, защото инакъ това ромънско население и по-рано е било предметъ на внимание отъ страна на учени и на пѫтувачи съ научна цель: на сърби — М. Миличевичъ, В. Каричъ, Тих. Джорджевичъ, и на чужденци — Каницъ, Пико, а особено на проф. Г. Вайгандъ, който презъ 1903 г. е ходилъ да изследва тѣхния диалектъ. Това може да се види и отъ литературата, която небрежно се изброява отъ г. Константе на стр. 31.

Населената отъ ромъни область между Тимокъ и Морава, въ североизточна Сърбия, се характеризува отъ ромънскитѣ изследвачи изобщо като земя, която въ географско отношение има сѫщия характеръ, като земята северно отъ Дунава: отъ единия брѣгъ до другия се продължава една и сѫща земя, разсѣчена отъ леглото на Дунава, което тукъ е толкова тѣсно, че жителитѣ отъ двата брѣга могли да си говорятъ. Карпатитѣ, следователно, свръшватъ не на Дунава, но при Тимокъ. Но понеже при това тоя земенъ кѫтъ е и населенъ съ ромъни, то той се представя отъ тѣхъ въ географско и етнографско отношение като „продължение на Ромъния, като ромънска земя“

(o continuare a țării românești, ca un pământ rumânesc — стр. 7). Известни сѫ целитѣ на ромънската наука да доказва, че — не само на това мѣсто — Дунавъ не представялъ нито географска, нито етнична граница между земитѣ отъ двата му брѣга.

При очертаване границитѣ на разширението на ромънитѣ въ тая область, отбелязва се, че освенъ въ четиритѣ окрѫга, Краински (Неготински), Тимошки (Заечарски), Пожаревски и Моравски (Кюприйски), ромъни живѣятъ — „въ по-малъкъ брой“ — и презъ Морава, въ Подунавска околия на Смедеревския окрѫгъ. Въ сѫщность това сѫ отдѣлни ромънски семейства, минали презъ р. Морава и погълнати отъ мѣстното нeромънско население, та въ етнографично отношение нѣматъ никакво значение. Колкото се отнася до това, че въ по-старо врѣме ромъни изобщо били живѣли далечъ презъ р. Морава на западъ и на югъ, за което се викатъ на помощь мѣстни имена като Влашко-поле, Влашка-планина, Влашко-село, Влашки-долъ и под., или сведения за ромъни въ стари сръбски исторически извори, за да се покаже широкото разпространение на ромънския елементъ въ срѣднитѣ вѣкове въ Сърбия и северна Македония, па и на Балканския полуостровъ изобщо, то стои въ свръзка съ панромънистичнитѣ тенденции на ромънската историческа наука въ днешно време. Въ сказката на г. Константе тѣ сѫ намѣрили изразъ и при изложението на въпроса за произхода на ромънитѣ въ Тимошко.

На всички, които сѫ изучавали тия ромъни, е известно, че тѣ сѫ проникнали тукъ отъ отсрещния брѣгъ на Дунава и сѫ се намножили презъ последнитѣ две столѣтия, именно отъ неотколешния маджарски Банатъ и отъ Мала Влахия, което се вижда не само отъ тѣхния езикъ и облѣкло, но се знае и отъ самитѣ тѣхъ. Затова тъкмо съ огледъ къмъ земитѣ, отъ които сѫ дошли, едни отъ тѣхъ се наричатъ *унгурени* (отъ Унгария), а други — *царани* (отъ Цара Ромъняска = Ромъния). Това се знае добре и отъ г. Константе, който не само отбелязва тия тѣхни наименования, но и главнитѣ отлики въ говора и облѣклото имъ. При все това той дава вѣра на нѣкои предания (традиции), по които могло да се заключи, че въ основата на това ромънско население стояла ужъ „нѣкоя група римски колонисти, останали нейде въ нѣкой планински кѫтъ, докато започнали да прииждатъ първитѣ бѣжанци отъ презъ Дунава, съ които сетне се слѣли“ (стр. 19). Така, споредъ едно предание тѣ били наследници на римскитѣ колонисти, доведени отъ Траяна и останали отъ времето, когато той спрѣлъ съ войскитѣ си тукъ, на дѣсния брѣгъ на Дунава, докато се построи мостътъ на Дунава. Една часть отъ потомцитѣ на тия римски колонисти била се преселила сетне на югъ (аромънитѣ?). Споредъ нѣкои варианти на това предание, тия ромъни били заседнали въ Тимошката долина по времето на императоръ Хераклия, или пъкъ били дошли въ Краина отъ югъ отъ нѣкоя мѣстность, наречена „Фундония“ (Fundoanie). Въпрѣки твърдението на Константе, че тия предания, особено първото, били много стари, тѣхниятъ съвсемъ новъ, книжовенъ произходъ не подлежи на никакво съмнение.

Интересни сѫ противоречията въ сръбскитѣ статистики отъ 1846 до 1905 г. по отношение на броя на ромънитѣ въ областьта между Тимокъ и Морава, изтъкнати отъ Константе (стр. 10 и след.). Неговитѣ методи обаче за опредѣляне броя на ромънитѣ въ тая область, съ цель да се изкаратъ тѣ на 400 и повече хиляди души, сѫ съвсемъ погрѣшни. Единиятъ методъ е, като се вземѣло, че въ двата окрѫга, въ които ромънитѣ били мнозинство (Пожаревски и Краински), тѣ съставяли $^{3}/_{4}$ отъ населението, а въ другитѣ два (Тимошки и Моравски), както и въ Подунавска околия, като малцинство, били $^{1}/_{4}$ отъ всичкото население, то, прилагайки тия отношения — $^{3}/_{4}$ и $^{1}/_{4}$ — къмъ населението на поменатитѣ административни единици по статистиката отъ 1905 г., ромънитѣ се изкарватъ 351,806 д. презъ сѫщата година. Отношенията $^{3}/_{4}$ и $^{1}/_{4}$ сѫ взети обаче съвсемъ произволно, вследствие на което и резултатътъ е невѣренъ. Сѫщо така сѫ погрѣшни и изчисленията възъ основа на общия прирастъ на населението, споредъ които ромънитѣ въ 1912 г. трѣбвало да бѫдатъ 300,000, а въ 1924 год. надъ 400,000 души (вж. стр. 15). Съ общия прирастъ въ никой случай не се схожда прирастътъ на отдѣлнитѣ народности, който се обуславя и отъ изселяния, асимилация и под., и за всѣка народность въ разнитѣ времена е различенъ. Едничкиятъ вѣренъ способъ сѫ изчислението по села, както е и направено отъ мене въ Макед. Прегледъ г. II, кн. 1, стр. 33 и сл., гдето е и показанъ броятъ на ромънитѣ, които въ 1919 г. възлизаха крѫгло на 200,000 души.

Ст. Романски.

Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris, 1928, малка 8⁰, 126 (излѣзло въ „Bibliothèque d'histoire et de politique“, издавана подъ дирекцията на Jacques Ancel).

Професоръ Жакъ Анселъ, който презъ последното десетолѣтие усърдно се занимава съ балканскитѣ и близкоизточнитѣ работи[1], е издалъ означената по-горе нова книга, интересна съ огледъ къмъ въпроситѣ, засягащи днешната политическа констелация на близкия истокъ, специално на Балканитѣ спрямо Италия. За нашия читатель книгата е и твърде поучителна, защото въ обясненията на много факти отъ най-новата история на Балканитѣ се разкрива официалното френцузко становище и ни се отварятъ очитѣ по-ясно да разберемъ положението на България по най-жизненитѣ ѝ политически и стопански домогвания срѣдъ борещитѣ се могѫщи чужди влияния, които ги кръстосватъ. Не може да се откаже на автора, че познава балканскитѣ страни и народи, които и лично е посещавалъ, и че е твърде упѫтенъ и въ най-заплетенитѣ проблеми на днешната голѣма европейска политика. При все това, макаръ въ предговора самъ авторътъ да изтъква качеството си на „историкъ и хронистъ на съвремения животъ,“ въ книгата му отъ край до край личи тенденция всѣкакъ да оправдае завзетитѣ вече позиции по близко-източнитѣ въпроси на французката външна политика и, разбира се, на французкитѣ политически съюзници, на първо мѣсто на Югославия.

---

[1] Госп. Анселъ, професоръ на Института за висши международни науки (Institut des Hautes Etudes Internationales) въ Парижъ, е обнародвалъ съчиненията: L'Unité de la politique bulgare (1870—1919), год. 1919, 16⁰ 75 стр.; Manuel historique de la Question d'Orient (1791—1926), 3 изд. 1927 16⁰ 347; Peuples et Nations des Balkans: géographie politique. 2 изд. 1928, 16⁰ 220 стр.

Госп. Анселъ разсѫждава по всички актуални политически въпроси въ връзка съ главната си тема, на която по-долу ще се поспремъ. Насъ преди всичко засѣга това, що говори за България, а особено по македонския въпросъ.

Истина е, че въ последно време главно отъ българска страна се напира върху необходимостьта да се приложатъ преди всичко правата на малцинствата за македонскитѣ българи, но това още не означава, че цѣлиятъ македонски въпросъ „се е видоизмѣнилъ", както казва г. Анселъ, „въ една проста проблема на «малцинствата» въобще на Балканитѣ". Трѣбва да кажа, че тукъ има най-малко едно голѣмо недоразумение, защото сѫщината на македонското освободително движение, което цели една автономия на Македония, не се е видоизмѣнила; тя и сега си остава неизмѣнна цель, която по-нататъкъ би се постигнала само чрезъ легални срѣдства, но само при предпоставката, че на македонскитѣ българи действително ще се цадатъ правата на малцинствата. А това съвсемъ не означава „видоизмѣнение на македонската проблема" (transformation du problème macédonien), както г. Анселъ криво я схваналъ въ цѣлата и́ сѫщность. При все това г. Анселъ, говорейки за речената ужъ нова фаза на въпроса, все пакъ се запитва: „Тактика ли е това?", не се ли крие въ нея: „винаги да мислимъ, никога да не говоримъ". На автора му се иска да вѣрва въ искреностьта на български държавнаци, съ които е разговарялъ на тая тема, не раздопуска да има „задня мисъль" въ тѣхнитѣ откровени изявления. Разбира се, че единъ държавенъ мѫжъ ще иска преди всичко най-възможното, — легитимно санкционираното срѣдство за умиротворение на Македония, и затова българскитѣ държавници предъ г. Анселъ сѫ наблѣгали само върху правата на малцинствата. Но може ли единъ народъ, който отъ половинъ вѣкъ насамъ се бори за освобождение, най-накрай за винаги да се задоволи само съ едни трохи отъ мечтаната свобода, каквито и г. Анселъ му предвещава? Споредъ него македонскитѣ бѣжанци, настанени и удовлетворени въ България, щѣли да престанатъ да подкрепятъ македонското освободително движение, а пъкъ македонцитѣ въ Македония тъй сѫщо щѣли да се примирятъ съ Югославия, не щѣли да искатъ да страдатъ заради лудориитѣ на комитаджиитѣ, за които и сега вече въ Македония никой нищо не говорѣлъ, та времето щѣло да затвърди и тамъ „югославизма". И въ дена, когато югославянската държава ще можела безъ недовѣрие да гледа на съседа си откъмъ изтокъ, — казва г. А., — не се вижда причината, която би й пречила да даде на македонското наречие училища и черкви (Et, le jour où l'Etat sudslave pourra sans méfiance regarder son voisin de l'Est, on ne voit pas le motif qui l'empêcherait de donner au dialecte macédonien ses écoles et ses églises, 105).

Това е, може би, сега и сръбска теза, сир. залъгалка, която ни е известна и като гръцко лукаво изобретение (гръцкиятъ „Абецедаръ" на „македонско наречие"!), отъ което нищо не излѣзе и което остави въ душата на българина едно излишно, ново горчиво разочарование отъ вѣковно известния гръцки манталитетъ. За македонско книжовно „наречие“ и въ Югославия не може ни дума да става, защото македонскитѣ българи си иматъ изработенъ свой писменъ езикъ, — общобългарския книжовенъ езикъ, чрезъ който отъ вѣкове културно сѫ свързани съ българския народъ, съ който и етнически образуватъ една народность. Да се обещава търпимость на „македонското наречие“, — и то при споменатитѣ условия, когато „единъ день“ щѣли сърбитѣ да гледатъ съ довѣрие (!) на България, — то значи да се чака времето, когато почнатата отъ сръбска страна насилствена акция на отродяване македонцитѣ ще се счете завършена, когато тѣ вече ще бѫдатъ по духъ посърбени, та тогава щѣло да имъ се позволи да си служатъ съ „своето наречие“. Това е истинскиятъ смисълъ на обещаваната привилегия на македонцитѣ, съ която г. Анселъ иска да ги утеши, като води смѣтка за благоразположението на сърбитѣ. Условието, за което е дума въ сѫщата, цитувана по-горе фраза на г. Анселъ, се отнася до изключването на всѣкакви териториялни промѣни на югославянската карта. Следователно въпросътъ се свежда само до културни искания на македонскитѣ българи. Тезата, така поставена, — продължава г. Анселъ — „безъ съмнение не е по вкуса на всички сърби, но и това вече е много, че може да се разисква върху култура, а никакъ и върху картата, която ще остане непромѣнена“. Говорейки по-нататъкъ за ужъ миролюбиво настроение у македонското население вѫтре въ Югославия, както и за проявено въ мѣродавни български срѣди отъ царството желание за сближение съ нея, г. Анселъ съ право зебелязва, че само съ това още не е всичко свършено и „че би било лудость“ да се подържа такова нѣщо: „Щомъ териториалниятъ проблемъ е изчезналъ, интелектуалниятъ сѫществува. Българитѣ искатъ за македонцитѣ «правата на малцинствата» като апелиратъ предъ Обществото на народитѣ. Сърбитѣ подържатъ, че нѣма малцинства въ Македония. Тѣ дори сѫ я преименували и я наричатъ «Южна Сърбия»: моитѣ сръбски приятели ще ми позволятъ да имъ кажа, че това е цѣла детинщина“ (Les Serbes prétendent qu'il n'y a pas de «minorités» en Macédoine. Ils l'ont même débaptisée et la nomment «Serbie du Sud»: mes amis serbes me permettront de leur dire que c'est là un *enfantillage* 104). Цитуванитѣ думи все пакъ показватъ, че е направена крачка напредъ въ отрезвлението на французитѣ по македонския въпросъ, както е сѫщо така значителенъ напредъкъ и туй, че вече сериозно разискватъ по него, очевидно поради голѣмата му важность въ политическитѣ везни и на самата Франция, чието становище, както се каза, авторътъ прямо и вѣрно застѫпва. Това се вижда и отъ твърдението му, че въ Югославия нѣмало човѣкъ, който да не говори за Италия, за нейния «апетитъ» за адриатическия брѣгъ, за Истрия и Албания, и че, за да можела да се защити политиката «Балканитѣ за балканскитѣ народи», всѫду въ Югославия се приказвало, че споразумението помежду имъ се налага“ (107). Но г. Анселъ се лъже, че последното сега лесно можело да се постигне, и че откакъ Югославия затворила границата къмъ България, македонскитѣ агитатори, „професионалнитѣ македонци“, ужъ били вече изгубили почва, „изгубили хлѣба си“ (leur gagne-pain leur echappe), докато отъ друга страна въ София правителството на Ляпчевъ правѣло усилия да се освободи отъ старото македонско иго (de secouer l'ancien joug macédonien) та е прогласило военно положение въ граничнитѣ окржзи, които до тогава били — лено (fiefs) на Организацията. А пъкъ Сърбия вече била успѣла съ мирни срѣдства да спечели за себе си Македония, именно чрезъ хигиенически мѣрки противъ маларията. На тая тема, съ която и сърбитѣ проглушиха свѣта, авторътъ посвещава цѣла глава (La conquête pacifique de la Macédoine. L'hygiène serbe.), гдето на дълго и широко занимава неосведомени читатели, приказвайки имъ за голѣми успѣхи, постигнати въ полза на народното здраве въ Македония. Обаче г. Анселъ премълчава други, по-тежки злини, отъ които страда населението тамъ и за които нѣма цѣръ, а именно за нечувания тероръ на сръбската администрация, която въ името на денационализаторската държавна идея безнаказано върши грабежи и всѣкакви насилия. Очевидно е, че авторътъ счита неумѣстно да говори за това, за да може да каже само, че Македония, едно време занемарена, осиромашала, пренебрѣгвана отъ турската администрация и „жертва на комитаджиитѣ“, сега била умиротворена, цивилизирана и спокойна, и че главно не жандаринътъ и войникътъ сж я завладѣли, а — лѣкарьтъ (La Macédoine est pacifiée policée et calme. Et surtout ce n'est pas le gendarme ou le soldat qui l'a conquise, c'est le médecin). Така гладъкъ иска авторътъ да представи пжтя къмъ желаното и отъ него „балканско единство“ (l'unité balkanique), за което въ заключението си подробно се простира. Тази тема, съ която авторътъ завършва книгата си, е най-важната, сжществената за него, и за нейното обяснение е писано всичко, що предшествува въ нея.

Обединението на балканскитѣ народи авторътъ си го представлява назрѣло, постижимо и наложително. Днесъ срѣдна Европа („Mitteleuropa“) е разсипана, Русия не играе роля, и само една сила, Италия, търсѣла да запали огъня на Балканитѣ. Тя преследвала тази си цель търпѣливо, опорито, вънъ отъ Обществото на народитѣ, и въ противоположность на Малката антанта, „бдителната пазителка на мирнитѣ договори“, действувала главно на единствената сгодна почва за политически интриги, въ Албания. Историческитѣ права, споредъ г. Анселъ, сега вече иматъ само цена за архивитѣ, а волята на народитѣ днесъ трѣбва да бжде законъ. А тая воля за обединение на балканскитѣ народи се проявила въ 1912—1913 г., но тогава не се е достигнала напълно цельта поради българската политическа „схизма“. Новъ ударъ на обединителната идея се билъ нанесълъ въ 1915 год. чрезъ българо-германския съюзъ, но тя най-сетне се осжществява въ края на европейската война, като се постигна обединението на Гърция, на Ромъния и на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. Еволюцията още не е завършена: трѣбва да се постигне балканското обединение. Авторътъ отдава голѣмо значение въ процеса на това обединение на селскитѣ маси, между които въпрѣки отликитѣ имъ по езикъ и вѣра нѣмало сжществени различия: „Цивилизацията, главно селската, отъ единия край на Полуострова до другия е една и сѫща". Гражданскитѣ партии, които главно подържали различията, сега били въ периода на упадъкъ. Въ Ромъния тѣ ще противодействуватъ заедно съ партизанската династия на Братияновци; въ Югославия старитѣ партийни шефове сѫ вече напуснати отъ Короната (En Iougoslavie les vieux chefs sont abandonnés par a Couronne, 124). Въ България правителството на Ляпчевъ съ вещина и постепенность работѣлъ да сближи военнитѣ и интелигенцията съ земледѣлцитѣ. Въ Гърция единъ и половина милионъ придошли гръцки бѣжанци, наложили една републиканска и селска политика (une politique républicaine et paysanne). Само Албания още стои свързана съ своето феодално минало. Всичкитѣ тѣзи народи работятъ, се преобразуватъ и наближава да се даде разрешение и на последнитѣ раздорни въпроси, какъвто билъ македонскиятъ въпросъ. „Бѣсътъ на нѣколцина полудѣли, атентатитѣ презъ тази есень, нищо не могатъ измѣни,— тѣ ползуватъ само тѣзи, които биха искали да ловятъ въ мѫтна вода. Само италиянската преса хвърля масло въ огъня. За фашисткия империализъмъ, наистина, има една реална опасность: това сѫ мирътъ, редътъ, обединението на всичкитѣ тѣзи селски демокрации (l'union de toutes ces democraties rurales). Така завършва авторътъ, възлагайки голѣми надежди на селската демокрация. Затова, види се, не само въ Бѣлградъ, но и въ Парижъ сѫ толкова на почетъ известни наши представители на тая демокрация. Но авторътъ споредъ мене въ своята тенденциозность не е добре вникналъ въ действителнитѣ съотношения на селската и гражданската маса на Балканитѣ: последнитѣ не се различаватъ толкова много помежду си въпрѣки новитѣ движения срѣдъ селянитѣ, часть отъ които следъ голѣмата война се стреми да стане решаващъ политически факторъ въ страната си. Най-вѣроятно е, че голѣмитѣ национални въпроси въ връзка съ желателното бѫдеще обединение на балканскитѣ народи нѣма да се разрешаватъ безъ преобладаеще влияние на интелигентната класа у всѣки отъ тѣхъ, защото тя е, която държи смѣтка за културното минало и бѫдеще на своя народъ, за всичкитѣ културни ценности, които опредѣлятъ народностната му самобитность и които нѣма да бѫдатъ пожертвувани току тъй за облаги отъ материално естество, съ каквито селянията се залъгва.

* * *

За да подкрепи заключението си, авторътъ подробно се простира върху близкоизточната политика на европейскитѣ сили, главно на Англия и Италия. За Англия сега по-вече отъ кога да е запазването на пѫтя презъ Суецъ къмъ Индия е жизненъ въпросъ. Планътъ на английската политика, която е разчитала да вземе наследството на германцитѣ въ Мала-Азия, се осуети чрезъ несполучливия воененъ походъ на Гърция, къмъ който бѣ тикната тъкмо отъ Англия. Между туй се изпрѣчва Италия съ своитѣ искания за колонии: или да ѝ се даде колонияленъ мандатъ негде, или тя ще си завоюва още непренаселени близки земи. Англия, за да я задоволи и да си осигури подръжката на италиянската флота въ Адриатическо море, ѝ е дала свобода да проникне въ Балканския полуостровъ, защото Англия, на която търговската клиентела намалява, сѫщевременно желае да запази въ своята економическа сфера района северно отъ Срѣдиземното море (le domaine nordméditerranien). Отъ друга страна и за «преградния насипъ» който Англия иска да издигне противъ Русия, Италия трѣбвало да й спомага. Балканитѣ сѫ пѫтьтъ, по който ще може Русия да слѣзе къмъ свободно море. Притежателитѣ на пѫтя къмъ Индия се смѣтатъ длъжни да й препрѣчатъ тоя пѫть (стр. 21) Поради тая смѣтка г. Чърчилъ толкова е превъзнесълъ италиянския фашизъмъ; отъ тамъ идѣлъ и обратътъ на италиянската политика, която напусна съветска Русия, призна Бесарабия на ромънитѣ и взема мѣстото на Австрия — като юзда противъ обединението на славянитѣ. Въ самата Италия юридическитѣ традиции на Римъ и търговскитѣ на Венеция предшествуватъ на днешната й политика. Тя сега прави значителни и успѣшни търговски усилия въ Сирия въ ущърбъ на французкия колониаленъ мандатъ тамъ. Наследството обаче тукъ за Италия не е открито, и последната, считайки се онеправдана, хвърля око и върху другитѣ, близки французки колонии. „Тя не иска да знае за други освенъ за французкитѣ колонии“ (L'Italie ne veut connaître que les terres colonialles francaises). Италия явно претендирала да бѫде обезщетена поради „несправедливото разпредѣление на колониялнитѣ мандати“ следъ последната война въ нейна вреда. Мусолини щѣлъ да потърси за едно ново разпредѣление на колониитѣ и помощьта на Стреземанъ. А за английското адмиралитейство Мала-Азия не е важна, стига да е осигуренъ пѫтьтъ за Индия.

Споредъ г. Анселъ, французката дипломация всѣкога се е стремила да защищава особено малкитѣ държави, Затова тя не се преклонила предъ италиянския протекторатъ надъ една васална Албания. Франция гледала съ симпатия на италиянското разширение (l'expansion italienne), но не схваща за необходимъ този неинъ устремъ като фатално потъпкуване «малкитѣ държави». Тя счита, че е миналъ вѣкътъ да се преиначава картата на свѣта. Обществото на народитѣ е тукъ да посрѣдничи касателно териториялната и политическа стабилность както и касателно економическитѣ и демографически нужди на великитѣ сили. Италия обаче предлагала на Франция да води съ нея частни преговори по тѣзи важни въпроси. Отъ друга страна Италия върви по следитѣ на стария Римъ, — тя е обърнала очитѣ си къмъ Албания, къмъ Via Egnatia, която води отъ Драчъ до Солунъ, и се готви да проникне отново въ Балканския полуостровъ. Тя се опитва отнапредъ да разстрои една балканска федерация, която не е още наближила да се образува, но за която тукъ таме вече се говори. Въ глава II., „Албанската афера“ (31—32), авторътъ се указва до голѣми подробности посветенъ въ албанскитѣ работи. Дава се характеристика на модерна Албания и се обяснява историята на Тиранския договоръ, чрезъ който албанската политика ставала васална на италиянската. Обяснява се и становището на Албания. Споредъ автора, фашистка Италия замѣстя Австрия на Хабсбургитѣ. Албания днесъ не е освенъ Босна отъ онова време. Мусолиновата Италия смѣтала политическия моментъ сгоденъ, за да стѫпи кракътъ ѝ на Балканитѣ. Тя мисли, че изолирването на Югославия е доста пълно, за да може да действува, като разчитва на неприятелството на маджаритѣ, на пасивностьта на ромънитѣ, на българската ревнивость и на гръцката неутралность. Тя знаела, че югославянскитѣ намѣрения сж напълно миролюбиви и че югославянската армия има само мирновремененъ съставъ и недостатъчно въоржжение. Но тонътъ на известни английски журнали окуражавалъ Италия въ тоя военолюбивъ пжть. Италия може да разчитва да настани въ Албания едвамъ единъ милионъ свои жители, което не може за дълго да я задоволи. Италиянската преса представя югославянското единство за изкуствено, застжпя се за едно независимо Хърватско, — споредъ австрийската доктрина: раздѣляй и владѣй. Въ сжщность тукъ не е Албания, която се цели въ тая игра, а югославянското единство (стр. 42). Не било сигурно, че балканскитѣ народи не ще разберать своя истински интересъ. Договора между Италия и Югославия въ Нетуно авторътъ нарича шантажъ. Съ тоя договоръ, подписанъ въ 1925 год. отъ югославянскитѣ делегати въпрѣки протеститѣ на словенцитѣ и на хърватитѣ, се примирили сръбскитѣ ржководни управляващи кржгове, привикнали по-вече да гледатъ къмъ Югъ отколкото къмъ Западъ" (en dépit des protestations slovènès et croates, l'état-major gouvoernamental serbe, plus habitué à regarder vers le Sud qu'à l'Occident, avait accepté l'état de choses, стр. 45). А важностьта на пристанището на Фиуме е грамадна: презъ Фиуме влизатъ въ Хърватско и въ Унгария английски вжглища, оризъ и юта отъ Индия, памукъ отъ Съединенитѣ Щати и пр.

Тиранскиятъ договоръ отъ 1927 г. веднага зле повлиялъ върху политическитѣ отношения между Албания и Югославия. Авторътъ дава подробности за настжпилия конфликтъ между тѣхъ. Предъ видъ на фактитѣ, че Албания е членъ на Обществото на народитѣ, а пъкъ отъ друга страна въ силата на Тиранския договоръ тя се намирала подъ италянски протекторатъ, авторътъ поставя въпросъ, съвмѣстими ли сж тѣзи две състояния, и намира, че международниятъ сждъ (въ Хага), сезиранъ отъ Женева съ тая афера, би могълъ единъ день да каже правото. Авторътъ по-нататъкъ прямо обвинява Италия въ завоевателни замисли на Балканитѣ чрезъ Албания. Тукъ била спусната завесата, за да не можели съседитѣ да наблюдаватъ тайнитѣ ѝ военни приготовления; укрепяване стратегически мѣста, действия на италиянскитѣ офицери, прокарване пжтища, натрупване оржжие и други военни материяли на длъжъ по югославянската граница. Географическитѣ условия правятъ лесно едно преобръщане италянска Албания въ военно сборище (place d'armes). Долинитѣ водятъ все по югославянската граница: на северъ отъ Шкодра къмъ Призренъ, по срѣдата отъ Мати къмъ Дебъръ, Шкумба и Елбасанъ до южно отъ Охридското езеро; най-южниятъ пжть, следвайки по Via Egnatia, е най-кжсиятъ пжть къмъ Македония, гдето сигурно италянцитѣ се надѣватъ да привлѣкатъ и българскитѣ комитаджии (ou l'on espère bien attirer les comitadji bulgares. Нататъкъ се даватъ подробни данни върху по вмѣшателството на великитѣ сили по албанския въпросъ, данни за срѣдовѣковна Албания, за албанскитѣ племена, за Есадъ Паша и за Ахмедъ Зогу, за „балканското обществено мнение" по образуването на „балкански пактъ", за „източно Локарно". Особената предупредителность на Италия спрямо България обезпокоявала Югославия та не било чудно, че съществувала тукъ нервозность у народа, като се има предъ видъ, че за да се създаде Югославия се е воювало безъ почивка отъ 1912 до 1918 год. и сѫ изоставени на Италия половинъ милионъ словенци и хървати. Следъ това подробно се описва вѫтрешното състояние на Ромъния и Югославия. Авторътъ се изказва противъ дейностьта на политическитѣ партии тукъ и напълно одобрява поведението на сърбския краль, който работѣлъ да затвърди държавното единство на Югославия.

Л. Милетичъ.

Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet Pascha, Chef des Generalstabs der türkischen Armee, Kriegsminister, Oberbefehlshaber, Grosswesir, Aussen-Minister, Minister des Inneren... Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt, eingeleitet und erstmalig herausgegeben von Karl Klinghardt. Leipzig, 1927, 8⁰ 309.

Къмъ многобройнитѣ съчинения върху причинитѣ на голѣмата война, главно спомени и дневници на видни държавници и военни, които преди нея или презъ нейно време заемаха отговорни длъжности, трѣбва да се прибави още едно, което, независимо отъ качествата на неговия авторъ, е особено любопитно поради срѣдата, отъ която произхожда. Въ сѫдбинитѣ на Турция и на нейната столица Цариградъ се крие ядката на европейската политика презъ последнитѣ две столѣтия, съ нея сѫ свързани повечето военни стълкновения презъ това време, докато най-сетне Балканската война тури край на турското владичество въ Европа, но въ сѫщото време, чрезъ неразумното разрешение на Балканската проблема, подготви почвата за бързото избухване и на свѣтовната война. За турското гледище по тия голѣми въпроси до сега можеше да се сѫди по излѣзлото преди нѣколко години съчинение на Махмудъ Мухтаръ паша, турски военачалникъ презъ Балканската война, сетне посланикъ въ Берлинъ: La Turquie, l'Allemagne et l'Europe (depuis le Traité de Berlin jusqu'à la Guerre Mondiale), Paris 1924. То се излага сега и въ „Споменитѣ на маршалъ Изетъ паша“, голѣмъ турски сановникъ — едно подиръ друго началникъ на генералния щабъ на турската армия, воененъ министъръ, главнокомандуващъ, великъ везиръ, министъръ на външнитѣ работи, на вѫтрешнитѣ работи и пр., — излѣзли на нѣмски, преди да се издадатъ на турски, въ преводъ на германския журналистъ Карлъ Клингхардтъ съ съдействието на генералъ О. фонъ Лосовъ.

Въ предговора на преводача Изетъ паша се изтъква като мѫжъ съ високъ духъ, съ голѣмъ политически опитъ, съ широкъ погледъ и разностранность на стратегъ и дипломатъ, който, като „застѫпникъ на старотурството въ най-благородния му видъ“, странейки отъ активната партийна политика, сѐ явява като единъ отъ рѣдкитѣ, но ценни образи въ развитието на нова Турция. По произходъ той е албанецъ отъ Македония, гдето отрасва като синъ на голѣмъ земепритежатель. Той се билъ отличилъ като офицеръ въ гръцко-турската война, 1897, и на два пѫти, 1904-05 и 1910-12, бива пращанъ въ арабския Йеменъ да усмирява въстаници. Получилъ допълнително военно образование въ Германия и, следъ настжпването на младотурския режимъ, назначенъ за началникъ на генералния щабъ, 1908, Изетъ паша изработва плановетѣ за реформиране турската армия, както и за предполагаемата балканска война, които поради изпращането му въ Арабия не можалъ самъ да приложи. Той е именно онзи турски военачалникъ, комуто се приписва заслугата за спирането на българския настжпъ при Чаталджа — което самъ той окачествява като „победа“, — следъ като веднага подиръ връщането си отъ Арабия поелъ главното командуване. Презъ време на свѣтовната война той е командуващъ армията на Кавказкия фронтъ, а следъ свръшването ѝ заема политически мѣста, до настжпването на новия режимъ на Мустафа Кемалъ. Смѣната на три режима — на Абдулъ Хамидъ, Енверъ паша и Мустафа Кемалъ, — които се унищожаватъ едни други, се разиграва предъ неговитѣ очи, а сжщо и всички ония дипломатически интриги, които се плетѣха въ старата турска столица и съ които е свързана не само сждбата на Турция, но и всички събития около голѣмата война. Всичко това придава на неговитѣ сжждения върху тия събития особено важно значение.

Въпрѣки наслова, „Споменитѣ на Изетъ паша“ представятъ собствено едно изложение на историко-политическитѣ събития, особено следъ френско-пруската война, 1870, съ цель да се изтъкнатъ основнитѣ причини на свѣтовната война. Къмъ специалнитѣ причини той причислява младотурскиятъ превратъ, на който е посветилъ и специална глава (с. 104—148), както и балканската война, която той описва въ друга глава подъ насловъ „Предвечерието на катастрофата“ (стр. 148—220). Изетъ паша е убеденъ, че ако балканската война би била избѣгната или ако тя бѣше се свършила въ полза на Турция, щѣла да бжде избѣгната и голѣмата война. Двойната балканска война дала резултати, които издигнали неимовѣрно много самосъзнанието и честолюбивитѣ планове на балканскитѣ държави. „Особено важи това — пише Изетъ — за Сърбия, която имаше най-малка заслуга за победата (dem am wenigsten Siegesverdienst zukam), но която при все това взе за себе си лъвската часть отъ плячката“ *(*стр. 148). Отъ тоя часъ сръбскиятъ народъ се отдалъ на мисли за присъединение на Босна и Херцеговина, а по възможность и на сърбитѣ отъ Унгария. Къмъ омразата срещу Австро-Унгария, която имъ препрѣчила пжтя къмъ Адриатическо море, се присъединилъ и гнѣвътъ отъ споразумението на „омразния български съседъ“ съ двойната монархия. Като се прибавѣла къмъ това и постоянната подкрепа отъ страна на Русия, могло да се разбере, колко лесно е могълъ да се разпали „фитилътъ“ на голѣмата война.

Изетъ паша мисли, че балканската война, а следователно и свѣтовната война, е могла да бжде избѣгната, ако бѣше осжществена „мисъльта за автономна Македония“, или пъкъ изпълненъ планътъ за единъ „балкански съюзъ заедно съ Турция“, който той излага на подробно и който, споредъ него, е билъ напълно възможенъ — неговото значение, ако и много късно, било съзнато и отъ Абдулъ Хамидъ. Съ неговото създаване въ единъ сгоденъ моментъ — като посещенията на българския царь и на сръбския краль въ Цариградъ, 1909, — би била избѣгната възможностьта за създаване условия за балканската война. „Дори ако и да не бѣше се дошло — пише Изетъ — до формаленъ балкански съюзъ, но само до създаването на една самостоятелна македонска държава, тогава по необходимость щѣха да бждатъ изоставени насоченитѣ срещу Турция желания за подѣлба и завладяване на македонската область. Въ краенъ случай тѣ щѣха да се проявятъ въ отношенията на тия малки държави помежду имъ; на Турция въ тоя случай съвсемъ естествено би се паднала ролята на арбитъръ съ екзекутивни права" (стр. 149). Нѣма съмнение, че на това мнение сж днесъ и мнозина други турски политици, които милѣятъ за нѣкогашното турско величие. Изетъ паша посочва, че тия идеи той билъ излагалъ още въ 1899 г. въ едно съчинение върху гръцко-турската война, което при Хамидовия режимъ не могло да излѣзе.

Голѣма часть отъ книгата заема изложението на плановетѣ на Изетъ паша за реформиране турската армия, както и за евентуалната балканска война — само съ България, съ България и Сърбия заедно, или и съ Гърция. Това съ цель да се отдума отъ вината, която косвено му се приписва за неуспѣха на Турция въ балканската война.

Особено подробна и строга е присждата на Изетъ паша върху политиката на младотурскитѣ водители.

Ст. Романски.

Henryk Batowski, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowieńców. (Печат. въ „Ruch Słowiański. Miesięcznik poświęcony życiu i kulturze Słowian". Lwów, г. I. 1928).

Следъ свѣтовната война и въ Полша, както и въ други страни, интересътъ къмъ славянството, къмъ неговия общественъ, политически и културенъ животъ е доста повишенъ. Нѣщо повече, нараства и съзнанието, че взаимното опознаване между славянскитѣ народи е жизнена необходимость. Тази необходимость схващатъ на време полски славянолюбци, начело съ г. г. Т. Л. Сплавински, Вл. Т. Вислоцки и Я. Бр. Рихтеръ, подъ чиято редакция излиза списанието „Ruch Słowiański". Въ програмната статия на списанието (кн. 1, 1928), озаглавена „Nasze cele i dążenia" (Нашитѣ цели и стремежи) като се посочва, че въ чужбина — въ Парижъ, Лондонъ, Римъ, Бреслау и пр. — излизатъ списания, посветени на славянството — „Le Monde Slave", „Slavonic Review", „Rivista di Letterature Slave", „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven" — убедително се изтъква належащата въ Полша потрѣбность отъ списание като „Ruch Słowiański", на което предстои да следи духовния животъ на славянскитѣ народи, да ратува за тѣхното взаимно сближение на почва политическа, стопанска и културна. А за да може да заинтересува по-широкъ кржгъ читатели съ славянски въпроси, редакцията не желае, и съ пълно право, списанието да бжде академично, съ характеръ строго специаленъ, а се стреми да бжде то научно-популярно. Помѣстенитѣ до сега въ него статии, рецензии, бележки и вести ясно опредѣлятъ неговия обликъ. И поради предпоставенитѣ си цели и задачи то застава на основа, която напълно го сближава както съ излизащия отъ двадесеть години вече въ Прага „Slovanský Přehled“, така и съ издавания отъ Славянското благотворително дружество въ София „Славянски гласъ“.

Въ духа на посочената програма, която „Ruch Słowiański“ следва неотклонно цѣла година почти, г. Хенрикъ Батовски пише статията си „Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowieńców“, за да запознае своитѣ сънародници съ Югославия, имайки хубавъ поводъ — десетгодишнината отъ нейния животъ.

Какво е основното отношение на г. Батовски къмъ политическия животъ на Югославия? Отговорътъ на тоя въпросъ се крие въ посочената отъ него библиография. Статията на г. Батовски, информативна, кратка и прегледна, е писана главно по сръбски източници. Сръбски, макаръ и да се срѣщатъ между посоченитѣ автори Херманъ Венделъ, Огюстъ Говенъ, Албертъ Мусе и др., не само защото и тѣ сѫ се ползували за своитѣ съчинения изключително отъ сръбски извори, но и защото сѫ открили предъ свѣта ясно и опредѣлено своята симпатия и пристрастность къмъ Сърбия. Въ книгописа се посочватъ трудоветѣ на Рудолфъ Хорватъ и Франъ Ерявецъ по хърватския и словенски въпросъ. По македонския въпросъ, който авторътъ сякашъ се старае да постави въ сѣнка, отбелязва работата на Йованъ Ерделяновичъ — „Македонски Срби“ (Београд, 1926), като подъ линия добавя, че това е отговоръ на г. Вайгандъ, на книгата му „Ethnographie von Makedonien“, подържаща българската теза за народностьта на населението оттатъкъ Рила и Шаръ. Пакъ тукъ, подъ линия, г. Батовски споменава книгата на г. Йорданъ Ивановъ „Les Bulgares devant le congrès de la paix“ (Bern, 1919), като изтъква, че въ нея е изложено българското становище по македонския въпросъ, „bułgarski punkt widzenia“. Отъ тукъ още личи, че авторътъ, отминавайки огромната литература, наша и чужда, която излага не само „bułgarski punkt widzenia“, но и неоспоримитѣ български права върху населението въ Македония, иска да даде образъ на политическия животъ въ Югославия, безъ да засѣга най-болния, най-острия тамъ въпросъ — македонския.

И наистина, като говори за населението въ Югославия, г. Батовски изрично отбелязва, че въ предѣлитѣ на страната живѣятъ, освенъ сърби, хървати и словенци, още нѣмци, маджари, после — турци, албанци, словаци, чехи, ромъни и др. За българи — отъ Македония, отъ Трънско и Босилеградско — ни дума! Но за да не бѫде опровerganъ отъ фактитѣ, той веднага добавя, че „часть отъ жителитѣ въ Южна Сърбия българитѣ не ги смѣтатъ за сърби“, като вмѣтва — „сѫществува тукъ остриятъ споръ за т. н. Македония, ала това нищо не измѣня славянския характеръ на държавата“ (ale w słowiańskim charakterze państwa nic to nie zmienia, с. 8—9) Тъй авторътъ вѣрва, че изпълнява добре задачата си на осведомитель, като споменава, какво мислятъ българитѣ за населението, собствено за „часть“ отъ населението въ Македония. Освенъ това, той нарича земята на братя Миладинови, на Гоце Дѣлчева и Дамяна Груева „Южна Сърбия“, не Македония, за която казва „така наречената“, когато тоя обратъ прилѣга всѫщность за названието „Южна Сърбия“. „Южна Сърбия“ сѫществува на книга, като официално название, отъ вчера, а Македония — отъ вѣкове. Изглежда, че г. Батовски се старае да прикрие едно свое предвзето становище по македонския въпросъ. Най-добре се чувствува то въ израза, чийто смисълъ е, че и да има българи въ Македония, тѣ никакъ не измѣнятъ славянския характеръ на югославянската държава. Това е една йезуитска мисъль, която сръбскитѣ официални агенти на Западъ разпространяватъ, като заявяватъ, че въ Македония има само славяни. Отъ тукъ следва, че и да има българи, тѣ сѫ славяни, които лесно могатъ да бѫдатъ сърби, още повече, когато между славянскитѣ народи сѫществува кръвно, езиково и културно сродство, особено между българи и сърби. Славянски народи си осветяватъ така правото да владѣятъ славяни — славянскиятъ характеръ на държавата остава запазенъ! Лесно се обяснява и погледътъ на нѣкои славяни по македонския въпросъ. Индиферентно „общославянско" гледище, което гласи — и да погинатъ българитѣ въ Македония, славянството нищо не губи, защото тѣ си оставатъ все пакъ славяни. Наистина, страненъ стремежъ да не се вематъ подъ внимание народностнитѣ различия, когато трѣба да се защити несъстоятелна, при това безчовѣчна политическа концепция, още повече, щомъ ще се рѣже отъ чуждъ националенъ организъмъ.

Застаналъ на такова становище, г. Батовски, като говори за образованието въ Югославия, за нейнитѣ народни, срѣдни и висши училища, съ леко сърдце може да отмине единъ огроменъ фактъ отъ миналото — въпросътъ за закрититѣ тамъ български черкви и училища. Сѫщо така може никакъ да не спомене, че на българитѣ, които искатъ да се учатъ по своя книга, се сочатъ затворътъ и бесилката. И че тамъ българскиятъ езикъ се преследва немилостиво — все въ името на това широко славянско гледище!

И въ края на статията си г. Батовски, който иска да бѫде внимателенъ и предпазливъ, се издава, че се намира подъ сръбско влияние. Споредъ него официалнитѣ отношения между България и Югославия били добри, обаче постоянното раздухване на македонския въпросъ ги разваля (psuje je jednak ciągłe rozognienie „kwestji makedońskiej" — „kwestja makedońska" — въ кавички!). За автора, изглежда не сѫществува македонски въпросъ. Иначе не би се осмѣлилъ да кавичкосва. Затова и въ особена свѣтлина трѣбва да се схваща мисъльта му, че „Южна Сърбия, по официално мнение, е сръбска, обаче емиграцията отъ днешна Южна Сърбия, счита тая земя не за сръбска (не е посмѣлъ г. Батовски да каже: българска!) и създава тамъ постоянно размирие" („wprowadza tam ciągły nepokój"). Но тукъ вече не говори ли официалната сръбска власть?

Личи желанието на г. Хенрикъ Батовски да посочи тихомълкомъ една рана въ държавния организъмъ на Югославия. Старанието му обаче да я отмине, да я омаловажи, като посочва какво мислятъ сърби и македонци (не казва българи!), въ сѫщность преминава въ грижа да прикрие своята косвена защита на сръбската неславянска и нехуманна политика въ Македония. Съ външната престорена обективность се спечелва лесно довѣрието на читателя, за да бѫде после изкусно подведенъ, като му се внуши не особено ласкаво, враждебно дори отношение къмъ правата на България. Да се въздържашъ да посочишъ македонския въпросъ, съ цѣлата негова важность, да не желаешъ да изтъкнешъ основнитѣ му причини, пѫтищата за неговото правилно разрешение, въ името на висши славянски и човѣшки интереси, това е не само бѣгство отъ единъ дългъ, но е косвена морална подкрепа на Бѣлградъ, това значи да се дава кредитъ на една политика, която иска да обрече на нравствена гибель цѣлъ народъ. Такова въздържане, мислимъ, не бива да излиза отъ страна като Полша, родината на Мицкевича, Словацки и Красински, която познава отъ миналото много добре, що значи да бѫдешъ подъ чужда власть и да бѫдешъ морално убиванъ всѣки день. А сп. „Ruch Słowiański", което си е поставило благородната задача да служи на славянско взаимно опознаване, ако не може да вземе чрезъ нѣкои отъ своитѣ сътрудници открито и честно становище по въпроси отъ жизнено значение за славянски народи, би трѣбвало поне, знаейки особеното положение, въ което се намира, да засѣга тия въпроси всестранно, съ всичката имъ сериозность и дълбочина. Защото статии като тая на г. Батовски, която направи тѫжно впечатление у насъ, не свързватъ, а разединяватъ. Не бива да се забравя, че България днесъ има нѣкогашната сѫдба на Полша. „Ruch Słowiáński" най-добре може да разбере българския трагизъмъ. Стига да не се забравя, че за да се служи днесъ на истината не се изисква да имашъ само по-високо нравствено съзнание, но и горда и смѣла мисъль.

Д-ръ Б. Йоцовъ

Сп. Константиновъ, Германското предложение за гаранциитѣ на О. Н. относно защитата на малцинствата (пѐчат. въ спис. „Законъ и Право", год. I, брой 4, 1929).

По поводъ на подигнатия въ срѣдата на Обществото на народитѣ въпросъ за защита на малцинствата, госп. Сп. Константиновъ, редакторъ на спис. „Законъ и Право", изтъква дълга на българскитѣ правници, като изразители на правната съвесть на народа си, особено будно да държатъ правното съзнание у насъ въ интереса на потъпканитѣ права на българскитѣ малцинства въ Югославия и Гърция. Цитувайки досежнитѣ постановления на Парижкия (Ньойския) договоръ отъ 10.IX. 1919 год., г. Константиновъ прави кѫсъ юридически коментарь касателно правната процедура за разрешаване спорове по въпроси за народ. малцинства.

Понеже въпросътъ за малцинствата сега става вече по-актуаленъ, не ще да е излишно за нашитѣ читатели да предадемъ и тукъ текста на досежнитѣ клаузи отъ мирния договоръ относително правата на малцинствата, както сѫ цитувани въ статията на г. Константиновъ.

Ето какво постановява парижкиятъ договоръ, който Югославия е подписала на 10.IX. 1919 година:

„Чл. 8. Сърбо-хървато-словенскитѣ поданици, които принадлежатъ къмъ народностни, вѣрски или езикови малцинства, ще се третиратъ еднакво и ще иматъ сѫщитѣ правни и дѣлови гаранции, както другитѣ с. х. с. поданици. Особенно тѣ ще иматъ еднакво право да създаватъ, управляватъ и да надзираватъ на свои срѣдства благотворителни, църковни и обществени учреждения, училища и други възпитателни заведения, съ право да употрѣбяватъ свободно въ тѣхъ собствения си езикъ и да изповѣдватъ въ тѣхъ своята вѣра.

Чл. 10. Досежно народното образование, с. х. с. правителство ще създаде въ градоветѣ и околиитѣ, въ които живѣятъ значителенъ брой с. х. с. поданици, които говорятъ другъ езикъ, а не официалния, нужнитѣ улеснения, та децата на тия поданици да се учатъ въ първоначалнитѣ училища на своя собственъ езикъ. Това постановление не ще прѣчи на с. х. с. правителство да направи задължително изучването на официалния езикъ въ тия училища.

Въ градоветѣ и околиитѣ, въ които живѣятъ значителенъ брой с. х. с. поданици, принадлежащи на народностни, вѣрски или езикови малцинства, ще се обезпечи на тия малцинства справедлива часть отъ сумитѣ, които би се отпущали отъ съкровището на държавния, общинския и др. бюджети за възпитателна, вѣрска или благотворителна цель,

Чл. 11. С. х. с. правителство приема, че постановленията на предшествующитѣ членове, до колкото тѣ засѣгатъ лица, принадлежащи на народностни, вѣрски или езикови малцинства, съставляватъ задължения отъ международенъ интересъ и се поставятъ подъ гаранцията на Обществото на народитѣ. Тѣ не може да се измѣнятъ безъ съгласието на мнозинството отъ Съвета на Обществото на народитѣ. Американскитѣ съединени държави, Британската империя, Франция, Италия и Япония се задължаватъ да не отказватъ своето съгласие за всѣко измѣнение, което би се приело въ надлежна форма отъ мнозинството на Обществото на народитѣ.

С. х. с. държава признава, че всѣки членъ отъ Съвета на Обществото на народитѣ ще има право да обръща внимание на Съвета върху всѣко нарушение или опасность за нарушение на нѣкое отъ задълженията и че Съветътъ ще може да действува по такъвъ начинъ и да даде такива наставления, които счита за умѣстни и дейни въ случая.

С. х. с. държава приема, че въ случай на разногласие въ мнения по правни и дѣлови въпроси, досежно тия членове между нея и Великитѣ съюзни и сдружени сили или пъкъ всѣка друга сила, членъ отъ Съвета на Обществото на народитѣ, това разногласие ще се счита като споръ отъ международенъ характеръ, съгласно съ чл. 14 отъ устава (пакта) на Обществото на народитѣ. С. х. с. правителство приема, да се изнася всѣки споръ отъ този родъ, ако другата страна поиска, предъ постоянния международенъ сждъ. Решението на този сждъ е безапелационно и има сила и действие като решение станало съгласно съ чл. 13 отъ устава".

Л. М.

ЧУЖДИ ПИСАТЕЛИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ.

Д-ръ Н. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ трети. София 1929, гол. 8⁰, XIII+486. (Издание на Българската академия на наукитѣ).

Въ рецензията си върху II-я томъ отъ библиографския трудъ на Н. Миховъ — „Библиографски източници за историята на Турция и България въ XVIII и XIX в.“, помѣстена въ „Македонски прегледъ,“ год. I, кн. 5—6, стр. 233 и сл., — проф. Милетичъ споменува за слабата заинтересованость на европейското общество къмъ македонския въпросъ, като изтъква, че тя не може да се дължи на неосведоменость, тъй като презъ цѣлия 19-и вѣкъ, почти всички пжтешественици и етнографи на Балканския полуостровъ схващатъ и чертаятъ правилно народностнитѣ граници на българското племе. Въ подкрепа на твърдението си, той даде извадки отъ редица съчинения на чужди писатели, изброени въ труда на Михова, отъ които се вижда, че се е знаело твърде добре, че българското племе населява сжщинска България, Тракия и Македония.

Излѣзлиятъ неотколе трети томъ отъ това съчинение, озаглавенъ „Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в.“, съдържа тъй сжщо не по-малко ценни сведения за българското племе и главно за разпространението му на Балканския полуостровъ и вънъ отъ него (въ България, Тракия, Македония, Моравско, Влашко, Седмиградско, Добруджа и Бесарабия), дадени въ научни трудове и статистически изчисления, голѣмъ брой отъ които сж останали неизвестни и до днесъ у насъ. Тази обширна литература (авторътъ изрежда 1033 съчинения въ този томъ), която представя ценень приносъ къмъ етнографията на България и по-специално на Македония, би могла да се раздѣли, споредъ изнесенитѣ данни, на източници отъ първостепенна важность и други по-второстепенни. Къмъ първитѣ ще се отнесатъ изследванията на специалисти, които сж изучавали основно въпроса за населението на Европейска Турция, а покрай него и на Македония, и докладитѣ на чуждестраннитѣ представители въ тази страна. Съчиненията на писатели като Ликъ въ Англия, Кипертъ въ Германия, Лежанъ въ Франция сж послужили, наистина, за основа на по-нататъшнитѣ изучвания, предприети въ Европейска Турция отъ множество по-късни изследователи. Етнографскитѣ и статистически данни на чуждестраннитѣ представители (въ този томъ се срѣщатъ английски, белгийски, френски, италиянски и австрийски консули), като Baring, Fitzmaurice, Blunt (вж. Correspondence), Barker, Calvert (вж. Reports), Kinnaird Rose (вж. Brunialti), Carboneri, Dozon, Durando, Lambertenghi (вж. Statistica), Zerboni (вж. Hondros), Perrot, Hahn, Pressel (вж. Kiepert, Ethnographische Übersichtskarte) и др., които иматъ цена като официални документи, сж неоспоримо доказателство за българщината на Македония, страна, която тѣ непосрѣдствено сж познавали. Останалитѣ сведения, макаръ и отъ по-второстепенно значение, покрай ценнитѣ бележки, които често съдържатъ, осветяватъ въпроса за българското население въ Македония отъ друга страна, или пъкъ потвърждаватъ въ общи черти и несеното отъ първитѣ. Като се изключатъ отдѣлни, съвсемъ незначителни отклонения, които очевидно се дължатъ на повръхностно или умишлено отнасяне къмъ въпроса (вж. Bernardakis, Grignan, Hondros, Correspondence. Turkei № 31 <1878>), тѣ всички единодушно изтъкватъ българската народность на македонскитѣ славяни, които образуватъ и ядката на населението въ Македония.

Тукъ се даватъ, въ български преводъ, извадки отъ ония съчинения, които се отнасятъ специално до етнографията на Македония. Съчиненията сѫ подредени по азбученъ редъ на имената на авторитѣ, както сѫ и у Михова.

1. Améro J., Le mouvement bulgare, ses causes et ses conséquences (печ. въ Revue contemporaine, 2e série, t. 20. Paris, 1861. p. 76—104.

стр. 77... „Ако запитате единъ турски чиновникъ, какво разбира подъ името България, той ще ви отговори безъ друго: Това е една область отъ империята, която има за предѣли: на северъ Дунава, на югъ Балканитѣ, на изтокъ Черно море, на западъ Сърбия и часть отъ Албания. Този турчинъ не казва самата истина, но той отговаря като добъръ турчинъ, защото се присъединява умишлено къмъ политиката на своето правителство. Угодно е било, наистина, на турското правителство да разбира подъ името България само часть отъ това, което е била тази страна по време на завоеванието ѝ; и тази тактика на завоевателя, чиято цель е била да се намалява числено българската народность, за да се осигури по-добре подчинението ѝ е сполучила повече отколкото е могло да се желае. Цѣла стара Македония е така сѫщо българска страна; и понеже тя е по пространство приблизително равна на официална България, то следва, че Балканитѣ съвсемъ не сѫ, както се твърди, южната граница на България, но че тѣ минаватъ презъ срѣдата ѝ. Не само че изключително славянско население живѣе въ тѣзи планини, но то се простира още чакъ въ сърдцето на Румелия, като заема на половина съ гърцитѣ градоветѣ Бургасъ, Пловдивъ и Одринъ. Българинътъ, отклоненъ отъ правия пѫть, се е смѣталъ съ течение на времето много по-слабъ въ числено отношение, отколкото е билъ въ действителность, и, ако не е опиталъ да добие независимостьта си, то може да се предполага, че неговото покорство се дължи, поне отчасти, на тази политическа мѣрка, усвоена отъ неговитѣ господари. Както и да е, ние знаемъ, че има две Българии: България споредъ Отоманското правителство и България споредъ българитѣ. Тукъ е въпросъ именно за тази последната. България, тъй както я признава Отоманското правителство е, както се вижда, приблизително само половината отъ страната, която носи това име, а пъкъ и това наименование е за него само единъ простъ географски изразъ.“

стр. 97. „България е три или четири пѫти по-голѣма отъ сегашното кралство Гърция. Тя е страна съ несравнимо плодородие. Населена съ едно силно, въздържано и трудолюбиво племе, което възлиза на 4,500,000 души и което е почти изцѣло предадено на полскитѣ работи, тя произвежда много и би произвеждала несравнено повече, ако да бѣше подчинена на едно по-просветено, по-справедливо и особено по-добросъвестно управление отъ султанското. Като доказателство служи фактътъ, че, тъй лошо управявана, тя е все пакъ житницата, отгдето Цариградъ се сдобива съ храни.“

2. Bainier P. F., Cours de Géographie commerciale de l'Ecole Supérieure de Commerce à Marseille. 1e partie. Marseille, 1873. p. VI + 1f. + 467 + 4.

стр. 379. „Българитѣ. . . всичко $4^1/_2$ милиона. . . Тѣ населяватъ днесъ България, северна Тракия и северна Македония“.

3. Bainier P., La Turquie (печ. въ Bulletin de la Société de Géographie de Marseille. T. 1er, Marseille, 1877. p. 169—182; 225—243).

стр. 177. „Преди всичко въ България, после въ Румелия и въ по-голѣмата часть на Македония живѣятъ българитѣ, народъ отъ 4 милиона души, които не сѫ чисти славяни, тъй като тѣхнитѣ прадѣди сѫ варвари, дошли отъ срѣдна Азия, които сѫ живѣли известно време по брѣговетѣ на р. Волга, отгдето е и името имъ волгари или българи. Това племе е много трудолюбиво, обича мира и полския животъ“.

Говори по-нататъкъ за плодороднитѣ, обработени отъ рѫката на българския земедѣлецъ покрайнини и се удивява на работоспособността му.

4. Bath, Marquis of., Observations on Bulgarian Affairs. London, 1880. p. 118.

стр. 4. „Страната, населена изключително или главно съ българския народъ, обема Княжество България, провинцията Източна Румелия и значителна часть отъ Македония. Това бѣше опредѣлено съ сѫществена точность отъ Санъ-Стефанския договоръ, ако и границата, предназначена отъ този договоръ, да излизаше тукъ-тамъ оттатъкъ строго етнографската и историческа истина. Затова пъкъ голѣмъ брой българи сѫ пръснати въ Сърбия, Румъния, Южна Румелия, Бесарабия и Австрия.“

стр. 5. „Малко довѣрие може да се вложи въ нѣкои статистики за турскитѣ владения, гдето, поради това, че голѣма часть отъ налозитѣ сѫ съразмѣрни съ броя на населението, всѣко село и всѣка религиозна община сѫ имали прѣкъ интересъ да понижаватъ своитѣ числа, така че, да намаляватъ и сумата, която би била искана за данъкъ. Следователно, мѫчно е да се даде правилна преценка за изчисленията на българския народъ. У Убичини, въ неговото съчинение „Etat présent de l'Empire Ottoman“, тѣ сѫ казани на брой 3 милиона души. Обаче най-голѣми авторитети сега ги даватъ надъ 4—5 милиона д.; и Каницъ въ 1875 г. ги изчисли надъ 6,000,000. Като се отдаде повече внимание на тази материя, и отъ лично наблюдение, и отъ изучване на разнитѣ авторитети по този въпросъ, християнското българско население се пресмѣта на сума —

Въ княжеството — 2,600,000 д., въ Източна Румелия — 1,250,000 д., въ Македония, гдето то образува повече отъ половината на всичкото население — 900,000 д., въ Сърбия, Ромъния, включително Добруджа — 100,000 д., въ Южна Румелия и другаде, влючително Бесарабия и нѣколко въ Австрия — 150,000 д., всичко — 5,000,000 д."

5. Bernardakis, A., Aperçus économiques et statistiques sur la question d'Orient, la Grèce, la Turquie, etc. (печ. въ Journal des Economistes. 37e année, 4e série. 1re année. T. 3. 1878, Paris, p. 153—177).

Като предлага едно разрешение на Източния въпросъ възъ основа на политическата економия, авторътъ, гръкъ по народность, прави прегледъ на населението въ Турция, на васалнитѣ ѝ страни и на кралство Гърция отъ народностно и економическо гледище. Изтъква при това, че нѣма вѣрни статистически данни въ Турската империя, което обяснява, отъ една страна, съ ориенталското безгрижие, а отъ друга, съ недобросъвестностьта и неспособностьта на турскитѣ чиновници при една подобна работа: броятъ се само мѫжетѣ съ огледъ на воѐнната повинность или на облагането съ данъци. При това умишлено се преувеличава турското население, за да се запази престижътъ на империята. Административното дѣлене, освенъ че не държи смѣтка за никаква географска граница, но е подложено и на чести промѣни. Пъкъ и властитѣ угодничатъ ту на една, ту на друга народность и правятъ по такъвъ начинъ невъзможно всѣко етнографско и статистическо изучване.

Езикътъ, който е най-важниятъ отличителенъ белегъ при опредѣляне народноститѣ, представя пакъ не лека прѣчка въ турската империя; защото има напр. „въ Македония гърци, които говорятъ само български, почти всички гърци въ Мала Азия, говорятъ само турски, а мюсюлманитѣ въ Критъ говорятъ само гръцки."

Авторътъ дава статистически сведения за народноститѣ въ империята, които смѣта сигурни и най-близки до истината, като подъ линия отбелязва, че тия данни сѫ заети отъ мемоара на гръцкитѣ силлогисти (Вж. Correspondence. Turkey № 31 <1878>). За Тракия и Македония намираме следнитѣ цифри:

Тракия — 815,900 д. гърци, 558,300 д. мюсюлмани, 229,520 д. българи, 329,700 д. отъ разни народности, всичко 1,972,720 д.

Македония — 1,082,700 д. гърци, 747,100 д. мюсюлмани, 304,700 д. българи и 64,000 д. отъ разни народности, всичко 2,198,500 д.

Знае се отъ мемоара, че между гърцитѣ се броятъ и българитѣ патриаршисти.

Въ прегледа на литературата по въпроса за народноститѣ въ Турската империя (Ubicini, Bianconi, Kiepert, Stanford, Dumont и др.), който прави въ бележки подъ линия, авторътъ изтъква, че „Писмата" на Убичини върху Европейска Турция и етнографската карта на Киперта съ 12 страници обяснителенъ текстъ, която Бисмаркъ въ Камарата провъзгласилъ за „единствена сериозна карта на Турция" „нанесли", споредъ автора на статията, „по-злополученъ ударъ на гърцитѣ, отколкото турското робство въ течение на четири вѣка, тъй като „този географъ (Кипертъ) е разходилъ цвѣта, опредѣленъ за славянитѣ (т. е. българитѣ), чакъ до Епиръ, когато за гърцитѣ въ Мала-Азия е отдѣлилъ само една точка около Смирна. Самитѣ панслависти не биха направили повече отъ него.“

6. Berton, Ch., Quatre années en Orient et en Italie ou Constantinople, Jérusalem et Rome en 1848, 1849, 1850, 1851. Paris, 1854, p. 472.

Авторътъ на това съчинение, викарий при Амиенската катедрала, изучавалъ народноститѣ въ турската империя отъ религиозно и етнографско гледище.

стр. 158. Говори за произхода на българитѣ. „Тѣ сѫ предадени на земедѣлие и заематъ, освѐнъ България между Дунава и Балкана, множество области въ Албания и Тесалия. Броятъ имъ е около 4,500,000 д., мнозинството (по вѣра) гърци — схизматици; има между тѣхъ известенъ брои католици и мюсюлмани“.

7. Bonghi, R., Le Razze e lo Stato in Turchia (печ. въ Nuova Antologia di Scienze, lettere ed arti, II. serie, vol. 5. Firenze, 1877. p. 761—790).

p. 770. „Българитѣ се простиратъ въ цѣлата тази срѣдиземноморска область, която се намира между морския брѣгъ, населенъ съ гърци, и срѣдното течение на Дунава отъ Видинъ до Силистра: часть отъ Македония, Тракия и Мизия. При това, ако въ сърдцето на тази територия тѣ сѫ сами, и турци се срѣщатъ само въ и около поголѣмитѣ градове, не е така въ една ивица повече или по-малко широка къмъ югъ и къмъ изтокъ. Тамъ, отъ Одринъ на къмъ Пловдивъ, отъ една страна, и отъ Одринъ на къмъ Силистра отъ друга, турцитѣ се срѣщатъ често и сѫ много примѣсени съ българитѣ: и още по-странно е, че тѣзи (българитѣ) образуватъ около Лозенградъ и на северъ и изтокъ отъ него, освенъ по крайбрѣжието, което е грѫцко, цѣла ядка“.

Споменува за Добруджа, гдето сѫ се преселили много татари отъ Кримъ и Бесарабия следъ рускитѣ завоевания.

8. Boué, A., Die Ethnographie der europäischen Türkei und des westlichen Klein-Asiens, geographisch dargestellt auf meiner Karte der Türkei (печ. въ Amtlicher Bericht über die einundzwanzigste Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Graz im September 1843. Gratz, 1844. p. 120—126).

На конгреса на нѣмскитѣ естественици и лѣкари, свиканъ въ Грацъ презъ 1843 г., бележитиятъ френски ученъ Ами Буе, самъ лѣкарь по специалность, е избралъ горната тема за своята речь, въ която излага устно мнението си по етнографията на тѣзи две страни, иллюстровано нагледно въ картата му.

стр. 122. „Българитѣ, всѣкога вѣрни на своята народность и само съ мѣстни или зависящи отъ климата особености или обичаи, населявать сами-самички цѣла България, а така сжщо и почти цѣла Македония на ширъ до Сѣръ и Солунъ, и се срѣщатъ твърде многочислени въ Тракия, предимно въ северната ѝ часть; въ северозападна Македония и особено въ Тесалия тѣ се явяватъ въ твърде незначителенъ брой, но пъкъ западно отъ Македония тѣ се ширятъ чакъ задъ Албанската граница. Дали има сега още българи въ кралство Гърция, това не ми е известно."

9. Boutet, P., La population de la Turquie (печ. въ L'Exploration. T. 1, Paris, 1877, p. 40—46).

Авторътъ говори за турскитѣ владения въ Европа — нѣкогашнитѣ провинции Босна, Херцеговина, Албания, Епиръ, Тесалия, България и Румелия. Общото население на тѣзи области е 8,207,000 души, отъ които 3,585,000 д. мохамедани. Като разпредѣля това население по народности (турци, татари, араби, черкези, гърци, ромъни, албанци, българи, сърби, руси, арменци, евреи и чужденци), авторътъ отрежда на българитѣ цифрата 2,861,000 д., отъ които 790,000 д. мохамедани. Освенъ това дава 350,000 д. българи въ Влашко и Молдова и 150,000 д. въ Сърбия.

стр. 42. „Българитѣ сж най-многобройни между славянитѣ въ империята; но тѣ сж смѣсено племе, понеже много хунска кръвь тече въ жилитѣ имъ. Освенъ въ Тулчанския санджакъ, гдето сж били измѣстени отъ татаритѣ, тѣ съставятъ мнозинството въ цѣлия Дунавски вилаетъ, нариченъ изобщо България, както и въ санджацитѣ: Сливенски, Пловдивски, Сѣрски, Солунски и Скопски. Тѣзи санджаци съдържатъ едно население отъ 3,400,000 д., отъ което близу 70% сж българи; мнозина сж прегърнали вѣрата на завоевателя: наброяватъ се не по-малко отъ 790,000 д. българи-мохамедани."

10. Brunialti, A., La Nouva Bulgaria (печ. въ Nuova Antologia di Scienze, lettere ed arti. II serie. Vol. 19. Roma, 1880, p. 96—147).

Авторътъ на тази обемиста статия се спира обстойно на въпроса за произхода и историческия животъ на българитѣ. Той напомня славното минало на българския народъ, изброява моралнитѣ му качества и се удивява, че и въ най-тежки времена е запазилъ непокжтнати нрави, жива вѣра, гордъ и благороденъ характеръ. Като изтъква при това и обстоятелството, че той държи въ ржцетѣ си единъ отъ най-важнитѣ сухоземни пжтища на свѣтовната търговия и достжпа до Отоманската столица по сухо, авторътъ му предсказва свѣтло бждеще и голѣмо морално и политическо влияние при подѣлбата на останкитѣ отъ Отоманската империя.

Като привежда противоречивитѣ данни за броя на българитѣ — 1. на български писатели, които претендиратъ за 6-7 милиона, „като включватъ и по-далечнитѣ или забравени вече издънки на българското племе и по-специално помацитѣ" (спис. Соколъ, 1876, I, стр. 41, Пловдивъ); 2. изчисленията на Венелинъ, Саксъ (Sax), Обаре (Aubaret), Якшичъ и Шафарикъ — отъ $1^1/_2$ до 3 милиона; 3. мненията на Иречекъ, Богоровъ, Брадашка и Будиловичъ, които се схождатъ въ общи черти и отреждатъ 5 или малко повече отъ 5 милиона, — авторътъ намира тази последната цифра за най-правдоподобна.

За разпространението на българитѣ приема етнографската граница на Иречекъ, а именно: „течението на Дунава и сръбската граница, съ изключение на нѣкои малки села; близу до Прокупье надъ р. Топлица тя се извива на югъ, върви по върховетѣ, които се издигатъ надъ долината на р. Морава, като води покрай Враня, достига планината Карадагъ или Черна гора, следва билото на Шаръ и заобикаля Охридското езеро. Южно отъ езерото населението е извънредно смѣсено отъ българи, албанци и власи, така че границата тукъ лѫкатуши, като се наклонява по-сигурно на изтокъ къмъ Костурското езеро, отгдето презъ градоветѣ Влахо-Клисура, Нѣгушъ, Солунъ, Сѣръ достига южнитѣ склонове на Родопитѣ и ги следва, като затваря градоветѣ Димотика и Узункюпрю, и отъ тамъ слиза на Черно море близу до Самоковъ (sic Созополъ). Нѣколко български села се намиратъ пръснати чакъ до Цариградъ, въ Ромъния, въ сръбския Тимошки басеинъ, въ Банатъ, въ Трансилвания и едно дори въ Мала-Азия, между Никомидия и Никея". Специално за населението на Македония авторътъ привежда мнението на единъ очевидецъ. „Понеже толкова живо е оспорвано, коя народность въ Македония има предимство, а пъкъ и това, което италиянското правителство може да сѫди по нѣкои документи, ми се струва несигурно, — смѣтамъ за полезно да приведа, какво мисли по този въпросъ единъ английски консулъ, уважаемия W. Kinnaird Rose, който е обиколилъ цѣлата тази страна. „Азъ направихъ най-грижливи изследвания", така пише той въ Fortnightly Review, sept. 1879, p. 422—423 (статия озаглавена Macedonia, vol. XXVI. New series) „върху спорния въпросъ за съотношението на народноститѣ въ Македония. Следъ руско-турската война 170,000 д. мюсюлмани бидоха прибавени къмъ населението (ѝ), дошли отъ България и Източна Румелия, и по такъвъ начинъ съотношението се измѣни. И все пакъ, нѣма никакво съмнение, че българитѣ сѫ въ голѣмо мнозинство (Nondimeno non vi è dubbio alcuno che i Bulgari sono in grande maggioranza). Източната граница, определена отъ Санъ Стефанския договоръ, минава и тя сѫщо презъ една страна, която наистина е българска (pure un paese che in fatto è bulgaro). Турцитѣ, които заематъ въ голѣмъ брой окрѫзитѣ Скопски, Прищински и Кюпрюлийски (Велешки), сѫ повечето скорошни преселници. Крайбрѣжието е цѣло заето отъ гърци и договорътъ ги уважава, освенъ въ окрѫзитѣ Сѣрски и Драмски. Тукъ масата отъ жителитѣ е гръцка, но пъкъ около Солунъ гърцитѣ сѫ само по морския брѣгъ (ma anche vicino a Salonicco i Greci non vanno oltre la marina). На западъ, едва около Битоля, може да се каже, гърцитѣ сѫ малко повече отъ на бобъ на зърно (un po'più che spruzzati, англ. more than a sprinkling). Изчисленията на Syniet (sic Synvet) върху гръцкото население сѫ много преувеличени и азъ намѣрихъ, че въ това сѫ убедени и самитѣ гърци, не само въ Македония, но и въ Източна Румелия."

По-нататъкъ авторътъ на статията минава къмъ населението на Македония, а покрай това и на останалитѣ български земи.

стр. 117. „Българитѣ, специално въ Македония, се дѣлятъ на разни племена, за които ни даватъ бележки, между други, Иречекъ, Шафарикъ, Гирорович (sic Григоровичъ) и Верковичъ. И съ тѣхъ живѣятъ въ горепоменатитѣ предѣли, които отговарятъ въ общи черти на тѣзи, които Русия имъ бѣше отредила въ С. Стефано, не по-малко отъ десеть разни народности. Въ Пловдивъ, Одринъ, Варна, Бургасъ и по цѣлата дължина на морския брѣгъ живѣятъ много гърци — тѣ сж много повече отъ 8 или 12 х., дадени отъ Саксъ, Обаре, Сенъ Мартенъ (Vivien de Saint Martin) и др.. Гърци по произходъ сж безъ съмнение и гагаузитѣ въ Добруджа, които пишатъ турски съ гръцки букви, както правятъ базиргянитѣ отъ Азовъ и караманлиитѣ отъ Мала-Азия. По Пиндъ се намиратъ повече отъ 200,000 ромъни, които, следъ като държаха за гърцитѣ, сега култивиратъ езика на своята нация, като пазятъ и нейнитѣ нрави, и, ако и да не могатъ да доставятъ аргументъ за ефикасни домогвания на своето твърде далечно отечество, ще създадатъ не малка мжчнотия на владичеството, което ще наследи турското подъ склоноветѣ на Пиндъ. Многобройни ромъни живѣятъ, така сжщо въ Добруджа, въ тази черта, която биде наскоро присъединена къмъ тѣхното княжество, и въ нѣкои села на Дунава. Около Охридското езеро и по брѣговетѣ на Морава се вмъкватъ между българитѣ множество албански села, а нѣма голѣмъ градъ, който да не притежава свой арменски и еврейски кварталъ. Така сжщо въ никой не липсватъ и жители отъ турска раса, които сж особено разпространени въ Добруджа, Източна Тракия, около Татаръ-Пазарджикъ и по дължината на срѣдното течение на р. Струма, пъкъ турци сж и юруцитѣ отъ билото на Родопитѣ, и конярскитѣ отъ Островското езеро: тѣ сж по-малко отъ $^1/_2$ милионъ за този, който държи смѣтка не за вѣрата, но за обичаитѣ и езика, и не прибавя 50-тѣхъ хиляди татари, които живѣятъ въ Добруджа и въ селата около Никополъ и Видинъ и сж въ голѣма часть асимилирани отъ българския елементъ, и за 150-тѣхъ хиляди черкези, които по-скоро скитатъ, отколкото живѣятъ по склоноветѣ на Балкана. Най-после, който не пренебрѣгне малкитѣ сръбски села до Нишъ и по Тимокъ, ще има по-добре, отколкото е дадено въ самитѣ карти на Лежанъ, Кипертъ и Саксъ, една представа за етнографския съставъ на цѣлата тази страна, гдето преобладаватъ българитѣ".

11. Die Bulgaren (печ. въ Die Grenzboten. 36 Iahrg. I. Semester. I Bd. Leipzig. 1877. p. 188—198).

Даватъ се нѣкои отъ имената, подъ които българитѣ сж известни у балканскитѣ народи: „старослав." блъгари, сръб. бугари, гръц. булгарой, албански шкяи, рум. шкеи.

стр. 188... „Сега територията, въ която този народъ е най-гжсто заседналъ, е включена между Дунавъ, Тимокъ и една черта, която минава презъ градоветѣ Алексинецъ, Баня, Търговица, Призрѣнъ, Охридъ, Костуръ, Няуста, Солунъ, Одринъ, Созополъ и, следъ като се извива силно на западъ, се свръшва до разположения на петь мили отъ Русчукъ—Баба. Въ тѣзи предѣли, които, както се вижда, далечъ надминаватъ сѫщинска България — между друго почти цѣла Македония е населена съ българи, — лежатъ наистина много, нѣкои доста голѣми, турски заселища, а така сѫщо въ тѣхъ сѫ заседнали множество черкезки колонии отъ Кримската война насамъ; но затова пъкъ, извънъ нашата черта има още значителенъ брой предпостове и останки отъ българското племе между албанци, турци, гърци и въ Седмиградско, Влашко, Добруджа и Бесарабия".

12. Bulgares (печ. въ Magasin pitoresque. 11 année. Paris, 1843. p. 11–18. 1 illustr).

стр. 18. „Нашитѣ карти отбелязватъ, подъ името България, отъ турскитѣ провинции само страната, включена между Дунава, Балкана и Черно море; обаче българското племе, пръснато въ всички околни страни, се шири въ Тракия, Македония и чакъ до Морея; счита се, че то не брои по-малко отъ $4^{1}/_{2}$ милиона души."

13. Les Bulgares (печ. въ Magasin pitoresque. 33e année. Paris, 1865. p. 397—398. Illustr.)

стр. 379. „Българското племе е първо отъ християнското население на Отоманската империя по численость и пространство. То заема областитѣ на Силистра, Варна, Русчукъ, Видинъ, Нишъ, Прищина, Пловдивъ, София и по-голѣмата часть отъ тѣзи на Битоля, Солунъ, Одринъ, безъ да се смѣтатъ българскитѣ колонии въ Южна Русия и Молдова. Общото число може да се прецени на 7 милиона души."

Дадена е рисунка на български костюми отъ Godefroy Durand. На стр. 372 е даденъ като български народенъ химнъ въ френски преводъ текстътъ на Чинтуловата пѣсень: „Кѫде си вѣрна ти любовь народна".

14. Les Bulgares. Leur origines, leur langue, leur répartition ethnographique. (Feuilleton) (печ. въ République Française. 5e année. № 1214. 1875. Paris. p. 1—2).

стр. 2. „Българитѣ сѫ разпространени днесъ въ България, Тракия, Македония, Албания. Освенъ това, тѣ иматъ значителни колонии въ Ромънска Бесарабия, въ Южна Русия и Темешкия Банатъ. Най-новитѣ изчисления, тѣзи, които издаде г. Bradarhka (sic. Брадашка) въ Mittheilungen на Petermann-а, ги изкарватъ на 6 милиона души. Този народъ е благъ, търпеливъ и показва забележително прилежание въ работа".

Споменува, че българитѣ се ценятъ и се търсятъ въ всички съседни страни като добри земедѣлци, между друго въ Унгария.

15. Bulgarien (печ. въ Europa. Chronik der gebildeten Welt für das Jahr 1877. № 1. Leipzig, 1877 p. 21—30).

стр. 28. „Единъ чуденъ кѫтъ земя е населена отъ българския народъ... Днесъ още територията между Дунавъ и Егейско море се населява отъ около 5 милиона българи"...

16. Carboneri, L., Rapport consulaire. Salonique, le 12 avril, 1860 (печ. въ Recueil consulaire, T. VI, année 1860. Bruxelles, 1860)

стр. 457... „Сѣръ, който е само на 18 мили разстояние отъ Солунъ, е единъ отъ най-старитѣ градове на Македония... Стариятъ градъ е населенъ съ гърци, българи, власи и нѣколко еврейски семейства, а новиятъ — съ турци. Общото число на населението възлиза на 35,000 д., отъ които $^2/_3$ мюсюлмани".

17. Carlowitz, Géographie phisique de la Macédoine (печ. въ Revue géographique internationale. 6 année, 1881. Paris. p. 57—60; 98—100).

стр. 60. Като говори за р. Мъгленица, авторътъ бележи, че тя минава изпърво презъ единъ планински басейнъ, населенъ съ българи власи и турци. Отдѣсно тя приема единъ малъкъ притокъ, който минава презъ Воденъ, градъ съ 10,000 д. ж., турци и българи. Езерото Яница получава отъ изтокъ единъ притокъ, който минава презъ Яница (Енидже-Вардаръ), чието население 9,000 д. е българско. Дойранъ, на западния брѣгъ на Дойранското езеро, брои 5,500 д., отъ които 3,000 д. мюсюлмани, 2,250 д. българи и 75 д. власи... Преди да се влѣе въ морето, Вардаръ приема единъ потокъ, който минава презъ Кукушъ, съ 4500 д. жители, отъ които 4200 д. българи и 25 д. власи.

стр. 100... „Страната, въ която се говори български езикъ, е раздѣлена отъ сърбитѣ и албанцитѣ съ една черта, която пресича Карадагъ, минава близу до Скопие което тритѣ народности си оспорватъ, и допира Шаръ при изворитѣ на Вардаръ. Споредъ Иречекъ, тя минава на западъ отъ Дебъръ и достига до западния брѣгъ на Охридското езеро. Областьта, разположена южно отъ езерата Охридско и Прѣспанско, включва едно съвсемъ смѣсено население отъ албанци, ромъни и българи"...

18. Chervau, Une excursion en Macédoine (печ. въ Mémoires de la Société bourguignonne de Géographie et d'Histoire. T. I. Dijon, 1884. p. 167—218).

Авторътъ, инспекторъ по горитѣ, е билъ натоваренъ отъ турското правителство да изследва горскитѣ мѣста въ Македония. Въ началото на 1867 г. той обиколилъ цѣлата южна часть на тази область и басейна на р. Черна (Карасу) и дава бележки върху стопанското ѝ състояние и народноститѣ, които я населяватъ.

стр. 197. „Въ южна Македония, и особено по крайбрѣжието на Халкидическия полуостровъ, гърцитѣ образуватъ грамадно мнозинство... Постепенно, колкото се отива къмъ северъ гръцкиятъ елементъ малко по-малко изчезва, за да направи мѣсто на българския, който преобладава вече къмъ Мелникъ. Въ Разлога и отъ тамъ нататъкъ се срѣщатъвече само българи, примѣсени съ нѣкои мюсюлмани...

Българитѣ сѫ главно земедѣлци. Тѣ сѫ силно племе, което съчетава съ въздържанието на източнитѣ народи трудолюбието на севернитѣ. Тѣ сѫ благи, покорни, гостоприемни, любезни къмъ чужденцитѣ и съ голѣма простота въ нравитѣ. Много по-тихи отъ гърцитѣ, тѣ нѣматъ тѣхнитѣ артистични инстинкти и живъ умъ. Тѣ криятъ подъ привидната си простота известно недовѣрие и хитрость".

Описва по-нататъкъ жилищата имъ, облѣклото имъ, накититѣ на женитѣ и оржжието, което носятъ мжжетѣ.

„Тѣ по-скоро се заравятъ (se terrent), отколкото живѣятъ въ видъ колиби безъ етажи, чийто подъ е отъ бита земя, и които сж едва освѣтени, поради навика, който иматъ, да намаляватъ отворитѣ до най-необходимото (au strict nécessaire). Въ голѣма часть отъ тѣзи жилища, гдето човѣкъ съ срѣденъ ръстъ едва може да стои правъ, има само една или две много снизени врати и ни единъ прозорецъ. Въ главнитѣ центрове по-охолнитѣ собственици не сж тъй оскждно обзаведени, и жилищата имъ сж разположени почти както тѣзи на гърцитѣ и мюсюлманитѣ. Българскиятъ селянинъ не оставя никога оржжието си, което се състои, обикновено, отъ единъ ножъ и чифтъ пищови, прикрѣпени на пояса въ една кожена чанта; той прибавя къмъ тѣхъ една кремъклия пушка, когато отива на ловъ, който той страстно обича. Облѣченъ е съ кòзи и овчи кожи, а женитѣ тъкатъ и приготвятъ въ всѣка кжща груби вълнени платове, които допълнятъ това примитивно облѣкло. Самитѣ тѣ носятъ, както и момичетата, твърде кжса рокля върху дълга риза и престилка съ голѣми шарки, припасана съ грамаденъ поясъ, огърлица и фесъ, украсенъ съ златни и сребърни монети. И двата пола отдаватъ голѣма почить на чужденцитѣ и ставатъ чевръсто на крака, когато тѣ минаватъ." Авторътъ е присжтствувалъ на една вечерня въ черквата на с. Кара-кьой — Неврокопско. Забелязалъ, че женитѣ били скрити задъ решетки въ горната галерия и на излизане отъ черква палѣли свещи въ малки кутии-гробове и се молѣли за упокоение душитѣ на тѣхнитѣ близки.

19. Chervau, Thessalie (печ. въ Société de Géographie de Dijon. Bulletin № 2. Dijon, 1882. p. 3—46.)

стр. 16, Говори за населението на Тесалия, съставено главно отъ гърци, които сж мнозинство, и отъ мюсюлмани; покрай тѣхъ—арменци, евреи и чужденци, „най-после скитнишкитѣ орди на българи и власи, които се занимаватъ особено съ експлоатация и превозъ на дърва."

20. Conditioni—Sulle condizioni de'Bulgari-Unit negli ultimi dieci anni (печ. въ La Scienza et la Fede. Vol. 79. Napoli, 1870, p. 304—312).

стр. 310. „Въ разнитѣ области на Отоманската империя сега се събиратъ 10-20 хиляди българи католици, разпредѣлени както следва: въ Одринъ и въ 14 съседни села 6,500 д.; въ Солунъ и въ 2 малко отдалечени села 1,000 д.; въ Битоля и 4 съседни области 1500 д.; въ Цариградъ 1000 д.; и малко повече отъ това число сж пръснати въ разни други мѣста".

21. Correspondence. Turkey. № 25 <1877> London 1877. p. XII—301.

стр. 7—8. Консулътъ Blunt до M. Joselyn. Salonica, March 27, 1877.

стр. 8 . . . „Моятъ колега гръкъ ме осведоми, че въ Струмишкия окржгъ, особено въ Малешевско (Malich Nachia Canton), населено главно съ българи, християнскитѣ жители сж били измжчвани (molested) отъ турцитѣ.

22. Correspondence. Turkey. № 136. Correspondence respecting the Affairs of Turkey. <With Maps of proposed Bulgarian Vilayets>. 1378. London. p. 3. With 2 maps.

За българския характеръ и българското население на Македония, покрай сведенията на учени, пжтешественици и др., особена цена иматъ официалнитѣ данни, които се черпятъ отъ английската синя книга, върху българскитѣ работи. Горепоменатиятъ томъ съдържа преписката, размѣнена между маркизъ Сольсбъри (Salisbury), английски пратеникъ въ Цариградската конференция и графъ Дерби (Derby), гдето се обсждатъ бждещитѣ граници на България. Въ проекта, даденъ отъ Скъйлеръ (Schuyler), и князъ Черетелевъ (Tcheretelew), диктуванъ отъ графъ Игнатиевъ, бждещата България трѣбва да включва Дунавския и Софийския вилаети, Пловдивския и Сливенския санджаци и българскитѣ окржзи въ Македония (and the Bulgarian districts of Macedonia).

Въ меморандума на Барингъ (Baring), секретарь въ английското посолство въ Цариградъ, приложенъ къмъ този проектъ, се изказва мнението, че границата на такава една България би трѣбвало, отъ Черно море да мине северно отъ Одринъ презъ една область, гдето не сжществуватъ никакви естествени граници (through a country where no natural boundaries exist). Вследствие на това трѣбва да се създадатъ две провинции, отъ които първата да обхваща Софийския и Дунавския вилаетъ, а втората, съ чието създаване ще се потъпчатъ „справедливитѣ и силни претенции“ на гърцитѣ, Одринския вилаетъ и часть отъ Македония.

Възъ основа на това, въ Цариградската конференция представителитѣ на Великитѣ сили, въ общото си предварително заседание на 21 декемврий 1876 г., постановяватъ:

Да се създадатъ два вилаета, източенъ и западенъ, отъ които източниятъ ще има за столица Търново и ще обхваща санджацитѣ Русенски, Търновски, Тулчански, Варненски, Сливенски, Пловдивски (съ изключение на Султанъ-Ери и Ахж-Челеби) и околиитѣ Лозенградска, Мустафапашалийска и Казълагачка.

Западниятъ ще има за столица София и ще бжде съставенъ отъ санджацитѣ Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски (съ изключение на южнитѣ околии), часть отъ Сѣрски (3 северни околии) и околиитѣ Струмишка, Тиквешка, Велешка и Костурска. Избиратъ и една международна комисия, която да начертае точнитѣ външни и вжтрешни граници на бждещата България. Ясно е, че поменатитѣ селища сж се смѣтали, още тогава, населени предимно съ българи.

Това решение на представителитѣ на 6-тѣ велики сили е изпратено отъ маркизъ Сольсбъри на графъ Дерби съ карти на предложенитѣ по-горе български вилаети.

23. Correspondence. Turkey. №31 <1878> Correspondence respecting the Objections raised by populations inhabiting Turkish Provinces against the Territorial Changes proposed in the Prelinimary Treaty Signed at San Stefano, 19 th February 3 rd. March, 1878. p. 61.

Въ този томъ отъ синята книга сж помѣстени възраженията, направени отъ населението на турскитѣ области, противъ териториялнитѣ промѣни, предложени въ Санъ-Стефанския договоръ. Между многото петиции, подадени отъ турци, албанци и др., до английския дипломатически представитель въ Турция Лейардъ (Layard), гдето се отбелязва и броятъ на населението, заслужава да се помене меморандумътъ на гръцкото националистично дружество „Силлогосъ" въ Цариградъ, придруженъ съ 20 статистически таблици на населението въ Тракия и Македония, дадено отдѣлно по санджаци: Цариградски, Одрински, Сливенски, Пловдивски и Драмски, Солунски, Сѣрски, Битолски, и две събирателни, една за Тракия и друга за Македония.

Тѣ доставятъ следнитѣ данни за Македония: 1,330,000 д., (349,000д., мюсюлмани, 438,100 д. гърци, 70,000 гръко-власи, 197,400 д. българофони, 140,500 д., българи, разни нар. 100.000 д, чужди поданици 35,000 д.).

Драмски санджакъ: 108,000 д. (гърци 42,000 д., българи 1,000 д., мюсюлмани 35,000 д., разни нар. 25,000 д., чужди поданици 5,000 д.).

Солунски санджакъ; 480,900 д. (гърци 210,500 д., българи 59,500 д., мюсюлмани 140,000 д., разни напр. 60,000 д., чужденци 10,000 д.).

Сѣрски санджакъ: 294,000 д. (гърци 175,000 д., българи 20,000 д., мюсюлмани 84,000 д., разни нар. 5,000 д, чужденци 10,000 души).

Битолски санджакъ: 448,000 д. (гърци 278,000 д., българи 60,000 д., мюсюлмани 90,000 д., разни нар. 10,000, чужденци 10,000 души).

Българитѣ патриаршисти сж дадени съ гърцитѣ, като подъ всѣка отъ тѣзи таблици особена забележка обяснява, че въ гръцкото население влизатъ и гърцитѣ, които говорятъ български — българофонитѣ (!). За тѣхъ сж дадени следнитѣ числа:

Драмски санджакъ 13,400 д.; въ 18 села около Кавала и 6 около Драма.

Солунски санджакъ: 80,000 д.; въ 40 села около Сѣръ, 7 около Неврокопъ, 49 около Мелникъ, 75 около Демиръ-Хисаръ и Петричъ, и 9 около Зъхна.

Сѣрски санджакъ: 74,000 д.; 10,000 д. въ Солунско, 23,000 д. въ Воденско, 1,800 д. въ Авретъ-Хисерско, 13,000 д. въ Енидженско, 20,000 д. въ Струмишко; 6,200 д. въ Тиквешко.

Битолски санджакъ; 100,000 д.; въ Битолско, Рѣсенско, Леринско, Мъгленско, Костурско и Прилепско.

24. Correspondence. Turkei. № 15. <1880> Part. I. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkei. 1880. London. p. IV—161.

Въ този томъ отъ синята книга е помѣстенъ единъ докладъ на лордъ Фицморисъ (Fitzmaurice), до графъ Гранвилъ (Granville), който се отнася до разграничението и населението на Македония. „Азъ опитахъ да добия нѣкои сведения върху населението на вилаетитѣ въ Европейска Турция, тъй като административнитѣ граници на тази страна сж били неотколе промѣнени въ твърде важни отношения". Като изброява главнитѣ промѣни въ санджацитѣ на Македония, авторътъ намира, че поради това ново разпредѣление се е създалъ единъ твърде разнороденъ вилаетъ, който включва части отъ всички племена и религии, постоянно въ конфликтъ помежду си. „Никакво разпредѣление не може на дѣло да избѣгне изцѣло този резултатъ, но присжщитѣ мжчнотии на положението сж били значително увеличени отъ приетото особено разграничение.

„Скопскиятъ санджакъ е билъ отдѣленъ отъ Солунския вилаетъ и прибавенъ къмъ Косовския, въ който е бивалъ вече веднажъ въ 1868-69 г. Но тъй като този санджакъ е населенъ главно съ българи, сърби и турци, азъ трѣбва да желая, щото моитѣ бележки относително албанския характеръ на Косовския вилаетъ да не се прилагатъ къмъ частьта, която съставя този санджакъ"... Дава се общото население на тритѣ нови вилаета въ Македония: Солунски 1,176,050 д., Битолски 928,492 д., и Косовски 433,897 д.

„Като приготвяхъ тѣзи таблици, получихъ много ценни сведения и помощь отъ полковникъ Synge. Включена е въ тази пратка една таблица, изработена отъ него, основана върху официални и други данни, които представятъ разпредѣлението на населението въ Македония подробно, като даватъ и религиозното изповѣдание въ всѣка околия. По отношение на положението, опредѣлено за българитѣ, мога да обърна специално вниманието на отбелязания отъ него фактъ, че само онѣзи, които сега сж си пренесли („transferred") религиозното поданство къмъ Екзарха, сж поставени въ колона 6 (българи екзархисти), и че таблицата дава Битолския санджакъ като съставящъ часть отъ Солунския вилаетъ, съгласно съ старото разграничение".

Таблицата дава мжжкото население на Македония: 310,441 д. мюсюлмани, 166,964 д. гърци, 116,024 д. българи патриаршисти, 50,152 д. власи, 25,043 д. албанци, 67,042 д. българи екзархисти, 28,122 д. евреи.

Солунски санджакъ: 95,966 д. мюсюлмани, 61,434 д. гърци, 43,099 д. българи патриаршисти, 4,462 д. власи, 25,473 д. евреи и 15,975 д. българи екзархисти.

Битолски санджакъ: 94,905 д. мюсюлмани, 63,292 д. гърци, 42,034 д. българи патриаршисти, 42,831 д. власи, 25,043 д. албанци, 23,598 д. българи екзархисти, 1,661 д. евреи.

Сърски санджакъ: 54,436 д. турци, 31,820 д. гърци, 28,053 д. българи патриаршисти, 2,859 д. власи, 938 д. евреи, 25,335 д. българи екзархисти.

Драмски санджакъ: 65,134 д. мюсюлмани, 10,418 д. гърци, 2,838 д. българи патриаршисти, 2,134 д. българи екзархисти.

25. Correspondence, Turkei. № 15 <1880> P. II. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkei. 1880. London p. IV, de 163 à 292.

На стр. 235 този томъ съдържа писмото на лордъ Фицморисъ до графъ Гранвилъ (Буюкдере, 15 августъ 1880), къмъ което е приложенъ единъ меморандумъ, свързанъ въ известни точки съ работата на международната комисия, която неотколе е работила въ Македония. Този меморандумъ представя гледището на македонскитѣ гърци.

Memorandum.

стр. 236. „Въ този редъ на мисли Македония би трѣбвало да бжде раздѣлена на два вилаета, отъ които единъ югоизточенъ и други северозападенъ. Чертата, която ще ги раздѣля, ще тръгне отъ точката, гдето Родопитѣ се свръзватъ съ Балкана, ще мине между Струмица и Радовишъ, ще слѣзе на рѣката Вардаръ близу до сливането ѝ съ р. Черна, ще се качи къмъ Тиквешъ и Битоля, като остави на дѣсно областитѣ на Прилепъ и Охридъ и като включи цѣлия Корчански окржгъ, за да стигне до новата гръцка граница съ Колония, Анаселица и Гребена. Северозападниятъ дѣлъ ще обхване:

стр. 237. 1. Цѣлия сегашенъ Солунски вилаетъ, а именно санджацитѣ Драмски, Сѣрски и Солунски, освенъ Велешка околия.

2. Общината Морихово и околиитѣ Битолска, Флоринска, Корчанска, Колонска, Анаселишка, Кайлярска, Кожанска и Сервийска (Селфидженска), отъ Битолския вилаетъ.

3. Областьта Гребена, която сега зависи отъ Янинския вилаетъ.

Тази часть, на която начертахме границитѣ (югоизточната), ще съдържа, споредъ даннитѣ, които могатъ да се смѣтатъ като твърде точни, следнитѣ народности: чисти гърци 330,000 д., гърко-албанци, гърко-власи и албанци 75,000 д., всичко 455,000 д., българи и българофони 429,000 д., мюсюлмани 450,000 д., израелити и др. 63,000 д., всичко 1,397,000 д.

Така населението ще възлѣзе на 1,397,000 д., и гръцкиятъ и българскиятъ елементъ ще бждатъ почти равни (equivalents) по отношение на броя; колкото за мюсюлманското население, то неговото превъзходство не ще бжде отъ естество да упражни нѣкакво влияние върху другитѣ народности, взети по отдѣлно или заедно.

Отъ друга страна северозападната часть ще се състои отъ останалитѣ области на Битолския и Косовския вилаетъ съ Скопския санджакъ и Велешка околия. Въ този втори дѣлъ българското и сръбското население ще се уравновеси съ албанския и турски елементъ (la population Bulgare et Serbe serait equilibrée par les éléments Albanais et Turc)“.

26. Courrière C., Histoire de la littérature contemporaine dans les différents Etats de l'Europe. Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves. Paris, 1879. p. XXIII—553—1 f.

Авторътъ на това обемисто съчинение е членъ на славянския комитетъ въ Киевъ.

стр. VII. „Южната или югославянската група обхваща: 1⁰ българитѣ, които заематъ Мизия, Тракия и Македония и се простиратъ на западъ до Призрѣнъ и Охридъ, и които могатъ да се изчислятъ на 4,095,981, вънъ отъ тѣзи, които населяватъ Ромъния, Австрия и Южна Русия".

стр. 3. „Днешнитѣ българи заематъ една обширна територия, чиито етнографски граници сѫ: на северъ Дунавъ, отъ Тимокъ до устията; на западъ тѣ сѫ ограничени отъ Тимокъ, Стара Сърбия, гдето иматъ колонии, и Албания; на югъ и югоизтокъ съ една счупена линия, която, като тръгва отъ Охридското езеро, има за крайни точки Солунъ, Одринъ, Варна; на североизтокъ, морето.

На стр. X-а е дадена статистическа таблица на населението въ разнитѣ славянски държави, разпредѣлено по народности, както и азбуката, езика и религията на всѣка отъ тѣхъ. На българитѣ се падатъ следнитѣ цифри: въ Русия 97,032 д.; въ Австро-Унгария 26,920 д.; въ Ромъния 500,000 д.; въ Турция 4,095,981 д.; или всичко 4,719,933 души.

27. Delamarre C., La clef de mon pluriel. Carte linguistique, etnographique et politique actuelle de l'Europe orientale. Russie—Autriche—Turquie. Paris, 1868. 1 f.

На тази карта съ обяснителенъ текстъ е казано за българския езикъ: „Този славянски езикъ, най-беденъ отъ всички и най-близъкъ до руския, се говори не само въ България, но и южно отъ Балкана, въ Румелия почти до Архипелага. Само една тѣсна ивица отъ гърци дѣли българитѣ отъ Егейско море. Между българитѣ-християни има българи-мюсюлмани и известенъ брой истински турци. Мюсюлманитѣ отиватъ къмъ намаление (tendent à décroître), докато християнитѣ се увеличаватъ".

28. Dobrovsky J., Institutiones linguae slavicae dialecti veteris... Vindobonae, 1822 (печ. въ Jahrbücher der Literatur. 17. Bd. Wien, 1822. p. 66—107.

стр. 70 . . . „така българскиятъ диалектъ се говори въ България и Македония отъ около $^{1}/_{2}$ милионъ славяни".

29. Dottain E. La Turquie d'Europe d'après le traité de Berlin (печ. въ Revue de Géographie. 2e année. T. 3. 1878. Paris. p. 97—123. Avec 3 cartes.

Като хвърля общъ погледъ върху историческия животъ на Европейска Турция, авторътъ се спира по-обстойно върху положението на тази страна презъ време на руско-турскитѣ войни. Покрай друго, дава областитѣ, които тя още владѣе при последната освободителна война, и народноститѣ, които ги населяватъ: турци, славяни, гърци и албанци.

стр. 105. „Българитѣ заематъ не само сѫщинска България, но и по-голѣмата часть отъ Тракия и дори часть отъ Македония. Тѣ допиратъ Черно море съ Бургасъ, Архипелага съ Солунъ и се простиратъ на западъ къмъ Битоля, Прилепъ, Трожакъ(?) и Велесъ чакъ до предѣлитѣ на Албания. Тѣ заематъ сѫщо въ твърде голѣмо количество Добруджа, и се наброяватъ 100,000 д. отъ тѣхъ въ Бесарабия, отъ които 50,000 въ частьта, отстѫпена наново на Русия. Нѣма по-труденъ етнографски въпросъ за освѣтление отъ този, който засѣга българския народъ; и наистина той е билъ главната, да не кажа единствена мѫчнотия, на която се е натъкналъ конгресътъ (въ Берлинъ).“ Дава цифрата 3,350,000 души за българитѣ и опредѣленитѣ отъ Санъ-Стефанския договоръ граници на България, „създадена отъ Русия като триумфъ на панславизма на Балканитѣ“, както и корегиранитѣ отъ Берлинския конгресъ. Прилага 3 карти на Турция.

30. Dozon A., (Rapport consulaire) Turquie d'Europe. Salonique, le 25 juillet 1883. Situation commerciale de Salonique (печ. въ Bulletin consulaire français. Paris, 1883. p. 1195—1200).

Като френски търговски консулъ въ Солунъ, Дозонъ дава, покрай друго, броя на населението въ този градъ, което е прѣдимно еврейско, като привежда даннитѣ отъ 3 статистики — на английския, на руския и на австрийския консулъ, които не се схождатъ една съ друга.

Споредъ английската статистика: българи, власи, гърци 20,000 д.; мюсюлмани (съ дьонмѐтата) 30,000 д.; израелити 45,000 д.; чужденци 4,000 д.; мухаджири 5,000 д. Споредъ руската статистика: гърци, българи арменци 13,000 д.; израелити 63,000 д.; мюсюлмани (съ дьонмѐтата) 22,000 д.; чужденци, особено италиянци 2,000 д. Споредъ австрийската статистика: гърци 20,000 д.; българи 1,400 д.; власи 1,000 д.; израелити 46,000 д.; турци 30,000 д.; чужденци 4,000 д.; мухаджири 4,000 д.

31. Durando C., Rapporto agricolo-commerciale sulla Bulgaria. <1871> (печ. въ Bolletino Consolare. Vol. VII. Parte II. Roma 1871. p. 3—45).

Въ качеството си на италиянски консулъ въ Русе, Дурандо дава сведения за българското население въ Европейска Турция. Като посочва географскитѣ граници на сѫщинска България, той бележи:

стр. 3. „Казвамъ географска (България), понеже границитѣ на политическа България сѫ оспорвани отъ гърци и сърби по всѣкакъвъ начинъ въ полза на собствената имъ народность: и този ще бѫде единъ не лесенъ въпросъ за бѫдещитѣ поколѣния (...i confini della Bulgaria politica sono contrastati da Greci e da Serbi in vario modo a profitto della propria nazionalità: e sarà questa una non facile questione per le generazioni future). Административна България, т. е. тази, която образува въ Отоманската империя Дунавския вилаетъ, е още по-ограничена отъ географската, тъй като, е останалъ откѫснатъ по време на създаването ѝ Нишкиятъ санджакъ, територия, която допира къмъ предѣлитѣ на Епиръ и Албания“. За етнографскитѣ граници на България авторътъ съобщава, че тѣ ще бѫдатъ опредѣлени точно, следъ като се публикуватъ изследванията на починалия наскоро по това време именитъ френски ученъ-геологъ, Гийомъ Лежанъ, съ когото той се е срѣщалъ неотдавна преди заминаването му отъ България, и е узналъ отъ самия него, че той се готви да издаде наскоро съчинение върху последното си пѫтуване въ Европейска Турция. (Вж. това име).

Дава сведения върху населението на Дунавския вилаетъ.

(Ще се свърши). Мария Романска

Résumés des articles de la Revue.

I. Trifonov, La dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida dans la première moitié du XV siècle.

Dans cet article, suite de celui qui a été inséré dans la Revue Macédonienne (année IV № 4) M-r Trifonov examine les objections soulevées par M-r Laskaris contre l'opinion qu'il avait exprimée auparavent, notamment que l'Eglise serbe aurait été réunie à celle d'Ohrida déjà avant la chute des domaines des despotes serbes sous les Turcs, c. à d. avant 1459, et l'affirmation de ce même Lescaris selon laquelle la tradition moldave rapportant que l'Eglise moldave a été sous la dépendance de celle d'Ohrida dans la première moitié du XV siècle, tradition prise en considération par tous les historiens roumains et slaves dans le passé, serait sans aucun fondement. M-r Trifonov démontre d'abord que la chronique de Poutnenski, qui place l'ordination du métropolitain Théoctis vers 1452, mérite pleine confiance, même dans la partie qui fut écrite plus tard, et que cette chronique a peut-être eu en vue l'archevêque d'Ohrida, Nicodime, quoiqu'elle nomme le despote serbe Georgui Brankovitch, car le mentionnement d'un souverain étranger orthodoxe est chose fréquente chez les auteurs de l'époque du joug turc. Plus loin, M-r Trifonoff soutient que l'inscription du monastère de Léchan (près d'Ohrida) selon laquelle en 1452 aurait existé un archevêque d'Ohrida du nom de Nicodime, ce qui est en accord avec l'information du recueil de 1557, répond à la vérité. M-r Trifonov soutient encore que l'identité du patriarche Nicodime et de l'archevêque Nicodime est également confirmée par l'apographe écrit par le premier en 1446, d'après lequel le patriarcat d'Ipek serait égal à l'archevêché d'Ohrida, car, selon l'auteur, „égal“ dans ce cas aurait la signification d'identique. L'auteur trouve que les doutes de Lascaris au sujet de la date dans l'inscription de Lechan sont sans fondement quand on prend en considération la compétence du savant russe Grigorovitch qui a copié l'inscription, et le fait que ce dernier ignorait les documents qui confirment cette date. Trifonov s'est arrêté plus longuement à l'opinion de M-r Lascaris selon laquelle la tradition moldave au sujet de la dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida serait une légende. Il reconnaît que Milan Kostin et Kantemir qui ont rapporté cette tradition au XVII siècle ne savaient pas au juste combien de temps a duré cette dépendance, ni dans quelles circonstances elle a été établie; mais en étudiant les relations antérieures de l'Eglise moldave et du patriarcat de Constantinople, il trouve que dans les informations des auteurs du XVII siècle il y a tout de même un vague souvenir d'une réelle dépendance. M-r Trifonov nie tout fondement à l'opinion de Lascaris selon laquelle la tradition moldave proviendrait d'une interprétation erronée des mots „Dacie méditéranienne“ dans la traduction de la Syntagme de Mateï Vlastar“. Non seulement des moines moldaves, mais aussi des auteurs ochridéens et même grecs ont compris les mots en question dans le sens dé Valachie et Moldavie; ceci a eu lieu non seulement au XVII siècle, mais encore au XV, et l'opinion que les deux principautés roumaines devaient dépendre canoniquement d'Ohrida a influencé au XV siècle non seulement les moines, mais encore les gouverneurs de la Moldavie. Ces derniers cherchaient un moyen de se séparer du patriarcat de Constantinople qui à deux reprises avait essayé de leur imposer des métropolitains qu'ils ne désiraient pas, et dans la Syntagme de Vlaster se trouve l'indication que cette séparation pourrait se faire le mieux par Ohrida. En ce qui concerne l'affirmation catégorique de Lascaris que l'Eglise moldave n'aurait jamais dépendue, même nominalement, de celle d'Ohrida, l'auteur démontre que cette affirmation est démentie par le savant grec lui-même qui admet que l'Eglise moldave dépendait du patriarcat d'Ipek; or, ce dernier, de son côté, était dépendant d'Ohrida, de sorte que même si l'Eglise moldave n'aurait pas été soumise directement à Ohrida, elle l'aurait été indirectement.

La meilleure preuve de la dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida est fournie par les lettres échangées en 1455 entre le voïvoda moldave Stéfan le Grand et l'archevêque d'Ohrida Dorotei, dans lesquelles le premier annonce la mort du métropolitain Vissariona et l'impossibilité d'envoyer un prêtre pour être ordonné à Ohrida, et le second donne l'autorisation nécessaire pour que le remplaçant de Vissariona soit ordonné par les archevêques moldaves eux-mêmes. M-r Trifonoff examine l'opinion de feu le prof. Bogdane selon laquelle les lettres seraient des faux, exécutés par un moine roumain, et il démontre que ces lettres ont été trouvées par Grigorovitch non pas en Valachie, mais en Bulgarie, et cela non pas dans le monastère du Rilo, mais à Ohrida. Il démontre cela par des lettres écrites par des Bulgares peu de temps après le passage de Grigorovitch à Bucarest (1845). Il reconnaît que dans les lettres se trouvent quelques désaccords, et même plus que n'en a relevés Bogdan, mais il trouve qn'ils peuvent être expliqués par le fait que le copiste aurait été influenée par d'autres lettres, ou par l'hypothèse de l'existence d'une troisième métropolie à Radovitzi. L'auteur indique que le titre de l'archevêque n'est pas tout à fait le même dans les deux lettres et qu'il n'est pas conforme à celui de l'annexe à la Syntague de Vlastar qui, soi-disant, aurait servi de modèle au falsificateur. Dans le titre de Stéfan le Grand on remarque aussi une forme ancienne qu'un moine roumain d'une époque postérieure n'aurait pu connaître. Trifonoff trouve que l'origine des lettres et des fautes qu'elles contiennent doit être recherchée à Ohrida et non dans un monastère roumain. Enfin, l'auteur examine l'essai de M-r Lascaris de démontrer que l'Eglise moldave au XV siècle aurait dépendu, du moins de jure, du patriarcat de Constantinople, en se basant sur une Notitia episcopatum (*Τάξις προ-*

καθεδρίας) publiée par Galtzer. Ce dernier place la date de la Notitia dans la seconde moitié du XV siècle; M-r Lascaris admet son opinion, sans vouloir remarquer que le savant allemand fonde cette opinion au sujet de la Notitia sur la correspondance entre Stéfan le Grand et l'archevêque Dorotei, correspondance que Galtzer reconnaît comme authentique et que M-r Lascaris considère comme apocryphe. D'autre part, M-r Trifonov démontre que la Notitia en question n'est pas un régistre de chancellerie, mais une œuvre historique, composée sur la base de régistres plus anciens, principalement de régistres de l'époque du patriarche Nikodime (1386), et c'est pourquoi on trouve, mêlé à un état plus ancien des évêchés, un état plus récent. En outre, la Notitia a été complétée plus tard, de sorte que des informations d'époques postérieures au XV siecle y ont été introduites, quoique les autres soient anterieures à ce siècle. Pour cette raison on y rencontre des contradictions en ce qui concerne les métropolies roumaines. Selon M-r Trifonov, de pareils régistres peuvent soulever des questions relatives à la position des métropolies à une certaine époque, mais non point les résoudre.

Iv. Snegarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme.

La Russie, se considérant comme la protectrice de la religion orthodoxe, s'est efforcée de maintenir l'unité spirituelle des peuples slaves de la Turquie. C'est pourquoi elle essaya de trouver une solution de conciliation au conflit entre les Eglises bulgare et grecque. Les représentants de la Russie à Constantinople, le prince Lobanoff-Rostovcki et le comte Ignatieff agirent d'une part sur le patriarche de Constantinople pour obtenir quelques concessions pour les Bulgares, et, d'autre part, suggérèrent à ces derniers de ne pas rompre les rapports avec l'Eglise de Constantinople. C'est grâce aux insistances du prince Lobanoff-Rostovsky qu'en 1853 le patriarche de Constantinople ordonna evêque de Polianin le Bulgare Partenï, et qu'après deux années il fit des concessions aux Bulgares sur 5 points et nomma quelques evêques bulgares dans des évêchés bulgares. Les Bulgares n'étant pas satisfaits par ces concessions, le représentant russe insista après de la Sublime Porte pour qu'elle constitua une commission conciliatoire bulgaro-grecque; celle-ci fut formée par Ali-Pacha au début de 1869, mais elle n'arriva pas à une entente

Le remplaçant du prince Lobanoff s'efforça par tous les moyens de concilier le patriarcat avec les Bulgares. Il entra en rapports avec des militants en vue bulgares et grecs, par l'intermédiaire desquels il s'efforça de persuader les deux partis de résoudre, eux-mêmes, par une entente, leur conflit. Sur son insistance, en 1865, les quatre notables grecs Gueorgui Zarifi, Aristide Baltadji, Christaki Zografos et Stéfanovitch eurent plusieurs entrevues avec les représentants bulgares et élaborèrent un projet de conciliation que le comte Ignatieff remit à la Sublime Porte pour qu'elle l'envoyât au Patriarcat. Le projet fut rejeté par le patriarche Sofroni. Le nouveau patriarche de Constantinople, Grigorï VI, (12 février 1876) accepta le conseil du gouvernement russe de créer un rayon ecclésiastique bulgare. Il fit un plan pour l'institution d'un Exarchat bulgare (avec des diocèses entre le Danube et la Stara Planina). Le comte Ignatieff l'approuva, mais les Bulgares le rejetèrent. Sur l'instigation du représentant russe, le 3 octobre 1868, la Sublime Porte émit deux projets pour régler le différent bulgaro-grec. Cependant le patriarcat les rejeta, et cela malgré qu'ils fussent basés sur le projet du patriarche Grigori VI. Le mécontentement des deux partis était si grand, que le comte Ignatieff, laissé sans instructions par le S-t Synode russe, donna au patriarche l'idée de convoquer un concile; mais le S-t Synode russe se déclara opposé à ce projet. Le comte Ignatieff conseilla aux représentants bulgares de la commission nommée par le grand vizir d'élaborer un nouveau projet et de se montrer moins exigeants. Selon le projet de conciliation présenté par cette commission, un Exarchat bulgare devait être institué avec comme centre Ternovo ou Ohrida; il devait comprendre 25 évêchés. Le patriarche Grigorï rejeta ce projet aussi, en dépit des efforts du représentant russe pour le disposer à des concessions. Alors le comte Ignatieff conseilla à la Porte de résoudre elle-même la question. Le 28 février 1870, Ali-Pacha remit aux Bulgares un firman qui instituait l'Exarchat bulgare. Le comte Ignatieff approuva le firman et le chancelier russe, le prince Gortchakoff, approuva en principe l'attitude du comte Ignatieff durant le conflit bulgaro-grec. Les Grecs rejetèrent catégoriquement le firman, mais les Bulgares s'en tinrent fermement à cet acte du souverain. Le comte Ignatieff conseilla aux évêques bulgares d'entrer en pourparlers avec le patriarcat, en vue d'une entente. Le 16 mai 1870, quatre représentants bulgares se présentèrent devant le patriarche Grigorï VI et le prièrent d'accepter une conciliation sur la base du firman; mais le patriarche ne voulut pas entendre parler du firman et se prépara à convoquer un concile. Sur la demande du représentant russe, au mois de mars 1871, Ali-Pacha nomma une commission gréco-bulgare de 4 membres pour élaborer un projet d'entente au sujet des points du firman contestés par le patriarche. La commission n'arriva pas à une entente.

Le 29 mai 1871, le patriarche Grigorï VI donna sa démission. Grâce à l'influence du comte Ignatieff, comme patriarche de Constantinople fut élu Antime VI—candidat de la Russie au trône patriarcal de Constantinople encore pendant la guerre de Crimée. Sur le conseil du représentant russe, quatre membres du conseil provisoire bulgare, avec en tête Illarion Makariopolsky, allèrent féliciter Antime VI. Ce dernier les accueillit avec joie et leur déclara qu'il résoudrait la question de l'Eglise bulgare. Cependant quatre mois passèrent en pourparlers sans résultat. Le différend avait pour objet 12 évêchés en Macédoine et en Thrace. Le comte Ignatieff s'efforça de renouveller les pourparlers gréco-bulgares, mais en vain. Le 6 janvier 1872 (le jour de l'Epiphanie) les évêques bulgares dirent la messe dans l'église bulgare „S-t Stéfan“ sans l'autorisation du patriarche, et Bulgares et Grecs devirent encore plus irréconciliables. Sur l'ordre de la Sublime Porte, au mois de février 1872, le métropolitain de Vidine, Antime, fut élu exarque des Bulgares. Pour conjurer la séparation définitive de l'Eglise bulgare et du patriarcat de Constantinople, le comte Ignatieff conseilla à l'exarque bulgare de se présenter devant le patriarche et de le prier de le reconnaître, avant que la Sublime Porte le reconnût officiellement. L'exarque Antime I essaya d'entrer en relations avec le patriarche, mais seulement après avoir reçu le „bérat“ (le 3 avril 1872); cependant le patriarche refusa de le recevoir. Le comte Ignatieff donna l'ordre aux consuls russes en Syrie, Palestine et Egypte de suggérer aux patriarches de ces contrées que leur devoir était de reconcilier le patriarcat de Constantinople et le peuple bulgare. Les patriarches d'Orient allèrent à Constantinople pour agir comme conciliateurs; cependant, seul, le patriarche de Jérusalem, Cyrille, suivit le conseil du représentant russe en ne prenant pas part au conseil œcuménique qui, le 16 septembre 1872 déclara l'Eglise bulgate schismatique.

Même après cette déclaration, l'infatiguable comte Ignatieff fit des efforts pour réconcilier Grecs et Bulgares. Grâce à son influence, les grands vizirs Mihad-pacha, Mehmed-Boédji-pacha, Essad-pacha furent destitués parce qu'ils soutenaient le schisme. Quand le russophile Rachid-pacha devint ministre, le comte Iguatieff travailla activement pour faire lever le schisme. Le 23 juillet 1873, Rachid-pacha proposa quelques conditions à l'exarque Antime pour arriver à une réconciliation avec le patriarche. Une de ces conditions était que l'Exarchat eût 4—5 évêchés en Macédoine et que les évêques bulgares présentassent au patriarche une pétition pour demander des excuses. Mais devant les protestations énergiques du peuple bulgere, l'Exarchat rejeta cette proposition.

Le comte Ignatieff ne désespéra pas. En 1874, sur son insistance des pourparlers eurent lieu entre des Grecs notables et quelques militants bulgares. On arriva à une entente dans le sens que l'accord qui serait conclu devrait être légalisé par un nouveau firman; mais l'Exarchat ne voulut céder sur aucun point de l'ancien firman. En août 1875, le patriarche Ioakime consentit à ce qu'une commision mixte gréco-bulgare examinât le conflit gréco-bulgare. Elle élabora un projet qui différait du firman sur quelques points. Cet essai aussi n'apporta aucun résultat.

Un des obstacles à la conciliation entre Grecs et Bulgares était la résidence de l'exarque bulgare à Constantinople. C'est pourquoi, après la signature du traité de San-Stéfano, le commissaire impérial, le prince Dondoukoff-Korsakoff, ordonna à l'exarque Iosiff de se transférer à Philippopoli. C'est ce que fit l'exarque, mais il laissa, cependant, l'archimandrite Théodossi pour diriger l'Exarchat à Constantinople, et il considéra sa résidence à Philippopoli comme provisoire. Après le congrès de Berlin, il y eut un courant d'opinion dans les milieux politiques bulgares visant le transfert de l'Exarchat à Sofia ou au moins à Philippopoli.

R. Slaveïkov, Au sujet de l'action exercée par les officiers de gendarmerie russe en Macédoine, au cours de l'année 1904.

M-r R. Slaveïkov cite textuellement 22 rapports adressés par la mission de gendarmerie russe en Macédoine à l'Etat major à S-t Pétersbourg, dans lesquels est décrite la situation de la population bulgare de la Macédoine et l'action de la mission russe pour introduire l'ordre dans le pays et le défendre. La plupart de ces rapports sont écrits par le général russe Chostak, chef de la mission et sont datés du 24 juin 1904 au 27 janvier 1905. Ils sont rapportés ici d'après les copies qui ont été envoyées de S-t Pétérsbourg, pour en prendre note, au représentant militaire russe de Sofia à cette époque, Nicolaï Ivanovitch Protopopoff qui s'interessait à la situation en Macédoine et prenait fort à coeur les souffrances de la population bulgare en Macédoine. M-r Slaveïkov, ami du général Protopopoff et personne de confiance qui l'éclairait sur la question macédonienne (M-r Slaveïkov donne ces détails dans son introduction) publie aujourd'hui une partie seulement des copies qu'il a reçues du général Protopopoff — les originaux sont sans doute, jusqu'aujourd'hui encore, conservés dans l'Etat major de Pétersbourg — car quelques unes des copies faites par M-r Slaveïkoff et qu'il avait conservées ont, malheureusement, été par la suite perdues, probablement pendant le transport de ses livres et mannscrits.

Ces rapports de la mission de gendarmerie russe, qui n'ont pas été publiés jusqu'aujourd'hui, ont une grande valeur comme documents historiques, car les renseignements qu'ils fournissent ont été recueillis grâce à des relations directes avec la population bulgare de la Macédoine, à la part prise par la mission dans la pacification du pays, conjointement avec la gendarmerie turque, et à l'observation de l'action des autres missions étrangères et de l'opposition des autorités turques.

En décrivant les événements se rapportant au service de la mission russe, on donne une intéressante et exacte caractéristique du mouvement révolutionnaire en Macédoine à cette époque, de l'action des révolutionnaires macédoniens „les Komitadjis", des cruautés commises sur la population bulgare par les autorités et l'armée turques, et des bandits turcs tout-puissants. On y parle aussi des rapports hostiles entre les Grecs et les Bulgares, des châtiments infligés par les bandes bulgares aux bandes grecques pour leurs actes de délation contre les Bulgares. Au premier plan ressortent les personnages dirigeants — le vali turc Hilmi-pacha, N. N. Démérika et surtout l'adjoint russe, le général-major Chostak. Plus loin est également donné le texte des lettres particulières échangées entre le général Chostak et le général Protopopoff, toujours au sujet de la pénible situation de la population bulgare en Macédoine et des cruelles poursuites exercées contre elle. Les rapports publiés ici contiennent beaucoup de détails sur les victimes bulgares: on y mentionne les assassinés, les blessés, les battus, les arrêtés et envoyés en exil.

En face de la tendance des Etats interessés et hostiles au peuple bulgare à méconnaître le caractère ethnique bulgare de la population slave de la Macédoine, ces documents ont une valeur spéciale car leurs auteurs russes, qui ne peuvent être soupçonnés ni de partialité ni d'ignorance, y parlent seulement des Bulgares de la Macédoine et jamais des Serbes qui, de fait, n'existaient pas dans cette contrée.

Prof. V. Zlatarsky, En quelle langue ont écrit les Macédoniens avant 115 années.

Le prof. Zlatarsky présente le texte de deux lettres-contrats d'un caractère commercial, écrits dans un dialecte bulgare de la ville de Veless, en 1814 et 1815, et il reproduit en fac-similé la première lettre qui est plus longue et plus intéressante au point de vue de la langue. Celle-ci est le contrat entre deux paysans du village Bachino, près de la ville de Véless, pour former entre eux une association commerciale, dans laquelle ils déposent un capital, afin de s'occuper de commerce pendant 4 ans, à condition de partager également gains et pertes. La langue contient les particularités, aujourd'hui encore caractéristiques, du dialecte de Véless. La seconde lettre, écrite à Prilèpe, est dans le même dialecte avec quelques expressions du slave d'Eglise. Et l'un et l'autre document ont été écrits par la même personne, notamment par Mano Petkoff. M-r Zlatarsky fait ressortir l'importance de ces documents, comme preuve que, même avant 115 ans, les commerçants de la Macédoine se servaient pour leur correspondance commerciale de leur langue maternelle, le bulgare, et écrivaient avec l'orthographe traditionnelle bulgare. Et dans ce temps là n'existaient ni l'Exarchat bulgare, ni des organisations révolutionnaires; ce qui prouve donc que les Bulgares de la Macédoine, malgré l'oppression du grécisme, avaient déjà au début du XIX siècle conscience de leur nationalité bulgare et manifestaient ouvertement ce sentiment, de même qu'aujourd'hui, sous l'oppression non moins lourde de leurs nouveaux maîtres politiques.

L. Milétitch, P. N. Milioukoff et la Bulgarie. A l'occasion du soixante-dixième anniversaire de Milukoff.

Le jubilé de P. N. Milioukoff, fêté à Paris le 3 mars, a eu, selon M-r Miletitch, qui a personnellement pris part aux solennités, le caractère d'une éclatante manifestation de la part des représentants les plus en vue des intellectuels de l'émigration russe à idées démocratiques en l'honneur de Milioukoff en tant que savant et homme politique. Les fêtes ont été d'autre part remarquables en ce qu'elles ont été la manifestation d'une étroite union culturelle russo-bulgare, témoignée par la part active prise par les Bulgares dans les solennités du jubilé. De nombreux adresses et télégrammes de félicitation avaient été envoyés au comité des fêtes par différentes organisations bulgares, scientifiques, culturelles et sociales et par des personnalités en vue, avec en tête le ministre président de Bulgarie. Les institutions scientifiques bulgares — l'Académie des Sciences et l'Institut scientifique macédonien envoyèrent des adresses, l'Université élut Milioukoff „doctor honoris causa“ en sciences historiques. En outre, les trois instituts étaient repésentés aux solennités par un délégué spécial — M-r le professeur L. Milétitch.

Dans toutes les félicitations, orales et écrites, on saluait en Milukoff le savant — l'historien et le professeur, qui par ces travaux scientifiques et par son oeuvre pédagogique universitaire a laissé des traces ineffaçables parmi les intellectuels russes contemporains, dont, maître et chef spirituel très aimé, il a conquis l'âme, La caractéristique de la personne morale de Milukoff a été donnée par des détails touchants sur sa vie sociale et politique qui nous le montrent comme un caractère extraordinairemeut fort et un défenseur intransigeant de la vérité et de la justice. A cette caractéristique on doit ajouter le point de vue équitable adopté par Milioukoff en ce qui concerne les questions politiques de la Bulgarie, particulièrement la question macédonienne; c'est ce que les Bulgares firent ressortir dans leurs harangues et adresses.

Dans le discours qu'il prononça en russe au cours des solennités et dont nous reproduisons dans ce numéro le texte en bulgare, M-r Miletitch, après avoir fait ressortir les grands mérites de Milioukoff pour l'histoire curturelle et politique de la Russie contemporaine, parla de la grande popularité dont jouit le savant russe parmi les intellectuels bulgares et qui est due à son œuvre comme professeur à l'Université bulgare, à ses ouvrages qui ont trait à l'histoire culturelle de la Macédoine et à son rôle politique en ce qui concerne la question macédonienne. M-r Milétitch cite le texte des deux adresses de félicitations — celle de l'Académie des Sciences et celle de l'Institut scientifique macédonien que dans son discours il prononça en bulgare.

Le trait principal du caractére de Milioukoff—son impartialité mise au service de la vérité et de la justice, a été mis en lumière dans les discours prononcés par beaucoup d'orateurs au banquet donné en son honneur le 4 mars; M-r Milétitch a particulièrement noté celui du ministre plénipotentiaire bulgare à Paris, M-r Morfoff, et surtout celui de l'exministre français M-r Justen Godard, remarquable par sa franchise.

Comptes rendus.

Le livre de Cvijić. Belgrade 1927. (En serbe). — Compte rendu par St. Romansky.

Pour faire connaître les idées du feu géographe serbe Jovan Cvijić à tous les milieux du peuple serbe, la Société qui rédige la série de livres populaires, paraissant encore d'avant la guerre sous le nom de „Société littéraire serbe,“ a publié quelques articles et extraits, retirés des ouvrages de Cvijić dans un numéro spécial, intitulé „Le livre de Cvijić.“ Deux croquis biographiques, dus à la plume de deux élèves du feu professeur, son héritier de chaire M. Milojević et le professeur d'ethnologie M. Erdelianović, précèdent ce petit recueil, dans le but d'en faire ressortir les mérites de leur maître pour la science en général, et pour son peuple plus spécialement.

Tous les deux parlent, entre autre, de la grande influence politique et nationale, exercée par la personnalité et l'œuvre de Cvijić qui avait participé activement dans tous les grands événements de l'histoire du peuple serbe au cours des deux dernières dizaines d'années. Tous les deux louent son audace, d'avoir exposé „objectivement“ la question macédonienne. M. Milojević lui attribue le mérite particulier, „d'avoir mis sur des bases scientifiques les nécessités du peuple serbe“ pendant 1912.

c'est-à-dire, disons le clairement, d'avoir profité de son autorité de savant, pour représenter devant le monde étranger la Macédoine telle que les Serbes la désirent, et fournir des arguments pour en justifier l'éffondrement du traité bulgaro-serbe de 1912 qui reconnaissait formellement la Macédoine comme un pays bulgare. Son „objectivité“ consiste, d'après M. Erdelianović, entre autre, dans l'affirmation de Cvijić que „même les Slaves du bas Vardar, et ceux d'entre la Strouma et la Mesta, doivent être considérés comme un groupe ethnique spécial, étant plus rapproché des Serbes que des Bulgares.“ Dans toute la vie historique de la science slave, aucun savant n'a jamais accepté une pareille hipothèse, étant donné que justement le parler de cette population macédonienne la servi du fondement de la langue littéraire de Cyrille et Méthode, c'est-à-dire de la langue vieille-bulgare. Aujourd'hui sur cette question n'existent plus deux avis. Mais Erdelianović n'en paraît nullement gêné et continue à relater les idées de Cvijić sur le nom de „Bulgare,“ dont s'est toujours appellé la population slave de la Macédoine centrale et méridionale qui n'aurait jamais eu d'après lui, une signification ethnique, mais qui aurait servi à désigner la population de n'importe quelle race, adonnée à la vie grossière des champs (p. XXXII). La publication des documents secrets, tirés des Archives autrichiennes a suffisamment et infailliblement révélé la vérité sur la raison qui détermina les Serbes à tourner leurs regards vers la Macédoine et poussa leurs revendications infondées au sujet de ce pays, après l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine par l'Autriche-Hongrie. Alors les savants serbes, se mettant en service de la nouvelle politique de son gouvernement, se virent obligés de chercher partout et par tous les moyens, des arguments favorables à l'appui d'une thèse artificiellement inventée. Fidèle à cette convoitise, Cvijić avait déclaré à la fin la population macédonienne comme une masse „flotante,“ sans physionomie distincte qui saurait s'assimiler facilement à n'importe quelle nation qui lui aurait imposé sa domination. L'actualité pressante aussi a suffisamment démontré la fausseté de ces assertions.

Il est curieux que dans une de ses caractéristiques sur le peuple serbe, en parlant de l'aptitude de ses compatriotes pour la science, Cvijić fait allusion à quelques particularités „morales“ de mauvaise qualité qui les empêchent de travailler scientifiquement. Ces „particularités morales“ sont innées à Cvijić lui-même et sont entré en grande mesure dans les jugements de ses éléves par rapport à l'appartennance nationale des Slaves macédoniens. Dans la science aussi bien que dans la politique les Serbes restent incorrigibles.

C. Constante, Les Roumains de la vallée de Timok et de la Morava (Revue de Pinde—Macédoine et de Timok, année II, fasc. 1, p. 3-30. Bucarest 1929). (En roumain).—Compte rendu par St. Romansky.

C'est le thème d'une conférence, faite en 1925, dans la „Société de culture macédono-roumaine“ à Bucarest, par un Aroumain, M. C. Constante, qui avait visité en 1906 les Roumains de Timok, dans le but d'en recueillir des costumes et des objets de ménage pour l'Exposition jubilaire à Bucarest, organisée pendant la même année. Il les caractérise comme le plus considérable et le moins étudié de tous les groupes ethniques roumains, restés en dehors des limites de la „grande et puissante Roumanie", réconstituée après la guerre.

Le territoire des Roumains de Timok est considéré par les explorateurs roumains, en général, comme une „continuité géographique et ethnographique de la terre roumaine", dont il est séparé par le lit du Danube. Constante adhère à cette opinion ayant trait aux buts connus de la science roumaine, qui cherche des preuves pour en démontrer que le Danube n'est pas la limite géographique et ethnographique qui sépare les territoires situés sur les deux rives du fleuve. Constante attribue une grande importance à l'extension ethnique de ce groupe roumain, faisant ressortir qu'au moyen âge l'élément roumain aurait été répandu de beaucoup plus au sud dans la Serbie et dans la Macédoine et non pas comme aujourd'hui, comme il est limité seulement dans les districts serbes de Kraïna (Négotin), Timok (Zaječar), Požarévac et Morava (Ćuprija). Il est connu que les Roumains y sont émigrés au cours des deux siècles derniers, venus de la rive opposée du Danube, notamment du Banat (Hongrie) et de la Valachie-Mineure comme le prouvent clairement leurs noms — Ungureni (de Hongrie) et Tsarani (de Ţara Românească, c'est-à-dire du pays roumain), aussi bien que leur dialecte et leur vêtement. En dépit de toutes ces preuves qui mettent en lumière leur origine récente, Constante prête confiance à certaines traditions qui parlent de l'autochtonisme des Roumains dans cet endroit, sur lesquelles, prétend-il, on saurait juger et en tirer la conclusion que pour le fondement de cette population aurait servi un groupe de colons romains qui se serait maintenu dans un certain coin montagneux et accrû ensuite par les émigrants de l'autre côté du Danube, ayant fini par se confondre mutuellement" (p. 19). Il y signale comme preuves quelques narrations, ayant pour sujet les empereurs Trajan et Héraclius qui sont évidemment d'une époque récente et d'origine littéraire. Le conférencier fait mention des défauts des statistiques serbes de 1846 à 1905 qui ne permettent pas de savoir le nombre exacte de cette population qu'il tâche à représenter comme montant au-dessus de 400,000, en se basant sur l'accroissement général de la population dans cette région. Mais il est bien connu que cette mesure ne peut pas être appliquée à toutes les populations, surtout à celles d'une nationalité étrangère, où l'émigration et l'assimilation sont des conditions défavorables à leur accroissement. Les plus sûrs dans le cas sont les recensements, faits pour chaque village séparément à l'endroit-même, comme l'auteur du compte rendu l'avait opéré en 1916 et en avait obtenu comme résultat le chiffre de 200,000 d'âme en tout (v. la Revue Macédonienne, année II, fasc. 1, p. 33 et suiv.).

Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris 1928, 126. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'auteur du compte rendu trouve que le nouveau livre de M-r Jacques Ancel, „Les Balkans face à l'Italie“ est fort instructif pour les lecteurs bulgares, car, en expliquant beaucoup de faits de l'histoire la plus récente des Balkans, M-r Ancel dévoile le point de vue officiel de la France et dessille les yeux des Bulgares, qui comprendront mieux leur situation en ce qui concerne leurs aspirations politiques et économiques les plus vitales, au milieu des puissantes influences étrangères luttant entre elles. On ne peut nier que M-r Ancel connaît bien les pays et les peuples balkaniques, qu'il est très versé dans les problèmes les plus enchevêtrés de la haute politique européenne de nos jous. Cependant, et quoique dans sa préface M-r Ancel fasse ressortir sa qualité d'„historien et de chroniqueur du monde contemporain,“ selon l'auteur du compte rendu, dans son livre, d'un bout à l'autre, perce la tendance de justifier, de quelque façon que ce soit, les positions déjà occupées par la politique française en ce qui concerne les questions du proche Orient, et bien entendu la politique des alliés de la France, en premier lieu celle de la Yougoslavie.

L'auteur du compte rendu s'arrête d'abord aux passages du livre relatifs à la Bulgarie et particulièrement à la question macédonienne. Il ne partage pas l'opinionde M-r Ancel que celle-ci se serait transformée en un simple et général problème des minorités dans les Balkans. Les hommes politiques bulgares avec lesquels M-r Ancel a causé à ce sujet ont, bien entendu, appuyé principalement sur le moyen le plus praticable, légalement sanctionné, de pacifier la Macédoine — l'octroi des droits des minorités; mais il ne faudrait pas en conclure que de ce fait toute la question macédonienne serait épuisée. Les droits en question sont réclamés comme une condition nécessaire pour que les Macédoniens puissent par des moyens légaux travailler plus tard à la réalisation de leur idéal — l'autonomie de la Macédoine. Un peuple qui depuis un demi siècle lutte pour sa délivrance ne peut, en fin de compte, être satisfait par ces quelques miettes de la liberté rêvée dont parle M-r Ancel: „Le jour où l'Etat serbe purra sans méfiance regarder son voisin de l'Est (c. à d. la Bulgarie), on ne voit pas le motif qui l' empêcherait de donner au dialecte macédonien ses écoles et ses églises“. Ceci est un trompe l'oeil dont se sont déjà servis les Grecs et qui a fait faillite. Il ne peut être question d'un dialecte littéraire macédonien: les Bulgares de la Macédoine ont leur langue littéraire — la langue générale bulgare qui les relie au point de vue culturel, depuis des siècles, à tout le peuple bulgare, avec lequel, au point de vue ethnique aussi, ils forment un même et seul peuple.

Quand il s'agit seulement des droits des minorités, il est certain que du côté bulgare aussi on ne songe pas à des changements territoriaux. M-r Ancel dit que la question ainsi possée n'est pas du goût de tous les Serbes. M-r Ancel a raison quand il dit que tout n'est pas réglé et que ce serait une folie de le prétendre: „Si le problème territorial a disparu, le problème intellectuel subsiste. Les Bulgares demandent pour les Macédoniens les droits des minorités, et en appellent à la Société des Nations. Les Serbes prétendent qu'il n'y a pas de „minorités“ en Macédoine. Ils l'ont même débaptisée et la nomment „Serbie du Sud“: mes amis serbes me permettront de leur dire que c'est là un enfantillage“. (p. 104). L'auteur du compte rendu considère ces paroles de M-r Ancel comme un heureux indice que les Français commencent à être mieux éclairés sur la question macédonienne. Cependant il ne partage pas l'opinion de M-r Ancel que l'entente désirée entre les peuples balkaniques peut être maintenant facilement réalisée, car l'affirmation de M-r Ancel que les militants macédoniens (M-r Ancel les nomme, à tort, des „agitateurs“) ont perdu le terrain en Bulgarie est sans fondement, de même que son affirmation que la Serbie a réussi à conquérir la Macédoine par des mesures d'hygiène contre la fièvre paludéenne et que maintenant ce malheureux pays serait „pacifié, policié et calme“ „et surtout ce n'est pas le gendarme ou le soldat que l'a conquise, c'est le médecin“ (p. 109). L'auteur du compte rendu regrette que par de pareilles phrases M-r Ancel dissimue les véritables souffrances de la population macédonienne provenant des abus de pouvoir et des violences inpunément exercées sur elle par l'administratiou serbe au nom de l'idéal d'Etat serbe — la dénationalisation de la Macédoine. L'auteur du compte rendu ne partage également pas l'espoir que M-r Ancel fonde sur l'union des démocraties rurales dans les Balkans, opposée à la population urbaine. Selon lui, M-r Ancel n'a pu saisir les véritables relations entre les masses rurales et urbaines dans les Balkans; ces dernières ne diffèrent pas beaucoup entre elles et il est probable que les grands problèmes nationaux et politiques concernant l'union désirée des peuples balkaniques ne seront pas résolus sans l'influence prédominante des classes intellectuelles, et que les plus précieux intérêts culturels nationaux ne seront pas si facilement sacrifiés pour des avantages matériels dont on ne peut leurrer que les paysans.

Dans la seconde partie, l'auteur du compte rendu rapporte les passages du livre du M-r Ancel concernant la politique des Grandes Puissances dans le proche Orient, principalement celles de l'Angleterre et de l'Italie. Cette dernière est ouvertement accusée de mener une politique de conquête dans les Balkans, où elle veut pénétrer en se servant de l'Albanie comme place d'armes, et d'être décidée à s'opposer à la réalisation d'une fédération balkanique.

Denkwürdigkeiten des Marschals Izzet Pascha. Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt, eingeleitet und erstmalig herausgegeben von Karl Klinghar Leipzig 1927. — Compte rendu par St. Romansky.

Le nombre déjà considérable d'ouvrages parus traitant le problème des causes de la guerre mondiale, en premier lieu mémoires et journaux des hommes d'état et des militaires qui occupaient avant et pendant la guerre des places responsables, est augmenté dernièrement par quelques ouvrages, émanant d'hommes d'état turcs qui suscitent un intérêt tout particulier et bien mérité. Les destinés de la Turquie et de son ex-capitale Constantinople ont été au cours des deux siècles derniers le point de départ de la politique européenne. Plusieurs guerrès et émeutes sont étroitement liées à la Turquie et à son gouvernement. Enfin la guerre balkanique mit fin à sa domination dans l'Europe, ayant en même temps, malheureusement, par la solution inéquitable du problème balkanique, largement contribué à préparer le terrain pour le déclenchement de la guerre mondiale. Après le livre de l'ambassudeur turc à Berlin, Mehmed Mukhtar Pacha „La Turquie, l'Allemagne et l'Europe (depuis le traité de Berlin jusqu'à la guerre mondiale)“, Paris 1924, ont paru déjà „Les Mémoires du Maréchal Izzet Pacha“, Leipzig 1927, d'abord en allemand, dans la traduction du journaliste allemand Karl Klinghardt. L'intérêt que suscite ce livre est d'autant plus grand, étant donné que son auteur a rempli successivement au cours de plusieurs années d'avant la guerre balkanique, et jusque le régime de Moustafa Kémal les fonctions variées de chef d'Etat Majeur, Ministre de la guerre, Commendant en chef, Grand Vizir, Ministre des Affaires étrangères, Ministre de l'Intérieur etc. C'est lui-même qui émit les plans d'entreprendre une réorganisation de l'armée turque sur le modèle de l'armée allemande d'avant la guerre balkanique et ceux de la diréction d'une guerre eventuelle avec les Etats balkaniques, ces derniers restés inappliqués.

En dépit de son titre, l'ouvrage de Izzet Pacha représente, dans le fond, un exposé des événements historiques et politiques, depuis la guerre franco-prusse, 1870, jusqu'à nos jours, dans le but d'en faire ressortir plus clairement les raisons fondamentales de la grande guerre, Dans le nombre des causes d'ordre spécial, l'auteur range la révolution jeune-turque et la guerre balkanique qu'il appelle „la veille de la catastrophe“. Il est persuadé que, si la guerre balkanique eut été évitée ou fut terminée en faveur de la Turquie, la guerre mondiale n'aurait pas eu lieu, sûrement. La double guerre balkanique eut comme résultat un accroissement outre mesures des ambitions et des prétentions des Etats Balkaniques. „Cela importe surtout pour la Serbie qui y eut la part minime des mérites de victoire (dem am venigsten Siegesverdienst zukam), mais qui accapara la partie du lion dans la répartition du butin“. Depuis lors, les Serbes se mirent à rêver à l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine, comptant toujours sur le soutien ferme de la Russie.

Izzet Pacha estime que les deux guerres pourraient être évitées, si l'idée d'une „Macédoine autonome“ ou celle d'une Union balkanique la Turquie y comprise, avaient été réalisées à un temps propice. „Même si on n'était pas venu à conclure formellement un traité d'Union balkanique, la création seule d'un Etat Macédonien autonome, aurait mis, par nécessité, fin aux actions des Etats Balkaniques, dirigées contre la Turquie et à leurs convoitises visant la conquête et la répartition de la province macédonienne. Alors, dans le cas où le désaccord aurait suscité des litiges entre les Etats Balkaniques, la Turquie y saurait jouer le rôle d'arbitre avec des droits executifs“ (p. 149).

Henryk Batowsky, Krolestwo Serbów, Chorwatów i Slowieńców (Le royaume des Serbes, Croates et Slovènes) (v. „Ruch Slowiański“ Lwów, 1928). — Compte rendu par D-r Boris Iotzoff.

M-r Henryk Batowsky a publié dans la revue polonaise „Ruch Slowiański“ l'article mentionné ci-dessus, dans le but de faire connaître à ses compatriotes le nouveau royaume des Serbes, Croates et Slovènes. L'auteur, en parlant de la population de la Yougoslavie, cite les peuples qui la forment — Serbes, Croates, Slovènes, Allemands, Hongrois, Turcs, Albanais, Slovaques, Tchèques, Roumains et autres — à l'exception des Bulgares de la Macédoine et des départements de Tren et Bosilégrade, arrachés à la Bulgarie, dont il ne dit mot. L'auteur du compte rendu considère cette grave lacune comme un manque d'impartialité dont la tendance est claire et confirmée par la citation des sources bibliographiques; ce sont des sources serbes auxquelles viennent se joindre celles provenant d'auteurs serbophiles comme Herman Vendel, Auguste Gauvin, Albert Moussé, etc. L'auteur ne peut être excusé dans ce cas par la remarque qu'„une partie de la population de la Serbie du Sud est formée de Bulgares considérés comme des Serbes“ et qu'„il existe un conflit aigu au sujet de l'ainsi nommée Macédoine“ ce qui d'ailleurs „ne change en rien le caractère slave de l'Etat“.

L'auteur du compte rendu blâme M-r Batowsky d'avoir mal rempli sa tâche d'informateur impartial en taisant le fait notoire qu'en Macédoine existe une population bulgare ou en le dénaturant dans le sens que seuls les Bulgares le croiraient et cela seulement pour une partie de cette population. En parlant de la Macédoine historique on ne peut dire „l'ainsi nommée Macédoine“ comme le fait M-r Batowsky, mais on pourrait dire „l'ainsi nommée Serbie du Sud“ en employant le terme nouvellement fabriqué par les Serbes. Il est exact que les Macédoniens sont des Slaves, mais comme ils sont des Slaves bulgares, c. à d. des Bulgares, il n'est pas exact que cela „ne change en rien le caractère slave de l'Etat“ comme l'affirme M-r Batowsky. Il est notoire que les Serbes répandent à dessin la même chose en affirmant que les Macédoniens sont des „Slaves“ qui peuvent facilement devenir des Serbes grâce à leur parenté de langue et de culture avec ces derniers. On ne s'attendait pas en Bulgarie à ce que du côté polonais ce droit inhumain pris par des Slaves de conquérir d'autres Slaves et de les dénationaliser de force soit soutenu.

M-r Batowsky, en parlant de l'instruction primaire, secondaire et supérieure en Yougoslavie, tait également le fait si important que, dans un passé récent, les Serbes ont fermé toutes les écoles et églises bulgares en Macédoine et que si les Bulgares de cette contrée désirent étudier dans leur langue et se servir de leurs livres les plus terribles châtiments leur sont infligés — toujours au nom de ces larges conceptions slaves!

M-r Batowsky donne également de fausses informations en affirmant, à la fin de son article, que les relations entre la Bulgarie et la Yougoslavie sont bonnes, mais qu'elles sont gâtées par l'agitation de „la question macédonienne“. Cette question, qui à ce qu'il semble n'existe pas pour l'auteur du moment qu'il la met entre guillemets, de fait est une question actuelle et nationale, c. à d. une question bulgare, car en Macédoine sous la domination serbe et grecque vit une partie considérable du peuple bulgare. Il est encore plus étrange que M-r Batowsky ait trouvé nécessaire d'ajouter que la „Serbie du Sud" selon les informations officielles est serbe, mais que l'émigration de la Serbie du Sud actuelle ne la considère pas comme serbe et soulève là des troubles continuels.

L'auteur du compte rendu, en faisant ressortir l'idée tendancieuse de l'article de M-r Batowsky qui est en contradiction évidente avec la vérité, dit la pénible impression qu'a causé cet article en Bulgarie — pays qui subit aujourd'hui le même sort que dans le passé la Pologne déchirée.

Sp. Konstantinov, La proposition de l'Allemagne au sujet des garanties de la Société des Nations pour la défense des minorités. (Publié dans la revue „Droit et Justice" I № 4 1929). — Compte rendu de L. M.

Au sujet de la question de la défense des droits des minorités soulevée dans la Société des Nations, M-r Sp. Konstantinov, rédacteur de la revue „Droit et Justice" fait ressortir le devoir des juristes bulgares d'entretenir chez le peuple bulgare le sentiment de justice dans l'intérêt des minorités bulgares en Yougoslavie et en Grèce dont les droits ont été foulés. L'auteur fait un bref commentaire au sujet de la procédure qui doit être employée pour résoudre les différends au sujet des minorités nationales. M-r Konstantinov cite le texte des clauses du traité de Neuilly relatives à ces questions et signées par la Yougoslavie le 10 septembre 1919. L'auteur du compte rendu cite également le texte de ces stipulations selon la traduction publiée par M-r Konstantinov.

Ecrivains étrangers du XIX siècle au sujet de la population de Macédoine.

Dr N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. 3. Sofia, 1929. XIII+486. (Edition de l'Académie des sciences bulgare). — Compte rendu par Maria Romanska.

Dans la science ethnographique slave d'aujourd'hui, il n'existe plus aucun doute sur la question de la nationalité des Slaves macédoniens, parce-que, d'après les traits les plus importants qui déterminent les nationalités — leur langue et leur sentiment national, — ils se rattachent nettement à la nation bulgare. D'ailleurs la société européenne a été bien éclairé sur ce sujet, dans le présent que dans le passé, par des écrivains de valeur, et, s'il existe aujourd'hui quelques divergences de vues, elles ne peuvent pas être attribuées à une information contradictoire. Au cours de 19e siècle entier, bon nombre de voyageurs et de savants-spécialistes de tous les pays d'Europe, qui ont parcouru ou étudié la Turquie, ont montré aussi un intérêt particulier à la nation bulgare, une des plus nombreuses populations de cet empire hétérogène. Un nombre considérable de noms d'auteurs et d'ouvrages parus, traitant la question de la Turquie d'Europe en général, et de la Bulgarie et la nation bulgare plus spécialement, sont connus au monde européen aussi bien qu'en Bulgarie.

Dernièrement, l'ouvrage bibliographique de l'écrivain bulgare bien connu M. le Dr N. Michov, „Sources bibliographiques pour l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles“ (2 volumes), et le troisième volume récemment paru du même ouvrage, intitulé „La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX s.“, mettent en lumière encore une grande partie de cette littérature copieuse que l'auteur lui-même a découverte dans les bibliothèques publiques de Paris, de Marseille, de Munich, de Vienne et de Sofia. Les deux premiers volumes, parus successivement en 1915 et en 1924 sont signalés dans la Revue macédonienne, année 1re, fasc. 4e. Dans le troisième volume l'auteur énumère 1033 ouvrages et articles, dont 563 en français, 231 en allemand, 188 en anglais, 49 en italien, 1 en hongrois et 1 en portugais. Ce volumineux travail est d'autant plus précieux pour l'ethnographie de notre pays et plus spécialement pour la Macédoine, parce-que, il n'est pas seulement un simple indicateur bibliographique, mais il nous ournit par les nombreuses notices et citations, tirées des originaux, examinés par l'auteur, des données authentiques qui éclairent de plusieurs côtés la question de la population des pays balkaniques en général, des régions peuplées de Bulgares plus spécialement (Bulgarie, Thrace, Macédoine, Moravsko, Dobroudja), et des colonies bulgares en Transylvanie, Valachie, Bessarabie.

Ouvrages scientifiques et rapports consulaires (anglais, belges, français, italiens, autrichiens) y font connaître, entre autre, la vérité pure et impartiale sur l'appartennance nationale et l'extension ethnique des Slaves macédoniens qui forment le noyau de la population de Macédoine. Il est à noter que même les deux auteurs grecs qui y figurent, Bernardakis et Hondros, reconnaissent sans hésitation la présence des Bulgares dans la Macédoine. Mais fideles aux revendications et aux idéals de leur nation, ils tendent à diminuer leur importance morale, en faisant ressortir leur dépendance religieuse du Patriarcat grec, ou en mettant en lumière les écoles grecques dans cette province, pour en faire représenter la Macédoine comme un pays de préférence grec par sa vie intellectuelle.

Nous n'avons qu'à rappeler, en traduction française, les jugements de quelques-uns d'entre eux, sans faire aucun choix tendencieux, d'ailleurs complètement inutile, car, il n'y a d'auteur qui ne range les Slaves macédoniens parmi les Bulgares.[1] Le fait même que ces ouvrages appartiennent à une date reculée, montre leur valeur purement scientifique, n'ayant aucun trait à la politique actuelle.

Améro J., Le mouvement bulgare, ses causes et ses conséquences — Revue contemporaine. 2e série. T. 20. Paris, 1861. p. 76—104.

p. 77e - 78e . . . „Il a plu en effet au gouvernement turc de ne comprendre sous le nom de Bulgarie qu'une partie de ce qu'était ce pays à l'époque de la conquête, et cette tactique, dont le but était d'amoindrir la nationalité bulgare pour mieux assurer la sujétion, n'a que trop bien réussi au conquérant. L'ancienne Macédoine tout entière est aussi un pays bulgare; et comme elle est d'une étendue à peu près égale à celle de la Bulgarie officielle, il s'ensuit que les Balkans ne forment point, comme on le prétend, la limite méridionale de la Bulgarie, mais qu'ils en occupent le milieu" . . .

---

[1] Un seul écrivain, Grignan, y considère les Macédoniens comme un groupe ethnique slave spécial.

Bainier, La Turquie — Bulletin de la Société de géographie de Marseille. T. 1e. Marseille, 1877. p. 169—182; 225—243.

p. 177e. En Bulgarie, avant tout, puis dans la Roumélie et dans la plus grande partie de la Macédoine vivent les Bulgares, nation de quatre millions d'hommes" . . .

Bath, marquis of., Observations on Bulgarian Affairs. London, 1880. p. 118.

p. 4e — 5e. „Le pays, habité exclusivement ou essentiellement (exclusively or mainly) par le peuple bulgare, comprend la Principauté de la Bulgarie, la province Roumélie Orientale et une partie considérable de la Macédoine (and a considerable part of Macedonia). Cela était défini avec une exactitude substancielle par le traité de San-Stéfano, quoique, la frontière assignée par ce traite fût poussée dans quelques endroits au délà de la limite strictement ethnographique et de la vérité historique. En échange de quoi, un grand nombre de Bulgares sont épars en Serbie, en Roumanie, en Roumélie méridionale, en Bessarabie et en Autriche . . . En prêtant plus grande attention à cette matière, par l'observation personnelle et par l'étude des diverses autorités sur ce sujet, on considère la population chrétienne bulgare au nombre total de 5,000,000 d'âmes. En Macédoine, où ils forment plus de la moitié de la population entière (where they form rather more than half the total population) — 900,000 Bulgares".

Berton Ch., Quatre années en Orient et en Italie ou Constantinople, Jérusalem et Rome en 1848, 1849, 1850, 1851. Paris, 1854. p. 472.

p. 158e. Les Bulgares . . . „Ils sont adonnés à l'agriculture, et occupent, outre la Bulgarie entre le Danube et le Balkan, plusieurs cantons de l'Albanie et de la Thessalie. Leur nombre est d'environ 4,500,000, en majorité grecs schismatiques; il y a parmi eux un certain nombre de catholiques et de musulmans" . . .

Bonghi R., Le Razze et le stato in Turchia — Nuova Antologia di scienze, letteri ed arti. II. serie. vol. 5. Firenze, 1877. p. 761—790.

p. 770e. „Les Bulgares s'étendent dans toute cette région méditerranéenne, située entre le littoral égeen, habité par les Grecs, et le cours moyen du Danube de Vidin à Silistrie: parte di Macedonia, di Tracia, di Mesia. Cependant, si dans le cœur de ce territoire ils sont seuls, et les Turcs ne s'y trouvent que dans les villes plus importantes et dans le voisinage de ces dernières, il n'est pas ainsi dans un coin plus ou moins vaste à midi et à l'est. Ici, entre Adrianople et Filippopoli d'une part, et entre Adrianople et Silistrie de l'autre, les Turcs deviennent fréquents et sont très mêlés avec les Bulgares; et ce qui est encore plus étrange, c'est que ces derniers (les Bulgares) forment autour, au nord et à l'est de Lozengrad (Kirkkilisse), excepté le littoral qui est grec, un noyau entier (un nocciolo tutto di loro). . .

Boué A. Die Ethnographie der europäischen Türkei und des westlichen Klein-Asiens, etc. — Amtlicher Bericht. Gratz, 1844, p. 120—126.

p. 122e. „Les Bulgares, toujours fidèles à leur nationalité, et seulement avec des particularités ou des coûtumes locales, qui dépendent du climat, habitent la Bulgarie tout entière, aussi bien que presque toute la Macédoine à une largeur jusque Sérès et Salonique (auch auf diese Weise fast ganz Macédonien bis zu der breite von Seres und Salonik); ils sont très nombreux en Thrace, surtout dans sa partie septentrionale. En Macédoine sudoccidentale et surtout en Thessalie ils apparaissent en nombre très insignifiant, mais ils s'étendent à l'ouest de la Macédoine jusque au délà de la frontière albanaise".

Boutet P., La population de la Turquie — L'Exploration. T. 1. Paris, 1877. p. 40—46.

p. 42e. „Les Bulgares sont les plus nombreux parmi les Slaves de l'Empire; . . . A part le sandjak dè Toulcha, où ils ont été déplacés par les Tatares, ils sont en majorité dans tout le vilayet du Danube, communément appelé Bulgarie, ainsi que dans les sandjaks de Sliven, de Philippopolis, de Sérès, de Salonique et de Skopia. Ces sandjaks renferment une population totale de 3,400,000 habitants, dont près de 70 pour 100 sont des Bulgares; beaucoup ont embrassé la foi des conquérants; car on ne compte pas moins de 790,000 Bulgares mahométans".

Brunialti A., La Nuova Bulgaria — Nouva Antologia di scienze lettere ed arti. II serie. Vol. 19. Roma, 1880. p. 96—147.

p. 117. „Puisque si fréquemment et si vivement est discutée la question, laquelle des nationalités prédomine en Macédoine, et ce que le gouvernement italien en peut juger par quelques documents me semble incertain, je crois utile à transcrire ce qu'en pense un consul anglais, l'honorable W. Kinnaird Rose, qui a parcouru toute cette région. „J'ai fait des recherches les plus soigneuses—écrit-il dans la „Fortnightly Review, Sept., 1879, p. 422—423 (article intitulé „Macedonia, vol, XXVI. New series, London, 1879, p. 414—439), j'ai fait des recherches les plus soigneuses sur la question disputée de la proportion des races en Macédoine. Après la guerre russo-turque 170,000 musulmans furent ajoutés à sa population, venus de la Bulgarie et de la Roumélie orientale, de sorte qu'ils ont changé le rapport entre les Musulmans et les Chrétiens. Toutefois il n'y a aucun doute que les Bulgares y sons en grande majorité (nondimeno non vi è dubbio alcuno che i Bulgari sono in grande maggioranza). La limite orientale, fixée par le traite de San-Stéphano, traverse, elle aussi, un pays qui est, en vérité, bulgare (un paese che in fatto è bulgaro). Les Turcs qui occupent en grand nombre les districts de Skopié, de Pristina et de Kuprelli (Vélès) sont, en grande partie, des importations récentes. Le littoral tout entier est occupé par les Grecs, et le traité (de S. Stéphano) les respectent, à l'exception des districts de Sérès et de Drama. Ici, la masse des habitans est grecque, mais près Salonique les Grecs ne sont que sur la côte de la mer (non vanno oltre la marina). A l'ouest à peine près Bitolia, on peut dire que les Grecs sont déjà clairsémés. Les chiffres de Synvet sur la population grecque en Thrace et en Macédoine sont très exagérés et s'ai trouvé que les Grecs eux-mêmet. en sont persuadés".

Les Bulgares — La République Française. 5e année. № 1214. 12 mars, 1875, Paris p. 1—2.

p. 2. „Les Bulgares sont répandus aujourd'hui dans la Bulgarie, la Thrace, la Macédoine, l'Albanie et la Vieille-Serbie. Ils ont, en outre, des colonies importantes dans la Bessarabie roumaine, dans la Russie méridionale et dans le Banat de la Témès“ . . .

Bulgares — Le Magasin pittoresque. 11e année. Paris, 1843. p. 11—18.

p. 18. „Nos cartes géographiques ne désignent sous le nom de Bulgarie, parmi les provinces turques, que le pays compris entre le Danube, les Balkans et la mer Noire; cependant la race bulgare, répandue dans tous les pays d'alentour, s'étend dans la Thrace, dans la Macédoine et jusque dans la Morée“. . .

Carboneri L., Rapport consulaire. Salonique, le 12 avril 1860. — Recueil consulaire. T. VI. Bruxelles, 1860. p. 441—457.

p. 457. „Sérès est une des villes les plus anciennes de la Macédoine, . . . La vieille ville est habitée par des Grecs, des Bulgares des Valaques et par quelques familles juives, tandis que la ville neuve l'est par les Turcs“ . . .

Chervau, Une excursion en Macédoine — Mémoires de la Société bourguignonne de Géographie et d'Histoire. T. 1er. Dijon, 1884, p. 167—218.

p. 167. „Chargé par le gouvernement Ottoman d'explorer les forêts de la Macédoine . . . nous avons parcouru, au commencement de 1867, toute la partie méridionale de cette province, ainsi que le bassin de Carasou (Černa) vers le nord-est. p. 197. „Dans tout le Midi de la Macédoine et notamment sur les côtes de la Chalcidique, les Grecs forment l'immense majorité de la population. Au fur et à mesure qu'on remonte vers le nord, l'élément grec disparaît peu à peu, pour faire place à l'élément bulgare“. . .

p. 198. „Les Bulgares sont essentiellement agriculteurs. C'est une forte race qui joint à la sobriété des Orientaux les habitudes laborieuses des peuples du Nord“ . . .

Correspondence. Turkey. № 25 < 1877 >. London, 1877. p. XII—301.

p. 7—8. Le consul Blunt à Mr. Joselyn. Salonique, 27 Mars, 1877. „Mon collègue grec m'informe que dans le district de Stromnitza, habité principalement par les Bulgares, les habitants chrétiens ont été molestés par les Turcs“.

Correspondence. Turkey. № 13 < 1878 >. London, 1878, p. 3. Le marquis Salisbury au compte Derby. Pera, 23 Decembre, 1876.

Les représentants de Allemagne, d'Autriche-Hongrie, de France, de Grande-Bretagne, de l'Italie et de Russie reconnaissent formellement dans la Conférence de Constantinople les sandjaks de Nich, Skopié, Bitolia (à l'exception de deux casas au sud) les trois casas au nord du district de Sérès et les casas de Stroumnitza, Tikvech, Vélès et Kastoria comme bulgares.

Correspondence. Turkey. № 15 < 1880 >. P. I. London, 1880, p. IV—161.

p. 19—21. Lord Fitzmaurice au compte Granville. Buyukdéré. 12 Juin, 1880.

p. 20e. La population mâle de la Macédoine. Les sandjacs de Salonique, de Monastir, de Sérès et de Drama renferment une population de 310,441 Musulmans, 183,066 Bulgares, 166,964 Grecs, 50,152 Valaques, 25,043 Albanais, 28,122 Juifs.

Courriere C. Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves Paris, 1879, p. XXIII—553 — 1 f.

p. VII. „Le groupe méridional comprend: 1^0 les Bulgares occupant la Mœsie, la Thrace, la Macédoine, et à l'ouest s'étendant jusqu'à Prizrène et le lac Ochrida, et qu'on peut évaluer à 4,095,931 outre ceux qui habitent la Roumélie, l'Autriche et la Russie méridionale.

Delamarre C., La chef de mon Pluriel. Carte linguistique ethnographique et politique actuelle de l'Europe orientale. Russie—Autriche—Turquie. Paris, 1868.

Langue bulgare. — „Cette langue slave est parlée non-seulement en Bulgarie, mais au sud des Balkans, en Roumélie, presque jusqu'à l'Archipel. Une étroite bande de Grecs, sépare seule les Bulgares de la mer Egée".

Durando C., Rapporto agricolo-commerciale sulla Bulgaria <Luglio 1871> — Bolletino Consolare. Vol. VII. P. II. Roma, 1871. p. 3—45,

p. 3. „I confini della Bulgaria politica sono contrastati da Greci e da Serbi in vario modo a profitto della propria nazionalità: e sarà questa una non facile questione per le generazioni future".

(à suivre).

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКО

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Ив. Снѣгаровъ, Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата 1

Проф. А. М. Селищевъ, Семейната „служба“ (курбанъ) въ България и Македония и сръбската „слава“ 33

Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове: 1. Солунъ 78

Проф. А. М. Селищевъ, Единъ протестъ на българитѣ въ Битоля отъ 1876 година 85

Н. А. Мушмовъ, Византийски печати отъ XI в. съ значение за българската история 90

Апостолъ Д. Кочовъ, Църковно-училищнитѣ борби въ Драмско 97

Рецензии и книжовни вести

Г. Баласчевъ, Българитѣ презъ последнитѣ десетгодишнини на десетия вѣкъ. Часть I. София, 1929. стр. 84. — Рецензия отъ проф. П. Мутафчиевъ 111

Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας, ὑπὸ Νικηφόρου Μοσχοπούλου, μετὰ χάρτων καὶ εἰκόνων. Ἀθῆναι, 1920. 103. (История на България, отъ Никифоръ Мосхопулосъ, съ карти и образи). — Рец. отъ Влад. Алексиевъ 119

Проф К. Кадлец, Првобитно словенско право пре X. века. Превео и допунио проф. д-р Ф. Тарановски. Београд, 1929. стр. 130. — Рец. отъ Влад. Алексиевъ 129

Albert Pingaud, Question de Macédoine (печ. въ Larousse mensuel illustrée, № 267, Mai 1929). — Рец. отъ Л. Милетичъ. 133

Oscar Randi, I popoli Balcanici, Roma, 1929. 18⁰, 178 (№ 14 отъ Collezione Omnia). — Рец. отъ Л. Милетичъ 136

D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Sa etnografskom kartom. 1929. Zagreb. 8⁰, 26. — Рец. отъ Ст. Романски 142

Ив. В. Мърквичка, България въ образи. София, 1929. IV+XLVIII. (Издание на Българската академия на наукитѣ). — Рец. отъ Л. М. 145

Чужди писатели за населението на Македония. — Д-ръ Н. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ трети. София, 1929. 8⁰, XIII + 486. (Издание на Бълг. академия на наукитѣ). — Съобщава М. Романска . 147

Французко резюме на съдържанието на книгата . . . 171—195

TABLE DES MATIÈRES

Pages

Ivan Snégarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme 1

Prof. A. M. Sélichtchev, La célébration de la fête familiale la „slujba“ (kourban) en Bulgarie et en Macédoine, et la „slava“ serbe 33

St. Romansky, Les noms de quelques villes dans la Macédoine: 1. Solunъ — Salonique 78

Prof. A. Sélicht:chev, Une protestation de Bulgares à Monastir en 1876 85

N. A. Mouchmov, Molybdobules byzantins du XI siècle ayant trait à l'histoire bulgare 90

Apostol D. Kotchov, Les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales dans la région de Drama 97

Comptes rendus

G. Balastchev, Les Bulgares au cours des dernières dix années du X siècle. I. Sofia, 1929. p. 84. — Compte rendu par P. Moutaftchiev. 111

Histoire de la Bulgarie, par Nikiphore Moshopoulos. Avec des cartes et des illustrations. Athènes, 1929. p. 103. (En grec). — Compte rendu par Vlad. Alexiev 119

Prof. K. Kadletz, Le droit slave primitif avant le X siècle. Traduit par le prof. d-r F. Taranovsky. Belgrade, 1929. p. 134. (En serbe). — C. r. par Vlad. Alexiev 129

Albert Pingaud, La Question de Macédoine (v. Larousse mensuel illustrée, № 267, Mai 1929, 111-112, Paris). — C. r. par L. Milétitch 133

Oskar Randi, I popoli Balcanici, Roma, 1929. 16⁰ 178 (№ 14 de Collezione Omnia). — C. r. par L. Milétitch. 136

D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, Limites etnographiques des Slovènes, Croates, Serbes et Bulgares. Avec une carte etnographique (En croate). Zagreb, 1929. 8⁰, 26. — C. r. par St. Romansky 142

Iv. V. Mrkvitchka, La Bulgarie illustrée. I. Partie. Sofia, 1929. IV + XLVIII. (Edition de l'Académie de sciences bulgare). — C. r. par L. M. 145

Ecrivains étrangers au sujet de la population de la Macédoine. — D-r N. Michov, Le population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et XIX siècles. T. 3. Sofia. 1929. XIII+486 (Edition de l'Académie des sciences bulgare). — C. r. par Maria Romanska 147

Résumés des articles de la Révue en français . . . . . . 171—195

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИ

РУСКИ ОПИТИ ЗА ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ И ДИГАНЕ НА СХИЗМАТА.[1]

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Всичкитѣ разнообразни мнения относно мѣстопребиванието на екзарха сж били въ връзка съ въпроса за дигане на схизмата. Тѣ сж били диктувани отъ желанието да се постави българската цьрква въ правилни отношения съ другитѣ църкви, особено съ руската. А презъ време на руската окупация схизмата била, така да се каже, въвирана отъ Русия въ очитѣ на българитѣ, които не искали да ѝ придаватъ никакво значение. Тогава руското правителство е съобщило на своитѣ окупационни власти въ България да се държатъ примирително по гръцкобългарския въпросъ и да не даватъ да се узакони стремежътъ на българитѣ да образуватъ самостоятелна църква въ всичкитѣ три части на България безъ съгласието на цариградската патриаршия, защото—обяснявало то—по чл. 62 на Берлинския договоръ, на който се опирали народнитѣ представители въ Търновското учредително събрание, има предъ видъ само канонически признатитѣ самостоятелни православни общини, каквато не е българската цьрква и, следователно, българитѣ не могатъ да се смѣтатъ църковно независими отъ патриаршията безъ нарушение на каноническото право и безъ нови раздори.[2] Поради тази инструкция и князъ Дондуковъ-Корсаковъ е отбѣгвалъ да реши окончателно въпроса за устройството на църквата въ Българското княжество и, за да подчертае каноническата върховна власть на цариградската патриаршия надъ това княжество, той е допусналъ да се предвидятъ патриаршески духовни сждилища въ временнитѣ сждебни правила, изработвани презъ 1878 год. отъ рускитѣ окупационни власти.

---

[1] Вж. Македонски прегледъ. Год. V, кн. 1.

[2] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 177—178.

Сѫщо и екзархъ Иосифъ е сподѣлялъ надеждата, че възъ основа на широкитѣ начала на Берлинския договоръ и законитѣ въ турската империя, екзархията ще остане църковенъ центъръ на цѣлия български народъ,[1] обаче той решително е билъ противъ нейното премѣстване въ Търново или София, както му предлагалъ князъ Дондуковъ,[2] защото въ такъвъ случай екзархътъ би билъ български поданикъ и това би дало основание на В. Порта да анулира фермана за учредяването на екзархията[3]. При все това екзархъ Иосифъ сѐ е смѣталъ, че сѫществува въпросъ за седалището на екзархията, макаръ и да се намирала тя формално още въ Цариградъ. Затова той се колебаелъ, да ли въ Цариградъ или въ Пловдивъ (столица на Източна Румелия) да се установи Екзархията. На 21 юлий 1878 г. той е писалъ на Наумъ Спространовъ, който заминавалъ отъ София въ Солунъ, че ще му се съобщи, какъ да действува въ Македония, когато се опредѣли постоянното седалище на Екзархията. Сѫщо и на Хр. Тъпчилещовъ (въ горепоменатото писмо отъ 25 юлий 1878 год.) той изказвалъ неувѣреность, да ли ще се върне въ Цариградъ и даже му съобщавалъ, че, ако се премѣсти екзархията въ Пловдивъ, той мисли да управлява българитѣ въ Турция чрезъ свой намѣстникъ въ Цариградъ съ титулъ архиепископъ[4]. Това колебание на екзарха — въ противоположность на непоколебимото убеждение на варненския митрополитъ Симеонъ, че трѣбва да стои въ Цариградъ,[5] се дължало или на руско влияние, или на собственото му желание да осигури реално единство между екзархията и църквата въ българското княжество, понеже тогава нѣкои митрополити въ княжеството на чело съ Григория Доростоло-Червенски искали да се установи между двата института не административно единство, а само каноническо единение, подобно на единението между еладската или сръбската и цариградската църкви, или даже между руската и общата православна църква.[1]

---

[1] Така се изразява екзархъ Иосифъ въ гореспоменатото писмо до Н. Спространовъ.

[2] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 180.

[3] ibid., стр. 180; Погледъ върху деятелностьта на Българската екзархия, стр. 10.

[4] „Понеже може да стане нужда или да ся върнемъ ний сѫщий въ Цариградъ заради българитѣ въ Македония и Источна Трахия, или да си поставимъ намѣстникъ архиепископъ равенъ на насъ по властьта“.

[5] Вижъ писмото на митрополита Симеона до екзарха Иосифа отъ 6 ноемврй 1878 г. у протопресв. Ст. Цанковъ, цит. статия, въ Сборникъ въ честь на варненския и преславския митрополитъ Симеонъ, стр. 230, забел. и 264, забел. 1.

Русскитѣ усилия да задържатъ екзарха вънъ отъ Цариградъ не успѣли. Диганeто на екзарха отъ Цариградъ силно е разтревожило българитѣ въ Цариградъ и въ Македония. Съмнявайки се, че стоенето на екзарха въ Пловдивъ означава дигане на екзархията отъ Цариградъ и подчиняване на българитѣ въ Турция подъ властьта на цариградската патриаршия, тѣ заплашили екзарха съ заявление, че ще приематъ унията, ако той не се върне въ Цариградъ. Вследствие на това, съ писмо отъ 25 августъ 1878 г. № 46 отъ Пловдивъ екзархъ Иосифъ е увѣрявалъ майсторитѣ и първомайсторитѣ на разнитѣ бълг. еснафи въ Цариградъ, че смѣтайки за свой дългъ да събере всичкитѣ български епархии подъ ведомството на екзархията, той не е престаналъ да се грижи за македонското българско население и скоро ще се върне въ Цариградъ, за да прави постѫпки предъ султана за развитие на екзархийското дѣло въ Турция. И наистина, на 30 октомврий 1878 г. екзархъ Иосифъ се върналъ въ Цариградъ и направилъ постѫпки за нови български митрополити въ Велесъ (намѣсто починалия Дамаскинъ), Охридъ и Скопье (намѣсто неприеманитѣ отъ турското правителство Натанаилъ и Кирилъ).[2] Следъ повторно едногодишно пребиване въ Пловдивъ и София (отъ 20 декемврий 1878 г.)[3] по уреждане на църковнитѣ работи въ българското княжество и Източна Румелия, понеже още нѣмало синодъ, на 30 януарий 1880 г. той окончателно се установилъ въ Цариградъ[4] по настояване на българитѣ въ

---

[1] Протопресв. Ст. Цанковъ. Ibid., стр. 268. На тоя стремежъ се дължало, че въ 1879 г. (презъ време на заседанията на учредителното народно събрание), безъ знанието на екзарха, архиереитѣ въ българското княжество сѫ изработили „записка“ или „временни правила“ за църковното устройство въ бълг. княжество и сѫ искали одобрението отъ импер. комисаръ князъ Дондуковъ-Корсаковъ (Ibid., стр. 268, 286 и 287 забел. 3).

[2] Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия, стр. 10.

[3] Ibid.

[4] I екз. изх. кн., № 249 отъ 31 декемврий 1879 г. до министерството на външнитѣ работи и изповѣданията въ София, комуто екзархъ Иосифъ съобщава, че е получилъ 20,000 лева за пренасяне на екзархията отъ Пловдивъ въ Цариградъ.

Турция, макаръ че това е дразнѣло цариградския патриархъ и правѣло невъзможно тъй желаното отъ Русия помирение между двѣтѣ църкви.[1]

При все това новиятъ (следъ Берлинския конгресъ) руски посланикъ въ Цариградъ Новиковъ настойчиво е действувалъ за дигане на схизмата. Той се насърдчавалъ отъ увѣрението на цариградския патриархъ Иоакимъ III, че искрено желае да свърши съ гръцкобългарската разпря, като признавалъ, че и българи, и гърци сж извършили грѣшки и че е необходимо единение между православнитѣ църкви поради успѣхитѣ на католическата и протестанската пропаганди. Като първо условие за подготвяне почвата за помирение патриархътъ е предлагалъ да се прекрати отнимането на църкви отъ българитѣ.[2] За да запази това благоразположение на патр. Иоакимъ III, рускиятъ посланикъ Новиковъ е съветвалъ екзарха Иосифа да не се обръща съ молба за български владици въ Македония до международната комисия, свикана въ 1880 г. да прегледа реформитѣ, изработени отъ турското правителство по чл. 23 на Берлинския договоръ.[3] Обаче екзархъ Иосифъ своевременно е поржчалъ на Наумъ Спространовъ въ Солунъ да нареди, щото българитѣ отъ всички краища на Македония да изпратятъ чрезъ екзархията подпечатани съ общински и селски печати прошения за български владици до председателя на международната комисия.[4] На 29 юний 1880 г. той е подалъ на тази комисия всичкитѣ получени прошения,[5] като обосновалъ молбата си за възстановление екзархийското ведомство въ европ. Турция върху чл. 5 и 62 на Берлинския договоръ. Сжщевременно той е предлагалъ, въ устава за реформитѣ да се изброятъ немухамеданскитѣ общини по народность (гръцка, българска, арменска и пр.).[6]

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 192.

[2] Ibid., стр. 176—177. Такъво изявление е направилъ той предъ руското посолство въ 1878 г. по поводъ завзимането на църквата въ одринския кварталъ „Каикъ" отъ българитѣ.

[3] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 198.

[4] V протоколъ на екзарх. писма за 1878—1880 г., стр. 260—261, № 177, 23. IV. 1880 год.

[5] Ibid., стр. 314, № 274, 2 юлий 1880. Въ „Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия", стр. 13 се казва, че прошенията били подадени на комисията на 30 априлъ 1880 г.

[6] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 198—199

Тази постѫпка силно е раздразнила цариградския патриархъ, който и тъй билъ недоволенъ поради окончателното установяване на екзарха въ Цариградъ. Новиковъ е действувалъ предъ патриарха Иоакима III да не настоява предъ В. Порта да се промѣни облѣклото на екзархийското духовенство или да имъ се наложи да носятъ отличителенъ знакъ, защото това е било противъ желанието на руския Св. синодъ, а и би дразнило българитѣ и би ги наклонило къмъ католичеството. „Благоразумно ли е — го убеждавалъ Новиковъ — и най-после възможно ли е да не се обръща внимание на мнението на руската църква, която представлява най-многобройната, най-могѫщата часть отъ православната църква? Въ настояще време трѣбва да се ползуваме отъ всички пѫтища, чрезъ които би могло да се достигне до взаимно споразумение, а не да се закрепва схизмата съ установление външни отличия, които биха означавали явно съсипателната раздѣла между двѣтѣ църкви и биха увеличавали, а не биха унищожавали бездната, която ги раздѣля. Не е ли по-добре да се намѣри нѣкакъвъ изходъ отъ затрудненията чрезъ взаимно съглашение, което да не нарушава основнитѣ начала на православието?“ [1] Патриархътъ не искалъ и да чуе за помирение чрезъ взаимни отстѫпки, макаръ и да не е оспорвалъ правото на българското княжество да има автономна църква. Той е обещалъ да не настоява за промѣна на облѣклото на екзархийското духовенство съ условие, че и българскиятъ екзархъ ще се въздържа отъ постѫпки, противни на интереситѣ на патриаршията. За да не дразни патриарха, по съвета на руския посланикъ, екзархъ Иосифъ не изпълнилъ искането на Драганъ Цанковъ да извърши литургия въ църквата „Св. Стефанъ“ на 30 августъ (1879 г. или 1880 г.), имения день на българския князъ Александъръ Батембергъ.[2]

По поводъ на конфликта между екзарха и архиереитѣ съ Др. Цанковъ заради издаденитѣ отъ него „привременни правила“ за църковното управление въ бълг. княжество, рускиятъ Св. синодъ е внушавалъ на екзарха, че само чрезъ възстановление на общението съ царигр. патриаршия бълг. екзархия ще придобие необходимата нравствена опора за противодействие срещу намѣсата на свѣтската власть въ църковнитѣ работи и че стоенето му въ Цариградъ, като противоканонично, е една отъ главнитѣ причини за непримиримостьта на цариградския патриархъ къмъ бълг. църква.[1] Отъ своя страна пъкъ рускиятъ посланикъ въ Цариградъ, опасявайки се да не би църквата въ бълг. княжество се устрои неканонично, което би дало на цариградската патриаршия още едно основание да не дига схизмата, е съветвалъ българското правителство да се разгледатъ „привременнитѣ правила" отъ българския архиерейски съборъ. Все съ сѫщата цель и руското министерство на външнитѣ работи е внушавало на българското правителство, че раздорътъ съ българското духовенство, което тъй много се е потрудило за свободата на своето отечество, може да бѫде опасенъ за бѫдещето на бълг. държава и че църковнитѣ въпроси на бълг. княжество се отнасятъ къмъ ония въпроси, отъ които Русия най-вече се интересува[2].

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 204

[2] Ibid., стр. 202—203. В. Тепловъ не посочва годината, но, по всѣка вѣроятность, това е станало въ 1879 г., когато князъ Александъръ заелъ бълг. престолъ.

Българскиятъ екзархъ и архиереитѣ сѫ били особено благодарни на Русия за това нейно застѫпничество въ борбата имъ съ свѣтската бълг. власть. И Русия се опитала да използува това тѣхно благоразположение, за да ги склони да вematъ инициативата за помирение съ патриаршията. Къмъ м. ноемврий 1880 г. екзархъ Иосифъ съ окрѫжно е свикалъ архиереитѣ отъ княжеството на съборъ въ София, за да обсѫдятъ положението на българската църква изобщо и да поставятъ на правилна основа отношенията между нея и другитѣ православни църкви, особено цариградската патриаршия.[3] Въпросътъ за помирение съ патриаршията живо е занимавалъ и нѣкои обществени дейци въ Русе, Търново и др. градове, надѣвайки се по тоя пжть да осигурятъ националното развитие на българитѣ въ Турция[1]. Условията, предлагани отъ Русия за дигане на схизмата, сж били: 1) областьта на екзархията обхваща само бълг. княжество и Източна Румелия (съ нѣкои ограничения) и 2) Македония и Одринско оставатъ подъ ведомството на цариградската патриаршия, която ще обещае да не преследва българската народность въ тѣзи области.[2] Екзархъ Иосифъ отхвърлилъ предложението на руския посланикъ Новиковъ, като го убеждавалъ, че не може да се вѣрва на обещанията на цариг. патриаршия, чиито владици тъкмо въ тоя моментъ, когато се водѣли разговори за спогодба, яростно сж преследвали българскитѣ учители и всички по-будни българи. За да разубеди ония български дейци, които, въ желанието си да се подготви почва за исканото отъ Русия помирение съ царигр. патриаршия, мислѣли, че екзархията може да се пренесе въ Пловдивъ, екзархъ Иосифъ съ писмо отъ 29 априлъ 1881 г. № 191 отъ Цариградъ е обяснявалъ на епархийскитѣ архиереи, че премѣстването на екзархията въ Пловдивъ би билъ рискъ безъ всѣкакви разумни основания, защото това би лишило екзарха отъ възможностьта да разпръсва недовѣрието, вгнѣздено въ турцитѣ къмъ нея благодарение на 1½ годишното му отсжтствие, и да осуетява гръцкитѣ опити да „дискредитиратъ Екзархията“ по поводъ на възможни вълнения между македонскитѣ българи. Цариградскиятъ патриархъ пъкъ не е отстжпвалъ Източна Румелия, което е давало още по-силно основание на екзарха да твърди, че цариградската патриаршия дори не мисли да се помирява на условия, приемливи отъ българитѣ[3].

---

[1] ibid., стр. 211.

[2] В. Тепловъ, стр. 212; Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия, стр. 17.

[3] В. Тепловъ, цит. кн., стр. 212—213. Тоя архиерейски съборъ се свикалъ на 21 ноемврий 1880 г. подъ председателството на бившия екзархъ Антимъ I, понеже екзархъ Иосифъ е останалъ въ Цариградъ. (Виж. у протопрев. Ст. Цанковъ, Измѣненията на Екзарх. уставъ ..., въ Сборникъ въ честь на варненопресл. митрополитъ Симеонъ, стр. 314 и забел. 2 с. стр.)

Презъ време на повторното дълго пребивание на екзарха Иосифа въ София (отъ 18 май 1881 г. до 5 септемврий 1882 г.[4]), пакъ отъ руска страна билъ подигнатъ въпросъ за уреждане спора между царигр. патриаршия и бълг. екзархия. Въ единъ разговоръ съ екзархийския протосингелъ архимандритъ Методий (после старозагорски митрополитъ), рускиятъ посланикъ Новиковъ му далъ да разбере, че е желателно екзархътъ да свика въ София архиерейски съборъ, който да се занимае съ въпроса за помирението, ако това, разбира се, се желае отъ българския народъ. Той му внушилъ, че е необходимо сама българската църква да вземе инициативата за преговори съ патриаршията, за да може руското посолство да играе ролята на посрѣдникъ, защото Русия не желае да насилва българския народъ за нѣщо, което той не смѣта полезно за своята църква. Новиковъ е поржчалъ на архим. Методия незабавно да пише на екзарха, щото, преди да тръгне за Цариградъ, той да вземе мнението на българскитѣ архиереи, да ли сж съгласни да започне преговори за помирение, ако царигр. патриаршия и нейнитѣ владици обещаятъ да закрилятъ националното развитие на българитѣ въ Македония. Следъ като изказалъ желание, екзархътъ да се върне по-скоро въ Цариградъ, за да действува въ тая насока, той е обещалъ лично да говори на патриарха за това условие на помирението, както и за необходимостьта да бждатъ смѣнени провиненитѣ като български гонители патриаршески владици (костурскиятъ, воденскиятъ, сѣрскиятъ, струмишкиятъ, скопскиятъ и дебърскиятъ), които му посочилъ архим. Методий[1]. Изглежда, Новиковъ е лансиралъ своята идея и между пловдивскитѣ български общественици, та екзархъ Иосифъ въ своето изложение до Постоянния комитетъ въ Пловдивъ отъ 25 ноемврий 1882 г.[2] я отхвърлялъ решително. Въ това писмо екзархътъ казва, че тази идея е неосжществима, защото гонението на българщината отъ гръцкитѣ владици решително отблъсква българското население отъ цариградската патриаршия и го кара да отрупва бълг. екзархия съ прошения за бълг. владици. Ако гръцкитѣ владици покровителствуваха бълг. училища и позволяваха на бълг. население да се моли въ църква на своя езикъ, това население не щѣше да води борба за църковни права, а поради своето благочестие щѣше да ги признава, макаръ и да сѫ отъ гръцка народность. Споредъ екзарха, „многожелателното помирение“ между екзархията и патриаршията, което е толкова повече необходимо, „колкото отъ протакането му благочестието постепенно отпада“, може да се постигне само, като се премахне причината, която е предизвикала схизмата. Цариградската патриаршия е провъзгласила схизмата, за да задържи и елинизира македонскитѣ български епархии. Схизмата ще стане безцелна, когато екзархията изпрати владици въ тѣзи епархии, понеже въ такъвъ случай тѣ ще бѫдатъ изгубени за елинизма. Съ други думи, екзархътъ е искалъ българската етнографска територия да се разграничи напълно отъ гръцката. Спогодба не може да има толкозъ повече—мисли екзархъ Иосифъ —, защото самъ царигр. патриархъ, въпрѣки видимото си благоразположение за помирение съ българитѣ, е призналъ предъ нѣкои високопоставени лица, които действували за дигане на схизмата, че „той не може да направи нищо въ полза на помирението, тъй като владицитѣ не могѫтъ да не преследватъ всячески националното развитие на българитѣ въ Македония, защото въ противенъ случай, ако тѣзи епархии ся укажѫтъ чрезъ развитието на бълг. народность, че сѫ български, нѣматъ вече интересъ да подържѫтъ въ тѣзи епархии гръцки митрополици“. Именно, за да продължи започнатото съ учредяването на екзархията освобождение на македоно-одринскитѣ българи отъ гърцизма, екзархъ Иосифъ, въпрѣки внушенията на Русия и нежеланието на В. Порта да му възстанови ведомството въ Македония и Одринско, се е борилъ да остане екзархията въ Цариградъ[1].

---

[1] В. Тепловъ, цит. съч., стр. 213.

[2] Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия, стр. 15.

[3] V протоколъ на екзарх. писма за 1878—1880 г., стр. 155—157, № 14 (до свещ. Николай Пономаревъ) отъ 23 януарий 1880 г.

[4] Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия, стр. 18 и 20.

---

[1] VI протоколъ на екз. писма за 1880—1881 г., стр. 227—230, № 437 17 октомврий 1881 г. Въ писмото си отъ 22 декемврий 1881 г. № 584 до екзарха въ София архим. Методий изказва опасение, че, възползувана отъ отсжтствието на екзарха и поради наблѣгането на „миротворцитѣ“ да се премахне спорътъ между бълг. и царигр. църкви, В. Порта може да дигне екзархията отъ Цариградъ. Затова той моли екзарха по-скоро да се върне въ Цариградъ. Обаче архим. Методий не привежда нѣкакви данни за подобно намѣрение на В. Порта или за внушение отъ руска страна въ тоя смисълъ. Вижъ и Обясненията на старозагорския митрополитъ Методия за схизмата и единството на Църквата, стр. 5—7.

[2] VII Протоколъ на екзарх. писма за 1882 г., стр. 619—624, № 701.

---

[1] Нека споменемъ тукъ и за оригиналния планъ на В. Тепловъ (чиновникъ въ руското посолство въ Цариградъ), отъ 1881 г. за помирение на българската църква съ царигр. патриаршия. Тоя планъ, навѣрно, билъ сподѣлянъ и отъ Новиковъ. Изхождайки отъ гледището, че ферманътъ, нарушенъ отъ самитѣ българи въ чл. 3, 4, 6, 7 и 9, е изгубилъ всѣко юридическо значение, Тепловъ твърди, че бълг. църква остава безъ законна основа и това обстоятелство налага по-скорошно споразумение съ патриаршията. Ето неговиятъ проектъ за спогодба: 1) областьта на бълг. църква се състои отъ бълг. княжество и Източна Румелия; 2) началникътъ на българската църква е софийскиятъ архиепископъ, който се титулува „митрополитъ на цѣла България“, а дру-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

И по-нататъшнитѣ руски опити за дигане на схизмата сѫ били правени по Новиковия проектъ: Българската църква да включва само територията на българската държава, а Македония и Одринско да останатъ подъ ведомството на цариградската патриаршия. Съ други думи, за руската дипломация въпросътъ за дигане на схизмата се превръщалъ въ въпросъ за дигане на екзархията отъ Цариградъ. Стремейки се къмъ осѫществение на тоя проектъ, руската дипломация, следъ несполуката си да постигне дигането на екзархията отъ Цариградъ, взела да се отнася пасивно къмъ екзархийското дѣло въ Турция, не подкрепвала усилията на екзарха Иосифа да

гитѣ епархийски архиереи се наричатъ епископи; 3) митрополитътъ управлява бълг. църква съ постояненъ синодъ отъ четирма епархийски епископи; 4) при важни случаи се свиква архиерейски съборъ; 5) митрополитътъ и епарх. епископи се избиратъ отъ извънредно събрание, съставено отъ всички бълг. архиереи и народни представители, и се утвърждаватъ отъ княза; 6) князътъ представя избрания митрополитъ на цариградския патриархъ за утвърждение, и патриархътъ го утвърждава незабавно, щомъ се убеди, че изборътъ е канониченъ, а следъ това бълг. епископи посвещаватъ избрания за митрополитъ; 7) епарх. епископи се рѫкополагатъ безъ предварително позволение на патриарха, който бива само уведомяванъ за поставянето на епарх. епископъ и следъ това дава своето благословение; 8) българскиятъ митрополитъ споменава името на патриарха, а епископитѣ въ бълг. княжество — своя митрополитъ; 9) бълг. църква ежегодно плаща на царигр. патриаршия 960 л. т. за бълг. княжество и 275 л. т. за Източна Румелия (сумата, която сѫ плащали епархиитѣ въ тѣзи области до своето отдѣляне отъ царигр. патриаршия); 10) всѣки новъ митрополитъ праща на патриарха подаръкъ 100 л. т.; 11) бълг. църква внася едновременно 37,999 л, т. за погасяване стария дългъ на царигр. патриаршия (27,010 л. т. за бълг. княжество и 10,989 за Изт. Румелия); 11) бератитѣ за епископитѣ на Изт. Румелия се издаватъ отъ генералъ-губернатора; 12) румелийскитѣ епархийски епископи споменаватъ името на царигр. патриархъ и бълг. Св. Синодъ; 13) гръцкитѣ общини иматъ свои свещеници и училища, подчинени на епархийскитѣ архиереи (В. Тепловъ, цит. съч. стр. 235—238).

Въ Македония се създава единъ полуавтономенъ църковенъ окрѫгъ отъ българскитѣ кази: Кукушъ, Разлогъ, Горна Джумая, Неврокопъ, Демиръ Хисаръ. Мелникъ, Петричъ. Дойранъ, Струмица, Радовишъ, Щипъ, Кочани, Тиквешъ, Велесъ, Скопие, Куманово, Кратово, Крива-Паланка, Тетово, Прилѣпъ, Битоля, Лерinъ. Рѣсенъ, Прѣспа, Кичево и Охридъ или отъ 8 епархии: охридска, пелагонийска, мъгленска, велешка, скопска, струмишка, мелнишка и постави български владици въ Охридъ и Скопье. Тя се надѣвала, че ако екзархътъ не успѣе да възстанови своето ведомство въ Турция, то неговото стоене въ Цариградъ ще стане безпредметно и съ това ще бѫде принуденъ да търси спогодба съ патриаршията. Въ 1885 г., когато екзархъ Иосифъ е отбивалъ противодействието на царигр. патриаршия, подкрепвана отъ западни велики сили, да се дадатъ берати за бълг. митрополити Синесий въ Охридъ и Теодосий въ Скопье, рускиятъ посланикъ Нелидовъ се държалъ на страна отъ тази борба. Наистина, той не е излѣзълъ противъ издаването на берати за бълг. митрополити, както е настоявалъ предъ него царигр. патриархъ, но и не се е застѫпилъ за правото на екзархията,[2] макаръ че екзархъ Иосифъ, обръщайки му вниманието върху лошото впечатление, което прави на бълг. народъ руската политика въ тоя моментъ, го молилъ въ името на рускитѣ интереси да му даде своята подкрепа.[3]

полянинска. Първъ отъ тѣзи епархийски епископи е охридскиятъ, който носи титулъ „архиепископъ“ и подъ негово председателство се свиква веднажъ въ годината въ Охридъ архиерейски съборъ. Епарх. епископи се избиратъ изъ срѣдата на българското духовенство отъ съборъ, състоящъ се отъ клира и народни представители, и се утвърждаватъ незабавно отъ цариградския патриархъ, следъ като му се съобщи за избора. Патриархътъ изисква берати за епарх. епископи. Епарх. епископи участвуватъ въ избора на царигр. патриархъ и могатъ да бѫдатъ избирани за патр. престолъ. Единъ или двама епископи по редъ участвуватъ по една година въ патриаршеския Св. Синодъ. Богослужението се извършва на църковно-славянски езикъ. Презъ време на богослужение архиепископътъ и епископитѣ споменаватъ името на патриарха. Българитѣ иматъ право да строятъ нови училища и църкви. Вѫтрешната администрация на окрѫга въ църковно и просвѣтно отношение се урежда по наредбитѣ на архиерейския съборъ. Окрѫгътъ плаща на царигр. патриархъ ежегодно 447 л. т. и часть отъ дълга на патриаршите. Гърцитѣ въ Мелникъ, Битоля, Прилѣпъ (?), Рѣсенъ (?) и Охридъ (?) могатъ да иматъ по една църква, съ изключение на митрополитската, и свои свещеници, подчинени на епарх. архиереи.

Българитѣ въ непосрѣдствено подчиненитѣ на царигр. патриархъ епархии се ползуватъ съ право да иматъ свои свещеници и училища. Въ смѣсенитѣ енории богослужението се извършва по редъ на гръцки и църковнославянски (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 241—243).

Не е известно, да ли проектътъ на Тепловъ е билъ предлаганъ на екзарха и патриарха.

[2] Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия, стр 25.

[3] Копия на екзарх. писма до частни лица, писмо на А. Шоповъ (гл. секретарь на екзархията) до Ив. Ев. Гешовъ № 23 отъ 5 мартъ 1885 г. Шоповъ е писалъ на Минковъ, началникъ на Николаевския пансионъ,

Този обратъ въ руската политика къмъ екзархията, може би, се дължалъ на това, че при императора Александра III руската външна политика изобщо се бѣ промѣнила отъ славянофилска въ строго национална съ девизъ „Русия за руситѣ“[1], и погледитѣ на Русия сж били обърнати главно къмъ Далечния изтокъ, вследствие на което тя се стремила да подържа на Балканитѣ status quo.[2] При все това не може да се отрече, че пасивната руска политика частно къмъ българската екзархия сега се опредѣляла главно отъ нейния стремежъ да възстанови нарушеното чрезъ схизмата единство въ православната църква.

Следъ съединението на Източна Румелия съ българското княжество (6.IX 1885 г.), Русия, която дотогава се отнасяла съчувствено поне къмъ българското учебно дѣло въ Македония[3], взела да насърдчава сръбската пропаганда,

---

да узнае, какво мисли рускиятъ Св. синодъ, който се държалъ нѣкакъ си хладнокръвно по въпроса за бълг. владици въ Македония, особено оберъ-прокурорътъ Победоносцевъ, и да подбуди синоднитѣ кржгове да се изкажатъ по тоя въпросъ или поне да предпишатъ на руския посланикъ въ Цариградъ да помогне на екзархията да издействува берати за бълг. владици (ibid., № 16 отъ 16 февруарий 1885 г.). Справедливостьта, обаче изисква да признаемъ, че макаръ и да не подкрепвалъ екзарха за възстановление на ведомството му поради руското гледище, че, за да се дигне схизмата, по-рано трѣбва да се дигне екзархията отъ Цариградъ, Нелидовъ не е билъ противъ националното развитие на македонскитѣ българи. Въ една ауденция съ султана той го молилъ отъ името на императора да направи по-безопасно положението на българитѣ въ Македония, и турското правителство да не става причина, разнитѣ народности въ тази область да водятъ вѣчни борби помежду си, а да удовлетвори всѣка народность. И султанътъ ужъ отговорилъ: „Бу бизимъ принциплердендъръ“ (това е нашъ принципъ) (Копия на екзарх. писма до частни лица, № 13 (на А. Шоповъ до Ив. Ев. Гешовъ) отъ 14 февруарий 1885 г.). Насърдченъ отъ тази постжпка на Нелидовъ, екзархъ Иосифъ ходилъ при гл. секретарь на султана, великия везиръ и при Османъ паша и енергично е протестиралъ противъ затварянето на екзарх. замѣстникъ въ Сѣръ заедно съ учителитѣ. Изглежда, вследствие постжпката на Нелидовъ, били освободени дебърскитѣ първенци, затворени поради клевета, че на Рождество Христово въ църквата било споменато името на руския императоръ; сжщо и учителитѣ отъ Гумендже и с. Богданци, затворени поради мистифицираното отъ гърцитѣ писмо съ подписъ „Македоновъ“ (ibid.).

[1] Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 52.

[2] Г. П. Геновъ, Източниятъ въпросъ, II, стр. 461.

[3] Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия, стр. 28.

въ която е виждала годно срѣдство, както за да привърже къмъ себе си Сърбия, тъй и да замѣни българската иерархия въ Македония съ сръбска, подведомствена на цариградската патриаршия, та по тоя начинъ да принуди екзархията да се премѣсти отъ Цариградъ въ София и съ това да се дигне схизмата.[1] Руската дипломация толкова се е увлѣкла въ тоя, тъй да се каже, саботажъ срещу дѣлото на екзархията, че нѣкои руски консули въ Македония явно говорѣли на българското население, че е сръбско.[2]

Колко е била затвърдена руската дипломация въ намѣрението си да жертвува интереситѣ на българското население въ Македония, за да постигне помирение между бълг. църква и цариг. патриаршия, се вижда отъ факта, че и следъ помирението на България съ Русия въ 1895 г. последната е настоявала да се премѣсти екзархията въ София и се ограничи нейната область само въ предѣлитѣ на българското княжество (северна и южна България). По натискъ на цариградския руски посланикъ, въ 1896 г. В. Порта е отказала да даде на екзархъ Иосифа обещанитѣ (презъ 1895 г.) отъ султана берати за петь нови български митрополити въ Македония (пелагонийска, дебърска, струмишка, полянинска и мелнишка епархии), като му изтъкнала, че по-рано трѣбва да иде да се споразумѣе съ патриаршията. А рускиятъ посланикъ билъ противъ даването нови берати за бълг. владици, понеже съ това ставало невъзможно дигането на схизмата.[1]

---

[1] И къмъ 90-тѣ години на XIX в. схизмата била считана въ Петербургъ като пречка за руската политика на Балканитѣ. Отражение на това гледище било писмото, което едно доста важно лице въ Петербургъ е изпратило на о. Игнатия Рилски съ молба да го публикува. Разглеждайки причинитѣ на политическата криза въ България и срѣдствата за премахването ѝ, това лице е изтъквало голѣмитѣ недостатъци въ българската църква, липсата на всѣкакъвъ църковенъ животъ въ нея, което, споредъ него, било резултатъ на това, че тя е сѫществувала незаконно. Като срѣдство за нейното съживление то е препорѫчвало, българскитѣ архиереи да се предадатъ на „материнското“ попечение на майката-велика църква, която щѣла да дигне схизмата, и по такъвъ начинъ православието сгрупирано щѣло да противостои за Западъ, България щѣла да се избави за винаги отъ западнитѣ секти и щѣла да тръгне по пѫтя на прогреса (Екзарх. дѣло XIII, 1889 г., преп. 12, стр. 34, писмо на о. Игнатия Рилски до екзарха отъ 28 декемврий 1889 г., отъ Самоковъ).

[2] Виж. записката на екзарха Иосифа до бълг. князъ въ Църковенъ архивъ (приложение на Църковенъ Вестникъ), год. I и II, кн. I и II, София, 1924—1925 г., стр. 182; Погледъ върху деятелностьта на Бълг. екзархия, стр. 29. Още въ 1888 г. солунското руско консулство е подкрепвало сръбската пропаганда. Неговиятъ драгоманинъ Бюрекчианъ е правилъ постѫпки предъ муарифъ мюдури да подтвърди диплома на сръбския учитель Мискиновъ (роднина на главния учитель на велешкото българско училище), за да отворѣлъ сръбско училище въ Велесъ. Муарифъ мюдури отговорилъ, че правителството не позволява да се отвори сръбско училище въ Велесъ, защото тамъ нѣма сърби. Драгоманинътъ е поискалъ да му даде тоя отговоръ писмено, но турскиятъ чиновникъ отказалъ (Екзарх. дѣло VI, 1888 г., преп. 6, стр. 6, писмо на директора на Солунската българска гимназия Н. А. Начовъ отъ 31 декемврий 1883 г.).

Въ миропомазанието на българския престолонаследникъ Борисъ (2 февруарий 1896 г.) — тържественъ актъ, съ който се освещавало единението между Русия и България — рускитѣ дипломати сѫ видѣли удобенъ случаи да въздействуватъ за дигането на схизмата. Въ Цариградъ упорито се говорѣло (за това пишели гръцки и чужди вестници), че цариградската патриаршия е водѣла преговори съ нѣкои тамошни дипломатически крѫгове за дигането на схизмата при условие, българската екзархия да има ведомство само въ българската държава, и че отъ българска страна даже било обещано на руското правителство да се постигне помирение съ цариградската патриаршия следъ миропомазанието на бълг. престолонаследникъ.[2] По поводъ на тѣзи слухове, екзархъ Иосифъ е подалъ на българския князъ Фердинандъ, записка (отъ 31 мартъ 1896 г.)[3], въ която, прегледно излагайки сѫщностьта на гръцкобългарската църковна разпря и причинитѣ за провъзгласяването на схизмата, е изтъквалъ колко гибелни ще бѫдатъ последицитѣ отъ дигането на схизмата чрезъ премѣстване на екзархията отъ Цариградъ. Споредъ екзарха такъва спогодба значи унищожение на фермана, тя ще разклати българското църковно училищно дѣло въ Македония и Одринско и ще тикне българското население въ тѣзи области да прибѣгне до крайни срѣдства за своето самозапазване, именно да приеме унията. Схизмата ще се дигне толкова по-скоро, колкото по-скоро се изпълни ферманътъ resp. чл. 10, „защото това ще убеди патриаршията, че българитѣ нѣма да станатъ гърци“.[1] Заради туй — заключава екзархъ Иосифъ — Русия, ако поради деликатното й положение въ разпрята между сърби, гърци и българи не може да подпомага българското църковноучилищно дѣло, то поне да не спъва неговото развитие, като се държи неутрално къмъ спорещитѣ страни. Изтъквайки, че българскиятъ църковенъ въпросъ не е вѣроизповѣденъ или догматически, а въпросъ за самозапазването на българската църква и духовното единство на българския народъ, екзархъ Иосифъ предупреждава князъ Фердинанда, че „отдето и да се посегне срещу височайшия актъ[2], гарантиращъ това единство, азъ ще счета за свещенъ дългъ да протестирамъ въ име на българската черква и на българския народъ“.[3]

---

[1] Църковенъ архивъ, год. I и II, кн. I и II, София, 1924—1925 г. Записка на бълг. екзархъ до бълг. князъ, стр. 180.

[2] Ibid., стр. 176.

[3] Ibid., стр. 176—182.

Отъ усилено разпространявания отъ гърцитѣ слухъ за спогодба съ патриаршията билъ разтревоженъ цѣлиятъ български народъ, особено македонското българско население. Почти всички общини и много първенци отъ градове и села въ Македония сѫ обсипали екзархията съ протести едни отъ други по-бурни и по-заплашителни. Тѣ решително сѫ заявявали, че за тѣхъ не сѫществува никаква схизма и че ще приематъ унията или протестантството, но не ще се подчинятъ на Фенерската патриаршия.[4]

---

[1] ibid., стр. 180

[2] Еазархътъ разбира фермана за учредяването на бълг. екзархия.

[3] ibid., стр. 182.

[4] Свещеникъ Никола Петковъ отъ с. Мосомица (Неврокопско) и двама миряни отъ сѫщото село писали: „Грѫцкиятъ патрикъ, оттеглилъ схизмата или провъзгласилъ още други 10 схизми, съвсемъ не се стресками отъ такъви заяшки топурдии, като напълно сме увѣрени, че и ний сме истински християни и изпълнявами всичкитѣ правила, които предписва светата съборна и апостолска Черква“. (Екзарх. дѣло VI, 1896 г., преп. № 1, стр. 973—974)

Учительтъ Г. Молеровъ: „Да, сто схизми нека турѭтъ, защото малко ни е грижа отъ клетви произнесени надъ насъ найнеправедно отъ нашъ най-голѣмъ неприятель“ (Ibid., стр. 933—934).

Илия Дуковъ отъ Неврокопъ: „На насъ, що се борихме съ проклетитѣ гърци владици, схизмата хичъ не ни е тежка. Ако иска патрико сегашенъ, нека ни хвърли и той още нѣколко, пакъ намъ ще ни е леко, оти Господъ гледа и хвърля схизмата връзъ грѫцкия патрикъ и връзъ вла́дицитѣ му, защото тѣ сѫ кабахатлии“ (Ibid. стр. 914).

Сѫщо и с. Ватоша (Тиквешко): „Ний нѣмаме нужда да се дигне схизмата. Схизмата въ нищо не ни е попречила: ний пакъ сме българи-православни християни и въ нищо до сега не сме се отклонили отъ православно-християнската вѣра“ (заявление, ibid., стр. 861—863).

И за сакелария Георги отъ кайлярското с. Палеоръ схизмата „нищо не е подействувала и нѣма да подействува, защото е

Въ 1897 г. В. Порта издала берати още за трима екзархийски митрополити (битолски, струмишки и дебърски). Това окончателно е убедило руската дипломация, че екзархията не ще се помири съ цариградската патриаршия, и тя енергично е почнала да действува за настаняване на сръбски владици въ Македония, за да разнебити, както по-горе казахъ, екзархийското дѣло въ Турция и съ това да унищожи причината на схизмата. Въпрѣки силния протесть на екзарха Иосифа и бълг. Св. синодъ, въпрѣки тѣхнитѣ предупреждения, че тоя курсъ на руската политика нарушава status quo и води не къмъ дигане на схизмата, а къмъ нова, кървава разпря между България и Сърбия, въ 1902 г. руският посланикъ въ Цариградъ Зиновиевъ е наложилъ на султана да позволи ржкополагането на сръбина архим. Фирмилиянъ за патриаршески скопски митрополитъ.

Сжщевременно руската дипломация, виждайки упоритостьта на българщината въ Македония, не е изпускала случай да убеждава екзарха за спогодба съ патриаршията. Въ 1900 г. повторно билъ избранъ за цариградски патриархъ Иоакимъ III, (сваленъ 1884 г.), известенъ като привърженикъ на грѫцкобългарското споразумение. Това събитие много е зарадвало петербургскитѣ официални кржгове, които се надѣвали, че той ще свърши съ въпроса за схизмата.[1] И, наистина, въ 1906 г. патриархъ Иоакимъ III е предложилъ на руския посланикъ въ Цариградъ условията за дигане на схизмата, — почти сжщитѣ, които е предлагалъ въ 1880 г.: 1) българската

наложена отъ зломислящи св. старци" (заявление, ibid., стр. 813—814).

Общината на гр. Демиръ-Хисаръ заявила: „Не ся боимъ отъ схизмата, нито пъкъ искаме да знаеме какво нѣщо е схизма". „... вдигнала ли се или не въпросната схизма, за насъ е все едно, но и противъ вдигането й не сме, стига да не иска Патриаршията откупъ„ (заявление, ibid., стр. 841—842).

С. Дебрецъ (Кайлярско): „Ако ще Патриаршията, нека ни наложи колкото ще схизми, ний и на тѣхъ ще погледнемъ, както погледнахме и на наложенитѣ отъ 25 години. Ние сме до гуша наситени отъ нейното добро" (ibid., стр. 787—798).

С. Четирогъ (Костурско): „Нито грижа ни е отъ това (сир. схизмата). Нека той (сир. патриархътъ) отговаря предъ страшния сждъ за това" (заявление, ibid., стр. 671—673).

За учителя въ с. Банско (Разлогъ) Д. Бодковъ дигането на схизмата е ново поробване на българитѣ въ Македония отъ Грѫцката патриаршия (ibid., стр. 937).

[1] Отгласъ на тази надежда сж били слуховетѣ въ рускитѣ вестници за преговори между руския посланикъ, царигр. патриаршия, бълг. екзархия и бълг. правителство презъ 1901 г. (Вж. по-доле стр., заб.)

екзархия да се дигне отъ Цариградъ, 2) българскитѣ епархии въ Турция да минатъ подъ ведомството на патриаршията, 3) патриаршията ще признае автокефалностьта на българската църква въ българското княжество, въ Източна Румелия (южна България) ще се образува една зависима отъ патриарха екзархия и 4) патриаршията ще пази славянския характеръ на присъединенитѣ български епархии. Даже въ 1907 г., подкрепенъ отъ нѣкои дипломатически кръгове въ Цариградъ, патриархътъ е искалъ отъ В. Порта разрешение да свика помѣстенъ църковенъ съборъ (отъ източнитѣ патриарси и иерарси на царигр. църква), за да се занимаелъ между друго и съ въпроса за схизмата, но турското правителство не му позволило.[1]

Следъ провъзгласяването на независимостьта на България (4 октомврий 1908 г.), въпросътъ за премахване на схизмата билъ често подиганъ въ гръцкия, българския и руския печатъ. Презъ лѣтото на 1909 г., при първото си посещение въ патриаршията, рускиятъ посланикъ въ Цариградъ Н. Чариковъ е заявилъ на патриарха, че Русия се връща къмъ своята традиционна политика да покровителствува православнитѣ, безъ да прави „филетично различие“ между тѣхъ. Въ тоя си разговоръ съ патриарха Чариковъ ще да е засегналъ и въпроса за схизмата, та гръцкитѣ вестници следъ това посещение усилено заговорили за нея. Не се знае, да ли Чариковъ е направилъ конкретни предложения за спогодба или само е изказалъ общи пожелания за помирение на гърци и българи, но презъ месецитѣ юний, юлий и августъ 1909 г. цариградскитѣ гръцки вестници („*Νεολόγος, Ταχυδϱόμος*“ и др.), признавайки, че българитѣ иматъ право за отдѣлна църква и че царигр. патриаршия е направила грѣшки въ миналото, ясно посочвали следнитѣ условия за помирение: 1) българитѣ да поискатъ прошка отъ патриарха и 2) българската църква да се ограничи въ предѣлитѣ на българската държава съгласно съ едно Фотиево правило, споредъ което църковнитѣ работи се устройватъ съобразно съ политическото устройство.[1] Обаче и този помирителенъ опитъ билъ безуспѣшенъ, понеже екзархъ Иосифъ неотстжпно е подържалъ старата формула: „помирение само чрезъ приложение на фермана“. А и Високата Порта не била съгласна да се дигне екзархията. Тя е искала само да се установятъ между екзархията и България чисто нравствени отношения, каквито сжществуватъ между цариградската патриаршия и еладската църква, сир. екзархията да бжде църковно управно учреждение само за отоманскитѣ българи.[2] Поради туй в. „*Ἐκκλησιαστκὴ Ἀλήθεια*“ (органъ на цариградската патриаршия) се видѣлъ принуденъ да заяви, че патриаршията не е имала и нѣма мисъль да дигне схизмата.

---

[1] Църковенъ вестникъ, 1907 г., бр. 40, стр, 478. Споредъ нѣкои руски вестници, и по-рано, презъ 1901 г., рускиятъ посланикъ Зиновиевъ е водилъ преговори съ патр. Иоакима III, екзарха Иосифа и българското правителство за дигане на схизмата при условие: да се дигне екзархията отъ Цариградъ и българскитѣ митрополити въ Македония да минатъ подъ ведомството на царигр. патриаршия съ право да заседаватъ по редъ въ спатриаршеския синодъ, както гръцкитѣ митрополити. Обаче „Църковенъ вестникъ" (1901 г., бр. 3, стр. 7, кол. 1 и бр. 9, стр. 1) е опровергалъ тоя слухъ въ смисълъ, че Зиновиевъ не е подигалъ въпросъ нито за схизмата предъ екзархията и бълг. правителство, нито за дигане на екзархията отъ Цариградъ. Сѫщо и протосингелътъ не екзархията архим. Мелетий (после велешки митрополитъ) е опровергалъ съобщението на руския „Церковный Вѣстникъ", че имало нарочна срѣща между екзарха Иосифа и патр. Иоакима III и преговори за помирение и че екзархътъ ужъ билъ казалъ, какво по-скоро би приелъ унията, отколкото да признае властьта на патриарха. Срѣщата се състояла въ това, че на 19 августъ, деня на възшествието на султанъ Хамица, въ султанския дворецъ въ присѫтствието на всички религиозни началници, екзархътъ е поздравилъ патриарха Иоакима III отъ вежливость и лично уважение къмъ него съ възкачването му на патриаршеския престолъ. „А предложения — казвало се въ екзархийското комюнике — ни отъ патриаршията, ни отъ руската дипломация е нѣмало" (Църковенъ вестникъ, 1901 г., бр. 36, стр. 8.). Споредъ атинския в. „Асти", Иоакимъ III ужъ съ меморандумъ щѣлъ да проси посрѣдничеството на В. Порта за спогодба съ екзархията, като щѣлъ да мотивира това си искане съ обстоятелството, че православното българско население въ вилаетитѣ, ако и да се отцепило отъ великата църква, не се е отрекло отъ догмитѣ и обредитѣ на правосл. църква. Обаче патриаршескиятъ Синодъ се възпротивилъ на такъва постѫпка и патриархътъ е казалъ, че това е негово лично мнение (Църков. вестникъ, 1901 г., бр. 44, стр. 3, кол. 1).

При все това, не безъ влияние на руското посолство и не безъ знанието на екзарха, въ 1910 г. българскиятъ депутатъ въ турския парламентъ и членъ на екзархийския съветъ Панчо Доревъ е направилъ визита на цариградския патриархъ. Предъ редактора на цариградския гръцки в. „*Πϱόοδος*“ екзархътъ е нарекълъ това посещение „първа официозна стжпка за сприятеляване“.[3] Следъ това е започнала честа размѣна на мисли между български и гръцки дейци по въпроса за помирението. По поводъ на въпроса за спорнитѣ църкви, презъ м.

---

[1] Виж. Църковенъ Вестникъ, 1909 г., бр. 27, стр. 324; бр. 32, стр. 415—416; бр. 33., стр. 420 и 429.

[2] Ibid., 1909 г., бр. 21, стр. 246.

[3] ibid, 1910 г. бр. 45, стр. 555, кол. 1.

юлий 1910 г. екзархъ Иосифъ е заявилъ предъ единъ отъ кореспондентитѣ на цириградския грѫцки в. „*Φῶς*“ (бившъ „*Πρόοδος*“), че той иска да се постигне споразумение съ патриаршията, понеже то се налага отъ общия интересъ на патриаршията и екзархията да запазятъ привилегиитѣ си, но споразумение при условие, екзархийскиятъ диоцезъ да се опредѣли възъ основа на фермана.[1]

Къмъ края на 1910 г., по внушение на „една велика сила“, както твърдѣлъ в. „Проодосъ“, патр. Иоакимъ III пакъ е подигналъ въпроса за дигане на схизмата. Патриаршескиятъ Св. синодъ се занималъ съ тоя въпросъ въ две заседания (на 2 и 6 ноемврий 1910 г.) По поводъ на тази инициатива, екзархъ Иосифъ е изказалъ предъ грѫцкото общество (чрезъ изявления предъ редактора на в. „Проодосъ“) своята радость, че между гърцитѣ почнали да наддѣл튼ватъ по-положителни мисли и настойчиво желание за споразумение, и предлагалъ да се започнатъ преговори, макаръ и официозно, възъ основа на принципа: „българскиятъ народъ да запази своето национално сѫществуване“. Спогодбата, споредъ екзарха, можела да се постигне съгласно фермана при следнитѣ условия: 1) екзархията признава върховната власть на цариградския патриархъ и е автономно църковно учреждение на православния български народъ; 2) екзархътъ пребивава въ Цариѓрадъ като зависимъ отъ патриарха иерархъ; 3) въ градоветѣ, дето има грѫцки и български православни митрополити, ще остане оня, който принадлежи на мнозинството отъ населението, а за малцинството ще има единъ архимандритъ, който ще признава само формално епархийския архиерей, като последниятъ не ще се мѣси въ вѫтрешнитѣ работи на общината на малцинството (по образеца на скопската грѫцка църковноучилищна община, която вѫтрешно била независима отъ епархийския кириархъ-сърбинъ); 4) спорното население (гъркомани и сърбомани) ще се покани да се изкаже свободно, подъ ведомството на патриаршията или екзархията желае да бѫде, и въ зависимость отъ това изявление ще се опредѣли, епархийскиятъ архиерей отъ българска или грѫцка народность да бѫде.[2]

---

[1] Църковенъ Вестникъ, 1910 г. бр. 28, стр. 346.

[2] ibid., бр. 45, стр. 554—555; в. „Вести“ (Цариградъ), 1911 г. бр. 106, стр. 7, кол. 4, сказка на Ал. Чучулаинъ „Цариградскиятъ съборъ въ 1872 г. и оценка на неговитѣ постановления по бълг. схизма отъ историч. и канон. страни“.

Ала и тоя пѫть не се отишло по-далече отъ взаимни устни благопожелания, тъй като цариградската патриаршия не искала и да чуе за българска църква, макаръ и автономна, въ Македония я Одринско.[1] Даже митилинскиятъ митрополитъ, членъ на патриаршеския Св. синодъ, е изказалъ своето очудване, че безъ съгласието на Св. синодъ били направени отъ гръцка страна постѫпки за помирение съ българската църква, и е подържалъ, че цариградската църква по никой начинъ не може да прави това, до като канонически причини запрещаватъ всѣко сношение съ екзархията. На това мнение сѫ били и митрополититѣ деркоски, скечански, агатополски и колонийски.[2]

Презъ 1911 и 1912 г., особено презъ последната, Русия, действувайки за политическото съюзяване на балканскитѣ държави, е продължавала да настоява за премахване на схизмата като духовна прѣчка за искреното сближение между Гърция и България. Рускитѣ църковни крѫгове сѫ насърдчавали тѣзи усилия. Органътъ на руския Св. синодъ „Церковныя Вѣдомости“ (отъ 10 септемврий 1911 г.), отбелязвайки нѣкои факти на политическо сближение между гърци и българи (посещението на бълг. князе Борисъ и Кирилъ у царигр. патриархъ Иоакимъ III на 26 априлъ 1911 г., за дружната работа на българи и гърци въ турския парламентъ), открито е заявявалъ, че схизмата вече е безъ почва, защото „е съвършено неприложима къмъ самостойното българско царство“ и е излишна прѣчка за съвмѣстна борба на гърци и българи съ общия врагъ. Вестникътъ е съветвалъ заинтересуванитѣ страни да не изпускатъ тоя „изключително благоприятенъ моментъ за изправянето на великата историческа грѣшка“, защото „ще бѫде твърде печално“, ако „стремежътъ на двѣтѣ страни къмъ примирение не се изрази въ актъ на дигане на схизмата“.[3] Интересътъ на рускитѣ църковни крѫгове къмъ подигнатия въпросъ за схизмата е подбудилъ професора въ петроградската духовна академия И. С. Палмовъ да държи рефератъ въ заседателната зала на училищния съветъ при руския Св. синодъ на тема „Гръцкобългарскиятъ църковенъ споръ, неговиятъ произходъ и сѫщность“. Изтъквайки, че тоя споръ въ сѫщность не е толкова църковенъ, отколкото националнополитически, като последствие отъ елинизаторската политика на царигр. патриаршия, той доказвалъ, че гърцитѣ и българитѣ, макаръ и формално раздѣлени отъ гърцитѣ поради схизмата, сѫ православни, защото нито въ догмитѣ, нито въ канонитѣ, нито въ църковнитѣ обреди не сѫ отстѫпили отъ единението съ вселенската църква, а по нѣкога гърци и българи не избѣгватъ и практическо църковно общение (напр. въ Атонъ, Иерусалимъ и др.). Другитѣ православни църкви (особено славянскитѣ и ромънската) още отначало сѫ погледнали на схизмата като на временно недоразумение между гърци и българи и тѣ чакатъ само благоприятенъ моментъ, за да се премахне и да настѫпи многоочакваното духовно общение. Считайки, че националнополитическиятъ принципъ, легналъ въ основата на гръцкобългарската църковна разпря, не може и не трѣбва да служи за основа на църковна схизма при еднаквото вѣроизповѣдание на гърци и българи, проф. Палмовъ е пожелалъ, щото руската църква да не отстѫпва отъ своето благожелателно отнасяне къмъ двѣтѣ страни.[1]

---

[1] Вѣроятно, отговоръ на тази гръцка неотстѫпчивость е било заявлението на единъ екзархийски чиновникъ предъ цариградски журналистъ: „Ние предпочитаме по-скоро да претърпимъ едно ново отлѫчване, отколкото да се съгласимъ на едно ново робство“ (Църк. Вестникъ, 1910 г., бр. 31 и 32, стр. 387).

[2] В. „Вести“, 1911 г., бр. 106, стр. 7, кол. 5. Това съобщение е зaето изъ в. „Неологосъ“.

[3] Цитирамъ по превода въ „Църковенъ Вестникъ“, 1911 г., бр. 37, стр. 439—440.

Съ тоя си рефератъ, доказвайки, че схизмата е безосновна отъ църковно гледище и, следователно, лесно унищожима въ тоя моментъ, когато като че ли се изглаждали националнополитическитѣ разногласия между двата народа, проф. Палмовъ очевидно е ималъ за цель да насърдчи руската дипломация въ нейнитѣ усилия за помирение между българската и цариградската църкви.

Гласътъ на Русия за помирение не е останалъ безъ отзивъ. Гръцки и български вестници сѫ внушавали, че е желателно да се дигне схизмата. Презъ 1912 г. и общественото мнение въ България взело да се интересува отъ въпроса за схизмата. Устройвани били събрания за разглеждането му. Даже политически деятели го засѣгали въ агитационнитѣ си речи. Честото натякване на руситѣ, че поради схизмата българската църква нѣма каноническа основа, е намѣрило отзвукъ въ нѣкои духовни срѣди въ България. Митрополитъ Симеонъ, доказвайки въ редъ статии, че българската църква поради схизмата е изолирана отъ междуцърковния животъ, е изтъквалъ, че е нуждно да се вэматъ мѣрки, за да се отстрани това нейно анормално положение.[1] При това той билъ убеденъ, че „първото условие за окончателното омиротворение на православнитѣ християнски народи въ Балканския полуостровъ е ликвидирането на борбата между гърци и българи за църковни права, ликвидиране, което не може да стане, ако не се дигне схизмата“,[2] както е искала и Русия.[3] Той билъ склоненъ да смѣта, че стоенето на екзарха въ Цариградъ е противно на църковнитѣ правила и на фермана за учредяването на бълг. екзархия.[4]

---

[1] Църковенъ Вестникъ, 1912 г., бр. 7, стр. 78—79.

Презъ 1912 г, въпросътъ за дигане на схизмата билъ induced станалъ толкова злободневенъ, че по поводъ на пръснатия слухъ за възобновление на московската патриаршия, нѣкои гръцки вѣстници (*Νεολόγος*, *Ἀμεϱόληπτος*) сж подозирали, че петроградскитѣ кржгове подигали въпросъ за възобновление на руската патриаршия по-скоро, за да накаратъ цариградската патриаршия да премахне схизмата надъ българската църква, и че тѣ щѣли да изоставятъ тази идея, ако царигр. патриаршия се покажела примирителна къмъ българитѣ.[5]

Гледището на Русия, че и покрай политическото сближение съ Гърция и България трѣбва да се постигне и църковно помирение, като че ли почнало да се сподѣля и отъ българското правителство на чело съ царь Фердинанда. Посещението, което българскитѣ князе сж направили на патр. Иоакима III, било не само актъ на вежливость, а и актъ за подготвяне почва за помирение на царигр. и бълг. църкви, както се вижда отъ следнитѣ факти, станали следъ тая визита. На 13 януарий 1912 г., несъмнено, по заповѣдь отъ София, българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Цариградъ Сарафовъ е посетилъ патр. Иоакима III и, следъ като му благодарилъ отъ име на българския царь за вниманието му къмъ българскитѣ князе, е зачекналъ въпроса за ненормалнитѣ отношения между българската и цариградската църкви поради схизмата. Цариградскиятъ гръцки печатъ е отдалъ голѣмо значение на това свиждане. На другия день патриархътъ лично е върналъ визитата въ българската легация, гдето пакъ е било говорено по схизмата по-обстойно. Даже патриархътъ се заинтересувалъ за положението и устройството на българската църква и даже изказалъ своето задоволство, че имало български архиереи, възпитаници на богосл. училище въ Халки. Той е докладвалъ на своя синодъ за дветѣ посещения, и постѫпката му била одобрена отъ синода и Мирския съветъ. На 20 януарий 1912 г., по случай на пълнолѣтието (18 г.) на князъ Бориса, чрезъ великия си протосингелъ и единъ висшъ патриаршески чиновникъ патриархътъ е поднесълъ на българския пълномощенъ министъръ своитѣ молитви и благопожелания за бълг. престолонаследникъ съ молба да бѫдатъ предадени по-принадлежность.[1] А българската легация, по порѫка на царь Фердинанда, е благодарила на патриарха Иоакима III първо устно и после писмено за изказанитѣ благопожелания. Благодарителното писмо било прочетено въ едно заседание на патриаршеския синодъ и направило добро впечатление съ своя „благочестивъ и задушевенъ“ езикъ.[2] На Православна недѣля (12 февруарий 1912 г.) патриархътъ, извършвайки литургия въ съслужение съ цѣлия синодъ въ патриаршеската църква, е споменалъ на великия входъ за пръвъ пѫть — наредъ съ другитѣ православни владетели — българския царь, престолонаследника и цѣлия царски домъ.[3] Съ тоя актъ, който направилъ впечатление въ цѣлия православенъ свѣтъ, патриархъ Иоакимъ III е искалъ да изрази не само своето благоразположение къмъ българския царь, но и желание да се тури край на гръцкобългарската църковна разпря.

---

[1] Църковенъ Вестникъ, 1912 г., статия „Нуждни обяснения“ бр. 6, стр 61, бр. 8, стр. 92, кол. 1 и бр. 25, стр. 303, кол. 2. Виж., и бр. 27 отъ 1911 г., статия „Една справка“, стр. 317—319.

[2] ibid., 1912 г., бр. 25, статия „Единъ схизматофилъ“, стр. 305.

[3] ibid. стр. 306; виж. и бр. 23 с. г., стр. 283, кол. 1, дето се отбелязва, че въпросътъ за схизмата билъ подигнатъ вънъ отъ България. Сжщо и сп. „Народенъ пастиръ“, год. II, кн. VII, гдето редакторътъ му Г. Ст. Пашевъ, говорейки за единството на бълг. църква, твърди, че поради схизмата бълг. църква официално е незаконна и проклета, както и отговора на Дан. Ласковъ въ „Църковенъ Вестникъ“ 1913 г., бр. 58, стр. 842 и бр. 59, стр. 855—855.

[4] ibid., 1912 г., бр. 8, стр. 92, кол. 3.

[5] Вж. цитата въ „Църковенъ вестникъ“, 1912 г., бр. (?), стр. 134.

---

[1] Църковенъ вестникъ, 1912 г., бр. 4, стр. 47.
[2] ibid., 1912 г., бр. 8, стр. 97. [3] ibid., pag. cit.

Всичко това е съдействувало да се установи, както екзархъ Иосифъ се е изказалъ предъ директора на солунския български в. „Право“, една „блага“ атмосфера между гърци и българи, която е подпомогнала за политическото имъ сближение и сключването на воененъ съюзъ между България и Гърция противъ Турция, но не и за помирението на цариградската и българската църкви. Въпросътъ за схизмата е останалъ въ сѫщото положение, въ което е билъ и при нейното провъзгласяване, все поради спора за границитѣ на екзархийския диоцезъ или по-точно за българскитѣ епархии въ Македония и Одринско. Патриархътъ билъ готовъ да приеме руското предложение да се дигне екзархията отъ Цариградъ и българската църква да се ограничи въ предѣлитѣ на българската държава, като обещавалъ да дигне схизмата безъ да свика църковенъ съборъ, а само съ решение на патриаршеския синодъ.[1] Екзархътъ обаче е държалъ за приложението на фермана по правилото: митрополититѣ въ Македония и Одринско да бѫдатъ отъ оная народность, отъ която е мнозинството ($^2/_3$) на населението въ епархиитѣ, а малцинството въ тѣхъ да има свой епископъ като викарий на епархийския митрополитъ, но независимъ въ вѫтрешното управление на паството си. Съобразно съ това правило, българскитѣ митрополити ще се подчиняватъ непосрѣдствено на екзарха и ще споменаватъ неговото име, а екзархътъ може да бѫде титуляръ на нѣкоя провинциална епархия съ право да пребивава въ Цариградъ, но да изършва богослужение само съ разрешение на патриарха, чието име ще споменава въ време на богослужение.[2]

* * *

Следъ Ньойския договоръ, който лиши екзархията отъ всички епархии въ Македония и отъ повечето епархии въ Одринско, повидимому, изчезна главната причина за подържане на схизмата — петдесетгодишниятъ споръ за разграничение на епархиитѣ въ тѣзи две области. Това обстоятелство и номиналното сѫществувание на българската екзархия въ Цариградъ е насърдчило нѣкои руски архиереи-емигранти да посрѣдничатъ за помирение на цариградската и българската църкви, съ цель да се постави и руското бѣжанско духовенство въ правилни отношения къмъ българ. църква, съ която животътъ ги поставилъ въ близко съприкосновение. Тъй, севастополскиятъ епископъ Вениаминъ (членъ на тъй нареченото руско задгранично висше църковно управление) и кишиневскиятъ митрополитъ Анастасй въ една срѣща съ цариградския патриархъ Мелетий на 24 февруарий (ст. ст.) 1922 г. сѫ подигнали въпроса за българската схизма. Патриархъ Мелетий, като изтъкналъ, че православната църква — въ противоложность на католишката — зачита национално-църковнитѣ стремежи, е казалъ, че българската църква може да бѫде призната за автономна, ако тя сама пожелае това, но, както изискватъ канонитѣ, само въ предѣлитѣ на българскатата държава и следъ като нейнитѣ иерарси писмено поискатъ прошка отъ патриарха.[1] Споредъ патриарха, за да бѫде удостоена съ автокефалия една национална православна църква, тя трѣбва да бѫде основана съ съгласието на майката-църква. Съгласно съ това и грузинската църква може да бѫде автокефална, но следъ като тя помоли московската патриаршия да я признае за такъва. На въпроса на епископа Вениамина, да ли не би било по-добре пръвъ патриархътъ да подаде рѫка за общение, рѫководейки се отъ думитѣ на ап. Павла „вие силнитѣ носете немощитѣ на немощнитѣ“ (Римл. XV, 1), патр. Мелетий е намѣрилъ, че е неудобно да пише писмо-предложение до българската църква, но помолилъ рускитѣ архиереи да ѝ съобщатъ за водения разговоръ и за неговото желание да се отзове за окончателното разрешение на българогръцката църковна разпря.

---

[1] ibid., 1912 год., бр. 28, стр. 346, кол. II, Цариградскиятъ патриархъ е заявилъ предъ единъ журналисть, че още като варненски митрополитъ той съ всички сили се възпротивилъ на провъзгласяването на схизмата, но трѣбвало да отстжпи предъ изискванията на църковната дисциплина. И сега той билъ готовъ да направи всичко зависеще отъ него за унищожението на схизмата, но не може да се откаже отъ епархиитѣ въ Тракия и Македония съ значително количество патриаршисти.

[2] ibid., 1912 г., бр. 28, стр. 347, кол. 1.

Съ писмо отъ 1 мартъ (ст. ст.) 1922 г. епископъ Вениаминъ е съобщилъ на българския Св. синодъ своя разговоръ съ цариг. патриархъ, като изказалъ своето горещо желание да се възстанови общението между цариградската и българската църкви.

---

[1] Трѣбва да се отбележи, че патр. Мелетий е приемалъ да се уредятъ нациналнитѣ църкви въ Америка (руска, гръцка, арабска и сръбска) споредъ предлаганото още въ 1910 г. отъ екзарха Иосифа правило за македоно-одринскитѣ епархии, именно: епарх. архиерей да бѫде отъ народностьта на ония православни емигранти, които сѫ мнозинство въ епархията, а другитѣ православни народности въ сѫщата епархия да иматъ свои епископи, подчинени на епарх. архиерей, но автономно управляващи учебното дѣло на своитѣ сънародници. Обаче за епархиитѣ съ българско население въ Македония и Одринско той не намиралъ, че е нуждно и канонично да приложи сѫщодо правило.

Въ сѫщата година, следъ епископа Вениамина, постѫпки за дигане на схизмата предъ цариг. патриархъ Мелетий е направилъ североамериканскиятъ руски архиепископъ Александъръ, движенъ отъ съзнание, че е архиерей на „църква родствена по вѣра и кръвь на българския православенъ народъ“. Архиеп. Александъръ се надѣвалъ да сполучи въ своята помирителна роля, защото цариградскиятъ патриархъ Мелетий билъ особено разположенъ къмъ него поради материалната подрържка, която намѣрилъ у него въ Америка, когато билъ изгоненъ отъ Атина. Преди да започне постѫпкитѣ си предъ патриарха, архиеп. Александъръ е съобщилъ своето намѣрение на българскитѣ синодни митрополити Максимъ Пловдивски, Климентъ Вратчански и Борисъ Охридски. На пѫть за Цариградъ презъ Варна той се видѣлъ съ митрополитъ Симеона, който по молба на бълг. Св. синодъ му далъ една „бележка“-изложение отъ 10 октомврий 1922 год. по въпроса за схизмата. Въ тази записка митр. Симеонъ, като похвалява архиеп. Александъръ за благородния починъ, изказва сѫмнение, че ще постигне успѣхъ, тъй като гръцкобългарската разпря не е църковенъ въпросъ, а националенъ, и националнитѣ въпроси могатъ да се уредятъ, когато се задоволятъ двете спорещи страни или когато изчезне една отъ тѣхъ. Тоя въпросъ споредъ митр. Симеона се явилъ, понеже цариг. патриаршия, защитница на елинизма въ Балканския полуостровъ, е искала да погърчи българитѣ, а тъй като последнитѣ искаха самостойно да се развиватъ въ духовно отношение, патриаршията ги предаде на анатема чрезъ схизмата. Тя е отблъсвала всички опити на екзарситѣ Антимъ и Иосифъ за дигане на схизмата при условие да се уважатъ законнитѣ искания на българското паство. Че цариг. патриаршия явно не е желаела да уреди миролюбиво гръцкобългарския споръ, това се вижда отъ факта, че тя отъ време на време е назначавала комисии да проучватъ въпроситѣ, които раздѣлятъ арменци и англиканци отъ православната църква, изпраща представители въ събрания за споразумение съ старокатолици и въ конференции за сближение на разнитѣ християнски вѣроизповѣдания, обаче тя не е взимала каквито и да било мѣрки за отстранение спора съ българитѣ и даже нейни архиереи (одринскиятъ митрополитъ Дионисий въ 1878 г., димотишкиятъ митрополитъ Филаретъ въ 1919 г.) сѫ прокарвали схизмата (прерѫполагали свещеници, рѫкоположени отъ екзархийски владици; прекръщавали деца, кръстени отъ екзархийски свещеници; превѣнчавали българи, вѣнчани отъ екзархийски свещеници). Ако сега царигр. патриаршия показва наклонность къмъ помирение, то се дължи — казва митроп. Симеонъ — на военнитѣ поражения на гърцитѣ въ Македония и на неизвестностьта, какво ще бѫде положението на патриарха Мелетия следъ турскитѣ победи. За да се премахне схизмата, не е достатъчно само царигр. патриаршия да признае българската църква за автокефална въ границитѣ на българската държава, защото въ България се мечтаело, възъ основа на международнитѣ договори за малцинствата да се постигне, щото всички българи въ Балк. полуостровъ да иматъ право да признаватъ една единна българска църковна власть. Митрополитъ Симеонъ не е склоненъ да сподѣля такава надежда поради факта, че въ 1878 г. сърби и ромъни и следъ общоевропейската война сърби, ромъни и гърци въпрѣки договоритѣ (Берлинския и Ньойския) унищожиха българската църкова власть въ окупиранитѣ отъ тѣхъ български области, както и българитѣ въ 1906 г. изгониха гръцкитѣ църковни власти отъ епархиитѣ, въ които имаше гръцко население. При все това поради туй, че освенъ служителитѣ на църквата има и други фактори (у българитѣ и другитѣ православни народи), които ще кажатъ последната си дума по разпрята съ царигр. патриаршия, цѣлиятъ въпросъ за дигане на схизмата се свежда къмъ приложение на договоритѣ за малцинствата, като се позволи на последнитѣ да иматъ своя иерархия, подведомствена на предстоятелитѣ на помѣстнитѣ църкви въ Ромъния, Гърция, Сърбия и България, но съ право да управлява автономно църквитѣ и училищата на своята народность. Като примѣръ на такъвъ modus vivendi между featurнитѣ православни народности въ една държава митроп. Симеонъ привежда автономната въ турско време гръцка църковноучилищна община въ Скопье съ председатель гръкъ, подведомственъ на скопския сръбски митрополитъ. Споредъ него, царигр. патриархъ, като вселенски, трѣбва да направи всичко, за да не враждуватъ балканскитѣ православни народи, а да живѣятъ въ миръ, което не може да се постигне, до като не се даде на всѣка народность свобода на национално самоопредѣление и саморазвитие.

Възъ основа на тази записка на митр. Симеона, на 19 октомврий 1922 г. архиеп. Александъръ е представилъ на царигр. патриархъ Мелетий докладъ за българската схизма, като го увѣрявалъ, че много иерарси въ България желаели дигането на схизмата. Патриархътъ е внесълъ тоя докладъ въ патриаршеския Св. синодъ и на 14 ноемврий 1922 г. е далъ на архиеп. Александъръ писменъ отговоръ. Архиепископътъ е предалъ това патриаршеско писмо на българския Св. синодъ съ докладна записка отъ 26 декемврий с. г. Въ своя отговоръ патр. Мелетий казва, че съ особено внимание било прочетено писмото на архиеп. Александра, и похвалява усърдието му, че използувалъ преминаването си презъ България да вземе починъ „за уравнение на единъ въпросъ, който причинява скръбь на цѣлата църква.“ Особено внимание обърнали патриархътъ и Св. синодъ върху записката на митроп. Симеона, когото тѣ считали за най-компетентенъ между бълг. иерарси. Споредъ патриарха, митроп. Симеонъ прикрива отговорноститѣ на българската иерархия и хвърля укори върху царигр. патриаршия, но при все това приема една каноническа основа за разрешение на въпроса, (*ἄλλ᾽ὅμως καταλήγει δεχόμενος βάσιν κανονικήν*), макаръ и преплетени съ теории отъ националистиченъ характеръ (*ἔστω καὶ πεπλεγμένην μετὰ θεοριῶν ἐθνικιστικοῦ χαρακτῆρος*). Царигр. църква не е била виновна за схизмата. Считайки и българитѣ за свое паство, тя никога не се е отказвала да имъ даде едноезични пастири, обаче нейнъ свещенъ дългъ е билъ да осѫди „ония, които се опитали да смутятъ каноническия редъ въ църквата съ опита си да раздѣлятъ филетично епископскитѣ престоли“, защото, ако се приемѣло това, то въ цѣлата православна църква би настанало такъво безредие, отъ каквото страдатъ православнитѣ въ Америка. „Царигр. църква — заявява патр. Мелети— съ нетърпение очаква деня, когато всички балкански народи ще признаятъ нейнитѣ майчини обноски по възможность към всички народи, които е родила въ Евангелието и запазила подъ своитѣ криле презъ периода на робството, за да гледа днесъ да вървятъ по пѫтя на своя напредъкъ“. Патриархътъ се радва, че въ България се умножаватъ желаещитѣ да се дигне схизмата, което е и негово желание, ала това може да стане при следнитѣ, съгласни съ канонитѣ условия: 1) да има само единъ епископъ въ всѣка епископия за всички живущи въ нея православни безъ разлика на племе и езикъ, като границитѣ на епископията бждатъ географски, а не етнографски[1] и 2) Църквата въ българската държава има право да бжде автокефална.[1] Що се отнася до националнитѣ малцинства, този въпросъ споредъ патр. Мелетия, не е отъ ведомството на Църквата, понеже „нито отъ далечъ не се предвижда това отъ свещенитѣ канони“ и затова двете заинтересувани страни да го предоставятъ на гражданскитѣ власти въ съответнитѣ държави, за да не се явяватъ църковнитѣ пастири участници въ чужди грѣхове.

За изпълнение на тѣзи условия необходимо било, както устно сж казали на архиеп. Александра патр. Мелетий и нѣкои членове на патриаршеския Св. синодъ, патриаршията да получи само едно официално известие отъ българската църква, че желае и моли да се дигне схизмата, безъ да се изказва разкаяние или да се иска прошка, както настоявали предишнитѣ царигр. патриарси.[1]

Архиеп. Александъръ е намѣрилъ отговора на патриарха благоприятенъ, понеже въпросътъ за бълг. схизма се поставялъ „на чисто църковна почва“. Той е убеждавалъ бълг. Св. синодъ да не се дири виновниятъ за провъзгласяването на схизмата, а да се тури кръстъ на печалното минало и да се почне новъ животъ между двете църкви, за да се осуетятъ усилията на католическата и протестантската пропаганди да разпокжсатъ православното паство и за да се сплотятъ духовно всички православни народи, както и да се освободятъ рускитѣ архиереи отъ затруднението, въ което ги поставя бълг. схизма — тая „рана върху цѣлото тѣло на църквата“.

---

[1] . . . *δηλαδὴ ἕνα μόνον ἐπίσκοπον ἐν ἑκάστη ἐπισκοπῇ δι' ὅλους τοὺς ἐν ἀυτῇ ὀρθοδόξους ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ γλώσσης, τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς τοπικῶς καὶ οὐ φιλετικῶς νοουμένων.*

[1] *Ἐὰν ἐνταῦθα προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἐν τῷ Βουλγαρικῷ κράτει ἐκκλησία δικαιοῦται ἔχειν αὐτοκέφαλον ὀργανισμόν, διετυπώσαμεν ἐν τῇ πληρότητι αὐτῆς τὴν σκέψιν ἡμῶν περὶ τῆς βάσεως τῆς κανονικῆς ἐφ' ἧς στηρικτέον τὴν ἄρσιν τοῦ σχίσματος.*

[1] Виж. препроводителното писмо на архиеп. Александъръ къмъ докладната му записка по схизмата до бълг. Св. Синодъ отъ 26 декемврий 1922 год.

Споредъ него, въпросътъ за българската схизма не е национално-политически, а църковенъ, и на българската иерархия тежи църковното отлѫчение, следствие отъ което е схизмата. Заради това той убеждавалъ бълг. Св. синодъ да моли патриарха да снеме „анатемата“ отъ българската църква. „Светейшиятъ вселенски патриархъ — обръща се прочувствено архиеп. Александъръ къмъ бълг. Св. синодъ — благослови моето пѫтуване въ София, като се явявамъ предъ Ваши Високи Преосвещенства, предъ бълг. Св. синодъ съ клончето на мира отъ Великата цариградска църква. Нима ще ме отхвърлите, нима ще откажете да отговорите на този, който въ името на великия Архиерей, създалъ църквата съ пречистата Си кръвь, на Христа Спасителя, гори отъ светото желание да премахне тегнѣещата надъ бълг. православна църква анатема“. Архиеп. Александъръ вѣрвалъ, че щомъ Св. синодъ направи тази постѫпка, всичко останало ще се уреди. Даже той мислѣлъ, че патриархътъ не би ималъ нищо противъ стоенето на екзарха въ Цариградъ съ права на неговъ помощникъ, обаче отъ него не трѣбвало да се иска да уреди църковното положение на българскитѣ малцинства въ Сърбия, Ромъния и Гърция и особено да действува за подчинението имъ подъ бълг. Св. синодъ, защото царигр. патриаршия е църковенъ, а не политически институтъ.

Съ писмо отъ 26 декемврий 1922 г. архиеп. Александъръ е молилъ сѫщо тогавашния министъръ-председатель Ал. Стамболийски и българския царь Борисъ да се отзоватъ на готовностьта на цариградския патриархъ да прекрати раздѣлението между българската и другитѣ православни църкви. Той е увѣрявалъ министра Стамболийски, че патр. Мелетий не е политически агентъ на гръцкото кралство, защото презъ 1920 г. той билъ изгоненъ вънъ отъ предѣлитѣ на Гърция и въ сѫщия день, когато е влизалъ въ Цариградъ като патриархъ, въ Атина той е билъ обявенъ за низвергнатъ. Сѫщо и премахването на схизмата не значи съюзъ съ гърцитѣ противъ турцитѣ, тъй като царигр. патриаршия се намира въ Цариградъ, а не въ Атина и се издържа материално отъ Америка, чието покровителство е искалъ патр. Мелетий въ случай, че Цариградъ се повърнѣлъ на турцитѣ. Архиеп. Александъръ не отричалъ, че църковното единение на българитѣ съ гърцитѣ, а чрезъ тѣхъ и съ другитѣ православни народи може да послужи като база за политическо сближение, но патриархътъ, както и той, се въодушевлявали само отъ желанието да се прекрати схизмата, която „пагубно се отразява на цѣлата православна църква“.

За да убеди българския царь, колко е необходимо той, като православенъ царь и кръщелникъ на руския царь, да употрѣби всички възможни начини за унищожение на схизмата, архиеп. Александъръ го увѣрявалъ, че сърдцето му болезнено се притискало, задето, при двукратното му служение съ цариградския патриархъ, на великия входъ, когато по обичая били споменавани имената на православнитѣ владетели, не било споменато името на царя на българския православенъ народъ, родственъ на руския народъ по вѣра и кръвь. Той внушавалъ на царь Бориса, че дигането на „анатемата“ отъ бълг. църква „ще бѫде велико, свето, чисто църковно дѣло, което ще послужи за благото не само на българската, а и на цѣлата Христова православна църква“.

На 27 декемврий 1922 г. (сир. на следния день отъ подаването на докладната записка на архиепископъ Александъръ), бълг. Св. синодъ се е занималъ съ предложението на руския иерархъ и решилъ да го има предъ видъ при надлежно благовремие. . . А екзархийскиятъ замѣстникъ, велешкиятъ митрополитъ Мелетий въ Цариградъ е опровергалъ съобщението на цариградския гръцки в. „Проия“, че рускиятъ архиепископъ Александъръ устно и писмено е заявилъ на патриарха, какво той билъ опълномощенъ отъ българската екзархия да направи постѫпки предъ цариградската патриаршия за дигане на схизмата. Това опровержение е последвало поради това, че съобщението на гръцкия вестникъ е направило лошо впечатление въ управляващитѣ турски крѫгове.

Настойчивитѣ усилия на архиеп. Александъръ не сѫ намѣрили въ България очаквания отъ него, а може би и отъ патр. Мелетий отзвукъ не, защото не се желаело единение съ цариградската църква, а защото 1) цариградскиятъ патр. Мелетий, както и предшественицитѣ му, е поставялъ като предварително условие официалното, макаръ и не открито, самопризнание на българскитѣ иерарси, че сѫ виновни за провъзгласяването на схизмата и действително сѫ схизматици и 2) защото той не е признавалъ епархии на българската църква вънъ отъ предѣлитѣ на българското царство, както и правото на българското население за национално саморазвитие даже въ подведомствените нему гръцка Македония и Тракия. Къмъ това трѣбва да се прибави и обстоятелството, че политическиятъ моментъ (войната на Гърция съ Турция, бивша съюзница на България) съвсемъ не е благоприятствувалъ за една помирителна акция съ Фенеръ.

* * *

Цѣлиятъ този очеркъ представлява една редица отъ безуспѣшни руски опити да се постигне помирение между цариградската и българската църкви. Това обаче не ще рече, че то е неосѫществимо. Схизмата почти е изгубила своето значение за другитѣ православни църкви. Даже цариградската църква е склонна да я счита за печална грѣшка отъ миналото, само че нѣма доблестьта да признае себе си виновна. А споредъ професоритѣ въ атинския богословски факултетъ Папамихаилъ и Аливизатосъ за еладската църква не сѫществуватъ абсолютно никакви прѣчки за дигане на схизмата.[1] Фактически българската църква сега се намира въ общение съ нѣколко православни църкви (ромънската, полската, задграничната руска и грузинската) и не е изключена възможностьта тя да влѣзе въ връзки и съ останалитѣ православни църкви.

Помирението между цариградската и българската църкви, както може да се заключи отъ изложения очеркъ, ще да дойде само по себе тогава, когато престане гръцкобългарскиятъ националенъ споръ. А при настоящитѣ политически условия тоя споръ би могълъ да се приключи, ако Гърция даде църковноучилищна автономия на българското население въ Македония и Западна Тракия и ако цариградската патриаршия признае духовната юрисдикция на българската екзархия върху българитѣ въ турска Тракия.

---

[1] Тѣ сѫ заявили това на първия секретарь на българската легация въ Атина, Ив. Ганчевъ, на вечерята, дадена отъ министра на външнитѣ работи Михалакопулосъ въ честь на ромънския патриархъ Миронъ на 25 май 1927 г. Докладъ на Ганчевъ за тѣзи изявления има въ синодната преписка по дигане на схизмата.

СЕМЕЙНАТА „СЛУЖБА“ (КУРБАНЪ) ВЪ БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ И СРЪБСКАТА „СЛАВА“

Отъ проф. А. М. Селищевъ

I

Различнитѣ страни на битовия животъ на населението въ Македония сж намѣрили отражение въ произведенията на македонскитѣ писатели отъ началото на миналия вѣкъ. Специално за северозападна Македония богатъ материялъ въ това отношение се намира особено въ съчиненията на Кирила Пейчиновичъ. Така, едно отъ явленията на бита на населението въ Пологъ, горещо изобличавани отъ Кирила Пейчиновичъ (въ съчиненията му „Огледало“ и „Утешение грѣшнимъ“) е курбанътъ. Не по християнски, неприлично прекарватъ тамъ праздника въ честь на светеца, който служатъ веднъжъ въ годината. На Атанасовдень колятъ курбанъ. Съ курбана се надѣватъ да умилостивятъ бога и св. Атанасия и да избѣгнатъ всѣкакви болести и нещастия (Оглед. 68, 73). Занасятъ единъ овенъ въ черква, запалватъ свѣщи на рогата му, а попътъ чете надъ него молитви. По време на праздника се опиватъ съ вино, скачатъ, играятъ, бѣснѣятъ, седятъ цѣла нощь, пѣятъ, но не молятъ празднувания светецъ.

Това празднуване, за което говори К. Пейчиновичъ, се отнася къмъ „службата“, извършвана отъ цѣлото село въ честь на единъ или другъ светецъ. Това празденство става въ всички краища на българскитѣ славяни, — и въ Македония и въ юго-западна и въ източна България. Наричатъ го — служба, светецъ, курбанъ, съборъ, сборъ, панаиръ, ордѝя. Основнитѣ черти на това празденство сж еднакви навсѣкжде.

а) При това празденство непремѣнно колятъ курбанъ, — теле, овенъ или волъ. Срѣдствата за пренасяното въ жертва животно се събиратъ отъ всички жители на селото. Онѣзи, които събиратъ тия срѣдства, по нѣкои мѣста въ Македония се наричатъ кумове[1]. Този елементъ на кървава жертва въ праздника, курбанътъ, е предизвикналъ у нѣкои представители на черквата горещо негодуване. Такъвъ е билъ Кирилъ Пейчиновичъ. „Не мойте христїани, не колите жертва кровна, за што ймаме бескровна“ (Оглед. 69, вж. още по-долу). Забранявали да се принася такава жертва и католическитѣ мисионери, които сж действували всрѣдъ българскитѣ павликяни. Въ XVIII-й и въ началото на XIX в. павликянитѣ устройвали „общи курбани“ (publici curbani) или „служби“ или „раздаванье“ (curbani, slusbe, o rasdavagne[2]). Такива курбани у павликянитѣ между Одринъ и Пловдивъ наблюдавалъ въ XVII в. графъ Марсильи: Въ едно голѣмо дърво били забити халки за окачване на жертвата, месо отъ волове и овци. Около дървото билъ забитъ единъ каменenъ кръстъ. Недалечъ имало кеменна маса, на която принасяли жертвата, а наоколо се намирали неголѣми маси, на които ядѣли жертвеното месо[3].

Курбанътъ съставя много важенъ елементъ и при други праздници у българскитѣ славяни. Колятъ курбанъ и при празднуването на светеца-покровитель на едно семейство или на членоветѣ, които сж влизали по-рано въ състава на едно семейство. При аналогичнитѣ празденства у сърбитѣ (при „слава“, „оброкъ“) кървавата жертва липсва. Съ кървава жертва е свързано у българитѣ и пролѣтното празденство, на Гергьовдень, и жетварското, на Илиндень. На Гергьовдень всѣко семейство коле агнета. Приготовлението, клането и освещаването на гергьовденския курбанъ се придружава съ значителенъ ритуалъ[4]. По много мѣста у българскитѣ славяни колятъ волъ или овенъ при свършване на жетвата, на Илиндень. Въ този день се устройва обща трапеза. Волътъ или овенътъ ги сварватъ въ единъ общъ котелъ, разполагатъ се на черковнитѣ развалини и ги изяждатъ, като съобщаватъ на цѣлото село. Или пъкъ всѣко семейство приготовлява по едно агне или кокошка и после устройва общо пиршество.[1] Въ Пологъ на Илиндень населението, християнско и мохамеданско, се отправя съ духовенството въ планината, къмъ езерата на Шаръ, гдето се отслужватъ молебени. При това закалятъ овенъ, чиято кръвь пускатъ въ езерото.[2]

---

[1] Новини, I, 1891, № 20.

[2] Л. Милетичъ, Нашитѣ павликяни, (Сборникъ за народ. умотв. XIX, стр. 108—109.)

[3] Marsigli, Stato militare del imperio Ottomano. 1732. стр. 24. Руски преводъ 1737 г. Спб. часть I, стр. 13. Вж. сжщо въ статията на Д. Е. Такела, „Нѣкогашнитѣ павликяни и сегашнитѣ католици въ Пловдивско“ (Сборн. за народни умотв. XI, стр. 113—114) и въ книгата на П. Сырку, „Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV вѣкѣ“. т. I. Спб. 1899. Стр. 255—256.

[4] За това празденство вж. у Д. Мариновъ, „Народна вѣра и религиозни народни обичаи“ (Сборн. за народ. умотв. XXVIII, стр. 439—462); у М. Арнаудовъ, „Die bulgarischen Festbräuche“, Leipzig. 1917, стр. 39—46, 82. К. Иречекъ. Княжество България. I. Пловдивъ. 1899, стр. 112. — „Въ самата София въ навечерието на Гергьовдень черко-

Курбанъ се коле и по обещание за оздравяване на нѣкой боленъ. Това е така наречениятъ „намѣстникъ“. Болниятъ посочва лицето, което трѣбва да избере единъ черенъ овенъ и да го заколе. Съ кръвьта на жертвата се напръскватъ стенитѣ на дома, а свареното месо се разпредѣля между всички жители на селото, повикани на „намѣстникъ.“ Въ време на трапезата на южната и северна страна на помѣщението, гдето лежи болниятъ, запалватъ свѣщи[3] (значението на кръвьта, на черната мась на жертвеното животно и на свѣщитѣ е показано по-долу.)

Цѣлиятъ животъ на българина е преплетенъ съ курбанната жертва. Курбанътъ възвестява появяването на новъ членъ въ семейството. „Какъ е всичко задрѣмало околовръсть! Горе се бѣлѣй, и димъ като бѣлъ стълбъ се вие изъ комина. Родъ е подновенъ днесъ, и бѣловласия свекъръ е заклалъ курбанъ на свои и роднини. Всрѣдъ кѫщи виси опъната цддилка, а въ нея първина момчана рожба, първи сънъ заспала.“ (П. Тодоровъ, „Орисници“). Съ курбанъ чествува българинътъ своя светецъ-покровитель. Съ курбанъ си обезпечава той благополучие. Съ курбанъ отива той и въ гроба.

в) Курбанътъ се освещава съ огънь (свѣщи). На рогата

вата еква отъ блѣянието на окиченитѣ съ вѣнци ягнета, които хора донасятъ на рѫце, а поповетѣ освещаватъ съ молитви; на следующия день тѣхъ убиватъ като курбанъ и изѣдатъ“.

[1] Мариновъ. Народна вѣра, стр. 510—511; М. Арнаудовъ, Die bulgarischen Festbräuche, стр. 74—78, 82. Йор. Ивановъ, Культъ Перуна у южныхъ славянъ (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Ак. Н. 1903 г., т. VIII, кн. 4, стр. 150)

[2] Вѣщій Олегъ, Болгарія и Македонія. Спб. 1903. Стр. 111.

[3] Сборн. за народ. умотв. III, стр. 275 (Рупчосъ).

на жертвеното животно запалватъ свѣщи. За това свидетелствува Кирилъ Пейчиновичъ. На това указватъ и по-креснитѣ наблюдатели. Надъ горящитѣ върху рогата свѣщи свещеникътъ чете молитви. Напр. въ положкото село Седларци „доскоро паляха свѣщи на рогата на овнитѣ и, преди да ги заколятъ, заставляваха попа да прочете по нѣщо върху тѣхъ"[1]). Жителитѣ на Велесъ извършватъ службата „вонъ варошъ", на хълма „Светъ-Илия," при дърво, разбито отъ мълния. На дървото запалватъ свѣщи (устно съобщение). У павликянитѣ въ време на жертвоприношението старейшината държалъ въ ржцетѣ си 3 или 4 свѣщи, вториятъ ималъ 2 свѣщи, а останалитѣ по една свѣщь[2].

б) Понѣкога позлатявали рогата на овена, който се принася въ жертва. Така напр. това ставало още въ 90-тѣ години въ нѣкои села въ Пологъ.

в) Освенъ свѣщитѣ за освещение на жертвата необходимо е и кадене съ темянъ. Когато жертвата се свари или опече, става нейното кадене. Старейшината или свещеникътъ кади съ темянъ курбана.

г) на курбанната трапеза слагатъ обреденъ хлѣбъ.

д) Празденството се придружава съ музика, пѣние, хоро, игри (хвърляне камъкъ, борба, скачане). На празденството служба се пѣятъ различни пѣсни. Едни отъ тѣхъ по своето съдържание сж близки до коледнитѣ, както сж близки по цель и по основа самитѣ празденства. Ето една кратичка пѣсень отъ източна Македония:

Веселине, веселъ домакине,
Весела ти кукя съ домакини,
Весела ти трапеза сосъ гости,
Весели ти волове съ орачи,
Весели ти кони со коняри,
Весели ти овци со овчари,
Весели ти кози со овчари![3]

Благополучието на дома и на неговитѣ обитатели е основниятъ мотивъ на тази пѣсень. Другитѣ пѣсни нѣматъ по-близко отношение къмъ празденството. Ето какъ напр., подрънквайки съ герданитѣ си въ такта на хорото, пѣятъ подъ звуцитѣ на гайдата тетовскитѣ българки:

---

[1] Новини, I, 1891. № 20.

[2] Л. Милетичъ, Нашитѣ павликяни. Стр. 109.

[3] П. Михайловъ, Български народни пѣсни отъ Македония. София 1924. № 46.

Що вѝдов, мамо, що вѝдов,
Три луди млади мо̀мчиня;
Едното, мамо, е́дното, —
Едното беше вла̀инче;
Другото, мамо, дрўгото,
Другото беше гъркинче;
Третото, мамо, третото,
Третото беше бугарче:
Вла̀инче, мамо, вла̀инче,
Вла̀инче мощне рубайлио;
Гъркинчѐ, мамо, гъркинче,
Гъркинче мощне парайлио;
Бўгарче, мамо, бўгарче,
Бўгарче яко севдайлио.
Рубата, мамо, рубата,
Рубата ке се искине;
Па̀рите, мамо, па̀рите,
Па̀рите ке се изарча;
Сѐвдата, мамо, сѐвдата
Се́вдата седи до века[1]

А тази пѣсень разказва една тжжна история:

Ой Гьорги, Гьорги, Гьорги ораче!
Ералъ е Гьорги маленко нивчѐ,
Маленко нивче — триста дулюма,
Триста дулюма — триста зевгара.
Поминалъ ми е Петре кираджи
Сосъ деветь мулки се дребно азно,
Десето муле за я'àница
„Богъ ти помогналъ, Гьорги ораче!“
—Далъ ти Богъ добро, Петре
кираджи! —
„Ай да се ние двама обложимъ,
Я ке измама твоето любне“

Петъръ-кираджи измамва невинната невеста Гьорговица, орачътъ Гьорги изгубва на басъ своята нива и 300 зевгара.[2] Въ нѣкои пѣсни се отразява влиянието на черквата. Така, старцитѣ пѣятъ понѣкога за „жертвата на Аврама“. Съ въспоминанието на това библейско събитие тѣ, както и мусулманитѣ, закрепяватъ обичая да се коле курбанъ. А. Хр. Яновъ, въ своето описание на курбана въ селата на Мориовския край[3] съобщава по този поводъ следното: „Въ 1880 г. въ такъвъ праздникъ на Духовдень ний съ тогавашния общински писарь г. К. Небреклиевъ се отправихме въ село Кокре (Мориовско) съ цель да отклонимъ селянитѣ отъ този противохристиянски обичай. Колкото и да приказвахме и убеждавахме, ние не можахме да постигнемъ успѣхъ. Следъ обѣдъ ние се върнахме въ дома на Димитъръ Пейковъ, гдето се събраха и другитѣ старци и ние пакъ започнахме своитѣ доказателства противъ курбана. Старцитѣ Димитъръ Пейковъ, Димитъръ Тръпковъ, Йове Найдовъ си пошепнаха помежду си и изпѣха следната пѣсень:

Бога моли Аврамъ гостолюбецъ
Да му дай Господъ мажко чедо,
Защо Аврамъ чедо нѣмаше
И съ чедо Аврамъ да се порадува.
Една вечерь край дабъ си седеше
И си Аврамъ Бога молеше
Тройца гости у него идеа.
Туку й виде Аврамъ гостолюбецъ

---

[1] Новини, I, № 20.
[2] Михайловъ. Българ. народни пѣсни отъ Македония. № 44.
[3] Новини I. № 16.

Стана й причека и дома й внесе...
Му [=имъ] сумия нозе отъ правои [= прахови],
Му [= имъ] приготвие теле искърмено,
Му месия пресиана погача
Па честиа госте приятели.
Вечерьта у него лежае,
Утрината станаа да си одатъ
Распрашая, колко деца, Аврамъ има.
Той му [=имъ] рече: се́ си имамъ,
Само чедо азъ си немамъ,
Бога моламъ, Господъ да ми дай.
Тройца гости му кажая,
Оти до година ке има мажко чедо.
И си гости отидоа. Аврамъ не й позна,
Оти беше Господъ съ двайца ангели.
До година му се роди мажко чедо
И му кладоа име Исакче.
Расте дете Исакче и си порасте,
Се стори момче за женене,
И тогай ангелъ му дойде на Аврама
И му рече, Господъ го сака курбанъ
Да го однесишъ сина ти Исака.
Стана Аврамъ рано во недела,
Си зеде сина си Исака,
Си отиде далеку во гората.
Тогай Исакъ татка си го праше:
Що татко овде ке праиме?
На Бога, синко, курбанъ ке носиме.
Камо, татко, курбанъ що ке биди?
Ти, синко, курбанъ ке бидишъ,
Тебе, синко, Господъ ми те сака.
Тогай рече Исакъ на татка си:
Да ми вързишъ, татко, нозете,
Да ми вързишъ, татко, и рацете
Да не татко, тебе те ѵбиямъ,
Кога, татко, со ножъ ке ме колишъ.

[Когато пѣеха последнитѣ стихове, тѣ плачеха]

Како синъ му Исакъ му рече,
Така Аврамъ си напраи;
И тръгна ножо да заколи Исака,
Веднашъ ангелъ за рака го вати
И му рече: не коли го сина ти Исака,
Него Господъ ти го прости.
И му покаже близу овенъ виорогачъ.
Му рече: на мѣсто сина си ти
Заколи го овенъ виорогачъ.
Одвърза Аврамъ сина си Исака
И го закла овенъ виорогачъ.
Господъ сака овечко месо курбанъ,
За тоа свинско месо въ църква
Не се носи и не се раздаве,
За това козйо месо
Во църква не се носи,
Туку се носи овца благослойна.

Това бѣше най-добриятъ отговоръ и тѣ вече не искаха дори да слушатъ, когато имъ казвахме, че това е било древенъ обичай, че Христосъ принесе себе си въ жертва и прекрати по-раншнитѣ жертвоприношения".

Духовниятъ стихъ за жертвата на Аврама се пѣе и въ други мѣста въ Македония и България, — пѣе се въ време на праздненството „служба", а сѫщо така на Гергьовдень или на Илиндень.[1]

---

[1] Напр., въ софийския окрѫгъ (Сбор. за народ. умотв. II 22—24), на юго-западъ въ Македония (Миладиновци, Бѫлгарски народни пѣсни. 1861. № 29). Сравн. края на този стихъ по сборника на Миладинови:

„Ангелъ божіи пакъ говори:
— Нейкитъ Господъ човечка жертва,
Тукъ заколи два цѫрни овна".

Въ нѣкои пѣсни вмѣсто библейския Аврамъ фигуриратъ българи, Отъ другитѣ явления на празднеството ще отбележимъ следното. Въ нѣкои села хвърлятъ отъ височина надолу боядисани яйца. Така въ мегленското село Почепъ ядатъ курбанъ на високия хълмъ Маргаритъ, на последния день отъ пасхалната недѣля. Отъ върха на хълма участницитѣ въ празднеството хвърлятъ по едно боядисано яйце.[1]

Курбанътъ се коле при черквата или на черковището (на черковнитѣ развалини), на хълма, въ планината, на оброчището. Празднеството става при дървета.

Свещеникътъ получава кожата, главата, ухото или плешката на жертвеното животно.

Цельта на курбана е да се умилостиви висшата сила и да се обезпечи благополучието на семейството и общината. „Вые се наде́ате на кȣрбаны, що ко́лете на Аѳана́совъ день, со тоа да оўгодите Богȣ“. „Вые а̂ко ко́лете, дома ко́лите и ꙗ̆дйте, а вые оў цр̆ква го ко́лете со попомъ и велйте: кȣрбанъ го пракяме Богȣ“. Така изобличавалъ долно-положкото население о. Кирилъ Пейчиновичъ (Оглед. 68, 73). „Съ принасянето на жертва (колене на курбанъ) стопанитѣ мислятъ, че умилостивяватъ Бога, и се надяватъ, че той ще предпази овцетѣ, посѣвитѣ и останалото селско състояние отъ болести, смърть, градъ и други нещастия.“ Така мисли населението въ срѣднитѣ Родопи[2] и въ други мѣстности, населени съ български славяни. Въ 1890 г. въ тетовското село Стенче не заклали курбанъ, както правѣли това до тогава на лѣтния св. Атанасий (2 май старъ стилъ). Нея година вода залива часть отъ селскитѣ поля. Населението видѣло въ това нещастие наказание, изпратено свише поради пренебрѣгването на стария обичай.[3]

напр. Стоянъ моли Бога да му даде синъ, обещавайки следъ една година да го принесе въ жертва:

„Година да го почувамъ,
Па че го, Боже, закольемъ,
Илинъ-день курбанъ да бжда. . .

На Илиндень, когато Стоянъ билъ готовъ да принесе своя синъ въ жертва, явилъ му се ангелъ и му заповѣдалъ да заколе овенъ (Софийски окржгъ, вж. Сборн. за народн. умотв. II, 24—25; вж. сжщо така у М. Арнаудова въ Сборн. за народн. умотв., XXXV, стр. 337.

[1] Новини, I, № 24.

[2] В. Дечевъ, Срѣднородопско овчарство (Сбор. за нар. умотв XIX, стр. 42).

[3] Новини, I, № 20.

„Курбанье, курбанье требе да правите вие, селянье, . . . емъ по петь най-малко, ако искате свети Гьоргя, свети Илия, свети Петъръ, света Богородица и свети Димитрия да ви чувая“ — така говорѣла преди 25 години въ Кюстендилското краище „светицата“ баба Гоца Брестничка.[1]

Въ християнски форми моленето се изразява въ молитва, четена отъ свещеника надъ жертвеното животно. Следъ като жертвата бива сварена или опечена, става нейното кадене. Свещеникътъ или старейшината я кади съ темянъ. У павликянитѣ старейшината, държейки 3 или 4 запалени свѣщи, се моли надъ жертвата така: „Св. Георги или св. Димитрий (или нѣкой другъ или „самодива“ или „палеусникъ-paleusnik), принасямъ ти тази жертва, а ти дай благополучие (buona salute) или не причинявай намъ вреда (danno) или освободи насъ отъ такава и такава беда“ и пр.[2]

Светцитѣ, които се чествуватъ като патрони въ българскитѣ „служби“ сѫ Димитъръ, Георги, Илия, Михаилъ и Гаврилъ, Никола и др. Особено широко разпространено е чествуването на св. Атанасия, 18 януарий или 2 май (старъ стилъ). На Атанасовдень ставатъ курбански празднества по извънредно много села въ Македония и България. За този изборъ е способствувало това, че паметьта на този светецъ се чествува отъ черквата въ края на зимата и въ началото на пролѣтьта. Споредъ народнитѣ представи зимнитѣ снѣгове и ледове настѫпватъ предвождани отъ св. Атанасия. На 18 януарий този светецъ въ копринени одежди се изкачва на планината и отъ тамъ извиква: „Иди си зима, ела лѣто!“ Като чуе тѣзи думи, зимата отстѫпва мѣсто на пролѣтьта. Високо-художественъ образъ на този светецъ споредъ народнитѣ представи е далъ Пенчо Славейковъ. Напролѣть св. Атанасий се връща доволенъ и веселъ, — връща се отъ небето, кѫдето билъ ходилъ да проси отъ Бога лѣто:

„И свари, тъй както и въ прежни години,
Той въ цвѣтна премѣна земята,
И пролѣтенъ дъхъ благовоненъ изпълни
Душа му съ желана наслада,
Но сѣти се той уморенъ и замаянъ,
Тъй, както и въ прежни години,
Та седна край Тѫжа на росно ливаде,

---

[1] Й. Захариевъ, Кюстендилско краище (Сборн. за народ. умотв., кн. XXXII. Стр. 144).

[2] Съобшението е отъ началото на XIX в. Вж. Л. Милетичъ, Нашитѣ павликяни (Сборн. за нар. умотв. XIX, 109).

Отъ дългия пжть да почине.
Неволна го дрѣмка обори. . .
А седналъ-неседналъ, на мѣстото тамо
Презъ дрѣмка той видѣ и чу изподтихомъ
Цвѣтецу цвѣтъ да говори:

„Свети Атанасъ се завърна! За насъ е
Днесъ тъкмо и сгода и време:
При първа почивка, той първа пощѣвка
Изпълня. . . Какво да поще ме?“ . . .
(Крилати цвѣтя).

Култътъ на св. Атанасия е билъ широко разпространенъ и въ Албания. Много населени пунктове и много руини носятъ названието на този светецъ—Šen Thanas.

Що се отнася до процеса на общинския курбанъ, то той представлява две части: навечерие на праздника и самия праздникъ. Въ нѣкои мѣстности тѣзи части сж се слѣли въ едно праздненство. Праздненството започва вечерьта или рано сутриньта. Привечерь докарватъ въ черковния дворъ жертвенитѣ животни. По-рано сж внасяли жертвения овенъ въ черквата. Свещеникътъ чете молитви надъ жертвата и я благославя било преди заколването на животното било следъ заколването му. На разпалени огньове варятъ или пекатъ животното. Пищатъ гайди, преливатъ се звуци на кавали, раздаватъ се младежки гласове, — играятъ хоро. Въ нѣкои села става така: докато се вари месото, събралитѣ се обикалятъ съ кръстъ и икони селото, свещеникътъ ръси съ светена вода полята; следъ завръщането отъ кръстното шествие става общо пиршество. Ето описание на курбанското пиршество въ различни мѣста въ Македония.

„На чело седи свещеникътъ, а всички селяни, селянки и децата седятъ въ редъ предъ яденето. Свещеникътъ благославя трапезата съ дълги благослoвии и всички извикватъ нѣколко пжти: „Аминъ.“ Двамина държатъ на единъ дебелъ пржтъ курбана, а другъ съ голѣма лъжица напълва глиненитѣ блюда, раздава на седещитѣ като започва отъ свещеника. Всички безъ изключение сж длъжни да ядатъ курбанъ. Следъ това женитѣ ще станатъ, ще раздадатъ на всички на трапезата хлѣбъ, ядене, овощия и после вино. Следъ като се наядатъ и напиятъ, свещеникътъ отново благославя и всичко сложено се прибира. Тогава ставатъ девойкитѣ, хващатъ се за рамене и пѣятъ нѣкаква набожна пѣсень. Три пжти обикалятъ тѣ съ пѣние около черквата, а после се отправятъ съ пѣние и игри въ селото, гдето започвать увеселенията. Привечерь идватъ и гости.“ Така е въ селата на Мориовския край (Новини, I, № 16).

„Въ село Пътеле (Леринско) на 26 юли (въ навечерието на св. Пантелеймонъ) презъ деня колятъ курбани на края на селото, при Островското езеро. Посѣченитѣ курбани се готвятъ на сѫщото мѣсто отдѣлно и вечерьта всѣки домакинъ съ своитѣ гости, дошли отъ другитѣ села още презъ деня, идва тамъ съ приготвени въ кѫщи ястия, и всички сѣдатъ на рогозки. Слагатъ яденето, донасятъ части отъ курбана, изваждатъ бинлъцитѣ на домакина съ бѣло вино, повъртватъ ги нѣколко пѫти отъ дѣсно къмъ лѣво, и започва вечерята, презъ време на която се появяватъ и шишета, пълни съ червено вино. . . Пѣятъ, играятъ, веселятъ се презъ нощьта и следъ известно време се връщатъ въ кѫщи. На следния день (св. Пантелеймонъ) става панаиръ“ (Новини, I, № 24). Тукъ ясно сѫ представени две части на праздника: навечерие на праздника — навечерие съ клане на курбанъ, и самиятъ праздникъ-панаиръ.

„Но ето месото е вече сварено или изпечено и поставено на разположенитѣ дълги трапези; идва сега и свещеникътъ и, ако не бърза да отиде въ друго село, сѣда на чело на събралитѣ се и заедно съ селянитѣ яде и пие въ честь на праздника. На много мѣста на свещеника даватъ месо за въ кѫщи, както му даватъ жито за гумното, грахъ и сушени пиперки. Месото и виното на тѣзи праздненства сѫ общи, а хлѣбъ си донася всѣки отъ кѫщи-“ Така пируватъ презъ време на курбана въ тетовскитѣ села (Новини, I, № 20). „А мые й праздникотъ ще го слȣжиме оу҆ го́дины а та и нѐго непристойно го слȣ́жиме, а не побожно, башъ на денотъ вардїѡ (?) да се ѡпіеме, да скакаме, да збесȣаме, сва нокь седѝте, пеéге и беснȣете, не го молите свегецотъ тàкѡ го налютȣете, и тóй не вѐ измóлȣетъ предъ Бога и не ви помóжȣ[е]тъ и нафиле си арчите áрчотъ.“ Така изобличавалъ о. Кирилъ Тетовецъ своитѣ сънотечественици. (Оглед., 63).

Служба въ велешкитѣ села. Въ навечерие дохаждатъ гости отъ съседнитѣ села. Отиватъ въ полето, на планината, гдето се намира почитаното дърво или камъкъ. При дървото съ запалени свѣщи цѣла нощь колятъ курбанъ отъ обречени (таксани) животни. Пиръ, пѣсни, хоро. Кожата я занасятъ на свещеника въ черква. На другия день — черковна служба и водосветъ (водокръщене). Такива служби ставатъ въ Уланци, Ораовецъ и Шка́чинци на св. Спасъ, въ Горно Чичово на св. Богородица (5 августъ), въ Башино-село на лѣтни св. Никола, въ Кала́сари и Бого́мили на Петровдень, въ Чашка, Дворище и Подлесъ на Светѝле (Св. Илия). (Устно съобщение; вж. сѫщо така Новини, I, № 26).

Въ Кукушъ общата служба става на св. Тройца. Отиватъ въ манастира св. Георги. На полянитѣ при манастира се разполагатъ съ донесенитѣ ястия. Състоятелнитѣ кукушани донасятъ овци и ги колятъ при черквата. Кръвьта събиратъ въ отдѣлни сѫдове и я раздаватъ „за цѣръ“ (Устно съобщение).

Въ Костурския край. Село Рупище се състои отъ две части: Горно и Долно Рупище. Всѣка отъ тѣзи части има свой день — курбанъ, панаиренъ день. Въ всѣка кѫща колятъ агнета и пекатъ погачи. Съ курбана и погачата угощаватъ другата часть на селото. Дохаждатъ гости отъ другитѣ села. Общо хоро (Устно съобщение).

Въ селата на Криворѣчна Паланка. Въ селото Петърлица, напр., общиятъ курбанъ колятъ на Илиндень. Въ навечерието избиратъ най-тлъститѣ животни и рано сутриньта на 20 юлий ги колятъ на опредѣлено мѣсто. Запалватъ голѣми огньове и варятъ месото на жертвенитѣ животни. Следъ черковната служба на мѣстото на жертвоприношението идватъ селянитѣ и гоститѣ. Девойкитѣ играятъ хоро. Когато се свари месото, започва водосветътъ. Следъ това свещеникътъ благославя всички трапези и обѣдътъ започва.[1]

За курбана въ Малешевския край вж. въ книгата на Јер. Павловић, „Малешево и Малешевци“ (Беогр. 1929. стр. 209—211).

Курбанъ колятъ и на северния край на Македония, въ скопска Черна-Гора и въ Кумановския край. Въ деня на св. Атанасий (18 януар.) колятъ овенъ въ скопско-черногорскитѣ села Кучевище, Глуве и Браздe.[2]

Обща служба въ Кумановския край. Съ общи срѣдства купуватъ овци или волъ. Жертвенитѣ животни ги заколватъ при черквата или при дѫбъ, при кръста (крс). Въ селото

---

[1] Новости, I, 1891, № 29.

[2] Српски Етн. Зборник, кн. VII, стр. 142.

Клечовци въ течение на много години колѣло курбанъ едно особено лице — Давидъ Дивелечский. Ето едно описание на селската служба, съборъ, въ Кокошине, на лѣтни св. Атанасий. Жителитѣ на селото се събиратъ задъ селото, въ мѣстностьта Дубье. Всѣка кѫща донася печено, вино и друго; всичко това се слага на общата трапеза, намираща се при кръста (крс). Идва свещеникътъ, чете молитви, освещава вода, поръсва присѫтствуващитѣ. Следъ това, преди обѣда, момитѣ образуватъ хоро, обикалятъ три пѫти около кръста, като пѣятъ пѣсень на св. Атанасия. После започва общиятъ обѣдъ. Въ селото Никуляне така празднуватъ Спасовдень. Но момитѣ пѣятъ не около трапезата, а на полето. Въ с. Старо-Нагоричине селската служба става на Гергьовдень, — въ деня на храмовия праздникъ. Тамъ момитѣ пѣятъ гергьовденска пѣсень.[1]

Общъ курбанъ се извършва и въ всички краища на България, югоизточна, северна и западна.

Въ Неврокопско, въ селото Бѣлотинци колятъ общъ курбанъ на св. Тройца. Колятъ агнета, овци, волове, крави на обществено-черковни срѣдства. Тѣзи, които отиватъ на курбанъ, носятъ съ себе си хлѣбъ, жито и др. Всичко това предаватъ на черквата. Колятъ курбанъ за да падне дъждъ. Въ селото Сингъртли по сѫщия начинъ правятъ общъ курбанъ. Но на общия обѣдъ приематъ само заможнитѣ селяни и духовенството. Несъстоятелнитѣ жители занасятъ въ кѫщитѣ си часть отъ общия курбанъ (Устно съобщение).

Описание на курбана въ Родопския край вж., напр., въ статията на Ворачекъ (J. A. Voráček), „Perunova slavnosť v Rodopách[2] и въ работата на В. Дечевъ за срѣднородопското овчарство.[3]

За курбана въ Ямболския и М. Търновския районъ имамъ устни съобщения. Съ общи срѣдства купуватъ животно и го колятъ при черквата, а ако нѣма черква, то при аязмото, — при извора или нѣкой гробъ, обрасълъ съ трънки. Курбанъ колятъ на храмовия праздникъ въ време на суша. За курбана въ М. Търново вж. сжщо така въ Сборн. за народ. умотв., IX, 224, 226-227.

---

[1] Хаџи-Васиљевић, Јужна Стара Србија. I. Стр. 207, 384—385, 199.

[2] Slovanský Sborník. R. V. 1886. №№ 1—3.

[3] Сборн. за народ. умотв., кн. XIX, стр. 42.

Общо описание на селския курбанъ въ България вж. у Д. Мариновъ: „Народна вѣра“, стр. 43, 542-545. Въ западна България това празденство се нарича оброкъ, въ Плѣвенския окржгъ — подкрътсъ, въ Ловчанския, Еленския и Търновския райони — записъ. Таково празденство на цѣлото село въ деня на храмовия праздникъ се нарича по България съборъ (сборъ).

Единъ старецъ заколва на опредѣлено мѣсто (въ планината, при дървета, при черквата или при нейнитѣ развалини) животното. Окървавениятъ ножъ поставя на дървото или на почитания камъкъ. Жертвата кадятъ, а после я варятъ или опичатъ. На трапезата освенъ курбана се намира обреденъ хлѣбъ. При заколването и варенето (или печенето) жени не присжтствуватъ. При храмовия праздникъ, сбора, на много мѣста курбанъ колятъ отдѣлни кжщи. Празденството започва не въ навечерието на праздника, а вечерьта на праздника и продължава на другия день.

Ф. Каницъ отбелязалъ общо празденство въ деня на св. Петка въ нѣколко села недалечъ отъ Ловечъ. Въ това празденство скачатъ на коне и устройватъ нѣщо въ рода на военнитѣ игри.[1]

Общата служба е свързана не само съ праздника на черквата и манастира, но и съ старитѣ балкански панаири (*πανήγυρις* или *πανάγυρις, φόρος*), — съ онзи тѣхенъ типъ, който се практикувалъ на югоизтокъ на Балканския полуостровъ и който се държи и до днесъ въ Гърция, Македония, Албания (срѣдна и южна)[2] и България. Тѣзи панаири отдавна сж се концентрирали около нѣкоя черква, която празднувала деня на своя светецъ-патронъ, и били въ зависимость отъ нея.[3] За срѣдневѣковнитѣ панаири въ България, Македония и югоизточна Сърбия се говори въ редъ документи.[1] Названията на тѣзи панаири сж били такива: панагиръ, панагюръ (обикновено), сборъ, форосъ.[2] Въ тѣзи празденства били представени не само елементи на черковно празденство, на черковна служба, но и елементи на народни жертвени празденства. Славянитѣ въ България и Македония ни показватъ характерния за тѣхъ елементъ-колене жертвено животно (курбанъ).

---

[1] Ф. Каницъ, Дунавская Болгарія, 1860—1875. Спб. 1876. Стр. 81. Ср. така сжщо у Г. С. Раковски: „Показалецъ. . .“ (Одесса. 1859). Стр. 98,

[2] За панаиритѣ въ Албания (panag'ír panag'ür, panig'ir, panajir, panijir) вж. у Ханъ (I. G. Hahn): „Albanesische Studien“. Iena 1854. Стр. 168-169. — За старостьта на тѣзи заимствувания сочи й вм. грьцко υ и g между гласнитѣ вм. грьц. γ. За това вж. N. Iokl: „Alt-makedonisch-griechisch-Albanisches“ (Indogerm, Forschungen. Bd. 44, 1927. Стр. 38—39).

[3] И. Сакъзовъ, Панаири въ срѣдневѣковна Македония (Макед. Прегледъ, год. III, 1927, кн. 4. Стр. 1—14).

И така, общиятъ курбанъ е разпространенъ по цѣла Македония и България, а така сжщо въ съпредѣлнитѣ мѣстности на западъ. Предѣлитѣ на курбанската жертва сж твърде много изразителни: тѣ съвпадатъ съ предѣлитѣ на българската езикова область въ срѣднитѣ вѣкове и въ ново време. По отношение на срѣдна и южна Албания ще припомнимъ, че тамъ въ срѣднитѣ вѣкове е имало многочислени поселения на български славяни.

Общъ курбанъ колятъ и задъ предѣлитѣ на България и Македония — въ нѣкои села на Косово поле[3].

Курбанъ правятъ и власитѣ въ областьта на Тимокъ. „У Тимочкој крајини Власи донесу под запис мушко јагње, прилепе му на рогове запаљене две свеће[!], а у жилама од записа ископају рупу; свештеник окади јагње и очита молитву „на закланіе“. Сад дође младо момче чисто (нежењено), те закоље то јагње, али се добро пази да крв јагњећа никуда не прсне, него да оде сва у рупу, која се после затрпа земљом и добро набије. Јагње се испече, глава се дâ попу, а остало поједу крстоноше.“[4] Въдворението на власитѣ въ този край се отнася къмъ края на XVII-ия и къмъ XVIII—XIX вѣкове. Тѣ сж дошли тукъ отъ северъ, отъ Влахия[5]. Какъвъ е произходътъ на курбана у власитѣ? За опредѣленъ отговоръ на този въпросъ ние не разполагаме съ достатъчни данни. Едно отъ двет̀ѣ: или сж го приели отъ славянското население, което сж заварили въ областьта на Тимокъ, или сж го донесли съ себе си отъ северъ. И по единия и въ другия случай влашкитѣ курбани се намиратъ по своето произхождение въ връзка съ курбана у българскитѣ славяни: или на северъ отъ Дунава или само на югъ отъ него власитѣ сж почитали и умилостивявали своитѣ висши покровители така, както и тѣхнитѣ съседи славяни.

---

[1] К. Іиречек, Историја срба III св. Стр. 225—226.

[2] За „фw(р)wсѣхъ“ е споменато въ грамотата на Иоанъ Асѣнь II за дубровчанитѣ (Г. Б. Ильинский, Грамоты болгар. царей. Стр. 13).

[3] С. Тројановић, Главни српски жертв. обичаји. Стр. 99.

[4] М. Милићевић, Славе у срба, (Годишњица Н. Чупића I—II. Стр. 156).

[5] Ст. Романски, Ромънитѣ между Тимокъ и Морава (Макед. Прегледъ, год. II, кн. 1. София, 1926. Стр. 67-98).

Курбанъ (curban) или жертва (jertfă) принасятъ власитѣ и въ нѣкои други мѣстности на източна Сърбия, а така сжщо каравласитѣ въ Босна.[1] Обичаятъ на тази жертва е билъ приетъ отъ тѣхнитѣ предци отъ изтокъ, отъ мѣстности, съпредѣлни съ България и Македония.

И въ срѣдна Албания, напр., въ Музакия, става курбанско тържество (kurban).[2]

II

Общата „служба“ има общи елементи съ семейната „служба“, наричана сжщо служба, светецъ или въ нѣкои мѣстности на източна България курбанъ. Всѣко семейство чествува своя патронъ-светецъ. При това чествуване е необходимо следното.

1) Жертвено животно (теле, овенъ, ягне). Това е единъ отъ основнитѣ елементи на празднеството. Поради това въ нѣкои села на източна България цѣлото празднество е наречено курбанъ.

2) Обредни хлѣбове, украсени съ разни рисунки. Многочисленитѣ образци на хлѣбнитѣ украшения могатъ да се видятъ въ приложението къмъ книгата на Д. Мариновъ: „Народна вѣра“. Два хлѣба — колачи, колаци — се кадятъ отъ свещеника. Единъ отъ тѣзи хлѣбове — боговица, боговъ-хлѣбъ, богова пита, божи колакъ, божи кравай — е посветенъ на бога и на кжщата. Другиятъ — светецъ, кравай, колакъ, колачъ — е посветенъ на чествувания светецъ-патронъ. Тѣзи хлѣбове сж известни и подъ други названия. Отъ тѣзи названия на хлѣба въ честь

---

[1] P. S. Nicolăesku — Plopşor, „Gurbánele“ (Dacoromania. III. 1923. Cluj. 1924. Стр. 1010—1011).

[2] Архив за арбанаску старину, језик и етнологију. Књ. I. Св. 1—2. Стр. 30,

на светеца ще отбележимъ такива, които сж важни за разбирането на тѣхното значение: литургия, параклисъ, черковникъ.

3) Коливо, — варена пшеница, смѣсена съ медъ или захарь и съ раздробени орѣхи.

4) Кадене съ темянъ. Каденето извършва свещеникътъ, а въ рѣдки случаи старейшината на семейството.

5) Отъ ястията непремѣнно ядатъ фасулъ.

Ако празднеството се извършва пълно, то то има 3 части. Първата часть е навечерието на празднеството, вечерница. На вечерята се поканватъ близкитѣ роднини и съседитѣ. Трапезата се кади. На нея се намиратъ обреднитѣ хлѣбове, коливото и другитѣ принадлежности на празничната трапеза.

На другия день е главното тържество. Сутриньта старейшината отива въ черква, занася тамъ коливо и хлѣбъ, за да ги „опѣе“ свещеникътъ. Въ други мѣста, напр., въ северозападна Македония (въ Тетово), коливото и хлѣбътъ занасятъ въ черква женитѣ. Следъ освещаването тѣ раздаватъ житото и кжсчета хлѣбъ (Така става и на изтокъ, у рускитѣ славяни при поменитѣ за умрѣлитѣ) въ кжщи пъкъ приготовляватъ трапеза. Дохожда свещеникътъ, кади трапезата, разрѣзва хлѣба-светецъ, полива го съ вино, взима една часть за себе си (порѣзеница). Отъ свареното или опечено животно той взима ухото и два крака. Приематъ гости въ течение на цѣлия день и вечерьта. Пѣсни, музика оглашаватъ пиршеството.

Третиятъ день е нареченъ патерица. (— сѣкашъ следъ отишлия си светецъ е останала неговата тояга — патерица). Трапезата на този день е скромна. Чупятъ боговица. Едната половина я изяждатъ, а другата я оставятъ при иконитѣ. По-рано тази половина я раздробявали на кжсчета, и когато настжпвало време за сеидба, ги хвърляли заедно съ семената въ земята.

Нѣколко примѣра. Въ Долно Сингъртли (Неврокопско) въ навечерието на службата идва свещеникътъ и освещава сольта и овена. Четвъртата часть отъ овена и кожата остава за свещеника. Вечеря не става. Въ дена на праздника пекатъ обреденъ хлѣбъ и го занасятъ въ черква. Свещеникътъ го опѣва и взима часть отъ хлѣба, а другата часть се раздава въ черквата и немного се донася въ кжщи за членоветѣ на семейството. Обѣдъ: чорба отъ стомаха и другитѣ вѫтрешности на жертвеното животно. Чорбата разливатъ въ неголѣми чаши и я носятъ по съседитѣ като угощение. Вечеря: гости и роднини. Най-стариятъ отъ присѫтствуващитѣ произнася благопожелания. На масата слагатъ една неголѣма чаша съ вино. Всѣки топва кѫсче хлѣбъ и го изѣжда. Следъ това обикновена вечеря (Устно съобщение).

Въ юго-източна Македония семейната служба се извършва на именния день на най-стария въ дома. Така е въ Кукушъ (по устно съобщение), така е и въ Костурския край. Въ костурското село Рупища колятъ курбанъ, пекатъ обредни хлѣбове; свещеникътъ дохажда въ кѫщата, чете молитви и разрѣзва хлѣба, единъ кѫсъ потопва въ виното. Хлѣба не го вдигатъ. Свѣщи не горятъ. „Вино пиятъ, както обикновено преди ядене и въ време на ядене.“ Когато синътъ порасне и се ожени, то бащата заколва курбанъ. На именнитѣ дни на младитѣ синове (или братя) колятъ пѣтелъ. Именнитѣ дни на женитѣ не се празднуватъ. Освенъ погача на именни дни пекатъ петь хлѣба (петохлѣбие) и ги занасятъ заедно съ дървено масло, вино и свѣщи на черква. Свещеникътъ пѣе надъ тѣхъ, изрѣзва отъ единия (литургия) трижгълникъ и го полива съ вино. Една „литургия“ остава като просфора (нафора) въ черква, две взима за себе си свещеникътъ, а двете останали се занасятъ въ кѫщи (Устно съобщение).

Именень день вмѣсто семейна служба се празднува и въ североизточна Македония, въ Малешевско.[1]

Колятъ непремѣнно курбанъ на семейната служба и въ селата на Горни Пологъ.

Въ нѣкои села на Македония не сѫ ярко изразени въ семейната служба елементитѣ на курбана. Така е по селата на Малешевско (J. Павловић. Малешево. Стр. 193-197), Прилепско и Велешко. Описание на прилепската служба (сведень) е дадено въ Сборн. за народ. умотв., кн. VI, стр. 228—229 и въ книгата на Г. Трайчевъ, „Градъ Прилепъ“ (София. 1925, стр. 192—193). За велешката служба разполагамъ съ устно съобщение — Поканватъ роднинитѣ на вечеря въ навечерието на праздника. На другия день (въ деня на праздника) дохожда свещеникътъ. На масата донасятъ панагия (панад'ия), жито вино. Запалватъ свѣщи, задимяватъ темянъ. Свещеникътъ пѣе, „дига пана̀д́ията“, разрѣзва една часть, полива я съ вино, дава на присѫтствуващитѣ кѫсчета отъ панагията, полѣти съ вино, а така сѫщо и вино отъ чашата (Както става въ всенощната служба следъ благословението на петохлѣбието). Свѣщьта угасва свещеникътъ, обикновено като я духва.

---

[1] J. Павловић, Малешево и малешевци. Беогр. 1929, стр. 195.

Курбанътъ въ семейната служба нѣма обредно значение и въ Тетово и въ селата на Долни Пологъ, а така сѫщо и на северъ отъ него. Ето едно описание на „светеца“ въ Куманово. — Навечерие на праздника. Около 4 ч. веч. идва въ дома свещеникътъ за да освети панагията. Трапезата стои при огнището. На нея се намиратъ кравай, жито, запалена свѣщь въ житото, чаша вино, кандило. При освещаването на панагията взима участие и едно момче. То държи на платно кравай. Свещеникътъ отрѣзва кѫсъ отъ кравая и въ отверстието посипва вино. Издигане (дизанье) на кравая не става. На сутриньта, въ деня на праздника, момчето изѣжда осветения хлѣбъ. Трохитѣ изсипватъ въ яслитѣ на добитъка. Въ навечерието на праздника има вечеря. На вечерята дохождатъ близкитѣ роднини. На другия день отиватъ на черква. Отъ черквата донасятъ просфора (на̀вора). Всѣки членъ на семейството има своя светецъ (светъцъ) на имення день.[1]

Не се забелязва значението на жертвеното животно въ семейната служба (светъцъ) и въ северозападна България, напр., въ Ломскитѣ села.[2] Въ югозападна България непремѣнно колятъ животно (овца, агне, овенъ) при семейната служба (светецъ). Отъ вѫтрешноститѣ правятъ чорба, а месото го готвятъ съ оризъ, съ лукъ или съ зеле. Но главно значение въ това празденство иматъ хлѣбътъ, виното и житото (пшеницата). Главната часть на празденството става вечерьта въ навечерието на деня на светеца. Вечерьта се събиратъ гости (обикновено мѫже). „Добро̀ вѐчерь! Айде да е честѝтъ, да ви е аирлѝя светѐцъ! За мло̀гу го̀динъ;“ На масата — кравай и други хлѣбове, варена пшеница, на нея поставена свѣщь. Започва вечерята. Запалватъ свѣщьта. Запалватъ темянъ и кадятъ трапезата и стаята. Всички се молятъ. Следъ това този, който кади, взема кравая, разнася го по присжтствуващитѣ, които го цѣлуватъ. Пристжпватъ къмъ разрѣзването на кравая. Единъ отъ присжтствуващитѣ произнася наздравица, приблизително такава: „Айде аирлȋя да е! Кола̀чъ да рѐжемо, жȋто да се ро́ди! Богъ здрав'е да да̀ва и на домъ, и на чѐлядъ, на оратни волове, на това̀рни коньове, на кръмитна стока! Айде аирлȋя да е! Кудѐ орѐмо да се ро̀ди, на зѐмньа да натегне! Кудѐ кръмимо, да се пло̀ди, Боже дай! Кола̀чъ да пресȋпемо, а Господъ да пресȋпе амбаре съ жито, тръле съ сто̀ка, ку̑йкя съ чѐлядь, к'есȋя съ паре.“ Разрѣзватъ кравая, поливатъ го („пресȋпуватъ“) съ вино. Виното, което изтича отъ хлѣба, го събиратъ въ чаша и го изплискватъ на тавана като казватъ: „Цъвти ку̑йкьо, весели се чѐлядь.“ Следъ това двама, единъ срещу другъ, хващатъ кравая и го счупватъ. Половинкитѣ на кравая пакъ счупватъ други двама, седнали единъ срещу другъ. Всѣки, откжсналъ една четвърть отъ кравая, я издига на високо, цѣлува я и я поставя предъ себе си. Следъ счупването ни кравая, лицето, което произнася наздравица, взема чинията съ пшеницата и казва: „Айде пченица да у̑знемо! Ко̀лку зръна, то̀лку сто̀га, ку̑тли берикьѐтъ Господъ да дадѐ! Амбарѐ съ жȋто пуни да су, връовати до векъ и до аминъ Боже дай!“ Всѣки взема по три пръста пшеница. Сѣдатъ и започватъ да пиятъ ракия, като произнасятъ наздравици. Следъ ракията пристжпятъ къмъ ястията.[1]

---

[1] Устно съобщение. Вж. така сѫщо описанието въ книгата на Хаџи-Васиљевић, „Јужна Стара Србија“, I, стр. 386—387.

[2] Вж. описанието въ Сборн. за народн. умотв., VI, стр. 228.

Въ източна България семейната служба се е извършвала по-рано много по-усърдно, отколкото сега. Необходимъ елементъ на тази служба е заколването на животно. Поради този елементъ нарекли сж тамъ и самото празденство: курбанъ. Въ много мѣстности тази служба е излѣзла отъ употрѣбление, и то не отдавна. По едно съобщение, направено ми отъ Копривщица, старитѣ хора помнятъ, че и въ този градъ по-рано сж клали курбанъ въ деня на праздника на семейството, варѣли сж чорба отъ вжтрешноститѣ и сж я разнасяли по кжщитѣ. Въ нѣкои села семейната служба се е одържала. Така, служатъ въ Тетевенско, Свищовско, Търновско[2] и Добруджа. „Този праздникъ особено здраво се държи въ планинитѣ на Балкана, по габровскитѣ и трѣвненски колиби и кошари. Тамъ заставятъ домакина, който нѣма по нѣкаква причина отдѣленъ покровитель, да си избере такъвъ."[1]

---

[1] Й. Захариевъ, Кюстендилско краище (Сборн. за народ. умотв., кн. XXXII. 1918, стр. 134—138).

[2] Д. Мариновъ, Народна вѣра. Стр. 537—538.

Въ много мѣстности на източна България семейниятъ курбанъ се практикува за благополучие или за спасение на нѣкой членъ отъ семейството. По произходъ това е единъ доста старъ видъ на жертвоприношение. Въ VI вѣкъ за него се говори у Прокопия (вж. по-долу). Този курбанъ у българитѣ може да се извършва всѣка година въ честь на нѣкой светецъ, да премине отъ баща къмъ синъ и да стане семейна служба. За такъвъ курбанъ азъ имамъ съобщения отъ югоизточна България, отъ околиитѣ Бургаска, Ямболска и Малко-Търновска. Повикватъ свещеникъ за да благослови курбана и обредния хлѣбъ. Свещеникътъ получава кожата на агнето, варената плешка и нѣколко лева (Съобщения отъ Ямболска околия). Когато нещастие постигне нѣкое семейство, то си избира светецъ-покровитель и ежегодно му принася въ жертва восъкъ, дървено масло, пари (въ черква) и домашенъ курбанъ. Пече се специаленъ хлѣбъ отъ чисто пшенично брашно, съ новъ квасъ, безъ сода. Повикватъ свещеника и роднинитѣ. Свещеникътъ опѣва хлѣба и курбана и получава непремѣнно кожата на жертвеното животно и нѣщо друго. (Това ми съобщава единъ българинъ отъ село Български Алагюнъ въ Бургаска околия). Курбанъ, опредѣленъ за предотвратяване на нѣкое нещастие, постигнало кѫщата, „се изпълнява въ множество" (пише ми едно лице изъ М.-Търновска околия).

Ние не знаемъ подробноститѣ на обреда при празднуването на семейната служба въ балканскитѣ села и въ югоизточна България. Липсата на тѣзи сведения затруднява изясняването на елементитѣ на семейната служба въ западна България и въ Македония. Едно е несъмненно: курбанътъ съставя една принадлежность на това празденство. Що се отнася до освещаването на хлѣба, виното и пшеницата, то трудно е да се опредѣли, въ какво отношение се намира този ритуалъ къмъ сръбската слава. Възможно е, щото тѣзи елементи да сѫ придобили надѣляваще значение въ семейното празденство безъ връзка съ сръбската слава. По-долу, при анализата на елементитѣ на празденството, е показано, че хлѣбътъ, пшеницата и виното, тѣхното жертвено издигане става и на други празденства — празденства, преследващи благополучието на дома. Такова е коледното празденство у българитѣ, сърбитѣ и другитѣ славяни. Праздниченъ хлѣбъ („пирогъ“) издигатъ на имененъ день, т. е. въ слава на светеца, патронъ на именника, ируситѣ (вж. по-долу).

---

[1] А. Шоповъ, Изъ новата история на българитѣ въ Турция. Пловдивъ. 1895. стр. 94.

Има основание обаче и предположението за връзка на елементитѣ и ритуала на семейната служба въ западна България съ елементитѣ на сръбската слава, на сръбското кръстно име. На това може да сочи областьта на разпространението на семейната служба съ черти, прилични на сръбската слава. Това сж западна България и нѣкои мѣстности на Македония. Най-голѣмо сходство съ сръбската слава представя „светецътъ“ въ западна България. И въ други отношения се е отразявало въ тѣзи краища сръбското влияние. Езикътъ на населението свидетелствува за това. По-силно сръбско езиково въздействие е имало въ западна България и въ басеина на Тимокъ, а по-слабо е било това въздействие въ Македония: тукъ нѣма последователно и всѣкжде прокарани сръбски фонетични и морфологични черти, а само въ отдѣлни думи се отражаватъ сръбски черти. Такива думи има повече на северъ, отколкото въ централна и южна Македония. Сръбската слава и семейната служба въ западна България и въ Македония не представляватъ ясно изразени демонологически моления. Това празденство е придобило черти на християнско моление: освещаване на хлѣба и виното и причестяване съ тѣхъ. Обилие на земнитѣ плодове измолва черквата въ молитвата си надъ петохлѣбието, пшеницата, виното и елея: да се умножи всичко това у всички хора и да се осветятъ онѣзи, които вкусватъ отъ тѣхъ. Следъ благословението тѣзи хлѣбове се разрѣзватъ, поливатъ се съ вино, раздаватъ се на молещитѣ се, а на нѣкои отъ тѣхъ (на ктитора, на епитропа) даватъ освенъ полѣтия съ вино хлѣбъ и вино отъ чашата. Така се извършва въ всенощната служба въ православната черква. Петохлѣбието съ другитѣ предмети има значение и въ семейното празденство въ Македония (вж. по-горе за Костурския край и за Велесъ). Участието на свещеника въ благословението на хлѣба закрепява праздненството. Може да се предполага, че свещеницитѣ сѫ съдействували сѫщо така за въвеждането и значителното очерковяване на семейната служба въ Македония и въ западна България (както и въ Сърбия). А срѣдъ свещеницитѣ ще да е имало тукъ лица отъ Сърбия, дошли въ XIV-тия и XV-тия в. Въ Македония и западна България ще да сѫ действували бѣжанци отъ сръбски мѣстности и по-късно. Имало е и сръбски преселници. Забелязва се въ различнитѣ страни на живота на българското население въ Македония и западна България стремежъ да се подражава на сърбитѣ, — да се подражава и въ писмото (паметницитѣ отъ втората половина на XIV-ия в. до срѣдата на XIX-ия в.), и въ речьта и въ бита, фамилнитѣ прозвища на -овъ (Петковъ, Стояновъ, Ивановъ и пр.) се замѣнватъ съ прозвището на -ичъ, особено срѣдъ виднитѣ по своето положение лица, срѣдъ богатитѣ и книжовнитѣ. Подъ сръбско и черковно влияние е могла да се измѣни семейната служба въ западна България и Македония; могло е да ослабне значението на курбанскитѣ елементи; могли сѫ и съвсемъ да изчезнатъ; могла е да проникне друга комбинация на жертвени елементи. За изгубванието на значението на жертвеното животно въ семейната служба много е допринесла черквата. Найсилно е било сръбското въздействне въ градскитѣ пунктове. Въ връзка съ това семейната служба въ градоветѣ се е измѣнила по-значително, отколкото въ глухитѣ села. Така въ градъ Прилепъ въ празднеството на семейната служба (сведень) курбанътъ нѣма значение. По образецъ на града извършватъ сведень и селата, близки до Прилепъ, които иматъ и градски черти въ своето облѣкло (Селце, Леница, Плетваръ, Ореовецъ, Пещерица, Дабница, Варошъ, Заградъ).[1]

На основание само на факта за сѫществуването на празднеството семейна служба е невъзможно да се представи давнешната етнографическа групировка срѣдъ славянското население на Балканския полуостровъ: и у българитѣ и у сърбитѣ това празднество сѫществува или е сѫществувало въ недавнешно минало. Необходимо е предварително да се опредѣлятъ чертитѣ, характерни за това празднество у българитѣ отъ една страна и у сърбитѣ отъ друга. За българското празднество такава черта се явява курбанътъ. Наличность на курбанъ показва семейната служба въ много мѣстности на Македония, и на югъ (вж. описанието въ Костурското село Рупища) и на северъ (напр. въ Горни Пологъ). Твърдението на сръбскитѣ етнографи, които отъждестяватъ сръбската слава въ миналото и настоящето ѝ състояние съ македонската служба, нѣма достатъчно обосноване.[1]

---

[1] Сборн. за народ. умотв., VI, 229.

За доказателство на това, че славата въ Македония не се е появила въ късно време, а се извършва отдавна, сръбскитѣ етнографи обикновено се позовавать въ последно време на сказанието за войводата Ивацъ и на статията на Б. Прокичъ за това сказание. Б. А. Прокичъ въ своята статия: „Војвода Ивац“[2] се опитваше да покаже, че въ Македония вече въ XI-ти вѣкъ се празднувала слава съ сръбски черти.[3] Въ този източникъ, отъ който се е ползувалъ Б. Прокичъ, нѣма нито най-малкото опредѣлено указание върху тѣзи елементи. Войвода Ивацъ празднувалъ черковния праздникъ Успѣние на пресв. Богородица, — празднувалъ го въ обикновенитѣ у славянитѣ отъ източно вѣроизповѣдание форми. Прокичъ се възползувалъ отъ разказа на Скилица (въ компилацията на Кедреновата хроника) за коварното нападение върху непокорния „български войвода Ивацъ“, което извършилъ византийскиятъ патриций, управитель на Охридъ, Евстатий Дафномила. Следъ смъртьта на царь Иванъ Владиславъ, убитъ въ началото на 1018 година при стенитѣ на Драчъ, Македония преминала въ властьта на Византия. Жената на

---

[1] Сравн., напр., кратката бележка на проф, Йов. Цвиичъ въ неговата статия „Распоред балкански народа“ (Гласник Срп. Географ. Друштва. Год. II, Св. 2. Стр. 250—251; сѫщо въ чешкия преводъ, въ книгата: J. Cvijić. Balkanské otázky. Praha. 1924. Стр. 102. Вж, сѫщо у Т. Р. Ђорђевић, Македонија (Панчево. 1920), стр. 156—157. Отъ по-старитѣ привърженици на пансърбизма на праздненството семейна служба (слава, светецъ, служба) ще припомнимъ И. С. Ястребовъ, вж. неговия сборникъ „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ“. Спб. 1886. 2-ро издание 1889. Не сѫ изгубили своето значение до днесъ възраженията, направени отъ М. С. Дриновъ въ „Извѣстія СПБ Славянскаго Благотвор. Общества“, 1877 год., № 4. (Съчинения. т. II, стр. 385—395.)

[2] Б. А. Прокић, Војвода Ивац (Братство. IX—X. 1902).

[3] Подобно указание бѣ направено по-рано отъ Прокича, — направено бѣ въ 50-тѣ години на миналия вѣкъ отъ А. Гильфердингъ въ неговата „Історія сербовъ и болгаръ (Русская Бесѣда, 1859 г. Вж. Собраніе сочиненій А. Гильфердинга. т. I. Спб. 1868. Стр. 272 забел.).

Иванъ Владиславъ, нейнитѣ синове и боляри изявили покорность къмъ императора Василий II. Само храбриятъ войвода Ивацъ, като избѣгалъ на западъ въ планинскитѣ предѣли на Томоръ (между рѣката Дѣволъ съ нейния притокъ Томорица и рѣката Озумъ), не се предавалъ, не гледайки на нееднократнитѣ предложения на византийския василевсъ. Непокорностьта на войводата въздържала императора отъ похода къмъ югъ, къмъ Драчъ. Охридскиятъ управитель Евстатий Дафномила решилъ съ коварство да покори Иваца.[1] На охридския архонтъ Евстатий Дафномила станало известно, че покорението на Иваца и труднноститѣ на тази работа доставяли голѣма грижа на императора, и решилъ да направи това. Той открилъ своя планъ на двама най-вѣрни свои слуги, условилъ се съ тѣхъ и се заловилъ за работа. У Иваца предстояло тържествено празденство — Успѣние Богородично. На този праздникъ тойималъ обичай да събира на угощение не само съседи и близки, но и мнозина изъ отдалечени мѣста. На праздника отишелъ и Евстатий, безъ да бѫде поканенъ, и, като срещналъ стражата, която пазѣла входоветѣ, казалъ имъ да съобщатъ на войводата, кой е и да му кажатъ, че идва да се повеселятъ заедно. Когато тѣ (стражата) съобщили, Ивацъ се очудилъ, че неприятельтъ дошелъ доброволно и се предава въ рѫцетѣ на врага, но все пакъ заповѣдалъ да дойде, и когато се явилъ, приелъ го съ радость и се цѣлуналъ съ него. Когато се свършила утринната служба, всички събрани се пръснали по своитѣ помѣщения, а Евстатий дошелъ при Иваца и го помолилъ да отдалечи на кратко време другитѣ, защото ималъ намѣрение да поговори съ него насаме за нѣщо много важно и полезно за него. . .“.[2] Ивацъ, не подозирайки коварството, изпратилъ слугитѣ си, хваналъ за рѫка Евстатия и отишелъ съ него въ едно уединено мѣсто въ градината. Тамъ Евстатий съ хвърлилъ върху Иваца, повалилъ го, затворилъ му устата съ рѫка и извикалъ двамата си слуги, които се намирали недалечъ. Тѣ затъкнали устата на Иваца съ дреха, ослѣпили го и го хвърлили на двора, а сами, като се въорѫжили, се скрили на горния етажъ на дома като очаквали нападението на хората на Иваца. Народътъ се събралъ, искалъ да отмъсти на убийцитѣ. Евстатий, стоейки на прозореца, се обърналъ къмъ събралитѣ се съ речь, като ги заплашвалъ съ гнѣва и отмъщението на василевса, ако убиятъ него — Евстатия; разправата съ Иваца била направена по разпореждането на императора, а не по лична вражда. „Събрали се мѫже! Нѣмахъ никаква вражда къмъ вашия князъ, и вие сами всички ще потвърдите това, тъй като добре знаете, че той е българинъ, а азъ — ромеецъ, и при това не отъ ония, които живѣятъ въ Тракия и Македония, но изъ Мала Азия, която се намира толкова далечъ отъ васъ — това знаятъ сведущитѣ. . .“[1]. Евстатий опредѣлено показва на етническата принадлежность на Иваца: *Βούλγαρος*.

---

[1] В. Н. Златарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. I. Часть 2. София 1927. Стр. 770—784.

[2] G. Cedrenus. II, 470—471 (corpus scriptorum historiae Byzantinae).

Ний напомнихме още веднъжъ този разказъ, за да покажемъ всичката безосновность на утвърждаване на единъ или другъ специфиченъ видъ празднество, което устройвалъ Ивацъ въ деня на Успѣние Богородично. На единъ голѣмъ, може би, храмовъ праздникъ Ивацъ, както и други християни, особено богатитѣ, поканвалъ гости; той билъ готовъ да приеме врага си, като го нарекълъ гостъ. Сутриньта [!], както се предполага, станала молитвата или черковната служба, а следъ нея присѫтствуващитѣ си разотишли по отреденитѣ имъ помѣщения. Това е всичко. Тукъ не сѫ указани никакви черти праздникъ било по типа на „слава“, било по курбански типъ.

Нерѣдко отдѣлни членове на семейството иматъ своя светецъ патронъ. Въ обреда установяване на личната служба най-важно значение иматъ свѣщитѣ. На масата-триножникъ се закрепватъ 3 свѣщи. Всѣка една отъ тѣхъ е посветена на отдѣленъ светецъ. Старейшината ги кади. Следъ това лицето, комуто се опредѣля „служба“, взима една отъ горящитѣ свѣщи. Старейшината, кръстейки се, извиква: „Хайде нека е честитъ и благословенъ светецъ (св. Илия, св. Димитъръ или нѣкой другъ). Нека те пази и закриля отъ зло и нека ти бѫде помощникъ въ всичко!“[2]

Обредътъ опредѣляне на светеца-покровителъ изразително е билъ представенъ още въ 60-70-тѣ години на миналия вѣкъ въ Придунавска България. Свѣщитѣ и неизмѣнниятъ курбанъ съставятъ главни елементи на този обредъ. „За да растатъ децата добре, нуждно е да се принесе въ жертва на нѣкой светецъ агне, вино, медъ и пр. Изборътъ на светеца става по следния начинъ: запалватъ свѣщи предъ три икони, по една предъ всѣка; довеждатъ следъ това момчето, и когато последното хване попаднала му свѣщь, то иконата, предъ която тя е горѣла, показва светеца, на чието особено покровителство бива довѣрено момчето; окръжжаващитѣ го при това пѣятъ и му принасятъ въ жертва разни дарове, като произнасятъ следнитѣ думи: „Тази жертва ти приносимъ тебѣ, свети (Михаилъ)!“ Следъ това заколватъ агне и устройватъ общъ пиръ, на който изѣждатъ всичко приготвено[1].

---

[1] Ibid., 473.

[2] Д. Мариновъ, Народна вѣра 540.

Семейна служба извършватъ и албанцитѣ. Това праздненство у албанцитѣ е свързано съ чествуването на онзи светецъ, чието име носи старейшината на дома. Колене курбанъ непремѣнно става на този день у албанцитѣ. Ето съобщението на Hecquard, което се отнася до гегитѣ (съобщението е отъ 40—50-тѣ години на XIX в.). „Всѣки планинецъ-албанецъ празднува деня на своя патронъ. Въ този день той приема гости — своитѣ роднини и другари, които той е принуденъ да ги нахрани и нагости най-добре въ течение на цѣлия день. Този обичай е толкова наложителенъ за това бедно население, че планинцитѣ считатъ себе си за недостойни, ако въ този день не заколятъ нѣколко овни. Нерѣдко се случва, щото този, който нѣма овни, да ги открадне отъ съседнитѣ племена, за да въздаде честь на светеца, чието име той носи. Планинцитѣ разказватъ, че единъ беденъ житель отъ Schialla (Škała въ Мати?), чието име не се намирало въ календаря, никога не посрѣщалъ гости и билъ подхвърлянъ на насмѣшки отъ страна на своитѣ другари, които го обвинявали въ скжперничество. Той тръгналъ да търси мисионера, за да му разкаже за своитѣ неприятности и да го помоли да му промѣни името. Свещеникътъ го съжалилъ и му заповѣдалъ да си избере онзи светецъ, който му се най-много харесва. Планинецътъ казалъ да го нарекатъ Иванъ и незабавно съобщилъ на своитѣ другари за постигнатия успѣхъ. Тѣ заедно съ него се зарадвали за този успѣхъ и следъ нѣколко дена отишли при него да го поздравятъ съ праздника, който толкова пжти се празднува въ годината, че преди да се е билъ свършилъ у планинеца не останали овни. Той пакъ се отправилъ къмъ свещеника и го помолилъ да му покаже образа на неговия светецъ. Свещеникътъ го повелъ въ черква, гдето се намиралъ Иванъ Кръститель, облѣченъ само въ овнешка кожа. „Ахъ, мой бедни светецо!, извикалъ планинецътъ, защо, преди да избера твоето име, не се сѣтихъ да погледна на тебе? Ако те бѣхъ видѣлъ, че си така лошо облѣченъ, азъ безъ съмнение щѣхъ да разбера, че ти си доведенъ до това състояние на бедность затуй, защото си ималъ много праздници и другари“. Отъ тогава, казва преданието, планинецътъ оставилъ името Иванъ и отново приелъ онова, което ималъ по-рано“[1].

---

[1] Ф. Каницъ, Дунайская Болгарія. 1860—1875. Спб. 1876. Стр. 81.

Подобенъ разказъ сѫществува и у българитѣ въ Македония. Въ Кичевско, напр., разказватъ така. Съседи укорятъ единъ „рисянинъ“, защото кръстилъ децата си кого Петко, кого Траянъ, кого Търпе, Ружа... Неизвестно е, кога е тѣхниятъ светецъ (сфѐтецъ), за да би било възможно да попразднуватъ, да пийнатъ ракия. Приятелитѣ го посъветвали: ако се роди още едно дете, то „избѐри си отъ сфетцитѣ ф цъ̀рква, на кой сфѐтец мйлуешъ, та̀ка и йме кла̀й му“. — „Мо̀шне ўбоо“ — се съгласилъ бащата на децата безъ светци. Родилъ му се още единъ синъ. Нарекълъ го Иванъ. Дошли гости, „му го чѐстиле ново̀-име, и той и прѐчекалъ со ра̀дость, со сѐ-сърце“. Не минали и три дни, когато пакъ дошли сѫщитѣ гости. „Чѐстито име, чѐстито име“, — завйкале и му ка̀жале, о̀ти дѐнта йма̀ло праздникъ сфѐти-Йо̀ановъ“. Повече отъ двадесеть пѫти чествувалъ нашиятъ „рисянинъ“ гоститѣ въ име Иоаново и се разорилъ. Веднъжъ запалилъ въ черква свѣщь на свети Иоана, а после „се за̀пулилъ (се вглѐалъ) во о̀бразотъ на сфѐтецотъ, йздифналъ и прогоо̀рилъ: „Оф, сиромашецъ, затоа си ми безъ ко̀шула, за̀тоа, за̀тоа со рѐменъ си ми о̀пашанъ! Ракйари те до̀несли до той редъ“.[2]

Неоснователно е твърдението на сръбскитѣ етнографи, че именниятъ день въ Македония е въведенъ въ неотдавнашно време отъ българското духовенство въ противовесъ на славата[1]. И далечъ отъ Македония, въ планинитѣ на Албания, празднуватъ въ форма на семейна служба имения день на главата на дома.

---

[1] H. Hecquard, Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie. Paris. (S. a), стр. 390—391.

[2] Новини, год. III. № 40.

III

На българската семейна служба съответствува у сърбитѣ както бѣ показано по-горе, слава или кръстно име (крсно име, благдан, свети, свето). Въ тѣзи празденства у българитѣ и сърбитѣ сѫществуватъ общи елементи. Тѣзи празденства иматъ обща основа: култъ къмъ предцитѣ, облѣченъ въ християнски форми. Еднаква е и цельта на празденството: като поменаватъ, ублажаватъ предцитѣ, по-късно християнския светецъ, искатъ да постигнатъ благополучие за живитѣ членове на семейството. При българското и сръбското празденство се употрѣбяватъ еднакви предмети: кравай, коливо (жито), темянъ, свѣщи. Но българскитѣ славяни и при семейната и при общата служба колятъ курбанъ. Курбанътъ съставя характерна черта на българското празденство, която го отличава отъ сръбската слава. Различие има и въ самия процесъ на празденството, и въ значението на неговитѣ основни елементи. Въ сръбската слава преимуществено значение има чупенето на хлѣба. Съответенъ моментъ има и въ българската служба, но той не се извършва така тържествено както у сърбитѣ. Само въ югозападна България придаватъ на този моментъ по-голѣмо значение. Въ другитѣ мѣста, въ Македония, става обикновено черковно благославяне на хлѣба.

Въ юго-славянската етнография се придаваше много голѣмо значение на славата и курбана отъ гледна точка на принадлежностьта на участницитѣ въ тѣзи тържества къмъ тази или онази етническа група (къмъ сръбската или българската). Особено категорични бѣха твърденията относно етническото значение на славата. „Где је слава — там је србин“. По мнението на нѣкои отъ сръбскитѣ етнографи обичаятъ слава билъ възникналъ у предцитѣ на сърбитѣ още преди тѣхната поява на Балканския полуостровъ, — възникналъ въ най-близко родствени и етнически обединени групи[1]. Следва да се признае, че действително крсно име — въ цѣлия съставъ на празденството, а не по отдѣлни елементи, — е характерно за сърбитѣ въ по-късно време. Но що се отнася до значението на това празденство за историческата етнография, то е необходимо да се има предъ видъ възможностьта отъ заимствувания на елементи отъ едно или друго празденство, толкозъ повече въ общо-религиозни форми, — заимствувания отъ съседни групи. Освенъ това трѣбва да се опредѣлятъ времето и обстоятелствата на възникването на основнитѣ елементи на славата. Както ще покажемъ по-долу, основата е много стара, общославянска. Тя възхожда къмъ праславянския периодъ, но не въ този видъ, не въ съчетание на тѣзи елементи, въ което е представена у сърбитѣ. Комбинацията на старитѣ елементи и тѣхното видоизмѣнение сж станали доста късно, въ течение на нѣкой периодъ отъ живота на сърбитѣ на Балканския полуостровъ. Самитѣ елементи на славата не представятъ специфични особености на това празденство: тѣ сж свойствени и на други обреди и не само у сърбитѣ, но и у българитѣ, у руситѣ и отчасть у западнитѣ славяни.

---

[1] Вж. напр. въ книгата на Павловић, Малешево и малешевци. Беогр, 1929, стр. 195. И въ сръбската белетристика е започналъ да прониква въ последно време този мотивъ: ужъ българското духовенство на сила въвело въ Македония празднуването на именнитѣ дни. Така, напр., въ разказа на К. Ђорђевић: „Камбанџија“, помѣстенъ въ списанието „Јужни Преглед“, № 3, мартъ, 1929 (Скопље).

Слава или крсно име представя отъ себе си празденство въ честь на светеца, патронъ на семейството или на общината. Славата бива семейна или общинска.

Обреднитѣ предмети на семейната слава съставляватъ кръстната свѣщь (крсна свећа), кръстниятъ кравай, (крсни колач), вино, темянъ, и коливо (кољиво). Последното не се употрѣбява у сърбитѣ въ приморската область.

Свѣщьта има много важно значение. Безъ нея не може да има слава. Кръстната свѣщь е длъженъ да запали („да прислужи“) самъ домакинътъ на кжщата, когато дойде свещеникътъ да разрѣже кравая или когато настжпи най-важниятъ моментъ — издигане въ слава („дизање у славу“). Той трѣбва да я угаси съ вино или съ кжсче хлѣбъ, полѣто съ вино. Този кжсъ хлѣбъ следъ това се изѣжда. Не казватъ въ тоя случай: „угаси свијећу“, но „обесели“ или

---

[1] Вж. въ „Гласник Скопског Научног Друштва“. I. 1925. Стр. 280.

„утјеши свијеђу". Така гасятъ свѣщьта и при друго праздненство (отъ сѫщото значение) — на божикь.

Ако сърбинътъ нѣма наследници, то нѣма кой да запали славска свѣщь следъ неговата смърть. „Угасна му свѣщьта" („угаси му се свијеђа"), — казватъ за такъвъ сърбинъ. А това е най-тежкото за сърбина.

За празденството слава необходими сѫ нѣколко обредни хлѣба: колач, крстак (света пресвета), поскурица (летурђија), погача (праја). Поскурницата има значение на просфора. Тя се освещава на проскомидията и при излизане отъ черква се раздава на кѫсчета на околнитѣ за поменъ на умрѣлитѣ. Така е и у българитѣ, така е сѫщо и у руситѣ.

Коливото се приготовлява така, както и у българитѣ, и въобще така, както у руситѣ. То се кади въ черквата, полива се съ вино, а следъ това се раздава предъ черквата или се занася въ кѫщи: съ коливо се угощаватъ гоститѣ. По селата вмѣсто коливо се употрѣбява варена пшеница, смѣсена съ медъ. Тази пшеница, следъ освещаването въ черквата, раздаватъ предъ черквата или дома „сређе ради". Вмѣсто названието „коливо" се употрѣбяватъ названията панаија, жито.

Обредното употрѣбление на виното: съ вино поливатъ колача и коливото и въ момента на издигане въ слава непремѣнно пиятъ вино всички членове на семейството, включително съ децата и гоститѣ.

Процесътъ на празденството „слава", както и на българската служба се състои отъ три части. Навечерие на славата — нȁвечери или навечје. При празднуващия слава се събиратъ презъ нощьта съседитѣ и приятелитѣ. Когато се съберать гоститѣ, момата или младата невеста донася вода и имъ полива рѫцетѣ. Следъ това домакинътъ донася свѣщь, кадилница съ огънь, запалва отъ този огънь свѣщьта, прилепва я на стената, която е обърната на изтокъ, кади свѣщьта, иконата, себе си и всички гости. Всички събрани се молятъ. Домакинътъ произнася приблизително следната молитва: „Боже милостиви, помози; свети Никола, моје крсно име, буди ми у помоћи, свуда и на сваком месту. Света Тројице, жива Богородице, сачувај ме од сваке муке и душманске руке; јутрошње јутарце, јарко сунашце, на радост ми освани и ограни ...“ и т. н. Следъ това следва вечерята. Женитѣ не взиматъ участие въ навечерието, освенъ женитѣ гости и омѫженитѣ другаде, дошли на празденство въ родния домъ (одива).

Следващиятъ день е день на славата. Сутриньта домакинътъ или нѣкой другъ членъ на семейството отива въ черква. Тамъ занасятъ свѣщь, коливо, темянъ, масло, хлѣбъ. Свѣщьта запалватъ на черковния свѣщникъ или на житото, което слагатъ на пода предъ олтаря. Маслото и темянътъ предаватъ на черквата. Проскурата или кръстака занасятъ въ олтаря за раздробване на кѫсчета като просфора. Следъ свършване на литургията, свещеникътъ освещава житото и хлѣба. Молитвитѣ, които се четатъ надъ тѣхъ, сѫ молитви за упокоение на умрѣлитѣ и за благополучие на живитѣ. Но главното тѣхно съдържание е поменаване на мрътвитѣ, моление за тѣхъ. Въ Херцеговина надъ житото се четатъ ония молитви, които се четатъ и на панахида за умрѣлитѣ.

Свещеникътъ полива житото съ вино. Следъ това му подаватъ славския кравай. Свещеникътъ го разрѣзва и го полива съ вино, казвайки: „Колач ломили, Бога молили; колач преливали вином, дом се преливао миром, животом, здрављем и сваким добром, Боже дај.“ Свещеникътъ издига кравая и заедно съ стопанина го завъртва и пѣе: „Исаие ликуй ...“, после „Святии мученици, иже добрѣ страдальчествувавше ...“ Въ време на пѣенето свещеникътъ и стопанинътъ на кѫщата въртятъ заедно три пѫти колача (кравая), чупватъ го, отпиватъ малко отъ виното, съ което сѫ поливали колача и цѣлуватъ последния Една часть отъ колача свещеникътъ взима съ себе си, другата я предава на стопанина. Тази половина я раздаватъ предъ черквата или я носятъ дома. Въ Ужица свещеникътъ предъ поливането на хлѣба съ вино, произнася: „Со духи праведныхъ скончавшихся ...“ и ектения за упокоение на душата. Преливайки колача съ вино, той казва: „Во слава и честь святого (името), егоже молитвами спаси и помилуй здѣ предстоящихъ сродниковъ“ и следъ това: “Во блаженомъ успении всѣхъ усопшихъ здѣ нынѣ поминаемыхъ“ и на края „Со святими упокой ...“ И тукъ е ясно изразено поменното значение на празденството.

Като се завърне въ кѫщи, главата на семейството заедно съ гоститѣ пристѫпва къмъ обѣда. Ако колачътъ не е осветенъ въ черквата, то дохажда свещеникъ въ кѫщи да го освети. Следъ четвъртата чаша настжпва главниятъ моментъ — издигане въ слава („дизање у славу“). Ако колачътъ не е билъ разрѣзанъ, той се разрѣзва въ това време. Стопанинътъ взима колача, свѣщьта, кадилницата съ огънь. Свѣщьта и колача той поставя на горния край на масата. Запалва свѣщьта отъ огъня на кадилницата и я поставя на колача. Кади свѣщьта, колача и гоститѣ. Следъ каденето стопанинътъ взима чаша съ вино и произнася наздравици. Следъ наздравицитѣ гоститѣ взиматъ по три пръсти жито съ думитѣ: „Нека је на здравље, да Бог дâ“.

Ако колачътъ не е билъ разрѣзанъ и осветенъ въ черква, то домакинътъ го взема, поставя го на главата си (въ Херцеговина) и го чупи на половина. Свещеникътъ полива хлѣба съ вино и произнася многочислени славословия. Въ други мѣста колача чупятъ четирима отъ гоститѣ, а домакинътъ прави 40 „митании.“ Въ Левачъ единъ отъ гоститѣ изпълнява важнитѣ длъжности при празднеството и се нарича колачарь („колачар“). Ето единъ моментъ отъ чупенето на колача отъ колачаря. Следъ наздравицитѣ домакинътъ поставя предъ него чаша съ вино. Колачарьтъ взима колача и ножъ и като започва да го реже, казва: „У славу и част Светаго Николе!“ Изведнъжъ като се спира, извиква: „Пиши, шта ћеш, домаћине, запе плуг за пањ!“ Домакинътъ обещава: „Ардов вина и печена свиња!“ Колачарьтъ заедно съ домакина и гоститѣ издигатъ колача и го завъртватъ три пжти. „Величај, Боже, дом и домаћина!“ Като счупятъ колача, колачарьтъ и домакинътъ се цѣлуватъ три пжти, казвайки: „Христ посред нас!“

Въ нѣкои мѣстности домакинътъ издига часть отъ своя колачъ до тавана, „за да расте пшеницата до тавана“.

По-нататъкъ следватъ чаши съ вино и наздравици. На масата донасятъ ястията. Презъ време на обѣда пиятъ, здравославятъ, пѣятъ.

Празденство, не така тържествено, става и на другия день на славата. Този день се нарича окриље, или појутарје, патарица (сравн. българската патерица), испратња, комшиски дан. Това е 3-тата часть на празднеството. Тя обхваща и 3-тия или и 4-тия (гостински или пријатељски дан или уставци).

Така изобщо става празднеството на семейната слава. Освенъ това има още и общинска слава.

Всѣко село веднъжъ въ годината празднува деня на своя светецъ покровитель. Мѣсто на праздненството е черковниятъ дворъ или, при липса на черква, „записъ“ (запис). т. е. мѣсто, гдето се намира или се е намирало дърво съ изрѣзанъ на него кръстъ. Въ навечерието на праздника и сутриньта въ деня на праздника има служба въ черквата или при записьта. Следъ службата свещеникътъ раздава на неженени момчета икони и голѣмъ кръстъ. Това сж кръстоношитѣ. Вървейки отъ лѣво на дѣсно кръстоношитѣ и всички участници въ праздненството обикалятъ два пжти черквата или записьта и после отиватъ по селото и по полето. Въ нѣкои мѣстности женитѣ хвърлятъ на кръстоношитѣ хлѣбни зърна, а тѣ ловятъ зърната „за щастие.“ При всѣка селски записъ процесията се спира, свещеникътъ чете молитви; въ нѣкои мѣстности той три пжти полива записьта съ вино. Следъ връщане на черковния дворъ или при общоселската записъ слагатъ обѣдъ. На този обѣдъ, както и на семейната слава, свещеникътъ чупи колачъ. Следъ обѣда произнасятъ наздравици, както и на славата.[1]

Семейна и общинска слава се извършватъ и у албанцитѣ — малисари (въ Малесия, на северъ и североизтокъ отъ Шкодра). Семейната слава има черти на сръбската слава. Тѣзи албанци сж я приели отъ сърбитѣ.[2] У сжщитѣ албанци тържествено запалватъ вечерьта на 24 декемврий коледно дърво — buzi или buzmi.[3]

Както виждаме отъ гореизложеното, всички главни моменти на славата, семейна и общинска, сж облѣчени въ християнски форми. Това е черковенъ поменъ и чествуване на умрѣлитѣ. Заедно съ това се изразява и молба за благополучието на живитѣ.[1] Самата черква е преобразила въ поменъ на умрѣлитѣ много елементи отъ култа на предцитѣ и героитѣ. Отъ черквата сѫ били усвоени отъ мѣстното население нейнитѣ богослужебни форми и били свързани съ елементи на по-ранни съответствуващи празденства. Свѣщитѣ, темянътъ, маслото — това сѫ принадлежности на черковнитѣ потрѣби изобщо, а сѫщо така и обредътъ на поменуване умрѣлитѣ въ частность. Освещаването на хлѣба и поливането му съ вино (въ славата и службата) идватъ отъ черквата. Раздаването на жито и кѫсчета осветенъ хлѣбъ, — това сѫ елементи на черковното поменуване умрѣлитѣ, както то се извършва у славянитѣ отъ източно вѣроизповѣдане. Наистина, тѣзи предмети и действия, съ видоизмѣнения въ формата и значението, сѫ проникнали въ черквата подъ влияние на дохристянскитѣ вѣрвания.[2] Но у сърбитѣ, както у българитѣ и руситѣ, тѣзи предмети и действия на поменнитѣ празденства сѫ представени преимуществено въ черковна форма. Християнското, черковното значение на елементитѣ на сръбската слава и на българската служба особено ярко е било изразено въ Призренската планина, до нейното окончателно помохамеданчване. Въ селото Бродъ жителитѣ не сѫ имали свещеникъ. Службата или славата сѫ замѣнявали съ причастие: жителитѣ чупѣли кравай предъ разрушената черква, поливали го съ вино и по такъвъ начинъ се причестявали.[3] Както ще покажемъ по-доле, предметитѣ, които се употрѣбяватъ при славата (службата), сѫ се употрѣбявали и въ дохристянския култъ на славянитѣ; но тѣзи предмети и тѣхното обредно значение сѫ били подхвърлени на силно въздействие отъ страна на черквата.

---

[1] Описания на славата: М. Милићевић, Славе у срба. (Годишњица Н. Чупића. I-II. 1877, стр. 91—162); Вук Ст. Караџић, Српски рјечник. S. N. „крсно име“. „слава“, „прислављати“, „завјетина;“ Пл. Кулаковский, Праздникъ „Слава“ у сербовъ, (Русскій Вѣстникъ, томъ 167, 1883 г. сентябрь.); И. С. Ястребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ. Спб. 1886, 2-ро изд. 1889; Д. Сульменевъ, Праздникъ славы у сербовъ (Славянскія извѣстія, 1909, № 6); Вл. Скарић, Постанакъ крсногa имена (Гласникъ земаљског Музеја у Босни и Херцеговини. XXXII. 1920, кн. 3—4.)

[2] А. Јовићевић, Малесија (Срп. Етн. Зборник, књ. XXVII, 1923. Стр. 125—128.

[3] Јовановић, Ibid. 128; Schneeweis, 175—176.

Цѣлото главно тържество на сръбската слава напомня древнохристянскитѣ агапии въ честь на мѫченицитѣ. Въ култа на мѫченицитѣ се отражаватъ нѣкои елементи отъ почитането на предцитѣ-герои[4]. При празденството въ честь на мѫченицитѣ се устройвали на гробоветѣ пиршества — агапии въ честь на умрѣлитѣ. Западната черква упорито е преследвала тѣзи пиршества и ги извела изъ употребление въ своитѣ области. Но на изтокъ тѣзи пиршества сѫ се държали и по-късно. Още въ края на VII. в. синодътъ въ Цариградъ билъ принуденъ да издаде запрещение на агапиитѣ въ черквата и да отхвърли обичая, който се практикувалъ въ Армения: да се вари месо въ олтаря и по езически маниеръ да се предава на свещеника.[1] Елементи отъ тѣзи надгробни празденства сѫ останали въ черковно употрѣбление и до наше време. Указание на връзката съ култа на мѫченицитѣ представлява и едно милитвословие при освещаване въ черква на славянския кравай: „Святии мученици, иже добрѣ страдальчествовавше и вѣнчавшеся, милитеся ко Господу, помиловатися душамъ нашимъ.“ Този култъ е могълъ да се отрази и въ българскитѣ „служби“. Черковното въздействие е било толкова по-значително, понеже при черквата сѫ се намирали гробоветѣ на родствеництѣ на приходещитѣ. Черквата е освещавала помена на мрътвитѣ. Къмъ черквата се устремявали всички, на които е била скѫпа и важна паметьта на починалитѣ и на които е било нуждно да ги почетатъ. Даже различието въ религията, което се е появило по-късно, преходътъ въ мохамеданство, не е отблъсквало отъ християнската черква, около която лежали предцитѣ на потурченитѣ.

---

[1] Вж. въ изследването на проф. М. Мурко: „Das Grab als Tisch.“ (Wörter und Sachen. II. 1910.)

[2] Вж. въ книгата на S. Eitrem, Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer. Kristiania. 1915.

[3] И. С. Ястребовъ, Стара Сербія и Албанія (Споменик. XLI. 1904. Стр. 96.)

[4] E. Lucius, Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche. Tübingen. 1904.

За възникването на сръбската слава и българската служба, за причисляването имъ къмъ празденството на едни или други христянски светци, е могло да съдействува храмовото празденство. Въ много сръбски и български села „славятъ“ или „служатъ“ въ деня на онзи светецъ, на чието име е посветенъ храмътъ (св. Георги, Николай, Пантелеймонъ и др.). Храмовото празденство, което е обхващало редъ родствени и близки семейства, е могло да стане традиционно. Могло е да има такива случаи, когато храмовото произхождение на славата или службата се забравяло; разрушавалъ се храмътъ или пъкъ населението се е отдалечавало отъ него. Но традицията да се извършва празденство въ деня на единъ или другъ светецъ се е запазвала: това празденство ставало семейна или общинска служба или слава.[2]

---

[1] M. Murko. Das Grab als Tisch. Стр. 112.

[2] Вл. Скарић, Постанак крсног имена (Гласник Земаљског Музеја у Босни и Герцеговини. XXXII. 1920. кн. 3—4. Стр. 253—258).

Както показва семейната служба въ южна и източна Македония (вж. по-горе бележкитѣ за кукушката и костурска служба), при опредѣляне на празденството се отражава чествуването на онзи светецъ, чието име носи най-стариятъ въ семейството. Чествуването на именния день на нѣкой членъ отъ семейството (мѫжъ, разбира се) се е отразило така сѫщо и върху славата (службата). Въ това чествуване има елементи отъ черковно и старо, демонологическо произхождение. Такива елементи на именно чествуване, като издигането на обреденъ хлѣбъ, не сѫ нито сръбска нито българска особеность, а сѫ унаследени отъ предцитѣ на българитѣ и сърбитѣ, отъ праславянитѣ. Така чествуватъ именния день ируситѣ: издигатъ имененъ пирогъ надъ главата на именника и тамъ го чупятъ.

Освенъ черквата, силно въздействие върху формитѣ на сръбската слава и българската служба е оказала етническата и културна срѣда, въ която сѫ попаднали на Балканския полуостровъ тѣзи славяни. Върху сръбското празденство се отражаватъ гръцко и особено римско влияние. Ценни указания относително гръцко-римскитѣ елементи въ сръбската слава сѫ направени отъ Вл. Скарић. Така, славското угощение по мнението на Скарича, се явява подражание на гръцки и предимно римски образецъ. „Управо је за чудо, како је далеко ишао наш народ у копирању својих грчких и римских узора и како ни вијекови нијесу створили промјена у начину гошћења. При погледу на ту сличност морамо се питати, да ли крсна ужина има у себи уопће штогод, што није туђе, него наше, оригинално, донесено из раније сјеверне домовине. И не само крсна гозба, него и оне друге, које се приређују у разним свечаним приликама, носе на себи тип својих класичних узора, а славска је њена готово ни мало не промијењена копија“[1]. Ако и цѣлото славско угощение да не представлява точно копие на римския оригиналъ, то несъмнено е, че нѣкои елементи и части отъ славската вечеря и обѣдъ сѫ възникнали подъ римско влияние. Това влияние е могло да се отрази и на следващитѣ явления — върху маниера на наздравицитѣ при чашитѣ. Съ това може да се сравнява часть отъ римското пиршество comissatio, презъ време на която били произнасяни кратки тостове[2]. Наддѣляващето значение на виното въ славското празднество, а не на кървавата жертва, сжщо така може да указва на римска сфера на въздействие. Печената свиня, която се поднася на славския обѣдъ, е съставяла предметъ на жертва у римлянитѣ на гроба на умрѣлитѣ[1]. Самиятъ мотивъ на славата — чествуване на духа покровитель на семейството и рода, — е старъ; той е могълъ да намѣри подръжка и съответствено обредно оформяване въ римската срѣда, тъй като въ тази срѣда — „nullus locus sine genio“ (Servius). Почитането на гения, неговиятъ домашенъ култъ е билъ въ сила още въ края на IV-я вѣкъ, както свидетелствува запрещението на императоръ Теодосий да се принася жертва на домашнитѣ покровители: „nullus omnino secretiore piaculo Larem igne, mero Genium, penates odore veneratus accendat lumina, imponat tura, serta suspendat“ (Cod. Theod. XVI, 10, 15). Избѣгвали сж да принасятъ кървави жертви[2].

---

[1] Скарић, op. cit. Стр. 258—259.

[2] I. Marquardt, Das Privatleben der Römer. I. Leipzig 1879. Стр. 326.

Сръбската слава и българската служба иматъ по 3 части. Отъ тѣхъ важно значение иматъ навечерието и самиятъ праздникъ. Въ тѣзи части се отражаватъ елементитѣ на две стари празднества: дохристиянско и християнско. Навечерието на праздника е предназначено на почитьта на прежния покровитель прадѣдъ-герой. Следващиятъ пъкъ день е празднество на по-късния замѣстникъ прадѣдъ-герой. Това раздвоение на празднеството особено ясно се вижда у българитѣ, както бѣ показано по-горе въ описанието на общинския курбанъ въ леринското село Пътеле. То има мѣсто съ сжщото значение, макаръ и по-слабо изразено, и въ сръбската слава (навечери). Възможно е, това раздвоение да е станало самостоятелно. Но възможно е да се свързва и съ съответното явление у гърцитѣ и римлянитѣ. Сравнете именно гръцкото и римско предварително жертвоприношение, което е имало нѣкога самостоятелно значение на жертва на духоветѣ, демонитѣ, които обитаватъ дадена область. Ролята на демонитѣ е преминала къмъ героитѣ, духоветѣ на умрѣлитѣ. Покъсно героитѣ били измѣстени отъ боговетѣ. Започнали да принасятъ жертвени угощения, надгробни обѣди на боговетѣ. Но не били забравени и героитѣ. Така, у гърцитѣ въ навечерието вечерьта или презъ нощьта, принасяли предварителна жертва на героя, а на другия день — на бога. Напр., Пелопсъ получавалъ жертва предъ празденствата на Зевса, Хиакинтъ предъ празденствата на Аполона и др. Понѣкога героитѣ получавали жертва следъ празденството въ честь на божеството. Елементи отъ стария култъ на героитѣ е имало и въ семейния култъ на гърцитѣ. Така, първиятъ *κρατῆρος* се посвещавалъ на олимпийцитѣ, вториятъ — на героитѣ, третиятъ на Зевса-Сотеръ (*τῷ Σωτῆρι*). Предварителната жертва у римлянитѣ представяла разливане на вино върху малъкъ жертвеникъ — foculus. При това ставало кадене съ нѣкакво си горящо ароматно растение. Следъ това tuc ac vinum почнали да се употребяватъ отдѣлно отъ главното жертвено празденство, — да се употребятъ като prafatio sacrorum. По нѣкога въ навечерието на главното празденство ставало въ видъ на изкупителна жертва предварително жертвоприношение[1].

---

[1] Marquardt, Ibid, I, стр. 365—366. M. Nilson, Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes (Archiv für Religionswissenschaft. XIX. Стр. 67); Ed. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien. 1925. Стр. 203.

[2] Paulys, Realencyklopädie der class. Altertumswissenschaft. Bd. VIII. (1912). 1160; W. H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mytologie. Bd. II. Стълб. 1878; E. Samter, Familienfeste der Griechen und Römer. Berlin. 1901. Anhang. Die Entstehung des Larenkultes, стр. 105 след.

За другитѣ гръцки, а така сѫщо тракийски елементи въ българската служба ще кажемъ по-долу. А сега относно това празденство и сръбската слава ще забележимъ, че тѣ съдържатъ въ себе си и елементи много по-стари отъ гръцкото и римско въздействие — елементи общославянски, праславянски. Това е култътъ на прадѣдитѣ, елементи отъ жертвоприношението на почитания прадѣдо, покровитель на дома и рода. Мотивътъ поменаване на умрѣлитѣ е основенъ мотивъ на тѣзи празденства у сърбитѣ и българитѣ. Предметитѣ, които иматъ обредно значение въ тѣзи празденства, иматъ отношение къмъ култа на умрѣлитѣ, къмъ тѣхното поменаване. Нѣкои отъ тѣзи елементи сѫ претърпѣли известно измѣнение подъ влияние на черквата и на мѣстната културно-етническа обстановка. Но употрѣбението на огъня, на горящитѣ аромати, на хлѣба, на варенитѣ хлѣбни зърна, на меда, на водата, на кръвьта не се е явило резултатъ само на едно странично въздействие. Тѣзи предмети образуватъ въобще необходимитѣ предмети на култа на умрѣлитѣ у всички народи, въ това число и на славянскитѣ. У славянитѣ, частно у руситѣ, българитѣ и сърбитѣ, тѣзи предмети се употрѣбяватъ при поменъ на умрѣлитѣ,[1] а сжщо така влизатъ въ съставъ на други обреди, свързани съ почитането на предцитѣ: коледни (новогодишни), пролѣтни, жетварски. Особено ярко и пълно е изразено значението на ублажаването на мрътвитѣ и обезпечаването на жетвата въ коледнитѣ празденства, както това ясно е показано въ работитѣ на В. Чайкановичъ[2] и на Едм. Шнеевайсъ.[2] На коледната вечеря се употрѣбяватъ сжщитѣ ястия, както и при помена на умрѣлитѣ: жито, орѣхи, бобъ, медъ, риба, прѣсни пити и нѣк. др. Ядатъ на земята, както при помена. Хлѣба не го рѣжатъ, а го чупятъ. Ножове не се употребяватъ: мрътвитѣ се боятъ отъ желѣзни предмети, а въ тоя день тѣхъ ги очакватъ на масата. Оставятъ вино, както при поменния обѣдъ. Оставятъ ядене и напитки за умрѣлитѣ души, изпращатъ часть отъ ястията и напиткитѣ на гробищата, раздаватъ ги на беднитѣ: въ лицето на беднитѣ и странницитѣ могатъ да се явятъ предцитѣ. Въ празничнитѣ дни умрѣлитѣ посещаватъ дома. Затова всички стоятъ будни или поне единъ отъ семейството. Това бодърствуване напомня бдението при умрѣлия. Палятъ свѣщи на житото. Така е у българитѣ и сърбитѣ.[4] За коледа у руситѣ вж. по-долу. Бъдни вечерь е праздника на умрѣлитѣ въобще. Слава (служба) е праздникъ на умрѣлитѣ на даденъ домъ. Паралелни явления сж представяли културъ на ларитѣ у римлянитѣ и културъ на героитѣ у гърцитѣ.

---

[1] Eitrem, Op. cit. 468-470.

---

[1] Вж. въ изследването на проф. М. Мурко, „Das Grab als Tisch“ (Wörter und Sachen. II. 1910).

[2] *а*) Неколике примедбе уз српски бадњи дан и Божић (Годишњица Н. Чупића. Књ XXXIV. 1911. Стр. 258—288); *б*) Људски и животињски полаженик (въ книгата му „Студије из религије и фолклора.“ Беогр. 1924. Стр. 150—156); *в*) Бадњи дан и Божић (Срп. Књижевни Гласник. Нова серија. XI. 1924); *д*) Бадњи дан и Божић. (Народна Енциклопедија срп.-хрв.-словеначка. 1. стр. 102).

[3] Edm. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien 1925.

[4] Описание на българското рождествено навечерие вж. въ книгата на Д. Мариновъ, „Народна вѣра“. Стр. 279—280. Вж. сжщо, M. Arnaudoff, Die bulgarischen Festbräuche. Стр. 1—18. На стр. 81 библиографски указания. Освенъ това вижъ въ сборника на Миладинови, Бжлгарски народни пѣсни. 1861. Стр. 521,

Допълнение.

Стопанова гостба. Намѣстникъ.

1. Близка по своето съдържание до българската семейна служба е „стопанова гостба“, както тя става въ неврокопскитѣ села.[1] Въ тази мѣстрость, както и въ други краища на България, благополучието и нещастието на дома зависятъ отъ стопанина. Това е единъ отъ умрѣлитѣ членове на семейството, който притежава споредъ представитѣ на живитѣ нѣкакви изключителни качества. Стопанинътъ се нуждае отъ храна и питие. За това той дава да се разбере или съ чукане по тавана или като съобщава нѣкому отъ членоветѣ на семейството на сънъ. Гостбата на стопанина приготовляватъ женитѣ. На огнището съ разпаленъ огънь горятъ 2 свѣщи. Заколватъ една черна кокошка. Кръвьта ѝ пускатъ въ една дупка, направена въ огнището. Пекатъ кравай отъ най-чисто брашно. Когато гостбата е готова и поставена на полукржгла маса при огнището, най-старата отъ женитѣ взима чаша съ вино и я отлива на половина върху огъня на огнището, говорейки въ посока къмъ комина: „Радвай са, стопане, весели са, кукьо!“ Следъ това издига кравая надъ главата си и подскачайки го счупва. Напълва 3 чаши съ вино. Взема кжсъ отъ кравая, намазва го съ масло и медъ, взема краката на кокошката и една чаша и всичко това отнася, като гостба за стопанина, на тавана. Следъ това пакъ разлива половинъ чаша вино върху огъня на огнището, а останалата по комина съ думитѣ: „Цо̀фти, кукьо! Вѐсели са стопане!“ И още веднъжъ разлива вино на огнището съ такива думи: „Радвай са, стопане! Весели са, кукьо! Каде одишъ, доо̀дишъ (по отношение къмъ стопанина), тука да доодашъ, ро̀са да изпросяшъ; отъ по̀ля да са връщашъ, тука да доодашъ, гро̀зде да доносяшъ. . . .“ Изказватъ се и редъ други пожелания за плодородие и за всѣкакво благополучие на дома. Голѣма е радостьта на семейството, когато забележатъ следъ нѣколко дена, че хлѣбътъ и виното, поставени на тавана, сж изчезнали. „Стопанътъ е ялъ! Стопанътъ е пилъ!“ Угощаватъ стопанина и въ нѣкои помашки села въ Неврокопско. Само че вмѣсто кокошка колятъ черенъ

---

[1] Описание на това угощение е дадено въ Сборн. за народни умотв. XIV, стр. 158—188.

овенъ, а действуващитѣ лица сѫ не жени, а мѫже. По сведения, събрани отъ Д. Мариновъ, угощаватъ стопанина и въ други краища на южна България.[1]

2. Ярки черти на жертва на покровителя на членоветѣ на семейството представя и курбанътъ-намѣстникъ, както той се извършва въ Рупчосъ.[2] Болниятъ решава за своето оздравяване да заколе курбанъ. За изпълнение на обреда се набелязватъ единъ мѫжъ и една жена. Този курбанъ колятъ въ сѫбота. Избиратъ черенъ овенъ. Правятъ едно отвърстие на дѣсната страна на огнището. Върху това отвърстие заколватъ овена така, щото кръвьта да изтича въ отвърстието на огнището. Вѫтрешноститѣ сѫщо така поставятъ въ това отвърстие. Съ кръвьта изписватъ кръстове по жглитѣ на стаята, гдето лежи болниятъ. На вечеря „на намѣстника“ повикватъ едноселцитѣ. Започва вечерята. Запалватъ две свѣщи, една на северната часть на стаята, друга въ южната. Слагатъ трапезата, месото и хлѣба. Вzематъ едно блюдо съ вино, поставятъ върху него единъ неголѣмъ хлѣбъ или покриватъ виното, за да не се гледа. Вzематъ блюдото така, че подъ неговото дъно поставятъ не много вълна. Всѣки извъртва блюдото три пѫти и отлива отъ него малко на трапезата. Тамъ то стои до другата сѫбота. Вzематъ единъ подносъ съ варена пшеница, други — съ месо и дробъ джигеръ, поставятъ отгоре на хлѣба и раздаватъ всичко това на всѣки единъ отъ поканенитѣ на намѣстника. Следъ това следватъ други гостби. Музика, пѣне съпровождатъ вечерята. На следващата сѫбота пекатъ още хлѣбъ, вzематъ отъ полицата блюдото съ виното, вълната и хлѣба, отливатъ още веднъжъ и изеждатъ хлѣба. Така се свършва намѣстникътъ.

Може би не въ такива изразителни актове, но курбанъ за изцеление и въобще за избѣгване на нещастия колятъ въ много мѣста на източна България, както бѣ показано по-горе.

---

[1] Д. Мариновъ, Народна вѣра. Стр. 564.

[2] Описание е дадено въ Сборн. за народ. умотв. III, стр. 275.

⁂

Заключение.

Анализътъ на етнографическитѣ данни, представени по-горе, показва, че българската служба (курбанъ) и сръбската слава иматъ за основа стария, общославянски култъ на предцитѣ. Сѫщата основа лежи и въ коледнитѣ празденства на българитѣ и сърбитѣ. Основнитѣ елементи (предмети и действия) на празденствата, свързани съ този култъ, сѫ унаследени сѫщо така отъ праславянската епоха. Тѣзи елементи и формата на празденството сѫ били подхвърлени въ течение на времето въ отдѣлния животъ на славянскитѣ народи на различни въздействия, които сѫ идвали отъ съседната културна и етническа срѣда и отъ черквата. Комбинацията на различнитѣ обредни елементи (предмети и актове) въ описанитѣ по-горе празденства е възникнала сѫщо така по-късно, въ живота на отдѣлнитѣ славянски народи. Отъ тѣзи комбинации най-късенъ се явява видътъ на празденството семейна слава (служба).

Коледното празденство представя въ общи черти еднакви елементи у българитѣ и сърбитѣ.

Празденството слава е получило у сърбитѣ другъ видъ въ сравнение съ службата у българитѣ.

Освенъ това, у сърбитѣ и българитѣ сѫ представени по два вида слава и служба, които се отличаватъ единъ отъ другъ: единътъ видъ представя семейна слава или служба, другиятъ — общинска (селска).

Върху семейната слава и служба много силно се е отразило влиянието на черквата. Старото жертвено издигане на хлѣба и чупенето му били замѣнени съ християнски форми. Черковното освещаване на петохлѣбието, виното, пшеницата и елея е било внесено и въ обреда на семейната слава и служба.

Видътъ на семейното празденство, сформировано у сърбитѣ, получилъ разпространение и въ друга етническа срѣда, именно у южнитѣ съседи на сърбитѣ, у албанцитѣ-малисари (на северъ и североизтокъ отъ Шкодренското езеро). Въ този край по-рано сѫ живѣели сърби. Подъ албански натискъ часть отъ сърбитѣ се оттеглила отъ тамъ, а друга часть се поалбанчила. Но празденството семейна слава се утвърдило и въ новата етническа срѣда. Въ тоя случай славата не е излѣзла задъ предѣлитѣ на старитѣ поселения на сръбския народъ.

Може да се предполага, че на изтокъ сръбскиятъ видъ на семейното празденство (слава) се е разпространилъ и въ друга етническа срѣда, макаръ и близко-родствена, — преминалъ е задъ границитѣ на сръбскитѣ поселения. Предполагаме това да е станало въ западна България и въ Македония. Въ крайната ивица на юго-западна България и по-далече къмъ Морава, българското население отдавна се е намирало въ близки връзки съ населението, живѣещо по-далечъ на северозападъ, на другата страна на Морава, — съ сръбското население. Обстоятелствата на политическия и културенъ животъ сж благоприятствували за сръбското въздействие върху българското население. За връзкитѣ на еднитѣ и другитѣ групи отъ населения ясно свидетелствува тѣхниятъ езикъ: въ звуковия съставъ, въ формитѣ и въ синтаксиса тѣ иматъ редъ общи черти. При политическитѣ обстоятелства на XIV-ия и следващитѣ вѣкове сръбското въздействие е започнало да се отражава и въ Македония (По-стари връзки на македонското население съ сръбското не е имало). Значително е било въздействието на книжовнитѣ хора и черковницитѣ. Ржкописитѣ съ сръбска редакция, които се появяватъ въ Македония отъ XIV-ия вѣкъ, свидетелствуватъ за това въздействие. Подъ това въздействие сж могли да проникнатъ въ българската семейна служба нѣкои черти на сръбската семейна слава, — едно празденство, осветено отъ черквата и свързано тѣсно съ нея. (Както бѣ показано по-горе, сръбската слава въ нѣкои случаи е възникнала въ връзка съ храмовия праздникъ). Сръбското влияние е било по-силно въ градоветѣ. Тукъ и семейното празденство показва по-значително въздействие на сръбската слава (Така въ Прилепъ и селата, съседни съ него).

Въ Македония и България семейната служба е имала другъ видъ въ сравнение съ сръбската слава. Въ тѣзи празденства е имало и общи елементи. Най-значителнитѣ общи черти сж черковнитѣ: източникътъ на въздействие е билъ единъ и сжщъ — черквата. Били сж общи и нѣкои стари предмети на жертвоприношение и актове.

Различието въ сръбската семейна слава и българската семейна служба се заключава въ това, че сръбското праздненство притежава по-голѣмо количество магически действия, отколкото българското. Всички тѣзи актове познава и българското праздненство, — но праздненство въ друго време, на бъдни вечеръ. По краищата на юго-западна България семейното праздненство (светецъ) показва сѫщитѣ елементи, каквито се намиратъ и въ сръбската слава, — показва ги, може би, като резултатъ на сръбско въздействие.

Своеобразни и изразителни черти сѫ представени въ частното семейно праздненство въ югозападна България, — въ „стопанова гостба“ и въ рупчоския „намѣстникъ“.

По нѣкои мѣстности въ българското семейно праздненство ясно изпъква значението на именния день на най-стария членъ на семейството (Костуръ, Малешево, Кукушъ). И това значение несъмненно се е отразило върху формирането на праздненството и въ други краища (български и сръбски).

Въ други краища на България се чествуватъ покровителитѣ на семейството, които сѫ избавили или избавятъ неговитѣ членове отъ нещастия. Въ нѣкои мѣстности избиратъ светеца-покровитель за членоветѣ на семейството отъ детскитѣ години на всѣкиго отъ тѣхъ. Понѣкога заставяли да си избере патронъ, ако нѣкой не е ималъ до тогава. Опредѣля се и службата въ честь на патрона.

Въ много мѣстности на източна България семейната служба е излѣзла изъ употребление, — излѣзла е въ неотдавнашно време. Сѫществуването на вида семейна служба въ България е несъмнено. Необходнмо е подробното ѝ описание.

Въ българската служба има единъ елементъ много характеренъ за нея въ сравнение съ сръбската слава — курбанътъ, заколване на животно, даване на кожата, плешката и главата отъ жервеното животно на жреца-свещеникъ, като представитель на висшата сила, гощаване на беднитѣ, като възможни представители на предцитѣ.

Другъ видъ на праздненството слава или служба — това е общинското празененство. Сръбската общинска слава доста значително се различава отъ българската общинска служба. Въ тоя случай богатството и изразителностьта на обреднитѣ предмети и действия се намира въ българското праздненство. Сѫществена черта на общинската българска служба съставя курбанътъ, по-тържественъ отколкото въ семейната служба.

Върху общинската служба се отражаватъ, освенъ елементитѣ на народнитѣ жертвени празденства, черти на югоизточния балкански типъ на панаири и фороси.

Предѣлитѣ на разпространението на това курбанско празденство съвпадатъ съ предѣлитѣ на българската речь: България, басеинътъ на Тимокъ, Македония и срѣдна Албания (въ миналото).

ИМЕНАТА НА НѢКОИ МАКЕДОНСКИ ГРАДОВЕ

Отъ Ст. Романски

1. Солунъ.

Връзката на славянското име на града Солунъ съ гръцкото *Θεσσαλονίκη*, съкратено *Σαλονίκη*, минало и въ турски Selianik, итал. Salonicco и пр., е тъй очевидна, че до скоро въ науката не бѣше и подиганъ въпросъ за по-точното разяснение на произхода на едното отъ другото. Тепърва напоследъкъ, когато A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, Paris 1923, p. 23, изказа мнение, че славянското Сòлун предполага една гръцка форма **Σαλώνη*, въпросътъ биде подетъ отъ слависти и романисти за разяснение не само на славянското име на града, но и на името му у други нѣкои балкански народи.

По поводъ на това мнение на проф. Мазонъ пръвъ се изказа A. Вайанъ (Vaillant), професоръ по сърбохърватски езикъ въ Висшето училище за живитѣ източни езици въ Парижъ, въ едно свое съобщение въ Френския антропологически институтъ — „върху етимологията на славянското име на града Солунъ“, вж. спис. L'Anthropologie, t. XXXIV, 1924, p. 292-293. Той именно излѣзе съ мнение, че „македонскитѣ славяни“ (les Slaves de Macédoine) — както той пише по мода, разпространявана отъ сърбитѣ, — били дали на тоя градъ името на голѣмата християнска митрополия въ Далмация, Salona (днесъ сърбохърватски Solin), като го приспособили къмъ своята фонетика: „старосл.“, сиречь старобългарски Солоунъ. Въ подкрепа на това си мнение той привежда на първо мѣсто исторически доводи: славянитѣ, дошли отъ Дунава, били проникнали въ Далмация и достигнали Салона „въ самото начало на VII вѣкъ“ (tout au début du VII-^{e} siècle), до като въ Македония тѣ влѣзли и достигнали областьта на Солунъ малко по-късно. Въ сѫщность, споредъ добре познати исторически известия, славяни сѫ проniквали до единия и другия градъ много по-рано: въ Далмация тѣ се явяватъ презъ VI в. на нѣколко пѫти (между 547 и 598 г.), следъ 603 г. вече превззематъ и разрушаватъ Салона, а Солунъ имъ е билъ познатъ още отъ 549 г., когато действували въ Тракия южно отъ Родопитѣ, на 550 г. замисляли вече да го нападнатъ, отъ 578 г. насетне, отъ времето на проникването имъ въ Гърция, тѣ сѫ често подъ самитѣ негови стени, както може да се види и у Niederle, Slov. starožitn. II 176, 191, 198, 226 и сл., и Manuel de l'antiquité slave I 63 и сл.; сѫщо и у Jireček, Geschichte der Serben I 82, 91 сл., 94 и сл. Вънъ отъ това, тукъ и тамъ действуватъ разнородни славянски племена, които се движатъ въ различни посоки и по различни пѫтища. Стариятъ и богатъ далматински градъ Салона, при Спалато, е билъ свързанъ съ вѫтрешностьта посрѣдствомъ единъ пѫть, който е водилъ къмъ Срѣмъ (стар. Sirmium, днесъ Митровица) на р. Сава, а това е тъкмо пѫтьтъ, по който сѫ се движили сърбохърватскитѣ племена, които го нападали. Съвсемъ други сѫ племената, които зазематъ Македония, особено околностьта на Солунъ. Вънъ отъ това, поради непроходимитѣ планински мѣста, които ги дѣлятъ, тѣ не могли и да се сношаватъ едни съ други. Заседналитѣ въ Македония славянски племена едва ли сѫ и чували за сѫществуването на града Салона, а камо ли да имъ е билъ до тамъ познатъ и близъкъ, че да пренесатъ неговото име върху първия градъ въ тѣхната земя.

Между това, отъ ромънска страна биде обърнато внимание, че въ езика на аромънитѣ (цинцаритѣ) сѫщиятъ градъ носи име Sărună, което охотно извеждатъ отъ едно латинско Salona, тъй като съобразно съ ромънската фонетика междугласното *l* въ латинскитѣ думи правилно е минало въ *r*, а сѫщо и ударено *on* въ *un*. Така прави аромънинътъ Таке Папахаджи (Tache Papahagi) въ букурешкото филологическо спис. Grai şi suflet I, 1923, 92, въ една статия, въ която иска да докаже, че аромънитѣ били останали въ Пиндъ и южна Албания още отъ времето, когато римлянитѣ завладѣли тия области (отъ II в. пр. Хр.), както и професорътъ на Университета въ Клужъ, сѫщо аромънинъ, Т. Капиданъ (Th. Capidan), който все така извежда името отъ латински, като обяснява неговото задържане отъ старо време съ обитаването на аромънитѣ въ близката негова околность, вж. студията му Românii nomazi, въ Dacoromania IV, Cluj 1927, p. 314, 339[1].

---

[1] Той привежда аромънскитѣ имена Părleap и Sear за градоветѣ Прилѣпъ и Сѣръ (Сересъ) като свидетелство, поради стария изговоръ на *ѣ*, че аромънитѣ ги познавали отъ старо време. Името

Тукъ се намѣсва професорътъ по романска филология въ Загребския университетъ П. Скокъ, който изтъква, че основата на славянската форма и на аромънската е една и сжща, лат. Salona, като посочва, че, поради прехода на междугласното *l* въ *r*, аромънското име Sărună не могло да бжде заето отъ славянското Солун, но било „предславянско“, вж. Гласник Скопског научног друштва II, p. 277 п. 4, 308, 309.

Следъ всичко това нанова се обажда проф. Вайанъ въ Revue des études slaves VII, 1927, p. 268, излага на кжсо изказанитѣ мнения и обявява историята на славянската дума за ясна. Не славянитѣ, както мислѣлъ той по-рано, но романското население на Балканския полуостровъ било съкратило гръцкото име *[Θεσ]σαλονίκη* въ Salṓna, като е смѣсило името на тоя градъ съ името на голѣмата християнска митрополия Salona на Адриатическия брѣгъ. Славянитѣ, когато нахлули на Балканския полуостровъ, намѣрили два града подъ едно име Салона, което възприели и за двата града. Въ Далмация Salṓn̦a е станало Sòlīn (род. п. Solị́na), съ промѣна на *о* въ ꙑ и най-сетне въ *и* (*о*>*у*>*i* „предъ сонантъ“, сир. предъ *n*), обикновена въ мѣстнитѣ имена отъ тая область, срв. Làbīn отъ Albona и под. Въ Македония пъкъ Salṓna е дало Сол̦оунъ, съ по-късна промѣна на ṓ въ *u* (срв. *Καστώρια* > Kostur). Двойката Солин: Солоунъ (Solin: Solun), заключава Вайанъ, е тъждествена съ двойката старобълг. рим-ьскъ (съ *и* вм. ꙑ): роум-ьскъ „римски“.

Отъ всичко това е ясно впрочемъ само едно — че днешното славянско име на града Солунъ (старобълг. Солоунъ, сърбохърватски Сѝлун, род. п. Солу́на и пр.), дори въ случай че се е получило отъ име по форма тъждествено съ името

на първия градъ наистина днесъ, по западнобългарското произношение на *ѣ* като *е*, се говори отъ българитѣ Прилепъ, та изговорътъ, който се явява въ аромънски, е действително старъ; той се намира и въ византийскитѣ извори (така *Πρίλαπος* у Георги Акрополитъ отъ XIII в.). Колкото се отнася до Сѣръ, авторътъ грѣши, като се уповава единствено на практическото си познаване на българския езикъ по диалекта на родния си градъ Прилѣпъ, че днесъ въ български се билъ наричалъ సересъ. Това е гръцкото му име, което действително често се пише и въ български, но отъ мѣстното българско население тоя градъ се нарича и днесъ Сяр, околното поле — Сярцко поле и пр., нѣщо напълно естествено, защото тоя градъ спада въ обсега на източнобългарския диалектъ. Аромънското име на града Сѣръ може да бжде заето и въ най-ново време и съвсемъ не може да служи като доказателство за старинность на аромънитѣ въ неговата околность.

на града Salona на Адриатическото море, нѣма нищо общо съ него. Напусто Вайанъ се сили да обяснява, че различната замѣна на *о* предъ *n* въ двата случая се дължи просто на различие въ времето на заемането, а именно, че формата Солоунъ на македонския градъ — съ *u* отъ ṓ, вмѣсто съ *i*, както е въ далматинския градъ Sòlīn, — се е получила въ следствие на по-късно заемане латинското име отъ страна на македонскитѣ славяни. Действително, вѣрно е, че преходътъ на ṓ въ *i* предъ *n*, какъвто имаме въ името на града Sòlīn, сетне на Làbīn и др. далматински градове днесъ, може да бжде разтълкуванъ само като се приеме, че дългото ṓ предъ назалния консонантъ е преминало въ дълго ū, което отъ своя страна съобразно славянската фонетика е дало *y* (ъı), а то пъкъ посетне е минало въ сърбохърватски въ *i*. Но двата града, както се посочи по-горе, сж станали почти едновременно известни на славянскитѣ племена, които още презъ VI в. нахлували къмъ брѣговетѣ на Егейското и на Адриатическото море, та е нѣмало причини, ако градътъ Солунъ е билъ нариčанъ отъ свареното тукъ отъ славянитѣ население съ име идентично съ името на далматинския градъ Salona, да получи въ славянски уста по-друга форма отъ тая, която е добилъ последниятъ. Изобщо излиза съмнително, че въ VI и VII в. градътъ Солунъ е билъ нариčанъ отъ когото и да било съ латинско име Salona, па дори то и да представя просто съкращение на гръцкото *(Θεσ)σαλονίκη* подъ влияние на името на далматинската Salona.

Днешното аромънско име Sărună на сжщия градъ сжщо не доказва сжществуването на това име въ латинската му форма. Това би значило да се приеме — нѣщо, за което инакъ нѣма никакви данни, — че въ околностьта на Солунъ ще да е сжществувало още преди дохождането на славянитѣ романско население, останало отъ времето на римскитѣ завоевания на Балканския полуостровъ, чиито потомци да сж днешнитѣ аромъни. Такова тъкмо становище застжпватъ поменатитѣ ромънски учени отъ аромънски произходъ, Таке Папахаджи въ Букурещъ и Теодоръ Кападанъ въ Клужъ, първия родомъ отъ Авдела (въ Пиндъ), а вториятъ — отъ Прилепъ. Първиятъ именно се сили да докаже съ данни отъ фолклоренъ характеръ (музика, хорà, облѣкло)

—които, както е известно на специалиститѣ, тъкмо за подобна цель най-малко могатъ да служатъ,—а сжщо и съ нѣколко маловажни мѣстни имена[1], чието произвеждане отъ латински, както се изтъква и отъ самия авторъ, е несъгласно съ установенитѣ правила за развоя на латинскитѣ звукове въ аромънски, че аромънитѣ сж стари жители по склоноветѣ на Пиндъ и въ южна Албания. Вториятъ пъкъ разстила тѣхното разпространение по̀ на широко, като твърди, че тѣ, заедно съ мъгленоромънитѣ (мъгленскитѣ власи), още преди VII в., преди идването на славянитѣ, трѣбва да сж се намирали въ Епиръ, Македония, Тракия, въ Родопскитѣ планини и Балкана. Това могло да се заключи отъ топонимията на областитѣ, заети отъ аромънитѣ, на първо мѣсто—и единствено! — отъ името на известния градъ и голѣмо пристанище Солунъ[2]. По време на римскитѣ завоевания тоя градъ билъ ималъ две имена: едно гръцко, *Θεσσαλονίκη*, което и до днесъ се употрѣбя отъ гърцитѣ така или съкратено *Σαλονίκη*, и друго—„по произходъ чисто романско"—Salona. Отъ где се е взело това последното име, той не казва, но разправя, че то било употрѣбяно на Балканския полуостровъ до нахлуването на славянитѣ („V-VI стол."), защото тѣ го били взели и обърнали въ духа на своя езикъ въ Солунъ. „Но и следъ превръщането на Salona въ старослав. (сир. старобълг.) Со̂лоунъ, романската форма не се е загубила. Тя продължава да се държи и по-нататъкъ въ устата на романскитѣ население на Балкана подъ ромънска форма Săruna. Действително, и аромънитѣ (Macedoromânii), както и мъгленоромънитѣ, прями потомци на тия романски населения, спазватъ въ езика си и до днесъ тая безценна топонимична форма (neprețuită formă toponomastică)" (вж. Th. Capidan, Macedoromânii. Vechimea și însemnătatea lor istorică în Peninsula Balcanică, въ „Anuarul Institutului de istorie națională" IV, București 1927, p. 179). Преобразуването на тая романска форма Salona въ аром. Sărună трѣбва, споредъ него, да е станало най-късно до презъ VII в., защото въ „никоя" отъ „старославянскитѣ"(сир. старобългарскитѣ) думи, които сжществуватъ въ езика на дакоромънитѣ, както и на македоноромънитѣ и мъгленоромънитѣ, не се срѣща преходъ на междугласно *r* въ *l*. „Тоя фактъ ни показва — казва К., — че при дохождането на нашитѣ прадѣди въ допиръ съ славянитѣ (въ VI-VII-VIII в.), промѣната на междугласно *l* въ *r* се е било привършило. Отъ всичко това следва, че формата Salona е достигнала въ устата на аромънитѣ и мъгленоромънитѣ Särunä най-късно презъ VII в.“ (пакъ тамъ).

---

[1] Той привежда собствено само три такива имена: Cîmpul al Késari̯ (също: Cale̯a al Késari̯), Fagu-scriptu и Impirato̯are̯a. Въ първото отъ тѣхъ ужъ се спазвалъ споменъ отъ името на римския Caesar!

[2] Имената Lăsun (градъ) и Băeasa (село и рѣка), които той още привежда въ подкрепа като „илирски или старогръцки" по произходъ, нищо не доказватъ: първото, вмѣсто гр. Еласонъ (*Ἐλασών*), съ *-ун* вм. *-он* като въ Солунъ, е минало въ аромънски чрезъ славянско посрѣдство, а второто, вм. Воюса или Вовуса, старогр. *Ἀοῦς*, въпрѣки началното *б* вм. *в*, съвсемъ не предава изговора му въ старогръцки, гдето нѣма никакво начално *б* (*β*).

Въ всички тѣзи разсѫждения се криятъ основни противоречия, които изъ дъно събарятъ построенията на проф. Капиданъ. Ако действително аромънитѣ и мъгленскитѣ власи сѫ потомци на нѣкакво романско население, живѣло по сѫщитѣ мѣста и въ околностьта на Солунъ още преди идването на славянскитѣ племена, и отъ тѣхния езикъ последнитѣ заели името на града Солунъ безъ промѣна на междугласното *l* въ *r*, каквато виждаме въ езика на аромънитѣ и мъгленоромънитѣ, то въ такъвъ случай трѣбва да се заключи, че преходътъ на *l* въ *r* въ последния трѣбва да е станалъ следъ като славянитѣ дошли въ допиръ съ тукашното романско население. Тогава не се разбира, защо да нѣма въ ромънския езикъ и славянски думи съ междугласно *r* отъ *l*. Ако пъкъ действително промѣната на *l* въ *r* при изтъкнатитѣ условия е станало преди идването на славянитѣ, то въ такъвъ случай въ езика на романския елементъ въ Македония името на града трѣбва да е било вече *Sarona, и въ старобългарски то трѣбваше да се яви подъ форма *Сороунъ.

Явно е, че въ южна Македония, въ околностьта на Солунъ, по времето на заселението на славянитѣ не е имало никакво старо романско или романизувано население (аромъни и мъгленски власи сѫ се спустнали тамо по-късно отъ северъ) и никакво романско (латинско) име Salona на града Солунъ; инакъ несъмнено трѣбваше да се намѣрятъ въ езика на тия ромъни повече такива имена. Славянитѣ сѫ заели името отъ езика на гърцитѣ, които населяли града и околностьта му. Както се знае, градътъ (въ по-старо време: Ѳерма) е билъ населенъ наново въ IV в. пр. Хр. отъ македонския пълководецъ Касандъръ и нареченъ по името на жена му *Θεσσαλονίκη*. Една съкратена форма **Σαλώνη*, каквато предполага Мазонъ, е твърде сгодна за обяснение на славянско име, но тя не е засвидетелствувана: и днесъ града се нарича отъ мѣстното и околно гръцко население *Σαλονίκ*, безъ каквото и да било по-нататъшно съкращение въ края. Пренасяне на името на далматинския градъ или съкращение подъ негово влияние, направено било отъ славянитѣ при заселянето имъ, както предполагаше Вайанъ първоначално, или пъкъ отъ романско население, както приема по-късно, подъ влияние на поменатитѣ ромънски теории, е явно невъзможно. Трѣбва, следователно, да се допустне, че славянитѣ сѫ заели направо тогавашното народно гръцко име, като сѫ го промѣнили въ духа на своя езикъ. Споредъ това, *Σαλονίκη* е трѣбвало да даде у славянитѣ *Солоуньць, което или ще се е чувствувало поради суфикса си като умалително име, твърде неподходно за именуване на голѣмия градъ, втори въ империята подиръ престолния Цариградъ, или пъкъ подъ тая форма, съ суфиксъ -ьць, е означавало собствено произхождащъ отъ Солоунъ, гражданинъ на Солоунъ, срв. Трънfamьць и под. Затова при самото заемане на името отъ гръцки се е явила въ езика на славянскитѣ племена около града форма Солоунъ, възстановена възъ основа на казаната правилна форма.

Въ полза на заемането на името направо отъ гръцки говори и различието между старобълг. Солоунъ за тоя градъ и сърбохърв. Солин за далматинския градъ. Различието напълно се схожда, както изтъква и Вайанъ, съ отношението между старобълг. роумьскъ и римьскъ (отъ Римъ), но не се дължи на различие въ време на заемането, както той приема. Името на града Римъ (Roma) несъмнено е станало известно по народенъ пѫть отъ западъ, и преходътъ на ударено ŏ́ предъ назална съгласна (въ случая *m*) е тъждественъ съ сѫщия преходъ въ Солин (Salona), до като старобълг. роумьскъ (въ Супр. сборникъ и пр.) е явна заемка отъ гръцкото *ῥωμαίος*, съ *у* вм. *о* както въ дроумъ отъ *δρόμος* и под.

Колкото се отнася до аром. и мъглром. Sărună, то нѣма съмнение, че се е явило тепърва следъ като тия ромъни сѫ се спустнали отъ своитѣ северни жилища на югъ къмъ Македония и Епиръ и познали града. Че то е заемка отъ славянски, старобългарски, и то твърде стара, за това свидетелствува окончанието -ă вмѣсто ъ, като въ аром. tâmpănă отъ старобълг. тѫпанъ, goadă — годъ и пр. И тъкмо като стара заемка въ него се явява и преходъ на междугласното *l* въ *r*, като въ латинскитѣ думи, какъвто виждаме и въ собственото име Nicoară отъ старобълг. Никола (гр. *Νικόλαος*). Това ромънско име напусто се счита отъ ромънскитѣ учени като останало отъ латински или дори заето отъ старогръцки!

ЕДИНЪ ПРОТЕСТЪ НА БЪЛГАРИТѢ ВЪ БИТОЛЯ ОТЪ 1876 ГОДИНА

Отъ проф. А. Селищевъ.

Въ първата книга на V-та годишнина на „Македонски Прегледъ“ е помѣстено изследването на проф. Ив. Снѣгаровъ „Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата“. Възъ основа на подробно проучване на обнародвани материяли и на по-раншни трудове върху гърцко-българския въпросъ, той излага главнитѣ моменти по тоя споръ до руско-турската война 1877 година. Проф. Снѣгаровъ отбелязва единъ важенъ източникъ на сведения по тоя въпросъ — оставащия недостжпенъ архива на руското посолство въ Цариградъ. Действително въ този архивъ има твърде много ценeнъ материялъ по историята на изтокъ на Балканския полуостровъ, въ това число и по въпроса за гърцко-българскитѣ черковно-национални отношения. Моитѣ изучвания, относещи се до Македония и Албания, и мене доведоха до този архивъ. Запознахъ се съ докладитѣ на рускитѣ консули въ Битоля отъ 60—80-тѣ години на миналия вѣкъ. Разни страни на обществения, економическия и националния животъ на българското население тамъ сж намѣрили ярко освѣтление въ тѣзи доклади. Твърде много данни въ тѣхъ се отнасятъ къмъ национално-църковния грѫцко-български споръ. Проф. Снѣгаровъ съобщава за горещия протестъ на битолчани въ 1873 год. противъ едно примирение съ патриаршията възъ основа на отстжпки въ полза на последнята (вж. стр. 36). Протествували сж тѣ и по-после, когато до тѣхъ сж достигнали слухове, че ужъ екзархътъ водѣлъ тайни преговори съ патриарха. За отправения по този поводъ протестъ е донесълъ на своето правителство рускиятъ консулъ въ Битоля В. Максимовъ. Тукъ съобщавамъ въ преписъ текста на този протестъ.

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 2. 1929.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника В. Максимова 3 Апрѣля 1876 г., № 64, Г. Чрезвычайному и Полномочному Послу Генералъ-Адъютанту Игнатьеву.

„24 сего Марта въ болгарской общинѣ въ Битоліи было получено письмо Чомакова, въ которомъ онъ сообщаетъ, что болгарскій Экзархъ ведетъ съ Вселенскимъ патріархомъ тайные переговоры объ уничтоженіи схизмы.

При этомъ, блаженный Экзархъ, по этимъ извѣстіямъ, „оставляетъ Битолію съ ея уѣздомъ въ вѣдѣніи греческой церковной іерархіи; города Ресна и Преспа съ своими уѣздами, составляющіе нынѣ части болгарской Охридо-преспанской эпархіи, также должны“ — де „отойти къ патріархіи“.

Этотъ слухъ произвелъ сильное впечатлѣніе на здѣшнихъ Болгаръ, которые немедленно телеграфировали Г. Чомакову, прося его „мѣшать осуществленію помянутыхъ предположеній“.

Одновременно священникъ папà-Ставро, признанный мѣсяца три назадъ турецкою властью за оффиціальнаго представителя болгарской общины, по настоянію послѣдней, телеграфировалъ блаженному Экзарху, извѣщая его „о тревогѣ, происшедшей между Болгарами въ слѣдствіе распространившихся слуховъ и моля его положить имъ конецъ; такъ какъ болгарскій народъ не пойдетъ на соглашеніе въ ихъ смыслѣ“.

Нынѣ болгарская община въ Битоліи отправила къ Г. Чомакову два документа: одинъ протестъ, предназначенный для экзархата и „которымъ община отвергаетъ всякую мѣру, которая имѣла-бы въ результатѣ возсоединеніе ея съ патріархіею“. Другой документъ — прошеніе къ Великому Визирю, которое Г. Чомаковъ передастъ по назначенію только въ случаѣ крайней нужды.

Въ прошеніи битолійскіе Болгаре „благодарятъ Махмудъ-Недимъ-пашу за оффиціальное признаніе общины, разрѣшеніе избрать изъ своей среды членовъ въ судебныя и административныя присутственныя мѣста виляета, объявляютъ, что они (Болгаре Битоліи) счастливы и вполнѣ довольны султанскимъ фирманомъ, разрѣшившимъ церковный вопросъ, и нынѣ, прослышавъ о возможности его нарушенія въ отношеніи Битоліи, просятъ сохранить этотъ государственный актъ неприкосновеннымъ“.

Между тѣмъ какъ община приняла вышеупомянутыя мѣри, 31 сего Марта явился въ Императорское консульство братъ Панарета филиппопольскаго докторъ Мишайковъ, принесшій большую часть своего состоянія на устройство въ Битоліи церкви и двухъ школъ. Горько жалуясь на возможность приведенія въ исполненіе упомянутыхъ въ началѣ донесенія слуховъ, онъ горячо просилъ меня ходатайствовать передъ Вашимъ Превосходительствомъ, „какъ мощнымъ защитникомъ въ Царьградѣ интересовъ Славянства, о Вашемъ высокомъ покровительствѣ зарождающейся автономіи битолійскихъ Болгаръ“.

Не сочтя себя въ правѣ отвергнуть ревностнаго желанія Императорскаго Правительства уничтожить схизму, я старался показать Г. Мишайкову неосновательность полученныхъ отъ Чомакова извѣстій, увѣряя его, что Ваше Превосходительство, безъ сомнѣнія, не согласитесь на укрѣпленіе греческаго элемента въ Битоліи, которая составляетъ центръ, влияющій на всѣхъ Болгаръ сѣверозападной Македоніи и Албаніи, и посему никогда не благоволите дать свое согласіе на уничтоженіе начинающихъ нынѣ крѣпнуть правъ Битолійцевъ.

Уходя Г. Мишайковъ заявилъ мнѣ, что его соотечественники были бы довольны положеніемъ, въ какое поставленъ нынѣ г. Филиппополи и, при снятіи схизмы, удовлетворились бы, сохраняя самостоятельность своей общины, отдѣльнымъ Епископомъ, хотя онъ и считался бы номинально подчиненнымъ высшему мѣстному греческому іерарху.

Не имѣя никакихъ свѣдѣній о проникшихъ сюда, мало заслуживающихъ довѣріе вышеупомянутыхъ слуховъ, я счелъ долгомъ довести все вышеизложенное до свѣдѣнія Вашего Превосходительства. Вмѣстѣ съ симъ честь имѣю почтительнѣйше прибавить, что права, какія начала пріобрѣтать въ послѣдніе два года въ Битоліи болгарская община, давшая въ послѣднее время отдѣльныхъ сборщиковъ податей, избирателей, а 22-го Марта и члена-делегата въ гражданско-уголовный судъ монастырскаго санджака, — эти привилегіи, соединясь съ жертвами, какія она принесла на покупку въ городѣ мѣста и постройку на немъ церкви и двухъ большихъ мужской и женской школъ, извѣстныхъ подъ именемъ „Центральнаго училища“, равно на открытіе нѣсколькихъ приходскихъ училищъ для дѣтей малолѣтняго возраста, — все это побуждаетъ битолійскихъ болгаръ

горячо и усердно просить Ваше Превосходительство о высокомъ Вашемъ предстательствѣ передъ Великимъ Визиремъ по поводу сохраненія самостоятельности ихъ общины, ибо возсоединеніе ея съ Куцо-Влахами снова привело бы то тягостное положеніе болгарской народности, которое такъ живо умѣлъ представлять въ своихъ донесеніяхъ покойный Статскій совѣтникѣ Якубовскій [консулъ въ Битоле]."

Тукъ даваме доклада на г. Максимовъ и въ български преводъ:

„На 24 мартъ т. г. въ българската община въ Битоля се е получило писмо отъ Чомакова, въ което той съобщава, че българскиятъ Екзархъ води съ вселенския Патриархъ тайни преговори за унищожение на схизмата.

При това Негово блаженство Екзархътъ, споредъ тѣзи известия, „остава Битоля съ околията й подъ ведомството на гръцката църковна иерархия; градоветѣ Ресенъ и Преспа съ тѣхнитѣ околии, съставляващи сега части отъ българската Охридско-преспанска епархия, тъй сѫщо трѣбвало ужъ да се предадатъ на патриаршията".

Този слухъ произведе силно впечатление на тукашнитѣ българи, които веднага телеграфираха на Госп. Чомакова, когото молятъ „да прѣчи на осѫществлението на споменатитѣ предположения".

Сѫщевременно свещеникътъ попъ Ставро, признатъ преди три месеца отъ турското правителство за официяленъ представитель на българската община, по настояването на последната, телеграфиралъ на Негово блаженство Екзарха, като му съобщава за „тревогата, станала между българитѣ въ следствие на разпространилитѣ се слухове, и го моли да имъ тури край, тъй като българскиятъ народъ нѣма да отиде на съглашение въ тѣхния смисълъ".

Сега българската община въ Битоля изпрати на г. Чомакова два документа: единъ протестъ, предназначенъ за екзархията, „съ който общината отхвърля всѣко мѣроприятие, което би имало за резултатъ едно ново присъединение къмъ патриаршията"; вториятъ документъ е едно прошение до Великия везиръ, което г. Чомаковъ ще му предаде само въ случай на крайна нужда. Въ прошението си „битолскитѣ българи, като благодарятъ на Махмудъ Недимъ-паша за официялното признание на общината, за позволението да изберать изъ своята срѣда членове въ сѫдебнитѣ и административни присѫствени мѣста на виляета, заявяватъ, че тѣ — битолскитѣ българи — сѫ честити и напълно доволни отъ султанския ферманъ, който разреши черковния въпросъ, а сега, като чували за възможностьта да бѫде нарушенъ по отношение на Битоля, молятъ да се запази неприкосновенъ този държавенъ актъ".

Между туй, щомъ общината взе гореказанитѣ мѣрки, на 31 мартъ т. г. се яви въ императорското консулство братътъ на Панарета пловдивския, докторъ Мишайковъ, който е пожертвувалъ по-голѣмата си часть на своя имотъ за устройството въ Битоля на черква и две училища. Като горчиво се оплаква заради възможностьта да се изпълнятъ споменатитѣ въ началото на доклада ми слухове, той горещо ме моли да ходатайствувамъ предъ Ваше Превъзходителство, „като мощенъ зашитникъ въ Цариградъ на интереситѣ на славянството, за Вашето високо покровителство на зараждащата се автономия на битолскитѣ българи.“

Като не се считахъ въ право да отхвърля ревностното желание на Императорското правителство да се унищожи схизмата, азъ се стараехъ да докажа на г. Мишайковъ неоснователностьта на полученитѣ отъ г. Чомакова известия, увѣрявайки го, че Ваше Превъзходителство безъ съмнение нѣма да се съгласите за закрепването на гръцкия елементъ въ Битоля, която представлява центъръ, влияещи върху всички българи на северозападна Македония и Албания, и поради това никога нѣма да благоволите да дадете своето съгласие за унищожението на сега начеващитѣ да закрепватъ права на битолчани.

Отивайки си г. Мишайковъ ми заяви, че неговитѣ съотечественици биха били доволни съ положението, въ каквото сега е поставенъ градътъ Пловдивъ, и при дигането на схизмата биха се задоволили, като запазватъ самостоятелностьта на общината, съ отдѣленъ епископъ, макаръ той да би се считалъ номинално подчиненъ на висшия мѣстенъ гръцки иерархъ.

Нѣмайки никакви сведения за проникналитѣ тукъ, малко заслужващи довѣрие гореспоменати слухове, азъ счетохъ за дългъ да донеса всичко гореизложено за знание на Ваше Превъзходителство. Заедно съ това имамъ честь най-почтително да прибавя, че правата, каквито почна да придобива презъ последнитѣ две години битолската българска община, която въ последно време даде отдѣлни бирници за данъцитѣ, избиратели, а на 22 мартъ т. г. и членъ делегатъ въ гражданско-наказателния сждъ на битолския санджакъ, тѣзи привилегии, заедно съ принесенитѣ отъ нея жертви за купеното градско мѣсто и построяването на него черква и две голѣми училища — мжжко и девическо, както и за откриването на нѣколко приходски училища за маловъзрастни деца, — всичко туй побужда битолскитѣ българи горещо и усърдно да молятъ Ваше Превъзходителство за високото Ви застжпничество предъ Великия везиръ за да се запази самостоятелностьта на общината имъ, защото едно тѣхно ново съединение съ куцо-власитѣ отново би докарало онова тягостно положение на българската народность, което тъй живо умѣеше да представи въ своитѣ доклади покойниятъ статски съветникъ Якубовски (консулъ въ Битоля.)“

ВИЗАНТИЙСКИ ПЕЧАТИ СЪ ЗНАЧЕНИЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Въ Македонски Прегледъ год. III, кн. 1, 1927 г. стр. 71 след. издадохъ три оловни печата на архиепископитѣ Теофилактъ[1] и Константинъ и епископъ Стефанъ, всички отъ XI в. Както казахъ и въ споменатата статия, заедно съ тия три печата, които се намиратъ въ виенския Народенъ музей, покойниятъ директоръ Мюнстербергъ ми бѣ изпратилъ още петь други отпечатъка отъ оловни печати съ значение за българската история. Обаче тѣзи печати не можахъ да прочета на времето, за да ги обнародвамъ заедно съ другитѣ три. Отъ тогава до сега следъ многократни подкачвания и прекжсвания да се занимавамъ съ тѣзи печати най-сетне можахъ да успѣя да прочета надписитѣ и да ги проуча.

Съ обнародването днесъ и на останалитѣ петь печата въ Македонски Прегледъ ще се попълни цѣлата серия отъ изпратенитѣ ми отпечатъци. Всичкитѣ 8 печата сж били на високопоставени византийски чиновници, военни, граждански и духовни, чийто длъжности били специално създадени за управлението на новозавладаната България презъ XI в. Затова тѣзи печати иматъ своето значение за българската история.

1. Печатъ на Никита Кариецъ, проедъръ и дукъ на България.

(ΓΡΑΦΩΝ)		*Τ8 ΠΡΟΕ*
ΣΦΡΑΓΙ(C)		*ΔΡ8ΝΙΚΗ*
Τ8 Δ8ΚΟ(C)		*ΤΑ Τ8 ΚΑ*
Β8ΛΓΑΡ		*ΡΙΚΝ* . . (sic)
(Ι)AC	вмѣсто	*ΚΑΡΙΑΝ(ίτου)*

---

[1] Клишето на този печатъ по невнимание е обърнато на опаки при отпечатването му на стр. 72. Това да се има предъ видъ при сравняване надписа съ печата.

Прочитане на надписа: *(Γραφῶν) σφραγὶ(ς) τοῦ δοῖκο(ς) Βουλγαρ(ί)ας του Προέδρου Νικήτᾶ του Καριαν(ίτου).* Надписътъ е въ стихове. Преводъ: Печатъ на писмата на проедъръ Никита Кариецъ, дукъ на България. Диам. 18 мм. Обр. *1* и 2.

Между печатитѣ на чиновницитѣ, назначени отъ византийското правителство като специални пратеници за въвеждане на византийско управление въ завладаната отъ Василий II Българоубиецъ българска область отъ Дунава до Балкана, този на Никита Кариецъ е първиятъ обнародванъ още презъ 1873 г. отъ Mordtmann, въ Conférence sur les sceaux et les plombs byzantins стр. 57. Този печатъ преиздаде презъ 1884 г. Шлюмберже въ своята Sigillographie de l'Empire Byzantin стр. 239. Азъ го препреиздадохъ въ своя трудъ Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе 1926 г. стр. 165, 252 по изданието на Шлюмберже, понеже нѣмахъ, па и сега нѣмамъ на ржка изданието на Мордтманъ. Не зная, дали този дава рисунки на печата, понеже въ публикацията на Шлюмберже нѣма такива. Тѣзи рисунки ми бѣха потрѣбни, за да сравня съ тѣхъ нашия печатъ по отпечатъцитѣ, които ми изпрати покойния Мюнстербергъ.

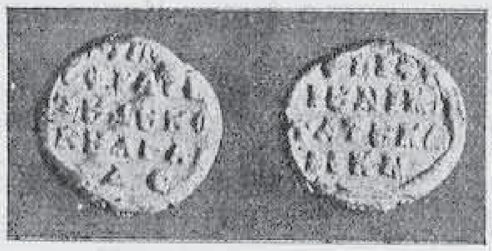
Обр. 1.

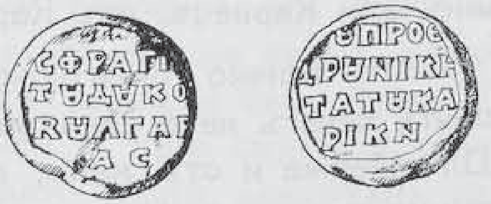

Обр. 2.

Сравнени двата надписа, нашия и онзи, издаденъ отъ Шлюмберже, иматъ значителна разлика въ устройството, отъ което следва да се заключи, или че и двата печата, макаръ и на единъ и сжщъ стопанинъ, сж отъ различни печати, или пъкъ не е предаденъ съвсѣмъ вѣрно надписътъ на Мордтмановия печатъ, за който Шлюмберже казва, че последната дума, т. е. презимето на стопанина, е било полуизтрито, затова прочитането било съмнително. Ето този надписъ споредъ Шлюмберже:

ΓΡΑΦ'(ΩΝ) ΣΦΡΑΓΙC ΤΟΥ ΔΟΥΚΟ[C ΤΗC] ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΝΙΚΗΤΑ ΤΟΥ ΚΛΗΚΗ . . . .

Преди всичко думата *ГРАФ'* въ началото на надписа положително липсва въ нашия печатъ; членътъ *THC*, който Шлюмберже предава като сѫществующъ, но слабо запазенъ, сѫщо липсва въ нашия печатъ; на всѣкѫде той предава *OY* вмѣсто *8* както е въ нашия печатъ. Колкото за презимето на стопанина на печата, което Шлюмберже предава за *КΛΗΚΗ*, въ нашия печатъ е по-ясно, че е *KAPIKH*, обаче нито отъ тази форма, нито отъ първата не може да се извади никакво име.

К. Константопулосъ въ Journal international d'archéologie numismatique т. III, 1900, стр. 187, 55, обнародва печатъ съ презиме *KAPIANITOV*. Затова трѣбва да приемемъ, че въ печата погрѣшно е издълбана буква *K*, вмѣсто *A*. По такъвъ начинъ се получава сѫщото презиме, което значи Карианитянинъ или Кариецъ, отъ Кария, градъ въ М. Азия.

Отъ всичко гореизложено трѣбва да заключимъ, че нашиятъ печатъ не е еднакъвъ съ издадения отъ Мордтманъ, Шлюмберже и отъ менъ, а е новъ, неиздаденъ печатъ на сѫщия проедъръ Никита, който е ималъ презиме Кариецъ и който е билъ дукъ на България и презъ 1096 г., по сведенията на византийскитѣ лѣтописци, както казва Шлюмберже, е квартирувалъ въ Нишъ и е спасилъ жалкитѣ останки отъ пълчищата на Готие-санъ-Авоаръ, които щѣли да бѫдатъ нарѣзани на кѫсове отъ сърби и българи.

2. Печатъ на Никита, прото-проедъръ и пименархъ на българитѣ.

† ΠΡѠΤ'
(Π)ΡΟΕΔΡѠ
(SΠΟΙ)ΜΕΝΑΡ
(ΧѠ)ΒΟΫΛ
(Γ)ΑΡѠΝ

ΟΠΡΙΝ
ΜΟΝΑ.
ΤѠΝ(ΑΓΙ?)
ΜѠΝ . . .
ΝΗ . . .

Прочитане на надписа: † *Πρωτ(ο) (προέδρῳ καὶ (ποι) μενάρ(χῳ) Βουλ(γ)άρων ὁ πρὶν μονα(χος) των (ἁγί?) μῶν . . . Νη(κήτα).*

Преводъ: Никита, бившъ монахъ отъ свети (?) монастиръ . . . . първопредстоятель и духовенъ пастиръ (архиепископъ) на българитѣ. Диам. 18 мм. Обр. *3* и *4*.

Повече отъ една трета отъ този печатъ липсва. За щастие по-голѣмата часть отъ надписа на лицето е сравнително добре запазена та можахъ да го прочета напълно. Обаче сжщото не можà да стане съ втората половина отъ надписа, която е на опакото. Отъ името на стопанина на печата, което е на последния редъ на опакото, сж запазени само буква *N* и лѣвата половина отъ буква *H* или *I*. Като сждя по тѣзи букви и по разстоянието на праздното мѣсто, дохаждамъ до убеждение, че тѣзи букви сж началнитѣ на името *NHCHTA* или *NICHTA*. Върху предидещия печатъ това име е написано *NICHTA*. Обаче и двет̀е форми еднакво се срѣщатъ. Освенъ това предидущиятъ печатъ на Никита Кариецъ ни подсказва, че и този печатъ трѣбва да е на сжщия Никита, който изглежда преди да е билъ проедъръ, архиепископъ и дукъ на България е билъ монахъ въ нѣкой манастиръ, името на който е заличено, и сетне е станалъ архиепископъ на българитѣ.

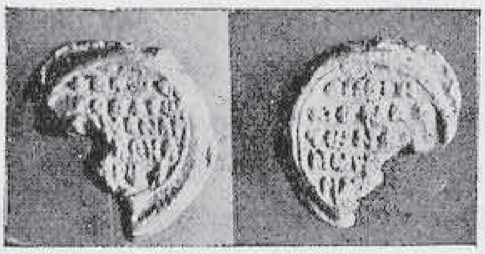

Обр. 3.

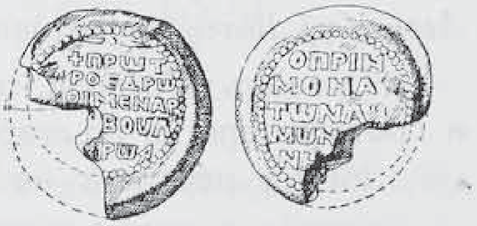

Обр. 4.

3. Другъ печатъ на сжщия. Този печатъ е цѣлъ, но е твърде зле запазенъ. Обаче отъ това, което можахъ да прочета, дохаждамъ до заключение, че той е еднакъвъ съ горния, затова не преписвамъ неговия надписъ, а само давамъ отъ него фотографическа снимка. Диам. 18 мм. Обр. *5*.

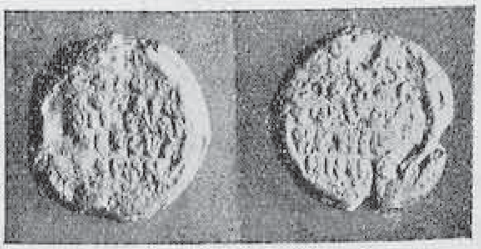

Обр. 5,

4. Печатъ на Леонти Кедринъ, веститъ и протоспатарь на България.

. . . ΘΕΙΤ. *. CΠΑΘ*
CωΔȢΛω *BOVΛΓΑ*
ΛΕΟΝΤΙ *PIACTω*
BECTH *. . ΔΡΙΝω*

Прочитане на надписа: *(Κύριε Βοη)θεῖ τ(ῷ) σῷ δούλῳ Λεοντί(ῳ) Βέστη (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) Βουλγαρίας τῷ (Κε)δρίνῳ.*

Преводъ: Господи, помагай на Леонтия Кедринъ, веститъ и протоспатарь на България! Диам. 24 мм. Обр. *6* и *7*.

Между печатитѣ на византийскитѣ управители на България следъ завладяването ѝ отъ Василий II Българоубиеца презъ XI в. не се срѣща управитель на име Леонти Кедринъ, нито пъкъ нѣкой отъ известнитѣ до сега управители е носилъ титлата *Βέστη*. Само единъ, Константинъ, между другитѣ титли е носилъ и титлата *Βεστάρχος*. Тъй че въпросниятъ тукъ печатъ ни открива, че между управителитѣ на византийска България имало и Леонти Кедринъ, за когото до сега не знаехме.

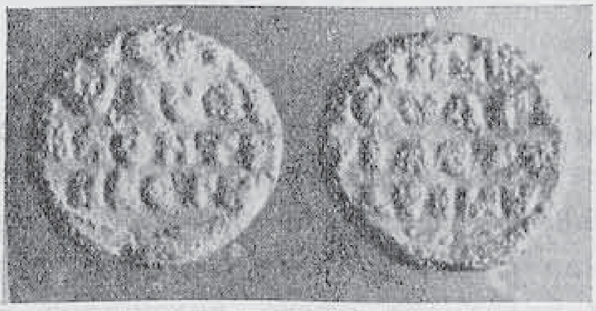

Обр. 6.

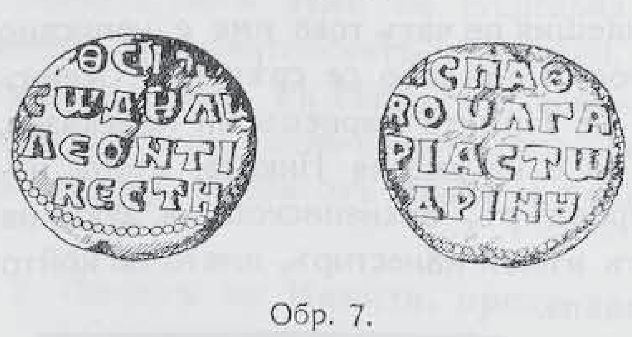

Обр. 7.

Титлитѣ: *Βεστιάριος, Πρωτοβεστιάρος, Βεστιαρίτος, Πρωτοβεστιαρίτος, Βεστήτορες, Βεστίτορες, Βεστάρχος, Πρωτοβεστάρχος* и пр. били дворцови длъжности и произхождали отъ длъжностьта Vestiarium, или императорски дрѣхо-хранитель.[1]

Тѣзи титли се срѣщатъ и върху много други печати въ свързка съ други по-важни или много по-интересни титли, както е при нашия случай, заедно съ титлата протоспатарь — генералъ.

---

[1] Schlumberger, цит. съч. стр. 602.

5. Печатъ на Константинъ вестархъ и проноитъ на цѣла България.

O
A
ΓI
OC

Δ
H
MH
TPI
OC

Бюстъ на Св. Димитрия до пояса, въ дѣсната си ржка държи копие, въ лѣвата — щитъ.

† $\overline{KE}$ *BΘ*
K͡ΩN BEC
TAPXHN
KAI ΠPONO
HTHN ΠA
CHC BOVΛ
ΓAPIAC

Прочитане на надписа: *Ὁ ἅγίος Δημήτριος Κ(ύρι)ε β(οη)θ(εῖ). Κων(σταντῖνον) Βεστάρχην καὶ προνοητὴν πάσης Βουλγαρίας.*

Преводъ: Господи, помагай на Константина вестархъ и проноитъ (промислитель) на цѣла България!

Диам. 28 мм. Обр. *8* и *9*.

Споредъ Шлюмберже, стопанинъ на този печатъ е Константинъ Диогенъ, който въ началото билъ капитанъ на Салоникъ, сетне е билъ назначенъ за антипатъ, патриций и дукъ на ново презавладяна България, а най-сетне билъ назначенъ за вестархъ и проноитъ (съ неограничена власть) на цѣла България.

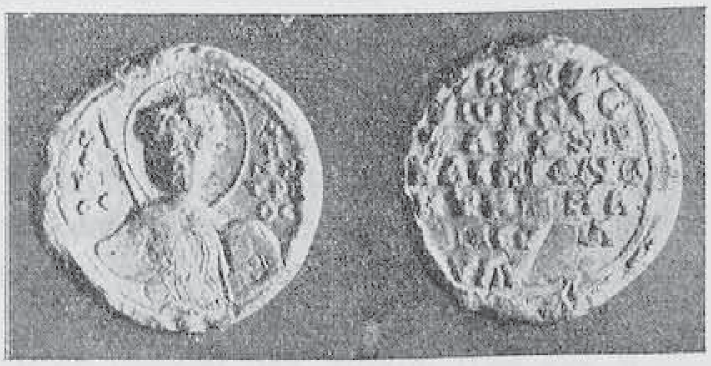

Обр. 8.

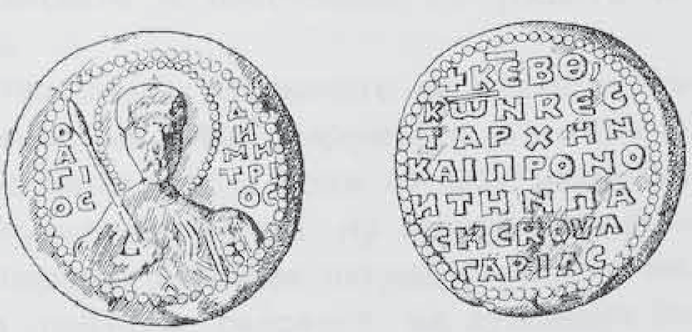

Обр. 9.

Този печатъ е изданенъ за пръвъ пжть отъ Шлюмберже (цит. съч. стр. 240, 2) и преизданенъ отъ мене (цит. съч. стр. 166, 254). Обаче смѣтамъ неговото преиздаване тукъ по виенския отпечатъкъ за полезно и нужно затова, че давамъ фотографическа снимка отъ печата, това което Шлюмберже не е направилъ, а още и за това, че съ моето издание тукъ се поправя и една, макаръ и малка, грѣшка въ прочитането на надписа. Шлюмберже чете *Β8ΛΓΑΡΙΑC*, а въ нашия печатъ е *ΒΟVΛΓΑΡΙΑC*, както това се вижда отъ разстоянието между буквитѣ. За жалость и нашиятъ печатъ на това мѣсто не е съвсемъ добре запазенъ, но това може да се твърди съ положителность, както това се вижда и отъ фотографическата снимка.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ЦЪРКОВНО-УЧИЛИЩНИТѢ БОРБИ ВЪ ДРАМСКО.

Отъ Апостолъ Д. Кочовъ.

Епохата на църковно-училищнитѣ борби въ Драмско, която се нагърбихъ като съвременикъ и очевидецъ да опиша, е доста отлетѣла — има отъ тогава до 65 години. Сведенията, които можахъ да събера, и тѣзи, които си припомнихъ, сж истински, но, разбира се, не сж пълни. При все това считамъ, че и това малко, което тукъ изнасямъ, не ще бжде излишенъ приносъ къмъ историята на българското духовно възраждане въ Драмско. Отъ дейцитѣ и ржководителитѣ съвсемъ малко сж останали живи, по-вечето сж покойници.

Историята на Отецъ Паисий бѣ намѣрила почва и отзвукъ и въ драмския край. Народни будители, каквито сж били рѣдки, поради много причини сж се явили много по-късно. За драмската область, ако и прочута по природни богатства, сравнително малко грижи сж се полагали за стопанското ѝ повдигане. Лишена отъ шосета и отъ желѣзопжтни съобщения, тя не е имала сношения съ просвѣтенъ свѣтъ. Почти три четвърти отъ населението ѝ се състои отъ турци, българи и помаци, поради което християнското българско население се е чувствувало твърде потиснато и изоставено въ ржцетѣ на гръцката духовна власть.

Гръцкото духовенство следъ издаването на фермана въ 1870 г., който позволяваше на всѣка народность въ отоманската империя свободно да се учи и моли не своя материнъ языкъ, се стресна и почувствува, че ще му се изплъзне изъ ржцетѣ българскиятъ народъ, и затова патриаршията почна да стѣга обржчитѣ, да попълня редоветѣ на духовната си армия, да назначава по епархиитѣ въ Македония енергични и хитри архиереи, за да се стараятъ по всѣкакъвъ начинъ да го задържатъ подъ нейната власть.

Когато се разпрати въ Македония царскиятъ ферманъ до всички градски и селски кметове съ поржка, да му дадатъ широка гласность между населението и да съставятъ отдѣлни списъци за всѣка отъ тритѣ народности—турска, българска и гръцка, ферманътъ бѣше напечатанъ на респективнитѣ три языка. Тогава драмскиятъ епархияленъ съветъ се председателствуваше отъ патриаршеския митрополитъ Агатангелосъ, човѣкъ високопросвѣтенъ и вещъ теологъ, но надъханъ съ омраза къмъ всичко българско. За да попрѣчи образуването на бълтарски общини въ епархията си, митрополитътъ на първо време измѫдри да доведе преселници гърци отъ другаде, та чрезъ тѣхъ да може да задуши българизма, или поне да се уравновесятъ въ всѣка община двата християнски елемента, а тъй сѫщо до прилагането на фермана гръцкиятъ елементъ, който въ драмската область бѣ малочисленъ, да запази господствуещето си положение. Гърцитѣ тогава заемаха главно крайбрѣжието отъ устието на рѣка Места горе-доле до малкото пристанище Лефтера, западно отъ Кавала; всичкото останало население въ вѫтрешностьта състоеше отъ българи, отъ българи-помаци, турци и тукъ-тамъ власи (каракачани).

Поради обещанията на митрополита Агатангелосъ, че пришелцитѣ ще намѣрятъ освенъ материялни още и добри климатическитѣ условия при богатата почва на областьта, доста хорица се съблазниха та на поканата му се отзоваха охотници, дори отъ Епиръ, а повече отъ янинската область, гдето Али паша бѣше потушилъ избухналото въстание въ Халкидонския полуостровъ и бѣ изгорилъ главния градъ на власитѣ Мосхопулосъ, а жителитѣ му бѣ пропѫдилъ далечъ низъ империята.

Това бѣха гърцитѣ въ Дримско въ началото на българогръцкитѣ църковно-училищни разпри. Агатангелоса го наследи митрополитъ Иоаникий, човѣкъ още по-силно надъханъ противъ българитѣ. По-долу ще укажемъ, въ кои села и градове се образуваха тогава български общини, кои сѫ рѫководили борбата съ гърцитѣ и до каква степень сѫ се развивали разпритѣ.

Да почнемъ най-напредъ отъ областния градъ **Драма.** Градътъ Драма, разположенъ на юго-източнитѣ поли на Плевенский Бозъ-дагъ, на около 40 километра северно отъ Бѣло море, по онова време броеше не повече отъ 10,000 жители, отъ които повечето бѣха турци, следъ тѣхъ власи отъ Епиръ, българи, гърци, евреи, арменци и цигани. Забележителното е, че въ града имаше много бегове, владетели на чифлици и на голѣми пространства земя.

Българитѣ тукъ повечето бѣха обущари, манифактураджии отъ Крушево (Битолско) градинари, майстори, керемидари, тухладжии отъ Неврокопско и абаджии отъ Ахж-Челебийско. Съгласно съ една клауза въ фермана, българитѣ не можеха да образуватъ българска община, а това се постигна, когато се позволи да се назначаватъ екзархийски намѣстници въ драмската епархия, и търговски агенти въ Кавала и когато за преработване тютюнитѣ на Х. Георги попъ Ивановитѣ складове въ г. Драма се привлѣкоха опитни тютюноработници отъ околностьта отъ Кукушко, Гевгелийско и др. Чакъ тогава се основа внушителна българска община, припозната отъ властьта, съ параклисъ „Св. Георги“, съ митрополия, епархиаленъ съветъ и съ участие на екзархийскитѣ намѣстници въ меджлиса при дѣла отъ църковно-сждебенъ характеръ. Освенъ това българитѣ имаха вече и членъ въ областното сждилище, именно Георги Томовъ, родомъ отъ Мехомия (Разложко), свършилъ правнитѣ науки въ цариградския Хукукъ. Имаше трикласно и основно българско училище съ пансионъ въ с. Просеченъ, които се премѣстиха въ Драма тепърва за учебната 1909/1910 година. Учители бѣха Михаилъ С. Янчуловъ и Донка Балтова отъ Прилепъ, Георги Фотевъ отъ с. Клепушна (Зъхненско) Фания Иосифа отъ Солунъ, Георги попъ Ивановъ отъ с. Плевня и Христо Анг. Карамановъ отъ с. Просеченъ. Църковно-училищнитѣ настоятелства наредиха щото параклисътъ да бжде до желѣзопжтната станция на града, за да е поблизу до българскитѣ гробища и до квартала на работницитѣ българи.

За екзархийскитѣ намѣстници следва да отбележимъ, че първъ, който се назначи, архимандритъ Евгений, родомъ отъ Калоферъ, после игуменъ на Рилския монастиръ, вториятъ бѣ архимандритъ Паисий, родомъ отъ гр. Ямболъ, свършилъ духовната академия въ Киевъ, сетне като протосингелъ преведенъ въ Сливенската митрополия, а по-после игуменъ на Бачковския манастиръ и сега на почивка въ Станимашкия метохъ. Третиятъ екзархийски намѣстникъ бѣше архимандритъ Кирилъ, родомъ отъ Дебъръ, свършилъ духовната академия въ Киевъ, а сега при братството въ Рилския манастиръ. Той

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

остана въ Драма и презъ окупацията на областьта отъ гърцитѣ презъ 1913 година, и едва следъ 7 месеца се прибра въ София.

Гордостьта на българизма въ Драма бѣше неуморимиятъ общественикъ и търговецъ Илия Х. Георгиевъ попъ Ивановъ; неговата любезность и пожертвователность бѣха го издигнали предъ сънародницитѣ му до високо уважение. При народнитѣ увеселения на праздника Св. Кирилъ и Методий той не щадѣше трудъ ни материялни жертви, само и само да даде блѣсъкъ и тържественость на праздника. Тѣзи качества отъ една страна, а отъ друга родолюбието му и конкуренцията по тютюневата търговия възбудиха у гърцитѣ въ Драма и Скеча голѣма ненависть къмъ него, та се мжчиха по всѣкакъвъ начинъ не само да му пакостятъ, но и да го унищожатъ, което най-сетне и изпълниха. На 19-й май ст. ст. 1909 година гръцкиятъ комитетъ въ Скеча чрезъ свои хора посрѣдъ бѣлъ день въ самия градъ покоси живота на добрия български синъ. Изобщо казано, въ самия областенъ градъ поради това, че нѣмаше на време българска община, не се прояви и църковно-училищна борба.

Сжщински духовенъ животъ на българщината се развиваше въ близкото голѣмо св. **Просеченъ** 13 к. м. западно отъ Драма, което по населението си, 5000 жители, и по църковно-училищнитѣ си наредби и благоустройство държеше видно мѣсто въ околията. Просеченъ е прочутъ по добритѣ качества тютюни, посещавано ежегодно отъ чужденци търговци изъ далечни страни — Англия, Русия, Германия и дори отъ Америка, поради което благосъстоянието на селото бѣше добро. Жителитѣ му се отличаваха съ голѣмо ученолюбие. Още презъ 1866/67 учебна година българитѣ въ селото притежаваха добре уредено училище. На царския ферманъ се даде широка гласность презъ втората половина на месецъ май 1870 год. съ заповѣдь щото на видно мѣсто въ селото идещата недѣля следъ църква заедно съ азитѣ да се призове всѣки гражданинъ християнинъ за да се разпише на който списъкъ желае — въ списъка на българитѣ, или въ списъка на гърцитѣ. Списъцитѣ, подписани и подпечатани съ селския печатъ, се предадоха въ канцеларията на мютесарифа въ Драма. Кметътъ до тогава и на двата тарафа бѣ Димитъръ Кочооглу, човѣкъ пъргавъ и деятеленъ. Той съ най-голѣма охота прие кметството на българската община, която, като новосъздадена и слаба, доста умѣло направляваше въ бурни времена. Като се отдѣлиха българитѣ въ отдѣлна община, Д. Кочооглу положи неимовѣренъ трудъ докато се наредиха църковно училищнитѣ работи.

Селото Просеченъ притежаваше две църкви, голѣмата „Въведение въ храмъ прѣсвятия Богородици“, и малка „Св. Архангелъ Михаилъ“. И дветѣ бѣха построени отъ българитѣ преди преселването на Али-пашовитѣ изгнаници. При раздѣлата гърцитѣ и гъркоманитѣ-цинцари задържаха за себе голѣмата църква, и нито дума не даваха да се каже за повръщането ѝ на законнитѣ стопани, та отъ тукъ се заредиха сетне борбитѣ за църквитѣ. Гърцитѣ упорствуваха, неотстжпваха, защото имаха подържката на драмския владика Иоаникий, на влиятилни гърци и на бегове отъ града. Българскиятъ кметъ, обиденъ отъ неотстжпчивостьта особено на пришелцитѣ, които се домогваха да станатъ пълни господари и на църковнитѣ имоти, свиква у дома си събрание отъ първенцитѣ българи, на което се е взело решение: най-напредъ да се оплачатъ чрезъ общо заявление на меджлиса да имъ се повърне църквата, и ако молбата имъ не се изпълни, да искатъ плебисцитъ, и на която страна се укаже болшинството, на нея да остане църквата. Властьта на удовлетвори тжжницитѣ, а постанови щото отъ едната страна, лѣва или дѣсна, въ църквата да се чете всѣка недѣля и праздникъ на български, а отъ другата на гръцки; странитѣ лѣва и дѣсна да се промѣняватъ седмично. Това решение не даде очакваното, понеже щомъ се почнѣше напр. „катавасията“ или „всякое дихание“ на български, сжщевременно се провикваха и гръцкитѣ псалтове, и отъ тукъ започваха караницитѣ, та църквата заприличваше на роякъ отъ пчели, — глъчъ между мжжетѣ, глъчъ и между женитѣ, викове, писъци, боеве на една страна съ църковнитѣ свѣщници, на друга съ юмруци и тояги, а тукъ-тамъ се мѣркаха и хладни оржжия.

Деньтъ, въ който гърцитѣ претърпѣха първото поражение въ Просеченъ, бѣ на Димитровъ-день, 26-й октомврий 1870 година. Отъ срамъ и честолюбие гърцитѣ тутакси следъ сражението въ църквата се накачиха кои на коне, кои на мулета и осли и право въ Драма за да се оплачатъ предъ владиката и мютесарифа. Властьта на следующия день по-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

викка скоро да се явятъ въ Драма кметътъ Димитръ Кочооглу, Иванъ Божикооглу, братята Ташо и Атанасъ Ангови, Ив. Кочилиевъ, Михалъ Кочияневъ, Янчо Караколевъ, Георги Урумовъ, Василъ Франгалъ Анговъ, братята Димитръ и Иванъ Дели Атанасови, Василъ Божиколиевъ и други.

Сждътъ поради нелегално завземане църквата осжжда първитѣ шестъ души съ кмета заедно на 8 дни затворъ, а другитѣ по на 15 и 20 дни, а сжщевременно и веднага да се повърне църквата на гърцитѣ съ условие, щото седмично да става смѣна на църквитѣ, т. е. една седмица, когато гърцитѣ ще служатъ въ голѣмата църква, българитѣ да служатъ въ параклиса „св. Архангелъ“, и обратно, на слѣдующата седмица гърцитѣ въ параклиса, а българитѣ въ голѣмата църква. Тази наредба не трая много. Българскитѣ първенци обмислюваха, какъ да се намѣри по-скоро начинъ да си присвоятъ голѣмата църква, понеже тѣ сж я градили презъ грознитѣ кърджалийски времена, а сега новацитѣ си я присвояватъ. Най-сетнѣ решили щото съ помощьта на нѣкои влиятелни бегове, които съ готовность приели да дадатъ съдействието си, на сила да превзematъ църквата си. Случай имъ се удава на 21-й ноемврий 1870 год. въ деня на храмовия праздникъ Въведение Пресвятия Богородици. — Кметътъ наредилъ да се съобщи на около 25 души отборъ момчета, щото всѣки да се престегне и се намѣри въ 6 часа по полунощь въ църковния дворъ; да блокиратъ и пазятъ никой отъ гърцитѣ да не прескочи стенитѣ на църковния дворъ; да се отнематъ ключоветѣ на църквата отъ гръцкия клисарь и се предаджтъ на българския; свещеникътъ попъ Иванъ х. Николовъ да бжде готовъ за службата си, клепалото да забие на 10 часа по турски сутриньта и веднага да започне литургията.

Кметската поржка се изпълни и приложи на дѣло, свещеника влѣзе въ ролята си и псалтоветѣ тоже, но и момчетата стояха на постоветѣ си. Щомъ се започна утренятаи запѣ „Богъ Господь яви се намъ“, гърцитѣ, известени тайно отъ клисаря имъ, събрали се и веднага нахълтаха съ свещеника си попъ Иванъ Икономото въ църквата на брой около 40 души, и всички като изъ едно гърло викнаха: ексо, и еклисия ден ине дикисас (вънъ, църквата не е ваша). Сжщата история, каквато се изигра на 26-й октомврий миналия месецъ въ църквата, се повтори и сега, ала и този пжть нашитѣ момчета победиха. Гърцитѣ право отишли да се оплачатъ въ Драма, а българетѣ тържествено, бавно и съ речь отъ учителя х. Георги попъ Ивановъ завършиха литургията си.

Отъ Драма на ново захвърчаха призовкитѣ и тозъ пжть въ затворитѣ нахвърлиха освенъ мжже, но и жени българки. Ала беговетѣ, ангажирани отъ по-рано, че ще дадатъ покровителство, зачестиха съ посещенията си по канцелариитѣ, смекчиха наказанията, та едни осждиха на по три месеца, други по на единъ, а трети освободиха, съ една дума, удовлетвориха и гърцитѣ, но оставиха въпроса висещъ, — пакъ на седмична смѣна.

Владиката Иоаникий отъ ядъ, че не се дадоха тежки наказания на бунтовницитѣ-разколници, заболѣ; неговитѣ постоянни оплаквания до патриаршията противъ българитѣ въ Просеченъ вече не хващаха мѣсто. Дойде день да излѣе и той надъ вироглавцитѣ своя ядъ. Бѣше сжбота срещу недѣля презъ месецъ февруарий, 1871 или 1872 година не помня, когато владиката Иоаникий дойде въ Просеченъ и слѣзе на конакъ въ кжщата на дядо Жога, влахъ-гъркоманъ. Българскитѣ водители и общинари бѣха дочули, че е дошелъ да служи, а най-вече да провъзгласи българитѣ за отцепници отъ патриаршията. Този слухъ скоро се разнесе низъ селото, и кметътъ Д. Кочооглу веднага свика общинаритѣ и първенцитѣ, които взеха решение: да се поканятъ всичкитѣ наши българи, сутриньта рано да дойдатъ въ голѣмата църква, гдето ще се отслужва владишка литургия, ала съ поржка, щомъ владиката пристигне и застане на владишкия тронъ, веднага мжже и жени да напустнатъ църквата и да се разотидатъ по домоветѣ си. Нареди се още, щото селскиятъ български протогеръ съ 7—8 души момчета да предадатъ това решение още сжщата вечерь на всѣка българска кжща въ селото.

Решението биде точно изпълнено и владиката остана смаянъ отъ тая демонстрация. Мнозина отъ българскитѣ младежи не можаха да се въздържатъ та обратно се върнаха нѣкои въ църквата да слушатъ анатемата, която щѣше да се произнесе. Тѣ разправяха, че владиката билъ застаналъ на царскитѣ врата на олтаря и проклелъ съ анатема отцепницитѣ българи.

Като разбраха гърцитѣ, че българитѣ оставатъ твърди на убеждението си и че не се страхуватъ ни отъ схизма ни отъ други заплашвания, търсѣха срѣдства за да засилятъ пропагандата си, и за тази цель устройваха лотарии, даваха театрални представления, пущаха всѣка сжбота на пазара кутии да събиратъ за елинската идея помощи отъ пазарджиитѣ, откриха женски пансионъ за бедни момичета, отвориха девическо училище, доведоха изтънчени учителки и учители, даромъ снабдяваха беднитѣ ученици съ учебници, — съ една дума проявяваха извънредно голѣма деятелность.

Следъ споменатото поражение на гърцитѣ на 21 ноемврий въ църквата църковниятъ въпросъ се забрави, заглъхна, — стана второстепененъ. Докато бѣше кметъ Димитръ Кочооглу, въпросътъ за църквитѣ периодически се повдигаше, ала щомъ се избра за кметъ Ташо Анговъ, този въпросъ се погреба, и гърцитѣ за винаги присвоиха голѣмата църква, а българитѣ се прибраха въ малката „св. Архангелъ", която презъ 1910 и 1911 година събориха, а на мѣстото ѝ съградиха нова църква (която обаче остана недоправена) съ 1,000-то турски лири, които правителството за първъ пжть следъ хуриета отпуснана българската община въ Просеченъ.

Просеченъ разполагаше само съ едно голѣмо училище, което бѣше съградено отъ българитѣ, но бѣ общо до образуването на отдѣлни общини. Когато царскиятъ ферманъ почна да се прилага, общъ учитель и на българи и на гърци бѣ Хаджи Георги попъ Ивановъ, родомъ отъ село Волакъ, отстояще 5 ч. на северо-истокъ отъ Просеченъ. Той бѣ човѣкъ тихъ, любознателенъ, и покрай владѣенето на елинския езикъ владѣеше и псалтикията. Щомъ се почнаха борбитѣ за училището, той мина на страната на българитѣ. Почти две години продължиха свадитѣ и на край гърцитѣ чрезъ влиянието си предъ мютесарифа, предъ високитѣ чиновници и силнитѣ бегове присвоиха и голѣмото училище, а българитѣ се принудиха да наематъ частни кжщи за училище. Най-напредъ се нае кжщата на Иванъ Тропчевъ Тулумкинъ, полусрутена, съ тъмни стаички. Поради неудобства скоро училището се пренесе въ кжщата на Димитръ Бурчака. У тозъ последния се нае само една стая за една година; следъ това училището пакъ се пренесе,—въ кжщата на Илчо Манушъ Петковъ, гдето остана две години. Презъ всичкото туй чергаруване учителствуваше Х. Георги попъ Ивановъ. Той е, който прьвъ заучи българскитѣ деца въ Просеченъ на български материнъ езикъ. Той презъ 1872 година бѣ отъ просеченската българска община пращанъ въ екзархията специално за да ѝ изложи положението на българизма въ тоя край, да набави учебници за училището и да научи, ако му се даде възможность, решенията на последния смѣсенъ съветъ.

Чергаруването доста дотегна на българското училищно настоятелство въ Просеченъ, то не можеше да понесе и срама, щото при наличностьта на собствени здания да плаща наеми за училище, и поради това заведе дѣло и по сѫдебенъ редъ отне зданието отъ гърцитѣ, находеще се въ двора на голѣмата черква. Тукъ се установиха и просвѣщаваха на постоянно помѣщение българскитѣ ученици до окупацията на селото отъ гърцитѣ. Въ това последно здание се редуваха доста учители. Следъ х. Георги негови наследници бѣха: Анастасъ попъ Ивановъ Картулювъ отъ с. Ловча, Спасъ попъ Прокоповъ отъ с. Гайтаниново, Георги Моневъ отъ с. Либяхово, Иванъ Бояджиевъ отъ с. Зърнево, Димитръ Иоакимовъ отъ с. Старчища и други.

Общината съ помощь на екзархията откри и девическо училище. Първата българска учителка бѣ Елена Атанасова Чолакооглиева, родомъ отъ сѫщото село. Нейни наследници бѣха: Фроса Узунова, отъ гр. Струга, Луйза Чакмакова, отъ Кукушъ, Госпожица Пенчева, отъ Кукушъ, и други.

Селото Просеченъ по своето мѣстоположение и голѣмитѣ си пазари бѣ като вторъ центъръ на драмската околия; въ него идваха пазарджии не само отъ околнитѣ села, но и отъ селата на зъхненската околия. Отъ 1888 година до окупацията отъ гърцитѣ то бѣ мюдюрлъкъ съ 18 села. Екзархийскитѣ училищни инспектори, които обикаляха училищнитѣ райони, схванаха, че то и въ учебно отношение може да бѫде добъръ центъръ та съ съдействието на екзархията драмската власть разреши та се откриха въ 1908 год. образцово трикласно-основно училище съ пансионъ и едно духовно поднамѣстничество съ титуляръ попъ Илия Георгиевъ, родомъ отъ Лагадина, Солунско. Първиятъ директоръ на III-класното основно училище бѣше Кочо Мавродиевъ отъ с. Гайтаниново, убитъ въ 1913 год. въ Сѣръ отъ гърцитѣ; учители бѣха Христо Анг. Карамановъ, отъ с. Просеченъ, и Иванъ Бояджиевъ, отъ с. Зърнево.

Въ началото на учебната 1909—1910 год. тѣзи училища заедно съ пансиона се премѣстиха на постоянно седалище въ гр. Драма.

Споредъ силитѣ си селото Просеченъ даде доста интелигентни младежи съ специялно висше образование.

Село Плевня е чисто българско, отстой $2^1/_2$ часа западно отъ г. Драма, брои около 350 кѫщи. Жителитѣ му сѫ спретнати, трудолюбиви и съ развито национално съзнание. Реформата, която царскиятъ ферманъ прогласи, тукъ се извърши безшумно, понеже населението е само българско. Спокойствието въ селото се дължеше главно на енергичнитѣ съселяни дедо Печо хаджи Димитревъ (Миталевъ), дедо Алекшо Чаневъ-Кехайовъ и Атанасъ Букурещлиевъ. Тѣ бѣха и първенцитѣ въ селото, тѣхната дума бѣше законъ, каквото кажеха, точно се изпълняваше; ползуваха се съ довѣрие и влияние не само предъ силнитѣ бегове въ града, но и предъ правителственитѣ крѫгове, тъй че бѣха здрава крепость.

Драмскиятъ владика Иоаникий, колчимъ се опитваше да превземе тая крепость, все не сполучваше. Сѫщиятъ, следъ като опита различни срѣдства за да образува гръцка партия и се увѣри, че е невъзможно, започна чрезъ обещания, подкупи, подаръци и постройка на параклисъ да задържи поне и колкото последователи има. Гордѣеха се плевенци, че притежаватъ единствената църква въ селото съ свое духовенство, на чело на което бѣше свещеникътъ Партений, родомъ отъ село Годлево, Разложко. И училището бѣше голѣмо, а по наредбата си служеше за образецъ. Имаше и учители, доведени отъ по-далечни мѣста. Такива напр. бѣха Стоянъ Джансъзовъ отъ с. Пранга, Пловдивско, братъ му Василъ Джансъзовъ, Христо Захариевъ, синъ на известния родолюбецъ Захарий отъ гр. Т. Пазарджикъ. Като първи ученици на последнитѣ учители можемъ посочи Андрей Букурещлиевъ и Андрей Гяуровъ, — първиятъ заемаше после високъ воененъ чинъ въ българската армия, а вториятъ свърши по висша педагогия. Отъ учителкитѣ може да споменемъ Елена Карчева, родомъ отъ гр. Охридъ, първата българска учителка въ селото, и Фанка Чипанова, пакъ отъ Охридъ и др.

Известно е, че въ онова време въ Турция сновѣха разни самозвани лѣкари (хекими) гърци, които, безъ контролно упражняваха професията си. Плевенци, за да се избавятъ отъ тѣхъ, доведоха въ селото си Димитъръ Шоповъ, „Доктора", отъ гр. Пещера. Доколко националното съзнание е било развито въ селото, вижда се отъ следния случаи. Драмскиятъ гръцки владика веднажъ предизвестилъ своя единственъ последователь въ селото, Т. Балабановъ, че ще дойде да служи въ църквата. Женитѣ, като се научили за това и узнали още, че идва де афореса българитѣ, въ опредѣления день се събиратъ около 50 жени и тръгватъ да го причакатъ. Щомъ съзрѣли, че владиката съ дякона и ясакчията се задава отдалечъ и наближава къмъ тѣхъ, всички почнали да му викатъ да се върне, че не го щатъ въ селото и пр. Владиката далъ заповѣдь на ясакчията да прогони женитѣ съ коня си, дори и да ги сплаши съ револверенъ изстрелъ въ въздуха, но женитѣ, разярени, кое съ камъне, кое съ тояги се възпротивили, и владиката, като видѣлъ, че е невъзможно да влѣзе въ селото, върналъ се обратно и право при мютесарифа въ Драма за да се оплаче. Отъ женитѣ доста били повикани на сѫдъ и нѣкои сѫ били осѫдени на затворъ и глоби.

И Плевенъ е далъ доста интелигентни сили, свършили разни специялни срѣдни и висши училища въ България, въ Турция и въ чужбина.

Село Височанъ съ стотина кѫщи, отстои западно отъ Драма на 3 километра, съ смѣсено население — българи и турци. Българитѣ постоянно бѣха подъ силния натискъ на драмския гръцки владика, който не имъ позволяваше да се учатъ на своя роденъ езикъ. Едвамъ следъ хуриета се обявиха за екзархисти. Видни будители на селото бѣха Чорбаджи Стоименъ, свещеникътъ Атанасъ, убитъ презъ 1913 г. отъ гърцитѣ, и Яню Богатиновъ.

Село Дрѣново, единъ километръ северно отъ Драма, бѣше чисто българско, имаше до 50—60 кѫщи. Драмскиятъ гръцки владика зорко бдѣше надъ него, и щомъ забележеше, че български свещеникъ или учитель обикаля селото, веднага вземаше противни мѣрки та селото не можеше да прояви както трѣбва своята българщина.

Село Кобалища броеше до 40 кѫщи; то отстои западно, на 7—8 километра отъ Просеченъ, жителитѣ му на половина бѣха българи, половина турци. Селото не знае църковно-училищна борба, тукъ националното свестяване било благополучно. Зи водители въ селото минаваха чорбаджи

Павльо, Делигьозови, свещеникъ Атанасъ Павльовъ и учительтъ Тимотей попъ Ивановъ Картульовъ отъ с. Ловча (Неврокопско).

Селата: Карлуково, Горенце, Егри-дере, Скрижово, Алистратъ, Граченъ и чифликътъ Раменица административно спадаха къмъ зиляховската кааза, а духовно се числѣха къмъ драмската епархия.

Карлуково се намира на източнитѣ поли на Бозъ-дагъ, броеше презъ време на църковно-училищнитѣ борби около 120 кжщи българи и турци. Преминаването къмъ страната на екзархията тукъ мина безшумно. Отъ по-виднитѣ учители ще спомена Димитръ Панайотовъ Калефата, родомъ с. Просеченъ.

Горенце е загнѣздено юго-източно въ политѣ на Бозъ-дагъ, броеше до 100 кжщи, изключително български. Драмската гръцка митрополия пазѣше всячески да не стжпи въ селото български свещеникъ или учитель. При все това народътъ съзна своето и потърси помощьта на св. екзархия, която му се и даде. Децата заучиха на български и въ църквата почнаха да се молятъ на свой языкъ. Но тукъ се заведе и гръцка партия подъ водителството на попъ Иванъ Манолевъ отъ сжщото село.

Чифликътъ Раменица бѣше заселенъ само отъ българи, които притежаваха и свой параклисъ. Свещенодействуваше попъ Маринъ отъ село Калапотъ и събираше децата въ тъмна и тѣсна килийка за да ги учи. Пробуждането и съзнанието се дължи на първенеца въ чифлика Петъръ Димовъ Тимушкинъ и на Димитъръ Кочооглу отъ с. Просеченъ.

Егри-дере е малко селце, въ ребрата на юго-източния склонъ на Бозъ-дагъ, съ 80 кжщи. Жителитѣ сж българи, малко власи и турци. Власитѣ образуваха гръцката партия и доста пречеха на българитѣ за да се проявятъ като отдѣлна община. Българитѣ владѣеха църквата и училището. Като църковенъ български просвѣтитель се сочи тукъ свещеникъ Христо Ангелушевъ, отъ сжщото село, и като училищенъ — учительтъ Кочо Павловъ отъ с. Кобалища. Настойникъ и виденъ български родолюбецъ е билъ Паско В. Мачкордовъ отъ с. Егри-дере.

Скрижово е голѣмо село съ повече отъ 350 кжщи, на билото на юго-източния склонъ на Бозъ-дагъ. То бѣше населено само отъ българи, хора будни, трудолюбиви, предприемчиви и при това добри родолюбци. Мнозина отъ тѣхъ поради клевети отъ гръцкия владика биваха разкарвани по сѫдилищата и затваряни по зиляховскитѣ и сѣрски тъмници. Поради чистотата на населението тукъ не сѫ се водили борби за църква и училище. Селото притежаваше две църкви — „Св. Димитъръ“ и „Св. Богородица“. Последнята църква бѣ половинъ часъ далечъ северо-западно отъ селото, биде отстѫпена на гъркоманската партия, която броеше не повече отъ 7—8 кѫщи.

Училището бѣше доста голѣмо и солидно, отговаряше на съвременитѣ условия. Скрижовяне по онова време се гордѣеха съ учителя си Никола попъ Гологановъ, родомъ отъ с. Кара-кьой, Неврокопско, — отпосле свещеникъ.

Скрижево е дало въ жертва доста синове за българската народность както презъ църковно-училищнитѣ борби, тъй и презъ революционнитѣ времена. Легендарниятъ Стою войвода бѣ родомъ отъ това село. Днесь цѣлото село е развалини, понеже гърцитѣ го бомбардираха и изгориха презъ 1913 година, а жителитѣ му избѣгаха и се разпръснаха кое по родопскитѣ села, кое по градове и села въ България.

Мѣстностата около върха „Св. Илия“, северо-западно отъ селото, е знаменита съ една голѣма пещера. Въ нея сѫ се крили въстаници, между които и Гоце Дѣлчевъ; служила е изобщо и за почивка и за подслонъ.

Като родолюбиви водители въ селото минаваха Вангелъ Малаковъ, Кочо Верговъ (Шипковъ), Кочо Аврамовъ, Никола попъ Ивановъ, преселени отъ с. Волакъ (Драмско).

Алистратъ е голѣмо село съ около 1000 кѫщи, населено отъ турци, власи-гъркомани и българи, мѣстни и преселенци отъ Скрижово и Горенце. — Доста се потрудиха българитѣ чрезъ правителството да си отворятъ параклисъ и училище, но драмскиятъ владика Германосъ, който често спохождаше Алистратъ, не позволи това; даже когато екзархията назначи за учитель въ селото Василъ Джансъзовъ отъ с. Плевня, той не посмѣ да дойде въ селото и да заеме мѣстото си.

Граченъ, северно на 6 километра отъ Алистратъ, населено отъ българи и малко власи, всичко до 50 кѫщи. Съпротивлението на владиката Германосъ не даде да се заговори и тукъ за българска църква и училище.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Бабълецъ, северо-западно отъ Плѣвня, съ около 30 кѫщи българи. Поради балканското мѣстоположение и непроизводителностьта на почвата тукъ нѣмаше ни църква ни училище. Жителитѣ се черкуваха въ ближнитѣ села.

Волакъ, северо-западно отъ плѣвенския Бозъ-дагъ, чисто българско село съ 100 кѫщи. Жителитѣ му се занимаваха съ земледѣлие, скотовъдство, вжглярство и приготвяне строителенъ материалъ. Драмскиятъ гръцки владика сполучи да създаде тукъ гръцка партия. При все това на гъркоманитѣ, които бѣха малочислени, не провървѣ добре, понеже българитѣ здраво държаха църквата и училището. Затова тукъ не се развиха голѣми разпри и борби.

Гьореджикъ, северно отъ Просеченъ до 30 километра, съ 70 кѫщи жители, изключително българи, които си притежаваха църква и малко училище. Почва за църковно-училищна борба отъ начало нѣмаше, но отъ когато търговци гърци и гъркомани власи отъ Драма и Просеченъ се втурнаха да събиратъ кожи, овощия, зърнени храни и пр., отъ тогава се промъкна и тукъ гърцизъмътъ, само че не успѣ та селото продължаваше спокойно да си уславя българи учители и учителки.

Драмско изобилствуваше съ българо-мохамедански помашки села, въ които се говорѣше чистъ български езикъ. Гърцитѣ никога не се опитваха и между тѣхъ да проявятъ пропаганда. Помацитѣ и по пазаритѣ въ Драма, Просеченъ и Алистратъ свободно си говорѣха само български, не обезпокоявани отъ никого. Женитѣ помакинки лѣтно време, като слизаха по жетва въ драмското поле за да жънатъ, на тихъ гласъ си пѣеха само български пѣсни. Сега тѣхъ ги нѣма вече, тѣ се преселиха въ Турция.

Рецензии и книжовни вести.

Г. Баласчевъ, Българитѣ презъ последнитѣ десетгодишнини на десетия вѣкъ. ч. І. София 1929 стр. 84.

Историята на Охридското царство привлича напоследъкъ особено много вниманието на наши и чужди учени. Следъ работитѣ на Благоевъ, Златарски и Анастасиевичъ, ней е посветено и изследването на г. Баласчева, което обхваща периода отъ края на Петровото царуване, та до последното десетолѣтие на десетия вѣкъ, когато започва решителната борба на Василия II срещу Самуиловска България.

При почти пълната липса на писменни паметници отъ домашенъ произходъ, нашата историография има незавидната сждба да възстановява народното ни минало по забърканитѣ, откжслечни, случайни, а често пжти и тенденциозни известия на чужденци, живѣли далечъ по мѣсто или време отъ земята ни или отъ събитията, които ставали въ нея. Главно заради това ние нѣмаме — и едва ли нѣкога ще имаме — една история на нашата култура. Именно заради това мжчно е да се реконструира що-годѣ задоволително и външната ни история и да се установи — не даже взаимната зависимость или връзка, — а просто хронологическата последователность на много отъ отдѣлнитѣ ѝ моменти.

Отъ тука и силниятъ хипотетиченъ елементъ, съ който сж проникнати работитѣ на повечето отъ нашитѣ историци. Специално по въпроса за Охридското царство изказанитѣ напоследъкъ догадки и предположения за неговото начало, характеръ и за подробноститѣ отъ живота му сж вече тъй много, тъй различни и често пжти тъй необосновани, че обикновениятъ читатель не знае на какво би трѣбвало да вѣрва. Едва ли впрочемъ вѣрватъ много въ тѣхъ и самитѣ имъ автори, нѣкои отъ които, както изглежда, сж готови да измѣнятъ всѣко свое твърдение заради угодата на друго. Типиченъ образецъ въ това отношение представя г. Благоевъ. Следъ като напр. въ съчинението си върху „Произхода и характера на Самуиловата държава“ той твърдѣше, че бащата на Самуила, князъ Никола, билъ отъ прабългарски родъ и „областенъ управитель въ една отъ крайдунавскитѣ български области“ (Моравско, Видинско или Дрърстърско), две години по-късно, въ статията си за Самуиловия братъ Арона (Макед. Прегледъ III. 4), той безъ всѣкаква уговорка пише, че сжщиятъ Никола билъ „управитель на Брѣгалнишката область, която се намирала въ Източна Македония“.

При това състояние на нашата историография, разбира се, тя не може да даде много. Ще трѣбва да се чака откриването на нови паметници и работитѣ на нови изследвачи, съ по-други методи и, преди всичко, съ малко по-вече съзнание за учената си отговорность.

Разглежданата работа на г. Б. е опитъ да се подложатъ на преоценка нѣкои отъ старитѣ и нови схващания върху произхода на Самуиловата държава и да се установятъ сѫщественитѣ моменти и характерноститѣ на нейната история. На г. Б. сѫ известни всички познати до сега извори по въпроса; откъмъ фактическия материалъ, съ който борави, нему не би могълъ да се направи никакъвъ упрѣкъ. Нейното значение, следователно, трѣбва да се цени отъ друго гледище — до колко той е могълъ да използува тия разхвърлени и оскѫдни известия за заключения, които по-добре освѣтляватъ събитията и по-правоподобно разрешаватъ набелязанитѣ проблеми.

За жалость изпълнението на тая задача малко се е удало на г Б. Той започва изложението си съ българско-византийската война въ 967 г. Въ съответнитѣ разкази на византийскитѣ автори, има праздноти, като изследвачътъ не може току-тъй да отмине, но които г. Б. е оставилъ безъ внимание, Т. напр. споредъ хрониката на Скилица (Кедринъ ed. Bonn. II, 372.4) Никифоръ Фока въ 967 г. отишълъ да инспектира византийскитѣ крепости въ Тракия и като стигналъ до „голѣмия окопъ“, писалъ на царь Петра да не позволява на маджаритѣ презъ българска територия да нахлуватъ въ ромейскитѣ земи. И понеже Петъръ отказалъ да вземе подъ внимание това предупреждение, императорътъ подбудилъ руситѣ да нападнатъ България. У Лъва Дяконъ, съвременикъ на събитията, тѣ сѫ представени въ по другъ видъ: Никифоръ Фока, следъ като оскърбилъ българскитѣ пратеници, които се явили въ Цариградъ, за да искатъ опредѣления годишенъ дънъкъ, потеглилъ на война срещу България, превзелъ нѣкои погранични български укрепления и се върналъ, едва когато видѣлъ предъ себе си мѫчнодостѫпнитѣ области на Родопитѣ и Хемусъ; тогава за подчинението на България той намислилъ да си послужи съ руситѣ на Светослава.

Ясно е, че тия тъй различни известия не могатъ просто да се пришиятъ едно о друго, тъй както прави г. Б. При това границата между България и Византия презъ даденото време едва ли се е намирала на Еркесията („голѣмия окопъ“), както той вѣрва.

Въ явно заблуждение попада г. Б. по-нататъкъ, когато твърди (стр. 10 сл.) че царь Петъръ се поминалъ два месеца следъ смъртьта на императора Никифоръ Фока. Датата на Никифоровата смърть е засвидетелствувана отъ двама византийски автори (L. Diac ed. Bonn. 85.22; 91.7 и 93.3; Cedr. II 375.5): Никифоръ е билъ убитъ презъ нощьта срещу 11 декемврий 969 г. За Петровата смърть г. Б. отъ друга страна самъ взема общоприетата дата, 30 януарий сѫщата 969 г. Ако това е тъй, какъ е стигналъ г. Б. до заключението, че Петъръ е слезълъ отъ историческата сцена следъ Никифора? За нѣкаква случайна външна грѣшка тукъ не може да става дума, тъй като отъ своята констатация г. Б. по-нататъкъ прави редица, разбира се, все невѣрни изводи, а межпу другото и тоя, че Самуилъ се явилъ на историческата сцена „съ настѫпването смъртьта на императора Никифоръ“, значи, въ края на 969 или началото на на 970 г.

По въпроса за характера на двегодишното руско господство въ Източна България г. Б. се задоволява да преповтори старитѣ познати мнения и не добавя нищо ново. А между това, струва ни се, че тия стари възгледи тъкмо тукъ трѣбва да бѫдатъ корегирани. Първото нахлуване наруситѣ въ България наистина е било съпроводено съ голѣми жестокости. Но при повторното си появяване тукъ презъ 969 г. Светославъ е измѣнилъ отношението си къмъ българитѣ. У него вече е било назрѣло намѣрението да направи Прѣславъ „срѣдина“ на земитѣ си и той вече е знаелъ, че тая цель може да бѫде постигната, когато не само примири българитѣ къмъ себе си, но използува за бѫдещата си борба срещу Византия омразата имъ къмъ тая последната. Върху тоя въпросъ азъ имахъ възможность по-надълго да се спра въ работата си „Сѫдбинитѣ на срѣдновѣковния Дръстъръ“, гдето приведохъ и съображенията, що подкрепятъ това схващане. Изглежда, чѐ г. Б. не ги е взелъ подъ внимание. Светославъ си е послужилъ съ българитѣ не само при похода си низъ Тракия въ 970 г., когато въ армията му е имало спомагателни отреди и отъ печенѣзи и маджари. Българи и руси дружно сѫ отбранявали Преславъ, когато две години по-късно предъ стенитѣ му се явилъ съ войскитѣ си самъ Цамисхий. Странно е, че г. Баласчевъ, който въ случая предава изложението на Л. Дякона, пропуща тоя фактъ, макаръ той да е направилъ силно впечатление на тогавашнитѣ византийци. Львъ Дяконъ изрично казва, че въ боя при Преславъ „паднали извънредно много българи, които помагали на руситѣ поради омразата си срещу ромеитѣ“. Именно за да отдѣли българитѣ отъ руситѣ, Цимисхий следъ падането на Преславъ представилъ, че дошелъ въ България като освободитель, и тъкмо на обстоятелството, че българитѣ поради това почнали масово да се отмѣтатъ отъ руситѣ, се е длъжала кървавата разправа на Светослава съ събранитѣ въ Дръстъръ български боляри.

Едно сѫщо тъй твърде остарѣло вѣрване повтаря г. Баласчевъ, когато разказва, че презъ 969 г. „руситѣ съ жестокостьта си искали да сплашатъ гарнизонитѣ на крепоститѣ въ българскитѣ земи на Тракия съ цель тѣ да имъ се покорятъ безъ съпротива, както и станало“. Приведениятъ случай съ Пловдивъ, следъ чието падане Светославъ заповѣдалъ да набиятъ на колъ 20 х. души, е зле избранъ, за да подкрепи горното твърдение. Въ споменатата си работа азъ посочихъ, че съ терорЪ Светославъ е могълъ да сломи съпротивата на българитѣ, но терорътъ едва ли е билъ достатъченъ, за да ги превърне и въ надеждни съюзници. А освенъ това г. Б. не си е задалъ въпроса, да ли презъ 969 г. Пловдивъ е билъ български и да ли именно византийскиятъ гарнизонъ тамъ и мѣстнитѣ византийски граждани не ще да сѫ били тия които сѫ изпитали жестокоститѣ на суровия варягъ. Кога Пловдивъ е билъ взетъ отъ византийцитѣ, върху това нѣмаме известия. Може би тѣ сѫ сложили рѫка на него, когато презъ 969 г. се видѣло, че цѣлата Североизточна България става вече плячка на руситѣ, които още тогава не криели намѣрението си да прехвърлятъ Балкана. А може би, което е още по-вѣроятно,—заедно съ много други градове и крепости низъ сев. Тракия — Пловдивъ е билъ загубенъ отъ българитѣ още при споменатия походъ на Никифора Фока презъ 967 г. Навѣрно тъй ще трѣбва да бждатъ обяснени и думитѣ на Лъва Дяконъ, че императорътъ, като видѣлъ тогава непроходимитѣ мѣста на Хемусъ и Родопитѣ и като знаелъ, че тамъ не еднъжъ намирали гибельта си византийскитѣ армии, решилъ да прекрати похода си и да изпрати срещу България руситѣ. Видътъ на Родопитѣ и Хемусъ е могълъ да уплаши Никифора, незапознатъ по-рано съ тия мѣста, само следъ като той вече се е озовалъ въ Пловдивска Тракия. Походътъ му въ 967 г. следователно не ще се е ограничилъ до окопа Еркесия, гдето, споредъ г. Б., Никифоръ превзелъ само нѣкои „погранични български укрепления“.

Мнението, че чрезъ титлата комисъ (*κόμης*), съ която византийскитѣ автори наричатъ бащата на Самуила, е предадено славянското „кметъ“ (къметъ), това мнение изказано още отъ Дринова, а напоследъкъ подето и отъ Златарски, се подържа и отъ Баласчева. Тая идентификация, която почива само на едно случайно звуково подобие, е съвсемъ произволна. Комити и комитати (държавни провинции, както и въ България) е имало и въ срѣдновѣковното Маджарско, гдето съответнитѣ термини навѣрно нѣматъ нищо общо съ славянскитѣ къметъ, къметство. При това, ако употрѣбеното отъ византийскитѣ автори *κόμης* е предавало славянското къметъ, срѣщнали бихме тая славянска титла на Самуиловия баща поне въ съответнитѣ славянски текстове. Тамъ обаче намираме друго. При старобългарския преводъ на хрониката на Сим. Логотета въ пасажа, гдето се говори за Самуиловия баща, думата *κόμης* е преведена съ колкръ, комитъ. Не щѣше ли българскиятъ преводачъ да употрѣби въ случая славянската дума къметъ, ако тя означаваше това, което у византийския авторъ е изразено съ термина *κόμης*?

Навѣрно на нѣкакво недоразумѣние се длъжи по-нататъкъ и твърдението на г. Б. (стр. 14 бел. 1), че споменатиятъ въ Наръшкия надписъ (Солунско) „Тодоръ олгу тарканъ“ билъ „тарканъ на Жлгата“ (sic) т. е. на укрепения лагеръ *Ὄγγλος*, въ който българитѣ живѣели преди да минатъ Дунава. Преди всичко твърде странно е, че г. Б. безъ всѣкаква уговорка и съвсемъ направо идентифицира думитѣ Аґълъ (*Ὄγγλος*) и олгу (*ὀλγος*?), за да образува отъ тѣхъ своето „Жлгатъ“. А следъ това, какво общо е могълъ да има съ отвжддунавкия „Жлгатъ“ тоя Тодоръ, когато въпросниятъ надписъ го споменува като тарканъ въ земитѣ на Южна Македония? При това г. Б. не си задава по-нататъкъ и въпроса, дали въ 904 г., когато е билъ поставенъ надписътъ, земитѣ задъ дунавскитѣ устия още сж били български. До сега поне ученитѣ считаха, че тѣ ще сж били окончателно загубени къмъ края на IX в., когато ги заели маджаритѣ, а следъ тѣхъ печенегитѣ.

Едва ли може да бжде вѣрно по-нататъкъ неподкрепеното съ нищо твърдение на г. Б., че Романъ, вториятъ синъ на Петра, билъ скопенъ отъ византийцитѣ, следъ като въ 972 г. Цимисхий заедно съ брата му Бориса II го отвелъ въ плѣнъ въ Цариградъ. За да направи твърдението си приемливо, г. Б. би трѣбвало поне да опровергае доказателствата на сръбския ученъ Анастасиевичъ, който посочи, че Романъ е билъ скопенъ още презъ 963 г., когато съ брата си се намиралъ като заложникъ въ византийската столица.

Твърде смѣло, а при това и съвсемъ необосновано е предположението на г. Б. (стр. 27), че въ предѣлитѣ на Самуиловитѣ владѣния влизали и „две княжества въ старитѣ земи на аваритѣ, присъединени отдавна къмъ българскитѣ земи“. Навѣрно г. Б. въ случая има предъ видъ часть отъ областитѣ задъ Дунава, около Тиса или въ Трансилвания, които нѣкога наистина бѣха владѣни отъ българитѣ. Но оставали ли сѫ тия земи подъ български скиптъръ и въ края на X в.? — Известно е, че надъ днешния Банатъ, областьта между Марошъ, Тиса и Дунава, тогава е заповѣдвалъ единъ унгарски князъ на име Айтонъ, съ когото Самуилъ по-късно се съюзявалъ срещу самия маджарски краль Стефанъ I. Ако следователно дори лежещиятъ непосрѣдствено задъ Дунава Банатъ не е влизалъ въ предѣлитѣ на Самуиловата държава, малко мѫчно би било за г. Б. да докаже, че нѣкои отъ другитѣ области на бившето аварско царство, пó къмъ северъ или низъ Трансилвания, сѫ се намирали подъ властьта на Самуила. Съобщението на Конст. Багрянородни (De admin. 174), което Б. привежда, че маджарскитѣ владѣния на изтокъ граничели съ българскитѣ, е въ случая съвсемъ безпредметно: то се отнася къмъ време съ нѣколко десетолѣтия по-раншно отъ епохата на Самуила.

Преди нѣколко години г. В. Златарски излѣзе съ теорията (Мак. прегледъ II. 1. стр. 6), че отцепенитѣ отъ Преславското царство западни български земи „образували първоначално федеративенъ съюзъ съ военно-отбранителна цель и за това властьта на (надъ?) цѣлата страна била разпредѣлена между четиримата братя (синове на Никола) които сѫ управлявали задружно всѣки (?) отдѣлна погранична съ Византия область“. Авторътъ на тая теория претендира да знае даже и областитѣ, надъ които е заповѣдвалъ всѣки единъ отъ братята: Давидъ — Южна Македония между Вардара и Бистрица, Моисей — Струмишко, Аронъ — Софийско, а Самуилъ — Костурско и Прѣспанско. Какво сѫ представяли тогава останалитѣ провинции на държавата, г. Зл. не бѣ счелъ за нуждно да опредѣли. Г. Б., който възприема това мнение за териториалното разпредѣление на властьта между Комитопулитѣ, но иска да бѫде по-подробенъ и оригиналенъ, обяснява, че князъ Никола ималъ срѣдището на владѣнията си въ земитѣ на славянското племе Бърсяци и че Давидъ, като най-възрастенъ отъ синоветѣ му, наследилъ именно тая область, която се простирала отъ Кичево и Дебъръ презъ Прилепъ, Охридъ и Прѣспа, та до Тесалия и Южноалбанското побрѣжие. На Моисея г. Б. предоставя земята отъ Воденъ и Острово до Пиринъ и Брѣгалница, на Арона — Софийската и Кюстендилска области, а на Самуила — Северна Македония, Моравско, Видинско и Срѣмско.

Читательтъ би се запиталъ, отъ где това различие въ заключенията на двамата учени? Отъ тамъ, че тѣ сѫ основани на чисто субективни съображения и изводи: никакво известие нѣма за това, че единъ или другъ отъ братята е управлявалъ или отбранявалъ областьта, която нашитѣ историци му предоставятъ. Защото въ случая никакво значение, а още по-малко доказателна сила не могатъ да иматъ съобщенията, че Давидъ билъ убитъ между Костуръ и Прѣспа отъ нѣкакви власи-скитници, че Моисей погиналъ при обсадата на Сѣръ, или пъкъ най-сетне, че Аронъ свършилъ днитѣ си въ мѣстностьта Разметаница, Дупнишко. Еднажъ възприето гледището, че отдѣленитѣ отъ Преславското царство западни земи сѫ образували едно държавно цѣло, то отъ обстоятелството, че единъ отъ неговитѣ представители е могълъ презъ даденъ моментъ да се намѣри на едно или друго мѣсто въ тъй обособената държавна територия, едничко отъ това обстоятелство само по себе си не може да се тегли никакво заключение. Фактътъ напр., че Моисей е билъ убитъ предъ Сѣръ, въ никой случай не може да показва, че нему било отредено началството надъ съседнитѣ български земи. Знаемъ ли ние днесъ, дали заедно съ Моисея въ похода срещу Сѣръ не сѫ участвували и неговитѣ братя? Та нали въ битката при Трояновитѣ врати 986 г. българскитѣ войски сѫ били водени отъ Самуила, Арона и Петровия синъ Романа? Г. Б. самъ бележи, че четиримата братя били „владѣтели съуправители“, като добавя, че презъ „сѫщото време и източно-римския престолъ заемали три лица“. Не еднажъ въ Византия едновременно царуваха по двама или нѣколко василевси. Споредъ случая тѣ раздѣляха правата или почеститѣ на върховната власть, владѣтели обаче на отдѣлни части отъ Империята тѣ никога не бѣха. Кое дава на г. Б. основанието да твърди, че тъкмо противното е било съ „тетрархията“ на Комитопулитѣ?

Центърътъ на работата на г. Б. изглежда да е въпросътъ за похода на Василия II срещу София презъ 986 г. Новото, което тукъ г. Б. казва, може да се сведе въ следнитѣ твърдения: 1. Пѫтьтъ, по който византийцитѣ навлѣзли въ България, не билъ презъ Трояновитѣ врата, както до сега всички сѫ мислили, а презъ Момина клисура — Сулу-дервентъ, гдето на връщане ги сполетѣла и катастрофата. 2. Когато Василий II обсаждалъ София, тримата български царе (Самуилъ, Аронъ и Романъ) пристигнали на помощь на обсаденитѣ и „завзели височинитѣ на околнитѣ планини, като сѫщевременно се осланяли и на гарнизонитѣ на сѫществуващитѣ по онуй време градища въ околноститѣ на Сердика“. 3. Че, когато Василий отстѫпилъ отъ София, тримата царе тръгнали по петитѣ му, и докато византийцитѣ нощували при крепостьта Щипоне до Ихтиманъ, тѣ изпратили отреди, които по планинскитѣ пѫтеки на югъ отъ Ихтиманското поле да достигнатъ Сулу-дервентъ и имъ отрѣжатъ пѫтя на отстѫплението. Тамъ, „северно отъ горещата антична минерална Момина баня“, ромейската войска била заградена отъ българитѣ и унищожена.

Своето заключение, че въ настѫплението си срещу България византийцитѣ ударили презъ Момина Клисура, г. Б. основава на известието на византийския лѣтописецъ Скилица (Кедринъ), който разказва, че императорътъ миналъ „по пѫтя край Родопа и Марица“. Скилица е писалъ хрониката си най-малко 80 години следъ въпросния походъ. И каква вѣра може да се отдава на даннитѣ, съ които е разполагалъ за тоя походъ, се вижда отъ обстоятелството, че той отрича Василий да е стигналъ до София. Но независимо отъ това достатъченъ ли е горниятъ изразъ на византийския авторъ за да се оправдае напълно заключението на г. Б.? Нима въ широкъ смисълъ не може да се каже, че и пѫтьтъ отъ Пловдивъ презъ Трояновитѣ врата върви покрай Родопитѣ и Марица? „Трояновиятъ пѫть“ си е оставалъ презъ срѣдновѣковието най-голѣмата съобщителна линия между Софийско и Пловдивско. Той е билъ и най-удобниятъ за движението на по-значителни войскови маси; знае се, чѐ именно него сѫ използували и кръстоносцитѣ при минаването низъ Балканския п-въ въ XI и XII в. Презъ Сулу-дервентъ-Момина Клисура тогава може да е имало планински пѫтеки, за това свидетелствуватъ тамъ и следитѣ отъ нѣкогашнитѣ градища, но би ли се залуталъ низъ тѣхъ Василий, когато предъ него е лежалъ много по-удобниятъ и прочутъ още отъ древностьта воененъ друмъ?

Второто отъ твърденията на г. Б., че когато византийцитѣ обсаждали София, Самуилъ заелъ планинитѣ около тоя градъ, почива на едно недоразумение. И въ дадения случай г. Б. изхожда отъ разказа на Скилица, а както казахме, споредъ него Василий II даже не е достигналъ до София: императорътъ, съобщава той, спрѣлъ при Щипоне до Ихтиманъ и тукъ именно „се разчуло, че Самуилъ билъ заелъ върховетѣ на околнитѣ планини.“ Въпросътъ значи е за планинитѣ около Ихтиманъ, а не за тия около София.

Що се отнася пъкъ до убеждението на г. Б., че българитѣ пресѣкли пѫтя на отстѫпващитѣ неприятели при Момина Баня, то е основано на явно пресиленото тълкувание на съответнитѣ мѣста отъ разказа на Лъва Дяконъ, единъ отъ участницитѣ въ похода. Византийцитѣ преношували, тълкува г. Б. разказа на Лъва Дяконъ, въ Ихтиманското поле и на другия день се отправили къмъ мѣстото при дн. с. Леща, отъ гдето се разклоняватъ пѫтищата къмъ Трояновитѣ врата и Сулудервентъ. А че Василий не избралъ, казва г. Б., пѫтя презъ Трояновитѣ врата, се виждало отъ това, че Лъвъ Дяконъ „никакъ не говори“ при бѣгството си „да е изкачилъ последователно двете стръмни угорнини, които започватъ отъ с. Леща и достигатъ до Трояновитѣ врата.“ Лъвъ Дяконъ наистина не е могълъ да мисли, че нѣкога ще се искатъ отъ него такива подробности, но разказвайки за бѣгството си той все пакъ не е пропусналъ да спомене, че самъ би погиналъ, ако — преди българитѣ да завзематъ „стръмния и оградень съ пропасти пѫть“ (*τὴν φαραγγώδη ἄνοδον* ed. Bonn. 173.6),—той не билъ препускалъ съ коня си и не достигналъ тъй „планинския гребенъ“. Г. Б., който знае, че по пѫтя отъ с. Леща презъ Сулу-дервентъ къмъ Момина баня не се изкачватъ никакви стръмнини, обяснява, че „стръмниятъ пѫть“, за който Л Дяконъ споменува, билъ по склоноветѣ на Родопитѣ надъ гара Костенецъ. Това значи, че планинскиятъ гребенъ (*ἀκρώρειαν*), на който бѣгащиятъ съ своя конь византийски лѣтописецъ успѣлъ да се спаси, е би́лото на самитѣ Родопи!

Интересни и наистина ценни сѫ разясненията, които г. Б. прави върху събитията презъ периода 991—994 г. Още презъ тоя периодъ, доказва той, Василий II успѣлъ да отнеме отъ Самуила Тесалия, която последниятъ бѣ завоювалъ едно десетолѣтие по-рано.

Въ връзка съ тия събития се повдига въпросътъ и за Самуиловия синъ Радомиръ (Гаврилъ-Романъ). У Скилица стои, че той билъ роденъ Самуилу „отъ нѣкоя плѣнница ларисянка". Въ една отъ „Добавкитѣ" на Михаила Дѣволски къмъ виенския преписъ на Скилицовата хроника е отбелязано, че майката на Радомира била „Агата, дъщеря на Иоана Хрисилий, началникъ на Драчъ". Въ друга една отъ „Добавкитѣ" пъкъ се разказва, че самиятъ Радомиръ билъ жененъ отначало за дъщерята на унгарския краль, но тъй като по-сетне я намразилъ, прогонилъ я и се оженилъ за „хубавата Ирина, плѣнена въ Лариса."

Златарски, който предпочита сведенията на „Добавкитѣ" предъ тия, що дава самиятъ текстъ на Скилица, оставя въ случая безъ внимание тоя последния и счита, че Самуиловата жена не е била никаква ларисянка: за ларисянка билъ жененъ Радомиръ. Баласчевъ е на друго мнение: Иоанъ Хрисилий, за чиято дъщеря, споредъ „Добавкитѣ", се оженилъ Самуилъ, е билъ, мисли той, плѣненъ заедно съ семейството си въ Лариса и следъ това билъ назначенъ за управитель на Драчъ. Отъ тоя бракъ билъ роденъ Радомиръ, който следъ развода си сѫщо се оженилъ за ларисянката Ирина, макаръ тя да е била по-възрастна отъ него, „тъй като той още не билъ роденъ, когато тя, както и майка му, паднали въ плѣнъ у българитѣ".

Вече това последно обстоятелство е достатъчно, за да породи съмнение върху заключението на г. Б. Но има и друго. — Споредъ г. Б. Лариса е била взета отъ Самуила въ 983 г. Ако майката на Радомира е била измежду плѣненитѣ жители на тоя градъ, Радомиръ въ такъвъ случай ще е билъ роденъ не по-рано отъ 984—985 г. Знае се обаче, че той е придружавалъ баща си въ похода, който свършилъ съ катастрофата при Сперхий въ 996 г. Тамъ заедно съ Самуила Радомиръ билъ раненъ. И двамата тѣ би били плѣнени, разказва по тоя случай Скилица, ако не се били престорили на умрѣли: между труповетѣ на падналитѣ тѣ дочакали нощьта и тъй избѣгали. Какъ г. Б. ще съгласува това известие, съ предположението, — което необходимо следва отъ горнята негова предпоставка, — че въ 996 г. Радомиръ би билъ едва 11-12 годишно дете?

Разглежданата работа на г. Б. се отличава съ своята безсистемность и разхвърленость. Читательтъ при това не може да се освободи отъ впечатлението, че тя е написана не толкова съ добрата воля да се хвърли нова свѣтлина върху въпроситѣ, които засѣга, колкото да се каже, съ поводъ или безъ такъвъ, по нѣкоя тежка дума за тия, съ които авторътъ отдавна враждува. Тия закачливи отклонения и бележки, съ които изобилствува книжката на г. Б., намаляватъ още по-вече нейната цена. А при това не липсватъ въ нея и груби грѣшки. Т. напр., между византийскитѣ извори за историята на нещастния походъ на Василия II презъ 986 г. г. Б. дава текста и превода на едно стихотворение на Иоана Геометъръ. Не бихъ помислилъ. възклицава въ него византийскиятъ поетъ, „че стрелитѣ на мизитѣ ще излѣзатъ по-силни отъ копията на авзонитѣ." Обяснението на г. Б., че „авзонитѣ" сѫ били „отборъ войска на ромеитѣ", е съвършено погрѣшно. Авзонитѣ, наричани още и оски, сѫ били древното население на Срѣдна и Южна Италия и въ поетическия езикъ името авзони, употрѣбявано често отъ византийскитѣ автори, означава изобщо италийци, римляни, т. е. ромеи, за каквито сж се считали и самитѣ византийци. Горниятъ стихъ на Иоана Геометъръ следователно значи, „че стрелитѣ на българитѣ (мизи) се оказали по-силни отъ копията на византийцитѣ“ или пъкъ на простъ езикъ, — че българитѣ победили византийцитѣ.

П. Мутафчиевъ.

Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας, ὑπὸ Νικηφόρου Μοσχοπούλου, μετά χάρτων καὶ εἰκόνων. Ἀθῆναι 1929 (История на България, отъ Никиф. Мосхопулосъ, съ карти и изображения, Атина 1929) стр. 103.

Презъ руско-турската война, когато погледитѣ на свѣта сж били обърнати къмъ България, въ Атина е била стъкмена една „История на Българитѣ“ (*N. I. Κοκκώνη, Ἱστορία τῶν Βουλγάρων, Ἀθήνῃσι* 1877), която и днесъ представя интересъ повече отъ гледна точка на това, какъ гърцитѣ пишатъ българска история, отъ колкото като книга съ научно съдържание. Като изключимъ и още една малка книга, имаща видъ на история само по нахвърленитѣ въ нея материали, издадена съ пропагандска цель презъ 1899 година въ Флоренция (A. de Gubernatis, la Bulgarie et les Bulgares), и нѣколкото други полемични книги по македонския въпросъ (най-важната отъ които за насъ е книгата на V. Colokotronis, la Mecedoine et l'Hellenisme, Paris 1919), опитътъ на Мосхопулосъ да даде своя „История на България“ може да се сметне за една рѣдкость въ гръцката литература отъ този родъ. Впрочемъ и самъ авторътъ признава въ предговора на книгата си, че нейното предназначение, като писана само на гръцки, е да попълни една отдавна чувствуваща се празднина, разбира се — за вжтрешния гръцки пазаръ.

Като познаваме качествата на автора на предлаганата книга (той на нѣколко пжти се е опитвалъ да защити гръцкото гледище за „правото на елинизъма да владѣе крайбрежията“, и въ тия си опити той даде една доста обемиста работа върху западна Тракия — печатана презъ 1922 год.), отначало още трѣбва да отбележимъ, че Мосхополосъ не винаги се е явявалъ като безпристрастенъ „историкъ“ и добросъвестенъ преценитель на събитията.

Но нека минемъ къмъ предметната *Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας*, която по една бележка на корицитѣ, макаръ и пустната въ отдѣлна книга, била преназначена за печатащата се по настоящемъ въ Атина „Голѣма гръцка енциклопедия“, *Μεγάλη Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*.

Първото впечатление отъ книгата е лошо. Вмѣсто да започне направо съ историческата часть, Мосхопулосъ намѣрилъ за добре да занимае своитѣ гръцки читатели съ етнографията на България и българскитѣ земи, съ една несвършваща редица отъ безсистемно нахвърлени или случайно попаднали въ ржцетѣ му материали, отъ изложението на които не се вижда ясно нито какво е искалъ да каже, нито какъ той си обяснява най-важния въпросъ: Що представлява въ етнографско отношение българския народъ? На автора, като не е идвало отъ ржки да асимилира една мжчна за него материя, нахвърлилъ е въ безпоредъкъ противоречиви едно на друго мнения, които сж го просто уморили. Така той започва етнографскитѣ си бележки съ западно българскитѣ области, чиито обитатели, като е искалъ да причисли къмъ „племената отъ неславянски произходъ", намира за сродни едновременно и съ печенези и съ кумани, безъ да каже даже, отъ где взима тия произволни сравнения. На друго мѣсто, говорейки за прабългаритѣ и за „разнитѣ тѣхни примѣси съ турански народи", съвсемъ неочаквано споменава помацитѣ, които, както е известно, сж приели мохамеданство въ много по-късни вѣкове и нѣматъ нищо общо съ туранскитѣ народи. И така, навсѣкжде тенденцията на тия „етнографски" съпоставяния е една и сжща — да се изопачи или замъгли истината. Това се вижда и при описание на характернитѣ черти на българитѣ, които сърбитѣ били наричали „църни българи". Навсѣкжде преиначенитѣ описания (стр. 1—8) и чуждитѣ мнения, които се даватъ тамъ, сж придружени съ нѣколкократно повтаряното заключение, че ние българитѣ не сме били славяни. Явно е, че до тѣзи си „заключения" Мосхопулосъ идва подъ влиянието на сърбитѣ — ние българитѣ не сме познавали голѣмата селска задруга, нито „славянската слава" и пр. Въ този редъ на съпоставяния авторътъ чертае етнографската карта на българскитѣ земи, като оспорва чисто българския имъ характеръ даже въ предѣлитѣ на свободна България. При това преувеличава броя на турцитѣ, казва, че били 700 хиляди души, и броя на гърцитѣ, „които, въпрѣки изселванията отъ Бургаско и Пловдивско, останали въ доста голѣма численость". Власи въ крайдунавската область наброява повече отъ 35 хиляди, и по този начинъ, служещъ си съ удвояване малцинствата въ България, пресмѣта ги на „една четвъртъ отъ цѣлото население", безъ съмнение за цели, които ни сж добре известни и отъ книгитѣ на сръбскитѣ учени, да се намали по нѣкакъвъ начинъ значението и мѣстото на българския народъ на Балканския полуостровъ.

Но да минемъ върху историческия материалъ, който авторътъ е насъбралъ въ книгата си.

Историята на първото българско царство (стр. 8 — 23) гръцкиятъ авторъ предава доста правдиво, като по видимому е черпилъ материали отъ нѣмското съкратено издание (Geschichte der Bulgaren, I Teil Leipzig, 1918) на проф. В. Н. Златарски и отъ нѣмското издание на Българска история на Иречека (Прага 1876). Тукъ, въ тази часть на книгата си, Мосхополусъ предава най-новитѣ изследвания за произхода и живота на прабългаритѣ преди идването имъ и настаняването имъ на югъ отъ Дунава, а сжщо тъй и тѣхния контактъ съ затворенитѣ на Балканския полуостровъ славянски племена. Превратно обаче тълкува станалата помежду имъ държавна спойка и не отбелязва сравнително бързото приспособление на малочисленитѣ прабългари къмъ тия славянски племена (славяно-антитѣ), но дава доста голѣми подробности за значението на болярството, на държавната и царска власть, „установена по образеца на прабългарскитѣ разбирания", на разширението и закрепвянето на българскитѣ граници, на борбитѣ съ Източната империя — най-вече презъ Крумовата епоха, за прилива на славянскитѣ племена въ границитѣ на българската държава, говори особено за царь Борисовия баща Пресиамъ, който включва въ царството си и македонскитѣ области (*τὰς μακεδονικὰς ἐπαρχίας*) още въ 847 година (стр. 23). Тука липсватъ само материалитѣ за византийската иконоборска епоха на VIII в., които за българската история иматъ немалко значение.

Епохата на царь Борисъ и царь Симеонъ е предадена съвсемъ на кратко (стр. 24 — 28). Премълчана е книжовната дейность отъ IX вѣкъ, като сж пресилени повече отъ моментитѣ на византийското влияние върху българската държава. Малко мѣсто е отредено на Симеоновитѣ войни противъ Цариградъ, но затова пъкъ се даватъ доста голѣми подробности за ереситѣ въ България, особено за богомилството, получило широко разпространение въ времето на царь Петъръ, „рушеще църкватa и подкопаваще изъ основи държавата“ (*ὁ βογομιλισμὸς οὐ μόνον παρέλυσε τὴν ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ ἐκλόνισεν ἐκ θεμελίων τὸ κράτος*). Авторътъ подчертава, че тѣзи ереси сж били слабостьта на България и силата на Византия. За да докаже значението и влиянието на богомилството, описва вжтрешнитѣ борби на България презъ царуването на Петра и не се въздържа по този случай да засегне въпроса за голѣмото влияние на Византия, което той нарича гръцко, и което било най-силно при царуването на този български царь. Естествено, за автора на предлаганата книга точно тука било нужно не само да представи на гръцкия читатель, въ какво се е състояла слабостьта на Петровска България, но и да изтъкне, че византийското влияние въ нея е било гръцко. Говорейки за византинизъма и българитѣ и влагайки въ византийската култура понятия, които да я представятъ като изключително продължение на елинската, авторътъ поставя въпроса въ зависимость отъ желанието си да представи днешния гърцизъмъ за продължение на византинизъма и елинизъма и да обърне очитѣ на гърцитѣ къмъ българския народъ. Но, отклонилъ се веднажъ отъ това да пише българска история и навлѣзълъ въ разяснение на въпроса, доколко и да ли византинизъмъ значи елинизъмъ, авторътъ избѣгва да спре на най-сжщественото, — че византийската история е продължение на историята на римската империя на изтокъ, съставена отъ разнородни елементи, въ основата на които лежатъ познатитѣ отъ византийско време малоазиатски и азиатски народи, а по-късно и българитѣ въ европейскитѣ владѣния между Дунава и моретата. Борбитѣ на българския народъ противъ василевситѣ иматъ следователно сжщото значение, което иматъ борбитѣ и на останалитѣ народи, влизащи въ състава на тая свѣтовна за онова време държава. И ако България успѣ въ тия борби окончателно да оформи своята политическа, народна и културна сила, то не е защото тя е отказвала влиянието на християнско-византийската култура, а е точно обратното — България я е практикувала въ доста широки размѣри, защото е имала въ себе си самородни сили да се оформи като отдѣлна държава. Ако и другитѣ народи на Византия бѣха успѣли да направятъ сжщото, где щѣше да остане „гръцкиятъ характеръ“ на тая държава като народностенъ елементъ. Безъ друго само на малки крайбрѣжни линии край Срѣдиземното море. Що се отнася до употрѣбата на официялния елински езикъ, който въ по-късни вѣкове е измѣстилъ официалния латински езикъ, то той не е инструментъ на расова принадлежность или още по-малко — на национална принадлежность, а такъвъ на надмощието на една култура, каквато виждаме днесъ въ други форми да се явява английската. Но върху смисъла на всички тѣзи въпроси, които изглежда нѣматъ значение за автора предъ желанието му да представи Византия за продължение на Елада а модерния гърцизъмъ за продължение на византинизъма, той и не се спира. Той прави само едно, описва борбитѣ на България като борби противъ „елинизъма".

Следващъ все въ сжщия духъ развитието на по-важнитѣ исторически събития, авторътъ дава особено мѣсто на западното, Самуиловото българско царство. Войнитѣ между Самуила и византийския императоръ Василий, „водени съ ожесточение", сж намѣрили дълги описания (стр. 32, 33). Подробно сж описани и последнитѣ години на западното българско царство (стр. 34, 35). Не е премълчано значението на Охридъ и Преспа като столици и крепости. Отдѣлено е сжщо мѣсто на борбитѣ на Самуиловитѣ наследници съ Византия, която била принудена да даде самоуправление на македонскитѣ български области при събиране на данъцитѣ, при приложение на законитѣ, и автономия на по-низшитѣ управителни тѣла, каквато сж имали при Самуила (. . *ἡ φορολογία, οἱ νόμοι καὶ ἡ αὐτονομία τῶν κατωτέρων διοικητικῶν βαθμίδων ἀφέθησαν ὡς εἶχον ἐπὶ Σαμουήλ*).

Въстанието на Асѣневцитѣ следъ византийското робство се описва съ известнитѣ отъ историята подробности: българскитѣ земи една по една се присъединяватъ къмъ въстаналитѣ и връщатъ своята свобода. Ала войнитѣ започватъ едва следъ възвръщането на свободата. Царь Калоянъ изведнажъ издига името и силата на България. Той се бори успѣшно едновременно противъ Византия и противъ латинитѣ (кръстоносцитѣ). Съ предаването на по-важнитѣ събития отъ тази епоха, тукъ автора не е забравилъ да подчертае и обстоятелството, че Византия често е използувала боляритѣ, роднини на царь Калоянъ за да отслабне позициитѣ му. На чело на тия боляри сж стояли на първо мѣсто Иванко, оженилъ се по-късно за византийската княгиня Теодора и воювалъ на чело на византийски войски противъ отечеството си (*᾿Ιβάγκο ἐπολέμει ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν βουλγάρων*), на второ мѣсто Добромиръ Стрѣзъ, който е владѣлъ Просекъ и Струмица (... *Δοβρομὶρ Στρὲζ ὅστις κατεῖχε τὸ Πρότεκ καὶ τὴν Στρώμνιτσαν*). „Немилостиви" сж били опустошенията, които сж правили българскитѣ царе отъ династията на Асѣневцитѣ по отношение на „гжстонаселената съ гърци Тракия". Говорейки за Тракия, авторътъ прави загадки, че въ нея влизала и „Източна Румелия, която българитѣ и тогава обезлюдили отъ гръцкото ѝ население". И за да даде по-голѣмо значение на твърдението си, че тая область преди Асѣневцитѣ, значи презъ време на византийското робство, била населена съ „елини", Мосхопулосъ се позовава на Geoffroi de Villehardouin (La conquête de Constantinople), комуто билъ обърналъ внимание „елинскиятъ" характеръ на тия области. Отклонилъ се отъ историята и тръгналъ отново по пжтя на собственитѣ си обяс нения, гръцкиятъ съставитель на тая „Българска история“ изпада отново въ противоречия, като веднажъ оспорва българския характеръ на Тракия презъ царуването на Асѣневцитѣ, други пжть подържа, че царь Калоянъ билъ изселилъ доста гърци („елини“) отъ Тракия и направилъ отъ нея българска провинция. Като добъръ стратегъ и добъръ организаторъ на държавата си, той я наредилъ така, че на всѣкаде българскиятъ народъ да има надмощие. Но най-силниятъ аргументъ на този български царь сж били опустошенията на гръцкитѣ области, особено когато тѣ му се съпротивлявали, какъвто е билъ случаятъ и съ Тракия. Убийството на царь Калоянъ на 8. септемврий 1207 година, извършено отъ единъ подкупенъ отъ византийцитѣ куманинъ подъ стенитѣ на гр. Солунъ, когато българскитѣ войски сж обсаждали тоя градъ, освободило Византия отъ единъ отъ най-опаснитѣ ѝ противници, казва авторътъ, а българската държава хвърля временно въ вжтрѣшни ежби и взаимни борби между претендентитѣ на престола. Това състояние обаче не е траяло дълго време, защото на чело на България застава мждриятъ царь Иванъ Асѣнъ II, презъ чието време държавата още повече разширява своитѣ граници. Въ сжщото това време византийската империя се намира въ доста голѣмъ упадъкъ, на който авторътъ указва като на една косвена причина за проявената мощь на българското царство презъ казаната епоха. Тука той прави и една грѣшка като въ редицата български царе, за които говори, поставя и руския князъ Свѣтославъ като царь на България (*τσάρος τῆς Βουλγαρίας*), безъ да отбележи обстоятелството, че неговото владичество надъ България било временно и че той билъ руски князъ.

За Тертеровци и Шишмановци авторътъ говори по-малко, като нѣкои моменти на епохата отбелязва погрѣшно. Тъй той подържа, че слабостьта на българската държава при Шишмановцитѣ била толкова голѣма, че следъ изгубения бой при Велбуждъ, българскитѣ боляри били предали страната на сръбския князъ[1] Стефанъ Урошъ III, смѣтайки, че съ това най-сетне щѣло да настжпи споразумение между България и Сърбия. Изобщо тукъ Мосхопулосъ съ една особена предпазливость третира историческитѣ събития въ полза на сърбитѣ, като при това нѣколкократно изтъква ролята на Византия да помирява, или споредъ нуждата да бжде приятелка на една отъ тѣхъ. Като дава още нѣкои подробности върху отношенията на Шишмановска България къмъ византийци и сърби, той привръшва описанията си и на второто Българско царство и ги допълня съ нѣкои свои обяснения върху започването най-сетне на последната сцена на драмата (*ἤρχιζε πλέον ἡ τελευταία σκηνὴ τοῦ δράματος*), която хвърля въ робство (*ἀπέλησεν εἰς τὴν ὑποδούλωσιν*) българитѣ, сърбитѣ и гърцитѣ (стр. 49). Между другитѣ причини за настжпилото робство се изтъква и упадъкътъ въ обществото, пониженията моралъ вследствие на манихейската и богомилска ереси, нежеланието на мжжетѣ да се задомяватъ, създаването на безброй много манастири и пр. Но тукъ изве̂днажъ спрѣлъ да описва тогавашната византийска и българска общественость, авторътъ минава върху въпроса, колко царици сж били българки, колко чужденки. Говори и за уредбата на тогавашната държава, правнитѣ и други институти, които разглежда повърхностно (стр. 52, 53). Инцидентно спира на въпроса за оригиналностьта на тогавашнитѣ български закони, и като я оспорва, забравя, че цѣлото византийско законодателство не е друго освенъ копие на законитѣ на стария Римъ, и най-сетне, че сѫщото важи за всички народи, които сѫ били въ допирность съ Източната римска империя. Употрѣбениятъ тука изразъ *ἑλληνικῆ αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου* (елинско самодържавие на Византия) е измисленъ отъ автора и не дава да се види, кое е „елинското“ въ института на самодържавието, което българитѣ сѫ възприели. Правъ е обаче като твърди, че България и българскиятъ народъ дѫлжатъ много нѣщо на унитарнитѣ монархически принципи, възприети и отъ Византия, и че въпрѣки вѣковното робство българскиятъ народъ благодарение на този единенъ духъ не загина. Общинското самоуправление и „навицитѣ на славянската раздробеность“, не попрѣчиха на този духъ да стегне отново държава и общество. Отъ разяснението на въпроса за самодържавието авторътъ по навикъ прехвърля пакъ на любимата си тема „елинизъмътъ въ България“, и съжалявайки за това, че той билъ изкорененъ по силата на редъ исторически събития хвали качествата на „елина“: *ὁ Ἕλλην ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνην ὡς ὁ φορεὺς τοῦ εὐρωπαικου πολιτισμοῦ* т. е. гъркътъ се е смѣталъ по онова време предтеча на европейската култура. Думата е за ония византийци, които като сѫ забѣгнали следъ идването на турцитѣ въ Италия присадили съ себе си запазената отъ Византия елинистична култура и по този начинъ дали потикъ за последвалия презъ XVI вѣкъ италиански и европейски ренесансъ. Така обаче авторътъ не обяснява предмета, се старае да остави впечатление у несведущия гръцки читатель, че действително „гоненитѣ елини“ отъ българи, турци, ромѫни и пр. сѫ носителитѣ на европейската култура. За тѣзи, които познаватъ гръцкото самомнение, не може да се види чудно старанието на Мосхопулосъ да използува навсѣкаде въ своята „История на България“, случая за да превъзнесе византийския „гърцизъмъ“. Отъ тукъ на сетне това вече става най-любимата тема на автора.

---

[1] *παρέδωσαν τὴν χώραν των εἰσ τὸν Σέρβον ἡγεμόνα.*

* * *

Материалитѣ за турското робство авторътъ, изглежда, взима отъ Н. Станевъ, а именно отъ нѣмския преводъ на книгата му „История на българитѣ“ (Geschichte der Bulgaren), издадена въ Лайпцигъ презъ 1917 година и третираща българската история отъ епохата отъ идването на турцитѣ до най-нови времена, включително българското възраждане. Бледъ и сухъ е опитътъ на гръцкия историографъ да предаде манастирскитѣ килии като центрища, въ които пониквbooкатъ първитѣ български училища, да опише отца Паисия, да характеризира началнитѣ моменти на българското духовно възраждане. Навсѣкаде и най-важнитѣ моменти се съпровождатъ съ обяснения, че борбата се води противъ патриаршеското духовенство (*κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου*), което авторътъ не е могълъ да се въздържи да не нарече „елинско“ духовенство. Борбитѣ за възстановяване на българската автокефална църква, разширението на народното образование, съвзимането на общинитѣ и закрепването на българския народъ, сѫ така размѣсени и така нагодени, че впечатлението, което остава у читателя, е че българския народъ е напъвалъ своитѣ усилия не да се сдобие съ духовна и църковна свобода, но да унищожи свѣтовното значение на патриаршията.

Руско-турската война отъ 1877 година споредъ автора е предизвикана изкуствено—отъ славянофилитѣ въ Русия. Първитѣ резултати, получени отъ тая война, сѫ били изнасилване на действителното положение на нѣщата. Най-вече били увредени интереситѣ на гърцизъма, защото въ Санъ-Стефанска България сѫ влизали голѣма часть отъ Тракия и почти цѣла Македония съ изключение на Солунъ и Халкедонския полуостровъ. Тая държава, раздѣляща европейскитѣ турски владения на две, не била чисто българска (*δὲν ἦτο καθαρῶς βουλγαρικόν*). На нея несправедливо сѫ били дадени 164 хил кв. клм. земя и 4·5 милионно население. Съ образуването на Санъ-Стефанска България билъ жертвуванъ „цѣлокупниятъ еленизъмъ“ въ Турция (стр. 64). Тукъ авторътъ дава най-голѣми подробности по подготовката на Берлинския договоръ, исканъ отъ Англия и наложенъ на Русия отъ Бисмаркъ, за да може България да бѫде отстранена отъ Бѣлото море (*ὥστε ἡ Βουλγαρία να απομακρυνθῇ ἐκ τοῦ Αἰγαίου*). За клаузитѣ на Берлинския договоръ, които поставятъ въ особенъ режимъ Македония, не се споменава нито дума. Обаче на дълго се развива за втори пѫть гръцкото становище за „Източна Румелия“, която и „българскитѣ царе завладѣли отъ Византия“. Българския народъ следъ „придобитията“ отъ Берлинския договоръ не билъ омиротворенъ. После побѣдоносната сръбско-българска война българскитѣ политици на чело съ Стамболовъ отново пренесли борбата въ Тракия и Македония като поискали отъ Султана нови берати за училища и фермани за митрополитски катедри. Даже Стамболовъ предложилъ, като е билъ въ Цариградъ, на султана Абдулъ Хамидъ да стане владѣтель на България и да съедини подъ скиптъра си въ една единна държава всички българи отъ България, Тракия и Македония (*ὁ σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Χαμὶτ νὰ γίνῃ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας καὶ νὰ ἑνώσῃ ὅλους τους Βουλγάρους τῆς Βουλγαρίας, Θράκης καὶ Μακεδονίας ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του εἰς ἓν ἑνιαῖον κράτος*). Но следъ като поискалъ три дни срокъ да си помисли, Абдулъ Хамидъ отказалъ на Стамболова (стр. 77). Тогава, казва авторътъ на книгата, като не сполучилъ, българскиятъ министъръ-председатель предложилъ поне съюзъ, който билъ сѫщо така отхвърленъ отъ турцитѣ, и българитѣ се задоволили съ училищни и църковни права дадени въ Македония и Тракия. Така съ удовлетворение на исканитѣ отъ Стамболова права била порасла твърде много бълската „пропаганда“ въ тежесть на „елинизма“ (*ἡ ἐν Μακεδονίᾳ βουλγαρικὴ προπαγάνδα εἰς βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, стр. 80). Тъй повръхностно и повече публистично се поставятъ въпроситѣ за закрепване националното съзнание на македонскитѣ българи, които, това не може да не бѫде известно на автора, дълго преди създаването на автокефалната българска църква и преди освобождението на България първи подематъ църковния въпросъ. Но премълчаването на редъ исторически факти не се е видѣло достатъчно на автора, и той се е постаралъ да наведе изъ арсенала на гръцката аргументация и доказателства че македонскитѣ българи не сж били българи, а „славяногласни елини“ и „славофони“. И тука започва най-неиздържаната часть на тая нова „Българска история“, която веднажъ „възъ основа на византийскитѣ хронисти и историци“ въ цѣли отдѣли се занимава съ разцвѣта на 1-то и 2-ро царство, съ разцвѣта на Охридска България, съ царуването на Самуила, на Асѣневцитѣ и Шишмановцитѣ въ Македонскитѣ земи до Епиръ и Тесалия, а други пжтъ отказва правото на македонцитѣ да сж българи. Хилядогодишната българскаи стория, описана въ специаленъ отдѣлъ, не е била достатъчна за автора да икономиса ординерната полемичность въ една книга съ научни претенции. Ако авторътъ ималъ намѣрението да напише история, длъженъ бѣше да държи съ истината до край.

Въ този редъ отъ грѣшки третираната „История“ идва до македонското революционно движение (стр. 81 сл.), на което се посвещава доста много мѣсто. И за да създаде „вжтрешна зависимость на това движение съ историята на българския народъ“, вмѣсто да анализира подбудителнитѣ причини и условията, които го създаватъ, Мосхопулосъ остава на повръхностьта и търси връзката на македонското движение „единствено съ България и българската политика.“ Мосхопулосъ, който не се бои да третира исторически едно кипеще още обществено и народно движение, твърде лесно построява картина, която да се хареса на читателитѣ му сънародници.

Следъ като „панславизъмътъ“ и българитѣ изгубили играта въ Берлинския конгресъ, българскитѣ политици замислили плана на понататъшната „пропаганда“ въ землитѣ, останали подвластни на Европейска Турция. Но понеже даже въ София не били доволни отъ културнитѣ постижения въ Македония и Тракия, замислена била революционната акция. Първъ Д. Ризовъ, като български консулъ въ Скопие презъ 1899 год., билъ писалъ на министъръ Ив. Ев. Гешовъ, какво каузата въ Македония не могла да бжде удържана само съ просвѣтна „пропаганда“, че трѣбвало да се пристжпи къмъ „нови методи“. Така изведнажъ, като отъ незнайно, поникнала македонската революция, обяснява авторътъ на гръцката книга. Но точно въ това противоречие между действителностьта и измислицитѣ, започватъ затрудненията на изложението. Забравилъ за „тайнитѣ връзки между комитетитѣ и българското правителство въ 1899 година чрезъ посрѣдничеството на Ризовъ“, Мосхопулосъ описва подробно дейностьта на първия таенъ Македонски конвентъ, заседаващъ въ Солунъ още въ 1894 година и групиращъ около себе си усилията на отцитѣ на Македонската свобода Дамянъ Груевъ, Христо Матовъ, Иванъ Гарвановъ, Гоце Дѣлчевъ, Пере Тошевъ и Борисъ Сарафовъ, на които авторътъ се е решилъ по редъ да помѣсти и ликоветѣ. Годинитѣ на македонския революционенъ огнь, илинденското възстание, опустошенията, вършени отъ султанскитѣ войски по села градове и цѣли области, всичко това, описано макаръ и тенденциозно, съвсемъ не говори за „искуствено подклаждане“ на нестихващето македонско революционно движение ипо „външно влияние“. Добре, че самиятъ авторъ на книгата не отрича нто Мюрцщегскитѣ реформи, нито Ревалъ. Добре, че дава сведения за работата на европейската жандармерия, за дейностьта на натоварения съ особени права Хилми паша и най-сетне за грижитѣ, положени отъ европейската дипломация да помири тая „развълнувана страна“.

По нататъкъ всичко се знае само по себе си: Мосхопулосъ е вече влаченъ въ своята „Българска история“ отъ събитията на последнитѣ двадесеть години. Едно следъ друго изброява въ книгата си: младотурското движение, борбата на македонскитѣ българи срещу гръцкитѣ и сръбски въоржжени нападения, отклонението на реформената акция, съюза на България съ останалитѣ балкански държави, военнитѣ действия противъ отоманската империя, междусъюзнишката война и пр. Централна роля въ Балканския съюзъ, разбира се, се дава на Венизелосъ, като въ сжщото време се припомня, че Гърция била искала нѣкакво балканско споразумение още преди повече отъ тридесеть години, когато въ 1892 година и въ 1894 година чрезъ свой пратеникъ Харилаосъ Трикуписъ последователно била предложила съюзъ на Бѣлградъ и София, но България и Сърбия отклонили предложението, защото тогава Гърция се намирала въ голѣми затруднения поради остротата на критския въпросъ и постоянно напрегнатитѣ отношения съ отоманската империя, предшествуващи войната въ Тесалия. Описанията, които се даватъ следъ това на военнитѣ действия отъ 1912 г., не сж вече никаква история, а обикновени повторения на извѣстнитѣ измислици, че българската войска още презъ първитѣ дни на войната гладко и лесно напреднала въ Тракия, гдето съсрѣдоточила силитѣ си та славолюбиво да нападне на Цариградъ (*καὶ προήλασε τὰς πρώτας ἡμέρας ταχέως καὶ εὐκόλως ἐν Θράκη, ὅπου συνεκέντρωσε τὴν ἐνέργειάν του, φιλοδοξῶν νὰ βαδίση κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως*). Едно подобно изопачаване на установени исторически факти, а именно че българската войска водѝ най-ожесточени боеве въ Тракия, когато сърби и гърци свободно напредваха въ Македония, е, разбира се, повече отъ една фалшификация, когато авторътъ на книгата пише история. Най-малкото това може да се нарече лековѣрно отнасяне къмъ елементарния дългъ който историкътъ, за да бжде такъвъ, има къмъ истината. Иначе той се превръща само на обикновенъ полемистъ.—Сжщо тъй отдѣлътъ посветенъ на лондонскитѣ преговори, нѣма цената на исторически материалъ, а на най-обикновенна полемична материя, предназначена да преиначи предъ гръцкия читатель мѣстото на България въ първата балканска война и да обясни хода на събитията въ полза на Гърция и гърцизъма. Такъво е твърдението, че България едновременно съ лондонскитѣ преговори давала на Турция да разбере, ако се съгласи на пълната автономия на Македония, „въ която се настаниха сърби и гърци“, че тя, България, веднага ще сключи миренъ договоръ (стр. 92) И отдѣлътъ за междусъюзнишкитѣ отношения, преднамѣрено влошавани отъ гърци и сърби следъ сключването на таенъ договоръ, съдържа баластъ, който навремето така характерно и всекидневно се лансираше въ сръбското и гръцкото обществени мнения, който баластъ сжщо не е история. До кжде отива тоя баластъ може да се сжди само отъ обстоятелството, че Мосхопулосъ е посветилъ дълги редове отъ своята „История“ да докаже на гърцитѣ, че въ последвалата междусъюзнишка война гръцкитѣ войски нарочно окупирали западна Тракия, за да не дадатъ възможность на Турция да се върне въ тая областъ, а следъ войната и Букурещкия миръ веднага я предали на България (стр. 95).

Въ крайнитѣ страници на книгата вече се чувствува умората на автора и неспособностьта му спокойно да се справи съ възложената задача да напише „История на България.“ Тукъ често въ нахвърленитѣ материали —характеристиката на обществения животъ на България следъ войнитѣ —нѣма никаква правилна връзка. И за да изведе работата си до известенъ край, Мосхопулосъ скициралъ на бърже (споредъ двата тома на Д-ръ Б. Д. Кесяковъ, Приносъ къмъ дипломатическата история на България, София 1926 г.) нѣкои отъ най-сжщественитѣ постановления на Ньойиския договоръ, за репарациитѣ и бѣжанския въпросъ, избѣгвайки да засегне спогодбата Калфовъ-Политисъ, за правата на българското „малцинство“ въ южна Македония, и за Петричкия „инциндентъ,“ а е намѣрилъ по-удобно да отбележи само (стр. 102), че днесъ единственитѣ смутители на „добрия установенъ редъ на Балканитѣ“ сж били македонцитѣ, които сж заставяли Англия и Франция да интервениратъ въ България за спокойствие и редъ.

Работата на Мосхопулосъ, макаръ и издадена презъ февруарий т. г. въ отдѣлна книга, има, както вече споменахме, предназначението да съставя часть отъ новата „Голѣма гръцка енциклопедия“, която подъ редакцията на атински учени щѣла наското да излѣзе отъ печатъ, Това предназначение на труда „История на България“, все пакъ си остава като предназначение за научни цели, нѣщо което нѣма и не може да има предлаганата на гръцкия читатель работа. — Мосхопулосъ е печаталъ книгата си съ най-дребенъ и гжстъ шрифтъ по две колони на страница. Събралъ е много материали въ нея, но малко отъ тѣхъ сж предадени обективно, безъ коментарии, безъ „разяснения“ отъ автора. Византийскитѣ източници, до колкото сж използувани, предадени сж до известна степенъ по нашитѣ български историци — нѣмскитѣ издания на тѣхнитѣ книги. Това е освободило автора отъ грижата да изопачи напълно и старата ни история. Желанието му да се занимае и съ най-новата история на българския народъ и специално съ македонския въпросъ, би било оправдано само ако той съвестно се заемеше да проучи нашето близко минало и настояще отъ непосрѣдственитѣ извори, каквито сж канцелариитѣ на цариградската патриаршия, на нашата българска екзархия, дипломатическитѣ рапорти, архивитѣ на външнитѣ министерства на Балканскитѣ държави, обширната българска и чуждестранна литература по македонския въпросъ, книгитѣ на европейскитѣ и руски учени и пжтешественици, пъкъ най-сетне и по-стари гръцки книги отъ началото на XIX в., въ които не се скрива историческата истина, къмъ която така повръхностно и превратно се е отнасялъ Мосхопулосъ. Наистина тукъ „историческиятъ материалъ“, особено за новото време, е предназначенъ за една специална цель—енциклопедическа. Това не дава обаче право на автора да третира въпроситѣ така лековѣрно, за да не кажемъ и другитѣ имъ качества: все пакъ една енциклопедия е едно научно дѣло, и който пише за нея, не може да влага вѣчна полемичность, както това се прави въ всички по-голѣми исторически въпроси отъ известни гръцки срѣди.

За това именно работата на Мосхопулосъ, раздѣлена на два голѣми отдѣла, действително исторически и модеренъ — публицистиченъ, дава поводъ на обективния читатель основателно да се запита, така ли отъ гръцка страна ще продължаватъ да пишатъ българска история.

Надъ българитѣ и надъ гърцитѣ днесъ има свѣтовна история, писвана отъ свѣтовни историци. Ако не отъ тѣхъ то поне отъ византийскитѣ историци можеха гръцки писатели като Мосхопулосъ да се поучатъ. Тогава не би се явила такава голѣма дисхармония между това, което тоя авторъ ни дава въ първата и въ втората часть на книгата си.

Паралелно съ своитѣ исторически описания, авторътъ е далъ и нѣколко карти на България за разнитѣ епохи на българското царство, известни отъ всички наши учебници и по-обширни курсове на българската история. Дадени сѫ сѫщо и нѣколко картини, повечето отъ които сѫ „еленистични находки." Разбира се, това е направено умишлено, но несполучливо, защото такива находки има може би повече въ Италия отколкото въ българскитѣ земи, а Италия никога не е била гръцка. Умишлено е поставенъ още въ първитѣ страници на книгата на Мосхопулосъ и ликътъ на една шалвареста босонога циганска идилия, може би за да се подчертае, че между гръцкитѣ цигани и циганитѣ, обитаващи българскитѣ земи, нѣма никаква разлика. Тия картини само понижаватъ и малкото научни достойнства, които биха могли иначе да се признаятъ на нѣкои части отъ книгата.

Влад. Алексиевъ

Проф. К. Кадлец, Првобитно словенско право пре X века. Превео и допунио Проф. Д-р Ф. Тарановски, Београд — 1924, стр. 130.

Книгата на недавна починалия пражски професоръ Карлъ Кадлецъ, „Първобитно славянско право преди X вѣкъ", поради широкия интересъ, който представя, презъ последне време излѣзе въ нѣколко славянски превода, измежду които и сръбски, направенъ подъ редакцията на руския ученъ Ф. Тарановски, сега професоръ въ Бѣлградъ.

Не бихме се наели да спираме специално внимание върху този сръбски преводъ, ако проф. Тарановски още въ предговора на книгата не подчертаваше дебело, че сѫ били необходими „нѣкои поправки и допълвания", особено що се отнасяло до „държавно-правното развитие на източнитѣ и южнитѣ славяни", за които Кадлецъ билъ малко говорилъ въ своя трудъ.

Като прочете предговора на сръбския преводъ и цѣлъ редъ други предварителни бележки все отъ характеръ да обяснатъ нуждата отъ допълвания, човѣкъ още отначало неволно си задава въпроса, дали не се намира предъ нѣкакви необичайни измѣнения и поправки.

Следъ едно кратко изложение върху общественото развитие на славянскитѣ народи отъ далечното минало, сръбската редакция на книгата минава къмъ образуването на старата българска държава и развитието на българската народность.

Ето съвсемъ на кратко най-главнитѣ моменти отъ изложението на материята.

Аспарухъ основа българската държава презъ втората половина на VII вѣкъ. Тая държава обаче дълго следъ образуването си нѣма нищо общо съ подвластнитѣ ѝ славянски елементи; тя е „татаро-българска“, а не славяно-българска; тя се отличава напълно и отъ по-късно образуванитѣ славянски държави Сърбия, Хърватско и пр.. Старитѣ българи, „татаро-българитѣ“, дълго следъ настаняването си между балканскитѣ славяни сѫ се задържали като отдѣленъ етниченъ елементъ, като единъ народъ за себе си. Въ това състояние „татаро-българитѣ“ сѫ останали до края на първата българска държава, т. е. до 1018 година, „макаръ и следъ приемането на християнството въ нѣкои само отношения да започватъ да се приливатъ съ славянския елементъ“.

Въ подкрепа на това становище, безъ да се приведатъ почти никакви други доказателства, се дава мнението на Н. Благоевъ, който въ своята „История на българското държавно право“, отъ 1906 година, подържалъ приблизително сѫщото. За епохата на Бориса, за тая на Симеона и приемницитѣ му — нито дума. За западното българско царство на Самуила — сѫщо нищо. Цѣлата епоха отъ втората половина на IX до края на X вѣкъ въ тая сръбска редакция на Кадлецовата славянска правна история минава въ тъмнина. „Славяно-българитѣ“ не сѫществуватъ, нѣма разцвѣтъ на българската книжнина, нѣма славяно-българска дейность на Кирила и Методия и тѣхнитѣ ученици, нѣма славяно-българска християнска проповѣдь въ другитѣ славянскѝ земи, нѣма славяно-българска писменость. При това положение, което се подчертава мълчаливо, заключението следва, разбира се, само по себе си: българска държава преди X вѣкъ нѣма, както нѣма преди тази епоха и никаква друга формирана славянска държава, а има само „татаро-българска“ държава. Нѣщо по вече: като се изключи „татаро-българската държава, която не е славянска“, българската държава е образувана по-късно отъ всички други славянски държави. Отъ кога именно, това не се казва. Но и тука е оставено догадкитѣ да разрешатъ въпроса. Понеже е известно, че следъ 1018 година България подпада подъ византийско робство дори до идването на Асѣневцитѣ, трѣбва, споредъ тия сръбски разбирания, да се приеме за вѣренъ абсурдътъ, че българска държава въ славяно-българския ѝ смисълъ има едва при Асѣневцитѣ, Тертеровцитѣ и Шишмановцитѣ. Другата преди нея, първата, е „татаро-българска“. Споредъ сѫщитѣ разбирания, намѣрили мѣсто въ разглежданата книга, измежду славянскитѣ народи най-късно се отдѣлятъ и оформяватъ като народъ и народность българитѣ, т. е. „ония балкански славяни, които сѫ претопили въ себе си туранскитѣ основатели на българската държава“. За установеното отъ науката дѣление на южнитѣ славяни още при самото имъ заселване на Балканитѣ на сърбохърватска група на северозападъ и на българска на изтокъ и югъ — сѫщо не се казва нито дума.

По този начинъ така тенденциозно е съградено цѣлото изложение, отнасяще се до образуването и развитието на българската държава. Цельта е повече отъ ясна: да се угоди на сръбската наука, като се представи, че българска държава преди X вѣкъ, въпрѣки вѣка на Бориса и Симеона, не е могло да има, щомъ като не е имало още сръбска държава.

Но сръбскиятъ преводачъ на Кадлецъ не се е задоволилъ само да се нагърби съ неблагодарната задача да прекроява политическата и правна история на южнитѣ славяни. Авторътъ на превода е прибѣгналъ къмъ следнитѣ известни отъ страницитѣ на всѣка славянска история сравнения, взети обаче—все въ угода на сръбската наука—отъ опакото имъ.

Руската държава, казва сръбскиятъ преводъ на разглеждания трудъ, и тя е образувана отъ смѣсване на славянoруската маса съ добре организиранитѣ варяго-руси отъ финско потекло, но варяго-руситѣ сѫ дали само името си и своето управление на рускитѣ славянски племена, като сами постепенно сѫ изчезнали. Тѣ, варяго-руситѣ, сѫ съдействували да обединятъ руския народъ. Тѣ не сѫ били цѣлъ народъ, а само дружина, която като е дала династия на една „нова земя“, е изчезнала всрѣдъ сдобилитѣ се съ държава руски славяни.

Каква е разликата между този, така изтъкванъ начинъ при образуването на руската държава и сѫщия начинъ при образуването на българската държава, книгата не казва. Остава да се подразбира, че срещата на аспаруховата орда съ мизийския клонъ на българскитѣ славяни е среща не между дружина и народъ, а между народъ и народъ, първиятъ отъ които продължава да има своя, а не славянската държава до следъ X вѣкъ.

Тръгналъ по този пѫть, преводачътъ и попълнительтъ на Кадлецовата история на славянското право прави още единъ паралелъ съ образуването и закрепването на германската държава, въ която сѫ се срещнали и бавно и постепенно сѫ се претопили въ единъ народъ франки, вестготи и лонгобарди. За да се прикрие остротата на едно такъво становище при образуването на българската държава, тукъ-таме се дава мнението на К. Иречекъ, споредъ който „старитѣ българи не ще да се задържали непретопени много продължително време всрѣдъ славянскитѣ племена.“ Трѣбва да се отбележи още, че авторътъ на сръбското издание на книгата прави една друга уговорка, макаръ и отъ съвсемъ новъ характеръ. Той отбелѣзва, че нѣкои отъ допълненията сѫ били правени на основание на работи по сѫщата материя отъ Кадлецъ, помѣстени въ Encyklopedja Polska (Wydawnictwo Akademii Umiejętnósci, tom IV. 2: Początki kultury slawianskiej, Kraków, 1912), но веднага следъ това въ въпросния преводъ се подчертава още веднажъ, че допълненията и измѣненията сѫ били наложителни за сръбската редакция.

Кои сѫ тия измѣнения и допълнения, ние вече видѣхме. Ако се запитаме, защо сѫ тѣ правени въ тоя имъ сръбски видъ, отговора дължи преводачътъ. Ние трѣбва обаче да подчертаемъ едно не по-малко важно обстоятелство, което пада веднага въ очи за тия, що иматъ търпение внимателно да прегледатъ всички материали, дадени въ книгата. Тука се отнася не вече за предприетото „нуждно" допълване на държавната история на южнитѣ славяни, за които Кадлецъ не билъ далъ въ оригинала достатъчни пояснения, а за това, що чехскиятъ ученъ е писалъ преди книгата му да бѫде преведена, и което, за голѣмо съжаление на сръбскитѣ учени, не е „измѣнено и допълнено", а по всѣка вѣроятность е било неволно оставено да разваля хармонията съ това, което преводачътъ е прибавилъ въ бѣлградското издание на Кадлецовата работа. Следъ като въ цѣли страници сръбскиятъ преводъ на „История на славянското право преди X вѣкъ" отказва да е сѫществувала преди десетия вѣкъ славяно-българска държава, на страница 63, гдето съвсемъ инцидентно се говори пакъ за образуването на българската държава, се казва, че тя е формирана най-рано отъ всички други славянски държави — презъ 678 година, че Аспарухъ и неговата дружина сѫ покорили намиращитѣ се тукъ славяни, като имъ дали по-добъръ крепъкъ държавенъ строй („и дали њима више мање чврсти државни ред"). Тази българска държава, казва се понататъкъ, е половинъ вѣкъ по-млада отъ съвременната чехска държава на князъ Само (623—656), но тъй като Самовото княжество има повече легендаренъ характеръ, България „треба да се сматра као најранија државна формација на словенском земљишту" (стр. 64). Тѣзи противоречия вече твърде ясно говорятъ сами по себе си и нѣматъ нужда да бѫдатъ коментирани. Ще отбележимъ само, че съ тѣхъ описанитѣ по-горе сръбски разбирания, които впоследствие несъзнателно се подхвърлятъ на съмнение, губятъ значението, което имъ даватъ преводътъ и допълненията къмъ него.

На край трѣбва да поставимъ единъ другъ въпросъ. Съгласенъ ли е билъ Кадлецъ, щото сръбското издание на книгата да получи вида, който има съ „допълване" отдѣла за държавната история на южнитѣ славяни, и по-специално тая на българитѣ? Съ други думи, съгласенъ ли е билъ авторътъ, щото сръбскиятъ преводъ съ допълванията да откаже правото на сѫществуване на славяно-българската държава и на славяно-българската писменость заедно съ нея преди X вѣкъ? Но Кадлецъ е вече покойникъ. А намъ се налага дългътъ още веднажъ да отнесемъ въпроса къмъ руския ученъ Тарановски, който е превелъ или най-малкото подъ чията редакция е била преведена и попълнена „Историята на славянското право преди X вѣкъ".

Влад. Алексиевъ.

Albert Pingaud, Question de Macédoine (печ. въ Larousse Mensuel illustré, № 267. Mai 1929 стр. 111—112, Paris).

Заслужва да се отбележи статията на г. Албертъ Пинго, по македонския въпросъ, помѣстена подъ гореозначеното заглавие въ месечната притурка на Larousse за май т. г., понеже тя представлява важна крачка напредъ у французитѣ къмъ правилното разбиране на македонската проблема, както тя исторически се е развивала отъ Кримската война насамъ до наши дни. До балканската война 1912—1913 год. въ французката публицистика както и въ французката наука нѣмаше две мнения относително националния характеръ на македонското движение, което се рѫководѣше отъ македонскитѣ българи за освобождение отъ турското иго. Мотиви отъ чисто политическо естество се намѣсиха сетне за да се изврати историята въ полза на една съвсемъ изкуствена теза, продиктувана отъ стремежитѣ на Сърбия да завладѣе Македония, за която цель е трѣбвало да се представи и българското македонско население за сръбско. Разбира се, че у една велика нация, каквато е французката, подобни изопачавания на фактитѣ могатъ да бѫдатъ само ефемерни, та ето сега и по македонския въпросъ виждаме постепенно да се възвърща въ французката литература пакъ господството на трезвената критика. Госп. Пинго съ своята статия за Македония доказва, че споменатата еволюция наистина се извършва, ако и известни неточности и у него да свидетелствуватъ за бавностьта на процеса на пълното еманципирване на науката отъ актуалната външна политика на Франция. Така г. П. признава истината, че славянитѣ въ Македония сѫ родствени на българитѣ чрезъ еднаквия си езикъ съ тѣхъ, „ако и сърбитѣ да ги присвояватъ" (les Slaves, apparentés aux Bulgares par la communauté de langue, bien que ils fussent revandiqués également par les Serbes). Изразъ на това свое правилно схващане г. П. е далъ и въ приложената си етнографична карта на Македония, която въ репродукция предавамъ и тукъ. На картата, както е видѣтъ, предѣлитѣ на българския народъ отиватъ северозападно до задъ Куманово, Скопье и Тетово, югозападно задъ Охридъ, и южно подъ Костуръ и Воденъ до самия Солунъ. Сръбскиятъ елементъ се вижда силно размѣсенъ съ албанци въ ѫгъла отъ Призренъ—Куманово на северъ. Не ѐ вѣрно показано населението въ Сѣрско, Драмско и Гюмурджинско, което на картата личи изцѣло като гръцко, когато и сега въпрѣки масовата емиграция на българитѣ отъ тѣзи мѣста още има тамъ неизселени българи. Но тази неточность се дължи на официалното гръцко твърдене, че следъ настаняването на малоазийскитѣ гръцки имигранти цѣлата тая область напълно е станала гръцка по народность.

Въ сбитата статия на г. Пинго първомъ се опредѣля Македония като географична цѣлость, обгърщаща басеина на Вардаръ. Не е точно че отъ административно становище тя обхваща тритѣ вилаета на „отоманската република" (sic): Солунски, Битолски (Monastir) и Косовски; въ последния вилаетъ влизатъ и области северно отъ Шаръ, които не принадлежатъ на сѫщинска Македония. Въпрѣки противоречивитѣ статистики на населението въ казанитѣ по-широки граници г. П. приема, че то къмъ 1912 год. е възлизало до $2^{1}/_{2}$ милиона, отъ които едва една пета се е падала на турското население, а отъ християнското мнозинство $^{2}/_{3}$ образуватъ българскитѣ славяни, а остатъкътъ, — $^{1}/_{3}$ се разпредѣля между гърци, сѫщински сърби (Serbes authentiques) и куцовласи. Макаръ че този съставъ на населението на Македония не представлява необикновена смѣсица, тъй като и по признанието на г. П. покрай турцитѣ главното християнско мнозинство се представлява само отъ българитѣ, и че има само незначително количество гърци и власи, пакъ, сигурно по навикъ, г. П. говори за вавилония на раси и кръстосвания на враждебности (enchevêtrement de races, croisement d'antagonismes), отъ които сѫ изникнали цѣлъ редъ проблеми, съединени подъ общото име македонски въпросъ. Въ сѫщность стремежътъ на македонскитѣ българи да се освободятъ, а отъ друга страна завоевателнитѣ планове на Сърбия и Гърция по отношение на Македония и интересътъ на Турция да използува последнитѣ противъ българското движение сѫ причинитѣ, поради които разрешението на македонския въпросъ изкуствено се е представлявало отъ заинтересувани политически фактори за извънредно сложна проблема. Последното се доказва и отъ кѫсия прегледъ на постепенния развой на македонския въпросъ, който прави авторътъ, раздѣляйки го на шесть фази, като почва отъ началото му, 1854—1878 г. — националното пробуждане на българитѣ до образуването на екзархията. Втората фаза заема времето отъ 1878 до 1902 год., като се изтъква въ нея отъ една страна разочарованието, което донесе Берлинскиятъ договоръ, и влиянието на обещанитѣ въ чл. 23 на сѫщия договоръ реформи, а отъ

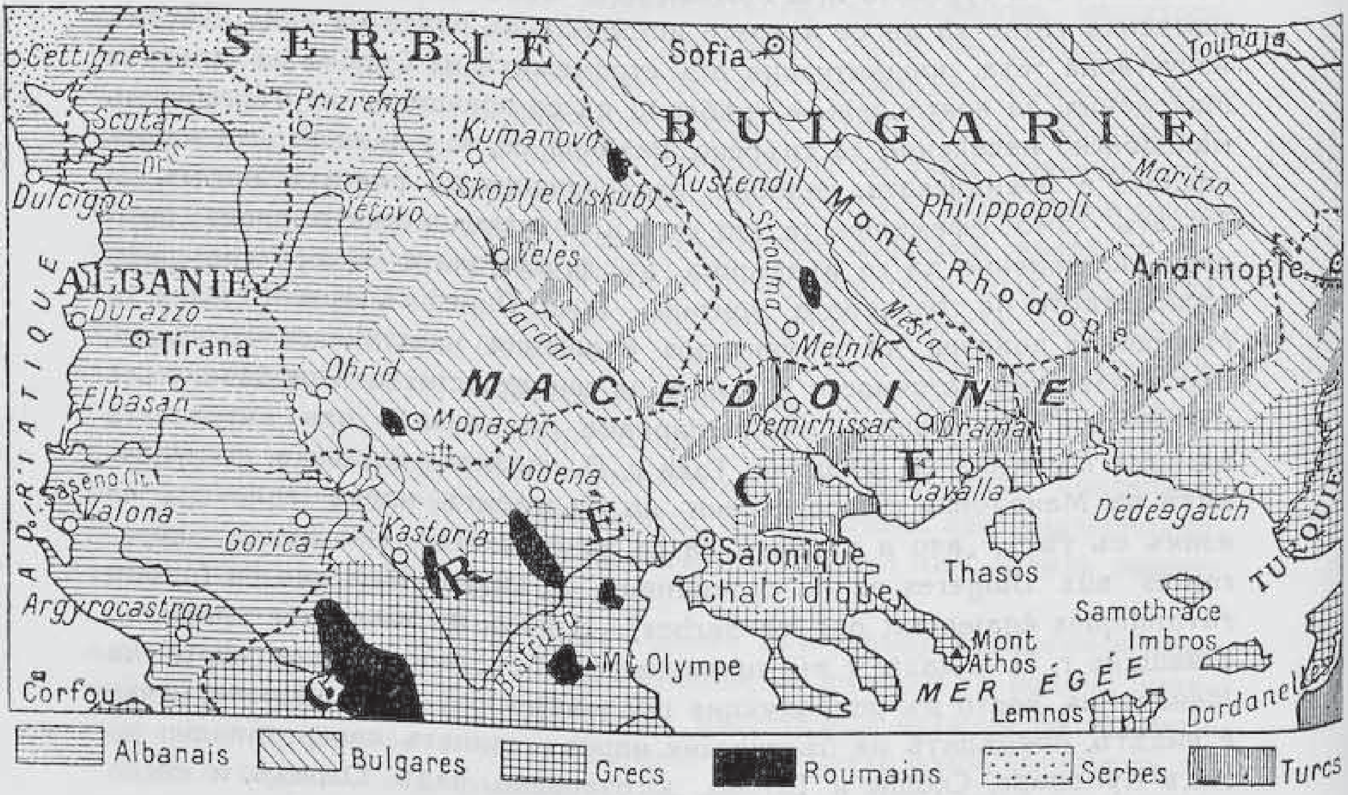
SERBIE
Cettigne
Prizrend
Scutari
Dulcigno
Kumanovo
Skoplje (Uskub)
Tetovo
Sofia
Tounaja
BULGARIE
Kustendil
Philippopoli
Maritza
Andrinople
Mont Rhodope
Strouma
Mesta
Melnik
Veles
Vardar
ALBANIE
Durazzo
Tirana
Elbasan
Ohrid
MACEDOINE
Monastir
Demirhissar
Drama
Vodena
Kastoria
GRÈCE
Cavalla
Dédéagatch
Saseno (It.)
Valona
Gorica
Argyrocastron
Salonique
Chalcidique
Thasos
Samothrace
Imbros
Mont Athos
Mt Olympe
Bistritza
MER ÉGÉE
Lemnos
Dardanelles
TURQUIE
ADRIATIQUE
Corfou
Albanais
Bulgares
Grecs
Roumains
Serbes
Turcs

друга страна нежеланието на Високата Порта да ги приложи. Въ борбата между тѣзи две противоположности постепенно македонскиятъ въпросъ, за чието разрешение се намѣсватъ европейскитѣ велики сили, постепенно се развива до една сжщинско революционно движение, което застрашава мира на близкия Истокъ. Отъ 1902 до 1908 год. се правятъ опити да се ограничи македонското движение чрезъ въвеждане умѣрени финансово-административни реформи. Четвъртата фаза почва съ младотурския режимъ въ 1908 год. и трае до 1912 год. Следъ младотурската революция е щѣлъ да може задоволително да се разреши македонскиятъ въпросъ, ако да бѣ точно се приложила провъзгласената отъ младотурцитѣ конституция. Самата надежда, че това ще стане, бѣ докарала едно военно примирие (trêve) — македонскитѣ въстанически чети бѣха спрѣли своята дейность. Обаче младотурцитѣ съ своя крайенъ национализъмъ докараха сжщитѣ злоупотребления и жестокости въ управлението, поради които общиятъ повикъ противъ него доведе намѣсата на съседнитѣ балкански държави. Въ петата фаза, 1912—1919, сбито се изтъкватъ главнитѣ, решаещитѣ сждбата на Македония събития. Въ силата на Букурещкия договоръ (10 августъ 1913 г.), сърбитѣ и гърцитѣ вкематъ най-голѣмата часть отъ Македония. Тукъ авторътъ невѣрно представя българитѣ, че били наказани ужъ, защото далечъ прострѣли своитѣ претенции както и поради употрѣбенитѣ за това срѣдства (les Bulgares, punis de l'étendue de leurs prétentions et des moyens employés pour les réaliser), когато истината е съвсемъ друга, която авторътъ, макаръ и французинъ, не само трѣбваше да я знае, но бѣше длъженъ и открито да я каже, както това правятъ вече други негови сънародници, добри познавачи на досежнитѣ събития, като нпр. Леонъ Ламушъ. Презъ шестата фаза, 1918—1929 год. Македония остава разпокжсана, както и следъ Букурещкия миръ 1913 год. Тукъ г. П. пакъ е допусналъ едно важно извъртане на фактитѣ, като казва, че ужъ български чети нахлували въ гърцка територия съ цель да промѣнятъ политическата граница въ полза на България, вследствие на което трѣбвало Обществото на Народитѣ ефикасно да се намѣси (des bandes bulgares aient entrepris sur le territoire grec pour les faire modifier (les frontières) a l'avantage de leur pays, des incursions dont les conséquences ont motivé une efficace intervention de la Société des Nations -- octobre 1925). Общоизвестно е, че нахлуването на гръцки войски на българска територия, инсценирано отъ Пангалосъ, което г. Пинго тукъ премълчава, не бѣ предизвикано отъ български чети, та и намѣсата на Обществото на Народитѣ, за която г. П. споменава, бѣ насочена изключително противъ Гърция. Относително режима въ частьта на Македония подъ сръбска власть г. П. е по-откровенъ, ако и да се показва жестокъ, като твърди, че сърбитѣ е трѣбвало да се погрижатъ главно да ускорятъ „асимилацията“, сиречъ денационализацията на българското население (dans la region qui leur était assignée, les Serbes ont eu à se préoccuper surtout de hâter l'assimilation des populations bulgares retombées sous leur souverenité). Изглежда че г. П. споделя теорията на Мело Франко и др., които считатъ отродяването на малцинствата за едно право на респективното господствуваще мнозинство. Но въ случая е важното, че г. П. потвърдява печалния фактъ, отъ който беднитѣ македонски българи и сега още сѫ подложени на голѣми страдания, защото отстояватъ своята националность. Въ заключение г. П. изтъква като важно събитие, което представлява последната фаза на македонския въпросъ — съставляващъ въ течение на дълги години единъ отъ главнитѣ елементи на източния въпросъ — заселването въ Македония на новитѣ гръцки преселенци отъ Мала Азия. Но и тукъ г. П. е неточенъ като казва, че последнитѣ заели мѣста, напуснати отъ мюсюлманитѣ, емигрирали въ Мала Азия, когато е фактъ, че въ голѣма часть новитѣ гръцки пришелци заседнаха и въ български селища, чието българско население бѣ принудено да се изсели въ България, а отъ часть въ селища, гдето българското население още не е изселено, а е осѫдено на сила да дѣли съ пришелцитѣ своитѣ бедни жилища, доколкото не сѫ му и съвсемъ отнети. По този начинъ се е постигналъ споредъ г. П. напредъкъ въ економическото развитие и въ етническата еднородность въ Македония подъ гръцка власть.

Л. Милетичъ.

Oscar Randi, I popoli Balcanici, Roma, 1929, 16⁰, 178 (№ 14 отъ Collezione Omnia).

Стремежътъ на Италия да засили влиянието си върху народитѣ на Балканския полуостровъ въ последно време все по-често намира изразъ и въ италиянската литература, въ издания, предназначени да популяризиратъ официялното италиянско становище по тоя важенъ за Италия въпросъ на политическото ѝ бѫдеще. Такава е и новата книга на Оскаръ Ранди, печатана въ сбирката Omnia, списвана отъ писатели италиянци, съ възгледи италиянски, отъ гледна точка чисто италиянска, както е казано и въ програмата на споменатата сбирка. Книгата съдържа откѫслечни, безсистемно разхвърлени сведения по географията, историята и сегашната политика на балканскитѣ народи, придружени съ сравнително дълги разсѫждения на автора за да можелъ читательтъ си състави понятие, какви сѫ тѣ днесъ и какви могатъ да бѫдатъ утре. Въ края е дадена некритично подбрана библиография, главно на по-нови трудове, разпредѣлени по отдѣлнитѣ балкански земи. Така напр. въ библиографията досежно България личатъ и книгитѣ България и Източна Румелия на Сп. Гопчевичъ, Трийсеть години на българския дворъ отъ Петрова Султана, а не сѫ указани важни, по-стари съчинения, като напр. Българската история на К. Иречекъ и др. Подиръ общи бележки върху географичното разпредѣление на Балканитѣ и респективнитѣ народи, излагатъ се сведения отъ историята имъ (22—115), а следъ това се обяснява сегашната имъ политика (la politica vivente, 115—178), като се прилага и една географична карта, представляваща въ видъ на пресичащи се два крѫга, какъ засѣгатъ една въ друга две сфери на влияние върху Балканитѣ — на Италия и на Русия.

Докато авторътъ множество исторически и политически събития твърде накратко засѣга, отъ друга страна често се увлича въ далечни, специални исторически и етнографически въпроси. Така напр. се отдѣля сравнително много мѣсто на въпроса за прародината ни славянитѣ, за потеклото и значението на името славяни (slavi), за изопаченото отъ чужди писатели име sclavi, за името винди, венеди и пр. (31 нат.), за характера на славянитѣ, за културния имъ уровенъ, за облѣклото имъ и пр. — не винаги съ нуждната научна точность.

За българитѣ много малко се говори въ книгата и то на разни мѣста. За прабългаритѣ е казано, че били народъ фински (монголски), когато днесъ се знае вече. че тѣ сж отъ туранско потекло. Сжщо и дългото езиково „обяснение на името влахъ, власи, страда отъ неточности, между които и тълкуването, че понеже хърватитѣ наричатъ и сърбитѣ съ това име, това доказвало, че ужъ значителна часть отъ днешнитѣ сърби били пославянчени ромъни (romeni-rumeni slavizzati стр. 43), когато въ сжщность съ това име се има главно предъ видъ православното имъ вѣроизповедание. Предава се като фактъ, че братята Петъръ и Асѣнъ били отъ ромънска народность и че династията на Асѣновцитѣ е основала силна държава на „обединенитѣ българи и власи — влахо-българско царство“ (lo stato valacco-bulgaro degli Assanidi), когато този въпросъ далечъ не е разрешенъ въ този смисълъ, а само ромънскитѣ учени обичатъ безъ сериозни доводи да прикачватъ ромънски характеръ на второто българско царство, нѣмаще фактически нищо ромънско нито въ зародиша нито въ по-нататъшното си развитие. Сжщо така безосновно се нарича българскиятъ царь Калоянъ „най-виденъ влашки князъ“ (il più illustre principe valacco, 59). Както за първото българско царство, така и за второто „влахо-българско“ царство почти нищо не се казва, а само въ три реда се споменава, че то е траяло до 1253 г. Авторътъ повече се спира върху историята на сърбитѣ и хърватитѣ съ огледъ и къмъ отношенията имъ къмъ Италия. Говорейки за националното събуждане на балканскитѣ народи, отдѣля една страница и за българитѣ (92). Ако и най-късно да се явяватъ на сцената съ нѣколко слаби въстания (1836, 1841 и 1851) и то „по подражение на съседитѣ си“, българитѣ поради подръжката на Русия получили по-голѣмо политическо значение отколкото черногорцитѣ, гърцитѣ и сърбитѣ. Нѣмайки своя династия, българитѣ избиратъ за свой князъ нѣмеца Александъръ Батембергъ, а сетне Фердинандъ Кобургски.

Следва повърхностенъ прегледъ на политическитѣ събития презъ XIX. вѣкъ до края на последнитѣ войни (95—114 г.). Тукъ се засѣга и македонскиятъ въпросъ, за който авторътъ изобщо правилно сжди. Все пакъ не можемъ се съгласи съ автора, че Кресненското въстание 1902 год. било потикнато отъ Русия (per istigazione russa 104), когато се знае, че то е дѣло на македонския комитетъ въ България, на т. нареч. „върховисти“. Говорейки за балканската война и за дългитѣ преговори въ Лондонъ, не е правъ г. П. като поставя всичкитѣ воюващи балкански съюзници подъ единъ знаменатель, че ужъ всички искали всичко, че всѣки отъ тѣхъ сжщевременно е ималъ и нѣмалъ право (tutti volevano tutto, ciascuno aveva ragione e torto nel medesimo tempo, 106). Сега е известно, че България е искала своето споредъ съюзния договоръ и съответно на даденитѣ си жертви, докато сърбитѣ, напротивъ, извратиха смисъла на договора и въ съдружие съ гърцитѣ измѣниха на България. Авторътъ трѣбваше да обясни този фактъ, който е отъ най-важно значение за развилитѣ се по-сетне събития на Балканитѣ.

Въ отдѣла за всеобщата война вѣрно е казано, че България не можела да върви заедно съ Сърбия, понеже въ смѣтката на първо мѣсто бѣше Македония, Но не е вѣрно, чѐ единственото срѣдство, да се привлѣче България на страната на съглашението е било „да й се предложатъ Македония и Цариградъ—нѣщо невъзможно“ (l'unico modo per attirare i Bulgari della parte dell Intesa anglo-franco-russa sarebbe stato quello di offrire loro la Macedonia e Constantinopoli, cosa impossibile 100). Тукъ вече г. П. много е изопачилъ истината съ второто си твърдение досежно Цариградъ. България въ 1915 година нито е помисляла за това нѣщо. Единственото, на което тогава сериозно държеше България, бѣше да получи гаранции, че въ последствие, въ случай на общъ успѣхъ, ще й се възвърне Македония. Сѫщо така е неточенъ г. П. като казва, чѐ България е свързала съюзъ съ Германия срещу обещание да й се дадатъ „Македония съ Сѣръ и Битоля и една часть отъ Албания“ (110): не е вѣрно, че е обещавана часть отъ Албания, за която отъ българска страна ни дума не е ставало, нито пъкъ е сѫществувало нѣкакво домогване въ този смисълъ. Смисълътъ на тая неясна фраза на автора относително Албания ще стане по-ясна по-долу, гдето г. П. по-прямо се изразява.

Въ отдѣла „La politica vivente“ (115 нат.) се излагатъ последицитѣ на войната за победители и победени, между които и за българитѣ (121). Споредъ автора въ свръзка съ Ньойския договоръ България сключила най-напредъ една конвенция „българо-югославянска“ (на 26 ноемврий 1919 г.) за размѣна на населението, и една втора, подобна конвенция „гръцко-българска,“ (на 27 ноемврий 1919 г.), последвани после ужъ и отъ „други спогодби отъ сѫщия родъ.“ Истината е, че само съ гърцитѣ е сключена такава спогодба, и авторътъ трѣбваше по-вечѐ да се спре при тоя фактъ и да обясни, че се касае до силомъ наложена на България конвенция досежно българското население, останало по сѫщия договоръ подъ властьта на Гърция. За Македония е казано, че тая „мечта и родина на множество българи“ биде разпокѫсана отъ Сърбия и Гърция, а интересно е, че авторътъ веднага прибавя, че Албания, независима, щѣла да бѫде готова утре да поиска за себе си областьта на изтокъ отъ Охридското и Преспанското езеро, предназначена за Велика България още въ Санстефанския договоръ (L'Albania, indipendente, sarebbe pronta, domani, a rivendicare le regioni ad oriente dei laghi di Ocrida e Prespa, che erano state assegnate alla Grande Bulgaria di Santo Stefano). Следователно г. П. счита историческитѣ български области Охридско и Преспанско за албански та затова, види се, той горе бѣ се изразилъ, че Германия била обещала на България, като на съюзница, освенъ Македония още и „една часть отъ Албания.“ Този кривъ възгледъ има важно значение, понеже разкрива по-далечни завоевателни планове, които не ще да сѫ само албански. Продължавайки досежно България авторътъ се запитва какво би трѣбвало българитѣ да сторятъ, за да премахнатъ тази угнетяваща ги действителность, и си отговаря, че за сега — нищо. Затова и духоветѣ на българитѣ се намирали въ състояние на спазми и на пороксизъмъ, които обяснявали и честитѣ политически преврати и ненадѣйни промѣни на управлението въ София. И тукъ г. П. се указва зле осведоменъ, понеже е всеизвестно, че наопаки тъкмо въ София рѣдко ставатъ такива преврати и промѣни и че сѫщо тъй нѣма такива признаци на пароксизъмъ и пр. Досежно Македония се изтъква, че сѫ много политическитѣ мѫже въ България, по потекло отъ Македония, и че македонскиятъ въпросъ, заради който европейскитѣ канцеларии сѫ изхабили „рѣки мастило“, а бедното македонско население е пролѣло „потоци кръвь“, вмѣсто да бѫде разрешенъ чрезъ Парижкитѣ мирни договори той още се влоши. Личното отмъщение и четничеството (la gueriglia) станали ежедневни. „Всѣки пѫть, когато бѣлградскиятъ печатъ съобщава за стълкновения между жандарми и *комитаджии* (българи) или *качаци* (албанци), трѣбва да се разбира, че се води борба за сѫществуване отъ страна на потиснатитѣ, принудени да живѣятъ като четници (banditi) по-зле, отколкото въ турско време. *Македонскиятъ въпросъ наново чука на портата на Европа*, която продължава да търгува съ него (continua fare le orechie da mercante). Не ще може да се обвиняватъ българитѣ, ако при първото разбъркване на статукво-то, подозрителни и недовѣрчиви, се хвърлятъ въ нѣкое рисковано начинание да потърсятъ да имъ се възвърне загубеното.“

Следъ като се изреждатъ голѣмитѣ политически събития — разгромяването на Австро-Унгария, руската революция, преобразуването на Турция, издигането на Италия, победнитѣ успѣхи на Англия, сетне културнитѣ последици на войната досежно исляма, православието и католицизма, парламентаризма, говори се и за болшевизма, за подражанията на фашизма, за национализма, описва се положението на Балканитѣ презъ първото десетолѣтие следъ сключването на мира, специално съ огледъ къмъ разногласията между словенци, хървати, сърби и българи (135). Споредъ автора можело да се предвиди, че *сърби и българи нѣма да се обединятъ*, поне въ това столѣтие, а отъ друга страна пъкъ сърбитѣ и хърватитѣ фатално вървятъ къмъ разводъ. Авторътъ не допуска, че ще може нѣкога да се образува велика Югославия, обединяваща въ себе си и българитѣ; дори и ако би се направилъ такъвъ опитъ, такава Югославия отъ 17—20 милиона жители би послужила за играчка на славянскитѣ неприятели и не би живѣла нито десетина години. Въ свръзка съ размѣната на населенията между турци, гърци и българи авторътъ казва, че българитѣ сѫ се противили на изселването на своитѣ сънародници „изъ области, до вчера още считани исторически български“, и прибавя, че и ромънитѣ не се показали възхитени отъ тѣзи размѣни на населението, защото „знаятъ, че значителна часть българи, сърби и гърци по цѣлия Балкански полуостровъ е говорѣла ромънски до преди нѣколко столѣтия и че следователно представлява родствено население, отродено (snaziolizzate). Вижда се, че г. П. напълно се е повлиялъ отъ великоромънскитѣ фантазии на историцитѣ отъ школата на проф. Йорга, които въ последно време въ унисонъ се стремятъ да изкаратъ цѣлия Балкански полуостровъ нѣкога населенъ отъ ромъни. Забележително е, че г. П. много малко се спира върху важния въпросъ за народностнитѣ малцинства на Балканитѣ. На половина страница авторътъ само споменава за него, като го счита за следствие „на модерна политическа болесть, отъ която страдатъ всичкитѣ балкански държави безъ изключение“. Споредъ г. П. проблемътъ на малцинствата служи да спъва (assilare) политиката на Балканитѣ и да смущава равновесието. За подробности по тоя въпросъ г. П. просто отправя читателя къмъ втория томъ отъ книгата на Enrico Aci-Monfosca, Minoranze nazionali etc (1928), очевидно нѣмайки присърдце тая тема.

По въпроса за сръбската хегемония на Балканитѣ, г. К. казва, че проявената воля у сърбитѣ да живѣятъ и да командуватъ би можела да се счита достойна за удивление, ако да съответствуваше на вжтрешната сила на сръбския народъ, обаче случаятъ не билъ такъвъ та хегемонията имъ не щѣла да изтрае дълго. Интересно е, че авторътъ представлява Балканския полуостровъ, подиръ оттеглянето на турцитѣ, като голѣмо поле следъ дълго наводнение, на повърхностьта на което се виждалъ тънъкъ слой европейско лустро, но това било само лъжливо отражение на една гладка, но тиняста почва. Понататъкъ се дава характеристика на различнитѣ социални влияния, които сж създали условията на сегашния публиченъ животъ, особено политическия на Балканитѣ, именно влиянието на турския, на византийския, славянския и латинския елементъ, за да се извади обща характеристика на балканцитѣ. Смѣсването на личнитѣ интереси съ интереситѣ на партията и на държавата е ключътъ за да се схванѣлъ политическиятъ животъ у тѣхъ включително съ ромънитѣ и албанцитѣ. Умуванията на автора въ този отдѣлъ сж особено смѣли и наивни. Досежно славянския елементъ (lo strato slavo, 144) преди всичко се изтъква, че не всички, които минаватъ за славяни на Балканския полуостровъ, сж славяни и по раса, защото преходниятъ етниченъ слой, „илиро-тракороманскиятъ“ не е безследно изчезналъ, а е оставилъ следи въ характера на славянитѣ, на които е придалъ твърдостъ (solidità), която имъ е липсувала. Славянитѣ изобщо се отличавали съ мекушавость (liquidità) на характера. Между южнитѣ славяни най-благодушни (mansueti) били хърватитѣ. Сангвиничниятъ темпераментъ у сърбитѣ и българитѣ се дължалъ на чуздо етнично влияние. За примѣръ г. П. посочва стремителната храбрость, съ която презъ време на войната се е отличавала сръбската, тъй наречена Тимошка дивизия, а това ѝ качество се обяснявало отъ факта, че войницитѣ ѝ били отъ Тимошкия окржгъ, населенъ до четири пети отъ власи, които говорятъ ромънски, но които не смѣятъ да се кажатъ ромъни, защото сърбитѣ сж имъ наложили едно лустро съ сръбски имена (145). Изобщо споредъ П. славянитѣ, дошли на Полуострова безъ запасъ отъ цивилизация (civiltà), дължатъ своя културенъ напредъкъ на други народи, съ които съ дохождали въ съприкосновение, и въпрѣки това обаче не сж дали на своята нова родина нито единъ новъ типъ цивилизация, нито единъ забележителенъ потикъ къмъ напредъкъ; нѣмало ни единъ балкански славянинъ, който да се е прославилъ било въ областьта на художествата, било на науката, или да е далъ голѣмъ приносъ за напредъка на човѣчеството (145). Подценявайки така надмѣнно балканскитѣ славяни, авторътъ съ манталитета на политически ясновидецъ смѣло се впуска въ преценка на днешното политическо положение въ Европа за да предскаже бѫдещото на Балканитѣ (L'avvenire dei Balcani, 154). Обзетъ отъ идеята, че днешна фашистка Италия е призвана да възкреси славата на старата римска държава и чрезъ смѣли завоевания, авторътъ излага, каква е мисията на Италия предимно на Балканския полуостровъ (La missione dell'Italia, 158). Това, що се разправя въ тая заключителна глава на книгата, заслужава внимание до толкова, че е просто отзвукъ на интимни замисли и разговори у италянскитѣ срѣди относително едно бѫдеще италянско настѫпление къмъ близкия изтокъ. Споредъ г. П., понеже балканскитѣ народи помежду си сѫ враждебно настроени и не можелъ да се намѣри способъ да се споразумѣятъ—албанци съ гърци, сърби съ черногорци, българи съ турци, гърци, сърби и ромъни, ромъни съ руси, и най-сетне ромъни съ маджари, непремѣнно ще дойде день противъ волята на Италия, когато равновесието на Балканитѣ ще стане невъзможно, и за да предотвратятъ по-голѣми нещастия, италянцитѣ ще трѣбва да посрѣдничатъ съ по-ефикасни срѣдства на дипломатическото изкуство. Когато удари сѫдбоносниятъ часъ, който ще принуди Италия да се втурне въ Балканитѣ, тя ще трѣбва да действува по римски (romanamente), понеже балканцитѣ не познаватъ и не респектиратъ друго освенъ силата. И понеже Балканитѣ не сѫ като Галия, гдето единъ Цезаръ напредна съ бързината на veni, vidi, vici, италянцитѣ нѣма да се впуснатъ въ отсрещната часть на Адриатическото море безъ дълга и основателна подготовка. Стариятъ Римъ е цивилизувалъ, първъ и единственъ, неупитоменитѣ и диви Балкани; фашистска Италия ще ги съживи, като имъ даде новия типъ на своята цивилизация (Roma antica ha civilizzato, prima ed unica, gl'indomiti e ,selvaggi Balcani; l'Italia fascista li fara rivivere dando laro il nuovo tipo dela sua civiltà). Може би е писано, продължава г. П., въ голѣмата затворена книга на историята, че тъкмо на Балканитѣ единъ день ще трѣбва да се срещнатъ и да се сблъснатъ италиянскиятъ фашизъмъ и рускиятъ болшевизъмъ, — двата полюса на социалната структура на бѫдещитѣ държави. Оспорвайки на руския болшевизъмъ да мине отсамъ рѣката Днестъръ, Италия не ще стори друго освенъ да спаси потомцитѣ на онѣзи колонисти на Траяна, които, съвсемъ забравени въ течение на столѣтия, всѣкога сѫ запазвали пламъка на своята латинщина. Даже поради това е добре да се знае въ Италия, че оттатъкъ Днестъръ, изгубени въ руското (украинско) море, още живѣятъ повече отъ половина милионъ ромъни, организувани днесъ въ една „автономна молдовско-советска република". И ако нѣкога сѫществуването на ромънитѣ би било угрожавано отъ ново руско-болшевистско нашествие, ще знаятъ италянцитѣ, а не французитѣ, кои ще иматъ добри реални основания да се притекатъ на помощь на застрашенитѣ братя. Кой ще попрѣчи днесъ на Италия да си повърне първенствуещето мѣсто въ Срѣдиземноморието, което е нейно естествено владение? Франция и Англия. И все пакъ може да дойде деньтъ, когато шовиниститѣ французи ще бѫдатъ изтощени (ingrinziti) въ своята истеричность, а английската флота би се оттеглила въ моретата, които ѝ сѫ дадени отъ географията. Въ това време италянцитѣ ще трѣбва да извършатъ най-голѣмата мисия на своята страна — именно да замѣстятъ сегашния английски миръ — pax britanica съ новъ, италянски — pax italica.

Л. Милетичъ.

D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Sa etnografskom kartom. Zagreb 1929 м. 8⁰ 26, 2.

Откакъ сърбитѣ хвърлиха око на Македония, а особено отъ какъ я завладѣха, сръбската етнографска наука неуморно разпространява познатата теория за македонскитѣ „славяни“, на които българското име, както и българското народностно чувство били ужъ нѣщо чуждо, насадено въ ново време отъ българската пропаганда следъ учредяването на екзархията. Вмѣсто историческото име Македония, изковано биде наименование „Южна Сърбия“ като географско понятие, което дава ясенъ изразъ на практическото предназначение на тая теория: въ вестници и книжки за народа се проповѣдва вече отъ години насамъ, че Македония е населена отъ „сърби“, че македонското население е „сръбско“. Следъ голѣмата война неочакваниятъ за сърбитѣ резултатъ да се уголѣмятъ чрезъ присъединение къмъ тѣхната държава не само на сръбскитѣ земи отъ бившата Австроунгарска монархия, но и на Хърватско и Словенско, и да се създаде новото кралство на сърби, хървати и словенци съ тѣхъ на чело, имъ вдъхна вѣра, че това уголѣмение може да се разпростре и по-нататъкъ, като се включи и България въ границитѣ на „Югославия“, така че да получи това последното, неофициално име на новата държава пъленъ смисълъ. Теоретическо обосноваие на подобни стремежи отъ чисто политическо естество намиратъ, разбира се, въ писанията на нѣкои сръбски учени, като на езиковедеца Беличъ, географа Цвиичъ и неговитѣ ученици, които разправятъ, че сръбски се говори и сърби живѣятъ далечъ навѫтре въ България, до Искъра или дори до Янтра. Познати сѫ и доста сръбски карти въ тоя смисълъ. Това е друга една теория, която стои въ тѣсна връзка съ първата и която усърдно се подема въ последно време, когато въ минути на отрезвение отъ грандоманското упоение могатъ вече да се съзратъ и нѣкои външни опасности, които при постоянно растещитѣ вътрешни затруднения, вижда се, не могатъ повече да се пренебрѣгватъ. Тая нова, разбира се, твърде съблазнителна теория намира сѫщо изразъ въ печата.

На такава тъкмо идея излиза да послужи една малка книжка на хърватски върху „Етнографскитѣ граници на словенцитѣ, хърватитѣ, сърбитѣ и българитѣ“, придружена и съ сьответна етнографска карта.

Това е собствено не карта на разпредѣлението на южнославянскитѣ народности помежду имъ и накъмъ околнитѣ неславянски народи, както отъ наслова би се очаквало, но карта на цѣлокупното южно славянство въ предѣлитѣ на дветѣ държави, кралството на сърби, хървати и словенци и царство България, и извънъ тѣхъ. Една единна розова боя покрива изцѣло дветѣ държави, съ обозначение само на политическата граница помежду имъ, а по-тѣсни или по-широки зелени ивици изъ вънъ границитѣ показватъ останалитѣ подъ чужда власть — подъ Италия, Австрия, Унгария, Ромъния, Турция, Гърция и Албания — „южни славяни". Въ началото още на своето изложение авторътъ се препоржчва, че възъ основа на разнитѣ статистики ще посочи мѣстата, гдето „живѣятъ южнославянскитѣ народи въ териториално-националенъ континюитетъ, т. е. гдето отъ село до село може да се дойде, като се говори на който и да било езикъ на южнитѣ славяни (разр. отъ рец.), отъ границитѣ на СХС и на България та до областитѣ, гдето се говори на чужди езикъ". И това се прави съ цель да се запознае сърбохърватската младежь („naša omladina") съ земитѣ, гдето живѣятъ словенци, хървати, сърби и българи (стр. 3).

Тенденцията е ясна и тя би била оправдана, ако работата бѣше извършена действително „критично" и съ необходимата въ подобни случаи добросъвестность. Простено е на единъ интелигентенъ мжжъ отъ южнославянски произходъ, който знае, колко близки сж езицитѣ, които се говорятъ отъ славянскитѣ населения между тритѣ морета, що заграждатъ Балканския полуостровъ, между Синьо (Адриатическо), Бѣло и Черно море, да послужи на единъ идеалъ за обединението на южнославянскитѣ народи — словенци, хървати, сърби и българи, — за задружното използуване благата, които представя обширното имъ отечество, и сплотяването имъ за общъ отпоръ противъ всѣко външно посѣгателство, отъ гдето и да иде то, изобщо за създаването на единъ мощенъ културенъ и политически факторъ въ югоизточна Европа. Отношенията между съставнитѣ народностни елементи въ днешна Югославия, за жалость, съвсемъ не сж насърдчителни за поклонницитѣ на такъвъ единъ идеалъ. Отъ картата и отъ изложението на д-ръ Бйеловучичъ обаче не се вижда, че той си го чертае по-иначе отъ начина, по който самитѣ сърби биха искали да го видятъ изпълненъ. Дори нѣщо повече: цѣлата работа издава духъ на национална изключителность, присжщъ на сръбската наука и на нейнитѣ популяризатори. На картата напримѣръ дветѣ държави, Югославия и България, сж покрити, както се каза, отъ край до край съ една единна боя, като че въ тѣхнитѣ граници не живѣятъ никакви други народности: не е отбелязано дори плътното ромънско население въ североизточна Сърбия, което е най-малко двойно повече отъ пръснатото въ нова Ромъния задъ банатската граница, сръбско и хърватско население (120,000 д.), чиито селища грижливо се изброяватъ; нѣма ни белегъ отъ албанското население въ бившия Санджакъ, Косово и северозападна Македония, чиито представители съставяха отдѣлна група въ сръбската Скупщина, ако и да се отбелязватъ малкото сърби, останали задъ албанската граница при Шкодра, Призренъ и — пакъ „сърби"(!) — между Охридското и Преспанското езеро; североизточна България — Делиорманътъ — е сѫщо чиста отъ каквото и да било инородно (турско) население! Срещу това дори и по отношение на българско население извънъ България той е твърде щедъръ: то е разлѣно на картата въ компактна маса презъ цѣла Добруджа (примѣси сѫ отбелязани малко около Кюстенджа, при Хърсово и при Сомова до Тулча) и въ Бесарабия плътно до една линия северно отъ Акерманъ и Кагулъ, между Черно море и Прутъ; сѫщо така и на югъ въ Тракия—до Деркосъ, Силиврия, Родосто и Еносъ, като само въ най-южнитѣ покрайнини сѫ показани малко примѣси. Сръбскитѣ шовинистични похвати по такъвъ начинъ сѫ пренесени и на българска почва, при все че въ самото изложение се говори сравнително съвсемъ малко за „българската етнографска граница“ въ Ромъния, въ Турция и въ Гърция (на стр. 24), срещу това, което намираме за „етнографскитѣ граници на словенцитѣ“ (стр. 4-8), на хърватитѣ (9-17) и на сърбитѣ (18-23). Изобщо разширението на словенци, хървати и сърби извънъ границитѣ на Югославия — въ Италия, Австрия, Маджарско и Ромъния — старателно се отбелязва, селищата се изброяватъ подробно, вжпрѣки че представятъ гранични ивици отъ немногочислено и въ повечето случаи размѣсено население, каквото е впрочемъ и отсамъ границата, безъ, разбира се, това да е показано на картата. Повече такова население има въ Италия, и може би съ право авторътъ претендира за особена точность относително словенско-италиянската езикова граница, която ималъ възможность лично да изучи, понеже билъ живѣлъ отъ 1907 до 1914 г. въ Триестъ. Тука, споредъ него, сѫ останали 650,000 д. (430,000 словенци въ Истрия, около Триестъ, Горица и Видемъ, и 220,000 хървати — въ Истрия, Фиуме, Зара и о. Лагоста). Вънъ отъ Италия тия населения представятъ въ числено отношение не особено значителни гранични ивици — подъ Австрия 250,000 д. (150,000 словенци и 100,000 хървати), подъ Унгария 120,000 (100,000 хървати, 20,000 сърби), подъ Ромъния 120,000 (100,000 сърби и 20,000 хървати, съ които авторътъ е смѣсилъ и банатскитѣ българи, които за него като че не сѫществуватъ) и подъ Албания 20,000 д. Всички тия словенци, хървати и сърби подъ чужда власть, дори ако се приематъ цифритѣ му за вѣрни, сѫ въ числено отношение по-малко въ сравнение съ отбелязанитѣ отъ него „около милионъ души“ българи въ Ромъния („oko 650,000 [!] duša u Dobrudži, a napose u Besarabiji“) и тия въ Турция и Гърция, чийто брой не билъ „никакъ установенъ“: и тукъ и тамъ били останали „много българи“.

Разбира се, между последнитѣ той не смѣта останалото подъ Гърция население отъ южна Македония. Ако той и да е, както се вижда, по произходъ отъ Далмация (Дубровникъ), но изцѣло пропитъ отъ духа на сръбската наука и сръбската пропагандистична литература, той ги нарича „македонски славяни“, като ги изкарва около 300,000. „Били сѫ — пише той — 350.000, но гръцкото правителство насилствено е изселило около 50,000 въ България, до края на 1925 година, ако и да сѫ заявявали, че не сѫ българи“ (?!) (. . . i ako su se izjavljali da nijesu Bugari, стр. 21). Че подъ тия „македонски славяни“ той подразбира въ сѫщность „сърби“, вижда се малко по-горе, гдето говори за „сръбско-албанската“

народностна граница, отбелязва при Охридското езеро „2.000 сърби на албанска страна“ и изброява „сръбски селища“ между Подградецъ и Корча, като изказва пожелание да се изправи сръбско-албанската граница, за да дойдѣли въ „сръбско национална собственость развалинитѣ на царь Душановата Добруща при Призрѣнъ и сръбскитѣ села при Охридското и Прѣспанското езеро“ (!). Разбира се, безъ да обѣли ни зѫбъ за това, което става въ сръбскитѣ предѣли на Македония, той пише за онова, което се върши въ Гърция следъ поражението въ Мала-Азия въ 1822 г. и преселението на много гърци въ южна Македония, следното: „Славянитѣ въ Гърция изгубиха и ония права, които сѫ имали подъ Турция дори до 1913 год., до балканската война, когато подпаднаха подъ гръцка власть. Надъ тия македонци се върши днесъ най-силенъ тероръ, силна елинизация, погръчване, въ училищата и въ църквитѣ. Нѣматъ нито едно свое училище, нито свещеникъ. Всичко това вършели самитѣ гърци. Непонятно е, какъ Обществото на народитѣ допуска да се изгонватъ тия славяни отъ домоветѣ, да имъ сѐ отнематъ имотитѣ, да нѣматъ нито църковни, нито школски учители, да живѣятъ като гръцки роби, треперейки всѣки день за своя животъ въ отечеството си, родния край на славянскитѣ апостоли, св. Кирилъ и Методий“!

Какъ иронично звучи това възмущение отъ страна на единъ югославянски гражданинъ, като се знае, че всичко това се върши надъ македонското „славянско“ население и въ самата Югославия, вече не отъ гърци, а отъ — славяни.

Ст. Романски.

Ив. В. Мърквичка, България въ образи. Часть I. София, 1929. Fol. IV+XLVIII. Цена 200 лв. Издание на Българската академия на наукитѣ.

Съ албума „България въ образи“ отъ г. Ив. Мърквичка се туря начало на една нова серия въ изданията на Българската академия на наукитѣ, въ която ще се възпроизвеждатъ творения на наши живописци, имащи за предметъ българския народенъ битъ, представенъ въ образи, съдържащи български типове въ народна носия, моменти изъ народния животъ, обредни сцени, характерни народни занятия, народни игри и веселия, типични народни жилищни постройки и пр. Не се изключватъ и типове на старовремски небългарски жители въ България. Така чрезъ художествено изображение въ картини на народния животъ много ще се допринесе къмъ пълната етнографска характеристика на населението въ цѣлокупна България.

На тази етнографска задача до сега нашитѣ художници отдѣляха сравнително слабо внимание. Въ последно време могатъ вече се отбележи нѣкои надеждни начинания и въ тая область, за което безъ съмнение и изданието на Академията, за което е дума, ще даде новъ потикъ.

Единъ отъ по-старитѣ наши художници, който презъ цѣлия развой на творческата си работа не е преставалъ да черпи вдъхновение изъ българския народенъ животъ, е госп. Иванъ Мърквичка, единъ отъ основателитѣ на нашата Художествена академия и неинъ дългогодишенъ управитель и професоръ, членъ и на Българската академия на наукитѣ. По неговъ починъ, ревностно подкрепенъ отъ пишещия тѣзи редове, Академията реши да основе изданието „България въ образи", започвайки съ художествено възпроизвеждане на досежни материали, които г. Мърквичка има готови и които отъ часть би могълъ евентуално и да допълни. Ще следватъ редомъ подобни работи и на други наши художници.

Излѣзлата първа часть на „България въ образи" съдържа единъ предговоръ отъ мене — на български и на френски — и 48 таблици въ фолио форматъ съ цвѣтни и черни репродукции. Клишетата на първитѣ сж работени въ Прага, а на вторитѣ кактои печатането на цѣлото издание — въ Придворната печатница въ София. Техническата изработка съ огледъ къмъ нашитѣ скромни срѣдства е твърде задоволителна.

Образитѣ се отнасятъ до цѣлокупната българска родина. Македония е сравнително добре застжпена съ 14 репродукции: Последнитѣ лжчи (табл. 7), Дете подъ закрила на ангелитѣ (т. 23), Македонка отъ Смилевско (т. 24), Македонка отъ Скопска Черна гора (т. 25), Македонка отъ Дебъръ (т. 26), Македонка отъ Банско (т. 26), Мжжъ отъ с. Симитли (Г. Джумайско, т. 27), Жена отъ с. Радибушъ (Паланечко, т. 28), Жена отъ Банско (т. 28), Македонка отъ Струга (т. 29), Македонка отъ Прилепъ (т. 29), Мжжъ и жена отъ Драмско (т. 29). — Отъ Софийско има сравнително най-много образи: Хоро, Селяни на пазаръ, Младоженецъ съ невѣста, Селско семейство, Благословение на ягнето на Гюргьовдень, Лѣене свещи, Задушница, Орачъ, Сутринна мъгла, Селяни и селянки, Селски типъ, Скици отъ софийския пазаръ, Селски типове. — Има образи още отъ Врачанско, Трънско, Царибродско, Русенско, Плевенско, Пловдивско, Сливенско, Чепеларе, Панагюрище, Станимака, Чирпанъ. — Има и Татарски типове, Ходжа въ татарско село, Евреинъ, лимонатаджия отъ Пловдивъ, и Циганка.

Изобщо взето, албумътъ „България въ образи" е сполучливо начинание, особено интересно за всѣки славистъ.

Л. М.

ЧУЖДИ ПИСАТЕЛИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ.[1]

Д-ръ Н. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ трети. София, 1929. (Издание на Българската академия на наукитѣ).

Въ това продължение, което се наложи, поради изобилието на материала върху етнографията на Македония въ този томъ отъ библиографския трудъ на г. Миховъ, се намиратъ, както може да се види по-долу между друго и извадки отъ съчиненията на нѣколцина отъ найавторитетнитѣ познавачи на Балканския полуостровъ, чиято обективность по етнографски въпроси е неоспорима. Тукъ личатъ напримѣръ имената на Ягичъ, Каницъ, Кипертъ, Лежанъ, Ликъ, Киприянъ Роберъ и др. Отъ това може да се сѫди, че третиятъ томъ на Миховото съчинение е, по отношение на богатството отъ етнографски материали, много по-важенъ, отъ колкото първитѣ два тома отъ сѫщото съчинение, излѣзли подъ сѫщия насловъ: Т. I. София, 1915 (Сборникъ на Българската академия на наукитѣ, кн. IV) и т. II. София, 1924 (отдѣлна книга). Върху тѣзи два тома реферира проф. Милетичъ въ Македонски прегледъ год. I, кн. 5-6, стр. 233 и сл., а не върху „Библиографски източници за историята на Турция и България въ XVIII и XIX в.“, както погрѣшно е напечатано въ началото на тази рецензия (вж. кн. 1, стр. 148). Последното съчинение на г. Михова е, както се знае, другъ, специаленъ трудъ, излѣзълъ едновременно сѫщо въ три тома.

32. Etat actuel de la Grèce. Sur le caractère et les mœurs des peuplades qui habitent la Grèce (печ. въ Revue européenne. T. 7. Paris, 1833. p. 412—436).

Даннитѣ сѫ взети отъ съчинението на видния нѣмски филологъ Тиршъ (Thiersch). При населението на Гърция се отбелязва: ... „Остатъкътъ отъ земедѣлското население, особено въ равнинитѣ, сѫ власи, българи и албанци, но всички тѣзи земедѣлци сѫ вмѣстени въ общото име власи (*Βλάχοι*)“.

33. La France et les Slaves du Sud. Bayonne, [s. a. 1855 ?]. p. 15.

стр. 11. „Източната група отъ южнитѣ славяни образуватъ българитѣ, около 6,000,000 д. Тѣ заематъ голѣма часть отъ територията на Европейска Турция: държатъ северната и срѣдната ѝ часть и се простиратъ на югъ близу до Одринъ и Солунъ; 1 милионъ османлии приблизително, които могатъ да се нброятъ въ Европа, се показватъ само въ отдѣлни групи“.

34. Galitzin Aug., La question bulgare (печ. въ Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies. Nouvelle série. T. XIV. Paris, 1861-62, p. 140-153.

---

[1] Продължение отъ кн. 1.

Статията се отнася до българския черковенъ въпросъ.

стр. 142. „Въ Цариградъ не обърнаха внимание (on ne prêta pas l'oreille) на тѣзи справедливи искания. Българската община (communauté), която не брои по-малко отъ 70,000 д., скѫса всѣка връзка съ гръцкия патриархатъ и издаде позивъ къмъ своитѣ съвѣрници (coreligionnaires). Отзоваха се 6,000,000 души, защото не само въ сѫщинска България има българи: часть отъ Тракия, почти цѣла Македония, Тесалия, брѣговетѣ на Архипелага сѫ населени отъ тѣхъ; до околноститѣ на Никея въ Мала-Азия има българи, у които националното чувство се пробуди съ една неочаквана сила. Всички изложиха въ единъ истински манифестъ жалбитѣ си противъ фанариотското духовенство“.

35. Die Gebietsveränderungen auf der Balkanhalbinsel nach dem Berliner Frieden (печ. въ Die Grenzboten. 37 Jahrg. II Semester. I Bd. Leipzig, 1878. p. 232-239).

Статията се отнася до териториалнитѣ промѣни на Балканския полуостровъ следъ Берлинския конгресъ.

стр. 238. „Онази голѣма область, която образува центъра на Европейска Турция и допира до Егейско море, въ която лежатъ градоветѣ Мелникъ, Сѣръ, Скопие, Битоля, Охридъ и др., и която бѣше дадена на България отъ Санъ-Стефанския договоръ, остава сега, както и по-рано, на Турция. Въ сѫщность тя обгръща пакъ въ народностно отношение една извънредно спорна земя. Тукъ се раздѣлятъ и най-добритѣ източници. Обаче, може да се каже изобщо, че и въ тази централна часть на Турция българитѣ образуватъ пакъ основата (Grundlage), особено на селското население, до като въ градоветѣ гърцитѣ съставятъ значителни малцинства (achtungswerthe Minoritäten), които съ застѫпения отъ тѣхъ капиталъ и съ интелигентностьта си сѫ сѐ издигнали до голѣмо значение. Сетне цѣлата тази територия е проникната отъ турци, до като на западъ албанцитѣ дохождатъ въ господствуваще положение“.

36. Grignan H., Résurrection des Nationalités en Orient. 1863. p. 64.

стр. 38. „Четири племена си раздѣлятъ територията, ограничена отъ Адриатическо, Срѣдиземно и Черно море, Дунавъ и Сава. Найmногобройно е славянското племе, което брои надъ 7 милиона души. Сетне иде гръцкото племе, което брои 2 милиона души; албанското племѐ, 1,200,000 д., и най-сетне цинцарското, 500,000 д. . . Нѣкои етнографи сѫ наредили славянитѣ въ Македония между българитѣ. Това е грѣшка, която произхожда очевидно отъ незнание на сръбския и българския диалектъ и историята на тази голѣма провинция(!)... Въ сѫщность, македонцитѣ сѫ смѣсица отъ сърби и българи (!): днешниятъ имъ езикъ не е ни сръбски, ни български, но има черти отъ тѣзи два диалекта.“

37. Hahn, Ein Schreiben des Herrn Generalkonsuls von Hahn, ddo. Salonik am 16 December 1858 (печат. въ

Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. 29 Bd. Wien, 1859. p. 292-301).

Въ това писмо, докладвано въ Философско-историческия клонъ на Виенската академия на наукитѣ, известниятъ австрийски генераленъ консулъ въ Солунъ, фонъ Ханъ, съобщава резултата отъ нѣколкото излети, които направилъ въ Моравския басеинъ.

стр. 292. „Отъ Куршумлий азъ отидохъ въ югозападна посока презъ територията на Пуста рѣка, най-близкия притокъ на Морава, южно отъ Топлица, и намѣрихъ и тука албанци, до гдето страната бѣше планинска или хълмиста; тепърва съ широката 3-4 часа равнина, която следва западния брѣгъ на Морава, започватъ християнскитѣ български села.

Съвсемъ сѫщия резултатъ даде предприетиятъ излетъ отъ Лѣсковецъ на западъ покрай Ябланица, третиятъ западенъ притокъ на Морава, при който, като прескочихъ на връщане въ южна посока къмъ Ветерница, четвъртия западенъ притокъ на Морава, следвахъ долното течение на този потокъ до Лѣсковецъ. Навсѣкѫде намѣрихъ потвърденъ често слушаниятъ изразъ, че гдето свършватъ планинитѣ или хълмоветѣ и започватъ равнинитѣ, тамъ минава границата между християнитѣ българи и мохамеданитѣ албанци. Този фактъ даде така сѫщо интересното заключение, че етнографска Албания достига въ северна посока чакъ до гребена на Ястребецката и Лепенецката верига, така че Сърбия тукъ граничи на югъ съ Албания, и онзи планински гребенъ е не само политическа, но сѫщо и етнографска граница.

. . . Тукъ обаче започватъ на около 3 часа южно отъ Враня пакъ българскитѣ села и се простиратъ нагоре чакъ до края на дефилето, което ограничава изворната область на рѣката“.

стр. 297. „Славянското население на тази область се допира; така сръбскиятъ елементъ се простира по лѣвия брѣгъ на българска Морава чакъ до устието на Топлица, до като по дѣсния брѣгъ българскиятъ елементъ господствува по сръбската граница чакъ въ Крагуевацкия окрѫгъ. Надъ устието на Топлица, двата брѣга на главната рѣка (Морава) сѫ населени съ българи, а срещу това сърбитѣ достигатъ отъ Косово поле въ изворитѣ на българска Морава чакъ до областьта Гилянъ. Споредъ твърдението на моя другарь при пѫтуването г. майоръ Zach обаче, едно строго разграничение на двата елемента не е лесна работа, поради лежащитѣ помежду имъ на много мѣста преходни степени; — въ всѣки случай всички сведения се съгласяватъ върху това, че южно отъ Кара-дагъ не се намиратъ вече никакви сърби (jedenfalls aber stimmen alle Erkundigungen darin überein, dass südlich von dem Karadag keine Serben mehz zu finden seien)“.

38. Hoch Ch., La question d'Orient. Genève, 1877. p. 290.

Това историческо съчинение, написано, както казва авторътъ, „възъ основа на бележкитѣ на единъ дипломатъ“, чието име не съобщава, дава за Македония следнитѣ сведения:

стр. 11. „Македония брои 2,022,018 д. турци, 1,076,676 д. гърци и 401,042 д. българи. Часть отъ тѣзи последнитѣ населятъ долна Сърбия, а часть отъ турцитѣ—южна Албания. Южнитѣ окрѫзи—Касандра, Верия, Сѣръ — сѫ населени изключително съ гърци, на брой 250,000 д. Българитѣ тамъ сѫ смѣсени съ многобройни елементи отъ гръцки произходъ, които накрай сѫ усвоили български езикъ (!). Такива сѫ жителитѣ на Воденъ, Яница (Енидже-Вардаръ), Дойранъ, Струмица и отчасти въ Авретъ-Хисаръ; на 50,000 д. жители въ Битолския окрѫгъ 20,000 д. сѫ отъ гръцки произходъ (!). Този окрѫгъ брои 90 гръцки училища съ 3,000 д. ученици...“ За Тракия пъкъ авторътъ намира обратното, т. е. че много българи тукъ сѫ усвоили гръцки езикъ и държатъ съ гърцитѣ.

39. Hondros C., Brevi cenni sul circondario di Serres. <1881> (печ. въ Bollettino consolare. Vol. XVII. P. II. Roma, 1881. p. 729-742).

Дадени сѫ сведения за Сѣрския санджакъ отъ управяващия италиянското консулство въ Сѣръ, Cost. Hondros, който е, както се вижда, гръгъ по народность, до италиянския консулъ Cav. Zerboni въ Солунъ.

Между друго, дадена е и таблица на населението въ санджака.

стр. 731. „Три разни племена заематъ Сѣрския окрѫгъ: турци, гърци и българи. Въ незначително малцинство се намиратъ евреи, власи, цигани, албанци и черкези. Общата цифра на населението въ цѣлия санджакъ може да се пресмѣтне на около 278,450 д., отъ които 91,700 д. турци, 65,500 д. гърци, 114,580 д. българи, 1,520 д. евреи, 2,150 д. цингари (sic), 2,000 д. власи. Отъ християнитѣ 164,100 д. признаватъ патриарха и 20,000 д. българския екзархъ.

Между това авторътъ бележи, че едно точно разпредѣление на населението по народности било невъзможно, тъй като голѣма часть отъ тѣзи, които сѫ българи по езикъ, а гърци по външность (bulgari di lingua, greci di fisionomia), не могли да се нарекатъ ни гърци, ни българи. Авторътъ намиралъ при това очевидна разлика между „монголо-татарския типъ“ на жителитѣ отъ Джумая (Giumà) и правилнитѣ черти на лицето на жителитѣ отъ другитѣ окрѫзи, които говорѣли български, и прибавя, че много българи говорѣли гръцки, а въ много села, гдето се говорѣло само български, функционирали гръцки училища. Като смѣта и тѣзи доводи за недостатъчно убедителни въ полза на гърцитѣ, авторътъ прибавя: „Но азъ не искамъ да кажа, че този въпросъ може да бѫде разрешенъ съ такива аргументи. Само политическитѣ събития ще могатъ да го разрешатъ. като дадатъ материално и политическо предимство на единия или на другия елементъ“.

39. Howorth H. H., The Spread of the Slaves. — Part IV. The Bulgarians (печ. въ The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. Vol. XI. London, 1882. p. 219-267).

стр. 219. Авторътъ изтъква двоякото значение на термина България, подъ който той разбира политическа България и етнографска България. Първата представя българската държава въ днитѣ на най-голѣмото ѝ процъвтяване, когато тя е обединявала българи и славяни, а втората включва земята, която е населена съ сжщински българи (peopled by Bulgarians properly so called). Като се има предъ видъ обаче бързото взаимно асимилиране на двата тѣзи първоначални елемента на българската държава, не остава никакво съмнение, че славянитѣ отъ Македония и Румелия и българитѣ отъ сжщинска България, северно отъ Балкана, сж сега близко свързани, толково близко, щото, ако народностниятъ принципъ е, който управява разрешението на политическитѣ проблеми, би било педантично да се раздѣлятъ тѣ, било отъ етнографска, било отъ политическа гледна точка.

По-мжчно е, споредъ автора, да се начертаятъ съвсемъ точно границитѣ, които раздѣлятъ този народъ отъ съседнитѣ народи на полуострова. „Сравнително лесно е да се прокара чертата, която раздѣля македонскитѣ и тракийски славяни отъ крайбрѣжното население, което е отъ смѣсенъ произходъ, а по езикъ главно грѣцко и турско. Не е мжчно сжщо да се опредѣли съответната граница между македонски славяни и албанци. Северно отъ Балкана задачата е много по-трудна. Ако се приеме становището, щото всичко, което е било подчинено на българския царь въ днитѣ на царь Симеона, да се включи въ границитѣ на България, то трѣбва да се отдѣли отъ Сърбия значително пространство, и границата да се прокара на западъ поне до Ибъръ и Морава, а не само до Тимокъ, както обикновено се приема". Но поради мжчнотиитѣ, които прѣчатъ на възсъздаването на тази България въ нейната цѣлость (in its integrity) и които се разрешаватъ съ компромисъ и жертва отъ страна на България, авторътъ се заема да опредѣли възъ основа на езика политическата граница на България отъ западъ къмъ югъ. Границата, опредѣлена отъ Санъ-Стефанския договоръ, споредъ него, е твърде справедливо изображение на истината (a very fair representation of the facts). Тя грѣши само въ Тесалия, гдето презъ вѣковетѣ, които предхождатъ 12-ия, е имало широкъ елементъ отъ славянски произходъ (a large element of Slavic origin), който е билъ погълнатъ отъ по-цивилизованитѣ гърци. Като най-точна въ това отношение авторътъ смѣта карта 11-а отъ Петермановитѣ Известия за 1878 г. (it has been admirably drawn in map 11-a of Petermanns Mittheilungen). Границата на тази България започва отъ североизточния жгълъ на поправената сръбска граница, следва източната граница на Вранска каза до билото на Карадагъ, и, като извива на юго-западъ, върви покрай източната граница на казитѣ Куманово, Кочани и Тетово до планината Корабъ; отъ тамъ върви покрай р. Велешница, до гдето тя се слѣе съ Черни Дринъ. Тогава, като завива въ южна посока и следва Дринъ, границата минава покрай западнитѣ предѣли на каза Охридъ къмъ планината Линъ и следва западнитѣ граници на казитѣ Корча и Старово до планината Грамосъ. Сетне презъ Костурското езеро достига р. Мъгленица, следва течението ѝ южно отъ Яница чакъ до вливането ѝ въ Егейско море, минава устието на р. Вардаръ при Галико, сетне селата Парга и Саржкьой и, презъ срѣдата на езерото Бешикъ-гьолъ, отива пакъ на морето; така че, като пресича Солунския полуостровъ върви, по брѣга, минава устията на Струма и Черна до Буругьолъ. Тогава, като се извива на северозападъ къмъ планината Чалъ-теке презъ склоноветѣ на Родопитѣ до планината Крушово, минава Кара-Балканъ, върховетѣ Ешекъ-Кулачи, Чепелий, Караколашъ и Ишикларъ при р. Арда. Отъ тамъ презъ града Чирменъ, оставяйки Одринъ на югъ, границата минава селата Сугутлий, Карахамза, Арнауткьой, Акарджи и Енидже до р. Текедере, следва течението на рѣкитѣ Текедере и Чорлудере до Люлебургасъ, минава р. Суджакдере до с. Сергенъ, отъ гдето върви по права линия до Хакъмтабияси и достига Черно море.

„Такава е границата на България на къмъ Турция, както бѣ опредѣлена отъ Санъ-Стефанския договоръ. На изтокъ и на северъ отъ тази граница, съ изключение на нѣкои пръснати колонии отъ власи и цигани и известенъ особенъ елементъ отъ турци и черкези, населението е достатъчно еднородно по езикъ, вѣра и начинъ на живѣене, въ смисълъ, достатъчно да удовлетвори политическитѣ изисквания“.

40. Istria D. d', Les femmes en Orient. Zurich, 1859-1860. 2 vol. p. VII-480; VI-1 f-528.

Първиятъ томъ на това голѣмо съчинение се отнася до Балканския полуостровъ, а вториятъ — до Русия.

Съ особена любовь авторката се спира да описва българитѣ.

стр. 125. „Една такава почва трѣбва да създава народъ отъ земедѣлци. Така българитѣ обработватъ земята далечъ задъ границитѣ, обикновено приписвани на България. Срѣщатъ се въ Тракия между турскитѣ пастири, въ Македония, гдето тѣ образуватъ главната ядка (le principal noyau), въ източна Албания, гдѐто заематъ цѣли окрѫзи; тѣ слизатъ чакъ до Ливадия. Тѣ сѫ 4,500,000 д.“

стр. 136. Между градоветѣ, които изброява, намираме: „Сѣръ е главниятъ градъ на Македонска България. Този градъ отъ 15,000 д. жители има богати манифактури, които българитѣ подържатъ съ храни“.

41. Jagić W., Über die Sprache und Literatur der heutigen Bulgaren (печ. въ Deutsche Rundschau. Bd 24. Berlin, 1880. p. 57-71).

Авторътъ, известниятъ голѣмъ славистъ Ватрославъ Ягичъ, изтъква мѫчнотиитѣ, които възникватъ при опредѣляне броя и предѣлитѣ на българския народъ.

стр. 53. „Ако единъ гръкъ или сѫщо единъ сърбинъ трѣбва да опредѣли броя на българитѣ, ние можемъ да бѫдемъ сигурни, че той ще ги изкара едва 3 милиона (срв. Менагиосъ 2,650,000 д., Якшичъ 2,877,500 д.). Ако преброителитѣ сѫ българи, ние получаваме около 7 милиона, или не много подъ тази цифра. Тукъ изглежда че истината лежи по срѣдата; затова азъ ще смѣтна, за сега, хипотезата за около 5 милиона, като най-правдоподобна. Това число е прието сѫщо отъ такива учени, въ чиято най-голѣма обективность азъ имамъ довѣрие. Че въ княжество България, както и въ областьта Източна Румелия, българитѣ образуватъ решаваще мнозинство (die entschiedene Mehrzahl) отъ населението, върху това вече нѣма никакво съмнение; да се надѣваме, че едно преброяване не ще ни накара да чакаме дълго време. Въ Босна и Херцеговина Австрия вече даде добъръ примѣръ. Объркани се представятъ етнографскитѣ сведения за онази часть на Тракия, която остана подъ непосрѣдствената власть на Турция, сетне за Македония. Най-напредъ се отрича изобщо, че тукъ има българи, после се стремятъ да ги намалятъ до минимумъ, найсетне намиратъ единъ изразъ, който звучи много учено и който, да се надѣваме, не ще се задържи твърде дълго въ етнографската книжнина: сега говорятъ за гърци-българофони въ тази провинция, прочее това трѣбва да сж гърци, които обаче говорятъ български. Едно такова тенденциозно прилагане на новонамѣрения изразъ не противоречи на историческитѣ събития. Въ сжщность тѣзи така наречени българофони не сж пакъ нищо друго, но българи, които въ течение на столѣтия, подъ влияние на богатството и културата на несравнено по-високо стоящитѣ гърци, сж примѣсили силно своя български езикъ съ гръцки елементи, а така сжщо сж вземали много черти въ живота си отъ гърцитѣ. По-старитѣ пжтешественици и етнографи, чиито наблюдения се отнасятъ до времето преди да избухне голѣмиятъ гръцко-български споръ за черква и народность, отдаватъ пълно право на българитѣ. Единъ Ами Буе, Лежанъ и др. смѣтатъ безъ колебание мнозинството отъ днешното население на Тракия и Македония за българско, което съ право потвърждава и етнографската карта на Киперта. Азъ бихъ могълъ да приведа въ подкрепа на този възгледъ още единъ доводъ (Grund) отъ българската литература. Именно, ние притежаваме сега вече въ наличнитѣ сбирки отъ народни пѣсни много пѣсни отъ областитѣ, гдето, споредъ етнографскитѣ опредѣления на гърцитѣ, никакви българи не ще да сж живѣли, така отъ областьта Сѣръ, Кукушъ, Костуръ, Воденъ, Охридъ, Струга, Битоля, Дебъръ, Струмица, Прилепъ, Велесъ."

42. Kalinka. La Bulgarie schismatique et la Bulgarie catholique (печ. въ Oeuvre des Ecoles d'Orient. T. VII. 1874. Paris. 257-273).

стр. 257. „Знае се, че българитѣ сж народъ отъ около 6,000,000 души, съ славянски езикъ и произходъ. Тѣ населяватъ областитѣ, разположени между Дунава и Срѣдиземно море, сиречь сжщинска България, Тракия и Македония."

43. Kanitz F., Salonichi (печ. въ Illustrirte Zeitung. 66 Bd. Leipzig, 1876. p. 414).

Въ многобройни студии върху областитѣ и населението на Европейска Турция и специално върху България, авторътъ гледа на Македония като на българска страна. Тукъ се дава описание на Солунъ, чието население е повече отъ еврейски произходъ.

стр. 414. „Християнската община въ по-ново време се раздѣля порѣзко, отъ колкото по-рано, на гръцко мнозинство и българско малцинство. Тукъ се наброяватъ всичко едва 300 славянски семейства. Тѣ се увеличаватъ обаче постоянно, чрезъ прииждане отъ равнината; защото не далече отъ брѣга тя е предимно българска".

44. Kiepert H., Ethnographische Übersichtskarte des Europäischen Orients <Untere Donauländer, Türkei und Griechenland>. Mit erläuterndem Text. Neue Ausgabe. Berlin, 1877. p. 12.1 Karte.

Авторътъ е известниятъ нѣмски географъ Хенрихъ Кипертъ, чиято карта съ обяснителенъ текстъ, е била призната на времето за „единствена сериозна карта на Европейска Турция" и е служила за критерий при обсѫждане границитѣ на нова България.

стр. 11. . . „Този отличенъ познавачъ на нѣщата, г. Преселъ (W. Pressel) въ Виена, по-рано главенъ директоръ на турскитѣ желѣзопѫтни постройки, смѣта почти цѣлата територия въ южна Тракия, която нашата картапоказва като смѣсена гръцка и турска, чакъ до Егейско и Мраморно море населена главно отъ българи, отъ които обаче по-заможнитѣ и по-образованитѣ си служатъ сѫщо съ гръцки езикъ въ обиходъ и въ писмо и охотно си даватъ видъ, че принадлежатъ къмъ гърцитѣ (Zugehörigkeit zu den Griechen). Споредъ сѫщия познавачъ, и въ Добруджа населението на страната ще да е сѫщо надъ половината българско, само въ незначителна часть турско; въ цѣла източна България северно отъ Балкана той счита българската часть отъ населението на 60$^0/_0$, гръцката 15$^0/_0$, турската 25$^0/_0$. По нѣмане на по-близки опредѣления за разграничение, тѣзи все пакъ до нѣкѫде общи данни не биха могли да се използуватъ за промѣни на често неправилно нанесенитѣ на моята карта цвѣтове на тѣзи мѣста, както сега трѣбва да го призная; но тѣ биха могли да улеснятъ четеца съ една преценка за да отсѫди, какво може да се задържи отъ фантазиитѣ на онѣзи елиномани, или отъ друга страна на единъ Едемъ-паша (сегашния великъ везиръ, тогава дипломатически представитель въ Берлинъ), който въ една писмена критика върху моята карта, намалява общото число на българитѣ (въ чието изчисление на $5^1/_2$ милиона се съгласяватъ Преселъ и Иречекъ съ мене) на $1^1/_2$ милиона, като иска да смѣтне за „турци" въ Европа, по политически съображения, всички привидни изповедници на исляма и претендира за не по-малко отъ 5 милиона. Това е видъ статистика, която ние можемъ да чакаме отъ ужъ „научно образованитѣ" османски чиновници".

44. Kiepert H., Die neuen Territorialgrenzen auf der Balkanhalbinsel vom Gesichtpunkte der Nationalgrenzen (печ. въ Globus. 33 Bd. Braunschweig, 1878. p. 263—269; 304. 1 Karte).

Авторътъ се спира да обсѫжда границитѣ на тепърва създаващето се княжество България, опредѣлени отъ Санъ-Стефанския договоръ, при което изтъква, че е мѫчно да се отредятъ на тази страна предѣли възъ основа на народностния принципъ, които въ сѫщото време да отговарятъ на едно практично географско разграничение.

стр. 267. „Разбира се, това напреднало трайно най-далече въ южна посока славянско племе притежава твърде затворена територия, която на северъ е достатъчно рѣзко разграничена отъ ромънското (племе) чрезъ широката, богата съ острови Дунавска струя и сегашнитѣ ѝ блатисти брѣгове. Срещу това, останалитѣ ѝ народностни граници сѫ толкова по-малко опредѣлени и съобразни съ условията на държавния животъ: на западъ българитѣ се смѣсватъ навсѫде, както и сърбитѣ, съ албанцитѣ, безъ да сѫ раздѣлени отъ тѣхъ съ ясни природни образувания, като планински гребени напримѣръ, на югъ и изтокъ тѣ сѫ напреднали близу до единственитѣ естествени граници, морскитѣ брѣгове, безъ нѣкжде да ги допиратъ въ по-голѣмо протежение. Тукъ навсѫде, на по-голѣма ширина въ Тракия и Македония, въ тѣсна, но свързана ивица покрай брѣга на Черно море, е заседнало отъ дълбока древность твърдо установено и чрезъ постоянно прииждане къмъ морето винаги подновявано и усилвано гръцко население като една непреодолима прѣчка". По-нататъкъ авторътъ обяснява, че българитѣ, предадени изцѣло на земедѣлие, чужди на морския животъ, не сѫ изпитвали почти никаква нужда отъ високитѣ крайбрѣжия, чиято земя е била малко доходна за тѣхъ. По-важни сѫ били пристанищата за износъ на суровитѣ имъ земедѣлски продукти, „каквито има въ най-близко съседство съ крайнитѣ, населени съ българи мѣста на двѣтѣ морета, Понтъ на изтокъ и Егейско море на югъ".

На Егейския брѣгъ българитѣ претендиратъ за две мѣста: въ Солунския заливъ, две мили дълго, блатисто, пѣсъчливо и съвсемъ негодно за пристанище мѣсто, между устието на Вардара и успоредната му източна рѣкичка Галико; другото въ източната часть на морето, на повече отъ 20 мили дължина, при лесно достѫпния за тѣхъ градъ Кавала. Русия, която е диктувала въ случая условията на Санъ-Стефанския договоръ, за да достави на своето протеже (ihrem Schützling) по-свободно морско движение, би предпочела, може би, Амфиполъ предъ Кавала, но това би могло да стане само презъ Сърската и Драмска долина при долна Струма, които нѣкога сѫ били сѫщо населени съ българи, както свидетелствува най-голѣмата часть славянски имена на села, но които още въ византийско време сѫ били наново спечелени за гърцизма, който е останалъ винаги живъ въ по-голѣмитѣ градове" (Сѣръ, Мелникъ, Пловдивъ и др.) Вънъ отъ това, гърци има въ всички по-голѣми мѣста на Тракия и Македония като търговци и занаятчии, наистина никѫде въ мнозинство (zwar nirgend in der Mehrzahl), но които, поради интелигентностьта и богатството си упражняватъ навсѫде силна власть. Изтъква вроденото ученолюбие у този народъ, който е схваналъ и оценилъ науката като „сила" и съ отваряне и подържане многобройни училища е насадилъ широко своето влияние у жадния за знания български народъ, като сѫщевременно го е потикналъ(!) да открие свои народни, славянски училища. По-нататъкъ авторътъ иска да обоснове домогванията на тѣзи два народа върху спорната Македонска и Тракийска область и продължава: „Разбира се, сега като се повдигатъ върху тази почва историческитѣ претенции на двата народа, изнасянитѣ статистически подробности за осведомяване на по-далеко стоящето европейско общество трѣбва да будятъ съмнение, поради крайнитѣ противоречия, които тѣ съдържатъ; като лошо преувеличение трѣбва да се смѣта обаче, ако грѫцкитѣ гласове използуватъ онази училищна статистика, въ която естествено за южната часть на проектираната България се изтъква въ особено ярка свѣтлина изобилието отъ грѫцки училища, за да претендиратъ за почти цѣла Македония и Тракия като за предимно грѫцка страна по своя духовенъ животъ, ако говорятъ за милиони образовани гърци, „законни господари на страната", които отъ сега нататъкъ трѣбва да бѫдатъ осѫдени да се подчинятъ политически на едно племе, което стои духовно далеко подъ тѣхъ".

„Въ противоположность на порицанитѣ национални преувеличения на гърцитѣ, даннитѣ на безпристрастнитѣ западноевропейци, а особено на нѣмскитѣ наблюдатели, колкото и непълни да сѫтѣ, не оставятъ никакво съмнение върху това, че селското население и най-голѣма часть отъ градското население въ вѫтрешна Македония и Тракия чакъ предъ вратата на Цариградъ говори български (dass das Landvolk und der grösste Theil der städtischen Bevölkerung des innern Macedoniens und Traciens bis nahe vor die Thore der Hauptstadt Bulgarisch spricht), и че само образованитѣ между тѣхъ знаятъ сѫщо и грѫцки езикъ, че разпръснати всрѣдъ тѣхъ и въ отдѣлни по-голѣми общини живѣещитѣ истински гърци достигатъ въ най-добрия случай (bestenfalls) нѣколкостотинъ хиляди, за чието сливане въ една господствуваща маса, която постепенно да погълне околното славянско население, както горещо и всѣкога се е желаело отъ грѫцкитѣ патриоти, нѣма никаква вѣроятность за безпристрастния наблюдатель".

По-нататъкъ авторътъ обяснява, че ако новата славянска държава напредне къмъ Егейско море, на което се гледа съ известно неодобрение и отъ нѣкои европейски сили, скѫсва се рѣзко очакваното разширение на грѫцката държавна територия на къмъ изтокъ и се туря край на бѫдещитѣ имъ сънища за ново завладяване на Цариградъ, въ които грѫцкиятъ народъ все още вѣрва. Новото положение, което би се създало, спира сѫщо и стремежитѣ имъ да присъединятъ къмъ държавната си територия „полугрѫцкия" градъ Солунъ съ Халкидическия полуостровъ, които авторътъ оправдава, поради „чисто грѫцкото население на полуострова (съ изключение на другоземцитѣ отъ монашеството на Светата гора Атосъ"), което би могло да стане обаче „сѫщо презъ българска земя" (auch durch bulgarisches Gebiet). „На тѣзи по такъвъ рѣзъкъ начинъ излъгани национални надежди се дължи известното преувеличение въ наблѣгането на сегашното значение на гърцизма въ онази македонска и тракийска страна".

Авторътъ намира южната българска граница, наистина много напреднала покрай Егейското крайбрѣжие. Но като компенсация за това смѣта границата на къмъ югоизтокъ, която пъкъ при Люле-Бургазъ минава отсамъ народностната граница, когато далеко на югъ отъ тамъ има още масово разпространение на българи. Така сѫщо и въ територията между р. Арда и Родопитѣ, която е оставена на турцитѣ, живѣятъ, примѣсени тукъ-тамъ съ власи „българи, мнозинството отъ които на сила е приело исляма (помацитѣ)“.

Черноморското крайбрѣжие, ако и да а заето повече отъ гърци, не е могло никога да се отдѣли политически отъ българската земя, която е била въ постоянни връзки съ него и „съ свръшването на прямото османско господство не му остава другъ изборъ, освенъ сливане съ България“. Смѣсеното население отъ турци, помаци, татари и др. въ източната половина на северна България и въ Добруджа е придошло неотдавна чрезъ преселване. Частьта отъ Добруджа, която се дава като обезщетение на Ромъния, съдържа сжщо много смѣсено население. На западъ границата пакъ не се покрива съ народностната. Българскиятъ езикъ, ако и сроденъ съ сръбския, оставя още широко поле за различие отъ него. Български езикъ се говори въ долината на източна Морава, която още отъ старо време носи отличителното име българска Морава. Тази область е била опредѣлена да влѣзе изцѣло въ българската земя отъ Цариградската конференция, свикана една година по-рано. Отъ тукъ въ южна посока границата следва „далеко отиващитѣ претенции“ на българитѣ, които тукъ сж проникнати силно съ мохамедани-албанци, и навлиза въ чисто албанска територия въ долината на Дринъ. Тукъ въ особена бележка авторътъ пояснявя: „Че обаче до Дебъръ или Дивра надолу въ долината на малкия притокъ на Дринъ, Радика, живѣятъ сжщо почти изключително българи, азъ научихъ тепърва съвсемъ неотколе чрезъ едно любезно съобщение на непубликувани още мѣстни изследвания и, споредъ това поправихъ съответното мѣсто на моята етнографска карта, което показваше цѣлата тази ивица като албанска“. Границата се приближава по почти „озадачителенъ начинъ“ (in fast bedenklicher Weise) до на 10-12 мили отъ Адриатическо море, при което затваря голѣмото изворно езеро на Черни Дринъ, връща на българитѣ разположения на него гр. Охридъ, тѣхната срѣдновѣкова столица, единъ отъ най-скжпитѣ имъ спомени“. На югъ отъ Охридското езеро, особено около Корча, споредъ по стари изучвания, българитѣ се намиратъ въ малцинство на къмъ албанцитѣ. „Остатъкътъ отъ чертата, която ограничава България на югъ, следва чакъ до Вардарското устие поне толкова близу, колкото е възможно, езиковата граница между българи и гърци и затваря сжщо заселенитѣ още отъ времето на първото турско завоевание турци, прѣки пришълци отъ Мала-Азия, известни подъ името конярити, запазени и до днесъ“.

46. Koritza in Macedonien (печ. въ Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde. Neue Folge. VIII Bd. Berlin, 1860. p. 484-486, и въ Das Ausland. 32 Jahrg. № 38. Stuttgart und Augsburg, 1859. p. 908—909).

Говори се за окржга Корча, „чието население, предимно отъ християни, се състои отчасти отъ албанци, отчасти отъ власи и българи“. Въ цѣлия окржгъ сега има две български села — Дрѣново и Бомбощица, — и две влашки — Москополисъ и Сиписка. Останалитѣ селища сж албански.

47. Laveleye E., L'Angleterre et la Russie en Orient (печ. въ Revue des deux mondes, 50e année. Troisiéme période. T. 40 Paris, 1880. p. 423-454).

Авторътъ е известниятъ белгийски публицистъ Емилъ Лавеле.

стр. 438. „Ако се разгледа етнографската карта на Турция отъ Киперта, която послужи за основа при решенията на Берлинския конгресъ, вижда се, че българитѣ заематъ самото тѣло на полуострова, т. е. територията, ограничена на северъ отъ Дунава до Видинъ, на западъ съ една черта, която тръгва отъ Тимокъ и се допира до Нишъ, Враня, Скопие Битоля и Костурското езеро, на югъ съ една крива линия, чиито главни точки сж Богоцико, Острово, Солунъ, Демирхисаръ, Харманлии, Чирменъ, Бинаръ (Карабунаръ) и най-после на изтокъ Черно море, освенъ покрай брѣга до Варна, гдето господствува гръцкиятъ елементъ. Албанцитѣ заематъ на изтокъ отъ Адриатическо море планинската страна, която се простира отъ Антивари и Подгорица, при границитѣ на Черна-гора, до Валона и Аргирокастро; къмъ вжтрешностьта тѣ се допиратъ до българитѣ покрай планинитѣ Грамосъ, Вица и Шаръ до Прищина и Вучитрънъ, които сж вече сръбски. Гръцкиятъ елементъ преобладава покрай Егейско море на една ширина, която се движи между 25 и 50 километра, и въ Епиръ, на югъ отъ гореозначената граница на албанци и българи. Санъ-Стефанскиятъ договоръ бѣше освободилъ цѣлата българска страна, която брои близу 6 милиона души жители, отъ които повече отъ 4 милиона славяни. Така би могло да се създаде едно княжество, дарено съ достатъчна сила да се брани, и което, благодарение на естественитѣ си богатства, можеше да се стреми да стане една малка независима и цвѣтуща държава.

Берлинскиятъ договоръ, напротивъ, разсѣче България на три части, на които отреди различна сждба безъ всѣкакъвъ уважителенъ доводъ. Частьта на северъ отъ Балкана съ 2$^1/_2$ милиона души жители биде освободена; друга часть, подъ името Източна Румелия, съ 1,000,000 души жители, получи известна административна автономия подъ владичеството на Портата; най-сетне третата часть, Македония, съ 2,200,000 души жители, биде възвърната на султана т. е. подхвърлена на безредие, потисничество и провала (c'est-à-dire livrée au désordre, à l'oppression, à la ruine), както наскоро ще го покажемъ.

Съ какъвъ планъ се раздроби така единъ народъ на 3 кжса, оито ще се силятъ безъ друго да се съединятъ, защото само при това условие тѣ биха могли да живѣятъ и да благоденствуватъ? Дали за да не се пожертвуватъ мюсюлманитѣ, пръснати тукъ-тамъ между българското население? Но на югъ отъ Балкана тѣ не сж повече, отъ колкото на северъ; защото въ освободеното княжество тѣ сж 38$^0/_0$, въ Източна Румелия 35$^0/_0$ и въ Македония 40$^0/_0$. Впрочемъ, трѣбва да се отбележи, че поне $^1/_3$ отъ тѣзи мюсюлмани сж отъ славянска кръвь, напр. помацитѣ".

48. Leake, W. M., Researches in Greece. London, 1814. p. XIX-1f-472.

Извадки отъ това съчинение, които се отнасятъ до албанцитѣ, власитѣ и българитѣ, сж печатани въ нѣмското списание Jahrbücher der Literatur. 34 Bd. Wien, 1826. p. 111-145.

стр. IV. „Българскиятъ диалектъ е ограниченъ въ сѐвернитѣ окрѫзи на Македония, а влашкиятъ, въ нѣкои колонии, пръснати покрай билото на планината Пиндъ и въ прѣкитѣ гребени, които съединяватъ тази последната съ планината Олимпъ“.

стр. 375. „Най-южнитѣ окрѫзи въ Гърция, гдето българскиятъ езикъ е въ обща употрѣба, сѫ: въ западната страна на Македония нѣкои села въ съседство съ Корча, въ източната — хълмоветѣ, които заграждатъ широкитѣ равнини на Солунъ, Пела и Едеса (Воденъ). Първиятъ окрѫгъ е изолиранъ между гърци и албанци, но последниятъ може да се счита като южна граница на нова България (but the latter may be considered as the Southern extremity of the modern Bulgaria), тъй като християнитѣ, които говорятъ българския диалектъ, се простиратъ отъ тамъ, съ рѣдко прекѫсване, презъ цѣлата северна часть на сѫщинска Македония (Makedonia proper) и нейнитѣ придобити провинции Пеония, Пелагония и т. н., а отъ тамъ презъ цѣла Мизия и вѫтрешна Тракия чакъ до Дунава и въ съседство съ Цариградъ. Само крайбрѣжието на Тракия може да се смѣта часть отъ Гърция, защото гръцкиятъ езикъ тукъ все още преобладава, както е било нѣкога въ време на основаването на най-раннитѣ гръцки колонии въ тази страна. Но голѣмитѣ градове на Македония, както и нѣкои цѣли окрѫзи въ южната часть на тази провинция, сѫ заети главно отъ турци, които сѫ измѣстили и двѣтѣ (народности) гърци и българи и сѫ се заселили въ тази и въ съседната область Тесалия повече, отъ гдето и да било другаде въ Гърция. При това не е рѣдко въ нѣкои части на Македония да срещнешъ хора отъ простолюдието да говорятъ тритѣ езика — турски, български и гръцки“...

„Ако българитѣ и да заематъ тъй малка часть отъ тази страна, включена въ границитѣ на тѣзи изследвания, влиянието, което тѣ сѫ имали. и трайнитѣ следи, които сѫ оставили презъ дългото си пребиваване въ тази страна, сѫ мотиви, за да прибавимъ нѣколко думи върху историята имъ и да приложимъ нѣкои особености на езика имъ..“

49. Lejean G., Les populations de la Péninsule des Balkans <1869> (печ. въ Revue d'Anthropologie. 11e année. 2e série. Tome 5. Paris, 1882. p. 201-259; 453-496; 328-675).

Авторътъ е известниятъ добросъвестенъ френски ученъ, геологътъ Гийомъ Лежанъ, който е билъ натоваренъ отъ Министерството на външнитѣ работи съ специални изучвания на Балканския полуостровъ. Така той е обиколилъ нѣколко пѫти въ продължение на 10-15 години Дунавскитѣ области и цѣла северна България, Срѣдния Балканъ, Моравския басеинъ, Албания, Босна, Херцеговина, Тракия и Македония и дава ценни сведения, покрай друго, и върху етнографията на тѣзи страни. Въ своята статия „Explorations en Turquie d'Europe“ <1869>, печатана въ Bulletin de la Société de Géographie, 5e serie, t. 19. Paris, 1870. p. 370-377, той пише:

„По етнографията азъ събрахъ и почти попълнихъ материалитѣ за едно съчинение върху Турция, толкова подробно, колкото е за Австрия труда на баронъ Czoernig, който е, по признанието на всички, примѣръ въ този родъ (le modèle du genre). Азъ бѣхъ всѣкога първиятъ да проглася неизбѣжнитѣ грѣшки на опита, който издадохъ въ Гота въ 1861 г и не се спрѣхъ да приготвя едно поправено издание. Този обширенъ трудъ, съставенъ въ обемъ троенъ отъ първия, е днесъ почти привършенъ. Не безъ изненада четохъ азъ въ единъ скорошенъ брой на Mittheilungen една дълга и остра нападка отъ единъ славянски професоръ отъ Хърватско, който, естествено, ме обвинява, че съмъ пожертвувалъ славянитѣ въ моя опитъ отъ 1861 г. Азъ не настоявамъ тукъ, защото трѣбва да отговоря съ специаленъ трудъ срещу едно нападение, отъ което вземамъ толкова по-охотно своя дѣлъ, тъй като моятъ ученъ и многозаслужилъ приятель г. Каницъ е повече нагрубенъ и отъ мене отъ гнѣвливия славистъ.“

Знае се, че въ по-първитѣ свои съчинения авторътъ смѣта българскиятъ народъ затворенъ въ приблизително тѣзи граници: Дунава, Тимокъ и една черта, която минава презъ градоветѣ Нишъ, Призрѣнъ, Охридъ, Костуръ, Нѣгушъ, Солунъ, Одринъ, Созополъ, Черно море, Бургасъ, Сливенъ, Разградъ, Бабадагъ. Извънъ тѣзи предѣли отбелязва предпостове и остатъци отъ българско племе въ Добруджа, Влашко и Бесарабия. Новото съчинение, за което става дума по-горе и което авторътъ, внезапно починалъ въ 1871 г., не е могълъ да издаде, е печатано въ отдѣлни книги на списанието „Revue d'Anthropologie.“ Извадкитѣ за българитѣ (стр. 234), дадени въ труда на г. Михова, съдържатъ сведения върху прародината и заселването имъ на Балканския полуостровъ, както и върху отдѣлни моменти отъ историческия животъ на първото българско царство, черпани най-вече отъ византийски източници, които авторътъ основно е проучвалъ и сравнявалъ съ изнесеното отъ специалисти по този въпросъ. Отъ всичко намѣрено тамъ той заключава, че славянскитѣ племена, които сж били покорени и обединени отначало отъ българитѣ, сж населявали въ компактна и многобройна маса цѣла Мизия. Бавно българитѣ сж напредвали на югъ и истокъ, като измѣстяли гърцитѣ и заемали плодороднитѣ долини на Тракия чакъ до околноститѣ на Цариградъ. Въ IX вѣкъ тѣ колонизували вече цѣлата презбалканска страна до Сѣръ и Едеса (Воденъ), който е промѣнилъ името си, когато миналъ въ тѣхни ржце. Авторътъ привежда документи, които явно свидетелствуватъ за този походъ напредъ, въ който българитѣ сж подчинили и обединили македонскитѣ славяни, установени въ тази страна преди 6-ия вѣкъ. Къмъ 900ª година тѣ сж живѣли вече въ околноститѣ на Солунъ и покровителствували своитѣ сънародници? съотечественици, установени като търговци въ този градъ. Като привежда други документи, които показватъ цѣлата страна между Пиндъ, Драчъ и Цариградъ населена съ българи, авторътъ бележи, че славяни не сж колонизували никога, наистина, планинитѣ на южна Гегария и часть отъ Тоскария, но приема, че тѣ сж заемали тукъ градоветѣ, околноститѣ и равнинитѣ, пригодни за земедѣлие, за което ибългаритѣ отъ всѣко време сж имали особена срѫчность. Съ документ авторътъ потвърждава българското владичество на Воденъ и околноститѣ, Стари долъ, Дебъръ, Острово и редъ други български имена въ цѣлата днесъ албанска страна отъ Пиндъ до Драчъ. Около Елбасанъ намира навсжде на 5 мѣстни имена четири български и едно албанско. Цѣлиятъ източенъ и доленъ басеинъ на р. Деволъ, гдето днесъ се говори само албански, е български споредъ мѣстнитѣ имена, между които има само нѣколко гръцки. Сжщото е за Бератъ, чието истинско име е Арбанито-Бѣлградъ, за цѣлия басеинъ на Люми и др.

По-нататъкъ авторътъ минава къмъ времето, когато българитѣ сж се напълно славизували, и пакъ възъ основа на гръцки документи и на Шафарика приема като българославянска епоха времето отъ основаването на българското царство до края на 9-ия вѣкъ. Като следва и изтъква отдѣлни моменти отъ историята на българското царство, авторътъ се спира на Самуиловата държава и пише: „Нейнитѣ предѣли сж били тогава почти толкова обширни, колкото сж тѣзи на сегашното българско племе (ses frontières étaient alors presque aussi vastes que celles de la race bulgare actuelle): тя имаше на югъ (за граници) Воденъ, Сѣръ, Верия, които ѝ бѣха взети въ 1001 година.“ Привежда и примѣра за българския войвода Драгшанъ, който защищавалъ доблестно гр. Воденъ. Трогнатъ отъ неговия куражъ, императоръ Василий го приелъ съ почести и изпратилъ въ Солунъ, гдето той се оженилъ за дъщерята на единъ отъ най-виднитѣ жители въ града. Баща на две деца, той не можалъ да понася мжката по родната си страна: два пжти бѣга́лъ къмъ нея и бивалъ опрощаванъ. На третия пжть билъ наказанъ съ смърть.

Говори по-нататъкъ за Българоубиеца, който обикалялъ Пелагония и обезобразявалъ българскитѣ войници, за постепенното покоряване на българскитѣ области и окончателното падане на България подъ гърцитѣ. Дава обширни сведения и за павликянитѣ.

50. Lescœur L., Du retour des Bulgares au catholicisme (печ. въ Le Correspondant. T. 51 de la collection. Nouv. serie — t. 15. Paris, 1860. p. 397-415).

стр. 397. „Сжщинска България заема на картата мѣстото на старата римска провинция, известна подъ името Долна Мизия.“ Като дава границитѣ на тази България между Дунава и Балкана, авторътъ бележи: „Но не би трѣбвало да се смѣта затворено изцѣло въ тѣзи граници на географска България това българско население, което образува отдѣленъ клонъ отъ славянското стъбло, и като такова не е престанало да се домогва до собствена националность и да се чувствува увлѣчено днесъ да отблъсне заблужденията. Жителитѣ на Тракия, Македония — „съ една дума, на по-голѣмата часть отъ Румелия, сж българи“.

51. Malte-Brun V. A., Analyses critiques et extraits d'ouvrages récents. Géographie des peuples slaves. Carte linguistique et ethnographique de l'Europe orientale. Par M. Casimir Delamarre (печ. въ Annales des voyages, de la géographie, de l'histoire et de l'archéologie. 1868. T. 4. Paris. p. 99-103. Avec 1 carte).

Като дава преценка на картата на Delamarre върху източна Европа, за която споменахме, авторътъ пише:

стр. 107. „Българитѣ сжщо заематъ обширно пространство. Цѣла България и почти цѣла Румелия сж населени отъ тѣхъ. Тѣ сж ограничени на западъ отъ сърбитѣ въ Сърбия и отъ албанцитѣ, които, раздѣлени на многобройни племена, говорятъ езикъ, чийто произходъ е тъменъ. На югъ българскиятъ народъ се допира до Тесалия, която е гръцка, и е отдѣленъ отъ Егейско море съ една ивица твърде тѣсна (fort étroite) отъ гръцко население, което, като започва отъ Солунъ, следва брѣга, завива после на северъ и заема почти цѣлото пространство между Одринъ и Цариградъ. По-нататъкъ гжстотата (на гръцкото население) намалява и се губи при Варна. Колкото за Добруджа, тя е населена отъ твърде разнообразно население".

„Българската народность, която живѣе въ тѣзи обширни предѣли на страната, е заседнала между истинскитѣ османлии, които, прибавени къмъ известенъ брой българи прегърнали исляма, съставятъ мюсюлманска маса отъ реално значение. Въ всѣки случай тя отива значително къмъ намаление (subit un mouvement marqué de décroissance)".

52. Morel E., La Turquie et ses réformes. Paris, 1866. p. 348.

стр. 38. България... „Елементарна истина е, че земедѣлскиятъ елементъ (отъ населението), силенъ, търпеливъ, консерваторъ, е най-непоклатима и сигурна основа на всѣко общество и на всѣки народъ. Това е грамадното значение, което ще иматъ 4-5-тѣ милиона души българи въ обновяването на християнския Изтокъ, предприето отъ Турция".

стр. 51. Македония. „Тритѣ вилаета — Скопски, Битолски и Солунски — обхващатъ доста точно стара Македония и стара Тесалия... Населението на Македония е изчислено на 1,800,000 д., отъ които само 600,000 мюсюлмани; остатъкътъ сж християни отъ гръцко вѣроизповѣдание. Жителитѣ сж силни, дейни, интелигентни и воинствени."

53. Vermischte Nachrichten (Bulgarien. Graenze) (печ. въ Das Ausland. IV Jahrg. № 259. Muenchen, 1831. p. 1036).

Това съобщение за българитѣ е препечатано отъ „Zeitung von Odessa."

стр. 1036. „На картата обикновено се даватъ като граници на България на северъ Дунавъ, на изтокъ Черно море, на западъ Тимокъ (Timocus der Alten), на югъ Балканската верига. Собствено тази България сжществува само въ въображението, а мжчно е, дори невъзможно, да се дадатъ истинскитѣ ѝ граници. Въ всѣки случай Дунавъ раздѣля тази въображаема България отъ Бесарабия, Молдова и Влахия. Тимокъ сжщо я раздѣля донѣкжде отъ Сърбия; но нито Балканската верига, нито Черно море могатъ да се считатъ като опредѣлени граници. Защото при устието на Дунава живѣятъ запорожци и некрасовци; сетне дохожда Добруджанската степь, която се простира до Добричъ (Basardschik) и е населена изключително отъ татари, между които се намиратъ само незначително количество турци. Най-после земята, която лежи между Добричъ, Козлуджа и Варна, е населена отъ турци, така че по цѣлото това протежение на 100 души се пада едва 1 българинъ. Но най-голѣмата часть по-чисти българи (der grœsste Theil reiner Bulgaren) живѣятъ на югъ отъ Балкана, въ Македония чакъ до Охридъ и Битоля, въ Казанлъкъ-Казанъ, Разлога, Желѣзникъ, чакъ до Румелия. Дори отсамъ Одринъ и оттатъкъ този градъ (auch ueber diese Stadt hinaus) се намиратъ цѣли ивици, населени отъ българи. На северъ между Балкана и Дунава българи има само въ околностьта на Видинъ, Габрово, Търново, Вратца (Vratchez) и въ нѣкои други по-малко значителни мѣста. Грѣши се като се смѣта, че цѣлиятъ български народъ е затворенъ въ границитѣ, които обикновено се чертаятъ за България. Старитѣ области (Marken) на България, когато тя е имала още политическо сѫществуване, сѫ били далечъ по-просторни. Турцитѣ познаватъ само българи, но не и България. Почти въ всички санджаци на Европейска Турлия живѣятъ българи.“

54. Outendirck Fr., La Turquie à propos de l'exposition universelle de 1867. Paris, 1867. p. 424.

Въ прегледа на областитѣ и народноститѣ, които влизатъ въ Отоманската империя, авторътъ пише за българитѣ: „Има сѫщо българи въ Македония, Тесалия, Албания въ множество сръбски окрѫзи; и цѣлиятъ имъ брой възлиза на повече отъ 4,500,000 души“. Македония е дадена като отдѣлна область на стр. 112 отъ съчинението. „Цѣлото население е около 700,000 души жители: племе силно, енергично, интелигентно, воинствено, отъ което повече отъ $^1/_4$ сѫ приели исляма още отъ 15-ия вѣкъ, времето на завоеванието. Другитѣ македонци, които не трѣбва да се смѣсватъ съ албанцитѣ, тѣхнитѣ съседи, сѫ християни отъ гръцки култъ. Съ този основенъ елементъ на населението (élément fondamental de la population) се примѣсватъ арменци, гърци, евреи, особено въ Солунъ (стария Тесалоникъ), главенъ градъ, който брои повече отъ 80 х. д. жители, разположенъ на залива съ сѫщото име“.

55. Perrod, La Bulgaria ed il porto di Varna (печ. въ Bollettino Consolare. Vol. III. Torino. 1865. p. 347-365).

Въ този докладъ авторътъ, италиянски вицеконсулъ въ Варна, покрай сведенията за този градъ, дава редица ценни бележки върху България и българския народъ изобщо. Между друго той бележи: „Ако и броятъ на българитѣ, които живѣятъ въ Европа и говорятъ диалектъ различенъ отъ другитѣ славянски народи, да е около 4 милиона, едва единъ милионъ живѣе въ областьта, която носи това име; остатъкътъ е смѣсенъ съ населението на Румелия, Македония, Албания, Сърбия и Босна. Австрия брои около 50,000 души българи, и толкова се намиратъ въ Влахия и Бесарабия. Срещу това въ България има колонии отъ разни племена, които се разпредѣлятъ въ следнитѣ пропорции“ ...

Следва изброяване, въ което е дадено общото население на северна България 1,705,818 д., отъ които 1,000,735 д. българи, 430,483 д. турци, останалитѣ власи, евреи, арменци, гърци, италиянци и др. Даватъ се сетне сведения за Добруджа и нѣкои градове въ северна България.

56. Südslavische Pläne (печ. въ Die Grenzboten. 20 Jahrg. II Bd. Leipzig, 1861. p. 107-119, 126-136).

Споменуватъ се българитѣ като угрийско племе, живѣло отъ начало около рѣка Волга и славизувано при дохождането му въ Мизия. Дадени сѫ следъ това предѣлитѣ, въ които българскиятъ народъ живѣе днесъ: стр. 117. „Сега земята на този народъ е ограничена отъ Дунавъ, Тимокъ и една черта, която минава презъ градоветѣ Нишъ, Призрѣнъ, Охридъ, Костуръ, Нѣгушъ, Солунъ, Одринъ, Созополъ, Черно море, Бургазъ, Сливенъ и Разградъ. Изъ вънъ тѣзи предѣли има предпостове и остатъци отъ българското племе между албанци, власи, гърци, въ Добруджа, Влашко и Бесарабия. Броятъ на българитѣ не е даденъ въ студията на Лежанъ; други географи ги считатъ около 2½ милиона души“.

Вижда се, че статията е писана възъ основа на изследванията и даннитѣ на именития френски ученъ.

57. Ravelet A., La question politique et la question religieuse à Constantinople (печ. въ Revue contemporaine. 12 année. 2e série. T. 32.—67e de la collection. Paris, 1863. p. 641-666).

стр. 649. „Българитѣ сѫ отлични земедѣлци: на брой около 5 милиона души, тѣ заематъ и обработватъ не само България, но и по-голѣмата часть отъ Тракия, Македония и Румелия: на северъ тѣ се спиратъ при Дунава; на югъ сѫ изтикали (ils ont refoulé) гърцитѣ въ Тесалия, оттатъкъ Битоля и въ Халкидическия полуостровъ до Солунъ; най-сетне на изтокъ тѣ минаватъ (dépassent) Одринъ и достигатъ брѣговетѣ на Черно море подъ Варна. Не само че заематъ така въ гѫсти маси (d'une façon compacte) цѣлото сърдце на Румелия, но се вмъкватъ (s'avancent) било по отдѣлно (isolément), било на групи (par groupes) навсѣкжде около тѣхната земя, въ Албания, въ Източна Тракия, въ Добруджа до Дунавското устие, въ Бесарабия и дори въ Азия. Нѣщо повече, тѣ иматъ колония въ Цариградъ: има въ този градъ 50,000 д. българи отъ подвижното население (population flottante), които дохождатъ да упражняватъ тукъ дребни занаяти: кроячи, коняри, градинари, зидари и пр.“

58. Osmanisches Reich in Europa (печ. въ Registrande der Geographisch-statistischen Abtheilung des Grossen Generalstabes. VIII. Jahrg. Berlin, 1878. p. 464-471).

Между другото население на Европейска Турция споменува и българитѣ, за които пише:

стр. 464. „Броятъ на българитѣ трѣбва да бѫде по-голѣмъ, отъ колкото обикновено се приема: трѣбва да се смѣтатъ до 6,300,000 души. На западъ отъ Вардаръ българитѣ живѣятъ само въ отдѣлни изолирани гжсти маси; но тѣ образуватъ (съ изключение на Босна, Херцеговина, Черна-гора и Епиръ) основната маса на населението (die Grundmasse der Bevölkerung) на Балканския полуостровъ. Българитѣ сж гръко-православни; само около 20 х. души принадлежатъ на римската черква и 30 х. д. на исляма".

59. Reise im südlichen Makedonien (печ. въ Globus. 33 Bd. Braunschweig, 1878. p. 335).

„Политическитѣ събития на Балканския полуостровъ ще ни освѣтятъ въ значителна мѣра върху досегашнитѣ празднини въ географскитѣ и етнографски познания на странитѣ. Както се е осведомилъ „Allgemeine Zeitung" отъ Атина, неотколе единъ висшъ английски офицеръ отъ инженернитѣ войски пжтувалъ въ южната часть на Македония, за да събира автентични сведения (Aufklärungen) върху тамошното българско население (über die dortige bulgarische Bevölkerung). Съ картата на професоръ Кипертъ въ ржка той е преминалъ окржзитѣ Флорина, Костуръ, Кочани и Анаселица, последниятъ впрочемъ и въ географско отношение още съвършено непознатъ (völlige terra incognita). Тукъ сжщо трѣбва да отбележимъ, че третата тазгодишна книжка отъ „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde in Berlin" ще публикува една твърде подробна (sehr ausführliche) етнографска карта на цѣлия Епиръ, както и на части отъ Македония и Тесалия, отъ проф. Кипертъ".

60. Reports received from Her Majesty's Ambassador and Consuls relating to the Condition of Christians in Turkei. London, 1867. p. 89.

Този томъ съдържа рапортитѣ на английския консулъ Calvert и вицеконсулитѣ Barker и Blunt до лордъ Lyons за населението на Епиръ, Румелийския пашалъкъ (Битолски, Охридски и Костурски санджакъ) и Одринския вилаетъ. Даватъ се за тритѣ санджака 846,000 д. мюсюлмани и 543,000 д. християни. За населението на Скопския пашалъкъ се казва, че изчисления на населението не сж правени. Християнското население на този пашалъкъ е съставено отъ твърде различни племена, които изповѣдватъ гръко-православна вѣра; главно българитѣ, които образуватъ основата на земедѣлското население (numely, the Bulgarians, who form the bulk of the agricultural population), освенъ въ Охридския санджакъ; власитѣ, които иматъ предимно търговскитѣ занятия; албанцитѣ и гърцитѣ, които се предаватъ и на дветѣ — земедѣлие и търговия".

За Одринския вилаетъ (санджацитѣ Одринъ, Пловдивъ, Сливенъ, Родосто и Галиполи) се казва, че българитѣ сж най-многобройни отъ всички различни племена, които съставятъ това население, и се смѣтатъ надъ половината отъ цѣлото (at about one-half of the whole); че съ мохамеданитѣ тѣ образуватъ основата (the bulk) на земедѣлското население. Тѣ заематъ така сжщо градоветѣ и селата на северъ отъ Одринъ и Пловдивъ. Въ тѣзи два града и въ градоветѣ по крайбрѣжието гърци, евреи и арменци сж обикновено повече отъ българитѣ. Планинитѣ сж изключително населени отъ мохамедани и българи, но тѣзи последнитѣ сѫ по-многобройни . . . Прибавена е статистика на Одринския вилаетъ съ общо население 178,186 д. жители, отъ които 80,000 българи, 56,499 д. мохамедани, 35,802 д. гърци и др.

61. Reports. Turkei. № 16 <1877.> Reports by Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents in Turkei respecting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75. London, 1877. p. IV-147.

стр. 8-9. Тукъ е помѣстенъ докладътъ на английския консулъ Calvert отъ Битоля, 13 окт. 1868 г., до сѫръ Елиотъ. Дава сведения за християнското население на г. Охридъ, което се състои отъ „българи и албанци".

62. Robert C., Les Slaves de Turquie. Edition de 1844, précedée d'une introduction sur leur situation pendant et depuis leurs insurrections de 1849 à 1851. II. Paris, 1852. p. 22.

Къмъ изданието си отъ 1844 година, посочено по-рано отъ Михова, за което споменува и проф. Милетичъ въ рецензията си, авторътъ, голѣмъ познавачъ на Балканския полуостровъ, е прибавилъ този уводъ, въ който пише за българитѣ следното:

стр. 3. „Между християнитѣ, славянитѣ—българи и сърби — преобладаватъ. Тѣзи два народа, като се съединятъ, биха лесно дигнали на кракъ грамадна войска. Българитѣ сѫ сами за себе си повече отъ 4 мил. души, заседнали отъ Дунавскитѣ устия до планината Атосъ и въ Тесалия, до като отъ къмъ Босфора тѣхнитѣ безбройни стада пасатъ тревата на Румелия чакъ подъ стенитѣ на Одринъ. Отъ друга страна сърбитѣ, заседнали отъ Бѣлградъ до основата на Албания, заематъ въ Босна, Херцеговина и Черна-гора стратегически най-леснитѣ за отбрана планини въ цѣла Европа. За нещастие, турското завоевание е създало въ България, и особено въ Босна, единъ видъ феодална аристокрация, съставена отъ славяни-родоотстѫпници, наречени отъ тѣхнитѣ братя християни — потурици (потурчени). Тѣ упражняватъ върху бѣдната рая всички обирничества и тирания на срѣднитѣ вѣкове".

63. Schels J. B., Versuch einer Militaer-Topographie Albaniens (печ. въ Oesterreichische militaerische Zeitschrift. 4 Bd. Wien, 1830. p. 65-83; 146-169).

Като говори за населението на Албания, авторътъ споменува българитѣ.

„Освенъ арнаутското главно племе, въ тази областъ живѣятъ още разни малки грѫцки племена, като пирамитиоти, сулиоти, загориоти и др., както и много отдѣлно прѫснати гърци. Въ много области се намиратъ незначителенъ брой турци, — сѫщо евреи, арменци и цигани,— въ санджацитѣ Охридски, Елбасански и Скутарски, българи, — въ Елбасанъ сѫщо власи, въ Скутари сѫщо сърби и черногорци".

64. Die Slawen und die panslawistischen Tendenzen (печ. въ Die Gegenwart. 2 Bd. Leipzig, 1849. p. 429-464).

стр. 446. 10. „Българитѣ (Болгари или Бл'гари). Тѣ живѣятъ отъ дветѣ страни на Балкана на северъ до Дунава, на югъ въ долинитѣ на Македония и Тракия чакъ въ съседството съ Егейския брѣгъ." Говори се по-нататъкъ за сродството имъ съ сърби и руси и за културното влияние, което сж изпитали отъ Цариградъ, споменува се тѣхниятъ финско-татарски произходъ, който билъ оставилъ значителни следи — отъ „татарство“ (bedeutende Spuren des Tatarismus). Изчисляватъ се на около 3,600,000 души.

65. Statistica della provincia <Vilaet> di Salonicco (печ. въ Bollettino della Società geografica italiana. Serie II. Vol. 6. Roma, 1881, p. 222-224).

Тази статистика е дадена отъ Lambertenghi, бившъ италиянски консулъ въ Солунъ.

стр. 222. „Солунската область обхваща почти цѣла Македония, съ изключение на нѣкои северни окржзи; тя обема 4 санджака, Солунски, Сѣрски, Драмски и Битолски, и брои 1,500,715 д. жители, отъ които 617,678 д. мюсюлмани, 829,246 д. християни, 58,791 евреи.

Солунски санджакъ: мюсюлмани 193,260 д., християни 268,142 д., евреи 53,579 д.; всичко 514,481.

Въ Солунъ и околноститѣ 50,500 д. християни; 70% отъ християнското население говори гръцки, останалитѣ, съ изключение на нѣколко влашки семейства, сж българи. Признаватъ гръцкия патриархъ.

Дойранъ — 7,200 д. християни; всички говорятъ български; признаватъ патриарха.

Авретъ-хисаръ (Кукушъ): 29,450 д. христ.; 10% говорятъ гръцки, останалитѣ български; признаватъ патриарха; само 600 д. сж гърциунияти.

Тиквешъ: 19,530 д. християни, всички българи; по-голѣмата часть признаватъ патриарха, останалитѣ екзарха.

Кюпрели (Велесъ): 34,020 д. християни, отъ които 1,900 д. гърковласи, другитѣ българи, подчинени на екзарха.

Воденъ: 17,100 д. християни, говорятъ български и една часть гръцки; подчинени на патриарха.

Ениджe (Вардаръ): 22,500 д. християни; 35% говорятъ гръцки, 65% български; признаватъ патриарха.

Верия: 23,372 д. християни, всички гърци.

Струмица: 24,320 д. христ., всички българи, нѣколко гърци; признаватъ патриарха.

Касандра: 40,250 д. христ., всички гърци.

Сѣрски санджакъ: 295,043 д., отъ които 111,093 д. мюсюлмани, 182,820 д. християни, 1,130 д. евреи.

Сѣръ: 33,320 д. христ.; 60% говорятъ гръцки, остатъкътъ български; признаватъ патриарха.

Демиръ-Хисаръ: 23,720 д. христ.; почти 30% гърко-власи, останалитѣ българи; признаватъ патриарха.

Мелникъ: 23,050 д. христ.; както по-горе (почти 30% гърко-власи, останалитѣ българи; признаватъ патриарха).

Зъхна: 24,500 д. христ.; 62% говорятъ на гръцки езикъ, останалитѣ на български; признаватъ патриарха.

Петричъ: 10,123 д. христ.; всички българи; зависятъ отъ патриарха.

Неврокопъ: 35,000 д. христ., 15% говорятъ гърко-влашки, останалитѣ български; признаватъ патриарха.

Разлогъ: 18,825 д. христ., всички българи, зависятъ отъ патриарха.

Негрита: 14,282 д. християни, всички говорятъ гръцки, нѣколко български.

Битолски санджакъ: 533,040 д., отъ които 176,030 д. мюсюлмани, 355,008 д. християни и 4,002 д. евреи.

Битоля: 81,008 д. христ., 15$^0/_0$ гърко-влахо-албанци, остатъкътъ българи, зависещи отъ патриарха.

Рѣсенъ: 6,600 д. христ., както по-горе (15$^0/_0$ гърко-влахо-албанци, остатъкътъ българи, зависещи отъ патриарха).

Прѣспа: 6,600 д. христ.; 30$^0/_0$ гърко-влахо-албанци, остатъкътъ българи; нѣкои отъ тѣзи последнитѣ признаватъ екзарха.

Прилѣпъ: 36,100 д. христ.; 15$^0/_0$ говорятъ влашки, останалитѣ български, отъ които по-голѣмата часть зависятъ отъ екзарха.

Хорхора (Крушово?): 8,168 д. христ.; всички гръко-власи.

Кичево: 20,200 д. христ.; 25$^0/_0$ говорятъ гръко-влашки, остатъкътъ български. Зависятъ отъ патриарха.

Охридъ и Струга: 29,200 д. христ.; 15$^0/_0$ гърко-власи, останалитѣ българи, подчинени на екзарха; има 14,100 д. мюсюлмани отъ албанско племе.

Флорина (Леринъ): 15,105 д. христ.; всички българи, подчинени на екзарха.

Егри-Буджакъ: 6,180 д. христ.; всички гърци.

Зехаршамба, Джума, Серфица (Селфидже): всички християни сѫ гърци.

Старово: 3,220 г. христ.; 65$^0/_0$ гърко-власи, останалитѣ българи, подчинени на патриарха; има 13,223 д. мюсюлмани-албанци.

Опаръ: 13,802 д. христ.; както по-горе (65$^0/_0$ гърко-власи, останалитѣ българи, подчинени на патриарха).

Биглица: 9,500 д. христ.; 80$^0/_0$ гърци, останалитѣ българи.

Костуръ: 45,601 д. христ.; 60$^0/_0$ гърци, останалитѣ българи, подчинени на патриарха; има 10,505 д. мюсюлмани отъ албанско племе.

Колония: 9,200 д. христ. гърци и 7,275 мюсюлмани-албанци.

Хурпища, Анаселица: всички християни сѫ гърци.

Драмски санджакъ 157,651 д., отъ които 132,295 д. мюсюлмани, 25,276 д. християни и 80 д. евреи.

Драма: 9,200 д. христ., 45$^0/_0$ говорятъ гръцки, остатъкътъ български; зависятъ отъ патриарха.

Кавала: 1,870 д. християни гърци.

Енидже (Карасу): 3,356 д. християни; 65$^0/_0$ говорятъ гръцки, останалитѣ български; признаватъ патриарха.

Ксанти: 2,850 д. христ., всички гърци.

Правище: 6,800 д. христ., 80$^0/_0$ гърци, остатъкътъ българи.

Дарждере: 680 д. христ., всички българи.

Саржшабанъ: 320 д. христ., всички българи.

66. Suchodolska C., Un bandit bulgare dans les Balkans. Koutchou Oglu (печ. въ Revue contemporaine, 17e année. 2e série. Tome 64. — 99e de la collection. Paris, 1868. p. 46-77).

Авторката, дъщеря на известния полски емигрантъ на турска служба Чайковски-Садъкъ паша, е живѣла известно време въ България. Като споменува за апатията, въ която е изпаднало българското племе, и която е била причина за да бѫде то забравено отъ чуждия свѣтъ, тя изтъква, че то брои не по-малко отъ 5 милиона души и населява земя отъ 240,000 кв. клм. „Друга причина за това пренебрежение е, че българитѣ отъ Тракия и Македония, подъ натиска на фанариотското владичество, бѣха почти отрекли своята народность; тѣ се срамуваха отъ името българинъ“. Дава описание на гр. Сливенъ, нрави, обичаи и облѣкло на жителитѣ му.

67. Vogel Ch., Le monde terrestre au point actuel de la civilisation. T. 3. I partie comprenant l'Europe orientale, slave, turque, roumaine et grecque. Paris, 1881. p. 400.

стр. 455. „Българитѣ, които се сдобиха съ автономия по двата склона на Балкана, населяватъ освенъ това най-голѣмата часть отъ полетата на Тракия, както и на Македония, и нѣкога дори навлизаха въ Сърбия и Албания чакъ до Пиндъ“.

68. Das Volk der Bulgaren. Eine Studie von A. v. W. (печ. въ Neue Militärische Blätter. 6 Jahrg. 11 Bd. Berlin, 1877. p. 463-479).

Статията носи подзаглавие: Кѫсо изложение върху по-раншнитѣ и сегашнитѣ му жилища, произходъ и история, както и значението му днесъ.

Като намира твърде тѣсни за българския народъ предѣлитѣ, които обикновено минаватъ подъ името България, авторътъ пояснява:

стр. 463. „Ако българскиятъ или словѣнски езикъ се счете за признакъ на неговия произходъ и принадлежность, то така трѣбва да се опредѣлятъ границитѣ на неговото разпространение. — На северъ: Дунавъ отъ Желѣзнитѣ врата чакъ до устието, като при това трѣбва да се отбележи, че и северно отъ тази черта, въ Ромъния и Бесарабия, има много българи. На западъ: сръбската граница отъ устието на Тимокъ, изпърво на югъ, после на западъ до Новипазаръ и сетне точно на югъ, като следва планинскитѣ вериги, които тукъ образуватъ водораздѣлъ между Адриатическо и Егейско море, чакъ до височината на Костурското езеро. На югъ: отъ това езеро една черта, която следва презъ градоветѣ Солунъ и Сѣръ южния склонъ на Родопитѣ до Димотика на р. Марица. На изтокъ: отъ Димотика презъ Лозенградъ, покрай Карабурунъ на Черно море и по самото море до Дунавската делта.

Въ това пространство българитѣ живѣятъ, както е известно, не сами, но съ гърци, ромъни (власи и цинцари), албанци, сърби, турци, татари, черкези и цигани“.

Изключително българско е населението въ Западна България и по двата склона на Балкана. Най-вѣроятната цифра за броя имъ е 4-5 милиона души. Една сравнително малка часть е приела исляма и носи името помаии (sic помаци), разпространени „най-вече при Плѣвенъ, Солунъ и по р. Вардаръ.“

Мария Романска.

Résumés des articles de la revue.

Ivan Snégarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme.

Après la libération de la Bulgarie, la Russie fit de grands efforts pour déplacer de Constantinople l'exarchat bulgare, jugeant que la résidence de l'exarque à Constantinople et en général en Turquie était un sérieux obstacle pour faire cesser le schisme. Cependant, ces efforts de la Russie se heurtèrent à une résistance énergique du peuple bulgare, surtout dans le sein de la population bulgaro-macédonienne du vilayet d'Andrinople. Le 30 janvier 1880, l'exarque Joseph, après un séjour d'une année à Philippopoli et à Sofia, s'établit définitivement à Constantinople.

Cependant, le nouveau ministre plénipotentiaire russe à Constantinople, Novikoff, continua à agir persévéramment pour faire lever le schisme. Sur son insistance, le patriarche de Constantinople, Ioachim III, promit de ne pas agir auprès de la Sublime Porte pour faire changer les vêtements du clergé de l'exarchat. De même, l'exarque Joseph, afin de ne pas irriter le patriarche, ne remplit pas le désir de Dragan Tzankoff, en disant la messe dans l'église „S-t Stéphan“ le 30 août, fête patronymique du prince bulgare Alexandre Batemberg. Les conditions proposées par la Russie pour faire cesser le schisme étaient les suivantes: 1) Le diocèse de l'exarchat comprendra seulement la principauté bulgare et la Roumélie Orientale; 2) La Macédoine et le vilayet d'Andrinople resteront sous la juridiction du patriarcat de Constantinople qui devra promettre de ne pas persécuter la population bulgare de ces régions. L'exarque Joseph rejeta la proposition de l'ambassadeur russe Novikoff, en le persuadant qu'on ne pouvait avoir foi dans le patriarcat de Constantinople, dont les évêques, à ce moment-là, persécutaient avec acharnement les instituteurs bulgares et, en général, tous les Bulgares plus notables.

Durant le second séjour de l'exarque Joseph à Sofia (du 18 mai 1881 au 5 septembre 1882), à l'occasion du règlement des affaires ecclésiastiques dans la principauté bulgare, l'ambassadeur russe, Novikoff, tâcha de nouveau de mettre un début aux pourparlers conciliatoires entre le patriarcat et l'exarchat, mais cet essai aussi resta sans résultat. L'exarque Joseph répondit que le schisme pourrait être supprimé seulement en écartant la raison qui l'avait provoqué, c. à. d. en permettant à l'exarchat d'envoyer des évêques dans tous les évêchés bulgares de la Macédoine.

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 2. 1929.

Les essais ultérieurs de la Russie pour faire cesser le schisme eurent également pour but le transfèrement de l'exarchat de Constantinople en Bulgarie. Pour l'atteindre, aprés la réunion de la Roumélie Orientale à la principauté de Bulgarie, la Russie commença à encourager la propagande serbe en Macédoine, jugeant que celle-ci était un bon moyen pour priver l'exarchat bulgare de ses ouailles et l'obliger par là à s'établir en Bulgarie. Toujours dans ce but, en 1896, le ministre de Russie à Constantinople insista auprès de la Sublime Porte pour qu'elle ne promulgât pas les décrets concernant les cinq nouveaux évêchés bulgares en Macédoine (de Monastir, Débre, Strouma, Polianin et Doïran), promis en 1895.

Après que le prince héritier bulgare Boris eut été oint (le 2 février 1896), la diplomatie russe s'efforça de gagner le gouvernement bulgare de son côté pour la réalisation de son plan de réconciliation entre le patriarcat et l'exarchat. Cependant, l'exarque Joseph, par une lettre du 31 mars 1896, prévint le prince Ferdinand que le fait de mettre fin au schisme en transférant l'exarchat serait un coup fatal pour la cause de l'Eglise et de l'Ecole bulgares en Macédoine et dans le vilayet d'Andrinople. A ce moment-là presque toutes les municipalités et beaucoup de notables des villes et villages de la Macédoine envoyèrent des protestations à l'exarchat contre une telle entente avec le patriarcat.

Après que la Sublime Porte eut promulgué les décrets pour trois évêchés dépendant de l'exarchat (ceux de Monastir, Strouma et Débre), la diplomatie russe commença à agir énergiquement pour établir des évêques serbes en Macédoine, afin de détruire l'œuvre de l'exarchat en Turquie et par là de supprimer les causes du schisme. Sur l'insistance du ministre plénipotentiaire russe à Constantinople, Zinovieff, le sultan permit que le Serbe Phirmilian fut nommé évêque d'Uskub.

Après la proclamation de l'indépendance de la Bulgarie (le 4 octobre 1908), la question de l'abolition du schisme fut souvent soulevée dans la presse grecque, bulgare et russe. Les journaux grecs de Constantinople (au cours de l'été 1909) — à ce qu'il semble, à l'occasion des souhaits formulés par l'ambassadeur russe, Tcharikoff, au sujet d'une réconciliation entre Grecs et Bulgares — reconnaissant que les Bulgares avaient droit à une Eglise distincte et que le patriarcat de Constantinople avait commis des fautes dans le passé, proposèrent deux conditions pour l'abolition du schisme: 1) que les Bulgares fissent des excuses au patriarche; 2) que l'Eglise bulgare comprit seulement le territoire de l'Etat bulgare. Cependant l'exarque bulgare Joseph s'en tenait à l'ancienne formule: „la réconciliation par suite de l'application du firman concernant l'institution de l'exarchat".

Vers la fin de 1910, sur la suggestion d'une „grande puissance," le patriarche Ioachim III souleva la question de l'abolition du schisme dans son synode qui l'examina au cours de deux séances. Cependant, aucun accord ne put s'établir, car le patriarcat de Constantinople ne voulut même pas entendre parler d'une Eglise bulgare en Macédoine et dans le vilayet d'Andrinople. C'est pour la même raison qu'en 1912, alors que les Grecs et les Bulgares commençaient à se rapprocher au point de vue politique, le patriarcat et l'exarchat n'arrivèrent pas à une réconciliation.

Après le traité de Neuilly, quelques évêques émigrants russes essayèrent d'intercéder pour réconcilier l'Eglise bulgare et l'Eglise de Constantinople, mais le patriarche ne céda pas sur les conditions inacceptables, formulées à plusieures reprises, notamment : 1) que les évêques bulgares devront reconnaître officiellement leur culpabilité en ce qui concerne la proclamation du schisme ; 2) que les diocèses de l'Eglise bulgare ne devront se trouver que dans les limites du royaume de Bulgarie.

Prof. A. M. Sélichtchev, La célébration de la fête familiale la „sloujba“ (kourban) en Bulgarie et en Macédoine, et la „slava“ serbe.

L'analyse des données ethnographiques présentées dans l'article de M-r Selichtchev démontre que le „kourban“ bulgare et la „slava“ serbe ont pour base l'antique culte des aïeux, commun à tous les Slaves. Le même motif est à l'origine des fêtes de Noël chez les Bulgares et les Serbes. Les éléments essentiels (les objets et les actes) de ces fêtes se rattachant à ce culte datent de l'époque des premiers Slaves. Ces éléments et la forme de ces fêtes ont subi, au cours des temps, chez les peuples slaves vivant séparément, des influences différentes, provenant du milieu culturel et ethnographique voisin et de l'Eglise. La combinaison des différents éléments du rite (objets et actes) dans les fêtes citées plus haut a surgi également plus tard dans la vie des peuples slaves distincts. La plus récente de ces combinaisons est la forme de la „slava“ familiale.

La fête de Noël présente dans ses traits principaux les mêmes éléments chez les Bulgares et chez les Serbes.

La fête de la „slava“ a reçu chez les Serbes une autre forme que celui de la „sloujba“ bulgare.

En outre, chez les Serbes et chez les Bulgares, deux formes de la „slava“ et de la „sloujba“ se rencontrent, l'une représente la „slava“ ou „sloujba“ familiale, l'autre celle de la commune (du village).

L'influence de l'Eglise sur la „slava“ ou „sloujba“ familiale a été très forte. L'antique élévation sacrificatoire du pain et le geste de le rompre ont été remplacés par les formes chrétiennes. La consécration par l'Eglise du pain, du vin, du froment et du saint chrême a été également introduite dans la cérémonie de la „slava“ et de la „sloujba“ familiales.

La forme de la fête familiale qui s'établit chez les Serbes, se répandit dans un autre milieu ethnique, notamment chez les voisins méridionaux des Serbes — les Albanais — Malissaires (au nord et au nord-est du lac de Chkodra). Dans cette région vivaient auparavant des Serbes. Sous la pression des Albanais, une partie des Serbes se retira, une autre devint albanaise. Cependant, la fête de la „slava“ familiale s'établit dans le nouveau milieu ethnique. Dans ce cas-là, la „slava“ ne dépassa pas les frontières des anciens territoires du peuple serbe.

On peut supposer qu'à l'est la forme serbe de la fête familiale de la „slava“ s'est répandue dans un milieu ethnique distinct quoique proche au point de vue de la parenté, et a franchi les frontières des régions peuplées par les Serbes. Nous supposons que ceci a eu lieu dans la Bulgarie occidentale et dans la Macédoine. Dans la bande territoriale extrême de la Bulgarie du sud-ouest et, plus loin, vers la Morava, la population bulgare se trouvait depuis longtemps en contact étroit avec la population vivant plus loin au nord-ouest, de l'autre côté de la Morava — la population serbe. Les circonstances de la vie culturelle et politique ont favorisé l'influence serbe sur la population bulgare. L'existence des relations entre les différents groupes de ces populations est clairement temoignée par leurs langues — elles présentent des traits communs dans la combinaison des sons, dans les formes et dans la syntaxe. Grâce aux circonstances politiques au cours du XIV siécle et des siècles suivants, l'influence serbe commença à s'exercer aussi en Macédoine (il n'a pas existé de relations antérieures entre les populations macédonienne et serbe). L'influence des écrivains et des ecclésiastiques a été considérable. Les manuscrits de rédaction serbe qui paraissent en Macédoine à partir du XIV siècle témoignent de cette influence. Sous cette influence, quelques traits de la „slava" familiale serbe — fête consacrée par l'Eglise et étroitement reliée à elle — purent pénétrer dans la „sloujba" familiale bulgare (comme nous l'avons montré plus haut, la „slava" serbe, dans quelques cas, a surgi en relation avec la fête patronale de l'église). L'influence serbe a été plus forte dans les villes. Là, la fête familiale a exercé aussi une influence plus considérable sur la „slava" serbe (par ex. à Prilèpe et dans les villages des environs).

En Macédoine et en Bulgarie, la „sloujba" familiale a eu une autre forme que celle de la „slava" serbe. Il y avait dans ces fêtes des éléments communs. Les traits communs principaux sont les traits religieux; la source de l'influence a été la même — l'Eglise. Quelques antiques objets du sacrifice et des actes ont été aussi les mêmes.

La différence entre la „slava" serbe et la „sloujba" bulgare consiste en ceci que la fête serbe possède un plus grand nombre de rites magiques que la bulgare. Tous ces rites sont aussi pratiqués dans les fêtes bulgares, mais dans celles d'une autre date — les fêtes à la veille de Noël. Dans les régions limitrophes de la Bulgarie du sud-ouest, la fête familiale (svetetz) contient les mêmes éléments que ceux de la „slava" serbe, résultat peut-être de l'influence serbe.

La fête familiale particulière dans la Bulgarie du sud-ouest présente des traits originaux et caractéristiques — „le plat de l'hôte", le „remplaçant" de Rouptchos.

Dans quelques régions, la fête patronymique du plus ancien membre de la famille prend une grande importance dans la célébration de la fête familiale bulgare (Kostour, Maléchévo, Koukouch). Et cette importance a eu sans doute une forte influence sur la formation des fêtes dans les autres régions (bulgares et serbes).

Dans d'autres régions de la Bulgarie, on célèbre les protecteurs de la famille qui ont sauvegardé ou sauvegardent ses membres contre les malheurs. Dans certains endroits, on choisit un saint protecteur pour chacun des membres de la famille encore pendant son enfance. Parfois on oblige ceux qui n'ont pas encore de patron à en choisir un. On établit aussi le service en l'honneur du patron.

Dans beaucoup d'endroits de la Bulgarie orientale, la „sloujba“ familiale n'est plus fêtée — elle est tombée en désuétude il n'y a pas longtemps. L'existence de la forme de la „sloujba“ familiale en Bulgarie est hors de doute. Sa description détaillée est nécessaire.

Il existe dans la „sloujba“ bulgare un élément très caractéristique en comparaison avec la „slava“ serbe, c'est le „kourban“ — le sacrifice d'un animal, dont on donne la peau, l'épaule et la tête au prêtre-sacrificateur en tant que représentant de la Puisance Suprême, et le repas donné aux pauvres en tant que représentants éventuels des aïeux.

Une autre forme de la fête „slava“ ou „sloujba“ est la fête de la commune. La „slava“ serbe de la commune diffère considérablement de la bulgare. Ici, la richesse et l'originalité dans les objets et les cérémonies du rite se trouvent du côté bulgare. L'élément essentiel de la „sloujba“ bulgare de la commune est le „kourban“, cérémonie plus solennelle que dans la „sloujba“ familiale.

On retrouve dans la „sloujba“ communale l'influence non seulement des éléments des fêtes populaires sacrificatoires, mais aussi des traits du type balkanique de l'est, tels que les foires.

Les frontières de la propagation de cette fête du „kourban“ coïncident avec celles de la langue bulgare : la Bulgarie, le bassin du Timok, la Macédoine et l'Albanie moyenne (dans le passé).

St. Romansky, Les noms de quelques villes dans la Macédoine

1. Solunъ — Salonique.

L'origine du nom slave de la ville de Salonique, vieux bulgare Solunъ, issu du grec Θεσσαλονίκη, abrégé Σαλονίκη, passé aussi en turc Selianik, ital. Salonicco etc., est si évidente que jusqu'avant peu elle n'était pas misse en question dans la science. A peine tout récemment, quand M. A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, Paris, 1923, p. 23, émit l'opinion que l'appélation slave Solunъ suppose une forme grecque *Σαλώνη, un intérêt particulier en vue d'un éclaircissement non pas seulement du nom slave de ladite ville, mais aussi de celui chez d'autres peuples balkaniques, fut montré par slavistes et romanistes.

Le premier qui traita le thème en question fut M. A. Vaillant, pour expliquer que „le Slaves de la Macedoine“ auraient donné à cette ville le nom de la grande métropole chrétienne en Dalmatie Salona (aujourd'hui en serbo-croate Solin), après l'avoir adapté à leur phonétique: „vieux slave“ c. à. d. vieux bulgare Solunъ (v. L'Anthropologie, t. XXXIV, 1924, p. 292-293). Cependant, du côté roumain on attira l'attention sur le fait que dans la langue des Aroumains (Tzintzares) la même ville porte le nom de Sărună, avec traitement de *l* intervocalique en *r* et *un* de *on* accentué comme dans les mots latins passés en roumain. Ainsi d'abord M. Tache Papahagi, dans la revue Grai si suflet I, Bucarest, 1923, p. 92, ensuite M. Th. Capidan, dans son article Români nomazi (v. Dacoromania IV, Cluj, 1927, pp. 314, 339), deux savants roumains d'origine aroumaine, dérivent le nom aroumain d'un nom latin Salona et le considèrent comme preuve, pour en démonter l'ancienneté des Aroumains dans les environs de la ville. M. P. Skok y ajoute que le fond du nom slave et aroumain est le même, c'est le latin Salona, et soutient que, en raison du traitement de *l* intervocalique en *r*, le nom aroumain Sărună n'aurait pas pu être emprunté du nom slave Solunъ (v. Glasnik Sropskog naučnog društva II, p. 277, n. 4, 308, 309).

A la fin, c'est M. Vaillant qui apparaît de nouveau dans la Revue des études slaves VII, 1927, p. 268, pour exposer brièvement les observations émises par M. T. Papahagi et P. Skok et pour déclarer l'histoire du nom slave comme suffisamment claire: c'était la population romane de la Péninsule balkanique qui aurait abrégé le nom grec *[Θεσ]σαλονίκη* en Salṓna, ayant confondu le nom de cette ville avec celui de la grande métropole sur la côte d'Adriatique. Après leur immigration dans la Péninsule balkanique, les Slaves auraient trouvé deux villes du même nom Salona qu'ils avaient adopté. En Dalmatie ce nom aurait changé en Sòlīn (gén. Sol*í*na) avec changement de *o* en *u* et finalement en *i* „devant sonante“ (c. à. d. devant *n*), changement commun dans les noms locaux de cette région (c. Làbīn de Albona). En Macédoine Salṓna aurait pris la forme Solunъ avec le traitement de ṓ en *u* (c. *Καστώρια*> Kostur). Le doublet Solin: Solun, conclut M. Vaillant, correspond au doublet vieux bulgare rim-ъskъ: rum-ъskъ „romain“.

De tout cela il devient clair une chose, c'est que le nom slave d'aujourd'hui de la ville de Salonique (v. bulg. Solunъ, serbocroate Solun etc.), même s'il était dérivé d'une forme identique du nom de la ville Salona (scr. Sòlīn) sur la côte d'Adriatique, n'a rien de commun avec ce nom. Les deux villes ont été connu en même temps aux tribus slaves à leur établissement dans la Péninsule balkanique et il n'a eu aucune raison pour que dans le premier cas le mot devienne Solun et dans le second Solin. Il devient douteux, en général, que au VI et au VII siècles la ville était appelée du nom latin Salona par qui que ce soit. Cela n'est prouvé non plus de la forme aroumaine et meglénoroumaine Sărună, laquelle M. Capidan appelle „précieuse forme toponymique“ (neprețuită forma toponomastică), parce que on en saurait prouver que ces populations roumaines auraient habité en „Epir, Macédoine, Thrace et le Balkan“, encore avant le VII siècle, avant l'avènement des Slaves. Au temps des conquêtes romaines cette ville aurait eu, d'après Capidan, deux dénominations: l'une grecque *Θεσσαλονίκη* (où abrégé *Σαλονίκη*) qui s'est maintenue aujoud'hui encore chez les Grecs, et une autre—„purement romaine par son origine“ — Salona. Il ne dit pas d'où ce dernier nom a été pris, mais relate qu'il a été employé dans la Péninsule jusque l'envahissement des Slaves („V - VI s.“), qui l'ont adopté et modifié d'après l'esprit de leur langue en Solunъ. La forme Salona a subsisté cependant et s'est maintenue dans la langue des populations romanes de la Péninsule balkanique sous la forme Sărună, forme qui nous est attestée dans la langue des Aroumains et des Meglénoroumains, „décendants directs de ces populations.“ Cette forme avec traitement de *l* intervocalique en *r* devrait avoir apparue jusqu'au VII siècle au plus tard, jusque la venue des Slaves, étant donné que dans les mots „vieux slaves", empruntés en roumain, n'existent pas des formes avec ce traitement de *l* en *r* (v. Anuarul Institutului de istorie națională IV, 1927, p. 179).

Tous ces jugemunts comportent des contradictions fondamentales qui détruisent du fond les constructions de M. Kapidan. Si en effet les Aroumains et les Meglénoroumains descendaient d'une certaine population romane, vécue dans cette région et dans les environs de Salonique, au temps de l'immigration des Slaves dans la Péninsule, et si ces derniers avaient emprunté de leur langue le nom de la ville Salonique sans changement de *l* en *r* qui existe dans la langue des Aroumains et des Meglénoroumains, alors, dans ce cas-là, il faudrait concluer que ce changement de *l* en *r* devrait s'être effectué après que les Slaves s'étaient mis en contact avec cette population. Cela accepté, il devient étrange pourquoi on ne rencontre pas parmi les mots slaves en roumain, des mots comportant le *r* de *l*. Si au contraire ce changement s'était effectué avant l'immigration des Slaves dans le Péninsule, alors, pourquoi ces derniers n'ont-ils pas emprunté le nom sous la forme *Sorunъ, étant donné que le nom roman avait été changé en Sarona? Il est clair donc que quand les Slaves s'étaient établis en Macédoine méridionale dans les environs de Salonique, ils n'y auraient trouvé aucune ancienne population romane ou romanisée (les Aroumains et les Meglénoroumains y sont descendus plus tard, venant du nord), ni un nom roman (latin) Salona pour la ville de Salonique; autrement il se seraient trouvés encore d'autres noms archaïques, restés de cette population.

La vérité est que les Slaves ont emprunté le nom de la langue des Grecs qui peuplaient la ville et ses environs. Il est connu que cette ville (qui portait dans une époque plus reculée le nom de Therma) a été peuplée plus tard au IV s. av. J. Chr. par le capitaine macédonien Kassandre et appelée au nom de sa femme *Θεσσαλονικη*. Une forme abrégée **Σαλώνη* que suppose M. Mazon est très commode à expliquer le nom slave, mais elle ne nous est pas attestée: aujourd'hui encore la ville s'appelle par la population grecque de la ville et des environs *Σαλονίκ*, sans aucune abréviation à la fin. L'emprunt du nom de la ville dalmate ou d'une forme abrégée sur son exemple, faite par les Slaves au temps de l'envahissement, comme le supposait Vaillant auparavant, ou par une population romane d'aprés ce qu'il accepte plus tard, est évidemment impossible.

Donc, il faut supposer que les Slaves avaient emprunté directement des Grecs la forme populaire de ce nom et l'avaient adaptée à l'esprit de leur langue. Le nom *Σαλονικη* devrait donner dans la langue des Slaves *Solunьcь, forme qui aurait eu deux incommodités pour les Slaves: premièrement, ce mot avec le suffixe diminutif -ьcь aurait été étrange à désigner une ville si grande, la seconde de l'empire après la capitale Constantinople; ou bien, ce suffixe qui forme chez les Slaves des noms possessifs montrant l'origine, aurait désigné dans le cas un originaire de cette ville, comme dans Trъnovьcь de Trъnovo etc. Voilà donc pourquoi, lors de l'emprunt même du nom de la ville des Grecs, il aurait apparu la forme

Solunъ dans la langue de la population slave environnante, construite sur une forme *Solunьсь.

En faveur d'une telle interprétation du nom slave, emprunté directement du grec, parle cette distinction entre le mot vieux bulgare Solunъ pour la ville de Salonique et le serbocr. Solin pour la ville dalmate. Le doublet est identique en effet, comme le relève M. Vaillant, avec le doublet vieux bulgare rumьskъ et rimьskъ (de Rimъ), mais cette distinction n'est pas due à l'époque, où il a été emprunté, comme l'explique-t-il. Le nom slave de la ville de Roma Rimъ a été connu par migration de l'ouest à l'est et le changement de ó accentué, devant une consonne nasale (m dans le cas) est identique avec le même changement de Solin (Salona), tandis que le vieux bulgare rumьskъ (dans le Codex Suprasliensis etc.) et évidemment emprunté du grec *ϱωμαῖος*, avec u au lieu de o (c. drumъ de *δϱόμος* etc.).

Quant à la forme aroumaine et meglénoroumaine Sărună, il n'y a aucun doute qu'elle a apparu plus tard, après que ces groupes ethniques, descendus de leurs habitations septentrionales, se sont établis dans la Macédoine et dans l'Epir, où ils ont connu la ville. Ce qui prouve que ce nom est emprunté des Slaves et cela dans un temps reculé, c'est la terminaison -ă au lieu de -ъ, comme l'aroum. tâmpănă du vieux bulgare tǫpanъ (tambour), goadă—godъ etc. Et c'est justement comme emprunt ancien qu'il apparaît avec le traitement de l intervocalique en r commeles mots latins, ce que nous trouvons aussi dans le nom propre Nicoară du vieux bulgare Nikola, gr. *Νικόλαος* etc. C'est à tort que ce-dernier nom roumain est considéré par les savants roumains comme un vestige du latin, ou même comme emprunté directement par les Roumains du vieux grec!

Prof. A. M. Sélichtchev, Une protestation des Bulgares à Monastir en 1876.

Le prof. Sélichtchev communique le texte d'un rapport officiel du consul russe de Monastir, V. Maximov, daté du 3 avril 1876, et adressé à l'ambassadeur russe à Constantinople, Ignatiev, pour porter à sa connaissance l'envoi d'une protestation des Bulgares de Monastir à l'exarque bulgare et d'une pétition au grand vizir.

Dans cette protestation, la commune bulgare de Monastir, alarmée par les rumeurs selon lesquelles l'exarchat aurait entamé des pourparlers avec le patriarcat grec en vue d'une réconciliation, en cédant sous la juridiction de ce dernier les villes d'Ohrida et Prespa et leurs environs qui formaient une partie de l'évêché d'Andrinople et de Prespa déclarent à l'exarchat qu'ils ne consentiront dans aucun cas à passer de nouveau sous la juridiction du patriarcat.

Dans la pétition que les habitatns de Monastir envoyèrent à Constantinople au militant bulgare en vue, Tchomakov, afin qu'il la remit, en cas de nécessité, au grand vizir, Mahmoud Nédin pacha, ils prient ce dernier de ne pas permettre que le firman du sultan, par lequel la question de l'Eglise bulgare a été si heureusement résolue, soit violé, et ils lui expriment, en même temps, leur gratitude pour le consentement qu'il a donné à ce que la commune bulgare de Monastir puisse choisir dans son milieu des membres délégués auprès des institutions juridiques et administratives du vilayet de Monastir.

M-r Maximov communique dans son rapport d'autres démarches encore que le docteur bulgare Michaïkov a fait auprès de lui, afin qu'il prie Ignatiev de défendre les droits de la commune bulgare de Monastir, droits que celle-ci s'est acquis, et qui seraient abolis si les rumeurs au sujet du prix d'une réconciliation avec le patriarcat se confirmaient. Maximov rapporte son entretien avec Michaïkov sur cette question et sur les conditions éventuelles d'une réconciliation que les Bulgares de Monastir, dans le cas extrême, seraient enclins à accepter. En conclusion, Maximov prie Ignatiev d'intercéder auprès du grand vizir pour la reconnaissance de l'indépendance de la commune de Monastir, car si elle était de nouveau réunie aux Koutzo-Valaques de la ville (sous la juridiction du patriarcat), la population bulgare retomberait dans la pénible situation décrite par le précédent consul russe à Monastir, Iakoubovsky.

Le rapport de Maximov est reproduit non seulement dans l'original (en russe), mais aussi en bulgare.

N. A. Mouchmov, Molybdobules byzantins du XI siècle ayant trait à l'histoire bulgare.

Dans la Revue macédonienne an. III, fas. 1, 1927, p. 71 (résumé français p. 160), M-r Mouchmov a publié deux molybdobules des archevêques d'Ohrida, ainsi qu'un autre d'un évêque. Les moulages de ces trois molybdobules, ainsi que cinq autres moulages de molybdobules, ont été reçus par M-r Mouchmov du vivant de l'ancien directeur du musée de Vienne, le prof. D-r R. Münsterberg.

Au début, l'auteur a pu à peine déchiffrer les trois premiers sceaux. Aujourd'hui, il est en état de publier les cinq autres.

1. Ce sceau appartenait à Nicetas Carianitien, duc de Bulgarie et proèdre. Voici sa légende:

(ΓΡΑΦῶΝ)	*T8 ΠΡΟΕ*
CΦΡΑΓΙ(C)	*ΔΡ8ΝΙΚΗ*
T8 Δ8ΚΟ(C)	*ΤΑ Τ8 ΚΑ*
Β8ΛΓΑΡ	*ΡΙΚΝ . . . (sic)*
(Ι)AC	

Diam. 18 mm. fig. 1 et. 2.

Ce sceau a été publié par Mordtmann dans la Conférence sur les Sceaux et les Plombs byzantins p. 57, 1873. En 1884, il fut de nouveau publié par Schlumberger dans sa Sigillographie de l'Empire Byzantin p. 239.

M-r M. n'a pas sous la main la publication de Mordtmann, mais, comparé à celui de Schlumberger, le sceau en question se distingue de celui déjà publié. D'ailleurs, Schlumberger, sous la note № 5, notifie que le nom patronymique, à demi effacé, est douteux. En outre, S. donne partout *OV* pour *8* comme il est sur notre sceau; il donne l'article *THC* qui n'existe pas sur notre sceau; le nom patronymique, S. le lit *ΚΑΗΚΗ*, tandis que sur notre sceau on lit clairement *ΚΑΡΙΚΗ*. Il paraît que ce nom doit être *ΚΑΡΙΑΝ(ΙΤΟV)*, puisque C. Constantopoulos dans le journal international d'archéologie numismatique t. III, 1900 p. 187, 55, publie un sceau avec le nom *ΚΑΡΙΑΝΙΤΟV*. Il est clair que les deux sceaux, bien qu'ils appartiennent au même propriétaire, diffèrent l'un de l'autre.

2. Sceau de Nicétas proto-proèdre des Bulgares.

Comme le montre les fig. 3 et 4 ce sceau est considérablement endommagé et on a pu à peine constater la légende suivante:

† ΠΡѠΤ'	*ΟΠΡΙΝ*
(Π)ΡΟΕΔΡѠ	*ΜΟΝΑ .*
(SΠΟΙ)ΜΕΝΑΡ	*ΤѠΝ (ΑΓΙ?)*
(XѠ) ΒΟVΛ	*ΜѠΝ . . .*
(Γ)ΑΡѠΝ	*ΝΗ. . . . .*

Diam. 18 mm.

Il paraît que ce sceau appartenait à ce même Nicétas Carianitien qui avant d'être proèdre et duc de Bulgarie a été moine dans un certain monastère et ensuite est devenu archevêque des Bulgares.

3. Le sceau № 3 parait avoir la même légende et par conséquent avoir appartenu à ce même Nicétas.

Diam. 18 mm. fig. 5.

4. Sceau de Leonti Cedrin, vestit et protospatère de Bulgarie.

. . . ΘΕΙΤ.	*. CΠΑΘ*
CѠΔ8ΔѠ	*ΒΟVΛΓΑ*
ΛΕΟΝΤΙ	*ΡΙΑCΤѠ*
ΒΕCΤΗ	*. . ΔΡΙΝѠ*

Diam. 24 mm. fig. 6 et 7.

Parmi les gouverneurs byzantins connus, qui ont été chargés du gouvernement de la Bulgarie conquise par Basile II au XI-e siècle, on ne connait pas un autre du nom de Leonti Cedrin. De même aucun autre de ces gouverneurs n'a porté le titre de *Βέστη*.

5. Sceau de Constantin, vestarque et provéditeur de toute la Bulgarie.

Ο	*Δ*	*† K̄Ē ΒΘ*
Α	*Η*	*ΚѠΝ ΒΕC*
ΓΙ	*ΜΗ*	*ΤΑΡΧΗΝ*
ΟC	*ΤΡΙ*	*ΚΑΙΠΡΟΝΟ*
	ΟC	*ΗΤΗΝ ΠΑ*
Buste de St. Dé- mètre en face tenant une haste.		*CΗC ΒΟVΛ*
		ΓΑΡΙΑC

Diam. 28 mm. fig. 8 et. 9,

Ce sceau est publié par Schlumberger (op. cit. p. 240, 2.) Il lit *BȣΛΓAPIAC* au lieu de *BOVΛΓAPIAC*. M-r Mouchmov donne, en outre, la reproduction du sceau.

Apostol D. Kotchov, Les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales dans la région de Drama.

L'auteur, en sa qualité de contemporain et de témoin oculaire, décrit les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales entre les Grecs et les Bulgares, il y a 65 ans, dans le ville de Drama et ses environs. La renaissance nationale de l'élément bulgare dans la région de Drama a eu lieu un peu plus tard, parce que le département était, à cette époque, privé de bonnes routes et, en général, de communications faciles avec les autres régions de la Turquie, de sorte que la question des droits pour l'Eglise et l'Ecole nationales se développa plus lentement; une autre raison fut le manque d'esprits éveillés et d'un nombre suffisant d'inspirateurs instruits et énergiques. L'élément grec était fort influent et, d'autre part, la population mahométane, composée de vrais Turcs et de Bulgares mahométans, les ainsi-nommés „Pomatzi", était fort nombreuse, surtout dans les villages.

Le principal motif qui dans la région de Drama poussa les Bulga á mener une lutte plus active contre les Grecs pour la cause de l'Eglise et de l'Ecole nationales, fut le firman du sultan, promulgué en 1870, qui permettait à chaque nationalité dans l'empire ottoman de se servir librement de sa langue nationale pour étudier et prier. Le clergé grec s'opposait de toutes ses forces à l'émancipation des Bulgares de la juridiction du patriarcat de Constantinople, mais il était trop tard pour lutter contre le réveil de la conscience nationale de cet élément bulgare si oppressé jusqu'alors. L'auteur décrit comment fut mené la lutte pour la cause de l'Eglise et de l'Ecole nationales dans la ville même de Drama et les villages plus proches de Prossetchen, Plévnia, Vissotchan, Drénovo, Kobalichta, Raménitza, Egri-déré, Skijovo, Alistram, Gratchen, Babaletz, Volak et Guéordjik. L'auteur indique pour chaque village séparément le chiffre de la population bulgare à cette époque, quels furent les hommes les plus en vue qui dirigèrent le mouvement culturel national, quels furent les mesures prises par les autorités ecclésiastiques gecques contre ce mouvement des Bulgares pour leur autonomie culturelle, quels furent les notables du village et les prêtres, en indiquant leurs noms ainsi que ceux des premiers maîtres et maîtresses bulgares dans la région de Drama. La population chrétienne de certains villages comprenait en plus des Bulgares aussi des Valaques grécomanes. Le plus fort élément bulgare se trouvait dans le grand village (5000 habitants) de Prossetchen, d'où commença le mouvèment pour l'autonomie culturelle bulgare et d'où il se répandit dans la ville même de Drama. L'auteur s'étend le plus longuement sur les luttes pour l'Eglise et l'Ecole nationales dans le village de Prossetchen; ses informations concernant les autres villages sont très brèves.

Comptes rendus.

G. Balastchev, Les Bulgares au cours des dernières dix années du X siècle. I. Sofia. 1929. p. 84. — Compte rendu par P. Moutaftchiev.

L'essai fait par M-r Balastchev dans cet ouvrage de soumettre à la critique quelques'unes des opinions anciennes et nouvelles sur les questions concernant l'histoire des débuts du royaume d'Ohrida n'est pas très réussi. Dans quelques cas, par ex. au sujet de la question des motifs directs de la guerre bulgaro-byzantine en 957, l'auteur n'a pas consacré assez d'attention aux divergences des sources historiques. Dans d'autres cas, il émet des opinions ou bien il affirme des faits qui sont indubitablement faux. Ainsi, il n'est pas exact que le tzar bulgare Péter est mort deux mois après Nicéphore Phocas, de même, l'hypothèse que le titre *κόμης*, sous lequel les auteurs byzantins désignent le père de Samouïl, traduirait la désignation slave кърметъ, ou l'hypothèse que l'Etat bulgare occidental aurait été premièrement divisée en régions que gouvernaient Samouïl et ses frères ne reposent évidemment pas sur des arguments sérieux. En outre, on ne peut défendre l'opinin de M-r Balastchev, selon laquelle le fils de Samouïl, Radomir (Gavril-Roman), serait né d'une captive de la ville de Larissa. On ne peut avoir foi dans l'information à ce sujet de Scylitzès-Cedrène sur laquelle s'ppuie M-r Balastchev, car Larissa a été conquise par Samouïl en 983, et Radomir a pris part à la bataille près de Sperchios en 996. Il faudrait donc admettre qu'à cette époque c'était un enfant de 11—12 ans, chose évidemment inadmissible.

On ne peut également admettre l'hypothèse de M-r Balastchev que dans les limites de l'Etat de Samouïl entraient aussi les terres de la Bulgarie transdanubienne. Celles-ci avaient été perdues par les Bulgares encore avant la création du royaume de Bulgarie occidental. Plus loin, M-r Balastchev n'est pas du tout convaincant quand il s'efforce de démontrer que dans son expédition contre Sofia en 986, Vassili II ne passa pas par les „Portes de Trajan" comme tout le monde l'admettait jusqu'aujourd'hui, mais par le „Soulou-devent" (en turque: le défilé de l'eau) et que c'est précisément là que les Bulgares, à leur retour, détruisirent son armée. Les arguments de M-r B. reposent dans ce cas sur une fausse interprétation des événements historiques.

On trouve dans l'exposé de M-r Balastchev quelques fautes d'un autre genre aussi. Par exemple, d'après lui, les „avzones" auraient été une „armée d'élite des Romains", alors qu'il est notoire que dans le langage poétique on désignait sous le nom „avzones" les Byzantins eux-mêmes.

Histoire de la Bulgarie, par Nicéphore Moshopoulos. Avec des cartes et des illustrations. Athènes, 1929. p. 103. (En grec). — Compte rendu par Vladislav Alexiev.

Cette „Histoire de la Bulgarie" citée plus haut représente une rareté dans la littérature grecque, par laquelle, après le »*Ἱστορία τῶν Βουλγάρων*» de *Ν. Ι. Κοκκώνη* (1877), M-r Moshopoulos vient remplir une lacune importante. Malheureusement, l'auteur n'atteint pas entièrement son but, parce que, selon l'opinion de M-r Alexiev, beaucoup de faits historiques ne sont pas bien mis en lumière, et cela, dans la plus grande partie des cas, par suite d'une certaine tendance panhellénique; M-r Alexiev cite à ce sujet beaucoup d'exemples. Dans le chapitre concernant l'ethnographie de la Bulgarie, l'auteur se montre mal informé; il y jette un matériel hétérogène, sans système et sans la compréhension de l'histoire qui serait nécessaire. Ainsi, parlant des premiers Bulgares et de leurs „différents mélanges avec les peuples touraniens", l'auteur cite tout à fait mal à propos les Pomatzi (Bulgares mahométans), qui, comme on le sait, ont adopté la religion mahométane beaucoup plus tard, et qui n'ont rien de commun avec les peuples touraniens. Dans sa tendance à se solidariser avec les savants serbes en ce qui concerne quelques unes de leurs théories anti-bulgares, Moshopoulos, mal informé sur l'ethnographie slave, affirme que les Bulgares ne connaissaient pas la grande association familiale, ni la „slava" des Slaves, et ainsi de suite. En ce qui concerne les événements historiques eux-mêmes, M-r M., qui s'est conformé sur ce point aux œuvres d'Jireček et Zlatarsky, les a, en général, rapportés avec exactitude, à l'exception de certaines exagérations tendancieuses ou de quelques erreurs, par ex. en plaçant dans la suite des tzars bulgares le prince russe Svétoslav, qu'il appelle *τσάρος τῆς Βουλγαρίας* sans mentionner que ce dernier était un prince russe et que son règne en Bulgarie n'a été que provisoire.

Il semble qu'en ce qui concerne l'histoire de la Bulgarie à l'époque du joug turc, M-r M. a puisé principalement dans l'„Histoire des Bulgares" (Geschichte der Bulgaren. Leipzig 1917) de N. Stanev. M-r M. a la faiblesse de nommer les phanariotes, contre lesquels les Bulgares menaient une lutte culturelle, „le clergé hellène", et de vouloir démontrer que cette lutte avait pour but non pas d'affranchir de la domination intellectuelle des Grecs, mais pour détruire l'importance du pouvoir temporel du patriarcat. Les buts et les conséquences de la guerre russo-turque de 1877 sont exposés avec un parti pris spécial; par la création de la Bulgarie de San-Sféfano l'„hellénisme tout entier" aurait été sacrifié en Turquie. L'auteur ne mentionne rien au sujet de l'article 23 du traité de Berlin, et quant à la Roumélie Orientale, il la représente comme un ancien patrimoine grec que les tzars bulgares auraient réussi à conquérir dans le passé sur Byzance. Il décrit minutieusement, mais toujours avec parti pris, les efforts des gouvernements bulgares pour obtenir du Sultan de nouveaux droits pour les églises et écoles bulgares en Macédoine. L'auteur passe sous silence une série de faits historiques se rattachant aux luttes nationales des Bulgares de la Macédoine; il s'efforce de représenter ces derniers non comme des Bulgares, mais comme des „Hellènes" et des „Slavophones". Cette partie du livre de M-r M. ne supporte aucune critique; en niant la nationalité bulgare des Macédoniens, elle est en contradiction avec les chapitres précédents, dans lesquels l'auteur, se basant principalement sur les sources premières byzantines, reconnaît le caractère bulgare du second royaume de Bulgarie sous le règne de Samouïl et des régions macédoniennes jusqu'à la Thessalie et l'Epire elles-mêmes. Le mouvement révolutionnaire macédonien est également représenté sous une forme inexacte—non pas comme un mouvement national, mais comme l'œuvre de l'Etat bulgare et de sa politique. L'auteur expose avec le même parti pris les événements se rattachant aux pourparlers qui amenèrent l'alliance balkanique, et attribue à la Grèce, principalement à Vénizélos, le rôle le plus important. Quant à l'exposé des actions militaires en 1912, ce n'est pas, selon M-r Alexiev, de l'histoire, mais des inventions de publiciste; entre autre, l'auteur affirme que l'armée bulgare aurait avancé très facilement en Thrace et qu'elle désirait „avide de gloire", attaquer Constantinople; or, il est universellement connu que les combats les plus sanglants contre les Turcs ont précisément eu lieu en Thrace. L'exposé des pourparlers menés à Londres manque également de l'objectivité nécessaire. Les efforts de M-r M. pour prouver que durant la guerre interalliée de 1913 les Grecs auraient occupé à dessein la Thrace pour que les Turcs ne la reprennent pas, et qu'après la paix de Bucarest les Grecs auraient remis immédiatement la Thrace aux Bulgares, prouvent jusqu'à quel point l'auteur peut dénaturer les faits. De la même manière, superficielle et subjective, l'auteur expose les récents événements politiques et les pourparlers diplomatiques au sujet de la Macédoine jusqu'à nos jours.

Prof. K. Kadletz, Le droit slave primitif avant le X siècle. Traduit et complété par le prof. d-r F. Taranovsky. Belgrade, 1929. p. 134. (En serbe). — Compte rendu par Vladislav Alexiev.

L'auteur du compte rendu découvre dans les corrections et compléments de la traduction serbe du livre ci-dessus cité, faite sous la rédaction du savant russe M-r Taranovsky, actuellement professeur à Belgrade, des informations tendancieuses qui sont en plein désaccord avec la vérité historique. Elles se rapportent à l'époque de la formation du premier Etat bulgare, c. à. d. à la seconde moitié du VII siècle. Cet Etat est représenté à dessein comme purement „tataro-bulgare", n'ayant rien de slave, de sorte qu'il aurait absolument différé des Etats slaves qui se formèrent plus tard, celui des Serbes, celui des Croates, etc. L'auteur du compte rendu ne partage pas l'opinion de M-r Kadletz, car il est démontré que l'élément touranien, qui a contribué à poser les bases du premier royaume bulgare d'Asparouh, était représenté par une horde nombreuse, avec laquelle les Slaves déjà établis dans la Bulgarie de l'est ont agi de concert; ces derniers ont imposé peu à peu à l'Etat nouvellement constitué un caractere purement slave qui vers le X siècle est déjà le seul dominant. La thèse exposée dans la traduction serbe est en désaccord radical avec ces faits; selon elle, les Tataro-Bulgares auraient formé jusqu'à la fin du premier royaume bulgare, c. à d. jusqu'en 1018, un peuple tout à fait distinct: „quoique, après la conversion au christianisme, ils se soient mêlés, sous quelques rapports seulement, avec l'élément slave". C'est pourquoi il n'est pas parlé dans la rédaction serbe du livre du prof. Kadletz des S-ts Cyrille et Méthode, des débuts de la littérature slave et de son épanouissement sous le prince Boris et le tzar Siméon, événements qui datent précisément de cette époque soi-disant „purement tataro-bulgare". C'est de cette façon que les faits historiques sont dénaturés, pour pouvoir arriver à la conclusion tendancieuse qu'avant le X siècle il n'aurait pas existé un Etat slave organisé dans la Péninsule balkanique, mais seulement un „Etat tataro-bulgare" qui n'était pas slave. L'auteur du compte rendu fait encore ressortir que la traduction serbe a négligé certains passages du livre du prof. Kadletz qui sont en contradiction avec les théories erronées ci-dessus indiquées, par ex. le passage à la page 63 où il est incidemment parlé de la formation de l'Etat bulgare et où il est dit qu'il s'est organisé avant tous les autres Etats slaves, en 678; qu'Asparouh et sa tribu ont soumis les Slaves qui s'étaient établis ici et leur ont donné une organisation d'Etat plus stable; que la Bulgarie doit être considérée comme la plus aucienne organisation en tant qu'Etat des terres slaves (64). L'auteur du compte rendu attribue la responsabilité de toutes ces contradictions et erreurs dans la traduction du livre de M-r Kadletz à M-r le prof. Taranovsky.

Albert Pingaud, La Question de Macédoine (v. Larousse mensuel illustré, № 267, Mai 1929. p. 111-112, Paris). — Compte rendu par L. Milétitch.

L'article de M-r Pingaud „La Question de Macédoine" mérite, selon l'auteur du compte rendu, une particulière attention, principalement parce qu'il marque un important progrès chez les Français dans la compréhension du problème macédonien, tel qu'il s'est développé historiquement depuis son origine jusqu'à nos jours. M-r Pingaud prouve par son article sur la Macédoine qu'en France la science commence, quoique lentement, à s'affranchir, en ce qui concerne cette question aussi, de l'influence de la politique française actuelle. M-r Pingaud reconnaît que les Slaves de la Macédoine sont apparentés aux Bulgares par la communauté de langue, bien qu'ils soient revendiqués également par les Serbes. M-r Pingaud exprime aussi son opinion par la carte ethnographique de la Macédoine qu'il a annexée à son article; l'auteur du compte rendu la reproduit ici. Plus loin, ce dernier trouve, entre autre, qu'il n'y a pas lieu de parler de quelque extraordinaire enchevêtrement de races et de croisement d'antagonismes dont serait née la question macédonienne, alors que, d'après M-r Pingaud lui-même, il existe en Macédoine des Turcs qui ne forment qu'une minorité, et que, parmi la population chrétienne, les Bulgares sont la grande majorité, à côté des Grecs et des Valaques peu nombreux. De même, les aspirations des Bulgares de la Macédoine à se libérer, qui forment la base de la question macédonienne, ne représentent pas des éléments compliqués, pourvu qu'on laisse de côté les aspirations injustifiables des Grecs et des Serbes à conquérir la Macédoine. M-r Pingaud examine l'évolution de la question macédonienne au point de vue historique, depuis la guerre de Crimée jusqu'aujourd'hui, en distinguant cinq phases. M-r Pingaud n'a pu rapporter avec exactitude le conflit entre la Grèce et la Bulgarie en 1925; il passe sous silence l'irruption des armées grecques en Bulgarie, et il fait l'erreur de donner comme motif de l'entremise de la Société des Nations dans le conflit greco-bulgare le fait que les bandes bulgares seraient, soi-disant, entrées dans le territoire grec, dans le but de faire modifier la frontière au profit de la Bulgarie. L'aventure de M-r Pangalos est encore fraîche dans toutes les mémoires, et il est étrange que M-r Pingaud ait aussi inexactement rapporté ces fait. — L'auteur du compte rendu est satisfait que M-r Pingaud reconnaisse que les Serbes sont occupés à dénationaliser les Bulgares de la Macédoine, mais il blâme M-r Pingaud de s'exprimer de telle sorte qu'il semble considérer cette action des Serbes comme l'exercice de leurs droits légitimes; ainsi il dit: „Dans la région qui leur était assignée, les Serbes ont eu à se préoccuper surtout de hâter l'assimilation des populations bulgares retombées sous leur souveraineté“. En ce qui concerne les réfugiés grecs de l'Asie Mineure, l'auteur du compte rendu trouve également des inexactitudes chez M-r Pingaud, qui omet de dire que ceux-ci ont été établis non seulement dans les endroits abandonnés par les émigrants turques, mais aussi dans des localités bulgares, dans une partie desquelles les anciens habitants bulgares continuent à vivre et sont forcés de supporter le voisinage des émigrants grecs.

Oscar Randi, I popoli Balcanici. Roma, 1929. 16⁰, 178 (№ 14 de la Collezione Omnia). — Compte rendu par L. Milétitch.

Le nouvel ouvrage de M-r Oscar Randi contient des informations de toutes sortes, sans lien entre elles, sur la géographie, l'etnographie l'histoire et la politique actuelle des Etats balkaniques, accompagnées de commentaires comparativement longs et pas toujours impartiaux de l'auteur. Celui-ci parle relativement peu des Bulgares. Il dit inexactement des Bulgares touraniens d'Asparouh qu'ils étaient un „populo finnico“ (mongolico); on ne peut également pas admettre la conclusion tirée par l'auteur du fait que les Serbes en Croatie sont souvent nommés des Valaques que ceux-ci sont en effet des descendants des Roumains (rumeni slavizzati). L'auteur du compte rendu rejette aussi l'affirmation de Randi selon laquelle les frères Péter et Assène auraient été de nationalité roumaine et la dynastie des Assènes aurait fondé un Etat puissant formé de „Bulgares et de Valaques unis—le royaume Valacobulgare“, car cette question est loin d'être résolue dans ce sens et ce ne sont que les auteurs roumaines qui attribuent avec insistance un caractère roumain au second royaume de Bulgarie, qui, de fait, n'a rien de roumain, ni à son origine, ni, plus tard, au cours de son développement. De même, M-r Randi nomme tout à fait sans fondement le tzar bulgare Kaloyan „le prince valaque le plus illustre“ (il più illustre principe valacco. p. 59). — M-r Randi s'arrête plus longuement sur l'histoire des Serbes et des Croates dans ses rapports avec celle de l'Italie.

Dans l'examen des événements politiques du XIX siècle jusqu'à la fin de la dernière guerre, M-r Randi touche à la question macédonienne qu'il traite, en général, avec justesse, à l'exception de quelques inexactitudes de peu d'importance que l'auteur du compte rendu relève. Il nie que la Bulgarie aurait mis comme condition à son alliance avec l'Entente, en 1915, qu'il lui soit donné non seulement la Macédoine, mais aussi Constantinople. De même, il montre qu'il est inexact que l'Allemagne aurait promis à la Bulgarie, comme à son alliée, de lui donner „une partie de l'Albanie". La Bulgarie n'a jamais eu de prétentions sur les territoires albanais. La phrase peu claire de M-r Randi au sujet de l'Albanie est expliquée plus loin dans le livre par le passage où il dit qu'il viendra un jour où l'Albanie revendiquera la région à l'est des lacs d'Ohrida et de Prespa; l'auteur du compte rendu voit là une allusion à des aspirations de conquêtes futures, car la région d'Ohrida est connue comme région bulgare, dans le passé et jusqu'aujourd'hui. Une inexactitude importante de M-r Randi est qu'il parle d'un traité qui aurait été conclu entre la Bulgarie et la Yougoslavie pour l'échange des populations, alors qu'il est notoire qu'un pareil traité — et celui-ci imposé de force à la Bulgarie — n'a été conclu qu'entre celle-ci et la Grèce; l'affirmation de M-r Randi que d'autres traités de ce genre ont été plus tard signés par la Bulgarie ne répond pas à la vérité.

En ce qui concerne la Macédoine, M-r Randi affirme très justement, en parlant des Serbes, que „chaque fois que la presse de Belgrade communique quelque rencontre entre les gendarmes et les comitadjis (bulgares) ou les katchatzi (albanais), il faut comprendre que des oppressés, forcés de vivre en insurgés (banditi), plus misérables qu'au temps des Turcs, mènent une lutte acharnée pour assurer leur existence". „La question macédonienne frappe de nouveau aux portes de l'Europe, qui continue à trafiquer avec elle, et on ne pourra pas accuser les Bulgares, si, au premier ébranlement du statu-quo, soupçonneux, méfiants, ils se jettent dans une entreprise risquée pour chercher à reprendre ce qu'ils ont perdu".

L'auteur du compte rendu nie qu'une grande partie des Bulgares, Serbes et Grecs actuels sont les descendants des Roumains qui, il y a quelques siècles, auraient parlé dans toute la Péninsule balkanique leur langue et auraient été dénationalisés. Cette théorie roumaine adoptée par M-r Randi est l'écho des inventions des historiens de l'école du prof. Iorga, qui dernièrement s'efforcent à l'unisson de démontrer que toute la Péninsule balkanique aurait été, dans le temps, peuplé par des Roumains. En ce qui concerne les droits des minorités dans les Balkans, M-r Randi, malheureusement, n'en parle pas volontiers; il est d'avis que cette question est „la suite d'une maladie politique moderne, dont souffrent tous les Balkaniques sans exception" et que „le problème des minorités sert à entraver la politique dans les Balkans et à ébranler l'équilibre". L'auteur du compte rendu trouve audacieuces et naïves les opinions de M-r Randi au sujet de l'influence qu'auraient exercée sur les Slaves balkaniques — Serbes et Bulgares — les plus anciens groupements ethniques dans la Péninsule. En ce qui concerne l'élément slave (lo strato slavo), M-r Randi affirme que l'élément „illiro-traco-roman" qui l'a précédé n'a pas complètement disparu, mais a laissé des traces dans le caractère des Slaves, auquel il a transmis la solidité qui leur manquait, les Slaves se distinguant, en général, par une certaine mollesse du caractère (liquidità). Parmi les Slaves du sud, M-r Randi juge que ce sont les Croates qui ont le plus de mansuétude; il attribue le tempérament sanguin des Serbes et des Bulgares à une influence étrangère — notamment l'influence roumaine. M-r Randi donne comme exemple la bravoure impétueuse dont fit preuve, pendant la dernière guerre, la division serbe de Timok, ce qu'il attribue aux Roumains qui peuplent, maintenant, la vallée du Timok et qui parlent aujourd'hui encore le roumain, mais n'osent pas se dire roumains. L'auteur du compte rendu trouve également exagérés les autres raisonnements du même genre de M-r Randi qui désapprécie trop la valeur culturelle des Slaves qui se sont établis dans la Péninsule balkanique. Selon M-r Randi, ils seraient venus ici sans aucune civilisation, tout leur progrès culturel ils le devraient aux peuples étrangers avec lesquels ils ont été en contact, ils n'auraient rien donné à la civilisation mondiale — pas une poussée vers le progrès, pas un homme illustre comme artiste ou savant, etc.

Avec l'inspiration hardie d'un clairvoyant, M-r Randi dépeint l'avenir des Balkans et la mission de l'Italie; ici, il fait de la politique de propagande, décrivant comment l'Italie envahira la Péninsule balkanique, comment elle défendra les Roumains contre le bolchévisme russe, qui ne pourra dépasser le Dnestre, ce que fera la flotte anglaise, comment sera dompté le chauvinisme hystérique des Français, et enfin comment l'Italie imposera dans la zone méditérranéenne au lieu de l'actuelle „pax britannica“ une nouvelle paix — la „pax italica“.

D-r Nikola Zvonimir Bjelovučić, Limites ethnographiques des Slovènes, Croates, Serbes et Bulgares. Avec une carte ethnographique. (En croate). Zagreb, 1929. 8⁰. p. 26. — Compte rendu par St. Romansky.

La science ethnographique serbe répand sans cesse la théorie déjà connue que le nom bulgare et le sentiment national bulgare des „Slaves macédoniens“ étaient d'origine récente, propagés et implantés artificiellement après l'érection de l'Exarchat bulgare. Le nom historique de la Macédoine fut remplacé par l'expression géographique „Serbie du sud“. Après avoir annexé à leur pays non pas seulement les régions serbes, restées sous la domination de l'Autriche-Hongrie, mais aussi la Croatie et la Slovénie, les Serbes se mirent à rêver à un plus grand accroissement: à l'annexion de la Bulgarie pour que le nom de Yougoslavie soit pleinement justifié. Cette idée n'était pas étrangère aux savants et aux écrivains serbes et trouva des propagateurs ardents parmi eux.

Le livre susmentionné et la carte ethnographique ci-incluse mettent en lumière les tendances serbes. On y aurait beau chercher une répartition des nationalités qui forment le groupe des Slaves du sud et sont établies dans les limites du royaume des Serbes, Croates et Slovènes et du royaume de Bulgarie. Une couleur rose, unique pour toutes les nationalités, recouvre l'étendue entre l'Adriatique et la mer Noire. Il n'y a qu'un trait qui trace la frontière politique entre la Bulgarie et la Yougoslavie, et des bandes en vert plus ou moins vastes qui désignent les Slaves de toutes les quatre nationalités, restés en dehors des limites des pays yougoslaves. De plus, les deux pays, le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et la Bulgarie, sont représentés sur la carte en question comme peuplés d'une masse slave compacte, comme si dans leurs limites n'existaient pas une population de races étrangères; tandis que les Slaves qui débordent les limites politiques des pays yougoslaves, sont soigneusement indiqués sur la carte et énumerés dans l'exposé du livre. Ainsi ni la population compacte roumaine dans la Serbie de nord-est, ni les Albanais du Sandjac d'autrefois, de Kossovo et de la Macédoine nord-occidentale n'y figurent; aussi le Déliorman en Bulgarie est-il representé libre de la population compacte turque, et la Dobroudja de même. La population slave (bulgare), par contre, déborde le Danube et entre au loin dans la Bessarabie jusqu'un trait qui passe au nord de Akerman et de Kagoul, entre la mer Noire et le Pruth. Au sud de la Bulgarie les populations étrangères sont aussi presque éliminées.

L'exposé du livre, où l'auteur a minutieusement indiqué et énuméré tous les Slovènes, Croates et Serbes restés en Italie, Autriche, Hongrie et Roumanie, donne pour les Bulgares des chiffres très inexacts. Ainsi parle-t-il d' „environ un million" de Bulgares en Roumanie; le nombre de ceux en Turquie et en Grèce „n'aurait pas été établi".

Il ne compte pas naturellement parmi les Bulgares les „Slaves macédoniens", restés sous les Grecs. Il en dit qu'ils ont été au nombre de 350,000, mais le Gouvernement grec en a expulsé 50,000 en Bulgarie, „bien qu'ils protestaient, disant qu'ils n'étaient par Bulgares (!)". Sans souffler mot de la nationalité des Macédoniens et de leur existence douloureuse sous la domination serbe, il écrit pour ceux de la Grèce: „Les Slaves, restés dans les, limites de la Grèce, ont perdu même les droits qu'ils avaient eus sous la domination turque jusque l'année 1913. On exerce sur eux une terreur, une assimilation violente et une hellénisation complète dans les églises et dans les écoles. Ils n'ont ni églises, ni clergé nationaux. Il est incompréhensible, pourquoi la Société des Nations a-t-elle permis aux Grecs d'expulser ces malheureux de leurs foyers nataux, d'accaparer leurs biens, d'anéantir leur droits vitaux, de les traiter comme esclaves qui tremblent chaque jour pour leur vie et c'est dans leur propre patrie, le pays natal de Cyrille et Méthode!"

Quelle ironie indigne du côté d'un Slave, qui sait parfaitement que c'est l'état des choses en Yougoslavie même par rapport aux malheureux „Slaves" macédoniens!

Iv. V. Mrkvitchka, La Bulgarie illustrée. I Partie. Sofia, 1929. IV + XLVIII. Prix 200 lévas = 8 francs suisses. Edition de l'Académie des sciences bulgare. — Compte rendu par L. M.

L'album „La Bulgarie illustrée" est le début d'une nouvelle série éditée par l'Académie des Sciences qui reproduira les œuvres des peintres bulgares ayant pour sujets la vie populaire bulgare, représentée par des types bulgares en costume national, des moments de la vie populaire, des cérémonies rituelles, des métiers populaires caractéristiques, des jeux et réjouissances populaires, des habitations typiques, etc. On n'exclut pas les types d'anciens habitants de la Bulgarie de nationalité étrangère. C'est ainsi que grâce à la reproduction artistique par l'image de la vie populaire, il sera beaucoup contribué à la caractérisation ethnographique de la population de la Bulgarie dans son ensemble.

M-r Mrkvitchka, un des fondateurs de l'Académie bulgare des beaux arts et membre de l'Académie des sciences bulgare n'a pas cessé au cours de toute sa vie d'artiste de puiser son inspiration au sources de la vie populaire bulgare. L'Académie Bulgare commence cette nouvelle série par la reproduction des matériaux réunis par M-r Mrkvitchka en un ouvrage dont la première partie porte le titre ci-dessus mentionné. Les images se rapportent à la patrie bulgare dans tout son ensemble. La Macédoine est représentée par 14 sujets — de Smilévo, de la région de Skopié, de Débre, Strouga, Bansko, Gorna Djoumaïa, Palanka, Prilep, Drama. La plus grande partie des autres sujets se rapporte à la région de Sofia; il y en a aussi des sujets de Vratza, Trn, Tzaribrod, Roustchouc, Pléven, Philippopoli, Sliven, Tchépélaré, Panaguiourichté, Stanimaka, Tchirpan. On y présente également des types tatares, un hodja d'un village tatare, un juif de Philippopoli, une tzigane, etc.

Ecrivains étrangers au sujet de la population de la Macédoine [1])

D-r N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. 3. Sofia, 1929. XIII+486. (Edition de l'Académie des sciences bulgare). — Compte rendu par Maria Romanska.

Le troisième volume de l'ouvrage bibliographique susmentionné du D-r N. Michov est si riche en matériaux ethnographiques et en données statistiques, se rapportant à la Macédoine qu'il fut besoin de continuer ce compte rendu du fascicule précédant de la Revue macédonienne. Dans la suite que renferme le présent fascicule, ressortent les noms des voyageurs et des savants éminents, dont la bonne conscience et l'impartialité dans le jugement des questions ethnographiques, ont été toujours pleinement reconnues, tels que Jagić de la Croatie, Kanitz de l'Autriche, Kiepert de l'Allemagne, Lejean et Cyprien Robert de la France, Leake de l'Angleterre et autres. Les données statistiques, émanant des consuls et des étrangers fonctionnaires en Turquie qui connaissaient à fond l'état des choses de l'empire, ont aussi une valeur incontestable. Tous, „ils font ressortir que la majorité de la population de la Macédoine forment les Slaves macédoniens qui se rattachent par leur langue, par leur histoire millénaire, par leur sentiment national très vivant encore, à leurs frères bulgares de la Bulgarie libre". Il est à noter que ce volume de l'ouvrage du Dr Michov est plus considérable par rapport aux précédants, parus sous le même titre: vol. 1. Sofia, 1915 (t. IV du Recueil de l'Académie des sciences bulgare), vol. 2. Sofia, 1924 (Edition à part), et non pas sous le titre „Sources bibliographiques pour l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles", comme il est dit à tort, dans la partie précédante du compte rendu (v. fasc. 1, année V). L'ouvrage susmentionné est une édition à part, parue aussi en trois volumes.

Soucieux d'une authenticité plus évidente, nous rappelons quelques citations, tirées des originaux des ouvrages, dans la langue de chacun des auteurs.

---

[1]) Voir „Revue macédonienne", V année, fasc. 1, p. 148 et suiv.

Die Gebietsveränderungen auf der Balkanhalbinsel nach dem Berliner Frieden. — Die Grenzboten. 37 Jahrg. II Semester. I Bd. Leipzig, 1878. p. 232-239.

p. 238... „Jener grosse Landschaft, der das Zentrum der Türkei ausmacht und der bis an's Aegäische Meer reicht, in dem die Städte Melnik, Seres, Skoplja, Bitolia, Wodena, Ochrida & c. liegen und der zum Bulgarien von San Stefano geschlagen war, verbleibt nun wie früher der Türkei. Er umfasst auch in der That in nationaler Beziehung ausserordentlich streitiges Gebiet. Hier weichen selbst die besten Quellen von einander ab. Im Allgemeinen kann man jedoch sagen, dass auch in diesem Zentralstücke der Türkei die Bulgaren noch die Grundlage, namentlich der ländlichen Bevölkerung bilden, während in den Städten die Griechen achtungswerthe Minoritäten ausmachen, die durch das von ihnen vertretene Kapital und ihre Intelligenz zu einer hohen Bedeutung erhoben werden. Durchsetzt ist ferner dieses ganze Gebiet von Türken, während im Westen die Albanesen zur Herrschaft gelangen".

Hahn, Ein Schreiben des Herrn Generalconsuls von Hahn. Salonik, 16 December, 1858.—Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften. 29. Bd. Wien, 1859. p. 292-301.

p. 297. . . . Was die slawische Bevölkerung dieser Gegenden betrifft. . . ist jedoch eine scharfe Sonderung beider Elemente wegen der zwischen ihnen liegenden Übergangsstufen an manchen Stellen keine leichte Aufgabe; — jedenfalls aber stimmen alle Erkundigungen darin überein, dass südlich von dem Karadag keine Serben zu finden seien".

Hondros C., Brevi cenni sul circondario di Serres, comunicati del Reggente la R. Agenzia Consolare in Serres dal Cav. F. Zerboni, R. Console a Salonicco. — Bollettino Consolare. v. XVII. p. II. Roma, 1881. p. 729-742.

p. 731. „Tre razze distinte occupano il circondario di Serres: Turchi, Greci e Bulgari. ... Il totale della popolazione può esser calcolato a circa 280,000 anime, ripartite per distretto, lingua e religione come segue... 91,700 Turchi, 65,500 Greci, 114,580 Bulgari, 1520 Ebrei, 2,150 Zingari, 2,000 Valacchi; totale 278,450".

Howorth H. H., The Spread of the Slaves. Part IV. The Bulgarians. — The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. V. XI. London, 1832. p. 219-267.

p. 219... „althougt the Bulgarians are a mixed race of Slaves and Turco-Ugrians, yet that in their language (!) and other more readily discriminated characteristics they have retained but few traces of the latter element in their composition, which has been absorbed by their former one. So that superficially the Slaves of Macedonia or Rumelia and the Bulgarians of Bulgaria proper north of the Balkans are now very nearly related indeed. So nearly related, that if the question of nationality is to govern the solution of political problems, it seems pedantic to separate them when we are treating the problem, not as one of ethnology, but as one of politics... Accepting the test of language, and the postulate that pretty nearly all Slaves south of the Balkans were (as I believe they were) subject to the Tzar Simeon, we may accept the boundary line as fixed by the treaty of Saint Stefano as giving a very fair represantation of the facts... It has been admirabily drawn in map 11ª of Petermann's Mittheilungen for 1878"...

Jagić W., Ueber die Sprache und Literatur der heutigen Bulgaren. — Deutsche Rundschau. Bd. 24. Berlin, 1880. p. 57-71.

p. 58. ... „Verwickelter gestalten sich die ethnographischen Verhältnisse in demjenigen Theile Traciens, der unter der unmittelbaren Verwaltung der Türkei geblieben ist, ferner in Macedonien. Da hat man anfangs das Vorkommen der Bulgaren überhaupt in Abrede gestellt, dann auf ein Minimum zu reduciren getrachtet, zuletzt einen sehr gelehrt klingenden Ausdruck erfunden, der hoffentlich in der ethnographischen Literatur sich nicht sehr lange halten wird: man spricht jetzt von den Griechen-Bulgarophonen dieser Provinzen, es sollen also Griechen sein, die jedoch bulgarisch reden. Den geschichtlichen Vorgängen entspricht eine solche tendenziöse Anwendung des neu erfundenen Ausdruckes nicht. In Wirklichkeit sind die sogennanten Bulgarophonen eben nichts als Bulgaren, die im Laufe von Jahrhunderten unter dem Einfluss der an Reichthum und Cultur unvergleichlich höher stehenden Griechen ihre bulgarische Sprache stark mit griechischen Elementen vermischt und auch sonst manche Züge im Leben von den Griechen angenommen haben. Die älteren Reisenden und Ethnographen, deren Beobachtungen in die Zeit vor dem Ausbruche des grossen griechisch-bulgarischen Kirchen- und Nationalitätsstreites fallen, lassen den Bulgaren ihr volles Recht widerfahren. Ein Ami Bouè, Lejean und A. sehen unbedenklich die Mehrzahl der heutigen Bevölkerung in Thracien und Macedonien für bulgarisch an, woran mit Recht die ethnographische Karte Kiepert's festhält. Ich könnte zur Stütze dieser Ansicht noch aus der bulgarischen Literatur einen Grund anführen. Wir besitzen nämlich schon jetzt in den vorhandenen Volksliedersammlungen viele Lieder aus den Gegenden, wo nach den ethnographischen Bestimmungen der Griechen keine Bulgaren vorkommen sollten, so aus der Gegend von Seres, Kukusch, Kastoria, Wodena, Ochrida, Struga, Bitolia, Debra, Strumitza, Prilip, Weles."

Istria D. d', Les femmes en Orient. Zurich, 1859-1860. 2 vol. p. VII — 480; VI — 1 f — 528.

Vol. 1. La Péninsule orientale.

p. 125 ..., „Un pareil sol devrait former une nation d'agriculteurs. Aussi les Bulgares vont-ils cultiver la terre bien au-delà des limites assignées ordinairement à la Bulgarie. On les rencontre en Thrace, au milieu des pasteurs turcs, en Macédoine, où ils forment le principal noyau, dans l'Albanie orientale, où ils occupent des districts entiers; ils descendent jusqu'en Livadie; ils franchissent même le Danube. J'ai admiré cent fois dans les principautés roumaines, où ils vivent comme dans une seconde patrie, la belle végétation de leurs potagers et l'aptitude qu'ils déploient dans tous les travaux agricoles".

p. 136. „Sères est la ville principale de la Bulgarie macédonienne. Cette ville de 15,000 âmes a de riches manufactures que les Bulgares alimentent"...

Kanitz F., Salonichi. — Illustrirte Zeitung. 66 Bd. Leipzig, 1876. p. 414.

p. 414. . . „Die Christengemeinde sondert sich in neuerer Zeit nach der Nationalität schroffer als zuvor in eine griechische Majorität und bulgarische Minorität. Man zählt im ganzen hier kaum 300 slawische Familien. Sie verstärken sich jedoch fortwährend durch Zuzüge von Flachland; denn dieses ist nicht weit von der Küste weg beinahe vorwiegend bulgarisch".

Kiepert H., „Ethnographische Übersichtskarte des Europäischen Orients <Untere Donauländer, Türkei und Griechenland>. Mit erläuterndem Text. Neue Ausgabe. Berlin, 1877. p. 12. Karte. Nachträgliche Bemerkungen zum zweiten Abdruck.

p. 11. . . „Dieser vorzügliche Sachkenner (Herr W. Pressel in Wien, früher Generaldirektor der türkischen Eisenbahnbauten), betrachtet fast das ganze Gebiet im südlichen Thracien, welches, unsere Karte als gemischt griechisch und türkisch bezeichnet, bis an das aegaeische und Marmara-Meer als vorherrschend von Bulgaren bewohnt, von denen jedoch die wohlhabenderen und gebildeteren zugleich der griechischen Sprache in Umgang und Schrift sich bedienen und sich gern den Anschein der Zugehörigkeit zu den Griechen geben. Auch in der Dobrudja wäre nach demselben Kenner des Landes die Bevölkerung über die Hälfte bulgarisch, nur zum geringeren Theil türkisch".

Kiepert H., Die neuen Territorialgrenzen auf der Balkanhalbinsel vom Gesichtspunkte der Nationalgrenzen. — Globus. 33 Bd. Braunschweig, 1878. p. 263-269; 304. 1 Karte.

p. 267... „Begreiflich nun müssen die von beiden auf diesen Boden historische Ansprüche erhebenden Nationen zur Belehrung des ferner stehenden europäischen Publicums beigebrachten statistischen Details schon durch die absoluten Widersprüche, welche sie enthalten, Zweifel erwecken; als eine arge Uebertreibung aber muss es bezeichnet werden, wenn griechische Stimmen jene Schulstatistik, in welcher natürlich für die südlichen Theile des projectirten Bulgariens die Frequenz der griechischen Schulen in ein helles Licht tritt, benutzen, um fast ganz Macedonien und Thracien als ein nach der Richtung des geistigen Lebens überwiegend griechisches Land in Anspruch zu nehmen, wenn sie von Millionen angeblicher Hellenen, „legitimer Herren des Landes" sprechen, welche nunmehr verurtheilt werden sollten, einer gestig weit unter ihnen stehenden Race politisch untergeordnet zu werden"...

p. 268... „Im Gegensatze zu den gerügten nationalen Uebertreibungen lassen die Angaben unparteiischer westeuropäischer, zumal auch deutscher Beobachter, so unvollständig sie immer sein mögen, daran keinen Zweifel, dass das Landvolk und der grösste Theil der städtischen Bevölkerung des innern Macedoniens und Thraciens bis nahe vor die Thore der Hauptstadt Bulgarisch spricht und nur die Gebildeten unter ihnen zugleich des Griechischen kundig sind, dass die unter ihnen zerstreut und in einzelnen grösseren Gemeinden wohnenden wirklichen Griechen bestenfalls sich auf einige Hunderttausende belaufen, deren Zusammenwachsen zu einer ihre slavischen Umgebungen dominirenden und allmälig assimilirenden Masse, wie eifrig auch immer von griechischen Patrioten gewünscht, für den unparteiischen Zuschauer keine Wahrscheinlichkeit hat"...

„Auch genen Westen wird die Grenze des neuen Staates mit der nationalen sich kaum irgendwo vollkommen decken. Wenn nach neueren Ermittelungen bulgarische Volkssprache, deren Verwandtschaft mit der serbischen wenigstens immer noch einen weiten Spielraum der Verschiedenheit lässt, einen noch innerhalb des bisherigen serbischen Fürstenthums gelegenen Grenzstrich beherrscht, so wird das innerhalb der demselben zugedachten südlichen Erweiterung im Thale der östlichen Morawa, welche eben deshalb von alter Zeit her den unterscheidenden Namen der bulgarischen Morawa trägt, noch mehr der Fall sein: daher auch in den Vorschlägen der vor einem Jahre in Konstantinopel versammelten europäischen Conferenz dieser ganze Landstrich dem damals projectirten bulgarischen Verwaltungsbezirke zugetheilt war"...

Leake W. M., Researches in Greece. London, 1814. p. XIX-1 f.-472

p. 375. „The most Southern districts of Greece, where the Bulgarian language is in common use, are — On the West side of Macedonia some villages in the vicinity of Kóritza, and on the Eastern the hills bordering the great plains of Thessalonica Peila, and Edessa. The former district is insulated among Greeks and Albanians, but the latter may be considered as the Southern extremity of the modern Bulgaria, the Christians, who speak the Bulgarian dialect, extending from thence, with scarcely any interruption, through all the Northern part of Macedonia Proper, as wel as its acquired provinces of Paeonia, Pelagonia, &c; and from thence throughout the whole of Maesia, and the interior of Thrace, as far as the Danube, and the neighbourhood of Constantinople. The coasts of Thrace only can be considered a part of Greece, the Greck language being still prevalent there, as it has been from the time of the establishment, of the earliest Greek colonies in that country"...

Lejean G., Les populations de la Péninsule des Balkans. — Revue d'Anthropologie. 11-e année, 2-e série. T. 5. Paris, 1882. p. 201-259; 453-496; 628-675.

„Guillaume Lejean... né en 1828... En 1867 et en 1868 il fut chargé par le Ministère des affaires étrangères, d'une mission géodésique dans la péninsule des Balkans... le mémoire inédit, dont nous commençons aujourd'hui la publication... et qui semble la synthèse des connaissances qu'il possédait sur ce sujet auquel les événements donnent une si grande actualité... Gillaume Lejean a été une des figures les plus sympathiques de la science française du dix-neuvième siècle"... (N. de la R.).

p. 247—248... „La Bulgarie, envahie de tous côtés, avec un grand acharnement, fit une résistance honorable. Ses frontières étaient alors

presque aussi vastes que celles de la race bulgare actuelle: elle avait dans le Sud Vodena, Sérès, Verria (Berrhœa) qui furent prises en 1001"..

Robert C., Les Slaves de Turquie. Edition de 1844 précédée d'une introduction nouvelle sur leur situation pendant et depuis leurs insurrections de 1849 à 1851. II. Paris, 1852. p. 22.

p. 3... „Parmi les Chrétiens, ce sont les Slaves, ce sont les Bulgares et les Serbes qui prédominent. Ces deux peuples, en s'unissant, mettraient aisément sur pied une armée formidable. Les Bulgares sont à eux seuls forts de plus de quatre millions d'individus, établis depuis les bouches du Danube jusqu'au mont Athos et en Thessalie, tandis que du côté du Bosphore leurs innombrables troupeaux paissent l'herbe de la Roumélie jusque sous les murs d'Adrianople. D'un autre côté, les Serbes, répandus depuis Belgrad jusqu'au fond de l'Albanie, occupent en Bosnie, en Herzegovine, au Montenegro, les montagnes stratégiquement les plus faciles à défendre de toute l'Europe"...

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНС [illegible] ЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Ив. Снѣгаровъ, Положението на Охридската църква отъ падането на Охридъ подъ турцитѣ (1394) до 1557 г. . . . 1
Проф. Н. С. Державин, К вопросу о литературной деятельности Климента Величскаго 27
Ив. Снѣгаровъ, Къмъ въпроса за зависимостьта на Молдовската църква отъ Охридската презъ XV вѣкъ 45
Проф. А. М. Селищев, Семья Д. Миладинова. Из донесений консула М. Хитрово (1864) 63
Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове. — 2. Охридъ 70
Иванъ Апостоловски, Отварянето на първото българско училище въ село Киречкьой (Солунско) 77
Л. Милетичъ, Едно простонародно писмо по Крушевски говоръ 83
Н. Суринъ, Каракачански колиби надъ с. Рожденъ (Мориховско) 88
Вас. Рачевъ, „Бекяръ ходилъ сто години“. Народна пѣсень по битолско наречие 93
Калчо Деляковъ, Народни пѣсни отъ Костурско 95

Рецензии и книжовни вести

А. Тошевъ, Балканскитѣ войни. Т. I. Предистория и причини. София, 1929, 436. — Рец. отъ Л. Милетичъ. 101
Paul Gentizon, Mustapha Kemal ou l'Orient en marche. Paris, 1929, 350. — Рец. отъ Л. Милетичъ. 119
Maurice Pernot, Balkans nouveaux. Paris, 1929, 250. — Рец. отъ М. Романска 126
Проф. Д-ръ Тарановски, Увод у историју словенских права, Београд, 1923, 208. — Рец. отъ Д-ръ Вл. Алексиевъ . . 128
Bilder aus der Dobrudscha 1916—1918. Herausgegeben von der Deutschen Etappen-Verwaltung in der Dobrudscha in eigenem Verlag. Constanza, 1918, 333. — Рец. отъ Ст. Романски. . 131
Сборникъ Илинденъ 1903—1929. Книга VI. Въ паметь на голѣмото македонско въстание. Издава „Македонско студентско дружество Вардаръ“. София, 1929, 104. — Рец. отъ Л. М. . . 133
Владимиръ А. Карамановъ, Кукушъ и околията му и българското управление въ тѣхъ презъ войнитѣ 1912—1913 години. Кюстендилъ, 1929, 76. — Рец. отъ Л. М. 135
Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и на гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 год. Съобщава Л. Милетичъ. София, 1929, 293+XXVI 136
Чузди писатели за населението на Добруджа и Моравско. Д-ръ Н. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ I—III. София, 1915—1929 год. XVIII+483, XII+378, XIII+486. — Съобщава М. Романска. 138
Французко резюме на съдържанието на книгата . . . 153—178

TABLE DES MATIERES

Pages

Iv. Snégarov, La situation de l'Eglise d'Ohrida depuis la chute d'Ohrida sous les Turcs (1399) jusqu'à 1557 1

Prof. N. S. Derjavin, Au sujet de l'œuvre littéraire de Climent de Velitchka 27

Iv. Snégarov, La dependence de l'Eglise de Moldavie de celle d'Ohrida au XV siècle 45

Prof. A. M. Séiichtchev, La famille de D. Miladinov. Extrait de rapports du consul M. Hitrovo (1864) 63

St. Romanski, Les noms de quelques villes dans la Macédoine. — 2. Ochridъ—Ochrida 71

Ivan Apostolovsky, L'ouverture de la première école bulgare dans le village de Kiretchkioï (rayon de Salonique) . . 77

L. Milétitch, Une lettre écrite par un home du peuple dans le parler de Krouchevo 83

N. Sourine, Les huttes de Karakatchans au dessus du village de Rojden (région de Morihovo) 88

Vassil Ratchev, „Il vécut célibataire cent ans". Chanson populaire dans le parler de Bitolia 93

Kaltcho Déliakov, Chansons populaires du rayon de Kostour . 95

Comptes rendus

A. Tochev, Lec guerres balkaniques. Tome I. Les préliminaires et les causes. Sofia 1929, 436. — C. r. par L. Milétitch. . 101

Paul Gentizon, Moustapha Kemal ou l'Orient en marche. Paris, 1929, 436. — C. r. par L. Milétitch. 118

Mourice Pernot, Balkans nouveaux. Paris, 1929, 250. — C. r. par M. Romanska 126

Prof. D-r Taranovsky, Introduction à l'histoire des droits slaves (En serbe). Belgrade, 1923, 208. — C. r. par D-r Vladimir Alexiev 128

Bilder aus der Dobrudscha 1916—1918. Herausgegeben von der Deutschen Etappen-Verwaltung in der Dobrudscha in eigenem Verlag. Constanza, 1918, 333. — C. r. par St. Romansky. . 131

Recueil de la S-t Elie 1903—1929. En mémoire de la grande insurrection macédonienne. Publié par l'„Association des étudiants macédoniens Vardar". Sofia, 1929, 104. — C. r. par L. M. . . . 133

Vladimir A. Karamanov, Koukouch, son arrondissement et leur gouvernement par les Bulgares durant les guerres 1912—1913. Kustendil, 1929, 76. — C. r. par L. M. 135

Documents relatifs aux actions antibulgares des autorités serbes et grecques en Macédoine durant l'année 1912—1913. Communiqués par L. Milétitch. Sofia, 1929, 293+XXVI . . 136

Ecrivains étrangers du XIX siècle sur la population de la Dobroudja et de la région de Morava. D-r N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. I—3, Sofia, 1916—1929. C. r. par M. Romanska . 138

Résumé des articles de la Revue en français . . . . . . 152—178

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЈЕ

ПОЛОЖЕНИЕТО НА ОХРИДСКАТА ЦЪРКВА ОТЪ ПАДАНЕТО НА ОХРИДЪ ПОДЪ ТУРЦИТѢ (1394 Г.) ДО 1557 Г.*

отъ Ив. Снѣгаровъ.

1. Териториялни придобивки.

Незначителна орда османски турци, благодарение на гражданската война въ Византия, въ 1353 г. е преминала отъ Мала Азия презъ Дарданелитѣ и въ 1354 г. се утвърдила при Гелиболъ,[1] отдѣто почнала да настжпва противъ тритѣ главни балкански народи — гърци, българи и сърби. На 26 септемврий 1371 г. при Черноменъ (на р. Марица) турцитѣ сж нанесли пълно поражение на съюзнитѣ войски на краль Вълкашина и деспотъ Углеша. Следъ тази турска победа, сръбскитѣ владѣтели въ Македония (Краль Марко, Драгашъ и Константинъ Велбуждски и др.) били принудени да плащатъ данъкъ на султана и да му даватъ помощна войска въ време на война.[2] Обаче това привилегировано положение на македонскитѣ владѣтели не продължило много. Следъ смъртьта на Краль Марка и деспотъ Константина (10 октомврий 1394 г.)[3] турцитѣ окончателно сж подчинили всичкитѣ имъ земи. Въ 1408 г. Охридъ вече билъ подъ властьта на турския управитель Челеби.[4]

---

* Изъ неизданеното съчинение „История на Охридската архиепископия", II.

[1] К. Иречекъ, История на българитѣ, изд. Стр. Славчевъ, София, стр. 238.; Историја срба, прев. Іов. Радонић, Београд, 1922 г., I св., стр. 299 и 300.

[2] Ibidem, Ист. на бълг., стр. 253; Историја срба, I св., стр. 325.

[3] Л. Стояновић, Стари српски записи и натписи, I, стр. 56, № 57. К. Иречек, Историја Срба, 1923 г., друга свеска, стр. 77 и 79. Споредъ проф. Ђорће Радойчић, битката при Ровине, дето билъ убитъ кралъ Марко, е станало не на 10 октомврий 1394 г., а на 17 май 1395 г. (Вж. неговата статия „Листина манастира Петре" въ сп. „Богословље", орган. правосл. Богосл. факултета у Београду, год. II, св. 4. 1927 г., стр. 294).

[4] За това свидетелствува гръцкиятъ надписъ на църквата „Св. Илия" въ с. Елшани на източния брѣгъ на Охридското езеро (Периодическо списание кн. 55—56, стр. 206.). Голубински, не знаейки този надписъ, погрѣшно отнася падането на гр. Охридъ подъ турцитѣ къмъ времето презъ 1456 г. (Краткій очеркъ ист. правосл. церквей, стр. 116).

Турцитѣ не сѫ посегнали върху Охридската архиепископия, понеже тѣ първоначално били вѣротърпими и оставяли иновѣрнитѣ религиозни общини свободни да се самоуправляватъ,[1] съ цель да примирятъ многобройното подчинено християнско население съ турската държава.[2] При това турската власть се отнесла благосклонно къмъ Охридската архиепископия и ѝ съдействувала да разшири своя диоцезъ, понеже, завладѣли Охридъ и другитѣ македонски градове безъ голѣма съпротива, турскитѣ султани имали довѣрие въ охридскитѣ архиепископи, които пъкъ отъ своя страна сѫ били лоялни и съ дипломатическа срѫчность,[3] и, вървейки срещу Византия, сѫ желаели да ослабятъ влиянието на Цариградската патриаршия въ турскитѣ владения на Балканския полуостровъ. Така, въ началото на XV в. охридскиятъ архиепископъ Матия, съ съдействието на малоазийския князъ Джунеидъ, който е управлявалъ охридската областъ отъ 1402—1411 г., подчинилъ софийската и видинската епархии и правѣлъ опити да отнеме още нѣкои други епархии на бившата Търновска патриаршия. За да отбиелъ противодействието на цариградския патриархъ, той отишълъ въ Цариградъ (следъ битката на Сулеймана I съ брата си Муса Челеби при Космидионъ, предъ Цариградъ, въ 1409 г.) и, като представилъ хрисовулитѣ на византийскитѣ императори, е издействувалъ отъ императора Мануилъ Палеологъ грамота, която съ съгласието на синклита и патриаршеския синодъ му давала право не само да управлява софийската и видинската епархии, но да получи и другитѣ епархии, предвидени въ императорскитѣ хрисовули за неговия престолъ. Освенъ това, споредъ смисъла на писмото, изпратено отъ приемника на Матия до цариградския патриархъ, императоръ Мануилъ Палеологъ като че ли е опрѣдѣлилъ границитѣ на охридския диоцезъ да минаватъ до одринската[1] и солунската епархии.[1] Срещу домогванията на охридския архиепископъ рѣзко се опълчилъ приемникътъ на цариградския патриархъ Матей I (1397—1410 г.), Евтимий (1410—1416). Между двамата съперници е почнала писмена полемика, която по своята острота е напомвала полемиката между Дим. Хоматиана и Германа II. За лишенъ пѫть се показало, колко високо автокефалистично съзнание е имала Охридската архиепископия и колко настойчиво нейнитѣ предстоятели се борѣли противъ разширението на юрисдикцията на „вселенския“ патриархъ по Балканския полуостровъ. Цариградскиятъ патриархъ е изпратилъ до охридския архиепископъ Матия протестъ. Отричайки факта, че импер. Мануилъ Палеологъ е далъ на охридския архиепископъ грамота, той му предлагалъ да отстрани софийския и видинския митрополити, защото тѣзи епархии сѫ принадлежали на цариградския престолъ винаги — и преди учредяването

---

[1] Въ 1384 г. царигр. патриархъ Нилъ е писалъ на папа Урбанъ IV, че турцитѣ, макаръ и да причинявали на християнитѣ страдания, позволявали на патриарха да кореспондира съ подведомственитѣ си архиереи въ тѣхнитѣ владѣния, да изпраща епископи, кѫдето искалъ, и да извършва безпрепятствено църковнитѣ дѣла въ тѣхнитѣ земи (Acta Patriarchatus Constant. II, 87: *Πάσχομεν γὰρ ὑπὸ τῶν Τούρκων, πλὴν ἔχομεν πᾶσαν ἐλευθερίαν, ὥστε καὶ γράμματα δέχεσθαι καὶ ἀντιγράφειν καὶ ἐπιστέλλειν καὶ χειροτονεῖν καὶ πέμπειν ἐπισκόπους. ὅπου βουλόμεθα καὶ πάντα πράττειν ἀκολύτως τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐν μέσῳ τῷ τόπῳ τῶν ἀσεβῶν*). А въ предсмъртния си часъ султанъ Мурадъ I (1362—1389) е далъ на сина си Баязидъ I следния съветъ: „Сине мой, води добри и приятелски отношения съ иновѣрното духовенство, особено съ християнското. Пази и уважавай тѣхнитѣ религиозни обреди; почитай тѣхнитѣ религиозни началници: патриарси, митрополити и епископи, сѫщо така и първитѣ хора на раята. Старай се, доколкото е възможно повече, да избѣгвашъ беззаконнитѣ действия. Харачътъ на раята да не бѫде на всѣка глава повече отъ 30 акче (тогава 48 акче или аспри се равнявали на 1 алтънъ) за първия разредъ, 20 акче за втория и 10 акче за третия.“ (Минало, ред. Г. Д. Баласчевъ, кн. I, 1909 г., стр. 18). Тази привилегия била известна подъ названието „джемааси рухани ве клисе, ве манастирлари маафъ ве имтиазати“ (привилегия на духовнитѣ общини, църквитѣ и манастиритѣ).

[2] Съ сѫщата цель султанъ Мурадъ I е отдѣлилъ отъ покорната християнска маса привилегирована рая (маафъ ве имтиязи раялери или: маафъ ве сербесиетъ рая тайфалари), която за изпълнението на нѣкои военнообществени длъжности се ползувала съ повече или помалко политико-икономически права. Съобразно съ своитѣ длъжности привилегированитѣ християни се раздѣляли на 25 класа, къмъ единъ отъ които се отнасяло и християнското духовенство.

[3] Чрезъ тѣзи качества тѣ могли да използуватъ за свои цели турската аристокрация (паши и бейове) въ своя диоцезъ, която е държала въ свои рѫце провинциалното управление и, споредъ заслугитѣ си, имала голѣмо влияние въ султанския дворецъ.

---

[1] Минало, кн. I, 1909 г, стр. 9. Подъ тази епархия Йорд. Трифуновъ разбира дринополската епархия въ Епиръ, въ аргирокастренския окръжгъ. Това не може да се приеме, понеже въ Цариградъ, възъ основа на Юстиниановитѣ новели и хрисовулитѣ на Василия II, счели епархията *τῆς Ἀνδριανουπόλεως* за погранична на охридския диоцезъ (*εὗρον τὰ ὅρια τῶν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μέχρι καὶ τῶν τῆς Ἀνδριανουπόλεως ὁρίων ἀτρεκεστάτως παρωχηκότων.* въ сп. „Минало“, кн. I, 1909 г., стр. 9), а дринополската епархия, споредъ втория хрисовулъ на Василия II, е влизала въ охридския диоцезъ.

Г. Баласчевъ, като разбира одринската епархия, твърди, че охридскиятъ архиепископъ е претендиралъ за одринската и пловдивската епархии (Мсб., XVIII, 158), понеже географскиятъ терминъ *αἱ μητροπόλεις τῆς Δύσεως* (митрополиитѣ на западъ), за които е претендиралъ охридскиятъ архиепископъ или *τῆς πάσης Δύσεως* (на цѣлия западъ), както стои въ 27-то писмо на цариградския патриархъ Николай Мистика до царь Симеона, е означавалъ прѣкитѣ византийски владѣния въ Тракия. (Мсб., XVIII, 208). Обаче мжчно може да се допусне, че охридскиятъ архиепископъ е изказвалъ претенции за такива далечни епархии като одринската и пловдивската, които при това никога не сж принадлежали на архиепископията му и не сж споменати нито въ единъ отъ хрисовулитѣ на византийскитѣ императори. Въ фалшивата Юстинианова новела нѣма нито намекъ за тѣзи епархии. Тамъ само градътъ на Прибрѣжна Дакия Аква се отнима отъ месемврийския (въ Тракия) епископъ и се подчинява на архиепископа на Първа Юстиниана.

После отъ туй, че въ X и XI в. географскиятъ терминъ *Δύσις* е означавалъ (въ тѣсенъ смисъль на думата) градоветѣ на Тракия, нѣма основание да се мисли, че той е ималъ точно сѫщото значение и въ XV в. Още въ XIII в. тоя терминъ е получилъ по-широко значение и билъ противопоставенъ на термина *ἡ Ἀνατολή* (Изтокъ). Въ полемичното си писмо до никейския патриархъ Германъ II Хоматианъ изтъква, че коронясването на Теодора Комнина е станало на западъ по подражание на изтокъ: *Ὁ γὰρ προλαβοῦσα πεποίηκεν ἡ Ἀνατολὴ προογοῦσαν πάντη καὶ πάντως ἔχαυσα τὴν δυσχέρειαν, τοῦ δ'ὕστερον ἡ Δύσις εἰργάσατο κατὰ μίμησιν· ὥσπερ ἐπὶ παραλήξει τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαίων ἐθῶν καὶ βασιλεὺς ἀνηγορεύθη καὶ πατριάρχης προεβλήθη ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Βιθυνῶν.. . οὕτω δὴ καὶ ἐν τῇ Δύσει ταυτό τοῦτο συμβέβηκε* (Pitra VII, col. 489—490).

Оттукъ е ясно, че на Хоматиановски язикъ *ἡ Δύσις* е географски терминъ, обемащъ не само Тракия, а и цѣлия охридски диоцезъ и отдѣлнитѣ митрополийски епархии въ Епирското царство (драчка, навпактска, солунска, сѣрска, драмска), а *ἡ Ἀνατολή* — Никейския патриархатъ. Още по-ясно изпъква тоя смисълъ на термина *ἡ Δύσις* въ следното мѣсто отъ сѫщото Хоматианово писмо: *ἀλλὰ τὰ ἥμισυ τῆς ὑπὸ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἐπαρχίας ἐν τῇ Δύσει τυγχάνον ἐστὶν* (половината на цариградския диоцезъ остава на Западъ) (Pitra, VII, 490). Хоматианъ разбира всичкитѣ епархии на цариградския патриархъ, които се намирали въ Епирското царство, следъ коронясването на Теодора (въ Елада, Епиръ, Македония и Тракия).

Точно въ сѫщия широкъ смисълъ трѣбва да се разбиратъ претендиранитѣ въ началото на XV в. отъ охридския архиепископъ *αἱ μητροπόλεις τῆς Δύσεως*, именно отъ Адриатическо море до границитѣ на одринската епархия (безъ солунската епархия).

[1] Сп. „Минало“, кн. 1, 1909 г., стр. 6—7. Патриархътъ казва: „*χαριζόμενος ἡμῖν, ὅτι μόνον τὴν Θεσσαλονίκην ἔχωμεν, αἱ δ'ἄλλαι μητροπόλεις τῆς Δύσεως ὑπόκεινται τῇ ἁγιωσύνη σου.*

на Търновската патриаршия, и следъ унищожението ѝ. Като му внушавалъ, че „не този е по-силенъ, който, имайки (на своя страна) свѣтската власть, притѣснява другитѣ чрезъ нея, а този, който има право и комуто му помагатъ свещенитѣ и божественитѣ закони“, патриархътъ е заплашилъ архиепископа съ съборно осѫждане[1].

На патриарха отговорилъ приемникътъ на архиеп. Матия съ пълно съзнание на достойнството си[2] и съ нескриванъ стремежъ къмъ нови завоевания. Той решително отхвърлилъ обвинението на патриарха, че предшественикътъ му е нарушилъ църковнитѣ канони, защото правото на Охридската архиепископия върху софийскага и видинската епархии се основавало на „императорския“ хрисовулъ[3] и утвърдителната грамота на императора Мануилъ Палеологъ. За да удостовѣри автентичностьта на грамотата на императора Мануилъ Палеологъ, архиепископътъ точно посочилъ врѣмето, когато неговиятъ прѣдшественикъ Матия е отишълъ въ Цариградъ, както и реда и обстановката, при които императорътъ, синклитътъ и синодътъ сѫ разграничили охридския диоцезъ отъ цариградския. При това той подчертавалъ, че Охридската архиепископия винаги е имала по-високо канонично съзнание, отколкото Цариградската патриаршия, която съ своята близость до императорския дворъ често била изкушавана да отнима правата на отдалечената отъ столицата архиепископия, като е забравяла за своето призвание, опредѣляно отъ титула на предстоятеля ѝ „вселенски“ — да бѫде върховна пазителка на правата на отдѣлнитѣ автокефални църкви[4].

Архиепископътъ се обърналъ и къмъ императора Мануилъ Палеологъ съ писмо[5], съ което, го молилъ да защити правата на архиепископията и прекрати тоя „скандаленъ споръ, отчайващъ православнитѣ и веселещъ иновѣрцитѣ“. Нему било необходимо да спечели благоволението на императора, защото последниятъ се опасявалъ да не би повлияе на турския султанъ да вземе благоприятно за цариградския патриархъ поведение къмъ спора му съ охридския архиепископъ.

---

[1] Минало, кн. I, 1909 г., стр. 6—7.

[2] Това писмо е написано по всичкитѣ правила на дипломатическото изкуство. Подъ сѫщитѣ фрази протича язвителенъ сарказъмъ. Напълно е вѣрна забележката на Гелцера, че това писмо е чисто охридско произведение и че подъ медоточивитѣ фрази скрито пълзи увиващата се змия въ земната трева. (Der Wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens, S. 100).

[3] Разбира хрисовула на императоръ Михаилъ Палеологъ.

[4] Минало, кн. I, 1909 г., стр. 9—11.

[5] И това писмо се отличава съ сѫщата медоточивость, съ която и писмото му до патриарха. По своя тонъ и риторизъмъ то прилича на писмата на Димитрия Хоматиана до епирския царь Теодоръ Дука. То

Цариградската патриаршия е успѣла да си повърне софийската и видинската епархии, но не се знае, дали въ този моментъ или малко по-късно е станало това.[1] Изобщо нѣмаме

може да бѫде другъ ясенъ образецъ, до колко въ Охридъ дипломатическото изкуство е било усъвършенствувано. Писмото има дълго встѫпление, което изцѣло е високопарно славословие на императора. Архиепископътъ го нарича „красивъ и високъ стволъ, отхраненъ сѣкашъ отъ водитѣ на обилнотечещия изворъ на богоначалната благодать на всетия Духъ; Божи избраникъ, подобенъ на Самуила; законенъ помазаникъ, подобенъ на Давида; облѣченъ въ царска багреница, както Соломонъ; стълпъ на благочестието, най-ревностенъ помощникъ и горещъ поборникъ на православието, равноангелски защитникъ на правдата. Архиепископътъ моли Бога да даде сила на императора да изгони „звѣроветѣ“ (турцитѣ) и да бѫде всѣкога съ неговото царство, съгласно действителното значение на името му Емануилъ. (Минало, кн, II стр. 123—125).

[1] Въ единъ списъкъ на епархиитѣ на Цариградската патриаршия, който, споредъ Гелцера, ще да е била съставена презъ втората половина на XV в., сѫ поставени софийската и видинската епархии (H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, München, 1901, S. 632). Ала тоя списъкъ не е безспоренъ документъ: въ него сѫ смѣсени сведения за епархии отъ различни времена (отъ началото на XV в. и следъ половината на XV в.) (Вж. критичнитѣ бележки на Юр. Трифоновъ, Македонски прегледъ, год. V, кн. 1, стр. 68—70). Къмъ 1496 г. софийскиятъ митрополитъ Калевитъ е отишълъ въ гр. Купеникъ (Срѣмъ) и рѫкоположилъ за свещеникъ бившия сръбски деспотъ монаха Максимъ (Георгий Бранковичъ), като рѫкоположилъ и други за свещеници, дякони и подякони (Гласник, LIII, 1883 г. стр. 43. Вж. и К. Иречек, Историја Срба, друга свезка, 1923 г., прев. и доп. Јов. Радонић, стр. 204—205; Ђорђе Сп. Радојичић, Богословље, орган. правосл. богосл. ф-та у Београду, год. II, св. I, 1927 г., стр. 79. Срв. N. Jorga, Istoria bisericii românești, vol. I, 1908 г., p. 122, гдето погрѣшно се отнася покалугеряването на Максима къмъ 1486 г.: въ тази година Георгий Бранковичъ е станалъ деспотъ на Срѣмъ, управляванъ отъ него до 1496 г., когато той станалъ монахъ. Сѫщо и Г. Баласчевъ, Кремиковскиятъ монастиръ „Св. Георги“ и древнитѣ му християнски останки (въ сп. „Народенъ Стражъ“, 1925 г., кн. 14, стр. 8, забел.)

Отъ канонично гледище това било възможно, ако Срѣмъ и София се намирали подъ ведомството на една и сѫща автокефална църква.

ясни сведения за по-нататъшнитѣ отношения между Цариградската патриаршия и Охридската архиепископия. Вѣроятно, следъ флорентийската уния (1439 г.) охридската църква, която не я признала, не е влизала въ сношение съ цариградската до падането на Цариградъ (1453 г.), до когато унията

Тогава сръбскитѣ епархии се намирали подъ властьта на охридския архиепископъ. Въ това време Бѣлградъ и Срѣмъ още не сѫ били напълно покорени отъ турцитѣ, обаче въ църковно отношение Срѣмското деспотство не ще да се е отдѣляло отъ цѣлия сръбски народъ и, следов. ще да е признавало общия духовенъ началникъ на българи и сърби — охридския архиепископъ. Ако приемемъ това, можемъ да заключимъ, че въ това време и София, чийто кириархъ е свещенодействувалъ въ Срѣмъ, е влизала въ охридския диоцезъ, особено ако митр. Калевитъ не билъ роднина на Максима Бранковича (споредъ Г. Баласчевъ, Калевитъ билъ отъ рода на Максима Бранковичитѣ. Сп. „Народенъ Стражъ", год. VII, кн. 14, 1925 г., стр. 8, забел. Вж. доводитѣ на Ђ. Сп. Радојичић противъ това мнение въ сп. „Богословље", год. II, св. I, 1927 г., стр. 79—80), а билъ поканенъ въ гр. Купеникъ поради авторитета му като митрополитъ на столицата на румелийския бейлеръ бей или поради това, че тогава по-близкитѣ епархии (бѣлградска, нишка) не могли да удовлетворятъ молбата на Максима по една или друга причина (смърть, болесть, оставка или старость на тѣхнитѣ кириарси). Предположението на Юрд. Трифоновъ, че по това време подъ ведомството на софийската митрополия се намирала и нишката епархия (Известия на Историческото дружество, София, кн. V, стр. 95—96 и Македонски прегледъ, год. IV, кн. 4, стр. 65), не ми се вижда приемливо: 1) софийската митрополия могла да се нарича „Велика Сардакия" и безъ нишката область, а само поради църковното и гражданското значение на гр. София и 2) ако въ края на XV в. нишката епархия е влизала въ софийската и за туй тази се наричала „Велика", то непонятно е, защо къмъ 1530 г. първата вече е сѫществувала отдѣлно отъ втората (вж. Споменик, LVI, 1922 г., стр. 36, док. IV, кол. II) и съ това била намалена предишната църковна честь на софийската митрополия, макаръ че, както се предполага, и презъ XVI в. тя носѣла титлата „Велика Сардакия" и гр. София билъ голѣмъ църковенъ и граждански центъръ.

Къмъ 1532 г. Софийската епархия вече не е била подъ ведомството на Охридската архиепископия, както може да се сѫди по това, че софийскиятъ митрополитъ не е подписалъ акта на охридския архиерейски съборъ отъ тази година, а сѫ го подписали съседнитѣ му епархийски архиереи бански (кюстендилски) и нишки. (Вж. Споменик, LVI, 1922 г., стр. 37, док. V, кол. II).

Относно видинската епархия може да се предполага, че тя е останала подъ ведомството на охридския архиепископъ до къмъ половината на XV в., имайки предъ видъ, че разпространението на охридската юрисдикция върху Влашко и Молдава презъ това време било побила въ сила въ Цариградъ. Сѫщо положително не е известно, да ли следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ цариградскиятъ патриархъ, признатъ отъ султана Мухамедъ II за народенъ вождъ (ἐθνάρχης) на православното население въ Турция, не е започналъ традиционната си борба противъ Охридската архиепископия.[1] Напротивъ, знае се, че къмъ 1538 г.

възможно, ако охридскиятъ диоцезъ и Влашко били непосрѣдствено съседни, отколкото ако били отдѣлени чрезъ епархии, подведомствени на цариградския патриархъ. Видинскиятъ митрополитъ Неофитъ твърди, че видинската епархия е минала подъ властьта на цариградския патриархъ три години, следъ като въ началото на XV в охридскиятъ архиепископъ я подчинилъ, но не посочва отде узнава това (Видинска епархия, Историческо минало и съвременното ѝ състояние. София, 1924 г., стр. 31). Навѣрно, той се основава на полемичната преписка между цариградския патриархъ и охридския архиепископъ отъ първото десетилѣтие на XV в. по спора за софийската и видинската епархии, обаче въ нея нѣма указания, че царигр. патриархъ успѣлъ да ги отнеме.

[1] Споредъ съобщението на логотета на Цариградската патриаршия Иераксъ отъ 1572 г., следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ свиканъ билъ въ Цариградъ помѣстенъ църковенъ съборъ, който решилъ да се иска отъ султана Мухамедъ II да унищожи самостойнитѣ църкви охридска, търновска и ипекска, като сѫщевременно царигр. патриархъ е рѫкоположилъ митрополити за тѣзи църкви. Търновската църква се подчинила на това решение, ала охридската и ипекската обещали на султана да плащатъ данъкъ и по тоя начинъ успѣли да запазятъ независимостьта си (у *Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, III, стр. 14, заб. 2). Обаче не може да се вѣрва на това известие, понеже е отъ твърде късно време (повече отъ единъ вѣкъ следъ падането на Цариградъ) и противоречи на два факта: 1) унищожението на Търновската патриаршия още въ 1393 г. (следъ падането на Търново подъ турцитѣ) и 2) подчинението на ипекската църква подъ властьта на охридския архиепископъ нѣколко години следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ. Явно е, че Иераксъ не е почерпилъ известието си отъ документъ, а предалъ своя или чужда измислица — плодъ на тогавашното нападателно настроение въ фенерскитѣ крѫгове спрямо Охридската и Ипекската архиепископии.

Цариградскиятъ хронистъ Мануилъ Малаксъ отъ XVI в. съобщава, че бившиятъ цариградски патриархъ Маркъ Ксилокаравъ (следъ 1466) е получилъ охридския престолъ *παρὰ τῆς Συνόδου* (отъ Синода) (Crusii, Turcograciae, I, 107). Изглежда, Малаксъ разбира своя Синодъ — цариградския, което би означавало намѣса на Цариградската патриаршия въ работитѣ на Охридската архиепископия. Обаче дякъ Димитъръ, съвременникъ на Маркъ Ксилокаравъ, съобщава, че последниятъ е получилъ охридския престолъ по заповѣдь на султана Мухамеда II (Starine, XII, 255), и
ди това въ случая не можемъ да допуснемъ явна намѣса на царигр

охридскиятъ архиепископъ Прохоръ е владѣлъ верийската епархия[1], която отъ половината на XI в. (съ малко прекжсване при охридския архиеп. Димитрий Хоматианъ отъ 1228—1230 г.) се намирала подъ ведомството на Царигр. патриаршия, и освенъ това цариградскиятъ патриархъ Иеремия I (при второто си патриаршествуване отъ 1523—1537 г.) дори му помагалъ да задържи сръбскитѣ епархии, които смедеревскиятъ митрополитъ Павелъ се мжчелъ да откжсне отъ охридската църква.[2]

Презъ XV в. охридскитѣ архиепископи се опитвали да разпространятъ своето влияние и отвждъ Дунава — въ войводствата Влашко (Унтровлахия) и Молдава.[3] Тѣ обоснова-

---

патриархъ. Навѣрно, синодътъ на Царигр. патриаршия е ходатайствувалъ предъ султана да постави Марка Ксилокарава на охридския престолъ, опразднeнъ съ заточението на охридския архиепископъ Доротей (за това вж. по-доле стр. 14), и Малаксъ предава това ходатайство на Синода въ смисълъ, че той е назначилъ Марка за охридски архиепископъ.

[1] Вж. H. Gelzer, der Wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens, S. 83; срв. и бел. 1, сжщата стр. Кога охридската архиепископия е отнела тази епархия, не се знае.Мануилъ Малаксъ съобщава,че при второто патриаршествуване на царигр. патриархъ Иеремия I, охридскиятъ архиепископъ Прохоръ се опиталъ да отнеме тази епархия, като представилъ на султана царски хрисовули за правата на своята църква и обещалъ да плаща за нея 100 жълтици данъкъ, но напр. Иеремия I е успѣлъ да задържи оспорваната епархия, понеже е доказалъ предъ султана съ фетва че Царигр. патриаршия я владѣе 300 години, и се задължилъ да плаща ежегодно обещания отъ Прохора данъкъ 100 жълтици. (Crussii, Turcograeciae, lib. II, 163—164). Обаче, споредъ Мелетия Атински, Прохоръ е претендиралъ за сервийската епархия (*Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες,* 503). Известието на Мануила Малакса, че царигр. патриархъ е запазилъ исканата отъ архиеп. Прохора верийска епархия, не е вѣрно, защото, както видѣхме, въ 1538 г. тази епархия е принадлежала на Охридската архиепископия. Ако действително спорътъ между Прохора и Иеремия I билъ за верийската епархия, то, може би, следъ 1538 г. цариградската патриаршия е успѣла да си я повърне по такъвъ начинъ, за какъвто разказва Мануилъ Малаксъ.

[2] Вж. по-долу стр. 16.

[3] До 1359 г. Влашко се намирало подъ ведомството на търновския патриархъ, безъ да е имало тамъ отдѣленъ епископъ, а тамошното православно население било обслужвано отъ крайдунавскитѣ български архиереи. (Јевсевије Поповић, Опћа црквена историја. Прев. ђакон Д-р Мојсије Стојков, кн. II, Срем. Карловци, 1912 г., стр. 50; N. Dobrescu, Istoria bisericii române, ed. II, București, 1923 г., 13—15). Въ 1359 г. влашкиятъ войвода Александъръ I Басараба, за да засили връзкитѣ си съ Византия, е признал властьта на цариградския патриархъ, който по тоя

НАРОД
БИБЛИОТЕ
СКОП

вали своитѣ претенции, вѣроятно, върху идеята за тъждественостьта на тѣзи земи съ Срѣдиземна и Прибрѣжна Дакия, посочени като часть отъ диоцеза на Първоюстинианската архиепископия въ XI. Юстинианова новела и въ синтагмата на Матей Властаръ, която въ XV в. въ Молдава била считана за официаленъ канонически кодексъ, както това се вижда отъ многото нейни славянски преписи въ тази държава.[1] Охридскитѣ архиепископи сѫ успѣли да подчинятъ Влашко и Молдава едвамъ къмъ половината на XV в , следъ флорентийския съборъ (1439 г.). По натискъ на своя сюзеренъ, турския сул-

---

случай е премѣстилъ подведомствения си митрополитъ Иакинтъ отъ Вичина (въ Добруджа) въ влашката столица Арджешъ (N. Iorga, Istoria bisericii românești, vol. I, 1908 г., стр. 20 и 21).

Молдава първоначално сѫщо, както Влашко, съставлявала часть отъ българската (търновската) църква, но презъ XIV в. тя е подпаднала подъ ведомството на галичкия (руски) митрополитъ и отъ 1401 г. — подъ ведомството на цариградския патриархъ. (A. D. Xenopol, Histoire des Roumains, 1896 г., I, стр. 240; N. Dobrescu, Contribuționi la istoria bisericii române in secolul XV-lea, București, 1907 г., стр. 3 и 7; Istoria bisericii române, ed. II, București, 1923 г., стр. 21; Јевсевије Поповић, цит. съч., стр. 51—52).

[1] Въ 1401 г.. цариградскиятъ патриархъ Матей I е изпратилъ въ Молдава двама свои апокрисарии — иеромонахъ Григорий и дяконъ Мануилъ да разследватъ, молдавскиятъ митрополитъ Иосифъ, когото той и предшественикътъ му Антоний IV не сѫ признавали за каноничень, сръбски ли епископъ (*σερβοεπίσκοπος*) е билъ, както се говорѣло въ Цариградъ, или пъкъ билъ рѫкоположенъ отъ галичкия митрополитъ, както твърдѣли молдавцитѣ (Acta Patriarchatus Constantinopolitanus, II, 529. Вж. славянския преводъ на патриаршеския актъ у Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, стр. 90). Споредъ Яцимирски, подъ *σερβοεπίσκοπος* цариградскиятъ патриархъ е разбиралъ архиерей, рѫкоположенъ отъ охридския архиепископъ. Ако е било тъй, то може да се заключи, че още въ началото на XV в. охридскиятъ архиепископъ ще да се домогвалъ да подчини Молдава. Наистина, презъ това време политическото название „Сърбия“ още можело да се употрѣбява по навикъ и за несръбскитѣ земи, които до падането имъ подъ властьта на турцитѣ се намирали подъ властьта на единъ или другъ сръбски феодалъ, та *σερβοεπίσκοπος* могълъ да бѫде нареченъ не само клирикъ на сръбската (Ипекската) църква, а изобщо и клирикъ на автокефална църква, която преди турското владичество се намирала въ сръбската държава. При все това обаче не може да се приеме мнението на Яцимирски, защото, както право бележи Юрд. Трифоновъ (Македонски прегледъ, год. V, кн. 1, стр. 56), Цариградската патриаршия никога не е наричала Охридската архиепископия сръбска.

танъ, който виждалъ въ флорентийската уния политически съюзъ противъ него,[1] или поради противодействието на своитѣ народи, които искали да останатъ вѣрни на православието, двете ромънски войводства не признали флорентийската уния, макаръ че молдавскиятъ митрополитъ Дамянъ я приелъ.[2] Понеже почти до 1453 г. Цариградската патриаршия била униятска, Влашко и Молдава влѣзли въ връзки съ Охридската архиепископия, която не е участвувала въ униятското движение, създадено отъ Цариградъ. По тази причина молдавцитѣ изгонили новия молдавски митрополитъ Иоакимъ (бившъ агатополски епископъ), назначенъ отъ цариградския патриархъ (въ ноемврий 1447 г.) следъ смъртьта на митроп. Дамяна, и той се принудилъ да избѣга въ Полша, отъ гдето отишълъ въ Римъ.[3] По искане на молдавския войвода Александрелъ (1449—1455), въ 1452 г. или 1453 г. охридскиятъ архиепископъ Никодимъ е ржкоположилъ Теоктиста за молдавски митрополитъ.[1]

---

[1] N. Dobrescu, цит. съч., стр. 48.

[2] Митр. Дамянъ е умрѣлъ преди ноемврий 1447 г. (Вж. документа у Michel Lascaris, Ioachim métropolite de Moldavie et les relations de l'église Moldave avec le patriarcat de Peč et l'archevêché d'Achris au XV siècle, p. 31. Отпечатъкъ отъ Bulletin de la section historique на Ромънската академия на наукитѣ, т. XIII). Съ това известие пада твърдението на Н. Добреску (Contribuţioni la istoria bisericii romāna in secolul XV-lea, Bucureşti, 1907 г., стр. 32 и 33), че Дамянъ е действувалъ като молдавски митрополитъ въ 1450 г. и умрѣлъ въ 1451 г., както и предположението на Йорга (Istoria bisericii românești, стр. 81) че митрополтъ Дамянъ е умрѣлъ или напусналъ катедрата си въ 1451 г. Изглежда, митр. Дамянъ, следъ като се върналъ отъ Флоренция въ Молдава, се е отказалъ отъ унията или поне не я прокарвалъ въ своята епархия, та е останало известие (у Аляция и Доситея Иерусалимски), че въ свикания презъ 1450 г. въ Цариградъ помѣстенъ съборъ той се обявилъ противъ унията чрезъ никомидийския титрополитъ Макарий (срв. N. Iorga, цит. съч., стр. 77 и 81; N. Dobrescu. Contribuţiuni etc. стр. 32; Jевсевиjе Поповић, цит. съч. стр. 531). Трѣбва да се отбележи, че много изследвачи считатъ актоветѣ на тоя съборъ за фалшиви и дори нѣкои мислятъ, че такъвъ съборъ съвсемъ не е станалъ (Вж. различнитѣ мнения за това у Michel Lascaris, цит. съч., стр. 3, бел. 2).

[3] Вж. документното известие за това въ френски преводъ у M Lascaris, цит. съч., стр. 4. Ромънскитѣ хронисти отъ XVII в. ясно свързватъ подчинението на Молдава подъ Охридъ съ флорентийската уния. Тъй, въ втората часть на ржкописа въ Ромънската академия на наукитѣ № 53 се говори: „Александъръ войвода съ позволението на болярнитѣ и страната изпрати Григория Цамблака въ Цариградъ. И не намѣрилъ той въ Цариградъ нито императора, нито патриарха. Затова на пратеницитѣ на Александра се сторило неудобно да се върнатъ безъ резултати, и тѣ сж заминали въ Охридъ и получили ауденция отъ охридския

архиепископъ, тъй като билъ (той, т. е. Цамблакъ) изпратенъ относно учението за вѣрата. И взели отъ тамъ свещеници и славянски книги на цѣлото църковно устроение.“ (У Яцимирски, цит. съч., стр. 265). Въ своята хроника на молдавската и влашката земи, написана на полски езикъ между 1676 и 1683 г., въ главата“ „o religiey“ великиятъ логотетъ при молдавския дворъ Миронъ Костинъ сжщо свързва зависимостьта на Молдава отъ Охридъ съ флорентийския съборъ. Той казва, че при войводата Александъръ Стари били изпратени до цариградския патриархъ пратеници, които, като не го намѣрили въ Цариградъ, сж заминали „do Och(r)ydy miasta serbskiego do metropolity stolicy tamtey, ktora po patriarchah pierwsza iest, iechali y od tey sakrę wzieli“ (pag. cit.)

Въ третата часть на своята стихотворна поема (отъ 1684 г.) на полски езикъ той още по-ясно сочи на тази връзка: „Той (т. е. Александъръ Стари) е подигналъ молдавската господарска власть до висока степень и особено желаейки да организира национално духовенство, е изпратилъ съ тази цель пратеници въ Цариградъ. Понеже въ онова време императоръ Палеологъ билъ на флорентийския съборъ заедно съ патриарха и цѣлото духовенство, то пратеницитѣ сж съобщили за това на войводата Александра, като го молили да разреши въпроса: да чакатъ ли въ Цариградъ или да отидатъ въ Италия, въ Флоренция. Господарьтъ свикалъ всичкитѣ си велики боляри и е добилъ тѣхното съгласие да изпрати избранитѣ отъ страната за ржкоположение въ Охридъ, българския градъ, славенъ съ предимствата, подарени отъ византийския императоръ Юстиниана, който е произхождалъ отъ тѣзи мѣста и който е направилъ своя епископъ второ следъ патриарха и най-главния отъ всичкитѣ архиепископи, тъй че до сега охридскиятъ (архиепископъ) остава глава на всичкитѣ сръбски епископи. Като сж пристигнали тамъ, изпратенитѣ отъ войводата Александра сж получили хиротония заедно съ употрѣбата на славянския езикъ и въ църквата, и въ държавнитѣ актове“ (ibid., стр. 267). Сжщо и въ путненската хроника сношенията на Молдава съ охридската църква се Поставятъ въ хронологична връзка съ флорентийския съборъ. Като говори, че при войводата Александъръ митрополити сж заминали за Флоренция и че „мнози отъ нихъ прїидешѧ съ постриженами брадами“ лѣтописецътъ съобщава за ржкополагането на митр. Теоктиста отъ „сръбския“ патриархъ Никодимъ.

[1] Въ Путненската хроника (редакция отъ Слатина отъ 1554-1561 г.) се казва: При немьже (войводата Александрелъ) освѧти сѧ кѵр Ѳеоктистъ на митрополитство патріархомь Никодимомь сръбскымь“ (I. Bogdan, Vechile cronice moldovenesci până la Urechia, Bukureşti, 1891, стр. 144). Сжщо и по преписа на монаха Азарий (отъ края на XVI в.): И при нем (Александрела) благослови сѧ прѣѡсвѧщенны кѵр Ѳеоктисть на митрополитство ѡт патриарха Никодима сръбскыѧ землѧ, при благочестивѣм деспотѣ Геѡргіи (изданъ отъ Богданъ въ Analele Academiei Române, 1909, t. XXXI). Въ молда-

Кога точно Влашко е признало ведомството на Охридската архиепископия, не се знае, но къмъ 60-тѣ години на

вополската хроника на Н. Бржески (1566 г.) Теоктистъ не се споменва, а само се отбелѣзва, че при войводата Александъръ II, синъ на Илияша, „Przi tim poczięli byc włodykowie i metropolitowie od patriarchy Nikodema ziemie serbskiey za krola Jurga Despota“ (Bogdan, Vechile cronice, стр. 174). По-сетнешниятъ (отъ края на XVI и началото на XVII в.) романски лѣтописецъ Уреке-Симионъ или по-право преписвачътъ на лѣтописа му монахъ Мисаилъ (между 1660—1667 г.) е прочелъ въ молдавополската хроника „Юга“ намѣсто „Юрга“ (= деспотъ Георгий Бранковичъ отъ 1427—1456 г.) и е предалъ известието въ смисълъ, че молдавскиятъ войвода Юга Кориятовичъ (въ края на XIV в.) е изпратилъ делегация въ Охридъ и, следъ като получилъ отъ тамъ благословение, поставилъ Теоктиста за молдавски митрополитъ (Domnia Jugăi Voda . . . Trimis-au la patriarşia de Ohrida şi au luat mai întâiu blagoslovenie şi au pus mitropolit pre Theoktist. У M. Kogălniceanu, Cronicele României seŭ Letopisețele Moldaviei şi Valahiei, v. I, Bucuresci, 1872, стр. 136). Тази грѣшка повторилъ молдавскиятъ хронистъ Никола Костинъ († 1713 г.), синъ на великия логотетъ (при Константинъ I Кантемиръ) Миронъ Костинъ († 1691 г.). (Ржкописъ на Ромънската академия на наукитѣ № 59, стр. 117; вж. и Joan Bianu, Catalogul manuscriptelor Româneşti, I, 1907, Bucureşti, 136, гдето казва, че тоя лѣтописъ е стъкменъ отъ Н. Костинъ). Това погрѣшно известие сж приели и ромънскитѣ историци Ксенополъ (Histoire des Romains, I, стр. 240) и Филаретъ Скрибанъ, който при това различава двама молдавски митрополита по име Теоктистъ: въ 1399 г. при войводата Юга Кориятовичъ (Теоктистъ I) и въ 1454 г. (Теоктистъ II). (Istoria bisericeasca â Românilor, pe scurtu publicată dè Arhiereul Iosif Bobulescu, Iassy, 1871, стр. 160).

За ржкополагането на Теоктиста отъ „сръбския“ архиепископъ Никодима се говори и въ единъ нямецки ржкописъ отъ 1557 г., следъ бележка отъ 1453 г.: и потомь въ дни Алеѯандрела сына Иліаша Воєводи благослови сѧ прѣωсвѧщенныи митрополитъ кирь Θеωктистъ Старыи ѿ архієпископа кирь Никодима (у Яцимирскій, цит. съч., стр. 286).

Споредъ молдавския князъ Димитъръ Кантемиръ († 1723 г.), митрополитъ Теоктистъ билъ родомъ българинъ и до възкачването си на молдавската катедра — архидяконъ на ефеския митрополитъ Маркъ Евгеникъ (1449 г.), известния противникъ на флорентийската уния (Descriptio Moldaviae, Bucuresci, 1872, стр. 144). Това приематъ Филаретъ Скрибанъ (цит. съч., стр. 160) и Евсевий Поповичъ, професоръ въ черновицкия Богословски факултетъ (цит. съч., стр. 531).

Че подъ „сръбски“ архиепископъ или патриархъ Никодимъ молдавскитѣ лѣтописци сж разбирали охридския архиепископъ Никодимъ (споменава се въ 1452 г. въ надписа на църквата въ охридското с. Лешани. Вж. у Григоровича. Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, стр. 126—127; Љ. Стојановић, цит. сб., I № 300), а не съвременния му едноименень ипекски патриархъ, вижъ въ статията ми, помѣстена въ сжщата тази книжка на Макед. прегледъ, „Къмъ въпроса за зависимостьта на молдавската църква отъ охридската“.

XV в. това войводство, както и Молдава, е съставлявало часть отъ охридския диоцезъ[1].

Отъ края на 1466 г. зависимостьта на молдавската митрополия отъ охридската църква станала номинална. Съ писмо отъ м. априлъ 1466 г. молдавскиятъ войвода Стефанъ Велики е молилъ охридския архиепископъ да изпрати въ Молдава свой представитель, който да рѫкоположи приемникъ на починалия митрополитъ Висарионъ (вѣроятно, епархийски архиерей въ гр. Романъ), защото поради лошитѣ обстоятелства опасно било да отидѣлъ кандидатътъ въ Охридъ за рѫкоположение. Охридскиятъ архиепископъ Доротей (съ писмо отъ м. октомврий 1466 г. до Стефанъ Велики) е позволилъ, молдавскиятъ народъ да си избере митрополитъ, „по законныхь правилѣхь и по уставу светыхь ѡтець“ и молдавскитѣ епископи да рѫкоположатъ избрания митрополитъ заедно съ унгровлашкия митрополитъ Макарий, изтъквайки за мотивъ, че въ тоя моментъ той заедно съ охридски клирици билъ осѫденъ отъ султана на заточение и не е могълъ нито самъ да иде въ Молдавия, нито да изпрати свой пълномощникъ.[2]

До кога унгровлашката и молдавската църкви сѫ признавали върховната власть на охридския архиепископъ, нѣма положителни сведения. Въ началото на XVI в. унгровлашката митрополия вече била въ връзки съ Цариградската патриаршия, защото къмъ 1503 г., по покана на влашкия войвода Иванъ Раду IV („Велики“) (1496—1508), бившиятъ цариградски патриархъ Нифонъ II[3] е отишълъ въ Влашко да уреди тамошната църква и рѫкоположилъ двама епископи за новитѣ епархии въ Римникъ (за Олтения) и Бузоу (за източната часть на влашкото войводство)[4], а цариградскиятъ патриархъ

---

[1] Това се вижда отъ писмата размѣнени между молдавския войвода Стефанъ Велики и охридския архиеп. Доротей отъ 1466 г. Вж. тукъ по-доле.

[2] Starine, XII, стр. 253—254 ; факсимиле отъ тѣхъ у Bogdan, Documente false въ Buletinul Comisiei istorice a României, vol. I, 1915.

[3] Нифонъ два пѫти билъ цариградски патриархъ: отъ 1486—1489 и отъ 1497—1498.

[4] N. Jorga, Istoria bisericii românești, vol. I, 1908, p. 118; К. Јиречек, Историја срба, прев. и доп. Јов. Радонић, друга свезка, Београд, 1923 г., стр. 204; N. Dobrescu, Istoria bisericii române, ed. II, București, 1923, p. 19 и 49.

Пахомий (между 1508—1510 и 1514 г.), по молба на влашкия войвода Нягое, е поставилъ славянския печатарь Макарий (черногорецъ) за унгровлашки митрополитъ[1].

Молдавската митрополия, изглежда, е признавала ведомството на Охридската архиепископия до къмъ последната четвърть на XVI в., ако се сжди по това, че въ поменика (започнатъ въ 1407 г.) на Бистришкия манастирь отъ чуждитѣ православни иерарси се споменаватъ само охридски архиепископи: Прохоръ, Никаноръ и Исаия, които сж действували единъ следъ другъ презъ XVI в.[2] Влиянието на охридския архиепископъ въ Молдава взело да се подбива отъ момента, когато цариградски патриарси почнали да отиватъ тамъ за събиране милостиня. Отъ края на XVI в. Молдава вече е признавала ведомството на Цариградската патриаршия[3], като запа-

---

[1] N. Jorga, цит. съч., стр. 127; N. Dobrescu, цит. съч., стр. 49.

[2] Тоя поменикъ се пазѣше въ Ромънската академия на наукитѣ подъ № 79 до 1916 г., когато поради войната заедно съ други паметници на сжщата библиотека билъ изпратенъ въ Москва, отъ гдето още не е върнатъ. Имената на охридскитѣ архиепископи въ бистришкия поменикъ съобщава Яцимирски (Григорий Цамблакъ, стр. 298). Отдѣлътъ за охридскитѣ архиепископи е озаглавенъ: здѣ поминаютсѧ архїепископь прьвыѧ Іѵстиніаніа, иже есть Ѡхридь. М. Ласкарисъ подхвърля подъ съмнение това съобщение на Яцимирски само затуй, защото ромънскитѣ учени Богданъ и Николаеску, които сж изследвали бистришкия поменикъ, не говорятъ нищо за това (Joachin métropolite de Moldavie etc., стр. 13. заб. 2). Ала той не знае, защо тѣзи изследвачи мълчатъ, да ли за туй, че нѣма подобно известие въ поменика, или за туй, че просто не сж обърнали внимание върху него.

[3] Въ 1592 г. цариградскиятъ патриархъ Иеремия II е назначилъ Никифора Пархасий за свой екзархъ въ Влашко и Молдава, а между 1597—1599 г. молдавскиятъ войвода Иеремия Мовила (или Могила) е поискалъ отъ Цариградската патриаршия да признае молдавската църква за архиепископия и да даде съгласието си за откриване на епископия въ гр. Хушъ. Тогавашниятъ цариградски патриархъ Мелетий Пигасъ е изпратилъ на молдавския митрополитъ мантия и миро. (По-подробно за това вижъ у N. Jorga, Istoria bisericii româneşti, I, 1908 г., стр. 149, 199 и 237; срв. Episcopul Melchisedecŭ, Relaţiuni istoria despre Ţerile Române din epocă de la finele veacului alŭ XVI-lea şi in începutului celui alŭ XVII-iea, Bucureşci, 1882 г., стр. 20 и 38—39; N. Dobreşcu, Istoria bisericii române, стр. 50—51).

Ако молдавскиятъ хронистъ Миронъ Костикъ казва, че молдавската църква била подчинена на цариградския патриархъ следъ 1621 г. отъ войводата Раду Михнеа (заемалъ молдавския престолъ два пжти: 1616—1619 и 1623—1626 г.), а Димитъръ Кантемиръ приписва това подзила предишната си автономия: митрополитътъ ѝ билъ избиранъ отъ молдавския войвода и ръкополаганъ отъ молдавскитѣ епископи, а цариградскиятъ патриархъ само го утвърждавалъ, като молдавскиятъ митрополитъ го споменавалъ въ време на богослужение и получавалъ отъ него миро[1].

Къмъ 1460 г., следъ пълното унищожение на сръбската държава отъ турцитѣ, Охридската архиепископия, съ съгласие на турската власть, е успѣла да си присъедини и диоцеза на Ипекската патриаршия.[7]

Обаче въ Ипекъ идеята за църковна независимость не изгаснала. Въ края на 1529 год. или въ началото на 1530 г. смедеревскиятъ митрополитъ Павелъ, подържанъ отъ нѣкои сръбски първенци, е отхвърлилъ властьта на охридския архиепископъ и чрезъ турската власть, която подкупилъ съ пари, отцепилъ отъ охридския диоцезъ още ипекската и други епархии, като провъзгласилъ ипекската църква за независима. Ала той никакъ не билъ подготвилъ своя актъ въ междуцърковно отношение. Щомъ узналъ за неговия бунтъ отъ светогорския духовникъ иеромонахъ Германъ-сърбинъ въ Иерусалимъ, гдето билъ отишълъ на Великденъ, александрийскиятъ патриархъ Иоакимъ веднага съ послание[3] отъ м. априлъ[4] 1530 г. до охридския архиеп. Прохоръ е осъдилъ постъп-

---

чинение на молдавския войвода Василий Лупу и яшкия църковенъ съборъ въ 1642 г., това се дължи на обстоятелството, че отъ XVII в. гръцкото влияние въ Молдава особено се усилило, понеже много духовни лица-гърци се настанявали тукъ, както въ Влашко, и споменатитѣ молдавски войводи-гъркофили имали твърде тѣсни връзки съ Фенеръ — първиятъ съ патр. Кирилъ Лукарисъ, вториятъ съ патр. Партений и яшкия църковенъ съборъ (Срв. N. Jorga, цит. съч., стр. 247—248 и 257; N. Dobrescu, цит. съч., стр. 51).

[1] Јевсевије Поповић, Опћа црквена историја, кн. II, стр. 523.

[2] Спорна е датата на това събитие. Тоя въпросъ разглеждамъ на отдѣлно мѣсто.

[3] Писмото е запазено въ славянски преводъ. Александрийскиятъ патриархъ го изпратилъ като че ли по свой починъ, безъ да е билъ помоленъ отъ охридския архиепископъ Прохоръ. Патр. Иоакимъ е сторилъ това или поради лична ревность да бъде „съдия вселенски", както се нарича въ двѣтѣ си послания до охридския архиепископъ (Споменик, LVI, стр. 32 и 34, док. I и III), или поради лична дружба съ архиеп. Прохора.

[4] Въ документа месецътъ е нареченъ погрѣшно „Орармȣтеа" вм. pharmuthi (отъ 27 мартъ ст. ст. до 26 априлъ). (Вж. Юр. Трифоновъ,

ката на Павла Смедеревски[1], като внушавалъ, ония отъ привърженицитѣ на последния, които сж духовни лица, да бждатъ низвергнати, а ония отъ тѣхъ, които сж миряни, да бждатъ отлжчени. Споредъ патриарха, нѣкога е имало за малко време сръбска архиепископия по-скоро за угода на сръбскитѣ владетели, обаче, щомъ изчезнала сръбската държава, Сърбия пакъ признала ведомството на охридската църква, подъ която тя е била отначало.[2] Освенъ това архиепископъ Прохоръ отишълъ въ Цариградъ да иска подкрепата на цариградския патриархъ. Съ послание отъ м. септемврий 1530 г. цариградския патриархъ Иеремия I е съобщилъ на охридската църква решението на своя Синодъ, споредъ което митроп. Павелъ е извършилъ неканонично дѣло и трѣбвало да бжде низвергнатъ отъ събора на охридскитѣ архиереи, а Ипекъ съ цѣла Сърбия да остане и за напредъ подъ ведомството на Охридската архиепископия, защото, съгласно съ царскитѣ хрисовули, ипекската църква отъ край време принадлежи на тази архиепископия[3] и, ако известно време тя била автономна, това станало по насилие, а не по решение на нѣкой вселенски съборъ, и затова тя пакъ се присъединила къмъ църквата, отъ която се отдѣ-

---

Отношенията на сръбската църква къмъ охридската и пр., Македонски прегледъ, год. IV, кн. 4, стр. 50).

[1] Патриархътъ го счита подобенъ на Симеона Влъхва: . . Гїерманъ Їеромонахъ и дȣховникъ Сръбинъ сыи и ѿ Светые Горы възвѣстїи намъ о светемъ мѣстѣ ономъ и о скандалѣ иже въ Сръблехъ бывающа ѿ некоего Павла разорника архїерействȣ иже правомъ единоподобствȣе Симонȣ Влъхвȣ, ꙗкоже онъ досаждаше пръвовръховномȣ Петрȣ, сице и своемȣ пръвовръховномȣ архїепископȣ кѵр Прохорȣ и волею быс(ть) подобаи емȣ, ꙗкоже падшїа дьнїца дїаволъ ѿ вышнꙗго (Спомeникъ, LVI, стр. 34, док. III).

[2] Споменик, LVI, други разред, стр. 34, док. III: Беше некогда ȣ Сръблехъ архїепископ мало врѣм(е) велѣ ради господахъ врѣме(на) онагѡ съ прощенїемъ дръжещїихъ оноꙗ; нинꙗ же ѡскȣде техъ дръжава, и пакы прїиде идеже бе и прѣвѣе.

[3] Византійскій Временникъ, III, стр. 120: *Ἐπὶ δὲ καὶ χρυσόβουλλα βασιλικὰ εὑρίσκονται πάλαι γενῆ δουλοποιοῦντα ἅπασαι τὴν τοῦ Πεκίου ἐνορίαν σὺν τῇ Σερβίᾳ γνησίαν εἶναι τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῶν Ἀχριδῶν καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν κατὰ τὴν περίληψιν τῶν δηλωθέντων γραμμάτων, γνώμῃ συνοδικῇ ὁρίζει καὶ ἀποφαίνεται ἵνα τὸ Πέκιον καὶ ἅπασα ἡ τῆς Σερβίας ἐνορία ὑπάρχωσιν ὑπὸ τὴν χεῖρα τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν καθὼς καὶ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἕως τοῦ νῦν ὑπετάσσοντο.*

лила.[1] Патриархътъ заплашилъ съ анатема всѣки, който наново би се опиталъ да отцепи ипекската църква отъ Охридската архиепископия.[2]

Скоро въ Охридъ билъ свиканъ архиерейски съборъ, който само е свалилъ Павла Смедеревски отъ катедрата му,[1] понеже Павелъ призналъ вината си предъ събора и се заклелъ, че другъ пѫть не ще си позволи подобна дързость.[2] Обаче Павелъ не се подчинилъ на съборното решение и продължавалъ да свещенодействува (освещавалъ църкви, рѫкополагалъ свещеници и дякони, поставилъ своя привърженикъ Теофанъ за епископъ въ гр. Зворникъ) и се наричалъ архиепископъ (ипекски) въ официалнитѣ си писма.[3] На 13 мартъ

---

[1] Ibid, стр. 119: *ἡ γὰρ τοῦ Πεκίου λεγομένη ἀρχιεπισκοπὴ ἄνωθεν μὲν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἦν μὲν ὑποκειμένη τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῇ, τῇ τῶν 'Αχριδῶν δηλαδή. ἀπό τινος δὲ, ὥς τινες φασί, βίας ἡρπάγη μὲν ἀπ' αὐτῆς καὶ εἰς αὐτονομίαν (συνέ)στη (μ)έχρι τινός, οὐ μὴν δὲ καὶ ἕως τ(έλου)ς οὕτω διέμεινεν, ἀλλὰ πάλιν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ προσετέθη καὶ ὑπόσπονδος αὐτῇ ἐγεγόνει καθότι οὐδὲ γνώμη καὶ διακρίσει τινὸς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τετίμηται, παραγενόμενος εἰς ἡμᾶς ἀνήγγελε τὰ παρακολουθήσαντα νεωστὶ ἐν ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτοῦ.*

Това послание на патр. Иеремия било преведено въ Охридъ на църковнославянски, но преводътъ се отличава отъ гръцкия текстъ по това, че документътъ се представя като послание на четирмата източни патриарси, защото посланието е подписано съ тѣхнитѣ имена:

Ïоакимъ милостїю Божїею архїепископъ Ѧлезандрїе, патрїархъ въсемꙋ Єгѵптꙋ и сꙋдїа въселѣнскїи

Михаилъ милостїю Божїею патрїархъ великаго Божїа града Ѧндїохїе и въсеи Ѧнатолїи

Ïѡсифъ милостїю Божїею патрїархъ светомꙋ градꙋ Ïерꙋсалимꙋ, къ кентамиленскїи (?) светы Сионъ

Ïеремїа милостїю Божїею архїепископъ Константїна града, Новаго Рима, и въселѣнскїи патрїархъ (Споменик, LVI, други разред, 1922 г., стр. 33 док. II.

Обстоятелството, че въ гръцкия оригиналъ нѣма имената на тримата източни патриарси и че въ акта на третия охридски съборъ противъ Павла Смедеревски (въ 1541 г.) това послание се приписва само на патр. Иеремия (Принесено же пакы къ срѣдꙋ и писано писанїе светеншего архїепископа Константїнѧ града и въселенскаго патрїарха кѵръ Ïеремие, понеже и тъ о семъ писанїе съборное изложивъ — Споменик, LVI, други разред, стр. 38, кол. 1), дава основание да се мисли, че тѣзи имена сѫ били поставени следъ събора отъ 1541 г. отъ охридския преводачъ, за да се представи посланието на Иеремия като решение на всичкитѣ патриарси или гласъ на вселенската църква. Достатъчно основание за тая мистификация ще да сѫ послужили двѣтѣ послания на александрийския патриархъ Иоакимъ до охридския архиепископъ Прохоръ. (Вж. Споменик, LVI, стр. 32—33, документъ I и стр. 34, док. III).

[2] Ibid, стр. 120: *καὶ ὅστις ἀπὸ τοῦ νῦν ἐθελήσει παρενόχλησιν δοῦναι τινα περὶ αὐτῶν, ὁ τοιοῦτος, κἂν ὁποῖος ᾖ, ἵνα ᾖ ἀφωρισμένος ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, και ἡ μέρις αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου γενήσηται.*

---

[1] Юр. Трифоновъ мисли, че съборътъ само го поставилъ подъ запрещение, подъ което стоялъ, до като се видѣло, че се поправилъ (Макед. прегледъ, год. IV, кн. 4, стр. 74—75). Въ съборния актъ не е казано ясно, какво наказание било наложено на Павла. Самиятъ съборенъ актъ за това наказание не е запазенъ, а се загатва само въ дошлия до насъ безъ начало актъ въ втория охридски съборъ по дѣлото на Павла (Споменик, LVI, стр. 37, док. V). Въ цитиранитѣ канони (25 апостолско правило, както вѣрно го поправя Юр. Трифоновъ и 9. прав. на картагенския съборъ), се говори за лишение на клирика отъ санъ. Понеже вториятъ охридски архиерейски съборъ говори, че прѣстѫпилиятъ първото правило заслужава пълно низвержение (на себе самъ сѫдъ изнесе съвръшенаго извръженіа) и, предавайки второто правило, говори за низверженъ епископъ, който се опитвалъ да си възвърне епископството (дрѹгое же правило епископѹ, рече ѿ събора извръженоѹ бывшѹ и сътворивїи что крамолно въ еже въспрїети епископство), то трѣбва да се мисли, че първиятъ охридски архиерейски съборъ (отъ 1530 или 1531 год.) е лишилъ Павла отъ архиерейски санъ или най-малко отъ епархията, ако се вземе предъ видъ, че третиятъ охридски архиерейски съборъ (въ 1541 г.) го лишилъ отъ свещеническо достойнство (Споменик, LVI, стр. 39, кол. I), следъ като вториятъ архиерейски съборъ (въ 1532 г.) го низвергналъ (ibid., стр. 37, кол. II, док. V). Затова съборътъ считалъ, че Павелъ рѫкоположилъ свещеници и дякони „несвещенѣ и безчинѣ“, сир. безъ да има освещаваща благодать и канонична власть. Че Павелъ билъ лишенъ отъ архиерейски санъ или отъ епархията, се вижда отъ факта, че въ 1532 г. законенъ смедеревски митрополитъ билъ Теодосий (Споменик, LVI, стр. стр. 37, док. V).

[2] Споменик, LVI, стр. 37, док. V, кол. I: По семѹ же паки Павлъ припадѣ къ светомѹ съборѹ лѣстивїимъ поленїемъ:

Азъ самъ разѹмѣхъ, рекъ, понеже зло дѣло сътворилъ есмъ, ико клѣтвами обеща все къ томѹ не дръзати боле, аще ли дръзнѹ, да см проклѣтъ ѿ Господа Бога вседръжителѧ и ѿ Прѣчистїе Богоматере и ѿ т҃.и҃.і҃. богоносныхъ светыхъ ѿцъ и прочыхъ вселенскїи светыхъ съборъ и нынѣ бывшаго светого събора, и да бѹдѹ причесникъ Їѹдѣ прѣдателю і Арїе богохѹлномѹ и прочїихъ еретикъ, и тако ико же они конъчинѣ анаѳеме ѡсѹжденїю да подлежимъ и съ дїаволомъ ѹчестїе да имамъ и съ распъншїимъ Господа, аминъ.

[3] Съборътъ изрежда четири негови прѣстѫпления: прьвое, ико цръковъ Божїю колѣбати злими его начинании; въторое иже цръквамъ освещенїе свещенодѣиствовавъ; третїе въ иже попы и дїаконїи рѹкоположивъ несвещенѣ и бес-

1532 г. архиеп. Прохоръ свикалъ новъ архиерейски съборъ, въ който участвували 29 епархийски архиереи и двама представители на други епархийски архиереи.[1] Съборътъ е низвергналъ и отлѫчилъ отъ църквата Павла заедно съ рѫкоположенитѣ отъ него епископъ Теофанъ Зворнишки, свещеници и дякони,[2] като заплашилъ съ анатема всѣки бѫдещъ смутитель на охридската църква. Обаче Павелъ не се уплашилъ, а продължавалъ да действува като назависимъ ипекски архиепископъ, наричайки се даже патриархъ, поставилъ епископи въ Лѣсново и Кратово и чрезъ подкупъ или клевета е хвърлилъ въ затвора архиепископа Прохора съ всичкитѣ му чиновници и нѣкои митрополити, които били държани въ окови, извършвалъ грабежи, наложилъ тежки данъци върху епархиитѣ.[3] Следъ

чинѣ; четврътое ꙗко себе архїепископа своими писмѣними повьсꙋдꙋ свидѣтелствꙋетъ (Споменик, LVI, стр. 37, док. V, кол. I).

[1] Споменик, LVI, стр. 37, док. V. Тѣ сѫ били 10 отъ Македония; Митрофанъ Битолски, Пахомий Мъгленски, Иоакимъ Струмишки, Иоакимъ Гребенски, Пахомий Скопски, Атанасий Кичевски, Григорий Положки (Тетовски), Никифоръ Кратовски, Ромилъ Бански (Кюстендилски); и Никифоръ — пълномощникъ на дебърския епископъ; 5 отъ Албания: Иосифъ Корчански, Теофанъ Авлонски, Кирилъ Бѣлградски (Бератски), Иоакимъ Спатски и Харитонъ Музакийски; 14 отъ бившата сръбска държава: Нифонъ Призренски, Никаноръ Новобърдски, Симеонъ Новопазарски, Симеонъ Ипекски, Василий Цетински или Далматински, Марко Босненски, Максимъ Херцеговински, Дометианъ Зворнишки, Романъ Бѣлградски, Теодосий Смедеревски, Иосифъ Угърски, Василий Будимски, Пахомий Бѣлоцърквенски, Матей Нишки („Нишевскїи“) и Мина — пълномощникъ на студеничкия митрополитъ; Иаковъ Критски и Сицилийски.

[2] Споменик, LVI, стр. 37, док. V, кол. I и II; Єлма же ꙋбо ми вси по Божьственомꙋ законꙋ избранїи въторое обьщїимь сꙋдωмь осꙋждаѭще того ѿ нынѣ да ес(ть) извръженъ и ѿлꙋченъ ѿ цръкве и събора христїанскаго, въкꙋпѣ же ѿ него хїротонисавши се епископи и прѣзвитерїи и дїаконїи, Павлъ же и Өеофанъ проклѧтїи ѿ Господа Бога вседръжителѧ и непрощенїи въ сїи вѣкъ и въ бꙋдꙋщїи, ꙗко прѣнебрегше вышереченнаꙗ въ светѣмъ съборѣ и божьственими правиан, того ради бꙋди имъ анаөема.

[3] ibid., стр. 38, кол. I . . . лꙋкави обрѣтъ себе послꙋшника. . . Павла Смедеревскаго сицевою ꙋбо сетъ ї въ добрѣ не съмислещихъ пастиръ прострѣ стрьпытствомъ и грьдинїею пограбивъ цръков великꙋю, и ѿцепи се ѿ светые и великїе цръкви Прьвї Їꙋстинїанїе, и себѣ самоволнѣ архїепископа, паче же и патрїарха прѣименовавъ, дꙋховнаго же ѡтьца своего, блаженнаго архїепископа Прьвїе Їꙋстинїанїе, Бльгаромъ и Србьлемъ кѵръ Прохора, кꙋпно же съ всемъ властїи цръквїи его и нѣкїихъ ѿ митрополитъ, и ꙋзами тежкими и тьмницами лютѣ озлобивъ досади, в пограбленїемъ сътвори безчинѣ и неподωбнѣ, ꙗже срамъ ес(ть) глаголати; цръков же Божїи тешкими бремении обложивъ, и хїротонїе прѣпрѣдѣанїе нерассꙋднѣ ї

като билъ освободенъ отъ затвора,[1] архиеп. Прохоръ е отишълъ въ Цариградъ да се оплаче на султана отъ Павла и издействувалъферманъ, съ който се заповѣдвало охридскиятъ диоцезъ да има предишнитѣ си граници и да се свика въ Охридъ архиерейски съборъ, който да осѫди Павла.[2] На 20 юний 1541 г. архиеп. Прокоръ е свикалъ архиерейски съборъ, на който се явилъ и Павелъ, но се държалъ гордо и не отговарялъ на задаванитѣ отъ събора въпроси.[3] Съборътъ го обвинилъ въ две тежки канонически престѫпления: 1) действувалъ чрезъ свѣтската власть и съ пари, за да добие църковна власть и 2) отъ користолюбие оставилъ своята епархия и се премѣстилъ въ градъ на друга епархия. Възъ основа на посланието на цариградския патр. Иеремия до архиеп. Прохоръ отъ 1530 г., съборното послание на цариградския патриархъ Генадий,[4] 14 и 29 апостолски правила, 1 и 2 пр. на сардикийския съборъ, съборътъ е лишилъ отъ свещеническо достойнство Павла и рѫкоположенитѣ отъ него Теофанъ Зворнишки, Неофитъ Лесновски и Пахомий Кратовски, като заплашилъ съ низвержение всѣки клирикъ, който би священодействувалъ съ тѣхъ, а съ църковно отлѫчване всѣки мирянинъ, който би приелъ тѣхнитѣ свещенодействия, и съ анатема, който би помагалъ на Павла пакъ да действува противъ охридската църква или противъ нѣкоя подведомствена

еще живемъ епископомъ рꙋкоположивъ. Възможно е, както допуска Юрд. Трифоновъ, Павелъ да е нанесълъ на Прохора тая пакость, като е успѣлъ да привлѣче на своя страна великия везиръ презъ време на нѣкои отъ турскитѣ походи срещу Унгария и Австрия следъ 1526 г. (Македонски прегледъ, год. IV, кн. 4, стр. 77).

[1] Въ документа не е казано, кога и по какъвъ начинъ билъ освободенъ. По всѣка вѣроятность, В. Порта била склонена да го освободи не само по застѫпничеството на охридскитѣ турски голѣмци и цариградския патриархъ (Юрд. Трифоновъ, Макед. прегледъ, год. IV. кн. 4, стр. 44), а и съ голѣмъ подкупъ.

[2] Споменик, LVI, стр. 38, кол. I: Изволенїем же Божїемъ блаженнїи архїепископъ нашь кѵръ Прохоръ тъмничнаго страданїа и ꙋзамъ свобожденїе, и къ царскомꙋ градꙋ приспѣвъ въ настоеща царствꙋющемꙋ о своеи досаде повѣдавъ, повелѣнїемже силнаго цара паки Охрїдскїе црькве прѣдстателство и енорїа съвокꙋплїенїе съедин(н)т се, ꙗкоже бысть и прѣжде не тъчїю, нъ и съборꙋ събрати се еже о Павлѣ (и)изложенїю по чинꙋ архїепископскомъ повелѣвъ.

[3] Съборътъ, изглежда, ималъ предъ видъ премѣстването на Павла отъ Смедерово въ Ипекъ.

[4] Вѣроятно, патр. Генадий Схоларий.

ней епархия.[1] Това решение било утвърдено отъ патриарситѣ Михаилъ Антиохийски и Кирилъ Иерусалимски[2].

---

[1] Споменик, LVI, стр. 39. Съборътъ не е решилъ Павелъ да бѫде лишенъ и отъ предсмъртно причастие като мирянинъ, както твърди Юрд. Трифоновъ (Македонски прегледъ, год. IV, кн. 4, стр. 76). Думитѣ „ниж(е) ȣмира е людскаго да сподобленъ бѫдетъ приобщенїа", не сѫ формално решение на събора, а само заключителна мисъль въ тълкуванието, което съборътъ прави върху приведенитѣ отъ него правила. Споредъ мнението на събора, канонитѣ и църковнитѣ светители (св. Ив. Златустъ, царигр. патриарси Генадий и Иеремия) даватъ основание, такъвъ сѣятель на раздори въ църквата, като Павелъ Смедеревски, да се низвергне, отлѫчи и предаде на анатема, та дори предъ смъртьта си като мирянинъ да не бѫде удостоенъ съ причастие. Обаче въ самата формула, въ която изразява вида на наложената върху Павла епитимия, съборътъ не говори за отлѫчване отъ църквата, а само за лишение отъ духовенъ санъ (осȣждьше того ѿ свещенства изврьгохомъ того ꙗко да ес(тъ) ѿ нынꙗ изврьженъ и лыхъ свещенства его — Споменик, LVI, стр. 39, кол. I). Не е ясно защо въ своето решение съборътъ говори само за низвержение (*καθαίρεσις*), а не и за отлѫчване отъ църквата (*ἀφορισμός*). Дали защото е считалъ, че канонитѣ не позволяватъ да се налагатъ две наказания едновременно, за което самъ съборътъ загатва, предавайки съдържанието на посланието на патр. Генадий (еще и дващи ѿтмщати нѣсть рече свещеннымъ, нъ за прѣвеличьство ради злобы иже иманїемъ и силою свещенство ихъ прѣстательство въспрїемшаго, не тъчїюже изврьженїю, нъ и ѡлȣченїю прѣдастъ — Споменик, LVI, стр. 38, кол. 2), или защото е смѣтналъ за излишно да повтаря едно наказание, което архиерейскиятъ съборъ отъ 1532 г. е наложилъ на Павла (вж. по-горе, стр. 20, бел. 2), но което въ действителность е нѣмало значение, докато Павелъ и сподвижницитѣ му не бѫдѣли разстрижени?

[2] Въ съборния актъ нѣма никакво указание, за да се допусне, че въ събора сѫ участвували тѣзи патриарси (Юрд. Трифоновъ, цит. сп., стр. 51 макаръ че това не е било невъзможно. Ако тѣ, наистина, сѫ присѫтствували на събора, то щѣло да се спомене за това въ съборния актъ, именно въ пасажа, дето подведомственитѣ на Охридската архиепископия митрополити и епископи казватъ, че се събиратъ да разглеждатъ дѣлото на Павла (Темже божественїи и свещенїи съборъ благодатїю прѣсветаго Дȣха обрѣтающихъ въ епархїи Охридсвїе црькве Прьвїе Їȣстинїанїи всеосвещеннїихъ митрополїтъ и бого(л)юбезныхъ (или (боголю)бивихъ) епископ съборнѣ оубо сънидохом сѫ съвъкȣпленїи и о Павлѣ испитанїе сътворихомъ). Това съборно решение било утвърдено или, като архиеп. Прохоръ, пребивавайки въ Цариградъ следъ събора, го поднесълъ на случилитѣ се тамъ двама източни патриарси, или пъкъ тѣ сѫ известили Прохора съ писмо, че утвърждаватъ решението на тоя съборъ, и охридската канцелария е прибавила тѣхнитѣ имена въ преписитѣ на съборния актъ, които тя изпратила по епархиитѣ за прочитане въ храмоветѣ. Ако двамата патриарси сѫ подписали собственорѫчно съборния актъ, то тѣзи подписи биха били на

Освенъ отъ Павла Смедеревски, къмъ 30-тѣ години на XVI в. охридската църква била смущавана и отъ своя прототронъ костурския митрополитъ, който, изглежда, ималь на своя страна нѣкои отъ съседнитѣ епархийски архиереи. Защо костурскиятъ митрополитъ враждувалъ противъ архиеп. Прохора, не е известно, но причиненото отъ него вълнение било толкова голѣмо, че александрийскиятъ патриархъ Иоакимъ, уведоменъ за това отъ цариградския патриархъ Иеремия и други, счелъ за свой дългъ съ съчувствено послание[1] да ободри архиеп. Прохора въ борбата му срещу размирницитѣ.

Патриархъ Иоакимъ говори общо, че костурскиятъ митрополитъ е смущавалъ църквата, като престжпвалъ установленията на св. отци и съборитѣ (. . . и съмѹщенїе еже имать твоа епархїа ѿ нѣкыихъ неповинѹющих се мѫжъ и съмѹщающїи Христовѹ црьковь, иже недостоинѣ съдржетъ архїеренства прѣстолїи, ꙗкожь Касторскїи (и) ини подобнїи емѹ, прѣстѹпающїи ѿчьскїи прѣдѣлъ и съборъ светыхъ). По-нататъкъ той представя тѣзи архиереи, като сѣятели на тъмнина и престжпници на заповѣдитѣ Господни (и почюдихомсе вѣлми глаголюще: тмѣ свѣтъ, а свѣтъ тмѣ, и ѹвыи сиковїимъ прѣстѹпникωмъ заповѣды Господнїе. По-доле: И наше смѣренїе имами таковыхъ и разорителїе заповѣдемъ Божїемъ), привежда отъ посланията на ап. Петъръ и Павелъ за лъжеучителитѣ текстове, които смѣта за пророчества, изпълнени въ това време (сїа же пророчьства въ дьнѣшнїи дьнъ испльнише се истиннѣ), и съветва архиеп. Прохора да бжде мжжественъ въ защита на вѣрата, както предшественицитѣ му, и да не влиза въ общение съ тѣзи смутители (Ты же всечьстнѣ светыимъ Дѹхωмъ стои и мѫжаи се доблѣстнѣ о Господи, ꙗкоже и прежде тебе приснопаметнїи архїерейе бившеи, обаче злихъ не причещаи се лѹкавїихъ делωмъ), съгласно съ думитѣ на ап. Иоана (II посл., I, 9—11) и на ап. Павла (Еф. 5. 8—11). Ако патр. Иоакимъ е привелъ тѣзи цитати въ тѣсна връзка съ действителната вина на костурския митрополитъ, то последниятъ ще да е

гръцки езикъ, както напр. подписитѣ на епископитѣ-гърци Агапий Преспански и Пахомий въ охридския съборенъ актъ отъ 1529 г. (+ о Агапиосъ пископ пре(спωн) Пахомиосъ въ Споменик, LVI, стр. 36, кол. 2), Пахомий Мъгленски (+ о Мегленон Пахомїо) и Иоакимъ Гребенски (+ Їωакїмъ Гревенїю. ibid., стр. 37, док. V, кол. II).

[1] Това послание (Споменик, LVI, стр. 32—33, док. I.) е запазено въ славянски преводъ, направенъ въ Охридъ. Въ него е означено само деномесечието: 15 юний. Споредъ Юр. Трифуновъ, то било написано въ 1530 г., но следъ посланието на патр. Иоакима за Павла Смедеревски и общото послание на четирмата (споредъ славянския преводъ) патриарси отъ м. септемврий 1530 г. за сжщия (Македонски прегледъ, год. IV, кн. 4, стр. 50—51), обаче обстоятелството, че въ това послание патр. Иоакимъ не говори нищо за Павла Смедеревски, дава основание да се мисли, че то било написано преди посланията за Павла Смедеревски.

Въ сжщото време охридската църква твърде е страдала отъ това, че разни користолюбиви лица сж успѣвали да получаватъ епархийски катедри безъ съгласието на охридския архиепископъ, а чрезъ турската власть по следния редъ: обръщали се съ молба до мѣстнитѣ кадии и, следъ като получели тѣхното писмено съгласие, отивали въ Цариградъ и си издействували отъ В. Порта бератъ: за исканата епархия, съ което сж заставяли охридския архиепископъ да ги ржкоположи, макаръ и да сж били недостойни за епископи. По тоя начинъ нѣкои успѣвали чрезъ клевети и подкупъ даже да отстранятъ живия митрополитъ или епископъ и да заематъ тѣхната катедра. Архиеп. Прохоръ е успѣлъ да издействува отъ султана ферманъ, споредъ който за напредъ всѣки кандидатъ за епархийска катедра трѣбвало да иска бератъ не чрезъ мѣстнитѣ кадии, а чрезъ охридския Синодъ и охридския кадия[1]. За да внуши почить къмъ църковния редъ, въ 1529 г. той свикалъ въ Охридъ архиерейски съборъ, въ който участвували 12 епархийски

разпространявалъ нѣкакво неправославно учение. Ако пъкъ патр. Иоакимъ си послужилъ съ тѣзи текстове само затова, защото е схващалъ непокорството на клирика къмъ началството за нарушение на Божия законъ, то костурскиятъ митрополитъ е разклащалъ охридската църква съ нѣкакви неканонични действия. Последното предположение като че ли намира основание въ това, че патр. Иоакимъ счита костурския митрополитъ за престжпникъ на светоотеческитѣ и съборнитѣ установления. Трѣбва да се отбележи фактътъ, че въ архиерейския съборъ отъ 1529 г. (вж. по-доле, стр. 25, бел. 1) не е участвувалъ, както костурскиятъ, тъй и другитѣ южно-македонски (мъгленски, струмишки и гребенски) и албанскитѣ (корчански, авлонски, велеградски, спатски и музакийски) епарх. архиереи. Това тѣхно отсжтствие ще да е било изразъ на нѣкакво недоволство, а не случайно. Като се вземе предъ видъ, че тѣзи епархии се намирали въ допиръ съ гръцкия елементъ и въ нѣкои отъ тѣхъ книжовенъ и богослужебенъ езикъ билъ само гръцкиятъ, то недоволството на тѣхнитѣ кириарси не се ли дължело на обстоятелството, че при архиеп. Прохора Охридската архиепископия имала вече славянски обликъ (по-голѣмата часть отъ иерарситѣ били славяни, официалниятъ ѝ езикъ билъ славянски, както показватъ съборнитѣ актове и надписитѣ въ архиепископската църква отъ това време) и че тѣ искали гръцкиятъ езикъ да заеме предишното мѣсто въ охридската църква?

[1] Споменик, LVI, док. IV, стр. 35, кол. II и 36, кол. I: потом же кто въсхощетъ да въспримитъ онѹ енорію кромѣ хотѣнїа и испытанїа архїепискѡпова и начрътанїа събора егѡ, и кромѣ знанїа кадїе Ѡхридскаго, ꙗко пишетъ повелꙗ великаго цара, а не ꙗкоже твораахѹ прѣжде злаа и законопрѣстѹпнаа дѣюще люди, въземлюще арзы ѿ инѣхъ кадїи ѿходѣще на Портѹ съ надворнымъ сѹдомъ и законѡмъ, а не по законѹ Божїю и сѹдомъ цръковнымъ.

архиереи,[1] много иеромонаси, свещеници, църковни сановници и знатни граждани. Съборътъ заплашилъ съ отлжчване отъ църквата всѣки смутитель на охридската църква и похититель на епархийска катедра, както и тѣхнитѣ сътрудници[2].

Изглежда, тоя съборъ е внелъ известна дисциплина въ иерархията, та въ архиерейския съборъ отъ 1532 г. противъ Павла Смедеревски се явили всички подведомствени на охридската църква епархийски архиереи. освенъ костурския,[3] който обаче, ако и непомиренъ съ своя началникъ, не е действувалъ вече открито противъ него, както може да се заключи отъ факта, че въ актоветѣ на охридскитѣ събори отъ 1532 и 1541 г. нищо не се казва за него.

Охридската архиепископия е успѣла да подчини още и православнитѣ общини въ Италия (Апулия, Калабрия и Сицилия), Венеция и Далмация, съставляваща т. н. италийска епархия. Споредъ документитѣ, намѣрени отъ М. Дриновъ и В. Макушевъ въ 1869 г. въ италянскитѣ архиви, тѣзи общини сѫ били подчинени отъ архиепископа Прохоръ[1], а споредъ писмото на полския краль Стефанъ Баторий до папа Сикстъ V, италийската епархия се намирала подъ властьта на охридския архиепископъ още отъ времето, когато паднала византийската империя подъ турцитѣ.[2] Паството на тази епархия се състоело отъ гърци и албанци, които се увеличили особено следъ турското завладѣване на Цариградъ и Албания. Тамъ имало и православни славяни.[3] Папата се стремилъ да подчини православнитѣ общини въ Италия и отъ време на време си служелъ съ насилия противъ тѣхъ. Тъй, въ 1556 г. билъ изпѫденъ отъ Месина православниятъ епископъ Памфилъ. При все това презъ това време властьта на охридския архиепископъ надъ италиянскитѣ православни общини все още била твърда.

---

[1] Споменик, LVI, стр. 36—37. Отъ Македония сж били: 1) Митрофанъ Битолски, 2) Агапий Преспански, 3) Даниилъ Дебърски, 4) Атанасий Кичевски, 5) Серапионъ Полошки, 6) Никифоръ Морозвиждски; отъ епархиитѣ на бившата Ипекска патриаршия: 1) Никаноръ Новобърдски, 2) Нифонъ Призренски, 3) Симеонъ Ипекски, 4) Василий (вѣроятно, Цетински), 5) Никонъ Студенички и 6) Матей Нишки.

[2] Съборътъ, макаръ и да говори за голѣмъ смутъ, причиненъ отъ грабители на епархии (Прилѹчи се ѹбѡ сеи светѣи и велицѣи црькви трьвленіе и бѹра люта ѿ околныхъ безаконѣиши неистовѣщихъ се и бесчинѣ наскакающихъ кромѣ законного ѹстава на митрополіе и епископіе иже сѹть под областію ее — Споменик, LVI, стр. 35, кол. I), е замълчалъ имената на смутителитѣ, вѣроятно, защото тѣ вече сж били усмирени и съборътъ мислѣлъ, че съ едно общо предупреждение ще ги вразуми, а съ конкретна присжда може да ги раздразни и тласне да причинятъ по-голѣмъ смутъ въ църквата.

[3] Името на недоволния отъ архиеп. Прохора костурски митрополитъ положително не се знае. Известно е само, че на 16 юлий 1532 г. (сир. 4 месеци следъ свикването на охридския архиерейски съборъ противъ Павла Смедеревски) костурски митрополитъ билъ Акакий, който на тоя день е свикалъ въ Костуръ събрание отъ клирици и първенци по нѣкакъвъ въпросъ. Гелцеръ, който е прочелъ акта на това събрание, не съобщава за излаганитѣ въ него въпроси (Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat von Achrida bezügliche Urkundenss ammulungen, Berichte über die verhandlungen der königlich sächsischen Geselschaft der Wissenschaften zu Leipzig, 52 B., 1903, S. 82).

(Ще се свърши).

---

[1] Периодическо списание, кн. III, 1882 г., стр. 132.

[2] Hurmazaki, Documente privitore la istoria Românilor, III, 1880 г., № LXXVIII.

[3] И. С. Пальмовъ, Славянское Обозреніе, II, стр. 218. Вижъ Макушевъ „Историческія розысканія въ Албаніи въ средніе вѣка“. Тѣ не се споменаватъ въ охридскитѣ актове, защото като малцинство се губѣли между гърцитѣ и албанцитѣ.

К ВОПРОСУ О ЛИТЕРАТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КЛИМЕНТА ВЕЛИЧСКОГО.

Отъ проф. Н. С. Державина.

> Alle diese Fragen können nicht auf
> einmal gelöst werden.
>
> V. Jagić.

В. И. Григорович, открывший древние службы Кириллу и Мефодию, высказал предположение, что они могли быть написаны тем же автором, которому принадлежит и житие Климента, и при том не позже по крайней мере X-го в. (См. Кир.-Меф. сборник, М. 1865, стр. 242). Образцом же при их составлении, по мнению Григоровича, для автора послужили греческие каноны. Издатель, впрочем, не дал исчерпывающего ответа по затронутым им вопросам и своих предположений и догадок не обосновал на данных более детального исследования открытых им памятников.

Другой исследователь *А. В. Горский*, открывший полную службу Кириллу (14 февр.) и канон обоим просветителям (6 апр.) в служебных Минеях Московской синод. библ., принадлежащих, по определению автора, к концу XII-го или к началу XIII в. (напечатаны в том же Кир.-М. сбор., стр. 271—296), установил общность содержания и стилистических приемов автора службы Кириллу с его пространным житием и на основании п. 9-ой канона — „Яко сълньце на земли въсиявъ, учителю, вьсюду же притъчами, лучами богогласия просвѣщая поющая тя вѣрою и о рацѣ стоящиихъ у твоего тѣла,“ — слова которого, по мысли автора, указывают на то время, когда связь между новопросвещенною страною песнопевца и Римом, где было положено тело Кирилла, была еще во всей силе, при каковом условии только ученики Кирилла, приходя в Рим, могли совершать песнопения в честь своего наставника близ его гроба, что могло быть только при жизии Мефодия, — высказал предположение, что служба Кириллу была со-

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 3. 1929.

ставлена еще до кончины Мефодия, чем и объясняется отсутствие как в стихирах так и в каноне какого бы то ни было намека на сотрудничество Мефодия своему брату.

Что касается канона Мефодию, то он представлялся исследователю менее самостоятельным и менее древним, чем предыдущий. В частности, А. В. Горский обратил внимание на известный тропарь 6-ой песни. — „ересьмъ вьсѣмъ противьнъ явися благодатию, Мефодие, достойныими отъвѣты, Отьца убо Параклита исходяща, а не сыну глаголя, нъ равьньствъмь Троицю чисти исповѣдающе“ — и отметил, что здесь совершенно ясно указывается на отношение Мефодия к возникшему тогда спору между церквами восточною и западною об исхождении Св. Духа и свидетельствуется превославие славянского проповедника и пастыря. Затем, на основании тропаря 7-ой песни — „Моравьская страна вели заступъ и стълпъ имѣя къ Богу, тобою просвѣщена, научи въспѣвати въ свой языкъ: отецъ нашихъ Боже благословенъ еси“, — а также на основании тропаря п. 9-ой: „Юже ти приносимъ мольбу, прѣблажене, приими изъ устъ недостоинъ; прилѣжьно молися къ Христу за стадо свое“ — А. В. Горский пришел к заключению, что творец канона причисляет себя к пастве Мефодия, и что из многих стран славянских, равно обязанных благодарностью своим просветителями за учреждение разумного богослужения, к составителю канона ближе всех была Моравская земля.

Итак, оба названные исследователя отнесли составление служб славянским апостолам к самому начальному периоду славянского богослужения: Григорович к Х-му в., а Горский — службу Кириллу к IX в. еще до кончины Мефодия, а канон Мефодию, повидимому, к Х-му.

Кроме того, Григорович высказал предположение о греческом оригинале обоих служб, об единстве их автора и о тожестве его с автором жития Климента; Горский же установил общность содержания и стилистики у автора службы Кириллу с автором пространного жития того же апостола, а также принадлежность составителя канона Мефодию к его пастве и наибольшую близость к нему Моравской земли, что, прибавим от себя, может указывать или на моравское происхождение автора канона или на то, что канон писался им в Моравии и прежде всего имел в виду моравскую паству.

Таково наследие, оставленное нам в данном вопросе незабвенными А. В. Горским и В. И. Григоровичем, наследие огромной важности и значения, в котором, однако, до сих пор еще не все приведено в должный порядок и над которым еще предстоит много и много поработать, прежде чем можно будет подвести ему окончательные итоги[1].

Автор классического труда: Главнейшие источника для истории св. Кирилла и Мефодия — А. Воронов, занимавшийся исследованием интересующего нас памятника в 70-х годах, дал в своем труде целый ряд в высшей степени обстоятельных и интересных наблюдений и выводов как относительно предполагаемого автора служб, так и относительно места и времени их написания. Впоследствии, однако, не все предположения Воронова оказались приемлемыми, и кое-что из его утверждений, и при том кое-что весьма серьёзное, было подвергнуто не менее основательной критикой и встретило целый ряд очень весских возражений (Точка зрения Воронова изложена была, между прочим, Ягичем в его статье: Die neusten Forschungen über die slav. Apostel Cyrill und Methodius, напечатанной в Arch. f. sl. Phil., т. IV, 1880, стр. 115 и сл.).

К числу заслуг Воронова по интересующему нас вопросу принадлежит, во всяком случае, установление, во-первых, единства автора обоих канонов, а равно и единство времени их написания и, во-вторых, установление фактической и текстуальной зависимости служб от пространных житий славянских апостолов. Идя в своем исследовании дальше, Воронов, однако, усматривает в службах некоторое, так сказать, усиление легендарного элемента, выразившееся в том: 1) что автор канона относит к странам, просвещенным проповедью первоучителей, Мизию т. е. Болгарии; 2) что успехи проповеди у хазар в службах преувеличены сравнительно с показанием жития Константина; 3) что о чудесах Кирилла и Мефодия в службах говорится больше, подробнее и частнее, чем в житиях, и что 4) мысль жития Мефодия, что до удаления в монастырь он занимал светские должности, развивается в службе в показание, что он, удаляясь в пустыню, „оставил подружие и детей“. Эти наблюдения приводят автора к заключенnию, что службы составляют уже дальнейшую ступень в развитии агиологии славянских просветителей после их пространных житий, т. е. что службы более позднего происхождения сравнительно с житиями.

---

[1] Известных работ А. Александрова, К. Ф. Радченка и Н. В. Шлякова мы здесь не называем, потому что, кроме текстов, по интересующему нас вопросу они не дают ничего нового.

Как указано было выше, Григорович отнес службы к X в. Показания службы Мефодию: „Тѧ блажене поеть земѣ морабьскаа. честно твое тѣло имѧщи и паноньскаа свѧтителю просвѣщена тобоѫ и людіе ею съшедшесѧ праздноужть твоѭ памѧть“ — дало основание Воронову, всего естественнее, отнести ее к X в. и в особенности к первой половине его, так как сохранившиеся в Моравии предания и некоторые церковные начала слав. первоучителей в это время, конечно, наиболее могли соединяться с празднованием их памяти, чем в последующее, когда с особенною силою возобладали латинское-немецкие влияния во всей области просветительной деятельности первоучителей.

Однако, с своей стороны, Воронов обращает внимание на то, что указание канонов на гонения учеников К. и М. в Моравии и на рассеяние — „Имѧща свѧтаа прѧ о свѧтѣй троици куріле преподобне меѳѡдиіе свѧтителю. стадо ваю свѧтое ходѧще по земи страннѣи съхранше растита молитвами си блаженаа“ . . . — „Тѧ молимь меѳѡдиіе свѧтителю славне разгнаное еретикы стадо твое схрани . . .“ — а также упоминание о том, что и Болгария была обращена в христианство Кириллом и Мефодием, — отличают показания служб от показаний пространных житий.

То обстоятельство, что в пространном житии Климента говорится о рассеянии учеников, а также и о просвещении Болгарии Кириллом и Мефодием, Воронову представляется достаточным основанием для утверждения, что службы составлены не толко после пространных житий Кирилла и Мефодия, но и после жития Климента, следовательно не ранее конца XI века.

Кроме того, по мнению Воронова, самым весским доводом в пользу того, что службы принадлежат более позднему времени, служит то, что в них мы встречаем прямое указание на православное учение Мефодия по вопросу об исхождении Св. Духа и неоднократные заявления против западных лжеучителей по этому предмету, как еретиков.

Точку зрения проф. Воронова в 1887 г. повторил *П. Сырку* в статье: „Служба святителю Мефодию, учителю славянскому“ — Р. Ф. В. № 1, стр. 68—112.

По мнению Воронова, этою чертою службы опять близко сходятся с пространным житием Климента, написаным именно с целью опровержения западного лжеучения об исхождении, — и указывают на свое позднее происхождение. В канонах, говорит автор, назначавшихся для церковного употребления, догматическое учение и догматическия воззрения могли быть изложены не иначе, конечно, как в духе строго соответствующем общепризнанному учению церкви; а учение об исхождении св. Духа в смысле полного противоречия между Востоком и Западом и решительное осуждение западного учения, как ереси, могли быть признаны и получить полное господство на востоке не ранее окончательного разделения церквей — в половине XI ст. В виду изложенного, Воронов считает службы восточного происхожденія, о чем ему совершенно ясно говорит текст: „посла тѧ учiти темных книгами законоучными ѫзыкы западныѫ. . .“; „проиде до краи западныихь. . .“ и т.п.

Итак, заключает Воронов, каноны, очевидно, не западного, а также и не русского, а юго-славянского происхождения и состовлены в той же Болгарии, которой принадлежат и пространные жития свв. первоучителей и все важнейшие славянские и греческие источники их истории.

Кроме того, Воронов, высказавшийся о греческом оригинале пространных житий, находит не только в содержании простанных житий и служб аналогию, он идет и дальше: он видит и в службах греческий элемент и предполагает, что первоначально и они были написаны на греческом языке; греческий элемент он видит в искусственной витиеватости и фигуральности их стиля, так свойственной греческим писателям, и в своеобразной греческой расстановке слов, а не славянской, нередко затемняющей смысл и вообще весь склад речи; в неславянских выражениях и оборотах, которые естественнее всего могут быть объяснены переведом с греческого.

Григорович, как мы знаем, думал, что службы могли быть сочинены тем же писателем, который составил и житие Климента, и при том по греческим образцам.

Воронов не склонен считать их творением того же автора, который написал и пространное житие Климента, так как, говорит он, в содержании служб лежит гораздо более фактов из жизни Кирилла и Мефодия, чем сколько указано в житии Климента.

Свою мысль о греческом оригинале и авторе служб Воронов, между прочим, поддерживает ссылкой на популярность греческого языка в Болгарии в X—XII ст., на былую высокопросвещенную терпимость и симпатии греческого духовенства к славянскому элементу и т. п., и говорит, что греческие авторы пространного и краткого житий Климента и канонов Кириллу и Мефодию потому писали по-гречески, что или не знали славянского языка или не вполне свободно владели им, а с другой стороны, и потому, что греческий язык греки всегда предпочитали и на славянский смотрели как на полуварварский язык. Нельзя не заметить, конечно, что это последнее утверждение автора не вяжется с его же мыслью о высокопросвещенной терпимости и симпатиях греков к славянскому элементу.

Итак, Воронов считает службы произведением не ранее конца XI в., думает, что они были написаны в Болгарии и при том первоначально на греческом языке, одноко не тем автором, которому принадлежит пространное житие Климента.

Из последующей затем литературы по интересующему нас вопросу отметим еще мнение акад. *А. И. Соболевского,* который, исходя из наблюдений над языком памятника, отнес православные службы Кириллу и Мефодию, если не целиком, то частично, к древнейшим памятникам моравского происхождения (Р. Ф. В. 1900, № 1—2)[1].

Таким образом, в конце концов, оказывается, что мы пока еще не располагаем определенным решительным ответом ни по одному из вопросов, связанных с изучением данного патятника, т. е. не знаем: ни кто был автором его, ни когда и где он мог быть написан, ни даже на каком первоначально языке он был написан.

Несомненным, повидимому, можно считать только два факта, а именно: что службы эти написаны одним и тем же автором, во-первых, и во-вторых, что они написаны на основе пространных житий славянских просветителей.

---

[1] Сводный текст службы Кириллу по всем известным и опубликованным до сих пор текстам дает *Н. В. Шляков* в Изв. Отд. р. яз. и слов. 1910 г. XV, кн. 3, стр. 151—187.

Блестящая аргументация Воронова и его словарные сопоставления, убедившие исследователя в том, что оригинал пространных житий славянских апостолов был написан на греческом яз., встретила тогда же, в 1877 г. совершенно основательное возражение со стороны проф. *Ив. Малышевского*. Воронов считал несостоятельной мысль о славянском богослуженни в Болгарии в IX в. в виду отсутствия за все время борьбы между Византией и Римом из-за Болгарии гделибо указания, чтобы в Болгарии возбуждался вопрос о славянском богослужении, что, по мысли Воронова, несомненно показывает, что болгары, находясь под властью греков, имели богослужение на греческом языке, и под властью латинян — на латинском, тем более, что греческая церковь, несомненно, ревниво оберегала права свои на Болгарию и в данное время по отношению к Болгарии не была свободна от упрека в треязычной ереси, т. е., проще говоря, не допускала здесь славянского богослужения. Эта борьба за права своего родного языка, имевшая место в Болгарии в X в., нашла себе отражение, между прочим, в известном полемическом сочинении черноризца Храбра, каковым в то же время, по существу, в известных своих частях является и житие Константина (Кирилла). Таким образом, доминирующая роль византийского культурного влияния в Болгарии в IX—X вв. предполагает и господство здесь греческого языка в богослужении, чем, по мысли исследователя, и объясняется наличность в греко-болгарской письменности XI—XII вв. трех произведений, составленных для прославления славянских апостолов.

Проф. Малышевский, исходя из предположения, что известный канон Димитрию Солунскому составлен Кириллом и Мефодием в Моравии и несомненно на славянском языке, вслед за чем следовало славянское похвальное слово ему же, составленное их учеником, Климентом, а также, имея в виду, что в это время уже в Болгарии в X в. была довольно развита славянская письменость, не видел никаких оснований считать первооригинал и паннонских легенд греческим: он мог быть славянским. Составленные в Моравии и Паннонии, славянские жития Вячеслава и Людмилы и канон первому совершенно определенно говорят о существовании здесь в это время, на ряду с латинской, и славянской письменности. То же самое мы имеем все основания предполагать и для Болгарии, где славянская письменность была во всяком случае сильнее, чем в Чехии, а греческая — слабее, чем латинская в Чехии.

Дальнейшее обстоятельное исследование того же вопроса, сделанное в 1895 г. проф. *П. А. Лавровым* („Климент, епископ Словенский“), с несомненностью установило ошибочность, при всей кажущейся ее обоснованности, точки зрения Воронова на язык первооригинала паннонских легенд и на чисто славянское происхождение, и это именно объяснение в настоящее время, кажется, может быть признано общепринятым. В этом именно смысле в 1900 г. высказался акад. *А. И. Соболевский,* заявивший о том, что ему не представляется ни малейшего основания считать паннонские жития, или которое либо из них, за переводные с греческого.

С другой стороны, стилистическая и лексическая близость паннонских житий к похвальным словам Клименту Римскому и Кириллу, приписываемым проф. П. А. Лавровым Клименту Величскому на основании совпадения их с близкими к ним местами из других творений того же автора, убедила проф. Лаврова в правильности точки зрения Ундольского и Бодянского, считавших автором паннонских легенд именно Климента Словенского.

То, что в свое время было сказано проф. П. А. Лавровым в возражение Воронову по поводу его „грецизмов“ и вообще греческого языка первооригинала пространных житий в полной мере применимо и к тому, что было сказано Вароновым же по поводу греческого происхождения интересующего нас памятника — служб Славянским апостолам.

Те элементы в содержании служб, которые с несомненностью указывают на их раннее происхождение — начало X в., а быть может и конец IX-го (см. выше), Воронов считает ни больше ни меньше, как только поэтическим образом, своеобразной поэтической амплификацией известных фактов, но не фактами достоверности. Почему? Автор, к сожалению, на этот вопрос не дал ответа. Не представляют ли собою и пространные жития славянских первоучителей литературного памятника с обширным поэтическим элементом, однако это не дает нам никаких оснований аннулировать историческую ценность их фактических показаний, если только эти показания не является заведомым искажением истины, известной нам из сопоставления данного памятника с другими источниками. Поэтому, известные показания служб, отмеченные Григоровичем и Горским (см. выше), давшие основание этим ученым относить их составление к X-му веку, а быть может, и еще к более раннему времени, мы принимаем, как совершенно определенный и в высшей степени ценный историко-литературный факт, указывающий на то, что в службы Славянским апостолам в том виде, в каком они дошли до нас, в качестве одного из составных элементов входит и часть, впервые сложившаяся, быть может, еще в Моравии в первые же дни после кончины Мефодия, а быть может и в тесной связи с нею, или же в самое близкое к этому событию время, когда „стадо святое“ Славянских апостолов, по выражению служб, хотя и было уже разогнано „еретиками“, но всецело еще жило моравской атмосферой и моравским настроением под свежим впечатлением только что пережитой драмы.

Воронов полагал, что имеющееся в службах прямое указание на православное учение Мефодия по вопросу об исхождении и неоднократные заявления против западных лжеучителей по этому предмету указывают с несомненностью на более позднее время их составления, когда разрыв восточной и западно-римской церквей в связи с расхождением в толковании учения об исхождении был уже фактом совершившимся. Следует, однако, иметь в виду, что уже вся жизнь и просветительная деятельность Мефодия в Моравии протекала в атмосфере напряженной борьбы с треязычниками и иопаторской ересью (житие, XII), т. е. с учением о Filioque, что уже в послании к Святополку папы Стефана VI-го не только запрещалось славянское богослужение, но и подробно излагались те именно, пункты учения западной церкви, в которых она начинала окончательно расходиться с восточной, при чем Мефодий осуждался за лжеучение, противное римской церкви (см. *Н. Л. Туницкий:* Св. Климентъ, епископъ словенский, стр. 124). После смерти Мефодия — 6 апр. 882 г. — борьба славянской партии с латино-немецкой, между прочим, из-за Filioque достигла крайнего напряжения и выразилась в требовании папы внести в символ Filioque, заменить славянское богослужение латинским и устранить Горазда от дел архиепископии впредь до прибытия его в Рим, но ученики Мефодия отказались выполнить эти требования (см. *Н. Л. Туницкий*, стр. 131 и сл.). Таким образом, нет никаких оснований, исходя из указанных данных служб, относить их к какому либо более позднему времени, нежели конец IX-го и начало X-го вѣка.

С другой стороны, имеющиеся в службах заявления против западных лжеучителей по вопросу об исхождении при указанном выше положении вещей в Моравии уже в IX в. совершенно естественны, как отклик на животрепещущий, основной вопрос переживаемого момента, касавшийся всей жизни и деятельности славянских апостолов, которому уделено так много внимания и в житиях, а ведь службы то, несомненно, как это подтверждено и Вороновым, составлялись на основании житий (см. Труды Киевск. Дух. акад., 1877, т. I, стр. 114 и сл.). Как же можно было бы этот кардинальный вопрос, больной вопрос современности, с которым, к тому же, для автора было связано так много и личных переживаний, обойти совершенно молчанием в службах, в тропарях? Конечно, в этом своем элементе службы могут сходиться и с несомненно более поздним по своему происхождению пространным житием Климента, но в этом обстоятельстве нельзя видеть никакого указания на то, что и службы более позднего происхождения.

Все сказанное ними до сих пор убеждает нас в том, что *древнейшие службы славянским апостолам были окончательно составлены на юге* („всемоу мироу ꙗви учiтелѣ. и посла тѧ учiти темных книгами законоучными ѫзыкы западныѫ“; „на западѣ и сѣвере и юзѣ мiрь просвѣщаѫ чюдесы“; „проиде ꙗко мльнии вселенѫѫ сѣверскѫѩ и южнѫѭ просвѣтивъ странѫ, западныимже свѣть незаходимъ всиа; „въ градѣхъ сѣверскыхь въ хазарѣхь прiложи ти сѧ“; „проиде до краи западниыхъ“ — служба Кириллу; „ꙗко сл҃нца свѣтлость вьстока тѧ Хс҃ вьсинꙗвь к западоу отче посла“ — служба Мефодию); *в живой еще атмосфере паннонских традиций и впечатлений* („велика тѧ отплота и твьрдь земѣ паноньскаа имѧщи блажене блѧди еретическыѫ роушить книгами триѫзычникы крѣпко научена тобоѫ тѣмже тѧ учителѣ мѫдраго поминаѫще присно Христа прославлѣемь“ — служба Кириллу; „тѧ имать отче земѣ моравьская стѣнѫ твръдѫ еѧже побеждаемь еретикы“; „царствиа паномия коупно новии сѫще людие тебе пастырѣ честна свѣдѧщи радуется дѣтели ти поспѣшьстбоуемь троуды и болѣзни похвалнаа таино тебе почитаѧщимь“; „тя блажене поеть земѣ морабьскаꙗ честно твое тѣло имѧщи и панонькаа ст҃лю просвѣщена тобоѫ и людіе его съшедшесѧ празднуѫть твоѧ памѧть“—служба Мефодию); *в ближайшее к апостолам время* („тѧ молимь Меѳодіе ст҃лю славне разгнаное еретикы стадо твое схранн въ вѣрѣ правовѣрнѣй“; „имѧща ст҃аа ѡ ст҃ѣй троици куріле преподобне меѳѡдіе ст҃лю стадо ваю ст҃ою ходѧще по земи страннѣи съхранше растита“ — служба Мефодию) *и при том несомненно, одним из членов того же „стада“, т. е. одним из непосредственных учеников Кирилла и Мефидия* („пожщѫѫ тѧ вѣроѫ и ѡ рацѣ стоѫщихь твоего тѣла помѣни блажене своѧ ученикы“ — служба Кириллу).

Как было указано выше, фактическое содержание служб стоит в тесной связи с прастранными житиями: службы повторяют в той же последовательности, конечно, в самых общих чертах, содержание пространных житий и нередко в тех же выражениях, пользуясь теми же образами. Сама собою напрашивается мысль, *не представляют ли собою службы произведения того же автора, кому, вероятнее всего, принадлежат и пространные жития, т. е, Клименту Словенскому,* этому „приближеннейшему ученику солунских братьев“, до гробовой доски остававшемуся верным их заветам и всю жизнь свою отдавшему служению их делу. Во всяком случае, общность языка служб и языка произведений Климента убеждает нас в известной основательности этого предположения.

Так, например:

1. *Служба Кириллу* (Кир.-Меф. Сборн. 1865 г., стр. 243—250)
   просвѣщь ꙗко свѣтило тѧ свѣтодавець Хс҃ Бь҃ нашь всемоу мироу ꙗви ꙋчітелѣ и посла тѧ ꙋчіти темных. . . (7)
   вьсемꙋ міроу ꙋчітелѣ (8)
   ѣко свѣтилника тѧ Хс҃ мирови показа и ꙋчітелѣ вселенѣи. (41)

Служба Мефодию („Кир.-Меф. Сборн. 1865 г., стр. 250—257)
ꙗко сл҃нца свѣтлость вьстока тѧ Хс҃ вьсинꙗвь къ западоу оч҃е посла мѫдра ꙋчітелѣ меѳодиа всѣмъ (13)
бж҃твна и вѣрна меѳѡдиа вси вьспоимь людие. и любовиѧ ꙋблажимь ꙗко пастырѣ великаго словѣномь (26)
ц҃ртвиа паномиа коупно новии сѫще людие тебе пастырѣ чт҃на свѣдѧщи радуетсѧ (27).

Похвала Кириллу („Кир.-Меф. сборн., 1865, стр. 313—318)
свѣтозарнаѧ памѧть блж҃наго ѡц҃а нашего Кирила новаго ап҃ла и оучителѧ всѣмъ странам (стр. 313)
словѣньскꙋ же ꙗзыкꙋ в неразꙋмьи и мрацѣ грѣховнѣ сущю . . . . ꙗвленъ бысть пастырь и оучитель емꙋ (стр. 315).

Житие Мефодия (изд. П. А. Лаврова, 1899)
проважаахоу съ свѣщами плачюще сѧ добра оучителѧ и пастырѧ (стр. 14).

Похвальное слово Кириллу и Мефодию (изд. П. А. Лаврова, 1898)
пр҃пдбнаꙗ и истиньнаꙗ пастырѧ (стр. 23).

2. *Служба Кириллу:*
ꙗко сл҃нце на земли вьсиꙗ ꙋчітелю всѫдоу притчами лоучами бг҃огласиа просвѣщаѫ (39)
лоучами твоего свѣта прч҃таа дш҃ѫ моѫ нинѣ просвѣти (40)
и дх҃мъ лѫкавомь страшна тѧ прогонителѣ показавъ (4).
льсть прогналь еси (11).

Служба Мефодию:
ты ѿ запада ст҃е вьсиа ꙗко же звѣзда своѧ лоучѧ слѧщи (22)
радуисѧ слѣпымъ видѣниѥ и бѣсомь прогонителю (3)
прогонителѣ ереси (26).

Похвала Кириллу:
иже блговѣрїемъ и красотою въсіа намъ ꙗко сл҃нце бѣсѡвскꙋю лесть прогонѧ и поганьскіи мракъ и поганьскꙋю лесть ѡсвѣщаѧ бж҃твными лꙋчами (стр. 313—314).

Поучение на св. воскресение („Климент, епископ словенский“, труд В. М. Ундольского с предисл. П. А. Лаврова, 1895. Тексты)
тоу грѣховьныи мрак ѿ ср҃дць нашихъ ѿганѧѥтьсѧ (стр. 13).

Житие Мефодия:
ѥреси прогонѧ (стр. 14).

Похвальное слово Кир. и Мефодию:
мьглоу невѣдѣниꙗ ѿгонѧ (стр. 22)
въ вьсемь мирѣ дѣмоньскоую хоулоу и вьсѧкоу ересь прогънавъша (22)

мрак невѣдѣниꙗ вьсюдоу прогънаста (там же, стр. 22)
ꙗвистасѧ . . . бѣсомъ прогоньника (там же)
ꙗко сл҃нци въсиꙗвъша мрака грѣховьна ѿгънавъша (стр. 20); то же см. Похв. Димитр. Солунск., 361.
ꙗко лоуча сл҃нчьныꙗ свѣтъмь бор҃азоумьныимь просвѣтиша вьсь миръ (стр. 19)
проидоста ꙗко сл҃нце тьмьнаꙗ мѣста стопами своими просвѣщающа вьсѧкоу мьглоу поганьскоую дховьныимь огньмь попалѧюща и еретичьскоую (стр. 20)
ѥмоуже ꙗвисѧ проповѣдьникъ и ап҃лъ новъ въсиꙗвъ ꙗко сл҃нце (стр. 22).
въсиꙗвъ ꙗко сл҃нце лоучами притъчьнами (стр. 22).

Поучение на память апостола или мученика:

тѣмь же и нынѣ сиꙗѥть въ славѣ божии паче сиꙗниꙗ слн҃чьнаго (стр. 9)
не чистѣѥ ли злата, не свѣтьлѣѥ ли сл҃нцѧ (стр. 14).

Похвальное слово в память пророка Захария:

добро же наслѣдиіе чюдеси ієго в родъ и родъ и до вѣка сиаіеть ꙗко слн҃це (стр. 32—33).

3. *Служба Кириллу:*

бж҃ии бо твои бысть храмь дш҃евныи (9)

Похвала Кириллу:

прем҃дрть бо бж҃іа създавъ срд҃ци его храмъ собѣ (стр. 314).

4. *Служба Кириллу:*

ꙗко зарѣ просвѣщь всѧ земѧ, еретикы гониши, взыскаѧ на въстоцѣ и западѣ и сѣверѣ же и юзѣ, триѫзычникы правиши проповѣдаѫ странамь, ѫзыкы имь гл҃ѧ и книгы прѣдаѫ (14).
просвѣщаѫ мирь прѣсвѣтлами зарѣми (27)
зарѣми трьсл҃нчнаго бж҃тва ѡсвѣтимь (28)

Похвала Кириллу:

прелѣтаѧ акы орелъ на всѣ страны ѿ въстока до запада и ѿ сѣвера до оуга, в козарѣх же и въ срацинѣхь ѡ ст҃ѣи вѣрѣ, в соборѣхь обрѣтсѧ тресвѣтлыми зарѧми, ꙗко сл҃нце восіа, всѧ блѧди ихь разорꙗ (стр. 315).

пače сл҃нца сіаѧ, троичными зарѧми просвѣти бещисленыи нарѡд (стр. 316).

5. *Служба Кириллу:*

ꙗко златыми монисты ѹкрасильсѧ еси, лоучами прѣсвѣтлами зѣло ѡблистаѫсѧ (15; см. также 5)

Похвала Кириллу:

се оубо искоренивъ бл҃жныи стада хв҃а требезначальнымъ свѣтомъ ѡблистаꙗ освѣти стр. (315);
ꙗко и дн҃ьница послѣ же въсходѧщи свѣтлостію своею весь лѹчь звѣздныи ѡблистаеть слн҃чными зарѧми свѣта проꙗвлѧющи (стр. 316).

6. *Служба Мефодию:*

кто может изрещи, меѳодиа дѣтѣли и троудь еже пострада ѿ бѣсь тріѫзычникъ (9)

Похвала Кириллу:

которыи ли ѧзыкь постигнеть изрещи подвиги и троуды и добротѹ житіа его (стр. 316).

7. *Служба Мефодию:*

пѫчинѫ прѣплаваѧ житиіскѫѫ прѣлетѣ ѡч҃е ѡрелскы (20)

Похвала Кириллу:

прелѣтаѧ акы орелъ на всѣ страны (стр. 315)
ꙗко крилатъ прелѣтααше на всѧ страны (там же)

Поучение на память апостола или мученика:

ꙗко орьлъ и горѣ възлѣтати оумьмь (стр. 14)

Похвала о четверодневном Лазаре:

лазарь нб҃опарьныи ѡрьлъ вышьнѧꙗ премоудрость (стр. 22).

Слово похвальное в память пророка Захария:

радуисѧ н҃бопарныи орле дх҃вныма очима прозрѧ воплощение х҃во (стр. 30).

Похвальное слово Кириллу и Мефодию:

родъмь сы мьнии блаженыи костѧнтинъ, а оумъмь и добродѣтельми выспрь възлѣтаꙗ ꙗкоже ѡрьлъ доуховьныима крилома (стр. 16).

8. *Служба Кириллу:*

ѡбтече ꙗко мльнии вселенѫѭ (27)
проиде ꙗко мльнии вселенѫѫ (28)

Житие Мефодия:
ап҃ли петръ и павьлъ съ прочими ученикы хв҃ы ꙗко мълниꙗ вьсь миръ прошьдъша освѣтиша вьсю землю (стр. 5, изд. П. А. Лаврова).

9. *Служба Мефодию:*
и прѣдаль еси своимь людемь и стадоу оучениіе ихъ (1)
ȣчітелѣ, молитасѧ съхранити стадо славѣньское (15)
тѧ молимь . . . разгнаное еретикы стадо твое схрани (19; то же 37)

Похвала Кириллу:
и иде в римъ ведыи на съвершеніе избранное си стадо (315—316)

Житие Кирилла:
и вѣрное твое стадо съхрани.

Житие Мефодия:
да достоино зъваниꙗ нашего живъше съде станемъ съ тобою твое стадо ѡ десноую страноу х҃а б҃а нашего.

Похвальное слово Кириллу и Мефодию:
за избьраноѥ стадо ваю подвижьно помолита сѧ (стр. 23)

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЬ
ИНСТИТУТЪ

Воронов усматривал греческий элемент в этих службах в их искусственной витиеватости и фигуральности стиля, так свойственной греческим писателям; кроме того, он видел в них характерную греческую расстановку слов, а не славянскую, а также не славянские выражения и обороты; все, вместе взятое, убеждало его в том, что славянские службы переведены с греческого.

Прежде всего, следует отметить, что как Похвала Кириллу, так и службы обоим братьям и особенно служба Мефодию носят ярко выраженную печать славянской идеологии. В них Кирилл и Мефодий чествуются не только как „учители всем странам“, „всему миру“ или „вселенней“, но и как пастыри и учители славянского народа; в них возносятся мольбы о сохранении „стада“ славянского, т. е. имеется в виду церковный клир славянский. Конечно, подобное настроение вполне возможно и в сподвижниках славянских просветителей не славянского происхождения. Но ведь „стадо“-то, организованное Кириллом в Моравии и сопровождавшее его в Рим, а затем явившееся на местах преемниками солунских братьев и первыми священнослужителями среди славянского населения во главе с Гораздом, было славянским в своей массе! И вполне было естественно этому „стаду“, совершая славянское богослужение среди славянской массы, чествовать память своих учителей, как славянских просветителей, и воссылать к ним мольбы о предстательстве и защите своего славянского дела и о сохранении славянского „стада“ в православной вере. Вся историческая обстановка не дает нам решительно никаких оснований думать, что оригинал, именно, служб мог быть греческим. Что же касается искусственной витиеватости и фигуральности стиля, которые, между прочим, свойственны и греческим писателям, то они говорят прежде всего о том, что автор служб был по тому времени литературно образованным человеком, хорошо знакомым с греческой литературой и в совершенстве владевшим известной литературной формой, что̀ подтверждает собою также и мысль Григоровича о том, что *образцами* для служб автору послужили греческие каноны.

Нельзя придавать какого либо криминального значения также и своеобразным, яко-бы не славянским, выражениям и оборотам, попадающимся в службах. Эти „не славянские“ выражения и обороты так естественны в славянском литературном языке IX—X вв., когда он впервые был вызван к литературной жизни, когда впервые он стал выявлять свою физиономию, глядясь в зеркало византийской работы, когда греческая фраза была для него высшим образцом совершенства и изящества стиля, к которому он старался так или иначе приблизиться, как старалась построиться по греческому же образцу и вся культурная жизнь высших классов общества, и чем автор-славянин был лучше знаком с греческим языком, тем, надо думать, в этом отношении его язык с современной точки зрения был совершеннее, т. е. больше всего приближался в своем строе к греческой фразе. Климент Величский, как литературно образованный человек, как *ἀνὴρ λογιώτατος*, по выражению жития, конечно, был очень хорошо знаком с греческим языком и в своем литературном славянском языке в данном случае мог находиться естественно под влиянием греческого языка. Подобные факты в истории любого языка в начальный момент его литературной жизни обычны. (См. V. Vondrák: Studie z oboru církevněslovanského písemnictví, 1903;

проф. П. А. Лавров — Die neusten Forschungen über den slavischen Klemens, Arch. f. sl. Phil., XXVII, 1905).

Таким образом, данные языка и некоторые внутренние факты служб славянским апостолам убеждают нас в том, что с большою долею вероятности автором их можно было бы признать именно Климента Величского. Кому, в самом деле, как не этому талантливейшему и литературно одаренному ученику славянских первоучителей было озаботиться своевременной организацией достойного славных подвижников чествования их памяти. Этого требовали от него не только любовь к своему учителю, не только сознание своего сыновного долга, не только благоговейное отношение к памяти подвижников, но и интересы дела утверждения славянского просвещения, для которого так много было сделано солунскими братьями, которое обещало такой блестящий расцвет, и которое, однако, преждевременно было разрушено преступными кознями „старого врага, завистника человечю роду“. Надо было напречь все силы, чтобы спасти дело солунских братьев; надо было освежить в памяти их заслуги; надо было создать известный подъем настроения, известный экстаз. Кто другой лучше всего мог это сделать, как не Климент, всею душою преданный братьям, непосредственный свидетель их подвижнической жизни, очевидец и соучастник их „достохвального живота“ и „пресветлой красоты“ их „детели“. „В образец жизни своей, говорит о нем его житие, поставил он себе великого Мефодия, и с ним сообразуя свои действия, заботился и молился, как бы не уклониться от него; жизнь его и деяния, как бы некоторую картину искусного в живописи художника, взявши за образец своей жизни, тщательно старался по нем изобразить себя. Ибо он знал жизнь его так, как никто другой; потому что, еще от юности и с ранних лет последовавши за ним, видел все своими глазами что делал его учитель“. (В. А. Бильбасов: Кирилл и Мефодий, т. II стр. 362).

Высказанное нами предположение о принадлежности древнейших служб славянским просветителям авторству Климента находит себе, повидимому, косвенное подтверждение и в словах того же жития о сочинениях Климента, что — „одни из них написаны в честь многих святых, другие в похвалу пречистыя Божия Матери, в виде молитв и благодарственных песней; вообще, все, что относится к церкви, чем украшаются памяти Господа Бога и святых его, и души возбуждаются, все это Климент передал нам, болгаром". (Бильбасов, II, 363).

КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА ЗАВИСИМОСТЬТА НА МОЛДАВСКАТА ЦЪРКВА ОТЪ ОХРИДСКАТА ПРЕЗЪ XV в.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Голубински, Гелцеръ, Иречекъ, Яцимирски, както и ромънскитѣ историци Мелхиседекъ, Филаретъ Скрибанъ, Ксенополъ, Добреску никакъ не се съмняватъ, че презъ XV в. Молдава и Влашко сѫ били подчинени подъ духовната власть на охридския архиепископъ. Дори днешниятъ голѣмъ ромънски историкъ Йорга допуска, че имало връзки между Молдава и Охридъ, макаръ и да смѣта за неавтентични писмата, размѣнени между молдавския войвода Стефанъ Велики и охридския архиепископъ Доротей.[1] Въ своето изследване „Documente false“ (Buletinul Comisieĭ istorice a României, vol. I, București, 1915 г.) ромънскиятъ ученъ Иоанъ Богданъ се стреми да докаже, че тѣзи писма сѫ фалшиви обаче и следъ това има ромънски историци (напр. Добреску[2]) които подържатъ, че презъ XV в. Молдава е скѫсала връзкитѣ си съ Цариградската патриаршия и признала ведомството на Охридската архиепископия. Пъкъ и самъ Иоанъ Богданъ не се отказалъ отъ мнението си, изказано още въ 1891 г., че молдавскиятъ митрополитъ Теоктистъ билъ рѫкоположенъ отъ охридския архиепископъ Никодимъ[3].

Прѣвъ Михаилъ Ласхарисъ (отъ солунския университетъ) имà смелостьта да отиде противъ толкова авторитетни изследвачи и отрече, че презъ XV в. Молдавската църква е била подъ ведомството на Охридската архиепископия въ изследването си Ioachim métropolite de Moldavie et les rélations de l'Eglise Moldave avec le Patriarcat de Peč et l'archevêchè d'Achris au XVe siècle (въ Bulletin de la section historique, Académie Roumain, București, 1927).[1] Преди всичко, споредъ него, Никодимъ, който е ръкоположилъ молдавския митрополитъ Теокистъ, не билъ охридски архиепископъ, а ипекски патриархъ, понеже въ изворитѣ (путненския лѣтописъ въ редакциитѣ на Исаия отъ Слатина и монаха Азария, въ молдаво-полската хроника на Николай Бржецки и нямцовския сборникъ) той е нареченъ сръбски патриархъ или архиепископъ. Ласкарисъ признава, че терминътъ „сръбски“ въ ромънскитѣ паметници се употрѣбявалъ въ широкъ смисълъ „югославянски“, като привежда примѣри за това. При все туй въ случая Ласкарисъ разбира буквално думата „сръбски“, защото не било възможно охридскиятъ архиепископъ да бъде нареченъ патриархъ — титла, която охридскитѣ аахиепископи употрѣбявали твърде късно въ турско време, безъ да бъдатъ признавани за патриарси отъ другитѣ автокефални църкви.

---

[1] Istoria bisericii românești, și a vieții religioase a Românilor, I, 1908, стр. 83, 85 и 86.

[2] Istoria bisericii române, ed. II, 1923, стр. 48—49: Atuncii (следъ флорентийския съборъ въ 1439 г.) Românii din Țara Româneasca mai întai intrară în legături bisericești cu arhiepiscopia din Ohrida... Moldovenii, deși avură delegați civili și bisericești la sinodul din Florența și deși mitropolitul lor Damian fu nevoit să primească aici unirea, curmară totus și ei legăturile cu patriarhia din Constantinopol și intrară și ei în legături cu archiepiscopia din Ohrida; caci mitropolitul Teoctist I al Moldovei (1452—1477) fu sfințit de arhiepiscopul Ohridei (Nicodim).

[3] Vechile cronice moldovenesci pâna la Urechia, стр. 250.

Наистина, ние имаме официални известия едвамъ отъ края на XVII в., че охридскитѣ архиепископи приписвали на своя престолъ патриаршеско достойнство,[2] а първиятъ документъ, отъ който се вижда, че и турското правителство е наричало охридския архиепископъ патриархъ, е ферманътъ на султана Мустафа III отъ 1757 г., даденъ на охридския архиепископъ Методий. Да твърдимъ, че и презъ XVI в., когато билъ съставенъ путненскиятъ лѣтописъ, охридскитѣ архиепископи официално се наричали и били наричани отъ турското правителство патриарси, за това нѣмаме документни основания. Напротивъ, въ всички дошли до насъ въ оригиналъ документи тѣ се наричатъ само архиепископи. Само въ славянския преводъ на акта, издаденъ отъ четирмата източни патриарси за охридския архиепископъ Прохоръ отъ 6 септемврий 1530 г., архиепископъ Прохоръ е нареченъ и патриархъ.[1] Въ гръцкия текстъ на документа тая титла не е употрѣбена. Сѫщо и въ славянския текстъ, дето се доказва, че Ипекската архиепископия незаконно се отцепила отъ охридската църква, последната е наречена само архиепископия. Понеже архиепископъ Прохоръ никѫде другаде не е нареченъ патриархъ (нито въ решенията на тритѣ окрѫжни събори, станали подъ негово председателство, нито въ надписа на полиелея въ охридската църква „Св. Климентъ“), трѣбва да се мисли, че въ 1530 г. той не се наричалъ патриархъ, и че въ славянския преводъ на акта на източнитѣ патриарси отъ 1530 г. титлата „патрїархъ“ била добавена отъ нѣкой преписвачъ отъ по-късно време, както сѫщо такъвъ преписвачъ ще да е измѣнилъ „Првые Іѹстиніаніе“ (или Првоиїѹстїнїанїи) *(τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς)* въ началото на сѫщия документъ въ „Новїе Іѹстїнїаніе“ и изобщо е допусналъ и другитѣ грѣшки, които изобилствуватъ въ славянскитѣ преписи на решенията на източнитѣ патриарси и охридскитѣ църковни събори отъ времето на архиепископа Прохора. Поради туй не може да се мисли, че още въ XVI в. охридскитѣ архиепископи взели да се наричатъ и патриарси, макаръ и да управлявали тѣ бившата Ипекска патриаршия.[2] Ако, наистина, съединението на Ипекската патриаршия съ Охридската архиепископия е дало основание на охридскитѣ архиепископи да се наричатъ и патриарси, то архиеп. Доротей би трѣбвало да се нарече такъвъ въ писмото си до молдавския войвода

---

[1] Писмото на молдавския войвода Иеремия Мовила отъ 14 августъ 1598 г. до великия канцлеръ на Полша Замойски, комуто препоръчвалъ „Nectary archiepiscop Ohridzski z serbskie ziémie“; изразитѣ на бившия молдавски логотетъ Миронъ Костикъ въ неговата поема („iest Ochryda w Serbiey“, охридскиятъ архиепископъ е „i serbskich biskupow wsytskich glowa“) и хроника; влашкиятъ номоканонъ „Indreptarea Legii, съставенъ въ 1652 г. въ Търговище по заповѣдь на влашкия войвода Матей Басараба, дето Охридската архиепископия се нарича „сръбски престолъ“ („Supuse sănt și scaunului sărbesc adecă Ohridului aceste episcopii) и „църква на сърбитѣ“ („bisearica Sărbilor, care să chiamă ohridul“) (Ioachim, métropolite de Moldavie etc. p. 7).

Юрд. Трифоновъ подложи на обстойна критика мнението на М. Ласкарисъ въ статията си „Зависимость на молдавската църква отъ охридската въ половината на XV в.“ (Македонски прегледъ, год. V, кн. 1, стр. 45—70). Тукъ азъ ще приведа нѣкои пояснения и нови съображения противъ възгледа на Ласкарисъ.

[2] Вж. у Heinrich Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig, 1902, S. 47, V^2 ; 48, VI^{9-10}; 52, IX; 53, XI и др.

---

[1] Споменик, LVI, стр. 34, кол. 1 . . . ныня блаженнѣишїи архїепископъ новїе Іѹстїнїанїе патрїархъ иже ес(ть) Охрїдскїи.

[2] Юрд. Трифоновъ, Отношенията на сръбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество (Македонски прегледъ, год. IV, кн. IV, стр. 60 и год. V, кн. I, стр. 48).

Стефанъ Велики, и последниятъ, както и дякъ Димитъръ кратовски, да го е титулувалъ патриархъ. Особено пъкъ властолюбивиятъ архиеп. Прохоръ не би отбѣгвалъ отъ тая титла, ако тя била обичайна въ охридската църква или ако владѣенето на сръбскитѣ епархии било достатъченъ мотивъ, за да се кичела съ нея. Даливъ султанскитѣ фермани отъ XV и XVI в. охридскитѣ архиепископи били наричани патриарси, както въ ферманитѣ отъ XVIII в., това не се знае, защото не сѫ известни фермани отъ тия вѣкове.[1] Сѫщо не знаемъ, какъ народътъ презъ това време е наричалъ обикновено (неофициално) охридскитѣ архиепископи, понеже не сѫ запазени частни заявления до тѣхъ или бележки за тѣхъ. Въ заявленията на частни лица до охридския архиепископъ Димитъръ Хоматианъ (първата половина отъ XIII в.), въ надписитѣ на храмове и въ приписки отъ византийско време охридскитѣ архиепископи сѫ наричани само архиепископи, обаче не е невѣроятно народътъ въ частни разговори да ги е наричалъ съ по-популярното и традиционното название „патриарси", както ги е наричалъ въ прабългарско време, до превръщането на Охридската патриаршия въ архиепископия (1018 г.). Титлата „патриархъ" ще да започнала да се употрѣбява за охридскитѣ архиепископи първоначално въ полуофициални документи, после и въ официални чакъ следъ възстановлението на ипекската църква (1557 г.), която, ако и да се наричала официално архиепископия, духовенството и народътъ виждали въ нея възстановена старата сръбска патриаршия. За да не бѫдѣли смѣтани охридскитѣ архиепископи по-долни по достойнство отъ ипекскитѣ архиепископи, както и за противодействие срещу влиянието на цариградскитѣ патриарси въ охридския диоцезъ, охридскитѣ клирици взели по нѣкога и въ писмени документи да наричатъ свещеноначалницитѣ си патриарси, както ги наричалъ народътъ отъ вѣкове. Първиятъ известенъ писменъ документъ, въ който охридскиятъ архиепископъ е нареченъ патриархъ, е отъ 1617 г.[2]

---

[1] Срв. idem, Македонски прегледъ, год. IV, кн. IV, стр. 60.

[2] Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София, 1908 г., стр. 193, № 40: Книга сїѧ октай написа сѧ, , по повелѣнїю Г.ргїѧ Блаженнѣйшаго архїепискꙋпа Пьрве Їꙋстинїане всѣмъ българомъ, србьлемъ, Македонїи, Албанїи, Ѹгровлахїи и прочимъ дакїискимъ землѣмъ патрїархъ и обладатель. Въ лѣто ѿ рождестпа Христова ҂ а х з ї.

При тѣзи факти, изглежда мѫчно е да се допусне, че въ първата четвърть на XVI в., когато билъ написанъ путненскиятъ лѣтописъ (между 1466—1526 г., споредъ Богданъ; къмъ 1500 г. споредъ Минеа; следъ 1526 г., споредъ Владеску), въ Молдава книжовницитѣ сѫ наричали охридския архиепископъ патриархъ. И на пръвъ погледъ може да се мисли, че щомъ въ путненския лѣтописъ (въ тритѣ му редакции) Никодимъ, рѫкоположительтъ на Теоктиста, е нареченъ патриархъ, трѣбва да се приеме твърдението на Ласкариса, че той билъ тъждественъ не съ охридския архиепископъ Никодимъ, споменаванъ въ 1452 г., а съ ипекския патриархъ Никодимъ, споменаванъ въ 1445—1446 и 1453 г. И ако въ нямцевския сборникъ отъ 1557 г. Никодимъ е нареченъ сръбски архиепископъ, а не патриархъ, то това ще да е станало поради туй, че въ сѫщата година била възстановена автокефалната ипекска църква съ титла „архиепископия“. Обаче при все това трудно е да се приеме, че Теоктистъ билъ рѫкоположенъ отъ сръбския патриархъ, защото Молдава отдавна била свързана съ българската църква културно, книжовно и църковно, както явно свидетелствува фактътъ, че, следъ падането на Търново подъ турцитѣ, тя станала новъ центъръ на българска книжнина отъ търновски изводъ. Тази свещена традиция, която до 1913 г. подхранваше у ромънския народъ дружелюбно чувство къмъ България, би подбудила молдавската църква да влѣзе по-скоро въ връзка съ българската църква въ Охридъ отколкото съ ипекската въ 1451—52 г., когато тя е останала безъ архипастирь, следъ като изгонила Иоакима, поставенъ отъ цариградския патриархъ,[1] и вече била прекѫснала връзкитѣ си съ цариградската църква, поради туй, че отъ една страна въ последната до 1453 г., макаръ и номинално, е господствувала унията и отъ друга страна Цариградъ билъ обсажданъ отъ турцитѣ Влизането на Молдава въ връзка съ Охридъ било толкозъ по-възможно, защото тогава Охридската архиепископия, подкрепяна отъ турцитѣ, се разширила въ старопланинска България (София и Видинъ) и, поради непосрѣдственото си съседство съ отвѫддунавскитѣ православни земи, можела да бѫде изкушавана да води тамъ пропаганда въ смисълъ, че тѣзи страни по право (XI и 131 Юстинианови новели) и по обичай[1] трѣбва да признаватъ нея, а не Цариградската патриаршия, паднала въ уния.

---

[1] M. Lascaris, цит. съч., стр. 4.

Противъ твърдението, че Теоктистъ билъ ржкоположенъ отъ сръбския патриархъ, говори още увѣреностьта на по-сетнешнитѣ (отъ XVII — XVIII вѣкъ) ромънски хронисти (Уреке-Симеонъ, монахъ Мисаилъ, Миронъ и Никола Костинъ, Димитъръ Кантемиръ) че следъ флорентийския съборъ молдавската църква била подчинена на охридската, както и обстоятелството, че въ Бистришкия поменикъ се споменаватъ отъ чуждитѣ иерарси само охридски архиепископи. Споредъ Ласкарисъ, тази увѣреность на ромънскитѣ хронисти се дължела не на запазено между молдавцитѣ предание (записано и устно), а на легенда, създадена подъ влияние на Властаревата синтагма (въ славянски преводъ), именно на обстоятелството, че подъ „Дакия Медитеранея", споменвана въ тая синтагма като подведомствена на охридската църква, ромънскитѣ книжовници отъ XVI и XVII в. сж разбирали древна Дакия, т. е. своитѣ родни земи Влашко и Молдава. Преди всичко трѣбва да се отбележи, че по-вѣроятно е, какво ромънскитѣ книжовници не сж дошли сами до убеждението за тъждеството на „Дакия Медитеранея" съ ромънскитѣ земи, а охридскитѣ архиепископи сж разпространявали тази фиктивна идея презъ XV в., когато тѣ сж прострѣли своя диоцезъ до Дунава и когато сж държали подъ свое ведомство Молдава и Влашко. При това, както основателно бележи Юр. Трифоновъ, Властаревата синтагма трѣбва да е влияла не само на книжовницитѣ отъ XVI—XVII в., а и на ржководителитѣ презъ XV в.[2] и това влияние можело да ги подбуди въ момента, когато молдавската църква е овдовѣла, да потърсятъ иерархъ у оня православенъ духовенъ началникъ, юрисдикцията на когато имъ се виждала основана на канонитѣ (сингагмата на Матей Властаръ) и който билъ почитанъ дори отъ цариградския патриархъ.[3] Обстоятелството, че писателитѣ отъ XVI—XVIII в. отнасятъ подчинението на Молдава подъ Охридъ къмъ опредѣленъ моментъ (флорентийската уния) говори, че тѣ почерпили своитѣ сведения отъ по-стари паметници или че най-малко преданието за нѣкогашни връзки съ Охридъ се образувало възъ основа на фактъ, а не само поради погрѣшно тълкувание на Властаревата синтагма. Ласкарисъ привежда за доводъ въ полза на своето мнение твърдението на иерусалимския патриархъ Хрисантъ Нотарасъ (въ книгата му *Συνταγμάτιον περὶ τῶν ὀφφικίων, κληρικάτων καὶ ἀρχοντικιῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἁγίας ἐκκλησίας*. . ., издадена въ Търговище въ 1715 г.), че Влашко и Молдава никога не сж зависѣли отъ Охридъ, защото Срѣдиземна Дакия не е била древна Дакия, а провинция, разположена южно отъ Дунава. Мнението на Хрисанта нѣма никакво значение за разглеждания въпросъ, защото той е искалъ да оспори претенцията на Охридската архиепископия върху ромънскитѣ земи[1]. Въпрѣки неговото опровержение, увѣреностьта на молдавци, че презъ XV в. били подъ охридската църква, е останала непоколебима[2] и, както въ началото споменахъ, това се подържа и въ ново време отъ ромънскитѣ историци. Фактътъ, че молдавската църква презъ XV в. е зависѣла отъ Охридъ не може да се пренебрегва, Наистина, фалшиви исторически идеи дълго време могли да властвуватъ върху умоветѣ, напр. идеята за тъждеството на Охридската и Първоюстинианската архиепископии или за произхода на папската власть отъ ап. Петра, обаче въ основата си тѣ все имали по-близка или по-далечна връзка съ действителностьта. Така, Охридъ билъ отъждественъ съ Първа Юстиниана, защото последниятъ градъ влизалъ въ диоцеза на сетнешната Охридска архиепископия и охридскиятъ диоцезъ е съвпадалъ съ голѣма часть отъ Първоюстинианския, а освенъ това основательтъ на Първоюстинианската архиепископия импер. Юстинианъ Велики билъ родомъ македонски славянинъ, сир. отъ сжщия родъ, отъ който сж македонскитѣ българи — главната часть отъ паството на бившата Охридска архиепископия. Идеята пъкъ за папското главенство била въ връзка съ общоцърковното предание, че ап. Петъръ е билъ разпнатъ на кръстъ въ Римъ, и съ думитѣ, отправени къмъ него отъ Иис. Христа (Мат. XVI, 18—19). Сѫщо така и идеята за зависимостьта на молдавската църква отъ охридската можела да се яви не случайно, а поради нѣкакви връзки между тѣхъ. Тѣзи връзки сѫ станали основа за погрѣшното тълкувание на Властаревото указание отъ страна на ромънскитѣ лѣтописци.

---

[1] По силата на вѣковнитѣ духовни връзки между Молдава и българската църква (първенъ Преславската патриаршия, после Търновската).

[2] Македонски прегледъ, год. V, кн. I, стр. 55.

[3] Срв. N. Iorga, Istoria bisericii Românești, vol. I, 1908 г., стр. 83 и Юр. Трифуновъ, ibid., стр. 57.

---

[1] Споредъ Юр. Трифоновъ, Хрисантъ е твърдѣлъ това, защото не е знаелъ за връзкитѣ на Молдава съ Охридъ въ XV в. (ibid., стр. 57).

[2] Въ разказа си за нямцевската св. икона (1723 г.) молдавскиятъ митрополитъ Георгий е твърдѣлъ, че молдавската църква била подчинена на Охридската архиепископия до времето на войводата Александъръ Добри, когато единъ съборъ, свиканъ отъ византийския императоръ Иоанъ Палеологъ, я призналъ за автокефална. Сжщо и въ акта на яшкия църковенъ съборъ отъ 1752 г. се прокарвала мисъльта, че въ старо време Молдава е зависѣла духовно отъ охридската църква (у М. Ласкарисъ, цит. съч., стр. 16 и забел. 3 сжщата стр.).

Ето защо вѣковната увѣреность на молдавската църква, че презъ XV в. е зависѣла отъ охридската, се явява камень преткновенія за предположението, че молдавскиятъ митрополитъ Теоктистъ билъ рѫкоположенъ отъ сръбския (ипекски) патриархъ Никодимъ. Терминътъ „сръбски“ въ путненския лѣтописъ билъ употрѣбенъ или, защото съставительтъ на лѣтописа, както по-сетнешнитѣ ромънски книжовници, не е различавалъ строго сърбитѣ и българитѣ и разбиралъ тази дума въ югославянски смисъль, считайки охридския архиепископъ за духовенъ началникъ на българи и сърби, какъвто тогава действително билъ, или пъкъ защото той е смѣсилъ охридския архиепископъ Никодимъ съ едноименния му съвременникъ ипекския патриархъ (подъ влияние на нѣкой сръбски лѣтописъ, въ който се говорѣло за предпоследния сръбски владетель деспотъ Гюргъ Бранковичъ и неговия съвременникъ сръбския патриархъ Никодимъ, или подъ влияние на разкази за сѫщитѣ лица отъ избѣгали въ Влашко и Молдава образовани сърби). Понеже оригиналътъ на путненския лѣтописъ не е запазенъ, не знаемъ да ли и тамъ, както въ неговитѣ преписи Никодимъ билъ нареченъ патриархъ; но фактътъ, че въ тритѣ му редакции (на Исаия, Азария и Бржецки) Никодимъ е нареченъ патриархъ, дава основание да се мисли, че и съставительтъ на путненския лѣтописъ е употрѣбилъ тая титла. Въ такъвъ случай второто предположение за произхода на термина „сръбски“ е по-приемливо.

Ласкарисъ намира основание за своето твърдение и въ мнението, изказано първенъ отъ Йорга[1] и после обосновано отъ Иоанъ Богданъ,[2] че писмата, размѣнени между молдавския войвода Стефанъ Велики и охридския архиепископъ Доротей сѫ фалшиви. Тѣзи писма е намѣрилъ рускиятъ ученъ В. Григоровичъ въ края на „Законника“[1], преписанъ отъ кратовския дякъ Димитъръ за охридската катедрала по порѫка на архиеп. Доротей. Григоровичъ е откѫсналъ последнитѣ 10 листа на този рѫкописъ, между които били и казанитѣ писма. Тѣзи откѫснати листа сега се пазятъ въ московския Румянцевски музей между другитѣ рѫкописи, събрани отъ В. Григоровичъ[2]. Писмото на Стефана Велили носи дата ѕ̃цѯ̈д̈ (1456) г., м. априлъ, отговорътъ на Доротея ѕ̃цѯ̈д̈ м. октомврий. Иоанъ Богданъ, който издаде тѣзи писма факсимилирани (въ Buletinul Comisiei istorice a Românilor, vol. I, Bucureşti, 1915 г.)[2], е проучилъ откѫснатитѣ отъ Григоровичъ 10 листа отъ „Законника“. Първитѣ 8 листа (хартиени) 8° сѫ написани съ красиво полууставно писмо отъ XV в. и първитѣ два листа съдържатъ: 1) края на номоканона, 2) списъкъ на епархиитѣ подведомствени на цариградския патриархъ и 3) юридически речникъ, а останалитѣ шесть листа — послесловието на дяка Димитъръ, който разказва за обстоятелствата, що го накарали да препише този номоканонъ за охридската катедрала въ 1466 г. Къмъ тѣзи листа сѫ съшити двата листа съ казанитѣ писма, написани отъ друга рѫка съ курсивно писмо, съ друго мастило и друга хартия. Очевидно, писмата сѫ били прибавени къмъ законника, следъ като той билъ преписанъ отъ дяка Димитъръ. По мастилото и хартията Богданъ отнася писмата къмъ XVII, дори къмъ XVIII в., а, споредъ Яцимирски, тѣ сѫ отъ края на XVI в. или началото на XVII в. Богданъ ги счита за фалшиви, понеже 1) въ 1456 г. и даже въ 1466 г.. както Иречекъ[1] и др. предлагатъ да се поправи датата на писмата, е нѣмало нито молдавски митрополитъ Висарионъ, за какъвто се говори въ писмото на Стефана Молдавски, нито унгровлашки митрополитъ Макарий, за когото се говори въ Доротеевото писмо: Макарий I се явилъ въ Влашко едвамъ въ 1480 г. и 2) голѣмо сходство има между Доротеевото писмо и послесловието на дяка Димитъръ. Той твърди, че преписката била съчинена „вѣроятно, въ XVII в., отъ нѣкой монахъ, който, четейки съ голѣмъ възторгъ сложната проза на послесловието и знаейки отъ старитѣ молдавски хроники, че митрополитъ Теоктистъ при Александра билъ рѫкоположенъ отъ сръбския патриархъ, сир. отъ охридския архиепископъ Никодимъ — този наистина се явява въ Охридъ въ 1452 г. —, е съставилъ кореспонденция за Висариона, съ цель да докаже чрезъ конкретенъ фактъ старитѣ връзки на нашитѣ митрополити съ охридската архиепископия“, която презъ XVII в. е претендирала, че нѣкога е имала върховна власть върху ромънскитѣ земи, и за чиито стари права и въ Ромъния се говорѣло тогава, както показва Indreptarea Legii отъ 1652 год.[2] Ако монахътъ е нѣмалъ тази цель, то, споредъ Богданъ, той могълъ да има друга цель — просто да направи едно упражнение по риторика, каквито представляватъ писмата въ рѫкописа на Ромънската академия на наукитѣ отъ 1515 г. Богданъ приема, че първоначално въ Стефановото писмо годината била ҂ѕцо҃д (6974=1466) и въ Доротеевото — ѕцо҃є (6975), но после била преправена (въ първото писмо цифрата о҃ въ ѯ҃ и въ второто — о҃є въ ѯ҃д).[3] Тѣзи поправки, наистина, се забелязватъ въ факсимилетата на Богданъ: въ Стефановото писмо въ датата ҂ѕцꙁд цифрата ꙁ҃ е написана по-дебело (въ горната си часть), сжщо и въ Доротеевото писмо въ датата ҂ѕцꙁ҃ѕ҃ цифритѣ ꙁ҃д҃ сж по-тлъсти въ горнитѣ си части. Освенъ това въ Доротеевото писмо подъ цифрата ҂ѕ҃ц҃ꙁ҃д҃ е написана като поправка (҂ѕ҃ц҃ꙁ҃є҃) и подъ индиктната цифра—(є҃). Обаче тъкмо въ това съгласие между датитѣ на Доротеевото писмо и послесловието на дяка Димитъръ въ преписания отъ него номоканонъ Богданъ вижда ново основание за мнението си, че писмото е фалшиво и съчинительтъ му е взелъ тази дата (6975 г.) отъ послесловието на дяка Димитъръ. Богданъ намира и трето основание въ обстоятелството, че въ Доротеевото писмо индиктътъ а҃ не съответствува на 1466 или 1467 г., а на 1468 г. Тази грѣшка се дължела на туй, че фалшификаторътъ криво е пресмѣтналъ индикта. Четвърто основание за своето твърдение Богданъ намира въ думитѣ, отбелязани отъ Григоровича съ моливъ въ самия ржкописъ, че поправката въ писмото на Доротея била направена въ Влашко „для уравненія индиктіона". Отъ тази бележка той заключава, че Григоровичъ е намѣрилъ номоканона заедно съ писмата не въ Рилския монастиръ, както казвалъ Григоровичъ на Laurian и Balcescu, а въ нѣкой отъ монастиритѣ въ Влашко, може би въ Бистришкия, дето Григоровичъ е намѣрилъ хронографа на Мокса. И отъ туй Богданъ заключава, че писмата на Стефанъ Молдавски и Доротея Охридски сж били приложени къмъ преписания отъ дяка Димитъръ номоканонъ отъ нѣкой унгровлашки монахъ, защото единъ такъвъ монахъ по-добре могълъ да знае за църковнитѣ отношения между Молдава и Охридъ изъ молдавскитѣ хроники, които се пишели презъ времето на Стефана Велики и били познати въ Влашко, отколкото единъ дякъ отъ Кратово или отъ Охридъ, или рилски монахъ.[1] Че писмата сж били съчинени презъ XVII в., Богданъ намира основание и въ титлата на охридския архиепископъ въ тѣхъ: „архиепископъ на Първа Юстиниана и всички българи и сърби и обладатель на дакийскитѣ земи". Тя била употрѣбителна не въ XV в., а въ XVII—XVIII в.: изразъ „Дакінскимъ Земліамъ" въ писмото на Стефана съответствува на *Δακίας* въ титлата на охридския архиеп. Зосима отъ 1708 г. (у Gelzer'a, Der Patriarchat von Achrida, S. 70), а изразътъ Сѣвернымъ странамъ въ Доро-

---

[1] Geschichte des osmanisches Reiches. II, S. 138—139 и Istoria bisericii Româneşti, I, стр. 86.

[2] Documente false atribuite lui Stefan cel mare. Ca 6 planse în fototipie, Bucureşti (въ Buletinul Comisiei istorice a României I, 1915).

---

[1] Предполага се, че това била синтагмата на Властара (I. Bogdan, Documente false въ Buletinul Comisiei istorice României, vol. I, 1915, стр. 114 и Юр. Трифоновъ, Македонски прегледъ, год. V, кн. I, стр. 59).

[2] Тѣзи писма сѫ издавани отъ разни лица: В. Григоровичъ въ сп. „Временникъ Императорского московскаго общества исторіи и древностой россійскихъ, V, 1850 г. и въ съчинението си „О Сербіи въ ея отношеніи къ сосѣднимъ державамъ въ XIV—XV в., Казань, 1859 г.“; В. Качановски въ сп. „Starine“ (издание на Югославянската академия на наукитѣ) 1880 г., XII стр. 253—254, отъ чието издание се ползували всички учени, които се занимавали съ този въпросъ; Ст. Николаеску въ книгата си „Documente slavoromâne cu privire la relaţiile Ţarii Româneşti şi Moldovei cu Ardealul XV şi XVI. Bucureşti, 1905, стр. 126—129 (по изданието на Качановски) и на стр. 226—229 (по преписа на палеографа Пешаковъ, който е намѣрилъ тѣзи писма въ единъ славяногръцколатински речникъ отъ 1704 г. въ букурешката Arhiva statului и ги преписалъ въ 1845 г.). Преиздадени сѫ били въ сп. „Български книжицы“. Цариградъ, 1858 г., № 9, стр. 262; въ „Чтенія въ импер. обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ, 1866 г., IV, стр. 56—57; отъ М. Дриновъ (само първото) въ. кн. „Исторически прегледъ на Бълг. църква“, 1869 г., стр. 119 (въ Съчинения, т. II). На ромънски сѫ били публикувани въ 1845 г., въ Magasinul istorice pentru Dacia, vol. I, стр. 277—278; на сръбски отъ Шафарикъ въ Гласник, 1855 г., VII, стр. 177—178; на нѣмски отъ Гелцера въ Der Patriarchat von Achrida, 22—23.

---

[1] Въ Byzantinische Zeitschrift, XIII, s. 200.
[2] Пос. съч., стр. 111—113.
[3] ibid., стр. 114.

---

[1] Пос. съч., стр. 115.

теевото писмо е погрѣшенъ преводъ на *Πόντου Δυτικοῦ* въ сжщата титла на архиеп. Зосима.[1]

Следъ фототипното издаване на преписката между Стефана Молдавски и Доротея Охридски, отстранява се вече едно съмнение въ тѣхната автентичность, възбуждано отъ погрѣшнитѣ дати въ досегашнитѣ издания. И двЕтѣ сж отъ 1466 г. (Стефановото от 6974 г. м. априлъ, а Доротеевото отъ 6975 г. м. октомврий). Доротеевото писмо е съгласно по дата и съдържание съ известието на дяка Димитъръ въ послесловието му, че въ 6974 (1466 г.) султанъ Мухамедъ II е дигналъ архиеп. Доротея отъ Охридъ, и съ приписката въ ржкописа № 192 на Хлудовската библиотека съ съдържание, че султанъ Мухамедъ е преселилъ охридчани въ 6975 г. (1466 г.) 2 октомврий.[2] Относно несъгласието между годината 6975 г. и индикта а҃, посочена отъ Богданъ въ Доротеевото писмо, трѣбва да се каже, че въ факсимилето цифрата на индикта не е ясна, но не може да се чете а҃, както прави Богданъ, понеже начертанието му представлява две букви, сир. е десетица и нито една отъ тѣхъ не прилича на а҃. Тя има начертание подобно на і҃є и въ нея по-скоро би трѣбвало да се прочете є҃, както е отбелязано подъ нея отъ друга ржка, отколкото а̄.

Недоумението, което възбужда съдържанието на писмата, не е неотстранимо. Наистина, никой молдавски лѣтописъ не се споменава молдавски митрополитъ Висарионъ, а частно въ 1466 г. такъвъ билъ Теоктистъ († 18 ноемврий 1477 г.)[3] и въ гр. Романъ епископъ билъ Тарасий. Сжщо и за унгровлашки митрополитъ Макарий презъ 1466 год. молдавскитѣ лѣтописи не знаятъ. Обаче отъ това, както справедливо бележи Яцимирски,[4] не може да се заключава, че иерарси съ тѣзи имена съвсемъ не сжществували презъ това време въ ромънскитѣ земи. Напълно било възможно, както предполагатъ епископъ Мелхиседекъ[5] и Стойку Николаеску,[6] Висарионъ да е билъ не митрополитъ на гр. Сучава (молдавската столица), а епархийски архиерей на гр. Романъ следъ епископа Калиста и преди епископа Тарасия. Макаръ и подведомственъ на сучавския митрополитъ, кириархътъ на романската епархия презъ XV в. се наричалъ митрополитъ. Това е станало при следнитѣ обстоятелства. Отъ 1432—1440 г. Молдава била раздѣлена на две части между двамата синове на войводата Александъръ: Илия, управитель на Горна Молдова съ сучавската митрополия, и Стефанъ, управитель на Долна Молдава съ романската епископия, която сега се провъзгласила за митрополия. Всѣки отъ двамата митрополити се считалъ за истински митрополитъ на цѣла Молдава. Веднажъ добилъ митрополитска титла, романскиятъ кириархъ продължавалъ да се нарича митрополитъ и следъ съединението на дветѣ части на Молдава. Тъй, въ датуваната грамота на войводата Стефанъ отъ 30 септемврий 1444 г. четемъ: Въсеѡсвѧщенныи митрополить кѵрь Калисть Романскїй.[1] Сѫщо и въ грамотата на Стефана Велики отъ 10 августъ 1470 г. се чете: „Ана то есь вѣра и дȣша нашего митрополита ѿ Сȣчавѣ киръ Теоктиста и вѣра и дȣша митрополита Господарова ми ѿ Романова тръга кѵръ Тарасїꙗ“,[2] макаръ че въ грамотата на сѫщия войвода отъ 10 септемврий с. г. Тарасий Романски е нареченъ епископъ[3], както и въ грамотата му отъ 14 октомврий 1473 г., дето обаче епархийското му седалище е наименувано митрополия.[4]

---

[1] ibid., стр. 115.
[2] Л. Стояновић, Стари српски записи и натписи, кн. I, № 329.
[3] Bogdan, Vechile cronice Mold., стр. 252.
[4] Русскій филологичесій вѣстникъ, т. 73, вып., № 2, 1915 г., стр. 422.
[5] Chronica Romånului, I, 117.
[6] Documente slavoromâne . . ., Bucureşti, 1905 г., стр. 130.

Писмата на Стефана Молдавски и Доротея Охридски въ формата, въ която сѫ известни, сѫ преписи. Несъмнено, има значение да се знае, де сѫ били тѣ преписани. Ако, както твърди Богданъ, тѣ произхождатъ въ тая си форма отъ Бистишкия или другъ влашки монастирь, то може да се оправдае съмнението му, че ги съчинилъ нѣкой монахъ. Обаче Григоровичъ не ги намѣрилъ въ Ромъния, както погрѣшно твърдятъ Богданъ и Яцимирски, а или въ Охридъ, както самъ той е отбелязалъ върху листата, които откѫсналъ отъ номоканонона, или въ Рилския монастирь, както той казва въ статията си, въ която презъ 1850 г. е напечаталъ въпроснитѣ писма. Предъ видъ на това, че, както изтъкна Юр. Трифоновъ, Григоровичъ не говори въ своя „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“ за находки въ ромънски монастири, и възъ основа на известието на д-ръ Ив. Селимински отъ 1846 г., че В. Григоровичъ, обикаляйки бълг. земи е намѣрилъ писмо на български „патриархъ“ до влашкия князъ, трѣбва да се заключи, че преписката на Стефана Молдавски и Доротея Охридски е намѣрена нейде въ България. А като се има предъ видъ, че Григоровичъ не споменава въ своя „Очеркъ“ за Властаровата синтагма въ Рилския монастирь, а описва подробно оная въ Охридъ като ржкописъ, писанъ при архиеп. Доротея, трѣбва да се заключи, че писмата сж намѣрени не въ Рилския монастирь, а въ Охридъ.

---

[1] Melchisedec, Chronica Românului, I, стр. 112.

[2] Уляницкіий, Матеріалы, стр. 108.

[3] Idem, pag. cit. Юр. Трифоновъ привежда примѣри, че епископското седалище въ гр. Радауци (Радовци) се наричало митрополия (въ 1479 и 1481 г., но въ 1487 г. се наричала епископия) и допуща, че Висарионъ билъ кириархъ на Радауци (Македонски прегледъ, год. V, кн. I, стр. 66). Защо Тр. предполага, че Висарионъ билъ кириархъ на Радауци, а не на по-старата епископска катедра Романъ, той не обяснява.

[4] У Bogdan, Documentele lui Stefan cel mare, București, 1913, I, стр, 861 № 107.

Въ писмата има белези, че оригиналътъ на всѣко едно отъ тѣхъ било съставено отъ отдѣлно лице. Титлата на архиеп. Доротея не е еднаква въ двет̀ѣ писма. Стефанъ Велики го нарича архиепископъ „Прьвїе Їȣстиніаніе и вьсѣмъ Бльгарѡмь и Срьблюмь и Дакїискимъ землıамь обладатель“, а самъ Доротей се титулува „архїепископь Прьвїе Їȣстинїанїе и въсѣмъ Бльгарѡмь и срьблıємь, сѣвєрнымь странамь и прочимь“. Ако двет̀ѣ писма сж отъ единъ и сжщъ авторъ, то и въ второто писмо той би употрѣбилъ по-точнитѣ и по-изразителнитѣ думи: „дакїискимь землıамь“, употрѣбени въ първото писмо. Самата прибавка въ второто писмо „и прочимь“ показва, че авторътъ на това писмо е ималъ преувеличено мнение за властьта на охридския архиепископъ и знаелъ за претенциитѣ му. А такъво схващане би било свойствено по-скоро на човѣкъ отъ канцеларията на Охридската архиепископия. Освенъ това въ първото писмо въ титлата на Стефанъ Молдавски липсва думата „въсеи“ предъ „земли мȣлдовлахїискои.“ По всѣка вѣроятность, авторътъ на писмото я изпусналъ отъ скромность, а въ второто писмо авторътъ я прибавилъ отъ дипломатическа вежливость. По сжщата причина, изглежда, и думата „обладатель“ за архиеп. Доротея се намира въ Стефановото писмо, а липсва въ Доротеевото. Тѣзи етикетни особености не биха личели, ако писмата не сж били действителни произведения на лицата, които тѣ сочатъ за свои съставители. По срѣдневѣковния епистолярenъ маниеръ, взаимноуважаванитѣ и високопоставени лица се стараели въ размѣняванитѣ писма да представятъ себе си въ скроменъ видъ, а адресанта да ласкаятъ и подчертаватъ високото му положение. Наистина, фалшификаторътъ могълъ да владѣе епистолярното изкуство и да напише писмата по неговитѣ изисквания. Обаче той едвали би ги написалъ тъй просто и безизскуствено, и би допусналъ високопарни изрази. Въ полза на автентичностьта на писмата доста говори и обстоятелството, че, освенъ титлитѣ, останалото съдържание е фактично, предадено кратко, просто и нѣкакъ набързо, дори инцидентно подъ напора на велика нужда. Ако нѣкой монахъ въ Влашко е съчинилъ тѣзи писма по послесловието на дяка Димитъръ, то охридскиятъ архиепископъ би билъ нареченъ съ сѫщата титла, съ каквато е и въ послесловието: архиепископь Бьлгарскій или архиепископь ωхрїдскїи.[1] Очевидно, писмата сѫ били съставени независимо отъ послесловието. Невъзможно било да бѫдатъ тѣ измислени нито въ Охридъ, нито въ Ромъния, защото непонятно е кой би ималъ интересъ да измисля подобни писма, въ които не се изразява нито стремежъ на Стефана Молдавски да се отдѣли отъ Охридската архиепископия, нито желание на охридския архиеп. Доротей да утвърди своята власть въ Молдава. Стефанъ Велики изказва пълна подчиненость къмъ охридския архиепископъ, а Доротей, поради лошитѣ обстоятелства, разрешава на молдавската църква свободно да си избере митрополитъ. Самъ Богданъ не може да установи точно що е подбудило ромънския монахъ да ги съчини и каква цель могълъ да преследва той. Предположението му, че съчинительтъ на писмата е искалъ да оправдае стремежа на Молдава презъ XVII в. къмъ независимость отъ цариградската църква, е неприемливо, понеже въ такъвъ случай тия писма

---

[1] Срв. Юрд. Трифоновъ, Македонски прегледъ, год. V, кн. I, стр. 65.

1) Ст. Николаеску (Documente slavoromâne cu privire . . . 1905 г., стр. 112 и 130) и Юр. Трифоновъ (Макед. прегледъ, V, кн. I, стр. 65) виждатъ белегъ на автентичность още въ титлата на Стефана Велики „господарь землы мѫлдовлахїискои“. Споредъ първия, употрѣбата на тази титла била въ връзка съ завземането на гр. Килия и Cetatea Alba (сега Акерманъ) (на 26 януарий 1465 г.). До този моментъ Стефанъ Велики се титулувалъ „г-нь земли молдавскои“. Споредъ Трифуновъ пъкъ, формата „молдовлахїискои“ е по стара (срѣща се въ разказа за преноса на мощитѣ на св. Иванъ Бѣлградски—рѫкописъ отъ 1438 г.) и затова тя може да служи за указание, „че писмото на архиеп. Доротея не е фалщиво, а е излѣзло отъ неговата канцелария, която е била навикнала да употрѣбява по-старата форма — молдовлахїиска землıа“ (Макед. прегледъ, год. V, кн. I, стр. 65—66). Споредъ мене, въпросната титла, макаръ и по-стара отъ формата „молдавскои земли“, нѣма това значение, което ѝ придаватъ Николаеску и Трифуновъ, защото единъ фалшификаторъ отъ XVII в. — отъ Влашко или отъ Охридъ, могълъ да я знае и да я употрѣби тъкмо съ цель да придаде на своето съчинение старинненъ изгледъ. Твърдението на Трифоновъ, че охридската канцелария била навикнала да употрѣбява тая форма, не изглежда вѣрно: Доротей употрѣбява думитѣ „сѣверныимь странамъ“ намѣсто „молдовлахїинскои“ или „дакїискимъ землѩмъ“, както той е титулуванъ въ писмото а-

биха обсновавали претенцията на охридския архиепископъ върху молдавската църква и, следователно, фалшификаторътъ не би постигналъ цельта си — да обоснове автокефалистичния стремежъ на молдавската църква. Доротей е далъ на молдавската църква не автокефалия, а само автономия и то, споредъ смисъла на писмото му, временна, до като траели изключителнитѣ обстоятелства. Ако тѣзи писма сѫ били съчинени по послесловието на дяка Димитъръ, то, както право бележи Яцимирски, не може да се обясни наивностьта на автора, че е помѣстилъ своята измислица наредъ съ извора, който така предателски би издавалъ неговата фабрикация.[1] Сетне, ако писмата били измислени въ Ромъния, то съчинительтъ имъ би привелъ и нѣкакъвъ национално-културенъ мотивъ за оправдание на самоуправлението на молдавската църква, а не едно съвсемъ външно, случайно и временно събитие — заточението на единъ охридски архиепископъ, което фалшификаторътъ — като човѣкъ, който не е преживѣлъ лично това събитие — едва ли би могълъ да го схване като достатъчно основателна причина да измѣни едно установено преди години каноническо положение — подведомственостьта на молдавската църква подъ Охридската архиепископия. Освенъ това, ако фалшификаторътъ билъ ратникъ за независима молдавска църква, той не би споменалъ унгровлашкия митрополитъ Макарий като замѣстникъ на охридския архиепископъ въ избора и рѫкоположението на молдавски митрополитъ, защото молдавското войводство, което е съперничело съ влашкото войводство и дори се стремило да го подчини, не могло да търпи зависимость отъ унгровлашкия митрополитъ, особено при такъвъ мощенъ владетель като Стефанъ Велики. Основателно е възражението на Яцимирски, приемано отъ Юр. Трифоновъ,[2] че тѣзи писма, ако бѣха нарочно измислени въ подкрепа на стремежа на Молдава къмъ църковна независимость, то тѣ биха били използувани презъ XVIII в. въ борбата на молдав-

---

Стефана Велики, сѫщо и въ величествената титла на Зосима (1708 г,) тази дума липсва. Твърдението на Николаеску, че Стефанъ Велики почналъ да употрѣбява тази титла отъ 1465 г. следъ превземането на градоветѣ Килия и Четатеа Алба, не изглежда вѣрно, защото, както показватъ издаденитѣ отъ Богдана грамоти на Стефана Велики, този обикновено се титулувалъ „господарь земли молдавскои“, а само веднажъ въ дарствената си грамота до Зографския монастирь отъ 10 май 1466 г. — „господинь въсеи молдовлахїискои земли“.

[1] Цитираната рецензия върху „Documente false“ на Богданъ, стр. 424.

[2] Макед. прегледъ, год. V, кн. I, стр. 62.

ския народъ противъ домогванията на цариградския патриархъ. Най-после, ако писмата сѫ измислени въ Ромъния, а намѣрени отъ Григоровичъ въ Охридъ или Рилския монастирь въ „Законника“ на кратовския дякъ Димитъръ, то отде е могълъ да знае съчинительтъ за архиеп. Доротея и за неговата сѫдба.

Срещу предположението на Богдана, че въпроснитѣ писма сѫ риторични упражнения на нѣкой монахъ, има значение възражението на Яцимирски, отхвърлено отъ Ласкарисъ съ непонятно пренебрежение, че известнитѣ писмовни сборници или епистоляри (български, сръбски и славяноромънски) съдържатъ истински, дѣлови писма. Тѣ сѫ били съставяни по два начина: оригиналитѣ сѫ били преписвани или безъ всѣкакви измѣнения и съкращения, както се постѫпило съ писмата на Стефана Велики и архиеп. Доротея, или пъкъ били предавани само общитѣ епистолярни формули, като били изпускани лични имена, географски названия, факти, дати и др. „Въ двата случая — казва Яцимирски — текстътъ на оригиналитѣ не се изопачавалъ и нито единъ отъ редъ известни на мене паметници отъ този литературенъ жанъръ азъ не мога да нарека фалшификация, даже въ форма на шега, литературно упражнение и пр.“[1] Съ почерка, съ който сѫ написани двете писма въ рѫкописа на Григоровича или съ твърде подобенъ нему, сѫ написани и други подобни епистоляри, които Яцимирски е изучавалъ по-рано.[2]

Въ тоя видъ, въ който сѫ дошли до насъ, въпроснитѣ писма сѫ преписи отъ самитѣ оригинали или отъ нѣкой другъ по-старъ преписъ.[3] Преписвачътъ не е преследвалъ друга цель, освенъ да удовлетвори своя живъ интересъ къмъ миналото на Охридската архиепископия и, може би, като ги прибавилъ въ „Законника“ на дяка Димитъръ, е искалъ да обоснове съ конкретенъ документенъ фактъ посочваната въ тоя паметникъ зависимость на Молдава, resp.. Дакия, отъ неговата родна църква — охридската. Тѣ сѫ били преписани (отъ оригинала или отъ по-старъ преписъ) не въ Ромъния, както мисли Яцимирски, (за втория преписъ),[4] а въ България, щомъ Григоровичъ ги откѫсналъ отъ „Законника“ въ Охридъ или Рилския монастирь. По-вѣроятно обаче ще да е, че това е сторилъ нѣкой чиновникъ отъ охридската канцелария при архиеп. Прохора (1529—1550 г.), когато славянскиятъ езикъ билъ употрѣбяванъ заедно съ гръцкия езикъ въ тая канцелария и когато голѣмото разширение на Охридската архиепископия и високиятъ авторитетъ на Прохора сж могли да потикнатъ нѣкого отъ клирицитѣ да ги препише и приложи като документъ въ „Законника“, дето се посочвали подведомственитѣ на Охридската архиепископия области.[2]

---

[1] Цитир. рецензия, стр. 423—424.

[2] Pag. cit.

[3] Вж. Яцимирски, цит. рец., стр. 424.

[4] Цит. рецензия, стр. 424.

Кога сж били преписани писмата — въ XVIII или въ края на XVII в., както твърди Богданъ — това нѣма значение въ въпроса за автентичностьта имъ. Може да се приеме опредѣлението на Яцимирски, който е можалъ да види писмата въ Москва и бѣ добъръ палеографъ, че почеркътъ на писмата е скорописъ — обикновенъ канцеларски типъ отъ началото на XVII в. или края на XVI в., зле издържанъ но не възбуждащъ никакви съмнения.[1]

Обстоятелството, че не е означено мѣстото, отдето сж излѣзли тѣзи писма — Сучава въ Стефановото, Охридъ въ Доротеевото (кой знае защо Богданъ очаквалъ да бжде означенъ Цариградъ!) — не говори, че тѣ сж фалшиви, както мисли Богданъ. Пропуски се срѣщатъ и въ преписи на други паметници. Сжщо слабо е и последното доказателство на Ласкарисъ, че въ единъ списъкъ на епархиитѣ на Цариградската патриаршия, отнасянъ отъ Гелцера къмъ II половина на XV в. (въ Ungedructe und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum) сж поставени молдавската и унгровлашката митрополии, обаче, както ясно посочи Юр. Трифоновъ,[1] въ този списъкъ сж влѣзли сведения отъ по-раншно и по-късно време та не може съ положителность да се говори, че помѣстенитѣ въ тоя епархийски списъкъ молдавска и унгровлашка епархии сж били подъ ведомството на цариградския патриархъ именно презъ втората половина на XV в. Но дори да приемемъ, че казаниятъ епархийски списъкъ билъ съставенъ въ половината на XV в., това не може още да бжде свидетелство, че Молдава и Влашко фактически не сж били подъ ведомството на Охридската архиепископия, защото Цариградската патриаршия, въпреки ржкоположението на Теоктиста за молдавски митрополитъ отъ охридския архиепископъ, не се отказвала отъ своитѣ претенции за тѣзи земи, надъ които преди 1452 г. е имала власть, както и днесъ тя още счита за свои пловдивската, анхиалската, варненската и др. епархии въ България.

---

[1] Яцимирски предполага, че пръвъ пжтъ ги преписалъ дякъ Димитъръ и внесени били въ неговия „Законникъ“, понеже въ послесловието му се говори за сжщото лице (архиеп. Доротея) и сжщитѣ обстоятелства (ibid., стр. 424). [2] Цитир. рецензия, стр. 424.

СЕМЬЯ Д. МИЛАДИНОВА.

Из донесений консула М. Хитрово (1864 г.).

Отъ проф. А. М. Селищева.

1) Не подлежит сомнению, мученическая кровь Д. и К. Миладиновых пала на клеветников из сферы константинопольской патриархии. По их клеветническому доносу был арестован Д. Миладинов и, как лицо, опасное для государства, был заключен в константинопольскую тюрьму. Туда брошен был и Константин Миладинов.

Опубликованные доселе материалы, относящиеся к болгаро-греческой национальной борьбе в сфере церковной, и документы неопубликованные, — консульские донесения из Битоли 60—70-х гг., свидетельствуют, к каким средствам, диким и безчеловечным, прибегали представители константинопольской патриархии в Македонии. Из многочисленных фактов отметим к примеру такие. Охридский митроп. Милетий своими „прижимками и вымогательствами“ оттолкнул от себя даже влахов, бывших преданными патриархии. Свою власть в Охриде он держит при помощи турецких солдат.[1] Леринский епископъ Прокопий подкупает лжесвидетелей для оправдания своего родственника доктора Георгаки и некоего Афанасия, напавших на сторонника болгарской экзархии Ване с целью задушить его. На суде этот подкуп был открыт. „Какъ ни скабрёзно это дѣло, но я осмѣлился довести о немъ до свѣдѣнія Вашего Превосходительства, такъ какъ въ немъ концентрировались всѣ пріемы греческой партіи, судорожно ухватывающейся за всё, въ чемъ она видитъ надежду продлить въ странѣ свое существованіе.“[2] Битольский митроп. Матвей благословляет греческих разбойников, шедших громить болгарские деревни. „ . . . Pour terminer je dois Vous faire part qu'un nouvel élément de malheur vient de s'acharner sur les paysans exclusivement bulgares, — c'est l'apparition de plusieurs bandes grecques, qui ont envahi le vilayet, et sous prétexte d'engager des adhérents à la cause Hellènique, ne font que piller les villages bulgares pour déraciner ainsi le panslavisme. Dans ce but, un certain Léonidas, fameux chef des brigands, ayant reçu la bénédiction du Métropolitain grec Mathéas de Bitolia, se mit à la tête de 60 hommes, et porta ainsi la terreur dans tous les villages".[1] Тот же митрополит не погнушался наклеветать турецким властям что болгаре молятся в церкви за русского императора, и в доказательство представил печатные русско-церковно-славянские книги[2]).

---

[1] Донесение консула В. Максимова от 5 апреля 1874 г., № 61 (Архив Мин. Ин. Д.).

[2] Донесение того же консула от 12 апреля 1875 г., № 48. (Архив Мин. Ин. Д.).

Ненависть и безудержную месть вызвало у греческих митрополитов и национально-просветительное дело Д. Миладинова. Не ясно остается, в чем именно обвиняли Миладинова и чтò послужило поводом для клеветы митроп. охридского Милетия и битольского Венедикта? Арест и некоторые сопутствующие обстоятельства описаны близким к Миладинову лицом, — К. Шапкаревым[3]). Из того, какие меры принимались при аресте Д. Миладинова, видно, что в нем подозревали лицо, весьма опасное для государства. Много было уделено внимания письмам Миладинова, хотя в них и не найдено было ничего компрометирующего. Друзья Миладинова полагали, что его обвиняли как государственного преступника. Въ этом направлении были составлены клеветнические доносы митр. Милетия и Венедикта: Миладинов опасен для страны; он поднимает болгарское население против турецкой власти и склоняет это население в сторону России. Турецкие власти были весьма чувствительны к голосам, хотя бы и клеветническим, обвинявшим кого-нибудь в противогосударственных деяниях в пользу России. От такой клеветы и подозрения погиб в это время еще один болгарин, скромный монах Иларион, игумен дебрского монастыря Иоанна Бигорского, предполагавший отправиться за милостыней в Россию[1]). По отношению к Д. Миладинову клеветники воспользовались его путешествием по Македонии в 1860 г. для сбора средств на постройку болгарской церкви в Константинополе. Воспользовались они и тем, что Миладинов побуждал молодых людей ехать в Россию для дольнейшего образования. Так свидетельствуют современники (К. Шапкарев). Кроме того, для доноса на Миладинова послужили, повидимому, его связи с представителями России,— те сведения, которые он сообщал им о населении в Македонии. Эти сообщения и какие-нибудъ другие услуги, оказанные Миладиновым представителям и агентам России, были ценны для последних. Но связи эти и погубили Миладинова: греческие митрополиты воспользовались ими, чтобы представить их в виде противогосударственных деяний. О связях Д. Миладинова с представителями России свидетельствуют донесение русского консула в Битоле М. Хитрово и его письмо к П. Н. Стремоухову о семье погибшего.

---

[1] Донесение вице-консула Л. Няги, отъ 17-29 авг. 1880 г., № 133. (Архив Мин.Ин-Д.). О связи митр. Матвея с греческими бандами доносил Няга и 24 авг./5 сент. 1880 г., № 141.

[2] Донесение того же вице-консула, отъ 10/22 ноября 1880 г. № 173.

[3] К. Шапкаревъ, Материали за животоописание-то на братя Х. Миладинови Димитрия и Константина. Пловдивъ 1884. Стр. 26—41.

2) В большом письме, Хитрово имеются также сведения о болгарской газете „Турція". Руссофобское направление этого издания весьма печалило русского консула. Его мысли и настроение в связи с этим изданием и с другими явлениями нашли себе отражение в этом письме.

Ниже мы помещаем донесение и письмо Хитрово.

№ 256. Битоля 6-го Сентября 1864 г.

Милостивый Государь Петръ Николаевичъ,

Въ донесеніи моемъ Г-ну Директору Азіятскаго Департамента отъ 18-го Іюля за № 195 я упоминалъ между прочимъ о проживающемъ въ г. Стругѣ семействѣ покойнаго Дмитрія Миладинова, сдѣлавшегося извѣстнымъ Императорскому Министерству по той дѣятельности на пользу болгарской народности, которой онъ посвятилъ всю, къ сожалѣнію слишкомъ рано пресѣкшуюся, жизнь свою и по тѣмъ услугамъ, которыя онъ не разъ имѣлъ случай оказывать нѣкоторымъ изъ нашихъ Правительственныхъ агентовъ на Востокѣ. Въ бытность мою въ Стругѣ я посѣтилъ семейство Миладинова и могъ убѣдиться лично въ томъ бѣдственномъ положеніи, въ которомъ осталась вдова его съ пятью малолѣтними дѣтьми. Въ разное время я удѣлялъ вдовѣ Миладиновой нѣкоторыя вспомоществованія изъ суммъ, предоставленныхъ въ распоряженіе ввѣреннаго мнѣ Консульства[1]; небогатые Стружскіе христіане съ своей стороны тоже помогаютъ ей нѣсколько изъ своихъ скудныхъ средствъ; но все это еще весьма недостаточно въ сравненіи съ бѣдностію, окружающею семейство Миладинова, состоящее изъ вдовы его съ престарѣлымъ отцомъ и пятью малолѣтними дѣтьми, изъ которыхъ четыре дѣвочки. Истиннымъ благодѣяніемъ было бы предоставленіе средствъ безвозмезднаго воспитанія 14-ти лѣтнему сыну Миладинова — Стратимиру, и я принимаю смѣлость утруждать Ваше Превосходительство покорнѣйшею просьбою, если Вы изволите признать это справедливымъ, ходатайствовать предъ Императорскимъ Министерствомъ въ этомъ смыслѣ. При этомъ я долженъ присовокупить, что молодой Миладиновъ къ сожалѣнію не обнаруживаетъ особенной бойкости и тѣхъ способностей, которыми обладали его отецъ и дядя. Вслѣдствіе этого я полагалъ бы ходатайствовать не объ опредѣленіи его въ одну изъ нашихъ Гимназій, но о помѣщеніи его, если возможно, въ Бѣлградскую Семинарію. Во всякомъ случаѣ я не хочу сказать, чтобы молодой Миладиновъ былъ вовсе лишенъ способностей; способности его могутъ еще развиться и если не на поприщѣ учительскомъ, то по крайней мѣрѣ въ болѣе тѣсной сферѣ, на поприщѣ духовномъ онъ можетъ съ пользою служить своему народу. Я принимаю смѣлость ходатайствовать предъ Императорскимъ Министерствомъ о предоставленіи безвозмезднаго образованія сыну Димитрія Миладинова въ уваженіе достойной памяти его отца и дяди, съ рѣдкимъ самозабвеніемъ пожертвовавшихъ собою на пользу ихъ народа. Всякое благодѣяніе, оказанное Императорскимъ Министерствомъ семейству братьевъ Миладиновыхъ, будетъ принято съ глубокою благодарностію Струмскими Христіанами, высоко чтящими память этихъ честныхъ тружениковъ, жертвъ ихъ пробуждающейся народности.

---

[1] Шапкаревъ, Материали. . стр 34.

---

[1] В отчете об израсходавании сумм в 1862 г. указана семья Д. Миладинова. Так, 27 августа „находящемуся въ совершенной бѣдности семейству покойнаго Дмитрія Миладиновича, бывшаго учителя въ Стругѣ чрезъ посредство Прилепскаго учителя послано 5 полуимпер. [иаловъ]“. Донесение М. Хитрово от 6 янв. 1863 г., № 15. Приложение. (Архив Мин. Ин. Д.).

Съ искреннимъ почтенiемъ и совершенною преданностiю имѣю честь быть, Милостивый Государь, Вашего Превосходительства покорнѣйшимъ слугою М. Хитрово.

Его Пр-ву П. Н. Стремоухову и пр. и пр. и пр. [Карандашом резолюция: „Шишкину. Просить . . . снест. [ись] съ сербскимъ Митрополитомъ].

Битоля 10 Сентября 1864 г.

Многоуважаемый и добрѣйшiй Петръ Николаевичъ,

Принимаю смѣлость писатъ Вамъ частнымъ образомъ по поводу добраго дѣла и льщу себя надеждою, что Вы мнѣ не откажете въ Вашемъ благосклонномъ содѣйствiи. Въ числѣ бумагъ настоящей моей почты Вы найдете ходатайство мое о предоставленiи средствъ безвозмезднаго образованiя сыну покойнаго Димитрiя Миладинова. Личность братьевъ Миладиновыхъ Вамъ вѣроятно извѣстна и Вы одобрите вѣроятно участiе, естественно принимаемое мною въ судьбѣ ихъ семейства. Дѣйствительно семейству этому грѣхъ было бы отказать въ участiи, ибо къ сожалѣнiю нужно сознаться, что, оклеветанные передъ Турецкимъ правительствомъ, братья Миладиновы пострадали болѣе всего за сношенiе съ нѣкоторыми изъ агентовъ нашихъ. Не могли или не хотѣли имъ помочь тогда Миссiя наша въ Константинополѣ и приснопамятный Кн. Лобановъ — тому Богъ судья;[1] но во всякомъ случаѣ Миладиновы пали одними изъ первыхъ жертвъ, нами-же вызваннаго пробужденiя въ здѣшнихъ мѣстахъ чувства славянской народности и обстоятельство это поставляетъ намъ теперь долгомъ почтить память ихъ по крайней мѣрѣ попеченiемъ о ихъ семействѣ. Притомъ всё, что мы сдѣлаемъ въ этомъ отношенiи, будетъ рано или поздно оцѣнено единоплеменными намъ Славянами Юга, въ народной памяти которыхъ не изгладятся имена братьевъ Миладиновыхъ — первыхъ дѣятелей ихъ народнаго дѣла.

---

[1] Можно полагать, русская миссия принимала меры, хотя и не особенно энергичные, к освобождению Миладиновых. Вероятно, представителей этой миссии имел в виду Шапкарев, кога писал: „Най-после [после безуспешных ходатайств друзей Миладиновых], като се промѣшали нѣкои по-високи лица и сполучили да убѣдятъ Висока-та Порта, че тие двама страдалци сѫ съвсѣмъ невинни и че сѫ били жьртва на грьковладички коварства, издала трикратна заповѣдь да се освободятъ" (Шапкаревъ, Материали. стр. 41) [А. С.]

Въ офиціальномъ донесеніи моемъ я ходатайствую о предоставленіи средствъ безвозмездного образованія сыну Димитрія Миладинова; но въ то же время къ сожалѣнію долженъ сознаться, что мальчикъ этотъ не подаетъ особенно блестящихъ надеждъ. Зато кромѣ его послѣ Миладинова остались четыре дочери, изъ которыхъ старшая, 12-ти лѣтняя дѣвочка Царевка обнаруживаетъ замѣчательныя способности и какъ видно наслѣдовала дарованіями отца и дяди. Не видя никакихъ прежнихъ примѣровъ предоставленія въ России образованія болгарскимъ дѣвицамъ, я не считалъ себя въ правѣ ходатайствовать въ этомъ смыслѣ и домогаться какого-либо исключенія. Но въ то же время нельзя не сознаться, что предоставленіе средствъ образованія дочери Миладинова было-бы истиннымъ благодѣяніемъ и во всѣхъ отношеніяхъ могло бы имѣть самыя выгодныя послѣдствія. Получивши нѣсколько приличное образованіе, она могла бы возвратиться на родину учительницей и подобно отцу и дядѣ служить на этомъ поприщѣ своему народу. Знакомясь съ обстоятельствами здѣшней жизни, я не разъ приходилъ къ сознанію о необходимости для здѣшнихъ народонаселеній женскаго образованія, которое одно способно очистить ихъ нравы и развить въ нихъ чувства долга, гражданственности и патріотизма. При-томъ женщина не можетъ возбуждать подозрительности турецкихъ властей и никогда не будетъ подвергаться тѣмъ варварскимъ преслѣдованіямъ, которыя испытываютъ здѣсь большею частію Болгаре, получающіе образованіе за границей и посвящающіе себя на учительскую дѣятельность. Въ этихъ обстоятельствахъ я рѣшился писать частнымъ образомъ Шишкину [в Белград], прося его, если возможно, похлопотать о помѣщеніе дочери Миладинова въ Бѣлградское женское училище. Если Вы одобряете мысль мою, то, смѣю надѣяться, не откажете мнѣ въ содѣйствіи для приведенія её въ исполненіе; письмо съ Вашей стороны къ Сербскому Митрополиту могло бы въ этомъ случаѣ имѣть лучшіе результаты, или, не найдете ли Вы возможнымъ попросить гр. Антонину Дмитревну написать къ нему въ этомъ смыслѣ. Въ всякомъ случаѣ Вы сами лучше знаете, что въ этомъ отношеніи возможно и полезно, и мнѣ остается только просить Васъ извинить мнѣ принимаемую мною смѣлость докучать Вамъ настоящимъ дѣломъ.

Что сказать Вамъ, добрѣйшій Петръ Николаевичъ, о нашемъ здѣсь жытьѣ-бытьѣ далеко не радостномъ и не утѣшительномъ? Событіями въ общественной жизни нашей въ настоящее время мы весьма бѣдны и обречены на дѣятельность, увы! самую пассивную. Съ какими свѣтлыми ожиданіями три года тому назадъ смотрѣли мы на предстоящую намъ дѣятельность и на дѣла Востока; но видно не насталъ еще часъ его освобожденія и прежнія мечты наши каждый день должны уступать мѣсто самой безотрадной дѣйствительности. Да, Турция все живетъ себѣ на перекоръ здравому смыслу да еще усиливается, поддерживаемая, увы! самими же христіанами. Здѣсь вблизи наблюдать за этими явленіями и больно и обидно. Часто приходится горько пожалѣть о такихъ людяхъ, какими были братья Миладиновы, къ сожалѣнію слишкомъ рѣдкихъ между Христіанами Турціи. Никогда быть можетъ не нуждались мы болѣе въ подобныхъ людяхъ, чѣмъ въ настоящее время. Никогда еще не подкапывались съ такимъ усердіемъ и, надо сознаться, съ такимъ умѣніемъ подъ наше вліяніе, какъ въ настоящее время; здѣсь это обнаруживается въ тысячѣ фактахъ. Между прочимъ, не знаю, извѣстно — ли Министерству, что съ нѣкоторыхъ поръ въ Константинополѣ выходитъ новый болгарскій журналъ „Турція", органъ католической пропаганды.[1] До сихъ поръ я не встрѣчалъ еще журнала столь открыто и неприлично враждебнаго Россіи, какъ эта новая газета. Каждый номеръ заключаетъ самыя пасквильныя и . . . [не разборчиво] ругательства противъ нашей политики. Редакція „Турціи" какъ видно располагаетъ огромными средствами, ибо разсылаетъ свой журналъ въ большомъ числѣ экземпляровъ, адресуя его безвозмездно людямъ ей вовсе незнакомымъ. При такихъ условіяхъ изданія, мнѣ кажется, журналъ уже получаетъ значеніе какихъ то агитаціонныхъ плакатовъ и врядъ ли извинительно правительство, которое не только его терпитъ, но даже какъ будто поддерживаетъ. Это бросается въ глаза въ особенности, когда принять въ соображеніе, что отвѣтственный редакторъ новаго журнала — турецкій цензоръ, а следовательно лицо офиціальное. Турецкая почта, которая прежде развозила даромъ журналъ „Совѣтникъ“,[1] теперь отказала ему въ этой льготѣ и предоставила ее „Турціи“. Трудно согласить подобныя явленія съ громкими заявленіями въ дружбѣ къ намъ Турецкаго Правительства, но еще труднѣе раздѣлять довѣрчивость нѣкоторыхъ изъ нашихъ Константинопольскихъ дѣятелей къ искренности подобныхъ явленій. Все это весьма грустно и печально; когда-то обстоятельства позволятъ намъ снова обратиться къ нашимъ истиннымъ, завѣщаннымъ намъ временемъ, цѣлямъ и стремленіямъ и отказаться отъ этой новорожденной дружбы нашей съ Турецкимъ Правительствомъ, которой результаты до сихъ поръ далеко не утѣшительны . . .

---

[1] *Турция*. Вѣстникъ за българскитѣ интереси. Излязува сѣка сжбута. Редакторъ и издатель Никола Генчовичъ, Цариградъ — Балкапанъ. (С 1864 г.; № 1 вышел 25 июля. Выходила до 27 июля 1873 г.). В редактировании принимали участие, кроме Генчовича, П. Р. Славейков, И. Богоров, Т. Икономов и др. [А. С.].

Однако, начавши на эту тему, можно дописаться Богъ вѣсть какъ далеко, а я и безъ того боюсь, что слишкомъ долго обременялъ вниманіе Ваше настоящимъ моимъ письвамъ. Надѣюсь, что Вы извините мнѣ его докучливость и, пользуясь настоящимъ случаемъ, принимаю смѣлость поручать себя благосклонной памяти Вашей. Крѣпко пожимаю Вамъ руку, добрѣйшій Петръ Николаевичъ, и прошу Васъ не забывать

Душевно Вамъ преданнаго и всегда
готоваго къ услугамъ Вашимъ
М. Хитрово.

---

[1] *Съвѣтникъ.* Народенъ българскій вѣстникъ. Издава са сѣкій понедѣлникъ. Цариградъ (1863—1865). Первый номер вышел 5 марта 1863 г. „Съвѣтникъ“ выходил под редакцией С. Бурмова и Н. Михайловского. В этом издании сотрудничали Г. Кръстевич, М. Балабанов и др. [А. С.]

Имената на нѣкои македонски градове.

Отъ Ст. Романски.

2. Охридъ.

И за произхода на днешното име на града Охридъ, разположенъ на единъ високъ ридъ (старобълг. хридъ) на северния брѣгъ на едноименно езеро въ западна Македония, на границата на Албания, колкото и да е то изразито българско, още не сѫществува съгласие между ученитѣ. Това име излиза на свѣта тепърва въ IX в., по времето на завземането на тая область отъ българитѣ, въ грѣцкитѣ извори: *Ἀχρίδα* (имен. падежъ сѫщо *Ἀχρίς*). По-старото име на града, както и на езерото, е било *Λυχνίς*, *Λυχνιδός*, *Λυχνίδιον*, исторически засвидетелствувано още въ III в. пр. Хр., когато градътъ е билъ владѣнъ отъ македонскитѣ царе; то сѫществувало и следъ завземането му отъ римлянитѣ и основаването на римската провинция Македония (146 г. пр. Хр.), па и следъ появата на новото име *Ἀχρίδα* не изчезнало съвсемъ, но се употрѣбяло покрай него до къмъ срѣдата на XIII в. (срв. Regling, Lychnidis, eine neue Münzstätte in Illyrien, Zeitschr. für Numismatik 35, 1925, 255 ff., рец. отъ Н. Мушмовъ въ Мак. прегл. II, 2, 140 сл.).

Известниятъ изследвачъ на топонимията на Старопланинскитѣ земи и на остатъцитѣ отъ езика на старитѣ траки, Томашекъ, по поводъ на споменуването името на града — 'Axrîda — у арабския географъ Идризи, 1153 г., изтъква, че славянската форма се осланя на думата хридъ „скала" (Felsen), но сѫщевременно изказва догадка, че „при все това е възможно да сѫществува, може би, известна връзка съ античното име, което въ илирски уста трѣбва да е гласѣло Lyxrida, както тоскийскиятъ диалектъ има *р* вмѣсто *н*" (W. Tomaschek, Zur Kunde der Balkanhalbinsel II, Wien 1887, S. 353). Любопитно е, че въ науката много често това, което се изказва отъ единъ ученъ като плаха догадка, се подема отъ други като цѣла теория, въ подкрепа на която се привеждатъ редъ доказателства. Така и въ случая проф. Йорд. Ивановъ, като взема

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 3. 1929.

поводъ отъ догадката на Томашекъ, излиза съ твърдение, че имената Lychnis, Lichnidus, *Λυχνίς*, *Λυχνιδός*, *Λυχνίδιον*, *Ἀχρίς*, *Ἀχρίδα*, Охрида, Охридъ идѣли „едно отъ друго“; срѣдновѣковната форма се била получила подъ влиянието на албанския езикъ, на диалекта на тоскитѣ, гдето именно „се замѣня интервокалното, а по нѣкога и краесловното *н* съ *р*“, а що се отнася до най-новата, славянската форма Охрида, Охридъ, то „тя представя правилно славянско срѣдновѣковно предаване на чуждоезичното *a* кратко като *o*“ (вж. Сборникъ въ честь на проф. В. Н. Златарски, София 1925, стр. 56-57, заб. 2). Това послужи на проф. Милетичъ да подеме наново въпроса и да подкрепи мнението за славянския произходъ на името Охридъ. Той намира именно, че етимологичното обяснение на Иванова, което се сгажда съ догадката на Томашека, „не може, както и подирната, научно да се поддържа главно съ огледъ къмъ звуковитѣ закони“; Ив. се спира само върху промѣната на *р* въ *н*, както и върху добре известната въ чуждитѣ думи замѣна на началното кратко *a* въ *o* у българитѣ и изобщо славянитѣ, „но не отива, споредъ Мил., по-нататъкъ да обясни, какъ е могла да се преобрази формата „Лихрида“ (която исторически и не е засвидетелствувана) та да стигне до формата „Ахрида“, което именно трѣбваше да се докаже.“ Затова Мил. все пакъ смѣта като „най-приемлива етимологията отъ думата хридъ“ и сравнява Охридъ по съставнитѣ му части съ бълг. думи като: окрѫгъ, окопъ, ограда и пр. съ представка (префиксъ) *o*. Колкото се отнася до гръцката форма *Ἀχρίς*. *Ἀχρίδα*, която се отличава отъ българската главно съ представката *a* вм. *o*, то тя, споредъ него, ще да се дължи било на пряма замѣна на *o* чрезъ *a*, или пъкъ на народна етимология. Въ подкрепа на последното той привежда едно мѣсто отъ византийския писатель Кедренъ, гдето се казва, че градътъ, нареченъ съ новото име *Ἀχρίς*, се намира на високъ ридъ до самото голѣмо езеро, и допуска, че въ случая, при възприемането на българското наименование на града, начално *a* въ гръцки ще се е явило по асоциация съ *ἄκρις* „връхъ, хридъ, височина“. Въ полза на българския произходъ на името Охридъ срещу илирския, съответно албанския на Томашекъ и Ивановъ, той посочва и друго едно мѣстно название въ България, тъждествено по значение и етимологиченъ съставъ съ Охридъ — Ахридосъ (*Ἀχρίδος*), съ което се е именувала една скалиста мѣстность, съ нѣколко крепости, въ срѣдата на Родопитѣ, по долна и срѣдна Арда, и което сжщо трѣбва да представя гръцка форма на едно славянско, сир. българско име Охридъ (вж. Мак. прегл. II, 2, 142 и сл.).

По въпроса се намѣси — безъ да се спре обаче и върху това последното, родопското име, — и проф. Ст. Младеновъ, въ сп. Бълг. мисъль II, 1927, стр. 487 (повторено и въ Balkan-Archiv IV, 1928, S. 191 f.). Подхвърляйки на Милетича, че той билъ защищавалъ ужъ народно-етимологично тълкуване на името Охридъ отъ междуметие „охъ!“ и „ридъ“, Млад. приема мнението на Иванова, съотв. на Томашека, като се сили да обясни фонетически произхода му отъ старото име *Λυχνίδα*. „Отъ Lychnis, Lychnidos, вин. п. Lychnida — пише той — съ илир.-южноалб. *r* предъ (sic!) вокалъ е произлѣзло *Lychris*, *Lychrida, съ дисимилация *Nychrida, *Nuchrida, въ което виждали предлога *n*, *εν*, така че името било схванато като Uchrida — Ochrida (неудар. *o* въ бълг., ромънски и албански е почти еднакво съ *u*): срв. Zagreb — *z* Agram — Agram. Старослав. *o* било изговаряно твърде отворено, така че то твърде често било писано като *a*; по такъвъ начинъ произлѣзла формата Achrida и къмъ нея като имен. форма въ гръцки Achris“ (Balkan-Archiv IV 191). Азъ привеждамъ дословно цѣлото това мѣсто, за да се види, колко е изкуствено — и невъзможно — да се произвежда днешното име на града Охридъ отъ старото му име *Λυχνίς*, *Λυχνιδός*. Въ него собствено има само едно вѣрно — че срѣдновѣковната гръцка форма *Ἀχρίδα* (схваната и като винит. пад., споредъ който е скроена именит. форма *Ἀχρίς*) действително произлиза отъ слав., съотв. бълг. Охрида, тъй като право е, че тогавашното слав. *o* е било изговаряно, въ сравнение съ гръцкото, доста отворено, та затова въ гръцки се предава обикновено съ *a*: срв. *Ἀρδάγαστος*, името на единъ слав. князъ отъ края на VI в. Радогость, *ζάκανον* — законъ, *Σκλαβηνοί* — Словѣне и пр. (срв. Kretschmer; ASPh. 27, 228, Weigand, Balkan-Archiv IV 13 f.). Къмъ това обаче трѣбва да се прибави, че изходната бълг. форма за гр. *Ἀχρίδα*, съ краесловно *-a*, е не именителна форма, но генитивна съ аблативно значение: тия последнитѣ форми изобщо сж послужили при възприемането на мѣстни славянски имена, особено на градове, въ околнитѣ езици, та и въ гръцки, срв. *Τριάδιτζα* отъ Срѣдьца, имен. п. Срѣдьць и мн. др. Както е вече разяснено, тая падежна форма е била твърде честа, тъй като съ нея се обозначава произходътъ, идването отъ известно мѣсто. Грьц. *Ἀχρίδα,* следователно, отразява косвенъ падежъ отъ една бълг. именителна форма Охридъ.

Що се отнася до това последното име, погрѣшно е да се мисли, че *-р-* въ него стои вмѣсто *-н-*. като въ тоскийския, южния диалектъ на албанцитѣ, споредъ Томашекъ и Ив., или въ „илирско-южноалбански“, както пише Млад.. Найточенъ въ формулирането на това звуково явление въ южно-албанския (тоскийски) диалектъ е Ив., който, срещу твърде неопредѣленото указание на Томашека, право опредѣля, че този преходъ е засегналъ само „интервокалното, а понѣкога и краесловното *н*“ (когато то първоначално сѫщо се е намирало между гласни), като привежда и примѣри: тоск. урдър „заповѣдь“ срещу лат. ordinem, тоск. връ „вино“ — лат. vinum, гр. *Fοῖνος,* тоск. ъмъра. един. ч. ъмър — слав. имена, ед. ч. имѧ, имен-, Вл′ора вм. Валона и т. н. Затова тъкмо Ив. приема, че съгласната *х* предъ *н* ще да е изчезнала, вследствие на което и пише въ скоби Ли’нида, срещу Лихнида, безъ обаче да обясни, какъ после тая съгласна е била отново възстановена. Млад. обаче невѣрно твърди, че такова *р* вм. *н* се е явило изобщо предъ вокалъ — „съ илир.-южноалб. *r* предъ вокалъ“,—нѣщо противно не само на всичко, което се знае досежно условията на ротацизма — прехода на *-n-* въ *-r-* — въ албански, но и на обикновеното съображение, че въ такъвъ случай не би могли да сѫществуватъ въ албанския тоскийски диалектъ и думи съ начално *н,* последвано отъ гласна, каквито въ него има множество, но безъ какъвто и да билъ случай съ преходъ въ *р*. При това съвсемъ необосновано е твърдението, че тоя преходъ е билъ станалъ още въ „илирски“, сир. предалбански, та въ албански, ако и само диалектично, да е наследенъ отъ по-старо време. Илирскиятъ езикъ е почти непознатъ, за него се знае още по-малко, отъ колкото за тракийски, и, независимо отъ отношението, което държи къмъ него албански, не могатъ токо тъй характернитѣ белези на последния, особено пъкъ когато сѫ само диалектични, да се възвеждатъ къмъ него. Всичко това прави невъзможно произвеждането на старобълг. Охридъ отъ Лихнида.

Но и останалитѣ звукови обяснения на Мл. не сѫ пополучливи. Появата на начално *н-* вм. *л-* вследствие на дисимилация („разподобение“), и то съ плавната *р* въ следходната сричка, не е толкова обикновено явление, че да може да се прибѣгва до него, безъ да се подкрепи съ нѣщо. Сѫщо така съ нищо не се доказва, че въ случая съ гръцкото *υ* се е обозначавалъ звукътъ *у*. Старото произношение на *υ* като *ü* въ гръцки действително се е задържало дълго време, дори и днесъ то се е спазило въ нѣкои гръцки диалекти, напр. цаконски. Въ IX в. обаче то ще е било вече минало въ *i*, както може да се сѫди по гръцкитѣ думи, заети въ старобългарски (*Κύριλλος*-Кирилъ, *μύρον* —миро, *κυπάρισσος* — кипарисъ и под.), освенъ въ случаи, гдето то се спазва графически. Ако въ *Λυχνίδα* по това време ще се изговарялъ *u*-звукъ, той е билъ палataленъ *ü*-звукъ, какъвто сѫществува и въ албански, а не *u* (наше *у*). Така трѣбваше да се получи Нюхрида, а не: Нухрида (срав. и днесъ въ бълг.: Панагюрище, гюпци и под.). Колкото се отнася до схващането на добития ужъ чрезъ дисимилация наченъ звукъ *н* като предлогъ, що се съпоставя съ гр. *εν*, и неговото откѫсване, за да се добие желаната форма *Ухрида, Млад навѣрно мисли, че това е „илир.-алб." предлогъ (алб. ndë) съ значение „въ", но тогава сравнението съ нѣм. Agram отъ *z*-Agreb (Zagreb) е неумѣстно. По-подходно би било сравнение съ гр. *(εἰ)ς τὴν Πόλι*, собствено „въ града", отъ гдето е произлѣзло турското име Stambul „Стамбулъ", но това тъкмо показва, че при предлогъ, който означава „въ", става сливане, а не обратното, както е въ случаи, когато тоя предлогъ (или частица отъ думата, която се схваща като предлогъ) означава „отъ", „изъ". Затова и въ гръцкия за означаване „изъ Цариградъ" се казва *ἀπὸ τὴν Πόλι*, безъ сливане на предлога. Сѫщо така странно е, какъ може да се обяснява преходътъ на едно *у* въ *о* въ името Охридъ отъ едно предполагаемо *Ухрида съ това, че неударено *о* се произнася близко до *у* въ български, ромънски и албански, когато е толкова естествено, че въ такъвъ случай трѣбваше собствено *о* да се предава съ *у*, а не обратното.

Тѣзи фантастични предположения обаче ставатъ ненуждни като се приеме първото тълкуване на Томашека, подкрепено и отъ Милетича, че въ името Охридъ се крие славянско, именно старобълг. о-хридъ. Това става толкова по-необходимо, като се вземе предъ видъ, че и другаде въ България, гдето не може ни дума да става за нѣкакво по-старо име *Λυχνίδα*, нито пъкъ за изселяния отъ Охридъ, се срѣща сѫщото име. Такъвъ е случаятъ съ с. Охридъ въ Врачанско, разположено и то на единъ високъ ридъ, надъ рѣката Ботуня, край желѣзопжтната линия за Ломъ и Видинъ, при станция Бойчиновци. Колкото се отнася до представката *о-*, тя съвсемъ не е необикновена при образуване мѣстни имена въ славянски, срв. напр. с. Обреж въ Моравско (Сърбия), сетне: Ogorje, Opolje, Odôbje (въ Словенско). и под. Трѣбва, следователно, да се приеме, че до дохаждането на славянитѣ езерото и градътъ на него сж носили име *Λυχνίς, Λυχνιδός*, и то известно време още е останало като име на езерото, докато градътъ е билъ нареченъ, съ огледъ къмъ своето положение на рида надъ езерото, съ ново, славянско име Охридъ, което се и отбелязва по време на заемането му отъ българитѣ и основаването на Самуиловата държава. Така тъкмо трѣбва и да се разбира често цитуваното свидетелство на Ана Комнена за преименуването на старото име Лихнидосъ въ Ахрида на варварския езикъ на българския царь Самуилъ (*ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ... τοῦ Βουλγάρων βασιλέως... Σαμουήλ*, ed. Bonn. XII. 9. II. 174), както и по-късно на Охридския архиепископъ Хоматиянъ, който въ проложното житие на Климента изрично изтъква, че градътъ Лихнида билъ нареченъ Ахрида споредъ езика на мизийцитѣ, сир. българитѣ (...*τὴν Λυχνιδὸν Ἰλλυρίων πόλιν... ἡ νῦν Ἀχρὶς παρὰ τὴν Μυσῶν ὀνομάζεται γλῶσσαν*, вж. § 6). Новото българско-славянско име на тоя градъ е въ пълно съгласие съ имената и на други градове въ Македония, все славянски: Прилѣпъ, Рѣсенъ, Прѣспа, Тетово, Битоля, Дебъръ и пр. И турцитѣ, при завладяването на Балканския полуостровъ, не винаги сж възприемали старитѣ български имена, а сж давали нови, срв. Калканделенъ вм. Тетово, Шаркьой — Пиротъ и пр.

Колкото се отнася до албанското име на Охридъ—Ohorë, то е взето отъ български, при което крайното *d*, произнасяно като беззвучно *t*, е схванато за мѣстно, съотв. аблат. окончание *-t* на членуваната форма, та споредъ това е скроена горната именителна форма, както въ бълг. диал. има лимона вм. лимона-та, сала вм. сала-та, или въ ромънски hrisov вм. hrisov-ul и пр. Сжщото съкращение виждаме и въ турското му име Охри[да.

ОТВАРЯНЕТО НА ПЪРВОТО БЪЛГРАРСКО УЧИЛИЩЕ ВЪ СЕЛО КИРЕЧКЬОЙ (СОЛУНСКО).

Споменъ отъ Иванъ Апостоловски

Презъ лѣтото на 1874 година дойде учительтъ Христо Захариевъ, родомъ отъ Т. Пазарджикъ, въ селото Киречкьой, наричано отъ народа съ старото му име Варово, за да отвори тукъ българско училище. Веднага разбрахъ и одобрихъ родолюбивата му цель. Покани ме да работимъ задружно, което отъ сърдце приехъ. Не бѣше лесна работа да се бори човѣкъ въ ония времена съ гърцизма, който бѣ пусналъ дълбоки корени въ селото, ако и то да бѣше обитавано отъ чисти българи, но за жалость поради своето невежество напълно бѣха завладѣни отъ гръцката пропаганда, та мнозина и явно се гърчееха. У насъ се сложи убеждението, че трѣбва усилено да действуваме противъ гръцкото духовно потисничество.

Близу до самата селска църква ние наехме една стая за училище, която не побираше повече отъ 20—30 ученика. Спомнямъ си, че въ единъ недѣленъ день, на излизане отъ църква, всички богомолци навлѣзоха въ новопровъзгласеното вече българско училище, и многото народъ не можа да се побере тамъ, та мнозина останаха на двора. Тогава учительтъ Христо Захариевъ застана предъ събраното множество каза нѣколко благи думи и ги помоли да подкрепятъ дѣлото ни като изпращатъ децата си въ българското училище, защото сѫ българи та децата имъ ще се учатъ на разбранъ майчинъ езикъ. Събранитѣ единодушно поблагодариха на учителя за грижитѣ му и обещаха подкрепата си.

Стремежътъ ни бѣше, какъ първомъ да привлѣчемъ отъ гръцкото училище българскитѣ деца. Понеже азъ бѣхъ познатъ на селянитѣ, като тѣхенъ пѣвецъ въ църквата, съгласихме се, щото съ агитиране отъ кѫща на кѫща да приберемъ децата. И наистина, въ твърде кжсо време можахъ да събера толкова ученици, че не бѣше възможно да се смѣстятъ въ нашата училищна стая, та се принудихме да потърсимъ по-голѣма кжща, каквато и намѣрихме врѣдъ селото.

Броятъ на ученицитѣ въ тогавашното гръцко училище бѣ доста голѣмъ; не ми е възможно сега да опредѣля точното имъ число. Учителитѣ бѣха шестима, отъ които две учителки. Главниятъ имъ учитель се казваше Ефтимиядисъ и бѣше родомъ отъ с. Гръцко-Блаца. Той ме е училъ на псалтика.

Въ нашето училище започвахме занятията следъ молитвитѣ Свети Боже, Отче нашъ и пр. съ изучване на родни пѣсни като:

Я гледайте братя мили,
що се върши тамъ на брѣга
при нашата света църква
въ Цариградъ Фенеръ.
Съ коварство ги откраднатъ
милитѣ ни свети отци
и съ радость ги изпращатъ
въ черно заточение.
Богу слава, всегда дава,
нѣма вече гъркъ деспотъ,
тѣзъ фенерци, гладни гърци,
ги изгони вси народъ и пр.

Или:

По южни-северни страни
и по въсточни-западни,
кждето и да тичамъ,
пакъ своето отечество,
като отъ всички най-добро,
милѣя и обичамъ.
На цѣлъ свѣтъ ржка давамъ,
на всички искамъ ползата
тѣлесна и душевна,
но за отечеството си,
земя, която ме роди,
пазя любовь синовна и пр.

Цѣлото село гърмѣше и правѣше да побѣснѣятъ власи и гъркомани, което ги накара да отидатъ да ни клеветятъ предъ гръцкия владика Йоакимъ въ Солунъ (отъ после цариградски патриархъ), че сме разбунтували цѣлото село съ отварянето на българското училище и че всички български деца сѫ напуснали гръцкото училище та въ последното не останали други освенъ децата на поповетѣ, на седъмтѣ кѫщи власи и още децата на 30-тѣ гъркомански кѫщи, когато селото броеше до 800 кѫщи.

Не следъ много време въ село пристигнаха петнаесетина конни стражари, изпратени отъ пашата съ порѫчение да арестуватъ Захариева и мене, което стана веднага. Подкараха ни чакъ до Солунъ като последни разбойници. На другия день ни извадиха предъ мезлиша, въ който влизаха пашата, владиката и нѣколко други лица, членове, — всички насѣдали на канапета въ една обширна, украсена зала. Най-напредъ пашата почна да разпитва Христо Захариева, като му зададе въпроса, отъ кѫде е и защо е дошелъ тукъ. Той му отговори, че е дошелъ отъ Филибей-Татаръ-Пазарджикъ да учи децата на българскитѣ семейства на родния имъ езикъ и че за това има ферманъ отъ нашия баща султанъ Абдулъ Азисъ. Така завърши Христо. Но тукъ пашата му каза, че трѣбва да отиде въ Филибей-Т.-Пазарджикъ и тамъ да учи децата на български езикъ. Следъ това се обърна къмъ мене съ сѫщитѣ въпроси, на които азъ му отговорихъ, че съмъ отъ Костуръ („Гйолекестре“), отъ селото Вишени. „Ха, и ти ще отидешъ тамъ да учишъ вашитѣ деца на български езикъ. Идете си и двамата“, ни каза той, и тъй се свърши разпитътъ.

На другия день Захариевъ ми каза, че нѣма другъ изходъ, ами ще трѣбва да замине за Цариградъ при екзархията, а пъкъ азъ решихъ да замина пакъ за Киречкьой и да отворя на ново училището. Захариевъ ме съветваше да не отивамъ, защото ще си пострадамъ, но моето решение бѣше да се върна, та каквото ще да става. И наистина азъ до вечерьта бѣхъ въ село. Безъ да губя време, още на другия день отварямъ училището. Децата се събраха и наново започнахме молитвитѣ и народнитѣ пѣсни. Продължихме пакъ учението, което не отиде повече отъ десетина дни. Тази ми дързость възбуди у власитѣ и гъркоманитѣ голѣма злоба, и ето че следъ нѣколко дни дойдоха двама конника-стражари и ми съобщиха, че градоначалникътъ ме викалъ въ Солунъ. Конвоиранъ по сѫщия начинъ, както и първиятъ пѫть, пристигамъ тамъ и ме завеждатъ право при градоначалника. Думитѣ, съ които той ме посрещна, бѣха: „Даскале, ние нѣмаме нищо противъ българскитѣ даскали и попове, но, за жалость, вашиятъ даваджия е Кара-Папасъ (на подигравка) — гръцкиятъ владика, и по негово разпореждане правимъ тѣзи разкарвания.“ Следъ това заповѣда на заптието да ме закара въ затвора. Мина се доста време така да лежа въ затвора. Единъ сѫботенъ день докараха въ сѫщия затворъ едно момче, хлѣбарче, на около 18 год. възрасть. Седна при мене. Попитахъ го, защо сѫ го затворили, а то ми отговори, че понеже отсѫствувалъ братъ му отъ фурната та не могли да опекатъ добре хлѣба и го изкарали малко суровъ. Не се мина много време и брата му доведоха въ затвора. Той пъкъ мене попита, защо съмъ затворенъ, а азъ му отговорихъ, че съмъ български учитель въ Киречкьой и че владиката Йоакимъ ме преследва, ме гони, та по негова заповѣдь съмъ тукъ. Тогава той ме посъветва да напиша една анофора, — заявление до гръцкия владика съ молба да ме освободи. Но тукъ азъ не можахъ да се стърпя и извикахъ силно, че на гръцкия владика никога нѣма да направя поклонъ. Въ гнѣва си не оставихъ нищо свето на владиката и на гърцитѣ изобщо Говорихъ тъй разпалено, щото искахъ да убедя тоя младъ събеседникъ въ невинностьта и правото на българския учитель, който учи децата да четатъ и пишатъ на разбранъ майчинъ езикъ. Младиятъ човѣкъ, следъ като азъ млъкнахъ, ми каза, че виждалъ въ моето лице добъръ патриотъ, но ако остана твърдъ на своето, нѣма да бѫда полезенъ нито на народа си, нито на себе си, та затова трѣбвало да постѫпя споредъ поговорката „стани приятель съ дявола, докато минешъ моста.“ Този му съветъ азъ възприехъ и приготвихъ заявление, написано на гръцки езикъ, който тогава много добре владѣехъ. Младиятъ момъкъ взема заявлението съ себе си и, следъ като си отиде отъ затвора, занесълъ го на владиката. Въпрѣки че много мислилъ владиката, като четѣлъ писмото, за да си спомни, кой ще е този Иванъ Димитровъ Апостоловски, пакъ не могло да му дойде на умъ. Тогазъ момъкътъ започналъ да обяснява: „Вулгародаскалосъ апо то Азвесто-хори (с. Варово).“ Следъ петь дни бѣхъ повиканъ чрезъ градоначалството при владиката и, безъ да губя време, метнахъ валенцето на рамо, което ми бѣше и постилка и завивка, гологлавъ и босъ защото въ затвора ми бѣха откраднали обущата и феса, които пъкъ ми служеха за перница (възглавница), и така вървѣхъ по главната улица до митрополията. Щомъ съобщиха на владиката, веднага ме пуснаха при него. Първиятъ въпросъ, който той ми зададе, бѣше: „Какъ си се излъгалъ да станешъ български даскалъ, когато въ палея Македония никога не може да има български даскалъ?“ Азъ му отговорихъ: „Младъ съмъ, владико свети, прости ме.“ Следъ този мой отговоръ владиката се смекчи. — „Прощавамъ ти, синко, а сега кѫде мислишъ да идешъ?“ — „Въ Костурско, въ село Вишени. Тамъ, въ нашето село, ще учителствувамъ по гръцки“ — отвърнахъ азъ. — „Добре, синко, добре!“ каза владиката. Помолихъ го да ми даде осемдневенъ срокъ да отида въ с. Киречкьой да си прибера нѣщата и да се снабдя съ пари. Цельта ми беше да отида въ село, да насърча хората да си хванатъ пакъ български учитель и да не се боятъ отъ гръцкия владика, защото той нищо не може да имъ направи, когато иматъ пълно съгласие помежду си. И свърши се моята работа тамъ. Заминахъ за Цариградъ и се явихъ въ екзархията. Съобщиха на Негово Блаженство, и той ме прие, покани ме да седна. Разправихъ му, че азъ съмъ Иванъ Апостоловски, другарь на Христа Захариевъ, и че сега идвамъ отъ солунския затворъ, че следъ заминаването на Захариева наново отворихъ българското училище въ с. Киречкьой и какво съмъ си изпатилъ заради това. Негово Блаженство каза, че за мене му билъ подробно писалъ солунскиятъ свещеникъ Икономъ Петъръ Димитровъ, та знаелъ всичко. Покани ме да остана неговъ гостенинъ въ екзархията, да си почина добре. Следъ тѣзи благи думи на великия и приснопаметенъ български екзархъ Антимъ I, азъ останахъ въ екзархията. Хранѣхъ се съ семейството на Тодоръ Милковъ. Последниятъ бѣше зетъ на Негово Блаженство, водѣше негова сестрина дъщеря, на име Мария.

Не зная, какъ да опиша благородната душа и християнското сърдце на Тодоръ Милковъ. Правѣше ми впечатление неговото велико християнско сърдце, понеже така посрѣщаше той всички страдалци, бедни българи.

Гостувахъ цѣли 15 дни въ екзархията и не искахъ да стоя повече безъ работа. Това ме накара да помоля г. Милкова да каже на Негово Блаженство, че искамъ да замина за

Лозенградъ. Негово Блаженство удобри това мое желание и следъ три дни писа на г. Милковъ, като чиновникъ на екзархията да ми издаде тескере до Лозенградъ и да ми извади пѫтенъ билетъ. И така азъ неволно станахъ учитель въ Тракия.

Въ заключение нека ми се позволи да кажа, че съмъ дълбоко увѣренъ, че ще дойде день, когато Господъ ще простре мощната си десница надъ злочестата ни Македония и наново ще пекне свободно македонско слънце въ поробеното ни отечество.

Варна, 11. VI. 1928 год.

ЕДНО ПРОСТОНАРОДНО ПИСМО ПО КРУШЕВСКИ ГОВОРЪ.

Отъ Л. Милетичъ.

Преди години (1895 г.) г-нъ Сребренъ Попъ Петровъ, бившъ мой студентъ, ми предаде въ оригиналъ едно любопитно писмо, писано въ Крушево отъ неизвестенъ, полуграмотенъ човѣкъ отъ народа отъ името на една жена и нейни щерки по адресъ на нейния мѫжъ и синъ, тогава на работа въ София. Известно е, че крушевчани, както и много други отъ т. нареч. гурбетчийски мѣста въ Македония, поради липса на добъръ поминъкъ у дома си сѫ принудени съ години наредъ да се скитатъ въ чужбина по работа, а женитѣ и децата си оставятъ да се грижатъ за домакинството, като имъ изпращатъ отъ време на време по нѣкоя пара за да посрѣщатъ най-необходимитѣ разходи. Старитѣ домашни нрави и езика си последнитѣ добре запазватъ, така че мѫжетѣ, които временно си се върщатъ у дома си, не сѫ можели да внасятъ отъ чужбина важни промѣни въ старинския битъ и езикъ на домашнитѣ си. Напротивъ и мѫжетѣ, макаръ повече да прекаратъ въ чюзда срѣда, сѫ продължавали духовно да живѣятъ съ старитѣ си житейски възгледи, толкова повече, че като работници въ чюжбина обикновено си живѣятъ наедно съ роднини и приятели отъ своя „вилаетъ."

Писмото, което сега обнародвамъ тукъ, по форма си е типично, съчинено по старовремски шаблонъ, като захваща съ дълги поздрави, отправени къмъ адресанта, следъ които вече идватъ други съобщения. Откъмъ тая страна нашето писмо се схожда съ подобни писма, изнесени въ печата, между които и нѣколкото писма отъ Костурско, отъ селата Нивица и Турия, използувани отъ A. Vaillant въ статията му върху говоритѣ на тѣзи села (вж. въ Revue des études slaves, т. IV, 53—66). Върху тѣзи писма азъ обърнахъ внимание въ рецензията си на статията на Vaillant въ Макед. прегледъ,

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 3. 1929.

год. I, кн. 2, 143 нат. Писмата сѫ писани съ гръцки букви на мѣстния говоръ, като е отбелязано по образецъ на гръцкия правописъ и ударението на думитѣ. Цитуванато отъ мене въ кирилски преписъ писмо на Петко Петровъ отъ Нивица до синоветѣ му захваща съ поздравъ първомъ до синоветѣ му, а следъ това и до жена му, която именува на мѫжовото ѝ име „Петко(в)ица“:

Позра̀в от мѐне, татка ви Петка, до вас дѐца сѝнови Нѝкола, Па̀не и Хрѝсто, ви позравѐам и ви цѐливам лѝцето и о̀чите; позра̀ф и до Петкоица и до невѐстите и до чупите; и позравѐам сфѝте милосно от са̀рце и пѐрво опѝтвам за зравието ва̀ше и пр.

Въ писмото отъ Крушево пише жена отъ свое име и отъ името на дъщеритѣ си до мѫжа си Димо Конярецъ. Характерно е за семейнитѣ нрави, именно за срамежливостьта на жената предъ мѫжа си, че и тукъ въ писмото първомъ дъщеритѣ отправятъ поздравъ къмъ бащата и брата си, а сетне майката поздравлява сина си и вече следъ това тя отправя поздравъ до мѫжа си, като се казва само по мѫжовото си име „Димѐица“ (Димевица), а и мѫжа си тъй сѫщо назовава просто съ името му Димо, докато на сина си праща поздравъ като „майка“. За страхопочитанието, съ което и майката и дъщеритѣ се отнасятъ къмъ стопанина и бащата, ясно говори цѣлата фразеология на писмото. Майката съ стѣснение се осмѣлява да напомни, че изпроводенитѣ ѝ пари — „една вранга“, сиречъ единъ наполеонъ (20 зл. франка), ги е похарчила та моли пакъ да ѝ се изпратятъ пари, тъй като скоро ѝ предстои да откопае останкитѣ на умрѣлитѣ си деца, а следъ това, на Спасовдень, по обичайния обредъ пакъ да ги закопае, за което както и за Духовдень ще има да се харчи, та ще бѫдѣла принудена да вземе въ заемъ („на заимъ“) пари. При това прибавя, че била скѫпа вълната, — 11 гроша оката, та една „вранга“ не ще стигне. Понеже жената знае, на какви срокове мѫжътъ праща пари, тя му напомня, че „до другиотъ редъ“ брашното не ще имъ стигне, съ което го подсѣща по-рано да изпрати пари. Нищо по-интимно не се осмѣлява да каже тя на мѫжа си, а само съобщава, че писмото му сѫ получили („е зедовне книгата“), научили се за здравето на мѫжа и на сина („се научивне за здравѣто ваше“) и се прибавя: „и добро видение, аминъ“, а най-сетне се казва: „и много гайле имаме“ сир. много сме загрижени.

Въ писмото не се употрѣбяватъ при собствени имена главни начални букви, а препинателни знакове тъй сжщо нѣма; писано е: димо конярецъ, вето, мара, костадинъ, димеица, стевана, като, грозана, вмѣсто Димо Конярецъ, Вето, Мара, Костадинъ, Стевана (Стефана), Като, Грозана. Само на едно мѣсто е употрѣбена точка и следъ нея главна буква, — тамъ, гдето захваща „Зрожио“ сиречъ „здраво-живо“ отъ жената „Димеица“. За да се разбере по-лесно съдържанието на писмото, азъ раздѣлихъ съ запетая отдѣлни фрази. Поздравътъ „зрожио“ е любопитно съкращение на многоупотрѣбяваната фраза „здраво-живо“. Писмото е дописано на края отъ друго лице съ друго мастило. Втората ржка е малко по-грамотна, захваща съ „здроживо“.

Въ езиково отношение заслужва да се отбележи замѣната на *м* чрезъ *н* въ „зедовне“ вмѣсто зедохме (сир. взехме), „се научивне“. Въ тѣзи примѣри имаме и *в* вмѣсто *х*, както и въ „пущивте“ (сир. изпратихте), „пратив“ (пратихъ), „зедов“; въ „совия“, „стевана“, „вранга“ *в* е вмѣсто *ф*. Въ „среда“ е вметнато *т* между *с* и *р*. Съгласно съ наречието виждаме *а* вмѣсто стб. *ж* въ „скапа“ (скжпа), и *ол* вм. *ъл* въ „в*ол*ната“, *о* вм. *ъ* въ члена мжж. родъ — „други*о*т“. Въ „ду*о*вден“ и „грошеи“ (духовдень, грошеви) имаме елизия на междугласни *х* и *в*; *ѣ* въ „кѣ“, „здравѣто“, означава *е* съ мекость на съгласната предъ него. Интересни сж *„ет“* (юстъ) и *„сет“* (стб. сжтъ), които се употрѣбятъ и въ други западни македонски говори. Въ писмото се казватъ имената на дъщеритѣ въ звателенъ падежъ вмѣсто въ именителенъ: Като, Вето, сжщо и „майко“ вмѣсто майка. Най-сетне трѣбва да отбележимъ и членнитѣ форми: раката, децата, волната, оката, брашното, книгата, здравѣто (чети здрав'ето) нивето (събир. ф. нивьето), другиот, децава. Третиятъ членъ — *н, на, но* случайно не се срѣща въ писмото. Въ края на писмото *„яа“* означава я (азъ), сигурно произнесено тукъ подъ емфатично ударение; въ „даишъ“ *и* означава *й*; „еве“ е образувано вѣроятно по аналогия на *есе*.

Ето самото писмо:

„Ова книга да се даитъ на раката димо конярецъ отъ крушово за во совия.

Зрожио отъ мене като до тебе димо, зрожио отъ мене вето до тебе татко, и зрожио отъ мара до тебе татко, зрожио отъ мене майко до тебе костадинъ, и зрожио отъ мара до тебе брате костадинъ, и зедовне по полица[1] една вранга. Зрожио отъ мене димеица до тебе димо, ни пущивте една вранга, а отъ нея нищо не остана, да ни пратите другиотъ ретъ и еве децата срѣда кѣ ги откопувамъ, на Спасовденъ кѣ ги закопамъ, и сега що кѣ земамъ за децава и дуовденъ назаимъ ке земамъ, скапа етъ волната, 11 грошеи оката, една вранга не ни стасуватъ, до другиотъ редъ брашното не ни остануватъ, е зедовне книгата и се научивне за здравѣто ваше, и добро видение, аминъ, да ли му дойде книгата, да-ли не, на стевана, оти книга по поща пративъ и много гайле имаме.

(Отъ втората рака):

Здроживо отъ мене като до тебе димо, и претъ велигденъ по грозана зедовъ вранга и полъ, да се научишъ и нивето сетъ посеани и яа незнамъ."

Въ ржкописа, разбира се, нѣма указания за ударението на думитѣ, но и безъ това е известно, че въ наречието (велешко-прилепско-битолско), къмъ което спада и крушевскиятъ говоръ, има установено ударение, обикновено на третата сричка отъ края, съ изключение на случаи, разбира се, когато изолирано сж изказани двосрични думи. Когато обаче последнитѣ сж часть отъ синтактично цѣло, правилото на трosричното ударение ги засѣга та се образуватъ акцентни тросрични дактилни ритмични цѣлости. Ударението на собствени названия не се мѣсти. Едносрични думици, главно предлози и съюзи, често се произнасятъ енклитично и не влизатъ въ броя на ритмичнитѣ стжпки. Споредъ това текстътъ на нашето писмо така би се произнасялъ сж ударения (като се пишатъ собственитѣ имена съ главни букви и се поправи интерпункцията):

о̀ва книѝга дӑ се да̀йт на ра̀ката Дѝмо Ко̀нярец от Кру̀шово за во Со̀вия.

Зро̀жио о̀т мене, Ка̀то, до̀ тебе, Дѝмо; зро̀жио о̀т мене, Вѐто, до̀ тебе, та̀тко, и зро̀жио о̆т Ма̀ра до̀ тебе, та̀тко; зро̀-

---

[1] Полица сир. чекъ.

жио ѝт мене, мàйко, дò тебе Кóстадин, и зрòжио о̆т Мàрӑ дò тебе, брàте Кòстадин; и зѐдовне по̆ пòлица ѐдна врàнга. Зрòжио òт мене, Димѐица, дò тебе, Ди̏мо; ни пу̏щивте ѐдна врàнга, ӑ òт нея ни̏що не òстана, дӑ ни прàтите дру̏гиот рѐт; и ѐве дѐцата стрѐда кьӗ ги о̆ткòпувам, нӑ спàсовден кьӗ ги зàкопам, и сѐга що кьӗ зѐмам зӑ дѐцава нӑ ду̏овден нà-заим кьӗ зѐмам; скàпа ет вòлната, ӗдинàйсет грòшеи òката, ѐдна врàнга не ни стàсуват, до̆ дру̏гиот ред брàшното нѐ ни остàнуват; е зѐдовне кни̏гата и̏ се на̏учивне за здрàвьето вàше, и дòбро видѐние, ами̏н; дà ли му дòйде кни̏гата, дà ли нѐ на Стѐвана, òти кни̏га пò поща прàтив, и мнòго гàйле и̏маме.

Здрòживо òт мене, Кàто, дò тебе, Ди̏мо; и прӗт вѐлигден по̆ Грòзана зѐдоф врàнга и пол; да се нàучиш и ни̏вето сѐт посѐяни, и я̏ нѐзнам.

КАРАКАЧАНСКИ КОЛИБИ НАДЪ С. РОЖДЕНЪ (МОРИХОВСКО).

Отъ Н. Суринъ

Въ своитѣ обиколки по Македония въ битностьта си на жандармерийски офицеръ при руската реформаторска мисия презъ време, когато се прилагаха тъй нареченитѣ Мюрцщегски реформи, азъ често се натъквахъ на „власи“, наричани и „каракачани“, повечето отъ тѣхъ вече погърчени. Тѣ се занимаваха съ скотовъдство главно по планинитѣ. Населението ги нарича всички безъ разлика „власи“. Азъ се заинтересувахъ отъ самото начало за раситѣ и търсѣхъ случай да се запозная отблизу съ тѣхния животъ.

Въ края на май 1905 г. дойдохъ една вечерь въ найвисокото мориховско село Рожденъ.

Следъ като ми доложи за жандармерийската служба, стариятъ началникъ на поста Селимъ-чаушъ, опитенъ ловецъ, ме попита:

— Сакашъ ли, ефенди, да отидемъ утре на влашки колиби, четири сата оттука горе?

— Непремѣнно, отговорихъ, отдавна искамъ да видя, какъ живѣятъ тѣзи хора.

— Ще имашъ и хубавъ ловъ, ефенди.

Той ми разправи, че преди една седмица дошли власи горе на своята последна лѣтна станция, близу до върха Дудица. И тамъ почти всѣка вечерь дохаждала при тѣхъ една голѣма, люта мечка, залавяла нѣкой конь или крава и спокойно вечеряла предъ тия мирни хора, които нѣмали никакво орѫжие. Тѣ се събирали на тълпа, хвърляли срещу звѣра камъни, цепеници, но мечката ръмжела грозно и не бѣгала.

Да видя такъвъ първобитенъ животъ, да имамъ една мечешка кожа, съ това ставаше още по-интересно, и сутриньта ние тръгнахме за колибитѣ. Пѫтьтъ бѣше доста удобенъ, и къмъ пладне пристигнахме при влашкитѣ колиби. Това бѣше единъ миниатюренъ градецъ отъ 50—60 колиби, наредени въ

Каракачански колиби надъ с. Рожденъ (Мориховско)

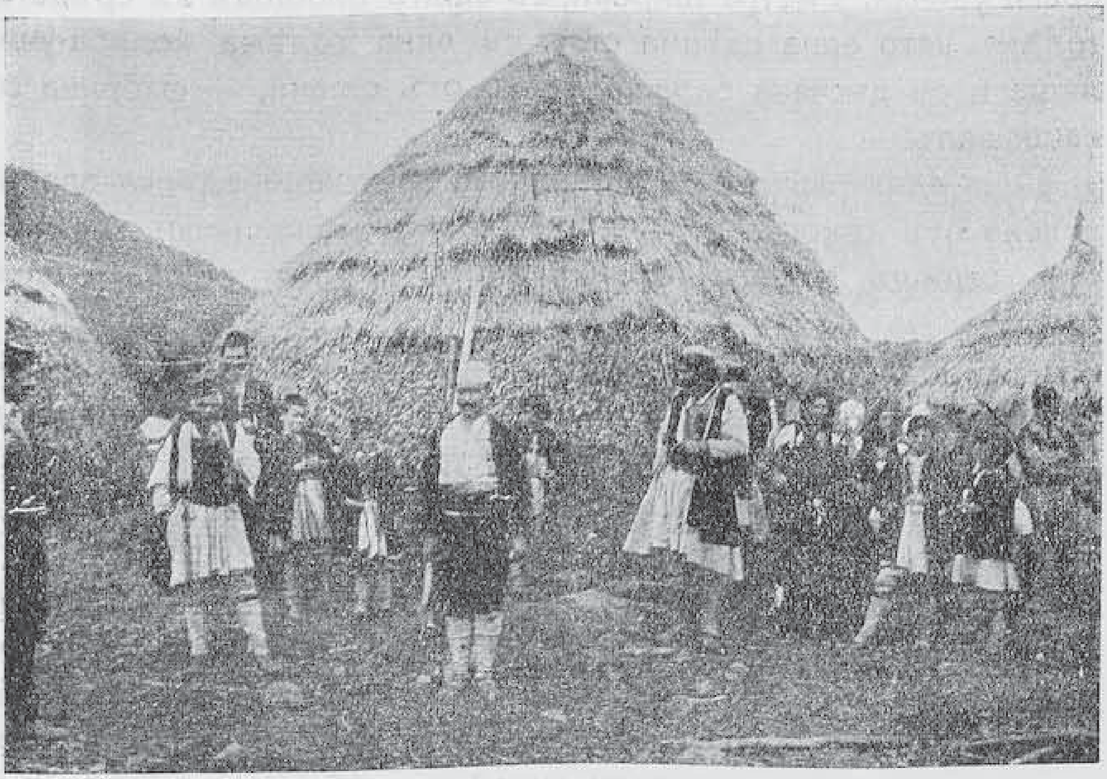

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

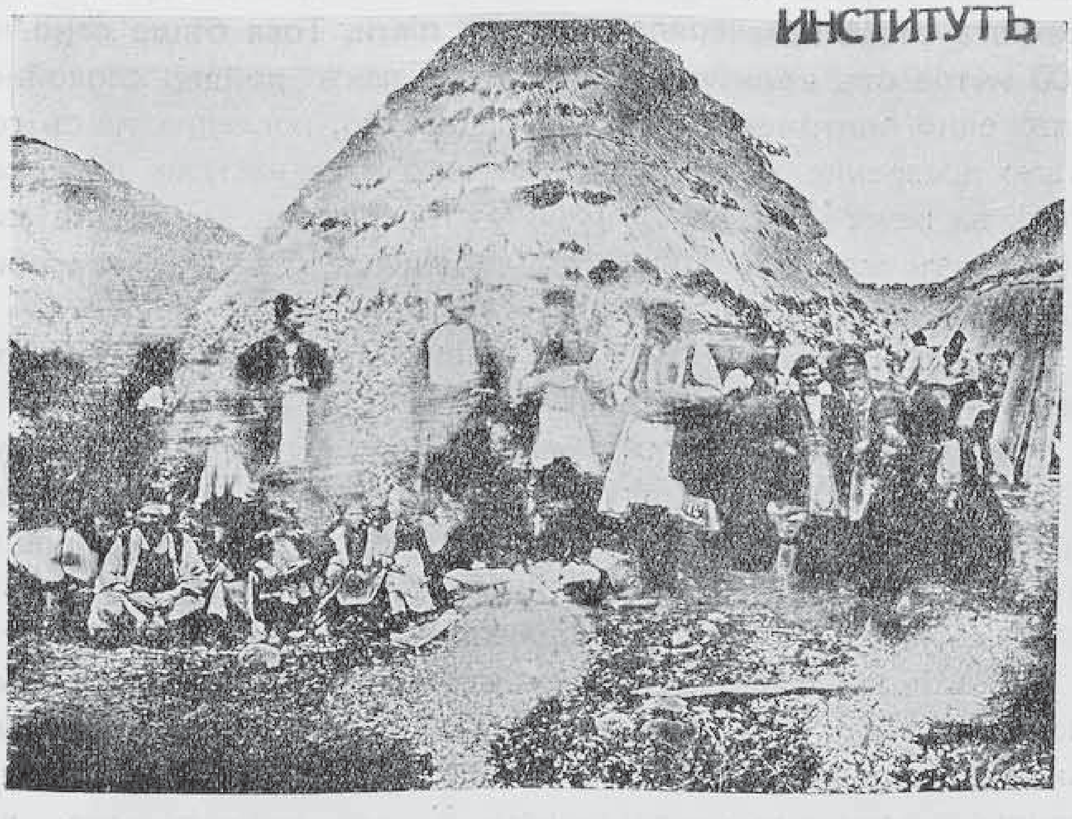

прави улички, 3 метра широки, съ единъ площадъ въ срѣдата, голѣмъ като една срѣдна стая, съ една голѣма колиба-училище и съ дъсчена барака, малко отъ страни, — фабрика за кашкавалъ.

На една равна поляна, покрита съ разкошна трева, заобиколено отъ вѣковна гора, подъ скалисти планински върхове, това селище представляваше много красива и оригинална гледка.

Когато пристигнахъ, поздравихъ хората на български, тѣ ми отговориха и разговорътъ продължи на български, който езикъ мжжетѣ владѣеха доста свободно. На моя въпросъ, кои езици тѣ знаятъ още, отговориха ми:

— Ромънски, български и малко турски.

Но азъ по-сетне чухъ, че тѣ говорятъ помежду си на гръцки, а въ училището имъ видѣхъ гръцки учебници — една гръцка христоматия, та дори помогнахъ на едно дете да преведе на български една приказка отъ христоматията. И пакъ тѣ настояваха, че „гръцки не знаели хичъ“ и че били ромънци. Азъ не възразихъ, пихъ съ тѣхъ кафе, опитвахъ пресенъ кашкавалъ (тѣхната гордость) — дводневенъ, седмиченъ, прърженъ и суровъ, и прекарахъ приятно тоя день. Привечерь ние седнахме въ гората близу до кокалитѣ на единъ конь, съ който мечката се бѣ навечеряла вече два пжти. Това бѣше само на 200 метра отъ колибитѣ. И мечката пакъ дойде, спокойно, като едно опитомено, но злобно животно, погледна ме съ голѣмо презрение, изрева заплашително и се настани до кокалитѣ за вечеря. Тя се държеше толкова спокойно, че азъ дори безъ всѣкакво ловджийско вълнение вдигнахъ карабината и я ударихъ въ окото съ единъ куршумъ.

А „ромънцитѣ“ бѣха възхитени: „Нѣма вече това подло животно да ни разсипва добитъка!“

Срещнахъ азъ власи въ Македония и по други мѣста. Презъ 1907 г. отидохъ по обиколка въ Катеринската каза, погранична съ Гърция. Тамъ населението бѣше гръцко, но имаше въ казата и много влашки колиби. Благодарение на топлия климатъ, тамъ много власи прекарватъ и зимата.

Въ града Катерина имаше много забогатѣли власи, станали търговци, и тѣ, понеже не пасѣха вече добитъкъ по планинитѣ, вече се наричаха просто „гърци“. Но имаше тамъ дошли и ромънски пропагандисти. Когато дойдохъ тамъ, въ

Каракачански колиби надъ с. Рожденъ (Мориховско)

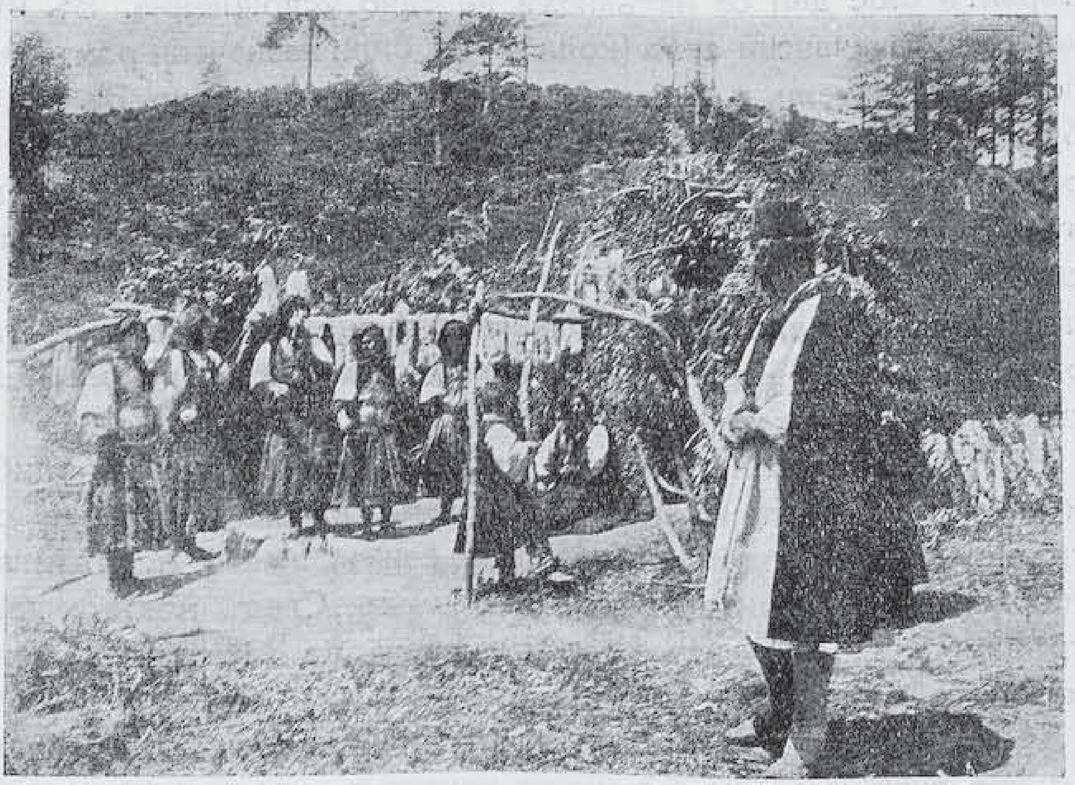

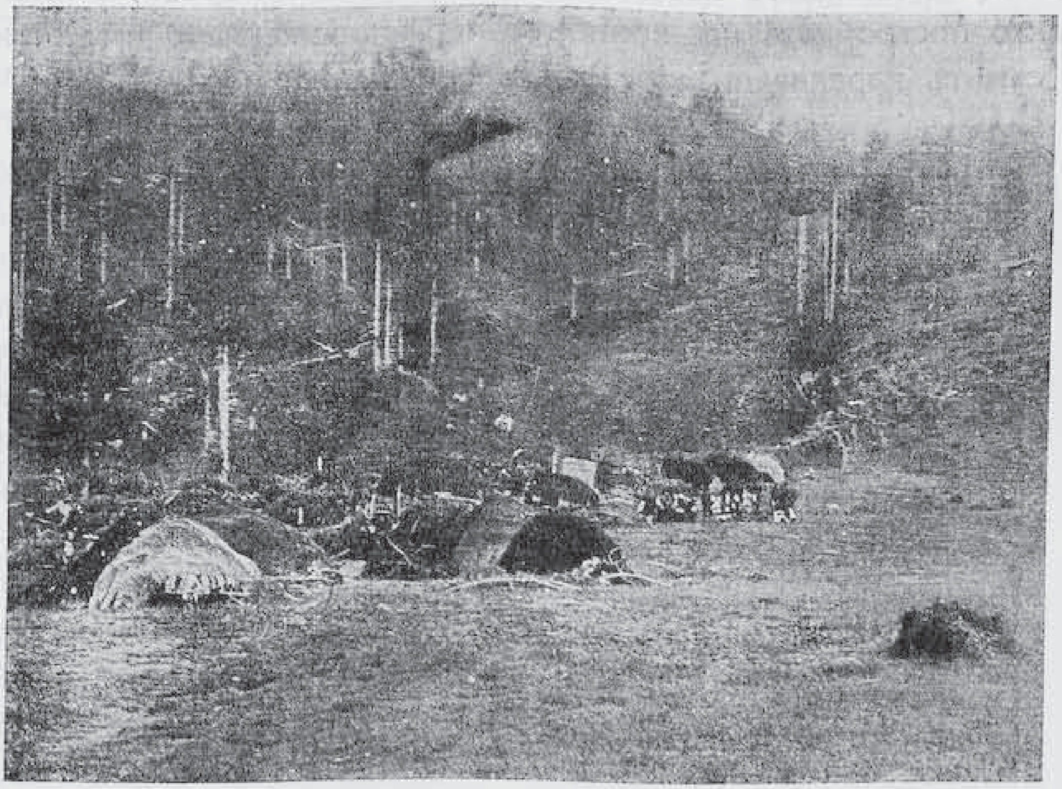

първитѣ още дни се натъкнахъ на едно усложнение. Въ нѣколко каракачански села (колиби) сѫ били назначени ромънски попове и учители, а населението ги бѣше изпѫдило. Въ подобутване къмъ това „въстание“ бѣ обвиненъ гръцкиятъ катерински митрополитъ, и затова турскитѣ власти го изгониха въ Солунъ. По своята система турцитѣ подържаха винаги слабия елементъ за да съсипятъ по-силния, и както въ цѣлата почти Македония насърдчаваха гърцитѣ противъ българитѣ, по сѫщия начинъ въ гръцкитѣ мѣстности покровителствуваха ромънската пропаганда.

Азъ заобиколихъ всички тия „разбунтували се“ колиби и видѣхъ, че тамъ живѣятъ погърчени каракачани, вече съ гръцки духъ и усвоили и гръцкия езикъ, както и онѣзи въ Мориховско, за които по-горе съобщихъ. Следъ моята анкета гръцкиятъ митрополитъ бѣ възстановенъ въ Катерина, а каракачанитѣ — оставени на мира.

За македонскитѣ власи доста е писано въ специалната научна литература, та не ще се впускамъ да ги описвамъ тукъ отъ своя страна. Азъ и нѣмахъ възможность по-отблизу да наблюдавамъ живота имъ. Мисля обаче, че нѣколкото мои снимки, които направихъ при посещението си на влашкитѣ колиби надъ селото Рожденъ, които тукъ възпроизвеждамъ, все представляватъ известенъ етнографски интересъ, а имено както постройката на колибитѣ и разположението имъ, така и самитѣ каракачани съ тѣхната оригинална носия.

Езикови и народописни материяли.

Бѐкяръ хо̀дилъ сто годѝни.

(Народна песень по битолско наречие)

Съобщава Василъ Рачевъ.

По една случайность като войникъ попаднахъ въ с. Дрогрижане (Битолско). Тука ми се удаде случай да чуя тази хумористична пѣсень по битолския говоръ. Записахъ я като предполагахъ, че не е записана до сега и че съ това ще се добави ново нѣщо и къмъ фолклора ни.

Бѐкяр хо̀дил сто го̀дини.
Нà сто й дѐсет се о̀женил.
Млàдо сàкал, млàдо зел —
Мàло мо̀ме, сто-го̀динче.
Кàк' го донѐсол у кàщата,
Кàк' го вр'лил у о̀гъну —
Крàката му во глàвните,
О̀чите му во бо̀чвите.
Ту̀ку вѝкат:
„Мо̀ре мàжу, ку̀три мàжу,
Нѝ ме бàраш, нѝ ме сàкаш.
Тѝ да о̀диш во Бàница
Да ми ку̀пиш лубѐница,
Да ми до̀н'сиш понàдица,
Тà да я̀дам — ѐл' ке стàнам,
Ѐл' ке у̀мрам.
И си зѐл нѐзин'йо мàж,
Си зѐл торбѝцата,
В' торбѝцата коркà-лебец,
На ко̀рката тро пѝперца,
И си тргнал, та си о̀шол
у Бàница.

Та си ку̀пил лубѐница.
Та й до̀н'сол понàдица.
Я ѝзела — и пàк не стàнва.
Ту̀ку вѝкат:
„Мо̀ре мàжу, ку̀три мàжу,
Ни ме бàраш, ни ме сàкаш,
Зàщ' не о̀диш во О̀хрида,
Та да ку̀пиш рѝба о̀хридска,
Та да я̀дам и я̀з да се
понàдам —
Я ке стàнам, я ке у̀мрам",
И той о̀шол во О̀хрида.
Тàмо ку̀пил рѝба от О̀хрида,
Я до̀несол, я ѝзела
И нѐма пàк да стàни.
Ту̀ку вѝкат:
„Мо̀ре мàжу, ку̀три мàжу,
Ни ме бàраш, ни ме сàкаш.
Зàщ' не о̀диш во Тѐтово,
Та да ку̀пиш тѐтовска я̀болка,
Та да я̀дам — я̀ ке стàнам,
я̀ ке у̀мрам".

Македонски прегледъ. Год. V, кн, 3. 1929.

Ѐдна бàба го зàпита:
„Мòре сѝнко, мѝли сѝнко,
Кàде óдиш ти сèкой пат?“
Той зè да ѝ дòкажи:
„Мòре бàбо, стàра бàбо,
Дѝл' ме пѝташ,
Прàво ке ти кàжам:
Бèкяр òдеф сто гòдини,
Нà сто й дèсет се òжениф.
Млàдо сàкаф, млàдо зèдоф —
Мàло мòме, сто-гòдинче
Я̀зка се òжениф и се пòпариф.
Кàк' го зèдоф, кàк' го дòн'соф,
Го клàдоф кай òгъну.
Сèкой пàт сè бòлно
И тỳку вѝка:
Нѝ ме бàраш, нѝ ме сàкаш,
Зàщ' не ми кỳпиш понàдица?
И сум кỳпил понàдица.
Я ѝзела а не стàнва,
Нѝто стàнва, нѝто àбер ѝмва.
Кàк да прàям и я̀з не знам.
„Ѝди, сѝнко, нàпрай èдна
погàчица,
Нàточи èдна кàрта вѝно
И èдин пàвур рàкия
И èдна кòкошка пèчена,
И клàй три рỳна вòлна прѝ нея.
И стàвил погàчата,
И кàртата
И пàвуру рàкия.
„И ти, бабо, да знайш,
я̀з стàвив, кàко тѝ ми рèче,
От погàчата ни òстана бàре
трòшка,
От кàртата бàре кàпка,
От пàуро бàре сòлза;
От кокòшката бàре кòфче,
А вòлната не гỳбната.
И пà вѝка:
„Нè ме бàраш, нè ме сàкаш.“
„Мòре бàбо, стàра бàбо,
Я наỳчи ме, кàк да прàям.“
„Мòре сѝнко, мѝли сѝнко,
Я зèми си èдно др̣̀во,
Та вàти я и пò-горе и пó-долу,
И да вѝдиш, как ке стàни,
Нè е бòлна, не я ни бòди.“
Кàк си зèл èдно др̣̀во,
Та я вàтил и пò-горе и пò-долу
И тòгай рèкла:
„Мòре мàжу, нè тèпай ме,
Сèга ке стàнам да рàботам
Òти мнòго бòли кьòтеку.

(Записана на 25/XII 1916 год. отъ Грозданъ Недановъ — отъ село Дрогрижане въ Битолско).

Народни пѣсни отъ Костурско.

(Любовни, битови, свадбени, лазарски).[1]

Съобщава Калчо Деляковъ.

1.

Вя̀на Я̀на на кустѐна,
  Я̀но ле!
Слѐзи Я̀но от кустѐна,
  Я̀но ле!
От ке ма̀на со ка̀мено,
Ке те у̀дра сред гръндите,
Ке ти здро̀ба монѝстата.

(Отъ с. Смърдешъ).

2.

Жѐтварь ми до̀йде
По̀ле побѐли
И та̀-с’ побѐли
В голѐма сѐвда.
По̀ле се по̀сла,
Дево̀йко мо̀ри,
И та̀ се по̀сла,
Бóлна да лѐжи
На чѐрна зѐмя.
По̀ле се върза,
И та̀ се върза
Со сѝна рѝза.
По̀ле се но̀си,
Дево̀йко мори,
На ра̀мни гу̀мня,
И та̀ се но̀си
На чѐрна зѐмя
Са̀л от изго̀ра.

(Отъ с. Жижолци).

3.

Ста̀ни, ма̀йко, мѝла мор’ ма̀йко,
Лѐп да омѐсиш за чужѝна,
Со со̀лзите да го премѐсиш,
Ке о̀да чужѝна далѐчна.
Ста̀ни, мор’ мла̀да, мѝла жѐно,
С’ о̀хтика леп да изпѐчиш.
Невѐстата фу̀рна го̀рила
И со фу̀рната се ка̀раше:
„Мо̀ри фу̀рно, пу̀ста фу̀рно,
Да не лѐбо го изпѐчиш,
Да̀но мо̀мче се отвъ̀рни.
Друга̀рите му с’ ойдо̀е
Мѐне, мор’, ме оста̀вие.“

(Отъ с. Жижолци).

4.

Ду̀нал, проду̀нал вѐтеро,
Той пу̀сти вѐтер со̀лунски,
Ско̀ршил е вѐйка маслѝна,
Удрѝла мо̀ма по гла̀ва.
Цикна̀ла мо̀ма да пла̀чи
И на вѐтеро да кълни:
— Вѐтеро, бѐ пу̀ст да ми бѐ,
Шо у̀бав со̀н си сну̀вах,
От до̀лу ѝдат три лу̀ди,
Три лу̀ди, три мла̀ди ергѐни
По̀рвйот ми фо̀рли ла̀пката,
Вто̀рйот ми да̀де по̀рстено,
Трѐтйот ми ба̀ци лѝцето.
То̀й, шо ми фо̀рли лапката,
Да презелѐни ка̀й нѐя;
То̀й, шо ми да̀де по̀рстено,
Да се пресу̀кне през нѐго;
Той, шо ми ба̀ци лѝцето,
Да се кердо̀сам со нѐго.

(Отъ с. Жижолци).

---

[1] Вж. въ Макед... прегледъ, год. I, кн. 2, 3, 4, 5.

5.

Задрѐмила млàдата невѐста,
Задрѐмила от кòно ке пàни.
Отговòри по-мàли побрàтим:
— А̀й, невѐсто, кѝтна невѐсто,
Не се чѐсто поклонỳвай,
Не се рѐдко изярỳвай,
Тỳа лежи Мѝо арамѝо.
Кѐку рѐче не дорѐче,
Де излѐзе чѐрна арамѝя,
Му застàна пред кѝтна невѐста.
Отговòри кѝтната невѐста:
— Ой ти Мѝо, арамѝо,
Я сведѝ си тàя църна шѝя,
Да ти фърла рѝза кюскюсàна,
Рѝза кюскюсàна, рѝза сърма-рѝза.
Да си извàди тàя връшко нòже,
Да го ỳдри Мѝо арамѝо,
Да си вя̀на тѝя бързи кòня,
Да си зѐва свѝрци и тъпàни
Да си бѐга през четѝри гòри.
(Отъ с. Загоричани).

6.

Снòшчи, мор мѝла мàмо, а армàса,
Свàнуш, свàнуш дѝван чѝнеше.
Срещỳ пòлнуш ми се рàзболи,
Зòра озòри, дỳша излѐзе.
Сòл'це òгре, мѝла мàмо, дур под сѐло
А̀бер дòйде дур на лỳдото.
Кà си го вя̀на, мѝла мàмо, бързòто кòнче,
Дà ми отѝде да е посрѐшни,
Дà е посрѐшни, мѝла мàмо, дѐка е нòсе.
Мѝ ги помòли, мѝла мàмо, да е остàват,
Дà да се прòсти.
Дà ми искàра, мѝла мàмо, срѐбрено нòшче,
Дѐ ми се пробòди, мила мамо,
В лѐвата стрàна на сърдцето.
(С. Загоричани).

7.

Кинисàло лỳдо млàдо
За сỳхи дърва,
Кинисàла мàла мòма
По нѐго да òди.
Се обърна лỳдо млàдо
Дà си вѝде мàла мòма.
— Я върни се, мàла мòме!
Нѐ се върна мàла мòма.
— Не с' вьрнỳвам, лỳдо млàдо,
И àс ке дòйда со тѐбе.
— Тàму има мътна рѐка.
— Ке се стòра лѐпо пѝле,
Ке прелѝтам мътна рѐка.
— Тàму ѝма чѐс'та гòра
Нѐ се помѝнва.
— Ке се стòра лю̀та змѝя,
Ке прецѐпам чѐста гòра.
— Тàму има бѐла църква,
Бре лỳдо млàдо.
— Вѝкни пòпо да ни вѐнчи,
Бре лỳдо млàдо.
— Я върни се, лỳдо млàдо,
Пòпо нѐма да ни вѐнчи.
— Вѝкни ми нàш'те брàтя,
Лỳдо млàдо,
Тѐ ке ни вѐнче.
(С. Загоричани).

8.

Мòре Я̀не, цỳце Я̀не,
Да собѐрим лѐпи цỳтя[1],
Сѝно, бѐло и червѐно

---

[1] Цутя=цвѣтя; цỳце = цвѣтенце.

Да ги нарѐндиме по църквите,
По църквите, по чѐзмите,
Да ги бѐре юна̀ците
Юна̀ците, бекя̀рите.
(Отъ с, Нестрамъ).

9.

Во̀ди бра̀(а)тче, во̀ди,
Ма̀йка нѐка пла̀чи.
— Ка̀ да кла̀йш да мѐсиш,
Ма̀ра да спомѐнваш.
Сто̀ри ми го, ма̀йко, а̀лал
Мо̀йто тѐшко прѝке.
— Алал, сѝнко, а̀лал
Да̀ си го кердо̀саш
Ка̀й ма̀йкино млѐко.
(С. Нестрамъ).

10.

Шо сѐ'ш поправѐна, Лѐксо мо̀ри?
Дѐнес нѐ е Ла̀зар,
Ту̀ку е недѐля,
Ке о̀йме на па̀зар,
Ке о̀йме на па̀зар,
Ке ку̀пиме рѝба,
Рѝба и циро̀ни,
Ке го̀стиме ку̀мо,
Ку̀мо и братѝми,
Ку̀мо и братѝми
И братимѝцата.
(С. Сничене).

11.

Смѝльо ми се ро̀нише
Па̀'на, о̀ро, па̀'на,
Да ко̀й да го бѐри?
Попото̀му сна̀и,
Попото̀му сѝн'ве,
Попото̀му шчѐрки.
— Ѝзлез на о̀ро, кадън Тодо̀ро.
— Шчо̀ да излѐза, бра̀тец ми Пѐйо,
Ка̀-шчо си нѐмам рѝза?
— Шчо̀ не ми ка̀за, кадън Тодо̀ро?
Вчѐра да нѐкни,
Го̀рната недѐля,
А̀с да ти ку̀па рѝза.
— Ѝзлез на о̀ро, кадън Тодо̀ро.
Шчо̀ да излѐза, бра̀тец ми Пѐйо,
Та̀-'с кат' си нѐмам капа̀ма?
Шчо̀ не ми ка̀за, кадън Тодо̀ро?
Вчѐра да нѐкни,
Го̀рната недѐла,
А̀с да т' донѐса
Червѐна капа̀ма
Червѐна капа́ма
И пла̀тен прѐгач.
(С. Лудово).

12.

(Пѣе се на младоженецъ)

Мо̀ре Пѐйо, лѐвент Пѐйо,
Ѝмам Я̀на, бѐла Я̀на,
Яна ѝма бѐло гърло,
Яна са̀ка фло̀рин гѐрдан;
Яна ѝма половѝна,
Яна са̀ка срѐбрен по̀яс;
Яна ѝма бѐли ро̀це,
Яна са̀ка беленджѝци.
(С. Нестрамъ).

13.

(На бащата)

Са́м си ста̀рец седѐше,
Дрѐмна а̀зна бро̀еше,
По голо̀мби фъргаше:
— Ай голо̀мби, голо̀мби,
И в' годѝна да до̀йте,
Ѝмам сѝн'ве да жѐна

И шчѐрки да мъжа
И внỳци да жѐна
(С. Нестрамъ).

14.

(На момче).

Двà голòмба гỳгее
На ѐ'на вѐйка ѐлхова.
Отговòри Кòлето:
— Дàй ми Бòже, шо сàкамъ,
Шàрен тỳфяк на рàмо,
Ò̀стра сàбя под мѝшка
И сѝлен зѐвгар да тѐрам.
(С. Нестрамъ).

15.

(На момъкъ).

Мòма гàзи мòтна рѐка,
Я нòзите му белѐке,
Му белѐке му жълтѐке.
Бàба ѝма мѝло внỳче,
Мѝ го пỳшчи на ловàнье,
На ловàнье, на шетàнье.
Нѐ ми дòйде за обѐда.
Мѝ го чѐка за плайнѝна,
Не му дòйде за плайнѝна.
Мѝ го чѐка за вечѐра.
Олѐле, че́ндо на бàба,
Како внỳче нѝйде нѐма.
(С. Нестрамъ).

16.

Соплетѐте мрѐжа
Мрѐжа копринѐна,
Да фàтиме рѝба,
Рѝба отъ Костỳра,
Да гòстиме кỳма,
Кỳма и братѝми.
— Ай сѐг' облѐчи, мòме,
Невестѝнска рỳба.
— Ѐлай, майко, ѐлай,
Да с' вѝдиш твòйта мòма,
Шо рỳба облѐчи,
Рỳба невести́нска.
(С. Нестрамъ).

17.

Де пѐе, дѐ гỳга тòе голòбче?
Одъ̀нде, одъ̀нде чешвѝните[1].
— Пỳшви му, пỳшви блàги
лàпки.
Я̀ди ги, я̀ди, пà не грѐди.
— Пỳшви му, пỳшви блàги
крỳши.
Я̀ди ги, я̀ди, пà не грѐди.
— Пỳшви му, пỳшви жълти
че́ли.
Нòси ги, нòси, пà не грѐди.
— Пỳшви му, пỳшви шѝрок
фỳстан.
Нòси го, нòси, пà не грѐди.
(С. Нестрамъ).

18.

Ѝзлез нà-дур[2], кòй те вѝка,
Мòме мòри?
Шò те вѝка свекъ̀рва ти,
Мòме мòри?
Тие сàка кошỳлата,
Кошỳлата нешиѐна,
Нешиѐна, невезѐна.
Не одя̀сва[3] да я шѝя,
Да я шѝя, да я вѐжа,
Не одя̀сва от рабòта,
Шо чинѝме цѐла зѝма
Мòме мòри.
(С. Жижолци).

---

[1] Чешвина — хвойна.
[2] Не остава време.
[3] Нà-дворъ сир. вънъ, вънка.

19.

Лѝтни, па̀дни, ел' при мѐне,
Мо̀ме мо̀ри.
Дѐ да лѝтна, дѐ да па̀дна,
Лу̀до мо̀ре?
На мо̀йте ра̀мни дво̀ри,
Мо̀ме мо̀ри.
Дво̀ря ти сé мермерѐни,
Лу̀до мо̀ре,
Се шлизну̀ва да падѝнва,
Лу̀до мо̀ре.
Ѝмам ма̀йка, те дочѐква,
Мо̀ме мо̀ри.
(С. Жижолци).

20.

Го̀ра, бре мла̀да мо̀ме,
Го̀ра вѐки за тѐбе.
Мойта мла̀дос па̀'на
Кай изгорѐна гла̀мна.
— Го̀ри, бре лу̀до, го̀ри,
Го̀ри пѐпел да ста̀ниш.
Бра̀тя не ме да̀ве,
Ту̀феко си дáве;
Сѐстри не ме да̀ве,
Ра̀збой си прода̀ве.
(С. Старичани).

21.

Ѐ мор невѐсто, калѐшо,
Постѐли мѐка постѐла
О̀шче зе ва̀я вечѐра,
И у̀тре ду̀р' на плайнѝна.
Ду̀р' да помѝни ка̀рвано
И а̀с по ка̀рван ке о̀да.
Вѝкна невѐста да пла̀чи
— Олѐле-лѐле до Бо̀га,
Мѐне дѐка ке м' оста̀виш?
— И ти ке до̀йдиш со мѐне.
(С. Шкрапаръ).

22.

Мо̀ре гюзѐл дево̀йка,
Е мо̀р' ка нѐ се чѝниш
Ра̀н бел босѝльок
Червѐн транда̀фил,
Да го собѐра
Да го набѐра,
Да го изкѝшча
Кóрен по ко̀рен,
Во̀рхо со во̀рхо
Да го разда̀вам
По го̀ре до̀лу,
По го̀ре до̀лу
По неженѐти
И немъжѐни.
(С. Старичани).

23.

Ра̀дви се, ма̀йко,
Сѝно ти грѐди,
Сна̀'а ти но̀си,
Кошу̀ла ти но̀си,
Око̀ло ръка̀ви
Са̀мо от копрѝна.
— Пра̀во ха̀йде на но̀швите,
Мор' невéсто.
Вѝде но̀шви, се упла̀ши,
Мор' невѐсто,
Но̀шви ѐса кърши-плѐшчи.
Вѝде фу̀рка, се упла̀ши,
Мор' невѐсто.
(С. Нестрамъ).

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

24.

Кой пу̀ли мѐне, се смѐе,
Оти му сѐ мнѝ дердо̀ви нѐмам.
Дердо̀ви ѝмам голѐми,
Ко̀лко со та̀я планѝна.
Ка̀жвам на ма̀йка, не вѐрва,
Ка̀жвам на та̀тко, не слу̀ша,
То̀й, шо ме слу̀ша, нѐ й ту̀ка,
То̀й е на пу̀ста чужѝна,
Чужѝна пу̀ста далѐкна,
От Анадо̀ла по-до̀лу,
Кнѝга да пу̀шва не о̀ди,
Ла̀пка да пу̀шва изгнѝва.
(С. Жижолци).

25.

Шо овена тѐку
Мор' червѐна ла̀пко,
Мор' червѐна ла̀пко
От вѐйка сърва̀на?
Мо̀р' невѐрни дру̀жки,
До́ста сви не вѐрве
И вѝе не вѐрвите:
От та̀тко се дѐла
Кай червѐна ла̀пка,
От ма̀йка се дѐла
Кай жълта ду̀на,
От вѐйка сърва̀на
От вѐйка фида̀нка.
(С. Жижолци).

Рецензии и книжовни вести.

А. Тошевъ, Балканскитѣ войни. Томъ I. Предисторията и причини. София, 1929, 8^0, 436. Цена 140 лева.

Въ последно време у насъ значително се засилва интересътъ къмъ историята на най-новото ни минало поради поуката, която извличаме за националното ни бѫдеще. Покрай редъ интересни лични спомени, които се обнародваха отъ наши видни общественици, особено важно значение има посочениятъ по-горе трудъ на г. Андрей Тошевъ върху предисторията и причинитѣ на последнитѣ балкански войни. Ако и да има въ него и личенъ елементъ, доколкото авторътъ съобщава свои спомени отъ дейностьта си въ качество на бившъ български пълномощенъ министъръ, при все това всичко, изложено въ труда му, се основава върху достовѣрни, повечето официални документи, така че събитията обективно се обяснаватъ въ причинна връзка, като е използувана твърде умѣло и главната досежна историко-политическа литература. Поради това трудътъ на г. Тошевъ напълно има качествата на историческо съчинение, което ни въвежда въ извънредно важния периодъ на най-новата ни история, когато се направи рискованиятъ опитъ да се осѫществи политическото обединение на българския народъ. Върху този исторически моментъ ще има тепърва да се правятъ детайлни допълнителни изучвания, защото представлява сѫдбоносенъ завой въ развоя на нашитѣ междусѫседски политически отношения на Балканитѣ, отъ които много ще зависи и по-нататъшната участь на българския народъ.

Историческата материя, която се засѣга въ труда на г. Тошевъ, е твърде обширна, отнасяща се въ голѣмата си часть до сложния източенъ въпросъ та не е лесно въ единъ рефератъ обстойно да се предаде всичко, по-интересно отъ съдържанието на книгата. По-долу ще се помѫча да изтъкна най-важнитѣ моменти, които непосрѣдствено засѣгатъ България. Ще се види, че независимо отъ общия силенъ натискъ на потиснатото отъ Турция българско население, къмъ борба за освобождение, за да се реши България на война въ съюзъ съ Сърбия и Гърция най-много се дължи на сръбската дипломация която въ течение на десетолѣтия не е преставала постянно да внушава на българскитѣ държавници, че било необходимо едно тѣсно сближение между България и Сърбия та съ задружни сили да се извоюва освобождението на Македония и на Стара Сърбия. Колкото българскитѣ отговорни фактори и да сѫ били недовѣрчиви къмъ сръбскитѣ внушения, найсетне тѣ имъ се подадоха за да бѫде най-накрай България безбожно

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

изиграна отъ своитѣ съюзници. Ролята на сѫщински хипнотизаторъ отъ сръбска страна майсторски е изигралъ главно сръбскиятъ държавникъ Миловановичъ. Наистина той не дочака последния актъ на войната, защото се помина презъ май 1913 година, но тъй блѣскаво всичко бѣ технически подготвилъ, че и безъ него се постигна цельта да се зароби Македония та Сърбия и Гърция ди иматъ обща граница. Разбира се, че за тоя резултатъ е трѣбвало да има и въ голѣма мѣрка политическа наивность у българскитѣ държавници, а че е било така, всѣки ще се увѣри, който прочете книгата на Тошева. Но има и друго. Руската дипломация винаги, по-вече или по-малко, пряко или косвено е спомагала за да се дойде до катастрофалния за България край. Нейната роля се указва прямо фатална за България. Това е истината, колкото и да е печална.

Между Русия и Австрия сѫществуваше съревнование, кой кого да надхитри и изпревари съ влиянието си на Балканитѣ. Сърбия вещо е използувала това обстоятелство, както безскрупулно е съумѣла да използува и противоположнитѣ между България и Гърция интереси, а сѫщо тъй като е услужвала и на Турция противъ България. Никакви славянски чувства не сѫ възпирали Сърбия въ противобългарската ѝ политика, макаръ че нейнитѣ общественици и отговорни държавници винаги да сѫ залъгвали руската и българската дипломация все съ възхитени думи за славянскитѣ си братски чувства. Една отъ страшнитѣ поуки на тая кървава балканска история презъ последното полустолѣтие е, че расовата политика за лишенъ пѫть се указа напълно несъстоятелна и че политически отношения между славянскитѣ непосрѣдствени съседи не могатъ се гради съ наивно упование на племенното сродство, което, напротивъ, до сега се е указвало по-вече източникъ на междуособно незачитане, на дребнава „братска“ завистъ до най-голѣма степень. Още една поука е, че се потвърдява, какво изобщо моральтъ у славянитѣ не играе голѣма роля, когато правятъ политика помежду си. Това най-добре показватъ дѣлата на сръбската дипломация по македонския въпросъ, който е и главниятъ спъни-камъкъ въ междусъседскитѣ отношения на българи и сърби. Докато българитѣ сѫ били наклонни да се задоволятъ най-сетне и съ политически реформи въ Македония въ духа на Берлинския договоръ или съ по-широки автономни права подъ сюверенитета на Турция, сърбитѣ не искатъ и да чуятъ за такова нѣщо, а правятъ всичко за да се влоши положението въ вилаетитѣ та да може да се дойде и въ България до убеждението, че само съ подѣлба на Македония между България и Сърбия, а евентуално и Гърция ще може да се сполучи нѣщо.

Въпросътъ за реформи или подѣлбата на Македония подъ благовидния изразъ на „сфери на влияние“ се протака отъ край до край въ вѣчно натегнататѣ сръбско-български отношения, докато най-подире, както се каза по-горе, България се подава и става фаталното споразумение на 28 II. 1912 за дѣлежъ и анексиране на Македония.

По-долу критически ще изложа по-важното отъ книгата на Тошева съ огледъ къмъ споменатитѣ три главни фактора: I. лукавата тактика на сръбската дипломация, която умѣло изкушава България, II.

действията на руската дипломация, която тайно и явно подържа завоевателнитѣ домогвания на Сърбия касателно Македония и III. кжсогледството на българскитѣ държавници, които се довѣриха на вѣковнитѣ съперници на България, за да бждатъ най-сетне грозно измамени.

I.

Винаги, когато се е говорѣло у насъ по сръбски внушения за споразумение, за федерация съ Сърбия, същевременно отъ сръбска страна се е използувало благоприятното за тѣхъ въ такъвъ случай обществено мнение въ България и Македония, и тѣ сж усилвали пропагандата си въ Македония. Така въ 1867 г., когато сж ставали сериозни преговори между сръбското правителство на князъ Михаилъ и българската Благодетелна дружина въ Букурещъ, сж били отворени сравнително най-много сръбски училища въ Македония (45)[1]. Винаги тѣ сж смѣтали, че въ краенъ случай ще трѣбва съ силата на оржжието да завладѣятъ Македония. Когато сж се отчайвали, че културната имъ пропаганда не върви, тѣ сж се утешавали че въпроса ще разрешатъ съ сила.

Влад. Джорджевичъ,въ своитѣ спомени отъ министерствуването си като министъръ на просвѣтата (Бѣлградъ 1890) разправя, че докладвалъ на правителството за безнадежното състояние на сръбската културна пропаганда въ Македония. „Въ течение на 10 години — отъ 1877—1888 год. — казва той — въ петнадесеттѣхъ окржга на Стара Сърбия — 62 години следъ възкресяването на новата сръбска държава, намѣрихъ отворени само 41 основно сръбско училище (36 мжжки и 5 женски) съ 46 учители и 5 учителки и и едно богословско срѣдно училище въ Призренъ съ 78 ученика и 5 учителя. А между туй въ сжщото време въ Македония, само десеть години следъ създаването на бълг. княжество, намѣрихъ 194 основнни училища (176 мжж. и 18 ж.). съ 208 учителя, 33 учителки и 9728 ученика; голѣма мжжка гимназия въ Солунъ съ 7 класа и 293 ученика и 15 професора; девич. бълг. гимназия въ Солунъ съ 63 ученички; четирикласни прогимназии въ Скопье, Велесъ, Щипъ, Прилепъ, Битоля, Воденъ, съ 531 ученика и 28 учителя; третокласни прогимназии въ Кукушъ и Сѣръ; непълни прогимназии въ Гуменджа, Неврокопъ, Мелникъ, Петричъ, Плевня, Криворѣчна паланка, Тетово, Охридъ, Леринъ, Емборе, Ресенъ, Дебъръ, Кичево; срѣдни училища за момичета въ Скопье, Битоля, Прилепъ, Кукушъ, Воденъ, Велесъ и пр. — Тая успоредна студия страшно ме потресе. Съ тая бележка отидохъ право при председателя на кабинета, който следъ като ме изслуша внимателно ми каза: „Това наистина е важенъ въпросъ, но азъ мисля, че за него трѣбва да се грижи министърътъ на войната: такива въпроси се решаватъ съ топове. Вижте, моля Ви се, когато се срещнете съ него, поправени ли сж шрапнелитѣ за дебанжовитѣ топове."

---

[1] Въ 1865 год. било открито едно сръбско училище — въ 1866 шесть, презъ 1868 десеть.

Въ тази си политика сръбскитѣ правителства останаха до край последователни. Грѣшката е у насъ, че нашитѣ държавници съ много малки изключения бѣха хора, които не обичаха да изучаватъ политическата история на Сърбия, ставаха министри безъ надлежнитѣ знания и поради това лесно ставаха жертва на своето невежество предъ по-хитритѣ си противници.

Плановетѣ на сърбитѣ за „Велика Сърбия" достигнаха своя връхъ, когато тамъ се качи на престола краль Петъръ и когато Св. Симичъ изработи подробенъ планъ-програма за действие на сръбската пропаганда въ Македония, за която биде учреденъ при външното министерство въ Бѣлградъ специално „просвѣтно-консулско отдѣление".

Още въ 1871 г. се признава отъ сръбска страна българщината въ Македония (8). Преговоритѣ на сръб. правителство съ букурещкитѣ българи доказватъ, че сърбитѣ безрезервно сж признавали българския характеръ на Македония. Въ програмата (договора) за „федерация" съ сърбитѣ, подписана на 5. IV. 1867 год. въ Букурещъ и протоколътъ къмъ нея (вж. с. 75-81), съдържащъ 12 точки, Македония се причислява къмъ България. Точка 1. съдържа, че съединението братски трѣбва да стане между сърбитѣ и българитѣ подъ име „югославянско царство", а пъкъ точ. 2, че югославянското царство ще се състои „отъ Сръбско и отъ Българско (Българско обема областитѣ България, Тракия и Македония)." Този протоколъ, подписанъ отъ най-видни тогава българи, е билъ приетъ отъ сръбския минстъръ-председатель Гарашанинъ.

Раковски е билъ тогава искренъ привърженикъ на сближението съ сърбитѣ, като е вървалъ и въ сръбската искреность, но скоро и той горчиво се е разочарувалъ отъ тѣхъ (73). Българитѣ никога не сж схващали сближението инакъ освенъ като си запази България своята независимость и цѣлость. Въ 1869 год. „Народность" пише, че България въ никой случай не може да встжпи съ Сърбия въ другъ съюзъ освенъ федерация, а Македония и споредъ Каравеловъ трѣбва да бжде българска. И Василъ Левски е билъ привърженикъ на балканска федерация. Хр. Ботевъ обаче въ 1875 3. IV год. в. „Напредъ" е билъ по предпазливъ та пише: „Още въ началото на своето сжществуване Сърбия е била неискрена къмъ бълг. народъ". Следъ Санъ-Стефанския договоръ Сърбия вече не крие плановетѣ си. За хегемония на Полуострова Д-ръ М. Веснић, виденъ сръб. политикъ и дипломатъ, си го каза откровено (въ съчин. си „Единъ горещъ въпросъ"), че балканскиятъ въпросъ ще се реши само чрезъ „крайно надмощие на една отъ балканскитѣ раси", сир. българи, сърби и гърци (92). Докато Каричъ въ студията си „Србија и балкански савез" (1893 г.) още ни залъгва съ балк. федерация, подъ която, както П. Милюковъ (Сърб.-бълг. отношения с. 100) добре бѣ схваналъ, се крие цѣла програма за пълно възтържествуване на сърбизма въ Полуострова, Д-ръ Миловановичъ открито заяви въ брошурата си „Срби и бугари", че сърбитѣ искатъ Македония заради „излазъ на море", че Македония е потрѣбна колкото на българитѣ толкова и на сърбитѣ. Солунъ да бждѣлъ сръбски, а Дедеагачъ и Кавала — български. Сжщевременно, когато Сърбия свързваше тѣсенъ бълг.-сърбски търговски договоръ (1897), който се посрещна, тъй да се каже, съ отворени обятия въ България, отъ страна на Сърбия се използува за да засили пропагандата си въ Македония, гдето се агитирало, че вече „нѣмало защо да се прави разлика между сърби и българи“ (102). А пъкъ Пера Миятовичъ въ „Мале Новине (19.II 1897) по случай на сърб.-българския търговски договоръ писа, че ако българитѣ сериозно искатъ сърб.-бълг. съюзъ, трѣбва веднажъ за винаги да престанатъ да поглеждатъ къмъ дѣсния брѣгъ на Вардаръ, защото вододѣлътъ между Вардаръ и Струма билъ естествена граница между България и Сърбия“. А година преди това царь Фердинандъ посещава Бѣлградъ (1896), сърбски и български студенти си размѣнятъ визити. Въ сжщото време обаче Сърбия обещава на султана да му се притече на помощь и съ оржжие противъ българитѣ, за което султанътъ подарява на сърб. представитель въ Цариградъ, Владанъ Джорджевичъ, два арабски коня, а на госпожата му — ордена Шефакатъ (94).

Така изкушавани и подмамвани, българскитѣ правителства постепенно се доближаваха да влѣзатъ въ готвената отъ сърбитѣ примка. Най-много, разбира се, затова е спомогналъ отъ наша страна и отвореният македонски въпросъ, въ който, както добре забелязва Тошевъ, се резумираше цѣлата наша външна политика (137).

Ако и да бѣше явно, че сърбската пропаганда въ Македония е въпиеще противоречие съ сръбския планъ за сближение, че е „атентатъ противъ славянската солидарность“, както се бѣ изразилъ единъ руски ученъ (Державинъ), при все туй нашитѣ държавници неумѣло реагираха срещу сръбскитѣ домогвания. Най-кжсогледи, разбира се, излѣзоха дипломатитѣ отъ срѣдата на българскитѣ партии, които отъ една страна много довѣряваха на руската дипломация та и най-лесно се подаваха на нейнитѣ внушения, насочени по-вече въ подкрепа на сърбскитѣ завоевателни замисли касателно Македония, а отъ друга страна най-малко вземаха присърдце тежненията на македонскитѣ българи къмъ България и, сравнително, най-безразлично се отнасяха къмъ перипетиитѣ на тѣхната борба, която слабо сж изучвали. Тѣ се отнасяха хладно, дори надмѣнно къмъ македонскитѣ дейци, съ които изобщо избѣгваха непосрѣдственъ контактъ, не ги удостояваха съ надлежното внимание, та дори и когато бѣха замислили да решаватъ участието на Македония заедно съ сърби и гърци, не поискаха да се съвещаватъ съ македонскитѣ водители, които познаваха родината си отблизу както и сръбскитѣ и гърцки лукави замисли. Напротивъ старателно криеха отъ всички независими македонски дейци сключения съ Сърбия и Гърция съюзенъ договоръ, като продължаваха да го държатъ въ пълна тайна до деня, когато съюзницитѣ вече бѣха спечелили играта та България се видѣ излъгана и вѣроломно обкржжена, за да бжде ограбена.

Кабинетътъ на Стоилова е билъ готовъ за искрено споразумение съ Сърбия, докато напротивъ последнята въ лицето и на най-умѣренитѣ си общественици прикрито подържа прекомѣрни искания. — искатъ се Велесъ, Скопье, Прилепъ, Дебъръ, Гостиваръ, Костуръ и пр. (103).

Миловановичъ веднага следъ младотурската революция почва системно своята работа да подмамва бълг. правителство за съюзъ противъ Турция, сир. за евентуаленъ дѣлежъ на Македония. На 14. VII.

1908 той поканилъ Тошева въ министерството на външнитѣ работи и надълго го увѣщавалъ, че моментътъ билъ сгоденъ за едно съюзяване. Министъръ Паприковъ недовѣрчиво се отнесълъ и отговаря чрезъ Тошева уклончиво, — отказва, но все пакъ счита, че е добре да се остави отворена врата за по-нататъшни преговори (193). Следъ анексията обаче на Босна и Херцеговина Сърбия пакъ сериозно обръща погледитѣ си къмъ Турция, и Миловановичъ пакъ заговорва на Тошева за споразумение, а Паприковъ съ писмо отъ 7. I. 1909. вече отговаря донегде податливо: Македонскиятъ въпросъ днесъ или утре ще излѣзе на сцената и не ще може правилно да се реши безъ участието на балканскитѣ държави. Македония ще бжде или цѣла автономна или пъкъ разпокжсана. Ние сами да се нагърбимъ съ решението на въпроса, както ни се желае, не ще бжде по силитѣ ни, та ще трѣбва да търсимъ съглашение съ всички, а по подобни въпроси съглашение е възможно само при взаимни отстжпки, взаимно удовлетворение, доколкото това е възможно, на най-сжщественитѣ интереси. — Въ отговоръ Тошевъ пише Паприкову, че всички лица въ Бѣлградъ, съ които е говорилъ, все визирали Стара Сърбия и Македония, безъ да опредѣлятъ ясно, докжде се простиратъ домогванията имъ върху последната область. Но отъ всичко се виждало, че Скопскиятъ санджакъ на първо мѣсто влиза въ тѣхнитѣ смѣтки (220).

Интересно е, че още тогава нѣкои по-разумни сръбски политици сж предвиждали, че безъ България мжчно Сърбия ще може да привлѣче хърватитѣ и словенцитѣ на своя страна. Люба Йовановичъ, тогава председатель на скупщината, въ разговоръ по сближението казалъ между друго на Тошева (10. I. 1909): „До тогава, докато ние не сме свързани съ васъ посрѣдствомъ единъ съюзъ, нашето влияние надъ хървати и словенци ще бжде нищожно. Вънъ отъ различието по вѣра, тия народи иматъ и по-голѣма култура отъ насъ, вследствие на което не гледатъ на Сърбия като на центъръ, способенъ да ги привлѣче. Съвсемъ друго ще бжде обаче, когато заедно съ васъ ще образуваме единъ силенъ блокъ. Тогава всички православни и католици-сърби, хървати и словенци въ съседната монархия ще почнатъ неминуемо да тежнеятъ къмъ насъ“ (217). Това наистина сетне се потвърди. Водительтъ на хърватитѣ Ст. Радичъ неведнажъ изтъкна културното превъзходство на хърватитѣ и словенцитѣ, а сжщо тъй и нуждата да се привлѣче и България. Но самиятъ Йовановичъ после бѣ забравилъ, че съ своята политика спрямо Македония прави невъзможенъ съюза съ България и още самъ после слѣпешката спомагаше да отблъсне и хърватитѣ па и словенцитѣ. На 1909 год. Люба Йовановичъ, бившъ професоръ по история, близъкъ приятель на Пашичъ, е смѣталъ, че погледитѣ на Сърбия трѣбва да бждатъ отправени „предимно къмъ Санджака (Новопазарския санджакъ), безъ да продума нѣщо и за Македония, но следъ като Сърбия заграби Македония, изчезнаха и такива по-разумни политици. Видни сърби следъ признаването на българската независимость говорили на Тошева дори за персонална уния на Сърбия и България подъ скиптъра на българския царь (235). Но това сж изключения или хитрувания, а изобщо планътъ да се завладѣе Македония си оставалъ въ политическата програма на сърб. държавници. Най-похватниятъ отъ тѣхъ, Миловановичъ, тогава се разтичалъ по европейскитѣ столици да агитира все за сближение съ България. По негова молба дори Едуардъ Грей, предъ видъ, види се, на английския съюзъ съ Франция, препоржчвалъ на българското правителство „да не отблъсва протегнатата ржка на Сърбия". Но и тогава Миловановичъ открито настоявалъ за Скопье. Напразно Тошевъ му обяснявалъ, че за подѣлба на Македония не можело и дума да става, а само за автономия, но Миловановичъ все не вѣрвалъ на автономията; затова той все си настоявалъ за подѣлбата на Македония — „въ случай, че автономията се укаже неосжществима" и че „Скопье трѣбва и е справедливо да се отстжпи на Сърбия". Миловановичъ още казалъ, че къмъ Бѣло море сърбитѣ нѣмали никакъвъ интересъ (239). Това е било твърде неискрено, защото самъ Миловановичъ, както по-горе се каза, въ брошурата си „Сърби и Българи" заяви, че Македония е необходима на Сърбия заради излазъ на море, а сетне въ виенския в. „Die Zeit" явно си призна, че дори ако Сърбия би получила излазъ до Адриатическо море, пакъ би се стремила да излѣзе на Бѣло море. Най-сетне постоянната агитация на Миловановичъ повлия та царь Фердинандъ на 12. X. 1909 се отзова въ Сърбия на Копаоникъ, решенъ вече за сближение съ Сърбия та чрезъ съюзъ съ нея да „ликвидира съ източния въпросъ" (245). Последната идея, една голѣма съблазънъ отъ естество да изкуси и голѣмия скептикъ, какъвто си бѣше Фердинандъ изобщо, представлява важенъ моментъ, който решава по-нататъкъ всичко и довежда до съюзъ съ Сърбия. Затова е трѣбвало да се подберать по-удобни български министри, което всецѣло е зависѣло тогава отъ царь Фердинанда. Въ началото на февруарий 1910 год. Миловановичъ разбралъ въ София, че кабинетътъ на Малиновъ скоро ще бжде смѣненъ съ лица, ползуващи се съ пълно довѣрие на Русия и още по-предани на „южнославянската идея". Особено се ималъ предъ видъ Ст. Даневъ. Тогава именно Миловановичъ се срещналъ съ Малинова и настоявалъ на Сърбия да се дадатъ Скопье и Тетовско. Понеже Малиновъ подържалъ автономията на Македония, не се дошло до споразумение (254). Царь Фердинандъ на 20 февруарий с. г. се връща отъ посещението си въ Петроградъ съ окончателно взето решение да се върви къмъ съюзъ съ Сърбия. Следъ срещата на Миловановичъ съ Малинова преговоритѣ продължили въ София чрезъ сръбския представителк Св. Симичъ. Сърбитѣ настоявали за подѣлба на Македония. Въ свръзка съ това е връщането на краль Петъръ отъ Цариградъ презъ Св. Гора и Македония. Въ Цагиградъ демонстративно го посрѣщатъ гърцитѣ, а той прави визита на гръцкия патриархъ. Следъ посещението на Цариградъ отъ краль Петъръ, Сърбия сполучи да бжде ржкоположенъ архимандритъ Варнава за епископъ въ Кичево, да ржководи сърбската пропаганда въ Битолския вилаетъ. Това се е постигнало пакъ съ подрържка на Русия.

Слухътъ, който твърде загрижи българското правителство, именно че Романия е сключила таенъ договоръ съ Турция, билъ по признанието на Миловановичъ по-сетне преднамѣрено пуснатъ отъ самия него чрезъ единъ неговъ приятелъ въ Виена (285). Тази му постжпка достатъчно характеризува лукавата дипломатическа похватность на Миловановичъ. И той сполучи цельта си — въ София побързаха да отидатъ на среща на сръбскитѣ планове. За да се подготви общественото мнение по внушение на правителственитѣ кржгове въ началото на 1911 г. се основа „Сръбско-български граждански комитетъ“, въ управителното тѣло на който влизаха 24 души видни българи и сърби. Въ подробния уставъ на комитета се предвижда разнообразна културно-стопанска дейность, която остана само на книга.

Щомъ дойде Гешовъ на власть, Миловановичъ пакъ е на работа, този пжтъ съ голѣми изгледи на успѣхъ. На 3. IV. 1911 год. той разправя на Тошева, че жизнениятъ въпросъ за Сърбия състоялъ въ излаза й на Адриатическо море, за което тя трѣбвало да владѣе Скопье и Велесъ съ граница: Брѣгалница—Бабуна—Дебъръ—морето. На 18. IV. с. г. Пашичъ посещава Тошева и му говори за подѣлбата на Турция. Тази точка трѣбвало да послужи за основа на съглашението сир. на съюза съ България. Сърбия трѣбвало да получи всичко на северъ по линията Брѣгалница—Велесъ—Драчъ. Останалата часть отъ Албания и южна Македония да се дадѣла на Гърция, а другото — на България (307). И тъй Пашичъ ясно си го е казялъ, че искатъ и обща граница съ Гърция. На забележката на Тошева, че сръбскитѣ претенции сж прекомѣрни, Пашичъ възразилъ, че било време, когато Драганъ Цанковъ имъ предлагалъ Вардара за граница.

Миловановичъ се върналъ отъ Русия много насърдченъ досежно най-важния въпросъ, съглашението съ България. На Тошева казалъ (3. IX. 1911), че руското становище съвпадало съ неговитѣ възгледи. Особено пъкъ насърдчилъ Миловановича временно управляющиятъ въ отсжтствие на Гешова външното министерство Тодоръ Тодоровъ, като му казалъ, че трѣбвало да се бърза съ споразумението. Сжщото той казалъ и на секретаря на сръбската легация въ София Милоевичъ (20. IX. 1911 г.): „Да се споразумѣемъ, колкото се може по-скоро и точно да уговоримъ, какво се пада всѣкиму. . . Нѣма да се разправяме за онова, което е още спорно, а да мислимъ за онова, което сигурно ни се пада и което сме готови да си отстжпимъ доброволно. Ние ви отстжпваме Скопье, — вие намъ Солунъ, Битоля, смѣтамъ и Велесъ. Затова трѣбва да се боримъ най-сериозно, щото вие да получите Скопье, а ние Солунъ, Битоля и Велесъ.“ (Вж. у D-r Boghitschewitsch № 152, с. 180, у Тошевъ с. 312). Гешовъ самъ разказва, какъ хитро Миловановичъ го е надумвалъ да склони на дѣлежъ, като сжщевременно му подсказалъ и идеята (Балк. съюзъ 13—14).

Въ срещата си съ Гешова въ вагона, когато последниятъ се е връщалъ отъ Виена (28. X. 1911) Миловановичъ доловилъ у Гешова колебливость, „впрочемъ свойствена на неговата природа“, но при все това Миловановичъ триумфиралъ, понеже Ризовъ въ Виена докладвалъ за извършеното въ Бѣлградъ, съ което и сждбата на Скопье е била решена (317).

Колкото по вече турцитѣ вилнѣели въ Македония и колкото потежко ставало положението на макед. българи, толкова пò се радвали сърбитѣ, че за България вече върщане нѣма, и толкова по-взискателни ставали къмъ края на преговоритѣ съ българското правителство (330). За успокоение на последното Миловановичъ въ началото на априлъ 1912 год. го увѣрявалъ чрезъ Тошева, че билъ далъ строги нареждания на находещитѣ се „четири сръбски чети въ Македония — по две въ Битолско и Скопско — да не предизвикватъ българитѣ, а само да защищаватъ християнското население изобщо“ (336). Когато всичко така отлично е наредилъ Миловановичъ, внезапно се поминалъ тъкмо въ разгара на голѣмитѣ славянски тържества въ Прага (между 15 и 18 юний). Неговата смърть бѣ добре дошла на Пашича, за да има по-развързани ржце та да не изпълни съюзния договоръ съ България. Нѣма сега вече за насъ съмнение, че и да бѣ Миловановичъ останалъ живъ, пакъ първоначалниятъ замисълъ, който е билъ и неговъ, щото Сърбия и Гърция да иматъ въ Македония обща граница, е щѣлъ да доведе до сжщия резултатъ — вѣрломството отъ сръбска страна.

II.

Русия всячески olесняваше Сърбия за да я използува сетне противъ Австрия като „торпила“, както се е изразилъ веднажъ самиятъ Хартвигъ, рускиятъ представитель въ Бѣлградъ (48). Русия е била противъ автономията на Македония, макаръ че руската демокрация симпатизираше на македонската освободителна борба. Рускитѣ консули системно се онтнасяли враждебно къмъ македонския въпросъ. Въ несъстоятелностьта на политиката на Русия се криятъ причинитѣ на народното ни нещастие. Въ думитѣ на князъ Лобановъ (въ 1894 год.), че никогаруситѣ нѣмало да позволятъ да се създаде една нова България (сиречъ Армения) на тѣхнитѣ азиатски граници (93), добре показватъ настроението у ржководителитѣ на външната руска политика спрямо народнитѣ български тежнения. Къмъ 1896 год. Русия показва по-вече интересъ за да се постигне сближение на България съ Сърбия, но все пакъ действува повече въ полза на последната. Следъ помирението си съ България руската дипломация е искала да предложи, щото екзархътъ да се прибере въ България, за да се вдигнѣла схизмата отъ македонскитѣ епархии. По молбата на русофилското правителство на К. Стоиловъ, Русия се застжпи да се назначатъ български владици въ Мелникъ, Струмица и Кукушъ, но по въпроса за митрополититѣ въ Дебъръ и Битоля руското правителство посъветвало да се споразумѣемъ съ Сърбия (115). Руската дипломация наложи сръбския епископъ Фирмилияна (1903 год.). Българскиятъ тогава министъръ на външнитѣ работи Тодоръ Иванчевъ напразно се бѣ опиталъ да осуети това. Руското правителство съ комунике отъ 11. IV. 1903 год. порица македонскитѣ дейци, че искали въ ущърбъ на другитѣ християнски народи да направятъ отъ Македония чистобългарска область (123). Особено важно е, че още на 1896 год. сръбското правителство съ подкрепата на Русия предъ султана постигна да бждатъ и „македонскитѣ сърби“ признати като отдѣлна народность (112). Изволски на 5. IV. 1908 г. въ руската Дума се обяви, въ защита на суверенитѣ права на султана, противъ назначаването генералъ-губернаторъ на Македония, ужъ за да се избѣгнѣла война. Следъ речьта на

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Изволски водительтъ на кадетитѣ проф. Милюковъ взема думата и откровено каза, че рускиятъ егоизъмъ, що се отнася до Балканитѣ, не винаги е билъ незаинтересуванъ. Имало е минути, когато славянитѣ, на които руситѣ дадоха свобода, сѫ ги подозирали въ желанието да направятъ отъ тѣхната страна „задунайска губерния.“ „Ние се обърнахме, казалъ още Милюковъ, отъ освободители на угнетители, като оставихме Англия да стане защитница на България“ (130).

Най-добре е изрисувано пристрастието на руската дипломация въ лицето на Хартвига като началникъ на тъй наречения азиятски департаментъ въ Петроградъ и главно въ качеството му на руски пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ (пристигналъ тукъ на 14. IX. 1909 г.). Г-нъ Тошевъ добре е характеризувалъ тая фатална за България личность (239—242). Той въ Бѣлградъ веднага влиза въ ролята на защитникъ на сръбскитѣ държавни и национални интереси и се налага въ управлението на кралството. Още въ началото негово ревностно довѣрено лице е билъ известниятъ сръбски държавникъ М. Спалайковичъ.

По случай на посещението на българския царь въ Петроградъ (10. II. 1910 г.) се водили между Малиновъ—Паприковъ и Изволски—Созоновъ тайни преговори за политическа и военна конвенция. Нашитѣ министри полагали особени грижи да се разбере България съ Русия, да се разреши чрезъ тази конвенция македонскиятъ въпросъ по най-задоволителенъ за България начинъ, — възъ основа на Санстефанска България. Обаче по този важенъ въпросъ колебливата руска дипломация отбѣгвала да даде опредѣленъ, задоволителенъ за насъ отговоръ. Изволски не давалъ и дума да става, щото чрезъ война съ Турция да се освободи Македония. „Оставете този въпросъ“, казвалъ Изволски открито. „Разумѣва се, за да имате велика България, ще я имате като резултатъ отъ една война, но ние съ васъ да замисляме за една война сега не може.“ Най-сетне по начало Изволски се съгласилъ да се сключи една политическа и една военна конвенция, като отъ българска страна се настоявало безъ друго въ границитѣ на бѫдеща България да влѣзатъ Солунъ и Одринъ. За Солунъ, споредъ Малинова, се постигнало съгласие, но за Одринъ останало да се преговаря. Въ София преговоритѣ продължили съ руския представитель Сементовски, но били прекѫснати съ падането на Малинова отъ власть. Въпросъ е, на който и до сега не може да се намѣри отговоръ, защо Гешовъ и Даневъ, които следъ Малинова поеха властьта, не сѫ продължили и доизкарали тѣзи преговори. Малиновъ е убеденъ, че това не е станало по желанието на руското правителство. Осуетяването на този договоръ съ Русия, който е щѣлъ да ни постави въ по-изгодно положение при сключването на договора съ Сърбия, а главно че той все щѣше да ни предпази отъ вѣроломството на съюзницитѣ ни презъ 1913 година, имà фатално значение за България. Презъ 1914 год. този важенъ въпросъ бѣ подигнатъ отъ Д. Мишевъ (вж. „Свободно мнение“ кн. 3—6), а остава и до сега откритъ. Гешовъ заявилъ, че той не е знаелъ нищо за воденитѣ преговори съ Русия нито за проектъ за руско-български договоръ, когато е почналъ преговори и сключилъ договора съ Сърбия. Обаче има писмени документи, съхранявани въ София, отъ които се виждало, че българското правителство неведнажъ е било канено да подпише договора, който билъ изпратенъ въ София въ два преписа; единътъ отъ тѣхъ билъ подписанъ отъ надлежния руски министъръ. За този договоръ самиятъ царь Николай напомнилъ въ Ливадия на г. Даневъ, когато на 24. априлъ 1912 год. го е приелъ въ качество на председатель на Народното събрание, опълномощенъ отъ българското правителство да му занесе преписъ отъ съюзния договоръ съ Сърбия. Госп. Тошевъ твърди, че е видѣлъ и челъ преписи отъ нѣкои досежни документи у Д. Мишевъ, къмъ когото се обърналъ за освѣтление по този въпросъ. Оригиналитѣ на тѣзи документи се съхранявали въ София. Въ скоро време Д. Мишевъ щѣлъ да обнародва преписитѣ, които сѫ у него отъ 4—5 документа (261).

Не е безъ значение да се отбележи, че краль Петъръ, който тъй сѫщо бѣ ходилъ въ Петроградъ, билъ тамъ много по-радушно приетъ отколкото нашиятъ царь. Сърбитѣ, особено радикалитѣ били много доволни отъ това посещение.

Старанията на руситѣ предъ гръцкия патриархъ за дигане на схизмата не се харесвали на сърбитѣ отъ страхъ да не би да стане споразумение между България и Гърция за смѣтка на Македония. Чрезъ Хартвига тѣ се мѫчатъ да го осуетятъ, ужъ защото споредъ него такова споразумение би било „неестествено, антиславянско, подобно на светотатство“ (289). Когато презъ 1910 год. отъ руска страна силно се настоявало за сближение между България и Сърбия, Хартвигъ увѣрявалъ г. Тошева, че сърбитѣ не били дотамъ претенциозни и че биха се задоволили само съ оная часть отъ Македония, която би ги извела на адриатическия брѣгъ, и че не били далечъ отъ мисъльта даже да се откажатъ и отъ Скопье. Тогава Хартвигъ се е оплаквалъ, че бавенето да се дойде до споразумение съ Сърбия било отъ наша страна, и се изразилъ, че може би всичко щѣло да тръгне добре, когато на мѣстото на Малинова и Паприкова дойдатъ на власть лица, по-вече въодушевени отъ идеята (182). Макаръ че Гешовъ сетне се указалъ наистина по-въодушевенъ отъ идеята, Хартвигъ го оценилъ, че не го бивало за министъръ на външнитѣ работи, че не билъ дипломатъ (316). Види се колебливостьта и нерешителностьта на Гешова не се харесали на наглия, самоувѣренъ и твърде енергиченъ характеръ на Хартвига. Споредъ последния при подѣлбата на Македония на везнитѣ се поставяли жизнени интереси на Сърбия отъ една страна и отъ друга капризътъ на България — да влѣзѣла Струга въ нейнитѣ предѣли, защото тамъ се родили братя Миладиновци, борци за българската независимость, „когато тѣ въ действителность били сърби по рождение“ (330). Нека отбележимъ, че Даневъ два дена преди да замине за Ливадия, именно на 19 априлъ, ималъ тайна среща съ Хартвига въ Нишъ, въ руското консулство. Хартвигъ се върналъ възхитенъ отъ срещата си съ Данева. Говорено било за миналото, за постигнатитѣ блѣскави резултати, за тържеството на славянската идея, за лоялностьта на сърбскитѣ водители, за голѣмата обичь, която русофилскитѣ партии въ България питаели къмъ всичко славянско, за въодушевлението на тогавашното българско правителство отъ постигнатитѣ комбинации. Най-сетне Хартвигъ, както самъ е разправилъ на г. Тошева, заявилъ Даневу, че щѣлъ да вземе мѣрки, щото Сърбия да преустанови четничеството си въ Македония противъ тамошното българско население (340).

Въ Ливадия Созоновъ предъ Данева говорилъ противъ мисъльта за война съ Турция, — лудость било това, а Русия не щѣла да може да се намѣси. Даневъ му съобщилъ за постигнатото споразумение относително подѣлбата на Македения както и за клаузата да бжде рускиятъ царь арбитъръ. Последното Созоновъ намѣрилъ приемливо, а относително дѣлежа той препоржчвалъ за база Санстефанска България. Даневъ искалъ още и Солунъ. За Одринъ Созоновъ се изказалъ противъ

Руското правителство въ последния моментъ, когато вече войната на балканскитѣ съюзници съ Турция е била на прага, почва сериозно и най-решително да се противи и дава редъ заявления, че съюзницитѣ не трѣбва ни най-малко да разчитватъ на нейната помощь въ случай на неуспѣхъ, който билъ даже сигуренъ, защото и откъмъ Ромъния грозѣла опасность на България. Хартвигъ тогава е игралъ твърде двулична роля въ Бѣлградъ, отъ една страна предавалъ заповедитѣ на Созонова, а отъ своя страна насърдчавалъ сърбитѣ да воюватъ. Важно е, че отъ съобщенитѣ документи се вижда, че Русия е насърдчавала Ромъния противъ България, колкото това и да се е прикривало подъ дипломатически фрази (375 натат.).

Най-сетне, когато въпрѣки Русия войната се разразява, Созоновъ и Изволски не се стѣсняватъ да покажатъ, че желаятъ турцитѣ да победятъ (416).

Характеристично е за поведението на руската дипломация спрямо България и противодействието, което бѣ указалъ рускиятъ посланикъ Нелидовъ въ 1896 год. по въпроса за издаване обещанитѣ петь берата за български владици. Нелидовъ тогава заявилъ на екзарха, че Русия не била за нови берати, а когато въпрѣки туй екзархътъ поискалъ съ такриръ отъ Високата Порта да се издадатъ бератитѣ, Нелидовъ заявилъ, че ферманътъ, на който се осланя екзархията, билъ недействителенъ, понеже не билъ признатъ отъ патриарха и че съ създаването на българското княжество той се унищожавалъ самъ по себе си (112; вж. и К. Соларовъ, България и македонскиятъ въпросъ, 1925, стр. 80—89.)

III.

Една отъ голѣмитѣ грѣшки на правителството на Гешова бѣ, че то имаше наивностьта да вѣрва, че сърбитѣ, като съюзници и славяни, докрай ще останатъ вѣрни на поетитѣ съюзнишки задължения. Въ тая си вѣра правителството на Гешова влѣзе въ съюзъ и съ Гърция, безъ да се осигури и преосигури отъ едно евентуално вѣроломство при ликвидацията на турското наследство. Изглежда, че то дори не е допускало, че „славянска" Сърбия може да се сдружи съ неславянска Гърция противъ славянска България. Затова г. Гешовъ и не бѣ се погрижилъ да се опредѣли бждещата граница между България и Гърция, оставяйки този най-важенъ въпросъ за по-после.

Извинението му, че не е ималъ за това време, както казва и г. Тошевъ, не е сериозно. Последниятъ много добре разсжждава по поводъ на това фатално за България лекомислие на Гешова. Преди всичко комбинацията съ Сърбия не почиваше на здрави основи. Въ нея отъ една страна личи сръбскиятъ завоевателенъ принципъ, отъ друга — нашия народностенъ принципъ. За Сърбия важеше не подобрение на участьта на македонското население, което за нея е чуждо, а ѝ бѣ потрѣбно териториялно разширение, когато за насъ важеше обединението на българския народъ, — две непримирими, противоположни начала. Затова преди да се споразумѣемъ още съ сърбитѣ е трѣбвало България да се споразумѣе по всички въпроси съ Гърция (371).

Какъ българскитѣ отговорни фактори леко сѫ гледали на своята задача да пазятъ българскитѣ интереси та дадоха възможность да бѫдатъ изигравани отъ съюзницитѣ си, това твърде нагледно се вижда въ книгата на Тошева. Тукъ ще се спра на по-важнитѣ мѣста.

Познавайки стремежитѣ на нашитѣ съседи, българското обществено мнение дори по единъ здравъ инстинктъ винаги бѣше противъ всѣкакви преговори за тъй нареч. сфери на влияние въ Македония, сир. за евентуалната ѝ подѣлба. Когато се бѣ дочуло, че за таково нѣщо се водятъ тайни преговори съ сърбитѣ, Христо Славейковъ на 13. XII. 1897 год. отправи въ Народното събрание интерпелация, на която министъръ Стоиловъ отговори, че наистина сърбитѣ предлагали подѣлба, но че българското правителство отблъснало това и стояло на почвата да се дадатъ автономни права на Македония (105). Обаче впоследствие Сава Иванчевъ въ една статия „Документи и спомени отъ близкото минало“ опровърга твърдението на Стоилова, че ужъ нѣмало преговори за сфери на влияние. Когато къмъ втората половина на 1899 г. Тодоръ Иванчевъ бѣ поелъ управлението на външното ни министерство, сърбскиятъ краль бѣ казалъ на нашия дипломатически агентъ въ Бѣлградъ, Хр. Бракаловъ, дотогавашенъ главенъ секретарь на сѫщото министерство, че го смѣта посветенъ въ преговоритѣ, които отъ две години се водятъ между двѣтѣ страни за едно тѣсно сближение и че най-мѫчниятъ въпросъ всѣкога билъ македонскиятъ. „По него, обаче — казалъ кральтъ — можахме да дойдемъ до едно удовлетворително споразумение още презъ моето посещение въ София. Остава само да опредѣлимъ точно нашитѣ респективни сфери на влияние въ тази турска провинция. Съ кабинета на Стоилова преговоритѣ вървѣха доста успѣшно. Вѣрвамъ, че ще бѫде сѫщото и съ неговитѣ наследници. Защото само по този начинъ ще може да се установи едно тѣсно и неразривно споразумение между Сърбия и България“ (106). Писмени документи за воденитѣ преговори за „сфери“ не се указали въ архивата на външното министерство въ София. Само една карта на Македония, надраскана съ много сини и червени линии за „сфери“, се намѣрила.

Не е безъ връзка съ казаното, че тъкмо тогава излиза на сцената Фирмилияновиятъ въпросъ, който подсказваше, че Скопье е обещано на Сърбия. По шума, който този въпросъ дигна въ България и Македония, и Високата порта бѣ подушила, че се работи за подѣлбата на Македония. И министъръ Тодоръ Иванчевъ въ едно писмо до Хр. Бракаловъ отъ 9. I. 1900 год. потвърждава, че по македонския въпросъ сърбското правителство иска отъ насъ да опредѣлимъ по взаимно съгласие сфери на влияние въ Македония, което Иванчевъ намира неприемливо преди всичко поради твърде враждебното настроение на грамадната часть на македонското население противъ всѣко дѣление на сфери на влияние. Отъ сърбска страна по този въпросъ важни сѫ признанията, които прави Л. Йовановичъ въ книгата си „О старој Србији и Маћедонској автономији“ (1904), гдето между друго авторътъ казва, че презъ 1896—97 год. се решавалъ въпросътъ за Македония чрезъ „подѣлбата на сфери на интереси“, за да се дойде впоследствие до фактическата подѣлба на тая область между Сърбия и България. Споредъ Йовановичъ въ 1897 год. на това сръбско предложение били се съгласили българитѣ въ лицето на министъръ Д-ръ К. Стоиловъ. Размѣнени били даже и писмени документи. Нѣщо повече, направилъ се даже опитъ да се ограничатъ дветѣ земи. Но сетне, като се смѣнило бълг. правителство, отъ наша страна съвсемъ е билъ отказанъ предложениятъ начинъ, който единствено между сърбитѣ само ималъ още привърженици. Новото българско предложение за автономия на Македония било въ Сърбия твърде непопулярно (109). А Д-ръ Владанъ Джорджевичъ бѣ тогава заявилъ на българското правителство, което се стремѣше да издействува задоволителни реформи отъ Турция за българското население, че Сърбия не може да сѫществува въ географическитѣ граници, които има, че е решена съ сила да вземе това, що се пада на Сърбия, и че македонскиятъ въпросъ нѣмало да се решава изключително върху етнографски съображения (117; К. Соларовъ, България и мак. въпросъ, 102—103).

При тѣзи, твърде ясни и за най-кѫсогледия дипломатъ сърбски замисли относително Македония правителството на Гешова си бѣ въобразило, че задоволително ще разреши македонския въпросъ, довѣрявайки се повече на сърбитѣ отколкото на самитѣ свои македонски съотечественици. Гешовъ самъ разказва въ книгата си „Балкански съюзъ“ (стр. 16):„Дълбоко убеденъ освенъ това въ нуждата да се вземе отъ рѫцетѣ на въстаническия комитетъ македонскиятъ въпросъ, както Кавуръ бѣ взелъ отъ рѫцетѣ на италиянскитѣ революционери въпроса за обединението на Италия, азъ влѣзохъ въ преговори съ сърбитѣ“ (318). До кѫде сѫ отивали български правителства да угаждатъ на Сърбия, жертвувайки дори националното си честолюбие, свидетелствува скандалното комунике, което съ съгласие на българското правителство бѣ обнародвано отъ сръбското правителство непосрѣдствено преди посещението на краль Петъръ въ София (17. X. 1904 г.). Цельта на комуникето е, да се покаже, че и дветѣ правителства еднакво осѫждатъ четничеството въ Македония, туряйки на една дъска сърбскитѣ чети и българскитѣ македонски чети: „Отдѣлни македонски организации, които намиратъ подръжка както въ Сърбия така и въ България, сѫ изгубили своето значение, понеже се преобърнали на разбойнически чети. Членове на тия чети не сѫ патриоти, които се борятъ за свободата на отечеството си, а обикновени разбойници. Съ поведението си и съ своя девизъ „автономия за Македония“ тѣ приготовляватъ за Македония окупация или усложнения, краятъ на които е мѫчно да се предвиди. Правителствата на Сърбия и България, съ помощьта на реформаторскитѣ сили, се надѣватъ да намѣрятъ срѣдства за туряне край на тия злодѣяния“. По поводъ на това сръбско комунике въ българския официозъ „Новъ вѣкъ“, бр. 792, с. г. се появи следното съобщение: „Завчера съставителитѣ на македонскитѣ чети бѣха порицани отъ сръбското правителство чрезъ обнародване на едно комунике. Съ това комунике сръбското правителство отхвърли отговорностьта за действията на четитѣ, както отъ себе си и отъ сръбския, така и отъ нашето правителство и отъ нашия народъ... Ние сме убедени, че както въ България, така и въ Сърбия всички здравомислещи съчувственици на македонското дѣло съзнаватъ, че истинскиятъ патриотизъмъ диктува продължението на заетото отъ двета правителства становище по македонския въпросъ“ (159).

Това бележито комунике се явява веднага, следъ като презъ мартъ месецъ (30 и 31 мартъ) сѫщата 1904 година бѣха се подписали два тайни договора между България и Сърбия. Инициативата за едно политическо сближение съ България е излѣзла отъ самия краль Петъръ, който за това отворилъ дума предъ полковникъ Хр. Г. Хесапчиевъ, тогава воененъ аташе въ Бѣлградъ, по време на една аудиенция на 18 януарий 1904 год. Идеята на сръбския владетель се посрѣща добре отъ правителството на Рачо Петровъ, което натоварва Хесапчиева, тогава вече управляващъ дипломатическото ни агентство въ Бѣлградъ, да поведе преговори по тоя въпросъ. За неговъ помощникъ по водене преговоритѣ се изпраща дипломатическиятъ ни агентъ въ Цетина Д. Ризовъ, „като единъ отъ най-горещитѣ привърженици на идеята за споразумението ни съ Сърбия“ (153). Тогава следователно излиза на официалната сцена фаталниятъ Д. Ризовъ, който се бѣ отличилъ по Фирмилияновия въпросъ въ полза на неговото рѫкополагане, макаръ че цѣла България видѣ въ тоя актъ, наложенъ въ полза на Сърбия отъ руската дипломация, че се предрешава въпросътъ за подѣлбата на Македония. На протестното събрание въ университета ни въ 1902 год. по Фирмилияновия въпросъ Ризовъ единственъ излѣзе да доказва, че екзархията е „анахронизъмъ“ и че трѣбва да отстѫпимъ по Фирмилияновия въпросъ, който се отнася за една калимявка, за да можемъ да образуваме съюзъ съ сърби и черногорци (122). Нека още отбележимъ, че Ризовъ предъ парламентарната изпитателна комисия е заявилъ, че първоначалното настаняване на Фирмилияна, като управляващъ, станало при подръжката на българското правителство и по заповѣдь на Стоилова, за което преписъ отъ съответната телеграма се намиралъ въ министерството (122).

Почнали на 7 мартъ между генералъ Груичъ и Никола Пашичъ отъ сръбска страна и Д. Ризовъ и полк. Хесапчиевъ отъ българска, преговоритѣ се приключватъ съ подписването на два тайни политически договора, чийто пъленъ текстъ е даденъ у Тошева на стр. 153—158. Първиятъ договоръ, озаглавенъ „Съюзенъ договоръ между Княжество България и Кралство Сърбия“ състои отъ осемъ точки, имащи сила за петь години. Интересно е, че въ точка VII на този договоръ, който се основава върху принципа „Балканътъ за балканскитѣ народи“, се явява въ зародишъ фаталната идея за арбитражъ, предоставенъ на руския царь, която сетне въ договора отъ 1912 год. послужи за прикритие на фактически възприетата подѣлба на Македония. Тая седма точка гласи: „Двѣтѣ съюзни държави се задължаватъ да подлагатъ на окончателно разрешение отъ Н. И. В. Всерусийския царь всичкитѣ ония спорове помежду имъ, върху които само не биха могли да дойдатъ до съгласие. Въ случай, че рускиятъ царь отклони отъ себе си решението на спорния въпросъ, той се предава на разрешение на международния арбитраженъ сѫдъ въ Хага“.

Вториятъ договоръ носи заглавие „Дружественъ договоръ между Княжество България и Кралство Сърбия“ придруженъ и отъ единъ „Заключителенъ протоколъ“, въ който между друго се допълня точка I. отъ съюзния договоръ, а именно, че се има предъ видъ, че двѣтѣ съюзни държави ще се стараятъ да се постигне взаимна толерантность между тѣхнитѣ сънародници въ отоманската империя.

Посещението на Краль Петъръ въ София сърбската пропаганда побърза да го използува въ Македония, агитирайки особено въ Скопско и Битолско предъ населението, че между двѣтѣ държави било постигнато вече пълно съгласие и че нѣмало следователно защо въ Македония хората да се дѣлятъ на сърби и българи, понеже въ сѫщность имало само македонски славяни (160). — На 16 XII. 1904 князъ Фердинандъ на бѣлградската гара се бѣ срещналъ съ краль Петра, съ когото дълго и довѣрително разговарялъ. На 19 т. м. личниятъ секретарь на краля Ж. Балугчичъ, неговъ сподвижникъ въ заговоритѣ противъ династията на Обреновичитѣ и голѣмъ австрофилъ, въ качеството си на редовенъ кореспондентъ на „Noue freie Presse“ въ една дълга телеграма до сѫщия вестникъ бѣ предалъ сѫщественото отъ разговора между владетелитѣ, а освенъ туй и много нелепости по „двуличната македонска политика на българския владетелъ.“ По поводъ на тая индискреция князътъ бѣ телеграфиралъ на Хесапчиева: „Следъ това нито сѣнка довѣрие къмъ сърбското правителство!“ (161).

При все това българското правителство съ голѣмо довѣрие къмъ Сърбия подхваща въ началото на мартъ 1905 год. преговори за митнически съюзъ съ нея, който биде сключенъ и приетъ съ акламация отъ българското народно събрание на 20. XII. 1905 год.

Както вече се спомена, кабинетътъ на Малинова се е смѣталъ неудобенъ за предстоящитѣ политически комбинации съ Сърбия; на 9. III. 1911 год. Малиновъ подава оставка, а на 16 с. м. идва на власть Гешовъ заедно съ министритѣ Т. Тодоровъ, С. Бобчевъ, А. Людскановъ, П. Абрашевъ, Д. Христовъ, А. Франгя и генералъ Никифоровъ, — първитѣ трима и последниятъ отъ партията на народняцитѣ, а другитѣ цанковисти. Макаръ че Гешовъ на гледъ се е опиталъ да се разбере и съ Турция, за което на 7. IV. с. г. князетѣ Борисъ и Кирилъ правятъ посещение въ Цариградъ и Смирна, въ сѫщность се взимали всички мѣрки за готвещото се съюзяване съ Сърбия. Презъ юний въ Търново великото събрание възприема чл. 17. въ конституцията, споредъ който на царя се дава право да сключва тайни договори като представитель на държавата въ всичкитѣ и сношения съ другитѣ държави. Избухва итало-турската война и Т. Тодоровъ веднага изпраща Д. Ризова въ Бѣлградъ да уговори съ Миловановича главнитѣ точки на единъ политически съюзъ съ Сърбия както и по-рано проектираната среща на последния съ Гешова при връщането му отъ Виши. Въ Виена Ризовъ докладва на Гешова и на Д. Д. Станчевъ приготвената промемория за царя, състояща отъ петь точки, въ първата отъ която се казва „да се поднови нашиятъ договоръ отъ 1904 г. съ Сърбия mutatis mutantibus, сир. вмѣсто реформи да искаме автономия, и при невъзможностьта да се осѫществи тя, да дѣлимъ Македония." Споредъ чл. 2. границата между България и Сърбия да бѫдѣла рѣката Пчиня източно отъ Вардаръ, а призренскиятъ и скопскиятъ санджакъ — западно отъ Вардаръ. Безъ друго да се иска участието на Русия и на Черна Гора. Характерно за Гешова е, че сетне той писа, че известни точки въ промеморията били писани отъ самия Ризовъ и че съ граничната линия на скопския санджакъ се е отстѫпвала на сърбитѣ и велешката каза, която влизаше въ сѫщия санджакъ. А за арбитражъ тогава още не е ставало въпросъ (315; Гешовъ Балк. Съюз. 13). Добре забелязва Тошевъ, че съ тая си бележка Гешовъ искалъ да стовари отговорностьта си върху Ризова като македонецъ. Станчевъ пъкъ, който заедно съ Ризова и Гешова е взелъ участие въ изработването на промеморията, е билъ удобенъ като довѣрено лице на царь Фердинанда.

Интересно е де отбележимъ, че и Станчевъ, въ връзка съ разнитѣ аргументи, съ които нашитѣ делегати отстоявали българското гледище, билъ казалъ на Миловановича да има предъ видъ, че отговорностьта предъ македонцитѣ за географическитѣ отстѫпки въ Македония, които се правятъ отъ българска страна, всецѣло е сложена върху Ризова, както отъ страна на царя така и отъ страна на българското правителство (320; вж. и Ив. Ев. Гешовъ, Балк. Съюзъ с. 23).

Нѣма съмнение, че македонецътъ Ризовъ тукъ е игралъ жалка роля на орѫдие съ най-пакостни за Македония и България последствия. За мисията на Ризова въ Бѣлградъ още тогава министъръ А. Людскановъ, който два дена престоялъ въ Бѣлградъ, побързалъ да обвинява Ризова предъ Тошева, като казалъ, че „този македонецъ може да завари нѣкоя каша" (316). На 10. X. Миловановичъ говорилъ на Тошева за задачата на Ризова въ Бѣлградъ и потвърдилъ, че сѫдбата на Скопье била решена въ полза на Сърбия (317).

Следъ като царьтъ и министерскиятъ съветъ одобрили положенитѣ отъ Гешова и Миловановича основи за по-нататъшно преговаряне, първиятъ билъ опълномощенъ да сключи единъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ Сърбия. Отъ сърбска страна е билъ опълномощенъ да води преговоритѣ омразниятъ у насъ Спалайковичъ, а отъ българска страна — Гешовъ, съ допитване до Даневъ, Т. Тодоровъ и генералъ Никифоровъ.

Сърбитѣ почнали преговоритѣ съ повишенъ тонъ и не споменавали за автономия на Македония, а предлагали, щото цѣлиятъ Солунски и Битолски вилаетъ да се подложатъ на арбитража на руския царь. Известно е, че сетне сърбитѣ въ края на войната въ 1913 год. тъкмо въ този смисълъ нарушиха съюзния договоръ обявявайки цѣлата територия на освободена Македония за съвмѣстно владѣние — condominium. По сръбско предложение се приело Македония да се дѣли на три зони — две безспорни и една спорна.

Интересно е, че Гешовъ съ писмо отъ 19. IV 1911 год. иска отъ Тошева мнение по подѣлбата на Македония: „Нека прибавя, че менъ е нужно да зная Вашето мнение и по следния въпросъ, дали е полезно и въ бѫдеще да въставаме противъ едно опредѣляне сфери на влияние и като какви максимални отстѫпки можемъ да направимъ ние въ това отношение на сърбитѣ.“ Въ отговора си Тошевъ (съ писмо № 420, отъ 22. IV. с. г.) казалъ, че и да нѣмало други съображения, въпросъ е, дали отъ политическо гледище подѣлбата на Македония не крие въ себе си по-голѣми опасности. Тошевъ прибавилъ, че не вѣрва да се намѣри българинъ, който да тури кръстъ на нашата културна деятелность въ цѣла една область, населена предимно съ българско население, за да я харижe на сърбитѣ, че това е невъзможно, па и да би се намѣрилъ нѣкой, готовъ да удовлетвори туй сръбско желание, той рискува да навлѣче върху си нѣщо по-вече отъ протеста на цѣлъ единъ народъ (309). Но Гешовъ не поиска мнението на македонцитѣ въ лицето поне на най-виднитѣ му представители, а сетне много строго до край криеше отъ тѣхъ съдържанието на съюзния договоръ съ Сърбия, подписанъ на 29. II. 1912 г., както и на военната конвенция, подписана на 29. IV с. г.

Непонятно е, какъ е могълъ Гешовъ да довѣрява на сърбитѣ, когато е знаялъ, че тѣ искатъ обща граница съ Гърция, за което Миловоновичъ направо му е казалъ на 23 септемврий 1911 (315), и когато после бѣше узналъ и за тайното окрѫжно на Пашича до сръбскитѣ представители въ чужбина отъ 15 септемврий 1912 год. (№ 5669), въ което се измѣня опредѣлената въ съюзния договоръ гранична линия, като се иска щото Прилепъ, Кичево и Охридъ да останатъ на Сърбия, така че тя да граничи непосрѣдствено съ Гърция. Невѣроятно е почти, че Гешовъ не е реагиралъ по поводъ на това окрѫжно. Чудно е още, че Даневъ е узналъ за него тепърва презъ май 1913 год., когато зае мѣстото на Гешова. Но още по-чудно е, че когато Тошевъ е съобщилъ вѣроломнитѣ думи на сръбския министъръ председатель Йоцо Йовановичъ, веднага следъ смъртьта на Миловановича, че подирниятъ се оставилъ да бѫде излъганъ отъ българитѣ и че съ неговата смърть съюзниятъ договоръ трѣбвало да се счита недействителенъ или най-малко, че трѣбвало да претърпи известни измѣнения, — и тогава правителството на Гешова не е реагирало съ нуждната енергия (350).

На 13 августъ 1912 год. въ Чамкория, подъ председателството на царя, таенъ короненъ съветъ е взелъ решение да се обяви война на Турция.

* * *

Книгата на Тошева съдържа много други ценни сведения, които обясняватъ политиката на Турция, Гърция, Ромъния по отношение къмъ България, а така сѫщо и политиката на европейскитѣ сили въ връзка съ въпроса за реформи въ Македония, особено на Русия и Австрия. Нѣма да се спирамъ върху тѣзи страници отъ книгата, понеже и безъ това рецензията ми, главно съ огледъ къмъ македонския въпросъ, дори прекомѣрно се проточи.

Чамкория, 1929. VIII. Л. Милетичъ.

Paul Gentizon, Mustapha Kemal ou l'Orient en marche. Paris, 1929, 8⁰ 350. Editions Bossard.

Книгата на Паулъ Жантизонъ върху нова Турция представлява особенъ интересъ за насъ българитѣ, които трѣбва по-добре отъ всички други да бждемъ осведомени върху последнитѣ събития у нашата турска съседка, — събития, които не само външно я преобразиха отъ абсолютна монархия въ република, но които така дълбоко засегнаха и вжтрешния животъ на турския народъ, че той въ сравнение съ това, що до вчера бѣше, става неузнаваемъ, напълно преобразилъ се. Реформитѣ на Мустафа Кемалъ засегнаха основнитѣ черти на турския народенъ битъ въ религиозно и социално отношение. Правъ е г. Жантизонъ да твърди, че следъ успѣхитѣ на Кемаловитѣ реформи не може вече да се подържа, че турцитѣ сж културно неспособенъ народъ, обреченъ на дълготраенъ застой поради своитѣ предразсждъци, наложени му отъ корана и непозволяващи му да напредва по пжтя на европейската цивилизация. Но тъкмо това, което и най-добритѣ познавачи на турцитѣ до скоро считаха невъзможно да се постигне у тѣхъ въ скоро време, за чудо, се извърши въ течение само на последнитѣ петь-шесть години: турцитѣ се освободиха отъ веригитѣ на шерията, отдѣлиха вѣрата отъ държавата, възприеха най-либерално цивилно законодателство и се самосъзнаха като народность до такава степень, че турската национална идея сега е единствената ржководна идея въ обществения имъ животъ.

Силата, съ която така внезапно се прояви турскиятъ национализъмъ, се дължи на победоносния край на войната, чрезъ която биде отблъснато сждбоносното гръцко нашествие въ Мала Азия презъ есеньта на 1922 година, та се спаси Турция отъ страшенъ погромъ. Ненадейното избавление и възвърналата се пълна независимость на турската държава, дължими само на сплотенитѣ родолюбиви усилия на народа, отвориха очитѣ на турцитѣ да сторятъ всичко по примѣра на другитѣ напреднали народи та културно и материално засилени да могатъ осигури националното си бждеще. Както и въ другитѣ подобни трудове на Жантизонъ, и тукъ всичко е майсторски написано та книгата се чете съ голѣмо увлѣчение, ако и изложението изобщо да е всжду държано въ най-сериозенъ тонъ, изобилваще при това съ ретроспективни исторически обяснения. За по-далечнитѣ европейски читатели книгата на Жантизонъ е цѣло откровение, — тя ще разсѣе вѣковни предразсъдаци за турцитѣ и ще имъ спечели нови симпатии. Но и за насъ, многовѣковни съседи и съжители на турцитѣ, тя е пълна съ много любопитни и поучителни изненади до тамъ, че единъ български преводъ би билъ по-вече отъ умѣстенъ.

Авторътъ, въ качество на дописникъ на „Temps" е заминалъ за Турция въ края на гръцкия разгромъ въ Мала Азия (октомврий 1922 г.) отъ близу да следи събитията. Г. Жантизонъ е билъ въ положение върху много деликатни въпроси лично да се осведомява, да провѣрява, затова трудътъ му ще си запази въ много отношения и значение на исторически документъ. Материята е разпредѣлена въ дванайсеть глави гдето се разправя за историята на бѣгството на султана, унищожението на калифата, кюрдското въстание, турския национализъмъ, борбитѣ за носията на феса, изчезването на дервишитѣ, преминаването отъ една цивилизация въ друга, преходътъ отъ корана къмъ цивилния кодексъ, немусулманскитѣ малцинства, републиканския ислямъ, града Ангора и бѫдещето на Турция.

За унищожението на султанската власть въ Турция най-много е спомогнало крайно непатриотичното поведение на последния султанъ, Мехмедъ Вахидединъ, презъ време на борбата на турцитѣ за освобождение, когато Цариградъ бѣ въ ржцетѣ на съюзенитѣ сили отъ антантата, подъ главното заповедничество на английския гонералъ Harrington. Султанътъ е гледалъ съ криво око на издигащата се демократична вълна въ страната подъ водителството на Мустафа Кемалъ и по инстинктъ, за дя запази своята неограничена власть, явно е злорадствувалъ въ полза на чужденцитѣ, така че най-сетне въ очитѣ на патриотичната турска интелигенция е минавалъ за форменъ предатель на народнитѣ интереси. Тази печална за турцитѣ история, твърде интересно изложена, се свършва съ бѣгството на султана подъ покровителството на англичанитѣ. Последното уронва престижа на султанската власть до тамъ, че на твърде прозорливия народенъ вождъ, Мустафа Кемалъ, станалъ крайно популяренъ, не е било мжчно да прокара най-важната основна реформа — отдѣлянето на калифата отъ султанта, ограничавайки първия само съ функции отъ чисто религиозенъ характеръ. Докато султанскиятъ престолъ временно остава незаетъ и всичката му мирска власть се прехвърля върху великото народно събрание на победоносна Турция, за калифъ се избира принцътъ Абдулъ Меджидъ. Осигурилъ си предварително избора на народни представители, сподѣлящи неговитѣ радикални възгледи, Кемалъ лесно осжществява своя планъ да провъзгласи Турция за република (29 октомврий 1923 г.). Избранъ за председатель на републиката, той не е спокоенъ за трайностьта на новата държавна форма предъ видъ на възможностьта, че консервативнитѣ елементи въ страната, ако и да не сж действували явно като опозиция, биха могли, използувайки авторитета на калифа, единъ день да възстановятъ монархията. Затова постепенно се ограничава новиятъ калифъ въ своитѣ чисто религиозни функции до толкова, че не му се позволяватъ никакъвъ вънкашенъ блѣсъкъ нито каквито и да сж голѣми официални почести. Най-сетне Кемалъ подготвя почва съвсемъ да премахне и калифа. Чрезъ калифата Турция презъ много поколѣния е била отвърната отъ националната идея, която най-сетне я спаси отъ гибель; панислямската политика, която калифатътъ подържаше, бѣ задушила до наши дни въ турската душа съзнанието за отечество, както и племенното чувство. Чрезъ унищожението на калифата освенъ това окончателно се отхвърля вѣрското схващане, което лека-полека бѣ направило Турция единствена покровителка на исляма. Управницитѣ въ Ангора не желаятъ вече отъ сега натятъкъ турскиятъ народъ да се бие за други народи, нѣмайки съ тѣхъ никакво расово родство и чувство. Тѣ не искатъ по-вече Турция да води религиозна политика, която винаги се е обръщала противъ самата нея (с. 55). На 4. мартъ 1924 год., въ деня, когато народното събрание реши премахването на калифата, още презъ нощьта калифътъ Абдулъ Меджидъ бива изгоненъ презъ границата на Турция.

Твърде интересно е изложено въстанието на кюрдитѣ, подигнато въ името на шерията и калифата отъ кюрдскитѣ феодални главатари противъ турската република. Мустафа Кемалъ премахна и шериятския комесариятъ, който бѣ временно създаденъ за да замѣсти шеик-ул-ислямa, а сѫщо така унищожи и вѣрскитѣ училища, медресетата при джамиитѣ, както и вѣрската администрация на вакъфитѣ (еф-кафъ). Чрезъ тѣзи реформи турската република презъ мартъ 1924 год. извърши най-голѣмото дѣло за моралното и интелектуално освобождение на турския народъ. Кюрдитѣ сѫ едно културно най-изостанало турско племе, хищническо по своитѣ инстинкти, свирепо и потънало въ мизерия. Подробната историческа характеристика на кюрдитѣ, която авторътъ дава, е твърде любопитна и поучителна (64—82). Свещената война, която кюрдскиятъ шеикъ Саидъ прогласилъ, се разбива о единодушното родолюбие на турския народъ, който отказа да прави отъ вѣрата орѫжие противъ републиката. Предъ угрозитѣ на религиозната реакция се организира единственъ турски националенъ фронтъ. За първъ пѫть въ турската история въ въстание отъ тоя родъ гражданското чувство на турската маса надвива мусулманския мистицизъмъ.

Особено поучително е за насъ подробното историческо изложение върху развитието на турския национализъмъ, развилъ се като трета фаза отъ Хамидовския панисламизъмъ, преминалъ презъ младотурския отоманизъмъ. Турцитѣ по-преди бѣха мусулмани преди да бѫдатъ турци, а сега става обратното, — националното чувство господствува надъ религиозното схващане. Това преди всичко се явява и въ областьта на литературния езикъ, който сега се очиства отъ множеството нетурски, най-вече персийски и арабски примѣси, поради което бѣ станалъ непонятенъ на народа, спъващъ въ голѣма степень неговата просвѣта. Пуристичниятъ стремежъ се простира и върху мѣстнитѣ нетурски названия. Съ специаленъ законъ се налага изключително надмощие на турския езикъ въ всички области на управлението, на обществения животъ, главно въ учебнитѣ заведения безъ огледъ къмъ спечеленитѣ порано права на чужденцитѣ да си служатъ съ своя езикъ. Тази реформа чувствително засѣга и икономическия животъ на страната, отваряйки врати за поминъкъ на турската интелигенция въ ущърбъ на чужденцитѣ.

Забележителна е реформата на Кемала, засѣгаща семейнитѣ названия, каквито въ сѫщность и не сѫ сѫществували до сега. Синътъ на единъ Махмудъ-бей напр. се нарича само съ собственото си име, напр. Хасанъ-бей, а внукътъ му може да се казва Нури-бей, безъ да се означава въ самитѣ собствени имена родствената семейна връзка помежду имъ. И понеже числото на собственитѣ имена е твърде ограничено, хаосътъ, който произлиза отъ това смѣшение на имената за гражданската, а особено за военната управа, е билъ невъобразимо голѣмъ. По нужда у народа често се е прибѣгвало до разни прѣкори, чието число обаче тъй сѫщо е ограничено, та и съ това неразбориитѣ невинаги се премахвали. Мустафа Кемалъ наложи, щото всѣки да си избере и едно семейно име, което вече си остава постоянно за потомцитѣ на дадено семейство. Тази мѫчна реформа сега постепенно се прилага. Въ свръзка съ езика е и твърде безогледното прокарване на турската национална идея по отношение на нетурскитѣ малцинства, на които се предоставя, или да склонятъ да се изравнятъ съ турцитѣ като възприематъ тѣхния езикъ, или да се изселятъ. Отъ друга страна съ усилени държавни срѣдства се поощрява преселването въ Турция на турско население отъ съседнитѣ страни.

Твърде забавна е историята на носията касателно покриването на главата у мѫжетѣ въ течение на вѣкове отъ Мохамеда насамъ, докато най-сетне фесътъ се установява като обща носия, съ сила наложена отъ реформатора султанъ Махмудъ II. въ 1829 година. Фесътъ е замѣстилъ разнитѣ чалми и турбани, чрезъ които се отличавали едни отъ други отдѣлни съсловия, представители на държавната и вѣрска иерархия, а сѫщо и нетурскитѣ поданици на държавата. Характерно явление за манталитета на турцитѣ е, че тѣ винаги съ шапката сѫ свързвали и религиозенъ символизъмъ. Противъ реформата, съ която се е наложилъ фесътъ, турцитѣ се бунтували, считайки го за гяурска носия. Съ време това се забравя, и фесътъ, както по-рано турбанътъ, получава сѫщо таково символично значение на народенъ и религиозенъ турски духъ. Като първо начало на измѣстването на феса е въвеждането отъ младотурцитѣ въ 1908 год. на калпака, главно въ войската. У народа това нововъведение не бѣ отишло далече, понеже и нѣмаше задължителенъ характеръ. Напротивъ пълното премахване на феса Кемалъ прокара чрезъ законъ, допускащъ изключение само за вѣрскитѣ служители, ходжитѣ, и то само за тѣзи, които официално сѫ признати за ходжи. Първомъ презъ пролѣтьта 1925 год. се въвежда въ войската носенето на военна шапка съ козирка вмѣсто калпакъ. При молитва шапката се обръща съ козирката назадъ, за да не прѣчи на челото да се допира до земята. Следъ това Кемалъ самъ съ личенъ примѣръ агитира въ полза на европейската шапка, обяснявайки въ духовити публични речи предимството на последната, подходеща къмъ европейското облѣкло, възприето преди това отъ голѣма часть градско население (вж. 123 нат.). За чудо и тази реформа, която се счита отъ ислямска гледна точка толкова революционна, колктото и унищожението на калифа, Кемалъ е можалъ да прокара безъ важни сътресения въпрѣки насилственото ѝ налагане безъ огледъ, че въ страната не е имало въ момента достатъченъ запасъ отъ европейски шапки та голѣма часть отъ населението временно е ходила гологлава.

Въ връзка съ новата шапка изпъква въпросътъ за снемането ѝ отъ главата по европейски, което е тъкмо противно на турската традиция, свързана съ вѣрски предразсѫдъкъ, именно да не се снема фесътъ предъ общество или въ джамия. И тази реформа Кемалъ успѣва да наложи.

Не по-малко радикална и рискована е и реформата, която ангорското правителство предприе въ 1925 год. съ решението си да се затворятъ всичкитѣ текета, сир. всички турски манастири, и да се разтурятъ всички турски религиозни сдружения. Това последното особено засегна тритѣ главни дервишки ордена — на руфаитѣ, мевлевитѣ и бекташиитѣ, за които авторътъ дава любопитни подробни сведения. Между тѣхъ по-важна е сектата на свободомислящитѣ бекташии, чието влияние е било въ миналото далечъ разпрострѣло се и срѣдъ управителнитѣ кржгове на Турция. Но сега въ наше време тѣзи три секти вече бѣха изгубили значението си; тѣхниятъ горещъ мистицизъмъ, който нѣкога ги е въодушевявалъ, съвсемъ бѣ истиналъ, така че Кемалъ е можалъ безъ да срещне противодействие да отстрани и тѣхъ отъ духовния животъ на турското общество, сега склонно да върви по пжтя на европейската цивилизация.

Преходътъ къмъ новата цивилизация е добре обрисуванъ въ главата „Отъ една цивилизация къмъ друга“ (D'une civilisation à l'autre, 158 нат.). Той се ознаменува съ редъ реформи, дълбоко засѣгащи въ частния животъ на турчина, въ неговитѣ обичаи и най-интимни предразсждъци. Преди всичко тѣ засегнаха облѣклото на мжжетѣ, като се отмѣниха главно параднитѣ златошити пъстри долмани и потури, вмѣсто които, по решение на народното събрание, се предписва като официална дреха черно облѣкло. При отварянето на парламента презъ есеньта 1925 год. всичкитѣ турски депутати безъ изключение се явили въ фракъ, бѣла риза, бѣла яка и черни обуща. По важна е промѣната на женската носия. Кемалъ се явява първъ най-горещъ привърженикъ на еманципацията на турската жена, като се обяви решително и противъ тънкото фередже (вуалъ), съ което туркинята още прикриваше лицето си. Борбата противъ пълното закриване на лицето и главата (т. нареч. чаршафъ и печé) почва отъ 1908 год. следъ младотурската революция. Кемалъ я довърши съ пълното отхвърляне на последнитѣ остатъци отъ тая робска традиция, спъваща социалния напредъкъ повече отъ всичко друго. Тази най-смѣла реформа благоприятно се е отразила и въ економическо отношение на турското слабоимотно общество. Жената по-рано не е могла да си изкарва прехраната съ публична работа; не е било позволено да се даватъ стаи подъ наемъ на чузди хора, необходимо е било да се дѣли квартирата на отдѣление женско и мжшко. Танцуването е било забранено у турцитѣ дори и между полово еднакви. Всичко това Кемалъ успѣва да премахне. Следъ първия балъ въ Смирна, гдето самъ Кемалъ е повелъ танцитѣ, въ Турция се разразила лудешка охота къмъ танци, и Цариградъ, разбира се, е билъ рекордъ съ многобройни балове въ полза напр. на червения полумесецъ, на защита на децата, на съюза на женитѣ, на инвалидитѣ, на туриститѣ, на лигата на авиацията и пр., които безъ прекжсване сж следвали. Сжщото е било и въ Ангора, Смирна и по другитѣ градове. Танцовални курсове всжду се развъдили, и новъ занаятъ се явилъ — учители по танци.

Мустафа Кемалъ се загрижилъ да събуди у турцитѣ художественъ усетъ къмъ народното изкуство въ всички области — архитектурата, живописа и музиката. Коранътъ запрещава пластическо и живописно изображение на човѣка, поради което правовѣрнитѣ турци не даваха дори да ги фотографиратъ. За да разбие и този предразсждъкъ, Кемалъ е заповѣдалъ да се строятъ монументални паметници съ статуи, между които неговата личность на много мѣста въ Турция е представена като народенъ гази (победитель). Погребалната музика, запретена по-рано, се въвежда. Сѫщо тъй черната боя въ знакъ на жалейка се явява като новость въ живота. И недѣлната почивка не е била по-преди приета, защото въ корана нищо не е споменато за нея. Кемалъ реформира и лѣточислението, което почваше отъ датата на бѣгството на Мохамеда въ Мека — 622 год. следъ Христа. Голѣмото народно събрание съ законъ възприе грегориянския календаръ, който влѣзе въ сила отъ 1. януарий 1926 год. Чрезъ сѫщия законъ се наложи и 24-часовия день, съ което се избѣгна бъркотията съ часоветѣ „ала турка“ и „ала франка“. Много важна промѣна, прокарана отъ Кемала, е, че се унищожава неприкосновената светость на гробищата, поради вѣрското запрещение да се посѣга върху единъ гробъ, за каквато и да е цель, почвата на който се е считала свещена—„табу“. По тази причина особено турскитѣ градове не можеха да се развиватъ, обиколени отъ пространни гробища, часть отъ които въ самитѣ градове, най-вече въ Цариградъ, заемащи цѣли обширни квартали. И тази голѣма прѣчка биде отстранена. Консерватизъмътъ презъ времето на Абдулъ Хамида е отивалъ до тамъ, че окрѫжни управители въ провинцията сѫ били уволнявани, защото сѫ позволили да се отстранятъ нѣкои надгробни камени, които сѫ прѣчили при прокарването дори на едно шосе. Споредъ новитѣ наредби сега се допуска и да се слагатъ венци надъ гробоветѣ. Излизало сега отъ мода и да се носятъ мъртъвцитѣ на рамене; сега вече имало и погребални коли, дори и погребални автомобили.

Голѣма реформа съ благодатни последствия за народната просвѣта въ Турция е замѣстването на турската арабска азбука съ латиница. Авторътъ е посветилъ на тоя важенъ преломъ въ турската културна история, спъвана пакъ отъ религиозни предразсѫдъци, твърде интересни страници (185 нат.). Удивителна енергия и тактика е развилъ Кемалъ за да се възприеме новата азбука, за която лично самъ неуморно е агитиралъ дълго време, докато подготви благоприятна почва въ общественото мнение. Въ августъ 1928 год. най-сетне Кемалъ официялно разгласява въ Цариградъ, че предстои да се узакони латинската азбука, която най-сетне влѣзе въ всеобща употрѣба отъ 1. юний 1929 година.

И статистическото преброяване на населението, за първъ пѫть извършено въ Турция, представлява голѣмъ подвигъ на Кемалското правителство поради предразсѫдъцитѣ у населението, голѣмото му недовѣрие спрямо целитѣ на тая мѣрка и поради неграмотностьта му (85% неграмотни). Преброяването се е извършило на 28 октомврий 1928 год,, въ резултатъ на което се указа, че цѣлото население на сегашна Турция възлиза на 14 милиона. Редовната статистическа служба, въведена сега, отстранява и бъркотията касателно възрастьта на хората, поради пълна липса по-рано на каквито и да е официално установени дати на рождение.

Това, което напълно видоизмѣни живота на турцитѣ и ги приближи твърде много до цивилизованитѣ народи, е замѣната на корана чрезъ цивилно законодателство, — приемането на швейцарския цивиленъ кодексъ за основа на гражданскитѣ правни отношения въ живота. Чрезъ това се раздѣли напълно вѣрскиятъ законъ отъ цивилния, въ следствие на което се тури край и на раздѣлата на двата пола. Въ силата на новия законъ се унищожава и многоженството, а въ връзка съ това се измѣнява и наследственото право, правото на собственость и пр. Тепърва съ новия цивиленъ кодексъ напълно се приравняватъ въ правата си немусулманскитѣ граждани съ мусулманитѣ, защото шериятътъ по-рано бѣше законъ за правовѣрнитѣ, а „невѣрнитѣ" не се сѫдѣха по него и въ сѫщность не можеха да бѫдатъ граждани въ пълния смисълъ на думата. Затова предъ турскитѣ сѫдилища евреинътъ или християнинътъ не е можелъ да бѫде допуснатъ за свидетель противъ единъ мусулманинъ. Особено развоятъ на търговията е билъ крайно спъванъ отъ шериятския законъ. Новиятъ цивиленъ законъ съвсемъ измѣнява и бракоразвода у турцитѣ, процедурата на който по-рано е държала жената въ най-жалко, безправно подчинение на мѫжа. Съ голѣмъ интересъ се четатъ страницитѣ, посветени на турскитѣ брачни обичаи изобщо. Само това, че се възприе швейцарскиятъ женитбенъ статутъ въ Турция, последната, както съ право се изразява авторътъ, премина отъ една цивилизация въ друга (220). Сега и женитби между мусулманки и немусулмани сѫ позволени, нѣщо, което въ минали времена е било невъзможно. Търпи се сега и да се откаже турчинъ отъ вѣрата си дори и да се покръсти.

Събудилото се национално чувство у турцитѣ коренно измѣни отношенията имъ къмъ нетурскитѣ малцинства, главно къмъ гърцитѣ евреитѣ и арменцитѣ. Положението на последнитѣ става до толкова непоносимо, доколкото тѣ още държатъ на своята културна автономия, като отдѣлни народности. Паролата „Турция за турцитѣ" означава стремежъ къмъ асимилация на турскитѣ граждани и по отношение на езика. За сега чрезъ училищната си политика турцитѣ искатъ да постигнатъ, щото всички отъ нетурско потекло да научатъ да говорятъ турския езикъ. Спрямо останалитѣ въ Турция гърци въ Цариградъ се правятъ и други спънки, като се позволява да останатъ тукъ да живѣятъ само на онѣзи, които съгласно съ една клауза въ Лозанския договоръ сѫ били настанени (établis) въ Цариградъ преди 30 октомврий 1918 год. По тълкуването на смисъла на думата établi между турското и гръцкото правителство се води и сега голѣмъ споръ, поради което политическитѣ отношения между двѣтѣ страни продължаватъ да сѫ твърде натегнати. Главниятъ стремежъ на турската национализаторска политика е да иматъ по възможность въ държавата си еднородно (хомегенно) население. Върху политическитѣ събития отъ последното десетолѣтие въ Турция, като последица отъ тая политика, г. Жантизонъ подробно ни освѣтлява въ десетата глава на труда си: „Немусулманскитѣ малцинства" (232—268), която сама по себе си е една прекрасна монография по тоя предметъ. Следващата глава върху „републиканския ислямъ" е тъй сѫщо твърде любопитна характеристика на новия духъ, който вѣе въ Турция, скѫсала вече връзкитѣ си съ религиозния сентиментализъмъ и изобщо съ панислямската идея. Всѫду гражданското съзнание на маситѣ вече триумфира надъ стария ислямски духъ. Турската република сѣкашъ се стреми до известна степень да се откѫсне отъ исляма. За това и турскиятъ печатъ при всѣки случай изтъква невмѣсването на вѣрата въ въпроси отъ политически характеръ и дава да се разбере, че книгата на пророка, коранътъ, не може вече да служи като общественъ законъ за отношенията между хората. Да се отстрани мусулманското учение, основано върху корана, отъ всички области, които прямо не засѣгатъ вѣрата, това е най-важното последствие на революцията, предвождана отъ Мустафа Кемалъ. Последица отъ това е, че и въ изпълнението на самитѣ вѣрски обреди се вмъкватъ разумни опростотворения, напр. при ежедневнитѣ молитви, въ таченето на рамазана, събуването на обущата, когато се влиза въ джамия и пр. Поради тѣзи по-либерални схващания и относително вѣрскитѣ догми вече сега може да се каже, че между турцитѣ и арабитѣ не сѫществува реално побратимство, както и между турцитѣ и мусулманскитѣ индийци. Сѫщо така и връзкитѣ съ мусулманскитѣ народи въ болшевишка Русия сѫ твърде разслабени.

Читательтъ съ любопитство следи описанието на днешната турска столица Ангора (300—328), за която до сега твърде малко се знае. Авторътъ дава подробни сведения за миналото на този исторически градъ и главно за всичко по-важно, що е извършено отъ Кемалското правителство за да придобие Ангора, която до скоро е била едно голѣмко село, видъ на европейски градъ. Въ началото на всеобщата война Ангора е имала до 40,000 жители. Въ 1920 година, следъ изселването на гърцитѣ и арменцитѣ, тая цифра е спаднала на 30,000, а сега тя се е качила до 60,000.

Авторътъ завършва книгата си съ единъ оптимистиченъ погледъ въ бѫдещето на Турция. Тя ще продължава да върви по начертания пѫть на революционния духъ, олицетворенъ отъ Мустафа Кемалъ, който както и Петъръ Велики се е опълчилъ противъ рутината, предразсѫдъцитѣ и фанатизма.

Л. Милетичъ.

Maurice Pernot, Balkans nouveaux. Paris, 1929. 8°. 250.

Френскиятъ публицистъ М. Перно, който отъ двадесетина години насамъ е обнародвалъ съчинения върху политически и стопански въпроси досежно Полша, Италия, Германия, Египетъ и Далечния изтокъ, се спира въ гореозначената книга на балканскитѣ страни, които той е обиколилъ неотколе въ продължение на нѣколко месеца. Въ четири отдѣлни глави („Възродена Гърция", „България на работа", „Велика Ромъния", „Югославия на изпитание") и заключителни думи, авторътъ се опитва да предаде впечатленията си отъ тѣзи страни при новитѣ условия, които се създадоха отъ войнитѣ насамъ, и изпитнитѣ, които тѣ преживѣха. Между друго особенъ интересъ той проявява къмъ взаимнитѣ връзки между тѣзи народи и нуждата отъ по-тѣсно сътрудничество въ държавния имъ и стопански животъ.

Въ този редъ на мисли авторътъ навлиза въ областьта на труднитѣ проблеми и спорнитѣ въпроси, които разединяватъ балканскитѣ народи. Тукъ именно той се натъква и на македонската проблема, по която застава на едно не само отживѣло времето си становище, но и издава некомпетентностьта си по единъ въпросъ, който самъ той признава, че е главната прѣчка за споразумение и миръ на Балканитѣ. Като възприема гледището на нашия социалистически водачъ Янко Сакъзовъ, съ когото е разговарялъ въ София, което, тъй както е предадено, не се отличава отъ това на покойния земедѣлски трибунъ Ал. Стамболийски, а именно, че Македония била злата орись на България, той пише, че се е въздържалъ да даде самъ мнение по този „ужасенъ въпросъ“; че билъ отказалъ да го направи предметъ на една анкета, когато му предложили това въ София, сетне въ Бѣлградъ, защото ученитѣ етнографи и лингвисти си били дали достатъчно трудъ за това. Най-обективнитѣ между тѣхъ (авторътъ не казва кои) били на мнение, че сѫществува македонска проблема, гдето се примѣсвали славянски, гръцки и албански спорове за наследство, и единъ македонски диалектъ, който не билъ ни сръбски, ни български, и вариралъ споредъ областитѣ, и дипломатитѣ не могли да дадатъ по-правилно заключение по въпроса. Войната наложила на този въпросъ едно разрешение, което не било по вкуса на всички, но България била теглила последицитѣ отъ поражението си въ 1913 и 1918 год. Сега тази проблема се повдигала наново, поради стари съперничества и чужди влияния, които я осложнявали и изостряли.

Видно е отъ всичко гореказано, че авторътъ изразява официалното гледище на победителитѣ въ последната война, което държи за новосъздаденото положение и търси аргументи, за да оправдае новитѣ завоевания на съюзницитѣ. Авторътъ не може да не знае, че не само всички учени етнографи и лингвисти презъ 19-я вѣкъ, та и до день днешенъ, не сѫ имали две мнения за народностьта и езика на македонцитѣ, но че и европейскитѣ дипломатически архиви сѫ пълни съ документи, които свидетелствуватъ за българската народность на най-голѣма часть отъ македонското население. Да се твърди днесъ, когато единъ милионенъ народъ гине подъ тежко робство, че македонската проблема се състояла въ славянски, албански и гръцки спорове за наследство, е нищо друго освенъ явно желание да се заблуждаватъ свѣтътъ и френското обществено мнение и да се угажда на потисницитѣ. Че авторътъ иска да прикрие истината, личи и отъ обстоятелството, че той е обиколилъ цѣла гръцка Македония и говори за населението ѝ, безъ да спомене ни дума за българитѣ въ тази страна. И докато се застѫпва съ жаръ за словенцитѣ, останали въ предѣлитѣ на Италия, за това, че били преследвани и лишени отъ възможностьта да говорятъ и се учатъ на своя езикъ, за българитѣ въ Македония не споменува ни дума.

Колкото и да се е старалъ да угоди на френскитѣ съюзници, въ заключителнитѣ си думи авторътъ не е могълъ да отбѣгне истината: впечатленията му отъ новитѣ Балкани не сѫ оптимистични, ако и новосъздаденото тукъ положение да е, споредъ него, крачка напредъ. При много надежди се вмъквали нѣкои безпокойства. Спасението на балканскитѣ народи той намира въ взаимното имъ стопанско и политическо сътрудничество. Въ случая трѣбвало да се установятъ преди всичко нормални отношения между Бѣлградъ и София и да се тури край на македонския терор. Въ деня, въ който ще се постигне този резултатъ, всички други щѣли да го последватъ. „При такова положение на тѣсно сближение“, казва авторътъ, „албанскиятъ въпросъ, пангерманистскитѣ аспирации и болшевишката опасность не ще бждатъ страшни за Балканитѣ.“ Съ какви срѣдства обаче ще се дойде до това сближение между двата народа и какъ ще се тури край на македонския въпросъ, авторътъ не е искалъ да каже.

М. Романска.

Проф. Д-ръ Тарановски, Увод у историју словенских права
Бѣлградъ, 8^0 стр. 208, 1923.

Спирайки се върху съдържанието на тази книга, ще трѣбва преди всичко да отбележимъ, че авторътъ ѝ, г. Тарановски, по народность полякъ, е единъ отъ ония руски учени, които следъ войнитѣ бидоха поканени да заематъ катедра при бѣлградския университетъ. Специалностьта на Тарановски е история на правото. Но той често, паралелно съ своята специалность, се занимава и съ културни проблеми изъ миналото и настоящето на славянскитѣ народи, и съ това прави нѣкои отъ книгитѣ си интересни и достжпни за по-широкъ кржгъ читатели.[1] Въ духа на по-старитѣ си книги, Тарановски написа и Уводъ въ историята на славянското право, който освенъ чисто научното си съдържание има и една актуална страна, засѣгаща макаръ и посрѣдствено всички славянски народи. Върху тая именно страна искаме да спремъ вниманието ни.

Въ глава шеста на книгата си, като разглежда общитѣ насоки въ развитието на славянскитѣ народи, Тарановски намира, че тѣ, взети като културна цѣлость, не сж само една желана фикция, но и една реалность, за правилната преценка на която е потрѣбно повече вдълбочаване и повече проумѣване.

За Тарановски, значи, славянската цѣлость не е само една разновидна културна цѣлость, но една цѣлость, която трѣбва отъ сега на тъй да бжде обоснована върху единъ новъ позитивизъмъ. Учението на Тарановски черпи, тъй да се каже, вдъхновението си отъ единъ новъ редъ на нѣщата, настжпилъ споредъ него за славянскитѣ народи следъ общо-европейската война. Затова Тарановски не иска да работи само съ пожеланията на старата школа. За него реалнитѣ отношения на славянскитѣ народи иматъ по-голѣмо значение, отколкото фикциитѣ. Но работата не спира споредъ Тарановски тукъ. Това реалистично обосноване на нѣщата трѣбва да има и своитѣ предпоставки, на първо мѣсто измежду които стои идеята за сближение не като платоническо, а като политическо искане. Славянскитѣ народи ще трѣбва правилно да погледнатъ на нѣщата въ живота. И за да ни наведе на опитноститѣ, които дава историята, припомня полския случай и огорчението на полския народъ отъ враждебностьта въ миналото на други славянски народи къмъ него. Тарановски сочи на преживѣната отъ поляцитѣ национална трагедия, за да подчертае, какъ единъ славянски народъ постепенно е билъ отстраняванъ отъ старитѣ славянофилски идеи и какъ тоя народъ самъ си създава нови посоки въ областьта на тия идеи и косвено повлиява за по-късното появяване на скепсиса на руската интелигенция къмъ славянофилството. Трѣбва да отбележимъ веднага обаче, че Тарановски вика на помощь на своитѣ изводи полския примѣръ не за да припомни днешнитѣ враждебни отношения на славянскитѣ народи, напримѣръ да припомни суровитѣ и жестоки преследвания на македонскитѣ българи отъ славянитѣ-сърби, но за да съпостави поникналата въ нѣкои полски и по-късно руски учени срѣди идея за ревизия на старото славянофилство и за измѣстването му отъ единъ по-смисленъ реализъмъ, плахо изразенъ въ учението на неославизъма.

---

[1] По важнитѣ отъ досега излѣзлитѣ книги на Тарановски сж написани на руски, а именно: Сравнительное правовѣдѣнiе въ концѣ XIX в., Варшава, 1902; Юридическiе методы въ государственой наукѣ, Варшава 1904; Норманская теорiя въ исторiи русскаго права, Варшава 1909; Замѣтки о Монтескье, 1913 (Юрид. записки, кн. I). Въ по-ново време на полски писа: Z powodu setnej rocznicy dziela Rakowieckiego, Kraków 1921; а на сръбски, освенъ разглежданата книга, още Историја словенских права у пољской књижевности, Боград 1922.

За новото потисничество отъ славянски народи надъ славянски народи, по-безчовѣчно и по-противно на свободолюбивия имъ духъ отъ всѣкога въ миналото, понятно защо бѣлградскиятъ професоръ Тарановски не споменава нито дума, съ което той се отдалечава вмѣсто да се доближи до търсенето на истинскитѣ причини, предизвикващи днешнитѣ лоши взаимни отношения въ славянския свѣтъ. Той не вижда тази славянска действителность; той не вижда резултатитѣ отъ практическата политика на нѣкои славянски страни, които, образувани въ две съюзени групи, едната — чехската стопанска експанзивность, другата—сръбската шовинистично-национална „школа“, раздѣлятъ, а не обединяватъ нито културно нито реално славянскитѣ народи. За Тарановски като че ли сѫществува само едно „следвоенно“ общуване и сближение на нѣкои славянски народи; сѫществува и едностраненъ позитивизъмъ на други славянски народи, къмъ които, макаръ и да не споменава името ни, между редоветѣ се чете, че отнася насъ българитѣ отъ свободнитѣ и несвободни части на отечеството ни. Следъ войната искрено общували само руси (върпѣки скепсиса на тѣхната интелигенция) чехи и сърби. Тарановски ги споменава поименно. „Великата“ война, казва той, още ги е сближила, дала имъ да погледнатъ трѣзво на славянскитѣ отношения. Презъ тая велика война, продължава Тарановски, хиляди западни славяни и сърби, попаднали като австро-унгарски пленници въ Русия, образуватъ първитѣ чехски легиони и сръбски доброволчески отряди, които съ орѫжие въ рѫка се били за свободата на славянитѣ; хиляди руси следъ войната се настанили въ Сърбия и намѣрили гостоприемство и препитание. Може ли, запитва се Тарановски, отишелъ въ своя „Уводъ въ историята на славянското право“ толкова далече въ областьта на актуални теми, отъ това сближение да не се получатъ позитивнитѣ резултати за славянскитѣ народи? Отговорътъ му е, разбира се, положителенъ. Но съ това не свършва той. Нужно е, продължава той, славянскитѣ народи да не се оставятъ да бѫдатъ подмамвани и отъ неподходния за тѣхъ германски марксизъмъ. Това се отнася специално до руситѣ. Великиятъ руски народъ трѣбвало да се отърси отъ това чуждо нему учение. А какво ще стане, докато се отърси отъ това учение и се върне въ релситѣ на редовното, руското и славянско развитие, Тарановски не казва, но се подразбира. Блокътъ отъ други славянски народи, т. е. чехитѣ и сърбитѣ, ще се смѣталъ като центъръ на славянската идея и на нейното въплощение въ живота. Тия славянски народи щѣли да рѫководятъ „славянската" политика. Какъ? Както я водятъ — реалистично, съ огледъ на тѣхни, но не на славянски постижения.

Този би билъ най-правилниятъ и логически край отъ изложението на Тарановски. До това заключение би дошелъ всѣки, който иска да хвърли погледъ върху днешната славянска действителность, независимо отъ другъ единъ въпросъ, който не е по-малко важенъ: самородна ли е тази „славянска" политика, която се явява като инструментъ за себичнитѣ разбирания на отдѣлни славянски народи, или тя е инструментъ на една друга, голѣма европейска политика, нѣмаща нищо общо съ сближението на славянскитѣ народи възъ основа на принципа на националната свобода и „принципитѣ на славянската култура."

Може би Тарановски да е ималъ право да повдигне тоя актуаленъ въпросъ въ своя иначе строго наученъ трудъ. Славянскитѣ народи иматъ една особена зла сѫдба, различна отъ сѫдбата на другитѣ културни европейски народи, а именно да се учатъ да зачитатъ взаимно вѣковнитѣ си културни и национални придобивки съ цената на потоци кърви. Когато обаче говори науката, ние гражданитѣ на отдѣлнитѣ славянски народи трѣбва да сме убедени и да знаемъ, че тя ще ни каже истината, че науката нѣма да се влияе отъ изкуствено стъкмени и временни политически схващания, като сръбското, които въ никой случай (ето полския примѣръ!) не ползуватъ никакво славянство, а удовлетворяватъ само временни инстинкти на единъ славянски народъ да живѣе на гърба на другъ славянски народъ, инстинкти, които историята не е оставила ненаказани. Така говори науката, на която Тарановски служи.[1]

Д-ръ Влад. Алексиевъ.

---

[1] Въ Македонски Прегледъ, год. V, кн. 2, стр. 129 ние разгледахме другъ единъ трудъ на Тарановски: превода на сръбски и попълването за сръбски нужди на Кадлецовата История на славянското право. Въ тоя трудъ сѫ допуснати сѫщо тъй необективни третирания на историята на нѣкои славянски народи, както и въ Увода сега сѫ допуснати необективни третирания на славянската действителность. — Интересно е да отбележимъ освенъ това тука, че паралелно съ тая дейность на Бѣлградъ, която изглежда да е планомѣрна, се явява и научната дейность на нѣкои пражки срѣди. Напримѣръ въ последната книжка на голѣмото чехско списание за славистика „Славия", рѫководено отъ проф. Мурко (вж. Slavia, год. VIII, кн. 1, 1929)

Bilder aus der Dobrudscha. 1916—1918. Herausgegeben von der Deutschen Etappen-Verwaltung in der Dobrudscha in eigenem Verlag. Constanza 1918. 8⁰, 333.

Непосрѣдно преди внезапното изпразване на Добруджа отъ окупационнитѣ германски войски, вследствие на събитията отъ есеньта 1918, германското, етапно управление въ тая область, което обсѣгаше по-голѣмата часть отъ северна Добруджа, отъ старата ромъно-българска граница та на северъ до една успоредна линия южно до Бабадагъ, успѣ да издаде едно сборно съчинение върху Добруджа подъ насловъ „Картини отъ Добруджа 1916—1918“. Както се вижда отъ бележката отдолу на насловния листъ, поради настѫпилитѣ тогава политически събития само тъкменото отпечатване на предговора не е могло да бѫде изпълнено.

Книгата, както не може да се разбере отъ наслова, е плодъ на едно систематично проучване на Добруджа въ всѣко отношение. То е било възложено на специалисти, тогава на служба въ германската армия, всѣки отъ които е изложилъ резултатитѣ отъ своитѣ проучвания въ отдѣлна статия, съставена въ общедостѫпна форма. Така първата статия, подъ насловъ „Прегледъ върху геологията на Добруджа“ (стр. 1—32), е излѣзла изъ подъ перото на Тюбингенския университетски професоръ Фридрихъ графъ фонъ Хюне, тогава поручикъ; въ втората (стр. 33—44) се разглеждатъ „Бозайницитѣ и птицитѣ въ Добруджа“, отъ Робертъ рицаръ фонъ Добровски; третата, отъ д-ръ К. Маркусъ, поручикъ, е посветена на „Добруджа и Черно море“ (стр. 45—69), а отъ сѫщия е и четвъртата — „Риболовство въ областьта на Добруджа“ (стр. 70—91). Следъ това следва статия върху „Економическото значение на Добруджа“, отъ д-ръ Х. Сюдхофъ, директоръ на германското търговско реално училище въ Букурещъ (стр. 92—109). Берлинскиятъ проф. д-ръ Карлъ Шухардтъ, известенъ археологъ, директоръ на Народоучния музей въ Берлинъ, прави прегледъ на „Изследванията върху старинитѣ въ Добруджа“, именно върху т. н. Траянови ровове между Черна-вода и Кюстенджа, върху римскитѣ паметници при Адамклисе и направенитѣ отъ германцитѣ разкопки при Кюстенджа и Черна-вода презъ есеньта 1917 год. (стр. 110—130). Отъ него е сѫщо статията „Едно коледно пѫтуване въ Добруджа преди 32 години“ (стр. 293—315).

Почти половината отъ книгата изпълнятъ „Студии върху Добруджа“ отъ д-ръ Паулъ Трегеръ (стр. 130—292), въ които, следъ нѣколко страници върху гробовитѣ могили въ Добруджа, следва обширенъ дѣлъ върху нѣмскитѣ колонии — „Нѣмскитѣ села въ Добруджа“ (стр. 140—197), гдето се излага подробно произходътъ на това нѣмско население, исто-

---

Сатурникъ дава една доста обстойно бележка за работитѣ на починалия миналата година проф. К. Кадлецъ, който, казва Сатурникъ, ималъ интересъ къмъ българската правна история, но който билъ констатиралъ, че за нея ние българитѣ сме черпѣли своитѣ сведения, по нѣмане на свои материали, отъ сръбски и влашки извори, нѣщо, което не отговаря на истината, защото нашитѣ извори сѫ не по-малко богати отъ сръбскитѣ и влашкитѣ. Написаното е съ сѫщата тенденция, съ която работи и Бѣлградъ по отношение на повечето славянски народи.

рията на селищата, икономическото му състояние и битовитѣ особености. На отдѣлно сж разгледани и „Рускитѣ секти въ Добруджа“ (стр. 197—210), докато всички други населения, включително и българското, сж включени въ една обща глава — „Къмъ историята и етнографията на Добруджа“ (стр. 210—292). Тия интересни студии на д-ръ Трегеръ, особено колкото се отнася до сведенията, които изнася за различнитѣ населения, заслужватъ по-подробно разглеждане, което въ една рецензия, особено върху една вече отдавна излѣзла книга, не може да стане. Ще се задоволя само да приведа безъ каквито и да било бележки статистическитѣ сведения, изнесени отъ него за населението въ Добруджа (стр. 282). Именно, въ обсега на германското управление къмъ края на 1917 г. били намѣрени: ромъни 95.764, българи 29.323, татари 27.398, турци 13.372, руси 7.769, цигани 6.396, нѣмци 6.084, гърци 3.931, евреи 789, арменци 261, маджари 216, италиянци 182, гагаузи 162, австрийци 150, албанци 135 души. Сетне въ по-малъкъ брой отъ 100 д.: лазове, черногорци, перси, кюрди, сърби, поляци, швейцарци, холандци и английчани. Всичко 192.262 д. За частьта северно отъ германската окупационна область, именно за Бабадашко, Махмудийско, Тулчанско, Исакчанско и Мачинско, които бѣха подъ окупационната власть на българскитѣ войски, той си служи съ пресмѣтания, въ основата на които поставя последнитѣ ромънски статистики отъ преди войната, споредъ които въ градоветѣ Бабадагъ, Мачинъ, Исакча, Тулча, Махмудия и 25 по-голѣми общини имало кржгло 90.000 д. ж. Като се прибави къмъ тѣхъ и броятъ на непресмѣтнатитѣ по-малки общини, съ огледъ къмъ тогавашнитѣ отношения, получава се изобщо цифра около 115—118.000 д. Ромънитѣ тукъ той пресмѣта не по-вече отъ 40.000 д. „Българитѣ — пише той — иматъ въ тая область срѣдището на своитѣ поселища. Тѣ притежаватъ между Бабадагъ и Черна и Дунавъ значителенъ брой голѣми и хубави села. Броятъ 35.000 би отговорилъ приблизително на истината“ (стр. 283). Руситѣ тукъ сж около 12.000 д., турци 7.000, татари 4.000, нѣмци 2.500, италиянци 1.500, сетне гърци 6.000, евреи 3.500 и арменци 300. Като събира добититѣ въ областьта на германското управление дани съ изчисленията му за останалата область той получава въ кржгли цифри следното разпредѣление на населението въ северна Добруджа по народности: ромъни 135.000, българи 65.000, татари 31.000, турци 20.000, руси 20.000, гърци 10.000, нѣмци 8.500, цигани 8.000, евреи 4.500, арменци 3.500, италиянци 2.000, къмъ които се подреждатъ още: гагаузи, маджари, албанци, лазове, черногорци, македонци, перси, сърби, поляци и кюрди (с. 284).

Особено цена придаватъ на книгата многобройнитѣ изображения, на всѣка страница по едно и по две, фотографски снимки и акварели на картини отъ природата, селища, битови сцени и типове, между които циганитѣ заематъ не последно мѣсто. Съ огледъ на тия изображения е дадено и името на книгата.

Ст. Романски.

Сборникъ Илинденъ 1903—1929. Книга VII. Въ паметь на голѣмото македонско въстание. Издава македонско студентско дружество „Вардаръ“. София, 1929, 8⁰ 104.

Последната, седма книга отъ сборника Илинденъ се отличава съ нѣколко оригинални приноси къмъ историята на македонското освободително движение отъ доилинденската епоха, които заслужаватъ да се отбележатъ.

Къмъ характеристиката на Гоце Дѣлчевъ все нѣщичко допринасятъ на първо мѣсто съобщенитѣ отъ Л. Томовъ две писма на Гоце, отправени отъ Софоя въ 1902 год. (1 и 8 VI) до Иванъ М. Бележковъ, тогава пунктовъ началникъ въ Лъджене (Чепинско). Въ писмата Дѣлчевъ се указва все сѫщиятъ неуморимъ организаторъ, който се грижи за всичко, — изпраща вестници и книги въ Македония, интересува се, да ли е уреденъ „каналътъ“ въ Разлога, порѫчанъ ли е платъ за четнишки кепета и пр. Неговата принципна непреклонность се вижда въ второто писмо, гдето отхвърля като неприемливо известно, предложено му отъ пограничния условие, съ мотивъ, че „никога нашата организация не се ангажира и нито пъкъ се е ангажирвала нѣкога за работи, които сѫ вънъ отъ нейнитѣ задачи.“

По-важна е втората статия, — съобщенитѣ отъ Асѣнъ Аврамовъ „Неизнесени материали по освободителното движение въ Македония“ (8—37). Тукъ сѫ дадени текстуално „Уставъ на Българското революционно Братство въ Турция“ и три писма на покойния Иванъ Гарвановъ заедно съ преписъ отъ едно негово „Изложение“, изпратено до македонския конгресъ въ София въ 1899 година. Въ споменитѣ на Гарванова, които обнаридвахъ въ кн. V. отъ „Материяли за макед. освоб. движение“ Гарвановъ, говорейки за „Братсвото“ казва, че последното имало уставъ, който се намиралъ у Колушевъ. Публикуваниятъ сега текстъ на устава е билъ намѣренъ въ преписъ между книжата на покойния Константинъ Аврамовъ, баща на автора. Отъ опредѣленитѣ въ устава „цели“ и „срѣдства“ се вижда, че съ право „Братството“ е било наречено революционно, но тъй сѫщо се вижда, че и тогавашниятъ Централенъ комитетъ на В.М.Р.О. съ право се е опълчилъ най-решително противъ излишното и пакостно създаване на една втора революционна организация въ Македония, която преди всичко неминуемо е водѣла къмъ разцепление на силитѣ и къмъ морално ослабване. Това се потвърждава и отъ двѣтѣ писма на Гарванова до Аврамова, и едно до Борисъ Сарафова, а сѫщо и отъ споменатото „Изложение“. Досежнитѣ данни въ тѣзи документи подкрепятъ личната характеристика на Гарванова, която направихъ въ предговора къмъ споменитѣ му, гдето е казано, че честолюбивиятъ Гарвановъ страстно се е увлѣкълъ въ безумна борба противъ Централния комитетъ за да възприеме самъ той най-сетне неговитѣ начала и методи, като се преобръща отъ Савелъ въ Павелъ (ц. до 104). Отъ публикуванитѣ писма се вижда още, че Гарвановъ, който се оплаква отъ „партизанщина“ въ Ц. К., самъ се подава на чисто партизанска борба противъ последния, борба, която достига до умопомрачение. Въ Изложениото си Гарвановъ признава, че сѫществуватъ две революционни организации, на едната отъ които той самъ е председатель, и смѣта, че последната има право на сѫществуване, защото по-старата организация ужъ още въ началото си била поставена на „мѣстна партизанска основа“. Гаргановъ до тамъ е билъ заслѣпенъ, че е виждалъ у противницитѣ си, между които е билъ и Д. Груевъ, само партизанска завистъ и пр. Изобщо цѣлото това „Изложение“ заедно съ писмата идатъ да обяснятъ още по-добре сериознитѣ мотиви на Ц. К. да се обяви противъ Братството на Гарванова.

Следватъ статии на Хр. Шалдевъ за боеветѣ при Кожле и Гюрище (продължение отъ VI. кн. на сборникъ „Илиндень“), на П. Завоевъ (Първиятъ бунтъ), Ив. Георговъ (Изъ моитѣ спомени), на Д. Ивановъ (Изъ бележкитѣ на единъ четникъ), Ст. Аврамовъ (Нѣщо за сръбската пропаганда въ Македония). Ив, Бѣлевъ (Изъ миналото — единъ докуметъ). Заслужава да се спремъ тукъ при инересния за историята на македонското революционно движение документъ, изнесенъ отъ Ив. Бѣлевъ — Протоколътъ отъ 15 мартъ 1911 на групата, представляваща бившия Върховенъ македонски комитетъ. Следъ настѫпилото общо разочарование отъ младотурския превратъ въ една часть отъ рѫководнитѣ срѣди на македонското движение узрѣва решение да се поднови дейностьта на В.М.Р.О. противъ Турция. Две отъ най-силнитѣ македонски революционни групи, — отъ битолския и отъ скопския революционенъ окрѫгъ на чело съ Тодоръ Александровъ, Тодоръ Лазаровъ, Христо Матовъ и др. се обединяватъ и поканватъ да се присъединятъ къмъ тѣхъ (съ писмо отъ мартъ 1911 год.) и дейци отъ бившия Върховенъ М. О. комитетъ. Последниятъ напълно възприелъ идеята да се въстанови революционната организация. Съ публикувания сега протоколъ съобщава своето решение на казанитѣ обединени революционни македонски групи. Въ протокола се възприема като цель на новоподйетата борба „придобиване автономия на Македония и Одринско въ тѣхната цѣлость“ (точка III), а относително рѫководенето на революц. организация се възприема „централизация“ на чело само съ нелегални дейци при условие, щото институтътъ „Задгранично представителство“ да се премахне. Предлаганото обединение чрезъ избиране единъ временень „Македоно-Одрински комитетъ“ състоещъ отъ петима, тогава не се е осѫществило, но този починъ сетне имá за последица, че фактически вѫтрешната револ. организация на всички се наложи съ мълчаливото съгласие на върховиститѣ, които спрѣха отдѣлно да действуватъ.

Следъ още други две статии — на Г. Трайчевъ и на Илия Ивановъ, сборничето се завършва съ интересни спомени на Козма Георгиевъ „Подъ развѣто знаме“ (продължение отъ сбор. Илинденъ 1922), гдето се описва трагичниятъ край на борбата противъ турцитѣ въ Смилево и околностьта въ 1903 г. Даме Груевъ въ споменитѣ си, обнародвани у мене (Материяли за Истор на макед. освоб. движение, кн. V), на кѫсо разправя за сѫщитѣ дни на героизъмъ и самопожертвуване на смилевчани, за които сега п. Георгиевъ, самъ тогава участникъ и очевидецъ, дава любопитни допълнения, които представляватъ цененъ приносъ къмъ историята на Илинденското въстание. Тукъ и Даме Груевъ, като личность и вождъ, по-ясно се очертава. Въ очерка на Георгиевъ трогателно изпъква необикновената мѫжественость на майкитѣ, женитѣ и сестритѣ на въстаницитѣ, сподѣляйки безропотно ужаситѣ, на които сѫ били подложени, — най-накрай масово безчестени и убивани отъ освирепѣлия неприятель. Л. М.

Владимиръ А. Карамановъ, Кукушъ и околията му и българското управление въ тѣхъ презъ войнитѣ 1912—1913 години. Отъ —, бившъ Кукушки окрѫженъ управитель. Кюстендилъ 1929, 16^{0}, 76.

Стария, българския Кукушъ го нѣма вече; нещастието на българското орѫжие въ Кукушката битка погуби и този, бележитъ градъ въ историята на българското народно възраждане въ Македония. Затова всѣки, макаръ и малъкъ приносъ, освѣтляващъ миналото на Кукушъ, ни е добре дошелъ. А въ книжката на г. Карамановъ има нѣкои любопитни сведения, главно касаещи се до българската окупация на Кукушъ презъ балканската война и последвалитѣ я разорения, на града и селата, и бѣгството на цѣлото българско население, съпроводени съ грѫцки жестокости. Авторътъ, като е билъ тогава окрѫженъ управитель въ Кукушъ, ималъ е възможность да се запознае по-отблизу и съ поминъчнитѣ условия на живота въ града и околията, та въ книжката има нѣкои дребни данни и въ това отношение. Фактитѣ сѫ изложени, за жалость, твърде откѫслечно та е желателно, ако авторътъ разполага съ по-вече материялъ отъ своитѣ непосрѣдствени наблюдения тогава, при даденъ случай да ги допълни.

Следъ като въ началото на книжката се говори за положение повърхнина, напояване, климатъ, население и поминъкъ въ Кукушъ и околията му (1—17), по-подробно се разказва въ втората глава за освобождението на Кукушко. Въ допълнение на това, що съобши Н. Суринъ за родолюбието и гостолюбието на кукушани при посрѣщането на българскитѣ освободителни войски (вж. статията му „Градъ Кукушъ и кукушанитѣ“ въ Мак. прегледъ, кн. 4, год. III), у Караманова намираме сведения, между друго и за действията на македонския партизански отрядъ на чело съ Тодоръ Александровъ, за да се парализува неприятельтъ и да се предотвратятъ възможни изстѫпления отъ страна на турското население, а така сѫщо и за участието на Александровъ при административната уредба на Кукушкия окрѫгъ, наименуванъ тогава Солунски окрѫгъ. Авторътъ, станалъ окрѫженъ управитель, дава подробности по подведомствената му административна служба, санитарнитѣ служебни мѣрки, пѫтни съобщения и др. По-интересни сѫ сведенията относително българската войска въ окрѫга, инциденти съ гърцитѣ, доброволческата военна служба на мѣстната българска младежъ. Български бѣжанци отъ окупиранитѣ отъ сърби и гърци части на Македония разнасяли по Кукушко тревожни вести за лошитѣ намѣрения на съюзницитѣ, та недовѣрието отъ наша страна къмъ подирнитѣ твърде се засилвало. Въ четвърта глава съ интересъ се четатъ страницитѣ, въ които се описва положението въ града презъ време на кукушкитѣ боеве, следени съ трепетъ отъ ужасеното население, до трагичния моментъ, когато се е дала страшната заповѣдь за отстѫпление предъ гръцкия напоръ. Следъ обѣдъ на 21 юний 1913 год. гърцитѣ влизатъ въ Кукушъ. Въ това време по новопостроения пѫть за Долни Порой се движели отстѫпилитѣ български войскови части, а следъ тѣхъ многохилядно население отъ града и селата, за да се спаси отъ гръцката свирепость. Описва се картината на бѣгащитѣ и на опожаряванитѣ отъ гърцитѣ български села включително и съ самия градъ Кукушъ. Кукушката трагедия ще трѣбва единъ день напълно да се обрисува съ всички поважни подробности.

Л. М.

Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и на гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 година. Съобща Л. Милетичъ. 1929, 8⁰, стр. 293+XXVI. (Издание на Македонскиятъ наученъ институтъ). Цена 100 лева.

Въпросътъ, кой е отговоренъ за междусъюзнишката война презъ 1913 година, до сега не е слаганъ на сериозно научно разискване отъ българска страна, защото нещастията, които едно следъ друго сполетѣха българската държава, не ѝ дадоха възможность дори спокойно да бѫде изслушвана въ своя защита, докато заинтересуванитѣ победители напротивъ успѣха отъ своя страна да втълпятъ на чуздестранния свѣтъ като доказанъ фактъ неистината, че българитѣ вѣроломно подготвили войната противъ съюзницитѣ си и безъ сериозенъ поводъ отъ тѣхна страна ги нападнали на 16 юний 1913 година безъ да имъ обявятъ война. Отъ тогава се изминаха шеснайсеть години и презъ това време много нѣщо се разясни касателно причинитѣ за ужъ внезапно проявилата се вражда между бившитѣ балкански съюзници, но при все това исторически остава въпросътъ за първопричинитѣ още откритъ. А той е най-важниятъ въпросъ, а не самиятъ фактъ, коя отъ двѣтѣ страни въ момента на откриването на военитѣ действия е успѣла да изпревари противника си.

А до сега тъкмо на тоя второстепененъ моментъ, подъ внушението на неприятелитѣ на България се наблѣга, за да се изкара, че тя е виновна. Въ историята иматъ главно значение първопричинитѣ, защото събитията се оценяватъ и се освѣтляватъ предимно въ причинната имъ връзка. Ето затова е необходимо па и време е вече и отъ наша страна да се изнесатъ колкото може повече исторически документи за обективното освѣтление на конфликта между балканскитѣ съюзници въ 1913 год., чието видимо начало е 16-ти юний с. г., а въ сѫщность датува отъ много по-рано. Въ съчинението на А. Тошевъ, Балканскитѣ войни, за което реферувамъ въ тази книга на Макед. прегледъ (вж. стр. 101—108), сѫ указани далечнитѣ начала на съюзнишката измѣна спрямо България, таещи се въ неискреностьта на съюзницитѣ ѝ, отколе скрито решени, какъ да е да осѫществятъ завоевателнитѣ си планове относно Македония и то като използуватъ и военнитѣ сили на самия български народъ.

Въ гореозначенитѣ „Документи“ сега се изнасятъ многобройни доказателства, че въ сѫщность измѣната на нашитѣ съюзници е почнала да се прилага на дѣло веднага, щомъ сръбски и гръцки войски навлѣзоха въ Македония. Успоредно съ военнитѣ действия на бойното поле по Тракия, гдето българскитѣ войски и македонскитѣ доброволчески дружини бѣха приковани въ непосилна борба съ неприятеля, въ Македония се е вършило открито и прикрито гонение, придружено съ неимовѣрни физически и морални терзания на тамошното българско население, докато най-сетне последното съ ужасъ се е видѣло грозно измамено, попаднало въ ржцетѣ на бездушни угнетители, сжщитѣ, които то въ началото на войната съ разтворени обятия бѣ посрѣщало като освободители. Отношенията между македонскитѣ българи и сръбскитѣ и гръцки окупационни — военни и цивилни власти въ Македония къмъ пролѣтьта на 1913 година вече сж се очертали като досущъ неприятелски та е трѣбвало само единъ външенъ поводъ за да се разрази междуособната вражда въ кървава разправа, както и стана.

Документитѣ, които се съдържатъ въ гореозначеното издание, сж напълно достовѣрни, писани преди и непосрѣдствено следъ междусъюзнишката война отъ видни представители на македонското българско население, предимно отъ българскитѣ тамъ владици, свещеници, учители, видни народни дейци и др., а нѣколко документа сж и отъ сръбски източникъ. Всичкитѣ вкупомъ представляватъ исторически материялъ, който е важенъ обвинителенъ актъ противъ тогавашнитѣ съюзници на България, виновни за нанесенитѣ на българския народъ тогава и въ последствие страшни рани, отъ които той още страда и ще страда.

Документитѣ, на брой 58, сж наредени касателно Македония подъ сърбитѣ въ 8 групи по области: I. Кумановско и Скопско, II. Тетовско, III. Велешко, Щипско, Кратовско и Паланечко, IV. Битолско, Прилепско и Ресенско, V. Дебърско и Кичевско, VI. Охридско, Ресенско и Крушевско, VII. Тиквешко и VIII. Заявления до българския министъръ-председатель г. Ив. Ев. Гешовъ. — Документитѣ досежно Македония, окупирана отъ Гърция, сж изложени въ 6 групи: I. Костурско, II. Воденско, III. Енидже-Вардарско, IV. Берско, V. Солунско и VI. Заявления до българския министъръ-председателъ г. Ив. Ев. Гешовъ. Споредъ това въ часть първа на книгата се излагатъ документи за поведението на сръбскитѣ окупационни власти — (стр. 1—250), а въ часть втора за поведението на гръцкитѣ окупационни власти спрямо българското население въ Македония (стр 250—293).

Л. М.

ЧУЖДИ ПИСАТЕЛИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО НА ДОБРУДЖА И МОРАВСКО.

Д-ръ Н. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ I, II, III. София, 1915, 1924, 1929. 8⁰, XVIII+483; XII+378; XIII+486. (Издание на Българската академия на наукитѣ).

Съчинението на д-ръ Миховъ, за което имахме вече случай да говоримъ, е особено ценно като библиографски указатель на източницитѣ досежно населението на Турция и България презъ деветнадесетия вѣкъ. Съ многобройнитѣ си извадки и статистически данни отъ именити автори и трудове то дава обиленъ материалъ за изследване на българскитѣ земи презъ миналото столѣтие. Покрай сведенията за България и българскитѣ колонии въ Бесарабия, Влашко и Седмиградско, особенъ интересъ представятъ тукъ съчиненията, що засѣгатъ населението на онѣзи български покрайнини, които по една или по друга причина бидоха откѫснати отъ българската земя и подхвърлени на чуждо владичество. Следъ известията за Тракия и Македония, които бѣха предадени въ Македонски прегледъ г. I кн. 5 и 6, и г. V кн. 1 и 2, остава да се възпроизведатъ и тѣзи върху Добруджа и Моравско, за да се даде представа за етнографията на тѣзи области така, както я схващатъ и чертаятъ чужди учени и пѫтешественици отъ недалечното минало.

Тѣзи две области сѫ по-рѣдко предметъ на специални изследвания отъ страна на чужди автори по простата причина, че до преди освобождението ни тѣ бѣха органически свързани съ българската земя, както етнично, така и административно, вследствие на което не се дѣлѣха отъ нея, а се разглеждаха като български покрайнини, като се отбелязваха тамъ само чуждитѣ елементи, които съставяха малцинства на къмъ българитѣ. Въ съчинения на по-стари изследвачи, като Ами Буе, Шафарикъ и др., Добруджа е дадена изцѣло като българска область съ предимно българско население, при което се споменуватъ и инороднитѣ етнични групи. Тепърва следъ последното масово преселение на татари отъ Кримъ, съотношението между народноститѣ тамъ се измѣни, и Добруджа започна да се разграничава като область съ извънредно смѣсено население (вж. Лежанъ, Убичини и др.).

Истина е, че следъ нѣколкократното заселване на татари въ Добруджа, предприето отъ турцитѣ съ политическа цель, този народностенъ елементъ доби числено надмощие надъ българското население въ тази область. И все пакъ това последното остана многобройно и жизнеспособно, та редица автори го изтъкватъ като главенъ факторъ въ стопанския животъ на страната.

Колкото се отнася до Моравско, всички автори единодушно изтъкватъ българския характеръ на цѣлата область до задъ българска Морава, което подкрѣпятъ и свидетелства отъ сръбска страна.

Тукъ, въ български преводъ, даваме извадки само отъ онѣзи автори и трудове, които засѣгатъ въ отдѣлни глави етнографията на тѣзи две области. За по-голѣма прегледность сведенията за Добружда сѫ дадени отдѣлно отъ тѣзи за Моравско, ако и нѣкои автори да разглеждатъ и двѣтѣ области. Съчиненията сѫ дадени по азбученъ редъ на имената на авторитѣ, както се намиратъ и въ съчинението на д-ръ Миховъ.

I. ДОБРУДЖА.

1. Allard C., Souvenirs d'Orient. La Bulgarie orientale. Paris (1864). p. 295.

Като говори за населението на Добруджа, авторътъ бележи:

Стр. 164. „Българи се срѣщатъ къмъ Мангалия и населятъ много села въ вѫтрешностьта между Кюстенджа и Тулча. Тѣ образуватъ масата на населението въ Силистра, Шуменъ и Варна.“

2. Berghaus H., Die Völker des Erdballs nach ihrer Abstammung und Verwandtschaft. Brüssel und Leipzig, 1845—1847. 2. Bde. p. 462; VIII+336.

Т. 2, стр. 314. „На югозападъ тѣ (българитѣ) иматъ за съсѣди албанцитѣ, на северъ власитѣ покрай Дунава, презъ които тѣ въ делтата на тази рѣка преминаватъ, за да се разпрострatъ по лѣвия ѝ брѣгъ, покрай долното течение на Прутъ“.

3. Berio Cav., Navigazione e commercio di Kustendje. Rapporto consolare — (печ. въ Bollettino consolare. Vol. VI. Firenze, 1870. p. 458—464).

Стр. 458. „Кюстенджа . . . има около 8 х. д. жители, най-голѣма часть българи и турци, много гърци и татари и нѣкои колонии отъ черкезки преселници“.

4. Boué A., Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne, 1854. 2 T. p. p. XII+I f+352+I f; VI+345.

Т. 1, стр. 107. . . . „Добруджанската страна е твърде пуста. Основата на населението е главно българска (le fond de la population est essentiellement bulgare), но мохамеданитѣ сѫ доста многобройни и сѫ или потомци на азиятскитѣ турци, или, въ най-голѣмата си часть, българи, станали мохамедани. Тѣзи последнитѣ населятъ сами паланкитѣ и селата около Шуменъ и Силистра.“

5. Bradaška Fr., Die Slawen in der Türkei (печ. въ Mittheilungen aus J. Perthes'geographischer Anstalt . . . , von Dr Petermann. Gotha, 1869. p. 441—458).

Стр. 446—454. „На северъ българитѣ иматъ на къмъ ромънитѣ за естествена граница Дунава, който ги раздѣля така, че нито единиятъ, нито другиятъ елементъ е могълъ да се разпространи масово въ насрещната на рѣката страна и да добие надмощие; (азъ имамъ тукъ естествено предъ видъ българитѣ); тѣ сѫ заемали малки области на насрещния брѣгъ, но това сѫ отдѣлни селища, които сѫ много интересни за етнографа, обаче безъ всѣкакво политическо значение“.

Авторътъ говори по-нататъкъ за българскитѣ колонии въ Бесарабия, гдето живѣятъ, споредъ него, около 80,000 българи, и въ Ромъния — Влашко и Молдова — около 350,000 души.

Специално върху Добруджа той пише, между друго: На едно сравнително малко пространство Добруджа има твърде разнородно и въ сжщото време твърде смѣсено население; но само ромънското, българското и старотатарското племе образуватъ ʎседлитѣ елементи, които владеятъ голѣми пространства въ северна и срѣдна Добруджа. Българитѣ живѣятъ предимно около Расинското езеро и покрай морето, като се започне отъ „Татаръ-Римникъ“ почти до оттатъкъ Бабадагъ; освенъ това, има нѣкои сжщо и на други мѣста въ вжтрешностьта на страната, предимно между ногаитѣ, както е случаятъ особено покрай Дунава при Хърсово“.

„Досежно Добруджа Лежанъ се различава сжществено отъ Шафарика; този последниятъ отбелязва наистина, че въ Добруджа има много турци, обаче показва страната изобщо пакъ като българска. Шафарикъ е толкова повече остарѣлъ въ случая, като се има предъ видъ, че тъкмо въ тази страна, гдето вече отъ по-рано имаше много небългари, следъ Източната война сж станали значителни промѣни, и то въ вреда на славянския елементъ, защото тъкмо тукъ сж се заселили покрай своитѣ сънародници много нови татари, които е трѣбвало да напустнатъ Кримъ.“

6. Die Bulgaren (печ. въ Die Grenzboten. 36 Jahrg. I Semester I Bd. Leipzig, 1877. p. 188—198).

Стр. 189. „Българитѣ... въ Добруджа заематъ една значителна часть отъ източната ѝ половина, както и на къмъ югъ крайбрѣжието между Ирленджикъ и Калилъ-кьой“.

7. Cadiou E., Les principautés roumaines et le commerce du Bas-Danube (печ. въ Revue maritime et coloniale. T. 11. Paris, 1864. p. 66—82; 234—269).

Стр. 253. „Тулча... 28,000 д. жители. Населението се състои главно отъ българи, гърци, руси и молдавани“.

8. Die Donau in ihren natürlichen und culturgeschtlichen Verhältnissen (печ. въ Die Gegenwart. 3 Bd. Leipzig, 1849. p. 116—149).

Стр. 133—134. ...„Въ долнодунавскитѣ земи, по дѣсния брѣгъ на рѣката, живѣятъ българитѣ. Тѣ населятъ цѣлия северенъ склонъ на Балкана, долинитѣ на р. Тимокъ, Искъръ и др., които се втичатъ въ Дунава, и редица градове покрай самата тази рѣка чакъ до устията ѝ до брѣга на Черно-море“.

Стр. 145. „Мачинъ, Исакча и Тулча сж малки български крайморски градове на Дунавската делта. Рени, Исмаилъ Килия сж бесарабски или руски“.

9. Aus Dobrudscha (печ. въ Allgemeine Zeitung № 326. 21 November. Augsburg, 1876. p. 4949—4951).

Споредъ Hellwald u. Beck, тази статия ще да е писана отъ Schweiger-Lerchenfeld.

Стр. 4950. „Политиката на османскитѣ държавници се стреми, както е известно, отъ нѣкое време къмъ това: чрезъ привличане лоялни мюсюлмански елементи въ Добруджа да създадатъ преграда за Дунавска България. Най-добъръ случай за това имъ даде масовото изселване на татари отъ Кримъ, които, като повече еднороденъ елементъ, трѣбваше да засилятъ автохтонното (турско) население и по такъвъ начинъ да сломятъ, колкото е възможно повече, надмощието на българославянскитѣ си съжители“.

10. Laigue, Considérations générales sur la Dobroudja (печ. въ Bulletin consulaire français. Année 1880. Paris, 1880. p. 761—775).

Авторътъ на този рапортъ е френскиятъ консулъ въ Галацъ, Де Легъ.

Стр. 762. „Територията, придобита отъ Ромъния, се изчислява на 586,600 хектара. Преди войната жителитѣ ще да сж били на брой 150,000 души; презъ време на неприятелскитѣ действия тѣ ще да сж спаднали на 90,000 д., за да се покачать сега на 117,000 души. Населението е твърде смѣсено; то се състои отъ турци, татари, руси, българи, арменци, гърци и ромъни. Преди анексията тѣзи последнитѣ съставяха твърде слабо малцинство (une très faible minorité). Българитѣ напротивъ, съставатъ главниятъ елементъ (au contraire les Bulgares composent l'élément essentiel): изчисляватъ ги на 40,000 души; така че оставатъ 77,000 за шесттѣхъ останали племена заедно, или срѣдно до 13,000 д. за всѣко отъ тѣхъ по отдѣлно“.

11. Lejean G., Ethnographie de la Turquie d'Europe. Gotha,1861.(Ergänzungsheft zu Petermanns Geographischen Mittheilungen)p.38.

Стр. 29. ... „Българитѣ въ околноститѣ на Каварна и въ Добруджа, смѣсени съ турци, сж най-вече съсѣди на Черно-море и на Расинското езеро, поради способностьта имъ за риболовъ“.

12. Michel J., Les travaux de défense des Romains dans la Dobroudja. D'aprés les documents réunis pendant la mission danubienne (печ. въ Mémoires de la Société impériale des Antiquaires de France. 3-e série. T. 5. Paris, 1862. p. 215—258).

Авторътъ е влизалъ като членъ на Дунавската мисия за изследване римскитѣ крепости въ Добруджа.

стр. 217. „Днешното население на тази область (Добруджа) принадлежи къмъ 5 различни племена. По брѣговетѣ на Дунава сж ромънитѣ... Съседнитѣ на Добричъ села въ вжтрешностьта на земитѣ сж населени съ българи... По брѣговетѣ на Черно-море до Кюстенджа живѣятъ турци въ голѣмо множество. Между Расово и Кюстенджа и на северъ до Бабадагъ сж татарскитѣ села, населени отъ колонисти, дошли въ последното столѣтие отъ Кримъ и южна Русия. Най-после на северъ при устията на Дунава, между Тулча и морето, се намиратъ казаци. Тѣ сж напустнали брѣговетѣ на Донъ и Днепъръ, за да избѣгнатъ религиознитѣ преследвания и сж станали турска рая, като власитѣ и българитѣ“. . .

13. Nationalitäten in der Dobroudscha (печ. въ Globus 38 Bd. Braunschweig, 1880. p. 335).

Стр. 335. „Статистическото месечно списание на Императорската статистическа главна комисия въ Виена (VI, бр. 1, стр. 40) дава следнитѣ данни за населението въ северна Добруджа вече следъ завземането й отъ ромънитѣ подиръ Берлинския конгресъ:

„Тулчански окрѫгъ съ 76,707 д. ж., отъ който: 22,000 ромъни, 21,861 българи, 16,420 руси, 2,865 гърци, 2,471 нѣмци, 2,945 татари, 6,049 османци, 1,000 евреи, 788 арменци и 308 отъ други народности.

Кюстенджански окрѫгъ съ 30,236 д. ж., отъ които: 8,977 ромъни, 6,854 българи, 300 гърци, 3,595 татари, 10,444 руси, 51 евреи, 15 арменци.

Следователно цѣла северна Добруджа брои 106,943 д. ж., отъ които: 30,977 ромъни, 28,715 българи, 16,420 руси, 3,165 гърци, 2,471 нѣмци, 6,540 татари, 16,493 турци, 1,051 евреи, 803 арменци и 308 отъ други народности“.

14. Neugebauer Z. F., Beschreibung der Moldau und Walachei. Breslau, 1854. p. X + 386.

Стр. 332—386. Пѫтуване отъ другата страна на Дунава.

Като е изучавалъ Влашко и Молдова, авторътъ е миналъ и южно отъ Дунава. Въ последнитѣ нѣколко страници говори за България, която раздѣля на 5 части: 1. Централна България съ главенъ градъ София. 2. Дунавска България съ Видинъ. 3. Черноморска България или Добруджа съ Варна; тамъ сѫ се преселили много ногайски татари отъ кримската война насамъ. 4. Презбалканска България или Загора съ главенъ градъ Пловдивъ и 5. Македонска България съ Сересъ.

15. Perrod, La Bulgaria ed il porto di Varna (печ. въ Bollettino consolare. Vol. III. Torino, 1865. p. 347—365).

„Страната, която носи име Добруджа, ако и да е часть отъ България, твърде се различава отъ нея по положение и история, за да не й посветимъ специална студия. Населението на тази область се състои най-малко отъ 12 разни народности. Наброяватъ се 19,000 семейства отъ турци, татари, власи, българи, липовани, араби. казаци, гърци, нѣмци, цигани и арменци“. . .

16. Peters K. F., Reisebriefe eines deutschen Naturforschers aus der Dobrudscha (печ. въ Oesterreichische Revue 4 Jahrg. 1866. 8, 9, 10, 12 Heft. Wien, 1866. p. 151—164; 139—152; 159—172; 231—248).

Стр. 232. При населението на Добруджа авторътъ отбелязва 25,000 д. българи.

17. Peters K.F., Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha. Wien, 1867. 2 Thle. p. p. 64; 63.

Стр. 52. „Българитѣ (блъгари), чийто брой г. Висковичъ пресмѣта до 25,000, което ми се струва твърде правилно, не сѫ множество на къмъ ромънитѣ, но по физическата си сила и усърдие въ работа ги превъзхождатъ. Съ османцитѣ и съ гърцитѣ тѣ живѣятъ по-добре отъ ромънитѣ и сж придобили голѣмъ дѣлъ въ земедѣлското стопанство и въ търговията съ сурови продукти. Тѣ се срѣщатъ сжщо и въ областьта на лагунитѣ: въ Караманкьой, едно голѣмо село съ отлично развито коневъдство, Пашакъшла, Кавгаджи, Чамурлии, Хамамджии, Саржгьолъ, Касапкьой и други села срещу носъ Мидия, както сж и силно застжпени въ низината между гребенитѣ на Тулча и Бабадагъ: въ Еникьой, Конгазъ, Трътеникъ, Аджиларъ. Башкьой и Чинели. Въ хубавитѣ долини между склоноветѣ и билото на Мачинската планинска група тѣ иматъ голѣмъ дѣлъ въ Гречъ и мнозинство въ Черна, отъ чиито 140 кжщи, 25 сж турски и 2 или 3 влашки, а всички останали сж български. На югъ отъ Бабадагъ тѣ се простиратъ въ Бейдаутъ, Саржгьолъ (трето село съ това име) и Терджикьой твърде далече по височинитѣ, гдето азъ познавамъ само малко села отъ собствено наблюдение. Тѣ се смѣсватъ тукъ съ старо татарско население, което имъ отстжпва по усърдие и грижа въ обработване на земята. Въ областьта на Черна-вода и по на югъ тѣ иматъ по-голѣмъ брой села, а сжщо и на Дунава: Сеймени, Черна-вода, Расово, цела Олтина (извънъ картата), Кузгунъ; и въ областьта на Делиорманъ тѣ иматъ много повече села, отъ колкото отбелязва Лежанъ. Тѣ сж силно притиснати отъ нови преселеници, но сж заседнали достатъчно здраво въ Добруджа, за да не мислятъ за изселване, както правятъ въ сжщинска България, отъ гдето тѣ отиватъ охотно като градинари и земедѣлци въ Сърбия и тамъ далече превъзхождатъ мѣстното население въ работна сила." Въ бележка подъ линия авторътъ пише: „Че българитѣ въ Добруджа се занимавали главно съ риболовство, както мисли Лежанъ (стр. 29), азъ не мога да го потвърдя. Тъкмо въ тѣхната область всички риболови сж руси".

18. Slawen, Russen, Germanen. Leipzig. 1843. IV + 240.

Стр. 106. „На изтокъ българитѣ допиратъ до Черно-море; отъ вливането на южния Дунавски ржкавъ въ морето тази рѣка образува цѣлата тѣхна дълга северна граница на къмъ власитѣ до Видинъ и Флорентинъ; само въ отдѣлни мѣста отъ Тулча до Рени тѣ минаватъ оттатъкъ тази рѣка чакъ на вжтре въ Русия. Границата тукъ показватъ градоветѣ Измаилъ, Калпакъ, Фалчи и отъ тамъ на югъ р. Гиге, която тукъ образува границата между Русия и Влашко, между власи и българи, чакъ до Дунава".

19. Thielen M. Fr., Die Europaeische Tuerkei. Wien 1828. p. 313.

Стр. 62. „Добруджа е населена отъ гостоприемни татари. които се дѣлятъ на две племена, оракоглу и орумдетоглу, после отъ българи, турци, гърци, евреи; татаритѣ живѣятъ въ селата и работятъ земедѣлие, градинарство, скотовъдство, коневъдство и подържатъ хиляди кошери пчели".

20. Die europäische Türkei und die Revolution (печ. въ Unsere Tage. 2 Bd. Braunschweig, 1861. p. 747—770).

Стр. 751. „Българитѣ... Въ Добруджа тѣ заематъ значителна часть отъ източната ѝ половина, и по̀ на югъ крайбрѣжието между Ирленджикъ и Калиекьой“...

21. Tultscha <nach einem Berichte des k. k. Vizekonsuls in Tultscha> (печ. въ Austria. Wien, 1852. p. 2487—2488).

Стр. 2487. „Тулча въ България... Броятъ на населението, което преди нѣколко години е достигало едва 6,000 души, се пресмѣта, поради нѣмане на редовни регистри, само приблизително, на 16—17,000 души; по-голѣмата часть отъ него сѫ руси, емигрирали отъ Бесарабия 8,000 д., молдовани 3,000, българи 3,000, гърци 2,000, малко турци — 400 д., арменци 400, евреи 100 и още по-малко австрийски поданници“...

22. Tultscha im Juli, 1867 (Consularbericht) (печ. въ Austria, XIX Jahrg. II Sem. Wien, 1867. p. 1051—1056).

стр. 1051. „Добруджа образува часть отъ България и, споредъ новата система на вилаета, се управява отъ генералъ-губернаторъ на тази область, който има за седалище г. Русе. Поради географското си положение и още повече поради населението си (смѣсица отъ много племена, гдето наддѣлява татарскиятъ елементъ), Добруджа може да се смѣтне като отдѣлна провинция съ главенъ градъ Тулча, седалище на каймакаминъ, отъ когото зависятъ мюдюритѣ на Сулина, Кюстенджа, Меджидие и Мачинъ... Населението ѝ възлиза сега на около 179,000 д., отъ които около 54,800 принадлежатъ къмъ първичното население и 58,000 сѫ новопреселени въ равнината татари и черкези, отъ които 44,000 въ Тулча, Кюстенджа, Мачинъ и Сулина и 22,000 въ Меджидие.

„Първичнитѣ жители се дѣлятъ на българи, руси, липовани, поляци, турци, молдовани, нѣмци, гърци, евреи, арменци. Отъ християнското население, българската колония е най-многобройна и съ най-голѣмо значение (ist die bulgarische Colonie die zahlreichste und bedeutendste). Следъ нея идатъ руситѣ и молдованитѣ“...

23. Ubicini A., La Dobroudja et le delta du Danube (печ. въ Revue de Geographie. 2e année. T. 4. Paris, 1879. p. 241—254).

Статията е писана непосрѣдно следъ анексията на Добруджа къмъ Ромъния. Броятъ на населението авторътъ взема отъ помѣстения въ в. „Турция“ за м. юний, 1878 год., документъ, който дава за Добруджа 222,562 д. ж. въ 271 селища. Отъ това население мюсюлманитѣ възлизатъ на 134,662 д. и немюсюлманитѣ на 87,900 д.

„Цѣлото население принадлежи на 8 или 9 народности или раси: срѣщатъ се покрай турци-османлии, араби и татари—мюсюлмани; ромъни, гърци, българи—християни; евреи въ малко количество най-вече караити. Освенъ това, нѣколко стотинъ нѣмци-колонисти, въ двата окрѫга Тулча и Хърсово“.

„Османлиитѣ сѫ образували преди войната най-значителенъ дѣлъ. На брой до 110—115,000 д., ако се взематъ за база изчисленията на

Йонеску, тѣ сѫ били разпространени всѫду, но най-вече покрай Черноморе. Татаритѣ, както ги наричатъ въ Добруджа, сѫ въ голѣмата си часть ногаи, чиито прадѣди сѫ се преселили отъ Кримъ следъ включването на тази провинция въ Русия (1784 г.). Заседнали предимно въ центъра на областьта, въ казитѣ Бабадатъ и Кюстенджа, тѣ образуватъ малка автономна община, която се управява сама подъ властьта на единъ наследственъ ханъ, който е зависимъ отъ Портата и живѣе въ Чаталъ-орманъ, между Кюстенджа и Хърсово. Кримската война отъ 1853—56 г. причини нови преселения на татари. Новодошлитѣ заседнаха въ югозападна Добруджа, гдето тѣ основаха на почти равно разстояние отъ Кюстенджа и Черна-вода, малкия градъ Меджидие (по името на бащата на сегашния султанъ Абдулъ-Меджидъ). Арабитѣ сѫ били колонизувани отъ султанъ Махмудъ следъ турско-египетската война отъ 1832 г. Центърътъ имъ е с. Арапкьой, което Пападополу е посетилъ въ 1851 г. и което му се сторило добре населено, съ хубави кѫщички. Тѣ сѫ малко на брой.“

Въ немюсюлманската група влизатъ руси, които Енгелхартъ раздѣля на два клона: рутени или украински казаци, дошли съ запорожцитѣ въ Турция презъ миналия вѣкъ, и московити или липовани, въ голѣмата си часть потомци на онѣзи сектанти, които, останали предани на старата вѣра, когато Петъръ Велики си присвои правата на Киевския патриархъ и се обяви за върховенъ глава на руската черква, пребѣгнаха въ Турция, за да се спасятъ отъ преследванията на официалната църква: отъ тамъ е и името имъ староверци или старобратци. Първитѣ (рутенитѣ) броятъ 1000—1200 семейства, въ 15-ина села покрай Дунава отъ Хърсово до Дунавецъ; вторитѣ (московити) сѫ на брой 15—20,000 д. споредъ Енгелхартъ. Отдадени почти изключително на риболовство и на приготвяне солена риба, тѣ се срѣщатъ на малки групи по цѣлата дължина на долния Дунавъ. . . .

Българитѣ сѫ главно земедѣлци. Срѣщатъ се най-вече въ казитѣ на Бабадагъ и Тулча. Гърцитѣ, отдадени почти изключително на търговия, живѣятъ най-вече по крайбрѣжието на Черно-море. Срѣщатъ се само въ градоветѣ. Сегашнитѣ господари на областьта (ромънитѣ), споредъ ромънина Йонеску до 3,655 семейства, сѫ заседнали между Дунава и морето, и покрай тази рѣка до Силистра. . . Дошли въ разни времена отъ Влашко и ромънскитѣ страни оттатъкъ Дунава, а именно отъ Бесарабия, Молдова и даже отъ Буковина и Банатъ, тѣ живѣятъ добрѣ съ турцитѣ, безъ обаче да се смѣсватъ нито съ тѣхъ, нито съ околното население, което тѣ отчасти сѫ ромънизували. . . Знае се, че ромънитѣ не искаха тази анексия. Тѣ биха предпочели да си запазятъ Бесарабия, която имъ е принадлежала винаги, освенъ презъ времето отъ 1812—1856. Но Европа заповѣда иначе и ромънитѣ се подчиниха; днесъ тѣ не мислятъ за друго освенъ да извлѣкатъ най-добъръ дѣлъ отъ тази пуста и полудива страна, която тѣ трѣбва да направятъ здравословна, обработваема и плодовита.“

24. Viscovich L., Zur Statistik der Dobrudscha (печ. въ Austria, XV Jahrg. Wien, 1863. p. 698-699; 715-716; 737-738; 755-756).

Стр. 698. „Главниятъ окржгъ(губерния), чийто главенъ градъ е Тулча, обхваща Добруджа и отстжпената на турцитѣ, следъ мира отъ 1856 г., Дунавска делта. . .; цѣлото население брои 169,500 д., отъ които 12,000 татари, които още не сж трайно заседнали и за сега живѣятъ въ „Кабаилъ", села на старитѣ татари. Въ 1855 г., непосрѣдно следъ Кримската война, се преселиха около 16,000 татари отъ Кримския полуостровъ въ Добруджа, а въ 1860 и 1861 г. това преселение взема много по-голѣмъ размѣръ, и броятъ имъ трѣбва да е достигналъ до 60,000 д.; така че общото число на татарското население може да се пресмѣтне на 82,000 души. При тѣзи обстоятелства названието „Татарска Добруджа", което вече биде употрѣбено еднажъ за тази область отъ единъ географъ, днесъ получава известно оправдание".

„Следъ татаритѣ, главната часть отъ населението съставя славянскиятъ елементъ, който възлиза на 45 х. души, или около половината отъ останалото население. Съ огледъ на езика имъ тѣзи люде трѣбва да се раздѣлятъ на две групи: българи и руси, докато поляци и илирци сж застжпени само отъ ограниченъ брой. . . Българитѣ сж най-многобройни между всички други народности и сж представени отъ около 25,000 души; послеруситѣ, къмъ които принадлежатъ разни религиозни секти, като липовани, мнемолаки, сжботници, скопци и др., образуватъ остатъкътъ отъ славянското население, защото броятъ на тукъ живѣещитѣ поляци и илирци възлиза едва на нѣколко стотици. Покрай тѣзи народности оставатъ още молдованитѣ до 12,000 д., и въ една по брой низходяща редица трѣбва да се отбележатъ гърци, евреи, нѣмци и арменци".

25. Zustände: National-ökonomische Zustände in Bulgarien (печ. въ Journal des Oesterreichischen Lloyd. XII Jahrg. Triest, 1847. № 107—114. p. 427).

Предполага се, че тази статия е извлѣчение отъ рапорта на австрийския консулъ въ Галацъ. Като говори за населението на България, авторътъ пише за Добруджа следното:

Стр. 427. „Най-смѣсено е населението въ областьта Добруджа и въ аянствата Мачинъ, Исакча и Тулча. Тамъ се намиратъ покрай турци, българи и власи, сжщо и потомци на запорожки казаци, после липовани отъ Молдова и Бесарабия, сетне гърци отъ Архипелага и йонийци. Въ всички български търговски градове има установени много евреи, отчасть отъ испански, отчасть отъ полски произходъ; и въ по-ново време, когато толкова много евреи сж изгонени отъ Русия, и въ Влашко и Молдова не се гледа вече охотно на тѣхното натрупване, безотечественитѣ деца на Израиля търсятъ често прибѣжище въ България. Броятъ на Седмоградскитѣ пастири, така наречени мокани, които съ многобройнитѣ си стада посещаватъ българскитѣ пасища, и отчасть изъ година въ година се скитатъ сжщо въ България, може да се изчисли на 3,000 души. Най-после въ Варна, Балчикъ, Тулча, Мачинъ, Силистра, Русе, Свищовъ и Видинъ сж се заселили нѣколко стотици търговци и индустриалци, именно унгарци, далматинци, италианци и нѣмци отъ Седмоградско."

II. МОРАВСКО.

1. Boué A., Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne, 1854. 2 T. p. p. XII + 1 f. + 352 + 1 f.; VI + 345.

Авторътъ изброява главнитѣ български градове на пѫтя между Сърбия и България. Между другитѣ намираме:

стр. 60. „Нишъ е единъ населенъ българскиградъ; наброяватъ се тамъ 16,000 души; българското население е смѣсено съ 6,000 д. мюсюлмани. Нишъ е седалище на единъ малъкъ паша, който управлява предимно българско население. Пиротъ и Акъ-паланка сѫ почти единственитѣ малки градове. Тукъ нѣма паланки, ако не се смѣтатъ Знеполе и Царибродъ, но има голѣмъ брой села; така че може да се смѣта, че тамъ има поне 60—80 хиляди българи.“

2. Boué A., Essai sur les limites des provinces de la Turquie d'Europe (печ. въ Mémoires de la Société de Géographie de Génève. T. III. 1862. p. 197—240).

Като опредѣля етнографскитѣ граници на Сърбия, авторътъ бележи:

стр. 216. „Мѫчно е за географа да начертае границата на къмъ изтокъ, защото отсамъ Морава се свръшва областьта на низкитѣ планини и всѣки другъ етниченъ елементъ освенъ българскиятъ. Все пакъ водораздѣлътъ може да служи за водачъ въ този хаосъ отъ тѣсни бразди, издълбани между горgriститѣ планини, които на югъ надминаватъ 4,000 стѫпки височина и на северъ най-малко 3,000. Тъй като при голѣмата бразда, която отива отъ северо-западъ къмъ юго-изтокъ между Нишка-баня и София всички води се втичатъ чрезъ Нишава въ Морава, а пъкъ изворитѣ на Вардаръ, Струма и Искъръ се намиратъ само на южния склонъ на тѣзи стръмнини, то границата би могла да се прокара отъ къмъ тази страна, именно презъ Гурбетската планина, презъ планинитѣ, които минаватъ на югъ отъ Клисура и Трънъ, Царибродското устие и падината на Софийското поле, а отъ тамъ презъ източната страна на браздата, която минава презъ Царибродъ, та до сръбската граница, или до Грамадското устие на изтокъ отъ Нишъ. Ако човѣкъ иска да избѣгне откѫсването на славянитѣ отъ тази областьотъ братята имъ въ България, както това стана въ Македония, то не би могла да се вземе друга естествена граница освенъ българска Морава подъ Сурдулица, и Нишава, отъ сливането й съ последната тази рѣка къмъ Нишка-баня, отъ гдето има да се мине едно малко устие за да се отиде въ София. Границата трѣбва да мине до днешна Сърбия поне за областьта на изтокъ отъ Морава; въ този случай Нишъ ще остане български.“

„Горна Мизия . . . Тази страна има особена етнография, защото ако и българитѣ да надминаватъ малко западния брѣгъ на българска Морава и басейна на Ситница, на западъ отъ Морава се намиратъ 40,000 арнаути и известенъ брой сръбски села.“

3. Bradaška Fr., Die Slawen in der Türkei (печ. въ Mittheilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt, von Dr A. Petermann. Gotha, 1869. p. 441—458).

Въ тази статия, авторътъ Фр. Брадашка, професоръ въ Загребъ, се опитва, да даде едно правилно разграничение на южно-славянскитѣ земи.

Стр. 448. „На западъ българитѣ нѣматъ такава естествена граница както на северъ, поради което тукъ на много мѣста е мѫчно да се очертае тѣхната область на разпространение, още повече че тукъ не само че единиятъ елементъ минава въ земята на другия (както е случая съ ромънитѣ), но често и двата елемента се срѣщатъ на едно и сѫщо мѣсто. Изобщо като граница на българското племе на западъ може да се вземе р. Тимокъ, границата на кралство Сърбия, българска Морава, Шаръ-планина, горния Вардаръ и Охридското езеро. Оттатъкъ тази граница преминава, ту едното, ту другото племе, затова азъ искамъ да установя това точно въ следнитѣ редове.

„Българинътъ има на северо-западъ за съседъ сърбина, сроденъ нему по племе, и тукъ той живѣе отъ Видинъ на Дунава до Брѣгово на Тимокъ; отъ тамъ етнографската граница върви по течението на Тимокъ на къмъ юго-западъ, сетне на югъ и истокъ, заобикаля нѣкои сръбски села, отива до Сврлигъ на Тимокъ и достига с. Дражевацъ на $1^{1}/_{2}$ миля западно отъ Нишъ. Българскиятъ елементъ навлиза и вѫтре въ Сърбия, и кореспондентътъ на „Wanderer“ (1864 г. № 63) изкарва 240,000 българи въ Сърбия. Това число е много високо, но сигурно е, че много българи, живѣятъ въ Сърбия само че сѫ пръснати; повечето отъ тѣхъ живѣятъ обаче въ източната часть на княжеството, въ окрѫзитѣ Неготинъ, Зайчаръ, Княжевацъ и Алексинацъ. Лежанъ тукъ е отредилъ къмъ ромънитѣ голѣмо множество, което е българско; така Зайчаръ, Велики-изворъ и други мѣста въ околностьта не сѫ ромънски, но предимно български (s. Mittheilungen, 1866 p. 351). Особено въ наше време твърде много българи сѫ се преселили въ Сърбия, защото не сѫ могли да търпятъ тежкия натискъ поради татарското нашествие. Тѣ сѫ впрочемъ твърде полезенъ ферментъ за Сърбия, защото освенъ че сѫ близко сродни съ тукашното население, но сѫ и прилежни въ обработване на сръбската земя. Срещу това пъкъ споредъ баронъ Реденъ (Unsere Zeit, 2 Bd, Leipzig, 1858) до 120,000 сърби живѣятъ въ България. Това сродство на двѣтѣ славянски племена е трънъ въ очитѣ на турското правителство и затова то тласка преселенитѣ татари и черкези най-вече тамъ.

„На югъ отъ Сърбия българитѣ се допиратъ съ шкипетаритѣ или албанцитѣ. Споредъ Шафарика българитѣ граничатъ съ сърбитѣ чакъ до Качаникъ, и само отдѣлни албански колонии се намиратъ въ тази область, именно при Кратово, Медока и Истрина. Лежанъ е на друго мнение: отъ една страна той приема че българската область се простира до изворитѣ на Нередимка, а отъ друга страна, на къмъ северо-истокъ, оспорва на албанцитѣ повече земя отъ колкото имъ опредѣля Шафарикъ; но все пакъ неговата граница остава до Баня задъ Куршумлии. Срещу тѣзи данни Ами Буе твърди, че вече въ Прокупье живѣятъ шкипетари, а Ханъ е намѣрилъ не само въ Прокупье голѣмо множество наистина турски шкипетари, но, както се е увѣрилъ самъ, казва той, шкипетаритѣ сѫ заели тукъ цѣлия юженъ склонъ на Ястребацъ чакъ до гребена ѝ, сиречъ до сръбската граница.“

Авторътъ прави една поправка на това мнение на Хана въ смисълъ, че не всички мохамедани тукъ сѫ албанци, тъй като сърбитѣ отъ княжеството наричатъ въ тази область всички мохамедани шкипетари, че и тѣзи, които говорятъ славянски, та дори и сръбски. Като привежда мнението на Хана, споредъ което долинитѣ и равнинитѣ на българска Морава на югъ и изтокъ отъ планинитѣ сѫ български, а планинската земя — албанска (стр. 127, вж. рец. за насел. на Македония, Мак. прегл. г. V, кн. 2), авторътъ заключава:

(Стр. 450). „Отъ казаното до тукъ се вижда, че значителни мѣста на лѣвия брѣгъ на Морава сѫ още чисто български, именно почти цѣлата висока равнина „Добричъ,“ между долна Топлица и Морава, сетне долното течение на Топлица, на Пуста-рѣка и на Ябланица, между които потоци албанцитѣ вече сѫ достигнали наблизу, после долното течение на Ветерница и дори на едно мѣсто оттатъкъ тази рѣкичка, и най-после надъ Девотинъ една тѣсна ивица земя до Лапарница. На дѣсния брѣгъ на Морава българската граница се отклонява, и то много далече, задъ Моравица и Голѣма-рѣка, сетне се приближава къмъ последната и минава задъ нея при Куманово; понататъкъ тя обхваща Скопье въ една значителна извивка и отива на горния Вардаръ, така че долниятъ Лепенецъ остава още чисто български.“

Въ тази граница вѫтре, авторътъ отбелязва албански заселища при устието на Мазурица, дѣсенъ притокъ на Морава и селото Лепеница на лѣвия брѣгъ на Морава. Но понеже истинската албанска область започва на 4—5 часа западно отъ Морава, авторътъ смѣта тѣзи заселища като колонии, които нѣматъ непосрѣдна връзка съ другитѣ албански земи. Чисто албанска е споредъ него ядката на Стара Дардания или полукрѫга, образуванъ отъ Морава.

Споредъ Хана тукъ живѣятъ до 70,000 албанци.

4. Cucheval-Clairigny, L’avortement du congrès de Berlin (печ. въ Revue des deux mondes. 48 année, 3 période, T. 26. Paris, 1878. p. 912—917).

Като изтъква грѣшкитѣ въ решенията на Берлинския конгресъ, авторътъ бележи:

Стр. 914. „Земитѣ, присъединени къмъ Черна-гора, сѫ населени изключително съ албанци-мюсюлмани или католици; окрѫзитѣ, отстѫпени на Сърбия сѫ населени съ албанци и българи.“

5. Zur Ethnographie der Europäischen Türkei (печ. въ Mittheilungen aus J. Perthes, geographischer Anstalt . . . von Dr A. Petermann. Gotha, 1866. p. 351).

Стр. 351. „Още една малка поправка на Лежановата етнографска карта на Европейска Турция (вж. Geogr. Mittheilungen, Ergänzungsband I) ни иде изъ Бѣлградъ, отъ единъ отъ причисленитѣ къмъ сръбското военно министерство топографи, който е пропжтувалъ въ 1862 г. източна Сърбия, вследствие на което той, като има предъ видъ Лежановата карта, е въ състояние да я поправи поне на едно мѣсто. Върху излагащия източна Сърбия картонъ на тази карта областьта на Зайчаръ на Тимокъ е отредена на ромънитѣ; обаче жителитѣ на Зайчаръ, Велики-изворъ и др. сж предимно българи, говорятъ чистъ български езикъ, иматъ своя национална носия и български обичаи. Би било приблизително вѣрно, ако цѣлата черта на дѣсния брѣгъ на Тимокъ отъ Гърлянъ до Врѫшка-чука, която на Лежановата карта заематъ ромънитѣ, бжде отредена на българитѣ."

6. Hahn J. G., Reise von Belgrad nach Salonik. Wien, 1861. p. 245.

Авторътъ е известниятъ австрийски консулъ въ Янина, фонъ Ханъ.

Стр. 28. „Градътъ Лѣсковецъ е раздѣленъ отъ рѣката, която тече презъ срѣдата му, на две неравни половини: по-малката на лѣвия брѣгъ се наклонява къмъ твърде стръмната падина на показанитѣ вече високи гребени и е населена предимно съ мохамедани; по-голѣмата дѣсна половина е населена съ християни-българи. Броятъ на кжщитѣ ще да е до 2400 християнски-български, 500 турски, 10 еврейски и 30 цигански, споредъ което населението трѣбва да е до 15,000 души".

Стр. 35—39. Долината на Ветерница.

Стр. 36. „Сега да хвърлимъ погледъ въ Дардания на равнинитѣ или долинитѣ на българска Морава, които съ незначителни изключения сж населени съ българи и които затварятъ планинската земя отъ изтокъ и отъ югъ на разположеното на югозападъ Косово-поле, раздѣлено между сърби и албанци, и на тамъ достигащитѣ равнини на Ситница до задъ Новипазаръ, които, както изглежда, сж изцѣло въ властьта на сръбския елементъ, така че, ако и албанцитѣ, които живѣятъ въ дарданската планинска земя да сж въ непрекжсната връзка съ сжщинска Албания, само тѣсни ивици отъ тѣхъ могатъ да достигатъ до територията на Дрѣница на северо-западъ и до веригата на Карадагъ на югъ отъ Косово-поле. Вече самото име на последната планина говори обаче за нейния суровъ необикновенъ характеръ, въ противоположность съ плодороднитѣ, заети отъ българи заселища, отъ които тя ги отдѣля".

Стр. 45. „Броятъ на кжщитѣ на Враня ще да е до 1000 християнски-български, 600 албански-турски и 50 цигански, което дава да се заключи за едно население отъ 8,000 души"...

Стр. 56. „Куманово... има 650 кжщи, отъ които 300 мохамедански и 350 християнски-български, а освенъ това още 20 цигански колиби, което трѣбва да даде население отъ 2,500 души". Стр. 57. „Околностьта на Куманово брои 134 села, отъ които 90 християнски-български". Стр. 75. „Прищина... За добра честь ние получихме въ Гиляни сведения, че броятъ на кжщитѣ въ този градъ (Прищина) възлиза на 3,800, отъ които 2,300 албано-мохамедански и 1,500 български-християнски".

7. Kanitz F., Ethnographische Verhältnisse der bulgarischen Nordwestspitze (печ. въ Mettheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Bd. 2. Wien, 1872. p. 41—45).

Авторътъ е известниятъ унгарски ученъ Феликсъ Каницъ.

Стр. 43. „Както ще покаже моето графично изложение върху етнографскитѣ отношения на сръбско-българската територия, което е опредѣлено да се печата наскоро, днешната политическа граница (на Сърбия) съ рѣдки изключения, е сѫщевременно и езикова граница между сърби и българи. Азъ казвамъ изрично езикова граница, защото нѣма никакво съмнение въ това, че днешнитѣ окрѫзи Неготинъ, Зайчаръ, Княжевацъ и Алексинацъ въ Сърбия още не преди дълго време бѣха населени съ българи. Сръбскитѣ и българскитѣ мѣста отсамъ и оттатъкъ Тимокъ, които сѫ запазили цѣлостно своята националность, сѫ показани ясно, съгласно най-добритѣ източници, на моята карта, която тукъ се отличава отъ Лежановото изложение. На българската Дунавска тераса има, по чудо, само едно единствено чисто сръбско село: Братевацъ, което посрѣдъ българи и ромъни е запазило своята най-пълна независимость, докато въ южна Сърбия има още множество строго български мѣста."

8. Kanitz F., Der Balkan (печ. въ Mittheilungen aus J. Perthes, geographischer Anstalt. Cotha, 1878. p. 377—380).

Стр. 380... въ цѣлиятъ юженъ склонъ на западния Балканъ, далеко оттатъкъ въ Нишавската територия сѫ заседнали изключително българи въ компактна маса".

9. Lejean G., Reise in der Europäischen Türkei im Jahre 1869 (печ. въ Mittheilungen aus J. Perthes, geogr. Anstalt von Dr A. Petermann. Gotha, 1870. p. 288—293).

Авторътъ е често споменуваниятъ тукъ френски ученъ, Гийомъ Лежанъ.

Стр. 280. „Оттатъкъ Прокупье се издига висока равнина, прорѣзана отъ бразди, които отиватъ къмъ Топлица и Морава, съ добра почва, много села и българско население. Мѫчно е да се установи границата между сърби и българи отвѫдъ Морава. Селскитѣ люде се наричатъ безъ разлика сърби и българи (сръбски, български единъ езикъ), сѫщо и ученитѣ слависти, струва ми се, не сѫ сигурни тукъ въ работата си. Турцитѣ наричатъ твърде често сърбитѣ — босняци, а българитѣ — гявури, и азъ трѣбваше да укорявамъ строго българитѣ (затова че забравятъ народностьта си?), които говорѣха съ мене турски и произнасяха тази последната дума."

10. Mano G. H., L'orient rendu à lui-même. Londres, Paris, 1861 p. X + I f + CXXXIX + 534.

p. 154. „Цѣлата часть на кралство Сърбия, включена между Морава и Тимокъ, е населена почти изключително съ българи."

11. Sax C., Geographisch-etnographische Skizze von Bulgarien < Das Donau Wilajet > (печ. въ Mitteilungen der kais-k. geogr. Gesellschaft. Bd XII. Neue Folge, 2 B. Wien, 1860 p. 449—482).

Авторътъ дава пълно изложение на Дунавския вилаетъ.

стр. 473. „Нишки санджакъ (6 града, 2 паланки и 548 села). Нишъ брои сега около 16,000 жители, на половина турци, на половина българи и сърби. Има 3,077 кѫщи. Шаркьой или Пиротъ брои до 10,000 ж. българи и турци.

12. Szabó. Reise in Serbien (печ. въ Das Ausland. 48 Jahrg. № 8. Stuttgart, 1875. p. 150—153).

Като се спира на инороднитѣ племена въ Сърбия, авторътъ пише за българитѣ:

„Българитѣ сѫ славянско племе, което се отличава отъ съседнитѣ сърби въ много отношения. Чувствителна е разликата преди всичко въ говоритѣ на дветѣ племена, които не сѫ два диалекта на единъ и сѫщи езикъ, а два различни, ако и сродни езици . . . Особено изпъква трудолюбието и прилежанието на това племе и неговата готовность да понася най-голѣми лишения, за да увеличава състоянието си. Тѣ държатъ много за народностьта си и неохотно се женятъ съ сърби. И понеже законътъ въ Сърбия не признава никоя друга народность, освенъ сръбската, естествено българитѣ тукъ нѣматъ нито свои училища, нито имъ се позволява да си служатъ официално съ своя езикъ.“

М. Романска.

Résumés des articles de la Revue.

Iv. Snégarov, La situation de l'Eglise d'Ohrida depuis la chute d'Ohrida sous les Turcs (1394) jusqu'à 1557.

Les Turcs n'ont par porté atteinte aux privilèges de l'archevêché d'Ohrida, parce qu'au début ils étaient tolérants en ce qui concernait la religion et avaient confiance dans les archevêques d'Ohrida, qui d'ailleurs se comportaient loyalement. Grâce à leur appui, le diocèse d'Ohrida commença à s'agrandir à partir du XV siècle. Ainsi, dans les dix premières années du XV siècle l'archevêché d'Ohrida réussit à soumettre sous son pouvoir les évêchés de Vidin et Sophia qui se trouvaient alors sous la juridiction du patriarcat de Constantinople. Des lettres acerbes furent échangées entre l'archevêque d'Ohrida et le patriarche de Constantinople qui fit des démarches auprès de l'empereur de Bysance, Emanuel Paléologue, pour que celui-ci défendit ses droits.

Dans la première moitié du XVI siècle, l'archevêque d'Ohrida a soustrait à l'Eglise de Constantinople l'évêché de Verria (Macédoine du Sud). Après l'Union de Florence (1439), la Moldavie et la Valachie rompirent les relations avec le patriarcat de Constantinople et reconnurent la juridiction de l'Eglise bulgare autocéphale d'Ohrida. En 1452 ou 1453, l'archevêque d'Ohrida, Nicodime, sacra Théoctiste métropolite de Moldavie.

Après l'anéantissement définitif de l'Etat serbe (1459), tout le diocèse du patriarcat d'Ipek fut annexé à l'archevêché d'Ohrida.

On ne sait pas, au juste, jusqu'à quelle date l'archevêché d'Ohrida retint sous sa juridiction ces évêchés et territoires. Il est probable que les évêchés de Sofia et de Vidin ne sont pas restés soumis à Ohrida plus tard que le XV siècle, et ceux de Verria et de Moldavie après la mort de l'énergique archevêque d'Ohrida Prohor (1550); quant à la Valachie, elle se trouvait déjà sous la juridiction du patriarcat de Constantinople au début du XVI siècle.

Déjà en 1529, le métropolite de Smédérevo, Pavel, fit des tentatives pour détacher la Serbie de l'Eglise d'Ohrida, mais l'archevêque d'Ohrida, Prohor, réussit, avec l'appui moral des patriarches de Constantinople, de Jérusalem, d'Antioche et d'Alexandrie à rendre ces tentatives inoffensives. L'Eglise serbe (d'Ipek) rétablit son autocéphalie à peine en 1557.

Vers 1530, l'Eglise d'Ohrida fut également troublée par le métropolite de Kostour, soutenu, à ce qu'il paraît, par quelques évêques des évêchés voisins. L'émoi qu'il souleva fut si grand, que le patriarche d'Alexandrie, Joachim, jugea, de son devoir, dès qu'il en fut informé, de réconforter l'archevêque d'Ohrida, Prohor, par une lettre de condoléances. La raison du mécontentement du métropolite de Kostour n'est pas connue. On peut supposer qu'il était adversaire de la langue slave qui dominait alors dans l'Eglise d'Ohrida,

L'archevêque d'Ohrida réussit á rétablir l'ordre et la discipline qui jusqu'alors avaient été troublés pas différents aventuriers. Il obtint, par ses démarches, un firman du sultan, en vertu duquel aucun membre du clergé ne pourrait recevoir une chaire épiscopale sans la décision du S-t Synode d'Ohrida et l'assentiment du cadi d'Ohrida.

Après la chute de Constantinople sous les Turcs (1453), ou à l'époque de l'archevêque Prohor, l'archevêché d'Ohrida soumit sous sa juridiction les communautés orthodoxes de l'Italie, de Venise et de la Dalmatie. Toutes ces communautés formaient un évêché nommé l'évêché italique. Ses ouailles comprenaient des Grecs, des Albanais et des Slaves (Bulgares et Serbes). En dépit des efforts du pape de Rome pour soumettre ces communautés, l'archevêché d'Ohrida les garda sous sa juridiction dans la première moitié du XVI siècle.

Prof N. S. Derjavine, Au sujet de l'œuvre littéraire de Climent de Velitchka.

L'auteur de cet article se propose comme but d'éclaircir la question suivante: Qui a composé les anciens Offices des Saints Frères Cyrille et Méthode? Examinant les opinions de ceux qui ont étudié et publié ces Offices (V. Grigorovitch, A. Gorski, Voronov, Iagić, Tounitzki etc.), l'auteur vient à la conclusion qu'il n'existe pas de réponse exacte à la question qui a composé ces œuvres, où et quand. Cependant, il juge qu'on peut admettre comme indubitables les circonstances suivantes: les anciens Offices des Saints Frères Cyrille et Méthode ont été composés dans le Sud slave, dans une atmosphère encore imprégnée des traditions et impressions de la Panoniet dans l'époque la plus proche de celle des Saints Frères.

En outre, l'auteur reconnaît que la personne qui a écrit les Offices des Saints Frères Cyrille et Méthode était un de leurs disciples immédiats.

En conclusion, et ayant en vue que le contenu réel de ces Offices est étroitement lié aux Vies „amples" des Saints Cyrille et Méthode, l'auteur admet que ces Offices aient pu être écrits par Climent qui est l'auteur le plus probable des Vies.

L'identité entre la langue des Offices et celle des œuvres de Climen convainct l'auteur que l'hypothèse ci-dessus est assez bien fondée.

Pour démontrer cette identité, l'auteur cite une série d'expressions, de mots isolés, et de phrases entières extraits des Offices qui peuvent être considérés comme coïncidant avec des expressions des Vies „amples" des Saints Frères Cyrille et Méthode, des œuvres de Climent (par exemple de la Prédication sur la Sainte Résurrection, de son Discours élogieux en mémoire du prophète Zaharï, etc.). Prenant en considération tout ce matériel de comparaison, l'auteur suppose que les Offices des Saints Frères Cyrille et Méthode ont peut-être été écrits par Climent.

Iv. Snégarov, La dépendance de l'Eglise de Moldavie de celle d'Ohrida au XV siècle.

Goloubinsky, Gelzer, Ireček, de même que les historiens roumains, Melhisedec, Philaret Skriban, Ksénopol, Dobreskou, admettent que la Valachie et la Moldavie ont été soumises à la juridiction spirituelle de l'archevêché d'Ohrida. De même, Iorga et Ioan Bogdan admettent que des relations existaient entre la Moldavie et Ohrida au cours de ce siècle, quoiqu'ils ne considèrent pas comme authentiques les lettres échangées en 1466 entre le voïvoda moldave Stéphan le Grand et l'archevêque d'Ohrida Doroteï. Ce fut Mihaïl Lascaris (de l'Université de Salonique) qui le premier se décida à rejeter cette affirmation dans son étude „Ioachim, métropolite de Moldavie, et les relations de l'Eglise moldave avec le Patriarcat de Peć et l'archevêché d'Achris au XV siècle", parce que dans les monuments écrits moldaves Nicodim qui sacra Théoctist métropolite de Moldavie est désigné sous le nom de patriarche serbe et non d'archevêque d'Ohrida. Lascaris admet que le terme „serbe" dans les chroniques roumaines a le sens de „yougoslave", mais dans ce cas-ci, ce terme, selon lui, est équivalent de „d'Ipec", parce que les archevêques d'Ohrida ont commencé très tard à s'appeler patriarches.

En effet, le premier document d'Ohrida arrivé jusqu'à nous dans lequel l'archevêque d'Ohrida est nommé „patriarche" est de 1617; cependant, il est difficile d'admettre que Théoctist ait été sacré par le patriarche serbe et non par le chef ecclésiastique bulgare d'Ohrida quand on prend en considération les liens culturels et spirituels qui existaient entre la Moldavie et l'Eglise bulgare au cours de plusieurs siècles et également au XV siècle quand la Moldavie devint un nouveau centre de littérature bulgare, de la source de Tirnovo. L'union ecclésiastique entre la Moldavie et l'Eglise bulgare d'Ohrida était d'autant plus possible au XV siècle, que le diocèse d'Ohrida, englobant l'évêché en question, touchait à l'évêché de la Valachie, et que l'archevêché d'Ohrida n'avait pas participé à l'union de Florence, — raison pour laquelle les Moldaves avaient rompu leurs relations avec l'Eglise de Constantinople.

Contre l'opinion selon laquelle Théoctist aurait été sacré par le patriarche serbe s'élève la conviction des chroniqueurs roumains du XVII et XVIII siècles qu'après le concile de Florence l'Eglise de Moldavie avait été soumise à celle d'Ohrida. Cette conviction s'était fondée ou sur quelques anciens monuments écrits ou, pour le moins, sur la tradition née du fait qui des liens avaient existés autrefois entre la Moldavie et Ohrida.

Dans le document moldave (la chronique de Poutnik) le terme „serbe" a été employé ou bien parce que l'auteur de la chronique ne faisait pas une nette distinction entre les Serbes et les Bulgares et considérait l'archevêque d'Ohrida comme le chef spirituel des Bulgares et des Serbes, comme il l'était en effet à ce moment, ou bien parce qu'il confondait l'archevêque d'Ohrida Nicodim avec le patriarche d'Ipec, contemporain et portant le même nom.

L'affirmation de Ioan Bogdan, adoptée par Laskaris, que les lettres de Stéphan le Grand et de l'archevêque Doroteï ne sont pas authentiques peut être discutée. De ce que dans les chroniques moldaves on ne parle pas des métropolites Vissarion et Makarï, mentionnés dans ces lettres, on ne peut conclure qu'ils n'ont pas existés, comme déjà le remarque, très justement, Iatzimirsky. Il est possible, en particulier, que Vissarion ait été métropolite de la ville moldave Roman. Si on admet que les lettres en question ne sont pas authentiques, on ne peut établir quel but poursuivait le falsificateur: elles ne justifient pas l'aspiration de la Moldavie à s'acquérir une indépendance ecclésiastique, car elles représentent des documents qui servent de base aux prétentions de domination des archevêques d'Ohrida sur l'Eglise de Moldavie.

La forme sous laquelle ces lettres sont arrivées jusqu'à nous est celle de copies que le copiste d'Ohrida a annexées au „Zakonnikъ" du diacre Dimiter Kratovsky pour prouver par un document la dépendance de la Moldavie (la Dacie) de l'Eglise d'Ohrida indiquée dans ce monument.

Prof. A. M. Sélichtchev, La famille de D, Miladinov. Extraits des rapports du consul M. Hitrovo (1864).

On sait que D. Miladinov est mort en martyr, après avoir été calomnié auprès du gouvernement turc par des milieux appartenant au patriarcat grec de Constantinople. Dimitre Miladinov a été arrêté à Constantinople, ainsi que plus tard son frère Constantin; tous deux y moururent en martyrs.

Le professeur A. Sélichtchev donne des informations intéressantes sur la famille de D. Miladinov, extraites des rapports du consul russe à Monastir M. Hitrovo (1864) et concernant les luttes nationales entre les Bulgares et les Grecs, rapports qui se trouvent dans les Archives du Ministère des Affaires étrangères de Russie. Ces documents révèlent quels moyens cruels, inhumains ont été employés dans cette lutte par les représentants en Macedoine du patriarcat de Constantinople. L'œuvre nationale et culturelle du maître d'école bulgare D. Miladinov avait éveillé une haine sauvage et un désir inassouvissable de vengeance chez les métropolites grecs. Ils dénoncèrent Miladinov auprès des autorités turques comme une personne dangereuse pour l'Etat qui soulevait la population contre les autorités et l'influençait en faveur de la Russie. Ces calomniateurs mirent à profit le voyage qu'il fit à travers la Macédoine dans le but de quêter de l'argent destiné à la construction de l'église bulgare à Constantinople. Ils se servirent aussi du fait que Miladinov conseillait à de jeunes Bulgares d'aller étudier en Russie. Dans les dénonciations on indiquait aussi que Miladinov était en relations avec les représentants de la Russie, auxquels il donnait des informations sur la population en Macédoine. Ces relations sont prouvées par un rapport du consul russe à Monastir, M. Hitrovo, et une de ses lettres adressée à P. N. Strémoouhov au sujet de la famille de D. Miladinov, rapport et lettre que Mr Selichtchev cite textuellement.

Dans le rapport du 6 septembre 1864 de Monastir, sous le № 256, le consul, Mr Hitrovo, dit qu'il a visité, dans la ville de Strouga, la famille de feu Miladinov et qu'il a pu constater personnellement la situation misérable dans laquelle sont restés sa veuve, ses cinq enfants mineurs et son vieux père. Le consul a donné à plusieurs reprises quelque aide pecuniaire et les pauvres „chrétiens“ de Strouga ont aidé, de leur côté, de leurs modestes moyens, mais cele n'est pas suffisant pour entretenir la famille. Le consul propose au gouvernement russe d'accorder une certaine somme pour l'éducation du fils de Miladinov, Strachimir, âgé de 14 ans. Le jeune garçon ne montre pas de très grandes aptitudes, c'est pourquoi le mieux serait qu'il se préparât à devenir maître d'école ou prêtre. Selon Hitrovo, il vaudrait mieux l'envoyer terminer le séminaire de Belgrade que de l'envoyer dans un gymnase en Russie. La famille des frères Miladinov a entièrement mérité cette charité du ministère de l'Empereur.

Dans sa lettre du 10 septembre 1864, adressée à P. N. Strémoouhov, Hitrovo le prie d'agir personnellement de son côté pour que des ressources soient accordées au petit Miladinov et qu'il puisse étudier. Ce serait un péché de refuser cette aide à la famille des frères Miladinov qui ont souffert, principalement, à cause de leurs relations avec certains agents russes. „A ce moment-là, notre ambassade à Constantinople et feu le prince Lobanov n'ont pas pu, ou n'ont pas voulu, accourir à leur aide—c'est à Dieu de les juger, dit Hitrovo; quoiqu'il en soit, ce sont les Miladinov qui les premiers sont tombés victimes des sentiments slaves nationaux éveillés dans ces contrées par nous-mêmes, et cette circonstance nous crée le devoir d'honorer leur mémoire, au moins en aidant leurs familles. Ceci sera plus tard apprécié par les slaves de même nationalité dans ce pays“. Des quatre filles de feu Miladinov, la plus grande, Tzarevka, âgée de 12 ans, montrait des aptitudes remarquables, évidemment héritées de son père. Ne connaisant pas de précédent qu'une jeune fille bulgare ait reçu son éducation en Russie, Hitrovo n'a pas osé intercéder officiellement pour la fille aussi, mais il dit qu'il doit reconnaitre que ce serait une véritable bonne œuvre si on donnait à cette jeune fille la possibilité d'étudier. Elle pourrait retourner dans sa patrie comme maitresse d'école et ainsi que son père et son oncle servir son peuple. Comme femme, elle ne serait pas aussi suspecte et poursuivie par les autorités que les hommes, maîtres d'école, ayant reçu leur instruction à l'étranger. Hitrovo a osé, par voie privée, intercéder auprès de Chichkine à Belgrade pour qu'il essayât de faire recevoir la fille de Miladinov dans l'école de filles de Belgrade.

Dans la même lettre, Hitrovo se plaint des tristes conditions dans lesquelles on vit en Turquie. L'influence de la Russie est combattue, la Turquie continue à s'affermir, soutenue malheureusement par les chrétiens eux-mêmes. Il faut beaucoup regretter la perte de personnes telles que les frères Miladinov, car elles sont fort rares parmi les chrétiens de la Macédoine. Jamais, peut-être, les Russes n'ont eu tellement besoin de pareilles personnes. Un nouveau journal bulgare vient de paraître à Constantinople „La Turquie“ organe de la propagande catholique, très hostile à la Russie. Il est évident que ce journal reçoit de grands subsides du gouvernement turc; il est envoyé gratis à beaucoup de personnes. Ceci n'est pas en accord avec les continuelles assurances d'amitié adressées par le gouvernement turc à la Russie.

St. Romansky, Les noms de quelques villes dans la Macédoine.
2. Ochridъ — Ochrida.

On n'est pas d'accord aussi sur l'origine du nom Ochridъ que porte la ville macédonienne Ochrida, située à la limite entre la Macédoine et l'Albanie et bâtie sur un coteau abrupt, penché vers la rive nord du lac portant le même nom. Au troisième siècle av. J.-C., au temps de la domination macédonienne, la ville, aussi bien que le lac, deviennent connus sous le nom de *Λυχνίς, Λιχνιδός, Λυχνίδιον*; le nom Lychnis, Lychnidus se maintient aussi pendant la domination romaine (depuis 146 av. J.-C.); il ne disparaît complètement même au IX siècle, quand apparaît le nom nouveau de la même viile *Ἀχρίδα*, et reste en usage à côté de ce dernier nom presque jusqu'à la fin du XIII siècle.

Le premier qui souleva la question de l'origine du nom nouveau fut Tomaschek, émettant l'opinion, suivant laquelle la forme slave du nom Ochridъ serait basée sur le mot chridъ „roche" (Felsen). En même temps il se hasarda de remarquer qu'il n'était pas impossible que le nom slave ne fût en certain rapport avec le nom ancien qui aurait été prononcé par les Illyriens Lychrida, comme aujourd'hui dans l'albanais, notamment dans le dialecte des Tosques, on trouve *r* au lieu de *n* (v. Zur Kunde der Balkanhalbinsel, II, Wien, 1887, p. 353). Il arrive fréquemment dans la science qu'une simple observation, faite craintivement par un savant, soit reprise comme une hypothèse par un autre, et que celui-ci se mette à chercher des preuves pour l'appuyer. Aussi dans ce cas le prof. J. Ivanov, prenant comme point de départ la supposition de Tomaschek, se hâta d'daffirmer que les noms Lychnis, Lychnidus, *Λυχνίς, Λυχνιδός, Λυχνίδιον, Ἄχρις, Ἀχρίδα* Ochrida, Ochridъ étaient des noms dérivés „l'un de l'autre". Au changement de *n* en *r* qui se serait effectué sous l'influence albanaise, d'après ce qu'a écrit Tomaschek, il ajouta encore une explication, concernant le *o* initial de la forme slave. Il écrit notamment que dans la forme slave le *o* initial au lieu de *a* représentait le remplacement régulier moyenageux de ă en *o* (v. Sbornik-Zlatarski, Sofia, 1925, p. 56—57, n. 2). Cette interprétation fut soumise à l'examen par le prof. Milétič qui démontra l'insuffisance des preuves qui parlent en faveur de la dérivation de la forme slave Ochridъ d'une forme Lychrida (dont l'existence n'est pas d'ailleurs attestée) et fit ressortir qu'il estimait toujours comme la plus admissible l'interprétation qui se basait sur l'étymologie du nom, le rattachant au mot chridъ (coteau). Il compare le nom Ochridъ avec les mots bulgares du type o-krągъ, o-коръ, o-grada et d'autres, formés avec le préfixe *o*, et considère le *a* initial de la forme grecque *Ἀχρις, Ἀχρίδα*, comme dû, soit au changement phonétique du slave *o* en *a*, soit à une étymologie populaire qui aurait rapproché le nom du mot *ἄκρις* „pic, coteau, hauteur". En faveur de l'interprétation d'une origine bulgare et non pas illyrienne de ce nom, il cita aussi le nom *Ἀχρίδος*, dénomination d'une région abrupte dans les Rhodopes, connue encore au Moyen Age, qui représentait sans doute la forme grecque d'un nom slave, c'est-à-dire bulgare Ochridъ (v. Maked· pregled, II, 2, p. 142 et suiv.).

Le thème en question fut aussi traité, sans s'arrêter cependant à ce dernier nom des Rhodopes, le professeur St. Mladenov, dans la „Bâlgarska

Misâl“, II, 1929, p. 487 (répété dans le „Balkan-Archiv“, IV, 1928, p. 191). Il admit l'hypothèse de Ivanov, et s'attacha à expliquer phonétiquement le nom slave de la ville comme un nom dérivé de l'ancien *Λυχνίδα*. „Aus Lychnis, Lychnidos — écrit-il — Akk. Lychnida ist mit illyr.-südalb. *n* vor Vokal *Lychris *Lychrida entstanden, mit Dissimilation *Nychrida *Nuchrida, in dem man die Präposition *ν*, *εν* sah, so dass der Name als Uchrida—Ochrida aufgefasst wurde (unbet. *o* ist im Bulg., Rüm., Griech. usw. dem *u* fast gleich); vgl. Zagreb — z Agram—Agram. Altslav. *o* wurde sehr offen gesprochen, so dass es sehr oft als *a* geschrieben wird; auf diese Weise entstand also die Form Achrida und dazu als Nomin. nach griechischer Art Achris“ (op. cit.).

Dans toute cette interprétation une chose est vraie, c'est que la forme grecque du Moyen Age *Ἀχρίδα*, conçue comme forme de l'accusatif sur laquelle a été reconstruit une forme de nominatif *Ἄχρις*, provient en effet d'une forme slave, resp. bulgare Ochrida, puisqu'il est juste que le *o* slave a été prononcé assez ouvertement en comparaison du *o* grec, et dans les textes grecs *o* figure transcrit comme *α*, conf. *Ἀρδάγαστος*, le nom d'un prince slave de la fin du VI s., Radogostь, *ζακάνον*-zakonъ, *Σκλαβηνοί* -Slověne etc. (v. Kretschmer, ASPh. 27,228; Weigand, Balkan-Archiv IV, 13 f.). Mais il faut observer cependant que la forme originaire bulgare qui aurait servi à former le grec *Ἀχρίδα*, avec *a* final, n'aurait pas été formé du nominatif, mais du génétif au sens de l'ablatif, étant donné que justement ces dernières formes ont servi, en général, lors de l'emprunt des noms locaux slaves dans la langue des peuples voisins, les Grecs y compris. Cela importe surtout pour les noms de villes (comp. *Τριάδιτζα* de Srědьca, nom. Srědьcь et autres il est déjà connu) que cette forme a été employée fréquemment, parce qu'elle a servi à indiquer l'origine, l'endroit de provenance. Donc, le grec *Ἀχρίδα* reflète un cas indirect d'une forme bulgare nominative Ochridъ. Quant à ce dernier nom, il serait incorrect de croire que le *r* de la pénultième soit le substitut de *-n-* comme dans le dialecte des Tosques, le dialecte sud-albanais d'après Tomaschek et Ivanov, ou dans l'„illyrien-sud.-albanais“, comme écrit Mlad. Le plus exact à formuler ce phénomène phonétique dans le dialecte sud-albanais (tosque) est le prof. Ivanov qui, en présence de l'indication fort indéterminée de Tomaschek, précisa exactement que ce changement n'a touché que le *-n-* (intervocalique) et quelquefois seulement le *-n* (final) — intervocalique par son origine, — comme il en cita aussi des exemples: tosque urdë*r* lat. ordi*n*em; tosque ve*r*ë lat. vi*n*um, gr. *Ϝοῖνος*; tosque ëmë*r*a, sing. ëmë*r*, slav. ime*n*a, sing. imę; tosque Vl'ora — Valo*n*a etc. C'est pour cela aussi que Iv. admet que la fricative *x* serait disparue devant *n* et pour désigner le *n* intervocalique il écrit entre paranthèses Ly'nida en face de Lychnida, sans expliquer cependant, comment cette consonne a été restituée dans le nom Ochrida.

L'affirmation d. Mlad., suivant laquelle le *r* au lieu de *n* aurait apparu devant voyelle, est erronée et en contradiction non seulement avec tout ce qui est connu sur les conditions du rotacisme — le changement de *n* en *r* en albanais, — mais aussi avec la considération élémentaire qu'en pareil cas il n'aurait pas existé en albanais dans le dialecte des Tosques, des mots commençant par *n* suivi d'une voyelle, tels qu'on en trouve en grand nombre sans un seul cas du dit changement de *n* en *r*. On ne saurait affirmer aussi que ce changement aurait eu lieu en „illyrien“ c'est-à-dire le préalbanais et qu'il en serait passé dans l'albanais, soit même dans un seul dialecte, celui des Tosques. La langue des Illyriens est moins connue même que celle des Thraces et malgré le lien de parenté qui unit l'albanais à l'illyrien, on ne saurait pas rapporter des traits caractérisant un seul dialecte albanais à l'illyrien. Les autres explications phonétiques d. Mlad. ne sont pas plus avantageuses. L'apparation de *n*- (initial) au lieu de „*l* dû à une dissimilation“ et surtout avec la sonnante *r*, n'est pas un phénomène fréquent pour y recourir, sans l'appuyer par d'autres arguments. Rien ne prouve aussi que le grec *υ* aurait désigné dans le cas *u*. La prononciation ancienne de *υ* comme *u* s'est maintenue en effet très longtemps, elle a subsisté même jusqu'aujourd'hui dans certains dialectes grecs, par ex. dans le tsacone. Mais au IX s. il serait changé en *i*, comme le prouvent les mots grecs, passés en vieux bulgare (*Κύριλλος*-Kirilъ, *μύρον*-miro, *κυπάρισσος*-kiparisъ etc.). Dans les mots archaïques il ne figure que graphiquement. Si on avait prononcé en ce temps-là le son *u*, il aurait été sans doute *ü* palatalisé, comme il en existe aussi en albanais, et non pas *u* (bulg. *у*), de sorte qu'il faudrait avoir *Nüchrida et non pas *Nuchrida (cf. bulg. d'aujurd-hui: Panagjurište, gjupci etc.) Quant au son initial *n* „dû à une dissimilation“, qui aurait été conçu comme préposition *n*, *εν* et qu'il détache pour obtenir la forme désirée *Uchrida, l'auteur y voit vraisemblablement la préposition albanaise ndë qui signifie dans, mais alors le parallélisme Agram —z Agram n'est pas à propos. Dans le cas présent c'est plutot le paradigme (*εἰ*)*ς τήν Πόλι* (dans la ville), d'où le turc Stamboul qu'il faudrait juxtaposer; Il convient de noter cependant que l'adjonction de la préposition avait lieu dans les cas où la préposition indiquait la direction „dedans“ et non pas dans les cas, où la préposition, ou la particulle prépositive désignait l'origine. C'est pourquoi aussi que dans le grec moderne on dit *ἀπο τήν Πόλι* „de Constantinople“, sans adjonction de la préposition. Il est étrange aussi que l'auteur de l'article explique le changement de *u* en *o* dans le nom Ochridъ d'une forme *Uchrida par l'affirmation que le *o* inaccentué dans le bulgare, roumain et grec se prononce à peu près comme *u* puisque dans ce cas-là c'est le *o* inaccentué qui pourrait passer en *u*.

Toutes ces raisonnements fantastiques deviennent complètement inutiles, si on admet la première interprétation de Tomaschek, appuyée aussi par Milétič, qui rapporte que le nom nouveau de la ville Ochrida — Ochridъ — cache le nom slave, notamment le nom vieux-bulgare O-chridъ. Cela devient d'autant plus nécessaire, quand on prend en considération le fait que dans d'autres endroits en Bulgarie, où on ne saurait même soupçonner un nom ancien *Λυχνίδα*, ou parler d'une population nouvellement immigrée, on trouve le même nom. C'est le cas avec le village d'Ochrid, arrond. de Vratza, situé aussi sur un coteau au dessus de la rivière Botunja, le long de la ligne de chemin de fer de Lom à Vidin, près station Boïtchinovzi. L'interprétation du nom ne présente aucun inconvénient. Le préfixe *o* n'est nullement étrange dans la formation des noms locaux dans les langues slaves: O-brež, dans la région de Morava (Serbie), Ogorje, Opolje, Odôbje (Slovénie) etc. Donc, il faut admettre, que jusque l'arrivée des Slaves, le lac et la ville en question auraient porté le nom *Λυχνίς, Λυχνιδός*, qui se serait maintenu encore un certain temps pour désigner le lac, tandis que la ville aurait été débaptisée et en vue de sa situation sur le coteau, au dessus du lac, nommée par le nouveau nom slave, qu'on signale au temps de la fondation de l'Etat du roi bulgare Samouil. C'est dans ce sens qu'il faut entendre le document fréquemment cité de Anna Komnena, se rapportant à la rebaptisation de la ville *Λυχνιδός* en *Ἀχρίδα*, d'après la langue barbare du roi bulgare Samouil (*ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ... τοῦ Βουλγάρων Βασιλέως... Σαμουήλ*, ed. Bonn. XII, 9. II. 174). Plus tard l'archevêque d'Ochrida Chomatïan releva expressément aussi dans la biographie abrégée du St. Klément d'Ochrida que *Λυχνίδα* avait été nommée *Ἀχρίδα*, d'après la langue des Mésiens, c'est-à-dire les Bulgares (. . . *τὴν Λυχνιδὸν Ἰλλυρίων πόλιν . . . ἡ νῦν Ἀχρίς παρὰ τὴν Μυσῶν ὀνομάζεται γλῶσσαν*, v. § 6). Le nom nouveau slavo-bulgare de la ville d'Ochrida s'accorde parfaitement avec les noms nouveaux que portent d'autres villes en Macédoine à cette époque, tous d'origine slave: Prilep, Ressen, Prespa, Tétovo, Bitolia, Débъr etc. Lors de leur conquête de la Péninsule balkanique, les Turcs aussi n'adoptaient pas toujours les noms bulgares des villes, mais leur donnaient des noms turcs Pirot—Charkioï, Tetovo—Kalkandelen etc.

Le nom albanais de la ville d'Ochrida — Ohorë a été emprunté, sans doute, au nom bulgare Ochridъ, où le *d* final prononcé comme *t* (asson) aurait été conçu comme terminaison de l'ablatif de la forme correspondante avec l'article, sur laquelle serait construit une forme nominative, comme cela est arrivé en bulgare, c. limona[ta, sala[ta; en roumain hrisov[ul etc. La même abréviation aurait servi à former aussi le nom turc de la même ville Ochri[da.

Ivan Apostolovsky, L'ouverture de la première école bulgare dans le village de Kiretchkioï (rayon de Salonique).

En 1874, pendant l'été, un maître d'école bulgare, Hristo Zahariev, natif de Tatar-Pazardjik, arriva dans le village bulgare Kiretchkioï, près de Salonique, dans l'intention d'ouvrir une école bulgare. Les habitants du village (environ 800 familles), Bulgares entièrement abandonnés jusqu'alors à l'influence grecque, envoyaient leurs enfants à l'école grecque. L'auteur de cet article, à cette époque chantre à l'église, promit à Zahariev son concours et devint son camarade. Ils louèrent pour l'école une chambre à côté de l'église du village qui pouvait contenir de 20 à 30 élèves et, un jour, ils annoncèrent qu'une école bulgare s'ouvrait. Les paysans acceptèrent avec joie l'invitation à envoyer leurs enfants dans la nouvelle école pour y étudier dans leur langue maternelle — le bulgare. Un peu de propagande aidant, tant d'élèves quittèrent l'école grecque et se présentèrent à la nouvelle école qu'il devint nécessaire de louer un plus grand local pour l'école. Jusqu'alors six maîtres enseignaient dans l'école grecque, avec comme directeur Eftimiadis, natif du village de Gârtzko-Blatza. C'est auprès de lui que l'auteur, M-r Apostolovsky, avait appris le chant d'église.

La nouvelle école eut un grand succès. L'enseignement commençait par des prières et des chansons en bulgare, dont l'auteur cite deux de mémoire. Ce succès éveilla la haine des grécomanes du village et des quelques familles valaques qui s'y trouvaient (au nombre de 7), et ils calomnièrent les deux maîtres d'école bulgares auprès de l'évêque grec de Salonique, Joachim, qui plus tart devint patriarche de Constantinople, en disant qu'ils soulevaient tout le village, que tous les enfants avaient quitté l'école grecque, etc. Sur la dénonciation de l'évêque, le pacha de Salonique envoya des gendarmes à cheval à Kiretchkioï qui arrêtèrent les maîtres bulgares et les amenèrent à Saloniqne comme s'il s'était agi de brigands. L'auteur raconte plus loin, avec des détails fort curieux, comment ils furent jugés par le pacha lui-même. Ce dernier condamna les deux maîtres d'école à quitter Kiretchkioï et à rentrer chacun dans son lieu natal — Zahariev à Pazardjik, et Apostolovsky dans le village de Vicheni (rayon de Kostour). Cependant, au lieu de faire cela, le premier partit pour Constantinople, le second rentra à Kiretchkioï. Arrêté une seconde fois pour cette audace, il resta longtemps en prison et fut enfin obligé, pour être délivré, de prier l'évêque grec de lui pardonner; il s'excusa en alléguant son manque d'expérience, dû à sa jeunesse. L'évêque fit immédiatement les démarches nécessaires pour qu'il fut libéré. Apostolovsky partit pour Constantinople et trouva là un accueil amical à l'exarchat bulgare, où il demeura quelque temps, jusqu'à ce qu'il se fut rétabli des suites de son emprisonnement. Avec l'aide de Thodor Milkov, proche parent de l'exarque, Apostolovsky fut nommé maître d'école à Lozengrad (région d'Andrinople).

L. Milétitch, Une lettre écrite par un homme du peuple dans le parler de Krouchevo.

Le parler bulgare de Krouchevo appartient au dialecte central-occidental macédonien de Véless-Prilep-Monastir. Il y a quelques années M-r Milétitch reçut par l'intermédiaire d'un de ses anciens étudiants, Srebren Pétrov, l'original d'une lettre écrite par un scribe à moitié illettré dans le parler populaire de Krouchevo. Cette lettre représentant un certain intérêt philologique, la copie textuelle en a été donnée ici avec des explications linguistiques, ainsi que le texte de la lettre chargé d'accents qui manquent dans l'original.

La lettre est écrite au nom d'une femme et de ses filles et adressée à son mari et à son fils, alors absents et se trouvant pour leurs affaires à Sofia. On sait que les habitants de Krouchevo, ainsi que ceux de beaucoup de contrées montagneuses en Macédoine, sont obligés, à cause du manque de ressources chez eux, de passer des années entières à l'étranger, là où ils trouvent du travail. Les femmes, les enfants et les vieillards restent à la maison et continuent à mener une vie primitive, en conservant jalousement la langue de leur région, les coutumes nationales et leurs traditions et mœurs familiales. Les hommes, quoiqu'ils passent beaucoup de temps dans des pays étrangers, se prêtent peu à une influence culturelle étrangère, principalement, parce qu'ils mènent en général une existence en commun avec leurs proches du même coin natal ou, du moins, de la même région. C'est pourquoi, en rentrant dans leurs familles, ils n'introduisent aucun changement ni dans les habitudes ni dans la langue de leurs proches.

Cette courte lettre, en dehors de son originalité linguistique, est curieuse parce qu'on y voit l'ancien caractère des rapports entre femme et mari, enfants et père qui a été conservé à Krouchevo, et, à ce point de vue, cette lettre présente un certain intérêt ethnographique.

N. Sourine, Les huttes des Karakatchans au-dessus du village de Rojden (Région de Morihovo).

M-r Sourine, en qualité d'officier de la gendarmerie auprès de la mission russe des réformes à l'époque où les ainsi nommées „Réformes de Murtzsteg" étaient appliquées en Macédoine, a visité, à la fin de mai 1905, le hameau formé de huttes construites pour l'été par les bergers valaques ou Karekatchans, et situé très haut dans le montagne, au-dessus du village de Rojden. Il avait été invité, dans ce but, par le chef du poste de gendarmerie, Sélim, chasseur habile. M-r Sourine accepta avec plaisir, car il était attiré non seulement par la belle chasse promise, mais aussi par le désir de voir comment vivaient ces Valaqes nomades. Il avait appris par Sélim qu'une semaine auparavent des Valaqes s'étaient établis dans leur station d'été, tout en haut, près du sommet Douditza. Là, presque chaque soir, arrivait près d'eux un grand et terrible ours qui saisissait soit un cheval, soit une vache et s'assouvissait tranquillement sans faire attention à ces paisibles gens qui, n'ayant pas d'armes, jetaient contre le fauve des pierres, des bâtons; l'ours se contentait de rugir effroyablement et ne fuyait pas. Après quatre heures de marche, Sourine parvint jusqu'aux huttes des Valaques qui représentaient une petite ville en miniature, 50 à 60 huttes disposées le long de ruelles droites de 3 mètres de largeur, avec une petite place, au milieu de laquelle se trouvaient une hutte-école, et une baraque en bois — la fabrique pour le fromage appelé „kachkaval". Les hommes valaques savaient assez bien le bulgare, langue dans laquelle M-r Sourine les salua et conversa avec eux. Ils dirent qu'ils parlaient le roumain et le turc, mais Sourine entendit plus tard qu'ils parlaient entre eux aussi le grec. Il vit dans leur école une chrestomathie grecque et il aida même un enfant à traduire en bulgare un conte qui s'y trouvait. Après qu'il eut été traité avec du café et du kachkaval, Sourine, vers le soir, prit position là où on attendait l'ours; en effet, celui-ci vint et s'approcha des os d'un cheval qu'il n'avait pas achevé de ronger la veille; Sourine put facilement l'abattre et s'approprier sa précieuse fourrure; quant aux Valaqes, ils étaient enchantés d'avoir été débarassés du dangereux visiteur. Sourine a rencontré des Valaques dans d'autres endroits aussi de la Macédoine. En 1907, quand il alla en tournée dans la kaza de Katarina, limitrophe de la Grèce, il vit beaucoup de huttes valaques. C'est là que les Valaques passent l'hiver, à cause de la douceur du climat. Dans la ville même de Katarina il y avait des Valaques enrichis, des commerçants déjà grécisés. Sourine raconte un incident où des propagandeurs roumains, notamment des prêtres et des instituteurs roumains nommés dans quelques hameaux de Karakatchans furent chassés par la population, poussée par le métropolite grec de Katarina. Sourine intervint auprès des autorités turques pour qu'elles ne poursuivissent pas le métropolite à cause de ce soulèvement des Valaqes, et aussi pour qu'on laissât ces derniers en paix. Dans son article, Sourine renonce à parler en détail des Valaques, sur lesquels des informations détaillées ont été données dans les livres sciencifiques qui en traitent, et il se contente de publier quatre des photographies de huttes valaques faites par lui et qu'il considère comme présentant un certain intérêt ethnographique, ainsi que les Valaques eux-mêmes dans leur costume original.

Matériaux linguistiques et ethnographiques.

Vassil Ratchev communique une chanson nationale dans le parler. de Monastir, notée par lui dans le village de Drogrijane (région de Monastir), La chanson „Il vécut célibataire cent ans" a un texte humoristique.

Kaltcho Déliakov communique 25 chansons populaires — d'amour, de mœurs, nuptiales, de la S-t Lazar, notées par lui dans le parler de Kostour, en écoutant des femmes de plusieurs villages de la région de Kostour dont il cite les noms. On relève de petites différences linguistiques entre ces chansons — elles dépendent du parler local du village dont chacune provient.

Comptes rendus.

A. Tochev, Les guerres balkaniques. Tome I. Les préléminaires et les causes. Sofia, 8⁰ 1929, 436. — Compte rendu par L. Milétitch.

L'auteur du compte rendu fait ressortir la grande importance historique de l'ouvrage de M-r Tochev sur les préléminaires et les causes des dernières guerres balkaniques. Quoique cet ouvrage contienne aussi un élément personnel, dans la mesure où l'auteur parle de ses souvenirs se rapportant à l'activité qu'il déploya en qualité de ministre plénipotentiaire, tout ce qui y est exposé est fondé sur des documents dignes de foi, pour la plupart officiels. L'auteur s'est également servi avec beaucoup d'habilité de la littérature historico-politique traitant cette question.

L'ouvrage de M-r Tochev nous montre d'une façon évidente que la décision de 1912—1913 prise par la Bulgarie de combattre contre la Turquie en s'alliant avec la Serbie est dûe, indépendamment de la forte pression exercée par la population bulgare opprimée par les Turcs sur le gouvernement bulgare, en grande partie, à la diplomatie serbe, qui au cours des dix dernières années n'a pas cessé de suggérer aux hommes politiques qu'une union étroite était nécessaire entre la Bulgarie et la Serbie pour qu'elles puissent, avec des forces unies, libérer la Macédoine et la Vieille Serbie. Quoique les facteurs responsables bulgares se défiassent des suggestions serbes, ils finirent par s'y prêter, et, en résultat, la Bulgarie fut impitoyablement jouée par ses voisins. D'autre part, la diplomatie russe a également toujours contribué, directement ou indirectement, à amener la Bulgarie à cette fin catastrophale. Son rôle a été fatal pour la Bulgarie. Bien entendu, la faute en incombe en grande partie aux hommes d'Etat bulgares, coupables de myopie et de naïveté en matière de politique.

Entre la Russie et l'Autriche existait une rivalité: laquelle l'emporterait en habilité et dépasserait l'autre par son influence dans les Balkans? La Serbie a su tirer profit de cette situation, de même qu'elle a réussi à profiter, sans aucun scrupule, des intérêts opposés entre la Bulgarie et la Grèce, et qu'elle a servi la Turquie contre la Bulgarie. Aucun sentiment slave n'a pu arrêter la Serbie dans sa politique antibulgare, principalement en ce qui concerne la question macédonienne. Tandis que les Bulgares étaient enclins à se contenter, en fin de compte, seulement de réformes politiques en Macédoine dans l'esprit du traité de Berlin, ou avec des droits autonomes plus larges sous la souveraineté de la Turquie, les Serbes ne voulaient pas en entendre parler, et faisaient tout pour empirer la situation en Macédoine, afin que la Bulgarie fut enfin persuadée que les terres bulgares de la Macédoine ne pourraient être délivrées des Turcs que par le partage de la Macédoine entre la Serbie et la Bulgarie, au sujet duquel la diplomatie serbe ne cessait d'insister.

Cette question, notamment le partage des „sphères d'influence" en Macédoine, a été longuement débattue au cours des relations éternellement tendues entre la Serbie et la Bulgarie, jusqu'à ce que cette dernière, par le traité du 28 février 1912, s'entendit enfin avec la Serbie sur le partage éventuel de la Macédoine.

L'auteur du compte rendu fait la critique du livre de M-r Tochev, principalement au point de vue de trois facteurs: 1-o la tactique dont se servit la diplomatie serbe pour tenter la Bulgarie, 2-o la conduite de la diplomatie russe qui secrètement et ouvertement encouragea les Serbes dans leurs aspirations de conquête de la Macédoine, 3-o la myopie des hommes d'Etat bulgares qui eurent confiance dans les rivaux séculaires de la Bulgarie et furent, en conséquence, joués par eux.

1. Les Serbes ont toujours jugé que, vu le grand renforcement du sentiment national bulgare chez les Bulgares de la Macédoine et leur progrès intellectuel, grâce aux nombreuses écoles et autres institutions culturelles bulgares, ils devraient enfin conquérir la Macédoine par la force des armes, en se servant, si possible, des forces militaires bulgares contre la Turquie. M-r Tochev donne, dans son ouvrage, d'interessantes preuves de ce fait. Ces projets serbes arrivèrent à leur plein développement quand le roi Pierre monta sur le trône. C'est alors que fut élaboré un programme détaillé pour l'action de la propagande serbe en Macédoine, et dans ce but fut institué auprès du Ministère des Affaires étrangères à Belgrade une section spéciale — „Section culturelle — consulaire." Après la paix de San Stéfano, la Serbie ne cacha plus ses projets d'hégémonie dans la Péninsule balkanique. L'homme d'Etat serbe Milovanovitch déclara que les Serbes voulaient la Macédoine pour avoir une issue sur la Mer Egée, que Salonique devait être serbe, Dédé-Agatch et Kavala—bulgares. Vers la fin du siècle dernier, la presse serbe déclarait ouvertement que si les Bulgares désiraient sérieusement une alliance serbo-bulgare, ils devaient, une fois pour toutes, renoncer à jeter les yeux sur la rive droite du Vardar.

Quoiqu'il fut évident que la propagande serbe en Macédoine était en flagrante contradiction avec l'idée d'un rapprochement serbo-bulgare, les hommes d'Etat bulgares ne réagissaient que faiblement contre les agissements serbes. Le cabinet de Stoïlov était prêt à s'entendre avec la Serbie, quoiqu'il sût les exigences démesurées de celle-ci au sujet de la Macédoine. Après la révolution jeune-turque, Milovanovitch se met de suite et systématiquement à solliciter le gouvernement bulgare à conclure un traité contre la Turquie et en vue d'un partage éventuel de la Macédoine. Par l'intermédiaire de Tochev, alors ministre plénipotentaire à Belgrade (1908), il fait directement à la Bulgarie une proposition d'alliance avec la Serbie. Tous les hommes d'Etat serbes avaient alors en vue la conquête de la Macédoine par la Serbie. Il y en a eu peu qui voyaient les choses plus raisonnablement; tel a été le professeur Luba Iovanovitch, ex-professeur d'histoire, qui a dit que les regards des Serbes devaient être dirigés „avant tout sur le sandjak de Novi pazar" c. a. d. sur la véritable Vieille Serbie. Après que la Serbie eut réussi, de fait, à conquérir la Macédoine, de pareils hommes politiques plus raisonnables, disparurent eux-aussi. A l'occasion, les politiciens serbes se servent aussi de duplicité et déclarent qu'ils n'ont pas l'intention de conquérir la Macédoine, comme, par exemple, Milovanovitch qui avait dit que les Serbes n'avaient aucun intérêt à aspirer à la Mer Egée, etc. Mais ce même Milovanovitch, dans une autre occasion, déclara que même si la Serbie recevait une issue sur la Mer Adriatique, elle aspirerait quand même à avoir un débouché sur la Mer Egée. La propagande incessante de Milovanovitch finit par influencer le tzar Ferdinand, et le 12 octobre 1909, il se décida à conclure une entente avec la Serbie, tenté par la grande idée qu'avec l'aide de cette dernière il réussirait à „liquider la question d'Orient".

Un bruit qui à un moment donné inquiéta beaucoup le gouvernement bulgare, notamment que la Roumanie aurait conclu une alliance secrète avec la Turquie, avait été lancé intentionnellement par M-r Milovanovitch — comme il l'a avoué lui-même plus tard — par l'entremise d'un de ses amis à Vienne, dans le but d'influencer le gouvernement bulgare pour qu'il se hatât d'embrasser les plans serbes. Milovanovitch réussit — à Sofia prédomina l'opinion que la Bulgarie devait conclure une alliance militaire avec la Serbie. M-r Milovanovitch, après différentes tactiques eut un succès complet auprès du nouveau gouvernement bulgare de M-r Guéchov. L'alliance était déjà conclue, et Milovanovitch avait parfaitement arrangé les choses, quand, subitement, en juin 1912, la mort le frappa. Cependant, la réalisation de son plan — la Serbie doit conquérir toute la Macédoine et ses frontières doivent toucher à la Grèce, — fut léguée à ses successeurs.

2. Entre temps, la Russie favorisait la Serbie contre la Bulgarie, pour pouvoir plus tard s'en servir contre l'Autriche, ainsi que s'était une fois exprimé Hartvig, l'ambassadeur russe à Belgrade. La Russie était contre l'autonomie de la Macédoine, quoique la démocratie russe sympathisât aux luttes de la Macédoine pour la liberté. Les consuls russes adoptaient une conduite systématiquement hostile en face de la question macédonienne. Les raisons des malheurs qui se sont abattus sur la Bulgarie se trouvent principalement dans cette politique russe; elle s'est manifestée, plus d'une fois, dans des circonstances d'importance vitale pour la cause macédonienne. Ainsi, par exemple, la diplomatie russe s'opposait à la nomination d'évêques bulgares dans les évêchés bulgares des régions de Monastir et Déber; elle imposa la nomination de Firmilian comme évêque d'Uskub ; le

gouvernement serbe, grâce à l'appui de la Russie auprès du sultan, réussit à faire reconnaître les Serbes qui n'existaient pas en Macédoine comme une „nationalité" distincte; le 5 avril 1908, Isvolsky prit la défense des droits souverains du sultan et se déclara contre la nomination d'un gouverneur général en Macédoine, soi-disant pour éviter la guerre.

La partialité de la diplomatie russe est particulièrement bien décrite dans la personne de Hartvig comme directeur de l'ainsi nommé département d'Asie du Ministère des Affaires étrangères à Pétersbourg, et surtout comme ambassadaur de Russie à Belgrade (après le 14 septembre 1909). M-r Tochev a très bien caractérisé ce personnage dont l'action fut fatale pour la Bulgarie (page 239—242). Dès son arrivée à Belgrade, Hartvig assume le rôle de défenseur des intérêts d'Etat et des intérêts nationaux de la Serbie et s'impose au gouvernement serbe. D'autre part, le gouvernement russe représenté par Isvolsky et Sozonov faisait systématiquement échouer les essais sincères de la Bulgarie pour s'entendre avec la Russie et résoudre la question macédonienne d'une façon satisfaisante, principalement en prenant pour base la Bulgarie définie dans le traité de San-Stéfano. A la suite de beaucoup de pourparlers, Isvolsky consentit enfin, en 1910, à ce qu'une convention politique et une convention militaire fussent conclues, en vertu desquelles Andrinople n'entrait pas dans les frontières de la Bulgarie, tandis que Salonique y entrait. Les pourparlers, qui se menaient à Sofia, n'étaient pas encore achevés, quand le cabinet de Malinov fut remplacé par celui d'Ivan Guéchov, et ils furent tout à fait rompus, à ce qu'il semble sur le désir du gouvernement russe. Jusqu'aujourd'hui encore existe un mystère au sujet de cette importante question. En tout cas, le recul de la Russie au moment de se lier par un traité d'alliance avec la Bulgarie eut pour cette dernière, à la fin de la guerre balkanique, les conséquences les plus fatales. Tandis qu'au cours des pourparlers secrets entre la Serbie et la Bulgarie, Hartvig soutenait ardemment l'idée d'une alliance militaire entre les deux pays, au dernier moment, à la veille de la guerre des alliés balkaniques contre la Turquie, le gouvernement russe commença à s'opposer, sérieusement et catégoriquement, et fit une série de déclarations dans le sens que les Alliés, au cas où ils seraient vaincus, ne devaient compter sur quelque aide que ce fut de la Russie. Hartvig transmettait ces déclarations au gouvernement serbe, mais, en même temps, le poussait à la guerre.

3. Une des grandes fautes du gouvernement de Guéchov fut qu'il eut la naïveté de croire que les Serbes en tant qu'alliés et slaves resteraient jusqu'à la fin fidèles aux engagements qu'ils avaient contractés. C'est dans cette foi que le gouvernement entra en alliance avec la Grèce aussi, sans s'être assuré contre une trahison éventuelle au moment de la liquidation de l'héritage turc. Il semble qu'il n'a même pas eu l'idée que la Serbie „slave" pourrait s'allier à la Grèce non slave contre la Bulgarie. C'est la raison pour laquelle M-r Guéchov n'avait pas pris, en temps opportun, le soin de fixer la future frontière entre la Bulgarie et la Grèce, remettant à plus tard cette question — la plus importante de toutes. Il aurait du comprendre qu'avant tout la combinaison avec la Serbie ne reposait pas sur de solides bases. Il s'y trouvait d'un côté le principe de conquête des Serbes, de l'autre — le principe des nationalités. Pour la Ser-

bie, l'amélioration du sort de la population macédonienne, qui lui était étrangère, n'avait pas d'importance — il lui fallait une extension territoriale; pour la Bulgarie le principal c'était de réaliser l'union du peuple bulgare — deux principes opposés, deux principes inconcilliables. C'est pourquoi la Bulgarie avant de s'entendre avec la Serbie, aurait dû s'entendre sur tous les points importants avec la Grèce. L'auteur du compte rendu cite des exemples convaincants, extraits du livre de M-r Tochev, qui montrent avec quelle légerté les facteurs responsables bulgares envisageaient leur tâche — la sauvegarde des intérêts bulgares, et comment, par là, ils donnèrent aux alliés la possibilité de les jouer.

Paul Gentizon, Moustapha Kemal ou l'Orient en marche. Paris, 1929, 8^0 350 Edition Bossard. — Compte rendu par L. Milétitch.

Selon l'auteur du compte rendu, le livre de Paul Gentizon sur la nouvelle Turquie présente un intérêt spécial pour les Bulgares qui, plus que tous autres, doivent être bien informés sur les derniers événements qui se déroulent chez leur voisine — événements qui l'ont non seulement transformée extérieurement de monarchie absolue en république, mais qui ont touché si profondément la vie intime du peuple turque que, comparé à ce qu'il était hier encore, il est devenu absolument méconnaissable. Les réformes de Moustapha pacha ont touché aux traits fondamentaux de la vie turque nationale au point de vue social et religieux. Gentizon dit avec raison qu'après les réformes de Kemal pacha, on ne peut plus soutenir que les Turcs sont un peuple incapable de progrès sérieux, condamné à une longue stagnation par suite des préjugés que lui sont imposés par le Koran et l'empêchent d'avancer sur la voie de la civilisation européenne. Mais c'est précisément ce que les meilleurs connaisseurs des Turcs jugeaient, encore récemment, impossible à atteindre en peu de temps en Turquie, qui a été accompli, comme par miracle, dans l'espace seulement des cinq, six dernières années: les Turcs se sont délivrés des chaînes du Commissariat du Chéri, ont séparé la religion de l'Etat, ont adopté le code civil le plus libéral et ont pris à un tel point conscience de leur nationalité que l'idée nationale turque est maintenant la seule idée directrice dans leur vie publique. La force avec laquelle le nationalisme turc s'est manifesté si subitement est due à l'issue victorieuse de la guerre, grâce à laquelle fut repoussé l'envahissement grec en Asie Mineure, en automne 1922, et la Turquie sauvée d'une terrible catastrophe. Ce salut inattendu, cette indépendance recouvrée, dûs uniquement aux efforts patriotiques du peuple, ouvrirent les yeux aux Turcs, leur montrèrent qu'ils devaient agir à l'exemple des peuples plus avancés, et ainsi, renforcés culturellement et matériellement assurer leur avenir national.

Ce livre de M-r Gentizon, ainsi que tous ses ouvrages, est écrit de main de maître et se lit avec beaucoup d'intérêt, quoique le ton en soit très sérieux et qu'il abonde en explications historiques rétrospectives. Pour les lecteurs occidentaux le livre de M-r Gentizon est une véritable révélation — il dissipera les préjugés séculaires au sujet des Turcs et leur gagnera des sympathies. Mais pour les Bulgares aussi, voisins et cohabitants des Turcs pendant des siècles, ce livre est plein de surprises intéressantes et instructives.

M-r Gentizon est parti pour la Turquie, en qualité de correspondant du Temps, à la fin de la débacle grecque en Asie Mineure (octobre 1922) pour suivre de près les événements. M-r Gentizon a donc pu s'informer personnellement sur beaucoup de questions délicates et vérifier bien des choses; c'est pourquoi son ouvrage conservera, sous beaucoup de rapports, l'importance d'un document historique. Le livre est divisé en douze chapitres: la fuite du sultan, la suppression du Califat, l'insurrection des Kurdes, le nationalisme des Turcs, les luttes pour le port du fez, la disparition des derviches, le passage d'une civilisation à une autre, la transition du Koran au Code civil, les minorités non musulmanes, l'Islam républicain, la ville d'Angora, l'avenir de la Turquie. L'auteur du compte rendu s'arrête plus longuement sur les principales questions mentionnées dans le livre.

Maurice Pernot, Balkans nouveaux. Paris, 1929, 250. — Compte rendu par M. Romanska.

En sa qualité de publiciste, l'auteur du livre ci-dessus indiqué a parcouru l'an dernier, au cours de quelques mois, les pays balkaniques, pour examiner leur situation politique et économique dans les nouvelles conditions, créées, après les guerres balkaniques et européene, dans les Balkans. Il faut reconnaître que dans les quatre chapitres que comporte son livre („La Grèce ressuscitée", „La Bulgarie au travail," „La grande Roumanie", „La Yougoslavie à l'épreuve"), l'auteur a relevé un grand nombre de faits importants, survenus au cours de ces dernières années dans la Péninsule des Balkans, qui y ont causé des modifications de frontières et mis à l'épreuve la force des peuples et la stabilité de l'Etat dans tous les pays balkaniques.

M. Pernot montre un intérêt particulier à la future prospérité de ces peuples et insiste sur la nécessité d'une étroite collaboration entre eux qui les garantira contre les influences néfastes et les mettra à l'abri des aspirations étrangères. Dans cet ordre d'idées, il passe en revue les problèmes difficiles et les questions litigeuses qui séparent les peuples balkaniques les uns des autres. Parmi les problèmes d'ordre politique il range la question macédonienne qu'il considère comme un obstacle sérieux aux bonnes relations entre Serbes et Bulgares et à la paix balkanique. Ce qu'il faut regretter cependant c'est qu'il la traite avec un sentiment vindicatif et avec une légèreté impardonnable. Dix ans après l'armistice, il se range encore du côté des vainqueurs et s'éfforce de défendre la position officielle des conquérants qui s'évertuent à dissimuler la vérité claire sous des termes obscurs et à forger des arguments pour justifier leur conquête.

Il relate à ce sujet les déclarations de quelques politiciens bulgares et émigrés macédoniens qu'il a interviewés pendant son séjour à Sofia, dont celles du leader socialiste M. Ianko Sakâzov, conçues dans le sens que la Macédoine et les Macédoniens auraient été la plaie de la Bulgarie, rappellent, en quelque sorte, les déclarations bien connues du feu tribun agrarien Alexandre Stambolisky. Quant à l'auteur lui-même, il écrit qu'il se garde bien d'émettre une opinion sur ce „terrible problème"; qu'il a même refusé d'en faire l'objet d'une enquête quand on le lui a proposé à Sofia, puis à Belgrade, parce que les ethnographes et les linguistes „y avaient perdu leur peine." „Le sentiment des plus objectifs d'entre eux" écrit-il, „c'est qu'il existe en effet un peuple macédonien, où se mêlent les hérédités slaves, grecques et albanaises; un dialecte macédonien qui n'est ni tout à fait du serbe, ni tout à fait du bulgare et qui d'ailleurs varie sensiblement selon les régions. La conclusion qui ne se dégageait pas nettement des investigations scientifiques, les diplomates ont été incapables de la fournir. La guerre en a imposé une qui n'est pas du goût de tout le monde. Vaincue en 1913 et en 1918, la Bulgarie a subi les conséquences de sa défaite"... Il faut vraiment regretter qu'il y ait encore des Français de nos jours qui, au lieu d'éclairer l'opinion publique, répandent des idées n'ayant rien de commun avec la vraie science et la bonne conscience. Il est bien connu qu'au cours du 19-ème siècle entier, savants et voyageurs de tous les pays d'Europe et particulièreblement de la France, avaient écrit des volumes entiers et révélé incontestablement la vérité ethnique et linguistique sur la Péninsule balkanique, ayant largement contribué, de la sorte, à la résurrection des peuples chrétiens en Turquie. Les archives diplomatiques européennes et françaises abondent en documents, relevant des faits et des données importants concernant l'appartennance nationale des Macédoniens. Sur la nationalité bulgare de l'immense majorité macédonienne, il n'existe plus deux avis chez les explorateurs. Affirmer le contraire, ou s'exprimer en termes obscurs sur ce sujet, ce n'est rien que se tromper soi-même, induire en erreur l'opinion publique et plaider le faux.

Il est curieux que M. Pernot, qui a parcouru presque toutes les provinces constituant la Yougoslavie d'aujourd'hui et en relève des faits de moindre importance, ait refusé de faire d'une question d'actualité pressante l'objet d'une enquête consciencieuse. De plus, il a traversé la Macédoine grecque et parle de sa population, sans souffler mot des Bulgares qui y sont nombreux. Et tandis qu'il prend à cœur la destinée des Slovènes, restés sous la domination de l'Italie, en faisant ressortir qu'ils sont privés de tous droits et persécutés constamment pour leurs sentiments nationaux, il ne dit pas un mot en faveur des Bulgares macédoniens, opprimés et massacrés, au nom d'une dénationalisation violente, et appelle les militants macédoniens „fameux comité", et „tumultueux apôtres d'une Macédoine autonome".

Malgré toutes les omissions et réticences faites par l'auteur, ses conclusions ne manquent pas de vérité. M. Pernot estime que le salut des peuples balkaniques est dans leur étroite collaboration, basée sur des sentiments d'amitié mutuelles. „Mais pour y arriver il faut créer, avant tout, des relations normales entre Sofia et Belgrade et résoudre la question macédonienne". A notre grand regret cependant, l'auteur n'en a voulu indiquer clairement aucune solution équitable.

Prof. Dr Taranovsky, Introduction à l'histoire des droits slaves (En serbe). Belgrade 8⁰, 208, 1923. — Compte rendu par Dr Vladimir Alexiev.

Le prof. Taranovsky, savant russe d'origine polonaise, a été nommé, après la guerre, à l'Université de Belgrade pour occuper la chaire d'histoire du droit, qui est sa spécialité. L'auteur du compte rendu s'arrête à une question d'actualité traitée dans l'ouvrage ci-dessus mentionné et qui touche, quoique indirectement, tous les peuples slaves. Mr Taranovsky, en examinant les directives générales dans l'évolution des peuples slaves, trouve que ces peuples pris comme une unité culturelle sont une réalite, que cette unité formée d'éléments différents doit être à l'avenir basée sur un nouveau positivisme. Les rapports réels entre les peuples slaves doivent s'appuyer sur l'idée d'un rapprochement, conçu non pas comme un postulat platonique mais comme un postulat politique. Prenant un triste exemple dans le passé historique de la Pologne, il rappelle comment l'amertume éveillée chez le peuple polonais par l'hostilité des autres peuples slaves a sapé l'idée d'un rapprochement. Tarnovsky évoque la tragédie nationale vécue par les Polonais pour montrer comment un peuple slave a été éloigné peu à peu des anciennes idées slavénophiles et comment ce peuple s'est crée, lui-même, de nouvelles directives dans le domaine de ces idées et a indirectement influencé les intellectuels russes à envisager plus tard avec scepticisme le slavophilisme. L'auteur du compte rendu trouve que Taranovsky qui a appuyé sa conclusion sur l'exemple polonais, aurait pu mentionner aussi l'oppression, à notre époque, d'un peuple slave sur un autre peuple slave, oppression plus inhumaine et plus contraire à l'esprit libéral slave que toutes celles du passé — rappeler les dures, les cruelles persécutions exercées par les Serbes, des slaves, sur les Bulgares de la Macédoine. Taranovsky ne voit pas les résultats de la politique pratique de quelques Etats slaves, qui forment deux groupes alliés, d'un côté celui de l'expansion économique tchèque, de l'autre celui de „l'Ecole" serbe chauviniste-nationaliste, qui en réalité divisent et n'unissent, ni au point de vue culturel ni en fait, les peuples slaves. Selon Taranovsky, après la dernière guerre, seuls entretiennent des relations sincères les Russes, les Tchèques et les Serbes. La grande guerre les aurait encore rapprochés et leur aurait permis d'envisager froidement les rapports entre les slaves. L'auteur du compte rendu en examinant plus loin les déductions logiques de cette conception partiale de la réelle stuation actuelle du monde slave montre que dans son livre Mr Taranovsky érige comme une politique „slave" les conceptions égoïstes de quelques peuples slaves, conceptions qui ne leur sont même pas propres, mais qui servent d'instrument à une autre grande politique européenne, n'ayant rien de commun avec le rapprochement des peuples slaves. Mr Taranovsky n'aurait pas dû se laisser influencer par des conceptions politiques passagères, qui ne servent pas le slavisme et satisfont certains instincts d'un seul peuple slave qui le font vivre aux dépens d'un autre peuple slave—instincts que l'histoire n'a jamais laissés impunis.

Images de la Dobroudja. 1913—1916. Herausgegeben von der Deutschen Etappen-Verwaltung in der Dobrudscha in eigenem Verlag. Constanza 1618, 8⁰. — Compte rendu par St. Romansky.

Immédiatement avant la brusque évacuation de la Dobroudja par les armées d'occupation allemandes, par suite des événements de l'automne 1918, le commandement d'étape allemand dans cette contrée qui étendait son rayon sur la plus grande partie de la Dobroudja septentrionale, à partir de l'ancienne frontière roumano-bulgare jusqu'au nord à une ligne parallèle au sud de Babadag, réussit à publier un recueil sur la Dobroudja sous le titre „Images de la Dobroudja 1916—1918."

Ce livre est le fruit d'une étude systématique sur la Dobroudja à tous les points de vue. La rédaction en a été confiée à des spécialistes, servant alors dans l'armée allemande, et chacun d'eux a exposé les résultats de ses études dans un article distinct, sous une forme à la portée du grand public. Ainsi, le premier article, sous le titre „Aperçu sur la géologie de la Dobroudja" (p. 1—32) est dû à la plume du professeur d'Université le comte Friedrich von Hüne, alors lieutenant; dans le second sont étudiés: „Les mammifères et les oiseaux de la Dobroudja" par le chevalier Robert von Dobrovsky; le troisième du D-r K. Marcus, lieutenant est consacré à „la Dobroudja et la Mer Noire" (p. 75—69); du même auteur est le quatrième article: „La pêche dans la contrée de la Dobroudja" p. 70—91). Vient ensuite l'article sur „l'importance économique de la Dobroudja" du D-r H. Sudhof, directeur de l'école allemande réale de commerce à Bucarest (p. 92—109). Le professeur de Berlin D-r Karl Schuhardt, archéologue notoire, directeur du musée national de Berlin expose les „Investigations sur les antiquités de la Dobrodja" notamment sur les ainsi nommées redoutes de Trajan entre Tcherna-Voda et Kustendja, sur les monuments romains près d'Adamklissé et les fouilles faites par les Allemands près de Kustendja et de Tcherna-Voda en automne 1917 (p. 110—130). De lui est également l'article „Une excursion de Noël dans la Dobroudja, il y a 32 ans" (p. 298—315).

Les „Etudes sur la Dobroudja" du D-r Paul Treger (p. 130—292) constituent près de la moitié du livre. Après quelques pages sur les tumulus funéraires dans la Dobroudja, suit un grand article sur les colonies allemandes „Les villages allemands dans la Dobroudja" (p. 140—197) où est exposé en détail l'origine de cette population allemande, l'histoire de leur établissement, leur situation économique et les particularités de leurs mœurs, Les „Sectes russes dans la Dobroudja" (p. 197—210) sont étudiées dans un seul chapitre „Apport à l'histoire et l'ethnographie de la Dobroudja." (p. 210—202). Ces intéressantes études du D-r Treger, surtout en ce qui concerne les informations qu'il donne sur les différentes populations méritent une attention particulière. Les données statistiques sur la population dans la Dobroudja (p. 282) sont très importantes, aussi l'auteur du compte rendu les cite.

Le livre est enrichi par un grand nombre d'illustrations, des reproductions de photographies et d'aquarelles avec comme sujets des paysages, des villages, des scènes de mœurs, et des types parmi lesquels les

Tziganes n'occupent pas la dernière place. Ces illustrations ont donné au livre son titre.

Recueil de la S-t Elie. 1903—1929. En mémoire de la grande insurrection macédonienne. Publié par l'association des étudiants macédoniens „Vardar". Sofia, 1929, 104. — Compte rendu par L. M.

Le dernier tome du recueil de la S-t Elie, le septième, se distingue par quelques apports originaux à l'histoire du mouvement révolutionnaire pour la délivrance de la Macédoine précédant la S-t Elte. L'auteur du compte rendu en fait la critique séparément

Deux lettres de Gotzé Deltchev écrites à Sofia en 1902 (le 1-er et le 8 juin), et communiquées par L. Tomov, contribuent à caractériser Deltchev. Ainsi que partout, dans ces lettres aussi, il se manifeste comme un organisateur infatiguable, qui prend soin de tout — envoie des journaux et des livres en Macédoine, s'informe si le „Canal" dans le Raslog est constitué, si de l'étoffe a été commandée pour les chapeaux des comitadjis, etc.

Les „Matériaux inédits relatifs au mouvement pour la libération en Macédoine" communiqués par Assène Avramov présentent un intérêt spécial. Ici sont donnés textuellement les „Statuts de la confrérie révolutionnaire bulgare en Turquie" et trois lettres de feu Ivan Garvanov, ainsi qu'une copie d'un „Exposé" envoyé par lui au congrès macédonien à Sofia en 1899.

Un apport important à l'histoire du mouvement révolutionnaire macédonien est le document communiqué par Iv. Bélev — le „Protocole" du 15 mars 1911 du groupe représentant l'ancien Comité suprême macédonien. Après le désenchantement général qui suivit le coup d'Etat des Jeunes-Turcs, un groupe des milieux dirigeants du mouvement macédonien prit la décision de renouveller l'action de l'Organisation révolutionnaire macédonienne contre la Turquie. Deux des groupes révolutionnaires macédoniens les plus forts — des rayons révolutionnaires de Monaștir et Uskub, avec en tête Thodor Alexandrov, Thodor Lazarov, Hristo Matov et autres s'unissent et invitent (par une lettre de mars 1911) des membres de l'ancien Comité suprême macédono-andrinopoléen à s'unir à eux. Ce Comité adopte l'idée de reconstituer l'organisation révolutionnaire, et, par le protocole publié ici, annonce se décision aux groupes macédoniens révolutionnaires cités plus haut. Dans ce protocole, on indique comme but de la lutte nouvellement reprise „l'acquisition de l'autonomie de la Macédoine et de la région d'Andrinople dans leur intégralité." (Article III). L'union par l'élection d'un „Comité macédono-andrinopoléen" provisoire, composé de 5 membres, ne se réalisa pas à ce moment, mais cette initiative eut pour conséquence que l'Organisation révolutionnaire intérieure s'imposa de fait avec l'assentiment tacite des „verhovistes" qui cessèrent d'agir séparément.

Le recueil se termine par des souvenirs intéressants de Kosma Gueorgiev „Sous le drapeau déployé" (suite du recueil de la S-t Elie de l'année 1922), où est décrite la fin tragique de la lutte contre les Turcs à Smilévo et les environs en 1903. Dans ses souvenirs (publiés dans les „Matériaux pour l'histoire du mouvement libérateur en Macédoine"), Damé Grouev parle brièvement de ces mêmes jours d'heroïsme et d'abnégation des habitants de Smilévo, sur lesquels Gueorguiev, participant et témoin oculaire, donne d'interessants détails qui représentent un précieux apport à l'histoire de l'insurrection de la S-t Elie. Damé Grouev, comme homme et comme chef, s'y dessine plus clairement. Dans son aperçu Gueorguiev fait ressortir d'une façon émouvante le courage extraordinaire des mères, femmes et sœurs des insurgés, partageant, sans murmurer, les tortures auxquelles ils furent soumis — et qui, à la fin, furent violées et tuées en masse par l'ennemi devenu féroce.

Vladimir A. Karamanov, Koukouch, son arrondissement et le gouvernement par les Bulgares durant les guerres 1912—1913. Par —, ancien préfet de Koukouch. Kustendil 1929, 16⁰, 76. — Compte rendu de L. M.

L'ancien Koukouch bulgare n'existe plus; l'infortune des armées bulgares dans le combat de Koukouch fut aussi la perte de cette ville célèbre dans l'histoire de la résurrection nationale de la Macédoine. C'est pourquoi tout apport éclairant le passé de Koukouch, aussi petit qu'il soit, est le bien venu. Dans la brochure de M-r Karamanov, il y a des informations intéressantes, se rapportant principalement à l'occupation bulgare à Koukouch durant la guerre balkanique et, plus tard, la destruction de la ville et des vilages et la fuite de toute la population bulgare, accompagnées par les atrocités grecques. L'auteur, comme préfet de Koukouch à cette époque, a eu l'occasion de connaitre de plus près les conditions de vie dans la ville et son arrondissement; aussi il y a dans sa brochure quelques courtes données à ce sujet. Les informations sont en général présentées d'une façon fragmentaire.

Au commencement de la brochure, l'auteur parle de la situation, la surface, l'hydrographie, le climat, la population et les resources de Koukouch et des environs (p. 1—17); puis, dans le seconde partie, il parle avec plus de détails de la libération de Koukouch. Nous trouvons, entre autre, des informations sur l'action du détachement macédonien de partisans, avec en tête Thodor Alexandrov, pour paralyser l'ennemi et éviter des excès éventuels de la population turque, et aussi sur la part prise par Alexandrov dans l'organisation administrative du département de Koukouch, appelé alors le département de Salonique. L'auteur, qui fut préfet, donne des détails sur les services administratifs dont il a été le chef, les mesures sanitaires, les communications, etc. On lit avec intérêt dans le quatrième chapitre les pages où est décrite l'atmosphère dans la ville durant les combats de Koukouch, suivis fébrilement par la population épouvantée jusqu'au tragique moment où fut donné le terrible ordre de retraite devant la poussée grecque. V. Karamanov décrit dans sa brochure la scène des fuyards et celles des villages bulgares et de la ville de Koukouch elle-même, incendiés par les Grecs.

Documents relatifs aux actions antibulgares des autorités serbes et grecques en Macédoine durant l'année 1912—1913. Communiqués par L. Milétitch 1929, + p. 293 — XXVI, (Publié par l'Institut scientifique macédonien.)

Les documents ci-dessus cités fournissent des preuves que l'hostilité des Alliés contre le peuple bulgare a été, en réalité, mise en œuvre dès l'entrée des armées serbes et greques en Macédoine. Parallèlement aux actions militaires sur les champs de bataille de la Thrace, où les armées bulgares et les détachements de volontaires macédoniens étaient cloués par la lutte acharnée contre l'ennemi, il était procédé en Macédoine à des persécutions, ouvertes et secrètes, accompagnées de tortures physiques et morales inouïes, contre la population bulgare, jusqu'à ce qu'enfin cette dernière comprit avec terreur qu'elle avait été effroyablement trompée, qu'elle était tombée sous la domination d'oppresseurs impitoyables, ceux-là mêmes qu'elle avait reçus, au commencement de la guerre, à bras ouverts. Au printemps 1913, les relations entre les Bulgares de la Macédoine et les pouvoirs militaires et civils d'occupation serbes et grecs étaient déjà tout à fait hostiles et il ne fallait plus qu'un motif extérieur pour que l'inimitié réciproque se déchaînât en conflit sanglant.

Les documents, reproduits dans la publication ci-dessus mentionnée, sont absolument authentiques, écrits avant et immédiatement après la guerre interalliée par des représentants en vue de la population macédonienne, principalement par des évêques bulgares de cette contrée, des prêtres, des maîtres d'école, des militants pour la cause nationale, etc; il y a aussi quelques documents de source serbe. Réunis, ils forment un matériel historique qui représente un important acte d'accusation contre les anciens alliés de la Bulgarie, auteurs des plaies profondes faites au peuple bulgare, alors et dans la suite, plaies dont il souffre encore et souffrira longtemps.

Les documents, au nombre de 58, sont réunis en ce qui concerne la Macédoine sous les Serbes en 8 groupes d'après les régions: I. Régions de Koumanovo et Uskub; II. Région de Tétovo; III. Régions de Vélesse, Chtip, Kratovo, Palanka; IV. Régions de Monastir, Prilep, Ressen; V. Régions de Déber et de Kitchévo; VI. Région d'Ohrida, Ressen et Krouchevo; VII. Région de Tikvech; VIII. Pétitions adressées au ministre président bulgare Iv. Ev. Guéchov. — Les documents relatifs à la Macédoine occupée par les Grecs sont présentés en 6 groupes: I. Région de Kostour; II. Région de Voden; III. Région d'Enidjé-Vardar; IV. Région de Ber; V. Région de Salonique et VI. Pétitions adressées au ministre président Iv. Ev. Guéchov. D'après cette classification, dans la première partie du livre sont reproduits les documents relatifs à la conduite envers la population bulgare de la Macédoine des pouvoirs d'occupation serbes (p 1—250), dans la seconde celle des pouvoirs d'occupation grecs (p 250—293).

Ecrivains étrangers du XIX siècle sur la population de la Dobroudja et de la région de Morava.

Dr N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. 1—3. Sofia, 1915—1929. (Edition de l'Académie des sciences bulgare.) — Compte rendu par M. Romanska.

L'ouvrage susmentionné du Dr N. Michov, dont les mérites comme indicateur bibliographique des sources, concernant la population des pays balkaniques en général et de la Bulgarie plus spécialement au XVIII et au XIX siecles, furent plus d'une fois relevés dans les pages de la Revue Macédonienne, nous fournit, par ses nombreuses citations, des données importantes qui éclairent de plusieurs côtés la question de l'ethnographie de la Bulgarie et des régions bulgares, coupées du corps bulgare et livrées à la domination étrangère. Passages importants, tirés des ouvrages scientifiques, et données statistiques, tirées des rapports consulaires étrangers, ayant trait à la population de la Thrace et de la Macédoine, furent réproduits dans la Revue Macédonienne, année I, fasc. 5 et 6, et année V, fasc. 1 et 2. Dans le compte rendu, inséré dans le présent fascicule, sont présentés ceux sur la Dobroudja, annexée à la Roumanie, et sur larégion de la Morava, annexée à la Serbie, après le congrès de Berlin en 1878. Ces passages donnent une idée générale sur l'ethnographie de ces deux régions, telle qu'elle est conçue et représentée par les auteurs étrangers d'une date plus reculée.

Il convient de noter qu'au sujet de la Dobroudja, on dirait qu'il ait une divergence de vues chez les explorateurs. Dans le „Recueil d'itinéraires de la Turquie d'Europe", Paris 1854, par le plus grand connaisseur de la Péninsule Balkanique dans la première moitié de XIX siècle, le savant français Ami Boué, nous trouvons ce qui suit: „Le pays de Dobroudja est fort désert; le fond de la population est essentiellement bulgare, mais les Mahométans y sont assez nombreux, soit qu'ils descendent des Turcs asiatiques, soit surtout des Bulgares, devenus Mahométans" (p. 107). L'éminent savant tchèque Šafarik considère aussi la Dobroudja comme un pays essentiellement bulgare, tandis que le Français Guillaume Lejean donne la préférence à l'élément musulmane. Voici ce que écrit à ce sujet le professeur Bradaška dans son article „Die Slawen in der Türkei", dans les Mittheilungen de Dr Petermann, Gotha 1869, p. 454: „Bezüglich Dobruča weicht Lejean von Šafařik wesentlich ab; dieser erwähnt zwar, dass es in der Dobruča viele Türken giebt, bezeichnet aber doch das Land im Allgemeinen als bulgarisch". Cette différence qui paraît déconcertante au premier abord, s'explique très facilement, ayant en vue le fait important que les recherches d'Ami Boué et de Šafařik se rapportent à l'époque qui précède la guerre de Crimée (1855—56), tandis que celles de Lejean datent de 1859: la guerre de Crimée causa, comme il est bien connu, un vrai exode de Tartares, émigrés de cette région, et qui furent installés, par le gouvernement turc, dans la Dobroudja. Cela devient suffisamment clair par le passage suivant que nous empruntons à l'article de Schweiger-Lerchenfeld „Aus Dobrudscha" (v. Allgemeine Zeitung, Augsburg, № 326, 21 November, 1876, p. 4950): „Die Politik der osmanischen Staatslenker geht bekanntlich schon seit einiger Zeit dahin: durch Heranziehung loyaler moslemitischer Elemente in der Dobrudscha, ein Bollwerk für Donau-Bulgarien zu schaffen. Den besten Anlass hierzu bot ihnen die massenhafte Auswanderung der Tataren aus der Krim, welche, als ein mehr homogenes Element, die autochtone Bevölkerung (die türkische) verstärken und so das Uebergewicht der bulgarisch-slawischen Mitbewohner möglichst brechen sollten".

Donc, les ouvrages qui appartiennent à l'époque postérieure à la guerre de Crimée et à l'immigration tartare, font ressortir la majorité de cet élément, parmi les groupes ethniques, peuplant la Dobrudja, sans manquer cependant de relever le fait que la population bulgare qui restait la plus nombreuse parmi les chrétiens, l'emportait par sa culture et par son application à cultiver la terre et ressortait comme promoteur essentiel dans la vie économique de la région. „Die Bulgaren sind unter allen anderen Nationalitäten die zahlreichsten", écrit le conseil de Tultcha, L. Viscovich, dans son article „Zur Statistik der Dobrudscha" (v. Austria, XV Jahrg, Wien 1863, p. 698). „Mit Rücksicht auf die Anhänger der christlichen Glaubenslehre ist die bulgarische Colonie die zahlreichste und bedeutendste; dieser zunächst kommen die Russen und Moldauer" (v. Consularbericht, Austria, XIX Jahrg. Wien 1867, p. 1053).

Les citations de ce genre qui abondent dans l'ouvrage du Dr Michov, nous renseignent aussi sur l'histoire plus récente de la Dobroudja, à l'époque où elle fut incorporée à la Roumanie. Ainsi le rapport du consul de France à Galatz, De Laigue, intitulé „Considerations générales sur la Dobrudja" (v. Bulletin consulaire français, année 1880. Paris, p. 762) est conçu en ces termes: „On évalue la superficie du territorie, acquis par la Roumanie à 586, 500 hectares... La population est très mélangée; elle se compose de Turcs, de Tartares, de Russes, de Bulgares, d'Arméniens, de Grecs et de Roumains. Ces derniers formaient avant l'annexion une très faible minorité. Au contraire les Bulgares composent l'élément essentiel; on les évalue à 40,000". L'élément musulmane avait diminué à cette époque et cella s'explique facilement, prenant en considération l'émigration considérable des Turcs et des Tartares de toutes les régions, libérées par les Russes, Dobroudja y comprise. Donc, à l'époque de l'annexion, Dobroudja renfermait une population, où l'élément bulgare l'emportait par son nombre. Dans l'article „La Dobroudja et le delta du Danube", d'Ubicini (v. „Revue de Géographie". T. 4, Paris 1879, 249) nous lisons entre autre: „Les Roumains n'ont point, on le sait, voulu cette annexion. Ils eussent préféré conserver la Bessarabie qui leur tenait de plus près et qui leur avait appartenu de tout temps, sauf l'intervalle de 1811-1856. L'Europe en a ordonné autrement. Les Roumains se sont soumis..."

Il nous resteà rappeler encore quelques ictations, relatives, la région de la Morava, sur laquelle l'unanimité est absolue. Ethnographes, écrivains et consuls étrangers considèrent toute la région à l'est de la Morava, comme peuplée d'une masse compacte de Bulgares qui dépassent, par endroits, la rive gauche du fleuve. „Si l'on voulait éviter de démembrer les Slaves de ce pays d'avec leurs frères en Bulgarie, on ne pourrait guère prendre pour limites naturelles que la Morava bulgare, au dessous de Sou-

rdlouitza, et la Nischava, depuis son confluent avec cette dernière rivière jusque vers le Bania de Nich"... (v. Ami Boué, Mémoires de la société de géographie de Génève. T. III. 1862 p. 216). „Nun erblicken wir in Dardanien die das Bergland ost- und süd-wärts einschliessenden Ebenen oder Thalmuden der bulgarischen Morawa mit geringen Ausnahmen durchweg von Bulgaren bewohnt"... (v. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik. Wien 1861, p. 36). „Den gesammten Südhang des West-Balkans, vom Kamme bis weit ins Nišawa-Gebiet hinaus, nahezu ausschliesslich Bulgaren in compakter Masse besiedeln" (v. Kanitz, Der Balkan, Mittheil. Gotha, 1878, p. 380). „Eine abermalige kleine Berichtigung von Lejean's „Carte ethnographique de la Turquie d'Europe" (Geogr. Mittheil., Ergänzungsband I) geht uns aus Belgrad, von einem dem serbischen Kriegs-Ministerium zugetheilten Topographen zu, der 1862 das östliche Serbien bereist hat und nach dem er die Lejean'sche Karte zu Gesicht bekommen, sie wenigstens an einer Stelle zu verbessern im Stande ist. Auf dem das östliche Serbien darstellenden Carton dieser Karte ist die Umgegend von Saitschar am Timok den Rumänen eingeraümt, die Bewohner von Saitschar, Weliki Izwor u. s. w. sind aber durchgehends Bulgaren, sie sprechen ein reines Bulgarisch, haben Nationaltracht und Gebraüche. Annähenrd richtig wäre es, wenn der ganze Strich am rechten Timok-Ufer von Grljan bis Wraschogruze, den nach Lejean's Karte die Rumänen einnehmen, den Bulgaren eingeraümt würde" (v. Zur Ethnographie von Bulgarien". Mittheil. Gotha, 1866, p. 351).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА V, КН. 4

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE V, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНС[illegible] НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА V, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L' INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE V, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНС[illegible] НАУЧЕНЬ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1929

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Ив. Снѣгаровъ, Положението на Охридската църква отъ падането на Охридъ подъ турцитѣ (1394 г.) до 1557 г. 1

А. Селищев, О переселении болгар въ Россию и греко-болгарский спор въ Битольской и Охридской областях. Из консульских донесений 1861—1874 г. 27

К. Миятевъ, Фрагментъ отъ фреска на Св. Четиридесеть мѫченици въ църквата при село Водоча (Струмишко). . . 46

Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове. — 3. Битоля 63

Л. Милетичъ, Македонскитѣ българи и сърбитѣ. 71

Народни пѣсни отъ Костурско. Съобщава **К. Деляковъ** . . . 108

Рецензии и книжовни вести

А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии. С этнографскою картой Полога. София, 1929. VIII. 439. — Рецензия отъ проф. М. Попруженко. 113

Prof. D-r Karl Strupp, La situation juridique des Macédoniens en Yougoslavie. Paris, 1929, 139. — Рец отъ Д-ръ Б. Петковъ 116

Д-ръ Конст. Д. Кожухаровъ, Източниятъ въпросъ и България. 1875—1890 г. Дипломатически студии. София. 1929, 446. — Рец. отъ проф. В. Мякотинъ 121

Изопачавания на българската история въ Хелмолт-овата „Свѣтовна история“ — H. Helmolt, Weltgeschichte, Bd. **IV. Balkanhalbinsel.** Leipzig, 1924. XVI—534. — Рец. отъ П. Мутафчиевъ 125

Ив. Снѣгаровъ, Отношенията между българската църква и другитѣ православни църкви следъ провъзгласяването на схизмата. София, 1929, 173. — Рец. отъ Йорд. Трифоновъ. 137

Мария Милетичъ-Букурещлиева. Македония въ българската поезия. София. 1929, 230. — Рец. отъ Б. Йоцовъ. 144

D-r N. Mikhoff. Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes. II. Werke in deutscher Sprache. Sofia, 1929, 374. — Рец. отъ М. Романска 148

А. Тошевъ, Бѣгли спомени отъ турско време. София, 1929. (Печ. въ „Бълг. Мисъль“, год. IV, кн. 7—10). — Рец. отъ Владиславъ Алексиевъ 157

Tadeusz Kowalski, Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien. Wien, 1926. (S. A. aus. Wiener Zetschrift für die Kunde des Morgenlandes. XXXIII. 166—231). — Рец. отъ Ст. Романски 158

Проф. Г. П. Геновъ, Правното положение на малцинствата. Съ особенъ огледъ на българскитѣ малцинства въ съседнитѣ държави. София, 1929, 272.—Рец. отъ Д-ръ К. Пенаковъ 158

Тридесетгодишнината отъ рождението на проф. Густавъ Вайгандъ. — Отъ Л. Милетичъ 160

Французко резюме на съдържанието на книгата . . . 161—179

TABLE DES MATIÈRES.

Pages

Prof. Iv. Snégarov, La situation de l'Eglise d'Ohrida depuis la chute d'Ohrida sous les Turcs (1394) jusqu'à 1577 1

Prof. A. Selichtchev, Au sujet de l'émigration des Bulgares de la Macédoine en Russie e du litige gréce-bulgare dans les régions de Monastir et d'Ohrida d'après les rapports des Consuls (1861—1874) 27

K. Miatev, Fragment de la fresque de Quarants Martyrs dans l'église située près du village de Vodotcha dans les environs de Stroumitza 46

St. Romansky, Le noms de quelques villes dans la Macédoine. — 3. Bitolja 63

L. Miletitch, Les Bulgares de la Macédoine et les Serbes . . 71

K. Déliakov, Chants populaires de la région de Kostour . . . 108

Comptes-rendus

A. M. Selichtchev, Polog et sa population bulgare. Etude historique, ethnographique et dialectologique de la Macédoine du nord-ouest (En russe). — Sofia, 1929, 439. — Compte rendu du prof. M. Poproujenko 113

Prof. D-r Karl Strupp, La situation juridique des Macédoniens en Yougoslavie Paris, 1929, 139. Avec 20 cartes ethnographiques de la Macédoine. — C. r. du D-r V. Petkov 116

D-r K. Kojuharov, La Question d'Orient et la Bulgarie. 1875-1890. Etudes diplomatiques. Sofia 1929, 446. — C. r. du prof. V. Myakotine 121

Denaturalisation de l'histoire bulgares dans l'ouvrage **„Weltgeschichte“ de H. Helmot (t. IV. Balkanhalbinsel).** Leipzig, 1924 XVI+534. — C. r. du prof. P. Moutaftchiev 125

Prof. Iv. Snégarov, Les rapports entre l'Eglise bulgare et les autres Eglises orthodoxes après la proclamation du schisme. Sofia, 1929. 230. — C. r. de Iord. Trifonov . . 144

Marie Miletitch-Boukourechtlieva, La Macédoine dans la poésie bulgare. Sofia, 1929, 230. — C. r. de B. Iotzov . . 144

D-r N. Mikhov. Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes. II. Werke in deutscher Sprache. Sofia, 1929, 374. — C. r. de M. Romanska 148

A. Tochev, Quelques souvenirs de l'epoque turque. Sofia, 1929. (Publié dans „La Pensée bulgare“, IV. livre 7—10). — C. r. de Vl. Alexiev. 157

Tadeusz Kowalski, Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien. Wien, 1926. . . — C. r. de St. Romansky. . . 158

Prof. G. P. Guenov, La situation des minorités au point de vue du droit des minorités bulgares dans les Etats voisins. Sofia, 1928, 279. — C. r. du D-r K. Penakov 158

Le soixente-dixième anniversaire du professeur Gustav Weigand. — Par le prof. L. Miletitch 178

Resumé des articles de la Revue en français . . . . . 161—179.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ПОЛОЖЕНИЕТО НА ОХРИДСКАТА ЦЪРКВА ОТЪ ПАДАНЕТО НА ОХРИДЪ ПОДЪ ТУРЦИТѢ (1394 Г.) ДО 1557 Г.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

2. Материални и морални загуби.[1]

Запазенитѣ оскждни извѣстия говорятъ, че завладѣването на Македония и Албания отъ турцитѣ, както и на другитѣ области, се придружавало съ опустошение на градове и села и разграбване на християнскитѣ имоти[2]. Турското нашествие е всѣвало въ християнитѣ ужасъ и тѣ сж мислѣли, че това е знамение за свършека на свѣта[3].

Въ Македония били разрушени нѣколко града (Женско, Вардаръ, Просѣкъ, Дѣволъ)[4]. Освенъ това християнското населевъ градоветѣ почнало да орѣдява, понеже бѣгало въ планинитѣ или въ Италия, за да се запази отъ турския вилнежъ[5]. Турски маси отъ Мала Азия се заселвали въ завладѣнитѣ градове или пъкъ сж издигали нови градове намѣсто разрушенитѣ и на стратегични мѣста (Ениджe Вардаръ, Йокари Джумая, Неврокопъ, Куманово, Кюпрулу). Презъ XV в. вече е имало турско население въ Охридъ, Битоля, Костуръ, Воденъ, Велесъ, Струмица, Щипъ, Скопие, Кратово, Кратово, Кюстендилъ и др.[1].

---

[1] Вж. Македонски Прегледъ, год. V, кн. 3, 1929 г.

[2] Въ бележки отъ 1393-94 г. (6901 г.) въ ржкописния триодъ на Слѣпченския монастирь четемъ: „вь дни вь неже попѹщениемь Божїимь прѣдани бихомь грѣхь ради нашихь вь рѹцѣ врагь беззаконыхь и мрьскыхь и царѹ неправьднѹ и лѹкавѣишѹ паче вьсеѥ землѥ. И тогда бысть запѹстѣние и скорбь велиа ѡд безбожныхь Измаилить, иже не бысть ни бѹдеть“ (Љ. Стојновић, кн. I стр. 57, № 182).

[3] ibid. стр. 59, № 192: лѣта ѕцѕ (6906=1398) блоуди, блоуди їноче — съ ужасъ възкликва единъ съвременикъ — блоуди, блоуди, брате и паки рѣкѹ блоуди, что хощеть бити на нѣби знамение и на земли тоуга езиком сечь крѣк (намѣсто христіанъ) ако же нѣсть била никогда...“ (бележка въ ржкописъ на Слѣпченския монастирь).

[4] В. Кънчовъ, Македония, Етнография и статистика 1900 г., стр. 18.

[5] Днешнитѣ албанци въ Италия сж потомци на бѣжанци отъ Албания презъ XV в., особено следъ смъртьта на албанския вождъ Георгий Кастриоти (Скендеръ бей) въ 1463 г. (Иречекъ, История на българитѣ, изд. Стр. Славчевъ, стр. 392). Едно охридско предание казва, че при зревзимането на гр. Охридъ отъ турцитѣ, 3000 християни заедно съ управителя си избѣгали въ Италия (В. Кънчовъ, ibid., стр. 17).

Отъ друга страна турскитѣ пастири (коняри, юруци), които се преселвали въ Македония (южна и централна) следъ покорението ѝ до срѣдата на XVIII в. и сѫ завземали пасбищата, сѫ угнетявали и разрѣдявали християнскитѣ села[2]. Християнското население намалявало още, защото нѣкои християни се потурчвали по принуда или доброволно. Така помацитѣ въ Бѣласица около прохода Дова-тепе (селата Палмешъ, Горно и Долно Горбисово) се потурчили при конярскитѣ нахлувания, за да запазятъ земята си[3]. Изобщо началото на XV в. трѣбва да се счита като време, когато славянскитѣ и албански благородници на тълпи се потурчвали[4]. Причини за това сѫ били: 1) гнилата византийска култура, въ която сѫ били възпитани балканскитѣ народи, 2) слабото имъ политическо съзнание, 3) механичното имъ възприемане на християнството, 4) материалнитѣ облаги, които е осигурявало мухамеданството (частно потурченитѣ боляри си запазвали землевладѣлскитѣ права) и 5) обстоятелството, че султанитѣ сѫ приемали на държавни длъжности християни, които, движейки се всрѣдъ висшето турско общество, малко по-малко сѫ привиквали къмъ мухамеданския духъ и обичаи. Какво силно впечатление е правѣла младата и мощна турска държава на славянскитѣ и албанскитѣ боляри, узнаваме отъ едно писмо и поучение на гребенския епископъ Неофитъ. Въ писмото си Неофитъ Гребенски наставлява единъ султански висшъ сановникъ (хараджаръ) по име Космографъ въ Христовото учение и се старае да го предпази отъ потурчване. Неофитъ му напомва за междуособицитѣ на претендентитѣ за султановия престолъ[5], които сѫ изгубили въ борбата всичкитѣ си богатства.[6] Въ поучението си Неофитъ се мжчи да прѣдпази отъ мухамеданството още секретаря и племеникъ на гребенския управитель Сараджа бей, юношата Теодоръ, когото сж плѣнявали военнитѣ красиви дрехи и величественитѣ арабски коне на турцитѣ[1].

---

[1] В. Кънчовъ, ibid., стр. 64 и 98; К. Иречекъ, Княжество България, ч. II, стр. 551.

[2] В. Кънчовъ, ibid., стр. 55.

[3] ibid., стр. 44—45.

[4] Gelzer, Der Wiederaufgefund. Kodex des hl. Klemens, S. 99.

[5] Мухамедъ I, Сулейманъ и Муса Кеседжия.

[6] Минало, кн. I, 1909 г., стр. 5: *εἰς νόον φέροντα τὰ πρὸ ὀφθαλμοῦ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἡγέμοσι τε καὶ ἐξάρχους... Τί ὀνήσιμον ἔλαβον*

Вследствие на това вѣроотстжпничество покоренитѣ християни намѣсто да асимилиратъ малобройното и некултурно турско племе сж дали творческитѣ си сили, освежени отъ политическия превратъ, за съзиждане на турската държава. Много видни турски държавни мжже сж били потурчени християни, повечето отъ които отъ албанско, сръбско и грѫцко потекло. Отъ петьтѣ везира при Мухамеда II четирма сж били потурчени християни, отъ които Исакъ паша и Гедикъ Ахмедъ паша били албанци, Румъ Мехмедъ паша — гръкъ[2]; Махмудъ паша (два пжти везиръ и най-главенъ сътрудникъ на Мухамеда II) по баща — гръкъ, а по майка — сърбинъ[3]. Зетьтъ (по сестра) на Мухамеда II Загань и бейлеръ-беятъ Даудъ, (участникъ въ обсадата на Шкодра) сж били албанци[4]. Съвременикътъ на Гедикъ Ахмедъ паша, Якубъ бей, билъ албанецъ[5]. Чичото на албанския князъ Скендербегъ се потурчилъ подъ името Муса. Единъ синъ на Арианита се потурчилъ и въ 1485 г. билъ санджакъ (управитель) на Химара (въ северния Епиръ) и като такъвъ билъ убитъ следъ нѣколко месеца отъ

μεθ᾽ ἑαυτῶν λυσιτελῶς ἐκδημοῦντες ἐκ τῶν ἐνταῦθα δικαίως καὶ ἀδίκως ὑπ᾽αὐτῶν συρευθέντων χρημάτων, χρυσίων, λίθων, ἀργυρίων, πόλεων, ἁρμάτων ἵππων, στρατοπαίδων, σκηπτούχων, ῥαβδούχων, οἰκετῶν, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν; οὐδὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἴσχυσαν μεθ᾽ ἑαυτῶν λαβεῖν ἐν τύμβῳ ὥσπερ ἐπίστασαι.

[1] Pag. cit. Отзвукъ на тѣзи успѣхи на мухамеданската религия е преданието на кюстендилскитѣ турци, споредъ което християнскиятъ владѣтель на града, следъ падането му подъ турцитѣ, се потурчилъ заедно съ велможитѣ и населението. Християнитѣ, които не сж желаели да се потурчатъ, се изселили въ съседнитѣ села. Едно отъ тѣзи болярски семейства било семейството на крупнишкия епископъ Яковъ, което се преселило въ близкото село Граница (Йор. Ивановъ, Северна Македония, стр. 173).

[2] *Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, II изд., 1887 г., V, стр. 447.

[3] Махмудъ паша билъ заловенъ като дете отъ конници на султана Мухамедъ II, когато майка му заедно съ него бѣгала отъ Новобърдо въ Смедерово. Въ султанския дворецъ той станалъ надзиратель на султанскитѣ коне, а после военоначалникъ (Chalcocondylas, ed. venet. стр. 180).

[4] N. Iorga, Geschichte des osmanischen Reiches, B. II, стр. 202.

[5] Ibid., стр. 203.

сънародницитѣ си. Отъ българско потекло е билъ адмиралъ Балтиоглу, комендантъ на турската флота при обсадата на Цариградъ.[1] Навѣрно, имайки предъ видъ християнския произходъ на мнозина съвременни видни турски сановници, Халкокондила посочва редъ християнски лични имена, съответствени на турски: Али—Илия, Есе—Исусъ, Ебраимъ—Авраамъ, Ягубъ—Иосифъ (погрѣшно — намѣсто Яковъ), Скендеръ — Александъръ Елеелъ—Димитръ, Хитиръ—Георги.[2]

Отъ великитѣ везири на султанъ Баязида II четирма сж били потурчени християни, отъ които Даудъ паша билъ албанецъ, а Ахмедъ Херцегъ Оглу паша или Херцоглу паша — херцеговинецъ (синъ на сръбския херцегъ Косачи и братъ на херцега Владко).[3] Следъ Ахмеда Херцеглу първо мѣсто въ султанския съветъ и на бойното поле сж заемали Мустафа паша, родомъ отъ Сърбия, и Ахмедъ Заде или Дукагинъ паша — отъ болярския родъ въ северна Албания Дукагини.[4] Нѣкой си евнухъ Сулейманъ отъ Босна е достигналъ бейлербейски чинъ.[5] Славянинъ билъ държавниятъ мжжъ Мустафа, който споредъ венецианеца Марко Мини билъ най-знаменитата личность следъ великия везиръ Пири паша и се отличавалъ съ своята учтивость и добро сърдце.[6]

При султанитѣ Сулейманъ Великолепни и Селимъ II отъ деветьтѣ везира осемь сж били потурчени християни, отъ които Ая паша, Лютфи паша и Ахметъ паша — албанци; Рустемъ паша — албанецъ или сърбинъ, Али паша — славянинъ, прочутиятъ въ XVI в. великъ везиръ Мехмедъ Соколовичъ — херцеговинецъ.[7] При Мехмедъ Соколовичъ половината отъ членоветѣ на везирския съветъ сж били потурчени славяни.[8]

---

[1] Ibid. стр. 20 и 203.

[2] Ed. Venet. стр. 181. Срв. N. Iorga, цит. съч., II, стр. 202.

[3] Гласник, XXXVI, стр. 166; *Παπαρρηγοπούλου*. V, 447.

[4] Това съобщава венецианскиятъ посланикъ Антоний Джустинианъ съ рапортъ отъ 7 февруарий 1514 г. (Гласник, XXXVI, стр. 166).

[5] N. Iorga, цит. съч., II, стр. 203.

[6] Гласник, XXXVI, 167. Тоя Мустафа, споредъ Чед. Миятовичъ, билъ самиятъ Максимъ Черноевичъ (Гласник, XXXVI, стр. 168).

[7] *Παπαρρηγοπούλου*, V, 447; Иречекъ, Ист. на българитѣ, стр. 340. Майката на Ая паша била монахиня въ Авлона и, споредъ венецианския посланникъ Петъръ Брагадинъ, всѣки месецъ той й пращалъ по 100 дуката.

[8] Иречекъ, цит. съч., стр. 340.

Отъ християнско потекло сж били сжщо военоначалницитѣ Синанъ паша и Терхатъ паша.[1] На голѣмия брой потурчени държавни мжже се дължело това, че презъ XV и XVI в. султанската канцелария си служела, наредъ съ турскоарабския, още и съ славянския и гръцкия езикъ и че къмъ 1531 г. почти всички еничери сж говорѣли по славянски (български или сръбски), даже султанъ Селимъ II е говорѣлъ по славянски.[2] Изобщо може да се каже, че османската държава била развивана собствено не отъ турския народъ, а главно отъ потурченитѣ християни,[3] които, бидейки повечето славяни (особено съ помощьта на еничерската войска, чиято голѣма часть се състояла отъ славяни), можели да превърнатъ Турция въ славянотурска и после въ чисто славянска държава,[4] ако не сж били съ затжпено национално чувство и подъ обаянието на мухамеданството.

Християнското население въ турскитѣ провинции е намалявало още и поради кръвния или дѣтския данъкъ, който се събиралъ за попълване на еничерския полкъ.[5] Първоначално тоя данъкъ се събиралъ следъ всѣки петь години и не изведнажъ по цѣлата империя, а по редъ по области, тъй че всѣка година въ Цариградъ сѫ били докарвани не по-малко отъ 2000 деца.[1] Въ областьта, гдето трѣбвало да стане еничерски наборъ, сѫ отивали султански комисари, които сѫ свиквали всичкитѣ момчета отъ седемгодишна възрасть и отъ тѣхъ сѫ избирали красивитѣ, здравитѣ и способнитѣ по едно на десеть кѫщи. Избранитѣ сѫ ги обрѣзвали и изпращали въ четири сарая (султански, галатски, атмейдански и одрински), гдето сѫ ги възпитавали въ строгъ мухамедански духъ, до като сѫ достигали боева способность. На тѣхъ било забранено да се женятъ[2] и да се сношаватъ съ своитѣ родители и роднини. Тѣхна кѫща била армията, тѣхенъ баща билъ султанътъ, чиито роби тѣ се считали. Израстнали въ мухамеданска срѣда и тѣсно свързани съ турската държава, еничеритѣ сѫ ставали фанатични мухамедани и врагове на християнското население, отъ което били излѣзли. Съ течение на времето кръвниятъ данъкъ е ставалъ все по-тежъкъ. Тревизани съобщава, че къмъ 1554 г. за еничери сѫ взимали вече и деца отъ 10—12 години.[3] А, понеже турскитѣ власти не сѫ обичали да разстройватъ браковетѣ, то родителитѣ сѫ оженвали децата си още до 12 годишната имъ възрасть.[4] За такива деца турцитѣ сѫ искали харачъ (годишенъ париченъ данъкъ),[5] обаче пакъ всичко е зависѣло отъ волята на харачара (бирника). Венедиктъ Курипешичъ съобщава, че отъ нѣкои родители харачаритѣ сѫ взимали единственото дете, ако то е било красиво и чисто, а отъ други родители, които сѫ имали повече деца, но некрасиви и неспособни, не сѫ взимали нито едно.[6] По нѣкога едно семейство е губѣло изведнъжъ по нѣколко синове.[7] Харачарътъ е взималъ и сирачета, ако сѫ били красиви. Такъвъ билъ случаятъ съ софийския мѫченикъ Георгий, който имайки чудна красота се боялъ да не попадне въ двореца на Баязида II и поради това избѣгалъ отъ родния си градъ Кратово въ София.[8] Родителитѣ сѫ били готови да предложатъ на харачара всичко, що сѫ имали, само да спасятъ децата си.[1] Изобщо еничерскиятъ корпусъ може да се нарече турски минотавръ, който е поглъщалъ най-здравитѣ и най-добритѣ млади сили на християнскитѣ народи въ Турция. Броятъ на еничеритѣ за два вѣка билъ около милионъ.[2] Тоя данъкъ е всѣвалъ у християнитѣ такъвъ ужасъ, че и сега за българския и сръбския народъ еничерското време е синонимъ на най-черно тегло.

---

[1] *Παπαρρηγοπούλου*, V, стр. 448.

[2] Иречекъ, История на българитѣ, стр. 283 и 340.

[3] Срв. *Παπαρρηγοπούλου*, цит. съч., стр. 230.

[4] Срв. Чед. Миятовичъ, Гласникъ, XXXVI, стр. 174.

[5] Тоя полкъ е водѣлъ началото си отъ султанъ Орхана. Занимавайки се съ преустройството на армията си, Орханъ е възприелъ идеята на военоначалника си Кара Халилъ Джентерли да основе привилегированъ пѣши полкъ само отъ потурчени християнски деца, съ цель да създаде строго дисциплинирана и мощна армия, каквато не можела да се образува изъ срѣдата на турцитѣ, защото тѣ сж били малобройни и невъзприемчиви, и чрезъ привилегированото положение на тоя полкъ да примамва християнитѣ къмъ тоя родъ военна служба, както и къмъ мухамеданството. По всѣка вѣроятность Кара Халилъ е ималъ за образецъ полка на вардариотскитѣ турски деца въ византийската армия. Новооснованиятъ полкъ билъ нареченъ иени-чери, сир. нова войска. Приемницитѣ на Орхана сж взимали на сила християнски деца за еничерския полкъ. Въ 1362 г. Мурадъ I е заповѣдалъ да отдѣлятъ плененитѣ млади християни за еничери (*Παπαρρηγοπούλου*, V, стр. 231 и 446). По-сетне (точната дата не е извѣстна), но въ всѣки случай следъ затвърдяването на турската власть въ Балканския полуостровъ, попълването на еничерския полкъ съ християнски деца било легализирано като десетъкъ отъ децата (decinatio liberorum, ресуми испенчъ). Отъ тоя данъкъ сж били свободни Цариградъ, Галата и Родосъ (Папаригопуло, V, 443).

---

[1] Чед. Миятовичъ въ Гласник, XXXVI, стр. 194, 4 заб.

[2] Phrantzae, 92. Пръвъ Мурадъ I имъ забранилъ брака.

[3] Гласник, XXXVI, стр. 191.

[4] Съобщение на цариградчанина Spandugino Cantacusino (Гласник, XXXVI, стр. 192).

[5] pag. cit.

[6] Периодическо списание, кн. IV, 80.

[7] Гласник, XXXVI, 191.

[8] Гласник, XXI, 133.

Другъ бичъ, който презъ това време е разрѣдявалъ паството на Охридската архиепископия и го разслабвалъ икономически, сѫ били честитѣ походи на султанитѣ противъ албанцитѣ, сърбитѣ и западнитѣ държави (Унгария, Австрия и Венеция). Настѫпвалитѣ и отстѫпвалитѣ презъ нейнитѣ епархии турски войски отнимали отъ християнскитѣ кѫщи всичко, що имъ било нужно, а въ самитѣ страни, срещу които сѫ предприемали походи, сѫ грабили и опожарявали градове и сѫ плѣнявали християнското население.[3] Напр. следъ завладяването на авлонското деспотство турцитѣ разграбили и изгорили гр. Авлона (26 юлий 1417 г.) и плѣнили много народъ.[4]

Благоразуменъ и великодушенъ въ мирно време, въ военно време султанъ Мухамедъ II е прибѣгвалъ до най-сурови мѣрки, може би съ цель не толкова да унищожи християнския елементъ, колкото да го парализира. При превзимането на гр. Гребена той е превърналъ въ роби $^1/_3$ часть отъ гребенското население.[5] А отъ Скопье той е преселилъ насила 15 православни семейства безъ никаква вина въ новооснования отъ него въ Албания гр. Конюхъ (близо до Елбасанъ),[6] който станалъ центъръ на мухамеданството въ Албания. Презъ есеньта въ 1466 г., следъ жестоката битка на албанския князъ Скендеръ бегъ (Александъръ Кастриоти), султанътъ е заминалъ презъ Охридъ за Цариградъ съ много плѣнници албанци. Тогава Мухамедъ II е преселилъ въ Цариградъ и охридския архиепископъ Доротея съ много охридски клирици и боляри поради нѣкаква крамола (вѣроятно отъ политически характеръ) между болярите и клира въ Охридъ, като на мѣстото на Доротея поставилъ бившия цариградски патриархъ Марксъ Ксилокаравъ.[1]

---

[1] Гласник, XXXVI, 191.

[2] *Παπαρρηγοπούλου*, V, стр. 446.

[3] Минало, кн. I, 1909 г. стр. 17, заб. 4: Многыѥ страни порасипа къ въстокоу и даже въ Боуд'имѣ бѣ — говори въ една записка Никола Кричко въ рѫкописа на Сараевския църковноправославенъ музей № 20— и тоѥ земле плене плени, а насъ съдржахоу кои єго и обдрьжахоу нїи лютейшее, занеє бехоу чѣда агаранскихъ чедь. (Љ. Стояновић, I, № 462, стр. 148).

[4] Иречек, Споменик XI, предговор, стр. 15, заб. 2. Съобщение на дубровничани отъ 26 августъ с. г. до краль Сигизмундъ.

[5] Chalcondylas, ed. Venet., стр. 198: *τὴν μὲν οὖν Γρεβενοῦ πόλιν, πέμψας Ἰησοῦν τῶν Σκοπίων ὕπαρχον, παρεστήσατο καὶ τούτων τὴν τρίτην μοῖραν ἀνδραποδισάμενος καὶ ἐπλεξάμενος, εἴτι καλὸν τὴν ἀνδράποδον ἐν τῇ πόλει, ἀφαιρεῖτο.*

[6] Љ. Стояновић т. I, стр. 102, № 330: ѕцоє прѣгнашь Скопа града и — кукь оу Конеухь мѣсеца маіа ѕі дьнь оу срѣдоу. Ibid. № 331: Въ лѣто ѕ.ц.оє.сі

лѣто прѣселише ѿ Скопа града єі кукь православныхъ христиан... порока не имѣєвши никоє оу градоу рекомомоу Конюхоу ѿ арбанашкєскые земли сьграждєномоу ѿ цара Мехмеда царьствующи тогда.

[1] Starine, XII, стр. 254: писмо на архиепископъ Доротей отъ м. октомврий 1466 г. до молдавския войвода Стефанъ Велики. За сѫщото съобщава жеглиговскиятъ дякъ Димитъръ въ послесловието си къмъ преписания отъ него номоканонъ (Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, № 328, стр. 100). Сѫщо така въ една бележка въ рѫкописъ на Хлудовската библиотека (Љ. Стояновић, т, I, стр. 102, № 329), се говори изобшо за преселването на охридчани отъ Мухамеда II въ 1466 г. Глухъ отзвукъ за това преселване се запазилъ въ едно охридско предание, споредъ което Охридъ капитулиралъ предъ турцитѣ доброволно съ условие да не правятъ никаква пакость на християнитѣ. И наистина, клане е нѣмало, но всичкитѣ първи граждани сѫ били преселени въ Анадола въ нѣкое село Кѫзъ-Дервентъ (около Бруса). Отначало сѫ заточили само мѫжетѣ, но после и семействата имъ. Старецътъ Ангелъ Спростановъ отъ Охридъ е разказвалъ на сина си Евтима, че около 1876—77 г. той е ималъ случай да мине презъ това село и да говори съ потомцитѣ на тѣзи охридски заточеници. Тѣ сѫ говорѣли български и между тѣхъ имало предание, че тѣ сѫ произхождали отъ Охридъ. Отъ бележитоститѣ въ Охридъ тѣ сѫ помнили само църквата „св. Климентъ" (Сборникъ на Мин. на нар. просв. за народни умотворения, X, стр. 675, 1 заб.).

Не може да се допусне, че враждата въ Охридъ била извикана отъ противоположни национални стремежи на мирския и духовенъ елементи въ Охридската църква. Самъ архиепископъ Доротей, като съзнателенъ славянинъ, билъ разпространитель на славянската образованость въ охридския диоцезъ, а не може да се мисли, че охридското болярство било противъ славянския характеръ на архиепископията. Въ XV в. архиепископията се пославянчила не по нѣкакво външно насилие, а поради пробудата на славянско съзнание въ охридското паство и поради влизането на значителна славянска (българска и сръбска) маса въ нейния диоцезъ. Ако е имало раздоръ за националния характеръ на архиепископията, то Мухамедъ II щѣлъ да отстрани само представителитѣ на оная фракция, чиито църковнонационални тенденции не сѫ армонирали съ неговата политика, именно представителитѣ на сла-

Съ тоя актъ Мухамедъ II е лишилъ Охридъ отъ най-съзнателната му часть и е отворилъ широко мѣсто за колонизирането му съ турци, които сигурно сѫ заграбили имотитѣ на заточенитѣ граждани.[1] Действително той не е посегналъ върху самостоятелностьта на Охридската църква, но поставяйки цариграждания Марка Ксилокаравъ за нейнъ предстоятель, той, изглежда, е желаелъ да приложи политиката на византийскитѣ императори — самъ да избира охридскитѣ архиепископи, а охридскиятъ Синодъ само да ги рѫкополага. Обаче този случай не е станалъ правило.

Султанитѣ презъ XV в. сѫ водили изобщо вѣротърпимата политика на предшественицитѣ си,[2] обаче не всѣки отъ тѣхъ е билъ строго последователенъ на нея. Мурадъ II се изобразява отъ гръцкия хронистъ Георгий Франци като господарь, който се отнасялъ справедливо къмъ своитѣ поданици. Той строго е заповѣдалъ на административнитѣ си органи и на сѫдиитѣ да не лишаватъ никого отъ правото му. Който престѫпвалъ

вянската партия, защото за приемникъ на Доротея султанътъ е поставилъ, както видѣхме, гърка Маркъ Ксилокаравъ. И архиепископъ Доротей, и дякъ Димитъръ говорятъ неопредѣлено за характера на тоя раздоръ. „Нъ добрѹ ненавистьникȣ дїаволь — пише архиепископъ Доротей на Стефана молдавски — и искони запинатель родѹ христїанскомȣ въздвиже некою крамолѹ междѹ болꙗри нашего града и клироса црьковнаго“. Сѫщо и дякъ Димитъръ: „Повеленїемъ иже въ тогдашнее врѣме сѹщаго въ Охрїдѣ блаженаго архїепископа блъгарскаго Кир Доротеа, иже и не възмогъ до конца искоушенїа злѡбы обрѣтателю оубѣжати врага. нъ нѣкоторѣи крамолѣ междоусобнѣи подвиг'ши се тоу прираженїее въ немоу сътворъшимъ нѣкымъ... Двамата скриватъ характера на раздора, сѣкашъ считатъ за непозволено да го отбележатъ писмено. Това обстоятелство ни кара да подозираме, че въ охридското общество се извършвало нѣкаква конспиративна дейность въ зависимость отъ борбата на албанцитѣ (битката въ 1466 г. е станала между Охридъ и Дебъръ при тогавашната крепость Светиградъ) и че болярите били въ конфликтъ съ клира поради различното отнасяне къмъ това брожение. Заточването на болярите и клира начело съ архиепископа показва, че султанътъ е подозиралъ и еднитѣ, и другитѣ въ дейность противъ държавнитѣ интереси.

[1] Срав. Иречекъ, Byzantin, Zeutschrift, XIII, 200, архиепископъ Доротей, не желаейки да разкрива на молдавския войвода цѣлия трагизъмъ на своето положение, говори, че му било заповѣдано отъ Мухамеда II да се изсели съ „нѣкои боляри и клирици“, но дякъ Димитъръ ясно изразява тежкия ударъ: прѣдвижеть се въ Кѡнстантинь градъ царемь Мехмедѡм и съ мнѡжаишїими ѿ болꙗрь ѡхрїдскых и причѣтник црькѡвных такожде...

[2] Вж. Макед. прегледъ, год. V, кн. 3, стр. 2.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

тази заповѣдь билъ наказванъ съ главоотсичане.[1] Тоя султанъ е позволявалъ на жена си Мара, дъщеря на сръбския деспотъ Гюргъ Бранковичъ, свободно да изповѣдва вѣрата си въ неговия дворецъ. Мухамеданитѣ все още сѫ търпѣли тържественитѣ прояви на християнското чувство. Църквитѣ сѫ имали камбани.[2]

Политиката на Мухамеда II много историци изобразяватъ като благосклонна, обаче тя е била и дволична. Начетенъ въ астрологията и биографиитѣ „на Александра Велики, Октавия, Константина Велики, Флавия и Теодосия (Велики) и съ желание да надмине всички тия“,[3] Мухамедъ II можалъ да владѣе себе си и да проявява нужната вѣротърпимость. И когато е трѣбвало, той я проявявалъ шумно. Следъ превзимането на Цариградъ предъ самитѣ цариградски гърци той се погрижилъ да се избере новъ цариградски патриархъ. Новоизбрания патриархъ Генадий Схоларий[4] той е поканилъ въ своя дворецъ на аудиенция, приелъ го съ голѣми почести, дълго беседвалъ съ него и му далъ безбройни обещания. Когато е дошло време да излѣзне патриархътъ отъ палата, султанътъ му подарилъ скѫпоцененъ скиптъръ и го молилъ да приеме подаръка. Той го изпратилъ до двора и го поканилъ да яхне декорирания конь. По негова заповѣдь дворцовитѣ сановници сѫ придружавали патриарха до църквата „Св. Апостоли“, която султанътъ е опредѣлилъ за патриаршеска.[5] Той е врѫчилъ на патриарха писмени укази, съ които цариградскитѣ патриарси и подведомственитѣ имъ архиереи сѫ били освободени отъ всѣкакви данъци.[6] А папа Николая II Мухамедъ II даже е увѣрявалъ, че може да стане християнинъ. „Когато моята задача на миротворецъ — му писалъ той — ще бѫде осѫществена, нѣма нищо невъзможно, щото, просвѣтенъ отъ тебе и твоитѣ свещеници, отъ чудесата и живота на Иисуса, азъ да приема твоята религия; астролозитѣ ми предсказаха това. Що се отнася до мене, азъ предоставямъ на небето да ме вдъхнови“.[7] За неговата вѣротърпимость говори и фактътъ, че въ 1463 година въ похода си за Босна, на излизане отъ Кюстендилъ, той се отбилъ въ Осоговския манастирь[1] и че въ негово време билъ възстановенъ Рилскиятъ манастиръ и поправенъ Драгалевскиятъ монастиръ,[2] като църквата му „Св. Богородица“ била презографирана (въ 1476 г. съ срѣдства на болярина Радославъ Мавъръ).[3]

---

[1] Phrantzae, стр. 92.

[2] Вж. Йор. Ивановъ, Северна Македония, стр. 166.

[3] Phrantzae, стр. 93.

[4] ibid., стр. 303.

[5] ibid., стр. 306 – 307.

[6] ibid., стр. 308.

[7] У Погодина, Исторія Болгаріи, стр. 181.

Всичко това Мухамедъ II е вършелъ като изкусенъ държавникъ, съ цель да примири поданницитѣ си християни съ политическото господство на турцитѣ, дълбоко съзнавайки културното превъзходство на първитѣ предъ вторитѣ. Внимателното му отнасяне къмъ християнството се дължало до известна степечь и на влиянието на мащехата му Мара, която следъ смъртьта на мжжа си султанъ Мурадъ II е получила свобода и на старость се поселила въ селото Ежево (Сѣрско). Мухамедъ II я почиталъ като сжща майка и не е отхвърлялъ нейнитѣ ходатайства, съ които тя често се явявала предъ него за християнитѣ и за манастиритѣ, особено атонскитѣ и иерусалимскитѣ. „Ꙗко много и прѣизлиха — разказва за нея съвременниятъ писатель дякъ Владиславъ — дрьзновѣниѥ оу нѥго имоуща надежда не погрѣшивьши искомоѥ полоучеть“[4]. По нейно ходатайство Мухамедъ II е позволилъ на рилскитѣ монаси да пренесатъ тържественно мощитѣ на св. Ив. Рилски отъ Търново въ Рилския манастирь[1] и ще да е издалъ и фирманътъ, съ който е освободилъ Рилския манастирь отъ десетъкъ и всички други държавни данъци.

---

[1] Иор. Ивановъ, Северна Македония, стр. 408. За причинитѣ на това посещение нищо не се говори въ паметника. Той посетилъ манастиря при тревожни обстоятелства и сѣкашъ нарочно, понеже монастирътъ не му билъ на пжть за Босна. Може би, когато дошълъ въ Кюстендилъ, той си спомнилъ нѣкой разказъ на мащеха му Мара за чудесата на св. Иоакимъ Осоговски и въ зависимость отъ неговото напрегнато религиозно настроение, свойствено въ военно време, тоя разказъ е породилъ въ султана мимолетна вѣра въ помощьта на християнския светия.

[2] Следъ 1451 г., когато Мухамедъ II се възкачилъ на престола, и преди 1463 г., когато умрѣлъ първиятъ игуменъ на Рилския монастирь Иоасафъ (срв. Йор. Ивановъ, Св. Иванъ Рилски, София, 1917 г., стр. 41-43).

[3] Г. Баласчевъ, Словѣнски надписи отъ югозападна България, въ сп. „Минало“, 1913 г., кн. 7 и 8, стр. 206. Възъ основа на тѣзи факти той даже се решава да твърди, че султанъ Мухамедъ II е позволилъ на християнитѣ да си възобновятъ разрушенитѣ при турското нашествие църкви (Кремиковскиятъ монастирь „св. Георгий“ и древнитѣ му християнски останки въ сп. „Народенъ стражъ“, София, 1925 г., кн. 14, стр. 6, кол. 2).

[4] Гласник, XXII, 292—293, Вж. и въ „родословието“ въ Гласник, LIII, стр. 42, гдето за нея се говори: „многимъ бывьши застоупьница, изрѣдьнѣ же светыѥ горы Атона, ꙗко близь соуща и мнихомь светы горы и инимь мона-

При все това Мухамедъ II по духъ билъ мухамеданинъ и е живѣелъ съ идеала за победата на мухамеданския свѣтъ надъ християнския[2]. Човѣкъ съ деспотиченъ нравъ[3] и съ макиавелистически свѣтогледъ,[4] той е търпѣлъ християнскитѣ наредби въ държавата си до толкова, до колкото не прѣчили на неговитѣ държавни цели. Въ рапорта си за Турция, представенъ на краля Алфонса на връщане отъ Цариградъ презъ пролѣтьта на 1454 г., венециянскиятъ посланикъ Николай Сагундино го изобразява даже като християномразецъ[5]. Поради това патри-

---

стиромь, ꙗко маты обрѣташе се и ходатаица кь царьствꙋюштомꙋ, понеже ꙗко присноꙋю свою матерь царь Моухамедь любляше и почитоваше лютѣ и невѣрьнь сыи . . .“ Сжщо и въ Monumenta Serbica, 521, гдето се говори, че дубровнишкитѣ търговци ѝ предавали ежегоденъ данъкъ въ полза на иерусалимския монастирь „Св. Архангелъ“.

[1] Гласник XXII, стр. 292—293.

[2] Срв. Иречекъ, Ист. на бълг., стр. 281.

[3] Една анонимна миланска записка така характеризира Мухамеда II: „Тоя султанъ е твърде смелъ, бързъ въ изпълнението на своитѣ предначертания и не допуща противоречия на своето мнение и, за да прави туй, що иска, той е възпиталъ двама млади паши-свои връстници, които му следватъ въ всичко . . .“ (Журналъ Минист. Нар. просвѣщенія, 1872 г., октябрь, стр. 300).

[4] Той е смиталъ позволено братоубийството, щомъ се извършвано отъ султанитѣ за запазване на своя престолъ (Hammer, Histoire de l'empire Ottomane, 1836 г., t. III, 302 и 303).

[5] Въ „Журналъ Министерства нар. просвѣщенія 1872 г., октябрь, 295—296. „Турскиятъ султанъ, о славнейши кралю, писалъ той, е на 23 години. Той е меланхоличенъ по нравъ и видъ, съ доста красиво лице, въ чието очъртание се изразява човѣколюбие и любезность, действително нему вродени, макаръ да изглежда, че той твърде жестоко постжпва съ християнитѣ, но азъ бихъ приписалъ това не на характера му (защото скрититѣ подбуди на душата се откриватъ въ чъртитѣ на лицето), а на омразата къмъ нашия родъ и къмъ името християнско, отъ която той пламти и се мжчи“. Като описва неговитѣ привички и характеръ, Сагундино казва: „Откогато е завладѣлъ Цариградъ, вѣроятно, по волята Божия, съ Негово съгласие, Негово попущение, въпрѣки надеждата, въпрѣки очакването и всеобщото мнение, той е станалъ твърде високомѣренъ и жестокъ къмъ християнитѣ. Той счита за себе си всичко позволено и се надѣва, че лесно е да достигне всичко, що иска, и, накрай, той дързае и бълнува да изтрѣби цѣлия свѣтъ“.

архъ Генадии Схоларий, въпрѣки даденитѣ му привилегии, не е можалъ дълго време да пренася новото положение и се отказалъ отъ престола, като се оттеглилъ въ манастирь[1]. Че Мухамедъ II не е хранѣлъ искрено чувство на почить къмъ християнското духовенство, показва фактътъ, че той е свалилъ отъ престола патриарха Иоасафа I и му обръсналъ брадата, а на великия еклесиархъ Максимъ е отсекълъ ноздритѣ[2], понеже патриаршията не позволила на султанския протовестиияръ-християнинъ да се ожени, при жива законна жена, за плѣнницата-жена на атинския владетель. Военнитѣ походи на Мухамеда II въ непокоренитѣ християнски земи били придружени и съ насилия надъ съвестьта на християнитѣ. Въ 1481 г., когато турцитѣ превзели г. Гидрунтъ (въ Италия), плѣненитѣ християни били принуждавани да се потурчатъ, като сж били подлагани на разни изтезания. И понеже християнитѣ не сж искали да се отрекатъ отъ вѣрата си, всичкитѣ сж били избити, а младежитѣ и момитѣ били откарани за харемитѣ[3]. Несъмнено, отъ омраза къмъ християнството той е превърналъ въ джамии само въ Цариградъ 12 църкви[4], между които и „Св. София“. Подобни насилия ще да сж ставали и въ другитѣ области, особено въ Албания и въ Охридска Македония, презъ които, борейки се съ непокорнитѣ албанци, тоя султанъ е минавалъ пламналъ отъ гнѣвъ и омраза къмъ християнитѣ.

Въ началото на XVI в. кадиитѣ (сждебнитѣ власти) като че ли се въодушевлявали отъ чувство на справедливость и се стараели да подържатъ мирно съжителство между мухамедани и християни. Тѣ сж завързвали дружба съ по-първитѣ християни (миряни и духовни лица). Напр. софийскиятъ свещеникъ

И Яковъ де Промонторио де Камписъ го характеризира като „страшенъ (horribile), жестокъ, лудъ, кучешки и зълъ турчинъ, но великодушенъ“ (Известия на историческото дружество въ София, кн. IX, 1929 г., Исторически материали, стр. 69)

[1] Отъ манастиря той така изразилъ своята душевна тегота въ писмото си до солунския митрополитъ Иосифъ: „Нашето време е неизразимо бедствено и чуждо за всѣко добро. И остава, седейки нѣкжде въ жгъла, да оплакваме въ мълчание крайното бедствие на народа и да се молимъ за прекратяване на такъвъ животъ“. (Христіанское Чтеніе, 1862 г., ч.I, стр. 613, заб. 1.

[2] Crusii, Turcograeciae, lib. II, стр. 121—122.

[3] Crusii, Turcograeciae, II, Annot., стр. 198.

[4] *Παπαρρηγοπούλου*, цит. съч., V, стр. 500.

Пѣю, възпитатель на св. Георгий Софийски, е билъ добре познатъ на софийския кадия, у когото ималъ свободенъ достѫпъ[1]. Той могълъ да има такъва близость съ кадията, освенъ поради личнитѣ си качества, още поради възгледа на кадията, че има известно сродство между християнството и мухамеданството, което той е смѣталъ само за трето, по-пълно Божие откровение, следъ Синайското и Христовото[2]. Поради тоя възгледъ кадиитѣ не сѫ считали за справедливо да се потурчва насилствено единъ християнинъ. На вика на разярената тълпа да изгори Георгия кадията е отговарялъ укорително: „Понеже своята вѣра похвалява и нашата не приема, затова ли да го изгоримъ?“. И макаръ че отначало е убеждавалъ Георгия доброволно да приеме мухамеданството, той не е отстѫпвалъ на тълпата, до като тя не е обвинила Георгия въ хула противъ Мухамеда, султана, войводитѣ и сѫдиитѣ и е заплашила кадията, че ще се оплаче на султана, ако отпустне Георгия. Ако тоя разказъ не е сцена, построена отъ автора на житието по евангелски образецъ, то кадията се отнасялъ къмъ Георгия така толерантно, както и Пилатъ къмъ И. Христа.

И въ половината на XVI в., ако се сѫди по сѫдебния процесъ противъ св. Николая Софийски, турскиятъ сѫдъ е считалъ за свое призвание да раздава всѣкиму правото и да не допуща насилие надъ съвестьта. Той старателно изследвалъ свидетелствата и строго е наказвалъ лъжесвидетелитѣ. Затова посоченитѣ отъ народа свидетели противъ св. Николая се скрили. Двамата софийски сѫдии, които сѫ водили следствието противъ св. Николая Софийски, сѫ правѣли голѣми усилия да го освободятъ отъ разярената тълпа. Частно вториятъ кадия

---

[1] Житие на св. Георги Софийски, Гласник, XXI, стр. 140.

[2] Когато софийскиятъ мѫченикъ Георгий е заявилъ на сѫдията, че той нѣма въ себе си нищо по-високо отъ любовьта къмъ Христа, сѫдията е отговорилъ: „Нима казвамъ да се отречешъ отъ Христа и да не го обичашъ, да не го почиташъ? Да не бѫде, понеже и азъ твърде го обичамъ и изповѣдвамъ, че е зачнатъ отъ Духа Божи и отъ девица Мария е роденъ безъ мѫжъ и е истински пророкъ и живъ се възкачи на небесата, и пакъ той ще бѫде сѫдия въ последния день. Който не вѣрва на това, проклетъ да е, но какво зло ние правимъ, че и Мухамеда почитаме и извършваме закона, който Богъ му даде, и вѣрваме, че райскитѣ ключове сѫ предадени нему отъ Бога?“. (Ibid., стр. 144).

(премѣстенъ отъ Скопье въ София) много обичалъ да дружи съ християнитѣ[1].

Обаче и въ двата случая турскиятъ сѫдъ, макаръ и да ималъ правово съзнание и почитъ къмъ християнството, не представлявалъ сила, която да гарантирала пълна религиозна свобода на християнитѣ и безбеденъ животъ на Църквата. Султанитѣ отъ това време явно горѣли отъ ревность да разпространятъ мухамеданството. Наистина, тѣ сѫ давали привилегии на нѣкои църковни учреждения и манастири. Баязидъ II, Селимъ I и Сулейманъ Великолѣпни сѫ подтвърдили привилегиитѣ на Рилския манастирь, дадени отъ Мухамеда II[2]. При Баязида II била построена (между 1493 и 1497 г.) църквата „Св. Георгий“ на Кремиковския манастиръ.[3] Даже султанъ Селимъ специално е предписалъ на кюстендилския санджакъ да наказва всѣки, който вреди на горитѣ и земитѣ на тоя манастирь[4]. Обаче това е било само привидно примирение съ многобройното християнско население въ държавата имъ. Право забелязва Миятовичъ, „че турцитѣ сѫ воювали и сключвали миръ съ християнскитѣ държави, обаче съ християнската вѣра никога не прекращавали войнитѣ, никога не сѫ сключвали миръ до наши дни“[5]. Султанъ Баязидъ II (1481—1512 г.) билъ кротъкъ, миролюбивъ и ученолюбивъ, но спрямо християнскитѣ си поданици той е взималъ стѣснителни мѣрки и е водѣлъ продължителни войни съ християнскитѣ държави, поради което гърцитѣ сѫ го наричали *μισόχριστος* (христомразецъ) и *χριστιανόμαχος* (християноборецъ)[6]. Той е превърналъ въ джамии 10 църкви[7]. Приемникътъ на Баязида II, Селимъ I (1512—1520), който съ подчинението на свещенитѣ градове Мека и Медина е cталъ халифъ, билъ плашило не само за раята, но и за придворнитѣ. За да си обезпечи престола, той е унищожилъ двамата си братя и петима свои племенници.

---

[1] Житие на св. Никола Софийски, издание на Сырку, стр. 104: ѕѣло̀ бо̀ желаше съ хр҇тїаны беседоу оумножевати.

[2] Сборн. М. просв., IV, стр. 610, 611, 612.

[3] Г. Баласчевъ, Кремиковския манастиръ... Сп. „Народенъ стражъ“, 1925 г., кн. 14, стр. 6 и 7.

[4] Мсб. IV, стр. 611.

[5] Гласник, XXXVI, стр. 194.

[6] Христ. чтенiе, 1861 г., м. I iюль, стр. 27.

[7] *Παπαρρηγοπούλου*, V, 500.

Той така е мразѣлъ християнството, че не можелъ да търпи благолепието на християнскитѣ храмове. Минавайки еднажъ по Скутари, той е забелязалъ домъ, покритъ съ красиви керемиди. Жителитѣ сж обяснили, че по разпоредба на патриарха тѣ сж покрили тоя домъ, за да бжде храмъ. Султанътъ се разсърдилъ и заповѣдалъ да се опредѣли друго здание за храмъ[1]. Малко преди смъртьта си (въ 1518 или 1519 г.) Селимъ I е заповѣдалъ да се превърнатъ въ джамии всички каменни християнски храмове, като е позволилъ на християнитѣ да строятъ само дървени църкви. Вследствие на тая заповѣдь всичкитѣ гръцки църкви въ Цариградъ, освенъ патриаршеската *ἡ Παναγία τοῦ Μοχλίου*, сж били превърнати въ джамии[2]. Тогава ще да сж били превърнати въ джамии и охридскитѣ църкви „св. София“, „св. Климентъ“ (на Имаретъ), „св. Димитъръ“ (на житния пазаръ) и др. Тоя султанъ даже е искалъ да потурчи цѣлата рая, но великиятъ му везиръ Пири паша и мюфтията Джемали сж го отклонили отъ това намѣрение[3]. Тогава сж били разграбени Жеглигово и Овче поле[1].

---

[1] Crusii, Turcograeciae, I, стр. 39.

[2] У Дриновъ, Съчинения, I, 530.

[3] Дриновъ, pag. cit.; Папаригопуло, V, 500. Отзвуци за лошото положение на българитѣ въ това време намираме въ една ржкописна българска повѣсть подъ заглавие „О времени втораго разоренія Болгаріи, каковымъ образомъ бысть“ отъ 1831 г. (у М. Дриновъ, Съчинения, I. стр. 529). Тамъ се говори, че въ 1522 г., по внушение на цариградския патриархъ, султанъ Селимъ съ голѣмъ гнѣвъ е възсталъ противъ България и самъ разорилъ Тракия отъ Одринъ до Срѣдецъ, а каймакаминътъ Мурза татарски съ 46,000 войска татари е опустошилъ всичко отъ Черно море до Видинъ, и въ Македония султанскиятъ везиръ съ 33,000 войска е потурчилъ всичко отъ Драма до Босна (Доспатъ планина, Чепино, Круп-никъ, Кочани). Въ сжщото време Търновската патриаршия била изгорена и патриархътъ закланъ съ мечъ. Тукъ, несъмнено, известията сж объркани и преувеличени. Нито Селимъ I, нито Селимъ II не сж могли да опустошатъ България въ 1522 г., защото Селимъ I е умрѣлъ въ 1520 г., а Селимъ II е почналъ да царува отъ 1566 г. При все това въ тѣхъ е отразена враждебната политика на тѣзи султани къмъ българитѣ. Не било по-добро положението на християнитѣ и въ сръбскитѣ епархии на Охридския диоцезъ. За това ясно свидетелствува единъ ненаименуванъ сараевски житель отъ 1516 г. 18 септемврий въ единъ ржкописъ на Троицкия монастирь около Плевле: „Тωгда бо вь тые дни вь той земли бѣше великоіе оумноженїе агарѣньскыхь чедь, а православнїе вѣри христїаньскые вь тожде земли великоіе оумаленїе, іако не ωбрѣсти

Съ името на Сулеймана Великолепни (1520—1566) се свързва златната епоха на османската държава. Турската империя се разширила до крайнитѣ си предѣли и културно е напреднала. Обаче всичко, що е направилъ Сулейманъ, е спомагало главно за благополучието на турцитѣ. Той, наистина, е ревизиралъ старитѣ закони и е създалъ нови, проникнати съ известна хуманность и толерантность[2], ала въ законодателството му рѣзко се прокарва неравенството на християнитѣ съ мухамеданитѣ, християнитѣ той нарича гяури, на баняджиитѣ предписва да употрѣбяватъ за християнитѣ отдѣлни, отбелязани съ особени знакове пещемали, а на бръснаритѣ — да не употрѣбяватъ една и сѫща кърпа и единъ и сѫщъ бръсначъ за „гяуритѣ“ и мухамеданитѣ[3]. Главна цель на неговата вѫтрешна политика е било увеличението на мухамеданитѣ за смѣтка на християнитѣ. Той е наложилъ на християнитѣ новъ тежъкъ данъкъ, като е освобождавалъ отъ него само ония, които сѫ потурчвали единъ отъ своитѣ синове. Въ сръбското село Плевле (Новопазарско) въ дома, гдето се установилъ италиянецътъ Бенедето Рамберти е видѣлъ, какъ по-стариятъ отъ седемьтѣ синове се потурчилъ, за да избави семейството си отъ непосилния данъкъ[4]. Запазенитѣ сръбски записи наричатъ царува-

---

се ничтоже Тогда бо царьствоующꙋ нечьстивѣишемоу цароу Селїмоу“ (Љ. Стояновић, I, стр. 130, № 427). Може би, Синанъ паша, който, споредъ народното предание, е потурчилъ населението около Шаръ планина, и разрушилъ монастиритѣ положки „св. Георгий“, „св. Архангелъ“ въ Рѣка, дебърски „св. Ив. Бигоръ“ и кичевски „Пречиста“, е тъждественъ съ едноимения великъ везиръ на султанъ Селимъ I, (срв. В. Кънчовъ, Македония, Етнография и статистика, стр. 41 и 47). Едно предание въ дебърското село Луково приписва на султанъ Селимъ (неизвестно първиятъ или вториятъ) потурчването на Дебъръ (В. Кънчовъ, цит. съч., стр. 41), заедно съ което ще да е билъ разрушенъ монастирьтъ „св. Илия“ при Бродъ и почнало потурчването на помацитѣ въ Кичево и селата отъ Долно Кичево (ibid., стр. 48).

[1] Плѣнише тѫрци Жеглигово, Овче полѣ, многа скрьбь бысть. (Rad, V, стр. 179. Бележка на иеромонахъ Михаилъ отъ Раваничкия монастирь въ рѫкописната повесть за пренасянето на мощитѣ на св. Лука въ Смедерово).

[2] Hammer, цит. съч., т. VI, стр. 278.

[3] ibid, 277.

[4] Периодическото списание, кн. IV, стр. 97. Бенедето Рамберто билъ спѫтникъ на венецианския посланикъ Даниилъ де Лудовичи при двора на султана Сулеймана I въ 1534 г.

нето на Сулеймана Великолепни „лѣта люта и напразна“[1], „люта и прискрьбна времена“[2], а самия него „лютъ и немилостивъ царь“[3]. А въ една бележка отъ 1550 г. чуваме викъ на ужасъ отъ неговитѣ изстѫпления: „тогда же царьствѹющѹ царѹ Сѹлейманѹ на христїанѡх ѹбїи не просто бїющїи, нь ѹбивающии“[4]. Сѫщиятъ султанъ, следъ като превзелъ Бѣлградъ (28 августъ 1521 г.), е преселилъ жителитѣ му въ Цариградъ и обърналъ града въ голѣма турска крепость. Следъ превзимането на Срѣмъ (1526 г.) турцитѣ сѫ разрушили столицата му Купиникъ, както и градоветѣ Митровица (на р. Сава), Сланкаменъ, Беркосово[5].

Вѣрни съратници на султанитѣ въ стремежа имъ да ослабятъ християнската църква сѫ били административнитѣ власти. Представа за тѣхния фанатизъмъ ни дава сѫдебниятъ процесъ противъ св. Николай Софийски. Софийскиятъ управитель е позволявалъ на турцитѣ да се събиратъ на тълпи и да правятъ насилия предъ неговитѣ очи, а на християнитѣ съвсемъ е запрещавалъ да присѫтствуватъ на процеса и не ги допускалъ да се виждатъ съ мѫченика.[6] Следъ като лъжливитѣ свидетели се записали въ сѫдебната „кондика“, управительтъ е застаналъ на чело на тълпата, която е грабнала Николая отъ затвора и го откарала на мѣстонаказанието. А на християнитѣ, които сѫ придружавали Николая, той е запретилъ да ходятъ предъ или задъ мѫченика.[7] Около мѣстонаказанието е имало само мухамедани. Само авторътъ на житието Матей се криелъ срѣдъ тѣхъ, но никакъ не смѣелъ да се приближи, за да вземе частица отъ мощитѣ на Николая „мно́жьства ра́дꙑ ѹбі́иць“ и понеже билъ познатъ на управителя.[8] Последниятъ е подбуждалъ тълпата да хвърля камъни върху тѣлото на Николая, като е заплашвалъ съ наказание всѣки, който не хвърля камъни.[9]

---

[1] Љ. Стојановић, I, стр. 150, № 471.

[2] ibid., стр. 158, № 439.

[3] loc. cit.

[4] ibid., кн. III, стр. 157, № 5604.

[5] у К. Јиречек, Историја Срба, II, 1923 г.. стр. 208.

[6] Житие на св. Николай софийски, стр. 104: „ни є̑ди́ного х҃рті́анъ сподо́блѧхоу нечестивы беседе є̑го и̑ли є̑диного зренї́а.

[7] стр. 133.

[8] стр. 136.

[9] pag. cit.

При подобни султани и граждански власти, естествено, и мухамеданското население все повече се и изпълвало съ омраза къмъ християнството. Разграбвани били църковни и частни християнски имоти.[1] Турцитѣ отнимали църковнитѣ камбани и ги разтопявали за топове. Обичайно било, щото всѣки еничеринъ, връщайки се отъ война, да донесе отъ християнскитѣ земи най-малко по едно парче отъ камбана, като материалъ за арсенала.[2] Християнскитѣ църкви били разрушавани[3] или превръщани въ звѣрилници, въ които сж държели слонове, лъвове и други звѣрове.[4] Изобщо турцитѣ не сж позволявали да се строятъ нови църкви, а да се ремонтиратъ позволявали само въ рѣдки случаи. „Отъ църквитѣ—съобщава генуезецътъ Мернавини (въ написаната си около това време „Vita lege turchesca di gio“) отниматъ камбанитѣ и всичкитѣ останали украшения и църковната утварь. Сетне превръщатъ църквитѣ въ джамии. На християнитѣ оставатъ само нѣколко църкви и то бедни и низки, въ които имъ позволяватъ да извършватъ богослужението, но не публично и съ низъкъ гласъ. Когато тѣзи църкви вследствие земетърси или вѣтъръ, или вследствие на ветхость се разрушатъ, християнитѣ не смѣятъ да ги поправятъ, ако само за голѣми подкупи не получатъ право за това. Да се държатъ проповѣди и да се обявява евангелието съвсемъ е запретено въ тѣхъ“.[5] А частно въ Босна турцитѣ сж запрещавали даже да се поправятъ християнскитѣ храмове.[6] Турското население не можело да търпи религиозни манифестации на християнитѣ.[1]

---

[1] При царуването на Сулейманъ Великолепни отъ сръбскитѣ монастири се чува вопълъ на отчаяние Въ една бележка на ржкописъ на Троицкия монастирь № 25 се казва: вь та лѣта царствоующоу немилтеному цароу султан Сулеиманоу, и все царство ихь беше. и велика намь ноужда ѿ нихь беше, еже имехмо имениа, все намь възымахоу, едни ни приходеще, а дроузи ходеще, и висе еже сьтецахωм, висе възимахоу тачию велицемь трудωм еже трудихом, и съвьршисмо сь миние... тешка роука, а оумь моутан ѿ мысли иагаренскихь.“ (Љ. Стояновић, кн. I, стр. 158, № 492).

[2] Гласник, XXXVI, стр. 195. Това съобщава рицарътъ фонъ Харфъ който е посетилъ Турция къмъ 1499 г. Той е видѣлъ много части отъ камбани въ Одринъ.

[3] Въ една бележка на Нерѣзкия монастиръ открито се казва: „Вь лѣто ≠ З.Н.М.Г. (7043—1535 г.) расипаше (турцитѣ) цркве оу Скоп'е. (Љ. Стояновић, кн. I, стр. 158)

[4] У Погодина, цит. съч., стр. 150.

[5] Гласник, XXXVI, 194.

[6] Съобщение на Венедиктъ Курипешичъ отъ 1530 г.. Вж. Периодическо списание“, кн. IV, стр. 80.

Турцитѣ сж имали голѣма слабость къмъ хубавия кавказки типъ. Затова тѣ сж грабѣли красиви християнки и се женили за тѣхъ. Сжщо и султанитѣ се женѣли за християнски принцеси и сж събирали за еничери все красиви християнчета. Подбуждани отъ тоя инстинктъ на подборъ, турцитѣ въ XVI в. се стремили да потурчатъ ония християни, които ги пленявали съ своята красота и доброта. Така е било съ софийскитѣ мжченици — красивия и благонравенъ юноша Георгиий и кроткия, беззлобния мжжъ Николай. Последниятъ билъ опияненъ отъ приятелитѣ му турци до безсъзнание въ едно кафене и билъ обрѣзанъ. Когато се събудилъ, той почналъ да ридае за своето падение, обаче турцитѣ сж обявили потурчването му за свършенъ фактъ и неудържимо се радвали за своя успѣхъ, като танцували, за да го развеселятъ.[2] Ако подобенъ християнинъ е откажелъ да се потурчи, фанатизмътъ на турското население взималъ крайни размѣри.[3] Въ половината на XVI в. въ София е пострадалъ още св. Георгий Нови, а на 1 октомврий 1520 г. въ Македония Яковъ отъ Костуръ съ двамата си ученици Яковъ и монахъ Дионисий.[4]

---

[1] Дякъ Владиславъ разказва, че въ 1469 г., по случай пренасянето на мощитѣ на св. Иванъ Рилски отъ София въ Рилския монастирь (въ София мощитѣ току що били пренесени отъ Търново), се събралъ много народъ, който е предлагалъ свещеницитѣ да се облѣкатъ въ свещенитѣ дрехи и съ свещи и кадилници да съпроводятъ мощитѣ до монастиря св. Ив. Рилски. Обаче това предложение било отхвърлено, понеже „нѣции же отъ народа не дамхоу, глаголахоу бо: коимь се чедь агаренскыхь зависти, да не нѣчьто ненадеждьно сьдѣють намь; и оугодьнь бысть вьсѣмь сьвѣть сь (Гласник, XXII, 297). Очевидно, мухамеданското население не можело да понася безъ раздразнение религиозни манифестации на християнитѣ. Фактътъ, че народътъ се подчинилъ на съвѣта на малцинството, показва, че по-рано е имало мухамедански изстжпления. Народътъ си спомнилъ за тѣхъ и се отказалъ отъ увлѣчението си. За страхъ отъ мухамедански изстжпления се говори и въ заключителната молитва на дякъ Владиславъ къмъ св. Иванъ Рилски, комуто се моли: „отъ нападанны иноплеменьныхь сьхрани ны“ (ibid. стр. 301). Подъ иноплеменници той разбира, несъмнено, мухамеданитѣ.

[2] Житие на св. Николай, стр. 68 и 72.

[3] Ясна представа за това ни даватъ житията на софийскитѣ мжченици. Когато следъ първото изследване кадията е заповѣдалъ да отведатъ Георгия въ затвора, тълпата, разсвирепѣла, е вързала ржцетѣ

[4] *Σάθα, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, III, 605.

Макаръ че, повидимому, насилственитѣ обръщения на християнитѣ въ мухамеданство сѫ били рѣдки и ставали съ

му назадъ и едни сѫ го биели, други сѫ го блъскали, трети сѫ го плюели (Гласник, XXI, стр. 139). При второто изследване, когато Георгий безъ страхъ е изповѣдалъ Христа и нарекълъ Мухамеда лъжепророкъ, тълпата е извикала гръмко и се устремила къмъ Георгия „зоукы своими скрьжещоуще и растрьгноути ѥго хотеще“ (ibid., 145). На въпроса на кадията, що трѣбва да стане съ Георгия, тълпата извикала: „да огнемь сьжежень боудеть и пепель ѥго на вьздоухь да развѣѥмь“ (ibid., стр. 146). Когато кадията е отстѫпилъ, турцитѣ се нахвърлили върху Георгия „ꙗко вльци и растрьгноути агньца“ и едни сѫ го биели по бузитѣ, други сѫ го плюели, трети сѫ го тласкали насамъ-нататъкъ, при това сѫ вързали рѫцетѣ му отзадъ съ желѣзни вериги и го водили презъ чаршията. А глашатаятъ е викалъ силно: „Елате всички вие, които пазите нашата вѣра, и носете дърва да изгоримъ тоя, който похули нашия законъ и който не искаше да се отрече отъ Христа“ (ibid., стр. 147). Мухамеданитѣ сѫ запалили клада, съблѣкли Георгия по риза, и съ вързани рѫце отзадъ дълго време сѫ го пъхали въ огъня и пакъ сѫ го извличали, като го питали не ще ли се откаже отъ Христа, докле най-после единъ го ударилъ съ дърво по главата (ibid., стр. 148—150). Около кладата било устроено диво тържество. За по-скорошното изгаряне на Георгиевото тѣло турцитѣ сѫ хвърлили въ огъня части на мъртви животни. Но понеже, споредъ житието, тѣлото на мѫченика не горѣло бързо, тѣ сѫ решили да го горятъ до другия день и въ случай, че не изгори, да го хвърлятъ въ трапъ (ibid., стр. 152). Обаче тѣхното намѣрение не се осѫществило, понеже презъ нощьта християнитѣ сѫ успѣли да откраднатъ тѣлото на Георгия. Тази постѫпка на християнитѣ не е възбудила турцитѣ: тѣзи сѫ помислили, че Георгий невидимо е изчезналъ, и сѫ повѣрвали на разказа на презвитера Пѣю, възпитатель на Георгия, че сутринь, отивайки въ църква по обичая, той е намѣрилъ Георгия легналъ срѣдъ църквата. Поради това тѣ сѫ позволили на християнитѣ да погребатъ Георгия съ честь (ibid., стр. 153—154.)

Съ сѫщата неубуздана ярость и дива радость билъ изтезаванъ и умъртвенъ мѫченикъ Николай. Били сѫ го съ юмруци, плѣсници, желѣзни тояги, хвърляли му камъни, тъпчели го съ крака по всичкитѣ части на тѣлото му и единъ му извадилъ окото и челюститѣ (Житие на св. Николая, стр. 103, 134 -135), най-после му раздробили главата на части. Останкитѣ му били изгорени. Когато Николай билъ въ затвора, никой отъ християнитѣ не е могълъ да се вижда съ него отъ страхъ предъ турцитѣ, освенъ тайно, чрезъ подкупи и въ моменти, когато турцитѣ сѫ били въ джамиитѣ (ibid., стр., 135). И тогава, както въ по-нови времена, е имало срѣдъ турцитѣ нѣкои, които сѫ хранѣли особена омраза къмъ християнитѣ и сѫ подбуждали турската маса противъ християнитѣ. Въ процеса на св. Николая единъ старъ турчинъ, отъ когото, споредъ житиеписеца, много била пострадала християнската църква и който като лютъ вълкъ тъпчелъ Христовото стадо и разрушавалъ храмоветѣ, е голѣма прѣдпазливость,[1] обаче ако само въ София, столицата на румелийския бейлеръ бей, презъ първата половина на XVI в. сѫ били наказани съ смърть трима християни (Георгий, Николай и Георгий Нови), защото отказали да се потурчатъ, то не още съмнение, че християнитѣ въ провинциялнитѣ градове, особено въ селата сѫ били повече изложени иа турския фанатизъмъ. Самъ Курипешичъ е видѣлъ въ сръбскитѣ земи, предъ очитѣ на пратеницитѣ на австрийския императоръ Фердинандъ I, че турцитѣ сѫ биели християнитѣ стари, млади, даже жени, и християнитѣ не сѫ смѣели да разговарятъ съ делегацията, а само Курипешичъ е можелъ тайно да се срѣща съ тѣхъ, които сѫ изказвали желание да се преселятъ въ Австрия.[2] И Мернавини съобщава: „На никого отъ християнитѣ не е позволено да служи въ държавната управа, нито да носи орѫжие, нито да се облича като турчинъ, нито е свободенъ да се весели. Ако той извърши неправда на тебе или на Христа съ най-оскърбителна дума, ти трѣбва да мълчишъ и да пренасяшъ. Ако продумашъ само една неприятна речь противъ тѣхната вѣра, той иска съ сила да те потурчи; отворишъ ли и после уста противъ Мухамеда, ще те изгори живъ“.[3] Известията на тѣзи чужденци се подтвърждаватъ отъ много жалостни сръбски лѣтописни бележки отъ това врѣме.[4]

Съ усилването на турския фанатизъмъ, положението на християнското духовенство се влошавало. Наистина, на архиереитѣ се позволявало да обхождатъ своитѣ епархии, да поучаватъ паството си, да свикватъ църковни събрания и изобщо да рѫководятъ всички духовни дѣла на християнитѣ.[5] Самото мухамеданско общество по традиция се отнасяло къмъ владицитѣ съ известна почить като къмъ лица, назначени съ сул-

---

подбуждалъ тълпата да иска смъртното наказание на Николая, съ надежда, че ще получи голѣма награда на небето за убиването на християни (ibid., стр. 129). По негово обвинение билъ обѣсенъ другиятъ софийски мѫченикъ Георгий Нови.

[1] Срв. Сырку, цит. съч., стр. CCCV.

[2] Периодич. спис., IV, 80.

[3] Гласник, XXXVI, стр. 194—195.

[4] Въ рѫкописното четвероевангелие на Троицкия монастирь (около Плевле) отъ 10 октомврий 1537 г. се казва: „ . . . Устрьмились се бѣху тогда исмаилтении немилостивно на стадо Христово, јакоже льви свѣрепи и от тех страха смутихсе умом“, (Љ. Стояновић, кн. I, стр. 158, № 489).

[5] Вж. Житие на св. Николай Софийски, стр. 142.

тански beратъ. Обаче при все това владицитѣ не били въ състояние да защитятъ пасомитѣ си отъ турскитѣ изстжпления. Въ процеса на мжченика Георгий софийскиятъ митрополитъ съвсемъ не се явилъ. Сжщо и за смъртното наказание на Николая софийскиятъ митрополитъ не е протестиралъ предъ турскитѣ власти. Свещеницитѣ и монаситѣ, особено въ провинциялнитѣ градове, сж били изложени на всѣкакви унижения. „Турцитѣ не могатъ да не набиятъ монаситѣ и свещеницитѣ — съобщава Мернавини" —, а тѣзи всѣки може и да оплюе и да ги направи бедни и неволни.[1]

Може би въ голѣмитѣ центрове на охридския диоцезъ духовенството е било по-запазено отъ мизерия и унижения.[2] Ала изобщо материалното положение на свещеницитѣ и монаситѣ е било твърде лошо. „Живѣятъ тѣ — пише сжщиятъ Мернавини — като че ли сж светотатци, като че за срамъ ѝ на Бога, и на хората. Отъ църквитѣ нѣматъ никакви приходи; живѣятъ отъ туй, що ще имъ предложи нѣкой по своята добра воля. Обикновено отиватъ въ гората, сѣкатъ дърва и ги носятъ на пазаря и тъй се поминуватъ."[3]

Това е било въ връзка съ общия икономически упадъкъ на Охридската архиепископия презъ XV и XVI в., понеже паството ѝ, както цѣлата рая, била икономически съсипвано отъ постояннитѣ войни на турцитѣ и отъ многото данъци и тегоби. Първоначално въ Турция данъцитѣ не били голѣми. Мурадъ I, както видѣхме,[4] завещалъ на своя синъ Баязида I, да взима умѣрени данъци отъ раята. При все това той е нанесълъ икономически ударъ на християнското население, като е въвелъ спахилъка.[1] Той завелъ обичая, отъ превзетата християнска областъ да се дава по $^1/_3$ на вакъфитѣ и на султана, а останалата $^1/_3$ да се раздѣли между отличилитѣ се войници въ Косовската битка.[2] По такъвъ начинъ въ турско време обезземленото християнско население станало повече, отколкото при християнскитѣ владетели. При това съ осложнението на държавния механизъмъ и съ увеличението на дворцовия разкошъ сж растѣли и данъцитѣ на християнското население. При Мухамеда II християнитѣ въ Европейска Турция сж давали годишно 900,000 алтъни данъкъ, освенъ налозитѣ за движимитѣ и недвижимитѣ имоти.[3] Следъ него султанитѣ още повече увеличавали данъцитѣ и измислювали нови данъци (напр. Селимъ I) за поскорошното потурчване на християнитѣ. Вен. Курипешичъ съобщава, че въ Босна по-преди турцитѣ сж взимали отъ всѣка кжща годишенъ данъкъ по единъ маджарски флоринъ или 50 аспри, но въ негово време, поради войната съ Унгария и Хърватско тѣ сж почнали повече да притѣснязатъ христнянитѣ. Освенъ това въ негово време турцитѣ сж взели да събиратъ отъ всѣки християнинъ, старъ и младъ, свърхзаконенъ данъкъ по 30—40 аспри и отъ всѣка нива, градина, ливада, гумно и кжщнитѣ врата по нѣколко аспри.[1]

---

[1] Гласник, XXXVI, 194.

[2] Малко сведения имаме само за София. Свещеникъ Пѣю, възпительтъ на св. Георгий Софийски, билъ състоятеленъ и уважаванъ отъ турцитѣ. Пѣю похарчилъ много пари, за да спаси мжченика Георгия и къмъ него турската тълпа, що влѣкла Георгия въ затвора, се отнесла сдържано, когато той я молилъ да пусне Георгия подъ негова лична гаранция и даже му било позволено да беседва съ мжченика (Гласник, XXI, 139, 140 и 142). Изглежда състоятеленъ билъ и великиятъ лампадарий на софийската митрополия Матей (въ 1550 г.), който е правѣлъ поржчки у кратовни книжовници да му пишатъ църковни книги и жития. Благосъстоянието на Софийската църква ще да е подбуждало нѣкой синайски монаси да идватъ въ София за събиране на милостиня.

[3] Гласник, XXXVI, стр. 195.

[4] Вж. Макед. прегледъ, год. V, кн. 3. стр. 2, заб. 1.

---

[1] Ленно владѣене на земи отъ турскитѣ военни лица.

[2] Гласник, XXXVI, стр. 164.

[3] Chalcocondylas ed. Venet. стр. 181. Всички данъци, които плащала „безправната" рая, споредъ изследването на Д. Ихчиевъ, били четири категории: тежки, военни, извънредни и обикновени. Къмъ първата категовия се отнасяли харачътъ, кръвенъ данъкъ, ангария и конакъ-ери. Харачътъ се събиралъ като воененъ откупъ. Първоначално сж плащали харачъ само ония, които сж откупвали своитѣ деца отъ служене въ еничерския корпусъ, а по-сетне той билъ налаганъ на всѣки немухамеданинъ. Ангарията била трудовъ данъкъ. Всѣкй „безправенъ" християнинъ билъ длъженъ да работи безплатно на държавата и чифликчиитѣ. Конакъ-ери билъ квартиренъ данъкъ. Раята е давала безплатно на войската квартира, отопление, храна. Военнитѣ налози се събирали само въ време на война и се състоели въ това, че раята била длъжна да дава на държавата пари на заемъ или въ помощь, да прави укрепления, окопи, да открива огънь на неприятелскитѣ орждия. Извънреднитѣ данъци били налагани на „безправната" рая въ време на гладъ, опустошение на страната отъ неприятель, епидемия и др. бедствия. Обикновенитѣ данъци се дѣлили на държавни и обществени. Първитѣ сж били продавани на разни държавни лица (спахии, бейлербегове), които отъ своя страна произволно сж увеличавали размѣра имъ за своя полза. Вторитѣ сж били разхвърляни отъ мѣстнитѣ управители за подържане на беднитѣ въ мѣстностьта. Освенъ тѣзи данъци, „безправната" рая е плащала и много други случайни налози, които сж били по тежки отъ закинитѣ (Подробно вж. въ Минало кн. I, 1909 г., стр. 16—17 и Период. Списание кн. IV, стр. 72; срв. Погодинъ, История Болгаріи, стр. 139).

Икономическото положение на Охридската архиепископия особено се влошило, когато била обложена съ данъци. Кога е станало това, точно не се знае[2]. Трѣбва да се приеме, че следъ като къмъ нея била присъединена Ипекската патриаршия (къмъ 1460 г.)[3] тя е почнала да плаща данъка, що турцитѣ взимали до тогава отъ ипекскитѣ патриарси, а данъкъ и за себе си охридскитѣ архиепископи взели да даватъ, по всѣка вѣроятность, не много късно, следъ като цариградскитѣ патриарси почнали да правятъ това[4]. Вече бившиятъ цариградски патриархъ Маркъ

---

[1] Периодич. спис., кн. IV, 80.

[2] Фактътъ, че на Ипекската патриаршия билъ наложенъ голѣмъ данъкъ следъ падането на гр. Ипекъ подъ турцитѣ, не дава още основание да се мисли, че Охридската архиепископия до тогава или въ този моментъ била обложена съ данъкъ, защото тогава, поради по-рано изтъкнатитѣ причини, турската власть се отнасяла благосклонно къмъ нея, а на Ипекската църква е гледала враждебно, понеже я подозирала въ връзки съ сръбското деспотство.

[3] Вж. Макед. прегледъ, год. V, кн. 3, стр. 16.

[4] Основание за такъво предположение дава и известието на великия логотетъ на Царигр. патриаршия Иераксъ отъ 1572 г., че, следъ падането на Цариградъ, Охридската и Ипекската архиепископии сж запазили независимостьта си чрезъ плащане данъкъ. Обичаятъ да се взима данъкъ отъ Цариградската патриаршия билъ въведенъ отъ самата нея при следнитѣ обстоятелства. Когато Мухамедъ II е превзелъ Трапезундъ въ 1461 година, мнозина отъ тоя градъ се преселили въ Цариградъ и нѣкои сж получили държавни длъжности. Желаейки да облагодетелствуватъ своя съгражданинъ и приятель иеромонаха Симеона, тѣ сж почнали да действуватъ, за да го поставятъ на патриаршеския престолъ, като сж наклеветили патриарха Марка Ксилокаравъ, че е далъ пешкешъ на В. Порта. Около 1467 г. тѣ сж събрали 1000 флорини и ги предложили на султана, за да качи на патриаршеския престолъ съгражнанина имъ Симеонъ. На султана се сторило странно предложението на царигр. патриархъ да дава данъкъ, обаче той не се отказалъ да го санкционира, понеже доходитѣ му се увеличавали и му се давала възможность лесно да смѣнява неприятнитѣ патриарси, като поставя свои хора на тѣхно мѣсто. Султанътъ е взелъ паритѣ усмихнато и казалъ на гърцитѣ: „Направете патриархъ, когото искате“. А, споредъ Мануила Малакса, султанътъ даже е отговорилъ, че патриархъ Маркъ, наистина, е обещалъ 1000 флорини, и трапезундцитѣ сж свалили Марка и качили Симеона. (Crusii, Turcograeciae, I, 22 и 124—26). Отъ тогава се почнало състезание между цариградскитѣ иерарси за владѣене на патриаршеския престолъ. Пловдивскиятъ митрополитъ и синоденъ членъ Дионисий билъ въ приятелски отношения съ султанката Мара. Тя е поднесла на султана 2000 флорини въ сребърна паница. Като видѣлъ това, султанътъ я попиталъ: „Що е това, майко?“ Тя отговорила: „Моля те, утвърди моя монахъ за патриархъ, за да стане пръвъ третиятъ отъ двамата спо-

Ксилокаравъ ще да е получилъ отъ султана охридския престолъ съ пари. А охридскиятъ архиеп. Прохоръ, опитвайки се да отнеме отъ Цариградската патриаршия верийската (или сервийската) епархия съ предложение да плаща за нея 100 жълтици данъкъ (харачъ)[1], е научилъ турцитѣ да искатъ данъкъ и за отдѣлни епархии, както показва фактътъ, че царигр. патриархъ е задържалъ оспорваната отъ архиеп. Прохора епархия, следъ като и той обещалъ да плаща за нея 100 жълтици данъкъ[1].

рещи". (Crusii, loc. cit.). Султанътъ съ благодарность е взелъ паритѣ и позволилъ на майка си да прави, що иска. Симеонъ билъ свalenъ и каченъ Дионисий. Поради недоволството на цариградскитѣ жители отъ Дионисия, този билъ свалeнъ и Симеонъ пакъ заелъ патриаршеския престолъ, като далъ пешкешъ 2000 флорини. Отначало той давалъ само 1000 флорини, но султанскиятъ хазнатарь не се съгласилъ на тази сума, понеже е считалъ вече за нормаленъ пешкешъ дадената отъ Дионисия сума. Отъ това време въ султанския дворецъ се утвърдилъ обичаятъ да искатъ отъ новитѣ патриарси не по-малко, отколкото сж дали тѣхнитѣ предшественици, а даже и повече (ibid., 23-23). Обаче турцитѣ не се спрѣли и на тоя данъкъ. Следъ тригодишно патриаршествуване на Симеона, се явилъ отъ Сърбия нѣкой си иеромонахъ Рафаилъ, който е ималъ много приятели срѣдъ турскитѣ сановници. Той е предложилъ на хазната да внася ежегодно 2000 флорини и да дава отдѣлно подаръкъ 500 флорини. Симеонъ билъ свalenъ и Рафаилъ взелъ престола (ibid., 24). Великиятъ везиръ на султана Сулейманъ I, Рустемъ паша, е повишилъ пешкеша на царигр. патриархъ отъ 500 на 3000 флорини (Hammer, цит. съч., VI, стр. 260).

[1] Crusii, II, стр. 163-164: *καὶ τῆς ὥρος ἔβαλεν* (архиеп. Прохоръ) *ἐκατὸν φλώρια χαράτζη εἰς αὐταῖς. Ἴδεν ὁ πατριάρχης, ὅτι ἔβαλε χαράτζη: ἦλθεν εἰς ἀδημονίαν, τὶ νὰ κάμῃ: νὰ μηδὲν τοῦ ἐπάρῃ αὐτοῦ τοὺς τόπους. Καὶ ἔτσι ἐρμήνευσαν καὶ ὑπῆγε καὶ εὔγαλε φεϊτιφᾶν... καὶ ἔδειξε τὸν φεϊτιφᾶν, καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι να ἔχει πλέιν περὶ τριακοσίους χρόνους ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἀκούσαντες τοῦτο οἱ πασιάδες, ἐδικαίωσαν αὐτὸν, νὰ τὸ ἔχει: μετὰ τοῦτο, ὅτι νὰ στέρξει τὰ ἑκατὸν φλωρία, τὴν ἐπανάβασιν τοῦ Προχώρου. Μὴ ἔχων δὲ τὶ νὰ κάμῃ ὁ πατριάρχης, ἔστερξεν αὐτά..*

[1] Вж. Македонски прегледъ, год. V, кн. 3, стр. 9, забележка 1. Че до предложението на Прохора Цариградската патриаршия не е плащала данъкъ за отдѣлнитѣ епархии, се вижда отъ това, че, ако бѣше иначе, Мануилъ Малаксъ, който разправя за тая случка, щѣлъ да каже не, че Прохоръ е предлагалъ да плаща данъкъ за верийската епархия, но че Прохоръ е предлагалъ да дава за нея по-голѣмъ данъкъ, отколкото патриархътъ. Това се вижда и отъ факта, че въ тоя моментъ цариградскиятъ патриархъ е плащалъ данъкъ за своя престолъ всичко 4000 лв., а следъ откупа на верийската епархия — 4100 (Crusii, цит. съч., стр. 164).

О ПЕРЕСЕЛЕНИИ МАКЕДОНСКИХ БОЛГАР ВЪ РОССИЮ И ГРЕКО-БОЛГАРСКИИ СПОР В БИТОЛЬСКОЙ И ОХРИДСКОЙ ОБЛАСТЯХ.

(Из консульских донесений 1861—1874 г.)[1])

Съобщавз А. Селищевъ.

Первое из сообщаемых ниже донесений адресовано Е. П. Ковалевскому[2]), а второе — гр. Н. П. Игнатьеву[3]). Оба документа касаются вопроса о переселении македонских болгар на юг России.

После крымской войны происходило значительное переселение болгар на юг России. Эмиграция шла из областей, отошедших к Молдавии, и из областей турецких — из Видинского и Адрианопольского районов. В особенности велико количество переселенцев было в 1861 году[4]). Примеру этих болгар хотели последовать и многие болгары из Македонии. Слухи о переселенцах шли сюда с севера, из придунайского края. Гнетъ турецкого правительства и произвол вызывали у населения мысль о переселении в Россию, где оно расчитывало найти лучшие условия жизни. Донесения консула М. Хитрово важны для представления условий жизни болгар в Македонии в 60-х годах минувшего века. Не лишены интереса и соображения консула, говорящие за и противъ переселения. Из соображений против переселения отметим следующее: переселение поведет к ослаблению болгарского населения в Македонии и к усилению турецкого, мусульманского; это усиление тяжко отразится на оставшихся болгарах. Были соображения и политического характера, говорившие против ослабления

---

[1]) См. „Македонски прегледъ", V, кн. 2 и 3.

[2]) Е. П. Ковалевский с 1856 г. управлял азиатским департаментом. В 1861 г. он был назначен членом совета министра иностранных дел.

[3]) Гр. Н П. Игнатьев в августе 1861 г. был назначен директором азиатского департамента.

[4]) А. Клаусъ, Наши колоніи. СПб. 1869, стр. 350.

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 4, 1929.

болгарского элемента в Македонии: важность этого элемента в случае войны России с Турцией (см. в донесении Е. П. Ковалевскому). И с другой стороны раздавались голоса против переселения, — со стороны болгарских деятелей, как отмечено в донесении, а также в книге А. Клауса: „Наши колонии“ (1869). С 1863 г. переселение болгар в Россию происходило в „более нормальных размерах“ (по словам Клауса) вследствие того, что с одной стороны неурожаи 1862—1863 гг., с другой — восстановление правительством Молдавии тех прав и преимуществ для болгарского населения, которыми оно располагало раньше в бессарабских местностях, отчисленных к Молдавии, значительно уменьшили число переселенцев. Этому уменьшению содействовала „отчасти и партия в Болгарии, находившая излишнее ослабление там болгарского элемента не соответствующим народным интересам“ (стр. 350—351).

Важное документальное указание представляет донесение М. Хитрово и относительно татар и кавказских горцев, переселившихся в Македонию после крымской войны и об их враждебном отношении к местному, болгарскому населению.

Никаких следов осуществления переселения болгар из Битольского края в Крым не имеется. Неурожаи на юге России, повергшие в бедственное положение переселенцев, соображения этнического характера воспрепятствовали этому переселению.

Другие два документа относятся к греко-болгарскому церковно-национальному спору. Донесение консула В. Максимова от 13 октября 1873 г. представляет важное указание на состояние болгарского дела в Битольском крае. „Чувство справедливости громко требует дать болгарам гарантии в пользу беспристрастного исхода этого дела“. По статистическим данным в Монастыре (Битоле) „на 3000 живущих здесь христианских семей болгарских приходится 2200, а остальные 800 падают на долю огреченных валахов, албанцев и греков“. Но забитые, бедные, болгары уступают бойким торговцам-влахам, сторонникам грецизма. Турецкая власть — на стороне греческого элемента и его представителей и проводниковъ — греческих епископов. Донесение указывает, в каких ненормальных условиях, неблагоприятных для болгар, происходил опрос населения по церковно-национальному делу.

Другое донесение того же консула (от 5 апр. 1874 г.) представляет деятельность греческих владык в Охриде и Лерине, их конвульсии перед прибытием в Охрид болгарского митроп. Нафанаила, о котором митроп. Мелетий писал, что это не Нафанаил, а Сатанаил: *»ἔρχετε ἕνας δεσπότης Βούλγαρος, ὀνομαζόμενος Ναθαναηλι ἀλλὰ ἐκεῖνος δεν εἶναι Ναθαναήλ, ἀλλὰ σαθαναὶλ τὴ τὸν δέχεσθε»*[1]). Турецкая власть, как показано и в этом документе, поддерживает греческого митрополита, оказывая ему содействие даже в таком деле, как насильственный захват церкви.

Не лишена значения и статистическая таблица, приложенная к последнему документу и представляющая перечень болгарских домов в Леринском крае и в соседних местностях на востоке и юге (в Воденском, Гевгелийском, Енидже-Вардарском, Кайлярском, Костурском районах). Сведения эти не вполне точны. Так, в Караджове, — в селах Лугунци, Бериславци, Койнско, Серменина, Хума, Купа, Ошин, Люмница (Лубница) показаны только болгары, а не отмечено влашское население: по сведениям 1890-х гг., в этих селах находилось только влашское население. Повидимому, в рубрику „болгары" зачислены сторонники болгарской церкви, независимо от национальности их. Но в селе Нетія (Нѫте) показаны „валахи", 23 семьи. 450 домов этого села внесены в рубрику: „турецкие дома". В 1890-х гг. там находилось 3500 человек влахов-мусульман и 160 цыган[2]). Не отмечено в ряде сел и турецкое население.

№ 73. Битоля 24 Августа. 1861

Милостивый Государь
Егоръ Петровичь,

Дошедшія сюда извѣстія о переселеніи придунайскихъ Болгаръ породили и въ здѣшнихъ христіанахъ мысль ходатайствовать о дарованіи имъ пріюта въ предѣлахъ нашего отечества. Нѣсколько Болгарскихъ семействъ обратилось ко мнѣ, спрашивая: — могутъ-ли и они подобно придунайскимъ Болгарамъ, воспользоваться дарованнымъ правомъ переселиться въ Россію и объявили, что если просьба ихъ будетъ уважена, то примѣру ихъ послѣдуютъ многіе другіе. Вслѣдъ за тѣмъ четыре Болгарскіе священника обратились ко мнѣ съ просьбою ходатайствовать о разрѣшеніи и имъ переселиться въ предѣлы Россіи, говоря, что они долѣе не въ силахъ выносить поруганій надъ ихъ духовнымъ саномъ и зрѣлища тѣхъ гоненій, которымъ ежедневно подвергаются здѣшніе христіане. Священники объявили, что они обращаются съ просьбою о переселеніи не только для себя, — но и для нѣкоторыхъ уполномочившихъ ихъ христіанъ, которые, по примѣру Дунайскихъ Болгаръ, рѣшились оставить отечество и бѣжать отъ преслѣдованій Турокъ и Турецкаго Правительства. По словамъ священниковъ, въ одномъ Битольскомъ каза число желающихъ переселиться до сихъ поръ уже простирается до 200 семействъ, — а с началомъ переселенія можетъ дойти до 2-х и 3-х тысячъ душъ. Большая часть изъ нихъ принадлежитъ къ сельскому сословію, прочіе-же къ городскимъ ремесленнымъ цехамъ. Не одни Болгаре рѣшились искать крова въ предѣлахъ нашего отечества, — въ числѣ изъявившихъ желаніе переселиться въ Россію есть нѣсколько семействъ Куцо-Влаховъ (Цинцаръ). Всѣ эти люди съ надеждою ожидаютъ пріюта и заступничества отъ Русскаго Правительства, не предлагаютъ никакихъ условій къ своему переселенію и говорятъ, что они готовы оставить здѣсь все, — лишь-бы состоялось скорѣе это замышляемое ими переселеніе. Священниковъ-же безпокоитъ только вопросъ: могутъ-ли они въ Россіи сохранить свой духовный санъ и сопряженныя съ нимъ обязанности.

---

[1]) Жезнеописание митроп. Охридо-Пловдивскаго Натанаила Сборн. за народ. умотв. XXV, стр. 61.

[2]) В. Кѫнчовъ, Македония, стр. 152.

На всѣ эти просьбы я отвѣчалъ, — что не могу дать рѣшительнаго отвѣта, пока не снесусь съ Императорской миссіей въ Константинополѣ и писалъ по сему предмету Князю Лобанову въ донесеніяхъ отъ 10 и 16-го сего Августа за №№ 61 и 66. Обращавшимся ко мнѣ христіанамъ я совѣтывалъ до полученія отвѣта хранить въ тайнѣ ихъ намѣреніе, для избѣжанія непріятностей со стороны Турецкихъ властей и Митрополита. Но какъ ни старался я о сохраненіи тайны, — слухи о томъ, что нѣкоторыя лица обращались въ Консульство съ просьбою о переселеніи, — значительно преувеличенные, быстро распространились по городу и теперь сдѣлались предметомъ общихъ разговоровъ. Въ городѣ говорятъ, — что, будтобы, въ Консульствѣ получено предписаніе приглашать христіанъ къ переселенію и что въ то-же время Паша получилъ отъ Порты приказанiе никакъ этому переселенiю не препятствовать. Турки объясняютъ это тѣмъ, что Пады-шахъ не хочетъ имѣть въ своихъ владѣнiяхъ невѣрныхъ и безпокойныхъ людей и приказываетъ имъ перебираться въ Россiю; христiане-же потеряли всѣ надежды на улучшенiе ихъ состоянiя подъ властiю Турокъ и всѣ упованiя свои возлагаютъ на великодушiе Русскаго Правительства. Теперь еще нѣкоторые изъ нихъ боятся себя компрометировать, пока не увидятъ на дѣлѣ, — что Турецкое Правительство дѣйствительно не можетъ препятствовать переселенiю. Но если переселенiе начнется, то безъ сомнѣнiя, за первыми переселенцами явятся многочисленные послѣдователи и трудно опредѣлить до какой цифры можетъ достигнуть эта эмиграцiя христiянъ изъ здѣшней мѣстности, до сихъ поръ болѣ другихъ терпѣвшей отъ фанатическаго преслѣдованiя Турецкой черни, отъ корыстолюбiя греческо-турецкаго высшаго духовенства и злоупотребленiй турецкихъ чиновниковъ.

Описывая Князю Лобанову положенiе дѣлъ, я дополнилъ мои донесенiя нѣкоторыми соображенiями, — которыя считаю долгомъ представить на благоусмотрѣнiе Вашего Превосходительства.

Сколько я могъ убѣдиться изъ разговоровъ, — мѣра переселенiя Болгаръ въ предѣлы Россiи произвела не на всѣхъ христiанъ одинакое выгодное впечатлѣнiе и не всѣми была встрѣчена съ сочувствiемъ. Нѣкоторые говорятъ, что чрезъ это мѣру и въ то-же время дарованное Крымскимъ Татарамъ право переселяться въ Турцiю, — съ одной стороны здѣсь ослабляется христiанскiй элементъ, — а съ другой въ Турецкое, безъ того уже фанатическое народонаселенiе, вносятся новыя, свѣжiя силы. Дѣйствительно со всѣхъ сторонъ слышны жалобы на прибывшихъ изъ Россiи татаръ и кавказскихъ горцевъ. Разорившiеся, обнищалые эти переселенцы въ странѣ для нихъ новой не спѣшатъ предаться трудолюбивой осѣдлости и средства жизни изыскиваютъ въ грабежахъ и насилiяхъ. Между тѣмъ Турки встрѣтили ихъ съ какимъ-то религiознымъ гостепрiимствомъ, — а Правительство, какъ кажется, опасается навлечь себѣ мѣрами справедливой строгости нерасположенiе этого новаго населенiя и оставляетъ безнаказанными всѣ его буйства и насилiя. Въ окрестностяхъ Водены поселено около 10 тысячъ Татаръ, — около 8 тысячъ близь Вереи (Караферія) и столько же близь Іениджe; изо всѣхъ этихъ мѣстностей слышны жалобы на этихъ новыхъ пришельцевъ. Что-же касается до тѣхъ Румелійскихъ Болгаръ, которые обратились ко мнѣ съ просьбою о переселеніи въ Россію, то нѣкоторые изъ нихъ принадлежать не къ сельскому сословію, — а къ городскимъ ремесленнымъ цехамъ, незнакомы съ полевыми работами и врядъ-ли способны замѣнить въ Южной Россіи переселившихся Татаръ. Люди эти, переселяясь въ Россію, не только не принесутъ съ собою свѣжихъ работящихъ силъ, — а напротивъ того могутъ сдѣлаться лишнимъ бременемъ на рукахъ Правительства. Вообще-же ослабленіе христіанскаго элемента въ Румеліи и Македоніи, — гдѣ онъ безъ того слабѣе Мусульманскаго (здѣсь число Мусульманъ къ числу христіанъ относится какъ 8:5) не можетъ-ли сдѣлаться опаснымъ и вреднымъ для остающихся здѣсь христіанъ въ виду предстоящихъ, быть-можетъ, — событій.

Но опять таки съ другой стороны невозможно не оказать участія просьбамъ этихъ людей, которые такъ довѣрчиво поручаютъ намъ судьбу свою. Если уже разъ было разрѣшено переселеніе Болгарамъ изъ другихъ мѣстностей, — то Правительство наше врядъ-ли можетъ отказать въ томъ-же здѣшнимъ Болгарамъ безъ опасенія утратить чрезъ это ихъ сочувствіе и преданность. Наконецъ, хотя переселеніе это и ослабитъ нѣсколько числительную силу здѣшняго христіанскаго населенія, — оно въ то-же время усилитъ въ этомъ населеніи вѣру въ то покровительство, которое не переставало оказывать ему Русское Правительство и чрезъ это усилитъ и самое наше здѣсь вліяніе.

Я осмѣлюсь выразить мнѣніе, что переселеніе можно было-бы разрѣшить съ нѣкоторою разборчивостью тѣмъ изъ здѣшнихъ Болгаръ о нравственности и поведеніи коихъ, по наведеннымъ справкамъ получатся удовлетворительныя свѣдѣнія и которые при томъ, принадлежа къ сельскому сословію, — способны доставить хорошихъ работниковъ для упраздненныхъ Татарами земель.

Донося о всемъ вышеписанномъ на благоусмотрѣніе Императорскаго Министерства, — имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Превосходительство, если будетъ разрѣшено переселеніе христіанъ изъ Румелійскаго эялета, — снабдить меня подробными инструкціями для руководства въ этомъ дѣлѣ.

Съ истиннымъ почтеніемъ и совершенною преданностью имѣю честь быть

Вашего Превосходительства
покорнѣйшимъ слугою
М. Хитрово.

№ 143. Битоля. 16-го Ноября 1861.

Милостивый Государь
Николай Павловичь,

Получивъ предписаніе Вашего Превосходительства отъ 29-го Сентября № 2880 и при оном копію съ циркуляровъ Азіатскаго Департамента отъ 10-го Ноября 1860 г. и 9 января 1861 г. и копію съ журнала Комитета 4-х Министровъ 18 января 1861 г., — я вошелъ, по дѣлу о переселеніи здѣшнихъ Болгаръ въ Россію, въ сношеніе съ Статскимъ Совѣтникомъ Стремоуховымъ[1]).

Въ настоящее време невозможно еще положительно опредѣлить числа переселенцевъ изъ здѣшней мѣстности, — но все заставляетъ думать, что число это можетъ сдѣлаться весьма значительнымъ. Но такъ какъ переселеніе изъ здѣшней мѣстности представляетъ особенности, которыя не могутъ относиться къ переселенію изъ Придунайской Болгаріи, то считаю долгомъ представить Вашему Превосходительству еще нѣкоторыя соображенія по сему предмету.

Здѣшнее народонаселеніе привыкло къ совершенно инымъ климатическимъ и мѣстнымъ условіямъ, нежели народонаселеніе придунайской Болгаріи; — условія эти естественно должны были породить и иныя занятія. Рѣдкій изъ здѣшнихъ крестьянъ привыкъ къ большимъ ровнымъ пространствамъ; поля здѣсь большею частью расположены по небольшимъ горнымъ террассамъ и потому только незначительная часть воздѣлываемой земли находится собственно подъ хлѣбомъ — остальная же занята виноградниками, плантаціями тутовыхъ деревъ, фруктовыми садами и нѣкоторыми огородными растеніями. Горная природа обусловила жизнь здѣшняго поселянина (естественно изъ этого числа нужно исключить крестьянъ, живущихъ въ нѣкоторыхъ равнинахъ). Онъ привыкъ добывать способы существованія изъ множества разнообразныхъ мелкихъ доходовъ, извлекаемыхъ изъ хлѣбопашества, винодѣлія, шелководства, овцеводства и разныхъ домашнихъ промысловъ. Безъ этихъ мелкихъ доходовъ здѣшній крестьянинъ не можетъ составить себѣ понятія о хозяйствѣ, основанномъ исключительно на хлѣбопашествѣ въ большихъ размѣрахъ. Вслѣдствіе сего я полагаю изъ всѣхъ мѣстностей, предоставленныхъ для заселенія переселяющимися Болгарами, для водворенія здѣшнихъ переселенцевъ найболѣе удобствъ представляетъ Крымъ. Тамъ найдутъ они природу нѣсколько схожую съ здѣшнею, тѣ-же условія воздѣлыванія земли и тѣ-же источники доходовъ и наконецъ тотъ-же южный климатъ, къ которому они привыкли.

---

[1]) Стремоуховъ заведовал делом переселения в 1861—1862 гг.

Низшіе слои городскаго общества въ здѣшней мѣстности неменѣе сельскаго сословія подвержены всякаго рода притѣсненіямъ и неменѣе его заслуживаютъ сострраданія. Въ числѣ лицъ, до сихъ поръ обращавшихся ко мнѣ съ просьбою о переселеніи, являлось весьма много городскихъ обывателей, принадлежащихъ къ разнымъ ремесленнымъ цехамъ. Людямъ этимъ я старался объяснить, что они никакъ не должны думать, чтобы, по переселеніи въ Россію, имъ позволено было водвориться въ городахъ, что для переселенцевъ будутъ отведены участки земли преимущественно въ одномъ округѣ и что источникомъ ихъ дохода будетъ земледѣліе, къ которому они, городскіе жители, не привыкли. Но это нисколько не поколебало охоты ихъ къ переселенію; они отвѣчали мнѣ, что надѣются найти въ себѣ нужныя способности къ воздѣлыванію земли и привыкнуть къ условіямъ новой жизни. Они спрашивали меня: будетъ-ли имъ разрѣшено независимо отъ сельскихъ занятій заниматься въ новыхъ поселеніяхъ прежними ихъ ремеслами, которыя, какъ мнѣ извѣстно, не исключаютъ и различной, самой мелочной торговли. Такъ какъ съ другой стороны мнѣ извѣстно, что въ настоящее время въ Россіи предполагаютъ учредить новыя правила о торговыхъ правахъ сельскаго сословія, то, мнѣ кажется, вопросъ этотъ требуетъ разрѣшенія. Вообще я опасаюсь, чтобы, въ числѣ переселенцевъ изъ здѣшняго края, не явилось весьма много лицъ, принадлежащихъ къ городскимъ, ремесленнымъ сословіямъ; могутъ-ли они быть наравнѣ съ поселянами допускаемы до переселенія.

Вопросъ о переселеніи возбудилъ множество споровъ въ нашу пользу и противъ насъ. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ и нѣкоторыхъ слояхъ общества, вопросъ этотъ породилъ рѣшительное противъ насъ неудовольствіе. Такимъ образомъ въ Сербскихъ журналахъ (Дунавскій Лебедь)[1] безпрестанно появляются письма изъ Одессы, быть можетъ, подложныя, гдѣ описывается бѣдственное, будто-бы, положеніе прибывшихъ въ Россію поселенцевъ. Журналы эти обвиняютъ Россію, что она, будто-бы, изъ своекорыстныхъ только видовъ, чрезъ посредство множества агентовъ склоняла Болгаръ къ переселенію всякими ложными обѣщаніями. — Вслѣдствіе этаго и во избѣжаніе подобнаго рода обвиненій, — объясняя условія переселенія тѣмъ изъ здѣшнихъ Болгаръ, которые обращаются ко мнѣ съ просьбою имъ воспользоваться, — я стараюсь внушить, что Россія не ищетъ этаго переселенія и никакъ не намѣрена извлекать изъ него какія-либо выгоды, — что Государь Императоръ хочетъ только дать пристанище тѣмъ изъ единовѣрцевъ нашихъ, которые, вслѣдствіе крайняго бѣдственнаго ихъ положенія, вынуждены покинуть родину[2]. Я стараюсь имъ растолковать, что, рѣшаясь на такое дѣло, они должны обдумать всѣ его обстоятельства, что при всемъ желаніи Правительства облегчить участь и при всѣхъ средствахъ, какими оно на это жертвуетъ, переселеніе большими массами не можетъ обойтись безъ нѣкоторыхъ временныхъ неудобствъ для самихъ переселенцевъ; что преселяются они въ страну, имъ незнакомую, гдѣ они, по причинѣ ихъ числительности, не могутъ найти всего готовымъ и гдѣ придется имъ снова обзаводиться всѣмъ необходимымъ хозяйствомъ; наконецъ, что ихъ ожидаетъ тамъ и климатъ, къ которому имъ надо будетъ привыкать и совсѣмъ иныя условія жизни. Я совѣтывалъ имъ во всякомъ случаѣ прежде, чѣмъ что либо предпримутъ, избрать изъ себя довѣренныхъ людей для осмотра отводимыхъ имъ участковъ. Несмотря на такого рода съ моей стороны образъ дѣйствій, переселеніе въ Россію сдѣлалось любимымъ и общимъ предметомъ разговора между здѣшними христіанами и число желающихъ имъ воспользоваться съ каждымъ днемъ возрастаетъ. Во всякомъ случаѣ я полагаю, было-бы полезно, если до принятія окончательнаго рѣшенія они отправятъ въ

---

[1] „Дунавскій Лебедь“—болгарский журнал, выдаваемый в Белграде.

[2] Примеч. на полях карандашом: „Совершено только такъ и слѣдовало“.

Россію избраннаго человѣка для осмотра земель и переговоровъ на мѣстѣ съ Г. Стремоуховымъ[1]) во избѣжаніе, впослѣдствіи, съ ихъ стороны жалобъ на то, что они обманулись въ своихъ ожиданіяхъ и надеждахъ.

Съ истиннымъ почтеніемъ и совершенною преданностью имѣю честь быть

Вашего Превосходительства
покорнѣйшимъ слугою
М. Хитрово.

Р. И.
Консульство
въ
Битоліи
14 Октября 1873.
№ 84.

№ 84.

Копія съ донесенія надворнаго совѣтника В. Максимова отъ 14 Октября 1873 года, № 83, о состояніи греко-болгарскаго вопроса въ пелагонійской эпархіи Е. П. Господину Чрезвычайному и Полномочному Послу при Е. В. Султанѣ Генералъ-Адъютанту Генералъ-Лейтенанту Н. П. Игнатьеву.

Здѣшній австро-венгерскій консулъ г. Окули считаетъ Битолію вмѣстѣ съ ея санджакомъ „Болгаріею" и утверждаетъ, что, по пріѣздѣ сюда болгарскаго митрополита, греческій іерархъ долженъ будетъ оставить страну за неимѣніемъ прихожанъ, за недостаткомъ сбора для поддержанія своей митрополіи.

Не раздѣляя такого крайняго взгляда моего коллеги, я долженъ однако сказать, что, такъ какъ уже стало необходимымъ, существованіе въ Православной церкви въ Турціи двухъ церковныхъ администрацій, болгарская іерархія имѣетъ неоспоримое право быть въ Монастырѣ, по меньшей мѣрѣ, рядомъ съ греческимъ митрополитомъ. Ибо на 3000 живущихъ здѣсь христіанскихъ семей болгарскихъ приходится 2200, а остальныя 800 падаютъ на долю огреченныхъ Валаховъ, Албанцевъ и Грековъ.

Такимъ образомъ хотя въ количественномъ отношеніи страна безпорно и остается за Болгарами, не въ такомъ видѣ представляется вопросъ, взятый съ нравственной стороны:

---

[1]) Примеч. на полях карандашом: „необходимо".

Забитые турками, бѣдные и, за немногими исключеніями, крайне неразвитые Болгаре уступали доселѣ нравственное въ странѣ преобладаніе, руководительство и весь починъ своей общественной дѣятетьности не многимъ числомъ, но зажиточнымъ, по большей части торговцамъ по мелочамъ въ небольшихъ турецкихъ городахъ огреченнымъ Валахамъ (Куцо-Влахамъ), вполнѣ забывшимъ свою первоначальную народность. Эти Куцо-Влахи пріобрѣли и отчасти еще сохраняютъ такое сильное вліяніе надъ болгарскимъ большинствомъ, что послѣднее и теперь находится подъ его обаяніемъ. Вотъ отчего еще цѣлая половина битолійскихъ Болгаръ не рѣшается приступить къ своей народной церкви. Отсюда медленность и крайняя нерѣшительность въ дѣйствіяхъ болгарскихъ патріотовъ по поводу голосованія, предоставленнаго имъ 10-ю ст. фирмана.

Не смотря на эти неблагопріятныя обстоятельства, они все же исподволь дѣлаютъ свое дѣло; заставляютъ участвовать матеріальными средствами въ народномъ предпріятіи тѣхъ изъ своихъ соотечественниковъ, которые, оффиціально принадлежа греческой партіи, на дѣлѣ — ея дѣятельные противники. Такова, наприм., семья братьевъ Ромби, однихъ найболѣе зажиточныхъ жителей Монастыря. Благодаря ревности этихъ людей и особенно благодаря горячему патріотизму и благочестивому рвенію здѣшняго городоваго врача Мещейкова (Патели),[1] брата филиппопольскаго митрополита Панарета, въ самомъ центрѣ города выстроена въ послѣдніе $1^1/_2$ мѣсяца небольшая церковь въ честь Рождества Пресвятой Богородицы. Церковь эту называютъ здѣсь параклисомъ (временною церковью).

Усердно посѣщаемая сторонниками болгарской іерархіи, она имѣетъ сильное вліяніе на образъ мыслей всего народонаселенія, городского въ особенности. Доказательствомъ этого можетъ служить переходъ на сторону Болгаръ одного священника, извѣстнаго здѣсь подъ именемъ „попа Атанаса“, 90-лѣтняго старца, правда Албанца по происхожденію, но все же съ ранняго дѣтства служившаго подъ эгидою греческаго духовенства. Переходъ этотъ случился уже во время моего нахожденія въ Битоліи, гдѣ онъ произвелъ большой говоръ.

При всемъ этомъ Болгаре все още не рѣшаются просить турецкое правительство о голосованіи, на что ихъ побуждаетъ Высокопреосвященный Евстафій, проживающій въ Константинополѣ.

---

[1] Мишайковъ.

Въ слѣдствіе вышеупомянутыхъ причинъ не довѣряя своимъ силамъ особенно въ соплеменныхъ имъ деревняхъ битолійскаго уѣзда, гдѣ изъ 118 селеній только пока 45 держатся экзархата, и опасаясь греческаго вліянія, реализованнаго здѣсь, какъ я уже имѣлъ честь говорить, въ Куцо-Влахахъ, они ожидаютъ исхода опросовъ (истиляма) въ Охридѣ и Скопіи (Ускюбѣ).

Въ перой изъ этихъ мѣстностей, судя по частнымъ извѣстіямъ, опросъ идетъ вполнѣ благопріятно для Болгаръ: есть надежда, что болѣе $^{3}/_{4}$ жителей охридской эпархіи пожелаютъ находиться въ лонѣ болгарской Церкви.

[Жители намерены ходатайствовать перед правительством об отправлении в Битоль митр. Евстфия для участия в проведении опроса. Если ему будет отказано, то просить о недопущении находящагося в Битоле греческого митрополита в производстве опроса].

Таковы предположенія здѣшнихъ болгарскихъ дѣятелей, въ исполненіи которыхъ они видятъ ручательство за свой успѣхъ.

Они объясняются самою процедурою опроса, какъ онъ доселѣ былъ производимъ турецкою властью:

призываютъ въ городской меджлисъ гдѣ митрополитъ — членъ, священника, старосту (мухтара) квартала (если опросъ идетъ въ городѣ), деревни (если хотятъ узнать мнѣніе ея жителей) и двухъ най-болѣе почетныхъ гражданъ.

Староста и священникъ, какъ должностныя лица, имѣющія общій интересъ, дѣйствуютъ за-одно. Не видя въ меджлисѣ легальныхъ членовъ новой церковной іерархіи, они, изъ страха потерять доходъ, не осмѣлятся въ присутствіи греческаго митрополита высказаться противъ него. Въ слѣдствіе этого при наиболѣе счастливыхъ обстоятельствахъ голоса опрашиваемыхъ лицъ раздѣлятся по-ровну. А за тѣмъ меджлисъ вынесетъ свое рѣшеніе, которое, нѣтъ сомнѣнія, будетъ дано подъ вліяніемъ греческаго іерарха.

Основываясь на всемъ сказанномъ, осмѣливаюсь выразить надежду, что Ваше Превосходительство благоволите раздѣлить мое мнѣніе о томъ, что чувство справедливости громко требуетъ дать Болгарамъ гарантіи въ пользу безпристрастнаго исхода этого дѣла.

Министерство
Иностранныхъ Дѣлъ
Россійско-Императорское
Консульство
въ
Битоли
5 апрѣля 1874 года
№ 61.

Къ № 61.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника В. Максимова отъ 5 Апрѣля сего 1874 г., № 60, Господину Россійско-Императорскому Чрезвычайному и Полномочному Послу въ Константинополѣ.

Полученіе въ Охридѣ телеграммы о выдачѣ Преосвещенному Наѳанаилу берата на охридо-преспанскую эпархію внушило и битолійскимъ Болгарамъ надежды на близкое и благопріятное для нихъ окончаніе церковнаго вопроса.

Однакожъ, дня черезъ два по приходѣ помянутаго извѣстія, событія, случившіяся около 25 Марта въ городахъ Охридѣ,Реснѣ и Флоринѣ, значительно парализовали восторгъ болгарскихъ патріотовъ.

Въ первой изъ этихъ мѣстностей редифная команда въ числѣ 15 человѣкъ заняла, по приказанію каимъ-макама, Довера-эфенди, митрополичью церковь Св. Климента, бывшую въ теченіе послѣднихъ трехъ лѣтъ въ распоряженіи болгарской общины.

Солдаты вошли въ храмъ черезъ окна, подпиливъ желѣзныя рѣшетки. Это сдѣлано, чтобы передать его греческому Митрополиту Милетію, подъ внушеніемъ котораго и принята эта мѣра.

Нѣтъ сомнѣнія, что въ виду скораго прибытія новаго, утвержденнаго Высокою Портою Преосвященнаго, она не можетъ имѣть серьезныхъ послѣдствій, и Охридяне, хорошо сознавая это, терпеливо переносятъ заносчивость, если можно такъ выразиться, своего бывшаго Архипастыря, вся многолѣтняя дѣятельность котораго въ этой эпархіи, какъ будто, преднамѣренно была направлена къ отчужденію отъ себя своей паствы. Наиболѣе нагляднымъ доказательствомъ въ пользу сказаннаго служитъ присоединеніе къ болгарскому экзархату 350 валахскихъ семей, живущихъ въ Охридѣ, хотя Валахи во всѣхъ другихъ мѣстахъ раіона Императорскаго консульства и составляютъ единственный надежный контингентъ греческому вліянію. Но въ городѣ Охридѣ прижимки и вымогательства Милетія сдѣлали изъ нихъ сторонниковъ Болгаръ; почему изъ довольно численнаго его насаленія на сторонѣ Патріархата насчитывается не болѣе 25 семей. Не смотря на это вполнѣ компрометированное положеніе греческаго духовенства, Преосвященій Милетій продолжаетъ занимать вышепомянутую церковь, принятую имъ изъ рукъ турецкихъ солдатъ, дѣлая это вопреки двухъ приказаній, полученныхъ уже имъ изъ Константинопнля по телеграфу.

Имѣя въ виду, что изъ 12,000 христіанскихъ семей, составлющихъ охридо-преспанскую эпархію, на сторонѣ Патріархата осталось только 1900, разбросанныхъ, кромѣ валахской деревни Крушево, считающей 800 домовъ, по разнымъ мѣстамъ этого широко раскинувшагося діоцеза, хорошо зная, что эти 1900 семей — не въ силахъ содержать отдѣльнаго Митрополита, еслибы греческое высшее духовенство и рѣшилось, вопреки церковныхъ канoновъ, оставить на прежнемъ постѣ Преосвященнаго Милетія, — осмѣливаюсь думать, что, въ виду помянутыхъ обстоятельствъ, дѣятелное упорство этого іерарха безъ пользы вноситъ раздоръ между населеніемъ, тревожа раны, которыя безъ него могли бы скоро, быть можетъ, закрыться.

Этимъ же характеромъ отмѣчено и административное распоряженіе относительно церкви въ Реснѣ, городѣ также охридо-преспанской эпархіи.

Въ этомъ городѣ находится 300 христіанскихъ семействъ, изъ нихъ 60 — валахскія, остальныя болгарскія. Между ними до 100 семей, къ которымъ принадлежатъ и всѣ 60 валахскихъ, признаютъ надъ собою власть Патріархата; всѣ-же осталныя давно вотировали за Экзархатъ.

Такъ какъ въ ихъ городѣ находится только одинъ храмъ, то обѣ стороны служили въ немъ по очереди и, такимъ образомъ, въ теченіе болѣе года наглядно доказывали несостоятельность декрета, провозгласившаго схизму.

Нынѣ мѣстный каимъ-макамъ, руководствуясь, безъ сомнѣнія, также внушеніями Преосвященнаго Милетія, объявилъ обѣимъ партіямъ, что помянутое явленіе не должно болѣе продолжаться и что городская церковь должна быть откуплена кѣмъ либо изъ нихъ въ отдѣльное пользованіе.

Не болѣе утѣшительны въ примирительномъ смыслѣ и извѣстія, полученныя Императорскимъ консульствомъ также въ началѣ Страстной недѣли изъ города Флорины, гдѣ 23 Марта была драка въ самой церкви; при чемъ у нѣсколькихъ сторонниковъ Экзархата, занимавшихся церковнымъ сборомъ, при отправленіи греческой службы, были расшиблены въ кровь головы. Въ слѣдствіе этого происшествія солунскій генералъ-губернаторъ прислалъ по телеграфу приказаніе, которымъ городской храмъ былъ переданъ въ полное распоряженіе преосвященнаго Прокопія.

Эта мѣра не только не поколебала рѣшимости Болгаръ оставаться вѣрными своему заявленію, но еще болѣе усилила ее. Видя въ помянутомъ распоряженіи ни на чемъ не обоснованное, вполнѣ пристрастное покровительство греческому элементу, — они увеличили свои жертвы въ пользу народного дѣла. Такимъ образомъ, потерявъ право пользоваться митрополичьею церковью, находящеюся за городомъ, Флоринцы рѣшились выстроить внутри его новый храмъ на пожертвованной для сего пустопорежней землѣ; а между тѣмъ въ теченіе страстной недѣли вся церковная служба, не исключая и пасхальной литургіи, шла въ частномъ домѣ, который владѣлецъ отдалъ подъ параклисъ.

Такимъ образомъ, хотя одновременно съ извѣстіемъ о выдачѣ берата Преосвященному Наѳанаилу грецизмъ и проявилъ судорожными, такъ сказать, движеніями свою жизнь; но въ силу своего послѣдняго характера помянутыя событія не могли вполнѣ уничтожить обаянія, какое произвелъ на Болгаръ Битоліи ожидаемый въ первой половинѣ Апрѣля пріѣздъ сюда ихъ народнаго Архипастыря сосѣдней эпархіи, съ которою они находятся въ непрерывныхъ и учащенныхъ сношеніяхъ. На этомъ основаніи они думаютъ, что близокъ конецъ колебаній ихъ единоплеменниковъ пелаганійской эпархіи, — колебанію, о которомъ я имѣлъ честь говорить въ предшествовавшихъ донесеніяхъ. Этою увѣренностью обусловливается и блестящая встрѣча, какую готовятъ Преосвященному Наѳанаилу Битолійскіе Болгаре и въ которой, по слухамъ, примутъ участіе до ста священниковъ битоліскаго и прилѣпскаго уѣздовъ.[1]

Прилагая при семъ на благоусмотрѣніе Вашего Превосходительства списокъ отдѣльныхъ частей входящихъ въ составъ Флоринской эпархіи, не могу умолчать, что онъ, вполнѣ убѣдительно доказывая полное сходство въ племенномъ отношеніи этого діоцеза съ любою изъ чисто болгарскихъ эпархій, даетъ Флоринцамъ право на присоединеніе къ Экзархату, не производя опроса (истиляма), обусловленнаго для эпархій съ смѣшаннымъ населеніемъ.

Къ № 60.

Списокъ отдѣльныхъ частей флоринской эпархіи съ обозначеніемъ количества домовъ въ городѣ Флоринѣ и селеніяхъ; число христіанскихъ семей; указаніе племени, коему онѣ принадлежатъ, разстояніе селеній въ часахъ отъ Флорины и ихъ направленіе отъ этаго города:[2]

---

[1] Эта встреча, в которой принимало участие 8,000 человѣк, описана в донесении В. Максимова отъ 21 апреля 1874 г., № 69. См. также в „Жизнеописании митроп. Охридо-Пловдивскаго Натанаила“. Сборн. за народ. умотв. кн. XXV, стр. 62.

[2] Указания на расстояние и направление мы не воспроизводим

Названіе мѣстности	Количество домовъ		Количество христіанскихъ семей и ихъ племенное происхождение
	турецк.	христ.	
Городъ Флорина или Леринъ	900	300	364 болгаре
Деревни Флоринскаго уѣзда.			
Неволскъ[1]	—	130	171 болгаре
Арменско	—	100	130 „
Кладаница[2]	—	50	62 „
Сакулево	40	30	36 „
Хасаново	—	60	68 „
Бачъ	—	60	70 „
Добровенъ	—	30	36 „
Живойнья	—	40	51 „
Софицъ[3]	—	20	25 „
Сетина	—	109	127 „
Арменохоръ	—	80	97 „
Мижаны[4]	—	20	26 „
Песошница	—	60	69 „
Горничево	—	120	140 „
Пателе	—	200	268 „
Петерско	—	50	61 „
Экши-су	—	250	290 „
Гуленци	—	30	32 „
Сотиръ	—	15	17 „
Рудникъ	—	40	47 „
Ракита	—	60	66 „
Мокрени	—	120	150 „
Полихоръ	—	60	65 „
Конувъ[5]	—	40	44 „
Трепишта	—	40	46 „
Бирилцы[6]	—	25	30 „
Дурутово	—	30	37 „
Налбанъ-кёй	55	50	60 „
Ленга[7]	—	15	15 „
Ембори	—	200	279 „
Дебрецъ	—	60	69 „
Црковенъ	—	25	28 „
Слпово	—	25	26 „
Хасанъ-кей	55	50	61 „

---

[1] Неволяни. [2] Кладошница. [3] Совичъ. [4] Лажени. [5] Конуй. [6] Биралци. [7] Лжка (Кжнчовъ, Македония, стр. 269).

Названіе мѣстности	Количество домовъ		Количество христіанскихъ семей и ихъ племенное происхожденіе
	турецк.	христ.	
Кара-бунаръ	40	33	33 болгаре
Келманъ[1]	—	40	52 „
Франгошъ	—	80	84 „
Катраница	180	200	244 „
Граматиково	—	60	60 „
Кадрово[2]	—	40	45 „
Чеганъ	—	100	126 „
Жерви	—	25	26 „
Росилово	—	60	70 „
Пагетина[3]	—	5	7 „
Суревичево	—	60	66 „
Деревни Водянскаго уѣзда Караджовскаго раздѣла.			
Куранцалево[4]	30	50	60 „
Ослово	80	4	5 „
Саракыново	—	100	115 „
Луковецъ	—	50	57 „
Горно-Родово[5]	—	20	24 „
Долно-Родово[5]	—	30	36 „
Почепъ	—	30	34 „
Драгоманцы	150	30	37 „
Тресино	30	35	40 „
Бизово	60	30	33 „
Поляны	70	20	22 „
Пожарско	—	100	116 „
Струнино	25	30	39 „
Бахово	—	80	91 „
Черешница	25	30	34 „
Зборско	—	100	111 „
Костурени	80	50	52 „
Тудурци[6]	—	40	41 „
Дреново	—	25	28 „
Цакони	—	50	51 „
Габревци	70	40	49 „
Пребедища[7]	200	100	120 „
Слатина	90	50	57 „
Велчишта[8]	—	30	34 „

---

[1] Команъ. [2] Къдрево. [3] Патичино. [4] Кронцелово. [5] Родиво. Тодорци. [7] Прѣбждище. [8] Вълчишта.

Названіе мѣстности	Количество домовъ		Количество христіанскихъ семей и ихъ племенное происхожденіе
	турецк.	христ.	
Капинени	40	15	17 болгаре
Продромъ	10	10	11 „
Изворъ	20	25	26 „
Козушани[1]	80	50	56 „
Страйшта	60	60	67 „
Тушенъ[2]	—	80	90 „
Нетія[3]	450	20	23 „
Лугунци	—	60	64 „
Периславци[4]	—	40	49 „
Койнско	—	30	36 „
Серменикъ[5]	—	50	54 „
Хума	—	40	44 „
Купа	—	40	42 „
Осони[6]	—	150	162 „
Лубница[7]	—	300	360 „
Попово-село	—	25	30 „
Лѣсково	—	60	69 „
Деревни Битольскаго уѣзда.			
Кладеропъ[8]	—	40	44 „
Клещина	70	60	72 „
Горно-Каленикъ	—	30	35 „
Долно-Каленикъ	—	10	10 „
Рахманли	60	20	23 „
И того:	2970	5636	6646 болгаръ

---

[1] Козишоми, Кожушани. [2] Тушимъ. [3] Нжте. [4] Бериславци. Серменина. [6] Ошинъ. [7] Люмница. [8] Кладороби.

ФРАГМЕНТЪ ОТЪ ФРЕСКАТА СВ. ЧЕТИРИДЕСЕТЬ МѪЧЕНИЦИ ВЪ ЦЪРКВАТА ПРИ С. ВОДОЧА ДО СТРУМИЦА.

Отъ Кр. Миятевъ

На с.-з. отъ Струмица по шосето за Щипъ лежи селото Водоча, въ околноститѣ на което все още личатъ развалинитѣ на нѣкогашната манастирска църква св. Леонтий. Презъ 1914 год., когато църквата била въ много по-добро състояние отколкото днесъ, били направени по инициативата на проф. Л. Милетичъ нѣколко общи и детайлни снимки, а Народниятъ музей въ София порѫчалъ и едно маслено копие въ оригинална величина отъ запазения тогава фрагментъ отъ фреската св. Четиридесеть мѫченици. Благодарение на тѣзи похвални грижи ние можемъ днесъ да си съставимъ една приблизителна представа за архитектурната форма и стенописната украса на тази църква. Обнародвайки въ Македонски Прегледъ II, 2 своитѣ бележки, съставени възъ основа на фотографическитѣ снимки, азъ опредѣлихъ XI—XII вѣкъ като най-вѣроятно време когато е построена църквата, тъй като последната ни открива много архаични елементи, които я сближаватъ съ църквитѣ въ Гърция отъ сѫщото време (Скрипу и Св. Тодоръ въ Атина).[1] Срещу това за произхода на живописьта бѣхъ принуденъ да приема поради нѣкои стилови особености, които ще се изтъкнатъ и по-долу, най-ранна дата XIII в.[2]

Църквата при Водоча е привлѣкла напоследъкъ и вниманието на нѣкои сръбски учени. Д-ръ Влад. Р. Петковић, рецензирайки моята статия въ „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ кн. VI, св. 2 (1926), стр. 324—326, говори повече за нейната живопись и история, като освѣтлява последната съ единъ хиландарски документъ, който споменава въ 1376 г. единъ Водочки епископъ Даниилъ. Повече се спира върху църквата архитектъ Жарко Татић.[1] Той посвещава на нейната архитектура една малка статийка, като е използувалъ отчасти снимкитѣ къмъ моя трудъ. Къмъ последнитѣ сѫ прибавени още единъ планъ на църквата и четири рисунки на детайли (начинъ на градежъ и стенописни орнаменти). Съ това Татић е увеличилъ значително материала, който може да послужи за проучване на тази интересна постройка, но за съжаление той не само не допринася нѣщо сѫществено къмъ нейната архитектурно-историческа проблема, а отклонява и правилното ѝ проучване, като ни отправя въ погрѣшна посока. Въпрѣки яснотата на неговия планъ и описание, той смѣта именно църквата за трикорабна базилика съ напрѣченъ корабъ по срѣдата, когато въ сѫщность тя си остава една кръстокуполна постройка, каквато бѣхъ я опредѣлилъ азъ въ споменатата си статия. Като такава именно тя заключава въ себе си интересна архитектурно-историческа проблема, тъй като нейната схема се отдѣля съвсемъ на страна отъ обикновенитѣ кръстокуполни църкви и намира известни аналогии, както посочихъ вече порано, съ нѣкои църкви въ Гърция и България.

---

[1] J. Strzygowski, Byzantinische Zeitschrift, III, 1—6; G. Mille L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, fig. 42.

[2] Кр. Миятевъ, Църквата при с. Водоча, Македонски прегледъ год. II, кн. 2, стр. 49—57.

Западното отдѣление на църквата представя самò за себе си интересъ. Споредъ Жарко Татић то е притворъ, строенъ едновременно съ „базиликата", но перспективно зле поставенъ къмъ нея, вследствие на което наскоро следъ това станало нужда отъ преправка. Проф. Н. Окуневъ отъ Прага (споредъ едно устно съобщение) смѣта напротивъ тази часть за отдѣлна църква, слѣта съ източната сграда. Сега мнението на Окунева се потвърджава отъ плана на Татића, гдето ние ясно виждаме схемата на една по-малка кръстокуполна църква.

За насъ обаче е много по-важна източната половина на църквата при Водоча, въ която вмѣсто колони или пиластри като подпори на купола, се явяватъ четири дълги стени, прорѣзани въ източнитѣ и западнитѣ имъ краища отъ тѣсни и низки врати. Тѣзи стени наистина раздѣлятъ църквата на три кораба, като оставятъ открита странична перспектива само въ срѣдата на църквата подъ аркитѣ на купола. Иначе въ покривната конструкция църквата не се различава ни най-малко отъ всички останали кръстокуполни църкви: кръстътъ е силно маркиранъ отъ четири еднакво дълги полуцилиндрични свода, които включватъ въ жглитѣ по-низки помѣщения, покрити сжщо съ полуцилиндрични сводове. Характерното прочее на тази църква е нейната подпорна система, която, както се каза вече, се състои отъ четири удължени като стени пиластри. Чрезъ това опростяване на подпорната система Водочката църква се явява новъ и цененъ материалъ къмъ въпроса за развитието на кръстокуполния типъ въ югозападната часть на Балканския полуостровъ изобщо и частно за така наречения „грънки вариантъ“ на този типъ, който, както посочи вече проф. Г. Миле,[1] се отличава отъ „цариградския вариантъ“ главно по това, че включва олтара въ източното рамо на кръста.

---

[1] Жарко Татић. Два остатка византиске архитектуре у Струмичком крају. Гласник Скопског научног друштва, III (1928), стр. 83—88 Срв. сѫщо и неговата рецензия на моята статия въ сѫщия Гласник стр. 317—319.

Трѣбва ли прочее да смѣтаме църквата при Водоча за единъ отъ най-раннитѣ представители на „гръцкия вариантъ“? Нейнитѣ удължени като стени пиластри не сж ли зародишътъ на пиластровитѣ подпори на този вариантъ или въ случая имаме само едно несржчно произведение на нѣкой несмѣлъ майсторъ-архитектъ, слабо запознатъ съ архитектоничнитѣ принципи на изящнитѣ кръстокуполни църкви?

За съжаление материалътъ, който ни поднася Ж. Татић, остава далечъ недостатъченъ, за да можемъ само възъ основа на него да се впустнемъ въ разглеждане на горнитѣ важни въпроси. Нека се надѣваме, че сръбскитѣ учени, които [иматъ всичката възможность основно да проучатъ Водочката църква, ще ни поднесатъ въ недалечно бждеще по-подробенъ планъ заедно съ съответнитѣ разрѣзи, та по такъвъ начинъ да се замѣни поне отчасти онова, което е забранено да бжде видено отъ българско око на самото мѣсто.

И ако при все това азъ отново се връщамъ къмъ преинтересната църква на св. Леонтия, то това се дължи на особения интересъ, който възбужда една отъ нейнитѣ фрески, а именно фрагментътъ отъ композицията „св. Четиридесеть мжченици“.

Въ цитираната вече по-рано своя статия азъ изтъкнахъ, че по-значителни следи отъ тази забележителна живопись сж запазени въ олтарнитѣ части и то предимно въ долнитѣ регистри на стенитѣ, дето обикновено се изписватъ отдѣлнитѣ фигури на стоящи св. архиереи и църковни отци. На западната страна на дѣсния предапсиденъ пиластъръ е изписанъ иконенъ образъ на Богородица-Одигитрия. Обикновенно този образъ се представя надъ входнитѣ двери и затова тукъ, на това видно мѣсто, непосрѣдствено подъ фигурата на Богородица отъ Благовѣщение, той прави впечатление съ чисто иконния си характеръ. Това ни кара да предполагаме, че въ Водоча култътъ на Божата майка ще да е билъ особено развитъ и свързанъ може би съ нѣкоя чудотворна икона, копие отъ която ще да е и въпросната фреска. Това предположение намира извѣстно основание и въ факта, че Богородица е представена въ иконна концепция и на единъ отъ западнитѣ пиластри въ църквата. Тукъ обаче тя е дадена въ пъленъ ръстъ, пакъ като Одигитрия, но детето седи на дѣсната ржка. Разликата между двата образа обаче не е толкова въ външната имъ форма, колкото въ тѣхната идейна концепция: Богородица и Христосъ на предапсидния пиластъръ сж третирани въ строго иконно-иератична композиция, докато молебниятъ образъ на западния пиластъръ е проникнатъ отъ интимно и реалистично чувство, изразено чрезъ лекия наклонъ на Мариината глава и преди всичко въ лицето на Христа, обърнато къмъ майчиното.

---

[1] G. Millet, L'école grecque, p. 59 sq.

Отъ останалитѣ единични образи особено внимание заслужава единъ ангелъ, представенъ на северната страна на ю.-з. пиластъръ. Това е една монументална фигура въ чисто фронтално положение, напомняще твърде много гордия портретъ на Василий II въ неговия Венециански псалтиръ. Едната ржка е подпрѣна на високъ скиптъръ, другата държи сфера. Воинско облѣкло: доколѣненъ хитонъ, броня и лека хламида, закопчана на дѣсното рамо. Малки, широко отворени задъ гърба криле придаватъ още по-голѣма величие и представителность на фигурата.

Отъ този духъ на театрална тържественость не сж свободни и архиерейскитѣ фигури въ апсидата и олтара. Изобщо всички отдѣлни светци сж представени въ правилни и изящни пропорции, въ спокойни и пълни съ достоинство пози, въ пълно фронтално положение и, най-после, съ драпировка, третирана малко схематично въ детайлнитѣ гънки, но отъ друга страна съ контуръ въ спокоенъ и едъръ масщабъ. Лицата сж правилни и благообразни, съ елинистиченъ контуръ и известна индивидуализация, съ мистиченъ и съзерцателенъ изразъ, анатомична моделировка и пластичность.

Подобна монументалность и представителность, такова кристално спокойствие въ израза и позата намираме въ разцвѣта на византийското изкуство при Комненитѣ. Въ Водоча обаче този стилъ е запазенъ само като частично явление, което се ограничава предимно въ общата композиция на отдѣлнитѣ светителски фигури. Познавайки консерватизъма въ стила на единичнитѣ светителски фигури, наложенъ отъ самата имъ художествена концепция като абстрактни молебни символи, ние можемъ да сѫдимъ по тѣзи фигури само отчасти за характера на общата декорация, но въ никакъвъ случай не и за стила на историческитѣ сюжети. По отношение на последнитѣ византийскитѣ художници всѣкога сѫ били по-свободни да вложатъ въ разработката на сюжета и отдѣлнитѣ форми свои индивидуални разбирания, които въ много случаи отразяватъ въ себе си по-широкия художественъ мирогледъ на епохата и на дадено общество.

Тъкмо такива нови стилови елементи, контрастни и чужди на наследенитѣ форми у изолиранитѣ фигури, ние трѣбва да предполагаме и въ Водоча възъ основа на достигналитѣ до насъ откѫси отъ исторически композиции.

Тѣзи откѫси сѫ твърде малко. Тѣ сѫ достатъчни обаче да покажатъ, че редомъ съ важнитѣ сцени отъ Евангелието, които образуватъ редицата отъ Господскитѣ и Богородични праздници, въ Водоча сѫ били изписани и Христови чудеса, наравно съ сцени отъ живота на мѫченицитѣ. Подобни композиции сѫ изобилствували въ Водочката църква, но въпрѣки това тѣ сѫ били ограничени въ нартекса и помѣщенията между кръстнитѣ рамена. По такъвъ начинъ стенописната украса на тази църква се опредѣля не толкова съ чисто декоративенъ, колкото съ дидактично-литургиченъ характеръ, който е свойственъ преди всичко на украсата въ манастирскитѣ църкви отъ XIII—XIV в.

Най-характерниятъ между всички стенописни откѫси отъ историческитѣ композиции въ Водоча е единъ малъкъ кѫсъ отъ фреската Св. Четиридесеть мѫченици (фиг. 1). Това е единъ рѣдъкъ сега сюжетъ, който е твърде малко застѫпенъ въ паметницитѣ на византийското изкуство, въпрѣки че култътъ

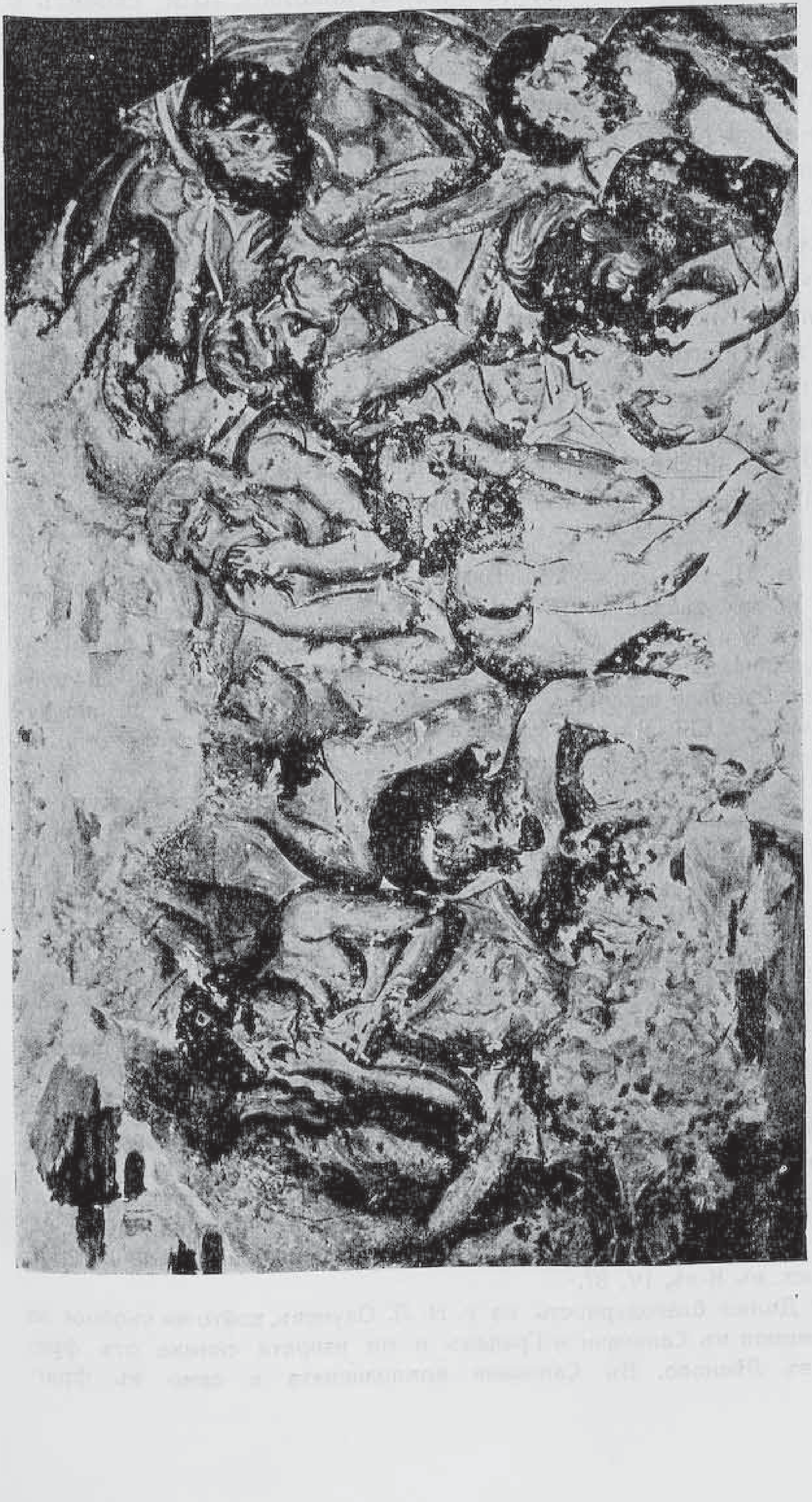

Обр. 1. — Кѫсъ отъ композицията Св Четиредесеть мѫченици въ Водоча.

на четиридесетьтѣ мѫченици е билъ разпространенъ въ Цариградъ още въ V в.[1] Ние не знаемъ, доколко този сюжетъ е билъ изписванъ въ цариградскитѣ църкви, но за неговото сѫществуване и за разпространението на култа въ столицата свидетелствуватъ издѣлия на слонова кость като плочката въ Берлинския Kaiser Friedrich-Museum № 574 отъ X в. (обр. 2)[2] и единъ триптихъ въ Петроградската сбирка на Шуваловъ отъ XI в.[3] Въ по-старитѣ стенописи извънъ Цариградъ ние намираме сюжета само единъ пѫть въ Кападокия (пещерна църква въ Сувехъ)[4], два пѫти въ Русия (баптистерий на Св. София въ Киевъ отъ XI в.[5] и църквата Св. Теодоръ Стратилатъ въ Новгородъ отъ XIV в.)[6], нѣколко пѫти въ Сърбия (Студеница — XII в.,[7] обр. 3, Жича — 1222—1228 г.,[8] обр. 4. Сапочани — 1260-1270 г.; Градацъ — 1290 г.; Дечани — XIV в., обр. 5). Въ Македония той се явява въ църквата Св. София въ Охридъ[9] и въ Лѣсновския манастиръ (обр. 6) отъ XIV в.[10], а може

---

[1] Н. П. Кондаковъ, Византiйскiя церкви Константинополя. Труды VI арх. съѣзда, т. III, стр. 45.

[2] O. Wulff und W. F. Volbach, Die altchristl. und mittelalterlichen byzantinischen und italienischen Bildwerke, 36, Taf. XIV. — G. Schlumberger, L'épopée byzantine, I, 589. — O. Wulff, Die altchristl. und byzant. Kunst, II, 613 смѣта, че групата на мѫченицитѣ предава композицията на нѣкоя миниатюра или икона.

[3] Я. И. Смирновъ, Визант. складень И. П. Шувалова, Художественiя сокровища Россiи, 1902, № 11, табл. 121, стр. 285—293 (недостѫпна за мене).

[4] G. de Jerphanion, Les églises de Cappadoce. Comptes rendus de l'Academie, 1912, p. 322.

[5] Н. Л. Окуневъ, Крещальня Софiйскаго собора въ Кiевѣ. Сборникъ въ честь Д. В. Айналова, СПб. 1915, 127 сл. (снимката, която е дадена къмъ статията, е съвършено неясна).

[6] Н. Л. Окуневъ, Вновь открытая роспись церкви Св. Өедора Стратилата въ Новгородѣ. Изв. Имп. арх. ком. XXIX, (1911), табл. IV и V.

[7] П. Покрышкинъ, Православная церковная архитектура, СПб, 1912, 26. — Вл. Р. Петковиħ, Манастир Студеница, Београд, 1924. стр. 52, сл. 59.

[8] П. Покрышкинъ, цит. съч., 32, табл. XXIX. Н. П. Кондаковъ, Македонiя, 65 сл. — Вл. Р. Петковиħ, Спасова црква у Жичи, 84.

[9] П. Н. Милюковъ, Христ. древности западной Македонiи, И. Р. Арх. Инст. въ К-лѣ, IV, 87.

[10] Дължа благодарность на г. Н. Л. Окуневъ, който ми съобщи за композицията въ Сапочани и Градацъ и ми изпрати снимка отъ фреската въ Лѣсново. Въ Сапочани композицията е само въ фраг-

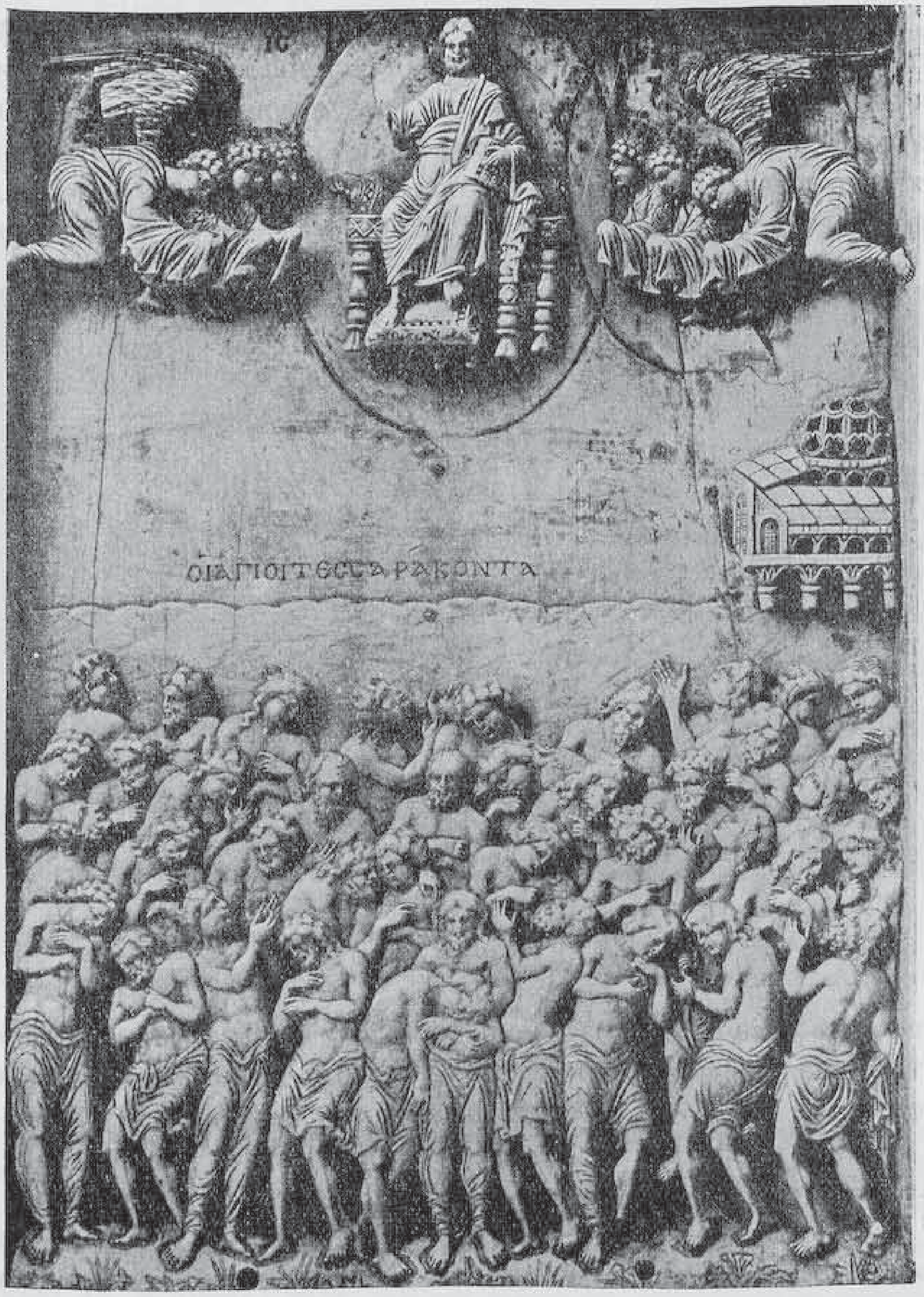
ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΤΕϹϹΑΡΑΚΟΝΤΑ

Обр. 2. — Св. Четиредесеть мѫченици на плочка отъ слонова кость въ Берлинъ.

би той е красѣлъ и свода на притвора въ търновската църква Св. Четиридесеть мжченици отъ 1230 г.

Значението на Водочкия откжсъ обаче не се заключава въ рѣдкостьта на сюжета, а въ иконографията и стилистичното третиране на последния. Въ това отношение фреската въ Водоча заслужава особено внимание, защото въ много точки тя се отдѣля настрана отъ споменатитѣ по-горе паметници, като хвърля една съвсемъ особена свѣтлина не само върху стила на останалитѣ изгубени стенописи въ Водоча, но и върху нѣкои малко известни и слабо засегнати до сега проблеми въ историята на византийското изкуство, а именно: 1) Композиция на група и тълпа, 2) душевно движение и неговитѣ изразни срѣдства и 3) голо тѣло.

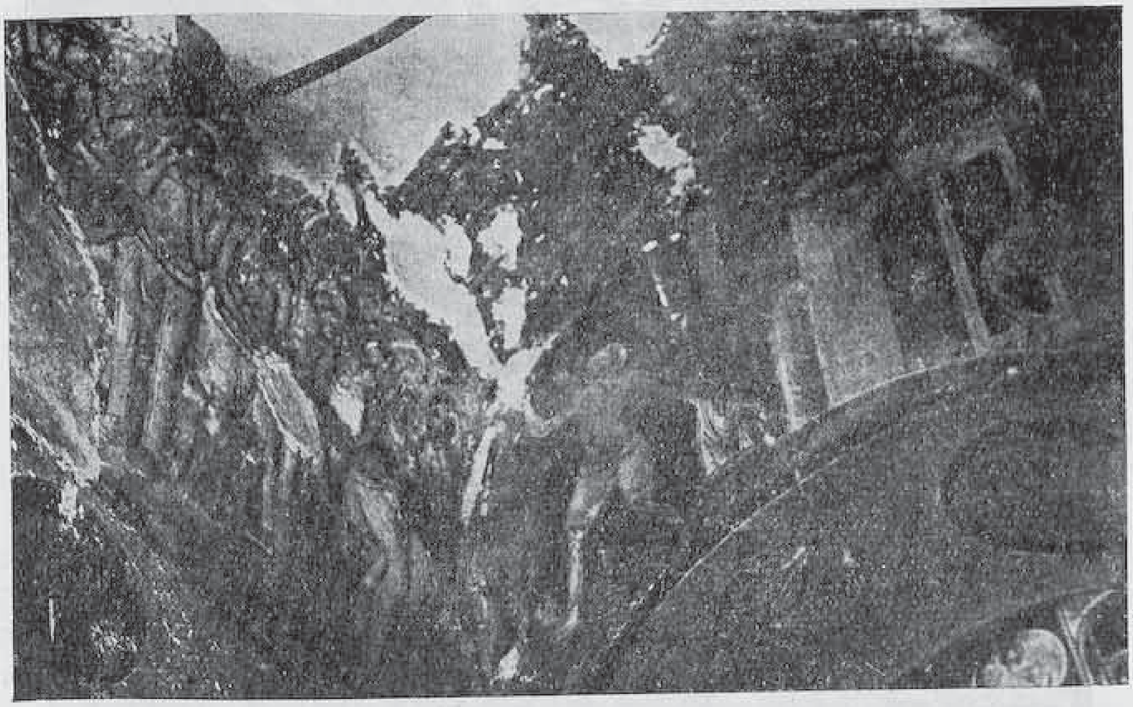

Обр. 3. — Часть отъ композицията Св. Четиридесеть мжченици въ Студеница.

Подобно на фрескитѣ въ Сувехъ, Киевъ, Жича, Студеница и Лѣсново композицията Св. Четиридесеть мжченици въ Водоча ще да е заемала доста обширно пространство въ нѣкой отъ страничнитѣ или нартексни сводове. Това се потвърждава

ментъ: 6 фигури съ превръзка около бедрата, прави, въ разговоръ единъ съ другъ, но въ спокойни пози. Въ Дечани (обр. 5) имаме гжста група, разположена въ височина и дълбочина. Позитѣ сж еднообразни и се повтарятъ.

и отъ самитѣ размѣри на нашия откжсъ (1.70×1.06), на който сж оцѣлѣли само 16 голи до поясъ (?) фигури. Подобно на Студеница, Жича, Лѣсново и берлинската плочка, мжченицитѣ сж представени въ най-разнообразни възрасти, а единъ старецъ въ долния дѣсенъ жгълъ е съ по-тъмна кожа, вѣроятно за да се означи неговото национално или расово отличие.

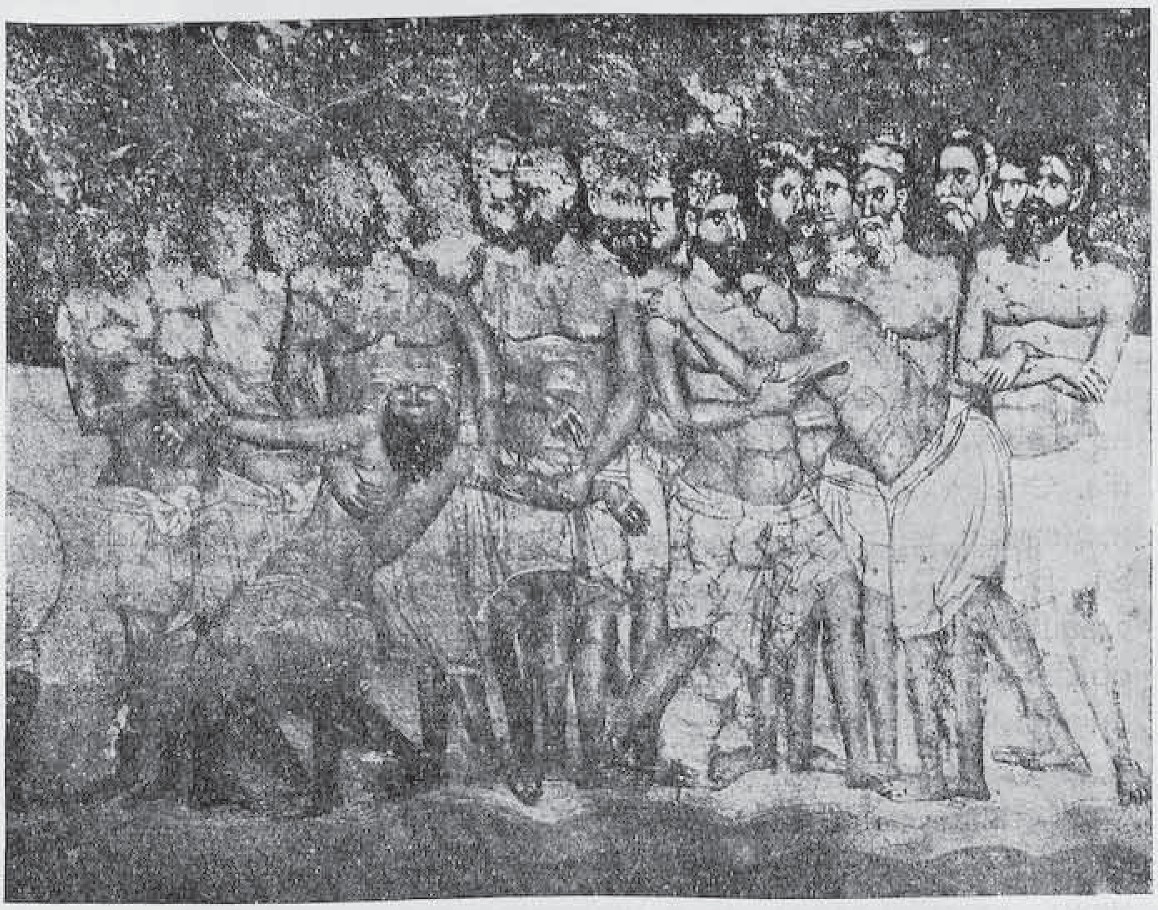

Обр. 4. — Св. Четиридесеть мжченици въ Жича.

Сравнена съ Студеница, Жича и Лѣсново, нашата група още на пръвъ погледъ прави впечатление съ своето свободно и разнообразно третиране на фигуритѣ. Подобно разрешение на проблемата за групата въ сжщность не е нѣщо съвсемъ ново въ източно-християнското изкуство. Последното, както е известно, схваща човѣшкото множество въ известни случаи като безгласна и бездейна тълпа зрители, а въ други — като сборъ отъ еквивалентни фигури и съобразно съ това то го предава по два напълно оригинални и независими единъ отъ другъ начини. Тълпата е винаги само единъ кубически блокъ, компактна маса отъ фигури, която не цели нито пространствена илюзия, нито индивидуално психическо и физическо разработване на отдѣлнитѣ компоненти. Срещу това групата като сборъ отъ равноценни и самостоятелни елементи е нѣщо много по-рѣдко (апостолитѣ въ Умиване нозетѣ, Възнесение Христово, Успение Богородици) и мѫчно изпълнимо съ дадеденитѣ срѣдства на византийското изкуство. Разликата въ двоякото предаване на тълпата и групата съвсемъ не е случайна или само външна. Това се вижда най-добре отъ берлинската плочка. Нейниятъ изпълнитель, единъ сравнително добъръ художникъ, различно схваща тълпата отъ 18 ангела и групата отъ 40 мѫченици и съобразно съ това той ги третира и по два съвсемъ различни начина.

Естествено е, че композицията на св. 40 м., макаръ и многолюдна, не може да бѫде третирана като бездейната тълпа на другитѣ иконографски сюжети. Четиридесетьтѣ мѫченици се схващатъ като свързани съ едно общо физично и психично действие, но все пакъ тѣ сѫ важни индивиди и членове на една група. Студеница, Жича и Лѣсново въ това отношение не сѫ се издигнали много надъ „тълпата", надъ гѫстата кубическа маса. Въ Водоча и Берлинската плочка художницитѣ напротивъ схващатъ отлично значението на фигурата въ групата като облѣченъ въ смисълъ обектъ и художествена триразмѣрна величина, но тѣ не притежаватъ срѣдствата на италианския ренесансъ, за да съчетаятъ тѣзи елементи въ една истинска пространствена група. Отъ тукъ произхожда и конфликтътъ между наследената натуралистична форма и чисто византийския стремежъ къмъ реализъмъ и противохудожествена (въ съвременъ смисълъ) яснота на тази форма.

Въ Студеница и Жича групата се развива въ ширина. По такъвъ начинъ тамъ се даватъ на преденъ планъ повече фигури, повече открити форми. Съ това обаче се изчерпва и всичкиятъ успѣхъ на художника. Задачата му остава наполовина разрешена, защото заднитѣ фигури представятъ все още второстепени елементи и незначителни запълнения на кубическия блокъ на тълпата. Като такива тѣ сѫ лишени отъ безусловната за времето „цѣлостность" и яснота на действующитѣ лица.

Проблемата за групата съ еквивалентни индивиди е разрешена въ берлинската плочка и Водоча по другъ начинъ. Фигуритѣ сѫ въ хоризонтални редове една надъ друга (въ Берлинъ — 4 реда, Водоча — 3 реда), при което заднитѣ

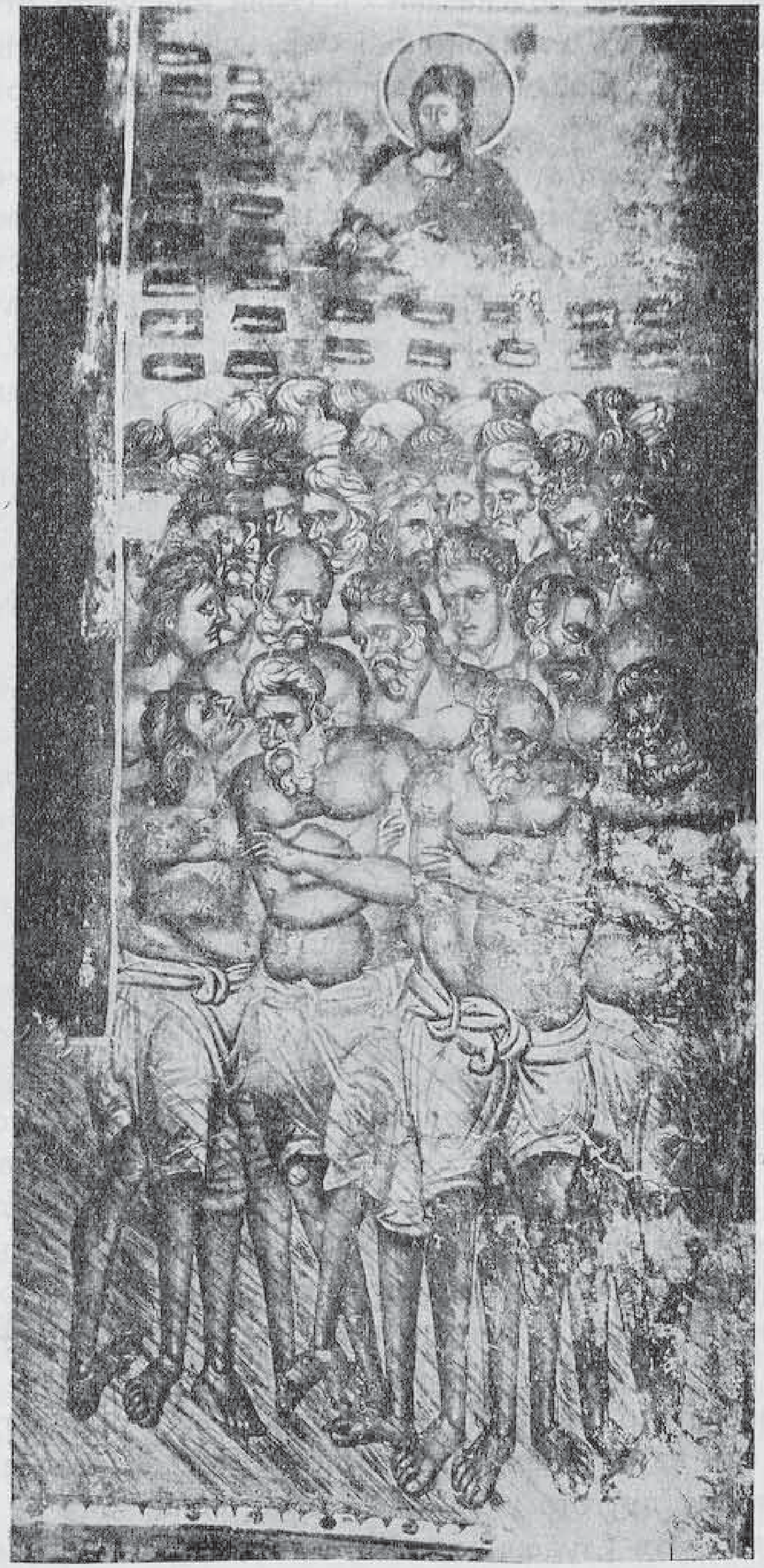

Обр. 5. — Св. Четиридесеть мѫченици въ Дечани.

редове не сѫ само подсказани съ глави или части отъ глави, а сѫ поставени въ хоризонтално степенуване като цѣли торсове. Въ това отношение Водоча отива по-далечъ отъ Берлинъ: въ Берлинъ групата е гѫста и заднитѣ фигури се виждатъ само до горната половина на гърдитѣ, въ Водоча редоветѣ сѫ много по-рѣдки, така че заднитѣ фигури, разположени повече между две предни, се виждатъ почти до поясъ, а нѣкои дори цѣли (вѫдѣ сния горенъ ѫгълъ — свитиятъ мѫченикъ). Пресичането не е могло да се избѣгне, и най-многото, което е направено за яснотата на фигуритѣ, е това, че последнитѣ сѫ подредени „шахматно“. Стремежътъ къмъ яснота на формитѣ е наложилъ и едно съвсемъ изкуствено отношение на фигуритѣ къмъ хоризонталното ниво на водата. Докато за преднитѣ е все още възможна илюзията, че стѫпватъ на земята, фигуритѣ отъ третия редъ (напр. свитата фигура) като че ли стоятъ въ въздуха или на повърхностьта на водата. За цѣлостния видъ на композицията въ това отношение можемъ да получимъ известна представа отъ берлинската плочка, гдето първиятъ редъ е стѫпилъ на дъното, а останалитѣ три се издигатъ нагоре, но не достигатъ нивото на водата: всички като че ли сѫ подъ водата.

Докато въ Студеница и Жича тѣлата сѫ повече въ фронтално положение, фреската въ Водоча върви успоредно и въ това отношение съ берлинската плочка, като предава тѣлата и лицата предимно въ $^3/_4$. Срѣщатъ се и фигури гърбомъ или настрана съ лица въ профилъ. Иначе положението $^3/_4$ се разнообразява, както и въ берлинската плочка, чрезъ поставяне на фигуритѣ произволно къмъ лѣво и дѣсно. Тѣлата сѫ изправени или свити въ драматични положения, но нигде нѣма онзи фронталитетъ, който отличава композицията въ Жича. Въ Водоча напротивъ е създадена една група съ ясно реално чувство и правдиво пространствено съотношение между фигуритѣ.

Основната разлика, която се чувствува между Студеница и Жича отъ една страна и Берлинъ и Водоча отъ друга, се дължи между другото и на различната концепция на сюжета тукъ и тамъ. Въ Студеница и Жича задачата на художницитѣ е била предимно дидактична. Тѣ илюстриратъ събитието и изтъкватъ неговата поучителна страна като идеализиратъ чрезъ предсмъртно спокойствие безболезненото мѫчение —

блаженство. За човѣшкото, реалното, тѣ още нѣматъ чувство и не го търсятъ като художественъ обектъ. Въ берлинската плочка и Водоча художницитѣ стоятъ на по-реалистична основа като поставятъ на преденъ планъ една художествена проблема, която стои извънъ традиционнитѣ рамки на византийското изкуство. Това е проблемата за душевното движение на фигурата частно и въ групата изобщо и физическитѣ рефлекси на този душевенъ животъ.

Ето защо, докато въ Студеница и Жича имаме твърде много душевно и физическо спокойствие на отдѣлнитѣ фи-

Обр. 6. — Св. Четиридесеть мѫченици въ Лѣсново.

гури и цѣлата група, — спокойствие, което е една отъ отличителнитѣ черти на византийското изкуство въ неговия втори разцвѣтъ, — въ берлинската плочка и Водоча намираме срещу това единъ явенъ стремежъ да се изрази силно душевно изживяване и страдание. За този вѫтрешенъ животъ сѫ ангажирани всички срѣдства: положението на тѣлото, движение на торсото, групиране на фигуритѣ чрезъ поддържане, жестикулация и мимика. Не може да се откаже, че чрезъ съвокупностьта на тѣзи срѣдства е постигнатъ търсениятъ ефектъ не само при отдѣлната фигура, но е създадено и едно пълно единство на действието и настроението въ цѣлата група.

Берлинската плочка показва, че тѣзи проблеми, които италианското изкуство можа да постави при гениалния Giotto, не сж били чужди на Византия още въ X в. Водоча обаче въ това отношение ни открива единъ етапъ отъ развитието на проблемата, който стои много по-високо (отъ ренесансна гледна точка) отъ берлинската плочка и който предшествува Giotto и по време и по изобретателность. Докато Trecento се впуща още съ плахи стжпки въ проблемата за единство въ настроението и действието на композицията, докато опититѣ да се изрази и съчетае душевниятъ животъ на фигуритѣ съ тѣхното физическо движение сж още слаби и примитивни, ние виждаме, че въ XIII в. Водоча се е освободила отъ стереотипнитѣ и традиционни жестове, като ги е замѣнила съ нови, изразителни и натуралистично правдиви. Тѣзи жестове сж много по-силни, отколкото въ берлинската плочка и сж подкрепени отъ изразителна мимична игра (свиване на вежди, мускули на лицето, изразъ на очитѣ), която е съвсемъ чужда на берлинската плочка, Жича и Студеница.

Тъкмо въ това отношение Водочката фреска представя едно необикновено и забележително явление въ източнохристиянското изкуство. Приближавайки се до берлинския паметникъ (X в.) по концепция на темата, по композиция на групата и по стремежъ да се изрази психичното движение и страданието на мжченицитѣ, тя отъ своя страна, безъ да стои по време твърде далечъ отъ този паметникъ, е направила една твърде смѣла крачка напредъ къмъ ренесанса на византийското изкуство. Тя е запазила отчасти наследената антична форма, но затова пъкъ тя е пожертвувала елегантностьта на фигурата на стойката и изобщо на композицията, за да потърси нови художествени обекти въ непосрѣдственото наблюдение на човѣшката физическа и душевна природа.

Успоредно съ това фреската въ Водоча ни предлага и една особеность въ третирането на голото тѣло. Тѣлата на мжченицитѣ сж разработени съ голѣма любовь, смѣлъ и майсторски рисунъкъ и съ чувство за пластичность на формитѣ.[1] Покрай това, обаче, художникътъ не може да прикрие своята тенденция да излѣзе отъ дотогавашната условность. Той прави това като създава нови форми, почиващи върху едно натуралистично наблюдение и отговарящи на единъ новъ идеалъ за красота на формата. Не ще съмнение, че въ Водоча е запазенъ въ общи черти езикътъ на античнитѣ форми, които ние намираме отлично представени на берлинската плочка. Въ Студеница и Жича тѣ сж „далечъ отъ действителната анатомия, отъ рисунъка на живата натура, но несъмнено, тѣ предаватъ известно знание и умѣние.“[1] Такива сж повечето голи тѣла въ добритѣ паметници отъ XII до XIV в., но има и съвсемъ схематични рисунки, които издаватъ едно пълно скжсване съ традициитѣ на елинистичното изкуство. Въ сравнение съ подобни творения Водоча и тукъ е отишла стжпка напредъ, като е издигнала и идеализирала физическата сила, мускулестото и атлетично тѣло. Художникътъ въ Водача е единъ неопитенъ още предтеча на Микеланджело на балканска почва.

---

[1] Карнацията — розовожълтъ, а нѣкжде червеникавъ (бронзовъ) тонъ. Моделиране отъ сѣнки съ свѣтло кафяво до тъмно кафяво. Фигуритѣ гърбомъ иматъ оливени сѣнки. Рѣзъкъ кафявъ контуръ.

Ето защо ние не можемъ да не признаемъ, че при общия аскетиченъ духъ, който владѣе въ източно-християнското изкуство отъ XIII в. насамъ, новото третиране на голо тѣло въ Водоча стои безспорно извънъ срѣдата си. То почива отъ една страна върху антиквизиращи образци отъ типа на берлинската плочка, а отъ друга — върху мощно издигащитѣ се революционни концепции и търсения на новото време.

Достовѣрностьта на горната мисъль може да се потвърди и отъ единъ кратъкъ прегледъ на типоветѣ въ Водоча. Единъ само сравнителенъ погледъ върху типоветѣ на берлинската плочка, па и дори на „гръцкитѣ“ лица въ Жича, е достатъченъ да ни открие разликата, която сжществува въ това отношение между тѣзи паметници и Водоча. Нека сравнимъ и типоветѣ на стоящитѣ светци въ сжщата църква съ тѣзи на 40-тѣ мжченици. Разликата е поразителна. Лицата на мжченицитѣ, широки, буйно обрасли съ бради и голѣми мустаци, съ низки чела и груби черти, нѣматъ и следа отъ византийска благообразность и класическо благородство. Това сж типове не напълно индивидуални, но все пакъ близки до народа, до земната действителность, отъ която именно се въодушевлява Водочкиятъ художникъ.

Поискаме ли следъ всичко това да опредѣлимъ генетичнитѣ отношенния на нашата фреска къмъ еднороднитѣ неи паметници, то ние сме принудени възъ основа на нейната близка прилика съ берлинската композиция да признаемъ, че тя не е никакъ оригинално творение на художника. Последниятъ е ималъ предъ себе си образецъ отъ типа на берлинския паметникъ отъ X—XI в., но той не е копиралъ слѣпо този образецъ. Водочкиятъ художникъ е възприелъ общата концепция на сюжета, композицията на групата изцѣло или по отдѣлно на нѣкои фигури, копиралъ е много пози, разнообразното движение, пластичната моделировка на тѣлата, но покрай това той е вложилъ въ своитѣ творби и много индивидуални черти, които почиватъ несъмнено на общия подемъ въ балканското изкуство по това време. Но фреската въ Водоча има и друго важно значение. Сравнена съ фигуритѣ на изолиранитѣ светци въ сжщата църква, тя ни показва, каква дълбока пропасть е имало вече между мъртвата традиция на византийското изкуство и жизнения сочень стилъ на новата епоха.

---

[1] Н. П. Кондаковъ, Македонія, 66.

ИМЕНАТА НА НѢКОИ МАКЕДОНСКИ ГРАДОВЕ.[1]

Отъ Ст. Романски.

3. Битоля.

Произходътъ на името Битоля, съ което се нарича днесъ отъ мѣстното българско население единъ отъ тритѣ най-голѣми градове въ Македония, сѫщо така не е още задоволително разясненъ, въпрѣки че това име, подобно на Солунъ и Охридъ, стана напоследъкъ предметъ на специални малки студии.

Днешната народна форма на това име Битоля е позната и отъ по-рано, напр. отъ Поменика на Зографския манастиръ въ Св. Гора, отъ XVII в., въ който се споменуватъ дарители отъ „Блъгарска землꙗ̀. градъ Бы̀толꙗ“ (вж. Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, София 1917, стр. 180, 182), или отъ познатия турски географъ и историкъ Хаджи Калфа (умр. 1658), който говори и за града „Толи Монастиръ, Бетоля, между Лерипъ, Прилепъ, Прѣспа и Охридъ“ („Toli Monastir, Betoglia, zwischen Filorina, Pirlipa, Persepe und Ochri...“ Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, Wien 1812, стр. 97). Тая форма, взета отъ устата на народа, се срѣща често и у гръцкитѣ историци и географи отъ XIX в.; така П. Аравантиносъ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου* II, 1856-1857, с. 127, като говори за „Пелагония — старъ градъ и область въ Македония“, добавя: „въ Пелагония се намира новиятъ градъ Битоля, който се нарича и Монастиръ“ *(ἐν τῇ Πελαγωνίᾳ κεῖται ἡ νέα πόλις Μπιτώλια, ἥτις καὶ Μοναστῆρι καλεῖται)*. Сѫщо така го отбелязва и Димицасъ, *Ἡ Μακεδονία*, стр. 247 и след. Въ една рѫкописна преправка на Паисиевата История отъ началото на XIX стол. това име е написано Бы̀тола (въ „Дарданїѧ“, вж. Йорд. Ивановъ, цит. съч., с. 203), съ утвърдѣла плавна *л*, както се срѣща то и днесъ диалектично. Покрай тая народна форма — Битоля (или Битола)—засвидетелствувана е отъ по-рано време и форма Битоль, която днесъ е официалното сръбско име на града: „отъ града Битоль", въ единъ надписъ отъ 1599 г. (Изв. Русск. арх. инст. въ Конст. IV 1, 103), или „ѿ Битол" (общъ падежъ), въ другъ надписъ отъ 1607 г. (пакъ тамъ, стр. 98, 99, заб. 1).

---

[1] Вж. Макед. прегледъ год. V, кн. 2, стр. 78-84 (1. Солунъ), и кн. 3, стр. 71-76 (2. Охридъ).

Именуването на сжщия градъ по гръцки Монастиръ (*Μοναστήρι*), име, разпространено и по-нататъкъ повече по книжовенъ пжть (и въ турски се явява Монастиръ покрай Толи), отдавна вече послужи съ своето значение да се приеме като напълно естествено, че днешното българско име на града иде отъ старобълг. Обитѣль, познато сжществително и въ другитѣ славянски езици (рус. обитѣль и пр., отъ *об-вит-, съ коренъ, който намираме въ глагола вит-ати „витая, обитавамъ"); гръцкото име представя следователно преводъ на старобългарското име на града, сжщо както напр. нѣмското Ofen „пещь" е преводъ на старобълг. име Пеща на днешната маджарска столица. Въ случая обаче оставаха неразяснени нѣкои фонетични различия, преди всичко въ началния вокалъ и въ суфикса.

Тѣхъ именно се опита да обясни проф. Г. Илински въ една своя статия върху „декомпозицията" на суфикситѣ въ славянскитѣ езици, като причисли и „бълг. Битоль" къмъ славянскитѣ думи съ такова тъкмо откжсване на представка *о-* отъ Обитоль (отъ *Обвитоль), гдето отъ друга страна суфиксътъ *-оль* замѣства суф. *ělь* въ твърде разпространеното обитѣль (Grzegorz Ilinskij, W sprawie „dekompozycji" prefiksów w jęz. słow. Prace filologiczne t. XI, 1927, 190). Като взема поводъ отъ тая статия на Илински, чието обяснение намира въ езиковно отношение напълно възможно, проф. М. Фасмеръ обръща въ Zeitschrift für slav. Philologie IV, 1927, 93—94, внимание, че въ хрисовула на византийския императоръ *Михаилъ Палеологъ*, даденъ на Охридската българска архиепископия въ 1272 г., това име се споменува подъ форма *Βουτέλις* (вж. Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, *Москва* 1871, с. 61 и 259), поради което намира славянското тълкуване на името за невъзможно. Това име на града, споредъ него, трѣбва да е по-старо, илирско или тракийско, подобно на имената на много други важни градове на Балканския полуостровъ. Подобна идея е ималъ впрочемъ още известниятъ познавачъ на Албания и изобщо западно-балканскитѣ земи Ханъ, който на 1854 г. изказа догадка, че това име ще произхожда навѣрно отъ алб. vito, чл. ф. vito-ja „гълждбъ“, което е толкова по-възможно, понеже планината, която се издига югозападно отъ града, носи име Перистеръ, което въ новогръцки означава „гълждбъ“ — *τὸ περιστέρι* (Hahn, Albanesische Studien, Jena 1854, стр. 272, бел. 224). Фасмеръ пъкъ, като изхожда отъ значението на гр. *Μοναστήρι(ον)*, алб. Manastir (това изцѣло заето отъ народно гр. *Μαναστήρι*), което ще да е имало и Битоля, изказва мнение, че то ще да е илирски или тракийско име, което може да се съпостави съ литавско bútas „кѫща“, пруско buttan „кѫща“, които впрочемъ инакъ стоятъ въ свръзка съ ир. both „колиба“, кимвр. bod „жилище“, стнорд. bud „жилище“ (вж. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen 1910, 315). Колкото се отнася до словообразователния елементъ -elis, той не го обяснява, още по-малко сетнешната му замѣна съ -ol-.

Съ горната съпоставка вѣрата въ славянския произходъ на името Битоля не се разколеба, но тя послужи да се подеме наново въпросътъ и да се изнесатъ всички доводи въ негова полза, като въ сѫщото време се дадатъ и нѣкои нови обяснения досежно формата на думата. Това направи проф. А. Вайанъ въ една кратка, но многосъдържателна бележка въ парижкото Revue des études slaves VIII, 1928, стр. 86—87. Той именно изтъква, че въ полза на славянския произходъ на това име — стбълг. обитѣль: *μονή* „манастиръ“ —говори всичко: и съответствието между гръцкото и славянското име; и традицията, отбелязана у Евлия Челеби (XVII в.); и историческитѣ сведения, споредъ които гръцкиятъ градъ Хераклия въ Пелагония ще е билъ разрушенъ въ IX—X в. и замѣстенъ отъ славянския градъ Битоля; и, най-сетне, следитѣ отъ сѫществуването на единъ манастиръ Св. Христофоръ при с. Буково, на мѣстото на стария градъ Хераклия. По отношение на хипотезата на Фасмера, Вайанъ изтъква, че групата индоевропейски думи, къмъ които принадлежи лит. bútas, изобщо се смѣта като северна (въ балтийски, келтски и германски), а никакъ не като илирска или балканска. Тая хипотеза е построена единствено върху визант. *Βουτέλις* (1272), което съ своето *-ου-* нищо не доказва, понеже може да бжде обяснено и отъ славянското Битоль. За това обяснение Вайанъ съ служи съ факти отъ новогръцкитѣ диалекти: въ новогръцкия езикъ въ редица думи неударено *i* минава въ *u*, и то не само въ специалнитѣ случаи, когато *i* (*ü*) иде отъ *υ* или *οι*, но и когато то отговаря на стари *ι*, *ει*, *η*: *ξουράφι* < *ξυράφιον* „бръсначъ“, *κρουκέλλι* < *κρικέλλιον* „пръстенъ“, *φουμιστός* < *φημιστός* „известенъ“; това е особено често въ трако-македонскитѣ говори: *ξουλεύω* < *ζηλεύω* „завиждамъ“. Споредъ Вайанъ то ще да е старо въ тая тъкмо диалектна група, която се характеризува не само съ смѣсването на *i* съ *u*, сир. съ загубване лабиалностьта, но и съ тѣхното изпускане въ неударена сричка: *ἔστλι* < *ἔστειλε* „изпрати“, *δλέβ(ει)* < *δουλεύει* „работи“ и т. н. Вследствие на това той смѣта, че както *Βουτέλις*, така и послешната турска форма Toli могатъ да се обяснятъ просто като форми на македонския гръцки диалектъ: въ първата вокалътъ *i* е замѣненъ съ *u*, а въ втората е изчезнала неударната начална сричка.

Тръгналъ по пжтя на обяснението чрезъ особеноститѣ на народнитѣ говори, Вайанъ тълкува пъкъ изчезването на началното *о-* вследствие на свойството на македонския български диалектъ да изяснява *ъ* въ *о*. Тъкмо поради това изяснение въ предлога *въ* > *во* той намира, че *v Obitolь е било схванато като vo Bitolь, отъ гдето е и извлѣчена последната форма Битоль. И не само това. Като отдава право на Илински да търси въ новата форма замѣстване на единъ суфиксъ съ другъ, той намира малко задоволително възстановяването на форма *obvitolь съ рѣдкия суфиксъ *-ol*. Срещу това той обръща внимание, че суфикса *-ѣль* не е останалъ живъ въ южнитѣ славянски езици, но че е билъ замѣняванъ съ *-аль*, а особено съ *(ъ)ль*: така сопѣль и сопль, старобълг. погыбѣль, но сърбохърв. pȍgībao < *pogyblь. И като се позовава върху Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, pp. 13-14, че твърдиятъ ерь, старъ или вториченъ, въ македонски е миналъ предъ *l* въ *o* (pékol-o, tekol), той приема, че и Bitolь може да се обясни отъ формата *obit(ъ)lь, която била замѣстила obitělь. Колкото се отнася до визант. *Βουτέλις*, съ *ε*, което мжчно можело да се яви отъ *ѣ*, или отъ *a*, то трѣбва да представя преходниятъ стадий *Bitъlь.

Привеждамъ всичко това за да се види, колко различни въпроси могатъ да бѫдатъ свързани съ обяснението на едно име, особено когато се явява то съ известни различия въ околнитѣ езици, и колко различни тълкувания могатъ да се дадатъ въ зависимость отъ становището, върху което се застава при неговото обяснение. При това ще трѣбва да отбележа, че специално въ случая съ тълкуването на Вайанъ въпросътъ за произхода на името Битоля повече се заплита, отъ колкото да се разяснява, особено щомъ се отиде до тамъ, че сравнително по-стари езикови факти да се тълкуватъ съ нови диалектични явления.

И за мене е невѣроятно, че името Битоля може да дължи произхода си на нѣкое старо, предславянско — илирийско или тракийско — име на градъ, който е стоялъ на сѫщото мѣсто. Действително, ако за едно мѣстно име нѣмаме известия отъ по-старо време, това още не означава, че то не е сѫществувало, защото тъкмо за населенитѣ днесъ отъ славяни части на Балканския полуостровъ се оказва, че не рѣдко въ езика на българи и сърбохървати сѫ се задържали стари тракийски и илирски мѣстни имена, които инакъ сѫ изчезнали Въ случая обаче имаме работа съ име на единъ градъ, който е разположенъ не въ нѣкое затулено мѣсто, но на известния въ древностьта пѫть Via Ignatia, който и въ по-ново време, презъ време на турското владичество на Балканския полуостровъ, е много оживенъ пѫть отъ Драчъ (Дурацо) на Адриатическото море презъ Охридъ за Солунъ, на Егейско море, и по-нататъкъ за Цариградъ. Областьта се е наричала въ старо време Пелагония, и въ нея е билъ основанъ отъ македонския царь Филипъ II въ 359-358 г. пр. Хр. градъ, на име Хераклия, обикновено нариченъ Хераклия Пелагонийска *(Ἡράκλεια Πελαγονίας)* или просто Пелагония, чиито развалини стоятъ и днесъ на нѣколко километра отъ града Битоля (срв. Димицасъ, цит. съч., стр. 247).

Името Битоля срещу това по традиция се отбелязва като ново, като име на новъ градъ. Затова и П. Аравантиносъ, стр. 127, както вече отбелязахме, като описва Македония, казва дословно: „Пелагония — старъ градъ и область въ Македония... Въ Пелагония е разположенъ новиятъ градъ Битоля, който се казва и Монастиръ“ *(Πελαγωνία*

— *πόλις ἀρχαία καὶ χώρα τῆς Μακεδονίας.. Ἐν τῇ Πελαγωνίᾳ κεῖται ἡ νέα πόλις Μπιτώλια, ἥτις καὶ Μοναστῆρι καλεῖται. .)*. То се явява тепърва въ XI в. Фасмеръ взема *Βουτέλις* отъ напечатаната у Голубински грамота на визант. императоръ Михаилъ Палеологъ отъ 1272 г., препечатана и отъ Gelzer, Byzant. Zeitschr. II, 1893, стр. 42, но въ тая грамота е собствено възпроизведена грамотата на импер. Василий II отъ 1020 г., дадена на Охридската българска архиепископия, така че въ сжщность и отбелязването на това име трѣбва да бжде отнесено къмъ началото на XI в. Все по това време се споменува сжщото име и у Кедрина, гдето се разправя, какъ Василий, следъ като узналъ, на 24 октомврий, за смъртьта на Самуила, навлѣзълъ въ Македония, изгорилъ царския замъкъ на Гавриила въ Битоля (*ἐν Βουτελίῳ—Βουτέλιον)* и заповѣдалъ да се превзематъ градоветѣ Прилепъ, Щипъ и Воденъ (Кедринъ-Скилица, Бон. изд., 460). То се срѣща сжщо така подъ форма Butella или Botella въ латинскитѣ извори за походитѣ на кръстоносцитѣ (XI-XII в.); подъ име Butella се споменува тоя градъ напр. у Вилхелма Тирски, който го познавалъ лично, защото е ходилъ тамъ въ 1168 г. като пратеникъ на йерусалимския краль кръстоносецъ Амалрихъ (срв. Guill. Tyrensis Hist., lib. XXI, cap. IV), въпрѣки че на друго мѣсто (lib. II, cap. XVIII) този историкъ на кръстоносцитѣ, въ описанието на похода отъ Драчъ къмъ Македония подъ началството на тулузския графъ Раймундъ отъ 1097 г., разправя, какъ „стигнали най-сетне въ градъ Пелагония“ сир. Битоля (in pagum, cui Pelagonia nomen ist).

Връзката на това име, известно отъ византийскитѣ, съотв. отъ латинскитѣ извори отъ XI-XII в., като *Βουτέλιον*, Butella, съ българското име Битоля е очевидна, въпросъ е само, какъ и двѣтѣ ще могатъ да се обяснятъ отъ старобълг. име Обитѣль, което, ако и не засвидетелствувано въ чистата си форма, трѣбва действително да е сжществувало, щомъ по гръцки въ по-късно време сжщиятъ градъ се нарича *Μοναστήρι* „манастиръ“ (не само днесъ, но напр. и въ XVI в. — въ пжтеписа на венециянския посланикъ Лоренцо Бернардо отъ 1591 г.: Monasterio, срв. Rad JA. 136, стр. 15). Именуването единъ градъ като „манастиръ“ или „църква“ изобщо е било напълно възможно, както е можелъ да бжде нареченъ единъ градъ и по името на опредѣленъ светия, комуто е посветенъ нѣкой храмъ въ него, срв. името София вм. Срѣдецъ. И днесъ още има селища съ подобни имена: Манастирица въ Моравско (Нѣготински и Пожаревски окр.), Mănăstirea въ Влашко и Молдова, Църква (Софийско), Бѣла-черкова (Търновско) и пр. Визант. форма вече показва, че още по онова време началното *о-* въ името Обитѣль е било изчезнало. По кой начинъ? Откжсването му въ съчетание съ предлогъ *въ,* както приема Вайманъ (стр. 87), би било найсетне възможно, ако можеше да се установи, че по онова време още *ъ* въ предлозитѣ *въ*, *съ* е билъ сжщо изясненъ въ *о*; тогава би могло да се допустне, че въ Обитѣли, прѣко во Обитѣли, би дало во Битѣли, отъ гдето би се явило *Битѣль. Съ огледъ къмъ старината на тая форма за мене е по-приемливо обяснението на Илински чрезъ „декомпозиция“, както въ толкова други славянски думи; срв. напр. Рѣхово, Рахово на Дунава, отъ Орѣхово; Рѣховица — Орѣховица и под.. И тая тъкмо форма *Битѣль се явява въ гръцки като *Βουτέλιον*. Възражението на Вайанъ, цит. м., че *ε* въ гръцки мжчно може да предаде старобълг. *ѣ*, не отговаря на фактитѣ. Действително стб. *ѣ* обикновено се предава, поради широкиятъ си изговоръ, съ *ια* или *α* (*Πριζδριάνα*=Призрѣнъ, *Λιάσκοβον*=Лѣсково, *Πρίλαπος*=Прилѣпъ и под.), но не рѣдко се явява и *ε* въ случаи като: *Βρεστόν*=Брѣстъ, *Βέλλον*, *Βελωτᾶ*=Бѣлъ, Бѣлота, *Ῥεκίτζα*=Рѣкица (Рѣка) и под., които не винаги сж по-нови заемки, а свидетелствуватъ, че, въпрѣки широкиятъ си изговоръ като *ä*, *ѣ* въ нѣкои случаи е могълъ да бжде схванатъ и предаденъ като *ε*.

Досежно появата на *u* *(ου)* вм. *i* въ гръц. *Βουτέλιον* тълкуването на Вайанъ съ огледъ къмъ честата замѣна на *i* съ *u* въ гръцки, особено въ трако-македонскитѣ говори, изобщо е твърде правдоподобно, още повече, понеже вокалътъ *i* въ тоя случай е неударенъ и въ съседство съ устна (лабиална) съгласна; това обстоятелство е важно, тъй като примѣритѣ отъ тоя родъ въ гръцки, ако и не малобройни, трѣбва да бждатъ тълкувани всѣки за себе си съ огледъ на положението на вокала (вж. G. N. Hatzidakis, Einleitung in die neugrich. Grammatik, Leipzig 1892, стр. 107 и сл.). Не бива обаче да се оставя изъ предъ видъ, че сжщиятъ вокалъ *u* намираме и въ отбелязаната вече латинска форма Butella, у Вилхелмъ Тирски, която едва ли ще да е преписана отъ гръцки. За отбелязване е при това, че въ славянски паметници, ако и отъ по-късно време, това име е написано съ ы: Бытолꙗ и под. (вж. по-горе). Действително, по времето на тѣхното възникване старобълг. ы е било вече изговаряно като *и*, та въ тия случаи имаме просто писмовна замѣна на *и* съ *ы*, която обаче се дължи на асоциация съ корена на глагола быти. Много е възможно, не само писмовно, но и звуково въ старобългарско време още, особено следъ изчезването на префикса *о-*, това име, вследствие на народно осмисляне съ огледъ къмъ глагола быти, да е добило форма *Бытѣль, чието коренно ы лесно е могло да бѫде схванато и предадено на гръцки като *ου* (лат. *u*), срв. новогр. *καρούτα*=старобълг. корыто и под.

Колкото се отнася до замѣната на *ѣ* съ *о* въ суфикса, вследствие на което се е получила славянската форма на думата Битоль, Битоля, по-право е тълкуването на Илински, който приема замѣна на суф. *-ѣль* съ *-оль*, отъ колкото Вайана, който, като отрича възможностьта на тая замѣна, понеже суф. *-оль* билъ непродуктивенъ въ югославянскитѣ езици, приема замѣна съ суфиксъ *-(ъ)л*, който въ македонския диалектъ минава въ *ол-* (както въ пéколо — пькълъ). Въ български обаче има и днесъ думи съ *-ол-* не само стари, като сопóл (старо сополъ „mucus“, срхр. sopolj, покрай *soplь — ч., пол. sopel), но и затискóл „bouchon“ и под.

Крайното *-я*, или диал. *-а*, въ българското Битоля (Битола) при тия опити за обяснение на името е оставяно безъ внимание. Мисля, че въ случая при замѣната на суф. *-ѣль* съ *-оль*, вследствие на чувството за рода на първата форма (имената на *-ѣль* сѫ отъ ж. р.), е била предпочетена формата за ж. р. на новия суфиксъ -олꙗ: Битоля. Утвърдението на *l* въ формата Битола е диалектично.

Обяснението на тур. Toli отъ макед.-гръцкия диалектъ, поради свойството му да изпуска неударени гласни (*i* и *u*), би било възможно, ако въ гръцки да сѫществуваше вече тая нова форма на името. Но тя не е засвидетелствувана. По-вѣроятно е, че е заета направо отъ български, като първата, неударена сричка е изпусната въ турски, нѣщо не необикновено при заемането на чужди думи изобщо.

МАКЕДОНСКИТѢ БЪЛГАРИ И СЪРБИТѢ.

Отъ Л. Милетичъ

Македонскитѣ българи имаха голѣмото нещастие, следъ като половина вѣкъ се бориха за освобождение отъ турското иго, да попаднатъ подъ властьта на гърцитѣ и сърбитѣ, които вмѣсто да имъ облекчатъ живота като християнски народи, напротивъ го направиха много по-мжчителенъ, защото си поставиха задача съ всички срѣдства на едно безогледно потисничество да ги отродятъ, сир. да ги унищожатъ като народъ, нѣщо, което и турцитѣ не вършеха. Многочислената македонска емиграция въ България е най-очебиеще свидетелство за тая трагична сждба на македонскитѣ българи.

За македонското българско население, останало да живѣе въ родната си страна, най-малката надежда за да може запази поне своитѣ културно-национални права бѣше въ вѣрата му, че завоевателитѣ на Македония ще се принудятъ да уважатъ постановлението за малцинствата въ Парижкия миренъ договоръ, подъ който личатъ и тѣхнитѣ подписи. Известно е, че това постановление до сега не само не се изпълнява, но вече явно става, че безъ външна намѣса то никога нѣма да се приложи въ действителность. Сърбитѣ, въ чиито ржце фактически се намира по-голѣмата часть отъ Македония, за да не изпълнятъ договора постоянствуватъ явно да отричатъ сжществуването на македонски българи. Че тѣ сж решили докрай да вършатъ това на всѣка цена, затова лишно доказателство намираме въ една нова сръбска брошура, подъ заглавие „Бълритѣ и югославянитѣ“, печатана на французки („Bulgares et Yougoslaves. Éditée par l'Association yougoslave pour la Société de Nations. Belgrade, 1928). Цельта й е, какъ да е да се ослаби движението, което вече и въ чужбина се проявява и у най-миролюбивитѣ крждгове въ полза на угнетенитѣ македонски българи, които не преставатъ настоятелно да искатъ своитѣ потъпкани национално-културни права, гарантирани отъ мирния до-

Македонски прегледъ. Год. V, кн. 4, 1929.

говоръ. Брошурата съдържа повторение на известнитѣ сръбски отричания на действителнитѣ факти, но сѫщевременно въ нея се посочватъ за лице имена на нѣколко по-стари авторитетни учени, които ужъ подкрепяли сръбската официялна теза, съ която се отрича народностна самобитность на македонскитѣ българи. И, разбира се, всичко до сега установено въ науката относително народностьта, езика и историята на македонскитѣ българи е обърнато на опаки, както вече е прието въ сръбската тенденциозна политическа литература отъ този родъ. Ще се види по-долу, че и въ този случай липсата на всѣко истинолюбие е довела авторитѣ на брошурата до крайната граница на едно морално заслепление.

Въпрѣки постояннитѣ доброжелателни съвети, които отъ много страни до сега се даватъ на бѣлградскитѣ мѣродавни крѫгове, да бѫдатъ по-справедливи спрямо македонскитѣ българи, да имъ признаятъ народностьта и свързанитѣ съ нея културни права, тѣ си оставатъ непоправими отрицатели. Очевидно става и отъ въпросната брошура, че въ Бѣлградъ не могатъ да повѣрватъ, че въ края на краищата всички човѣшки деяния се подчиняватъ на моралната сила и че напразно се отрича истината за да се прикрива едно явно насилие. Напразно бѣлградската брошура си позволява да нарича литературата, която напротивъ изнася истината по македонския въпросъ, „памфлети“, а дейцитѣ за свободата на Македония — „бандити“, когато е всеизвестно, че последнитѣ героически жертвуватъ себе си, защото сѫ убедени, че безъ борба не се минава отъ робство къмъ свобода.

Напразно сѫ се осмѣлили авторитѣ на сръбската брошура да посочватъ на видни чужди учени, представлявайки, като че ли тѣ сѫ изказвали мнения въ смисълъ, че македонскитѣ славяни били сърби, че езикътъ имъ е по-близъкъ до сръбския отколкото до българския езикъ, че името си „българи“ тѣ сѫ възприели въ ново време, ужъ за да не ги преследватъ турцитѣ, и пр. и пр. Въ сѫщата брошура се отива по-далече: цѣлиятъ български езикъ не билъ нищо друго освенъ диалектъ на единъ несѫществуващъ „югославянски езикъ“, чиито граници споредъ брошурата стигали отъ Черно море до Адриатическо море, а на северозападъ — до границитѣ на нѣмския и на италиянския езикъ.

Истински учени, които да сѫ подържали тѣзи или подобни измислици, днесъ нѣма и не е имало до сега. Колкото и да е аргументацията на сръбската брошура изподъ всѣка критика, не ще да е излишно, вземайки поводъ отъ нея, да изтъкна нѣкои досежни факти изъ науката, та да се спомогне съ това, щото още по-добре да се освѣтли научната постановка на македонския въпросъ, който не е само въпросъ политически, а не по-малко е и въпросъ историко-етнографически.[1]

I. Какво казва историята и какво казватъ сърбитѣ за македонскитѣ българи.

Ческиятъ знаменитъ историкъ професоръ К. Иречекъ написа първата история на българския народъ (Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876, руско издание 1873), ценена въ цѣлъ свѣтъ като забележителенъ наученъ трудъ, въ който възъ основа на несъмнени и многочислени исторически данни македонскитѣ славяни се считатъ за българи, като се излага споредъ това и тѣхната история наедно съ българската. Иречекъ въ сѫщото съчинение изрично казва, че „между народитѣ на европейска Турция българитѣ по численость и разпространение на тѣхната езикова територия заематъ първо мѣсто. Тѣхнитѣ селища обгърщатъ съ малки изключения старитѣ земи Мизия, Тракия и Македония,—една територия отъ приблизително 4000 квадр. мили. Македонскитѣ славяни Иречекъ смѣта клонъ отъ славянскитѣ племена, които се заселиха въ източната и югозападната часть на Балканския полуостровъ и отъ които по-сетне се образува българската народность. Името „българи“ е историческо у тѣхъ отъ тринадесеть вѣка насамъ, еднакво както въ Мизия и Тракия, така и въ Македония. Това е заключителното мнение буквално и на всички реномирани слависти, историци и етнографи по въпроса за македонскитѣ славяни. Сѫщиятъ К. Иречекъ написа и най-добрата до сега история на сърбитѣ (Geschichte der Serben, 1911 г.), преведена и на сръбски, въ която той македонцитѣ съвсемъ не счита за сърби, а на последнитѣ опредѣля старитѣ имъ еднографични граници далечъ отъ Македония, на северъ отъ Шаръ-планина: „Землитѣ — казва Иречекъ — между скалиститѣ планини на Черна Гора съ околностьта имъ и басеинътъ на западна Морава сѫ най-старата и постоянна родина на сръбския народъ. Това е студена планинска страна, която е притежавала малко привлѣкателна сила за чужди завоеватели. Между славянскитѣ племена на Балканския полуостровъ сѫщинскитѣ сърби бѣха първоначално единъ вѫтрешенъ, затворенъ народъ (ein Binnenvolk), който далечъ отъ Дунава и морето обитаваше долинитѣ на рѣкитѣ Лимъ, Ибаръ и западна Морава. Отъ тукъ сръбскиятъ народъ постепенно простираше властьта си къмъ Адриатическото крайбрѣжие та едно време дори точката на тежестьта му бѣше въ областьта на Диоклеция (Зета), на Шкодренското езеро. Отъ края на XI в. почна рѫководната часть на народа да се стреми да проникне на изтокъ, къмъ пѫтищата, които водятъ отъ Дунава къмъ Егейското море. Новъ центъръ на народа се образува около замъка Расъ, на рѣката Рашка, притокъ на р. Ибаръ, сиречь въ областьта на днешния Нови-пазаръ. Това е старо-сръбската область Расъ, у византийцитѣ наричана *Ῥάσον*. Съ завладяванито на двѣтѣ плодородни низини, които се намиратъ тъкмо по срѣдата на северната часть на Полуострова съ градоветѣ Ипекъ и Призренъ и на Косово поле се измѣсти центърътъ нататъкъ пò на югъ. Ипекъ (Пеђ) става презъ петь столѣтия столица на върховната сръбска народна църква. Въ XIII вѣкъ последва нова офензива на сърбитѣ къмъ северъ, — къмъ долината на източна Морава и още по-надолу къмъ Дунава. Къмъ югъ въ Македония поради бързия упадъкъ на възстановеното следъ изгонването на латинитѣ византийско царство сърбитѣ далечъ напреднаха. Стефанъ Душанъ въ 1346 г. се короняса за „царь на сърбитѣ и гърцитѣ“, а презъ време на гражданскитѣ войни между гърцитѣ той превзе и цѣла Македония (освенъ Солунъ), Албания, Епиръ и Тесалия. Вѫтрешни безредици обаче въ царството му наскоро следъ това улесниха да напредне единъ новъ, по-силенъ завоеватель — османскитѣ турци както противъ гърцитѣ така и противъ сърбитѣ. Когато въ ново време границитѣ на османската мощь пакъ се дръпнаха назадъ, образуването на две нови сръбски държавици се извърши тъкмо на почвата на последната срѣдновѣковна политическа организация на сърбитѣ: въ планинитѣ на Черна Гора и въ лѣсистата область на Шумадия — недалечъ отъ Бѣлградъ и отъ замъка на деспотитѣ въ Смедерево (вж. Иречекъ, op. c. стр. 9—11).

---

[1] За да бѫде по-достѫпно за чуждия свѣтъ съдържанието на тази ми статия, тя биде издаденаи и на французки отъ името на „Българското сдружение за Обществото на народитѣ“.

Ето това е картината на първото сръбско заселение и последвалото разширение прѣко първоначалнитѣ етнографични граници на Сърбия. Кратковременното разпространение на сръбската държавна граница на югъ въ Македония Иречекъ обяснява като чисто завоевателенъ успѣхъ, следъ който сетне сърбитѣ пакъ се прибиратъ въ своитѣ етнографични граници. Сега, благодарение на стекли се исторически обстоятелства, на сърбитѣ се отдаде пакъ да завладѣятъ Македония. Това обаче не имъ стига, а отъ страхъ, види се, че като нѣматъ тамъ свое население може да се повтори историята и да имъ се изплъзне изъ ржцетѣ тази българска область, тѣ сж се заели съ насилие на всѣка цена да асимилиратъ македонскитѣ българи — да ги правятъ сърби. За да се оправдае що годе това предъ свѣта, изопачава се науката, изкарватъ се несжществуващи историко-етнографически права надъ Македония.

Най-новъ характеренъ образецъ за такова извъртане на установенитѣ научни схващания по македонския въпросъ представлява съдържанието на споменатата сръбска брошура, както ще се види по-долу.

II. Мнението на проф. В. Ягичъ за езика на македонцитѣ.

Поради самия етнографиченъ произходъ на македонскитѣ славяни тѣхниятъ езикъ не може да бжде въ основата си освенъ български. Съобразно съ това македонскитѣ говори въ всичкитѣ до сега сжществуващи сравнителни граматически съчинения върху славянскитѣ езици се смѣтатъ за български и се разглеждатъ подъ общата рубрика „български езикъ“.[1] Това е научната догма по въпроса възъ основа на всички до сега научни изследвания и теоритически обобщения на мѣродавнитѣ славянски езиковедци. Естествено е, че не могатъ да правятъ изключение отъ това и славиститѣ, които сръбската брошура само за лице посочва за свидетели въ своя полза, а именно Кочубински, Лавровъ, Лескинъ, Бодуенъ де Куртене, като се поставя на първо мѣсто и найавторитетниятъ по въпроса проф. В. Ягичъ. Това е могълъ да стори авторътъ на брошурата, независимо отъ тенденцията, която го подбужда, главно и поради невежество, способно да се улавя за отдѣлни фрази на ученитѣ, безъ да се схваща сѫщинскиятъ имъ по-дълбокъ смисълъ, както ще се обясни по-долу.

---

[1] Вж. напр. у Dr. Fr. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, t. I—IV, Wien, 1879—1883; Ѳ. Флоринскій, лекціи по слав. языкознанію, I. Кіевъ; V. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, I—II, Wien и пр. и пр.

Проф. Ягичъ е писалъ по въпроса за родственитѣ отношения на славянскитѣ езици въ смисълъ, че въ пограничнитѣ зони между съседни славянски езици има говори, които безъ да сѫ загубили основнитѣ си национални черти притежаватъ и нѣкои второстепенни белези, най-често отъ фонетиченъ характеръ, поради които преходътъ отъ единъ езикъ въ другъ въ граничната зона обикновено не се очертава съ рѣзка линия. Така и между сърбохърватския и българския езикъ има такива преходни фонетични черти въ тъй наречenитѣ ресавско-моравски и въ северо-македонскитѣ говори безъ да губятъ последнитѣ характернитѣ си български свойства както въ фонетиката така и въ формитѣ и въ синтаксиса. А че Ягичъ счита македонскитѣ говори за български, това е изразено толкова пѫти въ неговитѣ съчинения, а сѫщо така и въ негови писма до автора на тѣзи редове, неотколе публикувани отъ последния въ оригиналъ и въ факсимиле (вижъ стат. въ Мак. Прегледъ, год. II, кн. 3. „Професоръ Ягичъ за Македония"; сѫщото и на французки въ отдѣлна брошура: Le prof. V. Jagić et la Macédoine d'après les lettres inédites, Sofia, 1927, 66). Въ тѣзи писма между друго става дума и за „Славянска енциклопедия", която почна да се издава отъ руската академия на наукитѣ подъ редакцията на проф. Ягичъ и въ която по една опредѣлена програма трѣбваше да бѫдатъ изложени славянскитѣ езици. Ягичъ казва, че подъ рубриката български езикъ ще се даде „Прегледъ на българскитѣ наречия", които той дѣли на три групи: говори източни, говори западни и говори македонски (вж. писмо № 1 отъ 1903 г.). Въ друго писмо (№ 2, 1904 г.), говорейки по сѫщия въпросъ Ягичъ казва относително споменатата рубрика, че съ тази групировка той достатъчно е опредѣлилъ мѣстото, което заематъ македонскитѣ говори, поставяйки ги подъ надслова: „Български езикъ".

Известно е, че езикътъ на св. Кирила и Методия, който стана и е езикъ на славянската църква не само на българитѣ, но и на сърбохърватитѣ и на руситѣ, въ основата си е едно македонско българско наречие отъ IX столѣтие. И Ягичъ е убеденъ въ това и го е изказвалъ много пѫти въ съчиненията си (вж. въ „Enstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin, 1913, стр. 270 ff.). И въ своитѣ писма Ягичъ казва, че езикътъ на славянската църква самъ по себе си е членъ отъ българското тѣло, кървь отъ българската кървь (вж. писмо № 3). Ягичъ въ своето издание на Болонския псалтирь, запазенъ въ рѫкописъ отъ срѣднобългарския периодъ, въ чийто езикъ има явни белези на охридския говоръ (рѫкописътъ е писанъ въ Охридъ), изтъква именно македонобългарския характеръ на паметника. Въ своитѣ писма Ягичъ, като ми съобщава, че е завършилъ печатането на псалтира, възклицава: „Азъ ви завоювахъ Македония“ (вж. писмо № 7, 1907 г.).

Въпрѣки че така е установенъ въ науката българскиятъ характеръ на македонскитѣ говори, политическитѣ рѫководни крѫгове въ Бѣлградъ, обзети отъ завоевателни намѣрения спрѣмо Македония, отдавна се стремятъ да омаловажатъ, да разколебаятъ тая научна догма, като лансираха една своя „корекция“ на това мнение въ смисълъ, че македонскитѣ славяни не били нито българи, нито сърби, а били особено славянско племе безъ опредѣлено народно съзнание, но еднакво сродно на българитѣ и на сърбитѣ, говореще наречие, еднакво близко на българския и на сръбския народъ. Тази сръбска теза биде пусната въ ходъ още въ 1890 год. чрезъ една етнографска карта на славянитѣ, издадена отъ русина Зарянко, която обаче претърпѣ неуспѣхъ и за която по-долу ще стане още дума. Въ последствие, когато въ Бѣлградъ бѣха схванали, че благоприятниятъ моментъ за осѫществяването на реченитѣ планове да се завладѣе Македония наближава, яви се като явенъ пропагандаторъ на сѫщата сръбска теза бѣлградскиятъ професоръ по география Јованъ Цвиичъ, който изтъкваше главно, че у „македонскитѣ славяни“ нѣмало опредѣлено национално съзнание. Цвиичъ се бѣ опиталъ да привлѣче за тая теза по нѣкой начинъ на своя страна и Ягича. По тоя поводъ Ягичъ ми писа (вж. писмо № 6 отъ 2. I. 1906 г.): „Но Македония ми създаде преди нѣколко дена и друга работа. Проф. Цвиичъ пише и печати голѣмо антропогеографско съчинение за балканскитѣ земи и къмъ края той е засегналъ и етнографския въпросъ за Македония. Изпрати ми набрани печатни коли да ги прочета и да му кажа мнението си. Азъ се придържамъ о поговорката: „Кажи на боба бобъ, а на попа попъ“. Казахъ му, че всичко туй не е достойно за научната висота на Цвиича, че той, като е отминалъ главното нѣщо сир. езика, взелъ да се залавя о неважни нѣща като напр., че македонскитѣ славяни нѣмали опредѣлено народностно съзнание, че тѣ лесно можели да се спечелятъ и за панбългарската и за пансръбската идея и пр. Може би той да се е обидилъ отъ моята искреность, но нищо отъ това. Азъ на драго сърдце бихъ се съгласилъ, ако Сърбия би поставила въ програмата си, че й е потрѣбенъ излазъ на море и че желае да има каквато и да е власть надъ единъ дѣлъ отъ Македония, който води къмъ морето. Това би билъ въпросъ на политическа нужда, но не бива политиката да смѣсваме съ науката, сир. съ диялектологията не бива да доказваме нѣщо, което съ почтени доказателства не може да се докаже. Ще видимъ, дали ще ми отговори. За мене това е печално доказателство, какъ и единъ голѣмъ ученъ, какъвто е Цвиичъ, не умѣе да бѫде обективенъ или споредъ израза на покойния Момзенъ — voraussetzungslos.“

Убеждението у Ягича за българщината на македонцитѣ е дълбоко и непоколебимо. Това показватъ и други мѣста въ кореспонденцията му, напр. когато той (въ писмо № 9) съобщава по поводъ на едно свое пѫтуване въ Петербургъ: „Бѫдете увѣренъ, че азъ и въ Петербургъ, разбира се въ професорскитѣ крѫгове, които за политиката нѣматъ значение, горещо ще се застѫпвамъ за българскитѣ интереси въ Македония, както винаги бихъ билъ и за това, щото Сърбия да получи нѣщо въ Стара Сърбия. На друго мѣсто Ягичъ пише: „Особено трогватъ сърдцето ми страшнитѣ страдания въ Македония. Никой не се застѫпва въ тѣхна полза“ (вж. писмо № 10 отъ 24 августъ 1903 г.).

И тъкмо този сѫщия Ягичъ сръбската брошура споменува за да подкрепи съ името му лъжливата си теза, че ужъ езикътъ на македонскитѣ славяни билъ нѣщо срѣдно — нито български нито сръбски. Ала въ посоченитѣ въ брошурата мѣста отъ спис. „Archiv für slavische Philologie“ (т. VIII. 1885 г., стр. 134. ib. т. XX. стр. 35—38) какво друго е казалъ Ягичъ разявейк на проф. Бодуенъ де Куртене относително мнението му, изказано въ съчинението „Прегледъ на славянскитѣ езици“ (Uebersicht der slavischen Sprachenwelt) въ смисълъ, че нѣма преходни диалекти между славянскитѣ езици, Ягичъ подържа противното, а именно че нѣма рѣзки граници между тѣхъ, така че диалектътъ на словацитѣ, който въ основата си е чески, прави преходъ къмъ южноруски и югославянски, а македонскитѣ диалекти — отъ български къмъ сърбохърватски. Въ второто посочено мѣсто Ягичъ повтаря сѫщото съ по-голѣми подробности и заключава, че езикътъ на Кирила и Методия, който е билъ говоримо наречие (ein gesprochener Dialekt), принадлежи на българската диалектна група, а въ днешнитѣ македонски наречия Ягичъ намира запазени всичкитѣ главни особености на сѫщия езикъ на Кирила и Методия, като изброява тѣзи особености.

При този случай нека отбележимъ въ връзка съ Ягича и нѣщо по-вече. Ягичъ на друго мѣсто, гдето говори за родственитѣ отношения между югославянскитѣ езици (българския, сърбохърватския и словенския), не приема да е имало езикова еднаквость (хомогенность) у южнитѣ славянски племена, когато сѫ се заселявали въ дунавскитѣ, алпийскитѣ, адриатическитѣ и балканскитѣ страни, — „не ги е свързвала обединителна езикова връзка“. Ягичъ напросто отхвърля да е имало между тѣзи племена единство, а по езикови данни той напротивъ установява стара езикова двойственость, така че е имало две югославянски племенни групи, които основно се различавали по езика си: отъ една страна група словенско-хърватско-сръбска, а отъ друга — бългрска („sloveno-serbo-kroatisch auf der einen, bulgarisch auf der anderen Seite“, вж. Archiv, т. XVII. 75). Въ заключение Ягичъ доказва, че стариятъ български езикъ (das Altbulgarische) се е развивалъ отдѣлно, а така сѫщо отдѣлно, въ друга посока, сърбохърватскиятъ и словенскиятъ езикъ („das Serbo-kroatische und das Slovenische“). Възъ основа на характернитѣ си белези, а главно по тънкото различаване тъмнитѣ вокали *ъ* и *ь* и тѣхнитѣ рефлекси македонскитѣ говори споредъ Ягича принадлежатъ къмъ първата група. „Не е възможно — казва Ягичъ — въ това правилно различаване да се съзре нѣщо друго освенъ продължително действие на прастари сили. Ако не би било така, едва бихме разбрали, какъ така дори и день днешенъ се схваща разликата между о (=ъ) и е (=ь) въ такива думи въ македонскитѣ говори (wie im Macedonischen) както напр.: сон, дош, дождот, вонка, и др., а напротивъ: ден, лен, пес, темен, и др. Въ всичкитѣ тѣзи точки българскиятъ езикъ се отклонява отъ словенския, а сжщо тъй и отъ сърбохърватския (ib. 78). Понататъкъ Ягичъ и тукъ засѣга въпроса за преходнитѣ — пограничнитѣ говори между съседнитѣ славянски езици и повтаря, че преходитѣ сж постепенни (die Uebergänge sind allmälig) — фонетични и формални особености на словенския езикъ засѣгатъ въ сърбохърватскитѣ говори, а подобно и фонетични особености сърбохърватски засѣгатъ въ българския езикъ откъмъ западната му страна. Последица на тая групировка е, че найкрайнитѣ части — българскиятъ и словенскиятъ езикъ сж си най-далечни, — показватъ по-малко допирни точки (Berührungspunkte, ib. 85—86).

III. Какво е казалъ проф. Кочубински.

Вториятъ по редъ славистъ, който следъ Ягича се именува въ сръбската брошура за подкрепа на тезата, че езикътъ на македонцитѣ ималъ „неопредѣленъ" характеръ, е Кочубински, безъ да се посочва, где и какъ се е изказалъ този руски ученъ по въпроса. А въ сжщность и той не е трѣбвало да се цитува, защото тъкмо наопаки Кочубински е единъ отъ първитѣ слависти, който рѣзко оборва сръбската теза и счита българския характеръ на македонцитѣ за научна догма. Съ него се бѣ обявилъ напълно солидаренъ по тоя въпросъ и славистътъ, сега професоръ въ Прага г. М. Мурко, който въ Ягичевия Archiv (т. XIII, 1891 г. 606—622) подробно бѣ рефериралъ за досежното мнение на Кочубински, изказано въ една негова статия. Поводъ да напише тая си статия бѣ му дала споменатата по-горе етнографична карта на славянитѣ отъ Зарянко, издадена като приложение къмъ „Руско-славянскій календарь" за 1890 г., печатана въ Петербургъ. Въ картата е прокарана сръбската теза, като сж отбележени македонскитѣ българи съ особена боя подъ име „македонски славяни", сир. като особена славянска народность, неизвестна до тогава въ науката. Кочубински въ статията си, озаглавена „Науката не е политика" (печат. въ Одеса 1890 г.), осжжда картата като печално явление, което нѣма нищо общо съ науката. Кочубински казва, че лично симпатизира на сърбитѣ, цени тѣхнитѣ добри качества, „но предъ истината трѣбва да отстѫпи всѣко чувство.“ Кочубински доказва, че въ Македония има само българи, за което привежда исторически доказателства отъ най-старо до ново време. Той е нарекълъ македонскитѣ говори „преходни“, но това никому не дава право да ги смѣта, че принадлежатъ къмъ сръбския езикъ. Дава редъ доказателства, съ които се потвържоава българскиятъ характеръ на македонскитѣ говори. Самъ Кочубински, когато въ 1886 год. е билъ въ Св. Гора, е разговарялъ съ македонски работници, неграмотни, които сѫ му казвали, че произхождатъ отъ разни „български села“ въ Македония, а сами себе си считали българи. Кочубински решително отхвърля „новото откритие“, че ужъ македонскитѣ славяни били до тогава за науката „нѣщо неизвестно.“ „Друго е, казва той, ако оставимъ на страна доводитѣ на науката и застанемъ на почвата на политически смѣтки, тогава може, ако искаме и цѣла Македония до Солунъ да заселимъ съ сърби и да основаваме върху този желанъ фактъ своята политика. Така постѫпватъ сърбитѣ, понеже тѣ се стремятъ къмъ Солунъ като излазъ на море. Затова тѣ търсятъ да намѣрятъ и нѣкои явления въ езика и въ обичаитѣ на македонцитѣ, за да подкрепятъ съ ужъ научни доводи своитѣ стремежи къмъ море. Ще посочватъ и преобладващия македонски русъ (блондиненъ) типъ срещу нехубавия типъ, който се срѣща у източнитѣ българи и който подсѣща на турско-татарски племена. Но такива търсени доводи трѣбва да стоятъ далечъ отъ науката. За политицитѣ е удобно да се заловятъ въ езика на македонскитѣ българи о нѣкой преходенъ типъ и нѣкои сръбски черти, но това нѣма важно значение. И стари обичаи и обреди нѣматъ по въпроса за принадлежностьта къмъ едно или друге славянско племе никаква убедителна сила, защото известни обичаи, нѣкога общи, могатъ да бѫдатъ у едни славяни забравени, а у други запазени. Жално е—повтаря К.— че въ този споръ между българитѣ и сърбитѣ за Македония е привлѣчена и науката, че тая нова ересь иска, щото и руситѣ безусловно да повѣрватъ, че шумътъ на разгорещени духове по народни съображения стига, за да се откаже една стара научна догма“ (ibid. 621—622).

Интересенъ е и следниятъ пасажъ въ статията на проф. Кочубински: „Създаването една нова народность на пукъ на всичкитѣ досегашни учения на славистиката се дължи на политически мотиви, — това е внезапна концесия на атакуващето насилване отъ Бѣлградъ, но само половина концесия: сърбитѣ искатъ да се признаятъ въ Македония само сърби; най-новата карта, за която е дума, имъ иде на среща, — тя отстранява отъ тамъ българитѣ, но не пуска вжтре сърбитѣ. Така излѣзе нѣщо особено. Славянската наука обаче не може да прави никакви концесии, и всѣки безпартиенъ и ориентиранъ изследователь и сега ще признава само онова, което науката му налага: въ Македония се знаеше до сега само славянското племе на българитѣ и никога — сърби. И всички чужденци, които сж изследвали Македония, въ това напълно се съгласяватъ: съ името Македония свързватъ представа за една славянска страна съ българско население“ (в. 617).

Кочубински, както се вижда отъ горе цитуванитѣ мѣста, казва на сърбитѣ прямо въ очи истината, и неговитѣ думи сж напълно умѣстни и день-днешенъ. Всички безпристрастни учени сж имъ казвали сжщото и сега постоянно имъ се повтаря това и отъ българска страна. Тогава съ каква цель и съ какъвъ умъ авторитѣ на сръбската брошура сж привели въ своя полза името на покойния проф. Кочубински?!

Но не е само тая дързость, която очудва, а всичко, цитувано въ сръбската брошура, е все отъ тоя родъ, както ще се види по-нататъкъ.

IV. П. Шафарикъ и В. Григоровичъ за македонскитѣ българи.

Въ сръбската брошура се казва, че известниятъ виденъ славянски етнографъ и историкъ П. Шафарикъ отивалъ дори до тамъ, че въ българския и въ сърбския езикъ той виждалъ езиково единство, което той нарича общъ сръбски езикъ. Посочва се за туй съчинението на Шафарикъ „Geschichte der slavischen Sprache und Literatur“ отъ 1826 год. стр. 34., гдето е казано, че българскиятъ езикъ е единъ подвидъ на сръбския (das Bulgarische ist eine Unterart des Gesammtserbischen). Но известно е, че тогава, въ началото на своята научна дейность Шафарикъ, както и преди него основательтъ на славистиката Јосифъ Добровски, съвсемъ слабо е билъ ориентиранъ относително родственитѣ отношения на славянитѣ въ Турция и специално касателно езика на българитѣ. При все това и тогава още Шафарикъ е знаялъ, — което авторитѣ на сръбската брошура премълчаватъ, — че македонцитѣ говорятъ български, защото въ сѫщото сѫчинение на 223 стр. казва, че „българскиятъ езикъ се говори въ България и Македония“. Обаче, следъ като Шафарикъ продължи своитѣ изследвания по тоя въпросъ въ течение на следващитѣ десетина години, той бѣше вече добре освѣтленъ та можа по-обстоятелно да опредѣли разпространението на българския народъ въ Македония, имено въ съчинението си „Славянска етнография“ (Slovanský Národopis, 1842 г.), гдето на приложената къмъ сѫщото етнографична карта на славянитѣ е означена почти цѣла Македония населена съ българи: западната българска граница обема Костуръ—Охридъ—Дебъръ—Тетово и върви по българска Морава и Тимокъ до Дунава. Въ сѫщата карта на Шафарика южната граница на Иліритѣ, подъ което име се разбираха тогава западнитѣ югославяни сир. словенцитѣ, хърватитѣ и сърбитѣ, върви отъ гр. Призренъ до Клисура на българската граница. Следователно българитѣ сѫ нанесени на картата южно отъ тая граница и достигатъ презъ езерата Охридско и Костурско до Солунъ.

Известно е, че първиятъ славистъ, който успѣ въ 1844 год. да пропѫтува Македония, бѣ рускиятъ професоръ В. Григоровичъ. Той бѣше посѣтилъ и Охридъ и бѣше изнесълъ убеждение, че въ Македония живѣятъ българи и че говорятъ български, за което той подробно съобщи въ съчинението си „Пѫтуване по Европейска Турция“ (Путешествіе по европейской Турціи.) Следъ като Григоровичъ се завърна отъ това си пѫтуване, той минаваше за главенъ авторитетъ и по етнографията на Македония. Интересно е да се отбележи, че проф. Кочубински въ гореспоменатата си статия касателно македонския въпросъ между другитѣ доказателства за българщината на македонцитѣ цитува и Шафариковата етнографична карта. По тоя поводъ Кочубински припомня, че Григоровичъ, завърналъ се отъ Македония, миналъ презъ Прага и тамъ се срещналъ и съ Шафарика: „Григоровичъ — разказва К. — показалъ на Шафарика старославянски и български рѫкописи, които бѣ намѣрилъ въ Македония, и главно сподѣлилъ съ него своитѣ етнографични знания касателно Македония и славянския езикъ, който тамъ се говори, и съ това той затвърдилъ у славния нашъ общъ учитель неговото схващане славянската етнография. Една година следъ срещата си съ Григоровича Шафарикъ обнародва ново издание на своята „Славянска етнография“ съ сжщата етнографична карта, безъ да бѣ внесълъ въ нея нѣкаква промѣна относително етничнитѣ съотношения на южнитѣ славяни: сърбитѣ и българитѣ си останаха по мѣстата си“ (вж. Archiv. f. sl. Philol. т. XIII. стр. 620).

V. П. А. Лавровъ и Августъ Лескинъ за македонскитѣ българи.

Сръбската брошура изтъква, че въ македонскитѣ говори „словарни особености даватъ тъй сжщо предимство на сръбския езикъ“, като се позовава за това на единъ руски славистъ, професора по славянска филология въ Петербургъ П. А. Лавровъ, който твърде общо се е изразилъ, че „всжду по Македония единъ сърбинъ схваща, че думитѣ тукъ сж твърде близки на неговия материнъ езикъ, сжщо както и единъ българинъ отъ западна България“. Между славянскитѣ езици, особено съседнитѣ всжду има словарни (лексикални) подобия, но отъ това никакъ не следва, че тѣ преставатъ да сж отдѣлни езици. Словарна близость още не означава еднакъвъ граматиченъ строежъ, който главно е мѣродавенъ за понятието „езикъ“. Въ случая словарьтъ на македонскитѣ говори е български и доколкото има подобие въ това отношение между български и сърбски, толкова ще има и между македонски и сърбски. Съ своята фраза Лавровъ не е можелъ нѣщо друго да разбира, понеже той много добре знае основното различие между българския и сръбския езикъ, тъй като той е авторъ на едно крупно съчинение, което му послужи за магистерска дисертация и което има за предметъ специялно българския езикъ, разгледанъ отъ него въ цѣлия му обсегъ откъмъ фонетичнитѣ му и формални особености. — именно съчинението „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка“ Ст. Петербургъ 1893.[1] Въ това съчинение Лавровъ включва въ територията на българския езикъ и цѣла Македония, третира всичкитѣ македонски говори като български и излага тѣхнитѣ особености заедно съ всички други говори на българския езикъ изобщо. Или не е било известно на сръбския авторъ това нѣщо, или пъкъ при невъзможностьта да се намѣри поне единъ реномиранъ ученъ, чието мнение да е благоприятно за сръбската теза, съзнателно си е позволилъ да залъгва читателитѣ и съ името на Лаврова.

---

[1] Вж. за това съчинение на Лавровъ обширна рецензия отъ мене, печ. въ Мин. Сборн. т. X. 1894 г.

Така сѫщо неумѣстно си е послужилъ авторътъ на сръбската брошура и съ името на знаменития нѣмски славистъ Августъ Лескинъ, безъ да посочи, какво му е дало оправданъ поводъ за това. Всеизвестно е обаче, че Лескинъ е единъ отъ първитѣ, който най-решително подържаше мнението, че езикътъ на Кирила и Методия е единъ българско-македонски говоръ, и за това той бѣ пакъ единъ отъ първитѣ, който безъ колебание прие да нарича този езикъ „старобългарски“ (altbulgarisch).[1] Неговата старобългарска граматика, „Handbuch der altbulgarischen Sprache“, стана най-разпространеното рѫководство за студентитѣ слависти; на Лескина се дължи най-много, че терминътъ „старобългарски езикъ“ вмѣсто „старо-черковнославянски езикъ“ успѣ и въ науката да се разпространи. Никога Лескинъ не е отдѣлялъ македонскитѣ говори отъ българскитѣ, а още по-малко той ги е смѣсвалъ съ сръбския езикъ, който той отлично познава. Това последното поне трѣбваше да е известно на сръбския авторъ, защото той бѣше длъженъ да знае, че Лескинъ е написалъ най-научната до сега граматика на сърбохърватския езикъ (Grammatik der serbo-kroatischen Sprache, 1914 г.), въ която твърде опредѣлено посочва крайнитѣ граници на сръбския езикъ, гдето тѣ се допиратъ съ българския езикъ. Споредъ Лескина пограничната линия на сръбския езикъ откъмъ изтокъ почва отъ устието на р. Тимокъ, върви на югъ по една линия къмъ Прокуплье—Прищина—Призренъ, минава южно отъ Черна Гора и стига до р. Бояна на Адриатическото море. Следователно у Лескина цѣла Македония напълно е изключена отъ сръбската езикова територия и, разбира се, не могатъ и споредъ Лескина македонскитѣ говори да бѫдатъ друго освенъ български. Защото Лескинъ, единъ отъ най-виднитѣ слависти, не може за каквато и да е цена да измѣни науката, която на Балканския полуостровъ признава само два етнични славянски типа и само два славянски езика — български и сръбски.

---

[1] Вж. у Ягича, Entstehungsgeschichte и пр. 211: „Названието старобългарски (altbulgarisch) биде главно разпространено отъ Шлайхеръ и неговитѣ ученици въ Германия — Шмидтъ и Лескинъ“.

VI. Фонетичнитѣ и морфологични български свойства на македонскитѣ говори.

Много е наивно това, което се разправя въ сръбската брошура за характеристичнитѣ признаци, по които се различаватъ диалектитѣ единъ отъ другъ (стр. 10). За нѣщо, което е общо прието като елемантарно условие, а именно, че признацитѣ сж фонетични, морфологични, синтактични и словарни (лексикални) и че особено важатъ фонетичнитѣ, нѣмало е нужда да се цитуватъ имената на Херманъ Паулъ, на Бодуенъ де Куртене па и моето име, нито да се цитува мнението ми за голѣмото значение на фонетичнитѣ отличия. Това е сторилъ сръбскиятъ авторъ за да може веднага да придаде първостепенна важность на една спорадична фонетична особеность, повече разпространена въ северно-македонскитѣ говори, която има второстепенно значение. Касае се за произношението *к′ г′* подобно на сърбохърватското произношение ћ, ђ, вмѣсто правилното българско произношение *щ, жд,* — (рефлекси на прaславянско *tj, dj).* Върху това фонетично свойство сж се спирали всички изследователи на македонскитѣ говори и е установено, че нѣма ни единъ македонски говоръ, въ който да нѣма остатъци и отъ старото българско, нѣкога общо на македонскитѣ говори произношение *щ, жд* и че въ това отношение въ македонскитѣ говори сжществува нееднакво прокаранъ дуализъмъ; че *к′* и *г′* се ограничаватъ само въ отдѣлни думи, покрай които въ единъ и сжщъ говоръ има други думи съ *щ, жд,* нпр. гак′и и гашти, свекя и свешта, вегя и вежда; че колкото се отива пò на югъ, *к′, г′*, толкова ставатъ по-рѣдки, а *щ, жд* редовни и че *к′, г′* звукофизиоложки не сж тъждествени звукове съ сърбохърватскитѣ ћ, ђ, а само близки тѣмъ. За това твърде опредѣлено сж се произнасяли въ казания смисълъ славиститѣ В. Облакъ[1], писательтъ на тѣзи редове[2], Д. Матовъ и др. Покойниятъ Облакъ, който въ самата Македония бѣ изследвалъ казанитѣ рефлекси на *к′, г′*, се произнесе за последнитѣ, че сж „чузди натрапници“ (fremde Eindringlinge), докато *щ, жд* той смѣта за стари, домашни рефлекси (als alte, einheimische Reflexe zu betrachten sind, вж. Arch. XVII.

---

[1] вж. V. Oblak, „Macedonische Studien“.

[2] L. Miletitsch, „Bemerkungen zu Oblak's Macedonischen Studien“ (Arch. f. sl. Philologie, XX, 588).

455)[1]. Запазването на звуковетѣ *щ, жд* въ всичкитѣ македонски говори е най-важниятъ белегъ за тѣсна родствена връзка на последнитѣ съ всичкитѣ други български говори. Тази важна характеристична фонетична черта на българския езикъ добре бѣше схваналъ още П. Шафарикъ. Когато въ 1833 год. публикува книжката си „Сърбски избрани зърнца“ (Serbische Lesekörner), гдето за първъ пѫть се изтъква, че по *щ, жд* рѣзко се отличава старобългарскиятъ отъ сръбския езикъ, се казва още: „Българинътъ е между всичкитѣ славяни единственъ, който своето *щ, жд* и сега още произнася, както се е говорѣло и въ времето на Кирила и Методия“ (р. 56). А проф. Ягичъ счита *щ, жд* за доказателство за българо-македонски произходъ на старобългарския езикъ, и че за *щ, жд* има достатъчно данни отъ самата Македония („Für *št* und *žd* liegen genug Belege aus Macedonien vor“ — вж. Archiv, f. sl. Pl. XX, 38).

Безъ да се подценява значението на фонетиката, разбира се, че никой не отрича нито е отрекълъ до сега значение и на морфологичнитѣ и синтактични особености на езика; при дадени условия последнитѣ могатъ да служатъ не по-малко отъ фонетичнитѣ за характерни белези на езика, както тъкмо е случай въ българския езикъ, който е изгубилъ правилното склонение, а е развилъ задпоставенъ членъ. Напразно иска сръбскиятъ авторъ да омаловажи тѣзи два признака, еднакво свойствени и на всички македонски говори, защото били „две морфологични особености“ и ми натяква, че ужъ съмъ напусналъ фонетичния принципъ за да можело по-силно да се изтъкнатъ казанитѣ две морфологични особености, благодарение на които съмъ търсѣлъ да установя сродство между македонскитѣ наречия и българския езикъ. Съ тѣзи си бележки авторътъ много несрѫчно е изпълнилъ задачата си, именно да отрича това очевидно сродство, задача, която съвсемъ не е по силитѣ му, дори ако да бѣше и нѣкакъвъ специалистъ по езикови въпроси. Не само азъ, но всички езиковедци до единъ безъ изключение съзиратъ тъкмо въ тѣзи два морфологични белега между другитѣ най-очебиеще сродство на македонскитѣ говори съ българския езикъ, което показва, че историческото имъ развитие е вървѣло въ еднаква посока, излизаще очевидно отъ еднаква старинска езикова основа. Съ пълно право следователно азъ поставихъ тезата, че употрѣбата на задпоставенъ членъ и аналитичнитѣ форми на склонението най-изразително характеризуватъ българската речь. Въ сръбската брошура се прави опитъ да се отрекатъ въ македонскитѣ говори тѣзи две морфологични отличия, макаръ че тѣ действително сѫществуватъ. За члена се казва тамъ: „Впрочемъ македонскитѣ наречия иматъ въ края на думата покрай -т -та, -то и други енклитични мѣстоимения (вършейки служба на членъ) които не сѫществуватъ въ българския езикъ, тъй напр. (о)в, ва, -во, (о)н, -на, -но: жена-ва, село-но. Нѣщо по-вече — тѣзи задпоставени членове, необходими въ българския езикъ, сѫ най-рѣдки въ Македония, (стр. 12). Обаче нито едното твърдение нито другото не отговарятъ на истината: напротивъ въ южно-българскитѣ родопски говори има досущъ три различни члена, както и въ македонскитѣ, нпр. жена-та, жена-на и жена-са; село-то, село-но и село-со, а употрѣбата на члена въ македонскитѣ говори, понеже членътъ има три форми, тъкмо обратно, е и много по-честа. Относително аналитичното склонение сръбскиятъ авторъ, безъ да го отрича, е на мнение, че то се дължало на чуждо влияние, обаче признава, че това „влияние“ се е простръло върху цѣлия български езикъ, следователно го има и въ България. Не е важно мнението му за произхода на това явление, защото не е сръбскиятъ авторъ призванъ да го обяснява, а важно е, че въ сръбския езикъ нѣма нито членъ нито аналитично склонение, следователно сръбскиятъ езикъ и по своята морфология напълно се отдѣля отъ македонскитѣ говори. Този фактъ не смущава, види се, сръбския авторъ та той още прибавя: „Българската теза за важностьта на известни морфологични черти, за да се установи сродство на македонскитѣ наречия съ българския езикъ, се счита за несъстоятелна отъ най-голѣмитѣ слависти: Ягичъ, Бодуенъ де Куртене, Щепкинъ, да не говоримъ за сръбския ученъ Беличъ“ (стр. 12). Не се посочва, где, какъ и кога тѣзи слависти сѫ изказвали подобно мнение. Напротивъ истината е, че никой отъ споменатитѣ слависти, най-малко Ягичъ, никога не сѫ писали нѣщо подобно, защото това би било на-голѣмъ абсурдъ. Колкото се касае до сръбския славистъ Беличъ, известно е, че той отдавна по македонския въпросъ е въ услуга на сръбската официална политика та си е позволявалъ много пѫти тенденциозно да извърта научната истина. Това даде поводъ на проф. Ялича въ едно отъ писмата си, за които се говори по-горе, зле да го порицае: „Всичко туй, което тукъ ви пиша, не е само мое лично мнение, защото така мислятъ и мнозина руси, които не одобряватъ постѫпката на Белича, който изнасилва науката като говори за три наречия: сръбско, македонско и българско, и че ужъ чрезъ смѣсване се образували сръбско-македонско и македонско-българско наречие. Това сѫ филологически трици! . . .“ (вж. писмо 19).

---

[1] Облакъ още казва: „Ако се вземе въ внимание, че *к'*, *г'* най-много сѫ разпространени въ северно-македонскитѣ говори, следователно близу до сръбската езикова граница, и още, че тѣзи звукове сѫ чужди (fremd) на югоизточна Македония и че тъкмо онѣзи области презъ времето на Милутинъ II и Душанъ се намирали подъ сръбска власть и сетне подъ сръбско влияние, разбира се, защо въ говора на Охридъ *к'* и *г'* сѫ значително по-рѣдки, отколкото въ севернитѣ и въ източнитѣ съседни говори на Прилепъ и Дебъръ“ (Archiv, XVII, 455).

За да се даде външенъ видъ, че има мнозина „учени“, които ужъ сѫ съгласни съ сръбската теза, авторътъ на брошурата покрай имената на споменатитѣ по-горе слависти е наредилъ още имената на двама руски консули въ Турция—Ростковски и Ястребовъ, сетне на нѣкои си Николски и Тиховъ, на нѣмеца Масингъ, ромънеца Барбулеску и поляка Бодуенъ де Куртене. Забележително е, че не се посочва никакво съчинение на тѣзи лица нито каквото и да е друго указание, где и какво сѫ доказали по македонския етнографиченъ и езиковъ въпросъ. Като оставимъ на страна двамата руски консули, които не сѫ никакви учени, а обикновени любители и които нищо не сѫ доказали, фактъ е, че и другитѣ изброени лица не сѫ се нито сериозно занимавали кога да е съ въпроса, нито сѫ подържали съ нѣкои свои доводи мнение по въпроса, така че напразно тенденциозно сѫ подхвърлени тѣхнитѣ имена.

VII. Мнението на проф. А. Мейе (A. Meillet).

Обаче въ края на цитуванитѣ имена на учени фигурира и името на известния французки езиковедецъ А. Мейе, професоръ въ Колежъ де Франсъ, за когото авторътъ на брошурата прави изключение, като посочва едно негово, благоприятно за сръбската теза мнение. Нека отбележимъ, че Мейе не е славистъ, а индогерманистъ, и че въпросното свое мнение е изказалъ въ своята популярна книга: „Езицитѣ въ нова Европа“ („Les langues dans l'Europe Nouvelle“, печат. въ 1918 г.).

Тукъ Мейе се е подхлъзналъ да изкаже не едно научно мнение, което иска и своята надлежна аргументация, а едно ненаучно, опортунистично свое предположение безъ сериозни доводи, просто съ огледъ къмъ политиката на Сърбия въ Македония. „Македонскитѣ говори—казва Мейе — сѫ една часть отъ цѣлокупния югославянски езикъ; тѣзи, които ги говорятъ ще могатъ споредъ обстоятелствата да възприематъ за общъ езикъ (par langue commun) сръбския или българския. Българи или побългарени учители сѫ упражнявали въ Македония твърде усилена дейность, и тѣ сѫ, които дадоха поводъ (occasion) на българитѣ да претендиратъ върху тая страна въ полза на своя общъ езикъ. Но ако политицитѣ сѫ рекламирали македонскитѣ говори за тази или онази група (pour tel ou tel groupe), незаинтересованитѣ езиковедци винаги сѫ се въздържали да кажатъ своето мнение. Въ действителность тѣзи говори не принадлежатъ въ сѫщность нито на едната нито на другата отъ деетѣ групи, които спорятъ за тѣхъ. Политиката е, която ще реши езиковото бѫдаще на Македония. Една прокарана езикова граница е винаги следствие на нѣкое историческо събитие (цит. съч. стр. 167).

Авторътъ на сръбската брошура е пропусналъ да цитува и едно друго мѣсто отъ книгата на Майе, гдето авторътъ повтаря, че „въ Македония, опустошена отъ жестокости и отъ войната, населението е разредено, и населенията, чието мѣстно наречие е славянско, могатъ да възприематъ съ еднаква леснина сърбо-хърватския или българския като общъ езикъ; границитѣ на общитѣ езици (de langues communes) — българския или сърбохърватския — ще бѫдатъ установени отъ политиката“ (стр. 254). Г. Мейе е казалъ, следователно, тъкмо това, което трѣбва на завоевателитѣ на Македония. Обаче тукъ не е въпросътъ, какво може да направи силата на една чужда държавна власть спрямо единъ покоренъ и, въ случая, по-слабъ народъ, но какво изискватъ научната истина и справедливостьта. Отъ това становище аргументацията на г. Мейе е погрѣшна. Първо Мейе признава, че езикътъ на македонцитѣ не е сръбски, което е фактъ, но чудно е, особено отъ страна на единъ съвремененъ лингвистъ, макаръ и специално не славистъ, да се твърди, че македонскитѣ говори сѫ „часть отъ цѣлокупния югославянски езикъ“ (les parlers de Macédoine sont une partie de l'ensemble slave méridional), понеже ни въ действителность ни въ научната теория такъвъ общъ „slave méridionale“ не съществува. Още при заселението на южнитѣ славяни — българитѣ, сърбохърватитѣ и словенцитѣ — езицитѣ сѫ имъ били различни и следователно никакъвъ общъ „югославянски“ езикъ въ историческо време не сѫществува. По-горе видѣхме, че Ягичъ различава две езикови групи — българска отъ една страна и словенско-сърбохърватска отъ друга. Последната се подраздѣля на два езика — словенски и сърбохърватски. Езикътъ и на словенцитѣ, ако и споредъ Ягича да е по-близъкъ до сърбохърватския, днесъ толкова се различава отъ подирния, че сърбохърватинъ мѫчно разбира говора на словенеца. Словенцитѣ днесъ си иматъ свой писменъ езикъ, своя литература. Сѫщото отношение е и между българскитѣ македонски говори спрямо сърбохърватския; македонскитѣ говори принадлежатъ не на нѣкакъвъ несѫществуващъ „slave méridionale“, а сѫ часть отъ българския езикъ, който и по фонетиката си и по морфологичния си строежъ и синтаксиса си е твърде различенъ отъ сърбохърватския. Защо г. Мейе смѣта, че македонцитѣ „еднакво лесно“ щѣли да усвоятъ общия (commun) езикъ, — български или сърбски, когато последниятъ тѣмъ е чуздъ, а българскиятъ свой? Не е вѣрно, че български учители сѫ дали възможность на българитѣ да искатъ за Македония своя „общъ“ сир. книжовенъ езикъ. Македонцитѣ смѣтатъ този езикъ за свой, той е езикъ органически развилъ се отъ старата българска писменость, която е сѫщевроменно писменость и на македонцитѣ. Не е сѫщо така вѣрно, че незаинтересованитѣ езиковедци (les linguistes désinteressés) сѫ се въздържали до сега да кажатъ, на кой езикъ принадлежатъ говоритѣ на македонскитѣ славяни, защото напротивъ славиститѣ, както видѣхме и по-горе, безъ да правятъ политика отъ тоя въпросъ и безъ да искатъ да угаждатъ на сърбитѣ, не веднажъ сѫ се произнесли и то твърде опредѣлено въ смисълъ, че македонскитѣ говори сѫ български. Видѣхме, че и въ сравнителнитѣ граматики по славянскитѣ езици македонскитѣ говори се третиратъ само като български, винаги само подъ рубриката „български езикъ“. Въ всички монографични изследвания по българския езикъ се взиматъ въ внимание и македонскитѣ говори заедно съ другитѣ български говори. Може ли г. Мейе да игнорира мненията напр. на по-горе споменатитѣ слависти, като се почне отъ Шафарика и Миклошича та до Ягича, па и на много други? Та съ този въпросъ е преплетена цѣлата славистична наука, защото макединскитѣ говори сѫ въ тѣсна връзка съ характера и родината на Кирилометодиевския старобългарски езикъ! Какъ е можалъ Мейе предъ видъ на тия факти да каже, че македонскитѣ говори не принадлежатъ въ сѫщность нито на българския нито на сръбския езикъ? Съ какво е доказалъ той това, та се поставя така безцеремонно въ една популярна книга безъ всѣкакви доказателства надъ другитѣ слависти, между които сѫ и най-виднитѣ авторитети на славянската наука?! А защо тъкмо за македонцитѣ политиката щѣла да реши, сиречъ да имъ наложи, какъвъ „общъ“ сиречъ литературенъ езикъ да иматъ? Ето сега сърбитѣ не имъ позволяватъ да си служатъ съ общия български литературенъ езикъ, който имъ е близъкъ, свой, а имъ налагатъ съ насилие своя, тѣмъ чуздъ литературенъ езикъ, сръбския. Истинскитѣ „незаинтересовани лингвисти“ не държатъ такъвъ езикъ. Въ случая г. Мейе не е съ тѣхъ, като насърдчава насилието. Характерно е, че веднага, следъ като въ сръбската брошура се цитува първиятъ пасажъ отъ книгата на г. Мейе, който по-горе дадохъ, веднага се прибавя: „Очевидно е, следователно, че македонскитѣ наречия не сѫ български. Па дори и да се предположи, че тѣ сѫщо така не сѫ и сръбски, тѣ сѫ много по-близки на сръбския, отколкото на българския езикъ, да допуснемъ даже: тѣ сѫ толкова близки на сръбския, колкото и на българския. Съ какво право тогава се искатъ училища съ литературенъ български езикъ за едно население, което не го говори? Ами тогазъ би могло да се въведе македонското наречие въ училищата. Би трѣбвало именно то да стане тѣхенъ литературенъ езикъ“. Ето съ каква софистика си служи политиката, която е решила да наложи на македонцитѣ сръбския езикъ. По тази логика македонцитѣ, защото говорятъ едно българско наречие, трѣбва да не приематъ българския книжовенъ езикъ, въ основата на който е легнало друго българско наречие, североизточното, като че ли нѣма и други български наречия, които се отличаватъ отъ книжовния български езикъ.

Не може вече да се крие предъ свѣта, че сърбитѣ съ насилие налагатъ въ Македония своя езикъ на едно българско население. Българскиятъ езикъ е изгоненъ отъ Македония подъ наказание за държавна измѣна. А така ли се налага единъ чуждъ езикъ на население, което не е население дивашко, а е имало до вчера своя писменость, датуваща отъ IX. вѣкъ, отъ времето на Кирила и Методия, които сѫ взели едно македонско наречи и сѫ го направили езикъ на националната българска книжнина? Поне по отношение на методитѣ, съ които си служатъ сърбитѣ, налагайки своя езикъ въ Македония, можеха тѣ отъ сѫщото, горепоменато съчинение на Мейе да се научатъ на нѣщо по-добро, по-човѣчно. Мейе, който смѣта, че „политиката ще решава“, казва на друго мѣсто: „Разпространението на общитѣ езици (des langues communes) се дължи на тѣхния престижъ, а за да възтържествува единъ общъ езикъ трѣбва да се харесва като хубавъ езикъ, да служи за органъ на една по-висока цивилизация. Рѣдко се случва разпростанението на единъ езикъ да произлиза отъ насилие. Не се налага направо единъ езикъ. Насилието обикновенно не се упражнява върху самия езикъ; политическото или економическо или интелектуално надмощие, на които сѫ подложени, престижитѣ на религията и на културата, които възприематъ, сѫ достатъчни да насочатъ хората първомъ да говорятъ при случай, а сетне единствено единъ езикъ, който не е билъ тѣхенъ собственъ“ (ц. с. 145). За жалость съ македонскитѣ българи, които и по мирния договоръ, подписанъ отъ тѣхнитѣ завоеватели, иматъ право публично да си служатъ съ своя езикъ, не се постѫпва така, както казва Мейе, а се прибѣгва спрямо тѣхъ до най-безогледни срѣдства на едно директно насилие. Явно е, че сърбитѣ, решени на всѣка цена да отродятъ македонскитѣ българи, нѣматъ такава вѣра въ своята „висока цивилизация“, и това, що не могатъ постигна съ културни срѣдства, бързатъ да го наложатъ съ правото на победителя. Но въ случая тѣ и това право го нѣматъ: то е ограничено чрезъ клаузата за малцинствата въ мирния договоръ. Затова сѫ поставени отъ сърбитѣ всички срѣдства въ движение, за да се представи предъ свѣта, че въ Македония нѣма българско малцинство. Едно отъ тия срѣдства е отричането на действителностьта, изопачаването на науката. До кѫде се отива въ тая посока, се вижда и отъ твърдението на сръбската брошура, че никой въ Македония не желаелъ, щото въ народнитѣ училища да се преподава на матерния езикъ на македонцитѣ вмѣсто на сръбски, когато напротивъ е всеизвестно, че сърбската държава насила затвори хиляди маседнски народни училища, изгони учителитѣ и наложи свои училища и своя езикъ. И свръхъ всичко това се правятъ въ брошурата заключения като: „Филологията е следователно лошъ съюзникъ на българитѣ", (14) „Югославянитѣ въ Македония (les Yougoslaves de Macédoine) следователно не съставляватъ религиозно малцинство нито пъкъ езиково малцинство" (15). Интересно е, че сърбитѣ сами не приематъ да се наричатъ „югославяни", но когато се касае да се заблуждава свѣтътъ за македонскитѣ българи, охотно прибѣгватъ до това име.

VIII. Сръбски измислици за историята и преданията на Македония.

Ако по отношение на езика и народностьта на македонскитѣ българи, които въ действителность сѫществуватъ, всѣка една анкета може да констатира истината, отъ сръбска страна се прокарватъ такива нечути изопачавания, можемъ си представи, какви тенденциозни легенди се разправятъ относно преданията, историята и обичаитѣ на македонскитѣ българи. Характеренъ образецъ и въ това отношение представлява въ предметната сръбска брошура това, що се разправя подъ заглавията: „История, изкуства, литература, вѣроизповѣдания, обичаи (15-21). Тукъ е дадена смѣсица отъ всевъзможни измислици, които не се отдаватъ на сериозна критика. Стига ни да изтъкнемъ само нѣколко куриозни мѣста. Изопачава се историята на славянското заселение на Македония за да се представи, че тамъ славянитѣ сѫ били отъ сръбско потекло. Българитѣ споредъ сръбския авторъ сѫ били тамъ само временни завоеватели. Преминавайки естественитѣ граници на своята държава българитѣ успѣли на три пѫти, благодарение на стекли се събития „и безъ много усилия[1], както казва голѣмиятъ историкъ Иречекъ, да завладѣятъ за известно време Македония, както се случи това и презъ време на последната обща война". Цитуваното обаче мѣсто е измислица, защото „голѣмиятъ историкъ" никога и нигде не е казвалъ такова нѣщо. Отрича се български характеръ на западното българско царство на царь Самуила съ столица въ Охридъ, въпрѣки че въз основа на всички исторически документи това е отдавна напълно доказано въ науката. Сръбскиятъ авторъ по тая тема казва:

„Българитѣ си присвоили навикъ да считатъ като българско царството на Самуила, единъ князъ македонски, който успѣ въ 969 год. да се освободи отъ властьта на българитѣ, а въ 976 г. — отъ властьта на гърцитѣ и да се провъзгласи за царь (976—1014), да завладѣе въ 986 г. самата България (която гърцитѣ скоро си възвърнаха), Албания, сръбскитѣ земи Диоклея Зета и пр.“ (15). А ето, що казва сѫщиятъ голѣмъ историкъ имено въ своята „История на сърбитѣ“ (Geschichte der Serben) за царството на Самуила, за което Иречекъ разправя подъ заглавие „Западно българско царство“ (Das Westbulgarische Reich вж. XVI): „Театърътъ на войната не се намираше на южния Дунавъ, а най-вече въ Македония и Албания, въ пространството между Филипополь, Видинъ, Солунъ, Драчъ (Dyrhachion) и планинитѣ на сърбитѣ. Тази западна часть на българското цирство (dieser Westen des Bulgarenreiches) се бѣ отдѣлила споредъ една бележка у Скилица веднага следъ смъртьта на царь Петъръ (969). Че Цимисхий не е завладѣлъ цѣла България, вижда се отъ пристигането на една българска делегация при царь Отонъ I. въ Кведлинбургъ въ 973 г. Следъ тъмнитѣ години 973—975 почва въ 976 офанзивата отъ тоя западъ противъ Византия. Тѣзи противници на Василий II. въ грѫцкитѣ, арабскитѣ и арменскитѣ източници, сѫщо и у Диоклеасъ винаги като българи[1]. Една грамота (Urkunde) на Василий II потвърждава, че политическиятъ и църковенъ центъръ полека се пренасялъ отъ София (Serdica) все по-къмъ западъ. Столицата се намираше първомъ на единъ островъ на Преспанското езеро покрай една прекрасна черква, посветена на св. Василия отъ Лариса, чиито кости царь Самуилъ бѣ донесълъ като плячка отъ Тесалия, а сетне — въ Охридъ, на северната страна на Охридското езеро. Покрай владѣтеля, който е носилъ българската царска титла, е седѣлъ въ Охридъ архиепископътъ или патриархътъ на българската национална църква. На чело на държавата бѣха четири братя — Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ, а най-сетне Самуилъ самъ, като царь на българитѣ (als Kaiser der Bulgaren), единъ неуморимъ майсторъ на бързи нападения“ и пр.и пр. (ц. с. 204).

---

[1] „Bezeichnet werden diese Gegner Basilios II in griechischen, arabicshen, armenischen Quellen ebenso bei Diocles stets als Bulgaren“ (Jireček, Geschichte der Serben“, . 204).

Кратковременното владичество на сърбитѣ въ Македония не бѣше въ нѣкаква тѣсна връзка съ населението въ страната, което е било българско по езикъ и националенъ духъ, а се е крепѣло чрезъ обикновената сила на завоевателя. Презъ това време сръбски боляри и кралье въ намѣрението си да се закрепятъ за дълго време въ завоюваната Македония и, види се, вѣрвайки въ това, не безъ политически смѣтки, подбуждани и отъ религиозни съображения, сѫ строили монументални черкви и манастири и сѫ ги украсявали съ хубави фрески. Последното се дължи, разбира се, на чужденци архитекти и художници. Да се отдава това на нѣкаква сръбска висока национална култура, да се посочватъ тѣзи паметници като резултатъ на много напреднало национално сръбско изкуство, е твърде повръхностно и несериозно историческо познаване на тогавашното време. И преди сръбското завоевание е имало въ Македония важни паметници отъ тоя родъ на византийското изкуство, което тамъ се е посрѣщало и съ западноевропейско влияние, както е ставало и въ време на сръбското владичество. Архитектурнитѣ паметници въ Охридъ, въ Преспанско, Галичникъ, Скопье и пр. дори до Струмица отъ времето преди XIV в. сѫ даказателства, че сръбското завоевание не е намѣрило Македония въ това отношение tabula rasa, така че да се приписватъ тѣзи културни паметници на сръбския народъ, който тогава се е намиралъ въ много назаднало културно състояние главно и поради своето географическо положение, е повече отъ наивно. Още по-неоснователно е да се приписватъ споменатитѣ културни следи въ Македония като нѣкакъвъ активъ на сърбитѣ за сегашнитѣ им домогвания върху Македония, както се прави и въ предметната сръбска брошура, въ която напротивъ на България, чиито сънародници и сега живѣятъ въ Македония, се отрича правото да претендира върху тая страна, защото имало тамъ следи отъ сръбски архитектурни паметници: „Безсмислица е (c'est une absurdité)—се казва тамъ — да си присвояватъ правото, както правятъ българитѣ, да претендиратъ върху една страна, въ която не сѫ оставили никаква следа отъ култура, никакви исторически спомени“. Последното, разбира се, не е истина, защото Македония е пълна съ български старински и по-нови паметници—църкви, манастири, рѫкописи. Сѫщо така съвсемъ не е истина, което по-нататъкъ се казва въ брошурата, че българитѣ не сѫ оставили никакви литературни паметници, понеже тѣ всички ужъ били писани на сръбски. Напротивъ, всички македонски стари ръкописи сѫ писани на старобългарски и то или въ старобългарска или въ така нареченага сръбска редакция, каквато е употрѣбявана и по други мѣста въ България, безъ да е имала каквато и да е връзка съ народностьта на населението въ респективната мѣстность. А главното е, че тамъ и сега още живѣе български народъ съ българско традиционно народно съзнание отъ столѣтия насамъ, а не изкуствено култивирано въ ново време, както сърбитѣ не се уморяватъ постоянно да тръбятъ. Върхътъ на изопачаването на истината у сръбскитѣ писатели относително живата народна традиция въ Македония е, че ужъ тамъ у народа още живѣели живи спомени за стари сръбски кралье и герои. Нищо по-лъжовно нѣма отъ това твърдене, защото никакви спомени отъ тоя родъ нѣма, а известно е, че не сѫществува въ научната литература нито едно достовѣрно доказателво за това, ни единъ ученъ не е до сега доказвалъ подобно нѣщо. Въ епическитѣ македонски пѣсни за македонеца Крали Марко (Марко Кралевичъ у сърбитѣ) последниятъ еднакво е герой български както у сръбскитѣ е сръбски. Хърватскиятъ поетъ А. Качичъ (Andrej Kačić Miošić 1690–1760 г.) въ своя епосъ „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ (Приятенъ разговоръ на словинския народъ) на едно мѣсто казва:

Bosna slavi Relju Bošnjanina
Senj bijeli Ivu Senjanina,
Ungarija — Sibinjanin Janka
Bulgarija Kraljevića Marka.

(Босна слави Реля отъ Босна, бѣлиятъ Сень — Ивана Сенянинъ, Унгария — Сибинянина Янко, а България — Кралевича Марко). И съвсемъ е естествено това, понеже и въ времето, когато е билъ живъ Крали Марко, Македония е минавала за българска страна, не само у самото тамкашно население, но и въ чужбина, и затова и у множество съвременни и по-сетнешни византийски и западно европейски писатели Марко се нарича ту „български князъ“, ту „краль на България“ или „деспотъ на България“ и пр.[1] Не е тукъ мѣсто да се говори по-подробно по тая тема, но е умѣстно да се изтъкне, че напразно сърбитѣ и въ етнографичния споръ за Македония експлоатиратъ съ името на Крали Марко. И въ негово време, както и день днешенъ безспорно въ самия градъ Прилепъ населението по езикъ и по съзнание е било българско, каквото си е и день-днешенъ, и затова никакви сръбски традиции тамъ не сѫ запазени дори и въ свръзка съ преданията за епическия герой Крали Марко, който и тамъ както и по цѣла България не минава за сърбинъ. Това е известно.

---

[1] Г-нъ Велико Йордановъ въ статията си „Чий князъ е билъ Кралевичъ Марко?“ (печат. въ Периодическо списание на Бълг. Книж. дружество 1890 г. кн. LXI, стр. 453) дава 18 цитата отъ чужди писатели, които потвърдяватъ това.

IX. Руският академикъ Н. П. Кондаковъ за Македония.

Съ огледъ къмъ казаното до тукъ наистина трѣбва човѣкъ да се чуди, че сръбскиятъ авторъ продължава да се позовава въ полза на сръбската теза на видни учени, които тъкмо противното сѫ писали, именно подържайки истината. Така въ брошурата нѣколко пѫти (стр. 17, 18, 19) се споменува името на известния руски ученъ Н. П. Кондаковъ както и неговото бележито съчинение „Македония,“ [1] тъкмо това съчинение, което направи популярно името на автора въ България и специялно между македонцитѣ заради неговото безпристрастно мнение касатаелно етнографията на Македония. Ще изтъкнемъ за потвърждение на това само нѣкои, интересни по нашия въпросъ мѣста отъ това съчинение на Кондакова, което е резултатъ на едно негово лично посещение на Македония като членъ на научната археологическа експедиция, въ която взеха участие и рускитѣ учени проф. П. Милюковъ и проф. П. А. Лавровъ. Отъ анкетата, която Кондаковъ е правилъ върху народностьта на славянското население въ Македония, той е изнесълъ убеждение, че то е българско. „Етнографическото изследване на Македония — казва Кондаковъ — напълно ясно ни убеждава, че България съ широка етнографска територия се простира въ Македония до Охридъ включително. Археологическитѣ изследвания неоспоримо откриватъ само редъ сръбски културни пунктове въ Скопския окрѫгъ. Не може да става и дума, че тъй наречената Стара Сърбия и всичкитѣ мѣста около Ипекъ и Дечанъ — тази сръбска Москва — безспорно принадлежатъ на сръбската нация. Понятно е следователно, колко малосъстоятелни и фантастични сѫ били грандиознитѣ планове у сърбитѣ отъ времето на Милутина и Душана да завоюватъ Византия. Всичкитѣ приобретения на сърбитѣ въ Македония скоро сѫ се изтръгвали изъ рѫцетѣ имъ или сѫ попадали въ рѫцетѣ на независими, феодални сръбски боляри. Само въ периода отъ 1345 до 1389 год. Македония фактически е била владѣние на сръбската държава" (ц. г. 290, 293). Кондаковъ по-нататъкъ прави оценка на становището, което нѣкои велики държави респективе тѣхнитѣ официялни представители заематъ по въпроса за етнографския характеръ на македонскитѣ славяни. Нарича колебливо и неискрено становището на дипломатитѣ включително и на рускитѣ, като напр. на консула В. А. Ростковски и пр. Кондаковъ продължава: „На всички е известно — прямо като анекдотъ — че сръбскитѣ политици сѫ предлагали отъ своя страна на българитѣ взаимно да си подѣлятъ Македония и, както отъ българска страна добре е забелязано, се явили действително въ ролята на злата майка въ Соломоновия сѫдъ. На всички е понятно, и мѫчно би било да се скрие, че при съзнанието на мѫчнотиитѣ или даже на невазможността да се докаже, че македонцитѣ принадлежатъ къмъ сръбската народность, се усилватъ отъ сръбска страна опититѣ просто да се заплете този въпросъ, да се представи въ Македония вмѣсто една славянска национална група, смѣсица отъ всевъзможни раси, единъ видъ хаосъ. Напротивъ, едно просто пѫтуване по страната напълно убеждава, че въ лицето на македонскитѣ славяни ние имаме опредѣлена национална група, съвършено ясно принадлежаща на народностьта, която населява сѫщинска България. На цѣлото пространство, което ние изходихме отъ Охридъ до Скопье и Куманово, живѣе единъ народъ, който и въ IX-вѣкъ се е наричалъ българи, който въ XI-в. гърцитѣ сѫщо така сѫ наричали и който самъ пакъ така се е наричалъ и предъ първитѣ европейски пѫтешественици, посѣтили страната, както напр. и предъ нашия Григоровичъ. Очевидно е отъ друга страна и не бива да се премълчава, че съвременния пѫтешественикъ сега непременно ще посетятъ разновидни интриганти и политици и на неговитѣ прями въпроси нерѣдко ще дадатъ

---

[1] П. Н. Кондаковъ, Македонія, Археологическое путешествіе. Ст. Петербургъ, гол. 8⁰, 308, 1909.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

най-коварни отговори, разбира се това въ градоветѣ, а не и по селата, гдето работата е много по-проста и гдето всички равнодушно себе си наричатъ българи. И тъй единствено справедливо заключение, което се налага на непредубедения възгледъ на всѣки пѫтешественикъ, изисква, щото да се предостави почти цѣла Македония на българитѣ съ изключение на нѣкои нейни северозападни мѣстности, допирайки се до Стара Сърбия“ (294, 296). Описвайки македонскитѣ градове, презъ които е миналъ, Кондаковъ казва за Охридъ, че мнозинството отъ жителитѣ му, както и на околнитѣ му села, изключително сѫ българи (223). Скопския окрѫгъ той счита чисто български край и пр. За сръбската политика Кондаковъ казва по поводъ на единъ цитатъ отъ съчинението на фамозния Гопчевичъ, че този цитатъ „дава най-добъръ случай достойно да се оцени слѣпата сръбска политика, която до сега, като отрича всѣка действителность, безумно фантазира тамъ, гдето би било вече време да се стѫпи на реална почва“ (171). Това мисля е достатъчно изобличение отъ единъ високо авторитетенъ съ свѣтско име ученъ, какъвто е Кондаковъ, когото при все това сръбскиятъ авторъ на брошура се е осмѣлилъ да привежда за свидетель въ своя полза.

Но има още нѣщо твърде куриозно. Известно е, че Кондаковъ бѣ изследвалъ и македонскитѣ народни носии и че той даде най-авторитетно за тѣхъ историческо разяснение. Ще приведемъ само нѣкои мѣста отъ сѫщото съчинение „Македония“ по тоя интересенъ етнографски въпросъ. Кондаковъ е на мнение, че западнитѣ области на Македония — срѣдоточие и столица на царь Самуила, и самиятъ градъ Охридъ и сега откъмъ народнитѣ носии сѫ по-български отколкото самата България. Главно женскитѣ носии, въ силата на племенния и личенъ консерватизъмъ у женитѣ съставляватъ у народа национална особеность. Женскитѣ носии въ Македония, съ малко измѣнения, които не се вниматъ въ внимание, както и нѣкои преувеличения на мѣстната мода, по цѣлото пространство на Македония сѫ почти едни и сѫщи (стр. 35, 38). Кондаковъ обяснява историческия произходъ на орнаментиката и боята на македонскитѣ женски костюми. Орнаментацията състои изключително отъ геометрически рисунки въ широко орнаментални редици. Основната боя у македонскитѣ български шевици (везове) представя грубо подражание на древния (архаичния) тъмно-лилавъ (тъй сжщо и почти черенъ) пурпуръ. Пурпурътъ се явява най-обичното украшение на народното облѣкло въ Македония. Тамъ въ цѣли мѣстности даже и мжжетѣ носятъ „черна нарамница“ (връхна дреха) — плащь, украсенъ съ бахрома. Облѣклото на македонскитѣ българи е типично земедѣлческо. Може да се счита за особено характерно туй, че всичкитѣ украшения се водятъ често почти изключително въ една коптска гама на боитѣ: тъмно-лилава или почти черна съ бѣли звѣздици по пурпурно поле или пурпурни звѣздцци по бѣло поле. Напротивъ сръбскитѣ украшения се приближаватъ къмъ типа на галунитѣ и позументитѣ („къ типу галуновъ и позументовъ“), иматъ пъстъръ характеръ съ преобладание особено на червената боя и приближаваща се до нея жълто-оранжева. Таково различие сжществува напр. и между южно-рускитѣ шевици и севернитѣ (Ср. 38, 44, 47). И тъй, Кондаковъ, авторитетъ по историята на славянскитѣ костюми, специално македонскитѣ и сръбскитѣ, намира, че и по отношение на носиитѣ Македония е даже по-българска отъ България.

X. Мнението на проф. Х. Гелзеръ за Македония.

Рубриката „Вѣрски“ (Religieuses) въ брошурата, колкото редове съдържа, съ толкова неистини е препълнена. Всеизвестенъ е българскиятъ националенъ характеръ на Охридската патриаршия, за която има голѣма научна литература, понеже и историческитѣ сведения за нея, особено отъ византийски източници, сж многобройни. Видѣхме, че и въ „Историята на сърбитѣ“ на Иречекъ е казано, че въ Охридъ сж седѣли първитѣ български архиепископи и патриарси отъ времето на царь Самуила нататъкъ. Следъ падането на Охридското българско царство византийскиятъ императоръ Василий II. остави привилегитѣ на българската Охридска патриаршия, която, ако и сетне управлявана отъ гръцки архиепископи, се запази самостоятелна до 1760 год. съ старитѣ си титли. Въ сръбската брошура, както всичко друго, се изопачава и историята на Охридската патриаршия, гдето безсмислено се твърди: „Ако околиитѣ на южна Македония заедно съ Охридъ, Битоля, Дебъръ, Прилепъ и Велесъ останаха вънъ отъ границитѣ на Ипекската патриаршия, това се дължи на обстоятелството, че турцитѣ не искаха

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

съвсемъ да унищожатъ Охридската архиепископия, старо учреждение, датуваще отъ IX вѣкъ, и защото българитѣ безосновително си я присвояваха“ (20).

Характерно е, че и следъ тия и тѣмъ подобни извъртания, въ сръбската брошура подъ линия се указватъ, пакъ само за лице, имена на видни учени съ посочвания на отдѣлни тѣхни фрази, за да се покаже, че Охридската архиепископия е била въ гръцки ржце. Между посоченитѣ съ тая тенденция учени е и известниятъ нѣмския авторитетенъ изследователь по историята на Охридската патриаршия, Х. Гелзеръ (H. Gelzer), авторъ на съчин. „Das Patriarcat von Ochrida“, (1902). Гелзеръ е пжтувалъ по Македония, лично е посетилъ въ 1902 г. и Св. Гора, а следъ това Битоля, Ресенъ, Охридъ, Корча, Костуръ. Интересно е да видимъ, какво мисли той не само за старата Охридска патриаршия, но и за самото българско население въ Македония. Това последното най-добре се вижда отъ едно съчинение на Гелзеръ, което сръбската брошура премълчава, именно „Отъ Света Гора и изъ Македония“ (Vom Heiligen Berge und aus Makedonien, 1904), гдето авторътъ предава пжтнитѣ си впечатления първомъ отъ Св. Гора и сетне отъ Македония въ главата: „Въ българска Македония“ („Im bulgarischen Makedonien“ стр. 137—181). Въ самото начало и тукъ Гелзеръ говори за Охридската архиепископия: „Въ ранното срѣдновѣковно време бѣше Охридъ блѣскавъ центъръ на старобългарското царство. . . Следъ като храбриятъ римски императоръ Иванъ Цимисхий тури край на Дунавското българско царство, задържа се едно национално и черковно независимо царство още само въ Западна България (Македония и Албания). Следъ 1018 год. изчезва Охридъ изъ политическата история, но толкова по-голѣмо е неговото църковно значение“ и пр. Като описва пжтуването си по Македония — отъ Битоля до Охридъ, бележи, че се е спрѣлъ въ Ресенъ (Rezna), чиито 786 кжщи се обитаватъ отъ българи, албанци и ромъни. Услужвалъ му е слугата Тоде, който е говорилъ български, а слабо е знаелъ и гръцки. Въ Охридъ Гелзеръ намира българско население. И селата сж населени съ българи. „Че българитѣ въ Македония, казва Г., иматъ решително надмощие, е очевидно“ (р. 180). Както въ Охридъ, така и по други мѣста по Македония гърци и българи често го запитвали, какъ стои въпросътъ съ обещанитѣ политически реформи и пр. Посетилъ е и манастира Свети Наумъ, който много се почиталъ отъ населението, „защото Св. Наумъ е предимно български националенъ светия, докато той у албанцитѣ не се ползува съ толкова голѣма слава“ (р. 194). Пѫтувайки за Корча, говори за селата Бобошница и Дренково, които сѫ единъ „български островъ“ въ широкото албанско море въ равнината на Корча. Това сѫ останки отъ старото славянско население, което следъ масовото нахлуване на албанцитѣ въ XIV и XV в. мѫчно се е одържало въ политѣ на планинитѣ. „Умнитѣ българи въ Бобошница поради своята изолираность не сѫ се присъединили къмъ ведомството на Екзархията, а останали, както и тѣхнитѣ стари албански съседи, подъ гръцката митрополия на Корча“ (212, 216).

Гелзеръ и въ самия Костуръ намира българско население: „Градътъ Костуръ има 1762 кѫщи, отъ които 800 сѫ българи, 800 турски, 12 ромънски, 120 еврейски и 30 цигански. Но селското население говори само български. Семейнитѣ имена въ множеството Костурски грамоти (Urkunden), които азъ копирахъ и ексцерптирахъ, сѫ безъ изключение негръцки: български, албански или ромънски“ (230, 231). Описва между друго и двама турски офицери, отъ които единъ билъ прославенъ като „български гонитель“ (244) и пр. Не е тукъ мѣсто да се отбелязватъ и други мѣста, сами по себе си твърде интересни сведения на автора касателно българитѣ и тѣхнитѣ културни институти.

XI. Изопачаване най-новата ни история.

Ако по научнитѣ етнографски въпроси сърбската брошура, както се посочи по-горе, си позволява толкова много неистини и си служи съ плитки софизми, двойно по-малко се зачита истината по въпроси отъ политическо естество въ главата „Политически погледъ“ (21—27). Обаче по тая материя изопачаването на фактитѣ много по-ясно личи, та може само да посочимъ най-главнитѣ, тукъ прокарвани заблуждения.

Първо не е истина, че краль Миланъ съвсемъ неочаквано нападналъ България въ 1885 год., когато тя струпала силитѣ си на турската граница по поводъ на прокламираното присъединение на Източна Румелия, потикнато ужъ отъ Австрия. Напротивъ това Сърбия го направи съзнателно, за да ослаби България и да попрѣчи на по-нататъшното засилване на българския народъ. Тази ненависть на Сърбия, въ бждещитѣ политически смѣтки на която отъ по-отдавна е влизало завладѣването на Македония, се прояви още по-явно въ 1913 год., когато тя наруши съюзния си договоръ съ България отъ 1912 год. и не рачи да изпразни окупираната часть отъ Македония, която тя съгласно съ тоя договоръ бѣше признала за принадлежаща на България, а се сдружи съ Гърция противъ съюзницата си България и успѣ съ помощьта и на турцитѣ и ромънитѣ да я ограби, което и се санкционира съ Букурещкия договоръ въ 1913 г. За тѣзи най-важни събития обаче брошурата мълчи, макаръ че по македонския въпросъ съюзниятъ договоръ отъ 1912 година говори въ полза на българския характеръ на Македония много по-убедително отъ всички други исторически доказателства. Подобна доказателна сила има и плебисцитътъ, който Турция следъ учредяването на българската екзархия въ 1870 год. направи въ Македония и въ резултатъ на който доброволно се обяви цѣлото славянско население за българско и се присъедини къмъ екзархията. И това важно събитие съ премълчава, а се казва, че въ турскитѣ статистики били споменати привърженцитѣ на екзархията като българи, защото се знаело, че въ Турция народноститѣ се отличавали споредъ своята вѣра. А българската пропаганда се е постарала да представи тѣзи лъжливи цифри за основа на изучванията на мнозина европейски учени (23). Но борбата за самостоятелна българска черква, екзархията, противъ патриаршията бѣше народностна борба между българи и гърци, което турското правителство знаеше, а не борба религиозна, понеже и еднитѣ и другитѣ принадлежатъ къмъ една и сжща православна християнска църква та много плитко и много просто обяснява сръбскиятъ авторъ тѣзи исторически факти, ржководенъ само отъ своята политическа тенденция.

И въ тази брошура е изнесено куриозното сръбско обяснение на името българинъ, чието сжществуване и въ Македония не дава покой на сръбскитѣ политици. Въпрѣки факта, че всичкитѣ достовѣрни исторически източници, върху които се основава историята на Византия, Гърция, България и Сърбия, установяватъ презъ течение на повече отъ хиляда години столѣтие по столѣтие сжществуването на „българи“ въ Македония, писачътъ на французки писаната сръбска брошура, явно предназначена не за невежи сръбски читатели, си позволява и тукъ да изнесе плоската измислица, която ще цитувамъ тукъ за да се види още по-добре моралната страна на срѣдствата, съ които отъ Бѣлградъ се води борбата противъ българитѣ: „Ако името българинъ толкова често е отбелязано отъ чуждитѣ пжтешественици, това е затуй, защото славянскитѣ селяни въ областитѣ, изложени на жестокости, се принудили да избѣгватъ името сърбинъ, зле гледано и преследвано отъ турцитѣ въ следствие на постояннитѣ бунтувания, а особено следъ въстанието, което въ началото на 19 вѣкъ отне на турцитѣ северна Сърбия. Тѣзи факти се потвърдяватъ още и отъ факта, че въ ржкописи, надписи и пр. по Македония, почти не се намираше преди 19 вѣкъ името българинъ, когато напротивъ името сърбинъ е въ общо употребление. Не е ли това едно доказателство, че отъ сръбското въстание въ 1804 г. насамъ населението е било принудено да прибѣгне особено предъ турцитѣ и чужденцитѣ, да си служи съ името „бугари", за да даде доказателство на лоялность. Защото турцитѣ сж предпочитали името българинъ предъ името сърбинъ, първото означаваще покорни поданици, а второто — бунтуващи се, станали независими" (23—24). Цитуваното не се нуждае отъ обяснения. Авторътъ не е забележилъ, че малко преди това самъ казва друга измислица, че ужъ въ Турция народноститѣ се разпознавали само по вѣрата имъ.

Тъкмо въ ржкописнитѣ източници, както по горе видѣхме казано у Иречека (Geschichte der Serben), още въ старо време, много преди да дойдатъ турцитѣ, македонскитѣ славяни сж се наричали българи, а нито тогава, нито по-сетне нигде не се говори за сърби въ източницитѣ касателно славянското население. Сръбскиятъ авторъ не се ни сѣща, че фонетиката на името „бугари" въ Македония доказва противното, че тъкмо сърбитѣ, когато сж имали власть въ Македония, така сж наричали българитѣ споредъ своята фонетика, както казватъ напр. и вукъ вм. вълкъ, мучи вм. мълчи и пр.

Въ главата „Сегашното състояние" се разправятъ още по-явни измислици въ смисълъ, че всичко въ Македония е въ най-добъръ редъ, че има „общъ напредъкъ", че населението е доволно, че охотно и масово се посещаватъ сръбскитѣ училища, че има въ разни градове устроени сръбски театри, че населението въ голѣмо число се явявало на урнитѣ да гласува за народни представители, че македонската емиграция въ България била незначителна — не повече вtъ 10,244 души — и пр. и пр. Ако има безредици, терористични акции и пр., това се дължи, казва се тамъ, на македонската революционна организация, подстрекавана отъ България и пр.. На македонцитѣ борци се отрича всѣко патриотично чувство. Извъртанията на сръбския печатъ по тая тема сѫ нескончаеми и неподражаеми. Тѣ достатъчно се опровъргаватъ отъ сегашното действително печално състояние на работитѣ въ Македония, станало известно вече на цѣлъ свѣтъ.

XII. Мощната Югославия и нейнитѣ по-далечни цели спрямо Македония и България.

И безъ да го казвамъ, знае се, че всичкитѣ софизми на сръбската преса касателно Македония служатъ на завоевателната политика на Сърбия. Въ сръбската брошура надмѣнностьта на beati possidentes въ случая си е позволила да се каже прямо това — и то е казано въ последната глава.

Тукъ първо се повтарятъ измислицитѣ, че македонцитѣ били „югославяни“, говорѣли сръбски и следователно нѣмали право да се считатъ национално малцинство: „Върху каква основа, следователно, би се считало македонското население за едно национално малцинство? Та македонцитѣ сѫ югославяни. Тѣ говорятъ, съ незначителни различия, сърбо-хърватския езикъ. Тѣ сѫ отъ православно вѣроизповедание, иматъ сѫщия езикъ въ богослужението. Тѣ най-сетне иматъ сѫщото народно съзнание.“

Известно е, както вече по-горе се каза, че народность „югославяни“ не сѫществува и че самитѣ сърби не приематъ да се наричатъ съ това име. Ако се взима въ смисълъ на югославянски поданици, тогава такива има и отъ други народности, не само българи но и маджари, нѣмци, ромъни, турци, гърци, албанци и др. Щомъ македонцитѣ не сѫ сърби, иматъ право да се считатъ национално малцинство. Въпрѣки твърдението, че нѣмало югославянски малцинства въ югославянската държава (il n'y a pas de minorités yougoslaves dans l'Etat yougoslave) фактъ е, че словенцитѣ, които говорятъ тъй сѫщо както македонцитѣ свой езикъ, различенъ отъ сърбо-хърватския, си служатъ съ своя езикъ официално, иматъ свои училица и пр. Защо само македонскитѣ българи да не смѣятъ да иматъ сѫщото право? Следъ цитуваната „констатация“ прямо се казва: „Македонскиятъ въпросъ не е стълкновение между две култури, но между две държавни идеи. Касаеше се да се знае около кой центъръ — сърбски или български — ще отидатъ да се групиратъ и да се организиратъ въ една национална държава различнитѣ части отъ югославянския етнически комплексъ въ Македония. Това е въпросъ политически.“ Та това и ние открай време го казваме, защото фактически за историята и филологията, съ една дума за науката етнографиченъ споренъ въпросъ за македонскитѣ славяни не сѫществува, — той е отдавна решенъ въ смисълъ, че тѣ сѫ български славяни. Сърбитѣ сѫ, които подигнаха този въпросъ ужъ на научна почва, тѣ почнаха да отричатъ резултатитѣ на славистиката касателно Македония, тѣ създадоха „научния“ споръ по македонския въпросъ. А всичко това се вършеше и се върши съ нечестивата цель, да се създаце по-благовиденъ предлогъ за да завладѣятъ Македония окончателно. Съ тази цель тѣ искатъ да отродятъ македонскитѣ българи. Последнитѣ, а заедно съ тѣхъ и цѣлиятъ български народъ най-решително протестиратъ противъ тѣзи престѫпни намѣрения на сърбитѣ. Но това се зловиди на сърбитѣ. Но нели въпросътъ е „политически“?. Истина е, че такива въпроси се решаватъ най-сетне съ сила. Защо се чудятъ и негодуватъ сърбитѣ, че македонцитѣ се борятъ съ всички срѣдства, когато и сърбитѣ съ всички срѣдства ги потискатъ и искатъ да ги унищожатъ? Въ брошурата се казва още: „Не се касае вече за сръбско-български споръ, за хегемония на Сърбия или на България, но за проблемата на едно обединение на всичкитѣ южни славяни, отъ които македонцитѣ не сѫ освенъ една малка часть.“ Но така ли се подготовлява едно обединение съ българитѣ, като предварително се изкоренява една часть отъ българския народъ въ Македония? Не, нѣма вече кой да се лъже: сърбитѣ не подготовляватъ уния, а подготовляватъ размирици и кървополития. Мегаломания може да е диктувала на автора на брошурата да се заканва на България съ силата на „неразривно обединена“ Югославия: „България — се казва тамъ — нѣма вече работа само съ една съперническа Сърбия, но съ две трети отъ югославянитѣ, неразривно обединени спрямо които тя трѣбва да заеме позиция“. — Оставяме на просвѣтения читатель самъ да прецени този езикъ на самозабравилитѣ се въ Бѣлградъ. Но докато така се постжпва спрямо македонскитѣ българи, приказкитѣ за нѣкаква „уния на южнитѣ славяни“ сж само думи за да се заблуждава свѣтътъ.

Народни пѣсни отъ Костурско.

Съобщава К. Деляковъ.

1.

Скàралѐ се Нѝко и Никòла
За Нѝка девòйка
Нѝко вѐли, вѐли
— А̀з ке я зѐва
А Никòла — àз не оставàм.
Нѝко сòбра иля̀до сватòви
А Никòла иля̀до и ѐдин
Нѝко òйде прѐку чѐста гòра
А Никòла прѐку рàмно пòле.
Му дойдòе на Нѝкини пòрти.
Я дѐка излѐзе Нѝкинàта мàйка
Кòга вѝде две рàла сватòви
Два млàди зетòви
— Кого ке го зѐвиш?
Нѝко ил’ Никòла?
— Мòри мѝла мàйко,
Я òди му рѐчи
Нѝко да си òди
Никòла да сѐди.
Никòла ке зѐва
Никòла ѐсти мнòго дòбър ю̀нак
А Нѝко ѐсти мнòго, мнòго зѐнгин[1].

2.

Снòшчи ми дòйдое
Три мѝна майстòри
Всѝ три бекя̀ри.
Кондисàе дòл’ на чѐзмата,
Дòл’ на чѐзмата,
Дол’ на въ̀рбите.
— О̀ди, мори мѝла мàйко,
Да ги òпиташ
За твòй син, за мòе мòмче.
А̀ко ѐсти жѝво
Да го пречѐкам,
А̀ко ѐсти умрѐно
Да си отбѝе у̀мо.

Слушана отъ баба Наковица, отъ с. Нестрамъ.

3.

— Чу̀пче разговòрче, чу̀пче разговòрче,
Чу̀пче разговòрче, шò не дòйде снòшчи
Шò не дòйде снòшчи да ме разговòриш
Да ме разговорѝш со цървѐна лàпка,
Со цървѐна лàпка, со цървѐн трандàфил?
— Лу̀до мòре лу̀до, бѐкяр неожѐнат
Бѐкяр неожѐнат, кенѝса’ да грѐда
Кенѝса’ да грѐда, от пòто се въ̀рна’
От пòто се въ̀рна’, тàтко ти го нàйдо’

---

[1] Зенгин = богатъ — турска дума.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Тàтко ти го нàйдо’, от òран гредèше
От òран гредèше, орàло му юзвѐ’
Орàло му юзвѐ’, дòбра да се стòра
Дòбра да се стòра, снàа да ме стòри.

Слушана отъ г-жа Костовица отъ с. Загоричани.

4.

Три годѝни лèвент бàра’
Нѝйде не се намèри’ме,
Е’нашкѝна на чешмàта
На чешмàта под дòмбо
Мàло и мнòго прикажвà’ме
Дур’ звѐздите нарендѝе
Месечѝната рог подàде.
— Ка’ да измàма мòйта майка
Мòйта мàйка, мòйо татко?
— Помѝна-мѝна влàшко стàдо
Размòтие кладѐнците —
Си почека’ да разчѝсти.
— Ка’ да измàма мòйте брàтя?
— Кòлай му е на брàтята
На брàтята на сѐстрите,
Ке му дам по ѐно шекѐрче.

Слушана отъ баба Латовица отъ с. Нестрамъ.

5.

— Лѐпа мор’ Софѝе,
Попò-тому чỳпче,
Тѐбе не ти прѐпца[1]
На църква да òдиш
Тỳку ми ти прѐпца
На хàрем да сѐдиш.
Лѐпа мор’ Софѝе,
Попò-тому чỳпче,
Тѐбе не ти прѐпца
Гирдѝя да нòсиш
Тỳку ми ти прѐпца
Махрàма да нòсиш.
Лѐпа мор’ Софѝе,
Попò-тому чупче,
Тѐбе не ти прѐпца
Дỳлбен да си нòсиш
Тỳку ми ти прѐпца
Фѐредже да нòсиш.
— Ай бре тỳрче, тỳрче,
Я̀с-ка си вѐра не мѐна
И тѐбе мъж не прàва
Нàш’та вѐра по-лѐпа
Вàш’та вѐра нелѐпа.

6.

Е мòри лàпко на брѐго
Кòрено ти се исỳши
Лѝстата ти се зелѐни
Лàпките ти се червѐни
Всѐ кой помѝна све сърва
Лỳдо помѝна не сърва.
— Зàшчо, бре лỳдо, не сърва
От тàзи лàпка червѐна,
На мòмин сѐндук лежѐна
На мòмче-тому кошỳла?
— Не мѝ е мѐне за ла́пка
Я̀с ти го сàкам лѝцето
Лѝцето бѐло червѐно,
Кàто о’рѝтско ябълко
Кàто пазàрско симѝтче.

Отъ с. Нестрамъ.

7.

А̀й да òйме на Я̀нина
Мòре Я̀ноле.
Да я вѝ’ме скапѝята

---

[1] Препца = прилѣга.

Скапѝята на дѐцата
На дѐцата на чу̀пите
Е’на мо̀ма шестстотѝни.
Е’но лу̀до сал шес’ па́ри.
Ка̀й ойдо̀’ме на Я̀нина
Вѝшни черѐши у̀дрее
Ка̀й ойдо̀’ме на Я̀нина
Я̀нина по̀рти голѐми
Я̀нина тѐсни сока̀ци
Я̀нина бѐли чарда̀ци
Я̀нина бѐли кона̀ци.
До де Я̀на изба̀ра’ме
И на̀зо(д) да се върниме
Вѝшни черѐши ядо̀’ме.
Вя̀на Я̀на да бѐри
Е вѝде лу̀до е у̀дри
Е у̀дри лу̀до со пърстен
И у̀дри лу̀до да бѐга.

Слушана отъ баба Клюса
отъ с. Жижалци.

Ра̀да пѐри йо̀рган пѐри
Йорган пѐри на рѐката
Ѐм пѐреше, ем кълнеше
Ем кълнеше на та̀тка му
На та̀тка му на ма̀йка му
Шо̀ е да̀де, шо е да̀де
Малечка̀ва, малечка̀ва
Малечка̀ва шест годѝни
На сѐдмата мор’ мо̀шко дѐте
На о̀смата мо̀р’ лѐпа чу̀па.
Кам’ се про̀чу ду̀р на ца̀ро.
Ца̀рот пу̀шчи, ца̀рот пу̀шчи
Ца̀рот пу̀шчи три сеймѐни.
Првйот но̀сише, му й носише,
Првйот но̀сише пелѐнките.
Пелѐнките копринѐни
Вто̀рйот но̀сише, му й но̀сише
Пово̀йчето му копринѐно
Трѐтйот но̀сише люлката̀ му
Люлката̀ му копринѐна.

Слушана отъ баба Зорбовица
отъ село Госно.

9.

Боя̀на пра̀ви меа̀ни
Мѐгю два̀ дру̀ма ца̀рови.
Дѐ помина̀е три ту̀рци
Ту̀рците ту̀рски збо̀рвае
— Ай да го чу̀пче фа̀тиме,
Ай да го тѐбдил сто̀риме
О широ̀ките фуста̀ни.
Боя̀на турски разбѐрва
— Ай де бре ту̀рци колу̀нци,
Търгайте по̀то, о̀йте си
Чу̀до ке сто̀ра на ва̀зи.

Слушана отъ Султана Янкова отъ
село Нестрамъ.

10.

Ло̀зо, Лоза̀но, бѐла кадъно!
Лоза̀нин та̀тко три ку̀ли пра̀ви
Три ку̀ли прави с’ трѝста
майсто̀ри.
Са̀ма Лоза̀на ка́л пода̀ваше
Ка̀л пода̀ваше, ка́л и камѐня
Ка̀л и камѐня, ва̀р и плита̀ри,
Я дѐ помѝна ту̀рче поля̀че
Дѐ му гово̀ри, Ло̀зо, Лоза̀но,
Ло̀зо, Лоза̀но, бѐла кадъно,
Ти не умя̀сваш ка̀л да пода̀ваш
Ту̀ку умя̀сваш бѐла кадъна
Бѐла кадъна за вѝсок ча̀рдак
За вѝсок ча̀рдак, за ша̀рен
йо̀рган.
— Ай ту̀рче, ту̀рче, сѐлско
поля̀че,
Ти не умя̀сваш сѐлско поля̀че
Ту̀ку умя̀сваш на мо̀йо та̀тко

На мо̀йо та̀тко бѝшки да па̀сиш
Бѝшки да па̀сиш, тѐлца да тѐраш.

Слушана отъ баба Д. Щерова отъ с. Старичани.

11.

— То̀чи вѝно да пѝя,
Мо̀р' малѐчка невѐсто,
Тѝ да то̀чиш я̀з да пѝя,
Мо̀р' малѐчка невѐсто,
Черно̀ока мо̀р' гостѝнко.
Дѐка ти е мо̀мчето,
Мо̀р' малѐчка невѐсто,
Черно̀ока мо̀р' гостѝнко?
— Мо̀мче ми е чужѝна,
Мо̀р' лу̀до да мла̀до.
— Да го вѝдиш, позна̀ваш
Мо̀р' малѐчка невѐсто,
Черно̀ока мор' гостѝнко?
— Мо̀йто мо̀мче со нѝшан
Дѐсна но̀га шѐс пъ̀рсти,
Чу̀жо мо̀ре чу̀жинче!
— Я потъ̀рни чѝзмата,
Мор' малѐчка невѐсто,
Черно̀ока мо̀р' гостѝнко,
Да ми вѝдиш но̀гата.
Ка' му търна чѝзмата
И му вѝде но̀гата
Дѐсна но̀га шес пъ̀рсти.
— Мо̀ре на̀ше на́шинче!

Слушана отъ баба С. Янакева, отъ с, Нестрамъ.

12.

— Е, мор' Ца̀цо Кира̀цо,
Ти мо̀ри бѐла булга̀рко,
Дѐка ти е мо̀мчето?
— Мо̀мчето ми е далѐку
От Анадо̀лу по до̀лу
Пѝсмо му пѝша, не о̀ди
И той ми пѝши, не грѐди.
— Е мор' невѐсто калѐшо,
Дал' да го вѝдиш позна̀ваш?
Е мо̀ре лу̀до да мла̀до,
Десна̀та но̀га шѐст пъ̀рсти.
— Потъ̀рни ми чѝзмата
И му потъ̀рна чѝзмата
Десна̀та но̀га шест пъ̀рсти
Па си мо̀мчето спозна̀ла.

Слушана отъ М. Киранова отъ с. Нестрамъ.

13.

Пѝло лу̀до пѝло
Дур' се опѝло
По по̀то отѝшло
По̀то го згрѐшило
На̀зо(д) се въ̀рнало
При Мѝтра кондѝса.
— Тури, Мѝтро, ту̀ри
Вѝно немерѐно.
Ас ке ти дам па̀ри,
Па̀ри неброѐни
Па̀ри несложѐни.

Отъ с. Старичани.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Рецензии и книжовни вести.

А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии. С этнографической картой Полога. Издание Македонскаго Научнаго Института. София, 1929. 8. VIII. 439.

А. М. Селищевъ, сега професоръ въ Москва, отдавна се занимава съ изучаване Македония въ диалектологично и етнографско отношение. Още въ 1914 г. той предприе пжтуване по Македония главно въ Тетовско за да изучи говора на населението и да събере материали по историята на българския писменъ езикъ — въ частность на „препростѣйшия и некниженъ“ езикъ на македонскитѣ писатели отъ първата половина на XIX вѣкъ. Представилъ отначало въ единъ „Отчетъ“ (Казань 1918) общитѣ резултати отъ наблюденията си по време на това пжтуване, проф. Селищевъ издаде, пакъ въ Казань, въ 1918 г. първия томъ на своя трудъ — „Очерки по македонской диалектологии“.

„Македония е люлката на старата и на новата българска писменость. Македония е люлката на българското възраждане. Отъ тукъ изхождатъ най-раннитѣ „будители“ на българския народъ. Тамъ сж се писали първитѣ книги „на препростѣйшия некниженъ язикъ“ за народна полза... Въ македонскитѣ монастири славянската писменость не се прекратява и презъ време на турското иго, въпрѣки различнитѣ угнетения отъ страна на турци, и на фанариоти, и на арнаутското разбойничество. Въ тѣзи монастири се преподавало четене, писане и църковно пѣние. Тамъ получавали образованието си „даскали — грамотеи“. Така говори проф. Селищевъ на стр. 283 отъ първия томъ на своя трудъ „Очерки“, изказвайки намѣрението въ втория томъ да се заеме съ разбора на тѣзи материали, които ще трѣбва да помогнатъ за всестранното изучаване на Македония въ историческо, културно, литературно, а главно диалектологическо отношение. Основна часть е трѣбвало да бжде въ новия томъ разглеждането произведенията на единъ отъ македонскитѣ книжовници — йеромонахъ Кирилъ Пейчиновичъ. Обаче, вториятъ томъ отъ „Очерки“ на Селищевъ не можа да види свѣтъ по различни причини. Тепърва сега събранитѣ материали благодарение на Македонския наученъ институтъ можаха да станатъ, научно освѣтлени, достояние на читателитѣ въ книгата, чието заглавие дадохъ въ началото на тази бележка.

Поставяйки си за задача, като продължение на отдавна започнатитѣ трудове, да разгледа малко изследвания и до наши дни говоръ на Полога, Селищевъ се заема съ изучването на този гранич. запад. край на българската етнографска область и въ друго отношение.

Като представя въ първата глава на своя трудъ географски и етнографски погледъ върху Полога, авторътъ на стр. 21—26 дава списъкъ на общинитѣ и селата на Полога (Долния и Горния) съ посочване етничния съставъ на населението и броя на жителитѣ. Благодарение ни този списъкъ читательтъ може да види, че почти въ всички села като главенъ елементъ се явява българското население. Въ издадения въ 1925 г. въ Бѣлградъ „Речник места“ етничниятъ съставъ на населението, както е известно, не се отбелязва. Но това установяване характера на населението въ Полога е много важно. То придава особенъ интересъ на всичко, което Селищевъ говори за историческитѣ сѫдбини на цѣлия край и на отдѣлни негови мѣстности, тъй като читательтъ получава възможность ясно да си представи цѣлата минала участь на сегашното българско население на Полога. Между материалитѣ, отъ които авторътъ се ползува за характеризиране тежкия животъ на положкото население подъ турско владичество, намиратъ се и архивни документи, напр. донесения на рускитѣ консули; тѣзи донесения се изнасятъ отъ Селищевъ тукъ за първи пѫть (вж. стр. 278—280).

Върху фона на общитѣ исторически сведения за Полога, въ книгата на Селищевъ ярко се отдѣля разглеждането книжовната работа въ този край. Като дава обща характеристика на тази работа презъ втората половина на XIX в., а така сѫщо като ни представя сведения за първитѣ будители-просвѣтители на българския народъ, Селищевъ съ особено внимание се спира върху дейностьта на Кирилъ Пейчиновичъ (род. около 1771 г. въ с. Теарце). Тукъ (стр. 140—171) е дадена пълна картина на просвѣтната дейность на Кирилъ Пейчиновичъ въ качеството му на игуменъ на Марковия монастиръ Св. Димитъръ (стр. 141), а сѫщо така описана е и дейностьта му като писатель. Не сѫ забравени отъ автора и заслугитѣ на К. Пейчиновичъ въ толкова важното за българитѣ просвѣтно дѣло, именно участието му въ възстановяване изгорѣлата въ 1838 г. солунска типография на архимандритъ Теодосий (стр. 164). Спирайки се върху отдѣлнитѣ съчинения на К. Пейчиновичъ „Огледало“, „Утѣшение на грѣшнитѣ“ и др., Селищевъ предава съдържанието и опредѣля значението имъ за диалектологията, за историята на българския езикъ, за историята и етнографията на Полога. Заедно съ това той прави опитъ да посочи източницитѣ, отъ които се е ползувалъ К. Пейчиновичъ при писанието на своитѣ работи. Трѣбва да се признае, че този опитъ изобщо е успѣшенъ, обаче проф. Селищевъ не е анализиралъ въ еднаква степень всички съчинения на Пейчиновичъ. На мене, напр., ми се струва, че за тази часть на „Огледалото“, която носи название — „Поученіе свакому Христіаноу“ би могло да се намѣри паралелъ въ различнитѣ поучителни слова и наставления, които се срѣщатъ въ такова изобилие въ сборницитѣ на срѣдно-българския периодъ; тѣзи сборници, естествено, сѫ били добре известни на Пейчиновичъ. Мисля, че не може да остане неотбелязано (стр. 181) и влиянието върху Пейчиновичъ на произведенията на Дарваръ (напр., неговото „Зерцало христіанское, содержащее мысли.. нужнѣйшаѧ всѧкомоу христіанину. Въ Будимѣ, 1801“.) Разглеждайки укоритѣ, съ които Пейчиновичъ възстава противъ разни битови явления, Селищевъ отбелязва курбана, който особено е възмущавалъ Пейчиновича (Огледало). Това дава поводъ на Селищева да направи за характеристика на бита на положкото население обстоенъ етюдъ за курбана (стр. 201—278). Този етюдъ включва подробно описание на всички обреди около курбана и други близки нему праздненства у българитѣ, а заедно съ това и аналогични данни изъ бита на други народи (напр. на руситѣ). Страницитѣ 281—416 отъ книгата на Селищевъ сѫ посветени на разглеждане говора на населението въ Полога. Възъ основа на диалектологически записи относно Полога, които се посочватъ, а така сѫщо и възъ основа на личнитѣ си наблюдения отъ пѫтуването по селата на Полога, Селищевъ ни дава описание на говора му. Предъ видъ на факта, че до сега не е имало пълно описание на този говоръ, изложеното отъ Селищевъ по дадения въпросъ получава особенъ интересъ особено отдѣлътъ за звуковия съставъ на говора. Заключенията си той прави често възъ основа не само на лични наблюдения, а възъ основа и на записанитѣ у други наблюдатели, при това нѣкога различни. Все пакъ диалектологическата картина е изобщо ярка, и по нея можемъ да сѫдимъ за генетическата връзка между говора на положкото население и говоритѣ на останалитѣ македонски българи. Страницитѣ 417—437 отъ книгата на Селищевъ сѫ изпълнени съ текстове; тукъ се намиратъ народни приказки, записани отъ самия Селищевъ или отъ други лица въ Тетово, Лешокъ и другитѣ населени мѣста въ Полога; тукъ сѫ дадени и извлѣчения изъ съчиненията на К. Пейчиновичъ — „Огледало“, „Утѣшеніе грѣшнымъ“ и т. н.

Въ споменатия вече по-горе първи томъ отъ труда „Очерки по македонской діалектологіи“ Селищевъ казва: „Славянскитѣ наречія въ Македония бѣха презъ последнитѣ 50 години обектъ на политически и публицистически спорове и кървави распри, но не бѣха въ пълната своя широта предметъ на научно изследване...“ Неизбѣжно е да се съгласимъ, че истината и историческата правда, като необходими при разрешаването на тѣзи спорове, могатъ да бѫдатъ доказани главно по пѫтя на строго научнитѣ безпристрастни изследвания. Книгата на проф. Селищевъ, чието съдържание накѫсо посочихъ, трѣбва да бѫде изтъкната като такъвъ именно напълно обективенъ наученъ трудъ върху българското население въ северо-западна Македония. Поради това тя трѣбва да се препорѫча на всички, които научно интересуватъ въпроситѣ касатално езика и бита на българитѣ въ Македония. И по външность книгата на проф. Селищевъ прави много хубаво впечатление. Приложенитѣ къмъ нея снимки на разни мѣстности отъ Полога, на типове отъ населението му и др. помагатъ за усвояване това, за което Селищевъ говори въ своя трудъ, написанъ съ усърдие и любовь къмъ предмета.

Проф. М. Попруженко.

Prof. Dr Karl Strupp, La situation juridique des Macédoniens en Yougoslavie (Юридическото положение на македонцитѣ въ Югославия). Paris 1929, стр. 139, съ 20 етнографически карти на Македония.

Подъ горното заглавие известниятъ германски бележитъ ученъ, професоръ по международното право при франкфуртския уневерситетъ, Д-ръ Карлъ Щрупъ,—членъ на Международния институтъ по международно право, членъ на Американския институтъ по международно право, професоръ въ Хагската академия по международно право, членъ отъ управителния съветъ на Германското д-во за международно право — е издалъ въ декемврий миналата година горепосочената много интересна книга по македонския въпросъ.

Запознатъ основно съ този въпросъ, проявявалъ къмъ Македония живъ интересъ още преди войнитѣ, професоръ Щрупъ е билъ силно изненаданъ отъ домогванията на Югославия, особено следъ подписването на Ньойския договоръ, да отрече българския произходъ и българската националность на македонското население. Тъкмо поради това и преди да формулира едно мнение за ефикасното покровителство на българскитѣ малцинства въ предѣлитѣ на Югославия, както и за разрешението на голѣмия македонски въпросъ отъ гледна точка на международното и държавно право, г. Щрупъ си е поставилъ задача въ своята книга да установи по-напредъ, дали населението, което живѣе въ предѣлитѣ на южна Сърбия, представлява отъ гледна точка на сключения между великитѣ сили и Югославия договоръ за покровителството на малцинствата отъ 10 септемврий 1919 година (влѣзълъ въ сила на 16 юний 1920 година) едно малцинство или не.

За да отговори на този въпросъ, г. Щрупъ е намѣрилъ за необходимо да потърси неговото разрешение въ даннитѣ, които историята и етнографията на Македония както и на другитѣ балкански народи ни дава.

Въ книгата си авторътъ раздѣля историята на Македония на три периода: Въ първия периодъ влиза епохата на древностьта до зароюването на Македония отъ турцитѣ, което съвпада съ края на XIV в. Вториятъ периодъ обхваща епохата на турското владичество и свършва съ създаването на екзархията и плебисцита отъ 1872 година. Третиятъ периодъ обхваща епохата между създаването на екзархията и влизането въ сила на Ньойския миренъ договоръ както и на Санъ-Жерменския миноритаренъ договоръ — 1919/1920 година.

Говорейки върху историята на първия периодъ (стр. 19-27) авторътъ се позовава на голѣмъ брой учени, известни историци, етнографи и слависти като Иречекъ, Вайгандъ, Шафарикъ Нидерле, Ромбо̀, Державинъ, запознати съ историята на България и на Сърбия, които единодушно съ силата на своя авторитетъ признаватъ по единъ неоспоримъ начинъ българския характеръ на Македония още презъ времето на първото българско царство. Между другитѣ данни и засвидетелствувания проф. Щрупъ цитира сѫщо и писмото на охридския владика Теофилактъ отъ 1084 година, отправено до единъ отъ неговитѣ приятели, въ което последниятъ пише буквално следното: „За насъ, които живѣемъ отъ години насамъ въ земята на българитѣ...“ По-нататъкъ, за времето, когато южна Македония е била завладяна отъ гърцитѣ, авторътъ цитира данни отъ началото на XIV в.—за отправеното до охридския владика писмо отъ византийския императоръ Андроникъ Палеологъ, писмо, носеще надписа: „Пастиръ на българитѣ, спомени въ твоитѣ молитви владетеля Андроникъ Палеологъ.“ Това обаче, което е най-характерно и което г. професорътъ особено подчертава, е приемането отъ страна на Душана и неговитѣ наследници титлата „Царь на българитѣ“, следъ като Сърбия завоюва Македония. Поради сѫщата причина Крали Марко, сръбски националенъ герой, е билъ наричанъ отъ съвременицитѣ си „краль на България“ — Re di Bulgaria.

Епохата на втория периодъ (стр. 28—65) авторътъ разглежда съ голѣми подробности, особено пробуждането на националното съзнание у българския народъ следъ едно вѣковно политическо и духовно робство, както и ролята която сѫ играли македонскитѣ дейци за българското възраждание и за извоюванието на нашата политическа и религиозна независимость. Въ борбитѣ за нашата политическа и духовна самостоятелность авторътъ констатира голѣмото значение, което сѫ имали черквата, училището и печатътъ — три крупни фактора, които бавно но сигурно се проявяватъ и издигатъ националното съзнание на българския народъ — една духовна еманципация, която е следвала паралелно своя курсъ както въ Мизия и Тракия, така и въ Македония. Тука авторътъ подчертава дейностьта и значението на македонскитѣ дейци като Братя Миладинови, Архимандритъ Теодосий Синайски, Райко Жинзифовъ, Партений Зогравски, Натанаилъ, сталалъ по-късно скопски владика и пр.

Общитѣ усилия, продължава авторътъ, на българскитѣ и македонскитѣ дейци противъ Патриаршията завършватъ съ създаването на една независима българска черква — Екзархията. Тукъ проф. Щрупъ анализира главнитѣ положения на фермана отъ 1870 година, създаващъ българската Екзархия, като се спира преди всичко на членъ 10 отъ последния, чийто текстъ се отнася до македонското население. По силата на този членъ отъ фермана въ епархиитѣ на живущето въ Македония българско население, които не съставляваха непосрѣдствена часть отъ Екзархията, но въ които живѣеха компактни маси българско население, последнитѣ можаха да поискатъ отъ Високата порта да бѫдатъ приети подъ ведомството на Екзархията. За това обаче ферманътъ изискваше щото поне $^2/_3$ отъ мѣстното християнско население да го поиска. Разрешениятъ отъ Високата порта плебисцитъ отъ 1872 година за скопската и охридска епархия даде благоприятни за българитѣ резултати. Въ скопската епархия, подчертава авторътъ, цѣлото мѣстно християнско население съ изключение на 250 семейства куцовласи сѫ гласували за Екзархията; въ Охридската епархия цѣлото население съ изключение на 4 села гласува въ сѫщия смисълъ. Тия данни, продължава авторътъ, говорятъ по единъ най-красноречивъ начинъ за етнографическата структура на Македония и за националното съзнание на македонското население.[1] По нататъкъ г. професоръ Щрупъ цитира съ доста голѣми подробности мнението на разни учени, които презъ различни епохи сѫ правили своитѣ научни изследвания върху Македония и нейното население и които сѫ приемали единодушно българския произходъ и българския характеръ на македонското население. Между тѣзи учени авторътъ се позовава и на известни сръбски и гръцки учени, историци, филолзи, географи, слависти, между които гръцкия ученъ П. Арвантиносъ, сръбскитѣ учени Вукъ Караджичъ, Ст. Верковичъ, Бркичъ, Райичъ както и хърватския ученъ Фр. Рачки, известния турски историкъ Хаджи Калфа, французитѣ Ами Буйе, Д-ръ С. Ф. Пойетъ, А. Дозонъ, германскитѣ учени А. Гризебахъ, Фонъ Ханъ, рускитѣ учени проф. В. Григоровичъ, А. Хилфердингъ, проф. Макушевъ, англичанитѣ Лордъ Страндфордъ, Макензи и Ирби и т. н. Независимо отъ тѣзи засвидетелствувания, къмъ книгата на г. проф. Щрупъ сѫ приложени нѣколко исторически и етнографически карти на Македония, между които картата на чехския ученъ Шафарикъ отъ 1842 година, на сръбския ученъ С. Давидовичъ отъ 1848 година, на проф. Дежарденъ отъ 1853 година, на Ами Буйе отъ 1842 година, на Лежанъ отъ 1861 година, на Мирковичъ отъ 1867 година и др.

Епохата на третия периодъ (стр. 67 до 117) обхваща споредъ проф. Щрупъ Цариградската конференция, Берлинския договоръ, балканскитѣ войни, завършили съ Букурещкия договоръ, Ньойския миренъ договоренъ договоръ както и Сенъ Жерменския миноритаренъ договоръ за покровителството на малцинствата отъ 10 септемврий 1919 година, влѣзълъ въ сила на 16 юлий 1920 година, сключенъ между великитѣ сили и Югославия. Изследвайки третия периодъ авторътъ разглежда причинитѣ, които сѫ предизвикали свикването на Цариградската Конференция отъ 1876 година, споредъ чиито решения една голѣма часть отъ Македония бѣше включена въ българската автономна областъ съ градъ София като нейна столица. Две години по-късно, прибавя авторътъ, Македония влѣзе по силата на Санъ Стефанския прелиминаренъ миръ въ границитѣ на България.

---

[1] Стр. 47 и 48: ...„après cinq siècles d'oppression, d'une vie obscure de „raya“, espace pendant lequel la majorité des Bulgares avaient même honte de s'appeller Bulgares, on recommence, avant tout dans les parties de langue bulgare qui nous intéressent, c'est-à-dire dans la Macédoine, à penser en bulgare“.

... Cette renaissance morale et nationale est due comme dans d'autres pays balkaniques, en Serbie notamment, à un réveil de la litérature religieuse et à l'appel au sentiment bulgare national qui avait existé pendant tout ce temps mais était tombé dans une sorte de léthargie. Cet état des choses ressort de l'histoire dont nous avons fait l'esquisse et spéciallement del'histoire ecclésiastique jusqu'à 1872. L'histoire démontre, en effet, qu'il y eut une réaction contre l'oppression du Phanar, réaction qui se manifesta dans la participation au plébiscite de 1872 de non Bulgares. Mais elle constitue en premier lieu un témoinage éclatant et incontestable du sentiment bulgare national renaissant et de celui des Macédoniens spécialement.

Колкото се отнася до географическитѣ граници на Македония, проф. Щрупъ възприема границитѣ, които марбургскиятъ професоръ Шулце, единъ отъ най-добритѣ познавачи на Македония, дава за последната въ своята ценна и обективна книга „Makedonien" 1927 г. Въ тази книга споредъ проф. Шулце, къмъ чието мнение се присъединява и проф. Щрупъ, въ географическо отношение Македония обема охридското и преспанското езера, рекитѣ Вардаръ, Струма и мѣста съ по-главнитѣ градове Скопие, Тетово, Куманово, Битоля, Крива-Паланка, Велесъ, Щипъ, Струмица и др.

Доста обширно авторътъ на книгата разглежда въпроса за създаването, целитѣ и срѣдствата на Вѫтрешната революционна македонска организация както и влиянието на тази организация всрѣдъ македонското население въ предѣлитѣ на Югославия и Гърция.

Особено подробно авторътъ разглежда въ книгата си отношенията между България и Югославия. Споредъ схващанията на автора териториялнитѣ аспирации на Сърбия върху Македония датиратъ и се проявяватъ следъ анексията на Босна и Херцеговина отъ бившата Австро Унгарска Монархия. Тогава още е било внушено на сръбската дипломация да търси една териториална компенсация слизайки по долината на Вардара. Подъ влиянието на тази ориентация се започнаха мѫчителнитѣ преговори между България и Сърбия, които се приключиха съ договора отъ 29 февруарий — 13 мартъ 1912 година, по силата на чийто текстъ Прилепъ и Охридъ влѣзоха въ безспорната българска зона, въ безспорната зона обаче попадаше и по-голѣмата часть отъ Македония споредъ даденитѣ отъ проф. Шулце географически граници, съ градоветѣ Крива-Паланка, Щипъ, Велесъ, Прилепъ, Охридъ, Битоля, като въ спорната зона оставаха градоветѣ Куманово, Скопье, Тетово, Кичево, Дебъръ и Струга.

Възъ основа на всички цитирани по-горе дани, следъ като е вземалъ мненията на много видни и съ свѣтовна известность учени, историци, географи и слависти, които сѫ пропѫтували Македония въ еднаепоха когато балканскитѣ народи не бѣха извоювали напълно своята политическа независимость, преди още да се бѣше появилъ голѣмиятъ македонски въпросъ и преди да бѣше се проявило съзнанието за облагитѣ отъ подържанието на едната или другата теза, г. проф. Щрупъ намира, възъ основа на различието въ езика между македонското население и това отъ Сърбия както и поради силно развитото му национално съзнание, че македонското население представлява—отъ международно правна гледна точка и въ смисъла на сключения между Югославия и великитѣ сили договоръ за покровителството на малцинствата отъ 10 септемврии 1919 година, влѣзълъ въ сила на 16 юлий 1920 година — едно малцинство.[1]

Колкото се отнася до сръбската теза, създадена и подържъна отъ Георгиевичъ, Цвиичъ, Беличъ и др., споредъ която македонското население е една аморфна маса безъ всѣкакво национално съзнание, която би могла да бжде еднакво добре както българска така и сръбска, авторътъ я схваща крайно отрицателно, като намира, че отъ научна гледна точка тя е съвършено несъстоятелна, създадена за да оправдае териториалнитѣ аспирации на сръбския народъ по вардарската долина следъ анексията на Босна и Херцеговина.

Въ подкрепа на своитѣ схващания по македонския въпросъ проф. Щрупъ цитира откжслеци отъ недавна публикуванитѣ мемоари на Винстонъ Чърчилъ[2] както и отделни пасажи отъ доклада на Карнегиевата анкета на Балканитѣ.

Говорейки за населението на Македония и въ желанието си да бжде съвършено обективенъ, авторътъ цитира една публикация на американското „Geografical Society“ отъ Ню-Иоркъ, а именно монографията на Leon Dominian — The frontiers of Langage and Nationality in Europe — отъ 1917 г., споредъ която публикация българското население е възлизало на 1,172,136 души—съставляващи 81.5% отъ цѣлото население на Македония, гръцкото 190,047 — съставляваще 13.22%, куцовласи 83,897 — съставляващи 4.44% и албанци 12,006 — съставляващи 0.84% отъ цѣлото македонско население.

Добре осведоменъ върху днешния режимъ въ Македония, при който върху съвестьта на лишенитѣ отъ своитѣ най-елементарни граждански и политически права български малцинства се упражнява едно страшно насилие, произлизаще отъ денационализаторската политика на Белградъ, проф. Щрупъ намира, че Югославия ангажира своята международно-правна деликатна отговорность, консумирайки елементитѣ на сжщински международни престжпления спрѣмо подписалитѣ миноритарния договоръ Велики Сили, произтичащи отъ факта на непризнаване валидностъта на постановленията, следващи отъ текста на цитирания договоръ. Идеята, която автора линсира за международно-правната деликатна отговорность на Югославия е въ органическа връзка съ едно силно поддържано въ международното право мнение, споредъ което държавитѣ, членове на Международния Съюзъ, ангажиратъ своята деликтна отговорность винаги, когато тѣ нарушатъ действуващи норми, имащи своето основание било въ международни обичаи било въ нѣкое правотворческо международно съглашение.

---

[1] Стр 118—120: Ce tout ce qui précède il ressort, à mon avis personel, après l'étude de toute une litterature que j'ai compulsée, que les ressortissants de Yougoslavie, issus de la Macédoine devenue serbe-croate-slovene constituent au sans du traité de minorité du 19 september 1919, une minorité ethnique. Ils se distinguent, au point de vue objectif d'abord par leur histoire. . . Ces ressortissants different par la langue. . . Mais ce qui est le critère le plus important d'une nation, s'est le sentiment national, éprouvé par le peuple macédonien, par le sang versé par lui sur d'innombrables champs de bataille d'une guerre extérieure et intérieure et qui ne cessera de couler, jusqu'à ce qui l'art diplomatique et les innovations juridiques parviennent à une solution raisonable contentant toutes les parties intéressées.

[2] Стр. 102: „Les réclamations territoriales (de Bulgares) sont justes et s'harmonissent parfaitement avec le principe des nationalités qui doit nous guider. L'oppression des districts bulgares de Macédoine est, en elle même, une grande injustice.“

Независимо отъ идеята за отговорностьта на Югославянската държава авторътъ подържа сѫщо и мнението за правото на една енергична интервениция отъ страна на самото Общество на Народитѣ за ефикасното покровителство на българскитѣ малцинства въ Югославия, интервенция, която съгласно съ изричния текстъ на членъ 11 аленея II отъ пакта за О. Н. може да се предизвика отъ Събранието или Съвета на О. Н. върху всѣко обстоятелство отъ естество да компрометира мира.

Строго обективна, написана съ академиченъ езикъ, книгата на проф. Щрупъ съ своята широка и силна аргументация ще изиграе една голѣма роля още по-вече, като се знае, че въ последнитѣ нѣколко години германскиятъ ученъ е билъ сезиранъ отъ правителствата на много държави съ консултации по важни въпроси отъ международенъ характеръ. Безспорно книгата на проф. Щрупъ ще съдействува много да се признаятъ на българскитѣ малцинства въ Югославия поне ония права и свободи, които македонскитѣ българи сѫ имали дори въ най-тъмнитѣ епохи на турското владичество, права, отъ които днесъ подъ християнска власть въ ерата на 20 векъ тѣ сѫ лишени.

Д-ръ Борисъ П. Петковъ.

Д-ръ Константинъ Д. Кожухаровъ, Източниятъ въпросъ и България. 1875—1890. Дипломатически студии отъ — проф. въ Националния Университетъ въ Вашингтонъ. София, 1929. 8⁰ 446.

Както д-ръ Кожухаровъ съобщава въ предговора на своята книга, тя е часть отъ приготвения за печатъ голѣмъ трудъ, посветенъ на изяснение причинитѣ и произхода на свѣтовната война отъ 1914—1918 г. За осѫществяването на този трудъ твърде много е спомогнало на д-ръ Кожухаровъ пребиването му въ Америка, което му е дало възможность да използува книжнитѣ богатства на американскитѣ библиотеки. И настоящата книга, издадена отъ Съюза на българскитѣ учени, писатели и художници, се явява собствено като първа часть отъ този трудъ. Заедно съ това обаче тя има и съвършено самостоятелно значение като изследване на опредѣленъ периодъ отъ развитието на т. н. източенъ въпросъ, игралъ такава крупна роля въ взаимоотношенията на европейскитѣ държави. При предприемането на своето изследване авторътъ се е намиралъ въ известенъ смисълъ въ благоприятни условия. До неотдавна дипломатическата история за годинитѣ, на които той посвещава своята книга, бѣше покрита съ мъгла, задъ която можеха да проникнатъ погледитѣ само на малцина посветени. Но въ наше време тя получи вече достатъчно освѣтление. Презъ последнитѣ десеть години бѣха публикувани много, отнасящи се до нея, важни документи, напечатани бѣха редица мемоари, принадлежащи на лица, повече или по-малко близкостоящи по онова време до рѫководството на външната политика на държавитѣ отъ преди войната, появиха се и редица ценни изслѣдвания. И, използувайки значителна часть отъ набрания по този пѫть материялъ, г. Кожухаровъ е успѣлъ да даде въ своята книга систематично изложение на тази международна обстановка, въ която презъ 1875—1890 г. се развиваше източниятъ въпросъ и отъ която, въ частность, зависѣше до значителна степень сѫдбата на България.

Това изложение г. Кожухаровъ започва съ две уводни глави, включващи характеристиката на общото политическо положение, сѫществуваще въ Европа въ 1875 г. Тука той последователно говори за образуването на съюза на тримата императори — руски, германски и австрийски, — за изострянето на отношенията между Франция и Германия въ 1875 г. и ролята, изиграна при това изостряне отъ Русия, и най-после за руската политика спрямо Турция отъ началото на XVIII до срѣдата на XIX вѣкъ. Подиръ това въведение авторътъ минава къмъ основната тема на своето изследване, раздѣлено отъ него на две части. Въ първата отъ тѣхъ, обхващаща събитията отъ 1875—1878 г., той подробно излага дипломатическата деятелность на европейскитѣ държави, предизвикана отъ въстанията на балканскитѣ славяни въ 1875—6 г., отбелязва различнитѣ тенденции, проявени въ тази деятелность, подчертавайки особено настойчиво ролята, която е била изиграна въ неуспѣха на дипломатическото въздействие надъ Турция отъ политиката на Англия, като указва следъ това, при какви условия и при каква междуниродна обстановка се започва и протича войната между Русия и Турция въ 1877—8 г., и въ заключение обстойно предава последвалитѣ я преговори между държавитѣ, завършени съ Берлинския конгресъ. Въ втората часть на своята книга той разглежда отношенията, установени между великитѣ сили следъ Берлинския конгресъ въ периода отъ 1879 до 1890 г., отбелязва, въ частность, колебанията на Русия между единъ съюзъ съ Германия и сближение съ Франция и особено подробно се спира на руската политика отъ сѫщата епоха по отношение на България, методитѣ и целитѣ на тази политика, както и крайнитѣ ѝ резултати.

Това сѫ рамкитѣ, въ които д-ръ Кожухаровъ е поставилъ своята книга. Въ тѣзи рамки, опирайки се на обилния и разнообразенъ материялъ, той щателно дава едно въ общи черти достатъчно точно изложение на тази зависимость, въ която въ 1875—1890 г. източниятъ въпросъ се намираше отъ другитѣ въпроси на голѣмата европейска политика, на фазитѣ, презъ които постепенно минава неговото решение, на интереситѣ и възгледитѣ, отъ които сѫ се рѫководили отдѣлнитѣ европѣйски държави и най-после на конфликтитѣ, които възникватъ по този поводъ между тѣхъ. Но нѣкои подробности на това изложение, както и нѣкои приеми за работа у автора могатъ да предизвикатъ тукъ-тамѣ възражения.

Въ цѣлата си книга д-ръ Кожухаровъ проявява необикновено преклонене предъ Бисмарка, когото почти не назовава другояче, освенъ „великия канцлеръ“. И въ това преклонение той положително отива твърде далечъ. Той го простира и надъ всички съвременици на Бисмарка и съвсемъ сериозно пише, напримеръ, че „щеславнитѣ министри на всички европейски държави искали да участвуватъ въ Берлинсия конгресъ и да запишатъ имената си въ историята наредъ съ името на Бисмарка". (227). Да попадне въ историята само благодарение на съседството си съ Бисмарка — въ действителность, разбира се, едва ли е мислилъ поне човѣкъ като Дизраели. Но г. Кожухаровъ като че не забелязва, колко неловко е подобно твърдение. Политиката на Бисмарка въ всичкитѣ ѝ фази и проявления неизмѣнно се представя на автора мѫдра, правилна и успѣшна, а политиката на противницитѣ на германския канцлеръ — дребнава, жалка, свеждаща се до интриги. Особено строгъ е г. Кожухаровъ къмъ французитѣ. За действията на френскитѣ министри и дипломати той говори не толкова съ езика на историкъ, колкото съ езика на публицистъ, и то на публицистъ, който съ всичкия жаръ на темперамента си се отзовава за съвременни нему събития. А това понѣкога се отразява и на самата сѫщность на изложението му. Така, напримеръ, говорейки за усложненията, възникнали между Франция и Германия въ 1875 г., той не се задоволява съ доказателствата, че въ сѫщность Бисмаркъ въ това време не е замисляль война съ Франция, но и всички опасения, възникнали тогава по този поводъ, представя като резултатъ изключително на воденага отъ френския министъръ Деказъ „интрига".

До известна степень аналогиченъ характеръ има у автора и изложението, отнасяще се до политиката на Бисмарка спрямо Русия. Тази политика г. Кожухаровъ счита тоже напълно правилна и успѣшна и, въ добавка, напълно благожелателна къмъ Русия. Специално за ролята на Бисмарка въ Берлинския конгресъ, авторътъ намира за възможно да я характеризира съ думитѣ на самия германски канцлеръ, че на конгреса той е действувалъ като „четвърти пълномощникъ на Русия". Едва ли обаче тѣзи думи сѫ били казани напълно искрено. И, въ всѣки случай, тѣ не отговаряха на действителностьта. Наистина г. Кожухаровъ е съвсемъ правъ, като посочва, че по сѫщество резултатитѣ отъ конгреса сѫ били предрешени съ съглашанията, сключени отъ Русия съ Англия и Австрия още преди свикването му. Но руската дипломация бѣ доведена до тѣзи съглашения имено затова, защото тя не намѣри отъ страна на Германия подрѫжката, на която се надѣваше и която имаше известно основание да очаква. И ако на Бисмарка Берлинскиятъ конгресъ се представяше като голѣмъ успѣхъ, затвърдяващъ хегемонията на Германия, ако той следъ конгреса се е приготвялъ, по думитѣ на Вилхелмъ II, писани въ споменитѣ му, „да впрегне Европа съ четири коня", то въ действителность имено този конгресъ даде силенъ тласъкъ за това отчуждение на Русия отъ Германия, което накрай доведе до реализиране най-лошитѣ опасения на самия Бисмаркъ — обединението на Франция, Англия и Русия противъ Германия и Австрия. Въ сѫщитѣ спомени на Вилхелма II се разказва, че по-късно, когато на руския престолъ бѣше Александъръ III, Бисмаркъ се е опиталъ да поправи тѣзи последици отъ Берлинския конгресъ, но този опитъ е останалъ безуспѣшенъ. Наистина г. Кожухаровъ се съмнява въ достовѣрностьта на този разказъ (324), обаче не ни дава сериозни основания за това съмнение. Впрочемъ, дори и да се отхвърлятъ думитѣ на Вилхелма, сѫщностьта на събитията не ще се измѣни отъ това.

Въ връзка съ казаното ще си позволя още едно указание. Намирайки Бисмарка всѣкога и въ всичко правъ при стълкновенията му съ руската политика и рускитѣ държавници, д-ръ Кожухаровъ нееднократно на страницитѣ на своята книга говори за „най-необузданитѣ“ нападки на руския печатъ презъ 70-тѣхъ и 80-тѣхъ години на миналия вѣкъ противъ Бисмарка и Германия. Въ устата на Бисмарка на времето такива твърдения биха били, ако не правилни, то поне до известна степенъ целесъобразни. Но за перото на сериозенъ историкъ тѣ едва ли сѫ умѣстни. Въ всѣки случай, ако д-ръ Кожухаровъ би си далъ трудъ да се запознае съ немската преса отъ сѫщата епоха, то лесно би могълъ да се убеди, че тѣ нерѣдко говорятъ за Русия съ изрази много по-рѣзки отъ тѣзи, които рускитѣ списания и вестницитѣ сѫ си позволявали по адресъ на Германия.

Не винаги е възможно да се съгласимъ съ г. Кожухаровъ въ тѣзи части на книгата му, гдето той говори за руската политика спрямо България следъ Берлинския конгресъ. Ни най-малко не следва да се защищава и оправдава тази нерѣдко неразумна и безуспѣшна политика, но все пакъ не може да се отмине мълкомъ, че понѣкога г. Кожухаровъ я представя въ още по-тъмни бои отъ тѣзи, които и сѫ били присѫщи въ действителность. Така напримеръ известниятъ епизодъ за срещата на руския консулъ въ Русе съ князъ Александъръ Батембергъ, който се връща въ България следъ отвеждането му отъ заговорницитѣ въ странство, д-ръ Кожухаровъ приписва — и то, струва ми се, безъ сериозни основания, — на съзнателната интрига на руския министъръ Гирсъ, целяща чрезъ заблуждаване на княза да го подбуди да предаде сѫдбата си въ рѫцетѣ на руския императоръ. Едва ли сѫщо така е основателно отъ страна на автора да се ползува за характеристика на руската политика спрямо България отъ твърде съмнителнитѣ документи, печатани въ известната книжка на Леоновъ. Твърдението на автора, че „тѣзи документи сѫ напълно съгласни съ известнитѣ до сега достовѣрени източници“ (302), не отговаря на действителностьта: повечето отъ тѣзи сведения, които д-ръ Кожухаровъ заема отъ даденитѣ документи, тъкмо липсватъ въ другитѣ източници.

Наредъ съ подобни, най-малко спорни твърдения и характеристики, въ изложението на г. Кожухаровъ се срѣщатъ понѣкога и грѣшки, произтичащи очевидно отъ просто нехайство, малко странно наистина, при тази начетеность, която авторътъ открива въ своята книга. Ще се задоволя съ нѣколко примера. Авторътъ говори за домогванията на Русия, датиращи още отъ времето на Петра Велики, къмъ Черно море, Босфора и Дарданелитѣ. Но до края на XVIII в. за никакви домогателства на Русия по отношение на Босфора и Дарданелитѣ не може, разбира се, да се говори. И още по-странно е да се чете за забраната отъ страна на турцитѣ въ XV в. срещу появата въ Проливитѣ на чужди „параходи“, а при това г. Кожухаровъ два пѫти повтаря този терминъ (49). Известния кореспондентъ Бловицъ г. Кожухаровъ счита, очевидно, за англичанинъ и пише името му „Блоуицъ“ (29). Руския публицистъ Ціонъ, който е писалъ въ френския печатъ, той взима за „истински французинъ“ (326). Руския министъръ Милютинъ той неизмѣнно нарича „Милутинъ“, при все че, вѣроятно, е срещналъ правилното писане на това име въ книгитѣ и статиитѣ, които цитира. Не напълно сполучливи сѫ, и библиографическитѣ списъци, които авторътъ ни дава въ своята книга и на които самъ той, очевидно, е склоненъ да придаде особена важность. Въ тѣзи списъци има не малко случайни трудове. Въ тѣхъ сѫ включени книги и статии, имащи твърде слабо отношение къмъ темата на автора, включени сѫ понѣкога съчинения, безнадеждно остарѣли, а сѫ пропуснати нѣкои важни и ценни произведения

Отбелязвайки тѣзи грѣшки и опущения на автора, както и посочвайки спорнитѣ, по мое мнение, мѣста въ неговото изложение, азъ съмъ далечъ отъ мисъльта съ това да намаля значението на книгата на д-ръ Кожрхаровъ. Напротивъ имено поради нейното значение стори ми се желателно да обърна вниманието на автора и върху необходимостьта, при по-нататъшния ходъ на работата му малко по-щателно да съблюдава задължителното за историка безпристрастие, а заедно съ това да прояви малко повече критическа строгость и спрямо източницитѣ и спрямо собственото си изложение.

Проф. В. Мякотинъ.

Изопачавания на българската история въ Хелмолт-овата „Свѣтовна история“.

H. Helmolt, Weltgeschichte, 2 Aufl. Herausgeg. v. Armin Tille. Bd. IV. **Balkanhalbinsel.** Leipzig, 1924, S. XVI+534.

Книги като „Свѣтовната история“ на Хелмолта сѫ предназначени за широкъ кржгъ читатели. Образованиятъ днешенъ човѣкъ, който иска да попълни своитѣ общи исторически знания, или пъкъ при случай да направи нѣкаква справка по известенъ въпросъ, не разполага съ нуждното време за да чете специални и обширни изследвания. Нуждно е да му бѫдатъ предадени въ сбитъ видъ по-значителнитѣ събития изъ миналото на човѣчеството или пъкъ да му се поднесатъ кѫси но цѣлостни и завършени изложения върху историческото развитие на единъ или другъ народъ. И понеже днесъ историята е наука извънредно диференцирана и никой ученъ не смѣе да претендира, че основно познава всичкитѣ ѝ области, то обработването на отдѣлнитѣ части или глави на подобни издания се повѣрява на признати специалисти — учени, които съ своитѣ работи вече сѫ дали доказателството, че достатъчно добре познаватъ историята на даденъ народъ или епоха. Въ това лежи и всичката гаранция за солидностьта на изданието, както — отъ друга страна — въ това се състои отговорностьта и заслугата на неговия издатель.

Вече само отъ това гледище четвъртиятъ томъ на Хелмолтовата „История на свѣта“ предизвиква едно недоумѣние. Между другото той съдържа историята на Византия, на сърбитѣ и на българитѣ. Читательтъ би чакалъ да срѣщне въ съответнитѣ отдѣли тукъ, наредъ съ авторското име на нѣкой познатъ византологъ, още и имената на учени, които сѫ добили що-годѣ известность, като авторитетни познавачи на историята на южното славянство. Нищо подобно въ случая не виждаме. Историята на Византия, тъй сложна поради проблемитѣ, които съдържа, тъй интересна поради особеноститѣ на културата, която е откърмена въ нея и тъй важна за разбирането на превратноститѣ изъ миналото на южнитѣ славяни, се пише тукъ отъ Рудолфъ фонъ Скала, единъ ученъ, който като специалистъ по историята на древнитѣ елини може да има известни заслуги, но който — доколкото ни е известно — въ областьта на византийскитѣ изследвания съ нищо не се е проявилъ. Историята на „словенското и сърбохърватското племе“ се явява тукъ подъ перото на единъ професоръ по историята на Източна Европа при университета въ Черновецъ (Буковина), Владимиръ Милковичъ, ученъ, чието име въ тая область сѫщо тъй малцина специалисти ще да познаватъ. И най-сетне историята на българитѣ, албанцитѣ, румънитѣ маджаритѣ и . . . циганитѣ е разказана отъ многоизвестния букурещски професоръ Н. Иорга, забележителенъ по дарбата си да пише за всичко.

Интересно е поради това да се види, какви куриозитети съдържа тоя четвърти томъ на Helmolt'а тамъ, гдето работитѣ на споменатитѣ трима учени прѣко или косвено засѣгатъ въпроси изъ нашата, българска история.

Споредъ Руд. фонъ Скала (стр. 166) столицата на първитѣ български ханове била не въ Плиска, но въ Преславъ, а тоя последенъ градъ се намиралъ на Голѣмата Камчия и то на мѣстото на древния римски градъ Маркианополъ (при с. Девня!). Имената на двамата български ханове презъ VIII в. Паганъ и Сабинъ показвали видната роля, която „влахобългаритѣ“ играли още въ началния периодъ на българската държава (стр. 165). Това значи, че авторътъ „поради имената имъ“ счита двамата български владѣтели за власи! Омортагъ, чиито надписи авторътъ претендира да познава, билъ царувалъ не отъ 814 до къмъ 828—831 г., както върху това сѫ съгласни наши и чужди учени (гл. напр. Bury, A history of the Eastern Roman empire, p. 360, 369), но между 820 и 836 г. (стр. 167). Фонъ Скала знае сѫщо тъй, че гробницата и дворецътъ, за които разказва Търновскиятъ Омортаговъ надписъ, сѫ били построени отъ българския ханъ „по гръцки образецъ“ (nach griechischem Muster., стр 167). Св. Климентъ, за когото гръцкото му житие разказва, че билъ епископъ на Дребица или Велица (*Δρεμβίτζα ἤτοι Βελίτζα*), се явява у него като епископъ на „Дрѣновика“ (Drenowika, стр. 171); Западното българско царство на „Шишманидитѣ“ имало отначало за столица Преславъ, а следъ това Охридъ, (стр. 180). Каква представа има тоя ученъ за българитѣ, се вижда най-добре отъ това, което той пише за тѣхъ при разказа за събитията отъ началото на XIII в. Известно е, че кръстоноситѣ, които тогава бѣха се запѫтили да освобождаватъ Иерусалимъ, завършиха предприятието си съ това, че превзеха Цариградъ и основаха тукъ нова Латинска империя. Година покъсно почна войната между тѣхъ и българитѣ на Калояна, при която въ кървавото сражение при Одринъ латинцитѣ бѣха разгромени и самиятъ тѣхенъ императоръ Балдуинъ плѣненъ. „Сега, продължава да разказва тука Скала, „почнали страшни убийства и пожари. Плѣнницитѣ били пренасяни въ жертва на боговетѣ“ (Die

Gefangenen wurden den Göttern geopfert, s. 197). Авторътъ самъ споменува преди това за Кирила и Методия и за покръщението на българитѣ презъ IX в. (стр. 171); познато е при това, че папата Инокентий III непосрѣдствено преди създаването на Латинската империя бѣ успѣлъ да вземе българската черква подъ свое върховенство. Дали фонъ Скала не счита, че въпрѣки всичко това, и то цѣли три вѣка и половина следъ покръщението, българитѣ не само че сѫ запазвали старитѣ си езически обреди, но сѫ били и човѣкоядци?

Сръбската история на В. Милковичъ ще оставимъ на страна. Какъвъ специалистъ и познавачъ на сръбското минало ще да е и тоя професоръ по историята на Източна Европа, може да се види отъ следнитѣ два-три случая. Той счита напр. сръбския владѣтелъ Стефанъ Първовѣнчани за „най-старъ синъ на Неманя“ (стр. 336), когато никога не е сѫществувало съмнение въ това, че той е получилъ престола, следъ като е билъ заобиколенъ неговиятъ първороденъ братъ, Немановиятъ най-старъ синъ Вълканъ. Приемането на кралската титла отъ Стефана, една отъ най-важнитѣ дати въ сръбската история, Милковичъ (стр. 336) отнася къмъ 1222 г., когато на всѣки дилетантъ въ сръбската история е известно, че това събитие е станало въ 1217 г. Царуването на първия синъ на Стефана, Радославъ, М. поставя (стр. 337) между 1228—1237, когато той е билъ сваленъ отъ престола три години по-рано (1234); у него четемъ освенъ това (стр. 337), че двамата останали синове на сѫщия Първовѣнчани, Владиславъ и Стефанъ Урошъ I, царували — първиятъ отъ 1237 до 1373 и вториятъ отъ 1273 до 1276. Въ сѫщность Владиславъ е заемалъ престола само до 1243 г., а братъ му Урошъ отъ тая дата до 1276 г. Въ изложението си върху сръбската история М. се спира и надъ известни моменти изъ историята на българитѣ. За да се види и тукъ колко дълбоки сѫ неговитѣ знания, достатъчно е да споменемъ само това, че той вѣрва какво кирилицата била открита отъ „Константина, епископъ на Велица или отъ Климента епископъ на Дрѣновика“! (стр. 332).

Но, както би трѣбвало и да се очаква, въ дадения случай учеността на Скала и на Милковича бледнѣе предъ тази на тѣхния ромънски събратъ, Йорга.

Съ много отъ работитѣ на тоя последния по историята на балканскитѣ земи ние вече и другъ пѫть имахме случая нашироко да се занимаемъ (гл. нашата работа „Българи и ромъни въ историята на дунавскитѣ земи“. Годишникъ на Софийския университетъ, т. 23, 1927 г.). Това обаче, което Йорга е поднесълъ като българска история въ четвъртия томъ на Хелмолтовата Weltgeschichte е нѣщо единствено: тукъ влашкиятъ ученъ е надминалъ себе си. Да се спираме върху всички измислици, съ които буквално е препълнена всѣка страница на това негово съчинение, е невъзможно. Ще посочимъ само нѣкои отъ тѣхъ. Исперихъ увѣрява той (стр. 364), е билъ не трети синъ на Кубрата, както днесъ се знае, а неговъ пети синъ. Славянитѣ, които по времето на междуособицитѣ при възшествието на Телеца се изселили отъ България и потърсили отъ византийското правителство земи за поселение, били настанени не въ Мала Азия около р. Артана (низъ областьта Витиния), както за това разказватъ двама византийски лѣтописци (Theoph., ed. de Boor 432.27 и Niceph. 68, 25 сл.), а въ Тракия (стр 364). Отъ визант. лѣтописецъ Теофана (451.5) знаемъ, че българскиятъ ханъ Телеригъ следъ десеть годишно царуване билъ принуденъ да се откаже отъ престола и да подири убѣжище въ Византия, гдето се покръстилъ; императорътъ му далъ санътъ патриций и го оженилъ за една своя роднина. За Телерига следъ това не се чува нищо, а на българския престолъ се явява Кардамъ. За Йорга тия известия нѣматъ значение: „новиятъ князъ“ Телеригъ, разказва той, „се представилъ на ромейския властитель, получилъ кръщението и отпжтувалъ обратно съ една византийска невѣста, безъ обаче да успѣе отново да заеме трона“ (стр. 365). Навѣрно, за да не остане назадъ отъ колегата си Скала, Йорга твърди по-нататъкъ, че „езическитѣ българи на Кардама не се бояли да пренасятъ даже човѣшки жертви“ (стр. 365). Тоя жестъ на колегиална солидарность обаче не възпира румънския ученъ да бжде и самостоятеленъ въ изобретенията си: българската столица Преславъ наистина се намирала, твърди Йорга, на мѣстото на древния Маркианополъ, но не на Камчията, както Скала учи, а „на морето“ (стр. 365). Още едно важно откритие поднася И. на сжщата страница: следъ като въ 811 г. Крумъ одържалъ блѣскавата си победа надъ Никифора и превзелъ Месемврия, едно отъ условията, които той поставилъ на византийското правителство, за да склони на миръ, била и „царската багрѣница“ (der kaiserliche Purpur, стр. 365). Това значи, че досегашното схващане, какво пръвъ пжть у Симеона се формира идеята за царството, ще трѣбва да бжде изоставено: Симеонъ е билъ изпреваренъ отъ своя прапрадѣдо Крумъ. Ще трѣбва да се отхвърлятъ сжщо тъй известията на старитѣ житиета, споредъ които Кирилъ преди смъртьта си въ Римъ билъ подстриганъ за монахъ, а братъ му Методий билъ ржкоположенъ за епископъ: Йорга съобщава (стр. 366), че папата Адрианъ посветилъ и двамата въ епископски санъ. Неправилно било, твърди по-нататъкъ Йорга (стр. 368), макаръ самъ и да не знае никакъвъ славянски езикъ, да се счита езикътъ, на който Кирилъ и Методий превели свещеннитѣ книги, за старобългарски: това било просто единъ „мѣстенъ славянски диалектъ“, който се говорилъ въ родината имъ, околноститѣ на Солунъ. Старобългарски били само новитѣ букви на кирилицата, която замѣстила по-старото глаголическо писмо. Не било вѣрно освѣнъ това, че следъ покръщението българскитѣ боляри чрезъ бунтъ срещу Бориса се опитали да въстановятъ езичеството. Борисъ поискалъ „просто да ги накаже съ смърть подъ предлогъ, че тѣ устройвали заговоръ срещу покръщението на неговия народъ“ (стр. 368); „едно действително съпротивление на езическата партия тукъ малко могло да се очаква“. Що се отнася пъкъ до териториалнитѣ размѣри на Симеоновото царство, то Йорга е на съвсемъ особено мнение: тѣ „не били по-голѣми отъ тия при Крума“. България при Симеона се простирала „отъ Сердика до Прѣславъ и отъ Дръстъръ на Дунава до Девелтъ на морето“ (стр. 370). Не само Македония, Моравската область и Тракия, но даже и Добруджа Йорга не иска да отстжпи на българитѣ. На особено мнение се явява влашкиятъ професоръ и по въпроса за причинитѣ на българовизантийската война презъ 967 г.: не маджаритѣ сж били тия, за които византийскиятъ лѣтописецъ Скилица (II 372.5) разказва, че презъ България нападали на византийскитѣ земи, а печенѣзитѣ (стр. 370 сл.).

До сега ученитѣ знаеха, че руситѣ, които заедно съ Светослава воюваха въ България презъ периода 967—972 г., сж били езичници. За тѣхнитѣ езически обряди разказва съвременникътъ имъ, византийскиятъ историкъ Львъ Дяконъ (Bonn. 149, 17 сл.). Разбира се, че това сжщо тъй е неизвестно на Йорга и той принуждава Светослава при отстжпването му отъ България да занесе „съ себе си къмъ своето отечество и славянскитѣ черковни книги съ кирилица“ (стр. 371). Дали Йорга не вѣрва, че безъ въпросния Светославовъ походъ въ България руситѣ биха останали безъ славянска писменость?

За Калояна всѣки профанъ въ българската история знае, че е билъ убитъ при Солунъ отъ заговорници: тъй разказватъ за това събитие несъмнени по достовѣрностьта си стари извори. Кой знае защо обаче, тѣ не сж по угодата на влашкия ученъ и той се счита длъженъ да ги опровергае: тия известия били „по-късни“, а що се отнася до Калояна, той „умрѣлъ неочаквано отъ болесть на дробоветѣ“ (Lungenkrankheit, стр. 377). Отъ византийския лѣтописецъ Акрополитъ (ed. Heisenberg 38.22 сл.) знаемъ, че Калояновиятъ роднина, деспотътъ Славъ, е владѣелъ Родопитѣ заедно съ крепоститѣ въ тѣхъ, а освенъ това и областьта на Пиринъ съ града Мелникъ. Съ свойствената си прозорливость Йорга навѣрно е открилъ и тукъ нѣщо неестествено, та за това прави отъ тоя Славъ две съвсемъ отдѣлни личности: единъ деспотъ Славъ, който „като латински васалъ водилъ жалко сжществувание въ Родопскитѣ планини“ (стр. 377) и другъ единъ „славянски (sic), но враждебенъ на българитѣ областенъ князъ на Мелникъ“, на име Сглавъ, което значило Сеславъ! (стр. 378). На Ив. Асѣня II Йорга не е съгласенъ да даде всички земи, които се споменуватъ като български владѣния въ известната Дубровнишка грамота на тоя царь: българското царство, твърди Йорга, тогава „се ограничавало само въ Мизия, Загора (? !) и нѣколко македонски градове“ (стр. 378). Отъ думитѣ на Акрополита, че следъ като отстжпилъ престола на брата си Асѣня, Петъръ запазилъ за непосрѣдствено владѣние земитѣ около Преславъ и Провадия, които отъ това време започнали да се наричатъ „Петрова земя“, (*τοῦ Πέτρου Χώρα*, 30, 23), Йорга дълбокомислено е извадилъ заключението (стр. 375), че съ името „Петрова земя“ (Petruchora) билъ нареченъ тогава самиятъ градъ Провадия. Твърде силенъ въ историческата география на българскитѣ земи, той знае да удиви читателитѣ си и съ други открития. Тъй напр., четемъ у него (стр. 331), срѣдновѣковниятъ Велбуждъ се наричалъ по-рано Константия и отъ това последно име било образувано днешното Кюстендилъ. Наименуванието Добруджа пъкъ било произлѣзло, увѣрява Йорга възъ основа на кой знае каква филология, отъ турското „Добротичъ-или“. Що се отнася пъкъ до самия Добротица (у него „Добротичъ“), Йорга (стр. 382) го счита не за братъ на Балика, както за това свидетелствуватъ византийскитѣ известия (гл. Cantac., Bonn. II 584.17), а за неговъ „военачалникъ“ (Hauptmann), който при това „се явявалъ не като българинъ, а като византийски деспотъ“.

Старобългарското богумилство сжщо не е избѣгнало отъ вниманието на влашкия ученъ. И любопитното въ случая е не това, гдето той го счита за „едно демонично учение“, което позволявало (още презъ X в.!) оргиастични безпжтства между вѣрующитѣ „братя и сестри“. Нѣщо много по-значително е успѣлъ да открие тукъ Йорга (стр. 371): „най-значителнитѣ личности въ тогавашна България, самиятъ царь Петъръ, който билъ причисленъ къмъ светцитѣ, а даже св. Ив. Рилски и четиримата отци въ пустинята (думата навѣрно е за Иоакима Осоговски, Прохора Пчински, Гаврила Лесновски и Илариона Мъгленски, М) сж принадлежали къмъ привърженицитѣ на манихейството“, т. е. на сжщото това богумилство! Какво може да значи, срещу това авторитетно твърдение на нашия историкъ, срѣдновѣковното житие на Илариона Мъгленски напр., гдето тоя последниятъ (гл. Kalužniacki, стр. 33) е представенъ като най-усърденъ борецъ срещу богумолитѣ ?

Все пакъ, ако всички тия — а и много други още — безподобни измислици, съ каквито Йорга и изпъстрилъ своята история на българитѣ, ако тѣ се длъжаха само на незнание и на пълната липса на всѣкакво чувство за учена отговорность у автора имъ, то човѣкъ би могълъ да ги отмине съ насмѣшка. За съжаление обаче, не само отъ тоя родъ сж баснитѣ, съ които той тука е счелъ за възможно да забавлява читателитѣ си. Първиятъ български князъ Аспарухъ, увѣрява той (стр. 364), господарувалъ въ днешна Добруджа надъ славяни и надъ смѣсеното съ тѣхъ трако-римско (чети: румънско!) население: отъ това гледище „не били безъ значение“ „латинскитѣ имена“ на двамата български владѣтели Сабинъ и Паганъ (стр. 365). По-нататъкъ издигането на града Дръстъръ по времето на Симиона се дължало на „увеличението на румънското население по лѣвия дунавски брѣгъ“ (стр. 369). Богумилството намѣрило особено широко разпространение „въ долинитѣ на Пиндъ, обитавани отъ арумъни и албанци“ (стр. 371); богумилскитѣ старейшини станали „истински водачи на населението въ Пиндъ“ (стр. 372). Следъ това Йорга минава върху царството на „Шишмановци въ западна България“. Въпросътъ тукъ не е, разбира се, за видинскитѣ Шишмановци, както читательтъ по надслова на тая глава би се полъгалъ да помисли, а за Самуила и братята му. Тѣхниятъ баща, бояринътъ Никола билъ, открива влашкиятъ ученъ, „отъ Търново, но навѣрно не отъ българското, разположено въ Балкана, а отъ тесалийския Тернавонъ“. Това заключение увѣрява Йорга „могло по-добре да се съгласува съ цѣлия животъ (Verlauf) на това ново държавно образувание въ балканския югозападъ“. Самуилъ, който най-сетне успѣлъ да вземе властьта надъ цѣлото царство, си останалъ „собствено господаръ само надъ околноститѣ на Пиндъ, при (??) Прилепъ, неговиятъ главенъ градъ (?!), надъ Охридъ, Преспа, негова първа резиденция, и на влашкия Къмполунгъ въ Балкана. Той си създалъ една войска отъ албански, румънски и македонославянски елементи и нейниятъ начинъ на воюване билъ тоя на сѫщинскитѣ илирци, т. е. той (Самуилъ) не се оставялъ никога да бѫде увлѣченъ въ голѣми походи и открити битки. Презъ цѣлото царуване на тоя македонски монархъ не могло да бѫде отбелязано нито едно предприятие на Самуиловитѣ войски срещу който и да било нѣкогашенъ български или тракийски градъ“ (стр. 372). Царството на Самуила дори и „въ най-щастливитѣ си часове се простирало само отъ Драчъ до София“ (373). Известието на византийския лѣтописецъ Кедринъ, че Самуилъ владѣелъ сѫщо и Видинъ, „почивало на едно смѣсване съ Воденъ“, когато пъкъ известието, че Василий II успѣлъ да му отнеме Прѣславъ, значило само, че тоя градъ трѣбвало да се търси не при източния Балканъ, „а другадѣ“ (373). Поради библейскитѣ си имена, които — Йорга добре знае това! — „срѣдъ богумилитѣ се радвали на особена почитъ“ Самуилъ и братята му, които ще да сѫ били богумили, разбира се, излѣзли измежду влашкото население на Пиндъ. „Влашки имена“ носѣли и, следователно, власи сѫ били сѫщо тъй и Самуиловитѣ войводи Ивацъ (което значело Иванку!), Николица, Илица, Несторица и Драгшанъ (стр. 372). „Че Романъ, синътъ на царь Петра, билъ единъ простъ началникъ на крепость въ царството на Самуила, — това било въ връзка (?!) съ богумилскитѣ идеи за господарското и наследствено право“ (стр. 871, бел.).

Следъ завоеванието на Самуиловото царство, излага по-нататъкъ Йорга главоломнитѣ си открития, власитѣ отъ Пиндъ признали юрисдикцията на Охридския патриархатъ, когато пъкъ Източна България и „румънитѣ отвѫдъ Дунава останали, както и по-рано, подчинени на архипископа въ Дрѣстъръ“ (373). Очевидно е значи, че вториятъ отъ хризовулитѣ, дадени отъ Василия II на Охридската черква, гдето се разказва, че нейната юрисдикция се е простирала и надъ Дрѣстърската епархия, ще трѣбва да се счете за несѫществуващъ.

Нѣколко десетолѣтия следъ като Самуиловото царство бѣ унищожено отъ Василия II, почватъ опититѣ за освобождение отъ византийското робство. И тукъ (стр. 373) научаваме отъ работата на Йорга, че името на водача на първото възстание Петъръ Дѣлянъ, макаръ и да напомнѣло на „сръбската“ форма „Дѣянъ“, било по-близко до „румънското Делеанъ“, обстоятелство, което сигурно ще означава, че чистъ румънинъ ще да е билъ и тоя внукъ на Самуила. Що се отнася до избухналото едновремено възстание въ Драчката область, тамъ „билъ провъзгласенъ за императоръ сърбинътъ Тихомиръ“. Но съ това Йорга не счита, че е казалъ всичко относно сѫщностьта на движението въ 1040 г.: неизвестно отъ где, той е научилъ още, че все сѫщитѣ власи, „обитатели на Пиндъ, които по времето на Самуила се съгласявали да плащатъ само обикновения и умѣренъ десетъкъ, сега, притѣснявани отъ (византийскитѣ) бирници, радостно се присъединили къмъ царското предприятие на Дѣляна“ (стр. 373). Но и следъ като това въстание било потушено, тия пиндски власи още не искали да мирясатъ. Византийскиятъ лѣтописецъ Скилица 715. 11 сл. разказва, както е известно, че въ 1073 българскитѣ боляри поискали отъ сръбския князъ Михаила да имъ даде сина си, за да го провъзгласятъ за български царь. Князътъ се съгласилъ и имъ изпратилъ сина си Константинъ Бодинъ. Тоя последниятъ стигналъ въ Призренъ, „гдето били събрани скопскитѣ боляри начело съ Георгия Воитѣхъ, който произлизалъ отъ рода на кавханитѣ, и тукъ билъ провъзгласенъ за български царь“. На тоя разказъ на съвременика ученитѣ днесъ могатъ да вѣрватъ колкото си щатъ: Йорга е открилъ въ тъй яснитѣ думи на приведеното известие нѣщо съвсемъ друго — не българскитѣ боляри, а все сжщитѣ „народи отъ Пиндъ“ били тия, които следъ смъртьта на Дѣляна поискали отъ сръбския князъ да имъ даде единъ новъ вождъ. А интересното още е, че Бодинъ, тоя новъ „пиндски войвода“, — който кой знае защо оставилъ да бжде „коронясанъ въ Скопье“, а не въ Пиндъ, — действувалъ заедно съ „нѣкакъвъ си Петрила“, чието име сжщо тъй приличало на румънско (стр. 374).

Съ всичко това неприятелскитѣ действия на „власитѣ“ срещу Византия презъ даденото време не се свършватъ. Византийскиятъ стратегъ Несторъ, който вдигналъ презъ 1086 г. бунтъ въ Дрътръ, действувалъ въ съюзъ не само съ куманитѣ, но и „съ румънскитѣ имъ помагачи“ (стр. 374).

Чудното при всички тия до сега неизвестни подвизи на балканскитѣ власи е още и това, че споредъ увѣрението на Йорга (стр. 374), „массвитѣ убийства на Василия II и следъ него засегнали и отслабили само българитѣ и албанцитѣ“. Що се отнася до самитѣ власи, които „лѣте пасѣли стадата си въ Пиндъ и Балкана, а зимнитѣ имъ квартири лежали въ Тесалия“, то тѣ, макаръ и да били главнитѣ сподвижници на Самуила, макаръ отъ тѣхъ да сж били вдигнати въстанията въ 1040 и 1073 г., все пакъ намѣрили въ себе си „нуждната сила за да създадатъ и третото българско царство“.

Въпросътъ е, както всѣки ще се досѣти, за Търновското царство на Асѣневци.

Вече отдавна сж известни опититѣ на румънскитѣ учени да представятъ въстанието въ 1186 г., та и самото царство, създадено чрезъ него, за влашки. Но къмъ тѣхнитѣ познати изводи нашиятъ авторъ все пакъ е успѣлъ да прибави нѣщо свое. Тъй напр. той знае (стр. 375), че когато Петъръ и Асѣнь построили църквата св. Димитрий въ Търново и решили при освещението ѝ да обявятъ въстанието, тѣ за тая цель „повикали не вече богумилски отци (макаръ по-рано самъ Йорга да настоява, че тия отци се чувствували твърде добре между „власитѣ“), нито пъкъ славянски монаси, възпитани въ школата на Рилския манастирь, а събрали споредъ влашкия обичай тълпата заедно съ женитѣ на съборъ“ и тъй се провъзгласили за царе. Едва следъ това „занимаващитѣ се съ земедѣлие славянски селяни ги приели радостно за свои господари“. Ако пъкъ по-нататъкъ, следъ смъртьта на Калояна престолътъ билъ взетъ отъ Борила, то било само защото „у власитѣ царството било частно притежание на господарското семейство и съобразно съ това всѣки мжжки членъ на семейството ималъ право на наследството; само отъ възрастьта зависѣло решението“, и Борилъ спечелилъ, както изглежда, заради това, защото споредъ Йорга, той ще да е билъ найвъзрастни отъ Калояновитѣ близки (стр. 337). Но заслугата за създаването на Асѣневското царство, научаваме ние отъ Йорга тукъ, не при-

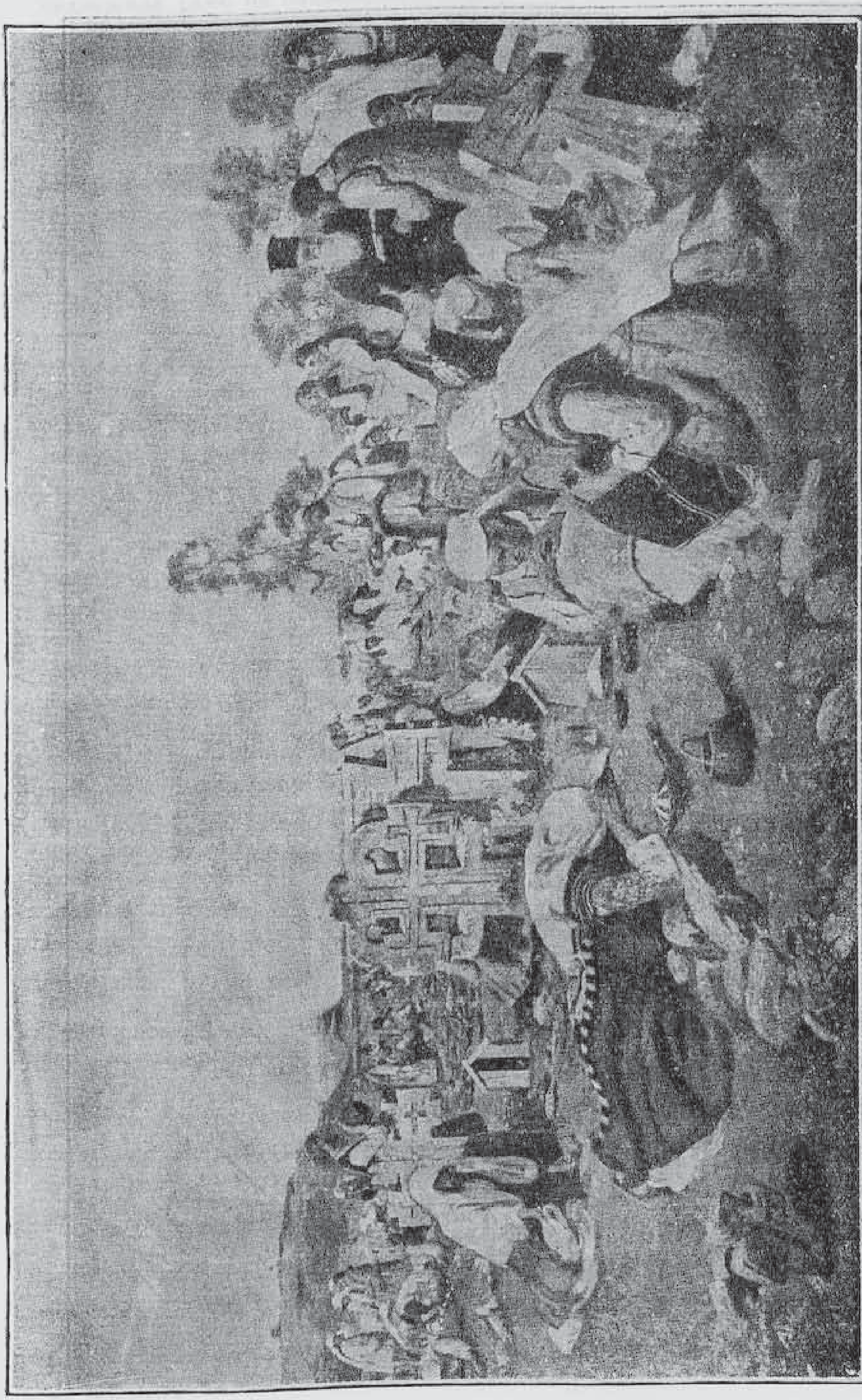

Allerseelentag in Serbien.

Nach einem Gemälde von Iwan Mikwitschka.

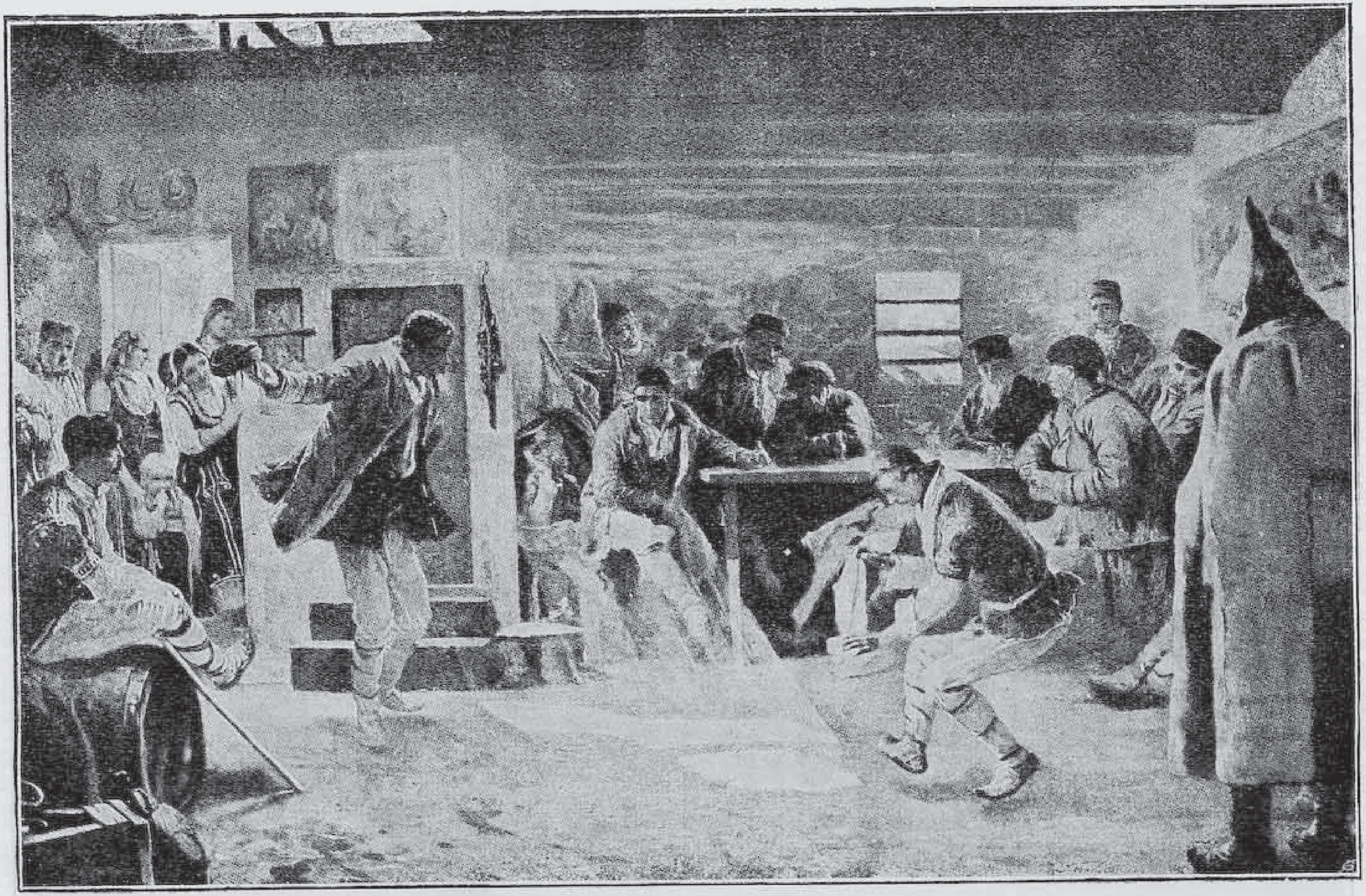

Serbischer Volkstanz.

Nach einem Gemälde von Iwan Mikwitschka.

надлежала само на балканскитѣ власи; не малъкъ дѣлъ отъ нея имали и отвѫддунавскитѣ. Т. напр., претендира Йорга да знае (стр. 377), макаръ Ив. Асѣнъ и да „билъ възпитанъ въ Киевъ при руситѣ", той следъ узурпацията на Борила заедно съ брата си Александра намѣрилъ убѣжище при своитѣ „куманско-румънски братовчеди отвѫдъ Дунава".

Както читательтъ вижда, оказва се, че цѣлата българска история на Йорга е дѣло на неизвестни до сега власи, които дали свои царе на Първото царство, основали следъ това Охридското, вдигнали последователно нѣколко въстания срещу византийското владичество презъ XI в., за да създадатъ най-сетне и последното българско царство въ края на XII, на което тѣ останали рѫководещъ елементъ и главна опора чакъ до самото турско завоевание. Защото споредъ точнитѣ сведения на нашия авторъ (стр. 383) дори и въ битката при Чирменъ на Марица въ 1371 г. „сѫ се били вече не нѣкакви българи, но само сърби отъ Македония, заедно съ тѣхни румънски и маджарски съюзници". Не е ли чудно, че въпрѣки всичко това Йорга е благоволилъ да даде на своето съчинение надсловъ „История на българитѣ" вмѣсто по-съответното на съдържанието му — „История на власитѣ"?

Историята на източно-европейскитѣ земи и народи си остава една материя, върху която голѣмата часть отъ просвѣтеното европейско общество продължава да има най-смѫтни представи. Не е прочее ни най-малко чудно, че това нашироко се използува отъ известна категория „учени" — едни, за да съчиняватъ на тая тема ученическитѣ си упражнения, а други, чрезъ заблуждения и извращения на истината да обосноватъ историческото оправдание на единъ най-грубъ империализъмъ. И напълно естествено е, че особено тия последнитѣ не пропущатъ и най-малката възможность за да популяризиратъ виденията на своята необуздана фантазия срѣдъ единъ довѣрчивъ свѣтъ, който има малко по-друга представа за призванието на учения и въ който се счита, че науката означава едно честно служене на истината.

У автори като Йорга би било наивно да се търси съзнание за учена отговорность. Но въ случая не падали тя върху германския ученъ издатель на Хелмолтовата Weltgeschichte? А тая отговорность въ случая не е само външна и формална. Д-ръ Арминъ Тилле, подъ чието име излиза цѣлото издание, въ предисловието къмъ интересуващия ни IV томъ (стр. VII и VIII) препорѫчва на читателитѣ си помѣстенитѣ тукъ работи на Милковичъ и Йорга съ думитѣ, че първиятъ отъ тѣхъ билъ „единъ добъръ познавачъ" на въпроситѣ отъ своята область, когато пъкъ работата на втория почивала на „основно познание на фактитѣ" и въ „никой случая не била повлияна" отъ новата политическа позиция на автора си по съвременнитѣ международни въпроси. Едно по-любезно морално порѫчителство за своитѣ тукъ помѣстени умотворения двамата автори не биха могли да желаятъ. Но поема ли тогава германскиятъ ученъ издатель отговорностьта за всички измислици, които сѫ намѣрили тъй широко гостоприемство въ страницитѣ на неговата книга и само часть отъ които ние тукъ извадихме на показъ?

А лекото и несериозно отношение на нѣмския издатель къмъ своя ученъ дългъ далечъ не се ограничава само съ горෙказаното. На стр. 329 отъ сѫщия томъ намираме репродукция на известната миниатура изъ Кърцоновото евангелие, въ която е изобразенъ българскиятъ царь Ив. Александъръ (1331—1371) съ семейството му. Въ обяснението подъ тая илюстрация се казва, че тя представяла „българско царско семейство отъ X в.“! На стр. 336 като илюстрация на текста, въ който Милковичъ разказва за сръбскитѣ манастири, основани отъ св. Сава, намираме една фотография-изгледъ на българския Зографски манастирь въ Атонъ. Следъ стр. 332, при статията на Милковичъ върху историята на сърби, хървати и словенци е помѣстена фототипия, представяща заглавната страница на известното Зографско глаголическо евангелие, единъ отъ най-старитѣ паметници на българския езикъ и писменость. Ако въ тия случаи може да бѫде приведено оправданието, че споменатитѣ изображения заедно съ съответнитѣ имъ пояснения сѫ дадени отъ автора, не е тъй съ други две голѣми илюстрации, които сѫ помѣстени все при сѫщата работа на Милковичъ (стр. 334—335) и чиито копия прилагамъ къмъ настоящитѣ страници. На българския читатель тѣ сѫ познати много добре. Тѣ сѫ репродукции отъ две картини на известния български художникъ, дългогодишенъ професоръ въ българската художествена академия Ив. Мърквичка и изобразяватъ български битови сцени. Първата отъ тѣхъ (гл. тукъ 133 стр.), въ чийто заденъ планъ задъ очертанията на българската столица се издига Витоша, представя „Задушница“ въ гробищата на едно шопско село изъ околностьта на София, а втората (стр. 134)—шопска „рѫченица“ въ една селска кръчма все изъ Софийско. Въ разглежданата книга обаче тия две картини сѫ дадени като илюстрации изъ сръбския битъ. Първата носи тукъ надписа „Задушница въ Сърбия“ (Allerseelentag in Serbien), а втората — „Сръбски народенъ танцъ“ (Serbischer Volkstanz), като е казано и за двѣтѣ, че сѫ репродукции по картина отъ „Iwan Mikwischka“. Не бива да се вини само Милковичъ за тази мистификация. За първата отъ тия картини въ изложението му не е споменато нищо. Що се отнася до втората, то въ текста у него (стр. 345) се говори за сръбското „коло“ (хоро) съ бележката, че то било познато и въ България, както показвала и приложената картина. Грѣшката на автора при дадения случай се състои въ това, че той не отличава „хоро“ отъ „рѫченица“. Обаче невѣрното обяснение, че двѣтѣ картини представятъ сцени отъ сръбския битъ, ще да е дѣло — съзнателно или не — на нѣмския издатель.

Германската наука съ право заема едно отъ най-почетнитѣ мѣста въ умствения животъ на нашето време. Трѣбва да се съжалява, че работи като четвъртия томъ на Хелмолтовата Weltgeschichte могатъ само да подкопаятъ довѣрието въ нѣмската книга.

П. Мутафчиевъ.

Ив. Снѣгаровъ, Отношенията между българската църква и другитѣ православни църкви следъ провъзгласяването на схизмата. София, 1929 г., гол. 8⁰, стр. 173+3.

Презъ втората половина на миналата година историята на българската църква се обогати съ две важни съчинения, едно отъ проф. П. Никовъ подъ заглавие „Възраждание на българския народъ. Църковно-национални борби и постижения“ и друго отъ проф. Ив. Снѣгаровъ, чието заглавие приведохме по-горе. Написани отъ подготвени и критично работещи историци, тия съчинения иматъ за насъ и научно, и практическо значение. Сега българската църква преживѣва моменти, въ които знанието на нейното минало се явява особено важно. Църквата е институция, която почива на старовремски установления и на традиции. Незнанието на еднитѣ и другитѣ става причина да се замъгляватъ и забъркватъ въпроситѣ отъ заинтересувани, пристрастни или невежи срѣди и да се каратъ неопитни и лековѣрни народи да вървятъ противъ собственитѣ си интереси. Българскиятъ народъ е страдалъ вѣкове наредъ отъ такова замъгляване, и понеже то е възможно и днесъ, рѫководителитѣ на нашата църква трѣбва да бѫдатъ готови да го отстраняватъ и да разглеждатъ църковнитѣ въпроси въ надлежната свѣтлина. Ето защо новоизлѣзлитѣ две съчинения заслужаватъ да бѫдатъ посочени и оценени. За съчинението на проф. Никовъ ние ще говоримъ другаде, а това на проф. Снѣгарова ще разгледаме тука, защото въпросътъ за схизмата, който се третира въ него, въ сѫщность е часть отъ македонския въпросъ. Въ 1872 г. гърцитѣ сѫ прогласили българитѣ за схизматици (разколници) само затова, защото не сѫ искали да се откажатъ отъ тракийскитѣ и македонскитѣ епархии, и ако схизмата не е още премахната, причината е тая, че и до днесъ македонцитѣ не сѫ престанали да се стремятъ къмъ обединение съ братята си българи отъ Мизия и Тракия. Като излага изчерпателно и документално, какъ сѫ се отнасяли другитѣ църкви къмъ българската, проф. Снѣгаровъ въ сѫщность посочва отношението на последнитѣ къмъ македонския въпросъ.

Отношенията на другитѣ православни църкви къмъ нашата, както се вижда отъ разглежданата книга, сѫ следнитѣ. Гръцкитѣ църкви — цариградска, атинска и кипърска, както и елинизуваната по-рано александрийска, сѫ се държали къмъ българската все отрицателно. Последнитѣ две, поради далечината си, не сѫ могли да се бъркатъ въ българскитѣ работи; но първитѣ, откакъ сѫ станали главна причина за прогласяване на схизмата, продължавали сѫ да вкоренняватъ мисъльта за нея у простото гръцко и българско население и сѫ отстоявали тракийскитѣ и македонскитѣ епархии стѫпка по стѫпка. Въ своята упорита и безогледна борба тѣ сѫ бивали подкрепяни не само отъ турцитѣ, но и отъ сърбитѣ, а относно Скопската и Велешко-Дебърската епархии — и отъ руското правителство. Когато човѣкъ се запознае по-отблизо съ тази борба, добре изложена въ книгата на Снѣгарова, не може да не види, че схизмата не е била нищо друго освенъ було за прикриване политически интереси. Едно трѣбва да се признае на гърцитѣ, за разлика отъ сърбитѣ, — то е, че сж били последователни. Отъ 1872 г. дори до днесъ, близо 60 години, тѣ сж се отнасяли къмъ българитѣ като къмъ схизматици, а въ озлобленнето си понѣкога сж прескачали и границитѣ на прогласената отъ самитѣ тѣхъ схизма, та сж ги третирали и като еретици. Нѣкои тѣхни владици въ Македония сж си позволявали да повтарятъ извършени вече отъ българското духовенство тайнства (кръщение, ржкополагане), което е допустимо само по отношение на еретици. Когато нѣкои по-добросъвестни гръцки владици запитали въ 1903 г., какъ да става приемането на „схизматичнитѣ" български общини, заставяни тогава насила да напущатъ екзархийското ведомство, цариградската патриаршия не посмѣла да отрече официялно действеностьта на извършени отъ българското духовенство тайнства, но не намѣрила за потрѣбно и да я признае изрично, та писала на запитвачитѣ да позволяватъ устно на българскитѣ свещеници да свещенодействуватъ, докато се проучи въпросътъ, а никакво „проучване" не е последвало. Срещу българското население въ Македония гръцкитѣ владици сж употрѣбявали най-нехристиянски и нечестни срѣдства — лъжи, клевети, фалшиви просби (махзари), анатеми, незаконни епитимии, незаконни венчавки и разводи, обсебвания на български църкви, манастири и гробища, запрещения да се строятъ нови църкви и дори кощунства. Снѣгаровъ е изложилъ съ точно посочване на мѣста, лица и дати и съ надлежно документиране многобройни случаи отъ такива недостойни за православни архиереи срѣдства. Когато четемъ това изложение на безогледно настжпление отъ страна на гърцитѣ и страдалчески, но упоритъ и непреклоненъ отбой отъ страна на македонскитѣ и тракийскитѣ българи, намъ става ясно, какъ сж могли да се калятъ тия гранитни характери, които и сега отстояватъ своята народность при още по-трудни условия. Събранитѣ отъ проф. Снѣгаровъ прояви на гръцки бѣсъ и и на българско упорство заслужватъ да бждатъ направени достояние и на чуждия свѣтъ, който подъ влияние на заинтересувани противници на българския народъ е склоненъ понѣкога да счита македонскитѣ българи за нѣкаква неопредѣлена по народность тълпа. Когато се запознаятъ съ водената отъ македонцитѣ полувѣковна духовна борба и западнитѣ народи, па и самитѣ днешни потисници на Македония ще разбератъ, че по твърдость въ пазене на своята народность македонцитѣ, които и по езиковни особености (изгубване на падежитѣ, сложно бждеще, троенъ членъ и пр.) сж по-българи отъ мизийци, сж учители, а не ученици на последнитѣ.

Антиохийската църква сжщински не е признала схизмата. Наистина патриярхъ Иеротей е гласувалъ за нея, но митрополититѣ и епископитѣ му, събрани на съборъ въ Бейрутъ, заявили, че мнението на патриарха е негово лично, а не на църквата. По тази причина решението на цариградския съборъ, съ което българитѣ се прогласили за схизматици, не било прочетено въ никоя църква на диоцеза. Въ 1915 г., по случай смъртьта на екзарха Иосифа, антиохийската църква, въ лицето на патриарха Григория и на бейрутския митрополитъ Герасимъ, е влѣзла въ писмено общение съ българския Св. Синодъ.

Иерусалимската църква се е държала двойствено: тя е клонѣла ту къмъ цариградскита патрияршия, ту къмъ гледището на българитѣ споредъ това, дали въ нея сж имали преобладание гръцки или арабски архиереи. Патр. Кирилъ не е гласувалъ за схизмата, затова билъ сваленъ отъ гръцката партия, а въ 1875 г. арабското паство свалило приемника му и молила Кирилъ да се кандидатира наново за патриярхъ, но той не приелъ молбата по старость. Въ 1915 и 1925 г. сегашниятъ патриярхъ Дамиянъ влѣзълъ въ писмени сношения съ софийския митрополитъ Стефанъ, комуто изпратилъ като на православенъ икона и частица отъ Христовия гробъ.

Сръбската църква въ отношенията си къмъ българската почти винаги се е съобразявала съ политиката на сръбската държава. Още преди да се реши нашиятъ църковенъ въпросъ, сръбскиятъ автономенъ митрополитъ Михаилъ се е изказалъ въ полза на българскитѣ искания. Когато гръцкиятъ цариградски съборъ прогласилъ българитѣ за схизматици, сръбската църква не признала неговото решение; но по-късно тя се сближила съ цариградската патрияршия и не влѣзла въ официялни сношения съ българската екзархия, не само защото така постжпилъ и рускиятъ Св. Синодъ, но още и главно, за да даде възможность на сръбската пропаганда да се настани въ Нишко и Вранско, а по-сетне и въ Македения. Когато Нишко, Пиротско и Вранско били присъединени, по решение на Берлинския конгресъ, къмъ Сърбия, нейниятъ митрополитъ възприелъ гледището на руския синодъ и не правилъ разлика между български свещеници, ржкоположени преди схизмата, и ония, които били ржкоположени следъ нея: отъ еднитѣ и другитѣ той искалъ само да изкажатъ разкайване, загдето сж били дотогава подъ българската екзархия. Следъ основаването на българския Св. Синодъ въ София сръбската църква е допущала официялни писмени сношения по църковни въпроси съ него, но не и съ екзархията. А въ Македония тази църква е вървѣла въ съгласие съ патрияршията и е третирала българитѣ като схизматици, за да има привидно основание да подържа пропагандата, която е водѣла за обсебване български земи. Все на сжщата фалшива основа е застанала тя, за да иска настаняването на Фирмилияна въ Скопската епархия най-напредъ като управляващъ, а по-сетне (юний 1902) като митрополитъ на патриярщиститѣ. Следъ букурешкия миръ сръбската църква унищожи българската въ завладѣната отъ нея Македония; сжщото стори тя и следъ великата война, безъ да се е отрекла формално отъ по-раншния си благоприятенъ за българитѣ възгледъ върху схизмата. Въ съгласие съ този възгледъ, тя признала въ 1921 г. за действителни и законно извършени всички священодействия и тайнства, извършени отъ екзархийското духовенство презъ време на българската окупация въ Сърбия, което не би сторила, ако искрено да е признавала схизмата. Оттогава насамъ, както отдѣлни сръбски архиереи, така и органътъ на новата имъ патриаршия „Гласник“ сж се изказвали противъ схизмата и сж признавали, че само политическото несъгласие между българската и сръбската държави пречи да се установи братско общение между двѣтѣ църкви. На 1 октомврий 1927 г. Новосадскиятъ епископъИриней, който дошелъ въ София като делегатъ на сръбската църква въ балканската църковна конференция, извършилъ литургия въ църквата Св. Александъръ Невски наедно съ българско духовенство. По случай голѣмото земетресение въ Южна България, патриярхъ Димитрий влѣзълъ въ преписка съ софийския митрополитъ като съ архиерей на православна църква. Общо взето, отношенията на сръбската църква къмъ българската, както се каза, сж се влияли отъ политиката на държавата, затова сж били непоследователни.

По-други сж били отношенията на ромънската църква, която сжщо не признала схизмата при нейното прогласяване. Макаръ че и тя, за да не дразни цариградската патриярший, дълго време не влизала въ официялни сношения съ българската църква, но всѣкога е признавала свещенодействията, извършени отъ българско духовенство и въ присъединената къмъ нея Добруджа, и другаде. Следъ великата война, по случай освещението на ромънския храмъ въ София, тя е влѣзла и въ официялно богослужебно общение съ българското духовенство. Тържественото освещение на храма е било извършено на Никулдень 1923 г. съвмѣстно отъ софийския митрополитъ Стефанъ и хотинския ромънски епископъ Висарионъ, и въ речитѣ, казани по този случай въ храма, е било изтъкнато, че чрезъ това освещение двѣтѣ църкви наново влизатъ въ каноническо общение помежду си. Това е било потвърдено и съ официялни писма. Когато въ Ромъния се учредила патриярший (1925 г.) и на нейния престолъ възлѣзълъ патр. Миронъ, последниятъ не само съобщилъ за това официялно на българската църква, но се и опиталъ да направи чрезъ възшествието си на престола помирение на тази църква съ цариградската патриарший, като събере на обща литургия представителитѣ архиереи на двѣтѣ църкви, което гръцкитѣ владици не приели. И следъ това патр. Миронъ не е преставалъ да заявява официялно, че не признава схизмата и е действувалъ за нейното премахване. Поради сжществуващето сега общение между двѣтѣ църкви ромънската отпуща на българската и миро.

Най-важни за нашата църква сж били отношенията къмъ нея на руската. За жалость дори тия отношения не сж останали незасегнати отъ политиката. И преди и следъ прогласяването на схизмата руският св. синодъ е изказалъ предъ цариградската патриярший възгледа си, че да се считатъ българитѣ за схизматици е безосновно. За да не наскърби патриярший, тя не отговорила на посланието й, съ което се съобщавало за прогласяването на схизмата. Въ косвения отговоръ, даденъ по случай възшествието на престола на патр. Иоакима II, тя наново не одобрила последната. Следъ това тя, въ лицето на отдѣлни високи иерарси не прекжсвала сношенията си съ българското духовенство. Самото освобождение на българитѣ е било предприето въ името на тѣхното православие. Презъ време на войната и на окупацията руски и български духовни лица сж служили наедно. Връзката между двѣтѣ църкви се поддържала и чрезъ изпращане на миро отъ Русия въ България. Въ 1879 г., по случай наставленията, които патриярший давала за това, какъ да стане приемането въ сръбската църква на дотогавашното българско духовенство въ Нишко, Пиротско и Вранско, което патриаршията считала за схизматическо, рускиятъ синодъ въ единъ дълъгъ отговоръ заявилъ, че българитѣ не бива да се считатъ за схизматици, а най-много за непокорници („самочинно сборище"). Проф. Снѣгаровъ намира този отговоръ угодливъ. Въ сжщность, той не е такъвъ: въ него рускиятъ синодъ не си напуща мнението, а само иска да покаже, че, дори ако се застане на гръцката гледна точка, българитѣ пакъ ще излѣзатъ само непокорници, а не схизматици. Българската църква е направила грѣшка, гдето не се е сдобила съ този отговоръ и не го е направила общеизвестенъ въ неговата цѣлость. Ако това бѣше направено, на рускитѣ дипломати, които по-късно бѣха почнали да третиратъ българитѣ въ Македония като схизматици, както и на архиереи като волинския архиепископъ, по-сетне киевски митрополитъ Антоний, които сж изказали сжщия погрѣшенъ възгледъ, би могло да се посочи, че вървятъ противъ официялното мнение на своя синодъ. Твърдението, което срѣщаме и въ книгата на Снѣгарова (стр. 35), че „въ руската църква е нѣмало общъ и официяленъ възгледъ за българската схизма," не е точно. Отговорътъ отъ 1879 г. е изразъ тъкмо на такъвъ възгледъ, и ако последниятъ не е спазванъ, трѣбва да се говори не за колебливость, а за непоследователность. Вмѣсто да посочватъ тази непоследователность, нашитѣ църковни кржгове търпѣливо сж следили и отбелязвали, какъ сж се отнасяли отдѣлни руски иерарси къмъ лица отъ нашето духовенство. Снѣгаровъ е отдѣлилъ голѣмо мѣсто на случаитѣ отъ общение между руски владици и български духовници, но тия случаи иматъ второстепенно значение; важно е, че официялното мнение на руския синодъ е било въ наша полза. Най-официялна проява на непоследователность отъ страна на рускитѣ църковни кржгове е била оная при освещаването на руския храмъ-паметникъ на Шипка. Тогава се поискало освещаването да се извърши само отъ руско духовенство, а българскиятъ старозагорски митрополитъ Методий да присжтствува като гостъ. Само упорството на дѣда Методия предпазилоруситѣ отъ такава погрѣшна стжпка и ги накарало да се съгласятъ, щото и тритѣ престола да се осветятъ отъ него. Но отъ угода къмъ цариградския патриярхъ, рускиятъ строителенъ комитетъ, на чело съ графъ Игнатиевъ, отказалъ да открие семинарията при храма, макаръ че всичко било готово за това откриване, само защото българскиятъ св. синодъ не се съгласилъ, семинарията да бжде вънъ отъ неговото ведомство. По-друго поведение, съгласно съ официялното мнение на синода отъ 1879 год., руската църква почнала да държи спрямо българската, откакъ екзархътъ се премѣстилъ въ София (27. XI. 1913 г.). Така, тя позволила рускиятъ храмъ св. Николай въ София да бжде осветенъ отъ доростолочервенския митрополитъ Василий. Това освещение било прогласено като възстановление на братското общение между дветѣ църкви, и на протеста на цариградския патриархъ не било обърнато внимание. Но и следъ това официялно общение между двѣтѣ църкви емигриралото отъ болшевишкия режимъ руско задгранично духовенство, ржководено отъ споменатия киевски митрополитъ Антоний, се опитало да образува за своитѣ хора отдѣлна руска епархия въ България, което българскиятъ синодъ, разбира се, не допусналъ. Едва последнитѣ събития отворили очитѣ на тия, навикнали да гледатъ презъ грьцки очила руски архиереи. Когато цариградския патриярхъ най-напредъ приелъ подъ свое ведомство, а сетне далъ самостойность на православната църква въ Полша, безъ да пита руската църква, подъ която дотогава се намирала първата, митрополитъ Антоний протестиралъ и потърсилъ подкрепата на считаната по-рано отъ него за схизматическа българска църква.

А какви сж били отношенията на българската църква къмъ другитѣ православни църкви? — Отъ книгата на проф. Снѣгаровъ се вижда, че тѣ сж били пасивни и изчеквателни. Българската църква е правила ходатайства за свои нужди, но дори не е издала на нѣкой чуждъ езикъ освѣтление на своитѣ преди вѣкове признати права, види се, защото е намирала, че обстоятелствата не сж сгодни за подигане на въпроса. Затова отъ особенъ интересъ, не само исторически, а и актуаленъ, е да се знае, какъ схваща тя положението си следъ великата война. Отъ официялнитѣ сведения, които сж изнесени въ разглежданата книга, излиза наяве, че както нашата, така и задграничната руска църква не съзнаввтъ ясно настаналата следъ великата война промѣна въ положението на цариградската патрияршия, особено, откакъ последва изпжждането на гърцитѣ изъ повечето мѣста на турската държава. Патрияршията заграбва руски епархии и имъ дава самостойность безъ съгласието на руската църква, като повтаря практиката си отъ XIII в., когато дала автономность на сръбската църква на чело съ св. Сава, безъ да пита охридската архиепископия, подъ чието ведомство се намирали дотогава сръбскитѣ епархии; а сега не се намира православна църква, която да ѝ напомни противоречието, въ което пада, като е осждила българската църква за подобно отдѣляне отъ нея и като продължава и досега да я счита за схизматическа. И руската задгранична църква, и дори българската продължаватъ да наричатъ цариградската патрияршия „вселенска“, макаръ че никой вселенски съборъ не ѝ е далъ право да се счита за такава. Въ сжщность, цариградската църква днесъ трѣбва да се третира като по-долна не само отъ руската, която има 100 милионно паство, а и отъ румънската, атинската, сръбската и българската, защото има най-малко паство (60—70 хиляди души); ако пъкъ е въпросъ за древность на катедрата, тя трѣбва да се постави по-долу отъ александрийската, антиохийската и иерусалимската. Сжщитѣ причини, които сж накарали IV вселенския съборъ да я постави въ равно положение съ римската (че е въ столица — въ града на царя и синклита), днесъ налагатъ, тя да се счита по-долна отъ повечето други православни църкви, защото седалището ѝ е провинцияленъ градъ на друговѣрна държава. Задграничнитѣ пъкъ руски архиереи, като такива, които сж отдалечени отъ паството си, не могатъ да взиматъ задължителни за него решения. По тази причина, докато руската църква, която има паство повече отъ всички други православни църкви, взети наедно, се намира въ пленъ у болшевицитѣ, не бива и дума да става за вселенски съборъ и за всеправославни конференции, и толкова по-малко инициятивата за тѣхъ може да излиза отъ цариградския патриярхъ, който фактически сега е митрополитъ съ патриаршеска почесть. Разбира се, че тукъ не е мѣсто да се простираме по-дълго на този въпросъ, който ние засегнахме, колкото да посочимъ, че и нашата църква, и задграничната руска, и други православни църкви не си даватъ смѣтка за настаналитѣ въ тѣхното положение промѣни. Има и още нѣколко въпроса, които повдига четенето на проф. Снѣгаровата книга, но мѣстото не ни позволява да се спираме на тѣхъ. Намираме за наложително да засегнемъ само единъ отъ тѣхъ — този за мирото. Шестото правило на картагенския съборъ дава право да приготвятъ миро само епископи, а не и свещеници; но нуждата, то да се приготвя отъ доброкачествени масла и благовония, е създала презъ срѣднитѣ вѣкове практика, приготвянето да става само въ патрияршескитѣ или митрлполитскитѣ седалища — Цариградъ, Солунъ, Охридъ и др. Приготвяното въ Солунъ миро се е оставяло да протича подъ мощитѣ на св. Димитрия, та у народа е сѫществувало вѣрване, подържано отъ самото духовенство, че то извирало отъ мощитѣ. Това е продължавало и когато Солунъ е миналъ въ диоцезата на царигр. патриярхъ. Доходътъ, който църквитѣ, що сѫ приготвяли миро, сѫ имали косвено отъ отпущането му, въ свръзка съ споменатата нужда отъ доброкачествени материали, е довелъ цариградската патрияршия до мисъль, само тя да приготвя миро. Въ втората четвъртина на XIII в. тя заявила претенции, че охридската архиепископия ужъ нѣмала право да приготвя миро, но сведущиятъ по църковнитѣ канони архиеп. Хоматиянъ посочилъ на патриярха, че той си присвоява право, което не притежава по канонитѣ, защото, съгласно съ 6-то правило на картагенския съборъ, всѣки епископъ може да приготвя миро. При учреждаването на българската екзархия се е наложило отъ фермана (чл. 7) да получава миро отъ цариградската патриаршия, за да се чувствува зависимостьта ѝ отъ последната, па и да се осигури на сѫщата известенъ косвенъ доходъ. Но поради прогласяването на схизмата патрияршията не давала миро на екзархията. Нашитѣ владици отначало мислѣли да си приготвятъ такова сами, и въ 1879 г. се тъкмѣли да се събератъ за тази цель на едно мѣсто, но после тѣ намѣрили за по-добре да поискатъ миро отъ Русия, може би за да се види, че руската църква се намира въ общение съ българската и, следователно, не признава схизмата. А понеже тази църква не искала да наскърбява патрияршията, доставянето на мирото ставало тайно, чрезъ отдѣлни руски архиереи. Въ днешно време съображенията на нашитѣ владици отъ първата година следъ освобождението като че сѫ забравени, защото дори проф. Снѣгаровъ мисли, че „самостоятелното приготовление и освещение на миро е формаленъ изразъ на пълна църковна автокефалность“ (стр. 26). А още въ 1894 г. покойниятъ Дриновъ напомни мнението на Хоматияна и 6-то правило на картагенския съборъ (Периодично спис. на Бълг. книж. Дружество, кн. 46, стр. 724—6). Следъ великата война, откакъ се прекѫснаха сношенията ни съ Русия, нашата църква си доставя миро отъ румънската. По такъвъ начинъ най-старата негръцка православна църква въ Европа,която предстоятельтъ на независимата вече православна църква въ Полша, митрополитъ Дионисий, справедливо нарича „древнѣйшій источникъ славянскаго православія“ (у Снѣгарова, стр. 63) и която фектически е призната отъ повечето православни църкви, продължава безъ нужда да зависи отъ една своя нѣкогашна дъщеря. Явно е, че е вече време да се направи по-добра оценка на положението, въ което новитѣ събития поставиха българската църква. Книгата на проф. Снѣгаровъ доставя за това богатъ материялъ, и по тази причина тя заслужва вниманието както на историцитѣ така и на църковницитѣ.

Ю. Трифоновъ.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. [Издава] Македонски наученъ институтъ. София, 1929, с. 230, голѣма осмина, цена 60 лв.

Македония, люлката на българската и славянска култура, земята на св. Климента и Самуила, зората на нашето възраждане, огнището на Илинденското въстание, днесъ голгота на свѣтовната съвесть, винаги — отъ възникването на българската държава до покорението й отъ турцитѣ, отъ търновската катастрофа до епопеята на Шипка, отъ Санъ-Стефано до наши дни — се е съзнавала и е била съзнавана като нераздѣлна часть отъ българския националенъ организъмъ. Нищо чудно, че следъ освобождението и следъ Берлинския конгресъ тя се явява, заедно съ свободната] своя посестрима, носителка на идеала за Санъ-Стефанска България. Първиятъ бунтъ срещу Европа презъ 1885 г., когато става съединението между Северна и Южна България, и вториятъ срещу нея и срещу Турция презъ 1912 г., и третиятъ — срещу Сърбия и Европа, сж най-смѣлитѣ устреми на българския народъ за реализация на тоя идеалъ. Минали почти половинъ вѣкъ, въ ново време, въ борба за своето национално съзнание, България, Македония, заклели въ кръвьта на своитѣ синове сждбата си, оставатъ да живѣятъ въ светия си копнежъ по духовно единение, при все че надъ тѣхъ се дига въ грозна закана мечъ. И ако българскиятъ народъ се връща петдесеть години назадъ, за да подхване завещания отъ дѣдитѣ идеалъ, то е, защото е дълбоко убеденъ, че още не е изпълнилъ своята историческа задача.

Духовниятъ животъ на България се е движилъ, движи се и днесъ, подъ трагичния знакъ на Македония Обяснимо е, защо българската художествена мисъль е летѣла винаги оттатъкъ Рила и Родопи. Откакъ отъ 1845 г. насамъ зазвучава хубава българска речь, създаватъ се толкова много пѣсни, разкази и драми — излѣзли самостойно, въ сбирки, списания, вестници, — съ толкова възвишени настроения и чувства, съ устреми и надежди, съ идеали за свобода, правда и човѣчность, сякашъ цѣлата душа на народа отъ Тулча до Костуръ и отъ Видинъ до Цариградъ трепти въ словото на българския поетъ. И поискате ли да видите образа на Македония въ българската душа, трѣбва да надзърнете не само въ поезията на Ив. Вазовъ, на К. Христова, но и въ множество сбирки, списания и пр., въ дѣлото на знайни и незнайни поети. А това не всѣки може да направи. Отдавна се налага една необходимость — да имаме антология отъ пѣсни за Македония. Тая необходимость запълня съ своя трудъ г-жа М. Букурещлиева.

Своя трудъ тя е замислила като образъ на Македония въ българската поезия. Статията на Ив. Хаджовъ „Македония въ пѣснитѣ на Вазовъ" (срв. Иванъ Вазовъ, животъ и творчество. Сборникъ за 50 годишния му юбилей подъ ред. на проф. д-ръ Ст. Романски. София, 1920 с. 195—212) и на Йорд. Бадевъ „Македония въ българската поезия" (срв. Златорогъ, г. III. 1922, кн. 3—4 стр. . 180—200), като специални изследвания, не сѫ достатъчни за гонената отъ нея синтеза. Така ще си обяснимъ, защо тя си поставя по-сложна задача — да даде чрезъ критична и библиографска студия, отъ една страна, а отъ друга — чрезъ подборъ на стихотворения отъ български автори образътъ на злочестата българска земя въ българското поетическо творчество. Затова и антологията ѝ (с. 81—226) се предхожда отъ литературната студия „Македония въ българска поезия" (с. 3—22) и отъ библиографския прегледъ „Пѣснитѣ за Македония" (с. 23—72). Вгледате ли се въ нейното дѣло по-внимателно, веднага виждате, колко трудности е трѣбвало да преодолѣе, каква воля за работа е било необходимо да прояви, долавяте съ каква добросъвестность и любовь пристѫпя къмъ изпълнение на своята задача. И не само това — долавяте подготовка, знание и умение, култура и вкусъ. Не е лесно да се пребroom през подмолитѣ на суровия материалъ, да се подведе въ редъ и законность, да се характеризира неговото вѫтрешно битие, да се изберать, съ огледъ на опредѣленъ планъ, най-хубавитѣ моменти отъ него, да се подложи изобщо на критика, обработка и преценка. Сигурниятъ пѫть, избранъ отъ Букурещлиева, самоувѣреностьта въ работата подсказватъ и заетото отъ нея критично отношение къмъ своя трудъ. Ако въ библиографията си сама признава, че може да има непълнота, че би трѣбвало да се спре и върху стихотворенията, обнародвани въ вестницитѣ, то въ смисления и хубаво написанъ уводъ, гдето разглежда основнитѣ мотиви въ пѣснитѣ за Македония — земя, борба за свобода, синове на злочеста майка, робска неволя, — тя цели не само да обрисува образа на една измѫчена страна, но и да оправдае вѫтрешната постройка на своята антология, нейния ритъмъ, началата, отъ които изхожда при подборъ и наредба на материала. Не можемъ да не се съгласимъ съ правилната насока на погледа, съ изходнитѣ положения при замисъла на труда, съ решението да се приложи историченъ съ естетиченъ принципъ при избора на творенията, както и съ самата разпредѣлба на материала. Може би една засилена хронология при подредбата на отдѣлнитѣ кѫсове въ всѣка часть отъ антологията би дала по-пълна представа за връзката между събитията, общественитѣ настроения и поетическата мисъль въ страната.

Букурещлиева успѣшно обединява всички творби въ книгата си, като подчертава въ нея една национална идея — идеята за обединение и културенъ възходъ на българския народъ. Тя добре прониква въ нашето поетично творчество, като схваща, че македонската земя е мамила съ своя таинственъ зовъ българското сърдце, че природата — било като картина, било като образъ или символъ на несрѣтна сѫдба, е възпроизведена вѣрно и сполучливо. Мистичната връзка между българската и македонска земя е изразена въ отношението на поетъ къмъ нашитѣ рѣки и морета — Вардаръ, Струма и Марица, Бѣло и Черно море сѫ символъ на цѣлокупната българска родина. Проявявали се това отношение въ патриотиченъ възторгъ или въ елегична резигнация, винаги въ него трепти жива сърдечна струна — най-интимнитѣ помисли и блѣнове на българската душа. Мѫката въ копнежа по тая земя е несравнима съ страданието въ устрема за освобождението ѝ. Борбитѣ за освобождение, за защита на българското име и на българската речь изтъкватъ не само хероичната, но и нравствено възвишената воля на нашия народъ да занесе правда и човѣчность тамъ, гдето е разпънатъ на кръстъ Христосъ. Тукъ се крие и оправданието на кървавата борба, на насилието и войната като неизбѣжно срѣдство за постигане на велика благородна цель. Не завоевание, не алчность за чужда земя, а помощь за страдащия братъ, любовъ къмъ ближния, оскърбенъ и унизенъ отъ една несправедлива и жестока власть. Българската експансивность не би могла да намѣри по-добъръ защитникъ въ своитѣ нравствени основания отъ пѣсеньта на българския поетъ. Волята за победа така характерна за всички наши борби, намира своя високъ изразъ въ избранитѣ личности на народа, проявяващъ се чрезъ тѣхъ въ своя историченъ животъ. Затова и Букурещлиева гледа да подбере ония пѣсни, въ които сияе образътъ на нѣкоя свѣтла личность, въ които е изтъкнатъ българскиятъ култъ къмъ хероичното. Хероичното е почувствувано отъ българскитѣ пѣвци като своеобразенъ трагизъмъ. То е вѣчно въ безпокойство и движение, винаги е съ възвишени и благородни устреми, орисано е да постига идеала и да го губи, когато заспива на своитѣ лаври. Докато емоционалната му сила е неудържима, волевата му мощь изпада не веднажъ на изпитание. Култътъ на личноститѣ е въ сѫщность култъ на националната мощь. Народъ, който вѣрва въ избранитѣ си личности, вѣрва и въ себе си. Така се постига въ душата му синтезъ между индивидуално и колективно. Масата е духовно обединена около тия, които изразяватъ нейната собствена душа. Въ свръзка съ българския хероизъмъ стои и българското страдание. То не е съзерцателно, а дейно. То не сломява, а облагородява и окрилява. Неговата формула намѣри Пенчо Славейковъ — гордото страдание, че грѣе величие въ човѣшката неволя. Затова и антологията завършва съ пѣсни на робството, въ които горчивиятъ плачъ, сподавениятъ стонъ се смѣсва съ упорития гнѣвъ и смъртната закана, съ суровата и мрачна надежда въ кървавата зора на утрешния день. Въ роба не е загаснала волята за животъ. Не отчаяние, а надежда е пѫтеводната му звезда!

За да разкрие успѣшно главнитѣ мотиви въ поезията за Македония, цѣлия ѝ емоционаленъ, образенъ и идеенъ свѣтъ, г-жа Милетичъ-Букурещлиева смогва да подбере не само най-характерното, но и да спази при избора на стихотворенията, доколкото ѝ позволяватъ условията, известно съотношение между представенитѣ въ антологията автори. За да се види, съ какви чувства и настроения, съ какви надежди и страдания е живѣлъ българскиятъ народъ отъ Кримската война насамъ, отъ началото на втората половина на XIX. вѣкъ до днесъ, значи въ продължение на осемдесеть години, тя подбира отъ тогава до сега 130 кѫса отъ 45 автори. При това, представя автори отъ Тракия и Мизия, но не забравя и отъ Македония, или родени въ България, но съ македонски произходъ. Така че за възторзитѣ и страданията на Македония пѣятъ и нейни синове като К. Миладиновъ, Райко Жинзифовъ, Трайко Китанчевъ, Хр. Матовъ, Хр. Силяновъ, къмъ които се подреждатъ и пѣвци отъ по-младото поколѣние — Любомиръ Весовъ, Л. Димитровъ, Владимиръ Ковачевъ, Никола Джеровъ, Магда Минева. Всички сж добре представени изобщо. Отъ старитѣ сж помѣстени едно или две стихотворения, а отъ по-младитѣ, бидейки по-обилни въ творчеството си, по нѣколко Така, Хр. Силяновъ е застжпенъ съ 12 кжса, най-много следъ Вазова, Л. Димитровъ — съ 7, Ковачевъ съ 6, Н. Джеровъ — съ 5, Магда Минева — съ 3, Весовъ — съ 2. За поетитѣ отъ Мизия и Тракия е характерно обстоятелството, че отъ П. Р. Славейковъ до Йорданъ Стубелъ, независимо отъ школи и посоки, всички оставатъ вѣрни чеда на земята, която ги е откърмила, всички носятъ въ душата си образа на Македония. Най-добре сж представени, поради това, че сж писали повече отъ други на патриотични теми, Ив. Вазовъ съ 23 стихотворения, Кирилъ Христовъ съ 9, Хр. Цаневъ—Борина съ 6, Л. Бобевски съ 4, К. Величковъ и Ст. Чилингировъ - съ по 3. Славейковиятъ кржгъ е застжпенъ слабо; обяснимо защо, като се знае неговата естетика. Освенъ П. П. Славейковъ, който има въ антологията само една балада, тукъ е П. К. Яворовъ съ 5 стихотворения. Модерниститѣ сж застжпени съ по 3 творения — Т. Траяновъ, Н. Лилиевъ, Л. Стояновъ, Тр. Куневъ, и съ по 2 — Д. Дебеляновъ. Багряна е представена сжщо съ 3 работи. Други автори, като Ал. Балабановъ или Вл. Хр. Пѣевъ — съ по една пѣсень. Въ тая верига Букурещлиева е вчленила съ едно или две стихотворения обикновено и имена на случайни пѣвци, и то съ пълно основание, щомъ не държи най-строго на естетичния принципъ. Тъкмо работитѣ на такива поети найдобре изясняватъ не само влиянията на голѣмитѣ пѣвци, но и духа на времето, настроенията на масата, насокитѣ на обществената мисъль. Не бива да се забравя още, че не сж малцина и ония, които могатъ да напишатъ хубави стихотворения, безъ да оставятъ име на малки или голѣми поети.

Цѣлата книга е изразъ на идеята за родината, която пламва въ българската душа отъ времето на Паисия, която преминава презъ синура на 1877/78 година, презъ възторга и громола на 1912—1918, за да се върне днесъ отново при насъ, обагрена съ кръвьта на хиляди български синове и да търси нови свои херои. Днесъ повече отъ всѣкога, когато българската родина е разпъната на кръстъ, тая идея става знаме на мнозина. Но не бива само да се опиваме отъ звънки и блѣскави слова, не бива само да съзерцаваме и да се надѣваме, а трѣбва да се отдадемъ на целна и плодна, упорита и смислена работа — надъ нашитѣ души. Всѣки българинъ, билъ той отъ брѣговетѣ на Дунава, на Марица или Вардара, трѣбва да се подготви, да се възпита, да се пресътвори да бжде бранитель, воинъ на българското слово. А това значи, да се възмогне така високо въ своето съзнание, че да схване българския националенъ въпросъ не само като социаленъ, но и като етиченъ, въпросъ не само за свобода, но и за правда и човѣчность. И когато на югъ, до Костуръ, и на северъ до Днестъръ се раздвижва българския народъ за своитѣ права, трѣбва да бждемъ силни, не само като българи, но и като люди. Вжтрешно трѣбва да се възвишимъ и просвѣтлимъ, за да схванемъ, че тоя, който воюва противъ народа, въстава не само срещу духътъ на историята, но и срещу висшата свѣтовна справедливость. И воювайки за народъ, ние воюваме за правда Божия. Затова книги като „Македония въ българската поезия“ не само идатъ да напомнятъ за единъ миръ отъ радость и скърби, отъ копнежи и устреми, отъ блѣнове и идеали, не само да подчертаятъ едно духовно единение между свободни и поробени българи, но и да изпълнятъ благодатно свое предназначение — да приобщаватъ днешнитѣ поколѣния съ заветитѣ на миналитѣ, да държатъ духа винаги буденъ, зорькъ и свѣтълъ въ служба на възвишенъ идеалъ, да всаждатъ надеждата въ изгрѣва на свободата, правдата и човѣчностьта. Приеме ли се радостно, сгрѣе ли сърдцата, окрили ли душата, г-жа Букурещлиева може да бжде доволна, че трудътъ й е изпълнилъ своята благородна цель.

Борисъ Йоцовъ.

Dr. N. Mikhoff, Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes. II. Werke in deutscher Sprache. Sofia, 1929. 374.

При оскжднитѣ познания за България и българитѣ презъ тъмното робство и времето, което предхожда възраждането и освобождението на България, сведенията и бележкитѣ, които се намиратъ въ съчинения на чужди учени и пжтешественици по Балканския полуостровъ, добиватъ особена цена за културния изследвачъ на българското племе. Тъкмо поради това и издаденитѣ библиографски съчинения на известния български писатель и библиографъ д-ръ Никола Миховъ — „Библиографски източници за историята на Турция и България презъ XVIII и XIX вѣкъ“, София т. I-III, 1914-1928, и „Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX вѣкъ“ сжщо три тома, София 1915-1929, — сж особено ценни като указатель на бележити трудове и материали за изследвания въ тази область.

Тази обширна литература, която се намножи особено презъ деветнадесетия вѣкъ и спомогна за опознаването на българското племе и българскитѣ земи отъ европейския свѣтъ, представя интересъ не само за учения изследвачъ. Покрай чисто научнитѣ данни и наблюдения досежно историята, етнографията и археологита на България и на българскитѣ земи и колонии, тукъ се срѣщатъ ценни бележки и върху положението, бита, нравитѣ, обичаитѣ и характера на българитѣ отъ недалечното минало. Тѣзи бележки, които рисуватъ българина въ рамкитѣ на домашния, политическия и духовния му животъ, нерѣдко въ сравнение съ другитѣ народи на Балканския полуостровъ (турци, албанци, гърци, сърби и ромъни), сж сжщевременно безпристрастна преценка надъ българското племе отъ страна на чужденци, които сж могли да го наблюдаватъ и опознаятъ въ всѣкидневния му животъ при непосрѣднитѣ си сношения съ него. Затова именно, покрай библиографскитѣ си трудове д-ръ Никола Миховъ ще да е замислилъ да издаде, въ четири отдѣлни книги, извадки изъ бележити съчинения, обнародвани или преведени на френски, нѣмски, английски и руски езикъ отъ европейски и славянски учени, пжтешественици, дипломатически представители и публицисти, които засѣгатъ Балканския полуостровъ изобщо и по-специално българскитѣ земи и българитѣ.

Първата отъ тѣзи книги, озаглавена „La Bulgarie et son peuple d'après les témoignages étrangers", излѣзе въ Лозана на 1918 г. като брой 6 отъ „Bibliothèque des peuples balkaniques" и съдържа извадки отъ 88 оригинални и преводни съчинения на френски езикъ, като се започне отъ съчинението на френския дипломатъ графъ Фериеръ-Совбьофъ — „Исторически, политически и географски мемоари отъ пѫтешествия въ Турция, Персия и Арабия отъ 1782 до 1789 г." Парижъ, 1790, и се свърши съ излѣзлата презъ свѣтовната война книга на голѣмия славянски приятель, Луи Леже — „Панславизмътъ и френскитѣ интереси", Парижъ, 1917. За по-важнитѣ отъ тѣзи съчинения и автори, между които сѫ Фериеръ-Совбьофъ, Пуквилъ, Ламартинъ, Бланки, Ами Буе, Лавеле, Ламушъ, Леже и др., писа Л. Доросиевъ въ сборника, издаденъ въ честь на Луи Леже, София, 1925, стр. 109 и сл., като даде сѫщевременно въ български преводъ извадки изъ книгата на Михова и бележки за нѣкои отъ авторитѣ.

Неотколе излѣзе и втората книга на д-ръ Миховъ, озаглавена „Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes", София, 1929, съ извадки отъ съчинения на нѣмски езикъ, нѣкои отъ които датуватъ отъ по-отдалечено време. Тукъ сѫ дадени извадки отъ 154 съчинения за времето отъ 1394 до 1910 г., наредени въ хронологически редъ. По вѣкове тѣ се разпредѣлятъ така: за XIV в. — 1; за XVI в. — 6; за XVII в. — 6; за XVIII в. — 8; за XIX в. — 121; за XX в. — 12. Часть отъ откѫситѣ, помѣстени въ двѣтѣ книги, сѫ дадени въ „Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в." и влизатъ въ рецензиитѣ ми върху население на Македония, Добруджа и Моравско (вж. Макед. прегл. г. I, кн. 5 и 6, и г. V, кн. 1, 2, 3). Тукъ ще споменемъ само по-важнитѣ автори отъ нѣмската книга на Михова, гдето сѫ дадени и по-обширни страници отъ съчиненията имъ. При това трѣбва да се подчертае, че и досежно моралнитѣ качества на българина, както и върху етничнитѣ граници на българското племе, намираме пълно единодушие у всички автори.

Първитѣ пѫтешественици на Балканския полуостровъ сѫ въ голѣмата си часть проповѣдници или чиновници, причислени къмъ свитата на дипломатическитѣ представители на великитѣ сили въ Турция, и съчиненията имъ носятъ, разбира се, случаенъ характеръ. Тѣ сѫ обикновени пѫтеписни книги, които сѫ давали общи познания за странитѣ и народитѣ на тогавашния ориентъ.

Първиятъ отъ тѣзи пѫтешественици, отбелязанъ въ нѣмската книга на Михова, е Шилтбергеръ, чието съчинение, „Пѫтешествията на Йоханъ Шилтбергеръ отъ Мюнхенъ изъ Европа, Азия и Африка отъ 1394 до 1427 г.", е било любима книга за четене въ 15-ия и 16-ия вѣкъ. Авторътъ е участвувалъ въ похода на унгарския краль Сигизмундъ противъ турцитѣ, у които попадналъ по-късно въ плѣнъ и се завърналъ въ отечеството си едва въ 1427 г. Шилтбергеръ дава описание на странитѣ и народитѣ, които срещнали на пѫтя си, и между друго бележи, че по Дунава дошли до една страна, която се казвала България съ главенъ градъ Видинъ, и че тя се простирала на югъ отъ Дунава и опирала до Черно-море. Авторътъ ходилъ въ три страни, които носѣли все името България, съ главни градове Видинъ, Търново и Калацерка (Калиякра).

Между пжтеписнитѣ съчинения отъ XVI в. въ книгата на Михова особено ценни сж съчиненията на теолозитѣ Саломонъ Швайгеръ и Стефанъ Герлахъ, които оставатъ и до днесъ важни източници за състоянието на тогавашния ориентъ. Първото отъ тѣхъ носи насловъ „Едно ново пжтеописание отъ Цариградъ до Иерусалимъ", Нюренбергъ, 1608, и описва пжтешествие, извършено въ 1577 г., а второто, озаглавено „Дневникъ на Стефанъ Герлахъ", Франкфуртъ на Маинъ, 1674, се отнася за пжтешествие отъ 1578. Покрай тѣзи съчинения, тукъ трѣбва да се споменатъ пжтеописанията на причисленитѣ къмъ свитата на австрийския посланикъ въ Цариградъ Хансъ Дерншвамъ озаглавено „Едно пжтуване до Амазия въ 1555", Лудвигсхафенъ, 1899, и на ческия благородникъ Вацлавъ Вратиславъ—„Пжтуване отъ Виена до Цариградъ въ 1591", Лайпцигъ, 1787 г. Тукъ се отнася и съчинението на италиянския католишки мисионеръ Джйовани Ботерусъ, изпратенъ за пропаганда въ разни страни на Европа, озаглавено „Общо свѣтоописание", Кьолнъ, 1596. За XVII в. важно е пжтеписното съчинение на нѣмския пжтешественикъ Адамъ Венеръ, озаглавено „Една нова пжтеписна книга отъ Прага до Цариградъ", Нюренбергъ, 1622, и на Георгъ Найшицъ — „Седемгодишно свѣтонаблюдение изъ Европа, Азия и Африка" Нюренбергъ, 1674. За втората половина на 17-ия вѣкъ особено ценно е съчинението на прочутия турски ученъ Мустафа-бенъ-Абдалахъ, известенъ подъ името Хаджи Калфа — „Румелия и Босна", Виена, 1812 (преведено отъ турски), и на френския дипломатически посланикъ при Високата порта графъ Фериолъ —„Снимки отъ турския дворъ", Нюренбергъ, 1789 (преведено отъ френски). Всички тѣзи пжтешественици, съ изключение на Хаджи Калфа сж минавали по обичайния пжть отъ Виена презъ Бѣлградъ, Нишъ, София, Одринъ за Цариградъ, и описанията имъ се отнасятъ именно къмъ тази часть отъ Балканския полуостровъ. Като описватъ земитѣ и мѣстата на пжтя за или отъ Цариградъ авторитѣ изтъкватъ изрично, че р. Нишава дѣли Сърбия отъ България, и сочатъ гр. Нишъ като единъ отъ главнитѣ градове въ България, завладѣнъ отъ султанъ Мурада при покоряването й отъ турцитѣ, богатъ съ старини и населенъ съ българи и турци. По-подробни сведения за българитѣ дава Хаджи Калфа, който е обиколилъ всички български земи отъ Македония та чакъ до Добруджа, и у когото се намиратъ ценни бележки и данни за състоянието на българскитѣ градове и села отъ онова време.

Отъ съчиненията за XVIII в. въ книгата на д-ръ Миховъ по-важни сж „Ново земеописание" отъ нѣмския географъ Антонъ Бушингъ, основатель на политико-статистическия методъ въ географията, гдето се срѣщатъ по-подробни данни за историята на българитѣ и описание на северобългарскитѣ санджаци. Отъ пжтеписнитѣ съчинения особено интересно е поменатото по-горе съчинение на френския дипломатъ графъ Фериеръ-Совбьофъ, изпратенъ съ дипломатическа мисия въ Цариградъ, съ ценни бележки и наблюдения за българитѣ отъ нѣкои южнобългарски градове. Покрай друго авторътъ пише: „Този народъ обича земедѣлието и мирния животъ. Селата му сж бедни, но жителитѣ изглеждатъ доволни. Богатството имъ се състои отъ многобройни стада и отъ толкова земя, колкото тѣ сами могатъ да обработватъ. Къмъ чужденеца сж твърде гостоприемни. Въ кжщитѣ имъ често намирахъ сърдечния приемъ и простота на добритѣ араби отъ пустинята" (стр. 211). При последното си пжтуване авторътъ е намѣрилъ България почти опустошена отъ войскитѣ, които се завръщали отъ бойното поле и всѣвали голѣмъ страхъ у жителитѣ.

Най-многобройнитѣ и интересни съчинения се отнасятъ, разбира се, къмъ деветнадесетия вѣкъ. Упадъкътъ на турската империя, особено войнитѣ ѝ съ Русия и въстанията на подвластнитѣ ѝ народи, привличатъ чужденци отъ всички краища на Европа, жадни да опознаятъ отблизу тази малко до тогава известна страна и народноститѣ, които я населяватъ. Голѣма часть отъ съчиненията отъ първата половина на деветнадесетия вѣкъ сж все още спомени и пжтеписи, които обхващатъ вече всички краища на Балканския полуостровъ и на българскитѣ земи.

Въ съчинението си „Пжтуване презъ Морея и Албания за Цариградъ", Лайпцигъ, 1805 (преведено отъ френски), френскиятъ консулъ въ Янина, Франсоа Пуквилъ, пише за влизането си въ Македония: „На 14 мартъ ние влѣзохме въ предѣлитѣ на България. Тази страна, отъ падането на Римската империя насамъ е населена отъ войнствено племе, което често е отстоявало силата на василевситѣ. Българитѣ сж запазили презъ всѣко време, та и откакъ сж паднали подъ турско господство, духъ на независимость. . . Голѣми любители на музиката и танеца, тѣ не отиватъ никога на пжть безъ гайда, при чиито пискливи звукове цѣлиятъ керванъ та дори и самиятъ свирачъ играе... Женитѣ имъ сж съ извънредна хубость. Между тѣхъ нѣкога, както и между черкезкинитѣ, трѣбва да сж търсили могжщитѣ монарси на Ориента хубавици, съ които сж украсявали харемитѣ си..." (стр. 116—118).

Между по-важнитѣ съчинения отъ това време сж „Пжтуване отъ Цариградъ презъ Румелия, Балкана, България, Влашко, Седмоградско и Унгария", Лайпцигъ, 1828: (преведено отъ английски) и „Пжтешествие изъ Турция", Йена, 1829, отъ британския легационенъ проповедникъ въ Цариградъ, Робертъ Уалшъ, който е придружавалъ лордъ Страндфордъ при пжтуването му въ 1821 г. Между друго авторътъ пише за българитѣ: „Отъ всички селски люде, които азъ видѣхъ, българитѣ сж най-простодушни, най-приятни и най-любезни. Тѣ представятъ поразителна противоположность съ грубитѣ и неодѣлани турци, които сж пръснати между тѣхъ и отъ които се отличаватъ рѣзко и по външность. Всички българи, които срѣщахме на пжтя си, ни приемаха като приятели. Ако биволитѣ или колата имъ бивахa на пжтя ни, тѣ бързаха да ги отстранятъ, или ако ни се случеше неприятность, тѣ бърже ни идѣха на помощь" (стр. 301—302). Изнесенитѣ отъ него данни и безпристрастность въ сжжденията върху положението на християнскитѣ народи въ Турция сж имали голѣмо значение за английското обществено мнение по онова време. Отъ къмъ Русия дохожда като военень лѣкарь съ рускитѣ войски въ войната отъ 1828-29 г. брата на поетътъ Хенрихъ Хайне, Максимилиянъ Хайне, който пише въ съчинението си „Образи отъ Турция“, Петербургъ, 1833: „Това, което отличава българина отъ всички жители на Югъ, е, че той е необикновено деенъ и работливъ. Особено българкитѣ, чиято домашна уредба приближава нравитѣ имъ до старонѣмскитѣ, сѫ въ всѣко време заети съ хурка и станъ“. . . (стр. 134). Известниятъ генералъ-фелдмаршалъ графъ Молтке, на турска служба презъ 1835-39 г., въ съчинението си „Писма върху положението и събитията въ Турция“, Берлинъ, 1841, като описва състоянието на българскитѣ земи и градове, нарича България — чудно хубава страна, Търново — най-поетичния по положение градъ, а Казанлъкъ — европейски Кашемиръ. Все отъ това време е и съчинението на нѣмския ботаникъ Гризебахъ, „Пѫтуване презъ Румелия за Бруса въ 1839“, съ хубави описания за Македония, „чиито гѫсто населени съ българи плодородни равнини иматъ климата на Ломбардия“. Презъ 1836-33 г. френскиятъ ученъ Ами Буе, прави първитѣ си изследвания надъ земитѣ и народитѣ въ Европейска Турция. Въ съчинението си „Европейска Турция“, Виена, 1899 (преведено отъ френски), авторътъ пише за българитѣ отъ Дунавската равнина: „У тѣхъ нѣма мѫжество и онова силно национално чувство, което отличава братята имъ отъ западния Балканъ, планинитѣ на горна Мизия и Македония. Героичнитѣ пѣсни сѫ и тукъ любими, както и въ Сърбия, до като при Дунава човѣкъ слуша любовни или гуляйджиски пѣсни (Tischlieder).“ (стр. 375). Особенно ценно отъ първата половина на XIX в. е съчинението на френския економистъ Бланки, изпратенъ въ 1841 отъ френския министъръ Гизо въ Турция, за да изучи подробно причинитѣ и края на Нишкото въстание. То е озаглавено: „Пѫтуване до България въ 1841 г.“ Парижъ, 1843, преведено е отчасть на нѣмски. Авторътъ е ималъ за помощникъ и преводачъ известния български родолюбецъ отъ възраждането, Александъръ Екзархъ. Въ съчинението си Бланки изнася редица факти върху тежкото положение на българитѣ, потиснати отъ тиранията на Исляма, и описва кървавитѣ следи отъ потушеното съ сила въстание. Авторътъ се застѫпва за поробенитѣ и пише: „Християнското население не желае нищо въ този моментъ освенъ сигурность за живота и имота си и нѣкои гаранции за семейната си честь. Тѣзи отстѫпки биха отложили, може би, избухването на близката буря за известно време; избухне ли тя обаче безъ време, християнското население не ще бѫде подготвено за да отстои срещу нея. Европа трѣбва да бѫде готова и да знае, че разрешението на този важенъ социаленъ проблемъ трѣбва да се разглежда не съ огледъ къмъ една само нация, но отъ гледна точка на всички народи“ (стр. 217).

Къмъ срѣдата на деветнадесетия вѣкъ започватъ чисто научнитѣ изследвания върху земитѣ на Балканския полуостровъ. Пѫтеписнитѣ съчинения на автори отъ всички крайща на Европа и изнесенитѣ въ тѣхъ данни потикватъ систематични проучвания въ тази областъ. Следъ изследванията на Ами Буе се явяватъ съчиненията на френски учени като Киприянъ Робертъ, Убичини, Лежанъ и др., а сѫщо и ценнитѣ изучвания на австрийския консулъ въ Янина, фонъ Ханъ, обнародвани отъ Виенската академия на наукитѣ, върху Сърбия, Албания, западна

Македония и Моравско. Въ съчинението си „Албански студии“, Виена, 1853, авторътъ пише за българитѣ: „Освенъ Драчъ, българитѣ, изглежда, сѫ владѣли цѣлия новъ Епиръ. Охридъ е билъ столица на тѣхнитѣ царе, и когато народътъ е приелъ християнството, царь Борисъ е учредилъ въ 870 г. архиепископия, която е обхващала третия дѣлъ отъ Българското царство и се ширѣла отъ Солунъ до Иерихо, Канина и Сипиатосъ“ (стр. 104).

За нравитѣ на българитѣ и албанцитѣ интересна е бележката на Ханъ въ съчиненията му „Пѫтуване отъ Бѣлградъ до Солунъ“, Виена, 1858, гдето авторътъ пише, че презъ време на пѫтуването му българитѣ се очудвали на неговото походно легло и не показвали никакъвъ интересъ къмъ револвера му, за който албанцитѣ дохождали отъ десетки мили разстояние, за да го видятъ. За българитѣ въ Моравско интересно е да се отбележи и съчинението на германския ученъ Смидъ, „Пѫтешествие презъ Албания, България и Сърбия“, Лайпцигъ, 1854. При пѫтуването си въ Сърбия авторътъ ималъ за водачъ единъ албанецъ — кираджия, който го закаралъ до Враня. Авторътъ изтъква изрично, че българскиятъ езикъ добива тукъ предимство като езикъ на селското население, и се очудилъ много, когато неговиятъ водачъ, комуто коранътъ забранява да учи езика на невѣрнитѣ, говорѣлъ съвсемъ свободно този езикъ (стр. 232).

Отъ 1860 година започватъ изследванията на голѣмия познавачъ на северобългарскитѣ земи и Балкана, унгареца Феликсъ Каницъ. Въ голѣмото му съчинение „Дунавска България и Балкана“, Виена, 1875-79, намираме следното за семейнитѣ отношения у българи и сърби: „Въ България двата пола обикновено си подѣлятъ домашнитѣ работи. Въ това отношение българската жена се отличава отъ тази въ Сърбия и Черна-гора и представя голѣма противоположность. Въ Черна-гора жената е работното животно на кѫщата. На нея лежатъ всички длъжности, до като мѫжътъ, роденъ войникъ, се държи далечъ отъ всѣка работа. Въ Сърбия отношенията между двата пола досежно полскитѣ и домашни работи сѫ по-добри. Но и тукъ, като се изключи хубават връзка между сестри и братя, жената е съвсемъ подчинена на мѫжа. Съвсемъ други сѫ у българитѣ отношенията между жена и мѫжъ, между майка и синъ, едно у южнитѣ славяни рѣдко положение на равенство. Азъ дори често намирахъ, при мекия характеръ на българина, по-голѣма енергия и потикъ къмъ решения на страната на жената. Тукъ прочее лежи единъ въ висша степень интересенъ въ етнографско отнншение моментъ на различия между двата главни южнославянски народа — сърбитѣ и българитѣ“ (стр. 167).

Въ съчинението на германския ученъ Вуцеръ „Пѫтуване въ Европейския Ориентъ“, Елберфелдъ, 1860-61 намираме за българскитѣ нрави следното: „Съвсемъ на особено заслужава да се изтъкне, че по чистотата на нравитѣ българитѣ надминаватъ всички други народи въ Ориента. Съ влизането си въ българска кѫща човѣкъ разбира, че тамъ цари дълбока вѣра и взаимно довѣрие. Нещастни женитби сѫ рѣдки изключения. Ad. Slade (английски пѫтешественикъ — „Турция, Гърция и Малта“, Лондонъ, 1837) е съвършено правъ, като казва: „Между българскитѣ селяни има повече щастие, отъ гдето и да било въ Европа“ (стр. 350). Отъ пжтеписнитѣ съчинения отъ преди освобождението заслужава да се отбележи и съчинението на английския полковникъ Джеймсъ Бекеръ, „Турцитѣ въ Европа“, Щутгартъ, 1874, гдето авторътъ дава между друго обширни сведения за духовния животъ на българитѣ и българскитѣ и чужди училища въ Европейска Турция. „Една забележителна черта въ историческия животъ на българитѣ е силното национално чувство, което е живѣло и живѣе въ съзнанието на този народъ. Ние не знаемъ нищо за въстания на българи срещу тѣхни князе, напротивъ тѣ се явяватъ всѣкога единъ обединенъ народъ, който се бори за независимостьта си. Тази мощь и силно национално съзнание и днесъ сж до висша степень видими за всѣки чужденецъ, който посещава българитѣ. Всѣки отъ тѣхъ проявява добра воля и дори усърдие да принесе въ жертва личностьта си за общото благо на народа, и това е чувство, което при добро ржководство би могло да има голѣми последици“ (стр. 24). Авторътъ обръща внимание и на обстоятелството, че далечна Америка е проявила особенъ интересъ къмъ тѣзи източни народи съ основаването на голѣмия Робертъ-колежъ въ Цариградъ и училището въ Самоковъ. Като дава сведения за дейностьта на тѣзи училища, авторътъ привежда мнението на директора на Робертъ-колежъ Cyrus Hamblin за българскитѣ ученици: „Първата година въ колежа нѣмаше нито единъ български ученикъ, втората — единъ, а седмата вече 39 отъ отъ всички 72 ученици. Българитѣ не само по брой, но за наша голѣма изненада, и по знания сж се издигнали на най-високо стжпало (auch in den Kenntnissen die höchste Stufe erstiegen). Ние смѣтаме българитѣ за народъ съ извънредно голѣми способности“ (стр. 37-38).

Тукъ спадатъ още голѣмъ брой оригинални и преводни съчинения отъ чужди автори, между които особено мѣсто заема историята на Иречека, и статиитѣ на нѣмския географъ Хайнрихъ Кипертъ, чиято народописна карта послужи за основа при обсжждането и опредѣлянето границитѣ на С.-Стефанска България.

Заслужава да се отбележи, че съчиненията, обнародвани подиръ освобождението на България, засѣгатъ на първо мѣсто въпроса за подѣлбата на българскитѣ земи и разпокжсването на българското племе следъ Берлинския конгресъ. Отъ съчиненията, излѣзли или преведени на нѣмски езикъ, тукъ заслужава да се споменатъ особено статията на голѣмия славистъ Ватрославъ Ягичъ, „Върху езика и книжнината на днешнитѣ българи“ (Deutsche Rundschau, 1880), и голѣмото съчинение на белгийския публицистъ Емилъ Лавеле, преведено на нѣмски „Балканскитѣ зами“ 1888, гдето се изтъкватъ грѣшкитѣ въ решенията на Берлинския конгресъ, и възъ основа на научни и исторически данни изъ съчиненията на голѣми познавачи на Балканския полуостровъ се посочватъ истинскитѣ етнични граници на балканскитѣ страни. Тукъ спадатъ важни съчинения върху Македония отъ нѣмски публицисти и учени като Тума, Махъ, Гелцеръ, Герсинъ, Каснеръ и особено Вайгандъ. Авторитѣ, възъ основа на собствени наблюдения, и проучвания изтъкватъ българския характеръ на Македония, българската народность на грамадното мнозинство отъ македонското население, чийто езикъ е единъ български диалектъ.

Книгата на д-ръ Миховъ представя изобщо богата и разнообразна сбирка отъ материали за изучване въ много области на българската историческа, етнографска, психологическа и правна наука. Тя дава възможность да се проследятъ въ голѣмъ брой съчинения, факти и събития, тѣсно свързани съ българското племе, въ една отъ най-интереснитѣ епохи отъ историческия му животъ и развитие. Събранитѣ въ нея сведения отъ очевидци сѫ въ сѫщото време ценни документи въ защита на народностнитѣ права на българитѣ.

М. Романска.

А. Тошевъ, Бѣгли спомени отъ турско време (София 1929) (печат. въ „Българска Мисълъ", год. IV. Кн. 7—10).

Госп. А. Тошевъ въ последно време написа редъ свои спомени, които съдържатъ ценни материали за най-новата ни история.

Ако и роденъ въ България, той можа добре да опознае македонскитѣ българи презъ време на учителствуването си при Солунската мѫжка гимназия, а сетне като дипломатически агентъ въ Македония той е ималъ възможность непосрѣдствено да почувствува любовьта и силата на македонското българско сърдце и въ сѫщето време да види съ очи страданията и неволитѣ въ тази часть на общобългарското отечество. Затова, може би, когато А. Тошевъ пише за Македония и македонскитѣ българи, пише съ топло чувство на добъръ българинъ и съ сигурностьта на правдивъ историкъ. А. Тошевъ, — да не говоримъ за последната му книга, майсторски написана по редъ национални и политически въпроси, — показва будно око и въ наблюденията си по отношение на външния свѣтъ, по-близъкъ или по-далеченъ отъ насъ. Доста е да си спомнимъ напримѣръ за отличнитѣ му, помѣстени преди шесть-седемь години въ сп. „Демокрация" описания на народитѣ въ Австро-Унгария, гдето даде добра характеристика за последнитѣ дни на отиващата си хабсбургска монархия.

Въ своитѣ „Бѣгли спомени" г. А. Т. сега дава материали за бѫдещата културна и политическа история на Македония, съ които ни увлича стѫпка по стѫпка отъ градъ на градъ често даже отъ село на село, за да ни покаже една исконна българска земя, да ни запознае съ едно време, въ което смущението и отрицанието бѣха завладѣли много български души, съ радоститѣ и скърбитѣ, съ силата и вѣрата въ бѫдещето на българския духъ въ Македония.

А. Т. тукъ ни описва Македония преди тридесеть и четиридесеть години, по-щастлива тогава отъ днесъ.

Каква бѣ тогава, Македония?

Тя притежаваше цъвтещи градове и паланки, като никой другъ старопланински кѫтъ. Тѣзи градове и паланки, накацали почти единъ до другъ, бѣха центрове на българска просвѣта, имаха свои пълни църковноадминнстративни автономии, които означаваха национална автономия: народътъ бѣ самостоенъ въ вѫтрешнитѣ си културно-просвѣтни дѣла. Училищата бѣха много стотици. Всѣко село имаше си своето българско просвѣтно заведение. Броятъ на ученицитѣ надминаваше много хиляди. Имаше и единъ духовенъ центъръ — Солунъ, който направляваше сѫдбинитѣ на македонския българинъ. Земедѣлие, занаяти, търговия постепенно закрепваха въ коравитѣ рѫце и въ способноститѣ на българина. Мѫката бѣ само една — властьта, централната власть не искаше да признае едно действително автономно отдѣляне отъ отоманската империя.

Това си спомняме ние като четемъ бѣглитѣ и откѫслечни описания, които ни дава А. Т. Тѣ припомнятъ за значението на „Солунскитѣ книжици“, това първо българско списание, редактирано отъ гимназиалното учителство; за дейностьта на незабравимия географъ и труженикъ въ полето на родната просвѣта Василъ Кънчевъ, за „коректорската“ роля въ това списание на Дамянъ Груевъ — бащата на македонската революция, и за цѣла редица други просвѣтени и будни умове на епохата. Отивайки въ подробноститѣ въ тия си описания А. Т. съ право спира погледа си върху първитѣ Братства, които си задаватъ за цель да будятъ патриотическитѣ чувства и всрѣдъ по-простия народъ чрезъ вечерни училища, чрезъ сказки, пѫтувания въ вѫтрешностьта на страната.

Единъ день, когато историкътъ ще трѣбва да пристѫпи къмъ основното проучване на буйната и нестихваща ето цѣли десетолѣтия македонска революция, той не ще може да мине безъ да отдаде нуждното внимание на паралела, тегленъ между духа, който влѣха Ботевъ, Каравеловъ и Левски въ предосвободителннтѣ борби на българския народъ на северъ и югъ отъ Стара планина, и духа, който Ботевитѣ ученици въ Македония влѣха ва революционнитѣ борби на македонския българинъ. Разбира се, въ краткитѣ си спомени А. Т. не смогва да ни представи пълна картината на националнитѣ борби на македонскитѣ българи отъ онази толкова интересна епоха. А. Т. не си и задава такъва цель. Но това, що е направилъ сполучливо А. Т., за което можемъ да му бѫдемъ само благодарни, това е че той ясно ни дава да видимъ хубоститѣ на едно българско минало съ центъръ Солунското културно огнище, за което тука въ свободна България малцина просвѣтени хора иматъ и най-малка представа.

А. Т. следъ като десетки години наредъ, следъ описванитѣ отъ него събития, е заималъ висши дипломатически длъжности, остава — това проличава въ всѣки редъ на споменитѣ му — съ неизгладими впечатледия отъ Солунъ и Македония. Сѫщото може да се каже и за времето отъ службата му, прекарана по-рано въ Битоля. За да ни даде по всѣка вѣроятность една по-правилна оценка за така наречената Хилмипашова епоха той ни въвежда и въ най-малко познатата до сега за публиката материя. Колко бихме желали А. Т. да иска да хвърли и тука повече свѣтлина. Това би било отъ значение за правилното уясняване на редъ събития предъ и следъ Мюрцщегскитѣ реформи. Но колкото А. Т. е кратъкъ въ това отношение, толкова е той по-пространенъ и пообиленъ въ пѫтнитѣ си бележки по Преспа, Охридъ и Струга, толкова по-сполучливо е обхваналъ въ описанието на приказнитѣ Пелистеръ, Бигла и Баба, за да ни поведе и тука стѫпка по стѫпка презъ тѣснинитѣ на Гявато, Коселъ и Тетрино къмъ страната на най-западнитѣ български планинци — потомцитѣ на Самуила, за описание на националнитѣ и човѣшки качества на които А. Т. намира толкова топли думи. Описанието на срещата съ селянитѣ отъ охридскитѣ села Логотетово и Лешани напримеръ, пѫтуването съ единъ албанецъ, тогавашенъ властелинъ на Охридъ („сега представитель на Албания предъ О. Н.“), описанията на Струга показватъ, колко много грижи е положилъ на времото си А. Т. да проучи и добре да проумѣе силата и стремежитѣ на българското население въ тия краища.

Владиславъ Алексиевъ.

Tadeusz Kowalski, Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien. Отдѣленъ отпечатъкъ изъ „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“, XXXIII,). Wien 1926, S. 166-231.

Професорътъ по туркология на университета въ Краковъ (Полша) е ималъ възможность презъ време на голѣмата война да изучи турския диалектъ, който се говори въ Македония, отъ устата на единъ турски войникъ, Рочко Асан оли Али (Ročko Assan ôli Ali), отъ градъ Радовишъ на р. Струмица, раненъ презъ войната и попадналъ на лѣчение въ Краковската болница. Записанитѣ материали — единъ текстъ въ проза и шестдесеть и една пѣсень, придружени съ пъленъ преводъ и съ обяснителни бележки, — сѫ дадени въ посочената статия, която е, несъмнено, цененъ приносъ къмъ изучването на турскитѣ диалекти въ Европа, които, както се знае, съ изключение на цариградския, сѫ твърде слабо познати.

Тая студия представя обаче до известна степень интересъ и за славиститѣ, специално за изследвачитѣ на българския езикъ. Въ словаря на българския езикъ както и на останалитѣ балкански езици, има твърде много заемки отъ турски, които сѫ проникнали въ тѣхъ отъ говоримия турски езикъ подъ форма, каквато тѣ иматъ въ него, а не въ речницитѣ на книжовния езикъ. И тъкмо въ изучения отъ проф. Ковалски турски диалектъ се отбелязватъ нѣкои особености, които сѫ дали на турскитѣ думи форма, подъ която се явяватъ тѣ и въ български. Такова е напр. свойството на тоя диалектъ да не различава *i* отъ *y* (*ы*), което е намѣрило отражение и въ турскитѣ думи въ български, като напр. въ думата *капия* — отъ тур. (диал.) *kapi* (инакъ *kapu*, срв. *капу-кехая*) и под.

Проф. Ковалски презъ изтеклата есень бѣше дошълъ въ България за да се запознае съ турскитѣ говори въ източна България (въ Делиормана и Родопитѣ) и да си запише текстове. Обнародването на тоя материалъ ще бѫде въ това отношение още по-важно.

Ст. Романски.

Професоръ Г. П. Геновъ, Правното положение на малцинството. (Съ особенъ огледъ на българскитѣ малцинства въ съседнитѣ държави). София, 1929, стр. 7+272. (Отпечатъ. отъ Годишникъ на Софийския университетъ, Юрид. факулт. т. XXIV.)

Библиографията по въпроса за малцинстватата е вече твърде обширна и съдържа превъзходни трудове, но всички разгледватъ въпроса било теоритически било само главно съ огледъ на особеното положение на други, небългарски малцинства. Така, следъ като германскитѣ малцннства навсекжде сж успѣли да бждатъ признати за такива и следъ като почти никжде тѣхнитѣ най-елементарни стопански права не сж предметъ на посегателства, както е случаятъ отъ една страна съ македонскитѣ българи, а отъ друга съ добруджанскитѣ, естествено е, че въ германската литература по въпроса за защитата на малцинствата вече се набляга предимно върху искания отъ по-друго, по-комплицирано бихме казали естество. Българскитѣ малцинства, както и специфичното въ тѣхното положение, почти не се споменаватъ никжде, и тѣхната сждба не е предметъ нито на едно теоритично проучване. До толквва малко е известно положението на нашитѣ малцинства като такива, щото единъ важенъ трудъ по библиографията на малцинствата, какъвто е тоя на г. Д-ръ Робинсонъ, не цитира нито едно съчинение, отнасяще се до българитѣ въ Македония, Добруджа, Тракия, Западни покрайнини или другаде. Оня, който би поискалъ споредъ библиографията на г. Д-ръ Робинсонъ да се ориентира по миноритарния въпросъ въ Европа, едва ли не би заключилъ, че български малцинства въобще не сжществуватъ, а камо ли би считалъ, че те сж въ действителность най-безправни и беззащитно изоставени на благоволението на шовинистични и не спазващи международнитѣ елементарни задължения управляващи срѣди. Ако единъ авторъ като г. Д-ръ Робинсонъ, който нѣма никакво основание за да не каже истината относно ужасното положение, въ което сж поставени да живѣятъ българскитѣ малцинства, не споменава нищо за тѣхъ, то се дължи и на това, че досегашната литература, занимаваща се съ тия малцинства, носи повечето полемиченъ и политически характеръ, та е твърде малко строго теоритична съ огледъ на разбиранията, които сж въ ходъ следъ договоритѣ за защитата на малцинствата. Толкова по-ценենъ се явява при това положение трудътъ на г. професоръ Геновъ, който идва да запълни една сериозна празнота въ две посоки. На българския читателъ тоя трудъ дава едно сериозно и пълно изложение на развитието, насокитѣ и постиженията въ областьта на международната защита на малцинствата, а на всѣки, който желае да се запознае съ положението на българскитѣ малцинства, трудътъ на г. Геновъ ще му разясни изключителното положение, при което тѣ се намиратъ и всичката опасность, която произтича отъ това несъобразно съ договоритѣ и съ днешното западно-европейско разбиране състояние на работитѣ въ балканскитѣ държави.

Невъзможно е въ една рецензия да се резюмира изобилието на мисли и на данни, които изпълватъ труда на г. професоръ Геновъ. Затова ще се задоволимъ само да посочимъ на неговото съдържание. Книгата е раздѣлена на четири части и едно приложение, или по-правилно — на петь части.

Първата часть съдържа, въ петь глави, исторически прегледи на понятието за защитата на малцитствата и на практическото приложение на тази защита въ миналото, като се има главно предвидъ развитието на мисъльта за протекция на немохамеданскитѣ население въ турската империя и по-социално на българското население.

Въ втората часть авторътъ разглежда редицата договори и договорни клаузи, създадени следъ великата война, основанията за тѣхното създаване, факторитѣ, които сѫ съдействували затова, както и покровителство, предвидено въ новитѣ, следвоенни конституции.

Третата часть разглежда по отдѣлно и критично различнитѣ елементи на защитата на малцинствата — покровителството на живота, личната свобода и религията; свободното употребление на матерния езикъ; народното образование; поданството на малцинствата; правото на собственость и самоуправлението.

Въ четвъртата часть се излагатъ гаранциитѣ и процедурата за осѫществяване правата, гарантирани на малцинствата.

Най-после въ последната часть авторътъ очъртава положението на чуждитѣ малцинства въ България, и онова на българскитѣ малцинства извънъ границитѣ на българската държава, именно въ Македония, Добруджа, Тракия, Западнитѣ покрайнини, Бесарабия, за които самъ авторътъ казва, че сѫ „черни страници, на които е написана нерадостната сѫдба на българитѣ, които останаха въ съседнитѣ намъ територии.“

Заключението на автора е, че за българскитѣ малцинства не се прилага ни едно отъ разпорежданията на договоритѣ за покровителство; за тѣхния животъ, имотъ и културни свободи нѣма гаранции животътъ имъ е изпълненъ съ невижданъ до сега трагизъмъ. Това е сѫдбата на повече отъ 1.500.000 българи, заплашени отъ една брутална жестока и болезнена асимилация, изтребление или прогонване. При такова положение, необходими сѫ строгото и последователно прилагане на договоритѣ за малцинствата, автономното начало и дори териториални промени, извършени, разбира се, по пѫтя предвиденъ въ пакта на О Н., и които да направятъ, щото политическитѣ граници да съвпаднатъ съ политическитѣ тамъ, гдето това се укаже наложително въ интереса на мира.

Достоинствата на труда на г. професоръ Геновъ сѫ твърде много, и той би трѣбвало да бѫде прочетенъ отъ всички и особено отъ нашитѣ политици и общественици. За всички, които се занимаватъ по-отблизу съ въпроса за малцинствата, той ще стане начална точка на по-нататъшни специални разработвания. Отъ особено голѣмо значение ще бѫде, разбира се, ако възможно по-скоро тоя трудъ бѫде преведенъ и на достѫпенъ за европейското обществено мнение езикъ, за да разсѣе твърде много предубеждения спрямо българската кауза и да състави предпоставка на онѣзи усилия, които въ името на мира и на справедливостьта се налагатъ да бѫдатъ направени, за да се тури край на трагичната сѫдба на българскитѣ малцинства.

Д-ръ И. Пенаковъ.

Седемдесет-годишнината на проф. Густавъ Вайгандъ.

Нѣмскитѣ университетски професори, главнитѣ представители на нѣмската наука, винаги сѫ се отличавали въ научнитѣ си изследвания съ своята пословична основателность и правдолюбие. Затова престижътъ на нѣмската наука и откъмъ тази страна стои много високо. Единъ отъ тѣзи истински служители на науката е и професорътъ въ Лайпцигския университетъ Г. Вайгандъ, чието име е твърде популярно срѣдъ българската интелигенция изобщо, а особено срѣдъ македонската. По специалность романистъ, проф. Вайгандъ, изучвайки аромънскитѣ селища и говори по Македония, още преди четири десетолѣтия отблизу се запозна съ македонскитѣ българи, — съ тѣхния езикъ и битъ, та сетне вече до день днешенъ въ своитѣ студии по етнографията на балканскитѣ народи не престава най-добросъвестно да освѣтлява и спорнитѣ въпроси касателно народностния характеръ и свързанитѣ съ него културни и политически права на българското македонско население. Когато въ 1895 год. Вайгандъ, въ съчинението си върху „Аромънитѣ“ изнесе предъ свѣта любопитни подробности за ромънския елементъ въ Македония, той не пропустна да разкрие и сѣянитѣ отъ противобългарската пропаганда на сърби и гърци заблуждения, като заяви, че „масата на населенаето въ Македония не се състои нито отъ гърци нито отъ сърби, а отъ българи, следъ които по численость първомъ идатъ турцитѣ“. Следъ това въ една своя статия въ „Globus“ (1897 год. № 4), Вайгандъ пакъ казва, че сръбската пропаганда въ Македония може и да отбележи нѣкои успѣхи, но това нѣма политическо значение, защото македонцитѣ масово се чувствуватъ българи, каквито въ сѫщность и сѫ (denn die Macedonier fühlen sich in der Masse als Bulgaren, was sie auch sind).

Минаха се години, настанаха превратни събития, които измѣниха картата и на Балканския полуостровъ; силата временно надви правото; явиха се лъже-учени да си кривятъ душата спрямо поробеното наше македонско население, за да подкрепятъ потисницитѣ на Македония, ала професорътъ Вайгандъ си остана непоколебимо вѣренъ на убеждението си — на истината, което доказа и чрезъ последното си забележително съчинение „Етнографията на Македония.“

Достигналъ седемдесеть годишна възрасть, Вайгандъ продължава неуморимо да работи, посветилъ особено внимание на балканскитѣ етнографски и езикови въпроси и въ своето ново списание „Балкански Архивъ“ (Balkan-Archiv). За почти полувѣковната научна дейность на проф. Вайгандъ не веднъжъ сѫ му отправяни отъ българска страна благодарствени признания, а на 2 февруирий т. г., по поводъ на 70-години отъ рождението му се устрои по инициатива на негови ученици и почитатели тържествено събрание въ Българската академия на наукитѣ, чийто дописанъ членъ е Вайгандъ, за да се отдаде почить на неговата научна дейность съ огледъ и къмъ заслугитѣ му за българския народъ.

По сѫщия поводъ и Македонскиятъ наученъ институтъ провъзгласи проф. Вайгандъ за свой почетенъ членъ.

Л. Милетичъ.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Résumés des articles de la revue.

Prof. Iv. Snégarov, La situation de l'Eglise d'Ohrida depuis la chute d'Ohrida sous les Turcs (1394) jusqu'à 1557.

Au moment de l'envahissement de la Macédoine par les Turcs beaucoup de villes et de villages furent éprouvés. Effrayée, la population chrétienne s'enfuit dans les montagnes ou en Italie. Des masses turques s'établirent dans les villes ou érigèrent de nouvelles villes dans les points stratégiques. La population chrétienne devint moins compacte car quelques chrétiens se faisaient Turcs soit qu'ils y fussent contraints, soit de bon gré pour conserver leurs biens. De sorte qu'au XV et XVI siècles il y avait beaucoup d'hommes d'Etat turcs qui étaient des Grecs, des Albanais, des Serbes, des Bulgares turquisés.

L'impôt du sang ou impôt en enfants qu'on prenait pour renforcer le corps des Janissaires était une charge très douloureuse pour les chrétiens. Les quatre expéditions des sultans contre les Albanais, les Serbes et les Etats occidentaux affaiblirent au point de vue économique les ouailles de l'archevêché d'Ohrida, à travers le diocèse duquel passèrent les armées turques.

Au XV siècle, les différents sultans ne se comportèrent pas de la même façon à l'égard des églises chrétiennes. Le sultan Mourad II fut assez tolérant par rapport aux cultes. A son époque les églises avaient encore des cloches. Mais Mohamed II restreignit les libertés religieuses.

Au début du XVI siècle, les cadis (les organes du pouvoir judiciaire) s'efforcèrent d'être justes, comme le montre la Vie de S-t Gueorgui de Sofia, mais les sultans étaient déjà enflammés de fanatisme religieux. Le sultan Sélime I (1512—1520) fut la terreur des chrétiens. Leur situation ne fut pas meilleure sous le sultan Suleïman le Magnifique (1520—1566) que les monuments serbes nomment „le cruel et impitoyable empereur". Les pouvoirs administratifs turcs, comme il ressort de la Vie de S-t Nicolas de Sofia, ont été les collaborateurs fidèles des sultans dans leurs efforts pour affaiblir l'Eglise chrétienne. Les turquisations par force devinrent plus fréquentes, les cloches des églises furent enlevées et fondues pour en faire des canons. Les processions religieuses comportaient des dangers. L'érection de nouvelles églises n'était pas autorisée et la réparation des anciennes ne pouvait être faite qu'en payant de grandes sommes aux fonctionnaires. Le bas clergé vivait dans une grande misère. Selon Mernavini, les prêtres étaient obligés de couper du bois dans la forêt et de le vendre au marché. Ils souffraient la pauvreté parce que leurs ouailles aussi se trouvaient dans une situation économique difficile à cause des guerres perpétuelles des

Turcs et des lourds impôts perçus par l'Etat. Il est probable qu'après l'annexion du patriarcat d'Ipek à l'archevêché d'Ohrida (1460) une contribution fut imposée à ce dernier, et plus tard les archevêques d'Ohrida commencèrent à payer aussi un impôt pour leur „bérat", comme le faisaient également les patriarches de Constantinople. A partir de l'époque de l'archevêque Prohor (+ 1550), les Turcs commencèrent à exiger aussi un impôt (haradj) pour chaque évêché séparément.

Prof. A. Sélichtchev, Au sujet de l'émigration des Bulgares de la Macédoine en Russie et du litige gréco-bulgare dans les régions de Monastir et d'Ohrida d'après les rapports des Consuls (1861—1874).

La guerre de Crimée fut suivie d'une émigration assez considérable de Bulgares en Russie parmi lesquels se trouvaient aussi des Bulgares de la Macédoine. L'oppression exercée par le gouvernement turc et les abus de pouvoir éveillèrent parmi la population macédonienne l'idée de chercher en Russie de meilleures conditions de vie. Le consul russe de Monastir, Hitrovo, dans deux rapports, datés de 1861, adressés le premier au directeur de l'ainsi nommé département asiatique auprès du Ministère des Affaires Etrangères à S-t Pétersbourg, E. P. Kovalevsky, le second au comte N. P. Ignatiev, expose ses arguments pour et contre l'émigration. Les derniers sont de caractère politique — il ne faut pas affaiblir l'élément bulgare en Macédoine en prévision d'une guerre entre la Russie et la Turquie. Il informe que des Bulgares en vue, militants pour la cause nationale, se sont prononcés contre l'émigration. Hitrovo révèle aussi la conduite hostile des Tatares et des montagnards du Caucase, émigrés en Macédoine après la guerre de Crimée, à l'égard de la population bulgare de cette région. Selon le professeur Sélichtchev, on ne trouve aucunne trace qui montre que cette idée d'émigration en Crimée des Bulgares de la région de Monastir se soit réalisée.

Les deux autres documents sont relatifs à la question gréco-bulgare de l'église nationale. Un rapport de 1873 du consul V. Maximov fournit des informations intéressantes sur la situation de l'œuvre nationale bulgare dans la région de Monastir. A cette époque, sur 3000 familles chretiennes à Monastir, 2000 étaient bulgares, les autres valaques, grécomanes, albanaises et grecques. Dans le second rapport du même consul, daté de 1874, des informations sont données sur l'action des évèques grecs à Ohrida et Lérina, leur irritation à cause de l'arrivée à Ohrida du métropolite bulgare Nathanaïl. Les pouvoirs turcs soutenaient le métropolite grec. Intéressantes sont également les informations statistiques, annexées au dernier rapport, relatives au nombre des familles bulgares dans le district de Lérina et les régions voisines. Le professeur Sélichtchev relève quelques inexactitudes, notamment que dans certains villages la population valaque n'est pas indiquée, et que dans le village de Nâtye le nombre des Valaques n'est pas donné avec exactitude et qu'ils ne sont pas indiqués comme de religion musulmane (Valaques musulmans). Selon ses données statistiques dans la ville de Lérina (Florina) il y a eu 900 maisons turques et 364 maisons bulgares, dans les villages de la région de Florina, à de petites exceptions près —là où certains villages comptaient des Turcs — toute la population était composée de Bulgares. Les premiers chiffres indiquent le nombre des maisons chrétiennes, les seconds le nombre des familles chrétiennes; dans certains cas plusieurs familles vivaient dans la même maison. Selon les données statistiques par rapport aux villages de l'arrondissement de Florina, de celui de Voden (section de Karadjovo) et de celui de Monastir, le nombre des familles bulgares s'y élevait à 6646.

K. Miatev, Fragment de la fresque des Quarante martyrs dans l'église située près du village de Vodotcha dans les environs de Stroumitza.

L'architecture et la peinture de l'ancienne église S-t Léontï est étudiée dans la Revue Macédonienne, année II, № 2, pages 43—57. Dans la présente étude l'auteur s'arrête seulement sur un fragment (figure № 1) de l'intéressante composition „Le martyr des Quarante chrétiens à Sévast" qui a été assez répandue dans les Balkans au XIII et XIV siècles. Au point de vue de la composition et du style, la fresque de Vodotcha, quoique datant de la même époque, se distingue des autres fresques dans les Balkans; elle a le même sujet que celles-ci à Jitcha (figure 4), Stoudénitza (figure 3), Sopotchani, Détchani (figure 5), Gradatz en Serbie, Lesnovo (figure 6) en Macédoine, mais elle se rapproche d'une plaque en ivoire du Kaiser Friedrich-Museum (fig. 2) de Berlin. Quoique petit, le fragment de Vodotcha est très intéressant au point de vue artistique et historique, car il jette une plus erande lumière non seulement sur le style des autres fresques maintenant détruites de Vodotcha, mais aussi sur quelques problèmes de l'histoire de l'art bysantin peu connus et faiblement traités jusqu'à présent, notamment: 1-o la composition des groupes et des foules, 2-o les mouvements de l'âme et ses moyens d'expression, 3-o le corps nu.

A l'opposé des autres fresques qui se trouvent dans les Balkans, le groupe des martyrs de Vodotcha n'est pas traité comme un bloc de corps, mais comme une composition libre d'individus distincts et de valeurs égales auxquels le peintre s'efforce de donner des attitudes différentes.

A Vodotcha a été créé un groupe d'un sentiment nettement réaliste et ayant des rapports perspectifs exacts entre les figures. Le peintre s'est efforcé d'imprimer dans les figures le maximum de vie spirituelle, ce qui, en réalite, est élevé ici comme objet même de l'art. Pour exprimer cette vie intérieure tous les moyens ont été engagés: la position du corps, le groupement des figures qui se soutiennent l'une l'autre, la gesticulation et la mimique. Parallèlement notre attention a été arrêtée à Vodotcha par une façon spéciale de traiter le corps nu. Ce dernier est travaillé avec un grand amour, un dessein audacieux et plein de maîtrise et avec le sentiment de la plasticité des formes. En comparant son œuvre aux plus anciens desseins schématiques bysantins du corps nu, qui témoignent d'une complète rupture avec les traditions de l'art hellénique, on voit que le peintre de Vodotcha a fait un pas en avant en faisant ressortir et en idéalisant la force physique, le corps musclé et athlétique.

La fresque des quarante martyrs de Vodotcha a été créée d'après quelque icône ou miniature du type de la plaque de Berlin (X—XI siècles), mais le peintre y a exprimé ainsi beaucoup de traits individuels qui sont dûs à l'essor général de l'art balkanique à cette époque.

St. Romansky, Les noms de quelques villes dans la Macédoine. — 3. Bitolja-Monastir.

L'origine du nom Bitolja que porte aujourd'hui l'une des trois plus grandes villes de la Macédoine est aussi l'objet d'une attention spéciale dans la science linguistique. Puisque la même ville en grec s'appelle *Μοναστήρι* „monastère" qu'on considère comme traduction d'un nom vieux bulgare Obitělь (de *ob-vit-ělь, rac. vit — dans le verbe vitati „habiter"), ayant la même signification, on admettait d'habitude que le nom bulgare actuel Bitolja (dialectal Bitola) fût issu du dit nom vieux bulgare. Deux choses y restaient inexpliquées: la disparation de *o*- initial et le passage de *-ě-* à *-o-* dans le suffixe.

Le prof. Ilinskij, Prace filolog. XI, 1927, 190, explique la première, comme due à une „décomposition" du préfixe, comme il en est arrivé dans d'autres mots en slave, et la seconde — à une subsitution du suffixe -olь à -ělь.

D'une autre part M. Vasmer, Zeitschrift f. slav. Phil. IV, 1927, 93-94, sur l'exemple de Hahn, Alban. Studien, 1854, p. 272, n. 224, qui expliquait le même nom en le rapprochant de l'alb. vito, vito-ja „pigeon" (la montagne près Bitolja porte le nom Perister = grec moderne *τὸ* (*περιστέρι* „le pigeon"), voit dans ce nom un nom ancien d'origine illyrienne ou thrace et le rapproche du lit. bûtas „maison."

M. A. Vaillant, Revue des études slaves, VIII, 1928, 86—87, estime l'explication de Vasmer inadmissible, d'abord, l'aire du groupe des mots auquels appartient le lit. bútas étant considerée comme indo-européenne septentrionale (baltique, celtique, germanique) et nullement comme illyrienne ou balkanique, ensuite, parce que en faveur de l'origine slave parlent la correspondance entre le nom grec et le nom slave, la tradition, l'histoire et le fait matériel de l'existence d'un vieux monastère dans les environs de la ville. Il fait recours aux faits du grec moderne (thraco-macédonien) et du bulgare (macédonien), pour en expliquer, d'une part, la forme byzantine *Βουτέλις* (1272), par le passage de *i* à *u* dans les dialectes thraces du grec et d'autre part — la forme nouvelle par la vocalisation de *ъ* dans le parler bulgare macédonien, dont il explique non seulement le *o* initial (v Obitělь > vo Bitolь), mais aussi l'apparition de *-o-* substitut à *-ě-* dans le suffixe (par substitution du suffixe *-ěl-* > *-(ъ)l-* > *-ol-*: * Bitělь > Bit(ъ)lь > Bitolь, v. maced. pekol-o „enfer").

M. Romansky fait observer que la forme byzantine *Βουτέλις* apparait non pas au XIII s., mais encore au XI s., et non pas seulement dans la chrysobulle de 1272 qui représente une réproduction de celle, octroyée à l'archevêché d'Ochrid par l'empereur Basilius II en 1020, mais aussi chez Cedren-Skilitsa: *Βουτέλιον*. Puisque dans les sources slaves postérieures le nom de la ville s'écrit Bytolja, Byt̀olь qui peut être même considéré comme une association graphique au verbe byti „être“, il n’était impossible que ce nom à l’époque vieille bulgare ne fût rapproché du dit verbe et prononcé avec -y- (ы) qui a été rendu en grec par *ου-*: gr. *καρούτα* — bulg. korыto „auge“ etc. L’explication de Il’inskij par „décomposition“ du préfixe *o-* mérite d’être préférée à celle de Vaillant, v. aussi Rěhovo, Rahovo sur le Danube, de Orěhovo; Rěhovica-Orěhovica etc. L’auteur de l’article fait observer de même que M. Vaillant a tort d’affirmer que le v. bulg. *ě* ne soit rendu en grec aussi par *ε*: v. *Βρεστόν*=Brěstь, *Βέλλον*, *Βελωτᾱ*=Bělъ, Bělota, *Ῥεκίτζα*=Rěkica (Rěka) etc. Voila pourquoi, pour expliquer le *-o-* dans le suffixe à la place de *-ě-*, il n’est pas nécessaire de supposer un suffixe intermédaire (*ъ*) *l*, mais, plus admissible dans le cas est l’opinion de Ilinskij qui parle d’une substitution du suff. *-olь* à *-ělь*, étant donné que aujourd’hui même on trouve en bulgare des mots comportant le même suffixe: non seulement des mots anciens comme sopól, v. bulg. sopolъ „mucus“, srcr. sopolj à coté de soplь—tch., pol. sopel), mais aussi nouveaux comme zatiskól „bouchon“ etc. Le *-ja*, dial. *-a* final du nom bulgare Bitolja, dial. Bitol-a (puisque Bitolj n’est aujourd’hui que le nom officiel serbe) est dû au sentiment du féminin que le nom était avec le suffixe *-ělь*. Donc, aprés la substitution du suffixe *-olь* à *-ělь* le nom aurait été allongé d’un suffixe secondaire de féminin *-ja* (d’après les thèmes en *-ja*). Le *l* dur dans la forme Bitola est dialectal. Quant à la forme turque Toli, elle saurait être expliquée par la particularité du dialecte grec macédonien qui accuse un amuissement des voyelles inaccentuées (*u*, *i*), si cette forme nous avait été attestée en grec. Mais elle n’y est pas connue. Donc, elle a été emprunté au bulgare, et abrégée lors de l’emprunt en turc, comme il en arrive fréquemment dans les noms empruntés d’une langue dans une autre, où les syllabes inaccentuées s’éliminent.

L. Milétitch, Les Bulgares de la Macédoine et les Serbes.

L’article de M-r Milétitch est écrit à l’occasion de la publication de la brochure serbe „Bulgares et Yougoslaves“ (1928) éditée par l’Association Yougoslave pour la Société des Nations, dans laquelle beaucoup de faits sont dénaturés avec une certaine tendance à soutenir la thèse officielle serbe qui nie l’individualité nationale des Bulgares de la Macédoine. Le but de M-r Milétitch est de jeter, à cette occasion, une plus grande lumière sur des questions linguistiques et ethnographiques concernant la Macédoine, en prenant en considération des faits établis par la science, principalement dans les ouvrages des savants en vue visés par la brochure serbe. L’auteur s’arrête d’abord à l’opinion sur les Bulgares de la Macédoine du célèbre historien K. Ireček, auteur de la première Histoire des Bulgares et aussi de la meilleure Histoire des Serbes, qui est en complète opposition avec la thèse serbe qui ne peut être conciliée avec la véritable science. Après l’opinion d’Ireček, M-r Milétitch indique celle du professeur V. Iagić sur la langue des Macédoniens et explique le sens de ses conclusions aù sujet des ainsi nommés „dialectes de transition“ entre des langues slaves voisines. Il cite les déclarations de Iagić relatives aux efforts de la politique d'Etat serbe pour falsifier le caractère bulgare de la langue des Macédoniens, auxquels collaborent également et avec zèle des savants en vue tels que Tzviïtch, Bélitch et autres. Plus loin, M-r Milétitch démontre que le savant russe, le professeur Kotchoubinsky, visé dans la brochure, s'est prononcé d'une façon tout à fait contraire — notamment il s'est élevé le plus nettement contre la thèse serbe et a blâmé le procédé qui consiste à mêler la politique à la science. Ses opinions objectives au sujet du caractère ethnographique bulgare des Slaves de la Macédoine ont été aussi partagées par le professeur M. Mourko. A propos de la thèse serbe qui soutient que les Slaves de la Macédoine ne sont ni Bulgares ni Serbes, mais une nation distincte, le professeur Kotchoubinsky, déjà dans la dernière dizaine du siècle passé, s'est prononcé très nettement: „La création d'une nouvelle nationalité en dépit de l'enseignement qui jusqu'à nos jours a été donné par la slavistique est due à des motifs politiques; cependant la science slave ne peut faire aucune concession et tout investigateur impartial et bien orienté ne reconnaîtra que ce que la science lui dicte notamment qu'en Macédoine on ne connaît qu'un seul peuple slave — les Bulgares et non les Serbes". M-r Milétitch donne ensuite des informations intéressantes au sujet des opinions de P. Chafarik et V. Grigorovitch concernant les Bulgares et les Serbes dans la Péninsule balkanique, après quoi il passe à l'opinion sur la même question des professeurs P. A. Lavrov et Auguste Leskin et s'arrête spécialement aux particularités phonétiques et morphologiques des parlers macédoniens, en s'appuyant sur les déclarations à ce sujet du professeur V. Iagić et quelques autres. M-r Milétitch s'arrête plus en détail sur certaines déclarations du linguiste français M-r A. Meillet, relatives aux dialectes macédoniens, qu'on exploite du côté serbe au profit de l'erronée thèse serbe. M-r Milétitch fait la critique de l'opinion soutenue par M-r le professeur Meillet selon laquelle ce sera la politique qui décidera l'avenir linguistique de la Macédoine, „car les parlers macédoniens appartiennent, en réalité, aux deux groupes qui les revendiquent." M-r Milétitch accuse le professeur Meillet de partialité et de contradiction évidente avec les opinions des slavistes les plus renommés. En se servant de citations extraites des ouvrages mêmes de M-r Meillet M-r Milétitch démontre qu'une langue commune — les Serbes veulent imposer comme telle leur langue aux Bulgares de la Macédoine — ne peut jamais être imposée par violence, que la violence, en général, n'est pas exercée sur la langue même, et que ce but ne peut être atteint que par une supériorité culturelle.

Après avoir démasqué certaines inventions serbes relatives à l'histoire et aux traditions de la Macédoine, l'auteur rapporte certains jugements au sujet de la Macédoine de l'académicien russe N. P. Kondakov et expose ensuite des données intéressantes concernant les Bulgares de la Macédoine fournies par le savant allemand N. Gelzer. De même que Kondakov, Gelzer a voyagé en Macédoine; il a été à Ohrida, à Kostour etc. de sorte qu'il connaît de près les Bulgares de la Macédoine, dont il parle en particulier dans un de ses ouvrages „Im bulgarischen Makedonien". Partout Gelzer ne trouve que des Bulgares, ce qui d'ailleurs est en accord avec l'histoire du patriarcat d'Ohrida, au sujet duquel Gelzer a publié une étude spéciale „Das Patriarcat von Ochrida" (1902).

L'étude de M-r Milétitch s'achève par des remarques critiques sur certaines dénaturations par les Serbes de l'histoire contemporaine bulgare, en indiquant les buts plus lointains de la Yougoslavie par rapport à la Bulgarie.

E. Déliakov, Chants populaires de la région de Kostour.

M-r Déliakov continue de publier des chansons populaires du rayon de Kostour qu'il a recueillies lui-même et qui sont composées dans le parler local. Ce sont des chansons lyriques. M-r Déliakov indique les noms des personnes dont il tient ces chansons.

Comptes-rendus.

A. M. Sélichtchev, Polog et sa population bulgare. Etude historique, ethnographique et dialectologique de la Macédoine du nord-ouest (En russe). Accompagné d'une carte ethnographique. Sofia. 1929. 8⁰ VIII. 439. (Edition de l'Institut Scientifique Macédonien). — Compte rendu du prof. M. Poproujenko.

L'auteur de l'ouvrage ci- dessus cité actuellement professeur de philologie slave à Moscou s'occupe depuis longtemps de l'étude des dialectes macédoniens et principalement de la langue et du caractère ethnographique de la population bulgare dans les régions de Tétovo et Gostivar situées dans la Macédoine du nord- ouest et connues sous le nom général de „Polog". Après un court séjour dans ces régions en 1914, M-r Sélichtchev publia en 1918 les résultats de ses observations dans l'ouvrage „Exposé sur la dialectologie macédonienne" (en russe). Dans son nouvel ouvrage, M-r Sélichtchev donne une caractèristique plus détaillée de la population du Polog, au point de vue etnographique et linguistique. Il établit que la population slave dans les villages de cette région est de nationalité bulgare. Il énumère tous les villages du Polog et annexe à son ouvrage une carte ethnographique de cette région. L'auteur réserve une place importante à l'oeuvre littéraire des premiers écrivains et hommes en vue de cette région—avec en tête Kyrille Peïtchinovitch, né en 1771. A propos de certains rites superstitieux en honneur chez le peuple et contre lesquels Peïtchinovitch s'est élevé, M-r Sélichtchev expose en détail, dans une étude spéciale, les rites accompagnant l'ainsi nommé „kourban" ou „sloujba" (service) des Bulgares en les comparant à ceux en usage dans les fêtes du même genre chez les Serbes („slava") et chez les Russes (p. 201—278). Les pages 281—416 sont consacrées à la langue dans les deux parties principales du Polog — le Polog Supérieur et le Polog inférieur, où l'on distingue deux dialectes différents. Dans les pages 417—437 sont données des textes de prose populaire recueillis par l'auteur lui-même ou d'autres personnes dans différentes localités du Polog, et également des extraits des œuvres de Peïtchinovitch, caractéristiques au point de vue de la langue.

L'auteur du compte rendu trouve que le livre de M-r Sélichtchev est une œuvre scientifique absolument impartiale qui occupera une place en vue dans la littérature ethnographique et linguistique concernant la Macédoine.

Prof. D-r Karl Strupp, La situation juridique des Macédoniens en Yougoslavie. Paris, 1929, 139. Avec 20 cartes ethnographiques de la Macédoine. — Compte rendu du D-r V. Petkov.

L'éminent professeur allemand de droit international à l'Université de Francfurt, Karl Strupp, auteur de l'ouvrage ci-dessus cité, a manifesté, déjà avant la guerre balkanique, un intérêt spécial pour la Macédoine. Le motif principal qui l'a poussé à écrire l'ouvrage en question a été les efforts faits par la Yougoslavie pour ne pas remplir à l'égard des Bulgares de la Macédoine les clauses relatives aux minorités prévues dans le traité de Neuilly et signées par elle, en niant la nationalité bulgare des Macédoniens. Dans son livre, le prof. Strupp s'est donné pour tâche d'établir si les Slaves de la Macédoine dans les frontières de la Yougoslavie actuelle représentent ou non, au point de vue du droit international, une minorité nationale.

En réponse à cette question, M-r Strupp consulte d'abord les témoignages fournis par l'histoire et l'ethnographie de la Macédoine; il cite un grand nombre d'historiens et de slavistes du passé et du présent qui font autorité, suit dans ses détails l'époque de la Renaissance du peuple bulgare, durant laquelle les militants macédoniens ont joué le premier rôle, principalement dans la lutte contre le pouvoir spirituel grec pour acquérir une Eglise bulgare nationale indépendante — l'Exarchat. L'auteur étudie les différents états principaux du firman de 1870 dont l'article 10 concerne la Macédoine. Plus loin, l'auteur suit le développement de l'histoire bulgare durant la troisième période — à partir de la Conférence de Constantinople jusqu'à la paix de Bucarest en 1913. L'auteur examine également les conditions qui ont créé l'Organisation intérieure révolutionnaire macédonienne — ses buts et ses moyens.

M. Strupp s'arrête particulièrement au développement des relations entre la Bulgarie et la Yougoslavie. Les aspirations territoriales de cette dernière sur la Macédoine se manifestent surtout après l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine par l'Autriche-Hongrie. La Serbie n'a pas caché ses aspirations, même au moment de la signature du traité d'alliance du 13 mars 1913, par lequel elle reconnaît ouvertenent le caractère bulgare de la Macédoine dans l'ainsi nommée zone non contestée. Se basant sur toutes les données historiques, ethnographiques et juridiques relatives à la question examinée par lui, le prof. Strupp conclut que la population slave de la Macédoine représente au point de vue du droit international et au sens absolu des clauses relatives aux minorités du traité de Paris, une minorité nationale. En considération de ce fait, l'auteur trouve que la Yougoslavie, en ne remplissant pas à l'égard de cette minorité ses engagements, a assumé une responsabilité de nature délicate au point de vue du droit international, responsabilité qui comprend en elle-même des éléments de véritables crimes internationaux envers les grandes puissances signataires du traité de paix. Indépendamment de l'idée de la responsabilité de l'Etat yougoslave, l'auteur soutient aussi la thèse que la Société des Nations a le droit, dans ce cas, d'intervenir énergiquement en faveur d'une protection efficace des minorités bulgares en Yougoslavie. Cette intervention conformément au texte de l'article 11, alinéa II, du pacte de la Société des Nations peut être provoquée par l'Assemblée ou le Conseil de cette dernière à l'occasion de toute circonstance de nature à compromettre la paix.

D-r K. D. Kojouharov, La Question d'Orient et la Bulgarie. 1875-1890. Etudes diplomatiques de—, professeur à l'Université nationale de Wachington. 1929, 8⁰ 446. — Compte rendu du prof. V. Myakotine.

Le livre de M-r Kojouharov représente la première partie d'un ouvrage plus vaste dans lequel seront expliquées les raisons et les origines de la guerre mondiale de 1914—1918. Cependant, le présent livre de M-r Kojouharov forme un tout indépendant en tant qu'étude d'une période déterminée de l'évolution de l'ainsi nommée question d'Orient qui a joué un rôle important dans les rapports des Etats européens entre eux. L'auteur a été placé dans des conditions favorables pour son œuvre, ayant été en Amérique où il a pu se servir des riches collections des bibliothèques américaines. En outre, il a été favorisé par la circonstance que l'histoire diplomatique relative aux années en question qui, jusqu'à récemment encore, était plongée dans les ténèbres, a été maintenant suffisamment éclairée. Dans les dernières dix années beaucoup de documents, de mémoires et une série d'études de valeur ont été publiés à ce sujet. En tirant profit d'une partie importante du matériel ainsi accumulé, M-r Kojouharov a réussi à donner à son livre une exposition systématique de la situation internationale dans laquelle se développait la question d'Orient durant les années 1875—1890, et dont, en particulier, dépendait le sort de la Bulgarie.

M-r Kojouharov commence son exposé par deux chapitres introductoires, comprenant la caractéristique de la situation politique générale en Europe pendant l'année 1875. Après cetre introduction, l'auteur passe au thème principal de son étude qu'il divise en deux parties. Dans la première — les événements de 1875 à 1878 — il rapporte en détail l'action diplomatique des Etats européens, provoquée par l'insurrection des Slaves des Balkans en 1875, et achève par l'exposé des événements qui suivirent la guerre russo-turque de 1877 et les pourparlers entre les Etats qui s'achevèrent au Congrès de Berlin. — Dans la seconde partie du livre, l'auteur examine les rapports établis entre les grandes Puissances après le Congrès de Berlin, dans la période de 1879 à 1890, et il fait ressortir, en particulier, les hésitations de la Russie à choisir entre une alliance avec l'Allemagne et un rapprochement avec la France. Ici, l'auteur s'arrête en détail sur la politique russe à la même époque par rapport à la Bulgarie, sur les méthodes et les buts de cette politique, de même qu'à ses résultats définitifs.

Dans ce cadre, M-r Kojouharov s'appuyant sur un matériel abondant donne — selon l'opinion de l'auteur du compte rendu — en traits généraux, un exposé suffisamment exact de cette dépendance dans laquelle se trouvait, de 1875 à 1890, la question d'Orient par rapport aux autres questions de la grande politique européenne, des phases par lesquelles passait successivement sa solution, des intérêts et ces opinions qui dirigeaient les différents Etats européens et enfin des conflits qui surgirent entre eux à ce sujet.

L'auteur du compte rendu fait quelques objections relativement à quelques détails de l'exposé de l'auteur. Tout le long de son livre M-r Kojouharov — selon l'opinion de l'auteur du compte rendu — fait preuve d'une admiration extraordinaire pour l'autorité de Bismark dont il juge la politique, dans toutes ses phases, sage, juste et infaillible, tandis qu'il se montre très sévère à l'égard des Francais, opinions que le prof. Myakotine ne partage pas entièrement. De même, les opinions de ce dernier ne s'accordent pas en tout avec celles de M-r Kojouharov au sujet de la politique de Bismark à l'égard de la Russie et spécialement en ce qui concerne le rôle de ce dernier au Congrès de Berlin. L'auteur du compte rendu donne à ce propos ces raisons. Il ne peut être toujours d'accord avec les opinions de M-r Kojouharov exposées dans ces parties du livre où il parle de la politique russe à l'égard de la Bulgarie après le Congrès de Berlin. Après avoir relevé quelques erreurs insignifiantes, l'auteur du compte rendu déclare qu'il est loin de vouloir par ses objections amoindrir l'importance du livre de M-r Kojouharov.

Dénaturation de l'histoire bulgare dans l'ouvrage **„Weltgeschichte" de H. Helmolt** (Voir tome IV **Balkanhalbinsel.** 2 Auflag. Herrausgegeben von **Armin Tille.** Leipzig 1924. S. XVI + 634). — Compte rendu du prof. P. Moutaftchiev.

L'auteur du compte rendu prenant en considération l'importance de livres tels que „l'Histoire Universelle" de Helmolt, destinés à un grand cercle de lecteurs, accueille avec surprise le IV tome de cet ouvrage où l'histoire de Bysance, des Serbes, des Bulgares etc. est exposée sans aucun esprit critique et cela parce que les auteurs de ces chapitres sont des savants qui ne sont pas préparés pour remplir cette tâche. L'histoire de Bysance a été écrite par Roudolf von Skala, l'histoire du peuple „slovène et serbo-croate" est due à la plume d'un savant peu connu, professeur à l'Université de Tchernovitz, M-r Vladimir Milkovitch, l'histoire des Bulgares des Albanais, des Roumains, des Hongrois et des Tziganes est exposée ici par le très connu professeur de Bucarest N. Iorga, fameux par son talent d'écrire sur n'importe quel sujet.

L'auteur du compte rendu rapporte quelques curiosités que contient le tome IV de Helmolt, dans les parties où les trois savants mentionnés, directement ou indirectement, touchent à des questions de l'histoire de la Bulgarie. Après avoir donné quelques exemples d'erreurs grossières denonçant une faible connaissance de l'histoire de la Bulgarie relevées chez Rudolf von Skala, (p. 126-127), M-r Moutaftchiev indique des erreurs semblables dans l'exposé de M-r Milkovitch qui prouvent qu'il a, lui, une faible connaissance de l'histoire de la Serbie, après quoi il s'arrête plus longuement à l'histoire des Bulgares écrite par M-r le professeur Iorga. M-r Moutaftchiev s'est occupé en détail des travaux de ce dernier ayant pour sujet l'histoire des terres balkaniques principlement dans son recueil d'études critiques „Les Bulgares et les Roumains dans l'histoire des terres du Danube" (Sofia 1927) où il démontre d'une façon indubitable la grande légerté avec laquelle M-r Iorga traite les questions historiques, négligeant les conditions méthodologiques élémentaires de la véritable science, indépendamment de son ignorance des événements historiques les plus importants qu'il veut expliquer. Cependant, ce que M-r Iorga a présenté comme „l'histoire des Bulgares", dans le IV tome de la Weltgeschichte de Helmolt, selon les mots de M-r Moutaftchiev, est quelque chose d'unique: ici, le savant roumain s'est surpassé lui-même. Il n'est pas possible à l'auteur du compte rendu de s'arrêter d'une façon critique à toutes les inventions dont chaque page de ce nouvel ouvrage est littéralement bourrée. C'est pourquoi M-r Moutaftchiev n'indique que certaines d'entre elles qui par elles-mêmes représentent une complète dénaturation de l'histoire bulgare (Voir p. 128—135). Il est difficile de résumer brièvement la critique de M-r Moutaftchiev à cause des nombreux faits historiques auxquels il touche. „Si toutes les inventions inouïes indiquées e beaucoup d'autres encore dont M-r Iorga a bigarré son Histoire des Bulgares n'étaient dues qu'à l'ignorance et au manque complet du sentiment des responsabilités au point de vue scientifique, dit M-r Moutaftchiev, on pourrait passer outre avec ironie. Malheureusement, les fables par lesquelles M-r Iorga a jugé utile de distraire ses lecteurs ne sont pas toutes de ce genre" (p. 130). M-r Moutaftchiev, pour confirmer ces mots, donne une série de preuves, dont il ressort qu'il y a chez M-r Iorga une tendance à vouloir prouver que toute l'histoire des Bulgares est l'œuvre de „Valaques" inconnus jusqu'à présent, qui ont donné leurs tzars au premier royaume de Bulgarie, ont fondé après cela le royaume d'Ohrida, ont soulevé successivement plusieurs insurrections contre la domination bysantine au XI siècle, et ont enfin crée le dernier royaume de Bulgarie à la fin du XII siècle, dont ils sont restés l'élément dirigeant et le principal appui jusqu'à la conquête du royaume par les Turcs. Selon Iorga (p. 383), même durant la bataille près de Tchirmen, sur la Maritza, en 1371, „ce ne sont pas des Bulgares, qui y ont combattu mais seulement des Serbes de la Macédoine ainsi que leur alliés roumains et hongrois." Selon l'auteur du compte rendu, M-r Iorga aurait mieux fait d'intituler son Histoire des Bulgares „Histoire des Valaques". Il est clair que par de pareilles inductions en erreur et déformations de la vérité on poursuit le but de justifier, au point de vue historique, un grossier impérialisme — en comptant sur la crédulité de ceux qui ne sont pas orientés dans l'histoire des contrées orientales de l'Europe.

Il serait naïf, dit M-r Moutaftchiev, de chercher chez des auteurs tels que M-r Iorga le sentiment de la responsabilité au point de vue de la science, mais, dans ce cas-ci, elle retombe aussi sur le savant allemand, éditeur de la Weltgeschichte de Helmolt, le D-r Armin Tille, sous le nom duquel a paru toute la publication. Dans la préface du IV tome (p. VII et VIII), M-r Tille recommande à ses lecteurs les travaux de M-r Milkovitch et M-r Iorga publiés dans ce tome, en disant que le premier est un „bon connaisseur des questions de son domaine", que les travaux du second reposent sur „la connaissance parfaite des faits" et que celle-ci „n'était en aucun cas influencée" par la nouvelle position politique adoptée par l'auteur en face des problèmes internationaux actuels. „Dans ce cas-là, le savant allemand, éditeur de cet ouvrage, n'assume-t-il pas la responsabilité de toutes les inventions contenues dans ce livre et dont nous n'avons indiqué qu'une partie?"

Mais il y a encore une chose qui prouve avec quelle legerté l'éditeur allemand responsable a rempli sa tâche de savant. On trouve à la page 329 du même tome une reproduction d'une miniature bien connue de l'évangile de Kurzon qui représente le tzar bulgare Iv. Alexandre (1331—1371) et sa famille. Dans l'explication au-dessous de cette illustration on dit qu'elle représente „une famille royale bulgare du X siècle"! A la page 336, comme illustration du texte où Milkovitch parle des monastères serbes fondés par S-t Sava, on donne une vue du monastère bulgare de Zographe au Mont Athos. Après la page 332, comme illustration de l'article de Milkovitch sur l'Histoire des Serbes, Croates et Slovènes est placée la phototypie représentant la page portant le titre du fameux évangile glagolique de Zographe, un des plus anciens monuments de la langue et de l'écriture bulgares. Si dans se cas-là on peut trouver une justification dans le fait que les reproductions en question avec leurs explications respectives ont été données par l'auteur, on ne peut le faire en ce qui concerne deux autres grandes illustrations qui sont placées elles aussi dans l'ouvrage de M-r Milkovitch (p. 344—345) et dont M-r Moutaftchiev joint les reproductions à son présent compte rendu. Elles sont très connues du lecteur bulgare. Ce sont les reproductions de deux tableaux du peintre bulgare bien connu Iv. Merkvitchka, professeur durant de longues années à l'Académie des Arts bulgare; elles représentent des scènes de mœurs bulgares. La première d'entre elles (voir page 133), dans l'arrière plan de laquelle on voit s'élever, derrière l'esquisse de la capitale bulgare, la montagne Vitocha, représente une cérémonie durant la fête des morts se déroulant dans le cimetière d'un village des environs de Sofia; la seconde (p 134) représente une „ratchénitza" (danse nationale) dans un cabaret de village, aussi dans les environs de Sofia. Cependant dans le livre en question ces deux tableaux sont présentés comme tableaux de mœurs serbes. La première porte le titre. „La fête des morts en Serbie" (Allerseelentag in Serbien) la seconde — „Danse nationale serbe" (Serbischer Volkstanz); il est dit que toutes deux sont des reproductions de tableaux d'„Iwan Mikwischka." On ne doit pas accuser seulement M-r Milkovitch de cette mystification. Dans son exposé il n'est rien mentionné au sujet du premier de ces tableaux. En ce qui concerne le second, il parle à la page 345 de son ouvrage du „kolo" serbe (en bulgare „horo"; danse nationale) en faisant la remarque que cette danse est connue aussi en Bulgarie comme le montre le tableau reproduit. L'erreur de l'auteur consiste dans ce cas en ce qu'il ne distingue pas le „horo" de la „ratchénitza". Cependant, l'erreur dans l'explication des deux tableaux selon laquelle ceux-ce représentent des scènes de mœurs serbes est probablement l'œuvre — consciente ou non — de l'éditeur allemand.

La science allemande occupe avec raison l'une des places les plus honorables dans la vie intellectuelle de notre époque. Il est à regretter que des ouvrages tels que le IV tome de la Weltgeschichte de Helmolt n peuvent que ruiner la confiance dans le livre allemand.

Prof. Iv. Snégarov, Les rapports entre l'Eglise bulgare et les autres Eglises orthodoxes après la proclamation du schisme. Sofia, 1929, 8^0, 176. — Compte rendu de Iord. Trifonov.

En 1872, les Grecs proclamèrent les Bulgares schismatiques uniquement parce qu'ils n'avaient pas voulu renoncer aux évêchés bulgares de Thrace et de Macédoine, et si le schisme jusqu'aujourd'hui encore n'est pas levé, la raison en est que les Macédoniens n'ont pas cessé d'aspirer à l'union avec leurs frères bulgares de la Mysie et de la Thrace. M-r Snégarov dans l'ouvrage ci-dessus cité, en exposant d'une façon documentaire et qui épuise le sujet, la conduite des autres Eglises orthodoxes à l'égard de l'Eglise bulgare, en réalité, a exposé la conduite des premières en face de la question macédonienne, car, dit l'auteur du compte rendu — la question du schisme fait partie de la question macédonienne.

Il ressort, avant tout, de l'exposé de M-r Snégarov sur la question du schisme que les Eglises grecques de Constantinople, d'Athènes, de Chypre et celle d'Alexandrie qui avait été auparavant hellénisée se sont comportées envers l'Eglise bulgare avec hostilité. Quand on étudie de plus près la lutte de l'Eglise grecque contre l'Eglise bulgare exposée dans le livre de M-r Snégarov, on voit que le schisme n'a été rien d'autre qu'un voile servant à dissimuler des intérêts politiques. On doit cependant reconnaître que les Grecs ce sont distingués des Serbes sous un rapport, notamment en ce qu'ils ont été conséquents. De 1872 jusqu'aujourd'hui même, durant environ 60 années, les Grecs se sont comportés envers les Bulgares comme envers des schismatiques et dans leur animosité ils ont même quelques fois dépassé ces limites et ont traité les Bulgares en hérétiques. En Macédoine,les évêques grecs ont employé contre la population bulgare les moyens les moins chrétiens et les moins honnêtes—le mensonge, la calomnie, la pétition („mahsari") avec fausses signatures,l'anathème, l'imposition de châtiments ecclésiastiques illégaux, la célébration de mariages et la prononciation de divorces illégaux, l'appropriation des églises, monastères, cimetières bulgares, l'interdiction de construire de nouvelles églises etc. M-r Snégarov communique, en indiquant exactement les lieux, les personnages et les dates, et en s'appuyant sur des documents s'y rapportant, de nombreux cas où de pareils moyens indignes pour des évêques orthodoxes ont été employés. Les manifestations de la haine des Grecs d'une part et de l'opiniâtreté des Bulgares de l'autre relevées par M-r Snégarov méritent d'être portées à la connaissance du monde étranger. La lutte menée par les Macédoniens durant un demi siècle montre que, par leur fermeté à défendre leur nationalité, les Macédoniens, qui par la langue aussi sont plus Bulgares que les autres Bulgares, sont les maîtres et non les élèves de ces derniers.

L'Eglise d'Antioche n'a pas en réalité reconnu le schisme; l'Eglise de Jérusalem s'est comportée d'une façon ambiguë: elle penchait tantôt du côté du patriarcat de Constantinople, tantôt du côté de l'Eglise Bulgare, selon que les évêques grecs ou les évêques arabes avaient la prépondérance dans son sein.

L'Eglise serbe dans ses rapports avec l'Eglise Bulgare s'est presque toujours conformée à la politique de l'Etat serbe. Quand le Concile grec de Constantinople proclama les Bulgares schismatiques, l'Eglise serbe ne reconnut pas cette décision. Mais plus tard elle se rapprocha du patriarcat de Constantinople et n'entra pas en relations officielles avec l'Exarchat bulgare, non seulement parce que le S-t Synode russe avait agi ainsi, mais aussi et principalement pour pouvoir donner la possibilité à la propagande serbe de s'établir dans la région de Nich et Vrania et plus tard en Macédoine. Il est intéressant de relever qu'après l'institution du S-t Synode bulgare à Sofia l'Eglise serbe eut des relations officielles par écrit au sujet de questions ecclésiastiques avec le S-t Synode, mais pas avec l'Exarchat. En Macédoine, l'Eglise serbe agissait de concert avec le patriarcat grec et traitait les Bulgares en schismatiques afin d'avoir un motif apparent pour pouvoir soutenir la propagande serbe en Macédoine.

L'attitude de l'Eglise roumaine a été différente. Elle, non plus, n'a pas reconnu le schisme au moment de sa proclamation. Pour ne pas contrarier le Patriarcat de Constantinople, durant une longue période elle n'entra pas en relations avec l'Eglise bulgare, mais elle reconnut toujours les sacrements célébrés par le clergé bulgare aussi bien dans la Dobroudja annexée qu'ailleurs.

Pour l'Eglise bulgare les relations les plus importantes étaient celles qu'elle avait avec l'Eglise russe. Malheureusement la politique ne resta pas sans influence sur celle-ci. Avant et aussi après la proclamation du schisme, le S-t Synode russe exprima auprès du Patriarcat de Constantinople l'opinion qu'il n'y avait aucune raison pour considérer les Bulgares comme schismatiques. Dans cet esprit aussi ont été fait, plus tard, d'autres déclarations et démarches de l'Eglise russe. Et quand l'Exarque transféra sa résidence à Sofia, le 27 novembre 1913, l'Eglise russe permit même que la bénédiction du sanctuaire russe à Sofia, S-t Nicolas, soit célébrée par le métropolite bulgare de Roustchouc, Vassilïï. Cependant, plus tard, de certaines inconséquences et indécisions apparaissent dans la conduite de l'Eglise russe à l'égard de l'Eglise bulgare.

L'auteur du compte rendu s'arrête plus loin en détail sur les faits exposés par M-r Snégarov au sujet de la conduite de l'Eglise bulgare à l'égard des autres Eglises orthodoxes et surtout à propos du saint chrême, qu'à cause du schisme le Patriarcat ne donnait pas à l'Eglise bulgare, de sorte que cette dernière était obligée de s'en faire venir de la Russie, par l'entremise de différents évêques russes.

Marie Milétitch-Boukourechtlieva, La Macédoine dans la poésie bulgare. Sofia, 1929, p. 230. Edition de l'Institut Scientifique Macédonien. — Compte rendu de B. Iotzov.

La vie intellectuelle de la Bulgarie s'est développée et se développe aujourd'hui encore sous le signe tragique de la Macédoine. A partir de 1845 ont été créés beaucoup de chants, de contes, de romans, de drames parus dans des recueils, des revues et des journaux, et dans lesquels est donnée l'image de la Macédoine telle qu'elle s'est refletée dans l'âme bulgare au cours des différentes périodes de la lutte pour la liberté menée par les Macédoniens. L'ouvrage de M-me Boukourechtlieva — anthologie de poésies sur la Macédoine — nous représente l'image poétique de cette contrée selon les différentes conceptions des poètes bulgares. Les poésies sont précédées d'une étude sur la place qu'occupe la Macédoine dans la poésie bulgare et sa signification. L'auteur nous dit que dans la poésie bulgare est rendu le charme mystérieux qu'exerce la terre de Macédoine sur tout cœur bulgare, que la nature y est reproduite fidèlement et avec art, et que le lien mystique entre les terres macédoniennes et bulgares est exprimé par les sentiments qu'éveillent chez le poète nos fleuves et nos mers, — le Vardar, la Strouma, la Maritza, la Mer Egée et la Mer Noire — symboles de la patrie bulgare dans son ensemble. M-me Boukourechtlieva a réussi à choisir pour son anthologie ce qu'il y a de plus caractéristique dans notre poésie au sujet de la Macédoine et à conserver certaines proportions entre le nombre des œuvres des auteurs qui y sont représentés. M-me Boukourechtliéva a réuni dans son anthologie 130 poésies de 45 auteurs différents—natifs de la Bulgarie, de la Thrace et quelques—uns de la Macédoine. Une bibliographie détaillée des poésies ayant pour sujet la Macédoine, publiées dans des revues bulgares et qui n'ont pas trouvé place dans l'anthologie, donne à cette dernière une valeur particulière. Les poésies sont réunies, d'après leur motif fondamental, en 4 groupes: 1-o La terre macédonienne, 2-o La lutte pour la liberté, 3-o Les fils de la Macédoine, 4-o Les souffrances du serf.

Le livre exprime dans tout son ensemble l'idée de la patrie qui brûle dans l'âme bulgare depuis l'époque de Païssi jusqu'à nos jours. Il vient rappeler à la nouvelle génération bulgare un monde de joies et de souffrances, d'aspirations et d'efforts, de rêves et d'idéals; lui parler du legs du passé et de l'espoir d'un avenir national plus heureux.

Dr N. Mikhoff, Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes. II. Werke in deutscher Sprache. Sofia, 1929. 374. — Compte rendu par M. Romanska.

Le livre ci-dessus indiqué représente le second volume de la série „La Bulgarie et les Bulgares d'après le jugement de l'Etranger", dont le Dr N. Michov, bibliographe bulgare bien connu, a entrepris la publication, il y a une quinzaine d'années. L'auteur qui travaille assidûment, au cours de longues années, dans les bibliothèques publiques européennes, a eu l'heureuse inspiration, de faire paraître, à part ses ouvrages bibliographiques fort appréciés en Bulgarie, — „Sources bibliographiques pour l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles", I—III, Sofia, 1914—1923, et „La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles", I—III, Sofia, 1915—1929, — quatre livres, renfermant des pages et des citations, tirées de livres et d'ouvrages importants, traitant les pays balkaniques en général et la Bulgarie et le peuple bulgare plus spécialement. Le premier volume de cet ouvrage original parut à Lausanne en 1918, sous le titre „La Bulgarie et son peuple d'après les témoignages étrangers" et renferme des pages, tirées de 88 ouvrages, parus en français, depuis 1790 jusque 1917.

Le second volume intitulé „Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes" qui fait l'objet du compte rendu en question, parut récemment à Sofia et contient des extraits de 154 ouvrages, publiés en allemand, se rapportant à l'époque de 1394 à 1910. Ces pages détachées offrent un intérêt particulier non seulement pour le spécialiste qui y trouvera des données importantes, se rattachant à diverses questions de l'histoire, de l'ethnographie et de l'archéologie des pays bulgares dans le passé. Chacun qui s'intéresse au peuple bulgare, tel qu'il apparaît à des étrangers de tous les pays d'Europe qui ont eu la possibilité de l'observer et de le connaître de près dans son foyer domestique, lira ces pages intéressantes avec grand profit. Savants de valeur, représentants et agents diplomatiques des Grandes Puissances auprès de la Porte, militaires et fonctionnaires étrangers en Turquie, publicistes ou simples voyageurs qui ont observé ou étudié sur place les populations de cet empire hétérogène, nous renseignent largement, dans leurs ouvrages, sur la situation politique et économique des régions bulgares sous la domination musulmane, sur la vie intellectuelle du peuple bulgare, sur ses qualités morales, ses moeurs, ses usages et coutumes, aussi bien que sur les limites ethniques des Bulgares, telles qu'ils les ont conçues pendant leurs voyages à travers la Péninsule balkanique.

En lisant ces témoignages de bonne foi, on ne peut s'empêcher d'en admirer l'unanimité et la permanence de l'appréciation. On en apprend, comment de longue date bon nombre d'Européens qualifiés ont jugé et fort élogieusement jugé le peuple bulgare, comme un peuple pacifique et travailleur, doué de toutes les qualités morales et capable de s'instruire qui a conservé d'un passé glorieux, de nobles et saintes traditions, un esprit d'indépendence, des moeurs intactes. De plus, ces nobles étrangers y ont à maintes reprises fait ressortir la situation douloureuse des subjugués et éclairé l'opinion publique de l'Europe sur les choses et sur les événements en Turquie, ayant largement contribué, de la sorte, à la résurrection du peuple bulgare d'une domination cinq fois séculaire.

L'ouvrage tout entier du Dr Michov, dont les deux volumes à paraître embrasseront des extraits d'ouvrages, parus en anglais et en russe, aura la valeur non seulement d'un recueil riche et varié de matériaux à étudier dans la science historique, ethnographique et psychologique bulgare, mais, eu égard au sujet et au moment, il constituera un ouvrage précieux, une étude impartiale et sereine sur les Bulgares à l'époque la plus intéressante de leur vie historique, — l'époque de la renaissance du peuple bulgare et de la libération de la Bulgarie. Dans les jours tristes, où le peuple bulgare vit aujourd'hui, empêché dans son développement national et jugé sous le coup de sentiments vindicatifs et d'émotions violentes, ces témoignages d'étrangers impartiaux constitueront aussi sa défense nationale la plus complète.

A. Tochev, Quelques souvenirs de l'époque turque. Sofia 1929 (Publié dans „La Pensée bulgare", année IV livre 7—10). — Compte rendu de Vladislav Alexiev.

Les souvenirs de Mr Tochev sont un apport à l'histoire culturelle et politique de la Macédoine; il nous entraine, pas à pas, de ville en ville, et même de village en village, pour nous montrer certaines régions de la Macédoine, nous faire connaître une époque dans laquelle le trouble et la négation s'étaient emparés de l'âme de beaucoup de Bulgares en Macédoine, nous révéler leurs joies, leurs douleurs, leur fermeté et leur foi dans l'avenir. M-r Tochev nous décrit la Macédoine d'il y a trente ou quarante ans quand elle possédait des villes et des hameaux florissants qui étaient le centre de la civilisation bulgare, qui avaient leur autonomie au point de vue culturel et national, qui avaient leurs écoles et différentes institutions culturelles. M-r Tochev a très bien réussi à nous dépeindre la Salonique de cette époque comme foyer de la culture bulgare. Ayant passé plusieurs années en Macédoine comme maître d'école et comme consul à Monastir, M-r Tochev nous parle dans ses souvenirs de la situation de la Macédoine à l'époque de Hilmi Pacha, période relativement peu connue du grand public. Ses notes de voyage de Prespa, Ohrida et Strouga sont particulièrement intéressantes; elle prouvent quel soin M-r Tochev a apporté à cette époque, à étudier et comprendre les forces et les aspirations de la population bulgare dans cette région de la Macédoine.

Tadeusz Kowalski, Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien. Wien 1926 (S. A aus Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XXXIII, s. 166—231). — Compte rendu de St. Romansky.

M-r T. Kowalski, professeur de turcologie à Krakov, publie des chansons otomano-turques qu'il a recueillies durant la guerre mondiale de la bouche d'un soldat turc prisonnier, Rotchko Assan Oli Ali, natif de la ville de Radovich sur le fleuve Stroumitza (Macédoine). Les matériaux recueillis — un texte en prose et 61 chansons, accompagnés de leur traduction et de notes explicatives, sont écrites dans le dialecte turc local, de sorte qu'ils présentent aussi un certain intérêt pour ceux qui s'occupent de l'étude de la langue bulgare, quelques emprunts du turc, dans la forme de ce dialecte très répandu en Bulgarie, y ayant été introduits. Par exemple, des mots employés en bulgare tels que „kapia" sont fondés sur la forme turque „kapi" et non sur la forme „kapu" (comparez, par exemple, avec la forme littéraire turque „kapu" dans kapu-kehaia); „Oli" au lieu de „Olu" (de Oglu, etc.).

Le professeur Kowalski a été l'automne passé en Bulgarie et a étudié les parlers turcs dans la Bulgarie de l'Est — dans l'ainsi nommé Déli-Orman. La publication de ce matériel sera, sous ce rapport, encore plus intéressante.

Prof. G. P. Guenov, La situation des minorités au point de vue du droit des minorités bulgares dans les Etats voisins. Sofia. 1929, 8⁰. 279. — Compte rendu du D-r K. Penakov.

La bibliographie sur la question des minorités est déjà très vaste et comprend d'excellents travaux; cependant tous examinent la question principalement en ce qui concerne les minorités non bulgares. En outre, ils ne sont pas rigoureusement théoriques en examinant les traités pour la défense des minorités. L'ouvrage de M-r le professeur Guénov est donc très précieux, car il vient remplir une lacune importante à deux points de vue. Il donne d'abord un exposé complet sur le développement de l'idée de la défense internationale des droits des minorités et explique la situation exceptionnelle des minorités bulgares en Macédoine et le danger provenant d'une conception de l'état des choses dans les pays balkaniques incompatible avec les traités. Le livre de M-r Guénov est divisé en cinq parties. La première contient un aperçu historique sur la notion de la défense des minorités et de l'application de cette défense dans le passé. Dans la seconde partie est examinée une série de traités et de clauses rédigés après la guerre mondiale. Dans la troisième partie, l'auteur examine séparément et fait la critique des différents éléments de la défense des minorités — protection de la vie et de la liberté individuelle et de la religion; le libre emploi de la langue maternelle; l'instruction nationale; la sujétion des minorités; le droit de propriété et de self-gouvernement. Dans la quatrième partie l'auteur expose les garanties et la procédure qui assurent les droits reconnus aux minorités.

Enfin dans la dernière partie, l'auteur décrit la situation des minorités étrangères en Bulgarie et celle des minorités bulgares hors des frontières de l'Etat bulgare — en Macédoine, dans la Dobroudja, la Thrace, les contrées limitrophes de l'ouest, la Bessarabie; à ce propos, l'auteur dit que „ce sont les sombres pages dans lesquelles est inscrit le sort douloureux des Bulgares demeurés dans les territoires voisins de notre pays". Aucune des mesures prévues par les traités pour la protection des minorités n'a été appliquée en faveur des minorités bulgares qui comptent un million et demi d'âmes. Il n'existe pas de garanties pour leur vie, leurs biens, leurs libertés culturelles; leur vie est une tragédie inouïe.

Le soixante-dixième anniversaire du professeur Gustave Waïgand. — Par le prof. L. Milétitch.

Le nom du professeur de Leiptzig, Gustave Waïgand, est très populaire parmi les intellectuels bulgares, en général, et surtout parmi les intellectuels macédoniens. Il y a déjà quarante ans que le prof. Waïgand, en étudiant, en sa qualité de romaniste, les villages et les parlers aroumains de la Macédoine, a fait de près la connaissance des Bulgares de la Macédoine et a étudié leur langue et leurs mœurs; il n'a cessé depuis lors et jusqu'aujourd'hui même d'éclaircir dans ses études ethnographiques des peuples balkaniques les questions litigieuses au sujet du caractère national de la population bulgare de la Macédoine et de leurs droits culturels et politiques. Quand, en 189[illegible], dans son ouvrage „Les Aroumains" le prof. Waïgand révéla au public des détails intéressants sur l'élément roumain en Macédoine, il ne négligea pas de dévoiler les erreurs répandues par la propagande antibulgare des Serbes et des Grecs, en déclarant: „La masse de la population en Macédoine n'est composée ni de Grecs, ni de Serbes, mais de Bulgares; après eux, par leur nombre, viennent les Turcs. Plus tard, dans un de ses articles publiés dans le „Globus" (1897. № 4) Waïgand dit que la propagande serbe en Macédoine peut marquer quelques succès, mais que cela n'a pas d'importance au point de vue historique, car les Macédoniens se considèrent dans leur ensemble comme Bulgares, ce qu'en effet ils sont: „denn die Macédonier fühlen sich in der Masse als Bulgaren, was sie auch sind".

Des années ont passé, des événements contraires sont venus qui ont changé la carte de la Péninsule balkanique: la force a, pour un certain temps, primé le droit; de faux savants ont surgi qui ont failli à leur conscience en ce qui concerne la Macédoine; mais le professeur Waïgand est resté inébranlablement fidèle à sa conviction, fidèle à la vérité qu'il a démontrée, une fois de plus, dans son dernier et remarquable ouvrage „L'Ethnographie de la Macédoine".

Ayant atteint sa soixante-dixième annèe, Waïgand continue de travailler infatigablement, consacrant une attention particulière aux questions ethnographiques et linguistiques balkaniques qu'il expose aussi dans son „Balkan-Archiv". Plus d'une fois, les Bulgares ont exprimé au prof. Waïgand leur gratitude pour son activité de savant durant près d'un demi siècle, et le 2 février de cette année, à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire, sur l'initiative de ses élèves et admirateurs, a eu lieu une assemblée solennelle à l'Académie des Sciences bulgares, dont Waïgand est membre correspondant, afin de rendre hommage à son activité scientifique et à ses mérites envers le peuple bulgare.

A la même occasion, l'Institut Scientifique Macédonien a proclamé le professeur Waïgand membre honoraire.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ